PVBLIVS
VIRGILIVS MARO

VARIETATE LECTIONIS
ET
PERPETVA ADNOTATIONE
ILLVSTRATVS
A
CHRIST. GOTTL. HEYNE

EDITIO QVARTA
CVRAVIT
GE. PHIL. EBERARD. WAGNER

VOLVMEN SECVNDVM
AENEIDIS LIBRI I—VI

LIPSIAE
SVMTIBVS LIBRARIAE HAHNIANAE
MDCCCXXXII.
LONDINI
APVD BLACK, YOVNG & YOVNG.

DISQUISITIO I

DE CARMINE EPICO VIRGILIANO

De *carmine epico* universe multa disputare, cum tot habeamus libros, in quibus copiose et accurate de eo praeceptum est, et cum pauci sint, quibus expediat, ut in praeceptis diu detineantur, inutile esse arbitror. Neque etiam talis disputatio ullam ad adolescentum animos habere potest vim aut afferre utilitatem, nisi uno iam vel altero carmine perlecto diligenter, et docte enarrato; ne nunc illud moneam, praeceptis istis et disputationibus omnino plus promitti quam praestari. Pleraque enim, quae utilitatem habent, talia sunt, ut ab in-

genio liberaliore, ubi unus vel alter poeta perlectus fuerit, vel nemine monente, facile animadvertantur; vanis autem et inanibus subtilitatibus et argutiis aetas illa melius caret. Tum utilitas, quam praestant, intra iudicium de aliorum ingeniorum monumentis qualecunque ferendum subsistit; ut ii vero, qui ingenii sui vires ipsi experturi sunt, ex illis praeceptionibus paullo plus quam ex uno vel altero bono exemplo proficiant, expectari non potest. Eos tamen, qui adolescentibus poetas interpretantur, librorum illorum doctrina imbutos esse velim quam maxime; nam ita demum, ubi ipsi virorum doctorum disputationes accurate cognoverint et animo teneant, in promtu habebunt, in singulis rebus et caussis monere commode et cum fructu enarrare ea, quae adolescentum ingenia alere, iudicia acuere, elegantiae et virtutis sensum aut instillare aut excitare animis possunt. Omnino enim praecipiendi hisce de rebus utiliter et cum fructu ad adolescentum animos genus est unum et fortasse solum, ut non universo de genere multa subtiliter disputentur, verum ut in ipsa interpretatione poetae in singulis locis, rebus, personis ac sententiis ea moneantur salubriter ac brevissimis, quae ex re praesenti et oculis subiecta claritatem suam habent et veritatem. Adolescens quidem, qui tam beatus fuerit, ut Homerum et Virgilium interpretis alicuius opera in hunc, quem dixi, modum instituta enarratum audierit, disputationes illas *aestheticas* (quidni enim hoc nomine utamur, cum rei designandae vocabulum aliud idoneum non suppetat?) forte non sine fructu aliquo posthaec

cognoscet; sed initio a tali lectione facto si quis ad poetas cognoscendos pergere voluerit, an is ex subtili illa disputatione ad intelligendos et iudicandos poetas multum profecisse se intellecturus sit, admodum dubito, nec, cui illud contigisset, quemquam vidi. Sed, ut perversis hominum nostrorum studiis occurratur, si modo occurri potest, satis haec dicta esse arbitror.

I. Quae hic a me exponenda sunt, pauca quidem et summatim, ad Virgilianum carmen sunt referenda. Ad huius rationem intelligendam satis est tenere, *carmen epicum* universe nihil aliud esse, quam *narrationem omnibus numeris absolutam ac perfectam*, seu *narrationis genus praestantissimum et iis virtutibus, quae huic generi inesse possunt, cumulatum; carminis itaque epici naturam positam esse in rei magnae et arduae, magno cum animo et consilio susceptae et gestae, narratione ad admirationem efficiendam instituta.* Eiusmodi enim narratio praestantissima est ex toto hoc rerum genere. *Admiratione* animis iniecta quaeritur hic ea, quae omni carmini proposita est, sed in alio genere ab aliis caussis proficiscitur, *delectatio;* quae utique, si ingenuo et liberali animo digna esse debet, a rerum honestate et utilitate seiuncta esse nequit, et tanto exquisitior, generosior, et plenior est, quo maiora virtutis adhortamenta et incitamenta cum hac ipsa voluptate animis se insinuant; ut adeo, si quis carmini epico magnum aliquod ac praeclarum virtutis et vitae, inprimis publicae, praeceptum subiectum esse debere dixerit, ad rerum utique veritatem dixisse ille videatur; sed poetae epico talis utilitas

ad philosophicas rationes exacta non ita proposita esse potest, ut poeticas rationes inde petat aut metiatur; *ut rerum narratarum admiratione animi afficiantur*, hoc summum est quod ille sequitur*). Ipsa autem rerum animorumque nostrorum natura ita fert, ut, quod a virtute et utilitate publica vacat, ad animos nostros admiratione impellendos vim satis magnam habere nequeat. Non igitur ulla ratione evenire potest, ut bonum carmen epicum contineat nihil, quod ad publicam et civilem utilitatem valere possit. Contra vero magna et ardua consilia, excelsi et magnifici animorum sensus, virtus ultra vulgarem mortalitatis modulum et morem animosa et fortis, nullis adversis casibus et periculorum terroribus infracta mens, salus civium et imperii maiestas vel parta vel servata ac defensa, haec eadem illa sunt, quibus maxime hominum animis admiratio iniici potest, quae ideo inprimis epico carmini idoneam materiam suppeditant. Coniuncta itaque cum eadem illa admiratione est utilitatis ratio, de qua non minus multa sunt disputata, quatenus poetae epico proposita esse debeat. Narret illa magna, grandia, praeclara; utilitas proficiscitur ex hoc ipso, quod magnos sensus et affe-

*) Hactenus bene veteres, etiam Grammatici. Auctor Vitae Homeri (seu potius de virtutibus Homeri cum dictionis, tum sententiarum ac rerum): καὶ τὸ μὲν ὅλον παρ' αὐτῷ διήγησις τῶν πραγμάτων παράδοξος καὶ μυθώδης κατεσκεύασται, ὑπὲρ τοῦ πληροῦν ἀγωνίας καὶ θαύματος τοὺς ἐντυγχάνοντας, καὶ ἐκπληκτικὴν τὴν ἀκρόασιν καθιστάναι. Gale Mythogr. p. 280, vel in Homer. Ernest. p. 153.

ctus, magnum animi robur, factis actisque expressum videmus.

II. Admiratio itaque, necesse non est, ut a rerum et naturae miraculis petatur; sed, quod facile unusquisque intelligit, *admiratione* animos nostros afficiunt omnino *res a magna animi virtute* profectae; non quidem, qualem praecepta philosophiae informaverint; sed vim dicimus animi insignem in excogitandis consiliis, vel in iis exsequendis prudentiam, in laboribus perferendis constantiam, in adeundis periculis audaciam; etiamsi illa a gloriae et laudis studio, aut ab ira, odio, vindictae cupiditate profecta fuerit aut ad immania et saeva facta eruperit *). Convenit itaque omnino, ut a magno viro, magna ingenii vi, magnis corporis viribus, magnis animi motibus et affectibus, inter magnas difficultates, casus et pericula, magnis praesidiis et auxiliis, magnis de caussis susceptae et gestae res sint; atqui eaedem fere res etiam eventu clarae et insignes magnique exempli esse solent, ut aut magni alicuius viri aut populi vel civitatis aut generis adeo humani fortunas in utramque partem contineant. Magnitudinis adeo vim, notionem ac sensum, tamquam animam, omnia permeare, animare et movere vides. Non difficilis est ad cogno-

*) Etiam pravoa mores ferre carminis epici naturam, ab eodem vetere Grammatico, quem paullo ante excitavi, pronuntiatum, etsi alio forte aensu: poetam necesse est (sensus requirit *τοῦτον γὰρ δεῖ*, nam *παρόντα δὲ* corruptum est) *μιμεῖσθαι οὐ μόνον τὰ χρηστὰ ἤθη, ἀλλὰ καὶ τὰ φαῦλα· ἄνευ γὰρ τούτων παράδοξοι πράξεις οὐ συνίστανται.*

scendum in rhetoricis et poeticis locus de magnitudine; nec tamen omnis magnitudo epici carminis indoli est accommodata, sed ea maxime, quae a sensibus et a phantasmatibus proficiscitur, quippe quae eadem ad animos movendos et admiratione imbuendos inprimis valet; sed haec quidem passim a viris doctis satis diserte sunt exposita.

III. Iam natura ita fert, ut, qui *magnae et mirandae rei narrationem* instituit, eius magnitudine contactum et graviter affectum animum ipse habeat, motusque adeo animi sui vultu, gestu, inprimisque *oratione* prodat; laborabit mens, rerum specie percussa, ut, quae sentit, aliis impertiat, incidet in nova rerum phantasmata, adhibebit troporum, figurarum, gravium aut ornatorum verborum tamquam machinas ad efficiendum quod vult. Altera ex parte non minus in aperto est, ut admiratione tanto magis teneatur audientis animus, non modo rem gestam, quae narratur, et actionem eo attemperatam esse debere, ut mirationem faciat; verum etiam *narrationis genus et rationem* ad admirationem efficiendam vel tuendam idoneam requiri. Qua de re plura monere nihil attinet. Quis enim non videt, orationis genus esse debere nec humile nec molle, sed forte, acre, magnificum, ornatum, etsi pro argumenti diversa natura diverse attemperatum, et quae sunt alia. Ab eadem hac caussa proficiscitur illa necessitas, ut *carmine* instituenda sit narratio; quandoquidem id genus orationis est praestantissimum (*perfectum* nostri homines, hoc est suis numeris absolutum, dicunt), idemque potentissimum ad tenendos et delectan-

dos animos audientium, ad sensus magnos affectusque movendos, rerumque mirabilium phantasmata cum elicienda et conflanda tum exprimenda vivide et animanda. Nullum autem metrorum genus ad narrationem epicam virtutes habere tam multas et tam magnas, quam hexametrum, et sensus quemque suus docet, et multis virorum doctorum disputationibus est declaratum.

IV. A binis hisce tamquam principiis, ut et res narratae admirationem faciant et ipsa narratio animum admirationis voluptate delinitum teneat, repetenda sunt omnia, quibus carminis epici argumentum, personae epicae, facta, virtutes ac characteres, sententiae, oratio ac dictionis genus constituuntur; verbo *admiratione quaesita delectatio moderatur in hoc genere omnia.*

Potest autem accidere mentibus nostris admiratio rerum vel hominum modo cum molliore modo cum graviore animorum impulsu; miramur enim alia attonitis similes, alia terrore perculsi, alia cum ira, odio, alia miseratione commoti; interdum magno cum animi aestu miratio est coniuncta, interdum cum leniore ac remissiore impetu, et cum molliore et suaviore animi affectu. Quo ipso sequitur, ut magna in hoc genere esse possit varietas pro argumenti natura diversa, utque inanis sit virorum doctorum opera, qui Homeri ac Virgilii exemplis omnem carminis epici naturam circumscribere voluerunt.

Eam admirationem rerum, quae cum terrore aut cum miseratione et graviore omnino animi affectu mentem impellit, inprimis ad tenendos animos valere, magnamque delectationem habere,

quis non videat et naturae humanae esse consentaneum intelligat? Res ex parte animadversa in opinionem induxerat Marmontelium *), ut intra tragicos affectus non minus epicum genus contineri, et idem argumentum in utrumque usum accommodari posse existimaret. Sed dramate latius patere carmen epicum, hoc est, narrationem per caussas et consilia expositam; et magnos affectus non nisi unam esse ex pluribus admirationis movendae caussis, ex superioribus facile intelligitur. Ne illud moneam, epici carminis virtutes multas ex narrationis bonae indole et natura esse petendas, ad quam utique cum ceteris et hoc spectat, ut tanto dulcior sit omnis narratio, quanto magis illa animum terrore vel miseratione exagitat; ut vero, quod vir elegantissimus arbitrabatur, sutilis aliqua tragicarum actionum compages bonum epos efficiat, valde vereor. Alia res est, si quis profiteatur, ex epici carminis partibus bonas tragoedias fieri posse, de quo iam Aristoteles egit Poet. c. 23 et 26.

Illud interea negari nequit, cum id, quod admirationis maioris vim et caussam habet, ad animos nostros movendos tanto sit potentius, ***heroica argumenta*** genus epici carminis nobilissimum constituere; inprimis si ***ex heroicis temporibus*** petitum fuerit, quibus ***deorum interventu*** res aut gestae sunt aut geri creditae; etsi minus bene a Batteusio et aliis tota epici carminis vis ab his deorum ministeriis deduci coepit. Nec quicquam infelicius cedere potest, quam ubi deorum aut geniorum opera uti

*) *Poetique Françoise* T. II, p. 234 sqq.

voluere poetae iis in rebus exponendis, quas non nisi hominum consilio et manu gestas esse satis constabat.

V. Reliqua, quae de carmine epico praecipi solent, partim *ex narrationis bonae ratione ac praeceptis*, partim *ex poeticae orationis genio*, quatenus in utroque summa perfectaque ratio quaeritur, repetita sunt et facile repeti possunt; v. c. quae de episodiis argute magis quam vere disputantur; et quae de unitatis lege praecipiuntur. Una debet esse actionis summa, si quidem summus in hoc admirationis iniiciendae genere effectus propositus est poetae; ne distrahatur audientis animus infringaturque adeo sensus affectusque vis et intentio, si ad plura avocetur. Neque in his animos generosiores diu detineri velim. Pleraque enim sunt talia, ut, nisi quis tardissimi sit ingenii, primo statim rerum obiectu ea percipiat. Quorsum enim operose multa conscribere aut commemorare, ut factum, quod argumentum epicum contineat, doceas esse debere unum, et absolutum, et intra iustum temporis spatium comprehensum? quorsum de nectendo et dissolvendo nodo h. e. de difficultatibus aut motis, aut obiectis? de episodiorum affinitate et nexu cum epica narratione? Haec intelligere et assequi haud adeo difficile est*); difficultates paullo maiores tunc nascuntur, si in rem

---

*) Exposita ea sunt a multis; praeferam tamen dicta a Sulzero in *Allgemeiner Theorie der schönen Künste* in voc. *Heldengedicht;* etsi nonnulla sunt, in quorum caussis reddendis aliter sentiam. Multo minus ei adstipulabor in altero loco: *Aeneis.*

praesentem deducendae sunt istae disputationes, ut appareat, qua ratione et arte in magno factorum numero argumentum carminis ita digeri et adornari possit, ut ad unitatem deducatur res. Hoc ingenio poetae relinquitur; qui, si ad hoc satis ingenio valet, multo magis praeceptorum istorum copiosa expositione carebit.

Ut vero admiratio rei magnae animum tenere et delectatione perfundere possit, quis porro non videt, ea omnia a poeta curari et sagaciter provideri debere, *quae ad illud consilium prodesse*, caveri debere ea, *quae obesse possint?* adeoque ante omnia lectoris animum *argumenti notione aliqua* esse imbuendum, ut nec tamen exsatietur; *in mediam rem esse rapiendum*, ut nec tamen rerum novitas obscuritate laboret; cumque omnia ad sensus et phantasmata in carmine redeant, *rerum obiectarum praestigiis ita deliniendum et fallendum*, *ut* iam in alia rerum natura et ordine, alia cogitandi, sentiendi, et agendi via et ratione, aliis temporibus, inter alios homines, et extra se solitumque vitae tenorem constitutus, *in nihil incidat*, quo expergefactus quasi ex aureo somnio *sibi lusum fieri animadvertat;* id quod sine indignatione et poenitentia aliqua eius, qui ad se rediit, fieri non potest. Hinc a viris doctis multa disputata sunt *de probabilitate poetica ac mythica et de verisimilitudine*, quam poeta sectari debet, qui non ipse vult sua acta rescindere. Omnino ad hanc *γοητείαν illusionem*, quam recentiores commode vocant, pleraque, quae de carmine epico cum utilitate aliqua praecipi possunt, revocare in promtu est; et ad hanc normam vel

maxime revocare soleo ea, quae de multis Virgilii locis a viris doctis disputata sunt.

VI. *Virgiliani* igitur *carminis*, nam ad hoc ea, quae dicenda habeo, revocanda mihi sunt, dotes ut recte discernant ac perspiciant, ad id intendant animos adolescentes, auctor sum, *ut, quantum cum in toto argumento tum in singulis partibus insit ad mentes admiratione non sine voluptate tenendas, considerent.* Exponitur a poeta *Aeneae ex Troia capta profugi, post longos errores, in Latium adventus, et condita ab eo in his locis Troianorum colonia novaque parata sedes.* Debebant haec certo consilio esse suscepta; cum autem Troiano homini vix in animum venire posset, ut in terris longinquis et ignotis certum animo designatum locum quaereret, opportune adhibita sunt *fata a diis monstrata.* Quis autem non facile intelligat iam ab initio, rem esse magnam, arduam, et admirationis aliquantum habentem, quod profugus aliquis ex urbe incensa et exul fatis ducentibus in tam longinqua terra, in Latio, novas sedes ponit? Quis non in summis periculis ac discriminibus, in navigatione et mox in Italia obiectis, inque malis aut fortiter toleratis aut animose depulsis, novam admirationis efficiendae videat esse materiam? nec minus in singulis carminis partibus, in motibus et affectibus animi, in moribus, sententiis? et eidem consilio accommodatum esse orationis genus et colorem et ornamenta? In his ac similibus disertus esse potest facile unusquisque carminis interpres *). Voluptas

*) Egregius est ad animi mei sententiam declarandam locus

autem aliter ex nostro, aliter ex Romanorum sensu, quibus ille scribebat, est diiudicanda. Ipse rerum narratarum nexus cum rebus Romanis, animis quidem revocatis ad earum origines et ad gentis stirpes: altera ex parte subiecta tamquam fundus narratio Homerica, cui partem carminis sui superstrueret, altera ex antiquitate Italiae petita: qua et is delectabatur, qui Graecas litteras didicerat, et is qui Italicis tenebatur: haec omnia, quantam voluptatem afferre Maronis popularibus certe saeculi Augustei debuere!

VII. *Rerum* quidem *inveniendarum* laudem Virgilius habet admodum diversam ab Homero, nec tamen nullam aut contemnendam. Hic materiam nactus erat tantum non rudem; ille iam a multis tractatam. Homerus famam acceperat, quae res tamquam vere gestas cum fide narraret; easdem multorum poetarum ingeniis ornatas et variatas, tamquam materiem, in qua illi se exercuerant, Virgilius accipit, novo more ac consilio tractandam, alia aetate, inter alios homines, hominumque sensus et iudicia diversa. Alterum cum eo comparem,

---

Baconis de augm. Scientt. lib. II, c. 13, p. 80. Opp. T. I non reprehendendus ille, si ad epicam poesin revocetur: „*Cum mundus sensibilis sit anima rationali dignitate inferior, videtur poesis haec humanae naturae largiri, quas historia denegat, atque animo umbris rerum utcunque satis facere, cum solida haberi non possint. Si quis enim rem acutius introspiciat, firmum ex poesi sumitur argumentum, magnitudinem rerum magis illustrem, ordinem magis perfectum, et varietatem magis pulcram, animae humanae complacere, quam in natura ipsa post lapsum reperire possit. Quapropter* etc.“ Dignus enim totus locus est qui perlegatur.

qui verae historiae exornationem suscipit, alterum cum Milesiae narrationis auctore. Scilicet Homerus id agebat, ut narrationem institueret rei ex sua opinione ac persuasione vere ita gestae, cuius magnitudine contactam et inflammatam habebat mentem; propius attingebat tempora heroica, ipsam rerum famam sequebatur, qualis ea in popularium ore ferebatur, cum ipse temporum decursus omnia in maius auxisset, et, ut in maiorum factis et prisci aevi rebus fieri solet, humana facta ad divinam aliquam speciem ac dignitatem evexisset; deorum itaque ministeriis omnia exsequebatur, quoniam priscis hominibus hoc erat persuasum, humanis rebus gerendis interesse deos praesentes multoque magis praesentes adfuisse rebus gestis patrum aetate, iniicere eos hominum animis bona vel prava consilia, obiicere pericula ac discrimina, irasci, dolere, metuere, sperare; versabatur sub eodem caelo et adierat ea loca, in quibus res illae, a fama tam magnifice ornatae, fuerant gestae; utebatur sermone, natura sua poetico, hoc est, per philosophorum subtilitatem, et rhetorum ac grammaticorum argutias, nondum fracto et attenuato, sed qui multum adhuc retinebat ex antiqui sermonis indole. Est autem omnium rudium linguarum ea indoles, ut res ad sensum revocet, adeoque sensa animi et cogitata, etiam physicas et ethicas sententias, per rerum naturas, proprietates, vices, utilitates propter similitudinem aliquam translatas vel adumbratas, declaret; quibus omnibus poetica vis vel maxime inest. Haec si ad sermonem priscum Graecorum transferimus, non mi-

rabimur evenisse, ut philosophorum quoque antiquiorum opiniones vel praeceptiones, rudium ingeniorum impetu pronuntiatae, speciem narrationis factorum et eventorum induerent. Ortus v. c. mundi ex chao per pugnam elementorum in personas et deos commutatorum ab iis erat enarratus. Successit ecce Homerus, qui ea maxime ingenii sollertia est usus, ut videret, narrationes has poetarum superiorum, quibus illi philosophicas doctrinas interpretabantur, omnino narrationum poeticarum loco inservire posse, ita ut, quae a poetis ante se, ex prisci sermonis natura, exposita essent symbolica rerum cogitatarum adumbratione, ea a se pro factis et fatis deorum narrarentur. Hac potissimum ratione doctrinam de diis poeticam et systema aliquod mythologicum condidisse; saltem posteris reliquisse videtur Homerus; cumque ad epicam et dramaticam rerum expositionem egregie esset accommodatum, in poetarum inde patrimonium illud cessit*). Ut rem absolvam verbo, Homerico ingenio obstetricabantur et, ut sine doctrina doctrinam, sine arte artem habere videretur, efficiebant plurima, quae, si ab isto aevo discesseris, omni-

*) Diligentius ab eo inde tempore (a. LXX) de his, quae summam veteris poetices et mythices continent, a me actum est in Commentatione *de origine et caussis fabularum Homericarum* 1777 (in *Novis Commentariis Soc. Reg. Gotting.* T. VIII). Add. Prolusio de *caussis mythorum veterum physicis* 1764 (nunc recusa in *Opuscul.* To. I, p. 184) et de *Apollodoro et litt. myth.* Commentat. in *Not. ad Apollod.* To. III, p. 911 sq. et quatuor Commentationes in Commentationibus Soc. Reg. Gotting. To. XIV. an. XCVII.

bus poetis deesse necesse est. Virgilius itaque a libero isto ingenii et mentis impetu et praecipite motu interclusus, et tot enthusiasmi fovendi, excitandi, et inflammandi adminiculis destitutus, priorum poetarum exemplis tamquam cancellis circumscriptus, ingenio frenis iam tum ab Aristotele aliisque iniectis, ab arte necesse habuit petere omnia. Alio ille aevo, ab heroica aetate nimis remoto, inter diversissimas hominum, rerum, temporum, locorum ac caeli rationes, opus suum erat aggressus. Sine doctrinae et multae ac variae lectionis copiis, nulla iam tum ingenii laus erat. Fracto in hunc modum mentis impetu, tamen vel sic magnum eius etiam in inveniendis rebus ingenium ex his agnoscas: Primum vidit carmen epicum Homericum posse perfici et ornari; tum eius vix esse posse argumentum idoneum, nisi ex ultima antiquitate et aetate heroum petitum. Est enim a natura res ita comparata, ut priscorum hominum, multo magis heroum, ipsa nomina, res gestae et fata etiam per se non adeo memorabilia, animum humanum teneant et admiratione afficiant. Est porro illa aetate morum ac vitae simplicitas ea, quae poeticum ornatum sublimesque rerum formas et sententiarum gravitatem multo magis suppeditet, quam vita hominum elegantior; quando corporum magis viribus et animorum impetu ac virtute res gerebantur, quam consiliorum sagacitate, et artis vel ingenii subtilitate. Tandem gerendis tum rebus ipsi dii interfuisse credebantur. Ita deorum ministeriis res explicare et ex toto cyclo mythico, quae vellet, depromere poterat. Italicis autem

mythis in carmen admissis novam et Graecis incognitam suavitatem adiecit*). Tum vero praeclaro iudicio argumentum ex vetere cyclo epico delegit, necdum tractatum a claro aliquo poeta, nec tamen plane intactum, et Homerico aliisque carminibus quasi contiguum ac finitimum**). Ita enim consequutus est hoc, ut materiam haberet copiosam, nec rudem, sed poetica tractatione ab aliis iam subactam et ad epicam dignitatem ac vim accommodatam. Personas et characteres, mores ac facta iam aliunde nota, commendata, constituta ac definita, optaverit sibi poeta unusquisque***). Illud vero ad intelligendum proclive est, quam expedita ac facilis esse debeat copia ornamentorum et episodiorum in tali argumento tam late fuso et patente; quod ipsum Homerus aut vidit aut sensit, cum ex toto belli Troiani decursu unum heroem, unum factum, selegit, ideoque infinitis aliis rebus ex istius belli historia ad exornandum et amplificandum argumentum recte uti potuit. Hoc uno suo iudicio plurima praeclara carminis sui praesidia et uberrimos fructus tulit Maro. Non novus et ignotus est lectoribus rerum priscarum notitia aliqua imbutis heros, cuius fata ille exponit, nec Troianorum nomen ac fortuna tam obscura, quin ab initio statim miseratione afficiamur et virtutis admi-

*) De hoc vid. Excurs. IV. V. VII. VIII ad lib. VII, tum plures alios ad libros seqq.

**) Vid. mox Disquis. II, et Excurs. I ad lib. II, Excurs. XVII ad e. l. et al. loc.

***) Eo spectant versus Horatiani in Ep. ad Pison. 131 sqq. *Rectius Iliacum c.*

ratione. Deorum autem interventus, Iunonis et Veneris irae et studia, ac partes iis tribuendae, egregie erant iam ab Homero definitae. Quando itaque primo statim Aeneidis ingressu Iunonis *memor ira*, *irarumque caussae*, *saevique dolores* memorantur: odia Iunonia ex Homero statim succurrunt legenti et iam ab initio gravem de Aeneae fortuna sollicitudinem iniiciunt*).

VIII. Poetae sollertiam et acumen etiam in hoc spectari volo, quod non modo ex nobilissima antiquitatis parte, qualis rerum Troicarum est, verum etiam ex eo temporum articulo Aeneidis argumentum duxit, qui intra paucorum annorum decursum ingentem vim illustrium facinorum ac memorabilium casuum conversionesque rerum mirabiles cum Graeciae et Asiae tum Italiae comprehendit. Nam exciso Ilio dici vix potest, quantopere ubique turbatum sit. Victi victoresque ad novas sedes quaerendas per totum terrarum orbem dispersi vagabantur**), et versus occidentem maxime, qui tam parum adhuc Graecis notus erat, ut Circes insulam (Circeios Latii) pro extremis occidentis finibus habere, et ad haec loca, tamquam incognita et rerum miraculis gignendis idonea, tot fabulose narrata referre posset Homerus. Primum tum a Graecis navigatio ultra Siciliam frequentari coepit, cum ad illud tempus Phoenices illa maria tenerent,

) Conf. Excurs. I ad lib. I.

**) Egregius est eam in rem Strabonis locus lib. I, p. 48 B, et lib. III, p. 150 A.

nisi quod e Creta aliisque forte insulis paucae naves Siciliam adibant.

Errores isti *heroum ab Ilio redeuntium* variis Graecorum *carminibus epicis*, *Νόστοι* ea inscripta erant, materiam et argumentum praebuerant; quae si ad tempora nostra pervenissent, plura forte vestigia in iis deprehenderemus, quibus Virgilius institerat; quandoquidem in simili argumento cum iis versabatur. Sed eaedem historiae seu fabulae de Achivorum reditu magnae *tragoediarum Graecarum* parti materiam subiecerant, ut inprimis ex Euripide apparet, et multo magis ex tot deperditarum titulis intelligitur. Ex Graecorum autem tragoediis, inprimis Euripidis, omnino poetam plurimum profecisse ex iisque orationis suae dignitatem passim et maiestatem, sententiarum quoque acumen, granditatem, pondus, interdum tragico propius*), affectuumque gravitatem tragicam, ut in Amata, in Didone, in Pallante, in Niso et Euryalo, comparasse equidem suspicor. Magna earum pars a superioribus poetis latine iam erat reddita **); quae res poetae non parum adiumenti ad orationis cultum et copiam afferre debuit. Ceterum his aliisque inventis emendavit vitia, quae argumento inerant eumque haud parum premebant. Loca Italiae, Siciliae, Africae, non erant ignota, ut Homeri

*) Inprimis hoc in novissimis Aeneidis libris animadvertere licet, maxime in orationibus, ut Iunonis lib. VII, 292 sq. Turni IX, 128 sq. Veneris et Iunonis X, 16 sq. 62 sq. Drancis et Turni XI, 336 sq. 376 sq. Iunonis ad Iuturnam XII, 139 sq.

**) Conf. ad lib. II. Excurs. I.

aetate; itaque nec fabulis, quae delectare possent, idonea; nisi in lectorum animis succurreret antiquitatis doctrina et amor; ut omnino poetica vis et delectatio, quam illa affert, plurimum mutuatur ex antiquitatis eruditae, inprimis mythicae, recordatione.

IX. Veniamus ad ***dilectum in heroe***, quem sibi sumsit poeta, ***factum***. Primum persona eius, genus, fortuna, nomen ac virtus, et olim unumquemque liberaliter institutum, adeoque Homerica lectione imbutum, tenere debuit, et nunc tenet; qui casus eum in Italiam adduxerit, discere avemus; Troianorum autem e patria incensa profugorum fata lubenter cognoscimus. Longa navigatio per mare ista aetate parum navibus frequentatum ad terras nondum humano cultu, quem aliquando accepturae erant, celebratas quidni locum faciat plurimis periculis ac difficultatibus, quibus Aeneae virtus in admirationem sui rapere poterat? Infestae deae ira asperrima et ex altera parte tot deorum monitus expectationem faciunt magnam*).

---

*) Singularis est *Marmontelli* censura in Virgilium (*Poetique Franç.* T. II, p. 237), soli superstitioni superstructum esse Aeneae in Italiam adventum, adeoque nisi ad animos superstitione simili tactos vim nullam habere posse. Ut verbo rem absolvam: Ponamus Aeneam posthabitis deorum monitis in alia terra consedisse, apud Didonem sedem fixisse, quod vir acutissimus malebat; et cogitemus, quo animo illud laturi simus inter legendum vel audiendum. Aliud est *Batteusii* acumen, qui narrationi de adventu Aeneae et Troianorum in Italiam nihil inesse videt, quod humanitatis sensum attingat. Quid vero? alienum a te, si homo es,

Quae omnia cum ad rerum magnitudinem, quae animum admiratione detineat, valeant, ad narrationis probabilitatem egregie quoque sunt comparata. Sed cum plura huius generis narrari possint, et in Notis et Excursibus passim notata sint, in dilectu tamen Aeneae magni poetae ingenium ac iudicium doctum et exquisitum nihil magis arguit, quam quod eum potissimum Carminis sui heroem circumspexit, qui in Italiam Troianorum coloniam deduxerat, novum regnum in Latio constituerat, unde Albae Longae adeoque etiam Romae origines repetebantur, quique adeo, etsi nec nobis ingratum esse potest, tanti imperii primas origines cognoscere, tamen Romanis, antiquitatis suae tantopere studiosis, unus omnium maxime acceptus et commendatus esse debuit. Argute itaque et ingeniose in primis statim versibus poeta audientibus pollicetur narrationem rerum, a quibus origo Romae deducta esset: ***genus unde Latinum Albanique patres atque altae moenia Romae.*** Quam magnifica haec promissio in fronte novi operis et ad animos expectatione erigendos idonea! De Aenea eiusque erroribus ac fatis omnes veteres annales Romanorum loquebantur, quod ex fragmentis passim a Sext. Aurelio Victore servatis et ex Dionysio ac Festo satis colligi potest; attigerat quoque Troianas res Ennius in Annalibus, ut colligo v. c. ex fragm. pag. 6, eundemque Aeneam in nonnullis, quae in-

---

putabis, an magnus et virtute clarus vir ex incensa patria profugus, e clade suorum superstes, post tot aerumnas, et casus fortiter toleratos, tandem ad tutam sedem delatus sit?

terciderunt, Graecorum carminibus partes sustinuisse non obscuras, ex Lycophrone, qui antiquiora collegit, et ex imitatoribus seu exscriptoribus veterum intelligas, Quinto Calabro lib. XI et ex Dictye. Cum autem omnino in Graecorum Romanorumque libris de Aenea tam multa narrata essent, paratas ornandi et amplificandi argumenti copias Maroni ad manum fuisse apparet. Quae eius felicitas cum vulgo parum nota et intellecta sit, paullo accuratius mox ea de re*), variis etiam deinceps Excursibus de singulis partibus **), agemus. Cum tandem poeta rerum ordine in Italiam deductus esset, nova rerum, hominum, et locorum genera ac nomina subnascebantur, contingebatque adeo, quod in votis ille habere debuit, ut praeter ea, quae a Graecis tractata satis erant, nova et intacta ipse afferre posset***).

Iudicium poetae in dilectu herois, quem ornaret, quam elegans et exquisitum sit, etiam ita iudicari posse puto, si quis aliorum carminum epicorum argumenta comparet, ut Herculis vel Thesei facta, Argonautica, bellum Thebanum, Gigantum vel Titanum pugnam; quae omnia etsi summa cum arte tractata et expolita, non tamen ad eum

*) Disquisit. II.

**) Excurs. I ad lib. III. Excurs. II et sqq. Tum ad lib. V Excurs. I. II. VI; add. Excurs. IX et XVII ad lib. II et plures Excursus ad lib. VII et sqq.

***) Vid. ad lib. VII Excurs. II. IV. V. VII. VIII; ad lib. VIII Excurs. I. II. III; ad X Excurs. I; ad XI Excurs. I; ad XII Excurs. III.

splendorem excoli potuissent, neque satis momenti ad animos impellendos advertendosque habuissent; cum contra ad popularium inprimis mentes tenendas Aeneae fata tantam vim habere deberent, quantam paullo ante diximus; accedente quoque Penatium et Vestae aeternique ignis religione, in conspectu posita*); ut taceam sacra antiquitus accepta, quae a Troianis tradita vulgo ferebantur. Adeo omnia ea, quae Dionys. Halic. I, 49 ad adstruendam Aeneae in Italiam adventus veritatem memorat, simul ad poetae sapientiam declarandam valent: *Τῆς δὲ ἐπὶ Ἰταλίαν Αἰνείου καὶ Τρώων ἀφίξεως Ῥωμαῖοί τε πάντες βεβαιωταὶ, καὶ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτῶν ἔν τε θυσίαις καὶ ἑορταῖς, μηνύματα, Σιβύλλης τε λόγια, καὶ χρησμοὶ Πυθικοὶ, καὶ ἄλλα πολλά· ὧν οὐκ ἄν τις, ὡς εὐπρεπείας ἕνεκα συγκειμένων, ὑπερίδοι· πολλὰ δὲ καὶ παρ' Ἕλλησι γνωρίσματα, φανερὰ καὶ εἰς τόδε χρόνου λείπεται* etc.

X. Neque vero huic argumenti felicitati et tantis materiae copiis poetae ingenium defuit; immo vero ingeniose inventis ille non minus ingeniose usus est, et in rebus tractandis, ornandis, et carmine persequendis non minus felix fuit, quam in inveniendis et excogitandis. Vellem id uno in loco a me exponi posset! Sed factum hoc est in singulis carminis partibus singulisque locis opportunius, et, ne hoc loco in immensum rerum campum evagetur disputatio, ratio nobis nonnullorum tantum habebitur, quae quidem praecipua et gravissima videbuntur. Spectant ea partim *ad Homericam imita-*

*) Vid. mox Disquis. II et Exc. IX ad lib. II ac passim.

tionem cum in descriptione carminis tum in singulis partibus ac locis; partim *ad elegantiorem phantasmatum et narrationis omnino habitum;* partim denique *ad orationis dignitatem et ornatum.*

XI. Ipsam *Aeneidis ideam*, *descriptionem*, et *dispositionem partium ad Homericum* partim Odysseae partim Iliadis *exemplum factam* esse negari nequit; Effecti enim errores Aeneae ad exemplum Ulyssis, et eorum, quae in Italia ab Aenea geruntur, magna pars adumbrata ad exemplum Iliadis; pauca quoque carminis lumina locaque insigniora, et rerum orationisque ornamenta esse arbitror, quae a Virgilio sine exemplo inventa, et tum primum ex ipsa rerum natura adumbrata et descripta esse, affirmari posse putem. Certe paucissima ex iis occurrere memini, quorum non aut exempla aut semina aut materias modo rudes modo inchoatas ac praeformatas ex Graeco aliquo poeta excitare aliquis possit. Atqui ex Graecis poetis tam pauci ad nos pervenerunt; quid? si plures essent superstites, maxime Alexandrini? eos enim inprimis, quod suspicor, Virgilius assidue tractavit et orationis colorem inde duxit. Neque dici potest, non studio, sed casu aut necessitate, Graecum et Romanum poetam, dum eundem rerum et sententiarum orbem libero mentis meatu pervagantur, in idem phantasma aut sensum aut dictum incidere potuisse ac debuisse. Factum hoc utique et saepe. Nec alterum, quod forte moneas, negari potest, multa passim ab Ursino, Guellio, Cerda, Clarkio, forte et ab aliis pro imitatis et adumbratis afferri temere, quae partim similitudinem tantum, inter-

dum et hanc satis obscuram, habeant, partim talia sint, ut sanus quisque et rerum intelligens homo, si easdem res exponat, iisdem modis ac verbis, iisdem sensibus ac sententiis usurus sit; cuiusmodi multa a me omissa sunt, nonnulla eo consilio apposita, ut comparatione facta saltem delectent. Maroni tamen innumeris in locis Graeca, Homeri inprimis, ante oculos fuisse, probant plura, et primum quidem ***totius carminis descriptio*** ab Homero petita, ***tot versus*** ad verbum latine conversi, ***tot loca***, quae exquisitiorem cultum et ornatum vel acumen vel doctrinam aut aliud quid reconditae naturae produnt, quae ea simplicitate, ut reliqua, enuntiaturus erat, nisi fuisset, qui iam occupaverat; fieri enim solet, ut, si qua ab alio iam proprie dicta sunt, ne in eadem verba incidas, ***ornate*** ea et ***acute eloquaris;*** porro ***graeca ratio flectendi verba*** vel ***orationem***, quae ad indolem poeticae dictionis Virgilianae et genium pertinet; tum ***poetae*** ipsius ***professio*** Ge. III, 10 ***Primus ego in patriam mecum — Aonio rediens deducam vertice Musas;*** tandem ***veterum auctoritas***, ut Senecae Suasor. III, qui Virgilium ***non surripiendi caussa, sed palam imitandi, hoc animo, ut vellet agnosci***, in multis versibus alios expressisse affirmat. Manifesta haec imitationis Homericae vestigia in quam diversas partes laudis vel reprehensionis a viris doctis deflexa sint, longum est dicere *). Aliis nihil divinius fuit imitatore

*) Comparationes Virgilii et Homeri instituerunt multi inde a Macrobio Sat. V. Librum singularem concinnavit Fulv. Ursinus. Sed piget videre viros doctos plerumque accedere ad eam

Virgilio, aliis nihil ieiunius et sterilius. Equidem hoc in loco multa esse video, quae nec laudi magnopere nec veniae locum faciant, sed quae rei naturae et rationi ita sunt consentanea, ut, quomodo aut quare aliter se habere debeant, caussa idonea non appareat. Summam carminis ad Homericum exemplum constitutam esse vidimus. Cum itaque semel ad Odysseae et Iliadis tamquam magisterium Aeneidem composuisset poeta; quidni Homerum in partibus quoque aut singulis locis sequendum putaret? et, cum omnino vestigiis eius insisteret, quandoquidem argumentum affine ac simile tractabat, difficile erat cavere, ne in easdem passim rerum ideas, eadem phantasmata, easdem sententias, eadem πάθη incurreret. Sunt autem multa, quae uno tantum modo recte dici et efferri possunt; multa, quae, si naturae consentanea esse debent, variare velle ineptum sit. Praeterea non facile assequare, quomodo poeta doctus et Graecorum poetarum lectione subactum habens et ornatum ingenium, cum se ad opus suum converteret,

---

rem studio in alterutrum poetam incensos, adeoque id agere, ut alterum deprimant, alterum immodicis laudibus extollant, facereque adeo eos utrumque sine subtili iudicio. Haerent porro in verbis et versibus singulis, nec summam carminis et partium concentum respiciunt, eoque animum ab eo avocant, quod in considerationem adduci debebat. Discrimen primarium statim ipsa temporum, quibus uterque vixit, et hominum, quibuscum vixerunt, et sermonis, quo usi sunt, diversitas inferre debuit. Virgilius arte et studio finxit ingenium, et ad sublimitatem ac dignitatem, ad elegantiae sensum aliquem in rebus et verbis, expolivit. Quam diversa in Homero fuerint omnia, hoc loco exponere nihil attinet.

ita omnia, quae legerat, animo expellere et exturbare potuisset, ut nihil ex pristina lectione obversaretur animo: maxima autem eorum, quae imitatione expressa dici possunt, pars eiusmodi est, ut non tam data opera et studio Homerica verba aut sententias reddere voluisse videri possit, quam ut potius in ea incidisse videri debeat, ipsa re ea, quae olim lecta et cognita in simili argumento memoria tenebat, iterum ad animum revocante. Atqui hoc imitandi genus, tantum abest, ut reprehendi possit (etsi nonnulli id faciunt in nostris quoque poetis, etiam in ingeniosissimo, Wielando), ut poetam doctum nihil magis arguat et deceat. Sed in Virgilio reprehendendo vel laudando id, quod primo loco reputandum erat, non meminerant viri docti, poetam, etiamsi ingenium eum ad nova et intacta tulisset, hoc suae aetati suisque popularibus tribuere debuisse, aut saltem in opinione eius temporis communi excusationem habere, cum ad artem poetae et ad maiorem carminis suavitatem pertinere crederetur, *si multa ex Graecis essent expressa vel adumbrata.*

XII. Hoc aetatis suae iudicio, a nostro forte sensu prorsus alieno, continetur defensio poetae, et caussa perorata est, si illud demonstratum dedero. Scilicet Romani litterarum lumen a Graecis acceperant; sermonem suum ad Graeca expolierant et locupletarant; ex Graecis primi poetae fabulas, mox et epica carmina, converterant*); ad

---

*) Ita Cn. Matius Iliadem (unde fragm. apud Scalig. ad Varron. de LL. VI, pag. 149 Stephan.), Varro Atacinus Argonautica.

Graeca exempla se composuerant ii, qui primi elegantiae et venustati orationis studuerant *). Perlustret mihi aliquis veterum poetarum ante Virgilium fragmenta, inprimis Ennii, pleraque ex Graeco aliquo poeta aut latine expressa aut imitatione adumbrata videbit. Etiam Plautus ac Terentius toti fere ex Graecis vel ad Graecos comparati et constituti sunt. Ad Graeca prorsus ingenia se composuere Romani; in Graecis pueritiam et adolescentiam consumebant. Ex multis scriptorum, inprimis Ciceronis, locis notior res est, quam ut plura de ea monenda sint. Itaque, etsi exculto iam sermone Romano, et pluribus Romanorum ingeniorum fetibus in publicam lucem eductis, tamen ne sub Augusto quidem destiterunt summi viri Graeca exprimere latine, cum Graecis ornatu certare, eorum inventa sua facere, multo magis si novum carminis genus in Romanas litteras inferrent. Horatii quidem Carmina pleraque ex Graecis Lyricis adumbrata esse nullus dubito; quandoquidem inter tam pauca fragmenta ex istis lyricis servata vix unum et alterum est, cuius non imitationem ab Horatio factam excitare possis; quid itaque futurum putabimus, si Lyricos Graecos integros cum Horatio comparare liceret! Neque aliter se rem in Catullo, Propertio, Ovidio aliisque habituram esse credere fas est, si Graeci Elegorum scriptores, inprimis Alexandrini poetae, adhuc ex-

*) Graeca expressit in epicis Catullus. Hoc idem fecerat C. Helvius Cinna in Smyrna sua, Augustei autem aevi memorantur multi, qui epe ex Graecis fabulis composuerant. conf. Ovid. Epp. ex Ponto IV, 16.

starent. Quis itaque Virgilium reprehendat, quod popularium suorum sensum, iudicium ac morem, sequutus totum se ad Graecos poetas in suis carminibus exprimendos applicuit? Nova accedere videbatur voluptas, quae delectationem in maius auctam afferret, si praeclara et suavis sententia simul graeci loci recordationem faceret, unde esset expressa. In Aeneide itaque pauci sunt mores (seu characteres), vix ullum factum notabilius, vix locus aliquis praestantior, in quo non poetae alicuius Graeci, inprimis Homeri, vestigia agnoscas. Sed in eadem Aeneide multo doctiorem et ingeniosiorem imitatorem agnoscas facile, quam in Bucolicis, in quibus multa passim aliena a rerum veritate et ratione posita notavimus, et alia facile notari possunt, in quae poeta imitandi studio parum subtili incidit, ut cum pastor indoctus Ararim et Oaxem memorat, aut in aliis: *nuper me in littore vidi*, aut: *novimus et qui te*, et id genus alia. Neque vero haec Graecorum imitatio aut ingenio carere aut iudicio putanda est; est enim illa nequaquam servilis aut affectata, cuiusmodi ab ingenio exili et ignavo proficisci solet, neque in alterius poetae verbis, modis, et figuris variandis turpiter ingenii vires attrivit poeta; sed, ubi occurrerat aliquid ab alio ingeniose cogitatum vel inventum, illo tamquam phantasmate tactus Maronis animus, vel, uti fieri solet, si scintilla idoneo fomite excepta est, flamma correptus incaluit, et magno incendio exarsit. Hinc novae rerum formae, nova genera, novae interdum naturae. Nemo facile, si singula recognoscat et excutiat, non intelligit Virgilium, etiam ubi

presse sequitur, modo castigatiore, pulcriore, vel augustiore rei specie*), Latini sermonis elegantia, aut novo rerum ornatu, modo deducta feliciter ac deflexa ad aliud rerum genus sententia vel oratione, certasse cum Graeco poeta. Inprimis autem se Romanis in Homeri imitatione magnopere probare debuit cultus Augustei saeculi, quo simplicitas inculta, et horrida interdum Homeri vetustas, aut iners languor, modo ad honestiorem et mitiorem cultum a Marone, modo ad elegantiorem ornatum aut ad incitatiorem vim temperata est. Hoc nomine ipse Aeneas commendabilior videri potuit: omnibus eius factis, moribus ac dictis maior aliquis humanitatis cultus inest; apparatus rerum sunt ornatiores; ornamenta dignitas, splendor et elegantia, *μεγαλοπρέπεια*, sed heroum personis digna, illustrat. Quae quidem res in longam disputationem adduci posset, si animi magis lubitum quam scriptionis consilium prosequi mallemus**); monemus

---

*) Qua arte Virgilius colores singulos imaginum vel descriptionum Homeri elegantiae morum saeculi sui ad animos oblectandos accommodaverit, exemplo claro apparebit, si Aeneidem V, 328—333. cum Iliade ψ, 769—773. contuleris. *Wch.*

**) Scripta haec erant, cum in manus sumsimus *Hurdii*, elegantissimi Britanni (nunc Episcopi Worcestriensis gravissimi), disputationem de imitatione poetica, qui praeclare rem expedit, quatenus et rerum a poetis tractandarum et ingeniorum tantam inter se esse affinitatem docet, ut plures eadem aut eodem modo eloqui necesse sit; bene etiam notas verae imitationis apponit. (Adiiciamus nunc illud, quod non minus in considerationem venit, carmen epicum iam antea ab Ennio tentatum fuisse Annalium libb. XL., quod sane historicum potius fuit quam epicum, multis tamen luminibus et virtutibus probatum et laudatum; nisi quod ser-

saltem, unicuique Virgiliani carminis virtutes rite aestimaturo alte hoc menti insidere debere, ut reputet, qua aetate, quo in populo, qua in urbe, quos inter homines poeta vixerit, quem inde colorem carmen eius duxerit, ut, etsi salvo et integro heroicorum temporum more, purior tamen, mundior, et castigatior esset carminis habitus, affectus et πάθη alia mitiorem alia graviorem naturam omninoque cultioris aevi dignitatem haberent, heroumque mores, sententiae ac dicta, etsi heroicae aetati consentanea, spirarent tamen nescio quid ex elegantia saeculi, urbis et domus Augusteae, in qua poeta vixit.

XIII. Ad cultum Virgiliani carminis gratum et amabilem non minus spectat ***orationis indoles***, quippe quae in simplicitate mirabili dignitatem servat et gravitatem. Ornatu enim vario et exquisito, et sermonis poetici nitore, orationis dignitate et gravitate, sententiarum pondere, Homerum longissime antecellit, cuius laus hac in parte praecipua in proprietate et simplicitate, tum in suavitate numerorumque facilitate, posita est (nam sermonis Ionici epicae narrationi tam praeclare accommodati felicitatem aetati suae debuit), etsi nec vis et robur nec pulcritudo et interdum nec ornatus ei desit. Sed nec Virgilius in ornatissima oratione simplicitatem et proprietatem deseruisse videri de-

---

mo horridus, ingenium nulla arte expolitum, et versuum inertia venustioribus displicebat; Virgilio itaque allaborandum fuit, ut carmen ad maiorem orationis cultum, quem ex saeculi genio paratum habuit, eveheret, si exempla Graeca exprimeret.)

bet; etsi sequiores scriptores, nec modo poetae, multa orationis suae pigmenta et lenocinia ex eo adoptarint; male in pedestrem illatis iis, quae carmini erant propria. Certe poetici ornatus elegantis nec affectati praestantissimum et unicum exemplar esse arbitror carmen Virgilianum; in hoc sermonis poetici genium primo constitutum et ad certa rerum principia ac leges exactum deprehendere, et troporum ac figurarum naturas inversionumque rationes descriptas, et, tamquam a magistro norma proposita, constitutas discere licet*). Quae ipsa res animadversa me adduxit, ut in sermone Virgilii poetico enarrando et explicando operam collocarem accuratiorem, quam in ullo alio scriptore recte consumi a me posse putem. Nolim enim, id quod saepe professus sum, aliis auctor esse, ut omnes poetas eodem modo interpretatione perpetua operose nimis instruendos esse sibi persuadeant; etsi facile intelligo, iis, qui Silium, Statium aut Valerium Flaccum aut similes cum fructu edituri sunt, ad orationem illustrandam non minus, quam ad lectionem constituendam, convertendum esse studium; a me id saltem spectabatur, ut iis, qui bona institutione egerent, exemplo ali-

*) Discere adeo licebit et illud, in quo magnos poetas falli videmus, non omnem orationem, omnesque formulas ac modos loquendi, per inversiones esse mutandos et detorquendos; ne naturalis cultus omnia defluat, et ne succedat oratio contorta, salebrosa, obscura. Hic est ille scopulus, ad quem iam olim offenderunt Virgilii imitatores Statius, Valerius Flaccus, Claudianus; quos propter hoc ipsum inversionum intempestivum studium a paucis cum voluptate legi videmus.

quo proposito, et quidem in poetarum principe, de vera enarrandi ratione constaret, ad quam se, etiam nullo alio magistro adhibito, comparare possent. Attamen in hac ipsa poetici sermonis constitutione poetae laus et virtus non tam in inveniendo quam in invento aliorum cum ingeniosa sagacitate in suos usus transferendo cernitur. Alexandrinis enim poetis, Callimacho, Apollonio, Nicandro, Arato, poetici sermonis exquisitioris indoles et natura unice est accepta referenda; hoc eorum docent scripta, in summa simplicitate cultum, nitorem, et ornatum admirabilem, quem nulla alia aetas assequuta est, referentia. Videntur scilicet poetae doctissimi et Ptolemaeorum contubernio expoliti animadvertisse, non infeliciter Tragicorum tumorem Homerica simplicitate temperari et natam inde orationis gravitatem aetatis suae elegantia quodam modo imbui, adeoque dignitatem cum venustate consociari posse. Hos Maro auctores habuit, cum tanto maiore iudicii laude, quod Ennius et ceteri, qui praecesserant, de orationis elegantia et ornatu castigatiore parum laboraverant.

XIV. Placet nunc in fine subiicere nonnulla et per saturam monere, quibus virorum doctorum *opinionibus, quas totam carminis indolem vel characterem tollere videas*, tacite aut expresse a nobis occurratur; nam in contentionem cum quoquam descendere nec ingenii nostri nec moris est.

XV. Primum *de consilio*, quod poeta in Aeneide conscribenda sequutus sit, et *de fine*, quem propositum habuerit, multi varia comminiscuntur. Iam

primum Iuliae gentis origo ab Aenea ducta, et studium gratiae Augusti demerendae potuit forte Virgilii animum ad hoc Aeneidis argumentum advertere; hactenus non male dici potest, nisi Octavianus in gentem Iuliam adoptatus fuisset, nullam nos habituros esse Aeneidem; sunt quoque multa in Iuliae gentis Augustique honorem in carmine ingeniose intexta; nec tamen dici potest, Augustum Aeneidis caput fontemque esse. Nihil magis alienum esse potest ab epico carmine quam *allegoria;* iugulat enim totam eius vim, rerum et hominum dignitatem attenuat, gratum animi errorem excutit et aestum inter legendum refrigerat, voluptatemque omnem intercipit. Certatim tamen viri docti argutiis suis Aeneae personam nobis eripere et Augustum submittere allaborarunt. Etiam ex parata nova in Latio sede miseros Troianos exturbarunt: adumbratum esse a poeta novum tum Romae constitutum unius principatum. Simili acumine alii arcana, nescio quae, dominationis Augusteae consilia, in Aeneide condenda deprehendere sibi visi sunt. Ita *Spencius*, elegantis ingenii vir*), πολιτικὸν epos esse Aeneidem sibi persuasum habebat, neque aliud quicquam poetam spectasse, quam ut animis libertatis ereptae desiderio aegris fomenta admoveret, et novum principem approbaret. Nihil tamen Aeneae personam, fortunam, facta et fata habere videas, quod ei consilio respondeat; nullus in Aeneide populus

---

*) Polymetis *Dialogue* III, p. 17 sqq., quem passim sequuntur *Warton*, *Holdsworth*, et alii.

est liber, qui dominum accipiat; nulla regni seu imperii, monarchiam vocamus, bona videas exposita aut commendata; verbo nihil occurrit, quo libertatis amore contacti animi adduci aut allici possint, ut a bono principe malint tuto regnari quam cum libertatis vano nomine paucorum potentium dominatione vexari. In Iuliae gentis honorem, quae ab Iulo Aeneae filio originem ducere videri volebat, nonnulla passim suaviter memorari, ad Augusti laudes ingeniose alia inseri, ipsa carminis lectione manifestum fit, et a veteribus quoque Grammaticis iam monitum est locis pluribus; sed, quantam vim ea res ad dominationem Augusti commendandam habere potuerit, mihi non satis constare lubenter fateor. Neque, si nova Aeneae sedes in Latio divinis humanisque iuribus vallata fuerit, quale inde propugnaculum novo Augusti regno partum sit, intelligo; ut adeo, si demonstrari hoc possit, poetae consilium illud in Aeneide condenda propositum fuisse, parum feliciter eum in eo perficiendo et exsequendo versatum videri dicerem.

In eandem tamen opinionem iam ante Spencium inciderat vir doctus inter Francogallos*), qui inprimis similitudinem inter Aeneae et Augusti personam et fortunam diserte persequitur. Ingeniose eum ludere non neges; et convenit ei cum multis aliis doctis viris, qui opinantur, Augustum sub Aeneae persona esse adumbratum; eo spectare virtutes Aeneae a poeta tributas; eo referunt

*) L' Abbé *Vatry, Discours sur la Fable de l' Eneide. Mém. de Litterat.* To. XIX, p. 345.

multa alia. Videas nonnullos tam egregie sibi placere in hoc invento, ut undique conquirant et venentur ea, quae ad Augustum accommodari possint. Sic oris dignitas (lib. I, 589 *Os humerosque deo s.*) cum assentatione in Augustum memorata est*). Ignoscenda haec putem alicui ex media assentatorum turba, qui Aeneide lecta unam vel alteram Aeneae laudem ad Augustum traheret ut Principi palparet. Sed, ut Maro tam dissimiles personas, fortunas, virtutes et facta ac res gestas inter se comparare voluerit, mihi quidem, si eius iudicium et elegantiam recte teneo, parum probabile videtur. Sapientior erat poeta et rei poeticae intelligentior, quam ut talem cogitationem in animum admitteret. Nam, praeterquam quod Aeneae characterem non invenit, sed ab aliis iam traditum accepit, circumspiciendae erant a poeta virtutes Aeneae eiusmodi, quae in epico argumento vim et splendorem haberent, et factorum, quae enarranda erant, caussas idoneas suppeditarent. Quod si ille studium suum ponere voluisset maxime in hoc, ut Aeneas Augusto assimularetur, quam multa et quam parum consentanea epicae narrationi, argumento, operis characteri, temporum rationi, illaturus in carmen suum fuisset!

Eadem fere via carmen πολιτικὸν conditum a

*) Plura huius generis v. c. apud *Iortinum*, elegantia haud minore quam doctrina imbutum virum, Diss. VI, p. 248 et apud alios reperias.

poeta visum iam olim erat R. Patri *le Bossu**), ut Romanos partim ad amplectendum et probandum praesentem rerum statum adducere, partim Augustum ad moderationem ac clementiam adhortari et a dominationis libidine et impotentia revocare voluerit. Sed nec huic consilio ulla ex parte respondet Aeneidis sive argumentum sive tractatio; profugus ex urbe incensa Aeneas novam sedem quaerit, armis vim illatam propulsat, et sic porro; quid tandem his inest, quod ad imperandi artes ac virtutes spectet? Fabulae tamen Virgilianae universe inesse et in singulis carminis partibus aut locis ac versibus occurrere talia, quae principibus pro salubribus praeceptis commendari possint, nemo neget; quin etiam inter utilitates, quae poetarum carminibus debentur, praecipue hoc commemorandum est. Verum non propterea dici potest ac debet: in condendo carmine et in fabula deligenda et ordinanda tale praeceptum propositum poetae fuisse, cuius explicandi caussa narrationem institueret. Narrare ille voluit ac debuit rem magnam et arduam et mirabilem. Quod narratio illa et delectatio, quae inde accipitur, cum utilitate ad omnes hominum ordines, inprimisque ad principum animos coniuncta est, hoc epicae narrationi per se consentaneum est; ipsa enim rei natura ita fert, ut magnorum virorum facta magna et praeclara sine summo ad hominum animos, mores ac

---

*) *Tr. du Poeme epique* Lib. I, cap. 11.

virtutem, fructu exponi et narrari nequeant, multo magis si cum sententiarum splendore et orationis ornatu instituta sit narratio. Vana est hactenus et intra verborum ambages ac tricas vagans disputatio, sitne mera voluptas ac delectatio, an utilitas aliqua proposita cum poetis, tum aliis ingeniosarum artium auctoribus. Fieri scilicet nullo modo potest, quo minus voluptas per ingenii facultatem parata utilitatem ad aliorum ingenia habeat; enimvero voluptas satis magna (perfectam dicunt nostri homines) esse non potest, nisi cum honesti, pulcri, ac veri sensu illa coniuncta sit. Delectandi quidem modi ac mensurae sunt infinitae: delectationem summam nihil affert, nisi quod suis numeris absolutum est. Decedit adeo voluptati ex Aeneidis seu Iliadis lectione capiendae omne id, quod in alterutra sensui, quem diximus, non satis facit. Contra signa Apollinis vel Veneris, quoniam illum sensum, etiam supra naturae modulum, ea explent, voluptate summa afficiunt, quae nec minus ad animi mores et affectus componendos vim habere debet. Adeo vera voluptas cum vera utilitate coniuncta est; uti contra speciosa aliqua praestantia, aut in aliquo tantum genere constituta, vel in adiuncto aliquo inclusa, speciosam tantum aut ex parte haustam voluptatem affert, adeoque etiam utilitatem iisdem finibus circumscriptam.

XVI. Dissimilem tamen omnino Homericorum heroum aiunt esse Aeneam; inferiorem Achille et Ulysse; ***sola pietate insignem.*** Quid igitur? si Ae-

neas alter esset Achilles? alter Ulysses? annon exscriptum potius et servili imitatione expressum eum dicturi sint? Non ego is sum, qui caeco aliquo poetae mei amore nihil ab eo peccatum esse contendere velim. Iliadis argumentum feliciorem materiam et epicae gravitatis haud paullo plus habere si quis dixerit, me habet assentientem; et delector ipse multo magis Homeri lectione quam Virgilii; regnat in Homericis heroibus naturalis habitus et affectus, animi impetus, iniuriae acceptae sensus, qualem et ipse habeo, desiderium reditus ad Lares, quale ipse sentiam; in Aeneide sunt consilia de novis sedibus in terra ignota parandis; nihil quod magnopere animum impellat et percutiat. Enimvero non omnia carmina epica ex uno et eodem genere procedere possunt; post Achillis autem iras et Ulyssis in se ex casibus et periculis obiectis expediendo sapientiam seu vafritiem, quae et priscae aetati et epico carmini accommodatior erat, quam sapientia, cum variandum et novandum esset aliquid poetae, quidni Aeneae *virtutem*, quam cum ceteris heroibus communem habet, *fortitudine animi in perferendis* calamitatibus et *obsequio erga deos* temperaret? Ad hoc eum ipse Homerus Iliad. ψ, 298. (ubi Neptunus Aeneam servatum esse vult: *κεχαρισμένα δ' αἰεὶ δῶρα θεοῖσι δίδωσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι*) tum ipsa rerum ac temporum mutata ratio ducebat, et ea, quae de Aeneae erroribus et adventu in Latium tradita a superioribus poetis erant, revocabant. *Monitis deorum et oraculis* omnia ab Aenea suscepta et confecta,

Penates et sacra patria ab eo in novas sedes illata, narraverat antiquitas (v. Disquis. II); quid itaque magis rei consentaneum, quam ut heros *insignis pietate et religione* exhiberetur? Neque vero non videre debuit tantus poeta, ad rerum magnitudinem et augustam aliquam dignitatem religiosas res, caussas et consilia eximiam vim habere. Itaque hoc quidem tamquam rerum cardine praeclare est usus, ut praedictionibus variis animos spe et expectatione teneret suspensos, religiosamque aliquam et augustam speciem rerum eventibus praetenderet*). Achilleum quidem robur et iracundia aliena erant a toto argumento; sedata et placida et humanitatis sensu temperata est Aeneae virtus; et, licet concedendum sit, epicam vim maiorem Achilli inesse, non tamen omnes epicas personas Achillem referre posse manifestum est. Meras pugnas Homericis similes et belluinam fortitudinem vix probasset Augustei saeculi elegantius et mollius iudicium. Cum itaque omnino Aeneidis alius ac diversus prorsus sit character quam Iliadis, quis non videt importunum esse, in Aeneide requirere ea, quae Iliadi sint propria; easdem animorum inflammationes, aestus, tempestates? insunt Aeneidi alia, quae probes; quidni in his acquiescas? Sed infi-

*) Multus est Servius passim in hoc, ut Aeneam ex Flaminis alicuius vel Pontificis persona plurima egisse doceat v. c. IV, 29, pravo utique acumine, cuius tamen fundus aliquis esse debuit. cf. Macrob. III, 1 sq.

nitum esset omnia persequi, quae ab iis, qui subtiles poetarum iudices videri volunt, dum rerum argumenta, exempla, caussas et rationes miscent, temere laudantur ac reprehenduntur, inprimis quoties Virgilium et Homerum inter se comparant. Sed nobis retundendus est omnis, quo abripi possemus, impetus. Itaque nec Warburtoni sententiam attingemus*), qui perfectum reip. condendae et legum ferendarum auctoris exemplar in Aenea exhibitum esse a poeta voluit; inprimis cum alio loco (ad Lib. VI, Exc. X) eam opinionem attigerimus.

Aeneidis argumentum *in septimum annum* produci, alii cum reprehensione monuere. Perperam utique. Aeneae errores septem annos explere verissimum est (v. Excurs. II ad lib. III). Sed ipsa carminis narratio non nisi *cum septimi anni aestate exordium habet* (v. ibid.) *eodemque anno absolvitur.* Pari errore Odysseae argumentum octo, novem vel decem, annis comprehendi creditum est, cum tamen illud intra triginta sex vel septem dies ad exitum perduci manifestum sit ei, qui animum adverterit.

XVII. Multo minorem esse *characterum*, hoc est, virorum factis ac virtutibus insignium, numerum ac varietatem in Aeneide quam in Iliade con-

---

*) *Divine Legation of Moses T. I, B. II, Sect. IV.*

queruntur passim multi; nec sine poetae reprehensione versus memorant ex Aen. I, 220 sqq. *fortemque Gyam fortemque Cloanthum;* inique admodum et ut sibi ipsi, quid velint, parum constare videantur. Nam locus quidem laudatus nullos heroes recitat, quorum personae vim aliquam habere debeant epicam; non magis quam *Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes Assaracique duo* etc. X, 123 et sic alii; sed veniunt illi viri in censum et turbam eorum, qui tantum nomine laudandi et epitheto suavitatis caussa ornandi sunt: quales apud Homerum innumeri illi pugnantes vel caesi *ἐσθλοί, ἀμύμονες, κρατεροί, αἰχμηταί*, et sic porro. Excusant Voltarius et Addisonus poetam, sed tam argute, ut summorum virorum subtilitatem mireris: alter, cum Homerus, inquit, cessantem a pugna Achillem exhiberet, alios interea fortia facta edentes exhibere debuit, quod in Aeneide secus sit; alter ad Virgilii elegantiam hoc refert, quod, cum Augustum vellet adumbratum, neminem ei virtute parem adiunxerit. Enimvero cum argumenti indoles et natura totius tractationis mensura et regula sit, plures utique factorum et rerum gestarum socii et participes esse nequeunt, quam quos res ipsa postulat. Quod si adeo paucos alios, qui virtute emineant, in carmen suum induxit poeta, argumenti necessitati id condonemus, concedamusque, hactenus Homericam copiam et varietatem morumque diversitatem plus delectationis afferre; at sapientiam viri miremur saltem in hoc, quod tanto magis inter omnes unus Aeneas

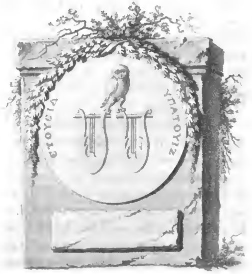
ingeniis virtute eminet, nec eius splendori quisquam alius, nisi Turnus forte, officit*). Quae res tanto difficilior erat, cum is nec Achillea aliqua corporis animique virtute omnes mortales antecellat, nec, quorsum immanis efferati animi iracundia aut acceptus Patrocli funere dolor erupturus sit, sollicitos nos teneat.

XVIII. De versu Virgilii epico eiusque ad aurem suavitate ac gravitate nonnulla disputare iuvaret, nisi maiorem subtilitatem ea res haberet, quam ut legentium animos et oculos tenere possit. Illud unum monebimus, in errorem inducere iuvenilem animum videri eos, qui nimii in eo sunt, ut ad rerum sonos et naturas accommodatos et formatos velint esse versus. Equidem non diffiteor sensum me animi refragantem habere, quotiescunque persuadere mihi volo, magnum aliquem poetam aestu tantarum rerum abreptum et magnorum phantasmatum vi inflammatum in sono cursus equestris vel tubae vel aliarum rerum reddendo laborare; Attenuat ea res et deprimit ingenium poetae et artis poeticae dignitatem. Sunt tamen, ais, tales versus in optimo quoque poeta. Recte; sunt utique multi; etsi plures alios ad hoc lusus genus accommodare solet eorum ingenium, qui talibus rebus indulgent: Quis enim, nisi iam animum ad leves hos lusus deflexerit, studium aliquod

*) Vid. ad lib. VII prooem.

poetae agnoscat in illis ac similibus, cuiusmodi sunt: ***Patris*** magni ***parere parabat Imperio.*** Aut: ***Avia*** tum resonant ***avibus*** virgulta sonoris. Mihi utique ad poetices indolem propius esse videtur statuere, ipsam orationis naturam ita esse comparatam, ut multarum rerum sonos exprimat; inflammatum autem phantasmatum specie obiecta animum, cum, rerum species sibi obversantes ut oratione vivide exprimat, laborat, necessario in ista vocabula incidere, vel orationis proprietate ducente. Ita graves et celeres, lenes ac duros, sonos vel non id agens et curans ad rerum naturam accommodabit et orator quisque bonus et multo magis poeta. Aliud est, in quo viri docti argutantur, quod versus imperfectos non ei caussae, quam ipsi Maronis familiares prodiderant, quod opus ab eo non absolutum fuit, verum iudicii alicuius subtilitati tribuere voluere. Casu fieri potest, ut versus imperfectus et abruptus in sermone abrupto occurrat, adeoque laudem nescio quam poetae facere possit, v. c. Aen. IV, 361 ***Italiam non sponte sequor***, abrupto Aeneae sermone; ubi Servius: „et oratorie ibi finivit, ubi vis argumenti consistit." Atqui hoc acumen est declamatore dignum, non poeta; multo magis ab epica gravitate abhorret, nec potest placere in oratione metro illigata versus metro imperfecto relictus, ***μέτρον ἄμετρον.*** Aliter res se habet in oratione pedestri, quae, cum in ea propositionum ad aurium iudicium mensura sit liberior, variari potest. At in Aeneide ubique manifestum fit studium poetae properantis ad novam

sententiam et locum novum; cum ingenium consumere nollet in explenda et expolienda sententia antecedente, cuius summa capita apposuerat. Sed nolo in his taedium facere; attigi quoque rem Tom. I ad Donati Vitam Virgilii §. 59.

DISQUISITIO II

DE RERUM IN AENEIDE TRACTATARUM INVENTIONE

Quale in inveniendis rebus omnino Virgilii ingenium fuerit, non tam fecundum illud in excogitandis novis rerum generibus, nec audax ad suscipienda vel tentanda intentata ab aliis et intacta, aut ea, quorum successus esset dubius et incertus; sed, quae nec minor laus est, natum et factum ad inventa priorum rudia et inchoata perficienda et polienda ornandaque; quam admirabilis porro ac felix fabulae, quam sibi carminis argumentum fecit, natura sit et quantum in hoc dilectu iudicium

emineat: superiore Disquisitione expositum est. Restat, quod illo loco polliciti sumus, ut paucis declaremus, ***unde poeta fabulam suam eiusque tam copiose instruendae et ornandae materiam acceperit;*** ut inde clarius appareat, quae et quanta inventi laus poetae ingenio ea in re debeatur, et quam limatum et subtile eius fuerit iudicium in deligendo sibi argumento eiusmodi, quod ingentes rerum et ornamentorum haberet copias ab aliis iam paratas et subministratas, ut doctrina tantum et iudicii sagacitate opus esset ad dilectum faciendum.

I. Solent fere Interpretes, quantum intelligo, quique alii hac de re agunt, ita statuere, ut poetam famam aliquam obscuram de Aeneae in Italiam adventu sequutum esse dicant. Enimvero ex iis, quae a Dionysio Halic. lib. I, 49 sq. 53 sq. 72*), a Strabone lib. XII, a Plutarcho in Romulo, a Festo in *Roma*, Solino c. 1, Sext. Aurelio Victore de O. G. R. et a Servio passim ad Virgilium memorantur, omninoque ex accuratiore historiae cognitione, manifestum fit, ***fuisse hanc de Aeneae***

---

*) Omnino is ea, quae de Aeneae in Italiam adventu narrata erant, studiose est persequutus inde a c. 45; quod ipse profitetur ab initio: *βούλομαι δὲ καὶ περὶ τῆς Αἰνείου παρουσίας εἰς Ἰταλίαν — μὴ παρέργως διελθεῖν, τάς τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰς Ῥωμαίων τῶν μάλιστα πεπιστευμένων ἱστορίας παραβαλών.* Ita legendum. Fatendum tamen, Dionysium suo et aliorum Graecorum more veteres fabulas in historias accurate ad pragmatici scriptoris exemplum expositas mutasse c. 46, in quo Hellanicus iam praeiverat, ut c. 48 pr. ipse declarare videtur.

erroribus, *deductaque Troianorum in Latium colonia*, *narrationem inter illustriores et a multis Graecis Romanisque scriptoribus poetisque expositas ornatasque historias.* Poterant hoc docere saltem ea, quae, etsi diverso consilio, congessit Ryckius in Diss. de primis Italiae colonis et Aeneae adventu (ad calcem Holstenii Notar. ad Stephan. Byzant.). Praeterea, id quod primo loco erat commemorandum, communis ac tantum non publica illa erat Romanorum persuasio, quam religiones patriae, Lavinii ad seriora usque tempora celebrari solitae, firmabant: v. Strab. V, pag. 355 A. erant sacra Penatibus et Vestae a magistratibus Romanis facta: Macrob. Sat. III, 4. cf. Dionysii locum sup. Disqu. I. s. IX. appositum, et Strab. lib. V, pag. 355 A. Obversabatur adeo Romanorum oculis auribusque Aeneae Troianorumque memoria; nec Maro adeo aliud argumentum clarius et illustrius excogitare potuit*).

---

*) Liceret forte certiora docere, si *Νόστοι* superessent; ut Antenoris, sic Aeneae errores in iis expositi esse potuere. Fuit forte in iis, qui primus Aeneae errores ad Ulyssis exemplum effinxerat, cumque hic apud Circen substitisset, Aeneas ab eo ad ulteriora, et ad ipsum Latium fuit deductus. Fuisse in mythis antiquiorem aliquam horum locorum notitiam, colligas ex Hesiodi Theog. 1013 ubi Circe ex Ulysse peperisse dicitur *"Αγριον ἠδὲ Λατῖνον ἀμύμονά τε κρατερόν τε, Οἳ δή τοι μάλα τῆλε μυχῷ νήσων ἱεράων Πᾶσιν Τυῤῥηνοῖσιν ἀγακλειτοῖσιν ἄνασσον.* Habuit adeo poeta, qui haec scripsit, notionem Etruscorum, at valde obscuram, *longe*, *in insularum recessu*, h. in insulis eos collocat: errore forte ab insula Circes nato.

II. Omnino quidem *de Aeneae in Italiam adventu* fabulae (si *fabulam* dicimus, non ficta ac commentitia res ponitur; sed fabula, *μῦθος*, omnem veterem famam, historiam et narrationem a maioribus acceptam designat, antequam litteris consignari et sermone pedestri exponi coepisset *)), huius igitur fabulae fundus habetur Homeri ille locus notissimus Iliad. *Υ*, 307. 308**), ubi Neptunus diis auctor est, ut Aeneam cum Achille congressum imparem pugna educant, ne eius morte Dardani posteritas deficiat, quem tamen Iupiter prae ceteris liberis diligat omnibus; at Priamum cum progenie Iovi nunc esse invisum; itaque Aeneam eiusque posteros Troianis esse imperaturos:

Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει,
Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Regnum his versibus Aeneae posterorumque eius declarari manifestum est; sed quo in loco illud futurum sit non eloquitur, nec ea de re certa apud veteres fama fuit; quandoquidem de Aeneae erroribus ac sedibus omnino tam diverse traditum

---

*) [Vid. ad Apollodor. pag. 911.]

**) Translatus ille ac repetitus in H. in Vener. 197. 198, ut pro praedictione Veneris ad Anchisen facta esset: copiose ornatus a Quinto Smyrnaeo XIII, 300 sq. inpr. 336 sq., et a Virgilio praeclare in oraculum Delphis Aeneae datum conversus: *Antiquam exquirite matrem. Hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris Et nati natorum et qui nascentur ab illis* III, 96—98. Et hinc versus illi pulcerrimi lib. IX, 446—449 expressi.

erat*), cum alii eum in Thraciae littore, in Arcadia alii, alii in Sicilia, alii in Italia, quae fama tandem prae ceteris credita ac celebrata est, consedisse et vitam finiisse narrassent; fuerant quoque qui in ipsa Troade regnum illud constitutum esse vellent. Non nobis iam id quaeritur, quae harum narrationum ceteris aut verior aut verisimilior sit; verum nostra eo spectat disputatio, ut ex hac ipsa narrationis varietate manifestum fiat id, quod volumus, non obscurum aliquem in vetere historia aut inter poetas virum fuisse Aeneam, nec eius fata et res a Virgilio inventas esse et excogitatas. Illa enim ipsa narrationis diversitas arguit diversitatem auctorum, qui de Aenea tradiderant, et poetarum, qui idem argumentum tractaverant. Ut enim poeta quisque in materiam ab aliis ante se tractatam incidit, ita, ut suo consilio vel totam fabulam vel inde partem accommodet, refingere nonnulla et mutare, addere vel detrahere, solet. Diversis itaque modis eandem rem exponi necesse est. Historici autem Graeci dum suae civitatis seu populi origines repetebant, popularem famam sequebantur. Solenne enim hoc Graeciae civitatibus, ut stirpis vel urbis conditorem aut haberent aut haberi vellent clarum aliquem ex ultima antiquitate heroem. Eiusmodi famam popularem per multas aetates propagatam quis adeo constare sibi expectabit, ut nulla diver-

*) Vid. ad Aen. III Excurs. I.

sitas narrationis inter plures tribus aut civitates incidat? quemadmodum altera ex parte eandem veterem famam ad se revocant et sibi vindicant plures ab communi stirpe profectae familiae? Eodem modo cum multae passim per varia loca sparsae essent Troianorum coloniae, quid mirum, eas omnes originem suam ad Aeneam referre maluisse? Unde diversitas illa, partim consensio, famae et narrationis necessario oriri debuit. Non itaque, ut hoc obiter moneamus, antiquis fabulis omnino fidem detrahit narrationis diversitas; manet enim semper fundus aliquis non magis veritate sua destitutus quam quae ab auctoribus gravissimis traduntur; et nescio an sint fabulae veterum, quibus plus verae rerum fidei insit, quam multis historicorum fide copiose, diserte et ornate, expositis, sive in antiqua sive in recente historia; his enim fundus quidem aliquis, ut iisdem priscis mythis, subest, accessere tamen reliqua, quae illi superstruuntur, ex ingenio vel audacia, interdum impudentia, narrantis. Si *fabulas* itaque *Troianas* loquimur, narrationes maiorum auctoritate acceptas et a poetis scriptoribusque ornatas intelligimus; et praeclare hactenus Thessalus Hippocratis f.*) *Οὐ μῦθος τὰ Τρωϊκὰ, ἀλλ' ἔργα·* itaque vanam disputationem instituisse videri possunt Cluverius et Bochartus, qui ex ista opinionum diver-

---

*) In *Πρεσβευτικῷ* ad Athenienses, ne Cos unquam ab iis everteretur; fetu rhetoris alicuius, inter Epistolas Hippocrat. versus fin. pag. 949. Lind.

sitate probare voluerunt, Aeneam nunquam ad Italiam accessisse. Acriter satis eorum impetum retudit Ryckius in diss. laudata*), sed argumentis promiscue effusis et iudicio parum subtili. Nec enim aliter, quam ut eam famam certam ac constantem obtinuisse doceas, quaestio illa de Italia ab Aenea adita expediri et firmari potest; est tamen talis fama in omni remotiore antiquitate usque ad ea tempora, quibus res scripto consignare coeptum est, pro fide ac probabili ratione, in qua acquiescere et quam sequi necesse est; nec fuit aut est antiquiorum temporum ulla alia historia, quam mythica, seu fama ac narratione maiorum accepta, mox litteris consignata, cuius adeo fidem ne is quidem, qui primus litteris mandavit, praestare potest nisi hactenus, quod candide ac diligenter famam veterem exposuit aut in diversitate narrationis sano cum iudicio dilectum fecit.

Iam poetae ne ista quidem rerum fides ac probabilitas nimis religiose est sectanda. Si tamen ille satis tenere animos vult, nec committere, ut paullo doctiores auditores commentorum licentia offendantur, ea narratio ipsi sequenda est, quae celebritate et claritate ad popularium animos maximam vim habere potest. Etsi itaque inter Graecos scriptores magnus erat ea de re dissensus, cum tamen Romani scriptores de Troianorum in Italiam adventu Albaeque Longae origini-

*) Iterum Wood pag. 227 sq.

bus ab Aenea eiusque progenie repetitis uno ore traderent *), iure suo Maro fabulam hanc inter Romanos celebratam praeferre ceteris potuit ac debuit.

III. Antequam ad alia progrediamur, *de loco Homerico* supra memorato pauca adhuc monebimus. Produnt Homeri verba satis aperte regnum aliquod, quod Aeneas eiusque posteri obtinuerant. Homerus itaque, qui propior aetate ad Troiana tempora vixit, (sumimus enim hoc, tamquam pro concesso, locum hunc non a seriore aliquo rhapsodo insertum esse) famam, ut solet, aliquam illo tempore superstitem ea de re sequutus est; nisi forte ipse in itineribus suis in posteros Aeneae incidit. Fuisse regnum illud in ea ipsa Troade, in qua Priamus regnaverat, ea est verborum sententia, quae legentibus locum prima occurrit; atque ita veteres locum sunt interpretati (v. Strab. XIII, p. 608 C, 906 A, Almel.). Ornata etiam est narratio apud Schol. ad e. l. ex Acusilao: ubi memoratur Venus propter hoc ipsum cum Anchise esse congressa, quod audierat, fatale esse, ut, Priamidis excisis, regnum Troiae ad Anchisae stirpem aliquando rediret. Nato itaque Aenea, cum

*) Ut p. 47 declaratum est; v. inpr. Sext. Aurel. Vict. de O. G. R. Post Virgilium narrationem de sedibus Troianorum in Italia vulgo, etiam inter Graecos, obtinuisse, nemo mirabitur; ita apud Quintum Smyrnaeum; apud Tryphiodorum: ubi v. 650 Venus Aeneam cum Anchise abduxit *τῆλε δὲ πάτρης Αὐσονίην ἐπένασσε.* (leg. *ἀπένασσε*).

ei vellet regnum maturius parare, Paridi illa Helenae amorem instillavit bellumque concitavit, ut Priami stirps tanto celerius excideretur. Fuerunt, qui, cum Aeneam in aliis potius terris, quam in Ilii solo aequati ruinis, regnum condidisse mallent, interpolatione facta πάντεσσιν pro Τρώεσσιν, in suas partes poetam traherent*). Alii diversum ab Anchisae Venerisque filio Aeneam fuisse statuebant; erant quoque, qui de patre male memoratum dicerent, quod ad Ascanium esset revocandum; alii denique Aeneam rebus in Italia constitutis Troiam esse reversum ex eodem illo loco sibi persuaserant. v. Dionys. Halic. I, 53. Quam celebrata inter veteres et nobilis debuit esse narratio, quae cum tanta opinionum varietate in diversas partes tractaretur!

Strabo quidem vulgari narrationi de Aeneae erroribus et Italiae aditu omnino repugnare locum Homericum existimabat; in hoc enim innui, Aeneam ad Troiam (ἐν τῇ Τροίᾳ) mansisse, in regnum successisse idque posteris suis reliquisse. Potuit tamen Troianis imperari ab Aenea etiam aliis in locis, etiam in Italia; et vel hoc posito, sententia sua Homerico loco constat; quod iam Dionys. Halic., acutus scriptor, vidit, lib. I, c. 53. Quod tam obscure oraculum illud Neptuni extulit Homerus, ad naturam et morem vaticiniorum ac-

---

*) ap. Strabon. l. l. p. 906 B. quod sequutus est Virgilius Aen. III, 97. *Et domus Aeneae cunctis dominabitur oris.* Add. Schol. ad Iliad. *Υ*, 306.

commodate factum est. Ratio eius rei reddi potest etiam haec ipsa, quod in terris longinquis regnum illud Aeneae constitutum erat; unde non nisi obscura et incerta fama inter Graecos de eo esse poterat. Quam parum enim frequentatum Graecis et notum mare Tyrrhenum et Adriaticum Homeri aetate fuerit, vel ex Odysseae fabulis intelligas, quae intra illa maria continentur, neque satis probabiliter a poeta narrari potuissent, nisi eius popularibus parum adhuc nota adeoque fabulis idonea plaga illa fuisset.

IV. Ut tamen Troia eversa discessuque Achivorum facto dispersos fuga Troianos iterum in ea loca convenisse et in patrio solo regni aliquam speciem restituisse credamus, plura fidem faciunt, et eo plures poetarum narrationes alludunt; illud tantum in incerto est, quo duce, auctore aut rege, exules convenerint. Alii Antenorem, alii Hectoridas, alii Aeneam, Ascanium alii, res Troianas restituisse narraverant (v. de his ad lib. II Excurs. XVII.). Suspicari licet in regno hoc seu condendo seu condito turbas factas inter viros principes ex regia stirpe oriundos, et hinc nova discidia, novos discessus et in alia loca profectiones et inde iterum reditus sequutos, ut adeo diversi restituti Ilii auctores prodi potuerint. Hoc quidem modo diversissimae istae scriptorum rationes componi et conciliari inter se facile possunt.

V. Sed, ut diximus, nobis non tam id agendum est, ut diversitatem narrationis in consensum redigamus, quam ut *copiam rerum narrata-*

rum, quae poetae *pro materia carminis* esset, *ex hac ipsa varietate* declaremus. Sunt autem multa, quae, etsi ab aliis alia ratione tradantur et ornentur, fundum tamen communem priscae alicuius et a maioribus acceptae narrationis aperte prodant; sunt alia, in quibus omnes fere conveniunt, uti Callistratus, Satyrus et Arctinus, hic quidem antiquissimus, in hoc, quod Aeneas Penates cum Palladio abstulerit (vide ib. c. 68. 69, adde Lycophr. 1261 sqq. Xenoph. de Venat. non longe a pr.); quod patrem et filium secum duxerit (vid. partim ibid. partim Auct. de Orig. G. Rom. c. 9 et 11 et inprimis egregius ex Sophoclis Laocoonte locus ap. Dionys. I, 48 *Νῦν δ' ἐν πύλαισιν Αἰνείας, ὁ τῆς θεοῦ, Πάρεστ', ἐπ' ὤμων πατέρ' ἔχων κεραυνίου Νώτου καταστάζοντα βύσσινον φάρος. Κυκλεῖ δὲ πᾶσαν οἰκετῶν παμπληθίαν, Συνοπάζεται δὲ πλῆθος, οὐχ ὅσον δοκεῖς, Οἵ τῆσδ' ἐρῶσι τῆς Φρυγῶν ἀποικίας;* ita enim lego pro *οὐχ ὅσον δοκεῖ Σοι, τοῖς δ' ἑ. confluit multitudo maior quam tu putas* (eorum), qui *huic Phrygum discessui interesse cupiunt* *). conf. inf. Excurs. XVII ad II.). A Strabone XIII, p. 607 inter *πολυθρύλλητα* memoratur et hoc, et alia, de quibus sigillatim suis locis videbimus, inprimisque quod in Latium discesserit Aeneas, et secundum oraculum eo loco consederit, ubi mensam comederant. Vulgarem hanc inter Italos fuisse fabulam, ut et alteram illam de sue gravida**), co-

*) Et sic nunc editum video e Tyrwhitti emendatione in nova edit. Sophocl.

**) Vid. Excurs. II ad lib. VII.

piose docet Dionys. Halic. I, 55. 56, Conon Narrat. 46 et ex Lutatio, Catone et Caesare, Auctor de Orig. G. R. c. 11. 12; e quo omnino patet, ex scriptoribus Romanis antiquis non facile ullum fuisse, qui Aeneae fata et adventum in Italiam non exposuisset. Item Varro de RR. II, 4. Adde Lycophr. 1250 sqq. (ubi male πύργους τριάκοντα iungunt, iam inde a Scholiaste; sed per πύργους exponi puta χώραν, et τριάκοντ', ἐξαριθμήσας γονὰς ad suem spectare). Inter cetera tamen omnium maxime notabile videtur illud, quod Graeci scriptores dudum ante Augusti tempora originem Romanorum a Troianis Aeneaque duxerunt, et imperium orbis terrarum ex Homericis de Aenea versibus ad eos transtulerunt; vid. Conon Narrat. 46 et inprimis Lycophron v. 1226 sqq. Apponerem loca, nisi brevitati studerem; erit etiam nonnulla ex his persequendi commodior locus, quando de singulis agetur. Est enim nobis hoc inprimis propositum, ut vestigia, etiam obscura, veteris historiae persequamur, quibus institisse ubique poeta videri potest. Nec enim ille facile sine auctore loquitur. Simul adolescentes exemplum mature habere cupimus, nam praeceptis haec res non facile expediri potest, quo consilio, qua ratione, ac quo studio in narrationibus mythicis cognoscendis versandum sit. Nihil enim aliud agere velle, quam cognoscere ac quaerere et in unum locum congerere, quid hic vel ille et sexcenti alii eadem in re tradiderint, censuerint, somniaverint, hoc est, opera et otio abuti. Contra utilitatis illi studio et honestatis inest plurimum, si

modo veteres historias populorumque origines, modo priscorum hominum mores ac vitam vel sermonem vel religiones, modo poetarum inventa, notiones, sententias, inde illustres, addiscasque quae illi, quos nobis fortuna servavit, ex antiquioribus poetis hauserint, ante oculos habuerint, quomodo illa variaverint, ornaverint, quid in quaque re, in quoque consilio, quod sequerentur, spectaverint; utque ab ingenuis poetarum fabulis inepta illa grammaticorum, monachorum et interpretum, commenta diligenter discernas. Simili studio versandum sibi esse teneant adolescentes in oratione, eiusque structura, singulisque loquendi formis observandis. Ut in aliis liberalibus studiis, sic in hoc antiquiorum litterarum, proposita esse debet saltem utilitas aliqua, otio nostro, hoc vitae viriumque modulo digna, honesta et liberalis. Nihil autem ieiunius esse potest ista doctrinae ostentatione, qua modi loquendi rariores ac difficiliores, exemplorum turba undique conquisita et ad digitos disposita, illustrantur: nisi simul aut ipsis locis lux aliqua inde affunditur, aut orationis proprietas, elegantia et ornatus, declaratur, ita ut ad rei notionem seu speciem menti insidentem accedat inde aliquid, quo illa vividior, plenior, apertior, iucundior, fiat. Hoc saltem modo is, qui eos modos animo et memoria tenuerit, ubi lectione ad illa aut similia loca perrexerit, lucratus est ex illa doctrinae copia hoc, quod sensum eorum, quae legit, habet et veriorem et acriorem. At enim nihil aliud tenere quam formulas loquendi exquisitas et ra-

ras, miserum et inane studium est, non minus, quam illud, si in auctoribus classicis legendis id unice agas, ut, emendandi et corrigendi, saltem coniectandi, sagacitatem quo loco adhibere possis, circumspicias, de ipsis autem rebus et sententiis, propter quas de verbis laborandum erat, parum sis sollicitus. Sed nunc universe nonnulla, quae ad fabulam Aeneidis spectant, summatim exponere consilium erat.

VI. Quod *per praedictionum ambages* totus Aeneidis decursus praecipitatur, inter felicissima ingeniosissimi poetae inventa a me numeratum est*). Miram enim ad hominum animos vim habent futurarum rerum denuntiationes, et ex iis eventus. Quippe est ea generis humani tamquam imbecillitas, ut, si futura, etiamsi *obscure* et *ambigue*, et *nullo cum fructu*, praevisa et praedicta audiamus, maiore miratione contacti simus omnes, quam si praesentia bene constitui, prudenter geri, videamus. Est porro accommodatissima poeticae arti et orationi illa expectatio, quam vaticinia faciunt, et poetae spiritum nihil maiore cum vi impellit et inflammat, quam vatum furor, et oraculorum ambages. Tandem Virgilius ea aetate vivebat, qua totus terrarum orbis miro vaticiniorum et oraculorum amore insaniebat: conf. Argum. Ecl. IV: ita ut ista expediendae narrationis epicae ratio pro felicissimo invento vulgo haberi deberet. Est tamen etiam hoc commentum ita comparatum, ut rem non excogitasse sed commode oblatam sa-

*) Sup. Disqu. I. s. IX. XVI.

pienter in usus suos convertisse dicendus sit. Miro enim omnium scriptorum consensu tota de Aenea narratio per vaticinia, oracula, somnia, auguria et omina exigitur, sive hoc poetarum, a quibus ab initio ea fuit tractata, sive antiquorum hominum, a quibus posteri eam acceperunt, ingeniis tribuendum est. Troianos sane e Phrygia, augurioram omninoque vaticinandi ac divinandi artium quasi matre ac sede, digressos multas huius generis fabulas in Graeciam et Italiam apportasse probabile fit. Fuisse adeo, qui disciplinam auguralem e Phrygia in Italiam allatam traderent, e Servio ad lib. III, 359 discas; etsi Tyrrhenos iam antea communi barbarorum superstitione eas artes tenuisse credendum est. Omnino enim prisco tempore, antequam naturae studium subtilius et philosophiae acumen increbuit, gens fuit nulla, quae non significari futura, et a quibusdam intelligi praedicique posse censeret (Cic. de Divin. I pr.)*). Inprimis vero in deducendis coloniis summa oraculorum vaticiniorumque auctoritas erat; quod satis vel ex uno Herodoto constat (conf. Cic. l. c. c. I f.)**) Ad sedes itaque Troianis in Italia constituendas oraculis et vaticiniis nihil videri debuit accommodatius. Poeta certe egregie hanc veterum superstitionem seu religionem est amplexus, maiorumque fama et historiarum

* [Nunc de eo accuratius actum in Prolus. I. II. *Historiae naturalis fragmenta ex ostentis, prodigiis et monstris* 1784.]

**) [Conf. Opusc. T. I, pag. 315. 316.]

fide in Troianis suis eo usus est, ut per fatorum decreta ac deorum interventum omnia ab eo narrata procederent. Inde Aen. X, 33 *sin tot responsa sequuti Quae superi Manesque dabant.* Fuit in his idem illud de Anchisae stirpe, quod Venerem sequutam esse sup. s. III. ex Acusilao vidimus traditum. Etiam Apollinis Grynei et Lycii sortes, quibus Italiam quaerere iussus erat, memorat Aeneas apud Didonem lib. IV, 345. 346. add. VI, 59—61. (At quod in Cypriis ab Heleno in Paridis profectione editum vaticinium a Proclo memoratur, ad belli Troiani mala spectavit.) Callide autem ab obscuris et incertis ad certiora magisque definita progressus discendi cupiditatem subinde novis stimulis incendit. Etsi enim Cassandra dudum *profectionem in Italiam* praedixerat; factum tamen erat obscure (in *Hesperiam*, terram aliquam occidentem versus sitam) et ab ea vate, cui nemo fidem haberet: Aen. III, 183 sqq., ubi Anchises: *Sola mihi talis casus Cassandra canebat: Nunc repeto, haec generi portendere debita nostro Et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare. Sed quis ad Hesperiae venturos littora Teucros Crederet, aut quem tum vates Cassandra moveret?* et ignorabatur situs Italiae: sunt Heleni verba III, 381 *Principio Italiam, quam tu iam rere propinquam, Vicinosque, ignare, paras invadere portus, Longa procul longis via dividit invia terris.* conf. 478. 479. Recte adeo Aeneas dicere poterat lib. III, 7 se Troia profectos *Incertos, quo fata ferant, ubi sistere detur.* conf. Excurs. XV ad lib. II. Verum in ipso rerum narratarum or-

dine apud poetam primum lib. II, 281 sq. Hectoris umbra Aeneae per somnum suadet fugam, ***novamque in alia terra, ultra mare***, quod Troadem alluit, ***coloniam*** promittit. Mox auspicium, primum flammae in Iuli capite, II, 681, tum exorti subito meteori v. 692 receptum ad Idae munita loca et ***spem posteritatis ex Iulo*** ostendunt; nec non Creusa ***Hesperiam*** sedem futuram, et quidem ***Tiberi*** fluvio nunc primum nominato, interpretatur v. 781 sqq. (ubi Excurs. XV videndus). In Delo Phoebi oraculum eam terram declarat esse adeundam, e qua ***Troiani originem ducant; ibi magnum imperium constituturos esse Aeneae posteros*** III, 94 sqq., quae, cum illi auctore Anchise, qui Teucrum e Creta oriundum meminerat, male de Creta acciperent, inque hac considere vellent, Penates per somnum Aeneae oblati de Italia manifestius exponunt, v. 163 sqq. esse terram, Hesperiam Graecis dictam, antiqua fama; soli fertilitate, incolarum virtute nobilem, Oenotriam olim dictam, nunc Italiam ab Itali ducis nomine: hinc Dardanum aliquando profectum Troiae loca adiisse; esse in ea terra Corythum, seu urbem seu heroem, et regionem Ausoniam Troianis exquirendam. Inprimis ingeniosum est, quod Troianorum origines ex Italia repetuntur per Dardanum, lib. III, 167 sqq. VII, 205 sqq., fabulis diversi generis confusis, sed exemplo aliorum: v. Excurs. VI ad lib. III. Quibus narratis ab Aenea Anchises vaticiniorum Cassandrae de adeunda Hesperia et Italia reminiscitur v. 183 sqq. Post haec recte iam illa ab Aenea dici potuerunt

lib. I, 380 sqq. *Italiam quaero patriam Matre dea monstrante viam, data fata sequutus.* Unum aliquid adiiciunt Harpyiae de comesis post epulas mensis, tamquam futurae sedis ac coloniae signo, III, 254 sqq. Tandem Helenus in Epiro omnes casus errorumque ordinem manifeste ac clare exponit III, 374 sqq., etiam de sue XXX porcellos enixa, et de mensis comesis, alia a Sibylla expectanda esse monet v. 441 sqq. Saepe in somnis Anchises Aeneam admonuerat: IV, 351 sqq., eadem Anchisae anima in Sicilia per somnum descensum ad inferos, V, 730 sqq., apud Cumas autem Sibylla accessum ad Lavinium, bellum et Euandri societatem, praedicit VI, 83 sqq. Adde his posteritatis recensum ad inferos, et VI, 891. 892 *Exin* (Anchises) *bella viro memorat quae deinde gerenda, Laurentisque docet populos urbemque Latini, Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.* Omnia haec secundum aliquam auctoritatem apponi, partim in singulis locis videbimus, partim ex sequentibus patebit. Nec minus apud Latinos praedictus erat Fauni oraculo, tum variis ostentis monstratus exterorum adventus et Laviniae coniugium cum advena: vid. lib. VII, 58. 64 sq. 71 sq. 96 sq. 254 sq. 267. Carmentae autem ferebatur vaticinium, *cecinit quae prima futuros Aeneadas magnos et nobile Pallanteum:* Aen. VIII, 340. 341.

VII. Scilicet omnino iam ante Troiae excidium, et a primis inde temporibus, praedictionem aliquam fama iactatam fuisse, qua, everso Ilio, Anchisae Aeneaeque maior rerum ordo, maiora fata promitterentur, ipsi Homerici versus

declarant supra (pag. 48) memorati, ex Iliad. *v*, 307. 308. Ad Venerem retulisse homines eam praedictionem multa docent. Ita in Sophoclis Laocoonte Anchisen, ***mandatorum a Venere acceptorum memorem***, de fuga cogitare, filiumque, ut in Idam se reciperet, hortari, videas in fragmento supra (pag. 55) memorato ex Dionys. I, 48, quod forte noster respexit, dum Venus Aeneam hortatur lib. II, 619 ***Heu fuge, nate dea*** etc. Omnino Venerem Aeneae saepius obviam factam notavimus ad Aen. I, 407. Eadem viae dux fuisse filio Troia excedenti narratur Aen. I, 382. ***Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor Matre dea monstrante viam, data fata sequutus*** et apud Quint. Smyrn. XIII, 326, et stellam, quae profectionis augurium fuerat, Aen. II, 694 sq., ei debitam fuisse probabile fit. Fuisse tamen, qui Mercurio aliquas ea in re partes tribuerent, non modo ex Marcelli in Regillam Herodis uxorem carmine intelligitur: nam ibi Mercurius missus Aeneam urbe capta eduxerat *); verum etiam, et

*) v. 24 sq. lunula in senatorum calceis inde repetitur, quod Mercurius similem lunam *ἐν τῷ πεδίλῳ* habuerat, cum Aeneam urbe educeret *Νύκτα διὰ δνοφερήν· ὁ δέ οἱ περὶ ποσσὶ* (f. *παρὰ ποσσὶ* ad, ante, pedes) *σαωτὴρ Παμφανόων ἐνέκειτο σεληναίης κύκλος αἴγλης*. Obscurum est, quale ex mente poetae lucidum hoc ostentum fuerit: forte lumen in pedis calce lunae simile, quo Mercurius ductor insignis esset. Ita quoque statuit V. C. Visconti (*Iscrizioni Greche Triopee*) pag. 84. Habuit auctor haud dubie veterem poetam, quem expressit. Lunam ea nocte illuxisse tradiderant Cyclici. vid. Excurs. II. ad lib. III.

multo magis, e tabula Iliaca, in qua (n. 109) Mercurius praecedit Aeneam urbem egredientem. Aliud Veneris monitum apud Cononem narratum fuerat; Aeneas, postquam Troia excesserat, aliquamdiu Idam incoluerat, unde *πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ᾤχετο κατὰ Ἀφροδίτης ἐπίσκηψιν* *). Mox mugiente bove Idaea terrarum circa Aenum Macedoniae imperium suscipit; *τοῦτο γὰρ Ἀφροδίτη ἐπέσκηψε·* conf. de hoc Cononis loco Excurs. I ad lib. III. Etiam praedictionem illam, sedis condendae locum fatalem illum fore, ubi fame compulsi mensas comedissent, iam pridem Anchisae a Venere factam, e Caesare lib. I et Lutatio lib. II monet Victor O. G. R. 11 *Tum Anchisa coniiciente, illam esse miseriarum errorisque finem, quippe meminerat, Venerem sibi aliquando praedixisse* etc. et cap. 9 ex Alexandro Ephesio lib. I de bello Marsico: — *Idam petit, ibique navibus fabricatis — oraculi admonitu Italiam petit;* et Dionys. I, 55 — ne in ulteriores Europae partes classis Troiana navigaret, *οἵ τε χρησμοὶ ἐγέ-*

---

*) Conon. c. 46. Aeneas *διαφυγὼν τοὺς Ἀχαιοὺς, τὸ μὲν πρῶτον ᾤκει τὴν Ἴδην.* Postea cum Oxynius et Scamander, Hectoris filii, ex Lydia reduces paternam ditionem occuparent, *ἀναλαβὼν τὸν πατέρα καὶ ὅσους δύναιτο τῶν συμφυγάδων, πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα, ᾤχετο κατὰ Ἀφροδίτης ἐπίσκηψιν.* Ita *versus orientem* profectus esset Aeneas Veneris monito; cum tamen mox narretur Aeneas Hellespontum traiecisse. Sed Photius, cui excerpta haec debemus, etsi parum commode, dicere voluit: *orto sole* Aeneam ex sedibus ad Idam discessisse, ut ab ipso Virgilio II, 801. in discessu Aeneae: *Iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae, Ducebatque diem — Cessi —*

νοντο αἴτιοι, τέλος λαβόντες ἐν τούτοις τοῖς χωρίοις καὶ τὸ δαιμόνιον πολλαχῶς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐνδεικνύμενον. Narrat inde portenta in appulsu ad Laurentum facta, latices fontis repente e terra prosilientes, mensas absumtas, et vocem ex luco repente auditam. At Sibyllae monitus, quos alii ibid. apud Dionys. I, 55 Erythris acceptos narrarunt, quosque Tibullus II, 5 novo exemplo, oestro vaticinantis in elegiam illato, arripuit, praeteriit Maro, cum Sibyllae alius locus in carmine, aliae partes essent, in lib. VI. Interea Apollini omnino honos ille mansit perpetuus, ut ad eum fatorum Aeneae et posterorum, Italiaeque ab iis occupatae, fatalis ordo referretur. Nobile illud Horatii in Carmine saeculari: *Condito mitis* et sqq. *Roma si vestrum est opus, Iliaeque Littus Etruscum tenuere turmae, Iussa* (oraculo) *pars mutare Lares* etc. add. C. IV, 6, 3. 21. Refertur quoque ibid. 21. ad communem Apollinis et Veneris operam, ut Troiae excidium post Achillis fata differretur, ne omnis Troianorum stirps a saeviente illo exscinderetur.

VIII. Fuisse etiam *somnium* aliquod Aeneae celebratum a multis, ex Cic. de Div. I, 21 apparet: *Sint haec, ut dixi, somnia fabularum, hisque adiungatur etiam* Aeneae somnium: *quod in Numerii Fabii Pictoris Graecis annalibus eiusmodi est,* ut omnia, quae ab Aenea gesta sunt, quaeque illi acciderunt, *ea fuerint, quae ei secundum quietem visa sunt.* Narratum igitur erat apud Num. Fabium, qui, dum graece scripsit, Graecos aucto-

res sequi potuit, somnium, quo fata Aeneae exponerentur per quietem ex ordine, quae deinde eventus comprobavit.

Etiam *Penatium monitus*, quos per somnum acceperat Aeneas, passim fuisse memoratos, ex Servii loco discere licet ad III, 148 Penates — *quos quidam dicunt, ideo inductos a poeta monere per somnum: monitu nam eorum per quietem iussum cum Latino foedus fecisse; eorum etiam monitu Latinum Aeneae se coniunxisse* (haec eadem apud Dionys. I, 57 occurrunt); *eosdem tradit* (Varro) *visos aliquotiens in somnis, quid fieri vellent, imperasse, eaque nostros publice curasse maiores.* Etiam dubitationem post appulsum ad Laurentem agrum de loco novae urbis capiendo secundum nonnullos oblati per quietem Aeneae dii patrii diremerant ap. Dionys. I, 56. Descripta et haec e Catone in origine gentis Romanae, quem eo toto loco Dionysius sequitur; nam totidem verbis ex illo libro leguntur ista apud Auct. de O. G. R. c. 12 extr.

IX. Latinus Fauni oraculo monitus fuerat, ut generum sibi sumeret extraneum aliquem et cum eo regnum communicaret. Sic Virgil. Aen. VII, 58 sq. 81 sq. 254 sq. Paria ex Catone (non ex Q. Lutatio) prodit Victor de O. G. R. 13. — *utpote qui* (Latinus) *in hoc consilium auctoritate numinum cogebatur; namque extis ac somniis saepe admonitus erat tutiorem se adversus hostes fore, si copias suas cum advenis coniunxisset.*

X. Similiter etiam in ceteris, quae ab Aenea in Italia gesta sunt, poetam id egisse, ut antiquas historias narrationesque de oraculis et ostentis suis consiliis accommodaret, ex iisdem auctoribus clarum est, et infra quoque suo loco sigillatim monebitur. Quam auctoritatem in excidio Troiano sequutus sit, pluribus Excursibus ad lib. II declarabitur.

XI. Ex iis, quae adhuc dicta sunt, satis, puto, intelligitur, non male hoc a me pronuntiatum esse: materiam carminis poetae mira fortuna oblatam fuisse, non ab eo excogitatam et inventam; tractationem autem et ornationem etsi non magis poeta a se petiit, cum Homeri vestigiis insisteret, ita tamen eum illa in re versatum esse, ut elegantiore iudicio, maiore cultu et exquisitiore ornatu, omnia persequeretur.

Etiam hanc argumenti, quod poeta tractandum sibi sumserat, felicitatem aliquam habendam esse supra (Disqu. I. s. VIII) diximus, quod, cum *per deorum ministeria* res esset exsequenda, offerrent se Iunonis et Veneris numina, quae poetae caussae tam praeclare serviunt, potentissima illa, et ipsa fabula iam dudum consecrata; nam, quod insigni Veneris cura habitus est Aeneas, id ex Homero familiare sibi habet lector, et Iunonis odium in Troianos non minus ex Homero notum est. Iam eximio aliquo fortunae beneficio res ita ferebat, ut alterius deae numen Carthaginiensibus et mox Turno accommodari posset, altera autem dea non modo tamquam Romanorum tutela con-

stanti religione coleretur (conf. Lucret. I pr.), verum etiam Iuliae gentis prima stirps et origo haberetur. v. ad lib. I Excurs. I* In Iunonis autem odio tractando et ad poeticam vim temperando poetae prodesse potuere etiam Ἡρακλεῖαι, carmina, quae olim extabant de Hercule, quale v. c. Stesichori fuit. Iunonis enim odiis plurima in his videntur fuisse expedita; qua in re iam tot in locis Homerus praeiverat, v. c. Iliad. σ, 119. ξ, 256 sqq. ο, 25 sqq.

Inferretque deos Latio. l, 6.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S *)

LIBER PRIMUS

ARGUMENTUM

Troia capta Aeneas, Anchisae et Veneris filius, vir singulari pietate parique fortitudine praeditus, cum erroris sui anno septimo per mare Tyrrhenum a Sicilia in Italiam navigat, immissa ab Aeolo rege ventorum, rogatu Iunonis, gravissima tempestate ad Libycum littus adpellitur 1 — 169: egressusque in terram, septem ingenti magnitudine cervos sagittis prosternit, singulosque in singulas naves (tot enim ex dispersa classe collegerat) aequaliter distribuit: socios deinde, longis iam erroribus fatigatos, spe futurae quietis ad tolerandum quod reliquum erat laboris hortatur — 222. Interea Venus Aeneae sui Troianorum-

*) De inscriptione operis vid. V. L. ad l. IX, 653. *Wr.*

que caussam apud Iovem agit, omniumque calamitatum illarum caussam Iunoni imputat. Iupiter contra, reserata fatorum serie, spe felicis posteritatis potentiaeque Romanorum, filiae dolorem consolatur — 304. Cuius oratione confirmata Venus, Aeneae suo, locorum ignaro et explorandae regionis caussa huc illuc oberranti, sese obviam praebet: navesque dispersas salvas esse nuntiat: ostenditque non procul illinc abesse Carthaginem, quam tunc in iis locis condebat Dido — 409. Aeneas itaque, matris beneficio cava nube cinctus, una cum Achate Carthaginem ingreditur: ubi et socios salvos reperit, et a Didone benigne excipitur — 656. Venus tamen, quod neque Iunonio hospitio neque muliebri inconstantiae satis fideret, sopito in Idaliae lucis Ascanio, pro eo Cupidinem substituit, qui inter amplexus et oscula latenter reginae amorem inspirat Aeneae.

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
(1) QUONDAM,

Ille ego. Vulgaris sententia est, quatuor hos versus auctorem habuisse Virgilium, sed a Vario esse sublatos. Quod si ita res se habuit, acutior sane Varius Virgilio fuit. Sed totum illud commentum Pseudodonati fido nititur, v. T. I Vita Virg. §. 60, et nobis quidem verisimilius est, a Grammatico aliquo versus hos esse assutos; factum enim est hoc idem in aliis poetis; etiam olim in Hesiodi opere rustico hoc sibi permiserunt Rhapsodi. Ceterum reiecti ii versus sunt doctissimorum virorum suffragiis, v. Burm. ad h. l. Burm. Sec. in Misc. Obss. Vol. VI Tom. III p. 523 et in praef. Virgil., partim quod ab optimis codd. inprimis Medic. et, quantum aestimare licet, a Romano absunt (cf. Heins. it. Miscell. Obss. Vol. VI p. 523. o nostris non habet Goth. tert.); partim quod ab Ovidio et aliis Aeneis a verbis: *Arma virumque*, tanquam principio car-

A carmine bucolico et georgico ad heroicum se procedere significat, quisquis hos versus scripsit. (vid. V. L. *Wr.*) Sententia integra: *Ille ego — nunc h. M. arma virumque cano.* Bene autem, tam longa oratione interiecta, poterat illud *at* in apodosi praefigi, quod toties factum videmus; quod adeo reprehendi sut *at* in *et* mutari nolim. Reliqua sic iungenda: qui, *modulatus — et egressus silvis*, (re pecuaria relicta, Ecl. IV,

Carmen, et, egressus silvis, vicina coegi

(2) COEGI,

minis designatur; quod tamen argumentum paullo levius est; poterant enim verba laudari, quae commodissime in eam, quam volebant, sententiam transferri possent, ut in illo: *Transtulit in Tyrios arma virumque toros*: cum *Ille ego* incommodum esset. Poterat etiam omissa praefatione ipsius tractationis initium laudari. Sunt, quibus versus Virgilii ingenio indigni esse videntur. Omnibus tamen argumentis gravius est hoc, *quod rationi epici carminis adversantur*, cuius maiestas non modo, sed et ingenii, quod poeta rerum narrandarum magnitudine occupatum, earumque mole laborans, habere debet, impetus, atque etiam lectoris studium, avocato ad poetae lusus animo, infringitur: multo autem peius id fieret in ipso carminis exordio. Quod quidem tanto poetae observatum non fuisse, credere vix licet. Nam Orphicorum auctoritates ad carmen cultissimum nullam vim habere possunt; si forte in eius exordio poetam de se mentionem facere memineris, idque exemplum ad Virgilium trahere volueris. (Defenduntur quatuor hi versiculi non solum Donati fide, sed etiam Servii Praefat. ad Aen. auctoritate; leguntur etiam, Ambrogio teste, in Rom. et Palat. cod. Critici suspectos habuerunt tum, quia scabri nescio quid continerent, tum, quia alieni essent ab ipsius argumenti gravitate. Iam vero ipsa verba nihil prorsus habent, quod non Virgilianum videri possit. At *Ille ego — at nunc — cano*, inquiunt isti, nonne hoc est balbutire? Sed in bis ipsis miror qui factum sit ut Viri Doctissimi non agnoverint orationis vim et elegantiam. Nempe ubi a re levi ac tenui subito ad maiora, graviora, immo contraria, transimus, multum frequentatur huius particulae *at* usus, vid. Q. V. XXXVII., eoque ipso, quod interrumpi videtur verborum ordo, maius orationi conciliatur pondus, quam si vulgarem sequaris loquendi rationem; Liv. X, 19.: „Belluna, si hodie nobis victoriam duis, a s t ego templum tibi voveo.“ Quid autem magis sibi contrarium, quam pecoris et agrorum cura, pacis opus, et arma bellumque? Neque in ceteris reperitur, quod Virgiliana dictio respuat. G r a c i l i s avena est, quae Ecl. I, 2. t e n u i s vocatur; variis enim, non Humeri exemplo iisdem semper, utitur Virgilius epithetis; qua de re vid. Heins. ad Ecl. V, 37. Aen. V, 486. IX, 814.

3) *quondam coegi arva vicina, ut parerent colono quamvis avido*, ut, licet ille frugum terrae sit avidissimus, tamen agri, proventus ubertate, cupiditati eius satisfacerent. cf. Burm. (Rectius ita instituitur oratio: *qui modulatus s u m et coegi;* neque enim Bucolica collata quodammodo cum Georgicis deprimenda erant; quod fit per Participium; vid. V. L. *Wr.*) *Parent arva et arva coguntur parere*, agricolae studio et opera,

Ut quamvis avido parerent arva colono:

Iahn. ad Ge. II, 129. Alia expediverunt ipsi Editores. Burmannum vehementer offendit vox *vicina*; Marklandus ad Stat. V, 3, 8. quaerit, utrum Mantuae, an silvis vicina? sane silvis, quod ex verbo *egressus* clarissime apparet. Similis oratio Ge. III, 295—301.: „Incipiens stabulis edico in mollibus herbam Carpere oves, — —. Post hinc digressus iubeo frondentia capris Arbuta sufficere.“ Et si quid superest difficultatis, statim illud evanescet sublata post *quondam* et *coegi* interpunctione, quae iusto frequentius illata vix credas quam saepe poetarum effata obscuraverit. Sic enim procedit oratio: *qui modulatus sum et coegi*; quam verbi substantivi ellipsin illustravi ad Ecl. I, 54. Q. V. XV, 13. et alibi; vid. etiam Wunderl. h. l. Tum iunge *coegi vicina arva, ut parerent*; idem vidit Wunderl. Obs. ad Tibull. I, 5, 13. et ante hunc iam Henr. Stephanus. Male a Burmanno interpungitur in simili loco Ecl. I, 48.: „quamvis lapis omnia nudus, Limosoque palus obducat pascua iunco;“ ubi *omnia pascua* iungendum; quare tollendum comma post *nudus* positum; cfr. Aen. II, 552.: „dextraque coruscum Extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem;“ ubi delevi commata. Denique ait Burmannus: „*coegi ut parerent arva* an eleganter sit dictum dubito.“ Sane fere ubique verbo *cogere* iungitur Infinitivus; sed si vel nullum exstaret eiusdem locutionis exemplum, ea tamen est huius verbi natura, ut in poemate certe haud dubitem istanc particulam praegresso hoc verbo adsciscere. Ecce tamen Terent. Hec. II, 2, 26.: „Vi coepi cogere, ut rediret.“ Accedentes autem ad alteram huius quaestionis partem facile in Editorum sententiam concedimus, minime congruere tam tenue atque exile principium aut argumento carminis gravissimo, aut stilo tam grandi ac nervoso. Sed hoc qui fatetur, non etiam de auctore ambigat necesse est. Quid, si ipsi versiculi tam tersi sunt ac digni cultissimo poeta, ut tuo ipse sensui illudere videaris, si a nescio quo indocto et male feriato Grammatico excusos contendas? Sed provocas ad ipsius poetae iudicium, quo

quae declaratur a poetis per *imperium*, *vim*, et similia: dicuntur agri *domari*, *servire*, *parere*. At h. l. de poeta, super re rustica praecepta dante, idem bene e poetica ratione qua ad praecipientem, tanquam auctorem, refertur id, quod facere praecipit, dicitur; at forte non nisi in pedestri oratione dictum est: *cogere arva, ut pareant*. (vid. V. L. *Wr.*) Arva *vicina* possint non incommode dicta videri, iisdem *silvis*, h. e. pascuis, subiecta. (vid. V. L. *Wr.*) *Arma horrentia* si sunt horribilia, novatum hoc esse putabimus; forte ab ipso poeta; nam exemplum huius usus antiquius adhuc desidero. Possunt tamen, ut *tela horrentia*, *hastae horrentes*, dum erectae,

Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

ille quidem tam subacto et acuto utebatur, ut facile posset discernere, quid aptum esset, quid ineptum. Audio. At ne illud quidem negabis, Virgilium magis ad tenues res carmine persequendas natum fuisse, quam ad arduum ac sublime opus, quale erat Aeneidis, omnibus numeris absolvendum, atque in eo suscipiendo magis Augusti obtemperasse voluntati, quam suo, quod ad alia ferebatur, ingenio. Ruris erat alumnus; rusticae vitae iucunditate captus et rerum naturalium pulchritudine abreptus habitabat eius animus in pascuis et pratis, in montibus et convallibus, neque ad alias facile res traducebatur, quam quibus esset quaedam cum istis coniunctio. Quid igitur mirum, si aegre discedens ab his amoenitatibus in ipso novi operis ingressu quasi valere iusserit rus et gratissimum sibi olim studium? Sed illud non dubitamus, quin, si ipsi opus pertextum retractare licuisset, stilum versurus fuisset ad oblitteranda cum alia, tum haec ipsa, quae quidem minime recusamus quominus a Vario et Tucca resecta esse putemus. Inde etiam explicari potest, quomodo factum sit, ut hi versus in aliis codicibus legantur, in aliis desiderentur. Aliis enim librariis quatuor versuum Virgilianorum iacturam facere nolentibus, alii Varii et Tuccae recensionem accurate sequebantur; ex qua quum sola Virgilii textus emanarit, factum est, ut plerique codices hos versus non habeant, pauciores habeant. Atque ut hi versus, sic etiam qui leguntur Aen. II, 567—588. absunt ab omnibus antiquioribus libris, detracti, ut fama est, ab iisdem Tucca et Vario; quamquam a Virgilio scriptos esse, si non ex ipsorum eximio nitore cultuque intelligeretur, ipsa hians post vs. 588. oratio indicat. Quae quum ita sint, Virgilii esse hos versus censeo; retinui tamen, quum ipsum Aeneidis opus hoc versu inchoetur *Arma virumque cano*, typorum diversitatem, qua Heynius exprimendos curaverat. *Wr.*)

protensae, sunt, dicuntur, ita et *arma horrentia* dicta accipi. Nec aliter *horrentes umbrae*, inf. 165. 311. si de ipsis arboribus accipias. cf. ad lib. X, 237. Notio tamen horroris et sic inest; nec repugnabo, si quis *horrens* more poetis haud infrequenti dictum esse contendat de eo, *quod horrere facit:* ut ipsum hoc horridum esse dicitur; possum quoque auctoritatem lyrici memorare; nam apud Pindarum P. IV, 144 sunt φρίσσοντες ὄμβροι. (Horrentia arma opponuntur a poeta nitido arvorum cultui, qui quum grato adspectu delectet animos, arma contra horrore afficiunt: quod enim horret, hanc etiam saepe habet vim, ut horrorem iniiciat; ut si quem ferum horridique capilli hominem videmus, horrore quodam perfundimur. *Wr.*)

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Laviniaque venit

1. Arma, 2. Lavinia venit

2 *Lavinia* Medic. a m. pr. aliiqoe (teste Hermul. Barbaro ad Plin. H. N. III, 5. *Heins.*) cudd. sed pauciores. Commeudabat illud Heins. recepit Burm. Sic tamen iam editum ed. Iunt. 1520 per Nic. Angelium, unde in alias edd. veuit. aliae retiuuere *Lavinaque.* Eadem varietas apud Gell. X, 16, et al. Euimvero *Lavinia arva* inf. IV, 236, et sic alii puetae. Etiam Graecis *Λαουΐνιον* et *Λαουϊνία.* Nibil autem nisi forte *Λαῦνα* ap. Diunys. Halic. I, 59 (ubi tamen Vat. *Λαουϊνία* habet) occurrit, quod *Lavinum* scribatur. Apod Propert. II, 25, 64 igitur *Lavinis litoribus* erit pro *Laviniis.* Est tamen Iuvenalis versus Sat. XII, 71 *novercali sedes praelata Lavino*: ubi uulla contractiu locum habet; quod iam mouui ad Tibull. Obss. II, 5, 49. (Plerorumque librorum, etiam Rum. et Palat., lectio est *Lavinaque.* Uuus Hamborg. exhibet *Lavina,* absque copula, quam tamen, qui huuc versum laudaut, veterrimi Grammatici, in quibus Quiutilianus, tuentur omnes. Iam primum copulam uecessario h. l. requiri, demonstratum est Q. V. XXXIII, 1. et 8.; mecum seutiuut Wunderl. et Iahn.; nam Paldamus quam ratiuuem iuiit ad Prupert. pag. 238., cumparans Supb. Oed. Col. 114.: *„σύ μ' ἐξ ὁδοῦ πόδα κρύψον,“* ea alienissima est a nostro poeta. Quum autem copula et in autiquissimis codd. compareat, et ab ipsis scriptoribus Rumanis uon

1—3. De Aeneidis argumento hoc et poetae professione monitum ac disputatum est in praemissis Disquis. I. II. *Arma,* h. e. bella (sub Aeneae adventum in Italia orta), *virumque cano, qui venit:* hoc est, ut verbis vulgaribus diceres, et adventum viri a Troia profugi in Latio, eo quidem loco, quo Lavinium posthaec ab Aenea fuit conditum. Est autem haec Aeneidis summa, quae absolvitur sede in Italia accepta, Turni caede et ex foedere cum Latino: XII, 187 sqq. *Arma virumque* melius ita nos et epici carminis dignitati convenienter interpretari putamus, quam pro *armato viro*, ut aliis locis recte dicitur, v. c. inf. XI, 747, aut, ut *vir* ad sex priores, *arma* ad sex posteriores libros pertineat, aut cum Burmanno ita accipere, quemadmodum in solenni formula: *arma virosque ad bella polliceri*, et in similibus. Videtur enim haec alia loquendi forma eaque aliena ab h. l. et gravitate epica haud sa-

Litora; multum ille et terris iactatus et alto,

consensu agnoscatur, consentaneum est, eandem etiam in iis exemplaribus exstitisse, quibus usus est Servius. Qui quum h. l. disputet, utra forma, *Lavinia* an *Lavina*, probanda videatur, non hoc illum agere intelligitur, ut, utrum *Lavinia litora* an *Lavinaque litora* legendum sit, exquirat, sed utrum *Laviniaque l.* an *Lavinaque l.* Hoc, *Lavina*, Servius amplectitur, et ita factum videtur, ut genuinam lectionem, quam ipse propugnat poeta infra IV, 236.: „Nec prolem Ausoniam et *Lavinia* respicit arva," eius disputatio expulerit; vid. omnino Q. V. XVI, 5. Neque a Lavinio, quam veram esse huius nominis formam infra ad vs. 270. docebimus, recte fit *Lavinus*, sed *Lavinius*. Iam vero *Lavinia* quidem ex ipso Mediceo reduxit Heinsius; sed is, ut solet, negligentius inspexit illum codicem, neque puncta ·.· vidit extremae litterae adiecta; quae quidem puncta satis crebro in illo codice signa sunt liturae; unde magna oritur suspicio, primum scriptum fuisse *Laviniaq.*, et ita prorsus, *Laviniaque*, exstat in uno Moretano. Vix autem dubites, quin Servium offenderit illa huius Adiectivi forma propterea, quod ita hic versus una syllaba abundare videretur; sed satis usitatum hoc synizeseos genus Virgilio. Ac si durum hoc *Laviniaque*, num minus durum, quod legitur Aen. VII, 237.: „Praeferimus manibus vittas ac verba *precantia*." VI, 33.: „Quin protenus *omnia* Perlegerent?" V, 269.: „evincti tempora *taeniis*." VII, 769.: „*Paeoniis* revocatum herbis." XII, 401.: „*Paeonium* in morem." vide, si plura congesta cupis, Iahn. ad VI, 33. et ad Ge. IV, 243. Santen. ad Terent. Maur. p. 429. sq. Bentl. aliosque ad Horat. I, 8, 1. Ceterum cfr. etiam V. L. ad Ecl. VI, 41. — *profugus fato* hoc ordine cod. Alb. *Wr.*) 3 *et* ante *terris* abest in nonnullis ap. Burm. Ceterum non bene maior interpunctio poni videtur ante *multum*, ut nova sententia exsurgat. Sed iungendum: *virum, qui venit -- Italiam, Lavinia litora; multum ille iactatus et t. et a.* (vid. Q. V. XXI, 8. *Wr.*) Neque video, cur infra v. 6 ante *Genus* maior sit distinctio illata.

tis digna esse; et exsisteret sensus: apparatum bellicum canere incipio. Immo vero *bellum* narrare pollicetur *Aeneae*, *qui Troia profugus in Latium venerat*, *post multos aerumnosos errores*. (At non facile erit, cui placeat *arma* ita separatum a proximis vv.; nimis hoc quidem tenue. Itaque recte, si quid video, Burmannus: „*Arma virumque cano*, ex sollemni et sexcentis apud veteres locis usitata formula, ubi his duobus omnis vel civitatis, vel regni, vel unius hominis excellentia et robur absolvitur." Adde exemplis ab eo laudatis Liv. IX, 24.: „quum tela et armatos tenere ar-

Vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram;

4 *et* ante *saevae* auctoribus libris et edd. ant. abiecit Heins. post Pierium.

cem multiplicato numero audirent." Nec licet dubitare, quin sic intellexerit Virgilii verba Ovidius Trist. II, 533.: „Aeneidos auctor Contulit in Tyrios a r m a v i r u m q u e toros." *Wr.*) *Fato* praeclare ponitur, ut ad deorum interveutum poeta viam muniat; *profugus venit:* ornate illud adiectum, et melius iungitur: *Troiae ab oris profugus venit.* — *primus:* videri potest dictum, respectu suae stirpis ac gentis novae in Italia, cuius ille fuit auctor ac princeps; *primus* etiam fuit, qui veniret in haec loca: *primus qui venit Italiam, Lavinia litora.* Interpretes multa moliuntur in h. l. quoniam Antenor iam ante ad Italiam accesserat. Aeneas tamen recte primus e Troianis *in has certe Italiae partes ad Lavinium* (quod iam auctor libri de Orig. G. Rom. c. 1 monuit) perveuit; nam Antenor ad Venetos in intimo sinu Adriatico, adeoque in alia Italiae parte, quae Galliae Cisalpinae erat, appulerat. cf. inf. 247. Quamquam et, *aliorum Italiae proprie dictae colonorum respectu*, primus Aeneas, utique *e Troianis*, Italiam adiit; nam qui ante cum Italiam frequeutarant, Oenotrii, Euander et Hercules, *ex Graecia* advenerant. (Neutra ratio procedit: quasi post Aeneam alii vel Troiani vel aliarum regionum cultores ad litora Lavinia ibi habitatum venerint, qui nulli memorantur. *Wr.*) Sed arguta haec potius quam vera puto; et poetae animo hoc unicum insidere debuit, quod ab antiquissima memoria repetita res est. Est autem *primus, primo*, simpliciter dictum pro *olim, antiquitus*, ut mox 24. *belli prima quod ad Troiam gesserat:* h. e. antea, olim. Aen. VIII, 319. *Primus ab aetherio Saturnus venit Olympo.* Horat. II. Serm. 2, 93. *hos utinam inter Heroas natum tellus me prima tulisset.* (Hoc tenendum; vid. etiam Q. V. XXVIII, 3, e. *Wr.*) *venit Italiam*, Homerica ratione; *ἧκε πόλιν* et innumera, omisso *εἰς*. Omnino hoc infigendum animo, ut semel monitus sis, poetam Graeco more praeposita ista, *in, per, ad*, negligere. *Italiam* et *Lavinia litora* declarative cumulata sunt; *Lavinia* autem *litora*, in quibus aliquando urbs

Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,

Lavinium erat condenda, ut solent poetae petere epitheta etiam a postmodo factis.

8. 4. *Venit iactatus et passus*, interponitur ex more *ille*. (vid. V. L. *Wr.*) postquam magnos labores maritimis erroribus, et tentata frustra variis in locis nova sede, toleraverat. *Πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν*. Odyss. α, 4. *Vi superum*, numine ac voluntate deorum: *ἐκ θεοῦ*, *ἐκ θεῶν*. (Fr. Gall in Ephemeridibus litter. Ienens. a. 1828. *Intelligenzblatt No.* 15. *pag.* 119. vehementer miratur, quod de tot Virgilii Interpretibus ne unus quidem recte intellexerit verba *Vi superum:* nullum enim ex Diis, praeter unam Iunonem, infensum Aeneae fuisse. At audiamus Servium: „Multi *Vi superum* posse accipi dicunt Irim, Aeolum, Iuturnam, Iunonem; sed melius iudicant: vi, quam superi habent." Iam ita pergit Vir doct. modo laud.: Verba *vi superum* non id valere: deorum numine et voluntate; sed plane contrarism habere significationem: contra voluntatem deorum, magno cum dolore deorum; dicique hoc ita, quemadmodum Graece dicatur *βίᾳ νόμον*, *βίᾳ τῶν πολιτῶν*. Sed si quid contra voluntatem deorum fit, id non fit continuo *βίᾳ θεῶν*. Tum ea res exemplis erat non solum ex Graecorum, sed etiam ex Latinorum usu petitis confirmanda. Equidem ita statuo, voc. *superum* ad unam referendum esse Iunonem; sic enim et Graeci et Latini scriptores plurali Nominum utuntur numero, ubi unum aliquem, sed suo nomine non definitum, indicant: XI, 784. sq.: „superos Arruns sic voce precatur: Summe deum, — Apollo." cf. etiam III, 488. VI, 322. VII, 96—98. 359. vide, quae scripsi in Not. ad Ecl. IV, 49. Hinc, ut iam intelligatur, quis sit ille obscure significatus deus, adiicit poeta haec: *saevae memorem Iunonis ob iram.* Sensit idem Servius, sed non satis plane eloquutus est. *Wr.*) *memorem Iunonis ob iram.* proprie *Iunonis memoris*, cuius ira, h. e. vindictae cupiditas, cum acceptae iniuriae pertinaci memoria erat coniuncta, adeoque et ipsa ira *memor*. (Liv. IX, 29.: „Traditur inde dictu mirabile, - - censorem etiam Appium, memori Deum ira, post

Inferretque deos Latio: genus unde Latinum,

6 *inde* Zulich. a m. pr.

aliquot annos luminibus captum." *Wr.*) Sic et Graeci. Exempla cumulavit Guellius ad h. l. Sufficit unum, μνάμων μῆνις Aeschyl. Agam. 161. Ad rem cf. Aen. V, 781 sqq. Revocatur autem hoc versu rerum narratarum ordo ad interventum Iunonis et ceterorum deorum: *de quorum ministeriis*, quae hic statim ab initio pollicetur poeta, v. Excurs. I* ad h. vers.

5—7. *Multa* quoque *passus*, etiam *bello*. Quamquam *quoque et* pro simplici *quoque* etiam alibi occurrit. (vid. Hand. ad Stat. S. pag. 12. Caecil. ap. Gell. III, 16.: „Nonoque et septimo etiam et octavo." Liv. VII, 2.: „Ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit." Sic et *etiam quoque*, *item quoque;* vid. Forbig. ad Lucret. III, 293. V, 750. et Addend. ad III, 293. Vechner. Hellenolex. pag. 155. Heus. *Wr.*) *dum conderet urbem*, donec Lavinium condidit sedemque ibi imperii fixit; cuius rei signum certissimum, si patria religio instituta est, unde: *Inferretque deos Latio.* cf. XII, 194. quo etiam splendidior facta est oratio: quam si *in Latio eum consedisse* audias. (*dum conderet — inferret* voluntatem et studium denotat, ut Ge. IV, 457.: „Illa quidem, dum te fugeret per gramina praeceps, Immanem ante pedes hydrum non vidit." Aen. X, 799. sq.: „socii magno clamore sequuntur, Dum genitor nati parma protectus abiret." *Wr.*) Ceterum in hoc et seq. versu poeta *operis characterem ex fine proposito* satis declaravit: sedem novam in Italia, post toleratos in erroribus et in ipso accessu labores et discrimina. Importunum itaque est, Achillis irati vehementem affectum in Aeneide desiderare, quem poeta exhibere noluit nec debuit. At illud praeclaro cum iudicio in prima statim fronte egit, quod rerum narrandarum summam *ad Romanorum originem* retraxit ac deduxit, adeoque popularium suorum studium audiendi excitavit. cf. Disquis. I, de Carm. epico s. IX. *Inferretque deos Latio*, inferret in Latium Penates Troia advectos. A re, quae religionem et venerationem habet, accessum Aeneae praeclare designat. *Unde*, alii ad *Latium* et ad *urbem* retulere, alii ad *Aeneam*. Melius: *qua*

Albanique patres, atque altae moenia Romae.
Musa, mihi caussas memora, quo numine laeso,

8 *quo numine laeso* v. Excurs. I† ad h. v. (Varias vel interpretationes, vel coniecturas, quibus Viri docti lucem his verbis affundere studuerunt, poteris, si operae pretium est, ex Notis Burmanni, Heynii, Wunderlichii, Iahnii cognoscere. Pronomen *Qui* non raro ita ponitur, ut modum, quo quid fiat, similesque notiones includat; quod omnium optime intelligitur ex Ge. II, 269. sqq.: „Quin etiam caeli regionem in cortice signant, Ut quo quaeque modo steterit, qua parte calores Austrinos tulerit, quae terga obverterit axi, Restituant.“ Aen. IX, 399.: „Quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis Eripere?“ Adde Ecl. VI, 78. sqq.: „Aut ut mutatos Terei narraverit artus, Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante Infelix sua tecta supervolitaverit alis?“ i. e. *ut non usitato cursu et ut alis* cet. Aen. II, 606.: „tu ne qua parentis Iussa time;“ i. e. *ne quo modo, ne forte timeas iussa modo danda.* Catal. VIII, 10.: „ne qua sordidum, iugo Premente, dura volnus ederet iuba;“ ubi iungendum *dura qua iuba*; leguntur enim haec in carmine meris iambis composito. Neque aliter accipio Aen. II, 322.: „quam prendimus arcem?“ i. e. *quomodo prendimus arcem*; Panthus, haec interrogatus, ipse paulo ante vocatur arcis Phoebique sacerdos; Heynii explicatio „*quo confugimus*“ aliena est. Eodem referenda sunt, quae leguntur Ge. IV, 505.: „Quo fletu Manes, qua Numina voce moveret?“ i. e. qui fieri posset, ut ullo fletu moveret? Aen. IV, 428. sq.: „Cur mea dicta negat duras demittere in aures? Quo ruit?“ neque enim id scire vult Dido, quo abeat Aeneas, quam cur alio abeat. VI, 466.: „Quem fugis?“ i. e. qui fit, ut me fugias?

ex re, *quo factum est*, ut Aborigines cum Troianis aequati communi Latinorum nomine sint comprehensi (cf. Aen. XII, 823 sq.), ut ab Ascanio Alba sit condita, et ex eius posteris *urbis Romae conditores* ortum habuerint. *Albam* autem bene ab *Albanis patribus* designat, h. e. senatu, tamquam a nobiliore populi parte. cf. IV, 682. VII, 727. *Romam* autem per *altae moenia Romae*, pleniore ore.

8. *Musa*, *mihi caussas memora:* Nam quae deorum interventu aut consiliis et machinationibus alicuius dei eventum suum habuerant, nisi a dea edoctus, poeta scire non poterat. Itaque ille munit viam sibi, ut iis commode uti possit. Summa sententiae est aperta; debet sequi; *caussas* memora, *quibus permota* Iuno Aeneam tot laboribus et aerumnis obiecerit; caussae esse possunt, quod eius numen laesum fuerit aliqua re, maiestasque deminuta; et quod

Quidve dolens, regina deum tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Inpulerit. Tantaene animis coelestibus irae!
  Urbs antiqua fuit; Tyrii tenuere coloni;
Carthago, Italiam contra Tiberinaque longe

11. Inpulerit; t.

cur me fugis? Itaqoe verba *quo numine laeso* haoc habent vim: *quomodo laeso eius numine*, ita qnidem, ut *quo* non sit absolute positum, sed cnm *numine* inngendum. Vid. etiam Aeu. III, 337. ibiqne vera disputantem Heynium, inprimis vero Laugii Vindic. Tragoed. Rom. pag. 50. Ceterum ue a pedestri quidem oratione abhorret hic Pronominis usus; quare non erat, qnod Creuzerus et Moserus corropta putarent, quae apud Cic. de Rep. exstant I, 36.: „Imitabor ergo Aratum, qui, magnis de rebos dicere exordiens, a Iove incipiendum potat. *L.* Qoo Iove? aut qnid habet illius carminis simile baec orutio?" i. e. qoomodo a Iove incipiendum putas? *Wr.*) 9 *Quidve Deum R. dolens.* Hamb. pr. 11 *Impulerat* Rom. cum aliis ap. Heins. ad v. 4. 12 Cnr *Tyrii t. coloni* parenthesi includantur, non video. Est enim ea poetica forma, ut absoluta euuntiatione dicatur, qnod in prosa esset, urbs fuit, *quam T. c. tenuere*, habitarunt. 13 *Karthago* Medic. cum multis aliis: item Goth. sec. Alii *Cartago*, ut et apud alios. *Tiberina* omnes b. l., cum alias tantopere varient libri in scriptura.

illa seu iniuria seu ingrata aliqua re doluerit. Haeremus tamen in verbis: *quo numine laeso.* (sed vide V. L. *Wr.*) Quod primum se offert: *quo deo laeso*, non convenit cum altero: *quidve dolens* Iuno. Omnibus tentatis et expensis, quae in Excursum I † reiecimus, quamquam duriorem, praeferas rationem iam a Servio propositam: *quo*, qua re, qua caussa, (exponuntur caussae vss. 25—28.) (potius vss. 19—28. *Wr.*) *numine laeso*, maiestate divina, h. e. ipsa Iunone. Subiicitur pro explicatione: *quidve dolens — inpulerit* dea virum (exquisite, h. e. coegerit) *tot casus volvere*, h. e. ut subiret, adiret. Quae enim gravia, difficilia et molesta sunt, et quae magna cum difficultate movemus, machinamur, molimur, perficimus, ea *volvi* poetis dicuntur; nunc et ea, quae tolerantur.

12. A Iunonis odiis orditur, quippe per quae obiectae sunt difficultates, quibus ab Italiae aditu averteretur Aeneas. Exponuntur odii caussae: quae lectorem rerum Troianarum haud

Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli:
Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam

14 *Hostia* Mediceus. item Goth. pr. et tert. pro corrupta sequiorum saeculorum scriptura. 15 *Hanc* Bigot. *fertur terram* Sprotianus pro var. lect. *una* Parrhas.

prorsus rudem studio legendi nescio quo imbuunt. Cur a Carthagine initium narrandi faciat poeta, v. mox ad v. 34. Urbs *fuit*, quoniam illa tum erat eversa, a Tyriis condita et habitata. *antiqua*, non tam quoniam nova Carthago deducta nuper a Caesare colonia erat, ut fere interpretes; sed quoniam antiqua origo inprimis in urbium laude memoratur. inf. II, 363 de Troia: *Urbs antiqua ruit.* et de Italia: *Terra antiqua, potens.*

13—14. *Longe*, procul sita, magno interiecto mari, ex adverso Italiae et quidem Romae, quam per *Tiberim* designari puto. *studiisque asperrima belli*, graviter dictum pro: *dedita, vacans studiis belli:* quod *asperum* dici solet; tum poetis studium dicitur asperum, tandemque *urbs aspera studiis belli.* Virtus bellica a poetis per *iram* exprimitur eiusque attributa. *Exasperatur* autem is, qui offenditur et ad iram provocatur. Itaque *asper*, τραχύς, modo iratus, vehemens, ferus, ferox, saevus, modo fortis, bellicosus, modo acer, ardens, concitatus, flagrans, ut h. l. Similiter *acres* iracundi, calidi, δριμεῖς, mox strenui, πρακτικοί, tum vehementes, δεινοί, et sic fortes. Semel monuisse expedit ad poeticam orationem, quam inprimis perspectam esse volumus, declarandam.

15. Quam Iuno fertur unam omnium maxime amasse, etiam Samo praetulisse, in qua antiquissima et celeberrima Iunonis religio erat. (vid. Panofka *Res Samiorum* p. 57. sqq. *unus* saepe superlativis adiungitur, ut II, 426., raro comparativis, ut ab Horat. Epod. XII, 4.: „Namque sagacius unus odoror.“ *colere* terras, urbes dicuntur dii, quae prae ceteris curae cordique sibi sunt; Ecl. II, 60. sq.: „Pallas, quas condidit arces, Ipsa colat; nobis placeant ante omnia silvae.“ III, 59. sq.: „Iovis omnia plena; Ille colit terras, illi mea carmina curae.“ *Wr.*) De templo Iunonis Samiae v. Herodot. III, 60. Carthagine sub *Uraniae* nomine h.

Posthabita coluisse Samo; hic illius arma,

16 Ad hiatum in hoc versu impugnandum neminem video quicquam attulisse, ut mirum sit, cur ad alios offenderint. (vid. Q. V. XI, 2, b. et 4. *Wr.*)

e. ea appellatione, quae graece ita reddi posset, Iuno fuit culta, aut coli credita. Nam comparatio illa deorum apud exteras gentes coli solitorum parum docte a Graecis et Romanis facta est: ita ab aliis haec ipsa Poenorum dea cum Venere comparata est. vid. Selden. de Diis Syris Synt. II, c. 2.

16. *Hic illius arma, hic currus fuit*, ducta, puto, rei imago ab antiquis heroibus, qui curribus vecti ad pugnam egrediebantur, reduces autem eos in loco tecto collocabant ac reponebant. vid. Iliad. ϑ, 441. ε, 194. traducta illa, ut alia, ad deos, quibus currus sui essent, qui in iis locis, quae potissimum frequentarent dii et colerent, quarumve tutelam illi haberent, reponerentur. Pro talibus locis habentur poetis eae urbes eaque templa, quae celebriore aliqua religione eminent. Egregius hanc in rem locus Il. ν, 21 sqq. de Aegis Neptuno sacris. Iunonis autem currus e nobili Homeri loco Il. ε, 720 sqq. (adde Odyss. ε, 381) notus est. Burmannus laudat Val. Flacc. V, 184. ubi Argonautis Phasin ingressis *simul aethere plena corusco Pallas et alipedum Iuno iuga sistit equorum*, tanquam dii iis studentes ac praesentes. Poetica tamen potius quam vera descriptione uti videri debet poeta. Nam Carthaginienses non currui sed leoni insidentem expressisse memorantur coelestem suam deam. cf. Apuleius Met. VI, 6. Porro *arma* Iunoni tribuuntur, non, quatenus inter reliquos deos deasque armata praeliis ante Troiam interfuit, ut Il. υ, 70 et Aen. II, 614 *Iuno ferro accincta*. debent enim *arma* h. l. esse aliquod proprium ac perpetuum; sed quatenus dea, deorum more, qui curru incedunt; nisi insigniore aliquo modo de *Iunone armata* cogitandum est, qualis Ἥρα ὁπλοσμία fuit Elide culta, Lycophr. Cass. 610. 858, et ἱππία h. e. curru vecta Olympiae ap. Pausan. V, 15 p. 414. Hasta ei quodam modo propria fuit, etiam ex Latinorum religione. Nota Sabinorum *Iuno Curitis*. cf. Cerda. Sed optime Servius: *Sic autem esse etiam in sacris Tiburtibus constat, ubi sic precantur: Iuno curulis, tuo*

Hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci

17 *regni* Goth. pr. 18 *Sinunt* Medic. a m. pr. et pr. Moret. *sinent* editi quidam et Goth. tert. *si quae* Zulich. *intendit* Puget. et Parrhas. a pr. m. quae varietas et alibi occurrit. cf. Burm. *favetque* tres ap. Burm. (idque restitui iubet Becker. Eleg. Rom. p. 104. At ipsum verbum *fovere* transit in *favendi* notionem, ita tamen, ut *favere* de voluntate duntaxat dicatur, *fovere* de studio, ut infra vs. 281.: „Consilia in melius referet mecumque fovebit Romanos." X, 93.: „fovive Cupidine bella?" Ovid. Trist. I, 5, 41.: „contraria fovi arma." Iam quum praecedat *tendit*, requiritur fortius verbum, quale *fovet*, non ignavius, quale *favet*. Verbo autem *fovet* cum *tendit* copulato recte poterat infinitivus adiungi. *Wr.*) *vovet* coni. Heumanni. v. Not. 19 *Troiano sanguine*, sine *a* Moret. pr. et Leid. sed v. Heins. Iudicium de hoc versu obscurum Quinctiliani Inst. IX, 3, 14. ubi v. Interpp.

curru clipeoque tuere meos curiae vernulas sane. Ad tutelae quoque notionem *currum* et *arma* h. l. spectare, suspicatur Mitscherlich. ad Horat. I, Carm. 30. pr. Locum nostri poetae expressit Ovidius Fast. VI, 45 *Poeniteat, quod non fovi Carthaginis arces, Cum mea sint illo currus et arma loco.*

17. 18. Carthagine, Romae aemula, praeclare utitur poeta h. l. ut ea urbs regnum gentium, caput imperii terrarum, sit, Iuno *iam tum*, prisca illa Aeneae aetate, ante Romam conditam, *tendit*, contendit, allaborat, operam dat, *fovetque*, pro vulgari, studet; *fovet* hoc, hanc rem, hoc consilium, animo et cogitatione. *Si qua* ratione.

19—22. (*sed enim*, ἀλλὰ γάρ, cf. II, 164. Ovid. Met. I, 530. *Wch.* adde Aen. V, 395. VI, 28., et vid. Burm. ad Ovid. Am. III, 2, 73. *Wr.*) Enimvero e Troiana stirpe ortum habituram esse acceperat gentem, (*progeniem* dixit) quae Carthaginem aliquando esset eversura. Populum enim, ab ea gente oriturum, ad exscindendam Carthaginem in Africam copias suas esse traiecturum. Si ita exposueris, poetam forte aliqua ex parte a reprehensione inanis tautologiae liberes, nec Cerdae (ad lib. X, 213. 214) nec P. Angelii Bargaei subtilitate indigeas, in Epp. Clar. Viror. lib. I. pag. 85 (Lugd. 1561), qui, ut ne eadem res bis dicta esset, explicabat: *venturum*, futurum et evasurum late regem ab excidio Libyae.

Audierat, Tyrias olim quae verteret arces;
Hinc populum late regem belloque superbum
Venturum excidio Libyae; sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis:

21. POPULUM, REGEM, SUPERBUM,

20 *quae everteret* doo ap. Burm. alii ap. Pier. ut et alibi variatur. *averterat* tert. Rotteod. *quum verteret* Poget. 21 *Hic* Schol. Cruqo. ad Horatium Epod. 5. Si *hunc populum* legere liceret, reprehensioni ioanis repetitionis oullus locus foret. (Bene *hinc*; i. e. hioc ortum — qood repeteodum e praegresso voc. *progeniem* — populom veotorum esse; ut ipse explicat Heyoios in Not. Neqoe, si legeretur *hunc populum*, repetitio sublata foret. Sed est haec repetitio ex eo genere, quod crebro invenitur apod poetas. Saepe enim ante dicta repetuntur ita, ot oova accedat ootio, quae potissimum urgenda, ot h. l. *late regem belloque superbum*; quae verba oon erant per appositionem deprimeoda; qoare delevi commata. *Wr.*) 22 *Libyes* ed. Veo. 23 Expressit Valer. Flacc. I, 509 *hoc metuens, et ne qua foret manus invida nato.* Ceterum oon dubito, Maronem fuisse soblaturum versos 23. 24. (sed vid. Not. *Wr.*) 24 *Agris* Medic. a m. pr. *gesserit* Moret. qo.

(vid. V. L. *Wr.*) Iam expende rationem poeticam. *Hinc*, ex hac progenie, posteritate Troianorum. Minus bene revoces ad *sanguinem Troianum. populum late regem* pro late regnantem, v. Burm. ad Petron. c. 82 extr. Comparant εὐρυκρείων Homericum et εὐρυμέδων. cf. inf. I, 235. *Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri, Qui mare, qui terras omni ditione tenerent.* — *bello superbum*, exquisitius quam potentem, ferocem, utpote victorem, κυδιόωντα, semel de hoc usu vocis apud poetas monemus. (vid. Eleg. ad Messal. pag. 25. *Wr.*) *Libya* nunc plenius pro Carthagine in ea Africae parte sita. *venturum* duplici modo potest accipi: vel proventurum, oriturum, futurum; vel, quod praefero, *venturum exitio*, ad exitium, ut *auxilio*, *subsidio*. v. Burm. Audierat *Parcas sic volvere* sive fila sua nere et cum iis fata, ἐπικλῶσαι, sive haec *moliri*, *machinari:* hoc alterum verius. (sic omnino fata volvi dicuntur; infra III, 375. sq.: „sic fata deum rex Sortitur volvitque vices.“ *Wr.*)

23. 24. *Veteris belli*, paullo ante gesti, ut *vetus* et *antiquus*

Nec dum etiam caussae irarum saevique dolores
Exciderant animo; manet alta mente repostum

25 *necdum iam* fragm. Moret. *saevique labores* Pierii Longob. cum aliquot aliis ex vulgari permutatione. sed *dolores* proprie irarum inprimis muliebrium. cf. Burm. 26 *Exciderent* unus Leid. *in* inter *alta* et *mente* iam Pierius sustulerat.

interdum. v. Burm. *Argi* pro *Argivis*. Versus 25 — 28. in parenthesi esse positos puta. *Id metuens, et belli memor, arcebat Troas*. Cum autem alias caussas interposuisset, *iniquum Paridis iudicium, quo Iunonis forma inferior pronuntiata fuerat, et Ganymedis raptum*, addit v. 29 *His accensa super*, super cetera, insuper, etiam his sibi factis iniuriis inflammata, *arcebat Troas*. (sed vid. Not. ad vs. 29. *Wr.*) Aliorum interpretum ratio, ut *id metuens* cum antec. *audierat* iungas, orationem efficit elumbem et languidam. Anacoluthum agnoscere satius esset, sed necesse non est, alioqui possit poeta videri mutasse structuram paullo durius; cum pergendum esset: *id metuens* Iuno — *et memor belli* — *et caussarum* etc. (Parenthesis vix probabitur. Nam b e l l u m ipsum causa odii habetur — contemplare formulam annectendi *Necdum etiam* — ad quam accedunt causae memoratae 25 — 28. *Wch.* — Recte Wunderlichius. Est h. l. anacoluthon, inde ortum, quod poetae animo hoc obversabatur: *Id metuens — arcebat Danaos Latio*. Sed ardore poetico abreptus alia infert, oblitus coeptae orationis. Et quamquam vs. 31. in viam, unde deflexerat, revertitur, tamen non licet cum his priora, id quod postularet parentheseos ratio, grammatice coniungere. Nec puto Virgilium, ut in V. L. statuit Heynius, vss. 23. et 24. si retractare licuisset, deleturum fuisse; maior enim saepe vis in turbata oratione, quam in expedita. Similis est ratio IX, 359. sqq.: „Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim Quae mittit dona, hospitio quum iungeret absens, Caedicus; ille suo moriens dat habere nepoti; Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti; H a e c r a p i t." Cfr. etiam V. L. ad VIII, 51. *Wr.*) 24. *prima*, prius, olim. v. ad v. 1. (vid. Q. V. XXVIII, 3, d. *Wr.*) a Iortino *Tracts* To. II p. 172. redditur: princeps. dux. 26. *Manet repostum* pro vulgari, est repositum in animo *alte*,

Iudicium Paridis, spretaeque iniuria formae,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:
His adcensa super, iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque inmitis Achilli,

28 *raptis* Rom. *genus invisum* ad solam Priami progeniem referre malebat aliquis: nescio quo eum fructu. (*et* deest cod. Alb. *Wr.*) 30 *atque* aliquot in codd. abest. v. Pierium. *Achilli* Medic. aliique apud Pier. et Heins., quem vide hic et ad 120 et ad Ecl. VIII, 70. sive quod veteres, grammatica nondum satis constituta, ita flexerunt, sive ex *Achilleus*, pro *Achillei*, quod verisimilius; nisi sic scribendum erat. Erat vir doctus, qui hunc versum pro spurio habebat. Mox v. 41 *Oilei* in Med. est *Oili*. Inf. 220 est *Oronti*. nam ab *Achilles* frustra ducere id Grammaticos puto. Vulgo h. l. *Achillis*. (*Achilli*, *Ulixi* fere constanter tuentur libri praestantissimi; *Achillei* tamen Palat. Cfr. praeter Heins. ab Heynio laud. et Erythraei Ind. Virg. sub *Ulyssei*, inprimis C. L. Schneideri Gr. Lat. Vol. II. T. I. pag. 163. sqq. Ut rem brevi complectar: Nomina Graeca in ευς desinentia apud Dores terminabantur in ης, ut *Τυδεύς* — *Τύδης*, *Ὀρφεύς* — *Ὄρφης*, vid. Prisc. VI, 18. §. 92. Hinc exsistit Genitivus in ου formatus sive primae, sive Aeolensis tertiae declinationis: Gregor. Cor. de dial. Aeol. XLIX. pag. 617. ed. Schaef.: „*καὶ τῶν γενικῶν δὲ πτώσεων τὸ ς ἀφαιροῦσι, Σωκράτου, Διομήδου, Σοφοκλέου λέγοντες.*“ Constat autem Aeolicam dialectum fere convenire cum Dorica. Vid. etiam Fischer. ad Velleri Gr. Gr. T. I. p. 414. Hinc orta Latina Genitivi terminatio *i*, quae res confirmatur eo, quod Plutarchus illam ipsam formam servavit Vit. Marcell. 20.: „*καὶ λόγχας τινὰς ἐδείκνυσαν καὶ κράνη χαλκᾶ, τὰ μὲν ἔχοντα Μηριόνου, τὰς δὲ Οὐλίξου, τουτέστιν Ὀδυσσέως, ἐπιγραφάς.*“ Inde hoc intelligi arbitror, propriam eiusmodi nominum, qualia sunt *Achilles*, *Ulixes*, terminationem Genitivi esse *i*, Accusativi *en*; vid.

profunde. Comparanda autem cum his Homerica *Il.* ω, 25—30. Formam adumbravit Statius Theb. I, 246, ubi Iupiter: *neque enim arcano de pectore fallax Tantalus et saevae periit iniuria mensae.* Hinc Ovid. Fastor. VI, 43 *Caussa duplex irae: rapto Ganymede dolebam: Forma quoque Idaeo iudice victa mea est.* Ceterum versus est ex ornatissimis. 27. *spretae iniuria formae* adiectum ad declarandam iudicii indolem. *spreta forma*, est Iunonis pulcritudo pulcritudini Veneris posthabita; et, quandoquidem id cum Iunonis iniuria factum, hoc plenius: *spretae formae iniuria.* 28. *Genus invisum*, propter Dardanum, Iovis et Electrae, pellicis, filiae Atlantis, filium,

Arcebat longe Latio; multosque per annos
Errabant, acti fatis, maria omnia circum.
Tantae molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculae telluris in altum

32. ERRABANT ACTI FATIS M.

infra V. L. ad vs. 113. Eaque ratio constantissime servatur a Virgilio; nisi quod bis, sed certa quadam lege, *Achillis* admisit; vid. V. L. Aen. II, 476. Contra quae per *eus* scribuntur, Genitivum mittunt in *ei*, Accusativum in *ea*. Ita fit, ut, quum ubique apud Virgilium *Terei — Terea*, *Nerei — Nerea*, et similia eodem modo exarata invenias, nusquam tamen certa fide legatur *Achillei — Achillea*, *Ulixei — Ulixea*, quas formas, a Nominativo *Achilleus*, *Ulixeus* factas, praeter alios Horatius usurpavit; sic a *Prometheus* Ecl. VI, 42.: *Promethei*; ib. 78.: *Terei*; Aen. VIII, 383. et X, 764.: *Nerei*; Ecl. VI, 35.: *Nerea*; Aen. XI, 675.: *Terea*; etc. Hinc nego *Oili* infra vs. 41. ferri posse, quum nulla alia forma huius nominis apud Latinos in usu fuisse videatur, quam *Oileus*; nec vs. 120. aut VII, 249. aut IX, 501. ullus codex praebet *Ilioni*, sed omnes *Ilionei*, quod comprobatur per formam Accusativi *Ilionea* I, 611.; et *Ilioneus*, non *Iliones*, vocatur Virgilio I, 521. 559. VII, 212. IX, 569.; item *Idomeneus* III, 401., *Idomenei* XI, 265. et *Idomenea* III, 122. — Ceterum *relliquias* Palat. *Wr.*)

a quo Troiani ducunt originem. *Serv.* v. Exc. VI ad lib. III. *rapti* (v. Aen. V, 255) *Ganymedis honores*, ministerium poculorum, ad quod Ganymedes raptus a Iove receptus est, remota Hebe, *Serv.* (Alii *rapti honores* iungunt; rectius *rapti Ganymedis*; et *rapti* cum contemtu dicitur, ut apud nostrates *entführt*, quod corrumpendi rationem involvit; magna autem est doloris et contemtus coniunctio. *Wr.*)

29—33. *His accensa super*, insuper. ut sit iunctura: *Id metuens — memorque — et insuper his accensa*, *arcebat*. v. ad v. 25. (possis haec etiam sic struere: *super his accensa*, ut *super* sit praepositio; vid. notata ad Ge. IV, 559.; sed praefero Heynii interpretationem, vid. V. L. ad VII, 462. *Wr.*) *reliquias Danaum*, a Danais et ab Achille relictos Troianos; qui Achivorum manus effugerant. Mox *multos* annos h. e. septem. v. Exc. II ad lib. III. 32. *acti fatis*. non tam, quoniam hoc Iunonis odium fatale erat, ut Serv.; Sed potius, quoniam hi ipsi Troianorum errores fatales erant. — 33. *molis*, molitio-

Vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant;
Quum Iuno, aeternum servans sub pectore volnus,
Haec secum: Mene incepto desistere victam,

35. DABANT,

35 *salis* in Medic. supra adscriptum, aberat, ut esset hiatus. Sed et X, 214 *campos salis aere secabant.* Minus beue interpuugebatur: *Vela dabant laeti*, ita alterum membrum ieiunum erat. (Post *laeti* distinguitur in Mediceu. Spectat *laeti* et ad praegressa et ad sequentia; itaque consultius est nulla hic interpunctione uti; vid. V. L. ad IX, 243. Vividiorem autem quum istius navigationis imaginem edere voluerit poeta, et vela inflata et ipsum navis per mare cursum commemorat. *Wr.*) 36 *in pectore* Zulich. ex glossa. aut *in* ex alio ordine, qualis in Dorvill. *servans aeternum.*

nis, difficultatis. In prosa: *Tam difficile erat*, ut Troiani in Latium pervenirent, ibique stirpis, e qua Romani orituri essent, auctores fierent. His verbis declaratur a poeta, carminis argumentum haud alienum esse a Romanis, sed ad eorum origines spectare.

34. Hic, ut in Odyssea, in medias res abripitur lector. Quomodo enim e Sicilia solverit Aeneas, qui tum classe in Italiam tendebat, infra videbimus sub finem libri III. Sed tempestate mox orta a cursu avertitur et ad litus Africae, tantum non naufragio facto, eiicitur. Rerum autem ordinem ipsamque adeo dictionem ad Homeri exemplum instituit Odyss. ε, ubi Ulysses ex Calypsus insula Ithacam petens, cum iam Phaeaciam in conspectu haberet, tempestate a Neptuno excitata naufragus enatat. Quod ibi Neptunus facit, tributum h. l. Aeolo, quodque Leucothea, hic Neptuno. cf. Macrob. Sat. V, 2. In Homero tamen maior rerum varietas narrationisque suavitas.

35. *Vela dabant*, cum per epexegesin hoc vellet explicare, saltem verbis erat ornandum, cum sententia eadem maneret; (vid. V. L. *Wr.*) itaque *spumas salis*, ἅλμης, maris; occurrit et alibi. *aere*, aerata navi, (nec modo *rostra aerata* sed et *puppes aeratae et aereae*, ut Aen. V, 198) *ruebant*, secabant, (potius: sulcabant *Wr.*) ut terra *ruitur* sulco facto, eruitur, *laeti*, alacres, Italiae, laborum metae, nunc tandem propiores, πρόθυμοι, cf. II, 394. 395. *Serv.* Habuit forte poeta ante oculos versum 269 Odyss. ε, γηθόσυ-

Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem

38 *Nec possum* Rottend. sec. *non posse* Puget. et sic Donatus legit. *evertere* Goth. pr. *avertere gentem* tres apud Burm. et Goth. tert. *classem* Zulich. pro var. lect. ex versu sequ.

νος δ' οὔρῳ πέτασ' ἱστία δῖος Ὀδυσσεύς.

36—38. *Aeternum volnus*, qui v. 25 *saevi dolores*: i. e. ira. ita gr. ἕλκος. Adumbrata autem Iunonis indignatio ex Odyss. ε, 281 sqq., ubi similis oratio Neptuni. Hinc nullus fere est poeta, qui non eundem ad modum iram alicuius dei finxerit. Similem prorsus locum videbis inf. lib. VII, 286—320; quem comparasse non poenitebit. Ex utroque Bacchi Iovi supplicis verba finxit Statius lib. VII Theb. 151 sq. 182 sq. Ceterum legenda haec sunt oratione per irae et indignationis impetum intercepta: ut solemus in magno animi motu eloqui. *victam* poetica copia adiicitur. *Teucrorum regem*, ducem.

39 sq. Potuit tamen Pallas, (quanto magis ego: 46.) vel contra fata (h. e. quamvis faustus reditus fato erat destinatus), Achivorum classem coelesti igni comburere et fluctibus opprimere, unius Aiacis ulciscendi caussa. Ab Euripide haec sumta esse, Macrob. V Sat. c. extr. monet. Ursinus ad *Aiacem Oileum* fabulam Euripideam provocat, quae nulla fuit, sed Οἰλεὺς credita fuit, quae Συλεὺς legi debet, ut Heathius docuit. (Ex eo nunc fragmenta vid. ap. Valk. in Diatr. et ap. Musgrav. De Syleo v. ad Apollod. p. 443) Euripidis locus, quem Virgilius respicere debuit, est in Troad. v. 77—86. unde etiam versus 23 sqq. Virgilio ante oculos fuere. Fabulae fundus est in Homero Odyss. γ, 135 sq. et multo magis δ, 499 sqq., sed ibi Neptuno tribuitur, quod h. l. Minerva facit: *Illum exspirantem — Turbine corripuit*. Homerum autem sequuti poetae cyclici, varie et copiose, inprimis in Νόστοις suis, tractasse videntur hanc narrationem, ut ex Quinto Cal. colligo, qui copiose Aiacis fata exponit lib. XIV, 420 sqq. Etiam Lycophron in Cassandra v. 392. 3. cum vulgari narratione consentit. Virgilianam tamen rationem, praeter Schol. ad Iliad. ν, 66 ex Callimacho, ἐν Αἰτίοις, Hyginus habet fab. CXVI. unde colligo, Tragicum aliquem Minervae partes has olim dedisse,

Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam et furias Aiacis Oilei?
Ipsa, Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem,
Disiecitque rates, evertitque aequora ventis;

40 *ipso* Graev. male. *potuit atque ipsos* tert. Moret. *subvergere* unus Leid. sed superscripto altero. 41 *furiis* Pierii obl. quod defendi posset. cf. Burm. (sed longe alia ratio est aliorum locorum. *Wr.*) *Oili* Medic. v. ad v. 30. (ubi negavi posse hanc formam admitti. *Oilei* etiam Palat. *Wr.*) 42 *e navibus* tert. Rottend. et Menag. a m. pr. *unum* pro *ignem* Goth. tert. 43 *Deiecitque* tres ap. Burm. quem vide. *everrit* Giphan. Ind. Lucr. in *verrentes* et van Haven Campens. Fasc. III, p. 232. *invertit* Hamb. sec. ap. Cort.; sed *evertere* pro *subvertere* efficax verbum. Cur tamen hic non *ratis* scriptum occurrit? (Sane *ratis* scribendum videri potest; Genitivus enim sonat *ratium*: Lucan. III, 579.: „Fractarum subita ratium periere ruina." Inconstans in hoc vocabulo scribendo, ut in multis aliis, cum Burmanno Heynius; infra V, 655. uterque exhibet *spectare ratis*. Sed quam fallax sit ista, vulgo vera credita regula, declarabo in Quaestionibus editioni *Operum Virgilii ad pristinam, quoad eius fieri potuit, orthographiam revocatorum* praemittendis. *Wr.*)

quas Homerus Neptuno dederat; quamquam et hic ipse huic variationi locum fecisse videri potest, dum interdum totam reditus Achivorum calamitatem ad solam Minervam refert, ut Odyss. α, 326. 7. γ, 135. 145. (*Quippe* ironice usurpatum, vid. IV, 217. Ironia convenit indignanti. *Wch.* — vid. etiam Passov. ad Pers. Sat. I, 88. Post *fatis* interrogandi signum posuit Iahnius, quod debilitat vim ironiae. *Wr.*)

40. 41. *Unius* ob noxam. Ergo dea Achivorum antea studiosissima unius Aiacis scelere adeo exarsit, ut nunc in *omne nomen Achivum* saeviret. cf. Tryphiod. 647 sq. *Ipsos* Argivos; nisi doctiorem rationem vis sequi, ut post classem *nautas* intelligas; uti nonnunquam fit. cf. Burm. ob *Aiacis*, *Oilei* f., insanam libidinem, stupro Cassandrae illato in Minervae templo, in conspectu ipsius deae. De Cassandra eique illata iniuria vide inf. ad lib. II, 403. Facinus hoc honeste, graviter tamen declaratur per *noxam* et per *furias*.

42—45. En exemplum deae fulmen moderantis. Aliud Iunonis est inf. IV, 120 v. Exc. I** ad h. v. (quos ibi laudat Hey-

Illum, exspirantem transfixo pectore flammas,
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quae divom incedo regina, Iovisque
Et soror et coniunx, una cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Iunonis adorat

48. ADORET

44 *spirantem* Mentel. pr. *transfixo corpore* Sprot. et Menag. sec. *tempore* Probus legit in Servianis, et memorat pictura Ardeae in templo. Castoris et Pollucis, Capaneus *fulmen* (fulmine) *per utraque tempora traiectus.* (ineptum *tempore.* Qui enim, traiecto tempore, exhalaverit flammas, quum exhalare sit pectoris? *Wr.*) — Sed qui legunt *pectore*, de Accio translatum affirmant, qui ait in Clytaemnestra de Aiace: *In pectore fulmen inchoatum* (f. inde actum) *flammam ostentabat Iovis.* 45 *Inflixit* legerunt nonnulli ap. Pierium. et sic Lunt. et iam olim Cornutus apud Serv. (et ita certissime scribendum ait Wakef. ad Lucret. VI, 390. *Wr.*) Sed *acuto* scopulo *infigi* melius. 46 *Divom* Burm. ex God. 47 *annis* Hamb. pr. et Zulich. perpetua variatione. 48 *aut quisquam* Pierii Longob. cum aliquot aliis; item quinque ap. Heins. Voss. *haud qu.* ap. Pierium alii: *aut quis iam*, vel *ecquisquam* Goth. sec. *et quis iam* edit. Mediol. et Goth. pr. *en quisquam.* Sed praestat *et.* Porro *nomen* nonnius, iis adde Wagner. ad Valer. Fl. I, 116. et IV, 670. *Wr.*) Argutatur Servius advocans disciplinam Etruscorum, ut solet. Facta per tempestatem navium dispersione ad Caphareum, Euboeae (cf. inf. XI, 260) promontorium, Aiax Oilei f. ad Gyras petras, prope Myconum insulam, actus naufragium fecit. Ipsum vero Pallas fulmine percussum' procellae vi scopulo etiam illisit. — Illud vero castum poetam ausum esse miror, eum, qui *fulmine percussus* erat *in pectore*, *ignem ore exhalare.* Haud dubie hoc ex Tragico aliquo adsciverat.

46. 47. Cf. Aen. VII, 304. 307—310. *incedo*, h. e. quae sum; sed illud maiore cum dignitate. Incessus dearum, inprimis Iunonis, gravitate sua notus. Propert. II, 2, 6 *incedit vel Iove digna soror*, h. e. tamquam altera Iuno. (vid. Markland. epist. p. 81. et Lenz. ad Stat. Silv. I, 2, 98. *Wr.*) *Iovis soror et coniux* ex Homerico: κασιγνήτην ἄλοχόν τε Il. π, 432. cf. Cerda. — 48. Praeclare ad invidiam *bella gero*, pro, eam

Praeterea, aut supplex aris inponet honorem?
Talia flammato secum dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro

49. INPONAT

nulli, nt solent. *adorat et imponet* Rom. et alii ap. Pier. Medic. et multi. alii ap. Heius. et Burm. it. Guth. tert. inter quos nonnulli *imponit.* Vulgatam defendit Burm. Heinsius vero alteram, et meo quidem iudicio rectius. Maior enim vis absolutae orationi inest. (*Adorat — imponet* optimorum est librorum lectio; *adoret — imponat* etiam in Palat. Orta lectionis diversitas e diversa horum verborum terminatione *at — et*; vid. Q. V. VI, 1. Forma orationis illustrata est Q. V. XXXI, 2, c. et XXXV, 7, b. Indicativus in tali interrogatione mirantis est vel indignantis, Coniunctivus dubitantis; ille igitur ponitur, ubi significamus, de quo loquamur, id fieri quidem vel fieri posse, sed mirari nos, quod fiat; hic autem indicat, non credere nos, aliquid fieri. Eleg. in obit. Drusi vs. 7.: „Et quisquam leges audet tibi dicere flendi?" Ovid. Am. III, 8, 1.: „Et quisquam ingenuas etiamnum suspicit artes?" ad quem vs. plura congessit Heinsius. Futurum *imponet* quare a multis librariis in Praesens mutatum sit, facile apparet; non aeque, quomodo Praesens in Futurum mutari potuerit. Diversa autem Tempora posuit Virgilius, quod *praeterea adorat* idem est, quod *adorabit*; cfr. quae de particulis *iam* et *mox* notavi ad Ge. I, 450. *Praeterea* hic i. q. *posthac*; similiter de tempore Ge. IV, 502.: „neque illum — praeterea vidit." *Wr.*) *impendit* Moret. sec. *imponit odorem* Mentel. alt. a m. sec. *honores* Goth. tert. Hamb. sec. in Exc. Cort. ed. Ven. 1472. 51 *loca plena* Leid. unus ex interp. Locum ante oculos habet et versus ex eo repetit Seneca Qu. Nat. VI, 13.

perdere cupio. *numen Iunonis*, me. at quanto gravius! Adumbrata autem haec ex Odyss. *ν*, 128 sqq. — 49. *Praeterea*, post talia, in posterum; est Homericum ἔπειτα. (vid. V. L. *Wr.*) *honos*, solenne poetarum de sacrificiis, libationibus etc., quae in deorum honorem fiunt, aliquantum ornatus habet. Expressit versum Ovid. Am. III, 3, 33 *Et quisquam pia tura focis imponere curat?* Iam vides *honorem* plus dignitatis epicae habere. Maius etiam decus adiecto *supplex*, vocabulo religioso, quod omnino, ut *supplicare*, ad cultum deorum refertur, sacris vel precibus factis.

50. Nota narrandi artificium: non ante verbis consilium Iuno exponit, sed statim, quid ea

Luctantis ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes, magno cum murmure montis,
Circum claustra fremunt. Celsa sedet Aeolus arce,

55. INDIGNANTES M. MONTIS C. 56. ARCE S.

53 *luctatos* Gud. (*luctantes* Medic. *Wr.*) 54 *et v.* Nonius et duo Burm. 55 *vasto cum m.* Oudart. et Leid. sollenni variat. (Addidi commata; *cum murmure*, i. e. ita ut murmuret; cfr. Not. ad Ge. II, 424. *montis* autem cum *murmure* iungendum esse, intelligitur ex vs. 245.: „Unde per ora novem, vasto cum murmure montis, It mare proruptum.“ Ex eodem vs. huc illatum *vasto* in aliis libris. *Wr.*) 56. *circum* Heins. ex scriptis omnibus. vulgo: *circa.* *circum castra* Hamb. sec. *ferunt* Menag. pr.

peregerit, subiicitur. Habuit autem poeta ante oculos Il. ξ, 230 sqq. ubi Iuno Somnum adit.

51. 52. *Nimborum* h. l. ventorum, qui *perturbati aeris, repentinarumque ac praecipitum pluviarum* caussae sunt. *feta* poeticum, ut *gravida*, plena *austris*, omnino ventis, sed *austri* sunt saevissimi in mari Mediterraneo; igitur melius hoc genus ponitur. ad *insulam Aeoliam* venit h. e. unam ex Aeoliis seu Vulcaniis et Liparaeis. Sed unam tantum norat Homerus Odyss. κ, 1 sq. v. Excurs. ad h. l.

52—56. Ornati versus: Aeolus inclusos tenet ventos. *vasto antro*, naturale enim est, vaporem et spiritum per loca concava (subterranea) motum concitari, sicque fieri *ventum.* vid. Seneca Qu. nat. VI, 18. — 54. *imperio premit*, gravius quam regit, et *frenat* plus quam tenet, cohibet. *vincula* per *carcerem* declarantur. non enim compedes esse possunt. Sunt igitur pro custodia.

55. Optime iunges: *fremunt cum murmure montis.* Certe *murmur montis* recte iungitur. (vid. V. L. *Wr.*) nam quae oculorum auriumve sensu accipiuntur aliquo in loco, ea ipsi loco tribuuntur. cf. inf. 124. Praeivit autem nostro Lucret. VI, 196 *Speluncas — venti cum, tempestate coorta, Implerunt, magno indignantur murmure clausi.* Virgilius vero Statio Theb. I, 347 *Iam claustra rigentis Aeoliae percussa sonant* etc. item

Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras coelumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,

57 *tenet* Dorvill. *mollisque* unus Heins. 58 *Ni faciant* Priscian. et Medic. Etiam Pomponius Sabinus. (vid. Q. V. VIII, 2, a. Vss. 58. et 59. transpositi in cod. Alb. *Wr.*) 59 *rabidi* Moret. sec. *vertantque* Menag. pr. et ed. Ven. 1472. *versantque* Vratisl. *traherentque* Ondart. *traerentque* Leid. unus. *ruerentque* Hugen. sed *verrant* egregie pro diripiant, spargant; et est omnino voc. ventorum. *per aures* Iunt. ed. 60 *addidit* tres Burm. inter quos Hamburg. pr. *addidit imis* pro var. lect.

Valerio Fl. I, 574 sqq. qui totum locum illustrat, inprimis 591 sqq. — *fremunt* autem venti circum *claustra*, spiracula, erumpere volentes.

56. 57. *Celsa in arce*, extra antrum, alto in montis cacumine, infra 140 *aula* dicta s. regia. Sic ap. Homerum Od. κ pr. habet regiam Aeolus, ut et apud Quintum l. c. 475. *mollit animos*, mitigat, h. e. domat, δαμᾷ, reprimit ac coercet eorum impetus, et *iras*, furores.

58. *Ni faciat — quippe ferant* exquisitius quam vulgare, *quod ni faciat Aeolus, ferant utique*, δή, δή ῥα. Etiam pedestris oratio postularet: *Quippe, ni faciat, ferant.* alio ordine. *profundum coelum*, altum, v. ad Georg. II, 288. Habuit poeta ante oculos Lucret. I, 279. 280 *Venti — corpora caeca, Quae mare, quae terras, quae denique nubila coeli Verrunt ac subito vexantia turbine raptant.*

60 — 64. Primum ventos speluncis inclusit, *insuper*, praeterea, *molem et* (quae *molis* est explicatio) *montes altos* iis imposuit. Nisi praestat *insuper* ad *imposuit* referre, superimposuit montem altum. (merito hanc explicationem praefert Wunderl., *insuper* per ὕπερθεν explicans et hunc vers. conferens cum III, 579. Sed quum supra vs. 23. *Id metuens* scripserit, cur h. l. *Hoc metuens?* vid. Q. V. XVII, 5, b. *Wr.*) *foedere certo*, certa lege, ratione; non temere et pro eorum impetu: *premere*, habenas inhibere, retrahere: opp. *laxas dare*, laxa-

Hoc metuens; molemque et montis insuper altos
Inposuit; regemque dedit, qui foedere certo
Et premere, et laxas sciret dare iussus habenas.
Ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est:
Aeole, namque tibi divom pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,

61 *Id metuens* tres apud Burmann. ex v. 23. (vid. Not. — *montes* Medic. *mollem* idem; *montis* Palat., item, si Ambrogio credimus, Romanus, si Bottario, *montes. Wr.*) 63 *lapsas* et *iussus dare sciret* iidem. (Pessime; numquam enim, si discesseris ab Aen. VIII, 425. et XI, 309., quorum locorum alia est causa, nec producitur brevis vocalis ante vocc. a consonis *sc, sp, sq, st*, incipientia, nec corripitur apud Virgilium. — *iustus* pro *iussus* fortasse scribendum ait Wakef. ad Lucret. V, 922. *Wr.*) 66 *emulcere* Mead. *ventos* Donat. Acro et edd. nonnullae; etiam Hamburg. sec. minus docte. cf. Burm. (*ventos* etiam Palat. Ipsa verborum collocatio, etiam in poeta minime negligenda, ostendere videtur, *vento* legendum esse. Si *ventos* scripsisset Virgilius, haud dubie cetera ita composuisset: „Et fluctus mulcere dedit, et tollere ventos;" nihil reveritus syllabam brevem in *dedit*. At vix Latinum *tollere ventos* hoc quidem sensu; vid. Fr. A. Wolf. Analect. lit. fasc. I. pag. 189. *Wr.*)

re. modo coercere (v. 54 *frenare*), modo liberiorem impetum concedere, omninoque moderari. *iussus* a Iove. cf. 77. (*Ad quem* cet., i. e. quem allocuta est; vid. V. L. ad X, 742. *Wr.*)

65—69. *Aeole, namque* — poetica ratio, qua (Homeri exemplo γὰρ v. c. Iliad. ω, 334, ubi cf. Ern.) (Pindar. Olymp. IV, 3. *Wr.*) formam pedestris orationis in caussa reddenda relinquit et simul orationi vehementiam affectus conciliat: *Aeole*, quandoquidem *tibi Iupiter*, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, *dedit hoc, ut possis tempestates excitare et sedare, concita ventos, ut aut obruatur fluctibus classis mihi invisa, aut disiiciatur. Mulcere fluctus*, reprimere, *et tollere* eos *vento*, h. e. concitare, ut alte insurgant. Illustrant verba Cerda et Burm. Sumtum ab Ennio Annal. XVII Auster et Aquilo *Endo mari magno fluctus extollere certant*. Odyss. κ, 21. 22 Κεῖνον γὰρ ταμίην ἀνέ-

Ilium in Italiam portans victosque Penates:
Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
Aut age diversos, et disiice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae;
Quarum quae forma pulcerrima Deiopea,

70. DIVERSOS; 72. QUARUM, PULCERRIMA, DEIOPEAM C.

68 *Ilion Italiam* sex ap. Burm. cum ed. Ven. 1472. (male; ubique enim apud Virgilium *Ilium* cum elisione; vid. infra II, 241. 325. III, 3. 109. V, 756. VI, 64. *Wr.*) *in* omittit etiam Goth. pr. *in Italia* Leid. at Ovid. Ep. VII, 151 *Ilion in Tyriam transfer felicius urbem.* cf. Burm. 69 *que* abest a Ven. (et eiicitur a Wakef. ad Lucret. V, 413. *Wr.*) *summersasque* Rom. et alii. *subversas* coni. nonnulli apud Pierium, quia *obrui* prius quam *submergi*; male in poeta. 70 *diversos* Heins. restituit e Codd. consensu etiam ap. Pierium. vulgo *diversas*, quae vulgaris ratio foret. Habent hoc pauci codd. at Goth. tert. a m. pr. (etiam Palat. et Alb. *Wr.*) sed legitur ap. Diomedem in arte Grammat. et Donatum in Andr. Terent. et Schol. Lucani IV, 457. (idque tenet Wakef. l. l.; idem *ponto* etiam ad *obrue* et *age* refert. *Wr.*) *dissice* scribunt fere post Medic. et Rom. libri; solent enim veteres et librarii et marmorarii e duabus literis *i* alteram tantum exhibere. v. Heins. *corpora dissice* Ondart. *divide* Reg. pro glossa. *discute* alter Hamb. *vento* pro *ponto* Moret. pr. et Leid. a m. pr. eadem diversitas Aen. VII, 528, Lucan. V, 570. Burm. 72 *Quae formam pulcherrima* Medic. Heinsio notante, cui graeca ratio impense placet; non

μων ποίησε Κρονίων. Ἦ μὲν παυέμεναι, ἠδ' ὀρνύμεν', ὅν κ' ἐθέλῃσι. Illustrat et Dionysii Perieg. versus 464 *Αἰόλου*, ὃς θνητὰ μετ' ἀνδράσιν ἔλλαβε δῶρα, Κοιρανίην ἀνέμων κλονεόντων θ' ἱσταμένων τε. *navigat per aequor.* 68. Pulcerrimus versus verborum dilectu! ut in Italia novam sedem quaerat. cf. VIII, 12. quo ipso Ilium restitutum videri poterat in Italia. Ovid. Fast. IV, 251 *Cum Troiam Aeneas Italos portaret in agros.* 69. *Incute,* ut iniicere, immittere, *vim,* impetum, iram, *ventis,* tertio casu. Sic melius, h. e. ventos concita auctis viribus. Servius ex Ennio: *dictis Romanis incutit iram.* *submersas obrue* gravius quam, submerge. (vid. Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*) *age diversos,* dissipa, disperge per diversa, ut Serv.,

Connubio iungam stabili propriamque dicabo,

tamen ita expressum a Fogginio, sed *forma*. (vid. V. L. ad V, 570. *Wr.*) *quae est forma* Hamburg. pr. *quae forma est* Bigot. *Deiopea* non modo Medic. sed et Rom. cum aliis Pierianis, Heinsianis tribus exceptis, Zulich. tres Goth. Librorum itaque auctoritate erat recipiendum, nisi lubrica in fine τοῦ *m* sedes esset. (codicum auctoritati, tum Donati ad Terent. Phorm. Prolog. 3. et Servii Fuldens. testimonio, obsecutus edidi *Deiopea*, ac proinde mutavi interpunctionem, ut etiam X, 225., Mediceum secutus auctorem: „Quarum quae fandi doctissima Cymodocea, P.;" mecum sentit Iahnius. Exquisitior loquendi ratio locum corrumpendi dedit. *Deiopeiam* Palat. *Wr.*) Porro alii *Diopea*, *Diopeam*. Gr. est Δηϊόπη et Δηϊόπεια. cf. ad Georg. IV, 343. 73 In *connubio* noli cum Grammaticis putare mediam corripi, aut systole aliqua id fieri posse; sed pronuntiandum *connubjo*, ut sint tres syllabae. (Ramshorn. Gr. Lat. pag. 723. docet, *connŭbium* correpta altera syllaba active et de viris dici, eadem producta *connūbium* passive et de feminis; idque multis exemplis confirmare studet Vir doctus — Ramsh.? — in Ephemerid. litter. Ienens. ai. 1826. no. 132. Sed fictum hoc est, non verum discrimen: Iarbas Aen. IV, 213.: „— *Dido* — connubia nostra Repulit;" contra Dido vs. 316.: „Per connubia nostra oro." IV, 535.: „Nomadumque petam connubia supplex?" contra VII, 96.: „Ne pete connubiis natam sociare Latinis." Nec video, quare ea, quae statim afferam, ad viros magis, quam ad feminas referamus: Aen. I, 73.: „Deiopeam Connubio iungam stabili;" idem vs. IV, 126.; aut etiam IV, 168.: „fulsere ignes et conscius aether Conubiis." Censor modo laud. novies ita *connubium* correpta secunda apud Virgilium legi ait; sed quantum huius regulae fidei detrahitur vel eo, quod lis ipsis locis — sunt autem hi: Aen. I, 73. III, 136. IV, 126. 168. VII, 96. 253. 333. XII, 821. — tantum hi casus *connubio* et *connubiis* leguntur; nam vs. VII, 555. eximendus est e ceterorum numero, quod ibi librorum praestantiorum consensus *coniugia* pro *connubia* reponi iubet. Miro sane casu factum, si illius formae *connŭbium* unum Accusativum plural., cfr. Aen. III, 319. IV, 213. 316. 535. IX, 600. XII, 42., alterius *connŭbium* solum Dativum et Ablativum usurpaverit poeta.

et *disiice corpora*, h. e. eos, sed praeclare, *corpora*, quippe naufragio facto mari mersos. Atque sic factum vides inf. 118. 128. 129. Vi tamen oppositi aliam sententiam requiras: ut per varia maria erroribus exerceantur. Sed obstat vocab. *corpora*.

71. Locus expressus ex Iliad. ξ, 267 sqq. Alias Iunoni Charites vel Horae adsunt; h. l. Nymphae: quod observandum. Vid. Excurs. II ad h. l. — 73. Verba *stabili propriamque dicabo*, h. e. dabo simpliciter, ad ornatum et declarationem refer τῶν *connubio iungam*. (de vi

Omnis ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulcra faciat te prole parentem.
Aeolus haec contra: Tuus, o regina, quid optes,

Denique si certo argumento Vir ille doctus demonstrare volebat, alteram huius vocabuli syllabam etiam corripi, debebat aliquod exemplum ex posteriore parte pentametri elegiaci proferre; quod vereor expertus ne ille frustra quaesiturus sit. Nam quod quis ex Sidonii *Epithalam. dict. Polemio et Araneolae* afferre possit vs. 1.: „Prosper connubio dies coruscat," id in hac disputatione nullius est ponderis. Quae quum ita sint, in Heynii sententia acquiescendum puto cum Hermanno Elem. Doctr. Metr. p. 63. Sed erit fortasse, qui miretur, quod, quum durior haec ratio videri possit, satis tamen illa Virgilio frequentata, non *coniugii* vocabulo, quam *connubii*, eiusmodi locis uti poeta maluerit. Causa est iam a veteribus laudata in Virgilio sermonis proprietas. *Connubium* enim proprie dicitur de ineundo legitimo matrimonio, *die Anknüpfung ehelicher Verhältnisse in Roem. Sinne*, sive *nach Roemischen Gesetzen*, vid. I, 73. III, 136. IV, 126. 213. 535. VII, 96. 253. 333. XII, 821., cfr. Creuzeri *Abriss der Roem. Antiquitaeten* §. 57.; *coniugium* de iuncto quovis matrimonio, *die Ehe selbst*, sive *das eheliche Verbundenseyn*, v. Ge. III, 275. Aen. IV, 48. 172. 431. Et contrahitur matrimonium per connubium, non per coniugium; nec coniugium, sed connubium est in parte civitatis Romanae, connubii ius, non coniugii, habere cives Romani dicebantur. Hinc etiam oriens iure matrimonii cum aliquo affinitas connubii nomine appellatur, ut Aen. IX, 600. XII, 42.; Coniugium autem sola viri et feminae societas; quare *coniugium* etiam i. q. vir vel uxor, ut II, 579. III, 296. XI, 270.; hinc etiam *dare coniugium*, ut *dare uxorem*; item *abnegare*; cf. VII, 423. 433. Ceterum negligi interdum a poetis hoc, quod indicavi, discrimen, nemo mirabitur. Honestum connubii nomen rei turpi praetenditur Aen. III, 319. IV, 168. 316. *Wr.*) 75 *faciat te prole beatum* Bigot. (et 9. *Wr.*) 76 *Aeolus e contra* sex ap. Burm. a librario barbaro, ut fere semper. *quod* nonnulli ex Heinsianis; item ex Pierianis. (et Alb. idque, nisi tenuiore fide niteretur, teneri fortasse posset; vid. Bach. ad Tibull. II, 5, 18. et IV, 6, 15. *Wr.*) *quod optas* duo Hamb. et ed. Ven. 1472. ut et alibi.

adi. *proprius* vid. Not. ad Ecl. VII, 31. *Wr.*) aemulatus poeta est illud *Δώσω ὀπυιέμεναι καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν*. Dicas forte, vss. 74. 75. sententiam nimis esse protractam ac verbosam. At oratoria arte moratur Iuno in exponendis iis quae vim ad Aeoli animum habere possint. — 74. *Omnis ut tecum*. *ἧς αἰὲν ἐέλδεαι ἤματα πάντα.*

77. *Explorare*, recte secusne

Explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu sceptra Iovemque
Concilias; tu das epulis adcumbere divom,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.
Haec ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
Inpulit in latus; ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque a sedibus imis

77 *labos* Zulich. (vid. V. L. ad Ecl. III, 56. *Wr.*) 78 *quodcunque hic r.* Goth. pr. 79 *Concilia* Rom. 80 *parentem* Hamb. sec. 82 *at v.* tres Burm. non male. (multum praestat *ac*; de qua re vid. Q. V. XXXV, 6. *Wr.*) 84 *tortumque* legebat et hic Marklandus Epist. crit. p. 52. ubi illud *tortum* in plura poetarum loca reducere allaborat. (*totum* defenditur a Cortio ad Lucan. V, 600. *Wr.*)

id fiat, quod velis fieri. h. e. Rectene haec an secus a me postules, tu ipsa videris. Praemunit transitum ad Neptuni indignationem de Aeoli audacia v. 130 sqq. Simplicius Homerus Iliad. ξ, 195. *Αὔδα, ὅ τι φρονέεις, τελέσαι δέ με θυμὸς ἄνωγε,* Venus ad Iunonem; quem versum et alibi repetit, ut Odyss. ε, 89. — 78. Verba hanc sententiam fundunt: tuis in me officiis debeo totum hoc ventorum regnum, quod mihi a Iove impetrasti, quin et ipsum inter deorum ordines locum; is enim designatur antiqua poesi per istud: *epulis accumbere Divum.* ut de somno Homer. l. l. v. 241 *εἰλαπινάζων.* Obscuriorem aliquam fabulam, quam antiquior poeta haud indocte invenerat, subesse necesse est: scilicet antiquiores poetae, qui aerem, atmosphaeram nos dicimus, per Iunonem declararunt, eius beneficio Aeolum deum factum narrasse videntur: quandoquidem aer concitatus ventos creat. Certavit autem Maro cum Homero Iliad. ξ, 238, ubi Iuno Somno *θρόνον* ab Vulcano affabre fabricandum promittit. Cerda ita illustrat, ut veteres dicat credidisse, in Iunonia potestate regna et imperia esse; parum commode. Verba *concilias, das,* pro praeteritis. *Conciliare*

Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.

85 *crebrisque* Mead. Goth. tert. a m. pr. Ceterum nullus habet: *Una Eurus Boreasque ruunt*, vel *Una Eurusque Aquiloque r.* hanc tamen in hac tempestate inprimis expectes, qua ad Libyam deferatur classis. (Satis fuerat trium meminisse h. l.; infra vs. 102. etiam aquilonis mentio fit. *Wr.*) 86 *Affricus* multi (i. e. quatuor apud Burm. *Wr.*) scribunt. *Affricos* Rottend. et Goth. pr. *ad sidera* Bigut. et idem Goth. pr. *tollunt ad sidera* Hugen. pro div. lect. scilicet ex v. 103.

ad plura refertur. *Iovem*, propitium reddendo, benevolentiam eius *regnumque* ab eo impetrando.

81—83. (Semel potestatis Pronom. *hic* admonuisse lectorem sufficiat, de qua expositum Q. V. XX, 2. *Wr.*) Haec eadem ap. Quintum l. l. XIV, v. 479 sqq. Aeolus *χερσὶν ὑπ' ἀκαμάτοισιν ὄρος μέγα τύψε τριαίνῃ — βίῃ δ' ἔῤῥηξε κολώνην.* (non male epitheton adiecit noster *cavum* montem, propter antrum.) cf. loc. Val. Fl. I, 608 sq. *Tum valido contortam turbine portam Impulit Hippotades* etc. Egregie autem dei et potentia et impetuosum obsequium declaratur, uno sub ictu monte (non, ut olim accipiebam, in latus dimoto, verum) latere montis percusso hasta dei, perrupto et sic patefacto. *In latus* est pro in latere, ut inf. v. 114 *Unam — in puppim ferit.* Alius poeta (quamquam et nostrum idem facere volunt interpretes v. Burm.) repagula ostiorum solvi iussisset. Simplicior Homerus Od. ε, 291 sq. nec tamen minus sublimis. Statius Virgilii vestigiis institit: *dubiamque iugo fragor impulit Oeten In latus.* Theb. I, 119. *conversa cuspide*, hastae; quam pro sceptro gestare diis solenne est, hanc intorquet, immittit, ruptaque rupe viam ventis facit, qua erumpant. (Ceterum animadverte vim rhythmi dactylici *Inpulit in latus. Wr.*)

84—86. *Incubuere*, incumbunt, *ἐνέπεσον, ἐπέχρᾳον, ἐνέσκηψαν.* *a sedibus imis ruunt*, h. e. eruunt a fundo: inf. II, 419 *imo Nereus ciet aequora fundo.* (vid. Gronov. Diatr. in Stat. S. pag. 15. *Wr.*) Sequitur tempestatis descriptio omnium fere post Virgilium poetarum imitatione nobilitata, in qua observandum, quomodo omnia sint ad terrorem et admirationem

Insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
Eripiunt subito nubes coelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus aether;
Praesentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;

87 *It coelo clamorque v.* ap. Priscian. libro VII, sed aliter scripti et Entyches Grammaticus apud *Heins.* (*rudentem* Medic. ap. Fogg. *Wr.*) 88 *Arripiunt* Hamb. pr. furs. *Abripiunt* Burm. (*subitae* scripsisse Virgilium, exploratum habet Wakef. ad Lucret. I, 1109. *Wr.*) 90 *et* abest a Sprot. Hamb. pr. et ed. Ven. et malim deesse; habet Schnl. Horat. I od. 34 c. cett. Sed infinita loca in poeta sunt, ubi aurinm iudicium aut sententiae vis pnstulant, ut eiiciatur cnpula, quae tamen tnta latet sub codicum praesidio ac tntela. Nihil aden nnvare licet. (Sed certe ubique consilin vel omisit, vel addidit copulam Virgilius: prnrsns autem a more Virgilii abhorret eiusmndi asyndetnn, quale hnc est: *ponto nox incubat atra: Intonuere pnli: crebris micat ignibus aether.* Quare nnn debebat Nobbius in Syntagm. lncnr. parall. p. 128. copulam expnngere. Praeterea non sunt praetereunda, quae in V. L. ad Ge. I, 330. notavi. *Wr.*) *aer* MSS. Graev. 91 *montem* Medic. a m. pr. 92 *Extimplo* scribitur in nnnnullis.

narrata. Quod undique venti erumpere narrantur, non eo spectat, ut uno eodemque temporis momento omnes venti spirent; verum uti, quod natura tempestatis fert, crebrae aeris mutationes ab omnibus inde coeli plagis sibi succedant, cf. Exc. III ad h. v.

87. Laudat Servius ex Pacuvio in Teucro: *armamentum stridor et rudentum sibilus;* funium nauticorum. — 88. 89. Odyss. ε, 293 σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψε Γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον· ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ. cf. Odyss. ι, 66 — 69 et inf. III, 198, ubi *nimbi,* qui h. l. *nubes.* Mox *poli* pro caelo simpl. Nec est ὕστερον πρότερον, quasi tonitru praecedat fulgur; sed cadunt crebra fulmina cum tonitru.

92. Naturae veritatem sequutus poeta, exemplo Homeri Od. ε, unde locus expressus, v. 297 καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ, Aeneam suum metu vacare non iubet. Aliud est Achillis exemplum, qui mortem a Xanthi eluvie instantem similiter exhorrescit Iliad.

Ingemit, et, duplicis tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert: O terque quaterque beati,
Quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
Contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis,
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse, tuaque animam hanc effundere dextra!
Saevus ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens

93 *tendens geminae* Bigot. (*duplices* Medic. Ceterum vid. Q. V. XXXV, 15, *a.* et *b.* *Wr.*) 95 *ora deum* pr. Hamb. Super *quis* Servius ita est intelligendus: Duplex fuit forma: *qui*, *quorum*, *quis*. (non autem *queis*) et *ques*, *quium*, *quibus*, sive ab initio, *queis*, *queium*, *queibus* (*queis* Palat. *Wr.*) 96 *o* deest ed. Ven. 1472. 97 *Tytide* multi male scribunt. Est Τυδείδης. (*Tideide* Palat. *Wr.*) mox: *occumbere flammis* Hamb. pr. sed cum Diomede in campo ante Troiam congressus est. v. not. 98 *hanc animam* Parrh. *tua hanc animam* Bigot. *animamque tua hac* (saltem deb. *hanc*) Moret. pr. 99 *et ingens* unus Pierii, unde Gifan. facit *ut*.

φ, 272. Antiquam sepulturae religionem huc advocare, qua, cum inhumati iacerent, qui mari absorpti essent, tanto gravior naufragii horror esse debebat, nimis argutum arbitror. Priscis heroibus et metuere et flere haud indecorum est. — 93. Ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν v. 298 Od. ε. et sequitur similis oratio Ulyssis, ut hic Aeneae.

94—96. ibid. 306 Τρὶς μάκαρες Δαναοὶ etc. Compara locum. cf. Iliad. φ, 279 sqq. nostrum imitatur Seneca Agam. 515 sqq. *oppetere mortem*, vulgare; poeta absolute posuit: ut *obire mortem*, mox, *obire* simpliciter.

96—98. Diomedem, Tydei f., potissimum inter Achivos memorat, quoniam cum eo congressus Aeneas a Venere morti ereptus fuerat. v. Iliad. ε, 239 sqq. 311 sqq. *Fortissimum* eum appellat ex Iliad. ζ, 98, ubi Helenus de eodem: Ὃν δὴ ἐγὼ κάρτιστον Ἀχαιῶν φημὶ γενέσθαι. (Aliena affert Schottus II. Obss. 15.)

99. Odyss. γ, 108 Nestor facta Achivorum ante Troiam recensens ἐνθάδ' ἔπειτα κατέκταθεν ὅσσοι ἄριστοι· Ἔνθα μὲν Αἴας κεῖται Ἀρήϊος, ἔνθα δ'

Sarpedon; ubi tot Simois conrepta sub undis
Scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.
Talia iactanti stridens aquilone procella

100 *Sarpedo* Medic. a pr. m. (vid. V. L. ad VIII, 506. *Wr.*) *sub undas* alii ap. Serv. Versum hunc repetit inf. VIII, 539. (hinc illud *undas* petitum videtur, vid. V. L. ad. Ge. IV, 4.; *undas* tamen probat Weichert. *de Verss. iniuria suspectis* pag. 68.; *undis* bene defendit Iahn. *Wr.*) 101 *pectora* Oudart. Hamb. sec. et Leid. nec non Goth. tert.

Ἀχιλλεὺς, ἔνθα δὲ Πάτροκλος — ἔνθα δ' ἐμὸς φίλος υἱός. suavissimus locus! *saevus Hector* simpl. pro fortis, ut *acer, asper*, v. 14. Scilicet, ut semel moneamus, cum *saevus* proprie ad iram, furorem, ac vehementiam spectet: pro communi epitheto, saepe tantum in ornatum, adhibetur in omnibus rebus, quae ad bella, pugnas, virtutem; ad imperia, regna, iussa; ad mare, ventos, tempestates, pertinent. Quo fit, ut nonnunquam per *fortis, magnus, potens*, declarari possit, ut Homerica δεινὸς, αἰνὸς, ἀπηνής. *telo*, hasta, v. Iliad. χ, 319. *iacet*, periit, κεῖται. quamquam et corpus Hectoris sepulturam sub moenibus urbis habuit, v. Iliad. ω, 786; non vero Sarpedonis, qui in Lyciam fuit abductus. (De sepultura haec accipienda putat Wunderlichius, Maronemque de Sarpedonis sepultura aliter tradidisse persuasum habet, quam Homerum Il. π, 667. Quod cur ita statuamus, nullam video causam. Praesens *iacet* aptum in re praeterita quidem, sed quasi sensibus propius admovenda, quod maxime fit, ubi recens viget in animo rerum memoria, ut infra II, 275.: „Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo Hectore, qui r e d i t exuvias indutus Achilli.“ ubi vid. Iahn. ibid. 662.: „Iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus, Natum ante ora patris, patrem qui o b t r u n c a t ad aras.“ III, init.: „Postquam res Asiae — evertere visum superis, ceciditque superbum Ilium, et omnis humo f u m a t Neptunia Troia.“ adde VII, 363. XI, 172.: „Magna tropaea ferunt, quos d a t tua dextera leto.“ *Wr.*) Sarpedon *ingens*, πελώριος.

100. 101. Contendit cum Homero Iliad. μ, 22 sq. καὶ Σιμόεις ὅθι (in cuius littore) πολλὰ βοάγρια καὶ τρυφάλειαι Κάππεσον ἐν κονίῃσι, καὶ ἡμιθέων γένος ἀνδρῶν. Inf. XI, 257 *Quos Simois premat ille viros:*

Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi; tum prora avertit, et undis

103 *aversa* una Iuntina ed. *fluctumque* Medic. a m. pr. cum aliis v. Burm. (*fluctum* prior lectio Medicei; sed in eodem etiam *verum* pro *velum* et *adfersa* pro *adversa*, superscripta quidem *l* et *v*, sed non expuncta *r* et *f*. Quare quum omnino negligentior in hoc versu exarando fuerit librarius, nolim multum tribuere lectioni *fluctum*; quamquam Potterius e Parisinis tantum 7. et 10. vulgatae lectioni favere scribit; sed quae fides habenda ei, qui in Rom. cod. *fluctum* exstare testetur, quum in eo *flustus* legatur, *o* superscripta? *Wr.*) 104 *proram avertit* (s. procella s. navis) Medic. et Gud. item Rom. cum nonnullis aliis. *proram vertit* Sprot. sed cedit codd. auctoritas poeticae rationi, qua *avertere*, pro se a., absolute dici solet. cf. Heins. et Burm. *proram advertit* quatuor ap. Burm. *prora advertit* Leid. a m. pr. (*proram* ob codicum auctoritatem praefert Iahnius; sed quam commode illud *et undis dat latus* procellae tribuatur, non dixerim. *Prora* defenditur etiam Servii explicatione. Si difficilior lectio eligenda est, utroque, sive *prora*, sive *proram* amplecteris, suam habet difficultatem; at *proram* fortasse originem debet praegresso *tum*; et ita saepe forma et sonus vicini vocabuli valuit ad corrumpendam lectionem; sic quod paulo ante legitur in Mediceo *adfersa*, debetur verbo subiecto *ferit*; vs. 108. in eod. Medic. a m. pr. *laxa latentia* pro *saxa l.*; 115. *Im puppim*; 132. *vos generos* a m. pr. pro *generis*; 320. *nuda genu*, *nudoque* pro *nodoque*; 414. *molirive molam* a m. pr. pro *moram*; 429. *excidiunt* a m. pr. pro *excidunt*; 549. item a m. pr. *paeniteant*, *sunt*. IV, 515. legitur: „Quaeritur et nascentis equi;“ ubi a. m. pr. Medic. „*Quaerentis* et n. e.“ VII, 638. item a m. pr. *rapi-*

quod minus audacter dictum videri potest, quam *volvi flumine* h. l. *scuta et galeas*. De quo v. ad 119. Egregie autem reddita est Simoentis natura, qualem eam adhuc esse memorarunt ii qui haec loca adierunt. Praelia autem inter Simoentem et Scamandrum facta. (cf. Comment. *de acie Homerica* p. 154. To. VI *Commentt. Soc. R. G.*) Potest sane oratio nimis ornata videri ex Aeneae persona; sed innumeris locis poetae cum epici tum tragici ac lyrici sibi indulgent in ornatu, etiam ubi alios loquentes inducunt. Vide v. c. inf. Iunonis verba 229 sqq. et Iovis 257 sqq. neque hoc, nisi in immodica pigmenta excurrat poeta, vitio dabis, ubi semel memineris, Iovem et Iunonem non propriis, sed poetae verbis uti.

102—105. *iactanti* simpl. dicenti. Homerus Od. ε, 313 *Ὣς ἄρα μιν εἰπόντ' ἔλασε μέγα κῦμα κατ' ἄκρης Δεινὸν ἐπεσσύμενον*

Dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit; furit aestus arenis.
Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet:
Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, Aras:

109. *SAXA—ARAS:*

dus rapit pro *trepidus r.* IX, 484. in eodem *extremis miserae* pro *extremum miserae*; adde XI, 236. 247. 538.: „*Sub*venit umor *subit*aque" Medic. a m. pr. Vid. etiam V. L. ad III, 627. IV, 464. VII, 444. VIII, 338. inprimis XI, 609. *Prora* etiam Palat. et, si leviori testi, Ambrogio, fidem habemus, Romanus, si Pierio, locupletiori, *proram. Wr.*) 105 *proruptus* alter Hamb. conf. inf. 246. 108 *adreptas* sex Burm. *arreptas* Goth. tert. (et Alb.; vid. Cort. ad Lucan. I, 688. *Wr.*) *ad s.* Sprot. *ducit* Hamb. pr. 109 *mediisque in fl.* Medic. et duo alii etiam pr. et sec. Goth. et qninque Heins. *mediis quae fluctibus*, quo dncit Mentel. tert. *mediisque fl.* Hoc placet, et, nisi aliam normam semel praescriptam sequendam mihi esse pntarem, cum Brunckio *mediis quae fluctibus*, reponerem. Montalb. cnm ms. Helmstad. *mediis in fl.* etiam hoc rotundius. Sed totnm versnm ab impura Grammatici manu accessisse cen-

— *μέσον δέ οἱ ἱστὸν ἔαξε Δεινὴ μισγομένων ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα.* (Locum Iliad. ο, 624 sqq. non bene comparant viri docti.) *stridens aquilone procella*, h. e. ab aquilone incitata, immissa; plus autem est in *stridens*. Magna igitur venti vis a septemtrione veniens *ferit velum* et lacerat, *adversa*, a prora irruens, excitatque fluctum ingentem, quo utrinque citra navis latera se provolvente remi franguntur, seu, quod proprie dicitur, *detergentur;* Graecorum *παρασύρειν τοὺς ταρσούς*. cf. Diodor. XI, 18. unde sequitur *τὸ παραφέρεσθαι, φέρεσθαι πλαγίας τὰς ναῦς* vel *ἐπικαρσίας*; detersis sc. remis iam obliquo cursu fertur navis, adeoque *prora avertit* sc, incerta in hanc vel illam partem fertur, et navis *undis*, fluctibus, *dat latus:* quod nolim cum Cupero Obss. II, 2 a palaestra arcessere. Illustrantur haec ex Valerii Fl. imitatione I, 618. 9. *Excussi manibus remi, conversaque frontem Puppis in obliquum resonos latere accipit ictus.* cf. Quint. Cal. XIV, 592. Fundus est in Odyss. ι, 70 sqq. de

Dorsum inmane mari summo. Tris Eurus ab alto
In brevia et syrtis urguet, miserabile visu,

seo. Saltem valde alienum est a poetae iudicio in medio tempestatis aestu interponere observationem grammaticam. Suppetit forte ratio aliqua, qua labes poetae, si non elui, at dilui saltem potest, si *Aras*, ut fecimus, scribas, non *aras*: ita ut sit certus in mari locus; tum si interpungas: *Tres Notus a. in saxa latentia torquet*, *Saxa*, (inquam), *vocant Itali mediis quae fluctibus Aras*, *Dorsum immane m. s.* h. e. in scopulos Aras dictos. Dicendus ita poeta expressisse, intempestiva quidem, ducta tamen aemulatione, Homeri aut Pindari etymologias nominum propriorum ut huius in Iamo, illius in Batiea ac similibus. Ieiuna tamen vel sic exit oratio, et indignus tanto poeta versus: quem delendum esse etiam Bryant V. C. statuebat. (Defendit hoc versuum genus, iniuria saepe ab Heynio in νοθείας suspicionem vocatum, Weichert. *De vss. iniuria suspect.* pag. 64. sq. Sustuli asteriscos ab Heynio huic versui appositos; quem genuinum esse patet ex verbis vs. 110. adiectis: *Dorsum immane mari summo*, quae versui 108. non possunt commode adnecti, sed talem sententiam, quae est vs. 109. requirunt. Laudatur hic versus a Quintiliano, Charisio, aliisque veteribus Grammaticis; apud quos ita scriptus exstat, uti hic editur. Maiore autem litera scribendum esse *Aras*, docent ea, quae Servius tradit. Praeterea ipsa sententia tuetur receptam lectionem *mediis quae*. Bene etiam *in fluctibus*, quoniam certus quidam indicatur in medio mari locus; vid. Q. V. XIIII, 5, a, 1. *mediis quae in fl.* etiam, teste Ambrogio, Rom. et Palat. *Wr.*) 111 *Syrtis* v. Pier. *mirabile* sex Burmann. 112 *Impellitque* Hamb. *illuditque* Comm. Cruqu. ad Horat. I, Od. 3. 113 *ipsumque vehebat* Puget. v. Burmann. *Oronten* ut *Aenean*, *Acha-*

Ulysse a Ciconibus progresso: ingravescit aquilo et naves αἳ μὲν ἔπειτ' ἐφέροντ' ἐπικάρσιαι, ἱστία δέ σφιν Τριχθά τε καὶ τετραχθὰ διέσχισεν ἲς ἀνέμοιο (*stridens a. p. velum adversa ferit*). Locus est e praestantissimis. *fluctusque ad sidera tollit*: e tragicis sumsit Maro: κῦμ' οὐρανῷ στηρίζον — ap. Eurip. Hippol. 1206. conf. ib. Valcken. 105. *insequitur mons aquae praeruptus cumulo*, h. e. praeruptus, propter altitudinem cumulatae aquae. (Rectius Wunderlich.: „Iunge *insequitur cumulo*, h. e. mole sua; cf. II, 498.: *amnis fertur in arva furens cumulo.*" *Wr.*) Intelligit autem *decumanum fluctum* (Graeci τρικυμίαν dicunt, forte pro maris diversa natura), ut iam Scaliger vidit, qui aliis minoribus ipse maior succedit.

Inliditque vadis, atque aggere cingit arenae.
Unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus

ten, *Acesten*, firmat Heins. alii *Orontem*, *Oruntem*. (*Orontes*, *'Ορόντης*, Genitivum facit *Oronti*, vid. vs. 220., proinde Accusativum *Oronten*; vid. quae scripsi ad vs. 30. et Q. V. III, 1. Medic. tamen hic et VI, 334. *Orontem*; sed illic *fidum*, hic *ductorem* praecesserat; constat autem terminationes propinquorum vocabulorum crebro causam corruptelarum fuisse. Recte Heynius X, 778. sq. bis *Antoren* restituit, quod in duobus tantum libris legitur; *Antorem*, quod veteres Grammatici agnoscunt, vitium est antiquum quidem, vitium tamen, priore versu ex praegresso *Egregium*, altero ex subiecto *comitem* ortum. *Wr.*) 114 *ingenti vertice* h. e. procella coni. Lennep. Animadv. ad Coluth. pag. 97. sed v. not.

Eo autem insequente alterum navis latus, aut altera pars, alte deprimitur, altera exstat. Itaque *Hi*, alii ex iis, qui in navi sunt, v. c. in prora, aut in transtris dextris, *pendent s. in fl.*, alii, qui sinistris, aut in puppi sunt, merguntur mari. Nisi placet v. 106 seiungere a superioribus, et de aliis navibus accipere. (Hoc quidem Wunderlichio gravitas narrationis postulare videtur, mihi etiam orationis contextus: *hi*, i. e. horum naves; sic demum proximo versu *naves* recte subintelligi poterit. Ceterum *arenis* recte Wunderl. explicat: *in fundo maris*, coll Ovid. Met. XI, 499. *Wr.*)

108—112. *Aras* proprie dictas seu *Aegimuri insulas* designat, ex adverso Carthaginis in mari sitas, in nostris quoque tabulis geographicis obvias. Vid. Excurs. ad h. v. *saxa latentia*, ἕρματα ὕφαλα, ut saepe — *dorsum* alias *taenias* appellant. (*pulvinum* ait Servius ad X, 303. *Wr.*) *mari summo*, sub maris superficie latentes scopuli: *οἰόθι δ' ἅλμη 'Απλόος εἰλεῖται γαίης ὕπερ ὅσσον ἔχουσα* Apollon. IV, 1270. 71. e quo loco, ubi in Syrtes inciderunt Argonautae, plura transtulit Virgilius. 111. *Syrtes* interpretatur poeta per τὰ *brevia*, τὰ *βραχέα*, vadosa loca, qualia alias littorum sunt; opp. *profunda*, *alta* vel *aperta*. Inf. v. 221 de scopulis *brevia vada;* plerumque tamen arenosa loca dicuntur *brevia;* eadem mox *vada*. Non autem de Syrtibus proprie ita dictis, maiore ac minore, in Libyae littore, cogitandum; nec *Notus* et *Eurus* proprie dicti sunt. v. Exc. laud.

113 — 115. *Unam ingens pontus*, (δεινῶς pro fluctus, quod

In puppim ferit: excutitur pronusque magister
Volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vertex.
Adparent rari nantes in gurgite vasto;
Arma virum, tabulaeque, et Troia gaza per undas.

115. EXCUTITUR, 117. VORTEX.

(— 115. Medic. *Im p.* Ceterum delendum comma hic et similibus locis, ubi subiectum, quod vocant, alteri demum verbo adiicitur; vid. Wunderl. Obs. in Tibull. I, 6, 81. *Wr.*) 116 *istam* Ilugen. 117 *et* deest in biuis. *Vertex* scribit Medic. semper. v. Heins. et Pier. (eamque formam, iubente ipso Heynio ad Ge. III, 241., restitui; vid. notata ad Ge. I, 481. *vortex* Palat. et, si verum narrat Ambrogius, etiam Rom. *Wr.*) 118 *gurgite summo* Hugen. pro var. lect. 119 *Troica* alii. Sed graeca ratio poetis frequentata. (*Troius* et *Troia* constanter Medic.; alteram formam, *Troicus*, videtur pedestris oratio sibi vindicasse. *Wr.*)

imitatur Valer. Fl. IV, 666 *effluit imber spumeus et* magno puppim *procul* aequore *vestit*) *ferit in puppim*, ictu in puppim delato, κατὰ πρύμναν, (non ἐπὶ πρύμναν, quae diversa plane res est, ἐπὶ πρύμναν ἐλαύνειν) *a vertice*, h. e. desuper, v. sup. ad Georg. II, 310, (non vero a prora, etsi a fronte fluctus ingruere debuit) alte insurgens fluctus desuper in caput irruit. Odyss. ε, 313. Ἔλασε μέγα κῦμα κατ' ἄκρης Δεινὸν ἐπεσσύμενον. Puppi itaque depressa inclinatur gubernator et in mare prolabitur: quamquam et ipse fluctus adiuvare satis casum hominis potuit.

115—119. Vides Homerum l. l. Od. ε, 314. περὶ δὲ σχεδίην ἐλέλιξεν, Τῆλε δ' ἀπὸ σχεδίης αὐτὸς (Ulysses) πέσε· πηδάλιον δὲ Ἐκ χειρῶν προέηκε· μέσον δέ οἱ ἱστὸν ἔαξε Δεινὴ μισγομένων ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα. Τηλοῦ δὲ σπεῖρον καὶ ἐπίκριον (velum et antenna) ἔμπεσε πόντῳ. Τὸν δ' ἄρ' ὑπόβρυχα θῆκε etc. Observanda autem in Virgilio variatio in diversis navium casibus. *Magistrum* nominat Aen. VI, 334 sqq. *Leucaspim et Lyciae ductorem classis Orontem:* ubi in eundem Orontem in locis inferis incidit Aeneas. et, quod *pronus volvitur in caput*, translatum est ex verbis: ὁ δ' ἄρ' (κυβερνήτης) ἀρνευτῆρι ἐοικὼς Κάππεσ' ἀπ' ἰκριόφιν — Odyss.

Iam validam Ilionei navem, iam fortis Achatae,
Et qua vectus Abas, et qua grandaevus Aletes,
Vicit hiems; laxis laterum conpagibus omnes

120 *Iam invalidam* Sprot. *navim* Moret. pr. et qu. v. Heins. *qua* f. Hamb. pr. et Sprot. *Achati* agnoscit Charis. Inst. Grammat. lib. I. quod illustrat Heins. cf. sup. ad v. 30. 121 *Aletes* cum melioribus Heins. ex Ἀλήτης. male vulgo *Alethes*, *Alaetes*. 122 *Vincit* unus Heins. cum Cod. Argent. Boecleri ap. Cuningam. *laterum laxis* Hamb. pr.

μ, 413. Mox *vorat* v. 117 est absorbet, καταπίνει. Videtur fluctus ingens irruendo in mare profundam voraginem effecisse: in quam dum revolutum mare fertur, navis lateri illud impingitur eamque circumagit.

118. *rari* epith. ornans, ut et *vastum*, nihil amplius. (*rari*, i. e. huc illuc vi tempestatis et conciti maris abrepti et satis amplo intervallo disiuncti; optime huic respondet, quod sequitur, *vasto*. *Wr.*) *gurges*, μέγα λαῖτμα θαλάσσης. Conspiciuntur passim nantes (cf. Odyss. μ, 417. 418) et *arma* h. e. clipei, quos, cratibus textos corio indutis, quis dubitet aqua ferri potuisse? Laudant Liv. I, 37 *multique mortales — in flumine ipso periere, quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi.* etiam ante 100 ubi *tot Simois correpta sub undis Scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.* Adde Aen. VIII, 539 *quam multa sub undas Scuta virum galeasque et fortia corpora volves, Tibri pater!* cf. Dorvill. ad Chariton. p. 627, qui et Manil. V, 51 laudat. De *galeis* forte fluitantibus dubitari potest. At cogitandum de galeis corio factis, etsi forte lamina aerea ornatis. Erant autem militum arma in puppibus religata. v. inf. 183, ubi Serv. X, 80. Navium tamen armamenta alii malunt intelligere. Sed *arma virum* dicit.

120. 121. Nomina sunt ex Homero, non autem ipsi homines. *Achaten*, Aeneae amicum video in Schol. Ven. A. accepisse nonnullos de eo qui Il. B. 701. est Δάρδανος ἀνήρ, a quo Protesilaus caesus est. — 122. *Vicit hiems*, tempestas, χειμὼν, labefactavit, solvit navium latera, ut aqua subiret. *imbrem*, aquam maris post Ennium et Lucretium dixit; et post Virgilium saepe alii poetae, ut Stat.

Adcipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus, et imis
Stagna refusa vadis, graviter conmotus; et alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.

123 *remis* Goth. tert. 124 Heins. malebat *pontus,* ot *misceri* esset iofinitivus historicus, quod sane non iosuave esset. (satis inconsulte Heinsius; vid. Q. V. XXX, 6. *Wr.*) 125 *Immissamque* Bigot. et Reg. male, emissa erat ab Aeolo. *immensumque* Zulich. et unus Leid. superscripto *i.* vulgari variatiooe. *sentit* duo alii ap. Burm. *hiemem ut sensit* emendat Markland. ad Stat. V, Silv. 2, 113. Sed et alterum poetae usitatum est: quorsum igitur cooiicimos alterum! 126 loterpongebatur vulgo: *Interea—sensit Neptunus, et imis Stagna refusa vadis; graviter conmotus, et alto Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.* Ita gravis et difficilis crisis exorta, quomodo idem Deos *graviter commotus* iratus, *placidum* tamen *caput* extollere possit. Commenta virorum doctorum v. in Excurso ad h. v. Dis-

III Theb. 250. 251. *inimicum* gravius accipiendum pro *exitioso.* Materiem ornatissimi loci habuit haec verba: ἀπὸ τοίχους Λῦσε κλύδων τρόπιος· τὴν δὲ ψιλὴν φέρε κῦμα. — *rimisque fatiscunt*, solvuntur, ut rimas agant. v. ad Ge. I, 180.

124 — 156. Tempestas tandem deferbuit. Locus poetice Neptuni interventu exornatus: quem extra rerum Iliacarum nexum intulit: nam in Homero Troianis ille iratus Achivorum partes tuetur. Cf. V, 799. Apud Homerum l. l. Odyss. ε, 334 Ulyssem prospicit Leucothea et offert suum κρήδεμνον, at servat eum Minerva v. 382 sqq. nam a Neptuno tempestas fuerat immissa. *Sensit* Neptunus *pontum misceri* magno cum murmure et *sensit hiemem* emissam, — *et stagna* refusa. Duplex structura, ut saepe. *stagna* pro mari, quod *refusum*, erutum et exturbatum erat ex *imis vadis*, fundo; quod v. 84 *ex imis sedibus*, βυσσόθεν, nisi cum Servio, quem Cerda sequitur, per *stagna* profunda maris velis indicari. Sed *stagna* pro mari novasse videtur poeta ex λίμνῃ apud Homerum.

126 — 129. *Graviter commotus.* turbatus, συγχυθεὶς rei novitate, sensit Neptunus tempestatem in mari commotam; tum ille e mari capite sublato prospicit. Valer. Fl. I, 641 *undique fervent Aequora, cum subitus trifida Neptunus in hasta*

Disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
Fluctibus oppressos Troas coelique ruina.
Nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat; dehinc talia fatur:

pulsam nubeculam vides virgula sublata et alio traducta. nunc pontum misceri sentit graviter commotus; quod non est, iratus, sed rei novitate percussus, cum se ignaro tempestas immissa esset; et *alto Prospiciens.* vide not. *ab alto* Leid. 128 *deiectam* Bignt. cf. v. 43. *disectam* Graev. *disiectamque* Leid. *toto Aeneae* Bignt. *vidit* Mentel. tert. *navem* Zulich. a m. pr. 129 *ruinam* Rom. et ed. Iunt. nec male hoc: praestat tamen alterum, quod propius ad consilium poetae spectat.

Caeruleum fundo caput extulit. placidum caput: Aliis in locis, alio respectu ad maris furores habito, eidem Neptuno truculentus vultus tribuitur. Ad h. l. *placidum* adiectum est certo cum iudicio: quod tempestatem *non ab ipso deo*, *ex ira in Troianos*, commotam esse significare voluit poeta. *Extulit caput* placide, pro quo dictum poetico more, *placidum caput;* et ipse mox placaturus est tempestatem. Difficultates ab aliis in h. v. motas v. in Excursu ad h. v. Expressit locum Silius VII, 254 sqq. *Ut cum turbatis placidum caput extulit undis Neptunus, totumque videt totoque videtur Regnator ponto, saevi fera murmura venti Dimittunt, nullasque movent in frontibus alas: Tum sensim infusa tranquilla per aequora pace Languentes tacito lucent in litore fluctus. alto prospiciens* int. ex fundo maris, in quo regia dei est. *disiectam—oppressos.* v. sup. v. 69. 70. *coeli ruinam* gravissime dixit pro vento ac procella. (imbribus, ait Wakef. ad Lucret. VI, 155. *Wr.*)

130. Statim Neptuno in animum veniebat, Iunonis machinatione, ut exsatiaret odia sua erga Teucros, hanc tempestatem esse conflatam. Ita *dolos* et *iras* accipe. Habuisse fertur poeta ante oculos Homer. Iliad. α, 536. 7. Sed verba ex Apollon. IV, 753. Οὐδ' ἄλοχον Κρονίδαο Διὸς λάθον. Simile argumentum vide tractatum ab Ovid. I Met. 601. sqq.

131—141. Duo ventos *Eurum* et *Zephyrum* pro toto ventorum agmine manifeste ponit tanquam poeta; nam neutrius

Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Iam coelum terramque meo sine numine, Venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego —! Sed motos praestat conponere fluctus.

135. EGO.

182 *nostri* Sprot. et Hamb. pro var. lect. et Lutat. ad Stat. II, Theb. 4. 133 *terram caelumque* Parrhas. 134 *audetis et tantas* Mensg. pr. 135 *Quis* Bigot. a m. pr. Vir doctus coni. *Vos ego*, quod vel in pedestri oratione deterius esset; ut praeclare iam monuit elegantiss. Ruhnkenius in docto Comment. ad Aquil. Rom. p. 147. Io. Schraderus, qui istam emendationem proposuerat in Obss. I, 5. eandem defendit in praef. Emendatt. p. LII. argumentum, quo emendationem firmabat vir poetices callentissimus, petitum erat ex imitatione Statii IV, 514, ubi Tiresias evocatis Umbris venire cessantibus: Ne spernite senectam, inquit, nam graviora quoque carmina novi: *Iamque ego vos.* Quae quam diversa sint, ex ordine hoc rerum manifestum fieri arbitror. Alia praeterea adversus Schraderum monet Ouweus in Noctib. Hagan. pag. 613 sqq.

in hac tempestate partes debuere esse praecipuae. *generis vestri.* non tam originis, quam omnino gentis; tantumne vos confidentiae in vobis, in vestris viribus, habetis? Argutantur h. l. Interpp. post Nonium, cum videant in natalibus Ventorum, ap. Hesiod. Theogon. 378. 379. nihil esse reprehendendum. (recte hic *coelum terramque*, etsi alias *coelum terrasque;* v. Q. V. VIIII, 3. VI, *a. Wr.*) *meo sine numine*, voluntate, iusso. *tantas moles*, rerum perturbationes, tempestatem. Nam *moles* omnis magna molitio, magna res quam quis molitur. (recte Wunderlich.: „An hoc sensu dici potuerit *tollere moles*, videndum est. Ipse puto, *moles* — aquarum — esse fluctus. *molem maris* dixit Silius XIV, 123.; et *tollere freta* Horat. Od. I, 13, 6.“ *Wr.*) — *Quos ego* gravissime ulciscar, puniam; vel, punire possem, vel deberem. Notus locus. Scilicet intelligendum: (Vos — audetis,) *quos ego* ulciscar gravissime; quod exquisitius est, quam *Vos ego*. (Gravius aliquod verbum subintelligendum, fere: *quos ego male mulcatos dimittam*. Rectius tamen haec ita in interiectionis vim et usum abiisse statuemus, ut nullum certum subintelligatur verbum; itaque exclamandi si-

Post mihi non simili poena conmissa luetis.
Maturate fugam, regique haec dicite vestro:
Non illi imperium pelagi saevumque tridentem,
Sed mihi sorte datum. Tenet ille inmania saxa,
Vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
Aeolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat;

138 *pelagi imperium* Parrhas. *magnumque tridentem* Leidens. pro var. lect. ex glossa. (— 139. *ipse* Alb. *Wr.*) 140 *domus* Mentel. pr. Rottend. tert. et Gotb. pr. *iactat* Hamb. alter. Oudart. Goth. tert. *regnat* alter Menag. et Hugen. 142 *citius dicto* Hamb. pr. *timida* alter Menag. (et Alb. *Wr.*)

gnum posui. *Wr.*) 136. *Non simili*, sed graviore *poena*. Porro *post* et *commissa* sensu iunge, si in posterum tale quid ausi eritis, non impune feretis. (*mihi luetis*, vid. Not. ad Ecl. VIII, 30. *Wr.*) 137. *Maturate fugam*, accelerate receptum in antra vestra; *mature* h. e. ocius discedite. Inepta est apud Servium, Macrob. VI Sat. 8. et Gellium X, 11 in h. l. interpretando subtilitas. 138. *imperium — tridentem.* praeclare, ut v. 78. quodcunque hoc *regni — sceptra*. Et sic saepe poetae. Hinc et *saevus tridens*, quia poetis *saevum imperium*, v. ad v. 99. (et Heindorf. ad Horat. Sat. I, 8, 33. *Wr.*) 139. *sorte*, sortitione inter fratres. cf. Iliad. ο, 187 sqq. *immania saxa*, vastum antrum v. 52. 140. *Vestras, Eure, domos*, Nota figura, adscitis in regimen verbi sociis Euri. Ita IX, 525. XI, 686. 7. (In hac coniungendi ratione praeivit Homerus Od. μ, 81. 82. *Wch.* — vid. inprimis Heusinger. ad Cic. Off. Praef. p. XXXVII. *Wr.*) Totus autem locus adumbratus ex Homer. Iliad. α, 179 *Οἴκαδ' ἰὼν σὺν νηυσί τε σῇς καὶ σοῖς ἑτάροισι, Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε.* At ornatius noster extulit: *se iactet — aula*, regia. cf. ad 56.

142 — 156. Placata tempestas. Aliter simile argumentum tractatum vides ab Ovidio I Met. 330 sqq. *dicto citius* non, antequam diceret; aut, citius quam dici potest, ut Serv., sed, *antequam orationem finiisset.* Nondum omnia erat eloquutus, cum iam mare esset placatum. Quale

Collectasque fugat nubes, solemque reducit.
Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
Detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti,
Et vastas aperit syrtis, et temperat aequor;
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.

144. CYMOTHOE, ADNIXUS,

144 *Cymothe*, *Cymothee*, *Cymothaee*, male scribitur: est *Κυμοθόη*. (Sustuli commata, quae erant post *Cymothoe* et *adnixus*, ut *simul* ad praegressum nomen referatur: sic infra VII, 340.: „Arma velit poscatque simul, rapiatque iuventus." IX, 358.: „Armaque craterasque simul, pulcrosque tapetas." XI, 834.: „Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum Tyrrhenique duces." XI, 294. sq.: „Et responsa simul quae sint, rex optime, regis Audisti, et quae sit magno sententia bello." Male etiam apud Heyn. distinguebatur V, 298.: „Hunc Salius, simul et Patron." Cfr. Liv. VI, 40.: „Ex quo adsciti sumus simul in civitatem et patres." Nempe ante *simul* si interpungitur, deprimitur proximum membrum; quod ne VIII, 182. quidem recte fieri puto: „Vescitur Aeneas, simul et Troiana iuventus, Perpetui tergo bovis." Sed XII, 326.: „Poscit equos atque arma simul," sic est in fine sententiae collocatum *simul*, ut haec ita iungenda sint: *simul poscit equos et arma*, non: *poscit equos et simul arma. Wr.*) 145 *Detendunt* Goth. pr. (*naves* Medic. *Wr.*) *levat atque* Hamb. pr. *ille* Dorvill. *tridentem* Goth. tert. non male; nisi alterum doctius esset. 146 *Et magnas* Graev. v. ad 55 et 138. (*syrtes* h. l. Medic. *Wr.*) 147 *pellabitur* al. v. Pierium.

illud vulgatum: Dictum factum. ἅμ' ἔπος ἅμ' ἔργον, et Iliad. τ, 242 Αὐτίκ' ἔπειθ' ἅμα μῦθος ἔην, τετέλεστο δὲ ἔργον.

144. Splendidi hi quatuor versus v. 144—147 quantarum scilicet rerum adumbratio! Habuit forte ante oculos Apollon. IV, 930 sqq. ubi Thetis cum Nereidibus navem Argo inter erraticas rupes salvam deducit, et 1609 sqq. *Cymothoe* una ex Nereidibus: Apollod. I, 2, 7. inter Oceani filias ap. Hesiod. Θ. 245. *Detrudunt naves scopulo* refer ad eas v. 108 quas *Notus in saxa latentia torquet*. Porro ipse Neptunus *levat* n. naves: itaque post *scopulo* nolim plene interpungi, ita ut Neptunus *syrtes levasse* dicatur: quod non bene fieret. 146. *Aperit syrtes*, via ex arenosis vadis facta, ut naves expedire se possent: ut saepe poetae de aditu facto; sic *mare aperitur*. refer autem ad tres naves v. 110. 111. et *temperat mare*, fluctus placat. Non

Ac veluti magno in populo quum saepe coorta est

148. Ac,

148 *Et veluti* quatuor ap. Burm. *in magno populo. in populo magno. magno populo.* varietates v. ap. eumd. (suavius hic ad sonum positus *magno in populo*; sic infra II, 365.: *atra in nebula.* 718.: *bello ex tanto.* III, 211.: *Ionio in magno. Wr.*) *magna* Moreti sec. et Montalb. et sic Ge. Fabricius legi viderat, ut esset, *magna seditio.* temere. cf. Burm. *cum forte* Hamb. pr. in excerpt. Cort. Interpretamentum hoc esse τοῦ *saepe*, atque hoc eo sensu esse accipiendum, ut sit ἴσως, τάχα, existimabat Abresch. Diluc. Thucyd. P. I, p. 174. Opinionis auctoritatem aliam desidero; tum h. l. langueret oratio, sequitur enim statim 151 *si forte.* Enimvero poetis *saepe* est in comparatione solenne; ut sit idem, quod *interdum*, *nonnunquam*, sine definita aliqua notione numeri: ut in Gr. *οἷάτε πολλά.* Sic v. c. Aen. X, 723 *Impastus stabula alta leo ceu saepe peragrans* etc. V, 273 *Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens* etc. Retrahenda autem est dictio *saepe* ad maius membrum: *ac veluti saepe, cum coorta est s.* (Sustuli comma post *Ac* positum; sic ipse Heynius *Ac veluti* II, 626. IV, 402. 441. et saepius. Nempe *Ac* in comparationibus hanc vim habet, ut ad praegressa spectet, quae comparatione aliqua illustranda sunt, non ad subiecta; quare non erat, cur Heynius Aen. II, 626—631. desideraret apodosin; quam mirum est cur idem non desiderarit Cir. vs. 489. sqq., ubi nollem Silligium meum ab Heyniana lectione discessisse. Nec recte VI, 707.: „Ac velut in pratis ubi apes aestate serena Floribus insidunt variis, et candida circum Lilia funduntur; strepit omnis murmure campus;“ verba *strepit omnis murmure campus*

autem sunt syrtes illae, maior et minor, ad littus Africae, ex geographicis notae. v. Exc. IV. ad h. lib. 147. Talis Neptunus quadrigis vectus etiam in gemmis occurrit: *Mill.* I, 1. n. 121. *Dactyl. Lipp.* Alias laudatas v. a *Saxio* V. C. ad *Virgil. Iustic.* T. V, p. 37. Est enim et ibi similis gemma expressa. Conf. Aen. V, 817 sqq. Pulcre autem singula celeritatem exprimunt, etiam τὸ *labi per undas.* VIII, 91 *Labitur uncta vadis abies.*

148—156. Neptuni prospectu mare placatur, ut populi seditio adspectu viri auctoritate conspicui — *Ac veluti silent tum, cum.* (At vide V. L. *Wr.*) In prosa: *ut saepe in magno populo cum coorta est seditio silent.* (*magno*, i. e. frequenti; vid. Huschk. ad Tibull. I, 1, 2. pag. 5. Neque otiosum est *magno*, ideo adiectum, ut unius huius viri auctoritas ac virtus magis exsplendescat. *Wr.*) Comparatio seditionis cum mari sa-

Seditio, saevitque animis ignobile volgus;
Iamque faces et saxa volant; furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, adrectisque auribus adstant;
Ille regit dictis animos, et pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam

153. Iste

pro apodosi accipies; cfr. etiam IV, 402. sqq. Etenim sic solent posteriores comparationum partes sine copula adiici; cfr. Ge. III, 196. sqq. Aen. II, 304. sqq. VII, 462. sqq. 699. sqq. IX, 59. sqq. X, 356. sqq. XII, 365. sqq. 587. sqq. 715. sqq. *cet. Wr.*) *cohorta* scribunt tres Burm. Goth. tert. *coacta* Oudart. 149 *fervetque* Schol. Horatii Cruqu. lib. I, Od. 1. (*volgus*, sic, Palat. *Wr.*) 150 *iam saxa* ed. Cuning. ex MS. Bersman. *volant* iam Servii aetate legebatur, quem vide. *Iam fasces* Bigot. a m. pr. *et tecta* Hamb. sec. *et tela* Zulich. a m. pr. *sudes et saxa* Freinshem. ad Flor. III, 21 emendarat; Heins., ut refellat, docet quidem, *faces* et *saxa* etiam alibi iungi: sed de hoc nemo dubitet, docendum erat, unde in seditione, quae interdum fit, *faces* ad manum sint. Scilicet cogitandum est de domo eius, in quem populus exarsit, diruenda et incendenda. 151 *gravem populi* Hamb. alter. 152 *arreptisque* quatuor Burmann. *erectis* Zulich. et Leid. pro var. lect. *abstant* Montalb. v. Heins. *astant* al. (— 153. *Iste*, quod edebatur, vitium est recentiorum editionum; vid. Q. V. XVIIII, 3. *Wr.*) 154 *Sic omnis* Moret. sec. *pelagi cunctus* Bigot. *cecidit furor* Puget. *aequore* coni. Heumannus. sed v. Burmann.

tis frequens est, et ab Homero Iliad. β, 144 — 146 ducta; at h. l. inverse maris tumultus cum seditione fit comparatio: cuius novum ac praeclare ornatam tractationem facile intelligas, inprimis in voc. *magno — coorta est saevitque animis* (ira) *ignobile vulgus* (ut *vile*, epith. ornans) seu, quae nuda oratio esset: *ardet ira vulgus. furit.* (*animis* pro ira dictum, et *saevire animo* pro *saevire ira* explicandum esse, nondum mihi persuasi. *saevire animis* mecum vide an accipias, ut *stupere animo*, *pendere animo*, aliasque similes compositiones. Tac. Ann. XVI, 29.: *voce*, *vultu*, *oculis ardescere*. *Wch.* — 150. *Iamque faces*

Prospiciens genitor, coeloque invectus aperto,
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.

155 *Aspiciens* Sprot. *que* abest a pr. Moret. Miror neminem maluisse: *pontoque invectus aperto.* (at bene *coelo*; cfr. vs. 142. sq. *Wr.*) 156 *flectat* Leid. a pr. m. *flexit* tert. Mentel. a m. sec. *fluctuque volans* Romanus et alii aliquot ap. Pier. minus poetice. (*Currus secundus* qui sit, perspicere se negat Iahnius; sponte se offerre emendationem *cursu*; at quum Romanus *fluctu* suppeditet, id reponendum videri. Cui adstipulatur Censor Virgilii a Iahnio editi in Supplement. Ephemeridum lit. Ienens. s. *Ergaenzungsblaetter* ai. 1828. No. 96. p. 366. Poterat ea lectio firmari e Lucano V, 459.: „classis vento fluctuque secundo Lapsa." Sed facile apparet lectionem Rom. cod. *fluctu* ortam esse e praegresso *flectit*; et ita saepe forma vicini vocabuli valuit ad corrumpendam lectionem; sic in cod. Medic. quod supra vs. 103. a m. pr. legitur *adfersa*, debetur verbo subiecto *ferit*; vs. 108. *laxa latentia* pro *saxa lat.*; vs. 115. *Im puppim* pro *In p.*; vs. 132. *vos generos* pro *v. generis*; vs. 414. *molirive molam* pro *m. moram*; vid. etiam X, 551.; sed longum est enumerare haec vitia, quae infinita sunt. Neque, *cursus secundus* si Latinum est, *currus secundus* barbarum habendum; sic *vela secunda* apud Ovid. A. A. II, 64. et Fast. III, 790. Vento autem utimur secundo, navigamus celeriter; unde celeritatis notio adhaerere potuit huic adiectivo; vid. Not. Heyn. *Wr.*)

volant, vid. Not. ad X, 131. *Wr.*) 151. *Gravem*, venerabilem, *pietate ac meritis*, religione erga deos et sanctitate, beneficiisque in patriam ac cives collatis. Utrumque hominibus auctoritatem conciliat. (*adstare*, i. e. certo quodam loco, vel in suo gradu stare; vid. Wunderl. Obs. in Tib. I, 10, 8. *Wr.*)

155. 156. *Coelo aperto*, sereno, quod adhuc nubibus erat obductum, *invectus* per mare. *Equos* Neptuni v. Homer. Iliad. *ν*, 23. 24. Seriores poetae tribuunt Neptuno hippocampos. v. Stat. Theb. II, 45—47. ut Proteo Georg. IV, 389. *curru secundo*, celeri; proprie *cursus* est *secundus;* ductum a navi, quae *secundo amne* devehitur. (sed cave iungas *curru volans;* potius *dat lora curru*, i. e. *currui;* infr. VI, 1.: „classique immittit habenas." *Wr.*) Ceterum hunc locum ornatissimum ante oculos habuere Silius VII, 254—259 et Statius Theb. V, 704—709. *genitor*, pater: Sic proprie omnes seniores dii, mox et quicunque alii, ut Mars, Bacchus, Apollo, h. e. venerabiles, verendi, sancti. At Burmannus

Defessi Aeneadae, quae proxima, litora cursu
Contendunt petere, et Libyae vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum

157 *Aenidae* Leid. unus. *Aeneidae* Goth. alt. Sed *Aeneadas* iam ex Lucretio novimus: *Aeneadum genetrix*, *hominum divumque voluptas*, *Alma Venus*; praeter nostrum, apud Ovidium et alios; etiam in serioribus: v. disputata ad Avien. descr. orb. 117. Nam cum proprie sit *Aeneae progenies*, unde *Troiani* omnino, tandem *Romani* sunt *Aeneadae*. Itaque Regilla in Marcelli carmine (v. Brunckii Anal. T. II. p. 302) fuisse dicitur *ἐξ Αἰνεαδάων*, *Ἀγχίσεω κλυτὸν αἷμα καὶ Ἰδαίης Ἀφροδίτης*, h. e. simpliciter, matrona *Romana*, Herodi Atheniensi nupta; *Γήματο δ' εἰς Μαράθωνα*. Oppian. Cyneg. v. 2. *φέγγος ἐνυαλίων πολυήρατον Αἰνεαδάων*. Pronuntiatum autem *Αἰνειάδαι* et *Αἰνεάδαι*. Ut in Pindaro Olymp. VI, 149 *Ὄτρυνον νῦν ἑταίρους, Αἰνέα*. Et de nostro Aenea in Rheso *Αἰνέα* et *Αἰνέαν* duabus syllabis 90 et 585. (adde Etymolog. Magn. p. 35. l. 35. *Wr.*) Est quoque in Argonaut. Orphic. 138. *Βούτης Αἰνειάδης*, quod corruptum esse patet. Fuit ille Atheniensis et potuit dici a tribu *Αἰγείδης*. *quae littora proxima* alter Hamburg.

vult *ita dici deos rerum*, *quibus praesunt*; in quo nihil paternae notionis videas.

157. Nunc Troiani ad Libyae littus, haud longe a Carthagine, deferuntur. *Defessi*, fessi, iactati tempestate, ut saepe poetae; et mox 168. *fessae naves*.

159—169. De toto loco vide Excursum. Primae eius lineae petitae sunt partim ex Od. ε, 404 et 411 sqq. ubi Ulysses enatat naufragio in Phaeaciam, partim Odyss. ν, 95 sqq. ubi in Ithacam escendit. *in secessu longo* sc. littoris. Sinum *secretum* interpretatur Servius. Saltem tractum littoris remotum et infrequentem designat poeta, cuius aditum et conspectum intercipit navigantibus insula ex adverso obiecta et continenti praetexta. Haec *insula* efficit *portum obiectu laterum* suorum; tam late illa praetenditur; (quum efficere portum insula parum accommodate dici mihi videretur, per insulam h. l. peninsulam significari putabam; sic νῆσος i. q. χεῤῥόνησος, vid. L. Hosten. apud Wesseling. ad Anton. Itin. p. 522. et Musgrav. ad Eurip. Phoeniss. vs. 215.; at ecce, Virgilium aperte imitatur Solin. Polyh. c. 9.: „Euboea insula laterum obiectu efficit Aulidis portum." adde Caes. Bell. Civ. III, 112. *Wr.*) *portum* appellat tutam navium stationem, quoniam insula ob-

Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
In coelum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent; tum silvis scena coruscis

160 *obiectum* Mensg. alter. *amnis* Hamb. pr. a m. sec. 161 *scinditur*, *inque s.* Hamb. sec. *sese scidit unda* Sprot. cf. Ge. IV, 420 ubi idem versus. 162 *rupes vastae* Puget. Male post *rupes* interpungebatur, ut suppleretur *sunt*. Immo vero minantur rupes et scopuli. 163 *lato* Rottend. alt. 164 *scaena* Medic. aliique praestantiores. vel sic tamen male. *stat silvis umbra c.* Hamb. pr. non male; nisi sequeretur *umbra*.

iecta ventorum et fluctuum vim excipit: *lateribus* enim, ad insulae latera, *omnis unda*, fluctus, *ab alto frangitur*: hoc ornavit: *in sinus scindit sese u. r.* sinuoso flexu fluctus recedunt: cf. ad Ge. IV, 420. solent enim fluctus allisi longo tractu retrorsum acti dissolvi.

159. Insula non est ap. Homer. in loco, quem hic expressit Odyss. ν, 97, sed est alius locus, quem et hic ante oculos habuit, in descriptione terrae Cyclopum Odyss. ι, 116 *Νῆσος ἔπειτα λάχεια παρὲκ λιμένος τετάνυσται Γαίης Κυκλώπων, οὔτε σχεδὸν, οὔτ' ἀποτηλοῦ. Ὑλήεσσ'.* Ex eodem loco cervi inf. 184 poetae in mentem venere.

160. 162. In portu Phorcynis l. l. Odyss. ν, 97 sqq. *Δύο δὲ προβλῆτες ἐν αὐτῷ Ἀκταὶ ἀποῤῥῶγες, λιμένος ποτιπεπτηυῖαι* (mutuo ad se vergendo, in cornua coeundo, *κατὰ τοῦ λιμένος*. Etymolog. *εἰς λιμένα νενευκυῖαι*). *Αἵ τ' ἀνέμων σκεπόωσι δυςαήων μέγα κῦμα Ἔκτοθεν* (*ab alto*).

162. sqq. Nunc ad *secessum*, s. interius littus, continentis nimirum, procedit. Est hoc rupibus consitum, prominentibus ad dextram et sinistram duobus scopulis; omnia silvis obsita. Ingressis recessum hunc ex adverso 166. occurrit antrum subter littore scopuloso. 164. Superior littoris ruposi ora silvis obsita est. Pro interpretatione sunt vss. 310. 311. *Classem in convexo nemorum sub rupe cavata, Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris Occulit.* Littora huius generis saepe memorantur; v. c. Apollon. II, 734. 5. 6. (*ge-*

Desuper horrentique atrum nemus inminet umbra.
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum;
Intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus. Hic fessas non vincula navis
Ulla tenent; unco non adligat ancora morsu.

165 *eminet* Poget. minus bene. 166 *Fronde* Graev. *aversa* Goth. pr. 168 *Hinc* f. Menag. pr. *navis* Heins. e Prisciano et scriptis. (Medic. *naves*, prius *nares*. *Wr.*) 169 *aequora* alter Rottend. *ullo non* emendabat Scaliger.

mini minantur in coelum scopuli, Hom. Od. μ, 73.: „Οἱ δὲ δύω σκόπελοι· ὁ μὲν οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει ὀξείῃ κορυφῇ." *Wr.*) — *Scenam* nove dixit poeta de prospectu longo inter *silvas*, h. e. arbores. Hanc *scenam*, h. e. prospectum, *silvarum coruscarum*, tremula inter intervalla luce micantium, dum vento moventur (inf. XII, 701. 2, *aut ipse coruscis Cum fremit ilicibus quantus* — Apenninus), et hoc *nemus* Virgilius ex una olea ap. Homer. 102 propagavit, tamquam ex surculo. *horrenti umbra* conf. sup. ad Prooem. 4. (et Q. V. VIIII, 3, VII, a. Sed *scena* quomodo de longo prospectu accipi possit, non exputo; rectius Isidorus in Glossis, hunc ipsum fortasse locum respiciens, *scenam* interpretatur *arborum densitatem*; vid. Gronov. Diatr. ad Stat. S. pag. 258. *Wr.*) Post *silvas* moratur *nemus*: tanquam post latius, id quod partem vel genus constituit: fere ut in Horat. I, 21, 5. *nemorum coma quaecunque prominet nigris silvis.*

166—168. Hoc antrum itidem ex Homero v. 103—112. Sed apud hunc tam augusta loci facies, tam veneranda antiquitatis sanctitas, ut Virgilius ab antro ornando plane abstineret. Atqui et hoc iudicium magni poetae est. *Fronte sub adversa*: de interiore continentis littore (non de insula) hoc est accipiendum: quod est adversum intrantibus sinum. *Nympharum domus* etiam Odyss. μ, 318 de antro in insula Solis: ἔνθα δ' ἔσαν Νυμφέων καλοὶ χοροὶ ἠδὲ θόωκοι (h. *planities*, quam ad choreas aptam diceres, *et sedilia*).

168. 169. *Hic*. non, *in an-*

Huc septem Aeneas conlectis navibus omni
Ex numero subit; ac, magno telluris amore
Egressi, optata potiuntur Troes arena,
Et sale tabentis artus in litore ponunt.
Ac primum silici scintillam excudit Achates,

171 *subiit* Parrh. *et* m. *at* m. nonnulli. 172 *Troes potiuntur* tres apud Burm. cum uno Goth. at tert. *spatiantur T.* 173 *Et fame tabentes* Schol. Horat. Epod. V, 40. 174 *At primum* aliquot Burm. et ed. Iunt. *Hinc* unus Heins. *silici* praeclare Heins. e melioribus libris et e Grammaticis. vulgares libri *silicis*. Etiam in codd. parte et ed. Ven. male *excussit*. (hoc tuetur Wakef. ad Lucret. VI, 159. et 688. *Wr.*)

tro; sed, in loco inter littus et insulam, qui pro portu, seu tuta navium statione erat, in sinu pone insulam, in *secessu*, 159 memorato. *Ἔντοσθεν δὲ ἄνευ δεσμοῖο μένουσι Νῆες ἐΰσσελμοι, ὅταν ὅρμου μέτρον ἵκωνται.* ibid. v. 100. 101. Vides ubique Virgilium, si sententia certare non poterat, verborum ornatu cum Homero contendisse. At indicabimus et huius ornatus lineas: Od. ι, 136 *Ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος, ἵν' οὐ χρεὼ πείσματός ἐστιν, οὔτ' εὐνὰς βαλέειν, οὔτε πρυμνήσι' ἀνάψαι* etc. vides *vincula et ancoram*, sed ornate: *unco non alligat a. morsu;* translato epitheto ancorae ad *morsum*. Inf. XII, 274 *mordet fibula*. (Ancoras a Virgilio descriptas non esse *εὐνὰς* apud Homerum obvias, constat, neque Heynius ignoravit. Is ad Il. α, 436. diserte dicit: *εὐναὶ* sunt saxa, quae pro ancoris erant. *Wch.*) Simile Nymphaeum ad Heracleae Ponticae agros translulerant veteres poetae, quod repetiit ex iis Quintus Cal. VI, 470 sqq. versibus non malis.

170—173. *Septem navibus:* Una, qua Aeneas vehebatur, tres e scopulis a Tritone, tresque aliae e syrtibus, seu vadis arenosis, a Neptuno expeditae. Ceteras praeter unam servatas mox videbimus; fuit enim (vid. v. 381) tota classis XX navium. cf. Exc. I. ad lib. III. 172. Praeclarus versus! Od. ε, 463 *ὁ δ' ἐκ ποταμοῖο λιασθεὶς Σχοίνῳ ὑπεκλίνθη, κύσε δὲ ζείδωρον ἄρουραν.* *arena*, littus: et telluris *amor*, *πόθος*, desiderium, soli attingendi cupiditas. *tabentes artus sale;* unda marina respersos, madidos, simpliciter. Poetae enim *tabem* proprie de humore corrupto, mox

Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.

175 *succepit* olim Servius in libris habebat, quem v. 144 et sic alt. Mentel. it. Goth. pr. et ed. Mediol. cf. Scalig. IV poet. 16. 176 *ex fomite* Oudart. Leid. et Hamb. pr. pro var. lect. nec hoc male; sed *in f.* doctius *a fomite* pr. Moret. *flammas* aliquot Burm. et Goth. tert. (et ita scribit Wakef. ad Lucret. VI, 688. *Wr.*)

de quocunque, inprimis sordido. *θάλασσα δὲ κήκιε πολλὴ Ἂν στόμα τε ῥῖνάς τε.* Odyss. ε, 455.

174. Reprehendit hic et in sqq. inprimis 210 sqq. poetam Homius (*Elements of Criticism.* T. III, p. 232. 229), quod eadem orationis gravitate res humiles narrat, qua grandes et sublimes. Voluit sane Virgilius hoc ipso verborum ornatu nobilitatem tenuibus rebus addere. Aliter Homerus, qui orationem rebus accommodat; et praeceptum sane primum in tali re est, leves res leviter esse attingendas, ut obiter tantum lectoris animum praestringant. Sed habet poeta unusquisque saeculi sui Genium, cui in nonnullis est litandum; et verborum ornamenta alia splendoris et sublimitatis sunt, alia elegantiae et suavitatis, quae, ut in hoc et similibus locis factum, recte rebus etiam humilibus accommodari possunt. 176. *Rapuitque in fomite flammam*, raptim excepit lignis aridis pro fomite subiectis. alias *fomes rapit flammam*, quam raptim concipit. cf. Serv. Virgilium hic Theocr. Idyll. XXII, 33 et Hymn. in Merc. v. 110 imitatum esse, locis inspectis vix probabile habeas. (Equidem vix dubito, quin eam poeta his verbis tangat ignis excitandi rationem, qua hodie pastores utuntur, qui exceptam fungo scintillam in aridum stipulae manipulum condunt cumque fomitem celeriter vibrant, donec per auram suscitata flamma stipulas corripiat. *Rapuit* igitur *flammam in fomite*, i. e. celeri motu effecit, ut fomes, h. e. manipulus ille, ardere inciperet. Sic non est, quare praepositionem *in* abundare statuamus, ut visum est Wunderlichio h. l. et Iacobo ad Lucil. Aen. vs. 20. Ita e foliis, excepta scintilla gliscentibus, admoto sulfure flamma excitatur apud Valer. Fl., qui aperte Virgilium imitatus est, II, 448. sqq.: „tracto pars frangit adorea saxo Farra: citum strictis alius de cautibus ignem Ostendit foliis et sulfure pascit amico.“ *Wr.*)

Tum Cererem conruptam undis Cerealiaque arma
Expediunt fessi rerum; frugesque receptas
Et torrere parant flammis et frangere saxo.
Aeneas scopulum interea conscendit, et omnem
Prospectum late pelago petit; Anthea si quem

177 *correptam* Exc. Burmann. 179 *Extorrere* Zulich. et Hamb. pr. 181 *pelago late* tres Burm. *Anthea* libri potiores; Ἀνθεὺς ex ἄνθος. Ductum inde nomen femininum Ἀνθεία, quod, uti ex Xenoph. Ephes. novimus, etiam Ἀνθία fuit f. ex Ἄνθιος. alii *Antea*. *si qua* a multis olim lectum fuit, quod et Charisius testatur. cf. Pier. et Fabric. retinuit Cuning. in sua edit. Sed voc. *aliquis* cum nomine proprio eleganter iungi satis docuere viri docti. (*si qua* Palat. *Wr.*)

177—179. Hic vides priscorum hominum rationem et artem panis conficiendi, non ingratam illam et iniucundam cognitu hominibus, qui, a quibus initiis vita humana ad hunc cultum progressa sit, quaeri sciant a philosophis, qui humanae vitae annales aut condere aut cognoscere cupiunt. *fruges*, h. e. grana, *receptas*, e mari servatas, *torrent*, ut exuant glumam et facilius comminui possint, tum *frangunt saxo*, ut multi populi etiamnum grana saxis contundunt. (cf. Goguet *Origine des Loix* etc. *P. I. Liv. II art.* 2 *Opuscula* nostra Tom. I, p. 330 sqq. de *Originibus panificii*, et supra Georg. I, 267). *Cerealia arma*, h. utensilia instrumenta, ad pinsendum, et ad coquendum panem. puta esse haec ipsa saxa, porro mactram, seu alveum, quo farina subigeretur. De fermento enim nondum cogitabant; sed farinam illam subactam, seu pultem, continuo in quadrarum forma sub cinere coquebant. Recte Servius honestatem sermonis hic commendat. Aliter ἔντεα δαιτὸς Odyss. η, 232. *fessi rerum*, ex calamitatibus et casibus, quos subierant, (ita res poetis) *exhausti viribus*, quae propterea cibo erant reficiendae.

180—184. *Omnem prospectum late petit pelago*, in prosa: prospectum capit, prospectat, quantum licet, per omne pelagus. cf. Odyss. κ, 146 sq. et 95 sq. *si videat*, pro: *ut videat*, sollenni more, Homeri exemplo: εἰ. ἐάν. εἴπως. pro ἵνα, ὥστε. v. c. εἴποτ' αὐτῆς σχοίατο Iliad. β, 97. (Noli *si* com-

Iactatum vento videat, Phrygiasque biremis,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam; tris litore cervos
Prospicit errantis; hos tota armenta sequuntur
A tergo, et longum per vallis pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas

183 *Capin*, et *Capim* alii, ut Goth. *Caici*, a nomine fluvii Mysiae. al. *Cayci*. (*Caigi* Medic. *Wr.*) 184 *Navim* aliquot ap. Heins. et Goth. sec. cf. ad v. 120. 185 *Aspicit* Puget. Hemistichium idem Aen. XII, 719. *quos tota* et *tot armenta* vett. nonnulli apud Pierium. 186 *et* abest Bigot. *et valles*, *per longum* Menag. pr.

mutare cum *ut*. Nam an visurus esset Anthea, incertus erat. Verba autem, quae notant *explorare*, *tentare*, sequitur particula *si*, cf. Liv. XXV, 36. XXIV, 1. Virg. Ecl. VI, 56. 57. Ge. III, 331. 332. Ovid. Heroid. XIX, 27. *Wch.* — vid. etiam Parei Lex. Plaut. et Heusing. ad Vechner. hellenolex. p. 424. et ita saepius apud Virgil. — *si quem Anthea*, ut apud Propert. IV, 11, 19.: „Aut s i q u i s posita iudex sedet A e a c u s urna. *Wr.*) *In biremibus* non est haerendum; poeta simpl. pro navibus posuit. In v. 183 *aut Caicum*, debebat dicere vel Caici navem; nunc ponit *arma Caici in puppibus celsis*. *arma* in puppibus religata cum Servio intelligere vix possis, quippe haud facile e longinquo conspicua; nec commodum exemplum ex Aen. X, 80. Insignia navis h. e. parasemum male interpretantur alii; erant ea in prora, non in puppi. Saltem aut de *aplustribus* simpliciter aut de tutela navis erat accipiendum; illud quidem melius. Verum poetico ornatu omnino dicta puto *arma in puppibus*, pro armis puppis s. navis Caici; ita ut *arma navis*, seu armamenta, dicta sint pro *ipsa navi*, quam prospicere volebat Aeneas. Hoc verius. (At de ipsis Caici armis haec accipienda esse, apparet ex VIII, 91. sqq.: „Labitur uncta vadis abies: mirantur et undae, miratur nemus insuetum f u l g e n t i a l o n g e S c u t a v i r u m." *Wr.*)

184. *Cervos* ex Homeri capreis fecit, v. sup. ad 159. Nullos tamen cervos in Africa inveniri Herodotus, Aristoteles,

Conripuit; fidus quae tela gerebat Achates;
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentis
Cornibus arboreis, sternit, tum volgus, et omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus aequet.

190. STERNIT;

188 *quae* et *tela* Menag. pr. (— 189. *ferentes* Medic. *Wr.*) 193 *fundit et aequat* Hamb. pr. cum Goth. tert. quod tueri licet usu poetarum, substituendi modum indicativum, quoties vulgaris usus subiunctivum amat. (rectius de ea re iudicat Iahn. ad V, 347. *Wr.*) alii *fundit* et *aequet*, aut *fundat* et *aequat*. Hoc placet Burmanno. Sic iungenda *absistit* et *aequat*. *Fundet* Goth. alt. *humo* Medic. cum aliis praestantioribus (in quibus Fragm. Vat. *Wr.*) it. Goth. tert. (causa huius aberrationis elisio, multorum vitiorum, etiam in optimis libris, parens; quare in eiusmodi diversitate lectionis plus saepe rationi tribuendum, quam codicum auctoritati; illustre huius rei exemplum exstat infra III, 670. adde Ge. IV, 215. Aen. V, 202. 522. VII, 570. VIII, 512. X, 179. *Wr.*) at Romanus *humi*. (*humi* agnoscit etiam Servius et cod. Palat., praeterea Paris. 4.

et Plinius post illos VIII, 33 s. 51 affirmaverunt. Firmat tamen se ipsum Virgilius Aen. IV, 154 et Lucan. IX, 921. Oppianum et Philostratum memorant praeterea Cerda et alii. Verum primo talis quaestio ad historiam naturalem spectans aliena est a poeta; est quoque ἄλογον ἔξω μυθεύματος (ut appellat Aristoteles de poetica s. 44) tum forte eos cum adversariis ita in gratiam revoces, ut aut cervos post Aristotelem in Africam illatos aut cervi nomen latius ab iis usurpatum dicas. Sunt certe, quod historiae naturalis auctores docent, varia cervorum et capreolorum genera per Africam sparsa. Verum cervos etiam proprie dictos *nunc* per oras Africae versus septentrionem sitas errare, affirmat, ut *Leonem Africanum, de la Croix*, et alios taceam, *Shaw Travels* p. 243. cf. inf. ad V, 37.

189 — 193. *Cornibus arboreis.* Ecl. VII, 30 *ramosa cor-*

Hinc portum petit, et socios partitur in omnis.
Vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
Litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis maerentia pectora mulcet:

7. 12. 13.; ct certo haec, *humi* et *humo*, discrimine a Virgilio, ac nescio an a quovis diligentiure scriptore, usurpantur, ut *humi* sit *in terra*, i. e. in terrae superficie, Ecl. III, 92.: „humi nascentia fraga;“ vel *ad terram*, Aen. V, 78.: „duo carchesia fundit humi;“ VI, 423.: „fusus humi Cerberus;“ XI, 665.: „humi murientia corpura fuudis;“ IX, 754. et X, 697.: „steruit humi;“ V, 481.: „procumbit homi bus;“ XI, 640.: „Volvitur ille excossos homi;“ eodem referu II, 380.: „humi nitens;“ *humo* autem *a terra* vel *e terra*, Ge. II, 460.: „Fundit humo facilem victum iustissima tellus;“ III, 9.: „qua me quoque possim Tollere homo;“ Aeu. III, 3.: „umuis humo fumat Neptunia Troia.“ Quud aotem Aeu. X, 558. editur: „noo te uptima mater Condet humi,“ Medicei aucturitate, iu quo *o* superscripta, in *humo* mutandum censui; sic *mandare humo*, *tegere humo* de sepulturu IX, 214. X, 904.; neque *humi* valet *intra terram*, ut ne *χαμαί* quidem, unde *humi* iactum; nec, si apud Sallustium *humi* ita legitur, etiam Virgiliom ita scripsisse efficitur. *Wr.*) pro *numerum* Muret. pr. *meritum*. 195 *deinde bonus quae vina* Hugen. ei sic iam codd. apud Pierium. (Sic alias a pueta nun suu loco infertur *deinde*: V, 14.: „Sic deinde locutus Colligere arma iubet.“ Adde V, 400. VII, 135. Similiter Ge. IV, 284.: „quoque modo caesis iam saepe iuvencis Insiucerus apes tulerit cruur.“ De aliis tamen locis non eodem mudu statueudum, ut de III, 609. *Wr.*) 196 *Tenario* Zulich. sed *c* superscr. *abeuntibus illis*. Bigot. *abeuntibus hospes* Medic. Pierii. non malo lapso.

nua. *Capita alta cornibus*, vulgari ratione, *capita altis cornibus*, vel *alta c. habentia*. Etiam *ferentes* pro exili voce, *habentes*. *Miscet agens turbam*, ornate, pro agit, agitat, perturbat, *κλονεῖ*, ut promiscua fuga se ipsi invicem trudant, cum antea *longo agmine* incederent; 192 *septem ingentia corpora* grandius, quam *cervos*. *victor*, ornatus poeticus. Mox 194 *portum* non proprie dixit, sed pro statione navium: v. sup. ad 159.

195—197. *Deinde vina, quae* etc. (vid. V. L. *Wr.*) In Drepani portum, qui Siciliae est, classis Troiana delata fuerat Aen. III, 707, non longe aberat *Aegesta* vel *Segesta*, quam Graeci et *Egestam* scribunt, condita ab *Aegesto* Troe, quem Virgilius Acestam appellat: cf. V, 31. 61 et Exc. I ad e. l. Benigne fue-

O socii, (neque enim ignari sumus ante malorum)
O passi graviora, dabit deus his quoque finem.
Vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis
Adcestis scopulos; vos et Cyclopia saxa

199. GRAVIORA;

198 *enim* abest a Moret. sec. *sumus ignari* Voss. *neque enim immemores sumus* Medic. Pierii. 199 *Et passi* Rottend. pr. 200 *vos ad S.* Rottend. pr. (idque tuetur Wakef. ad Lucret. V, 1198. *Wr.*) *Scyllaeus* recte: est Σκυλλαῖος. uti apud Atheuaeum VII, p. 311 F. Σκυλλαῖος πορθμός. 201 *scopulis* Moret. pr. *adcestis* Heins. puto rescripsit, ut sibi coustaret. *accestis* ipse Medic. et Rom. *Cyclopea* multi; sed iu hoc et similibus penultimam produci docuit Heinsius. Est enim ex ει. *Κυκλώπειος*, at *Cyclopius*, ex *Κυκλώπιος*. cf. inf. ad 665.

rant ab ipso excepti, ut etiam inf. I, 558. 570. hinc *bonus*. Idem iterum hospitio Aeneam excipit Aen. V, 36 sqq. Quod vina commendat, ut Acestae munus ξενήιον. id ut poeta, et Homeri imitatione, facit: Odyss. ι, 197 sqq. *Vina onerare cadis* quasi pro onere inferre, infundere cadis, pro vulgari *cados onerare vinis*. (Eadem structura infra III, 465.: „stipatque carinis ingens argentum.“ VIII, 180.: „onerantque canistris Dona laboratae Cereris.“ *Wr.*)

198. 199. In prosa: O socii! satis meministis, vos graviora his, quae modo experti sumus, passos esse: spem itaque retinete, habitura esse finem etiam haec mala praeteritis leviora. *ante mala*, τὰ πρὶν κακά. (vid. exempla apud Becker. Eleg. Rom. pag. 204. *Wr.*) Horat. I Carm. 7, 30 *O fortes peioraque passi Mecum saepe viri*. Locus autem expressus ex Odyss. μ, 208. Ὦ φίλοι, οὐ γάρ πώ τι κακῶν ἀδαήμονές εἰμεν. Οὐ μὲν δὴ τόδε μεῖζον ἔπι κακὸν, ἢ ὅτε Κύκλωψ Εἴλει ἐνὶ σπῆϊ γλαφυρῷ κρατερῆφι βίηφιν. Ἀλλὰ καὶ ἔνθεν ἐμῇ ἀρετῇ, βουλῇ τε νόῳ τε, Ἐκφύγομεν· καί που τῶνδε μνήσεσθαι ὀΐω, Macrob. V Sat. 11 Maronem in his locupletiorem Homero existimat. At inter Serviana legitur: *Totus hic locus de Naevio belli Punici lib. translatus est*. Scilicet is ipse Homerum latine loqui fecerat.

200. *Scyllaeam rabiem*, seu quoniam Scylla canibus cincta, v. sup. ad Ecl. VI, 75, quorum

Experti. Revocate animos, maestumque timorem
Mittite. Forsan et haec olim meminisse iuvabit.

nonuulli etiam *Cyclopeia* male. (*Cyclopea* Medic. Lips. utq. Serv. Dresd.; veram lectiouem, ab Heinsio restitntam, ne unus quidem codex videtur servasse. Sed sic ipsi Graeci, ubi brevi syllaba opus erat, *Κυκλώπιος* dicebant. Eurip. Orest. 954. Pors.: *ἰαχείτω δὲ γᾶ Κυκλωπία*, cui versui respondet 965.: *ἰώ, ἰὼ πανδάκρυτ' ἐφαμέρων*. vid. Bentl. ad Horat. Epod. IX, 16. Ac dici non potest, quam crebro librarii adiectiva Graecae originis in -ius desinentia corruperint; sic *Caucaseus* Ecl. VI, 42. et Ge. II, 440. in multis codd.; item aliis locis *aethereus*; quum Graece dicatur *καυκάσιος*, *αἰθέριος*, non *Καυκάσεος*, *αἰθέρεος*. Quam vetus autem sit hic error, ex iis cognoscitur, quae Servius scripsit ad vs. 177.: „Et sciendum est, iudice euphonia dici *Cerealia* vel *Cerialia*, *Typhoea* vel *Typhoia*, *Caesareanus* vel *Caesarianus*. In his ergo licentia derivationis est.“ *Typhoea* tamen infra vs. 665. ipse Priscianus II, 9, 47. legit; antiquum scilicet fuit vitium. *Wr.*) 202 *animum* sec. Moret.

rabies proprie dicitur; seu simpliciter, quatenus furor, saevitia, rabies, mari, tempestati, procellis, tribuitur. *sonantes scopuli*, fluctibus allisis, et quidem *penitus*, in interioribus adeo rupis recessibus et antris, sunt ii ipsi, quibus Scylla insidebat. *Ter scopuli clamorem inter* cava saxa *dedere*, III, 566. *accessistis* ad eos, hactenus, quod iam fretum Siculum ingressi non longe ab iis aberant, cum dati ab Heleno oraculi memores statim ad laevam convertunt cursum. v. inf. III, 555. 8. 566. 7. *Cyclopia saxa*, littus Cyclopum saxosum in Sicilia, cuius illi rupes et antra incolebant in Aetnae vicinia, in orientali littore. v. inf. III, 569. 644. 675. Accesserant (doctius dixit, *experti* erant) scilicet et ad hoc littus et in portu escenderant, sed ab Achaemenide moniti fugiunt. Est quidem in Servianis docta nota: *Quidam tamen haec saxa inter Catanam et Tauromenium in modum metarum situ naturali dicunt esse, quae Cyclopea appellantur, quorum medium et eminentissimum* Galate dicitur. Sed sunt haec a poeta aliena, qui simpliciter littus Siciliae memorat.

203—207. *Forsan et haec olim meminisse iuvabit:* nobilem sententiam illustrant Cerda et alii. Sed pertinet huc Euripideum, quod Macrob. VII Sat. 2 laudat, *Ὡς ἡδύ τοι, σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων*, latine conversum a Cic. de Fin. II, 32; et ante Euripidem Homeri locus

Per varios casus, per tot discrimina rerum,
Tendimus in Latium: sedes ubi fata quietas
Ostendunt. Illic fas regna resurgere Troiae.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
  Talia voce refert; curisque ingentibus aeger
Spem voltu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se praedae adcingunt dapibusque futuris:

205 *sedes ibi* codd. apud Pier. *quietis* sc. nobis, vetus MS. ap. eundem. 207 *durare* et *servare* unus Heins. 209 *alto corde* Rottend. pr. alter Hamb. Puget. Leid. nn. etiam aliquot Pierii nec hoc indocte. Exulat h. l. *et* ante *premit*; quod saepe fit. (sed haud temere. *Wr.*) — Similem versum videbimus IV, 477. *Consilium vultu tegit ac spem fronte serenat.* 210 *Illic* Goth. sec. *Accingunt sese praedae* Puget. Distinctionem ita institui vult Burmannus: *praedae accingunt, dapibusque futuris Tergora deripiunt c.*

Odyss. o, 397—400. Ingeniosa imitatione haec sequutus est Statius I Theb. 472 *Forsan et has venturus amor praemiserit iras, Ut meminisse iuvet.* nec tamen omnia malorum genera ex vita praeterita meminisse iucundum est. Bene hoc monet Macrob. Sat. VII, 2. Etenim sunt, *quae animus meminisse horret* ut lib. II, 12. Sic quae quis se indigna et iniusta aut ignominiosa pertulit, aut atrocia vidit et immania. 204. Per hos ipsos casus, per haec *discrimina rerum:* pleonasmus poetis frequentatus. Possunt tamen *res* pro rebus adversis, periculis, accipi, ut v. 178. (*discrimen rerum* dicitur discrimen, in quod r e s t u a e adductae sunt. *Wch.*) *sedes ubi fata q.* *Ostendunt* h. e. oracula et auguria praedicunt, promittunt. *Ostendere* egregie inprimis poetae, hac in re. Iidem *fas* esse dicunt ea, quae fatis volentibus et oraculorum monitu fiunt. Quaeras, unde iam tum Aeneas nomen novae sedis sibi promissae, *Latium*, noverit? quum aliis in locis tam incerta omnia ei essent. Scilicet in locis inferis certiora edoctus fuerat lib. VI, 891. 2. De ipsa re cf. sup. Disqu. II s. VI. et Excurs. XV ad lib. II. *Durare* pro durare se, animum suum, poetae primum, mox alii scriptores, ut Tacitus. Τλῆτε, φίλοι. Il. β, 299. cf. Cerda.

208. 209. *Magnanimum* Aeneam vides. *Premit*, occultat,

Tergora deripiunt costis, et viscera nudant;
Pars in frusta secant, veribusque trementia figunt;
Litore aena locant alii, flammasque ministrant;
Tum victu revocant vires; fusique per herbam
Inplentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.

211 *Deripiunt* Heins. ex ratione grammatica, quam tamen unus Rottend. sec. tuetur. Sic iam emendarant Turnebus et Gifan. v. Cerd. (Bach. ad Tibull. I, 2, 84.: „*Diripi* dicuntur res, inquit, quae non tantum ab aliis separantur, sed etiam in partes distrahi et dissipari possunt.“ Hactenus bene; sed quod nostro loco *diripiunt* revocandum censet, id nolim probari Iahnio. Amplecterer hoc ipse, si non *costis* adiectum esset. At librarii ita crebro *de-* in *di-* mutare solent, ut nihil mirum sit, si interdum omnes codd. in illud vitium conspirant, ut infra IV, 593.; cfr. etiam notata ad Ge. II, 8. Aen. II, 398. Contra III, 419., licet longe plurimi codd. cum ipso Mediceo *deductas* tueantur, recte editur *diductas*; et XI, 654. *dirigit*, ubi *derigit* Medic. et Rom.; atque alibi eodem modo exaratum esse in Rom., scribit ad eum loc. Bottarius. Quod si tantam esse volumus codicum reverentiam, cur non etiam *Cyclopea* vs. 201., quod per omnes libros mss. propagatum videtur, et similia vitia retinentur? Est videlicet, ubi soli rationi, non libris mss., obtemperandum, maxime autem in deligendis verbis a praepositione *de* vel *di* incipientibus. *Wr.*) 212 *verubus* al. v. Pier. et inf. ad V, 103. (et V.L. ad Ge. II, 396. Palat. hic quoque *verubus. Wr.*) 313 *Littoreque aena* Montalb. *flammisque* Hugen. quod dictum esset, ut *velis ministrare* Aen. VI, 302 et alia. Burm. vid. ad Valer. Flacc. III, 38. 214 *renovant* Voss. *r. animos* Sprot. ex 202 repetitum. *per herbas* unus Heins. 215 in sec. Moret. τῷ *ferinae* subiungitur *munere* cum glossa: *hemistichium*; ut sit unus ex versibus, quos imperfectos Maro reliquit. Sed amat casus secundos Maro. Et laudatur hic ipse versus a Grammaticis eam in rem. v. Heins. *farinae* Rottend. pr. et duo in Exc. Cort.

ut saepe. *altum* proprie, alto corde, h. e. intimo, sed docte poeta epitheton transfert ad *dolorem*, qui eo ipso fit intimus et altus dolor. (*altus dolor* est is, qui penitus insedit, ingens, gravis. Tacit. Ann. XVI, 29. *altus pavor. Wch.*)

210—215. Sequentia censenda sunt ex ornatu rerum exilium. cf. Iliad. *α*, 459 sqq. ubi ἔδειραν· hic ornatius: *Tergora deripiunt* (alii: mox *pars*) *costis* (artubus) *et viscera nudant*. Recte Serv. *viscera*, quicquid sub corio est, h. e. carnes. 212. Totus ex: *Μίστυλλόν τ' ἄρα τ' ἄλλα, καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπει-*

Postquam exemta fames epulis, mensaeque remotae:
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,

216 *excepta f.* Zulich. a m. pr. *exstincta* Hamburg. pr. *epulis exemta f.* Oudart. (*m. relictae* Alb. — 217. *socios longo* id. *Wr.*) 218 *credunt* Mentel. pr. Post *inter* distinguunt nonnulli Codd. et edd. ut sit: *dubii seu v. credant.* Burm.

ϱαν ibid. 465. *trementia*, adhuc palpitantia, ut et Serv. Non equidem suavem in hoc epitheto imaginem sensui obiici dixerim. (Cupiditatem edendi et festinationem hoc epitheto significari ait Wunderl. *Wr.*) 213. *Aena locant.* quorsum? certe non ad elixandas carnes, quibus heroica tempora plane non utebantur, ut notum est. Et ne forte poetam ab antiquo more recessisse videri putes, quorsum laudare possis Valer. Fl. VIII, 254. aut Ovid. Met. I, 228. *torreri carnes* in antec. versu significatur. Igitur his ahenis aquam calefaciunt, cf. Aen. VI, 218. 219, ut se lavent ante epulas, ex more. ut quoque Serv. Quaerere velle, unde tot lebetes habuerint, qui tanto hominum numero sufficerent, putidum esset in poeta. — *Flammas ministrant*, ornate, ut omnia in h. l., pro, *subiiciunt aenis ignem.* 215. Satiant se et carne ferina et vino. Iam excute ornamenta verborum.

216. Hoc est Homericum: *Αὐτὰϱ, ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔϱον ἕντο.* cf. inf. VIII, 184. *mensae remotae* noto vetere more, quo mensa cum epulis convivae apponebatur et auferebatur. At h. l. fusi per herbam epulantur? Itaque improprie dictum. 217. *Longo sermone*, non tam qualis post coenam esse solet, quam potius multis cum querelis. *Amissa sociorum parte dolentes Multaque conquesti*, Ovid. Met. XIV, 242. — *requirunt socios;* declarat voc. *requirere* desiderium amissorum sociorum. (vid. Burm. ad h. l.) lamentantur eos sibi ereptos, *Μνησάμενοι δὴ ἔπειτα, φίλους ἔκλαιον ἑταίϱους*, Odyss. μ, 309. Vulgari oratione diceres: multa de sociis amissis inter se conqueruntur. 219. H. e. sive iam esse mortuos. *Extrema pati* proprie dicuntur, qui crudeli sup-

Sive extrema pati, nec iam exaudire vocatos.
Praecipue pius Aeneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Et iam finis erat: quum Iuppiter aethere summo

221. GEMIT,

219 *seu extrema* duo apud Burmann. *seu iam e.* Puget. 220 *Orontis* plures Codd. et edd. etiam apud Pier. Scilicet est Orontes, Ὀρόντης, Orontens, Orontei et Oronti. v. sup. ad v. 30. *Oronti* etiam fragm. Vatic. (sed *Oronti* Genitivum recte fieri ex *Orontes* Nominativo, declaravi ad l. l. Ceterum comma post *Aeneas* sustulit Iahn.; mihi non male interpungi videtur; sensus est enim: Praecipue hoc faciebat Aeneas, qui nunc cet. *Wr.*) 221 *Amici* alii. (etiam Medic., sed prior *i* ab alia manu in *y* mutatur. *Wr.*) *Tunc Anthei* Hamb. pr. *casus* Leid. et Sprot. Illud *secum* non debet offendere. nam *gemit secum* A. c. 222 *Lycus.* idem memoratur lib. IX, 556. *Giam* multi, etiam nostri, vel *Gian.* *Cloantum* castigatiores ubique, notante Heinsio, ut Goth. pr. *Choantum* Leid. (In Mediceo tamen, quotiescunque legitur hoc nomen, adspiratur literae *t*; item in Fragm. Vat. *Wr.*) Nomina promiscue posuit, ut poeta. Amycus, Ἄμυκος, ad exemplum regis Bebrycum, de quo Apollon. II. pr. et inf. V, 373. diversus est ab illis qui inf. X, 704. IX, 772. XII, 509. eodem nomine occurrunt. *Lycus* inter Troianos iterum IX, 545 s. *Gyas* et *Cloanthus* in ludis in Sicilia editis lib. V, 118 sqq. Diversi sunt Gyas inter Etruscos X, 318, et forte alius XII, 460. 223 Noli in vulgarius incidere, ut

plicio affecti animam efflant, h. l. simpliciter, qui moriuntur morte violenta, fluctibus submersi, *nec iam exaudire vocatos*, h. e. esse mortuos, quos invocari ab amicis et conclamari notus mos erat, inf. III, 67. VI, 505. cf. Odyss. ι, 65. Ad prosaicam sane subtilitatem debuisset antecedere: num extrema eos *passos esse* credant, et iam conclamatos? Sed in poeta illa non requiritur. (Diversos mores passim confusos videas, alterum, solemnibus sepulcralibus peractis, acclamandi, *Have, vale*, Aen. III, 67. IV, 506., alterum conclamandi, si qui morerentur vel mortui essent; vid. interpretes ad Terent. Eun. II, 3, 56. Posterior hic intelligendus. Nam Manes, qui invocabantur, audientes fingebantur. *Wch.* vid. Gronov. Diatr. p. 317. — De conformatione orationis vid. Q. V. XXXVI, 6. *Wr.*)

223. *Et iam finis erat* sc. lon-

Despiciens mare velivolum, terrasque iacentis,
Litoraque, et latos populos, sic vertice coeli

emendes: *Et iam finierat.* — Sequitur *Iuppiter*: in his ac similibus novare aliquid nolui: Si mei arbitrii res esset, scriberem *Iupiter*, ex antiquiore ac veriore ratione, quam in Virgilio redhibitam esse volumus: ut statim 225 *litora.* Scilicet antiqui litteras in his geminabant pronuntiatione, non scriptura; recentiores etiam scriptura: recte et hoc: sed tum tenendum est alterutrum constanter et in omnibus, quibus eadem ratio subest. (*Iuppiter* antiquissimi quique libri mss. exhibent constanter. *Wr.*) 224 *Respiciens* Bigot. *dispiciens* duo, et *prospiciens* duo alii apud Burm. sed *despiciens* etiam Macrob. VI Sat. 4. *terrasque latentes* Hamb. (*iacentes* Medic. *Wr.*)

gi sermonis, h. e. querelarum, aut omnino, coenae factae. Pompon. Sabinus *finem diei* interpretatur. nam mox dormitum concedunt, v. inf. 305. Quin omnino sic accipe: *Postquam haec finita erant, s. his factis, Iupiter prospexit* etc. (*finis erat*, sane s e r m o n i s h u i u s; est nota transitionis formula, qua expressit Homericum illud: ὣς οἱ μὲν τοιαῦτα πρὸς ἀλλήλους ἀγόρευον. *Wr.*) Fateor, nexum vel transitum mihi non videri esse felicissimi inventi. cf. inf. Exc. I. ad lib. IX. (Modus sequentia per particulam *quum* annectendi nec exquisitus, nec vulgaris, sed proprius. Cf. Aen. IV, 5—8. Liv. XXV, 37. Tac. Hist. I, 29. *Wch.*) Cogitandum tamen de Iove stante et Troianorum fortunam in Africa mente volvente, et rationem, qua succurri possit, circumspiciente. Hoc habitu Iovem si semel ante oculos tibi constitueris, bene se habent reliqua, et totus, qui sequitur, locus, e praestantioribus est habendus, cum poeta hoc ipso et miraculum addat hospitio Aeneae apud Didonem, et, quod multo maius, Romanorum animos in carminis statim aditu ad Aeneam et totam adeo carminis fabulam advertat. Lineas primas huius artificii videas in Odyss. ε, 5 sqq., ubi Minerva apud Iovem (ut iam Odyss. α pr. fecerat) de intercepto Ulyssis reditu conqueritur, mittitur etiam tum Mercurius. Venerem Iovi supplicem nota gemma, sed a recentiore, suspicor, manu, expressam ad Virgilii plane ductum videre licet (cum alibi tum in *Suite des Pierres gravées par Mme le Hay n. XV.*)

In verss. 223—227 plura Homeri loca ante oculos habuit: inprimis Iliad. ν, pr. et ϑ, 51. 52.

Constitit, et Libyae defixit lumina regnis.
Atque illum talis iactantem pectore curas
Tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis,
Adloquitur Venus: O qui res hominumque deumque

226 *terris* Puget. 227 Miror neminem in *tales* haesisse, et *tacitas curas* coniectasse. Sed cf. not. (*tales* Medic. *Wr.*) 228 *atque oculos lacrymis s.* Priscianus et Alcuinus apud Heins. *offusa* Servius citat inf. ad 482. 229 *Adloquitur* scripsit Heins. cum Medic. aliis et numismatis antiquis, in quibus *Adlocutio. deorumque* malint Heins. et Bentl. ad Horat. I Od. 12, 14. (improbantibus Weicherto *de versu hypermetro* p. 18. sq. et Iahnio. *Wr.*)

mare velivolum exquisite, in quo vela volant, cum proprie naves sint *velivolae*. *terras iacentes* praeclare, respectu quidem Iovis ex alto prospicientis, porrectae sub ipso et late patentes; quamquam *terrae iacentes*, *gentes iacentes*, et alibi apud poetas occurrunt simpliciter *positae:* similiter *lati populi* sunt dicti. (videtur hoc, *latos populos* ab Ennio sumtum; vid. pag. 11. edit. Hessel. *Wr.*) *sic*, *αὔτως*, non semper est temere vel frustra, sed, uti res se habet, quo statu illa est: *sicut erat;* Romanorum poetarum, cf. Iliad. ε, 255; et habet fere *μιμητικὸν* aliquid, ut Iliad. γ, 220 *φαίης κεν ζάκοτόν τινα ἔμμεναι ἄφρονά θ᾽ αὔτως*. cf. Iliad. ζ, 400. η, 100. κ, 50. λ, 388, et al. Non temere Iovem oculos in Africae littora et Aeneae naufragium intentos habuisse, arguunt illa: *defixit lumina* — *tales iactantem pectore curas*. Igitur accipiendum: *sic*, ut erat, *despiciens constitit*, pro simplici, prospexit terras. Ornate, *constitit*, quod homines facere solent, qui oculos animumque in aliquam rem intendunt, (stantem autem contra morem, non sedentem Iovem hic cogitare necesse est) et *defixit oculos regnis Libyae*, in littore Africae, ad quod Aeneas naves subduxerat. (*Sic* post participium, *despiciens*, interpositum more Graecorum, Plat. Phaed. c. 5. pag. 9. Σωκράτης καθεζόμενος οὕτως ἤδη τὰ λοιπὰ διελέγετο. *Wch.* — vid. etiam Lachmann. ad Propert. I, 23, 6. et V. L. ad VII, 668. *Wr.*) Notabili autem orationis brevitate Iovem cogitabundum stetisse declarat poeta, et *curas*, cogitationes et consilia, de parando Troianis

Aeternis regis imperiis, et fulmine terres,
Quid meus Aeneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere? quibus, tot funera passis
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,

231 *Quod* Diomedes. 233 *Cluditur* post alios Gudianus. 234 *hinc* abest a sec. Moret. *Certe hic* Ven. *Certe in Romanis* Zulichem. a m. pr.

apud Poenos hospitio, (inf. 297.) agitasse. Itaque respectu τοῦ *sic* subiicit, *tales curas iactantem*, h. e. cum hunc in modum oculis animoque in Aeneae fatis esset defixus. 228. Observa artem poetae. Ut miserationem faciat Venus, *tristis*, *flens* et *pulcra* inducitur.

229. Macrob. VI Sat. 2 *In principio Aeneidos tempestas describitur, et Venus apud Iovem queritur de periculis filii, et Iupiter eam de futurorum prosperitate solatur. Hic locus totus a Naevio sumtus est ex primo libro belli Punici. illic enim aeque Venus Troianis tempestate laborantibus cum Iove queritur: et sequuntur verba Iovis filiam consolantis spe futurorum.* Comparari potest etiam Minervae et Iovis super Ulysse altercatio Od. α, 44 sqq. et multo magis Thetidis alloquium Iovis Iliad. α, 497 sqq.

230. *Et fulmine terres*, possit otiosum videri post illa: *qui res — imperiis;* sed *fulmen* insigne summi imperii; gravius autem *fulmine terres*, quam *fulmen geris*, *iacis*. 231. Manifesta adumbratio versuum ex Iliad. δ, 31 *Δαιμονίη*, Iupiter ait ad Iunonem, *τί νύ σε Πρίαμος Πριάμοιό τε παῖδες Τόσσα κακὰ ῥέζουσιν, ὅτ' ἀσπερχὲς μενεαίνεις* etc. ipsa autem orationis forma ex Odyss. α, 44 sqq. expressa, ubi Minerva apud Iovem de Ulyssis aerumnis conqueritur, et ubi v. 62 *τί νύ οἱ τόσον ὠδύσαο, Ζεῦ.* tum Iupiter simili modo atque hic respondet.

232. *Quibus tot f.* agnosce poeticam orationem, pro, quid potuere committere, ut iis — clauderetur? *tot funera* h. e. tot clades et calamitates. *ob Italiam*, propter Italiae aditum, ne ad Italiam accedant, in toto terrarum orbe nullus considendi locus iis relinquitur. nam septem iam annos omnibus terris et

Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
Pollicitus, quae te, Genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas

236. DITIONE 237. POLLICITUS. QUAE

235 *a* omissum in Gud. Moret. pr. et multis aliis, etiam apud Pierium; et in fragm. Vatic. a pr. m. ut fere et alibi cf. Burm. Equidem abesse malim. (Praepositionem *a* praeter alios tuentur Medic. et Rom. Et multo fortior est haec oratio: *Hinc — Hinc*, *a revoc. s. T.*, quam si adsciveris Ablativum absolutum; et sic alias appositionem amant talia adverbia, vid. V. L. ad Ecl. I, 54. Saepe autem praepositiones per elisionem intercipiuntur; vid. supra I, 19. IV, 230. 656. V, 45. VI, 500. *Wr.*) 236 *dicione* omnes vetustiores Heins. (sic, *dicione*, Medic. constanter, quotiescumque apud Virgilium hoc voc. legitur; idque recentiores, qui quidem accuratius scribunt, philologi sequuntur; item *condicio* XII, 880., ut in plerisque lapidibus ot libris antiquis; vid. Cellar. Orthograph. Lat. ed. Harles. p. 213. *Wr.*) *terras omnis* fragm. Vatic. a Campiglia expressum, cuius lectionis etiam Servius meminit. Nec diffiteor hanc lectionem multo magis epicae dignitati convenire videri, quam subtilem omnium generum potestatis comprehensionem. (*omnis* Wakef. recepit; sed satis erat *terras tenere* dixisse, nec ad *terras* necessario requiritur epitheton; et videtur poeta per hoc *omni dic. ten.* exprimere voluisse Homericum illud ἶφι ἀνάσσειν. Vid. etiam Heyn. Not. et Iahn. *Wr.*) 237 vide an lenior fluat oratio, si distinxeris: *Certe hinc — pollicitus*, *quae te*, *genitor*, *sententia vertit?* h. cum sis pollicitus. Durum enim illud *pollicitus* sine *es* vel *eras*, in fine

maribus erraverant, ut Aen. I, extr.

234 — 236. *Hinc*, ab his Troianis, *hinc*, *a sanguine Teucri revocato*, a stirpe Teucri instaurata per novam progeniem, (cf. sup. I, 19 sqq.) *fore*, orituros esse, *Romanos — ductores*, populum regnatorem, *qui mare*, *qui terras tenerent*. Si quidem sup. v. 21 *populum late regem* simili modo dixit. Alioqui *ductores Romanos* intelliges Caesarem et Octavianum. *Volventibus annis* sc. se, nota poetica ratio, quoniam annus in orbem redit: περιπλομένων ἐνιαυτῶν. *omni ditione*, Serv. omni potestate, pace, legibus, bello. Praestat dicere: *omni*, hoc est, summa potestate. Est enim poetis sollennis ille usus; interdum et aliis scriptoribus: *omni ope annixus*, summa. Aen. X, 53 *magna di-*

Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur. Quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,

241. Rex

sententiae absolutae. (Probat hanc ratiunem Iahnius; et recte; itaque mutavi interpunctiunem. Et est hoc genus quoddam anacoluthi. Aptissima autem haec ad prudendum animum commutum uratiu. Quae Wunderl. ex Virgiliu laudat umissae sec. pers. *es* exempla, aliena sunt ab h. l.: Ecl. V, 4.: *Tu maiur.* 34.: *Tu decus omne tuis.* VIII, 48. et 50.: *crudelis tu quoque mater.* Sic enim in brevibus enunciatis nervuseque dictis *es* omitti solet, adiuncto Pronomine sec. pers. *Wr.*) 238 *casum* quatuur Burmanni. *casus* Bigot. (et Alb. *Wr.*) 241 *rex summe* Hamb. sec. in Exc. Curtii. (sed in tali uratiune positivus superlativo furtior. Ceterum u *rex* Alb. *Wr.*) 242 *delapsus* alter Hamb. et Franc. Versus 242—9. recitat Auctor de progenie Aug. c. 10.

tione — Carthago premat Ausoniam. Sed v. Var. Lect.

237. *Quae te sententia vertit* exquisite, quod novum cousilium vertit te, mutavit animum tuum? Vulgari ratione *vertitur* sententia, animus, consilium. Mox 238 *occasum Troiae solabar* etiam exquisite, ut fere semper poetae. Ut semel dicam: proprie *solamur animum*, solamur nos, h. e. fractos nos erigimus, recreamus: tum solamur dolorem, curam, luctum; sic *cantu longum solata laborem* Ge. I, 293: tandem earum rerum caussas, mala et casus *solari* dicimur, h. e. solando aut tollimus aut minuimus seu mala, seu sensum malorum. Sic h. l. *excidium Troiae* solatur Venus, dolorem inde animo conceptum levat. 239. *Fatis contraria fata rependens.* etiam hoc docte; *rependens:* compensans, *fata contraria*, Troianorum calamitates, *fatis* sc. melioribus, novo Italiae regno, h. e. sperans, fortunam Troianorum futuram esse tanto laetiorem. Plane aliter *contraria fata* dicuntur Aen. IX, 136. 241. Quem *das* finem, pro, facis, constituis? Poeticae orationi et hoc propius: δοῦναι, dare, pro facere.

242—249. Antenor, et ipse Trois profugus, novas sedes nactus est condito Patavio; cur Aeneas simili fortuna non potitur? Locus est valde ornatus. v. Excurs. ad h. l. ubi de toto loco iudicium fertur. Livius I, 1 —

Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi,
Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti.

246. SONANTI;

245 *magno* Parrhas. ex v. 55. *cum vasto* alter Hamb. 246 *proruptum* defendit Heinsius hic et alibi. cf. inprimis ad Silium III, 51. Est sane exquisita vox hoc sensu, pro *prorumpens*. multi *praeruptum*, cf.

casibus deinde variis Antenora — venisse in intimum maris Adriatici sinum; hic sinus poetae doctius *Illyrici sinus*, namque maiori Adriatici sinus parti Illyricum praetenditur; idem *intima regna Liburnorum*, nam versus interiores recessus habitarunt Liburni, Illyrici populus, tum Istri, hinc Veneti et Euganei, in quorum sedes Veneti successerant. Spectat autem ad dignitatem orationis poeticae, ut declarentur regiones non vulgari, sed exquisitiore nomine, v. c. a finibus ac finitimis populis petito: quod si teneas, poetam male a Servio accusatum dices, quod Antenorem Illyricum et Liburniam tenuisse ille dixerit, nec minus male post Corradum a Burmanno defensum ex usu voc. *penetrasse*, quod h. l. sit, transiisse. Immo vero a poeta finibus latius constitutis Venetorum ora his ipsis vss. 243. 4 doctius declaratur, quam nudo nomine geographico. Quod vero *tutus*, seu incolumis, ad Venetos pervenit, hoc simpliciter ad errorum discrimina referam. Potuere tamen et alia esse Antenoris fata, quae nunc ignorantur. Ita colligo ex Sex. Aurel. Victor. de orig. G. Rom. c. 1 *Quare autem addiderit* tutus, *suo loco planissime annotavimus in commentatione, quam conscribere coepimus, recognitam ex eo libro, qui inscriptus est de Origine Patavina.* (Sic enim locum illum forte constituas). Tandem etiam, poetarum more, qui a finitimis locis clarioribus aut nobilioribus multa designant, (scilicet ut ornatum inde et novarum rerum notionibus suavitatem versibus suis quaerant,) *Timavum*, quamquam paullo remotiorem fluvium, sed notiorem et veterum forte poetarum usu frequentatum, ad situm eundem

Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit

Cerda. etiam Fragm. Vatic. a pr. m. et ap. Senec. Qu. nat. III, c. 1. quod sane defendi posset. cf. sup. 105. *praereptum* Ed. Veo. *in mare proruptum* Moret. pr. et Franc. 247 *urbes* Zulich. *sedemque* Exc. Burm.

declarandum commemorat. *Fontem Timavi superavit* Antenor, quatenus classe littora legens (neque enim aliter, nisi cursu propius ad Illyricum littus servato, mare Adriaticum tuto navigari potest: cf. Liv. X, 2) praetervectus erat sinum Tergestinum, in quem Timavus immittitur. Non longe a mari in Carnorum finibus ille inter rupium cavernas compluribus ingentibusque aquarum fontibus erumpit, qui paullo post in unum alveum delati flumen faciunt, quod, ubi vix M. passus emensum est, lato ostio in mare exit. Fontes olim habiti sunt *novem;* ex iis prorumpit aqua magno cum fragore: *vasto cum murmure montis;* statimque in unum flumen collecta maris speciem refert late agros inundantis: *It mare proruptum et pelago premit arva sonanti.* Latius haec illustrata v. in Excursu ad h. v. *Hic tamen;* noli haerere ad fontem Timavi; sed latius, in oris his littoris Adriatici, et quidem, cum ad intimos sinus recessus penetrasset, inter Euganeos, qui tum haec loca tenebant, Patavium ille condidit, et *genti nomen dedit;* at quale? dicunt *Antenoridarum:* apud poetas utique; non vero vulgare nomen. sed *Venetorum* nomen, quod vulgo veteres ab *Henetis* Paphlagoniae, quos Antenori viae socios fuisse aiebant, ductum esse volunt. *armaque fixit Troia,* pace sc. et tranquillo otio parto; quod suavi rerum imagine reddidit, petita illa ab iis, qui militia missi arma suspeuderent et figerent. cf. Pompon. Sab. ad h. l. *Nunc placida compostus pace quiescit:* quo sensu haec dicta sint, dubitare licet; aut enim de morte aut de otio et tranquillitate, qua Antenor reliquam vitam exegit, accipi potest; in utroque tamen duri aliquid inest. Sane *componi* absolute mortui dicuntur, et iidem *quiescere.* inf. IX, 445 *placidaque ibi demum morte quievit.* VI, 321 *Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.* Veneris tamen consilio, dum Aeneae calamitatibus Antenoris fortunam secundam comparare vult, parum conveniret, Antenoris *mortem placidam* laudare; At si de quietis sedibus, rebus placatis,

Troïa; nunc placida conpostus pace quiescit:
Nos, tua progenies, coeli quibus adnuis arcem, 250

249. QUIESCIT.

249 *Troica* tres ap. Burm. *cum placida c. p. quievit* Menag. alter.

vita tranquilla agitur, tum fere *res compositae* memorantur, non *ipsi homines;* aut si hoc fit, tum adiectum aliquid videas: *ad pacem, ad modestiam* etc. Atque ita etiam in iis ipsis locis fit, quae h. l. a Burmanno laudantur. Dicendum itaque, aut poetam h. l. *compositum* novo exemplo adhibuisse, ut et voc. *quiescere,* pro, vitam quiete exigere; quiescit *rebus compositis*, adeoque et ipse *compositus;* aut manendum in priore significatu: ut a Venere interpositum hoc sit, tranquillitatem Antenori ad extremam usque vitam contigisse. Ita *pace* pro morte. (Vss. 245. sq. παράβασις non admodum εὔκαιρος, ut sensit Ursinus, et Heyn. in Exc. ad h. l. Cetera Heynius bene expedivit; sed verba *placida compostus pace quiescit* ut de morte accipiamus, videtur totius orationis color et habitus admonere. Nam quum pacis otiique significationem contineant vss. praecedentes, non poterit huic rerum statui idem opponi per *nunc,* temporum rerumque diversitatem quandam indicans. Porro hoc deerat absolutissimae felicitatis imagini, ut hunc rerum suarum cursum usque ad ipsius mortem fuisse Venus diceret. Neque absurda de morte Antenoris mentio, quum ab ipso Homero inter seniores Troianos memoretur Antenor. **Pacis** autem vocabulum quamquam solum per se non significat mortui quietem, tamen in hac orationis compositione recte ita accipi poterit. Ceterum *Hic* vs. 247. recte Heynius adverbium esse statuit; aliena enim ab h. l. pronominum *hic ille* iunctorum ratio, de qua exposui Q. V. XX, 8. *Tamen* autem rem quodam modo extenuat, significatque fere i. q. *saltem;* vid. V. L. Ecl. X, 31. Opponuntur autem haec versibus 250. sqq. ita, ut haec prodeat sententia: Ille saltem certam sedem invenit Patavium-que condidit: Aeneae, cui multo maiora atque ipsum coelum pollicitus es, ne pedem quidem in Italia ponere contingit. *Wr.*)

250 — 253. Argumentatur Venus ab exemplo simili. Magno autem cum artificio se ipsam fa-

Navibus (infandum) amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disiungimur oris.
Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque deorum

251 *Infande* duo Burm. et sic apud Servium legendum: *infandum* pro *infande* posuit. (et ita cd. Dresd. habet. *Wr.*) *amissis infandum* Dorvill. 252 Dubitat Burmannus, an *aque* sit scribendum. Verum etsi non scribitur, subintelligendum tamen: *atque* ab *Italis oris disiungimur*, interiacente mari et aliis terris. *arvis* Leid. unus et Hamb. pr. pro var. lect. (et Alb. *Wr.*) 253 *in regna* pro var. lect. Hamb. sec. et Oudart.

cit unam ex Troianis, qui iniuriam tulerint: *Nos, tua progenies, quibus annuis arcem coeli*, h. e. coelum, promittis Aeneam post mortem inter deos iri relatum. cf. mox v. 259. Callide et invidiose etiam illa: *unius* ob iram sc. Iunonis, et *navibus a.* pro navium parte et *prodimur*, per fraudes perdimur, per insidias Iunonia calamitatibus vexamur. 253. *Pietatis*, qua Aeneas insignis. At ipsa suam personam interponens: haec pietatis et amoris erga te praemia? *in sceptra*, in promissum Italiae regnum, cum Troiano exciderat, *reponis*, pro vulgari, restituis.

254—296. Sequitur nobilissimus locus, in quo sub vaticinii specie, arte non improbabili, explicantur Romae origines, incrementa splendorque imperii Augusti.

254—256. Aliter haec Virgilius adstruxit, quam Homerus sua, cum Thetidi annueret Iupiter Iliad. α, 517 sqq. in quibus Iovis maiestas augustior. At hic placidi, μειλίχιον, Iovis suavis imago. Osculum Veneris ori impressum ex Iliad. ε, 372 poetae in mentem venisse videtur, ubi Dione mater Venerem amplectitur. In singulis tamen observa decorem. Vs. 254 secundum Ennium: *Olli respondet rex Albai longai* et alia. *subridens*, μειδιόων. In v. 255 Ennium ante oculos fuisse notat Servius: *Iupiter hic risit; tempestatesque serenae Riserunt omnes risu Iovis omnipotentis.* Sed Ennius, utut oratio horrida sit, multo vividius rem expressit: *Ridet Iupiter; et tempestates arrident.* Apud Gudium Inscr. p. V, n. 3 *Iovi Opt. Max. Serenatori* legitur. (Ad *coelum* et *tempestatem* diversa verbi *serenare* requiritur significatio. Similia zeugmatis genera vid. I,

Voltu, quo coelum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natae; dehinc talia fatur:
Parce metu, Cytherea; manent inmota tuorum
Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini
Moenia, sublimemque feres ad sidera coeli
Magnanimum Aenean; neque me sententia vertit.

255 *tempestatemque* Bigot. 256 *dein* tert. Goth. 257 *Cytherea.* Mirum ex *τὰ Κύθηρα*, *Κυθήρεια*, factum esse *Κυθέρεια*, etiam *Κυθερήϊα.* Itaque aliam originem vocis petunt grammatici *ἀπὸ τοῦ κεύθειν τὸν ἔρων* s. *ἔρωτα* apud Hesych. et Etymolog. In utroque Hesiodi versus est, qui laudatur Theog. 198., non Homeri. 258 *et* in al. deest, monente G. Fabricio, conterraneo nostro, quem secutus est Cuningamus. (vid. Q. V. XXXIII, 8. *Wr.*) *LavinI* scripsi v. ad vs. 2. (Sane Nominativus est *Lavinium*; sed ingrata quum sit oculis illa scribendi ratio, vulgarem consuetudinem secutus sum; modo illud teneatur, Virgilium quoque Genitivos Substantivorum in *ium* et *ius* desinentium non in *ii*, sed in *i* terminasse; nam vitiosum et ineptum versiculum IX, 151. eiecimus. *Wr.*) 260 *vertet* Rottend. pr. Moret. sec. (Ne forte, comparatis similibus locis, ut X, 608.: „nec te sententia fallit," *nec* pro *neque* scriptum malis, vid. Q. V. XXXII, 3. et 7. *Wr.*)

355. Ovid. Met. II, 312. et apud Tib. III, 3, 21. *Wch.*) *Oscula libare* potest sane cum Salmasio post Servium accipi, os alterius leviter labiis suis perstringere; sed si *libare*, delibare, summo ore carpere, pro *osculum*, basium, *sumere*, *eripere*, accipias, poeticae dictionis genio et carminis dignitati consules. *libare*, (ut XII, 434 *Summa per galeam delibans oscula*) *oscula*, libando, leviter attingendo, sumere; ut in illis, *amnem*, *fluvium*, *libare*. (vid. Ilgen. ad Cop. p. 57. *Wr.*) *Natae* cum energia adiectum, licet iam *olli* antecessisset; ut revocaretur in animum persona eius, de quo agitur. Ita semper fere Homerus: *τῷ δ' —Ἕκτορι* et al. Non videbat hoc Servius.

257—260. *Parce metui*, parce metuere, noli — *φείδεο τοῦ δεδοικέναι.* *Cernes urbem*; sentis quam *ἐνεργῶς* sit expressum. Mox *manent* pro exili *sunt.* 259. Propter v. 250. *coeli quibus annuis arcem.* Bene addidit *feres*, ut gratius esset, quod per ipsam fieret, monente Servio. Recipietur utique olim Aeneas inter deos

Hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
Longius et volvens fatorum arcana movebo)

261. Hic (tibi f.

261 Antiquae edd. iungunt fere: *Hic tibi.* (Idque sequitur Wakefield.; quod improbat Iahnius, ita supervacaneum esse *tibi* contendens, quod necessario requiratur ad *fabor*: „fabor *tibi*, non a l i i s." Sic etiam Servius: „ideo *tibi*, quod nulli alii, id est *tibi soli.*" Sed primum aperta quaedam opponendi ratio cernitur in verbo *fabor*, i. e. non iam celabo te haec, sed eloquar. Haec autem ipsa ratio vetat, ne *tibi* huic verbo adiungamus; neque enim, ubi duo vocabula ita ponuntur, ut utrumque spectet ad aliquid oppositum, in ipsis tamen nulla sit inter se oppositio, ea ita, ut h. l., iungi iuxtaque poni solent; quod ubi fit, ulterius vis per alterum deprimitur. Itaque haec iunge: *Hic tibi bellum ingens geret Italia.* Sic autem Dativos Pronominum personalium interiici orationi solere, ubi aliquam rem aliquo modo ad aliquem pertinere significamus, dictum est in Not. ad Ecl. VIII, 6. et 30. Ita fiet, ut suam vim recuperet verbum *fabor.* Iam vero hoc ipsum verbum, quum ad orationem alicuius modo subiiciendam spectat, non solet in principio poni, nisi ubi maior quaedam ipsi, quae sequitur, orationi vel loquentis personae gravitas ac dignitas conciliandu est, ut infra de Sibylla VI, 36.: „f a t u r quae talia regi." Hoc si ad nostrum locum retuleris, sic demum, mutata distinctione, suum splendorem Iovis orationi restitutum intelliges. *Wr.*) Ex Graev. notat Burm. *Hinc* (*Tibi f. enim*) *q.* Duo *hinc.* *quando te haec* Menag. alt. 262 *evolvens* Hamb. pr. Paris. a pr. m. Dorvill. Ed. Ven. uti Waddel. Animadv. Crit. p. 10. emendarat; et sane de temporum historiis commode τὸ *evolvi.* Sed non bene copula desideretur; et epicae

Aen. XII, 794 *Indigetem Aeneam scis ipsa, et scire fateris, Deberi coelo fatisque ad sidera tolli.* Utrumque ex Ennio I Annal. *Unus erit, quem tu tolles ad caerula coeli Templa;* qui versus non ex Veneris, ut Columna putat ad e. l. p. 34, sed ex Martis oratione servatus est. Docent hoc sequiorum poetarum loca, qui Ennium ante oculos habuerunt, inprimis Ovidii Fast. II, 487, ubi Mars ad Iovem: *Redde patri natum* (Romulum) — *Unus erit, quem tu tolles in caerula coeli*, (quae ipsa lectio ex Ennio tuenda) *Tu mihi dixisti. Sint rata dicta Iovis.* Adde Met. XIV, 813 sqq. 260. *Neque me sententia vertit.* ad v. 237 *quae te g. sententia vertit?* Ceterum *magnanimus*, ut semel moneamus, male de generosa animi indole accipiunt; est *fortis*,

Bellum ingens geret Italia, populosque ferocis
Contundet; moresque viris et moenia ponet,
Tertia dum Latio regnantem viderit aestas,
Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)

264. PONET: 268. *ADDITUR — REGNO)*

orationi accommodatissimum: *movebo volvens longius*, pro petam, repetam. Hoc fere Ge. II, 295 Aesculus — *immota manet multosque nepotes, Multa virum* volvens *durando saecula* vincit, et sic alibi *volvens* simili sensu: *Tum genitor veterum* volvens *monumenta virorum — ait* Aen. IV, 102. *ac volvens* Parrhas. Sed *et v.* etiam fragm. Vatic. *monebo* ed. Dan. et quae eam sequuntur. *docebo* Puget. et un. Guelf. in Exc. Cort. (— 263. *feroces* Medic. *Wr.*) 264 *montesque* Zulich. *moenia condet* Oudart. et Hamb. pr. pro var. lect. a glossatoris manu. (*contendunt* Medic. a m. pr. *condet* etiam Alb. *Wr.*) 266 *transierant* qu. Moret. *cum* alter Hamb. 267 *Iulus* Exc. Burm. sed *Iulo* defendit etiam Rufin. de Schem. Lex. pag. 33 apud Burmann. *quoi* fragm. Vatic. (legitur in hoc *quo*, et superscripto *i. Wr.*) 268 Versus suspectus. aut totus insertus, aut suppletus post *additur.* v. Excurs. VIII ad h. v. Erat tamen versus in codd. iam tempore Auctoris de progenie Augusti, qui

animosus, ex μεγάθυμος, μεγαλήτωρ, μέγα φρονέων, quae omnia ad bellicam virtutem referenda.

262—266. (De vi Pronominis *Hic — haec* vid. Q. V. XX, 6, a. et 7. *Wr.*) Quandoquidem haec cura te mordet, cruciat, rem tibi exponam et *longius volvens fatorum arcana movebo*, h. e. fata altius repetam. Usum τοῦ *movere* exemplis bene declaravit Bentlei. ad Horat. III, Carm. 7, 20. Ratio in eo inest, quod quae ἐκφέρομεν, proferimus, promimus, manifesta facimus, declaramus, proprie *movere* dici possumus. *longius volvens*, evolvens, repetens. Praeclare autem poeta *e Iovis persona* fata Aeneae et posterorum potiora recenset. Ad totum locum cf. Exc. III ad lib. XII, 189. 263. *Italia*, in Italia, more Graecorum adoptato a Virgilio et hinc ab aliis. *populos*, viros *feroces contundet.* vides praelia cum Rutulis et Etruscis per victoriam declarari. 264. *Moresque viris et moenia ponet*, urbem condet Lavinium et novum imperium fundabit legibus, (le-

Triginta magnos volvendis mensibus orbis

vs. 267. 268 recitat. (Liberavi hunc versum ab asteriscis, quos Heynius appinxit; tuentur eum Codd., tum Servius, tum Auctor libelli de progenie Augusti ab Heyn. laud., atque ipse, ni fallor, Virgilius; nam quae praecedunt *„cui nunc cognomen Iulo"* tale quid exspectari iubent. Accedit etiam Homeri auctoritas, quem vix dubito quin h. l. expresserit Virgilius; sic enim ille Il. VI, 402. sq.: *„τὸν ῥ' Ἕκτωρ καλέεσκε Σκαμάνδριον, αὐτὰρ οἱ ἄλλοι Ἀστυάνακτ'· οἶος γὰρ ἐρύετο Ἴλιον Ἕκτωρ."* Atque ut plane sentias, quanta sit nostri loci cum illo similitudo, vide, ut Astyanax antea nomen habuit a fluvio, sic etiam Iulum habere ab Ascanio. Et potuit ea nominis mutatio adhuc ignota esse Veneri. Ne autem meras nugas h. l. Veneri narrare Iovem existimes, ita videtur statuendum: nomen Iuli tamquam angustius aliquid significans a poeta hic poni, quia hinc orta gens Iulia; et ita huius gentis dignitatem maiestatemque transferri ad eius conditorem; quod minime abhorret a Virgilii ingenio et consuetudine. Ita rursus fit, ut ominis aliquid his insit, Iovis orationi, futura Troianorum fata exponentis, vel maxime congruum. Causa tamen nominis ut aliqua appareat, adiiciuntur haec: *Ilus erat* cet. Orationem autem, quam carpit Heynius, si spectamus, dictio minime est ea, quae Grammatici alicuius ingenio conveniat. *Res stetit Ilia regno* poetice dictum valetque idem, quod *res stetit Ilio regno*, i. e. res incolumis fuit Ilio regno, s. res Iliensium incolumes fuerunt. Nam verbum *stare* h. l., ut saepe, i. q. *incolumem esse*, vel *incolumem manere*; ut Ge. IV, 208.: „multosque per annos Stat fortuna domus;" Aen. II, 56.: „Troiaque nunc staret." Proxime ad nostrum locum accedit Livius, etiam a Wunderl. laudatus, I, 3.: „Nondum maturus imperio Ascanius, Aeneae filius, fuit: tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume mansit. Tantisper tutela muliebri — tanta indoles in Lavinia erat — res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. *Wr.*) 269 *annos* Longob. Pierii, sollenni lapsu. (*orbes* Medic. *Wr.*)

ges ponet, *νομοθετήσει*,) per illud triennium, quo regnum tenebit. Haec ornat: 265. *Tertia dum* h. e. *donec*. *terna hiberna*, pro hibernorum temporibus h. e. per tres hiemes, tres annos. 266. *Rutulis subactis*, Turno victo ac caeso. (*Rutulis subactis*, casu tertio pro *post* Rutulos subactos; quae in tempore notando elegans structura est apud Demosth. in Mid. *μαρτυροῦμεν ἤδη τῇ κρίσει ἐκείνῃ διαγεγονότα ἔτη ὀκτώ*, c. 24. p. 44. ex editione Spaldingii, qui ea male offensus est ibi structura. Add. Thucyd. I, 3. med. *Wch.* — adde Buttmann. ad eand. in Mid. orat. pag. 169. *Wr.*)

267. Inter Troianos, dum Troianum regnum fuit incolume,

Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
Transferet, et longam multa vi muniet Albam.
Hic iam ter centum totos regnabitur annos

270 *ab s.* Heins. e Medic. et al. adde Rom. (vid. Cort. ad Lucan. I, 482. et Q. V. I, 1. *Wr.*) antea: *a s.* Sprot. et Parrhas. *a sede Latini.* Ceterum si *Lavinium* unice verum est, cf. sup. ad v. 2, scribendum hic et v. 258 *LavinI.* (*Lavinum* ut Servio ad vs. 2. et Iuvenali ab Heyn. ibid. laud. concedamus, veram tamen formam *Lavinium* fuisse, satis probatur per nomen gentile *Laviniensis* et *Lavinius*; quod si a *Lavino* ducitur, exsistit vel *Lavinas*, vel *Lavinensis*, vel etiam *Lavininus.* Ceterum vid. V. L. ad vs. 258. *Wr.*) 271 *magna vi* Zulich. ut et alibi. v. Burmann. *vi multa* Ondart. et sic alii apud Pier. *muniet urbem* sec. Hamb. (Iahnius *Longam* maiore litera initiali exaravit; ego poeticae orationi convenientiorem duxi vulgarem rationem. *Wr.*) 272 *tercentos* Montalb. et Ven. *trescentum* fragm. Moret. *Hinc* Serv. et MS. Bersmanni, quos sequitur Cuningamus; et sic aliquot Heinsiani; (etiam Paris. 2. 4.; recte fortasse; Serv. Fuld. utramque lectionem agno-

Ilus dicebatur. *regno*, sub regibus; at nunc eversa Troia, Iulus dici coepit. Sed v. Excurs. ad h. v. (et quae scripsi in V. L. *Wr.*)

269 — 271. Trigesimo regni anno Ascanius Albam Longam condidisse, sedemque regni a Lavinio in novam urbem transtulisse traditur. Quod si is verborum sensus esse debet, antique locutus est poeta pro: Ascanius XXX annos imperio explebit, *cum* regnum transferet. Si tamen ad communem rationem grammaticam verba accipias, nihil definit poeta, sed Ascanium XXX annos esse regnaturum, et in hoc regni tempore urbem novam conditurum ait. Prius tamen illud cum poetae rationibus convenit: cf. inf. VIII, 42, 47, 48. *orbes*, annos, *magnos*, longos, ut alibi, epitheto ex natura anni depromto, quatenus plurium mensium spatia in se comprehendit. Argutatur Macrob. in Somn. Scip. II, 11 et Serv. cum aliis interpretibus in h. v. In Ecl. IV, 12 *magni menses* vim habere possunt ex reliqua oratione. *volvendis mensibus*, qui volvuntur, volvunt se. (vid. Q. V. XXVIIII, 4. adde Ennianum illud ap. Varr. de L. L. l. VII p. 381. Speng.: „Clamor ad caelum v o l v e n d u s per aethera mugit.“ *Wr.*) *muniet* exquisitius quam *exstruet.* *multa vi*, magnis opibus, magno hominum rerumque apparatu; at Burm. contendit esse, magno impetu, animi ardore, studio.

272. 273. Per CCC annos re-

Gente sub Hectorea; donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus

scit. *Wr.*) *hoc* duo. Cum *regnabitur* absolute dictum sit, tum autem ex more dicendum esset, *genti Hectoreae* h. e. ab *g. H.* Burmannus, Vir latinissime doctus, emendat: *Haec* sc. Alba regnabitur. Nescio tamen, annon vulgata ad eundem loquendi modum accedat: *regnatur* est regnum tenetur, habetur, *sub gente H.* ut Homeri ὑπὸ, cum notatione obsequii aut imperii, quod patitur quis. Iliad. ζ, 159. *Ζεὺς γάρ οἱ ὑπὸ σκήπτρῳ ἐδάμασσεν* Argivos. *Haec* tamen expeditior est lectio. 274 *Partu geminam* sec. Hamb. 275 *lectus* Vratisl.

ges e Troiana stirpe Albae Longae esse regnaturos ait ad Romulum usque. De rationibus historicis olim in Excursu III ad lib. XII, 189 disputabitur. *Gens Hectorea* est Troiana simpl. ut V, 190 *Hectorei socii.* sic et alii: v. Burm. Ex Troiana saltem stirpe, si forte non omnes ex Aeneae prosapia, oriundi fuerunt reges, qui Albae Longae imperarunt, quamvis illa non modo Troianos sed etiam Latinos Aborigines haberet incolas. *regnabitur sub gente Hectorea*, regnum durabit sub Troianae stirpis regibus. cf. Var. Lect. Aen. XII, 826 *Sit Latium; sint Albani per saecula reges* etc. (Si quid video, h. l. improprie locutus est Maro. Namque non agitur de Troianis vel Romanis, qui *gens Hectorea* appellantur, sed de domo regnatrice, ab Aenea oriunda. *Wch.* — De vi particulae *iam* vid. Q. V. XXVIII, 5. *Wr.*)

274. *Ilia*, tamquam Troiana stirpe oriunda, poetis dicta, ab Ilio Troiae, Rhea Silvia, *sacerdos*, Virgo Vestalis, *regina*, h. e. regio sanguine orta, ut *βασίλισσα*, *Marte gravis*, e Marte gravida, gemellos uno partu edet.

275—277. Romulus Romam condet. Quam ornate et splendide hoc poeta extulit! Ut *lupam nutricem* attingeret, Romulum, antiquorum heroum more, pro casside lupi exuvias, seu lupinam pellem, gessisse narrat. *Et galea hirsuta comta lupina coma*, etiam Propert. IV, 10, 20 de Romulo. Hoc igitur habitu occurrere debuere vetera Romuli signa. *laetus tegmine*, pro ornatus, aut, qui habet. *tegmen lupae* pro exuviis lupae. v. Burm. Nec vero accipiendum, quasi lupae ipsius, a qua nutritus fuerat, pellem detractam sibi imposuerit; sed ornat epitheton *nutricis lupae:* quia ex eo genere fuit illa, a qua ipse nutritus esset;

Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Moenia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum nec tempora pono;
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Iuno,
Quae mare nunc terrasque metu coelumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit

276 *accipiet* Hamb. pr. cum uno Guelpherb. in Excerpt. Cort. nec hoc male. (sed melius *excipiet*, quod de serie et ordine dicitur.) 277 *ducit* alter Hamb. 278 *metam* Bigot. minus poetice. 280 *quae terrasque* quidam codd. apud Burm. et Pier. v. III, 361. sed sic melius *que* abesset. (nec possumus particula *nunc* carere ob oppositum *referet. Wr.*) 281 *mecumque iuvabit* scc. Moret. sollennis varietas. cf. Burm.

ut bene observat Meierotto V. C. *Romulus excipiet gentem*, proprie, *regnum gentis*, imperium gentis Hectoreae, s. Troianae; succedet in regno Albano Romulus. (*excipiet* h. e. accipiet regendam gentem Troianam, non Albae, ubi non regnavit, sed Romae, quam condidit. Commode igitur adiecta verba *et Mavortia condet moenia. Wch.*) De voc. *excipere* de rebus, quas nanciscimur, aut nacti sumus, v. ad Ge. IV, 207. Sunt haec omnia, vaticiniorum et oraculorum more, per ambages ac pleniore ore exposita, quam in oratione Iovis ad filiam exspectari poterat. *Moenia Mavortia*, Roma a Martis filio condita; ut saepe al.

278. 279. *Rerum metas*, h. e. limites *imperii*. *sine fine*, aeterna urbs, ut in numis et monumentis. A poetis haec innumeris in locis ornata et variata.

280. 1. 2. Ipsa Iuno aliquando studio Romanorum tenebitur. Fuit enim cum Iove et Minerva Romanarum rerum praeses. *Quae m. — metu c. fatigat.* si *metu*, h. e. prae metu, Iuno fatigat omnia ac. precibus, hortatu, minis; habes auctoritatem v. 23 *Id metuens veterisque memor Saturnia belli* etc. Sic tamen tenue nescio quid infertur orationi. Sin *Iuno fatigat metu* h. e. terroribus, *mare*, *terras*, *coelum*, verearis forte, ne turgere videatur oratio. Sed dicta haec sunt ad vulgarem loquendi modum: terroribus omnea agitare et vexare. itaque, Iunonem omnia *versare*, *miscere*, ut Troianos perdat. Inf. XI, 400

Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus aetas,
Quum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.

282 *Progeniem rerum dominos* Bigot. Sed *Romanos* firmat Sueton. Aug. 40 et, qui et ipse versum repetit et ad Domitiani laudes transfert, lib. XIV, 124, Martialis. 283 *placitum est* Leidens. male cum aliis ap. Pier. v. Burm. ad Lucan. II, 5, et inf. ad Aen. II, 428. (et Q. V. XV, 9. *Wr.*) 284 *Pythiam*, *Phythium* male scribitur. 285 *Imperio* Parrhas. ex interpretatione. *et v.* duo. *cunctis* Hamb. pr. cum nonnullis Pierianis.

Proinde omnia magno Ne cessa turbare metu. et VII, 301 *Absumtae in Teucros vires coelique marisque.* *Fatigare*, ut *exercere*, de rebus, quibus vel abutaris vel frequenter, multum, nimium utaris; unde est turbare, affligere, vexare. cf. ad VIII, 93. 281. Iunonem animo mutato in meliorem partem, εἰς τὸ βέλτιον, iam consulentem (sic XI, 426 *Multa dies — Rettulit in melius*, tulit, mutavit) Romanisque placatam ex Horatio reminisceris Carm. III, 3 *Gratum elocuta consiliantibus Iunone divis* etc. (subest verbo *referre* notio, a recta via declinasse Iunonem. Cfr. Tac. Ann. I, 33. *animum in bonum vertere. Wch.*) — 282. *Romanos rerum dominos gentemque togatam.* hanc a Laberio habuit poeta: notante Macrob. Sat. VI, 5. extr. Augusto frequentatum hunc versum, ex Sueton. Octav. 40 notum. Versus dignitatem in prima parte facile percipias; at post *Romanos rerum dominos*, annon languet *gentemque togatam*, h. e. a vestimenti genere designatam? Quis enim nunc simile quid ferret in Gallis, Anglis, designandis? Scilicet Romanos *belli pacisque artibus claros* memorat poeta: *Romanos, rerum dominos*, h. e. orbis terrarum regnatores, an hoc sine armis? sine bellica virtute? Iam *gentemque togatam* intelligas spectare ad togae, h. e. pacis, artes ac virtutes. Et cogitandum, maiorem dignitatem in toga olim fuisse quam nunc in ullo vestimenti genere. *The enrob'd people* diceret non minus graviter Britannus aliquis; ut belle monebat me Brandes. socer meus pie colendus. *Sic placitum*, ita ego constitui, decrevi. De formula agit Burm. ad Aen. II, 428. (v. etiam Q. V. in V. L. laud. *Wr.*)

283 — 285. Splendide Romanorum bella cum Graecis, et

Nascetur pulcra Troianus origine Caesar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
Hunc tu olim coelo, spoliis Orientis onustum,
Adcipies secura; vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent saecula bellis;

287. ASTRIS; 291. BELLIS.

287 *Et famam* sec. Hamb. *fama* deleta lit. *m* Regius. *terminat* Oudart. et duo Leid. a m. pr. 288 *dimissum* plerique vitiose. 289 alii olim *honestum*, sec. Serv. natum scilicet ex *honustum*, ut scribebatur. (*honustum* Servius scribit; idem expressum in Ald. tert. *Wr.*) 290 *Adspicies* Fabricii MS. cum Goth. tert. et quatuor apud Burm. qui *accipies* Schol. Cruqu. Horat. Od. I, 2. II, 10. auctoritate et Ge. I, 28. *et te maximus orbis — Accipiat.* Sed est omnino gravius, et habet plus ἐνεργείας respectu Veneris. Sic v. 259 *sublimemque feres.* 291 *mitescunt* Hamb. alt. Ceterum Burm. coni. *Aspera quum p. — Cana Fides — iura dabunt.* Sed hoc est, vaticinationis impetum et vim infringere. Sunt scilicet talia abruptis sententiis efferenda.

Achaiam in provinciam pop. Rom. redactam, designat. In simili acumine versatur Epigramma Adriani Imp. seu verius Germanici, in Ilium novum Anthol. Gr. lib. I, p. 98 Steph. Analect. Brunck. T. II p. 285. II. et latine, sed minus venuste, Anthol. Lat. lib. I, ep. 103. *Placitum est*, de iis, quae in fatis habentur. *lustris*, doctius quam, annis. *domus Assaraci*, Romani a Troianis oriundi, inter quos Assaracus, Trois filius, ex Aeneae fuit maioribus. v. Apollod. III, 12, 2 et Not. Conon. c. 12. (Proprie haec dicta. Assaracus est proavus Aeneae. Adeas inprimis Hom. Il. XX, 230—241. *Wch.*) Graecia praeclare per *Phthiam*, utpote Achillis patriam, et *Mycenas*, Agamemnonis regiam, declarata; nec non per *Argos*, quos tum Diomedes tenebat; (Iliad. β, 559 sq.) erant tamen illi tantae tum dignitatis, ut apud Homerum tota Graecia per *Argos*, et totus exercitus *Argivorum* nomine insigniretur. inf. VI, 839. *Eruet ille Argos*, *Agamemnoniasque Mycenas*. Gravissima vocabula et ista: *Servitio premet — dominabitur*.

286 seqq. Ad Augustum referas haud dubie verius quam ad Iulium Caesarem eum Servio,

Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,
Iura dabunt; dirae ferro et conpagibus artis
Claudentur Belli portae; Furor inpius intus,

293 *Et* deest Bigot. *arctis* al. ut male scribi solet. (refragantibus scilicet optimis libris; hic qoidem miniata *c* in Medic. superscripta. Vid. Cort. ad Sallust. Iug. c. 52. et 85. Drakenb. ad Silium VII, 280. *Wr.*)

Cerda et aliis ap. Burm. Nam nec terrarum imperium v. 287 facile Caesari tribuitur, neque *is spoliis Orientis onustus*, neque ab eo pax restituta v. 290. Contra de Augusto illa ubique obvia. v. inpr. Aen. VI, 793 sq. (sed vide, quae ad vs. 289. notavi. *Wr.*) Et *is Caesar, Iulius* adoptionis iure, hinc *Troianus*, ab Ascanio Troiano genus ducens; itaque *Iulius, nomen demissum a magno Iulo*, h. e. nascetur Caesar, Iulius nomine, quod nomen ab Iulo in eum venit. *pulcra origine* simpl. clara. Nec ad Venerem respici posse puto, per sermonis usum. 289. *Hunc — spoliis Orientis onustum.* haec illa perpetua poetarum inprimisque Virgilii de Augusti in Parthos expeditione vaticinatio. v. Vit. Virg. ad ann. 724. 725. 734. cf. ad Georg. II, 170. neque in unum certum annum ea cogere necesse est; quin, adeo ante signa a Parthis reddita, poeticus ingenii fervor haec ita recte efferre potuit. (Sed vide, an rectius explicentur ex l. VIII, 678—688., ubi a vs. 685. haec leguntur: „Hinc ope barbarica variisque Antonius armis Victor ab Aurorae populis et litore rubro Aegyptum viresque Orientia et ultima secum Bactra vehit.“ *Wr.*) 290. *secura*, nemine intercedente, Iunone placata. *vocabitur hic quoque votis*, praeclare honores divinos habendos Augusto ostendit, ut Georg. I, 42.

291. Ad Ianum clausum U. C. 725 et pacem per terrarum orbem restitutam recte refertur. cf. Virg. Vit. ad h. a. Nec tamen hinc probare aliquis suscipiat, hoc ipso anno primum Aeneidos librum esse scriptum. *saecula aspera mitescent*, tempus illud erit pacatum, finitis bellis. Tribuitur tempori, quod hominum est. Quae sequuntur, v. 292—296 magnifice expressa sunt: v. Excurs. ad h. v. Ait fidem, religiones patrias, et civium concordiam, exstinctis bellis et discordiis, rempublicam esse temperaturas. *Fides cana*, prisca, antiqua, qualis maiorum fuit.

Saeva sedens super arma, et centum vinctus aenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Haec ait: et Maia genitum demittit ab alto,
Ut terrae, utque novae pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido

297. ALTO;

295 *Sceva* Franc. et Parrhas. 297 *Maiae* sec. Moret. et sic Rom. a m. pr. *demittit* ex melioribus reposuit Heins. Vulgo *dimittit*. *demisit* Ald. (sed Ald. tert. *demittit*. *Wr.*) et Iunt. et sequitur *arceret*. Verum in poeta epico non locum habet ea observatio e Cicerone petita. (Saepissime etiam ab Historicis Praesenti historico Imperfectum subiungitur. Subtiliter de h. l. disputat Iahn. ad l. VI, 754.: „*ut pateant* quodammodo ipsa Iovis verba, quibus Mercurium admonuit, posteriora *ne arceret* autem causam, cur Iupiter hoc fecerit, a poeta additam continent.“ Sed ita vereor ne posteriora langueant. *Wr.*) *dimisit* pr. Goth. (et Alb. *Wr.*) *demittit Olympo* Goth. sec. 298 *atque* al. (in quibus Palat. *Wr.*) et sic vulgo ante Heins.

Vesta, patria eaque antiquissima religione Romanis culta. Cum his *Romulus* et *Remus iura dabunt*, imperio Romano praeerunt, ita ut ad pristinam illam temporum sanctitatem et integritatem, quae ante parricidium Remi a Romulo commissum fuit, rediisse res videri debeat. *Bellum*, ὁ Πόλεμος, h. l. dei personam sustinet; idem mox *Furor*. *Belli portae* respiciunt Iani templum (cf. Aen. VII, 607), quod pace restituta clausum quasi pro carcere et custodia Belli haberi potest. Reliqua vss. 294, 5, 6 ad terrorem animorum composita sunt. (Virgilius, ut rem variaret, Furorem cum Bello Iani templo inclusit. Furor enim inter Martis comites apud Stat. Thebaid. III, 424. Apud eundem VII, 52. in regia Martis habitat Furor. *Wch.*)

297—304. Observa, quam succincta in seqq. narratio sit. Bene autem in hospitio Teucris parando ministerium deorum interponitur, ne res miraculo careat. 299. *Fati*, seu, quo Troianis Italia erat petenda; seu omnino numinis voluntate ac iussu, adeoque fato Troianos ad Libyae littus esse delatos; quod ignorans Dido, ne advenae in his littoribus sedem figere vellent, vereri, eosque ab escensu in terram prohibere poterat; cf.

Finibus arceret. Volat ille per aera magnum
Remigio alarum, ac Libyae citus adstitit oris.
Et iam iussa facit; ponuntque ferocia Poeni
Corda, volente deo; in primis regina quietum
Adcipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Aeneas, per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos, quas vento adcesserit oras,
Qui teneant, nam inculta videt, hominesne feraene,

303. DEO. IN

300 *aethera* Leid. et al. (etiam Alb., male; nusquam enim aether *magnus* dicitur, sed *altus*, *summus*. *Wr.*) *aera multum* ed. Ven. 301 *ac* deest pr. Moret. 302 *Omnia iussa* Oudart. *At iam i. gerit* Hamb. pr. 306 *alta* sec. Moret. *alba* tentat Wakef. Silv. crit. P. V. p. 80. temere. *locosque Quaerere constituit, quos vento a.* — *Explorare* Menag. v. Macr. Sat. V, 4. Ex quibus illa possis tenere: *locosque Explorare novos, quos vento accesserit*; *oras Qui teneant*, — *hominesne feraene*. Apud Rufin. de Schem. Lex. pag. 253 corrupte: *Expl. locos*, *q.* 307 *accesserat* Leid. 308 *vident* Medic. a m. pr. *feraeve* male multi.

527 sqq. Mox 301. *remigio alarum* ornate. Alae avium cum navium remis comparari solent. Lucret. VI, 743 et Graeci, πτεροῖς ἐρέσσει Eurip. Iphig. in T. 289. et in Ione 162 ἐρέσσει κύκνος· primoque loco Aeschylus Agam. 52. 302. Ponunt feroces animos; mites et placidos animos accipiunt, ne advenarum conspectu exterriti armis eos propulsent. *quietum animum*, ἔκηλον, s. εὔκηλον, pro placidum, propitium, εὐμενῆ. Ingeniose autem hoc ad *Mercurii* operam refertur, cum ille sit deus commerciorum, persuasionis et humanioris cultus. Ut Horat. *qui feros cultus hominum recentum Voce formasti.*

305—308. Paratur nunc Aeneae ad Carthaginem accessus; cui et ipsi mater Aeneae intervenit. *Per noctem plurima volvens*, οὐκ Ἀτρείδην — Ὕπνος ἔχε γλυκερός, πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα Iliad. κ, 4. (*volvens* non est, ut putat Wunderl., *qui volvit* vel *volverat;* vid. Q. V. XXVIIII, 1. *Wr.*) *lux alma*, grata, iu-

Quaerere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum sub rupe cavata
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
Occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obvia silva,

309 abest *que* a Lougob. et al. Pierio nou probante. 310 *convexu* Zulicb. Oudart. Leid. a m. sec. et Exc. Burmann. 311 iidem fere versus inf. III, 229. 230. (*circa* Alb. *Wr.*) 312 *Achatae* Medic. sed *Achate* firmat Heins. Prisciani auctoritate. *atque uno* Hamb. pr. et Puget. 313 *lati ferri* Hamb. pr. pro var. lect. quod ex Servio esse derivatum Burm. vidit. conf. IV, 131. 314 *sese obtulit* novem apud Burm. quod recte reiicit. Sed ratio est, quod *sese tulit* exquisitius est; ut et illud: *obvia se tulit*, quam *tulit se obviam.* Sic inf. 439. *Infert se saeptus nebula.* III, 598. *mox sese ad littora praecepe — tulit.* Nec tameu semper hoc aequitur poeta. Nam inf. 503 *talem se laeta ferebat.* uou *talis.*

cunda. Ut semel moneamus, *almus* convenit fere cum nostro *wohlthätig*, quo poetae utuntur. 307. Explorat loca nova, et explorat, ad quas oras accesserit, venti vi, seu tempestate, appulsus. *exacta*, quae explorasset, comperisset, *referre.* 308. Color ductus ex Odyss. ζ, 119 sqq., ubi Ulysses in Phaeacum insula expergiscitur; et multo magis ex Odyss. κ, 144 sqq., ubi Ulysses ad Aeaeam insulam appellit. (*Qui teneant*, sc. illa loca; ne ad *oras* pertinere putes, vetant interiecta haec: *inculta videt. Wr.*)

310. Classem occultat sub convexa rupe memoribus consita 162—165. *horrentibus* umbris; arboribus. v. ad X, 237 et sup. prooem. 4. I, 165. 312. 313. *Crispans*, exquisitius quam vibrans, habens. Crispantur, quae incurvantur, inflectuntur; Est τὸ πτύσσεσθαι de hastis Iliad. ν, 134. Binas hastas gerere, mos fere heroum cum apud poetas, cf. XII, 165, tum apud artifices. Res vana esset, exempla congerere. *Achates* Aeneae comes datus, ut ap. Homer. θεράποντες heroum et ἑταῖροι· Idomenei Meriones, Diomedis Sthenelus, Achillis Patroclus.

314. Antequam silvam littoris esset egressus, *sese tulit*, se egit, incessit, facta *obvia* (cf.

Virginis os habitumque gerens et virginis arma,

315. GERENS, ARMA

315 *ferens* Sprot. et Hamb. pr. *Virginis — et virginis Spartanae* miror nemini displicuisse sic iuncta, quippe parum suaviter. Assimulaverat se facie ac vestitu *puellae*, et erat armata *puellae Spartanae* more. Nec importunitatem mutata interpunctione sustuleris. Exspectabas Nympham vel Dianam: *Naidos os habitumque gerens*, aut simile quid; ut Ovid. Met. I, 691. 5 *Naias una fuit — ritu quoque cincta Dianae Falleret, et credi posset Latonia.* (Duplici modo hic erratur, uno, quod repetitio voc. *virginis* vitiosa habetur, altero, quod, qui defendendi poetae partes susceperunt, alienissima ab h. l. repetitae vocis eiusdem exempla attulerunt. Waardenburg in Opusc. orat. poet. crit. pag. 169. ita scribendum putat: *Virginis os habitumque gerens Dea, v. a. Sp.* Si quid in his est vitii, facile illud quidem tollendum, id omne positum est in ipsa orationis compositione. Male enim, quum Spartanae virginis arma Venerem gestare dixisset poeta, quasi se revocans haec subiicit: *vel qualis equos Threissa fatigat Harpalyce.* Sed omnia sana sunt et praeclara, modo interpunge post *arma*, et semicolon, quod est post *Spartanae*, muta in comma, ut haec prodeat sententia: „Virginis os habitumque gerens et virginis arma, *vel* Spartanae, vel Thressae.“ Iam vocem *virginis* iterandam hic fuisse, ex eo intelligitur, quod, nisi ea fuerit iterata, omnia, etiam *os*, quod absurdum est, ad Spartanae vel Thressae similitudinem composita fuisse existimandum sit. Virginis autem arma ea sunt, quae virgini conveniunt, virginalia, arcus parvus, levis et *εὐκαμπής*, quo spectat *habilis arcus* vs. 318. Callim. H. in Dian. vss. 8. sq.: „*Δὸς δ ἰοὺς καὶ τόξα· ἔα πάτερ· οὔ σε φαρέτρην, οὐδ' αἰτέω μέγα τόξον.*“ *Wr.*)

inf. 503) ei Venus, puellae venatricis vultu et amictu. Habuit, quem imitaretur, Homerum Odyss. η, 19 sqq. ν, 221 sqq., ubi Minerva altero loco puellae, aqualem gestanti, in altero pastori assimulata Ulyssi obvia et viae dux fit. Sed non infeliciter rem variavit Virgilius.

315—320. Arcum cum sagitta habebat, et veste succincta, coma sinuque soluto, erat, puellae Spartanae vel Thressae more. Hoc structurae forma variavit. De Spartanarum puellarum exercitatione, quam huc vocant interpretes, palaestrica nota res. Enimvero tum *nudae* erant, ut tot loca docere possunt; vel Plutarchi ille classicus in Lycurgo p. 47 F. et — *More tuae gentis nitida dum* nuda *palaestra Ludis*, Paris ad Helenam apud Ovid. Epist. XVI, 149. cf. Propert. III, 14, 1, ubi v. Intpp. et Crag. de rep. Laced.

Spartanae, vel qualis equos Threissa fatigat

316. SPARTANAE;

316 *Virginis arma Sarranae* h. e. Tyriae (cf. Georg. II, 506 ingeniosa est emendatio Marklandi ad Statii Silv. V, 2, 113. Burmannus eam h. l. exagitat, quod de Tyriis colonis Aeneas nondum aliquid cogitare poterat; Spartanae autem vel Threissae virginis species occurrere iam ante Aeneae debuerat. De Spartana tamen non minus dubitare licet, an uspiam Aeneae visa fuerit. Enimvero poeta non declarat, qualem sibi Aeneas deae speciem animo nunc finxerit; sed lectori delineat formam et habitum Veneris, qualem lector suo animo eam repraesentare sibi debeat. Marklandi autem emendatio locum habet nullum propterea, quod ipsam comparationem iugulat. *Spartanarum* virginum vel Thracicarum formae habitusque notissimi sunt; his igitur uti debuit poeta ad declarandum id, quod per se sensibus legentis subiici satis clare non poterat. Infra autem Venus, ne dea crederetur, recte se Tyriam aliquam puellam simulare poterat, cum iam expositura esset, qui essent, qui haec loca incolerent. *Threissa*, Θρᾷσσα, Θρῇσσα, Θρήισσα, ut Θρᾷξ, Θρήιξ.

lib. III. t. 9. inst. 4. In nostro autem poeta *vestitae* illae sunt et *arcu pharetraque instructae.* Itaque ad communem potius puellarum Lacaenarum habitum erit referendum, cum militaria opera tractarent, atque ideo brevibus tunicis, iisque ad femur usque dissutis, uterentur, ut nudum femur in incessu appareret (unde φανομηρίδες Spartanae puellae; qua de re loc. class. Plutarch. in Lycurgo p. 76. F. Eurip. Andromache 596 sqq., ubi v. Barnes. et hic Cerdam. Pollux VII, 55. adde Clem. Alex. II, Paedag. 10). Hic tamen, idque observatione dignum, ab eo potissimum Spartana virgo designatur, quod arcum cum sagittis gerit et probabile fit, puellas Spartanas venationibus quoque operam dedisse. Nam coma soluta ad eas non spectat; si vel Horatium memineris: *in comtum Lacaenae more comam religata nodum* II, Carm. 11, 23 (quem locum intactum esse relinquendum putamus). (Nempe comparatio cum puella Lacaena instituta ad arma tantum spectat, vid. V. L.; reliquus habitus, qui hoc loco describitur, omnibus venatricibus cum ipsa Diana communis, de qua Christodor. in Anthol. Iacobs. T. III. p. 172. vs. 308. sqq.: *„ἦν δ' ἐπὶ γούνων παρθένιον λεγνωτὸν ἀναζωσθεῖσα χιτῶνα, καὶ τριχὸς ἀκρήδεμνον ἀνιεμένη πλόκον αὔραις." Wr.*) — *vel* (talis virginis) *qualis fatigat* (est, cum fatigat) *equos*, equo incedit: quod proprium Amazo-

Harpalyce, volucremque fuga praevertitur Hebrum.

317. Eurum.

317 al. *Arpalyce, Harpalice.* Sed est Ἁρπαλύκη. Mox vulgo legebatur *Hebrum*; at *Eurum* Rutgersii, Huetii aliorumque (v. Cuningam. ad h. l.) emendatio est, obvia sane et in quam quilibet facile incidat. Docte de ea egit Burm. ad h. l. cf. Bentl. ad Horat. I Carm. 25, 20, ubi recte Euro Hebrus cessit; etiam nuper in Epit. Iliad. 737 ap. Wernsdorf. In nostro loco *Hebrus* defendi potest usu poetarum comparandi motus cursusque celeritatem cum fluviorum impetu. Neque obstat, quod Hebrum nonnulli leni et placido flumine procedere tradunt; poetarum enim non semper est in his summa subtilitas. v. Burm. ad Valer. Fl. V, 180. (addit Iahnius Burm. ad Anthol. Lat. T. II. p. 290. et Schirach. Clav. pag. 541.; de ipso Hebro vid. Wakefield. h. l.; adde, quae paulo inferius scripturus sum, et quae notavi in V. L. ad Aen. III, 76. *Wr.*) Assumi quoque in indicium animi potest: venari Harpalycen ad ripas Hebri; itaque eam secundum amnem decurrere velociorem ipso amne. *Eurum* tamen toti comparationis consilio accommodatiorem esse, negari nequit; nec satis in fluvium, etiam rapidissimum, cadit *fuga*, *volucer*, *praeverti*; at de ventis haec verba sunt sollennia. Itaque, Brunckii quoque V. C. exemplo, *Eurum* reduxi. Inf. VIII, 223 *fugit ilicet ocior Euro.* (Licentiam poetarum supra memoratam respiciens Handius ad Stat. Silv. p. 372. bene monet: „In exterarum terrarum fluminibus memorandis scriptores liberiorem fictionem sibi indulserunt." Heynius, quam in ipsa Virgilii editione deseruit lectionem, *Hebrum*, eandem tuetur ipse in Obs. ad Tibull. I, 7, 14. Ad librorum omnium veterumque Grammaticorum auctoritatem accedit manifesta imitatio, qua Virgiliana haec expressit Silius II, 73. sqq.: „Quales Threiciae Rhodopen Pangaeaque lustrant Saxosis nemora alta iugis, cursuque fatigant Hebrum innupta manus." Tuetur librorum lectionem etiam Wakef. ad Lucr. I, 1003. Quid autem

nibus. *Threissa Harpalyce.* Si omnino puella Thressa memoraretur, de Amazone haec acciperem: cf. inf. ad lib. XI, 659. Idem sequerer, si de Harpalyce Amazone mihi constaret. Tradita tamen de Amazonibus fuere multa, quae nunc accurate non tenemus. Ceteroqui *Harpalyces* in vetustis fabulis notum nomen. Alia est ab Iphiclo spreta, a qua cantilena *Harpalyce* dicta. Ex Aristoxeni ὑπομνήμασι narrat Athenaeus XIV, 3 p. 619. F. Alia Clymeni filia, de qua ex Euphorione Parthenius Erotic. c. 13 narrat. Hic tertia, paullo notior illa ceteris, Harpalyci, Amymnaeorum (ita legendum, sic Amymnos Epiri memorat Steph. Byz.) Thraciae regis filia, quae in silvis educta venatibus et cur-

Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis,
Nuda genu, nodoque sinus conlecta fluentis.

aptius, quam velocitatem Nymphae Thressae cum Thracii fluminis celeritate comparare? Ac si de celeritate agitur, non debent offendere verba et vocabula in designanda celeritate usitata, qualia sunt *volucer*, *fuga*, *praevertere*, immerito vituperata ab Heynio. Quare ne illud quidem, quod prae ceteris reprehensioni obnoxium videatur, *volucrem*, unius Alb. codicis auctoritate in *celerem* mutare ausim. — 318. *Atque habilem de more humeris suspenderat arcum.* Alb. *Wr.*) 319 *comam* Heins. ex scriptis, ut magis poeticum; et sic omnes meliores, etiam Pieriani. Al. *comas.* (sic Palat. *Wr.*) *defundere* Sprot. et Rottend. pr. *dispergere* Leid. un. ex gloss.

sibus sese duraverat. De ea v. h. l. Serv. et Hygin. f. 193. Ea nunc v. 317. ventos (Hebrum *Wr.*) cursus velocitate superat. *fuga*, φυγή, *fugere*, φυγεῖν, sollennia poetis de *cursu* celeri. (similiter Silius III, 307.: „cui cesserit incitus amnis: Tanta fuga est.“ *Wr.*)

318. *De more*, qui venantum mos esse solet. Vulgaris fuisset oratio: *more venatricis. habilem arcum*, qui facile haberi, tractari potest; εὖ ἀραρότα. cf. inf. ad IX, 365. h. l. levis, ut Valer. Fl. III, 523 *levis omnibus arcus:* I, 109 *Tela puer facilesque humeris gaudentibus arcus Gestat Hylas.* Sane alias *habile telum* potest et de magno gravique dici, si scilicet is, qui gerit, sit robustior, v. c. de Aeneae clipeo Aen. XII, 432. cf. ad Tibull. I, 9, 7 et Burm. ad Ovid. II Met. 531. 319. *dederat ventis comam diffundere*, δῶκεν ἀνέμοις φέρεσθαι h. e. ὥστε φέρεσθαι, diffundendam; scilicet comam solutam habebat. Amplificavit haec, ut solet, Claudianus de R. P. 30 sqq. 320. *Nuda genu*, adeoque succincta, ut venatrix; v. ad Callim. in Dian. v. 11, ubi Spanhem., et ad Oppian. I Cyneg. 97, cothurno tamen suras revincta, ut v. 337. subiicitur. Talis Atalanta effingitur ap. Philostr. iun. 15. p. 887 — *Sinum collegerat nodo;* possis intelligere fibulam, ut inf. IV, 139 *aurea purpuream subnectit fibula vestem,* ubi cf. not., et de Charonte VI, 301 *Sordidus ex humeris nodo dependet amictus;* et Claudian. de R. P. 40 *Collectae teneri nodantur iaspide ve-*

Ac prior, Heus, inquit, iuvenes, monstrate mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Subcinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus:

321 *Et prior.* *At prior.* *Ac prius* in al. (*prius* etiam Alb.; apud Foggin. *prio* exaratum. *Wr.*) *inquit*, *nobis m.* Goth. sec. 322 *Si quam hortantem* Zulich. 323 *pharetram* habebant codd. Prisciani tempore et sic Hamb. sec. et aliquot Pieriani. Ita scribendum etiam esset *tegmina*, ut Gudian. a m. pr. *maculoso* Mentel. pr. *aut m.* Menag. pr. 325 *at* Serv. ad IX, 656. et edd. Ald. Iunt. (*at* etiam Palat. *Wr.*) Scilicet erat ea vulgaris lectio, quam Pierius e codd. consensu emendavit. (*at* scripsisse Virgilium suspicetur fortasse, qui Q. V. XXXVII, 2, a. legerit; sed respondentis esse etiam *et*, vidimus Q. V. XXXV, 11. Hoc quidem loco, subiuncta particula *contra* et repetita *sic*, nimis grave foret *at. Wr.*) *sic f. inquit* sec. Hamb. quod meliorem sonum facit, addit Burmann. nisi forte *infit* praestat.

stes. Sed fibula *sinum* non colligit *in pectore*, nec in tunica; nam si bene meminimus, fibulae in humeris, non in pectore, usus in tunica est. Nec in chlamyde et aliis vestibus tunicae superiniectis, talem fibulae usum memini; sed subiectum pectori est cingulum. Occurrunt quidem feminarum signa, in quibus palla medio corpori circumiecta nodo ex pallae oris facto collecta est: at in tunica hoc fieri nequiit. Igitur melius de cingulo accipiemus. Cerda Livii Andronici notos versus apud Terentian. Maur. pag. 2426 Grammat. Putsch. poetae ante oculos fuisse suspicabatur: *Et iam purpureo suras include cothurno, Balteus et revocet volucres in pectore sinus.* Scilicet *Nodus* omnino pro quovis vinculo. (Stat. Theb. IV, 265.: „micat igneus o s t r o, Undantemque sinum n o d i s irrugat I b e r i s;“ coll. Aen. IX, 582. *Wr.*)

321. Quo sermone ac lingua hic in Africae oris, Venus et mox Dido, et sic alii in Sicilia et Italia, cum Aenea uti potuerint, ut, quae dicerent, ab hoc, Troiano homine, intelligi possent, aliena a poesi epica est quaestio, ne dicam inepta. Omnem enim eius vim, illecebras et gratam frau-

Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
O — quam te memorem, virgo? namque haud tibi voltus
Mortalis, nec vox hominem sonat; o, dea certe;
An Phoebi soror? an Nympharum sanguinis una?

327. O, MEMOREM? VIRGO;

326 *mihi est* Franc. *nec* Goth. pr. (vid. Q. V. XXXII, 5. *Wr.*) 327 *O quid te* ed. Ven. *voltus* e Gudiano. *cultus* Hamb. sec. Interpunctionem horum versuum mutavi. (Burmann. haec sic distinxerat: *O* (*quam te memorem?*) *virgo. Namque.* Recte Wunderl.: „Post *O* debebat sequi vocativus, quem verum deae nomen ignorans Aeneas omittit. Ita distingues *O — quam te memorem, virgo*? Similis ellipsis apud Demosth. pro Cor. p. 232. Εἶτ' ὦ — τί ἂν εἰπών σέ τις ὀρθῶς προςείποι; — ἔστιν ὅπου κ. τ. λ.“ *Wr.*) 328 *vox hominum* Gud. a m. pr. cum al. *neque vox* Moret. 329 *Aut-aut* vet. exempla ap. Pier. it. Oudart. et Bigot. praestat *an-an.* Sed, si accuratius interpungas: *An P. soror? an N. s. una?* non vero: *an P. soror, an.* Non enim est pro *utrum an*; sed sunt duae diversae interrogationes.

dem interciperet talis subtilitas. Conventum est inter poetam et lectorem tacite in hoc, ut communi sermone inter se uti putentur Troiani et Achivi et sic porro. Semel monuisse satis est. 323. *Succinctam pharetra*, ut gladio, ferro, succinctum dicimus: scilicet modo *vestis succingitur adducta*, sed *succingere* est interdum instruere ita, ut cinctus ope adiungamus rem. Pharetra autem humeris pendet cingulo vincta. Apud Homerum est ἀμφὶ vel περὶ — ἐβάλετο ξίφος simili more. *tegmen lyncis* vid. ad v. 275. 324. Georg. III, 413 montisque per altos *ingentem clamore premes ad retia cervum.* Hic etiam doctius pro *apro*, *cursum apri premere*, insequi.

327 sqq. Lineas horum versuum videas in Odyss. ζ, 141 sqq. 149 sqq., ubi Ulysses in ignota terra Nausicaam simili modo alloquitur; et Nausicaa respondet fere v. 192 sqq. ut Venus v. 338. Adde Odyss. δ, 376 sq., ubi Menelaus cum Idothea sermonem habet. cf. Hymn. in Vener. 92 sqq. 107 sqq. et Apollon. IV, 1411 sqq. Imitatus est usque ad fastidium copiosus Statius IV, 746 sqq. cf. mox ad 334.

328. Nec tibi vox humana est.

Sis felix, nostrumque leves, quaecumque, laborem,
Et, quo sub coelo tandem, quibus orbis in oris
Iactemur, doceas. Ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc vastis et fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.

330. LABOREM: 333. ET VASTIS

330 *quemcunque* Hamb. sec. et Parrhas. 331 *et quo sub tandem coelo* Parrhas. 332 *iactamur* Leid. (et Alb. *Wr.*) *locorum* et *locumque* nonnulli. 333 *et vastis* Heins. e libris, suadente iam Pierio. antea *vastis et*, ut multi boni codd. cum Romano, quos v. apud Cuningam. item, omnes Gothani. (in Mediceo legitur *et vastis fluctibus*, sed inter *vastis* et *fluctibus* alterum *et* superscriptum; *vastis et* etiam Ald. tert. Nempe Virgilius ea adiectiva bisyllaba, quae per se maiorem quandam vim habent, in medio versu ita solet collocare, ut altera syllaba sub ictum cadat; quo fit, ut ad ipsius adiectivi significantiam accedat rhythmi gravitas. Hinc ubique adiectivum *vastus* in medio quidem versu ita positum apud Virgilium invenies, ut priorem syllabam thesis, alteram, nisi ea brevis est, arsis sibi vindicet; cfr. Ge. IV, 362. 422. 430. Aen. I, 52. 86. 146. 162. 245. II, 780. III, 13. 191. 414. 431. 605. 617. 647. 656. V, 198. 368. 432. 821. VI, 237. 296. 503. VIII, 193. 217. 250. 295. 424. 445. IX, 530. X, 57. 271. 693. 718. 768. XII, 553. Neque eam rem, tot exem-

homo pro abstracto: humanum quid. (*sonat hominem* h. e. significat, prodit hominem. Verbis sonitus, ubi accusativum regunt, inest notio: significare. Catull. XXXXV, 9.: „*Amor dextram sternuit approbationem.*" Ge. III, 338.: „*litora alcyonen resonant. Wch.*) 329. *sanguinis*, e genere Nympharum una. 330. *Sis felix*, *χαῖρε θεά*, ἵληθι. sis propitia. Ecl. V, 75. *Sis bonus o felixque tuis.* petitum ab auspiciis et ominibus. (A Graeco χαῖρε in hymnis usitatissimo, Callim. in Iov. 94. in Dian. 259., hanc formulam repetes; Latinis proprium *salve. Wch.* Praefero tamen Heynianam explicationem, quam ipse tuetur Virgilius verbis ab Heynio laud. *Wr.*) *quaecunque*, qualiscunque dea es, nostris malis succurre, docendo, sub qua parte coeli etc. 332. *iactemur*, versemur; nam et hoc exilius erat: et mox *erramus* pro sumus. Haec et similia nisi observaveris, poetici sermonis vim

Tum Venus: Haud equidem tali me dignor honore;
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;

plis comprobatam, casui potius, quam consilio, tribues. Idem praeter alios secutus est Lucanus, tornandorum versuum bonus artifex, nisi quod ter, III, 236. 655. 735., contrarium praetulit positum, sed, quod facile sentient intelligentiores, recto usus iudicio; nam I, 209, male edidit Cortius: „Erexitque iubas, vasto et grave murmur hiatu Infremuit;" ubi revocanda vulgaris lectio *iubam, et vasto.* Sic etiam, ut redeamus ad Virgilium, ubique *multá vi*, s. *magná vi*, non inverso ordine *vi múlta.* Quae res latissime patet. De V, 821. suo loco dicetur. Itaque non dubitavi auctoribus optimis plurimisque libris hunc ordinem h. l. restituere *vastis et*, qui quam facile a librariis mutari potuerit, promtum est intelligere. *Wr.*) 335 *tum* Heins. e scriptis. v. *tunc.* (ita Palat. et Alb. *Wr.*) 336 *pharetras* Bigot. et Exc. Burm. 337 *que* abest a Reg. *altae* Gudian. *aptare* Servius citat ad Ecl. VII, 32. 338 *urbes* Medic. a m. pr. (est ea prior lectio. *Wr.*)

et indolem non assequeris. Ceterum Odyss. π, 183 sqq. Telemachus Ulyssem a Minerva augustiore forma ac corporis specie ornatum, tamquam deum aliquem, alloquitur simili fere oratione. Neque dissimile Alcinoi dictum Ulyssisque responsio Od. η, 199 sqq. 208 sqq. (— De vs. 334. vid. V. L. ad Ge. III, 562. *Wr.*)

335. *Tali honore*, ex v. antec. int. hostia, sacrificio. Vult enim mortalis virgo videri, non dea. 337. Ad venantum habitum spectat cothurnus. Res nota; ne a sentibus et silicibus laederentur crura. Versus ex Livio Andronico adumbratus: *Sed iam purpureo suras include cothurno.* cf. sup. Ecl. VII, 32. (et Peerlkamp. in Biblioth. crit. Vol. II. pag. 35.; tum Weichert. *Poetar. Latin. Vit. et Carm. Reliq.* p. 63. sqq., qui versus istos non Livii, sed Laevii esse docet. *Wr.*)

338. *Agenoris urbem;* a progenie Agenoris conditam, quem Graecorum mythi (v. Apollod. II, 1, 4. III, 1, 1) Phoenicum conditorem, ex Aegypto oriundum, et eius posteros Sidonis reges faciunt, non Tyri, quae multo serius et floruit et Graecis innotuit. Sidonii — *Tyron urbem ante annum Troianae cladis*

Sed fines Libyci; genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens. Longa est iniuria, longae
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.

339. Libyci,

339 *sunt fines L.* Bigot. *Libyci fines* Dorvill. (et Alb. *Wr.*) *fines Libye* Goth. tert. et Guelpherb. unus a Cortio collatus. (I. H. H. in classic. Iournal. 1814. nr. XVIII. p. 590. coniicit *Adfines Libyci. Wr.*) *genus insuperabile* Pieriani aliquot, Moret. quart. et Goth. sec. Leid. et Reg. pro gloss. forte ex IV, 40. *intractabile ferro* Oudart. (— 340. Bothius in Virgilio Virgiliano scribit, *regere imperium* qui dixerit, scire se neminem; scribendum esse *gerit*; sed vid. Ovid. Ep. ex P. III, 3, 61.: „Sic regat imperium, terrasque coerceat omnes Caesar.“ Et *iura regere* dixerunt Stat. Theb. XI, 165. Manil. IV, 59.; vid. Markland. ad Stat. S. I, 2, 267. Sic etiam *frena, habenas regere. Wr.*) 342 *Vestigia* Parrhas. Menag. pr. Hamb. pr. et Rottend. pr. pro var. lect. Nec hoc male. sed *fastigia* sunt capita narrationis.

condiderunt, Iustin. XVIII, 3. Noli itaque mirari, Sidonem, non Tyrum, Homero memorari. (Mira brevitas pro vides Punica regna, ubi Tyrii sunt et urbs Agenoris. Nam urbem ipsam Aeneas, cui media silva occurrerat mater vs. 314., videre non potuit. *Wch.*) 339. *Sed fines Libyci* sunt, h. e. solum est Libyae pars; (fines saepe pro ipsa regione, vide vel Burm.) simulque *fines* pro incolis, Libybus, dixit, qui erant populus indomitus, asper et ferox. Nam ad Libyes, non ad Phoenices, hoc spectat: *genus intractabile bello*, indomitum, ἀμαιμάκετον, ἄαπτον. (Friget hoc *genus intractabile bello*, si ad Libyea retuleris; neque enim, quare Libyes h. l. eiusmodi epitheto ornet poeta, apparet. Itaque gravius interpunxi post *Libyci*, ut alterum hemistichium ad Tyrios referatur. Ac fortitudinem Carthaginiensium experti sunt Romani maxime secundo bello Punico. Quod si cui asperior videatur haec oratio, quando impeditior eidem videbitur infra IV, 556—559. *Wr.*) Mox 340. *imperium regit* exquisitius quam, tenet, habet. 341. 342. In prosa esset: longa esset narratio; sed rem summatim exponam. Etiam in talibus poeticam vim agnosce. *fastigia* sunt rerum capita, κορυφαὶ λόγων. Pind. O. 7, 125.

Huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum, et magno miserae dilectus amore;
Cui pater intactam dederat, primisque jugarat

343 Mirum, in *Sychaeus* priorem syllabam produci, mox autem v. 348 (ubi scribi poterat *Is Sychaeum*) post tam paucos versus corripi; ut semper aliis in locis corripitur. *Sychaeus* ad scripturam Medicei Cod. aliorumque vetustiorum scripsit Heinsius; cum antea esset *Sichaeus*: quam scripturam retinuerat lib. IV, 502, 552. In Pier. nonnullis *Suchaeus* erat. Heinsius tamen *Synchaeum* a poeta exaratum fuisse autumabat. nam sic scribi ap. Graecos (apud Eustath. tantum, si recte memini, ad Perieget. v. 196). Brunckius V. C. *Sycchaeus* edidit, Συκχαῖος, praeclare. Verum sic alia, eaque multo magis ingrata, varietas eiusdem vocis intra decem versus diversimode scriptae infertur. Alioqui simile exemplum variatae pronuntiationis est in *Sicania* I, 557, et *Sicani* V, 293, et al. Collegit plura Drakenb. ad Silium IV, 778. Ex *Sicharba* nomen *Sichaei* fecisse poetam Servius ait. *Acervas* aut forte verius *Adherbas* Iustino dictus. *Huic Sichaeus erat coniux* Guth. tert. *ditissimus auri* iam Huetiana emendatione tritum est. Me non tam v. 349. 358. 9 et 363 moveret, quam hoc, quod in tali gente, qualis Phoenicum, mercatu et navigatione inclita, ex *auri* potius copia quam ex latifundiis declarari debuisse videntur divitiae. Et Iustinus XVIII, 4, 6 *Huic* (Elissae marito) *magnae sed dissimulatae opes erant*, aurumque *metu regis non tectis sed terrae crediderat*. Enimvero potuit et inter illos esse, qui multas terras in ditione haberet adeoque servorum et clientum opibus valeret; et habuit forte poeta historicos, quos sequeretur, ut ex scriptoribus apparet, sequioribus quidem, sed qui vetustiores exscripsere, ut Io. Malala p. 206. ed. Oxon., qui Servium compilavit, sed alium, quam qualem nunc habemus, et Cedren. Hist. Comp. p. 140 B. διαφθονούμενος αὐτῷ ὡς πολυευπόρῳ καὶ δυνάστῃ. Verbo: speciosa est emendatio *auri*, quam et ipse amplectar; nec tamen talis, ut alteri renuenti hoc idem persuadere possim, aut ut altera lectio pro inepta et absurda haberi queat. Etiam infra X, 563 *ditissimus* agri *Qui fuit Ausonidum et tacitis* regnavit *Amyclis*, et Silius V, 260–266. (recte retinetur *agri*, vid. Q. V. XXXVIIII. *Wr.*) 344 *misere* Zulich. sed hoc iam in *magno amore* latet. 345 *iugavit* Menag. pr.

343. Narrationem quae sequitur, Iustinus persequitur XVIII. 4, 5. cf. Excurs. XI. Sychaeus ditissimus inter Phoenices agris s. agrorum possessione. (vid. Burm.) (et Q. V. in V. L. laud. *Wr.*) *miserae dilectus*, τῇ σχετλίᾳ, pro *a misera*, graece; et hoc pro, *ab ea*, ornate. *Misera* autem amore; uti aliqua *misere* amare dicitur pro, valde amare. (misera appellatur, utpote orbata marito

Ominibus. Sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios inmanior omnis.
Quos inter medius venit furor. Ille Sychaeum
Inpius ante aras atque auri caecus amore
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanae; factumque diu celavit, et aegram,
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago

348. Furor

346 Pro *Ominibus*, *Connubiis* Hamb. alter, Menag. sec. *annis* Bigot. utrumque ex interpretatione. 348 *quos inter medios* Medic. et Moret. pr. Leid. unus a m. pr. etiam nonnulli in Servianis, duoque Gothani. Utrumque dicitur; sed *medius*, puto, exquisitius. v. II, 508. 349 *aram* sec. Moret. *incautum ante aras* — *Clam ferro immitis superat* Bigot. 350 *amorem* Medic. *amore* videtur Rufinianus legisse, ut Rottend. sec. habet. (—351. *factum multum* Alb. *Wr.*) 352 *una spe* Pierius ex uno ant. et sic Goth. pr. *spe vana* Bigot. *elusit* Zulich. *Multa malus*, *simulans*, male in Burm. edit. interpungitur. 353 *in somnos* Voss. sec.

tam caro. *Wr.*) 345. *Intactam*, Homericum κουριδίην ἄλοχον pulcre expressum, *primisque iugarat Ominibus*, h. e. nuptiis, pro quibus auspicia nuptialia dici solent: unde traxit *omina*. Guellius laudat e Propertio (III, 19, 14): *Contineant nobis omina prima fidem* pro amore. (*primis*, ut intactam. *Wr.*) *Pater* autem Belus, ex poetae narratione v. 621. 346. *Germanus* int. Didonis. Rem Iustinus exposuit paullo aliter lib. XVIII, 4 sq. *Quos inter*, int. Sychaeum et Pygmalionem. *Furor* quanto potentius quam ira, inimicitia! 350. *ferro superat* ut δαμᾷ simpliciter caedit, nulla cum vincendi notione. *Securus amorum g.* nil curans; ne ea quidem cogitatione a scelere revocatus, quod sorori, quae misere coniugem amabat, summos luctus crearet. VII, 303 *optato conduntur Tibridis alveo Securi pelagi atque mei.* Mox 352. *malus* ad fraudem ac dolum spectat. (*malus;* de adiectivis orationi ita interpositis vid. Wunderl. Obs. ad Tibull. I, 5, 20.; cfr. tamen V. L. ad Aen. VIII, 559. *Wr.*)

353—358. *Inhumati c.* auget rei atrocitatem et somnii nar-

Coniugis; ora modis adtollens pallida miris,
Crudelis aras traiectaque pectora ferro
Nudavit, caecumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
Auxiliumque viae veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His conmota fugam Dido sociosque parabat.

354. *tollens pallentia* ed. Ven. Distinctio post *coniugis* est a Burmanno; antea non nisi post *miris*. (Malim ita scriptum esse a Virgilio: *inhumati venit imago Coniugis, ora modis adtollens, pallida miris, Crudelisque aras* cet. *Wr.*) 355 *Transiecta* Menag. alt. Goth. pr. 356 *domus et scelus* Medic. *caecumque dolis* Dorvill. non male. *scelus esse* nn. Heins. *scelus ore retexit* Goth. pr. 357 *patriaeque.* Medic. quod illustrat Heins. *patriamque* antiquissima aliquot exemplaria Pierii, alter Hamb. Franc. et Witt. quod haud dubie doctius. (vid. Voss. de Construct. c. XLII. laud. ab Heins. *Wr.*) Sed *fugam* praecesserat; unde errori illud deberi potest; tum minus ingratum est auribus *patria,* quod praefert post Henr. Steph. Burmannus. (*tunc* Medic. et Alb.; vid. Q. V. XXV, 5, b. *Wr.*) 358 *auxilioque viae* Mediceus Pierii. *veteris* nonnulli, sed ambigua fieret oratio. Burm. (*veteris* etiam Medic.; eamque formam restituendam censet Wunderl. Praefat. p. XII. Dicetur de ea re alio loco. *Wr.*) 359 *thensauros* veteres scribunt. v. Pier. ad h. l. *ingens* Zulich. sed altera lectione superscripta. (— 360. *Hi* Medic., sed superscripta *s.* *Wr.*)

rati probabilitatem epitheton hoc, si memineris, insepultos, nisi humentur, quieti reddi non posse. In verbis ante oculos habuit notum Lucretianum: *simulacra modis pallentia miris*, h. e. miro modo pallida. *Crudeles aras*, h. e. scelus crudele ad aras in se commissum, *traiectaque pectora ferro*, h. e. caedem suam, *Nudavit*, cum clam facta esset, manifestam fecit; nam *nudare* exquisite pro retegere, recludere, monstrare. („*crudelis aras traiectaque pectora ferro nudavit*, perverse explicant vocem *nudavit*, tamquam id proprie ad *crudeles aras* pertineat. Dicuntur vero primario sensu *nudata pectora*, alio verbo monstrandi, cuius significationem ipsum *nudare* complectitur, ad superiora intellecto.“ Haec Hand. ad Stat. S. I, 2, 6. *Wr.*) hinc *caecum scelus*, occultum, *domus*, a fratre in sororis marito commis-

Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat; navis, quae forte paratae,
Corripiunt, onerantque auro. Portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernis

365. CERNES

362 *metus aeger* Goth. sec. non male, sed *acer* fortius spirat. *naves sunt forte p.* Zulich. nu: *naves tunc f. paratas Corripiunt.* Burm. (*naves* Medic. *Wr.*) 363 *arripiunt* Graev. *ornarunt auro* qu. Moret. idem *portentur.* 364 *facta est* Puget. *facta* Goth. tert. 365 *cernes* recte defendit Burmann. superato demum colle inf. 419. Mediceus tamen cum multis *cernis.* (*nunc* cum Futuro *cernes* iunctum hanc haberet vim, ut sit *mox*, *paulo post*; sed ea significatio certe a Virgiliano usu, ac nescio an ab omni Latinitate, alienissima est. Virgilius quidem non aliter *nunc* cum Futuris iungit, nisi ita, ut praesentis et futuri temporis notio iungatur, ut Ecl. V, 49.: „tu nunc eris alter ab illo." Hinc saepius de consilio praesenti tempore capto eoque statim exsequendo: Ge. II, 2.: „Nunc te, Bacche, canam." Aen. X, 582.: „nunc belli finis et aevi His dabitur terris." adde Ecl. VI, 6. Ge. II, 226. Aen. IV, 654. Eodem modo ubi Perfectis *nunc* adiicitur, utriusque temporis, praeteriti et praesentis ratio habetur: Ecl. VII, 35.: „Nunc te marmoreum pro tempore fecimus." IX, 53.: „Nunc oblita mihi tot carmina." Aen. IV, 345.: „Sed nunc Italiam Gryneus Apollo, Italiam Lyciae iussere capessere sortes." ib. 356.: „Nunc etiam interpres divum mandata — Detulit." VIII, 99.: „quae nunc Romana potentia caelo Aequavit." adde VIII, 381. X, 393. XII, 210. 237. Quum autem in his propria ubique cernatur huius particulae signisum. cf. Ovid. Ep. VII, 113. De reliquis v. Excurs. ad h. l. (*auxilium viae*, ut sint auxilium viae. De hoc appositionis usu, insigni brevitate, vid. Wolf. ad Tacit. Ann. I, 3. — Cum indicat, ubi reconditi sint thesauri, ipse *recludit tellure*, h. e. effodit e tellure. Ablativi verbis e praepositione *re* compositis similiter adiecti Aen. IV, 545. Ge. II, 313. *Wch.* Adde Not. ad Aen. IV, 244. *Wr.*)

361. *Odium crudele*, μῖσος ἀπηνές· proprie quale est immanis animi. Sic *saevus*, *crudelis*, *atrox*, et similia, poetis pro, magnus, ingens. *metus* autem *acer*, δριμύς, vehemens, proprie de animo exasperato. 364. In *Pygmalionis opes* vis et acumen inest; scilicet quas ille animo et

Moenia surgentemque novae Carthaginis arcem,
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,

ficatio, nt ad praesens tempus referatur, probe distinguendi sont ab bis alii loci, ubi res sibi succedentes indicat haec particola; tum ea plerumqoe geminator et cuilibet tempori iungitor: Aen. V, 701.: „Nonc hoc, nunc illuc pectore curas Motabat versas.“ ibid. 831.: „sinistros, Nonc dextros solvere sinus.“ cfr. etiam VIII, 431. Mere praesentia haec sunt: Aen. II, 56.: „Troiaque nunc stares.“ ibid. 522.: „si ipse meos nunc adforet Hector.“ adde III, 491. V, 398. cet. At non ferendum erat, qood edebatur Ge. IV, 135.: „Et quum tristis hiems etiamnonc frigore saxa Rumperet;“ vid. notata ad Ecl. II, 41. Hinc iam patere arbitror, non posse h. l. ferri *nunc cernes*; at Futurum hic etiam propterea locum non habet, quod nondom se comperisse virgo significat vs. 370., qoo tenderet Aeneas. Itaqoe *cernis* revocavi, i. e. *cernere licet, cernere potes*; qoi usus Praesentis multum poetis freqoentatus ne a soluta quidem oratiooe abhorret: Cic. de Offic. II, 6, extr.: „ut saepe io nostra republica videmus.“ Academ. II, 33.: „Uode memoria, si nihil percipimos?“ ubi Goerenz.: „*percipimus* est *percipere possumus.*“ *Wr.*) 366 *surgentesque — arces* Oodart. (et Alb. *Wr.*) 367 *Bursam* Zulich. Leid. Goth. sec. *mercatique* sc. sunt solom, etsi durius, ma-

spe iam praeceperat; ut et in illis: *dux femina facti*, pro, *suadente Didone.*

366. Sane Didonem arx Byrsa tamquam propriam conditricem habuit; urbem enim iam illa adventante stetisse probabile fit. At hic nolim ita argutari. *Arx Carthaginis* est Carthago. Ἰλίου ἄκρα. 367. *Devenere — et mercati* sunt *solum*, *Byrsam* h. e. locum, in quo postea Byrsam arcem condiderunt, seu *Bysram* verius; ut post Scaligerum ad Euseb. Chron. multi, quos enumerare ambitiosum foret, docuerunt. Sed recte *βόειον βύρσαν*, fabulam, a Graecis haud dubie ortam, poeta sequitur. (Arx Carthaginis, media urbe sita, a Phoenicibus appellata esse videtur בָּצְרָה — Bosra — *munimentum;* cui respondet vox Hebraica בָּצוּר *locus praecisus, munitus.* Duae urbea hoc nomine vocatae innotuerunt, Idumaeae altera, Ies. 34, 6. 63, 1. cf. Cellar. T. II. p. 579., altera in terra Moab. Ierem. 48, 24. Huic opinioni et derivationi nominis favet natura arcis a Strabone l. XVII. p. 1176. ita descripta: *Κατὰ μέσην δὲ τὴν πόλιν ἡ ἀκρόπολις, ἣν ἐκάλουν Βύρσαν, ὀφρὺς ἱκανῶς ὀρθία.* Graeci duram vocabuli pronunciatio-

Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,

luit poeta, quam *mercatumque solum*, emtione paratum, sc. cernes, ut orationem variaret nova iunctura. Sollicitat versum 367 *Beck* V. C. *de sensu crit.* II. p. 62. quippe similem ei, qui supra erat 109. *Saxa vocant.* Potest tamen h. l. ferri ex historiis petitum, ut iis declarandis inserviens; etsi ingrata est iunctura. (Versuum seqq. fides non videtur sollicitanda: neque enim verisimilo est, Virgilium rem a multis celebratam silentio praeterisso. Et verbi substantivi defectus durus quidem, sed defensus Q. V. XV, 4. Negari tamen nequit, ordinem sententiarum non satis esse commodum, ac totum locum multo fore expeditiorem, si transpositis versibus hoc ordine procedat oratio: „Mercatiquo solum — Taurino quantum possent circumdare tergo, Devenere locos, ubi nunc ingentia cernis Moenia" *cet.* Et *devenire* tum de iis, qui classe ad aliquem locum devehuntur, tum de iis, qui in coloniam deducuntur. Sed quum nullum in libris mss. vestigium eo ducat, non ausus sum versuum ordinem mutare. Quid autem, si a Virgilio ea serie, quam proposui, versus hos exhibitos putabimus, sed transpositos a Tucca et Vario ob ingratam vocis *facti* iterationem? Interim scita pronunciatione adiuvari locus poterit. *Wr.*) 368 *Taurinum* Goth. pr. *quantum taurino* Sprot. *possint* Medic. (eamque veram esse lectionem scribit Wunderl. Praefat. pag. XIII.; quam vere, non video. At suspecta etiam fides Heinsii, quum Fogginius *possent* exaravit. Si deserenda esset vulgata lectio, *possunt* potius amplecterer. *Wr.*) *possunt* pr. Voss. 369 *quibus aut venistis* Heins. e Medic. aliisque revocavit; et confirmant id Nonius Marcellus et Priscianus. Romanus tamen cum Oblongo et Mediceo Pierii aliam codicum sectam facit, *quibus advenistis*; hanc sequitur Cuning. scriptura per *t* caussam varietati dedit. (*advenistis* Paris. 2. 3. 7. 10.; in Medic. legitur *aud* superscripta *t*; hinc videtur origo mendosae lectionis *advenistis* cognosci posse. *Wr.*)

nem mollientes *Bosra* in *Βύρσα* mutasse — vid. Casaub. ad Strabonis locum, et Simonis Onomasticon p. 192. — indeque alii, argumento ex significatione Graecae vocis petito — Tacit. Hist. V, 2. — fabulam de tergore taurino composuisse videntur. *Wch.*) In *taurinum tergum* provide vulgare *corium* evitat.

369. *Qui tandem* operose eliquat Burm. Praestat simpliciter dicere, interrogationis vim augeri particula *tandem* (*τί ποτε. τίπτε* ap. Homer.) et desiderium sciscitantis intentius inde elucescere. *qui venistis*, h. e. qui estis, vos, qui venistis. ut Graeci: *τίς δ' οὕτω κατὰ νῆας ἀνὰ στρατὸν ἔρχεαι οἶος.* Il. κ. 82. et saepe.

Quove tenetis iter? Quaerenti talibus ille
Suspirans, imoque trahens a pectore vocem:
 O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annalis nostrorum audire laborum:
Ante diem clauso conponat vesper Olympo.

374. CONPONET

370 *quave* Mentel. pr. *quodve* Menag. pr. *quoque* Hamb. pr. 371 *ab p.* fragm. Moret. *de p.* Frauc. et Menag. pr. 372 *primum* Hamborg. alt. 373 *et placet* Frauc. a m. pr. *tantorum a. l.* Macrob. III Sat. 2, sed V, 14. vulgata exhibetor. *nostrorum a. parentum* vetus codex Pierii, qood frustra ille firmat. (Medic. prior est lectio *laborem*, eodemque modo in eodem aberratum supra vs. 350.; sed talia vix digna, quae commemorentur; quare, si quando similia praeteriero, nemo suceensebit. *Wr.*) 374 *vesper componet* Hamb. pr. *componat* Corradus ait alios legere. v. Burm. Suut scilicet codd. apud Pierium. (Revocavi *componat*; vid. Q. V. VI, 3. Nee illi virgiui audire, uec ipsi Aeneae narrare tum vacabat; hioc *si vacet* diceudum erat, non *si vacat.* Causae autem et conditioni, cui locum nou esse ipsi significamos, nou licet certum quendam eventum adiuugere. Qoasi sic loqui liceat: „uon vacat, haec aodire; sed antequam ad finem narraudi p e r v e u e r o, sol o e c i d e t;“ recte coutra: „v a c a t —, sed — o c c i d e t.“ Male igitur vulgatam lectiouem Wonderliehius verbis Horatii defendit: „si fractos i l l a b a t u r orbis, impavidum f e r i e n t ruinae.“ i. e. fieri potest, ut orbis ruat; sed si fiet, impavidum ferieut ruinae; aliena est ab eo loco dubitatio, per subiunctivum exprimenda, *feriant*, quod esset: *ferient*, *ut opinor.* Nec plus proficitur altero, qoem Wonderlichios laodat, loeo Iuven. XII, 115. Recte Orellius edidit Cic. Tusc. ordine et ad finem pertextam. *Wr.*) In *annalium* nomine argutatur Macrob. III Sat. 2 et post eum alii. Gravius est vocabulum quam narratio, historia, adeoque magis epicum. *Coelum clauditur* modo nubibus obductis, modo tenebris noctis praetentis, ut h. l. Nec huc trahenda *porta Coeli* Georg. III, 261. *Vesper componet diem* quasi mortuum et sepultum; inquit Cerda post

371. *Βαρυστενάχων* Homer., ut Iliad. α, 364 et saepe alibi. ἐξ ὑπάτοιο στήθεος ἀμπνεύσας Apollon. II, 207.

372 — 374. Si ego fata nostra ordine expouere, et tu ea audire velles, dies nos deficeret. Quam ornate singula! Homerus minus sobrie Od. γ, 113 sqq. et ξ, 196 *annos* pro *die* ponit. *repetens pergam*, pro, si repetam. (*pergere* h. l. significat narrationem

Nos Troia antiqua, si vestras forte per auris
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos
Forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum, fama super aethera notus.

V, 36, 102.: „Dies deficiat, si velim — defendere." Aliena sunt, quae Obbarius in Iahnii Annal. philol. Vol. XIII. fasc. IV. p. 421. affert: Horat. Epist. I, 16, 54.: „Sit spes fallendi, miscebis sacra profanis." Sat. I, 9, 54.: „Velis tantummodo — Expugnabis." Propert. IV, 5, 9.: „Illa velit, poterit." Sed vid. ipse Obbar. l. l. *Wr.*) Post v. 374 in Graev. cod. spurius versus subiectus erat: *Quam tibi nostrorum statuatur summa laborum.* 375 *Vestras si forte* Heins. unus. 376 *init* Zulich. *iactos* unus ap. Pierium. 377 *forte* Bigot. a m. pr. et al. *forte mala* Zulich. pro var. lect. *applicat* Sprot. quod Burm. praeferre malit. Equidem vim ac virtutem lectionis non capio. (*attulit* Alb. *Wr.*) 378 *qui* non agnoscit Moret. pr. et sane concinnius subintelligitur. v. Heins. (Non potest commode *qui* abesse, quum, quae sequuntur, *fama super aethera notus*, iungenda sint superioribus *Sum pius Aeneas. Wr.*) 379 *aequora* Menag. pr. et sec. Rottend.

Scaligerum et Turnebum; „qua imagine poetae noctem repraesentare non refugiunt." Vellem idoneis exemplis hoc firmassent viri docti. Dies *obire* et *occidere* alio modo dicitur: petitum a sole. Recte Burmannus monuit, *componere* simpl. esse *finire.* Sic et Serv. ad XII, 109; sed quaeritur de caussa vocis. Ducta scil. notio a cogitatione Solis s. Diei *quieti se reddentis* et componentis se ad somnum, dum occidit. Ducit eo quod adiectum est *clauso Olympo:* uti quis clauso thalamo se quieti tradit, somno componit: cf. sup. ad 249. Alioqui omnino dicuntur *componi,* quae ordinata et absoluta de manu deponimus. Neque simile est illud: *condere diem,* ut Ecl. 9, 52 *condere soles,* et illud Horatii: *Condit quisque diem collibus in suis,* IV, 5, 29. Nam in his occultare, tegere, est, adeoque exigere diem, donec sol occiderit.

375 — 377. *Troia antiqua,* epitheton cum dilectu positum; tanto clarior urbis fama esse debet, quo antiquior illa est. *si per aures iit,* variavit vulgare: si pervenit ad aures vestras. *diversa aequora,* simpl. alia via quam qua iter parabamus; ex illis, *Οἴκαδε ἱέμενοι, ἄλλην ὁδὸν, ἄλλα κέλευθα Ἤλθομεν. tempestas appulit,* δεῦρο πέλασε κῦμα. *forte sua,* casu, qualem tempestas

Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,
Matre dea monstrante viam, data fata secutus.

380. PATRIAM, GENUS

380 *et* ante *genus* sustulit Burmann. auctoribus libris Montalb. Hamb. alt. Bigot. cf. not. (Quis sit, exponit Aeneas vss. 375—379.; iam vs. 380., quid petat, aperit dicens: *Italiam quaero*; qua denique fortuna in ea re usus sit, vss. 381. sqq. demonstrat. Apparet, quam incommode interponatur vs. 380. sui generis commemoratio. Itaque revocavi copulam, quam etiam Parisini omnes, tum Lips. uterq. et Alb. tuentur. Ac saepe ita antiquam matrem, s. patriam et proavorum sedes exquirere dicitur Aeneas. Iahnius *patriam* interpretatur: u t s i t p a t r i a, totumque locum ita distinguendum existimat:

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
Classe veho mecum; fama super aethera notus
Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo;

hac adiuncta explicatione: „idem, qui fama super aethera notus et Iovis summi genus sum, quaero Italiam patriam.“ Quae ratio non debebat placere eius Censori in Diar. lit. Ienens. a. 1827. Supplem. no. 94. p. 366. *Wr.*) *ab I. magno* Romanus. 381 Inepte Grammatici super *Bis denis* commentantur: *viginti* fuisset pedestris orationis forma. 382 *ata fata* Graev. erasa prima littera, quasi voluerit *rata*. Sed vulgatam firmat Burm. *data f. sequuntur* Goth. pr.

afferre solet. Habuit in his, quam sequeretur, poeta orationem Ulyssis ad Polyphemum Od. ι, 259 sqq.

378. *Sum pius Aeneas.* v. Exc. ad h. v. *pius* est religiosus, quoniam omnia ad deorum oracula exsequutus est. Itaque *castum* dixit Horat. C. S. 42. *Penates.* v. lib. II, 293 et ad e. l. Exc.

380. Fabulam poeta sequitur, qua Dardanus a Corytho Tyrrheno genus ducere ferebatur, cum Corythus Samothracicus in eum esset translatus similitudine nominis. v. Aen. VII, 205 sqq. 240 sq. VIII, 134 sq. adde III, 167, 8, ubi v. Excurs. III. Hinc lib. VII, 122: *Hic domus, haec patria est.* II, 620 *tutum patrio te limine sistam.* Hactenus Italia est Aeneae patria; et hactenus *genus*, *a Iove* ductum, h. e. stirpem et originem generis a Iove ducti, quatenus Dardanus, Iovis filius ex Electra, et generis auctor, ex Italia oriundus est. cf.

Vix septem convolsae undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus medio sic interfata dolore est:
Quisquis es, haud, credo, invisus coelestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.

383 *convolsae* Romani et Medic. adeoqne optimorum scriptura. 384 *pererro* Hamb. pr. eadem diversitas IV, 72. Burm. 386 *est* abest a nonnullis. v. Burm. (vid. Q. V. XV, 1. *Wr.*) 388 *carpis vitalis* Montalb. (*vitalis* Medic., qaod probat Wunderl. Praef. p. XII.; nec debebat Burmannus de ambiguitate sonique detrimento adeo esse sollicitus. *Wr.*)

III, 94 sqq. hoc *quaerit*, petit, h. e. terram, in qua progenitor ille ortum habuerat. At Burmannus eam rationem sequitur, ut *genus* nominandi casu positum accipiat: *ego Aeneas, genus a Iove*, h. e. Iovis, ut V, 45, quaero patriam. Quae ratio per se est bona, sed dura est oratio, et haec stirpis memoratio paullo serius, quam reliqua oratio fert, subiici videtur.

381. *Phrygium aequor*, littori Troadis seu Phrygiae minoris praetentum. *conscendi aequor navibus* doctius dictum, pro vulgari, *conscendere naves*. Qui enim *in altum* evehitur, is et *aequor conscendere* dici potest. 382. *Matre dea monstrante viam.* Aen. II, 589 sqq. nihil de via a Venere monstrata monetur, sed tantum de fuga v. 619, 620. Verum fuere aliae in eam rem fabulae: v. sup. Disquis. II, s. VII, p. 52. Quae Servius et Pomponius ex Varrone de Veneris stella hic incommode satis memorant, potuere insidere poetae animo in libro II, 693 *de coelo lapsa* etc. *data fata*, monstrata cum per auspicia tum per oracula III, 95 sq. 163 sq. 375 sq. (Proprie dicitur *oraculum datur*, et *fata* pro oraculis, ut *fata Sibyllina*. *Wch.*)

In 383—385 observa magnificam dictionem ex verborum delectu. *ignotus* Serv. exponit *quasi* propter v. 379 *fama s. a. notus*. Enimvero est in terra ignota, inter homines, quibus ipse ignotus est. Sic *solus* aliquis errare dicitur in solitudine.

Perge modo, atque hinc te reginae ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuntio, et in tutum versis aquilonibus actam,
Ni frustra augurium vani docuere parentes.

389 *ad r. l.* Exc. Burm. *ad* omittit Rottend. sec. quod forte doctius. (*perferre se limina* inauditum. *ad reginae lim.* Alb. *Wr.*) *teque hinc r.* Parrhas. et Venet. quod est lenius. (vitiosum tamen; neque enim *modo* productam habet alteram syllabam apud Virgilium. *Wr.*) *ad lumina* fragm. Moret. et edit. Genev. *profer* Leid. sed v. Burm. 390 *socios reduces* Dorvill. *classemque receptam* Sprot. Hamburg. pr. Leid. un. et Zulich. (etiam Alb. *Wr.*) sed *relatum* recte defendit Burm. Ego addam: hoc exquisitius esse altero; et, ut *ferri in portum* proprium in re nautica est, sic poetica oratione *referri* ex alto vel tempestate iactatum in portum bene dictum. *relictam* Goth. tert.

(*ignotus* active h. l. dictum putat Cort. ad Lucan. V, 500.; non recte. — *Vix septem*, ait Donatus, quasi pro nihilo positum. Non recte: *vix* adiuncto numero significat paucitatem, ut ap. Caes. B. G. II, 28.: „Ex hominum millibus sexaginta vix ad quingentos sese redactos esse dixerunt." Cic. Epist. ad Att. IV, 3.: „Clodius desertus a suis vix iam Decimum designatorem, vix Gellium retinet;" fere i. q. vix unum et alterum; et de Orat. I, 2.: „Quis dubitet, quin in dicendo excellentes vix paucos proferre possimus?" — *Convolsae* i. q. *quassatae*, inquit Wunderlichius; mihi haec ita videntur accipienda: ex harum, undis Euroque convulsarum, numero vix septem supersunt. *Wr.*)

385. Eum interpellavit, vel, non *passa querentem*, pro, *non passa eum queri plura*, graeca ratione; vel, *interfata querentem*. *non passa* sc. queri *plura*: οὐδ᾽ εἴα κλαίειν Iliad. η, 427. (posterior explicatio praeferenda superiori. *Wr.*) Semper autem apud Homer. ἐᾷν cum infinitivo; non cum participio.

387. 388. Ornate. O carum te superis, cum Carthaginem delatus sis! Expressit autem illud, quod aliquoties apud Homerum: οὐ γὰρ ὀΐω Οὔ σε θεῶν ἀέκητι γενέσθαι τε τραφέμεν τε, ut Od. γ, 27. *vitales auras* ex antiquo sermone habet, v. c. ap. Lucret. III, 406 et al.

390. *Classem relatam*, redu-

Adspice bis senos laetantis agmine cycnos,
Aetheria quos lapsa plaga Iovis ales aperto
Turbabat coelo, nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas iam despectare videntur:

395. COELO; 396. VIDENTUR.

393 Heinsius varie tentat, aegre scilicet fercos procedentes eodem tenore casos *bis senos laetantes.* Malit *laetanti bis senos*, vel *bis seno laetantis a.* vel *bis senos laetanti examine.* Scd vulgatam ct codd. et Priscianus l. XVIII. defendunt; unus Sprot. pro var. lect. *luctantes.* Tu vitio sic occurrc, ot accuratius interpungas ct legendo moram facias: *Adspice bis senos, laetantes agmine, cygnos.* 394 *Aetheria quos forte plaga I. ales ab alto* on. Heios. ct Parrhas. (*aetherias quo* a m. pr. Medic. *Wr.*) 395 *turbavit* Dorvill. *turbarat* ed. Vcn. cum aliqoot codd. Pieriunis. *turbabit* Romaous. 396 *captis* Mentel. tert. pro var. lect. Reg. a m. pr. sed adversatur senteotiae. *respectare* Gudiao. a m. pr. *iam nunc spectare* Dorvill. *iam* abest Franc. *desperare* est vitium operarum edit. Heins. (*nunc despectare* legere se malle ait Weichert. Epist. crit. p. 47. Ceterum vide, quae scripsi in Not. *Wr.*)

ctam, reducem. *versis aquilonibus*, h. e. ventis simpliciter. Mox 392 *vani* ad ornatum egregie. *Vanus*, non modo qui pollicetur, quae praestare nequit, sed et qui profitetur vel falsam vel inanem doctrinam. cf. Serv.

393—400. Duodecim naves cum Antheo, Sergesto, Cloanthoque servatas mox videbimus. Has totidem olores innuunt, quos, ab aquila modo agitatos et dispersos, hoste abacto ludibundos plaudentesque terram advolare ostendit Venus. *turbabat* eleganter pro agitabat ἐκλόνει, insequebatur. *aperto coelo* alii sereno, ut sup. v. 155, ego malim pro libero, pervio volantibus. Quae sequuntur, 395. 396. varie accipiuntur et accipi possunt. Difficultas est in voce *capere* et *captas*, cuius ea notio exquirenda est, quae cum voc. *despectare* conveniat: siquidem terra *iam capta*, occupata, *despectandi* locus esse non videtur. *Capere* autem est aut occupare, aut oculis designare, eligere, petere. Plerique Intpp. *terras aut capere* h. e. tenere, insidere, aut *captas iam despectare*, h. e. despicere in terram iamiam capiendam, cui iam appropinquant volatu, ut capiant, occupent; qui quidem modus loquendi, etsi durus, non infrequens est, ut in illo: εἰ δύναμαι τελέσαι γε καὶ

Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,

εἰ τετελεσμένον ἐστίν. Od. ε, 90. Burmannus *captas* intelligit a prioribus, qui in terram iam descenderant, captas. Quod ieiunum esset. Aliam vocis notionem esse diximus, *oculis animoque designare*, *eligere*, *appetere*. In hunc sensum Serv. *capere*, eligere. In Georg. II, 230, quem laudat, est *capere oculis*. Iam si *despectari* aliquid dicitur, quod iam *captum* est, debuit utique *τὸ capere* antecedere; praeferendumque adeo videri possit hoc, ut sit: cygnos terram aut petere, volatu ex alto deorsum facto, aut ad eam, petitam et oculis volatuque designatam, iam propius ferri, ideoque eam despectare; et nunc ludere facto in orbem volatu, donec humi considant aut amne mergantur. Scilicet cogitandum est, cygnos adhuc recto volatu per aerem fugisse, nunc deorsum ferri versus terram, littus puta maris vel fluminis, quod antea insederant: (nam 397 *ut reduces illi*). Igitur haec ratio per se optima esset, nisi id, ad quod mox comparatio transfertur, alio duceret: nam v. 400 classis *aut portum tenet* (atqui hoc erat *terras capere*) *aut pleno subit ostia velo* (hoc, *despectare*). Haec igitur satis declarant poetam aliter haec non accepisse quam, cygnos aut *capere*, occupare, tenere, terras, aut eas *despectare*, volatu deorsum facto. *Captas iam* videri debet adiecisse ornatus poetici caussa, cum in eo essent ut iam caperent, et, tantum non captam, terram e propinquo prospicerent. Conveniunt haec cum participiorum usu apud poetas. Iam et ii, qui devolabant, et ii, qui consederant, ex terra evolando per aerem ludunt: quippe metu depulso. (Res omnis ita animo informanda: C y c n i d u o d e c i m, — totidem numero, quot naves dispulsae — q u o d g e n u s n o n a m a t s o l i t u d i n e m, s e d a g m i n e l a e t a t u r, — ut naves unius classis — t u r b a t i a b a q u i l a — ut naves a ventis — t a m e n p o s t r e m o r u r s u s i n a g m e n c o m p o s i t i, sive l o n g o o r d i n e, t e r r a s e t i n d e i a m s e c u r i l a e t i q u e c a e l u m r e p e t u n t — ut naves tuae iam collectae, laetantibus nautis, ut qui summum discrimen evaserunt, in tutum portum deferentur; — unde intelligitur, utique ad comparationem facere vs. 398., quod negat Wunderlichius. Male Servius: „L a e t a n t e s: post periculum. A g m i n e: volatu, impetu." Verba

Et coetu cinxere polum, cantusque dedere,
Haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, et, qua te ducit via, dirige gressum.

398 *ut coetu* Moret. pr. a m. pr. v. inf. 486. *coetum* Medic. sed *m* notatum. *cinxere solum* coni. Burm. sed v. not. 399 *pubesque tuae puppesque* Bigot. v. Burm. 400 *portus* Hamb. pr. 401 *quo te* Pierii Longob. et multi apud Burm. quod equidem dicerem vulgarius esse. *ducet* ed. Ven. *duxit* Zulich. *via ducit* Bigot. *derige* Gud. et Rom.

aut capere aut captas iam despectare videntur sic intellige: videntur aut capere terras, aut securi iam easdem rursus relinquere et in altum evolare atque ita despectare; vel potius: terras partim capere, partim, qui primi terram attigerant, iam rursus in altum sublati despectare videntur. Possis *despectandi* verbo etiam contemnendi notionem tribuere, ut cycni iam contemnere perfugium et relinquere dicantur; sed nihil opus. Iam tota comparatio ita erat instituenda: „Adspice, ut cycni, quos aquila turbabat quique terras capere aut rursus iam despectare videntur, reduces, i. e. rursus in coelum sublati, — non: „ad litus reversi, ut interpretatur Heynius — polum cinxere,“ *cet.* Hoc ut facilius appareret, vs. 395. sq. interpunctionem mutavi. *Wr.*) 397. *stridentibus alis* exquisitius quam clangentibus. 398. *coetu cinxere polum*, agmine facto *cingunt* (ad oculorum sensum; ut alias coelum subducunt oculis in aere visa) *polum*, coelum, aerem; in hunc alis sublati ludunt volando in orbem, ut solent, vel gyrum. Ita puto omnia satis expedita, in quibus et Burmann. haerebat. Cur autem augurio e cygnis utatur poeta, subtiles rationes afferunt interpretes. v. Serv. et Cerda. Praestat hoc unum monere, quod *Cygnus in auguriis nautis gratissimus ales: Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis*: laudat versus Servius ex *'Ορνιθογονίᾳ*. Macri scilicet Aemilii. (v. Brouckh. ad Tibull. p. 275, ex Isidoro XII, 7.) Nec prorsus alienus a Venere ales est cygnus; nam et curru cygnis iuncto fertur Venus; ut alias columbis aut passeribus. *Dissident autem olores et aquilae* auctore Plinio X, 74 s. 95. cf. Cerda. Athen. IX, p. 393 D μάχεται δὲ (ὁ κύκνος)

Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos;
Et vera incessu patuit dea. Ille, ubi matrem

402 *advertens* Hamb. sec. male. 403 *A vertice* octo apud Burm. quod probat vir doctissimus propter τὸ *avertens*. Sed semper lubricum in talibus iudicium; poetica enim eaque exquisitior ratio praepositionem respuit; et tamen plurimis locis poetae vulgari ratione utuntur; ut, ubi ea a librario potius quam a poeta profecta sit, dictu sit difficile. (*vertice* ad *comas* trahendum pro *in vertice*, ut vs. 110. *dorsum immane mari summo.* Silius XI. ab init. *clades insignis Iapyge campo.* cfr. infra vs. 610. *Ingens argentum mensis.* et Aen. VI, 269. *non plurima coelo monstra sinunt.* *Wch.* Sed vid. V. L. ad IV, 26. — *a vertice* etiam Alb. et fragm. Hulfm. *Wr.*)

καὶ τῷ ἀετῷ, αὐτὸς μάχης μὴ προαρξάμενος. Et hinc ap. Homerum in cygnorum anserumve gentem irruens aquila inducitur, egregio v. c. loco Iliad. ο, 690 sqq. 399. *Pubes tuorum* dictum puto ut *turba tuorum.* *Ostia* docte, h. l. ut V, 281 aditus portus.

402. Numen suum Venus sub discessum prodit, more deorum, qui speciem humanam mentiti mortalem aliquem convenerunt. Declaratur autem divina Veneris forma per summam pulcritudinem cervicis, comas ambrosia delibutas et odorem late spargentes, tum per pallam et per incessum. Vid. Excurs. ad h. v. Si in *rosea cervice* non tam Horatii I Carm. 13, 1 auctoritatem, quam rationem desideras, aut puta *roseum* esse omnino suave vel pulcrum, aut colorem floridum exprimi in tenera cute etiam candidissima pellucentem. (Ad *roseam cervicem* cf. Aen. II, 593. *roseum os Veneris.* Apud Homerum quoque Hymn. in Ven. 182. *δείρην* Veneris admiratur Anchises. *Wch.*) *Ambrosias comas*, ambrosia, deorum hoc unguentum est, delibutas, ab Homero habet, Iliad. α, 528. *palla* Veneris vel ex illo nota, quod legitur Iliad. ε, 315 *πέπλοιο φαεινοῦ πτύγμα* et 338 *Ἀμβροσίου διὰ πέπλου, ὅν οἱ Χάριτες κάμον αὐταί.* habitum itaque deae declarat; *incessum* autem cogita levem illum et volatui similem, columbarum instar. (Vid. Voss. in Epist. mytholog. T. I. p. 138. *Iahn.*)

Adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties, crudelis tu quoque, falsis
Ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.
At Venus obscuro gradientis aere saepsit,
Et multo nebulae circum dea fudit amictu,

406 *est* abest Menag. pr. et Hamb. sec. (etiam Alb. *Wr.*) male. *fugientem tali est v. s.* Longobard. Pierii. 408 *dextrae* Rottend. pr. *dextram i. dextrae* Hamb. pr. 409 *aut veras* alter Rottend. *et v.* tert. Goth. *ac reddere* sec. Hamb. *et notas audire ac r.* Parrhas. ex VI, 689. 410 *vertit* Bigot. *ducit* Puget. 411 *gradientem* Hamb. sec. (*gradientes* Medic. *Wr.*) *saepsit* scriptura est Medicei et Romani. 412 *fundit* Bigot. *fulsit* Wallian. (et Alb. — *multum* Sangall.*] *Wr.*)

407. *toties.* Saepius igitur Venus iam ante nato visa fuerat. Sic Aen. II, 589 *Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit Alma parens* etc. cf. Disquis. II, p. 52.
408. 409. *ac veras audire et reddere voces* non ex aliena persona adscita, sed ut mater manifesta. Cf. verba Ulyssis ad matrem inter umbras. Od. λ, 209 sqq.

412. Densa nube circumfudit eos. Ab Homero eum hoc traxisse notum est, apud quem saepe hoc occurrit; inprimis compara Odyss. η, 14. 39 — 43, quem locum iam monstravit Macrob. V, 4, de Ulysse, quando Alcinoi regiam intrat; ad cuius exemplum totus Aeneae ad Carthaginem et Didonem aditus est adumbratus. adde Apollon. III, 210 — 214, et alios. cf. h. l. Cerda. Totum locum expressit Valer. Fl. V, 400 sqq. Facile vero principes huius phantasmatis auctores ipse oculorum sensus, nebulis ac nubibus vicina loca obducentibus, illud docere debuit;

*] Contulit fragmenta Cd. Virgilii Sangallensis saeculi quarti vel quinti literis uncialibus scripti I. C. Orellius *in Epist. crit. ad I. N. Madvigium*, praemissa *Ciceronis Oratori*, *Bruto*, *Topicis*, *De Optimo Genere Oratorum*, a se editis, pag. LXIV—LXVI. Maxima pars diversitatis a Viro Cel. enotatae spectat ad orthographiam. Cuius collationis mentio fieri non potuit a Gersdorfio, quum hic liber absoluto iam fere Volumine IV. ad nos perlatus sit. *Wr.*

Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere caussas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Laeta suas: ubi templum illi, centumque Sabaeo

413 aberrant codd. in *ne quis* et *neu quis*. v. Burm. *possit* plurimi, male. (pauciores *posset*, in quibus tamen Medicens et, ut videtur, Rom., e Parisinis unus 8., et Lips. alt. per compendium. *Wr.*) *neu qui cognoscere possint* Voss. unus. 414 *Molirive viam* Hamb. pr. *que* Bigot. *moram veniendi ac p.* ed. Ven. *discere caussas* post Longobard. et alios, Pierio inspectos, Rottend. uterque et Hamb. un. pr. var. lect. (et e Paris. 1. et 7. *Wr.*) forte ex Aen. VI, 488 in edd. nonnullis esse videtur *exposcere*. aliquot codd. apud Pierium *exquirere*. 415 *Paphon* Hamb. pr. cum al. ant. (idem e suis codd. affert Cort. ad Lucan. V, 496. *Wr.*) *adit* aliquot ap. Burm. et Pier. (etiam Alb. et Ms. Bosii ap. Cort. ad Lucan. I, 688. *Wr.*)

multo magis cum deos quoque nube amictos et oculis subductos vulgo narrarent. 413. 414. *Contingere*, vim, iniuriam inferre iis tanquam advenis: barbarorum populorum more. *moliri moram* ponderosius quam facere, excitare. Est enim struere vel movere poetis *moliri*.

415. Cf. ad v. 16. Versus ex Homero sed ornatius expressi Odyss. θ, 362 sq. Compara Hymn. in Vener. 58, 59 sqq. et Odyss. η, 80, 81 sqq. de Minerva. At ex Virgilio Statius V Theb. 61 *Illa Paphon veterem centumque altaria linquens*. Quod autem turis et sertorum odores exhalantium tantum fit mentio, non victimarum caesarum, satis docte interpretes referunt ad morem sacrorum Veneris, quod arae nullus sanguis offundebatur, maxime Paphiae Veneri. v. Tacit. Hist. II, 3. cf. h. l. Cerda. Alius cum elegantiae sensu ad id, quod deam deliciarum et voluptatis arbitram decere possit, referat: quomodo enim, inquit, aut victimarum nidore illa delectari, aut inter odores turis et florum istum nidorem desiderare potest? Comparat locum Callimachi de Apollinis Carnei ara H. in Apoll. 80 sqq. Guellius. *laeta* v. 416 accipe, quoniam gaudet Papho. (Wunderl. Venerem laetari putat, quod de incolumitate filii bene speret. Mihi ob ea, quae subiiciuntur, praeferenda videtur Heynii explicatio. — *Centum arae*, vid. Not. ad Ge. III, 18. *Wr.*) *Sabaeo* v. Georg. II, 117.

Ture calent arae, sertisque recentibus halant.
Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
Iamque adscendebant collem, qui plurimus urbi
Inminet, adversasque adspectat desuper arces.
Miratur molem Aeneas, magalia quondam,

418. MONSTRAT;

420 *adspectant*, ut ad Aeneam cum comite referatur, Gudianus a m. sec. cum Rottend. pr. Hamb. pr. et aliis apud Burm. quem vide; item fragm. Vatic. Bottar. p. 170. Sed collis *adspectat* haud dubie melius; nec temporum consequentia aliter permittit. (Wunderl. laudat Tacit. Agr. c. 24.: „*Britannia Hiberniam adspicit.*" vid. etiam Waardenburg. Opusc. p. 169. Ceterum *adspectant* etiam Alb. *Wr.*) *exspectant* Leid. un. *exspectat* Puget. 421 Unus Leid. pr. var. lect. *mapalia.* Haec sup. Georg. III, 340 vidimus esse *aedificia calamis cannisque plexa*, (vid. Silius XVII, 89, 90) *oblonga incurvis lateribus tecta*, *quasi navium carinae sunt* ex Sallust. Iug. 211, qualia adhuc sunt tuguria in cunum exeuntia plurimorum populorum, et ea quidem *plaustris vecta*, adeoque *mobilia.* At *magalia*, priore etiam syllaba producta, sunt agrestia aedificia *stativa*, eoque nomine inprimis veniebant suburbia Carthaginis. v. Bochart. Chan. I, 24 et II, 9: Wasse ad Sallust. l. l. et Gesner. in Thes. h. v. Omnium fundus Servius ad h. l.

418. *Corripere viam*, doctius quam, *iter*, h. e. celeriter, raptim, facere, exigere; sic *corripere gressum;* doctius etiam V, 144 *corripuere campum currus.* Similiter *rapere* dictum occurrit. v. ad Valer. Fl. I, 4.

419. *Qui plurimus urbi imminet* ad magnitudinem refero montis sub ipsis urbis moenibus accubantis; Servius *longum*, Cerda *altum* exponunt. Simpliciter in vulgari oratione dixisses: *Imminet urbi collis aliquantum editus, et Byrsam despicit. Hunc iam adscenderant.* Pro *magno monte* poeta diceret *multum montem*, ut Georg. III, 52 *plurima cervix*, longa et crassa. Minus commode diceres dictum pro *collis plurimum imminet.* Ceterum poeta hoc sumsit ex topographia Carthaginis. Tales enim colles asperos et difficiles in ipso aditu Isthmi, in quo Carthago sita erat, describit Polyb. lib. I, c. 46 τῶν γεωλόφων τῶν ἐπιζευγνύντων τὸν αὐχένα τὸν συνάπτοντα τὴν Κ. etc.

421. Sic Ulysses Phaeacum urbem: Θαύμαζεν δ' Ὀδυσεὺς λιμένας καὶ νῆας ἐΐσας etc. Od. η, 43 seqq. quem totum locum

Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.
Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,
Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa;
Pars optare locum tecto, et concludere sulco;
Iura magistratusque legunt, sanctumque senatum;

425. SULCO. 426. *IURA — SENATUM.*

422 *astra v.* fragm. Vatic. sed *strata* in marg. *virorum* Hugen. 423 *ardentes instant* Muret. sec. (mutavi interpunctionem; de qua re vid. Not. *Wr.*) 424 *molirive a. ac* m. Parrhas. *subducere* Rottend. alter. (et Alb. *Wr.*) Vulgata est apud Schol. Cruqu. Horat. III, Carm. 1. 425 *aptare* plurimi Heinsio et Burm. inspecti. etiam Rom. a m. pr. perpetua varietate. cf. inf. 552. *conducere* tert. Muret. cum glossa, id est, *deducere.* perperam. *tecta et c. s.* tert. Goth. a m. pr. *tecto* singulari numero magis poeticum h. l. 426 Versus a loco alienus: de quo secundis curis statuendum fuisset a Marone. v. not. Nisi confictus ille fuit alia manu ex 507, ubi Dido *Iura dabat legesque viris,* et ex Aen. V, 758 *Indi-*

poeta ante oculos habuit. Magnum aedificii opus bene cum casis et tuguriis componitur: ea sunt *magalia*, de quibus v. var. lect. Dixeritne autem poeta hoc, *magalia quondam*, ex Aeneae persona, an ex sua, dubitare possis cum viro docto (*Meierotto* in *Dubiis* p. 34), et, si illud, an recte dictum sit. Poterat tamen etiam Aeneas auditu haec accepisse; nec necesse poetae ut hoc moneret. *strata viarum* doctius quam viae stratae. Exempla similia collegit Cerda. Viarum autem cura in nova colonia satis est memorabilis: occurrit ea quoque in Cyrene recens condita apud Pindar. P. 5, 117—124.

423—425. *Instant* operi Tyrii; ut plene extulit Silius II, 407 sqq. in loco hinc expresso. (Cum dativus *operi* desit, vide an malis iungere *instant — ducere — optare.* Sic Aen. I, 627. *instant eruere;* verbum *instant* ardorem et festinationem notat. Neque obstat, quod *pars — pars* interpositum; vid. Ecl. I, 65. sq. Tum distinctio mutanda est. *Wch.*) *subvolvere* bene, ut declaret, in altum educi arcem. *optare*, ut III, 109, est eligere h. l. v. Cerdam et al. *concludere sulco*, fossam ducere, definire aedium situm ac locum fossa facta, in quem fundamentum immittatur seu crepido. Male de aratro cogitant.

426. *Iura* sunt iudicia, usu sollenni, adeoque h. l. ipsi iudi-

Hic portus alii effodiunt; hic alta theatri

427. THEATRIS

citque forum et patribus dat iura vocatis. (Delevi asteriscos ab Heynio positos; quamquam etiam Hand. ad Gronov. Diatr. loc. infra laud. damnat hunc versum; modo illud teneatur, Virgilium voluisse variorum studiorum, quae praecipue in nova urbe vigent, imaginem h. l. exhibere; qua in re vel maxime placet ordo rerum non accurate servatus; sic non miraberis, sed laudabis etiam poetam, quod inter vss. 425. et 427. talia interiecit, quae ob ipsam varietatem delectant. An, si supra strepitus per stratas vias commeantium recte commemoratur, fori rerumque forensium mentionem h. l. minus commode fieri existimabimus, aut hominem Romanum id potissimam silentio praeterire potuisse putabimus? Et *iura legere*, quod proprie dictum putat Gronov. Diatr. l. 1, c. 2. pag. 13., cfr. etiam Becker. Eleg. Rom. p. 148., per zeugma explicandum mihi videtur; nisi forte Lucretianum illud exprimere voluit Virgilius V, 1143.: „Iuraque constituere, ut vellent legibus uti;“ *ut—legibus*, i. e. ὁποίοις νόμοις. Si quid tamen in hac descriptione reprehendendum, id fateor mihi displicere, quod, quum supra legatur *adspectat desuper arces*, — puta turres — paulo post sequuntur haec *Molirique arcem*. *Wr.*) 427 *Hinc* sec. Hamb. *portas* Montalb. et Leid. cum al. etiam ap. Pier. Sed de his iam v. 422. *fodiunt* qu. Moret. *lata* fragm. Vatic. Desidero utique aliud epitheton pro *alta*, quod tertio versu iterum legitur: in quo offendebatur quoque b. Schraderus; etiam Iortin. (*Tracts* Vol. II p. 463.) (Weichert. de Vss. iniur. susp. p. 97.: „repetita vox *alta* diversa, quam habet, notione excusatur.“ *Wr.*) *theatris* lectio est fragmenti Vaticani; porro codicis Romani cum tota familia, quae eum sequitur; (sic etiam Palat. *Wr.*) et hoc Heins. praetulit. Alteram ducit Mediceus, *theatri*, quod Burm. revocavit, quia non verisimile sit, ut in

ces. Habentur igitur *comitia creandis iudicibus*, *magistratibus et senatoribus*. ita equidem interpretor. Nam si *iura* loca sint, ubi ius dicitur, durum sic, *legere iura*; et quid tum, *legere magistratus? senatum?* Debebunt scilicet et hi pro *curiis* positi intelligi, h. e. pro locis, ubi illi conveniant. Burmannus *iura magistratusque* magistratus iuridicos, qui ius dicant, explicat. Sed cogitandum erat, Aeneam de monte prospicientem ea omnia, quae hic ponuntur, oculis suis cognoscere. Unde igitur intelligere e longinquo poterat, magistratus iuridicos nunc legi? Si mecum omnino ad *comitia*, quae habentur, referas, tolerabilis saltem est ratio. Sed vel sic hic versus inter reliquos quasi alienigena aliquis habitat; quandoquidem neque grammatico ali-

Fundamenta locant alii, inmanisque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.
Qualis apes aestate nova per florea rura

nova urbe theatra exsistant. Si tamen ad hanc snbtilitatem descendere velimus, theatri mentio hic omnino nulla fieri debebat. v. not. Sed alterum est magis epicum. (quid sit in ea lectione epicum, non perspicio. *Theatris* praeter Rom. praebent Fragm. Vatic., Mentel. alt., Hamb. pr. et a m. pr. Gud.; *theatri* praeter Serv. et Nonium Mediceus et ceteri, ut videtur, omnes, etiam uterque Lips. Apparet igitur, utramque lectionem gravibus commendari testimoniis. Wunderlichius retinuit, quod Heynius in minore edit. expresserat, *theatri*, addita tamen futili causa, quod vel u n u m theatrum satis displiceat; vid. Q. V. XXXVIIII. Revocavi tamen ipse hanc lectionem, quia consultius videbatur, in re tam dubia unius praestantissimi cod., Mediceum dico, auctoritati obsequi; tum quia pluralis natus videri potest e praegresso plurali *portus*; deinde quod ita solet numeros Nominum variare Virgilius, Nomina autem in proximis vss. posita pluralia sunt; denique non est verisimile, in nova urbe condenda plura simul inchoata esse theatra. *Wr.*) 428 *Fundamenta petunt* alii apud Pier. etiam fragm. Vatic., quod *locant* in marg. habet. 429 *exscindunt* Zulich. 430 *florida* pr. Moret.

quo vinculo ceteris adnectitur, nec sententia ipsa colligatur; nam reliqua omnia ad aedificia nova, quae excitantur, spectant. (sed vid. V. L. — *s a n c t u m senatum* videri ab Ennio petitum potest; vid. p. 74. edit. Hessel. Wunderlichius laudat Cic. Or. in Cat. I, 4., ubi senatus Rom. orbis terrarum s a n c t i s s i m u m gravissimumque consilium appellatur. *Wr.*)

427—429. An theatri structuram Phoenicibus recte, atque adeo in ipso rerum initio, dederit, viderit poeta; Graecarum sane civitatum coloniis hoc accommodatius. (vid. Q. V. in V. L. laud. *Wr.*) Sed res praeclare ob oculos posita. Portus *cothon* dictus proprio nomine ap. Liv. et al. v. Bochart Chan. I, 24.

430—436. Expressa ex Georg. IV, 163—169, ubi v. quae ad interpretationem faciunt, inprimis de mellificio. cf. Aen. VI, 707. 8. 9. Comparationem, quam mireris cuipiam displicere potuisse, adversus H. Stephanum diss. de Criticis p. 111 defendit Burmann. Praeiverat Homerus Iliad. β, 87—90. Deest quod τῷ comparanti *qualis* pro qualiter, quomodo, respondeat: *tales*, eodem modo. *sub sole* Burm. vult esse, sole oriente, summo

Exercet sub sole labor; quum gentis adultos
Educunt fetus, aut quum liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas;
Aut onera adcipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a praesepibus arcent;
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum iam moenia surgunt!
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.

431 *gentis adultae* Hamb. sec. Traducta nonnulla e Ge. IV, 163 sqq. 432 *excidunt* Graev. a m. pr. *perducunt* Oudart. an *producunt*? addit Burmannus. Sed *educunt* ex alveariis; et Macrob. V Sat. 2 defendit. *et conliquentia* Goth. tert. *stillantia mella* Hamb. pr. cf. Ge. IV, 164. (*liquentia* hic producta, sed correpta prima syllaba infra V, 238., ubi vid. Heyn. *Wr.*) 433 *distentent* malit Cuning. Contra Ecl. IX, 31 *distendunt* ex codd. praetulit Heinsius. Est quoque hoc Ge. IV, 164 ubi versus leguntur 167. 8. 9. qui h. l. sunt 434. 5. 6. et 162. 3. 4. qui h. l. sunt 431. 2. 3. *aut d.* Zulich. 434 *excipiunt* Bigot. (quod arripuit Wakefield; vid. etiam V. L. ad Ge. IV, 167. *Wr.*) 436 *Fragrantia tecta* malit vir doctus in Obss. misc. crit. T. II, pag. 29, quia *mella* iam v. 432: ratione parum idonea. cf. Burm. *flagrantia* etiam hic codd. ut alibi; sic Goth. tert. (etiam Medic. a m. pr., antiquum vitium et saepe obvium, ut etiam Servius discrimen verborum *fragrare* et *flagrare* indicare non supervacuum putaverit. Confusio orta e quadam pronunciandi illius verbi difficultate; unde factum, ut etiam *fraglantia* interdum pro *fragrantia* in libris mss. reperiatur; vid. V. L. Ge. IV, 169. *Wr.*) 438 *suscipit* tres apud Burm. c. Goth. pr. *conspicit* Hamb. pr. *prospicit* Vratisl. merae utique aberrationes. Aedificia alta et excelsa *suspicimus* proprie. Commode itaque poeta hac voce usus est, ut altitudinem aedificiorum eo ipso subiiceret animis. Hinc etiam *fastigia urbis* dixit pro tectis.

mane. Georg. IV, 185 *mane ruunt portis.* Sane ita res fert; nec intercedo, quo minus sic accipias. Alioqui *sub sole* per se est, simpl. interdiu, per diem. Ita nec *sub die*, *sub nocte*, tam anguste accipitur a poetis. Ovid. Met. I, 602. 3. *Et noctis faciem nebulas fecisse volucres Sub nitido mirata die.* Supra quoque Ecl. II, 13 *sole sub ardenti* aliter dictum non est.

437. Egregie ad affectum haec exclamatio! quid enim his rebus conspectis Aeneae per maria et terras erranti, ut novam sedem quaereret, nova urbe condita optabilius videri debuit!

Infert se saeptus nebula (mirabile dictu)
Per medios, miscetque viris; neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,

439 *se saeptum* alter Menag. at vide ad 314. 440 *viros* Bigot. et unus Heins. Et sic iam Pierius fuisse memorat, qui legerent: *Per medios miscetque viros* sc. se. 441 *umbrae* tamquam exquisitius recepit et docte illustravit Heins. Adde Markland. Ep. crit. p. 121. Vel Probi auctoritas in Servianis, et latius in Pomponio Sabino, satis erat gravis; accedebat Codex Montalb. et inter Burm. codd. Bigot. et tert. Mentel. a m. sec. Vulgo *umbra*. (Improbare *umbrae* videtur Iahnius. *Umbra* deberi videtur praegresso *media*. Duplex est vocis *laetus*, etiam *laetans*, structura et significatio. Proprie ubi ponitur, adiunctum habet ablativum; sed ubi copiam quandam et affluentiam significat, requirit genitivum. Quare non ausus sum lectionem Heinsio, Burmanno, Heynio probatam deserere. Hunc in modum etiam quod Aen. XI, 73. legitur *laeta laborum* accipiendum, ut sit i. q. laboriosa, πολυεργὸς, πολύτεχνος, ἐργάτις, *Kunstreich*. Nihil obstat Aen. XI, 280.: „nec veterum memini laetorve malorum," qui genitivus referendus ad verbum *memini*. Atque hoc dictum puta de usu scriptorum aureae aetatis; nam posteriores, non tam Graecam rationem secuti, quam perverse imitati Virgilianam dictionem, adiectivo *laetus* etiam proprie posito genitivum iungunt, ut Sil. VII, 338. XIV, 279. Stat. Theb. V, 118. Neque tamen negarim, posse h. l. etiam *umbra* defendi, ut *laetus* sit fere i. q. *iucundus*, quod in Lips. obl. pro interpretamento suprascriptum; sic Ovid. Ep. ex P. I, 2, 25.: „Adde loci faciem nec fronde nec arbore laeti." paulo aliter Virg. Ge. I, 112.: „Litora myrtetis laetissima," ubi vid. Heyn. Sed hoc videor mihi iure contendere, facilius *umbrae* in *umbra*, quam *umbra* in *umbrae* mutari potuisse. *Wr.*)

439. 440. Observa, quomodo in singulis vulgarem formam evitaverit; etiam ipso graecismo: *μίσγεται ἄνδρεσσιν*, immiscet se turbae, nec cernitur ab ullo, *οὐδενὶ ὁρᾶται*. Confer tamen Homerica Od. *η*, 37—42.

441. Praeclare poeta hoc adornavit, ut epica dignitas inesset omnibus, quod Didonem convenit Aeneas in templo, ad quod eum via ipsa duxerat; regina autem in eius vestibulo pro tribunali sedens, negotia publica curat. Templum in luco conditum, ex vetere more; et quidem *eo in loco*, *quo* portentum se obtulerat terram fodientibus, caput equinum, pro omine acceptum. (*primum* vs. 442. si quis cum substantivo *signum* iungere velit, haud repugnaverim; et

Quo primum, iactati undis et turbine, Poeni
Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello
Egregiam et facilem victu per saecula gentem.

443 *effudere* viticse Exc. Burm. *locum signo* ed. Ven. ap. Maittair. *quo r. I.* Leid. et Voss. 444 *Monstrabat* Gud. Zulich. Graev. (et Alb. *Wr.*) *monstravit* Moutalb. et Hamb. alter. *monstraret* fragm. Moret. *signam* (ex *sic nam*) et ab alt. mauu *signum* Gudian. (etiam Medic. a m. pr. *signam*, sed *c* suprascripta. *Wr.*) *signum* tres al. ap. Burm. et iam ap. Pier. 445 *facilem victus* coni. olim Burm. ad Val. Fl. VI, 323, sed *victu* eodem seusu accipi posse ad h. l. fatetur. Esset tameu alterum elegantius. Turbas, de quibus iu Exc. ad h. v. egi, fecit in hac forma, quod permutata fuit cum altera illa, quasi *facilis victu* esset dictum ut *facilis visu*, *auditu*, *cognitu*. ductum quoque illud modo a *vivere*, modo a *vincere*: uude fuit vir doctus, qui *haud facilem victu* corrigeret. Sed *victu facilis* ducendum erat ex *victus facilis*. Qui victum habet facilem, is *victu facili esse*, et exquisitius *facilis victu* vel *victus* dicitur. Gens *victui facilis* iterum diversum quid designaret, ut vel exemplo intelligas: *ager pecori facilis*, qui praeclaris suis pascuis pecus facile alit. (vide, quae in Not. disputavi. *Wr.*)

vid. Q. V. XXVIII, 3, f. *Wr.*) 443. *Signum*, omen intelligam. *Ostentant caput effossa tellure repertum Bellatoris equi, atque* omen *clamore salutant*, Silius II, 411. servatum inde in numis Carthaginiensium *equi caput*. v. c. Raschii Lexic. numismat. voc. *Carthago*. Poetam agnosce in hoc, quod non simpliciter inventum, sed *a Iunone monstratum*, obiectum fodientibus, narrat. *Sic nam* (per hoc *signum*) portendebatur, fore Poenos gentem bellicosam (cf. inf. III, 539 sq.) et *facilem victu*, hoc est, quae habitura esset victum facilem et expeditum, abundantem ex agrorum ubertate et cultu. De hoc v. Excurs. XIV ad h. v. (Mihi quidem illud *facilem victu* latiore sensu de omnis generis felicitate dictum Virgilioque illud Homericum θεοὶ ῥεῖα ζώοντες obversatum fuisse videtur. Ea interpretatio firmatur usu veterum scriptorum, ut Terent. Adelph. III, 4, 56.: „Quam vos facillime agitis! quam estis maxime Potentes, dites, fortunati, nobiles!" Plaut. Curc. V, 2, 6.: „PL. Nugas garris. CU. Soleo: nam propter eas vivo facilius." Hinc *victu* Supinum esse arbitror. Theocr. XI, 7.:

Hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum et numine divae:
Aerea cui gradibus surgebant limina, nexaeque

448 *nixae* multos legere iam Servius notavit. Eandem lectionem codices a Burmanno enumerati habere videntur, non, *nexae*. (*nixae* videtur etiam in fragm. Vat. legi. *Wr.*) *Trabes aere nixae* Catroeo arriserunt, ut sint columnae aeneae epistylio subiectae, quod adeo columnae ex aere innititur: uti constat *capitulis aereis columnas* usitatas aliquando fuisse. cf. Plin. XXXIV, 7. Enimvero de portarum postibus agi ea, quae utrinque adiunguntur: *surgebant limina — foribus cardo st. a.* satis declarant. Possent et ipsi postes aeneis basibus innixi dici: verum sic de limine bis poeta memoraret.

„*Οὕτω γοῦν ῥάϊστα διᾶγ᾽ ὁ Κύκλωψ.*“ cl. etiam Phaedr. III, 7, 13. Taubmann. ad Plaut. Epid. II, 2, 59. Westerhov. ad Terent. l. l. Graev. ad Cic. Ep. ad Fam. III, 12. et ad Iustin. II, 1. tum quae ipse notavi ad Ge. II, 460. Sic nostro loco faciles victu Carthaginienses vocantur propter opes et omnium rerum affluentiam. Idque equi capite significari poterat, quia hoc signum gentem bellicosam fore et bellis fines amplificaturam opesque acquisituram; quod firmat Iustinus de eodem portento ita scribens XVIII, 5.: „Ibi quoque equi caput repertum, b e l l i c o s u m p o t e n t e m q u e populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit.“ *Wr.*)

446. *Templum donis opulentum et numine divae*. *dona* de vasis, utensilibus totoque apparatu sacro intelligo: *numen* cum Servio accipio de simulacro deae ex auro aliave pretiosa materia facto, quod τὸ *opulentum* postulare videtur; (nec tamen sic *numen* est simulacrum, sed *numen divae* pro *diva*, et haec ad simulacrum refertur). Alii *numen* eo referunt, ut numinis praesentia horrorem intrantibus incutiat, quod Burmannus malit. Ita vero *opulentum* paullo durius dictum. Ad magnificentiam templi, in quo condendo occupati erant Poeni, declarandam magis idonea esse videtur prior interpretatio; neque omnino in templo exstruendo numinis praesentia operis faciendi pars est. (Vim propriam verborum si spectamus, simplicissimam puto esse hanc rationem: Opulentum erat templum donis et numine divae, quia per numinis summam potentiam et auctoritatem fiebat, ut plurimi eius opem in-

Aere trabes; foribus cardo stridebat aenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit; hic primum Aeneas sperare salutem
Ausus, et adflictis melius confidere rebus.
Namque, sub ingenti lustrat dum singula templo,

449 *cardo str. ahenus* vir doctus legit Miscell. Obss. Vol. II T. I p. 85, inutili plane emendatione. 450 *Hic* tres ap. Burm. *in templo* Puget. (*H. pr. luco* fragm. Vat., sed *in* superscriptum. *Wr.*) *res ablata* Hamb. pr. 451 *Hoc* primum (sc. in luco) Longob. Pierii. *spectare* Zulich. Goth. tert.

vocarent donisque templum ornarent. Potentia igitur numinis templum donis ditavit; hinc ipsum divae numine opulentum dicitur. Congruens est huic explicationi, quod infra legitur vs. 454.: „dum, quae fortuna sit urbi, Miratur;“ nisi hoc ad fortunam resque urbis in artis operibus expressas, non ad opes, referre malueris. Si quid tamen supererit, quod displiceat, ea fortasse poetae est, non interpretis causa. *Condebat* autem, — pro quo quis *condiderat* exspectaverit — aut quia restabat aliqua pars operis, aut, quod verum puto, quia rem inprimis memorabilem expositurus est poeta. *Wr.*)

448. 449. Ad heroicorum temporum magnificentiam pertinet, quod omnia ex aere fecit. Unam laudabo Alcinoi regiam Odyss. η, 86 sqq. Homerus eandem elegantiam ad deorum sedem, Olympum, transtulit. Quid? quod Romae talis magnificentia erat frequens, cuius adhuc in Pantheo vestigia deprehenduntur, ut Spencius bene monuit. Ornatissime autem singula extulit. *Aerea gradibus surgebant limina*, h. e. limen erat ex aere: seu ut *limen* pro foribus dictum accipias, seu ut *proprie* dictum sit, id quod malo; quia fores mox memorantur. *Surgere* non modo aedificium, sed et singulae partes dicuntur, quae in eo sunt, inprimis editae et altae: surgunt itaque limina gradibus, per gradus, fiunt subiectis gradibus per quos ad ea adscenditur. Sed quid est alterum: *nexae aere trabes surgebant? trabes* haud dubie sunt postes; *aere nexae* vulgo sic accipi videas, ut *postium*, h. e. trabium ex ligno, v. c. abiegnarum, vincula et clavi seu unci sint ex aere. At hoc

Reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se, operumque laborem,

455 *labores*, quud iu vulgaribus nunuullis edd. visitur, duo Goth. Menag. pr. et sic alibi variatur. v. Burmaun. Vide porro aunon accuratius distiuguatur: *dum*, *quae f. sit urbi*, *artificumque manus inter se*, (sc. quae sint) *et* (dum) *o. l. miratur*. Sed *mirutur manus inter se* est exquisite, sc. dum *inter se comparat*.

pro reliqua templi magnificentia quam esset ieiunum: quod recte sensit Catroeus. Alii indutos postes aereis laminis intelligunt; at nec hoc sive sensui sive iudicio nostro satisfacit. *Nexas aere trabes* putabam olim dictos postes aeneis cardinibus iunctos; idque patere vel ex Claudiani imitatione XXXIII, 237 *ferrati postes; immensaque nectit claustra chalybs*, h. e. ex chalybe erant cardines immensarum valvarum. Non videram verborum ordinem esse hunc: *nexaeque* liminibus, adiunctae et impositae limini *trabes*, postes, *surgebant*, erant ex, *aere*. Tandem *foribus cardo stridebat aenis*, h. fores erant aenae. Quod autem toties materiam repetit, facit Homeri exemplo. cf. Burm. ad Ovid. II Met. 107.

452. *Afflictis melius confidere rebus*. de *rebus afflictis* explet Serv. et ceteri. Sed et absolute sic ponitur etiam apud Ciceronem; nunc *magis* fiduciam habere fortunae suae coegit, bene de ea sperare.

455. *Artificum manus* h. e. opera, et *operum labores*, opera affabre elaborata. *inter se*, dum varii generis et artificii opera *comparat*. (*artif. manus* ad artem refer sive pingendi rationem, cuique artifici propriam. Petr. Satir. 83.: „Zeuxidos manus vidi, nondum vetustatis iniuria victas." Add. Stat. Silv. I, 3, 47. Ab *arte* autem distingues *operum laborem*, cf. Ge. II, 155. *Wch.*) Picta autem in pariete fuisse ea putanda sunt, quorum argumentum mox exponitur, area dispertita in plures areolas, quae singulae singula argumenta capiebant. Commemorantur ex iis *septem*, observatu etiam pictorum ingeniis digna: 1) pugna Troianorum et Achivorum, fortuna varia. 2) Rhesi noctu oppressi caedes. 3) Troilus fugiens. 4) matronarum Troianarum pompa peplum in Palladis templum deportantium. 5) corporis

Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque iam fama totum volgata per orbem,
Atridas, Priamumque, et saevum ambobus Achillen.

458. ACHILLEM.

457 *Volgante* Sprot. 458 *Atridem* Seneca Ep. CIV, forte ille caussae, inquis, quam ibi agit, serviens. *Atridam* Bigot. et *Atridem* ex Seneca Cerda recepit. *Atriden* etiam Cuningham. Iam si rationes criticas audias, levior ista est auctoritas, quam ut ei aliquid tribui possit. Possunt tamen altera ex parte librarii videri reposu sse pluralem *Atridas* tamquam sibi notiorem; cum non viderent, durum esse et insolens, ut *ambobus* ad tria capita referatur; tum uni tantum Atridae, Agamemnoni, saevum fuisse Achillem, non utrique. Studiose tamen poeta *ambobus* posuisse videtur, cum *saevum cuspide Achillem*, vel alio modo dicere potuisset. Locum Homer. Odyss. δ, 335—339, possit aliquis pro exemplo laudare, nam et ibi νεβροὶ cum matre cerva in ἀμφοτέροις spectari videri possunt; sed hinnulos ibi poeta binos a matre relictos ponit. (Et sane eo ipso loco Schaeferus defendit pluralem *Atridas* ad Lamb. Bos. Ell. p. 291. Recte utique; num omni vi careret illud ἀμφοτέροις, si non mater eo numero inclusa esset. Neque indigemus Brunckii invento: „*Ambobus* accipe

Hectorei redemtio. 6) pugna Memnonis. 7) pugna Amazonum ad Troiam. (Ad vs. 488. haec scribit Wunderl.: „Cum cetera argumenta sua quodque areola proposita esse putentur, non video, cur non Aeneae, inter principes pugnanti areola singularis assignanda sit. Maronem, in prioribus prolixum, in his duobus vs. 488. sq. breviorem esse decet." *Wr.*) Occurrere autem in pluribus tabulis Achillis persona debuit, modo in acie pugnans, modo Hectoris corpus Priamo reddens, modo Troilum caedens, modo Memnonem, modo Penthesileam. De ceteris v.

Excurs. ad h. v. 458. *Saevum ambobus Achillem; saevus* fuit in Priamum, Hectore caeso; in Agamemnonem saeviit ira et pervicaci odio propter ereptam Briseidem: itaque saevum omnino accipiam, exquisite pro infestum, iratum. (nam *saevus* poetis de iracundo). Si *Atridas* recte legitur, (v. V. L.) *ambobus* ita positum est, ut *et illos et hunc*, adeoque tres, designet; etsi non sine exemplo, cum alterum nomen collectivum sit duorum. Si tamen alteri ex Atridis infensus fuit, quidni et fratrem odio habitum dicat poeta? Ut *ambobus* de utroque exercitu accipiam,

Constitit, et lacrimans, Quis iam locus, inquit, Achate,
Quae regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus. Sunt hic etiam sua praemia laudi;
Sunt lacrimae rerum, et mentem mortalia tangunt.

pro *Achivis* et *Troianis*; ut VII, 470.: *Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.*" Nec necesse est cum Wunderlichio ita statuere, ut in voce *Atridas* de Agamemnone praecipue cogitasse poetam existimemus. *Saevus* autem non solum est *iratus*, sed etiam *nocens*; et ita Atridae utriusque causae saevus erat Achilles. *Wr.*) *scaevum* Moret. qu. *Priamum saevumque* Voss. *ferumque* Goth. alt. *Achillen* Probus et Cledonius Grammaticus, ut Dorvill. et al. (quod revocavi; vid. Q. V. III, 1. *Wr.*) 459 *Quis non* Bigot. *quis nam* Leid. unus. *qui* Cuning. edidit e cod. Mark. 460 *in* omittunt tert. Mentel. et Regius, hic cum glossa: *scilicet in*. *nostris* ed. Iunt. — *in nostris terris* alter Menag. 461 *sunt hic et* Franc. *haec* Parrhas. 462 *En lacrimae* Parrhas. Heins. in ora cod. sui mutaverat distinctionem: *sunt lacrimae: rerum et m. m. t.* Arridebat hoc Burmanno, ut *mortalia rerum* sint, res mortales; quod illustrat. Et hoc quidem ita dici posse, nemo dubitet. Sed primum illud durum, quod intersertum ita datur: *rerum et mentem mortalia.* Sensisse hoc videtur ipse Burmannus; itaque apponit alterum: *sunt lacrimae*, *et rerum m. m. t.* Tamen vel sic manet alterum, quod monere volebamus, ut illud nude positum: *Sunt lacrimae*, sibi quid velit, non videas. Tentabat idem vir sagacissimus: *et gentem mortalia tangunt*; ita vero poetica vis plane iugulatur. Scilicet accidere hoc nostrum cuique solet, ut semel offusa menti nube in sudum emergere nequeamus. Burmanno sensu carere videbatur illud: *lacrimae rerum.* Sed *res* simpliciter pro rebus humanis, casibus mortalium, atque etiam de rebus adversis passim dici, virum doctissimum nihil praecessit, quod, ut faciam, inducat me. (vid. V. L. *Wr.*)

460. *Nostri laboris* pro, laborum, πόνων, h. e. famae de nostris calamitatibus. Est autem hoc rhetoricum. Ap. Severum in Ethopoeia III in Gale Rhet. select. p. 222 Hercules: τόπος οὐδεὶς τῶν ἐμῶν ἀμάρτυρος πόνων καθέστηκε. 461. *Laudi* pro virtute et rebus gestis, quae laudem merentur, ut saepe. v. Cerd. et Burm. scil. ex Homerico κλέος. ut contra ἀρετὴ pro laude saepe apud Pindarum. Virtuti etiam hic honos suus habetur. 462. *Sunt* etiam hic *lacrimae*, h. e. miseratio, *rerum;* deflentur res, h. e. casus humani; sunt hic pectora, quae lacrimas impertiant casibus et calamitatibus aliorum. (ut infra

Solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum pictura pascit inani,

non latebat; ut in illo *quantum spes ultima rerum libertatis habes?* Lucan. VIII, 454. *tanta homines rerum inconstantia versat* Ovid. Met. XIII, 646. Rebus humanis si illacrimamur, fernnt illae et accipiunt lacrimas, quae ipsis debentur; sunt *illis* lacrimae; et doctius: *sunt lacrimae rerum.* Imitatus haec Valer. Fl. I, 723. 4. sed alium in sensum. Pelias vindictam de Iasone sumturus: *Sunt hic etiam tua vulnera, praedo; sunt lacrimae carusque parens.* h. est hic, quo lacrimae tibi exprimi possint, parente necato. (vid. Not. *Wr.*) 463 *metum* multi scripti et editi. (quam multi, non dixerim; ex Heinsianis tres tantum. *Wr.*) scilicet hoc vulgare et pedestri orationi magis consentaneum. Ita etiam doctius dixit: *solvere metum* quam *solve metu* ac. animum. *fert haec* Franc. v. Burmann. 464 *Hic ait* Franc.

II, 784.: „lacrimas dilectae pelle Creusae.“ Eurip. Hec. 743. ed. Matth.: „ὁρᾷς νεκρὸν τόνδ', οὗ καταστάζω δάκρυ; eiusd. Suppl. 1148.: „γόων ἅλις τύχας.“ ubi vid. Markland. X, 863.: „Lausi dolores,“ i. e. ex Lausi caede. II, 413.: „ereptae virginis ira“ *Wr.*) *et mentem mortalia tangunt*, et res humanae casusque, quibus iactari solent mortales, afficiunt hominum, qui has terras inhabitant, animos miseratione. Tali interpretatione satis lucis affusum versibus videtur; nisi fallimur. Illud vero praeclarum, quod humanitatis cultum ex conspectis artis operibus, ex eorumque argumentis, colligit; paullo aliter quam Aristippus, qui, naufragio ad Rhodum cum enatasset, conspectis in littore figuris geometricis, bono animo esse iussit comites, hominum enim se vestigia videre: Vitruv. VI, praef. Imitationem loci habes in Val. Flacco lib. I, 723. 724. Iam 463. *Haec fama*, quod Troianorum calamitates in his ipsis terris innotuerunt, hoc nobis horum hominum animos reddet propitios. Sed, cum maiore benevolentiae significatione, ad Achatem amicum retulit: *tibi.*

464. De *pictura* v. Exc. ad 453. *pascit*, βουκολεῖ. ut apo vana *pasci* dicimur. *inanem* appellat epitheto ornans a natura artis, non ipsas res, sed rerum imagines quocunque modo repraesentantis, petito. Ceterum in seqq. observa artificium poetae in descriptione rerum et h. l. quidem tabularum, quando v. 474 tempestive transit ad eam orationis formam, qua res quasi ante oculos geri videntur, non

Multa gemens, largoque humectat flumine vol-
tum.
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graii, premeret Troiana iuventus;
Hac Phryges; instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis

467 *Grai* Mentel. 468 *Ac* nonnulli apud Burm. (Mireris, quod nemo Editorum animadvertit in Mediceo pro altera lectione scriptum esse *Phrygas*, quod cum *instaret* iunctum fert priscae Latinitatis ratio. Ac nisi vulgata lectio apta quadam commendaretur membrorum orationis aequabilitate, haud dubitarem illud recipere. — *cursu* Alb. *Wr.*) 469 *haud* vel *non p.* Gud. *haud* etiam Montalb. et tert. Rottend. pro *niveis* Graev. *iuvenis*; librarii errore. (*niveis Rhesi* Alb. *Wr.*)

pictae adspici. Mox *largoque humectat flumine vultum* ad nostri sermonis morem non est exigendum: non magis, quam Homericum, *δακρυχέων ὥστε κρήνη μελάνυδρος·* et *humectat* est exquisite pro irrigat; neque adeo *humectat* ieiunum putandum post, *largo flumine.* (Aesch. Prom. 399.: *δακρυσίστακτον — ῥέος παρειὰν — ἔτεγξε. Wch.*) Tum *multa gemens*, *πολλὰ στενάζων.* Habuisse autem inter Graecos videtur poeta, quos in hoc loco sequeretur. Apud Aristot. enim Poet. c. 13, al. 16, l. 15, 3, inter agnitionum genera in tragoedia etiam est ex Dicaeogenis Tragici *Κυπρίοις* (fabula erat *οἱ Κύπριοι*, a choro inscripta) aliquis, qui *ἰδὼν τὴν γραφὴν ἔκλαυσεν — ὅθεν ἀνεγνωρίσθη.*

465—468. Respicit potissimum pugnam Patroclo occiso factam, cum versus castra fugerent Achivi insequentibus Troianis et instante Hectore, Iliad. ρ, quo facto die sequenti Achilles novis a Thetide acceptis armis prodit et Troianos fugat, Hectorem occidit Iliad. τ—χ. Cum adeo Rhesus mox sequatur, noluisse poeta temporum ordinem servare dicendus est. Cum v. 467 bene comparant Iliad. ξ, 14 *Τοὺς μὲν ὀρινομένους, τοὺς δὲ κλονέοντας ὄπισθεν* et Iliad. o, 7. In *cristatus* v. 468 Servius vim quaerit; nam secundum Homerum in Achillis cristis terribile quiddam fuisse Iliad. τ, 380. (Aptiorem poterat Servius locum afferre Iliad. VI, 469. sq.: „*λόφον ἱππιοχαίτην δεινὸν ἀπ' ἀκροτάτης κόρυθος νεύοντα νοή-*

Adgnoscit lacrimans; primo quae prodita somno
Tydides multa vastabat caede cruentus,
Ardentisque avertit equos in castra, priusquam

471. CRUENTUS; 472. PRIUS QUAM

470 *adgnoscit* scriptum cum Medic. et Gud. hic et al. ot iof. 488, conseotieute adeo Vaticano fragm. *agnovit* Zulich. *dedita somno* Rotteod. frustra. oam proprie puetis: *prodi somno*, et cf. Heins. 471 *Vastavit* alter Hamb. *cruentis* alter Gud. (*T. vastabat multa* Medic. *Wr.*) 472 *albentes — equos* sec. Moret. babet; qoem saoe colorem constanter Rhesi eqois triboont Homer. l. l. 437: *τοῦ δὴ καλλίστους ἵππους ἴδον, ἠδὲ μεγίστους· Λευκότεροι χιόνος, θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι.* Et sic Rhesi drama v. 304: *Πώλων — χιόνος ἐξαυγεστέρων.* cf. 616—619. Sed sic *candentes* eqoi eraut dicendi ut XII, 84. Homericum transtulit, *qui candore nives anteirent, cursibus auras.* et Epit. Iliad. 735 de Rhesi equis: *multo candore nitentes.* Nam *albus* color minus gratus Georg. III, 82 *color deterrimus albis.* Au poeta evitare voluit concursum *τῶν: niveis velis* et *candentes equos*? Itaque *ardentes* dixit, forte illa Homeri sectatus v. 547, ubi equi hi *Αἴνῶς ἀκτίνεσσιν ἐοικότες ἠελίοιο*? Quamquam et hoc ipsum *candore* potius fuisset exprimendum. Verum probabile fit, insedisse poetae auimo *ἵππους αἴθωνας* Humero dictos *β*, 839 et *μ*, 97. incerto tameo et ibi sensu: referunt euim illud et potest referri ad splendorem, ad colurem, ad ardorem auimorum. Aut itaque maneudum est io hoc, ot *ardentes*, acres, alacres, impetuosos accipiamus; ot *calentes*, *igneos*, aot, qood mihi plus quam probabile videtur, scribeudum *candentis*: priure

σας.“ *Wr.*) Verum id quidem; sed, ut ab ceteris armis, ita a galea et crista saepe petunt epitheta poetae. Sic *κορυθαίολος Ἕκτωρ.*

469—473. De Rheso Iliad. *κ*, 433 sqq. 470 sqq. *tentoria primo somno prodita*, h. e. Thraces in tentoriis cubantes. (*primo somno* h. l. i. q. prima nocte, quam Rhesus ad Troiam transegit; non *alto somno*, ut interpretatur Wunderl. Obs. in Tibull. I, 10, 8. *Wr.*) Pulcre autem somno tributum *τὸ prodere*, quod per somnum factum. *Diomedem* sine Ulysse nominare, liberum erat poetae. *niveis tentoria velis.* De his vid. Excurs. ad h. l. Dixit ea poeta deserto priscae aetatis more: erant enim Achivorum et Troianorum *κλισίαι* potius tuguria, stipitibus viminibusque intertextis, et terrae aggere munita. (*vastabat*, h. e. hominibus orbabat; Hirtius B. G. VIII, 24.: *fines vastare civibus.* Alio sensu Virgilius Aen.

Pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque haeret resupinus inani,

littera extrita restabat *undentes*, unde factum *ardentes*. (*Ardentes* equos etiam infra VII, 781. dixit, ad animum referens; de colore, eoque fulvo, Ge. IV, 91.: „Alter erit maculis auro squalentibus ardens." Ergo prior significatio tenenda, quandoquidem equos Rhesi fatales consentaneum est fuisse acerrimos et fortissimos; quod etiam in pictura expressum apparere poterat. Ceterum *ardentes* Medic. *Wr.*) Porro *arbentes* a m. sec. Hamb. prior habere dicitur. Videtur et is *albentes* a prima manu agnovisse. Idem *evertit* habet, et alii apud Burm. *advertit*. male. *Avertere* de praeda abigenda satis frequens, ut h. l. Burm. Drakenb. ad Sil. III, 311, et al. v. inf. X, 48. („Ceterum Virgilius Aen. I, 472. pariter verbis *prius quam* hexametrum terminavit, ubi nisi cod. Mediceus seiuncta illa daret, *priusquam* h. l. scripsissem." Haec Wunderl. Obs. in Tibull. I, 3, 35. Errat vir optimus. Spatiis singula verba Fogginius ut plurimum disiunxit, quae in Mediceo nulla esse ipse scribit Praefat. pag. XIV. *Wr.*) 475 potest per parenthesin interpositus accipi. Olim apud Servium interpunxere quoque *Infelix! puer atque impar congressus Achilli.*

VIII, 8. *latos vastant cultoribus agros*, delectum habentes. Cf. Not. I, 527. *Wch.* — cf. etiam Ge. IV, 16. Phaedr. III, 2, 13. sq.: „Panthera — Pecus trucidat, ipsos pastores necat, Et cuncta v a s t a n s saevit irato impetu." *Wr.*) *ardentes equos* acres dixit; si loquendi usum audias. Si de colore accipias, quod durum esse puto, non *candentes* cum Servio, sed *fulvi*, αἴθωνες, essent. at hoc repugnat Homero et Euripidi. v. var. Lect. *avertit* est abigit exquisite; non, intercipit. 472. 473. Fatale hoc fuisse sive Rheso sive Troianis, si equi gustassent herbam et aquam Scamandri, Homerus non habet; ut ex poetae lectione promtum cuique esse potest; neque is, quem Euripidem non esse nuper post alios evicerunt Valckenarius et Beckius, V. C., auctor Rhesi. Nam v. 600 — 604 vix eo referre possis. At memorat eam rem, tamquam oraculo proditam, Eustath. et Schol. ad κ, 435, nec non Serv.

474 — 478. De *Troilo* v. Excurs. ad h. v. Congressus hic Priami filius in curru cum Achille, ante Iliadis tempora, vulnere accepto exciderat curru, pedibus inter lora impeditis, ita ut supina cervice traheretur, *ar-*

Lora tenens tamen: huic cervixque comaeque trahuntur
Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
Interea ad templum non aequae Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant,
Suppliciter tristes, et tunsae pectora palmis;

480. FEREBANT S.

477 *tenens tantum* Montalb. Quintilianum VII, 9, 7 mireris dubium facere, sitne *tamen* ad *tenens* an ad sqq. trahendum. *tenet* aliquot apud Pier. male. (*tamen tenens* Alb. fortasse pro *tam. tenet. Wr.*) *Hinc* duo Burm. 478 *versa* est κεκλιμένον δόρυ· a *verrendo* duci nequit. Sic enim *pulvis* verritur, non *hasta*. 480 *Sparsis* multi a Pierio et ab Heins. inspecti, et ed. Ven. Sed, *sparsos* crines furentibus, supplicibus *passos* convenire arbitratur Burm. 481 nescio an melius *suppliciter ferebant* iungas. (Mihi haec appositionis loco habenda et interpunctione a superiore versu separanda videntur; *suppliciter tristes* autem ita iungendum, ut sit *supplicantum modo tristes*, ut in summo rerum discrimine. Atque sic etiam in Mediceo et Lips. obl. distingui video. *Wr.*) *tonsae* al. *tonsis* Parrhas.

mis amissis, clipeo ex manu dimisso; nam hastam tenebat, sed inversam, ut adeo per terram tracta illa sulcos faceret. Non enim accedam Servio, qui Troilum hastam Achillis, qua transfixus erat, vulneri inhaerentem traxisse ait. Aliter enim enuntiata essent illa: *et versa pulvis inscribitur hasta*. Observa autem poetam recedere a more Homerico, quo heroes, qui pugnant de curru, habent alium qui regat equos; nam Troilus solus et pugnare et regere equos debuit. Notandus quoque locus propter monumenta artis priscae, in quibus heros bigis fertur habenas et clipeum, vel habenas et hastam tenens.

479—482. Ex Iliad. ζ, 269—312, ubi Heleno monente Hector ad urbem regressus Hecubam ad Minervae templum in acropoli Troianarum matronarum (*Iliadum*) pompam ducere, donariique loco deae peplum egregie elaboratum consecrare iubet, ut Diomedis impetum illa reprimeret. *Interea* non ad tempus posse referri in aperto est; sed inter cetera tabularum argumenta, ecce, occurrit hoc, quod — *non aequa*, iniqua, Troianis infensa, irata Pallas. *Diva solo fixos oculos aversa*

Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermis.

482 *adversa* multi. 483 *tractaverat* alii ap. Corrad. 486 *Currum* fragm. Moret. et Hamb. pr. sed magis poeticum: *currus*, ut ap. Homer. ἅρματα. *cursus* Hamb. alter. *atque* alii. male. 487 *conspectat* Voss. Non bene cum Burmanno tollas distinctionem post *inermis*, ut continues prosaica aliqua forma: *ut conspexit* et se *quoque agnovit*. Porro *inermem* Goth. alter. (*inermes* Medic. *Wr.*)

tenebat. quippe in pictura expressa. at in narratione poetae Hom. l. c. v. 311 Ὣς ἔφατ' εὐχομένη, ἀνένευε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη. Sed in Virgilio ut picturae accommodatior, ita suavior rei imago esse videtur, *aversa* dea facie, *oculis in terram fixis*, quam in Homero *renuens caput*. Peplum autem illud interdum deae signo iniiciebatur pro amictu, v. c. ap. Statium Theb. X, 65. 66. interdum tantum ad genua apponebatur; ut apud Homerum l. c. et sic Athenis in Panathenaeis Minervae; cf. inf. ad Cirin v. 21 seq.; Iunoni Olympiae et sic porro. cf. Excurs. de Palladio inf. ad II, 293.

483 — 487. Novum argumentum in pariete expressum: *redditio corporis Hectorei*, ex Iliad. ω. Bene vel ad artis rationem: *raptaverat;* nam hoc antecesserat, et corpus lacerum et foedatum immanem eam contumeliam vel in tali opere arguere poterat. Expressum autem putetur Achillis tentorium, ipse Achilles sedens, *supplex ei factus Priamus* (vide Iliad. ω, 478 sqq.) et divinum illud: Μνῆσαι πατρὸς σεῖο — iamiam fari incipiens; in conspectu, adducta a Priamo redimendi corporis pretia; ἀπερείσι' ἄποινα (— χρυσοῦ δὲ στήσας ἔφερε δέκα πάντα τάλαντα. unde v. 484 *auro corpus vendebat Achilles*.) adstant alia ex parte *spolia*, h. e. arma, quibus caesum Hectorem spoliaverat victor, *currus*, cui illigatum eum raptaverat, et *ipsum corpus amici*, sc. Hectoris, ex curru supi-

Se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis,
Eoasque acies, et nigri Memnonis arma.

488 *agnoscit* praesens tempus picturae convenientius arbitrabatur Ge. Fabric. idque iam v. 470 vidimus. Et hoc habet Romanus, cum fragm. Vatic. teste Bottario p. 170, ut adeo, si auctoritatem sequaris, quod etiam Cuning. fecisse videmus, recipiendum sit, cum totus orationis tenor id flagitet. Nec minus tamen ferri quoque potest alterum, *adgnovit*, et variasse videri potest poeta. Sic et censebat Brunck. (*agnoscit*, quod est etiam in Ald. tert., scribendum Iahnius contendit. At primum hoc Tempus e vs. 470 memoriae vitio repetitum a librariis videri potest. Tum tenuis h. l. est oratio; nihil enim, nisi permixtum se principibus Achivis vidisse narratur Aeneas; cui rei convenientius est Perfectum; quod si quid egregie ab ipso factum in illa pictura exhiberetur, praeferrem Praesens, rem narratam quasi propius ad oculos admovens. Et pulchre a vehementissimo animi affectu, qui regnat in proxime praegressis, ita per Perfectum ad sedatiorem orationem transitur; quo fit, ut illa magis exsplendescant. Denique

num, pulveri incumbens, quod die quoque orto ter circa Patrocli tumulum ductare solebat Achilles. v. Iliad. ω, 14 sqq. Si ita repraesentata singula fingas, nihil iam est, quod cum Conrado, Burmanno aliisque vel desideres vel haereas. Possis et illa 485—487, diversum aliquod opus facere, *raptationem caesi Hectoris*, non illam circa muros factam, sed hanc, qua ad naves oneratum spoliis et cadavere alligato currum agitaret victor; ex Iliad. χ, 395 sqq. (cf. Dictys III, 15, 16.) non tamen, ut arbitror, satis commode. (Per vs. 483. viam quasi sibi aperit ad novum hoc argumentum, quo Priamus Hectoris corpus redimens repraesentatur. Inde iam ita procedit oratio: Hoc — per singula eundo commemorat spolia, currus, cetera — ut videt Aeneas: tum vero ingemit. *Wr.*) De decursu Achillis circa urbem *ter* facto v. 483 vide Excursum.

487. *Manus inermes* noli inertem putare ornatum. Nam eo spectat, quod intraverat hostilia castra supplex ad genua Achillis procubiturus. Totus hic locus est ex felicissimis.

488. Cum Achivis *permistum* praelio, προμάχοις μιχθέντα, seu pugnantem, Aeneam saepe ap. Homer. invenias, inprimis Iliad. ε et υ; at h. l. ad seriora tempora respicitur: v. Exc. I * ad Aen. IX.

489. Agnovit Memnonem pugnantem, quod autem *nigrum* appellat et *Eoas acies* memorat, id eo pertinet, quod, quandoquidem auxilia ex terris ab

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exsertae cingula mammae,
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,

491. ARDET A. 492. MAMMAE B.

agnoscit paucorum librorum esse lectio videtur; Heinsius enim quum ediderit *agnovit*, ipse alterius lectionis ne mentionem quidem facit; et ita, *agnovit*, invenio etiam in utroque Lips. *Wr.*) 490 *duxit* Menag. pr. et Zulich. *ducit* etiam Schol. Stat. ad Theb. V, 145. et Nonius in *Pelta* habet. In v. 491, 492 distinctionem in fine versuum sustuli. (quam ego revocandam putavi; nihil enim ad ardorem facit, quod vs. 492. affertur; tum *bellatrix* similiter illatum orationi, ut *dea* infra 691. sq.: „At Venus Ascanio placidam per membra quietem Inrigat, et fotum gremio dea tollit In altos Idaliae lucos.“ *Wr.*) 492 *Exsectae* codd. apud Pier. male. cf. Aen. XI, 649 et 803. 494 *haec cum* Dorvill. et ita Rufin. pag. 33. Idem *Aeneae* pro *ab Aenea* positum esse docet. Recte, si quid video. Nam, si exponas: *ei videntur esse miranda*, pedestrem habeas orationem, non poeticam.

oriente sitis, quae tum sub Assyriorum ditione fuisse videntur, Aurorae ille filius adduxit, re in maius aucta, Indos et Aethiopes adduxisse fabulose dicitur. Vide Excurs. ad h. l.

490—493. De Amazonibus duce Penthesilea auxilium Ilio ferentibus v. Quintum Smyrn. libro I. et de Amazonibus artificum operibus expressis v. Excurs. ad h. l. *peltae lunatae* proprie Amazonum fuere. *subnectens cingula mammae*, s. mammis, exquisitius quam *subnectens*, subnexam habens, *mammam cingulo*, s. balteo, quem in monumentis videre in promtu est. Dextra scilicet papilla erat nudata. Nota omnia. Loca classica ap. Strabonem sunt lib. XI et XII. vid. Petitum omnino *de Amazonibus*. cf. inf. ad XI, 649. *ardet*, furit, fortiter pugnat, *mediis in millibus*, doctius quam in turba vel acie. *audetque viris concurrere virgo* ex Homerico — Ἀμαζόνας ἀντιανείρας Iliad. ζ, 186, γ, 189 natum videri, notarunt iam alii. Totus hic de Amazonibus locus est pulcerrimus.

494 sqq. Interea, dum miranda haec opera contemplatur Aeneas, dum ab eo *videntur*, inspiciuntur, et dum unice inten-

Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno:
Regina ad templum, forma pulcerrima Dido,
Incessit, magna iuvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotae ripis, aut per iuga Cynthi,
Exercet Diana choros, quam mille secutae
Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
Fert humero, gradiensque deas supereminet omnis;

496. PULCERRIMA, DIDO I.

495 *obtuituque* duo. *diffixus* pr. Rottend. *in imo* duo Guth. frequente lapsu. 497 *iuvenum magna* Sprot. *comitante* post Romanum Menag. pr. Hamb. pr. (et Alb. *Wr.*) *Iuvenes* Tyrius principes esse, nil dubites cum Burmanno. 499 *secuntur* Parrhas. 501 *ingrediensque* apud Macrob. V, 13. scripta nonnulla; sed v. Heins. *gradiensque dea* ex scriptis Giphan. Ind. Lucret. pag. 462. et Rom. cum al. apud Pierium, it. Guth. alt. Sed maior vis in *deas*, et absorptus sibilus sequente littera. (nempe una *s* saepe sic inservit duobus vocabulis; in Mediceo quoque h. l. *deasupereminet*, sutus in ea quae intuetur. Dido advenit. (*haec dum Aeneae miranda videntur* fortasse praestat ita accipere: haec dum videt et miratur; vid. Q. V. XXVIIII, 4. *Wr.*) Cum hac oeconomia rerum cf. laudatum locum Odyss. η, 133 sqq. et de v. 498—503. v. Exc. ad h. v. Comparatio est splendida Didonis cum Diana, quam tractavit poeta post Homerum Od. ζ, 101 sq. et Apollon. Rh. III, 875 sqq. II, 938. *qualis*, pro qualiter, quo habitu; (qua forma. *Wch.*) pro qualis est, cum *exercet choros*, ducit, instituit. Frequentantur autem a poetis Nympharum chori, ducente eos Diana; Colebatur illa praecipuo cultu Lacedaemone et in Delo insula. *Illa pharetram fert humero:* debebat iunctum esse: *ferens gradiensque;* (quod cur ita statuat Heynius, non video. *Wr.*) adiecta autem haec sapienter, obversatur quippe oculis nostris extans inter ceteras dea humeris tenus. Decus autem eius potenter declaravit poeta per tacitam laetitiam matris Latonae: *tacitum pertentant gaudia pectus*, h. e. gaudia tacita. Sic IV, 364 *totumque pererrat luminibus taci-*

Latonae tacitum pertentant gaudia pectus:
Talis erat Dido, talem se laeta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus divae, media testudine templi,
Saepta armis, solioque alte subnixa, resedit.
Iura dabat legesque viris, operumque laborem
Partibus aequabat iustis, aut sorte trahebat:
Quum subito Aeneas concursu adcedere magno

perscripta tamen altera *s*; vid. V. L. ad Ge. II, 203. Commendat tamen *dea s.* Cort. ad Lucan. II, 272. *Wr.*) 502 *Latonae et* un. Heins. et Parrhas. male. *praetentant* pr. Hamb. *pertentat* duo Heins. 504 *opere* Rom. a pr. m. 505 male iungunt alii post Servium: *instans o. r. futuris, Tum foribus Divae.* *in foribus* Nonius in *testudines.* *in media* Parrhas. *media in t.* Goth. sec. Offendebat aures b. Schraderi, *medios* et *media* in binis versibus. Medelam tamen nullam video. (nec est, cur haereas in hac repetitione; vid. Weichert. de Verss. iniuria suspectis pag. 97. et V. L. ad Ecl. VI, 16. Ge. II, 125. *Wr.*) 506 *Saeptam* fragm. Vatic. *alto* Mentel. pr. et Moret. sec. ut veteres nonnulli apud Pierium. Sed *alte subnixa* exquisitius, ad ornandum τὸ *resedit.* Cogita sedes dearum et heroinarum. Sic Helena Odyss. δ, 136: ἕζετο δ' ἐν κλισμῷ, ὑπὸ δὲ θρῆνυς ποσὶν ἦεν. *residit* al. male. 508 *ac s.* Hamb. alter. *haut s.* fragm. Vatic. *sorte ferebat* Goth. tert. 509 *tum s.* Leid. *iam cursu* alter Moret. *cum cursu* Zulich. Voss. *ascendere* Victorin. in Arte Gr. apud Heins.

tis. Etiam *pertentant* feliciter pro, subeunt; cf. lib. V, 828. Ge. III, 250.

504. Urbem condendam praeclare *opus regnumque futurum* appellat. 505. 506. *Media testudine templi,* h. e. medio templo, latino usu, quatenus intra fores consederat; cum omnia dicantur *media,* quae sunt post principia, (vid. Q. V. XIIII, 5, b. *Wr.*) adeoque non sibi repugnant: *in foribus et in media testudine templi.* *Septa armis,* armatis, satellitibus: quod vulgare est monitu; ut et hoc, *iura legesque dare* nihil esse aliud quam *ius dicere.* In templis senatum cogi, ad fores tribunalia poni, notus Romanorum mos, ad quem poeta hoc refinxit. *solio alte subnixa resedit* ornate. Erant autem throni excelsi,

Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul percussus Achates
Laetitiaque metuque; avidi coniungere dextras
Ardebant: sed res animos incognita turbat.
Dissimulant; et nube cava speculantur amicti,

510 *Serestum* Montalb. vitiose. 512 *avexerat*, non, *advexerat*, meliores ap. Pier. et Heins. cum binis Goth. In Medic. *d* appictum ab alia manu. (Heinsius *advexerat* in scriptis melioribus legi refert; at ultima pars notae eius probat, mendose ab ipso ita scriptum esse pro *avexerat*; ita etiam Lips. obl.; alter Lips. *vexerat* absque praepositione; vid. V. L. ad XI, 260. Lachmannus ad Propert. IV, 6, 63. *advexeras* Virgilio restituendum existimat. *Wr.*) *averterat* Gud. et duo Rottend. cum fragm. Vatic. *adverterat* Sprot. et Montalb. *aduxerat* Dorvill. et *adduxerat* unus Pier. (item ms. Bosii apud Cort. ad Lucan. I, 688. *Wr.*) *altas* alter Goth. 513 *Obstipuit* veterrimos ad unum omnes hic ut et in aliis poetarum exemplaribus (et inf. 613) scribere, monet Heins. cf. Pier. Etiam ita Romanus; et *obsticuit* vetustiss. fragment. Vatican. a Bottario editum; idem cum Romano aliisque Pierianis (item binis Goth.) *percussus* habet, cum in Mediceo aliisque optimis Heinsianis miro consenso legatur *perculsus*, quod bene reiectum ab Heinsio, cum, *percussus laetitiaque metuque*, coniungendum sit. Malim adeo maiorem distinctionem post *metuque* ponere. 514 *Laetitiamque metumque* alter Hamb. *laetitiaque avidique metu* Montalb. *contingere* alter Hamb. et Zulich. ac Gud. a m. pr. 515 *animos sed res* quartus Moret. 516 *quia nube* Menag. sec.

ideoque pedibus subiecta scabella.

507. 508. Opus aedificationis *partiebatur* inter cives suos vel de sententia vel sorte. *sorte trahebat opus* doctius, quam trahere sortem, ducere, ad assignandum opus; sorte ducta opus assignare. Mox 509 *concursus* aut *cum* plurium concursatione, aut est simpl. cursus, accursus. (prior explicatio vera; cfr. vss. 539 sqq. *Wr.*) 510. sup. 220 sq. inter amissos memorati.

516. *Dissimulant*, pro vulgari, reprimunt se, continent se, quo minus prorumpant: quia rerum eventus et praesentem statum non satis perspectum ha-

Quae fortuna viris; classem quo litore linquant;
Quid veniant cuncti: nam lecti navibus ibant,
Orantes veniam, et templum clamore petebant.

518. VENIANT: CUNCTIS N.

517 *classes* Hamb. pr. *classim* Sprot. *quo in litore* unus Heins. *linquent* alter Goth. In *linquant* secutus continuatam actionem, adeoque pro, *liquerint*, poni potuit. Sie v. 546, 547. 518 *quid* est ex τίπτε pro διὰ τί. *cuncti* quod mireris, lectio antiquissimorum fere et optimorum est codd. interque eos Romani, Vatic. fragm. a m. pr. Medicei, qui alias non facile in dubia lectione in idem consentiunt, nec non Servii et Donati. *cunctis*, quod haud dubie verius, in paucissimis occurrere videtur; ut in duobus Heins. et binis Gothanis; fuit tamen lectio vulgata iam ante Pierium. *cunctis nam lectis* Gud. a m. pr. *lectis* et *laeti* aberratur etiam in aliis. *leti* in Rom. a m. pr. (*cunctis* habent fragm. Vat. a m. sec., tum ex Heinsianis Mentel. pr. a m. pr., Mentel. alt., Moret. pr. et sec., fragm. Mor., duo Rottend. a m. sec. et duo alii, praeterea etiam Lips. obl. Neque negaverim, quod proxime sequitur, *lecti* facile ad lectionem *cunctis* in *cuncti* mutandam valere potuisse; quemadmodum *lectis*, quod exstat in nonnullis, deberi videtur praegresso *cunctis*. Sed difficilior certe, propterea que non temere repudianda, lectio *cuncti*, quae etiam in Parisinis 3. 7. 8. 10. visitur. *Cuncti ibant lecti* ita accipe: singuli e singulis navibus lecti erant, atque hi omnes una, i. e. cuncti, ibant. At valde offendit aures *cuncti nam lecti*. Scilicet corrupit locum prava distinctio: iungenda enim *Quid veniant cuncti*, non *cuncti n. l. n. i.*, ut Iahnius edidit; atque in Mediceo quidem interpungitur et ante et post *cuncti*, nimirum ut haec prodeat sententia: Quid veniant, et cuncti quidem. Ita fit, ut iam minus incommode haec ad aures accidant. Res ipsa autem sic expedienda: Qui ad litus ignotum appellunt, primum percontari solent, quem in locum sint delati; cf. supra vss. 306. sqq. Quod saepe ita fit, ut huc illuc mittantur, qui explorent vicina; ut infra VII, 150.: „urbem et fines et litora gentis Diversi explorant.“ Ili autem Troes iustae legationis speciem prae se ferebant; nec singuli, sed una cuncti et e singulis navibus lecti veniebant. Minus autem id Aeneae mirum videri debebat, quod venirent, quam quod ita cuncti venirent; et sic recte subiungitur particula *nam*, causam mirationis indicans. *Wr.*) 519 *et* ab Hamb. pr. abest.

bebant. (De vs. 518. vid. V. L. *Wr.*) 519. *Orantes veniam* simpl. propitiam et benevolam voluntatem, ut ne escendere ac littus tenere prohiberentur. Scilicet, ut sequens oratio v. 525 sqq. ad intelligendum expedita sit, cogitandum, naves illas in littus, quod raro adiri solebat, reiectas pro praedatoriis, ληστρικαῖς, fuisse habitas. Accurrerant itaque Poeni, prohibuerant

Postquam introgressi, et coram data copia fandi;
Maxumus Ilioneus placido sic pectore coepit:
O Regina, novam cui condere Iuppiter urbem,
Iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignis;

521 *placito* duo. *nunc* pro *sic* Hamb. pr. (*sub* Alb. *Wr.*) 523 *Servare* alter Hamb. 524 *circum m.* Hamb. pr. ex v. 32, et Caningham. coniiciebat: *circum* vel *huc per*, ad ductum Aen. VII, 228, frustra. Nam praepositiva docte a poeta ad Graecorum ductum omittitur. 525 *infandis* Zulich. a m. pr. (*ignes* Medic. *Wr.*)

Troianos escendere, sin facerent, igni naves comburere velle minati erant. (*orantes veniam*, quum haec adiecta sint, *et templum*, quo Dido se contulerat, *petebant*, intellige de venia reginae conveniendae. *Wr.*)

521. *Maximus I.* sc. natu; ut 654 *natarum maxima* absolute: nisi universe est princeps inter ipsos, et auctoritate eminens. (hoc verius. *Wr.*) Ita simpliciter alibi Aen. III, 107 *Maximus unde pater — Teucrus. placido pectore*, h. e. nil turbatus, nullo rerum metu impeditus ac perculsus; nihil aliud. (potius: placida oratione, quae dignitatem dicenti conciliat. *Wr.*) *Ilioneus* hic aliunde notus non est; male h. l. a Pomponio et aliis ad eum refertur, qui Iliad. ξ, 489 sqq. occiditur, Phorbantis f. Alium in Troiae eversione ab Diomede caesum, δημογέροντα, videbis apud Quint. Cal. XIII, 181 sqq.

522 sqq. Oratio egregie ad consilium et ad affectum dicentis audientisque comparata; cum qua non sine fructu compares alteram ad Latinum R. habitam Aen. VII, 213 sqq. Praeclarum hoc: *novam cui condere Iuppiter urbem*. haec enim ex Troianorum sensu votorum summa; et grave ex altera parte ad humanitatis officia argumentum apud Didonem. Similiter expende reliqua. 523. *gentes superbas*, feroces, int. Afros, non Poenos. *iustitiam* ad totum mitiorem vitae cultum *legesque ac iura data* refer, quibus feritatem eorum mitigavit Dido.

525. 526. *Infandos ignes*, qui

Parce pio generi, et propius res adspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad litora vertere praedas:
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,

526 *parce, precor* alter Hamb. *et* deest Montalb. *res accipe* pr. Hamb. sed vid. not. (Medic. *proprius*; vid. V. L. ad Ge. III, 58. *Wr.*) 527 *Tyrios* Bigot. *Iliacos* Sprotianus; neutrum male: sed in *Libycos* consentiunt libri. 528 *advertere litora praedas* Venetus Heinsii. *ad litora tollere* Sprot. *a litore vertere* Leid. cum aliquot codd. Pierii. 529 *animo est* Sprot. *animis non tanta* ed. Venet. 530—533 repetuntur III, 163 sqq.

adversus fas iusque gentium inferuntur. *pium genus*, Troiani h. l., qui nullam iniuriam, nullum nefas, commiserant, praedas agendo. *Pietas* pro iustitia interdum dicta, quatenus haec a metu deorum et religione proficiscitur. *propius adspice res nostras*, conditionem et locum, quo sumus, accuratius inspice: sc. deprecatur iudicium de se ex primo rerum adspectu fortunaeque specie, postulatque a regina, ut accuratius sibi, qui sint, exponi patiatur.

527. Non se ad depraedandas incolarum terras ac sedes venisse ait. (*populare* ad caedem hominum spectat; nam populari dicitur locus, qui incolis privatur. Liv. III, 6.: *urbs Romana morbo populatur.* cf. *vastare* vs. 471. *Wch.*) Comparat Cerda Orphica Argonaut. 827 sqq.: sententia saltem non adeo dispar est. Add. Apollon. III, 386 sqq. 528. *Vertere praedas* exquisite pro avertere, abigere: ut est lib. VIII, 208. X, 78. 529. *Ea vis*, audacia, ut alia, eadem mox *superbia*, insolentia.

530. Ex Enniano: *Est locus, Hesperiam quam mortales perhibebant*, expressum esse, iam Servio notatum et Macrobio VI, 1, elegantiore utique oratione. Ceterum ad hos vss. 530—533 cf. Excurs. *Est locus* h. l. pro regione. Non hic locum habet grammatica subtilitas. Quod autem *Hesperiam* pro Italia dicit, maiorem habet antiquitatis auctoritatem. Quod Graecum nomen inter Tyrios memoret, super hoc argutari in poeta epico nefas. cf. sup. ad v. 321. 531. Nobilissimus inter veteres versus. *Terra antiqua*, a prima inde hominum memoria habitata, adeoque non ignobilis et

Terra antiqua, potens armis atque ubere glebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Hic cursus fuit:
Quum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
In vada caeca tulit, penitusque procacibus austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa

531. ARMIS, 534. HUC

531 *Patens* Goth. pr. *arvis atque v. g.* mera aberratio. 532 male al. *Oenotrii.* Graecum est *Οἴνωτροι.* cf. l. l. a Burm. (*Oenotrii* Medic. h. l., item ab altera manu III, 165., ubi in pluribus codd. hanc formam exstare scribit Heinsius, qui eandem etiam ex Silio, invitis, ut interdum videtur, libris mss. expulit; vid. notata ad Sil. XIII, 51. *Οἴνωτροι*, s. *Οἰνωτροί*, s. etiam *Οἰνώτροι*, est populi nomen; sed quum h. l. adiectum sit *viri*, nihil impedit, quominus *Oenotrii*, modo *τρισυλλάβως*, legatur. Interim, quum non constet, utri formae magis faveant codd., nihil mutavi. Ceterum vid. V. L. ad XII, 365. *Wr.*) 534 Medic. cum multis bonis: *Hic cursus fuit*; quod accipiendum est: is fuit c. (*huc* Palat. et, si fides Ambrogio habenda, Rom. Revocandum ex optimis libris *hic*, quod etiam Serviana agnoscunt: „vel iste cursus, vel pro illuc;" vid. Q. V. XVI, 1.; *hic* exstat etiam in Alb. et utroque Lips., nisi quod in obl. in *huc* ab alia manu mutatur; idem omnes Parisini, praeter 8. et 9., praebere videntur. *Hic cursus fuit*, i. e. hanc terram navium cursu petebamus. Et recte Heynius infra IV, 46. praestantissimorum codd. fidem secutus edidit: „Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas." *Wr.*) — *huc cunctis* (fuit) *ire voluntas*, expletur versus in Dorvill. inepte.(vid. V. L. ad X, 792. — 537. *avia* Alb. *Wr.*)

obscura; *potens armis atque ubere glebae*, incolarum fortitudine et soli ubertate excellens. *uber glebae* dictum videri potest ex Homerico Iliad. ζ, 141. οὖθαρ ἀρούρης, (γουνὸς ἀρούρης Od. α, 193. *Wch.*) vix tamen prisco illo significatu, quo uber seu mamma ac lac soli de fertilitate usurpari solebat; sed *uber* pro ubertate dictum Grammatici docent. Poetae tamen veterem loquendi morem non ignorarunt. Callimach. in Del. 48 νήσοιο διάβροχον ὕδατι μαστὸν dixit. *Oenotri* Pelasgi, qui principio agrum in interiore littore inferioris Italiae occupaverant: unde Oenotria dicta primum ager, tum tota regio. *mi-*

Dispulit; huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara morem

539. HOMINUM,

538 *Perpulit* Dorvill. a pr. m. *vostris* Arusian. Mess. laudat. *advenimus* aliquot ap. Pier. ex interpretatione. 539 *Nam g.* Goth. sec. *Quae genus haec h.* fragm. Moret. *Quod g. est h.* Menag. pr. *quae hunc* tres ap. Heius. *quaeve tam* Leid. Potest interpungi: *Quod genus hoc hominum?* sc. est. Sed non hoc quaeri poterat; verum: qui homines, *quae patria*, quae tam barbara, est *haec terra vestra*, ut permittat hunc morem? (Fortior exit ab illa interpunctione, quam ego secutus sum, oratio. Id tantum refert in hoc interrogationis genere, quam vocem gravius pronunties; hic quidem omnis vis posita in pronomine *Quod*, i. e. quam ferum atque inhumanum. *Wr.*)

nores, proprie *natu*, Virgilius ad posteros vel seriores transferre solet, ut v. 733 et al. *gentem* autem doctius posuit pro *terra* Homerico more; δῆμος Φαιήκων pro insula.

535—538. *Subito fluctu*, repentina tempestate commota, *assurgens*, ut *mare assurgit fluctibus*, cum proprie *fluctus assurgant in mari*. *Orion* dictus omnino de tempestatibus ac procellis, quales fere eius ortu vel occasu exoriri solent; alioqui Orion etiam cum iudicio a poeta positus esse videri potest. Incidit enim eius ortus, etiam in his Africae plagis, in mensem Iunium. Aestas autem agebatur tum. v. inf. v. ult. (De Orione auctore tempestatum egit Ideler *Monatl. Corresp. v. Zach.* 1813. Dec. p. 547. *Wch.*) *in vada caeca*, latentia, vid. v. 111. *procacibus Austris*, ornate; ventorum procellosorum vi ac tempestate victos, partim per altum, partim inter scopulos, penitus nos disiecit. *procaces Austri*, venti vehementes: Horatio *protervi*. Gr. ἀσελγεῖς. vid. Cerda. (et Wakef. ad Lucret. VI, 110. *Wr.*) *superante salo*, fluctibus, victa a maris ac procellarum vi navigantium arte et labore. Ita sup. *vicit hiems*, et inf. II, 311 *Vulcano superante*. *adnavimus*, appulimus, ut poetae solent.

539. Furium, sive is M. Furius Antias seu Bibaculus fuit, VI. Annal. praeivisse poetae Macrob. VI, 1, existimat: *Quod genus hoc hominum? Saturno*, *sancte*, *create*. Sed ex his et similibus poeta vix multum proficere potuit: nec nos ex talium

Permittit patria? hospitio prohibemur arenae!
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma:
At sperate deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter,
Nec pietate fuit nec bello maior et armis.
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Aetheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris:

540 *patriam* pr. Moret. a m. sec. *hoc spatio* Menag. pr. miro casu. 541 *considere* Oudart. sollenni varietate. 542 *et* deest in nonnullis, etiam Pierianis. 543 *deas* Voss. *fandique nefandi* quinque ap. Heins. (et Alb.; vid. Q. V. XXXV, 25. *Wr.*) 545 *Non pietate* Dorvill. *bello nec* sec. Moret. Argutatur h. l. Burm. qui cum Servio discrimen facit inter *bellum* et *arma*; sane eandem rem declarant sed tropis diversis. (vid. Weichert. ad Valer. Fl. VIII, 470. *Wr.*) 546 *et vescitur* pr. Hamb. 547 *neque adhuc* constanter codd. Heins. et multi Pier. (et meliores Cortii ad Lucan. VIII, 742. *Wr.*) alii *nec*. *occupat* tres Burm. *crudelibus o. undis* emendabat Io. Schrader. Atqui *umbrae* sunt pro Orco, Morte.

comparatione. Antiquitati tamen debetur hoc, ne eius auctoritatem in his negligamus. — *quae tam barbara patria*, terra, *permittit*. graeco more pro: quae terra tam barbara est haec, ut permittat. 540. *Hospitio prohibemur arenae*, ornate, pro, a littore, ab escensu in littus; mox *primam terram* dixit. (vid. Q. V. XXVIII, 2. *Wr.*)

542. Agnosce poetici sermonis indolem; pro abstracto: si *humanitatem*, humanitatis iura et officia, et vindictam iniuriae, quam humana ira exigere a vobis potest, (haec enim sunt *mortalia arma*) pro nihilo ducitis: saltem illud reputate, deos esse iusti iniustique inspectores iniuriaeque adeo ultores; *θεῶν δ' ὑποδείσατε μῆνιν* Odyss. *β*, 66. In *sperate* inest notio *τοῦ metuere*, quod frequens est Graecis Latinisque poetis. (vid. de hac re subtiliter disputantem Hoogev. ad Viger. c. V. sect. VII. p. 244. sqq. adde Huschk. ad Tibull. I, 9, 23. *Wr.*)

544. Oeconomia carminis in hoc occursu Aeneae et sociorum, et in horum laudibus Aeneae, quem ignorabant eas audire, est praeclara. *Iustior pietate*, ut vulgo iungi video, mihi quidem durissimum videtur. Praestat

Non metus, officio ne te certasse priorem
Poeniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
Arvaque, Troianoque a sanguine clarus Acestes.

548 Vulgata erat lectio: *officio nec te*: in quam mirum est optimum quemque codicem, atque etiam Grammaticos, (v. Heins.) conspirare; est enim manifesto falsa: *nec te c.* vel *neque te.* Sensus quidem qualiscunque extorqueri inde potest; sed occurrit unicuique in oculos, legendum esse: *Non metus*, *officio ne te* c. *p. P.* οὐ φόβος, μή. Non metuendum est, ne te poeniteat aliquando beneficiis nos priorem demeruisse. Et exstat haec lectio in Hamb. a m. sec. Habent edd., ut Cerdae. Cuningh. In fragm. Vatic. totus locus desideratur. (Si codicem Alb. accurate exploravit Dorphius, ex eius silentio colligi poterit, *ne* in eo exstare. *Nec* revocavit Iahnius, Schirachium laudans p. 356., adiecta explicatione: *ne metus sit tibi nec poeniteat* cet. Sed qui metus? quid a Troianis Didoni timendum? Non ea vis animo nec tanta superbia victis. Si sana est codd. lectio, aut sic erit explicanda: nullus iam erit nobis metus, nihil erit, quod metuamus; aut: non est metuendum, ne officii tui immemor sit. Manebit tamen obscurior oratio. Itaque mihi videntur librarii per praegressum *non* in fraudem inducti esse, quum ita *nec* vulgo soleat comitari praecedenti *non*. *Wr.*) *Nec metus* Medic. Pierii cum aliquot aliis. 550 *Arvaque.* Vulgo legebatur *Armaque.* Etiam hanc lectionem pravam esse arbitrati mutavimus, etsi a Servio, Cod. Romano aliisque praestantioribus

iungere et interpungere: Quo *iustior alter*, *Nec p.* h. e. Quo nec alter iustior, nec maior fuit pietate, bello et armis. *Ἀμφότερον, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητὴς*, de Agamemnone Iliad. γ, 179.

546. 547. *Vesci aura* antiquum est, et ex Lucretio notum, pro *frui*. *occubat umbris*, exquisite secundum illam formam, *occumbere morti* lib. II, 62. A tautologia hos duos versus liberatum it Cerda. Sed ratio in hoc quaerenda, quod ea maxime notio disertius et significantius exponitur, quae rei summam continet, et cui adeo animus maxime immoratur seu deliberatione, seu animi affectu. cf. v. 555 et 556. Ante oculos habuit poeta illa: *Εἴπου ἔτι ζώει, καὶ ὁρᾷ φάος ἠελίοιο. εἰ δ' ἤδη τέθνηκε, καὶ εἰν ἀΐδαο δόμοισιν* etc. Odyss. υ, 207. ξ, 44 et al. 548. *Non metus*, *ne:* non metuendum est, ne te poeniteat aliquando, beneficiis nos provocasse. 549. Sunt duo quae per hunc et sequ. versum praestruit. Ostendit, Troianos in his terris sedes haud petere nec

Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et silvis aptare trabes, et stringere remos;
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;
Sin absumta salus, et te, pater optume Teucrum,

552. REMOS. 554. PETAMUS.

libris agnoscatur. *Arma* quidem aiunt memorari ad timorem Poenis incutiendum. At alienum hoc a toto orationis consilio rerumque facie, potiusque ad animos exasperandos idoneum. Medic. cum Colot. Ursini legit *arva*; et hoc verum. Nam eo spectat oratio, ut metum intercipiat, ne in his terris considere velle videantur. Sunt in Sicilia urbes, et agri, et popularis noster Acestes. Et explicatur hoc idem v. 557. *At freta Sicaniae saltem* sedesque paratas — *regemque petamus Acesten.* adde responsionem Didus v. 572 et inf. IV, 311. (Praeclare Heynius, quantum ego video; Iahnius tamen sibi non liquere ait, cur lectionem *arma* pravam esse Heynius dixerit. *Wr.*) Porro *Troiano a. s.* Moret. qu. 551 *vento* Hamb. pr. 552 *optare* Montalb. quod ornat Heins. *tangere* Hamb. sec. 553 *Ausonium* sec. Moret. 554 *at I.* Heins. coni. at sequitur hoc v. 557. et vide not. 555 *abrupta* solus Hugen.

ut petant necesse habere; sed aut superstite Aenea in Italiam traiecturos, aut eo interemto in Siciliam habitatum redituros esse. 550. De *Acesta* cf. sup. ad 195. Eiusdem urbs *Aegesta* intelligenda.

551. 552. Liceat naves reficere! *subducere classem: ἐρύειν ἤπειρόν δε* Homero. vulgo *καθέλκειν. κατάγειν.* 552. In *silvis trabes aptare* navibus, et *stringere* ferro, amputare, dolare, adeoque, id quod antecedit, omnino incidere arbores, quae *pro remis* sint, h. e. naves reficere. Mox *rex* pro duce, ut saepe. 554. *Ut Italiam petamus:* docte omisso, ex Graecorum more, verbo, a quo *ut* cum subiunctivo pendeat: curabimus, efficiemus, ut. Nam si continuares: *aptare trabes et stringere remos, eo consilio, ut I. p.*, prosaicum id foret: similiter v. 557. 558. sed sine *ut:* quod communius est. (Non semper ea ratio in poeta sequenda, quae longissime absit a communi. Apte hic, 551 — 558, singulae orationis partes atque ita conglutinatae sunt, ut, qui eas di-

Pontus habet Libyae, nec spes iam restat Iuli:
At freta Sicaniae saltem, sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
Talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
Tum breviter Dido, voltum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.

560. Ilioneus. C. 563. dura,

556. *nec iam spes* tres Burm. *Libyes* Oudart. 557 *Ad* quatuor ap. Burm. *Sicaniae*, priore longa, altera brevi, ut III, 692. VIII, 416. at aliis lucis prima brevis et altera producta: *portus venere Sicanos* VIII, 328. V, 24. 293. VII, 795. XI, 317. Ecl. X, 4. Occurrit similis varietas in graecis: Callim. Di. 57. *Αὖε δὲ Τρινακρίη, Σικάνων ἕδος*—, at Lycophr. 1029. *ἔμπλην Παχύνου Σικανὸς προςμάσσεται.* 558 *hunc* Rom. *petemus* sec. Hamb. *Acestem* multi. 559 *cunctis* Medic. a pr. m. e sequente littera. (— 560. *Dardanidae* Hafn. VI. in ordine omissum, sed adscriptum in margine. *Wr.*) 561 *vultu* alter Mentel. *dimissa* tres Burmann. 562 *Solvite cordu metu* Parrhus. forte cum aliis. v. Burmann. quod vulgarius esset. *corde metu* un. Muret. *pellite corde metum* Bigut. Sed *solvere metum* exquisite; ut sup. 463 *s. c. metus* plurali numero, antiqui plerique codd. teste Pieriu; et huc doctius. (at vid. Q. V. VIIII, 3, XI. Et *metum* habet Medic. cum reliquis, ut videtur, Heinsii mss., tum Lips. uterq. *Wr.*) *seducite curas* Bigut.

vellat, ipsa Latinitate exuere poetam videatur. Mecum sentiunt Wunderlich. et Iahn. — Ceterum repetitio voc. *Italiam* non displicuisset Weicherto de Vss. iniuria suspectis pag. 97., si vim huic nomini ex opposito Siciliae nomine accedere animadvertisset. *Wr.*)

555. 556. *Sin absumta salus*, adeoque nulla est salus, nulla salutis spes; sin periimus, siquidem is periit, in quo res nostrae positae sunt, una cum Iulo; *spes Iuli* bene pro Iulo. 557. Siciliam iterum petere liceat.

559. *Fremitus* h. l. ac murmur adsensum commotis hominum animis indicat. Simplicius Homericum: *Ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοί.*

561. *Vultu demisso* et *breviter* fatur Dido. Adde haec ad 496 sqq. et observa, qua arte poeta descriptionem faciat; et vide quid adhuc desit, ut Dido-

Res dura et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late finis custode tueri.
Quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem,
Virtutesque virosque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni;

563 Malit Burmannus cum edd. quibusdam antiquis distinguere et legere: *Res dura: at regni*, h. e. durum quidem est, fateor; sed — Enimvero, ferri quidem potest, fateor; sed doctior est vulgata lectio. v. not. *res dira* Goth. sec. 564 *finis* ex Medic. *lato* ed. Ven. *forti* c. Bigot. *teneri* sec. Hamb. et a pr. m. alter Rottend. 565 *Troiam* Graev. *nescit et urbem* ed. Venet. 566 *tanta* in vulgg. edd. ante Heins. *ac tanti* duo Burm. *et t.* ed. Dan. et aliae iam ante Pierium. 567 *obtunsa* scribit Rom. Medic. cum aliis Heins. *obscura* Zulich.

nem unice studio tuo dignam habeas. Iam in ipsa oratione pudor cum dignitate, prudentia cum summa humanitate maxime elucescunt.

562. 563. *Secludite curas:* exquisitius quam excludere, eiicere, deponere, sollicitudinem ac metum. cf. Serv. *Res dura,* quod vulgo: res durae, dura rerum conditio, quae cogit aliquid vel invitos facere (*moliri*). (Liv. XXXIIII, 5.: „— rogassent, ut legem in se latam per bellum, temporibus duris, in pace et florente ac beata republica abrogaretis.“ *Wr.*) Mox *custos* pro viris in custodia finium et praesidio locatis.

566. Possis sane per *virtutes virorum* exponere. Sed proprie tamen utrumque vim habet suam; nec amplectar facile ieiunam figuram hendiadyein. *virtutes,* res praeclarae, fortiter gestae, ut ἀρεταὶ v. c. apud Pindarum. (prior tamen ratio magis poetica et Virgilio inprimis familiaris; modo ita intelligas: viros eximia virtutis laude condecoratos. Etiam compara Catull. Eleg. ad Manl. vs. 90.: „Troia virum et virtutum omnium acerba cinis.“ *Wr.*)

567. 568. Non adeo *obtusa pectora,* h. e. stupida ingenia, habemus, non tam barbari sumus, ut Troianorum res praeclare gestas et fata ignoremus. *Nec tam aversus equos Tyria sol iungit ab urbe,* h. e. nec tam remotas a sole, a solis cursu et orbita, terras incolimus. id quod tandem ad eandem sententiam re-

Nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,

568 *adversus* multi, ut semper. Bene Burm. Gronov. laudat ad Senecae Medeam 10. *subiungit ab u.* sec. Hamb. *sol mergit* Menag. pr. (et Alb. *Wr.*) *vergit* Ven. Heinsii; sed v. Burm.

dit, quatenus *frigus* ad animi stuporem adeoque ad feritatem et immanitatem transfertur, et remotiores a solis orbita terrae pati id creduntur. Alienum plane est, quod Servius et Pomponius Atrei et Thyestae fabulam huc advocant: aliter hic *sol aversus* ob horrorem et aversationem sceleris; ut et alii poetae de nefando facinore. Sic caesis maritis Lemniis Stat. V, 297 *Aversum Lemno iubar et declinia Titan Opposita iuga nube refert.* Sapientius hoc, quam in alio versu, ubi Virgilianum locum imitatus est Theb. I, 683 sq.: *Scimus, ait, nec sic aversum fama Mycenis Volvit iter. Regnum et furias oculosque pudentes* (pudore erutos) *Novit.* Extremae terrae partes ita omnino designantur, ut *extra solis vias* esse dicantur, quatenus vel intra duo Tropicos vel intra temperatiores zonas non comprehenduntur. Quo igitur magis terrae versus septentrionem vel versus austrum recedunt, eo magis *aversus* h. e. simpliciter remotus (nam argutantur in hac voce) ab iis *Sol iungit equos* h. e. oritur iterque suum diurnum conficit. adeoque pro, non tam *aversus est:* non remotus est. (Male Cerda aliter.) Ita non modo, qui versus septentrionem, arctois plagis habitant, *aversi* a sole dicti: verum etiam *aversi*, qui a septentrione remoti australibus plagis habitant; pro sententiarum ratione. Val. Fl. I, 518, ubi Sol loquitur de Colchis: *Quid regio immanis, quid barbarus amnibus ullis Phasis et aversis proles mea gentibus obstat?* Iam in Virgilio haec non esse subtiliter exigenda apparet, si Africam cogites; sed hoc unum tenendum, Poenos non esse barbaros, non adeo esse remotos a clementiore coeli terraeque plaga, respectu Troianorum.

569. *Hesperiam magnam* simpl. potentem. Aliter *Graecia magna* dicitur. (nota pares syllabas in vicinas arses cadentes, *Hesperiám magnám;* de qua re vid. Q. V. XXXIII, 8. extr.; et de forma orationis ibid. §. 7.) *Eryx* Siciliae. vid. V, 759. *optatis* h. l. praefertis. (Verbis

Sive Erycis fines regemque optatis Acesten:
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuvabo.
Vultis et his mecum pariter considere regnis:
Urbem quam statuo, vestra est; subducite naves;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.

572. REGNIS?

570 *Finem* ed. Ven. *regnumque petatis* Menag. et Hamb. pr. et quart. Moret. Porro v. 571 et 573 a Goth. tert. aberant. 572 *et hic* Sprot. et Bigot. *pariter mecum* Ven. *sin vultis mecum* Wall. quod prosaico esset propius. *consistere* aliquot Pierii et Burmanni tres cum Parrhas. cf. inf. 629. Burmannus coni. *confidere*, parum feliciter, et quid tum *pariter mecum*? *c. terris* Romanus; quod poeticam dignitatem minus spirat. (*regnis* firmatur loco a Pier. laud. IV, 373.: „eiectum, litore egentem, Excepi et r e g n i demens in parte locavi.“ Sustuli autem interrogandi signum. Eiusmodi interrogatio eam habet vim, ut libitum quid, volupe, gratum alteri fore existimemus: Ecl. III, 28.: „Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim Experiamur?“ Aen. VI, 818.: „Vis et Tarquinios reges animamque superbam Ultoris Bruti fascesque videre receptos?“ Sed hoc minus convenire videtur Didoni, non tam invitanti et hortanti, quam optionem relinquenti. Quare ellipsin coniunctionis *si* h. l. statuendam existimo, cuius exempla vid. apud Sanctium Min. l. IV, c. VII. sub voc. *Si*, et quae ibidem suppeditat Bauer. Eodem modo Graeci; vid. Viger. c. VIII. sect. VI. Adde Ruddiman. Instit. Gr. Lat. Vol. II. p. 356. edit. Lips. et quos ibi laudat Stallbaum. *Wr.*) 573 Piget ineptiarum super hoc versu. *Quum urbem statuo*, *ea vestra est*; Graecorum loquendi more. (Terent. Eunuch. IV, 3, 11.: „E u n u c h u m quem dedisti nobis, quas turbas dedit!“ vid. Matth. Gr. Gr. §. 474. Ruhnken. in Terent. Com. Dictata Prol. Andr. vs. 3. *Wr.*) *subd. remos* Puget. 574 *Tyriosque* Medic. a m. pr. *agentur* Sprot. *habetur* apud Nonium Marcellum, ex interpretatione. Guyetus legebat: *habetor*. Sed *agetur* est eruditius; in pedestri oratione: *nullo discrimine habebitur*, vel *nullum eorum discrimen habebitur*.

velle, *optare*, *cupere*, breviter loquentes saepe variorum Nominum Accusativos sic iungunt, ut aliquis Infinitivus adiungi possit, etiamsi is aliam structuram requirat, ut h. l.: si optatis venire in Siciliam et ad Acesten. *Wr.*)

571. *Auxilio tutos*, quod in prosa: rebus necessariis instructos, munitos. Pedestris esset oratio, si acciperes: *dimittam tutos* cum *auxilio*. (Tac. Ann. I, 39.: *legatos* — quorum vitae timendum erat — *praesidio auxilia-*

Atque utinam rex ipse Noto conpulsus eodem
Adforet Aeneas! Equidem per litora certos
Dimittam, et Libyae lustrare extrema iubebo,
Si quibus eiectus silvis aut urbibus errat.

575. IPSE, EODEM, 576. EQUIDEM 577. IUBEBO;

575 *c. ibidem* Puget. (Delevi commata; nullus hic appositioni locus; neque, ut Heynius in Not. explicut, *compulsus* per se, sed coniunctum cum *Adforet*, significat: huc delatus esset. *Wr.*) 577 *Emittam* Sprot. *videbo* Ven. (Comma pro semicolo in fine versus posui, quia hic est sensus: lustrare extrema iubebo et explorare, an forte erret. Solet enim ita elliptice poni *si*, ut subintelligatur participium aliquod, velut h. l. exploraturos; cfr. II, 756.: „Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset, Me refero." VI, 78.: „Bacchatur vates, magnum si pectore possit Excussisse deum;" i. e. tentans excutere. X, 458.: „Ire prior Pallas, si qua fors adiuvet ausum; i. e. experturus, si *cet.* Eiusmodi autem verba amant hanc coniunctionem; vid. Not. ad vs. 181. Neque est in hac interpretatione quod offendamur indicativo *errat.* Sic enim, nulla dubitationis significatione adiuncta, huic *si* indicativus additur, ut apud Terent. Eun. III, 4, 7. et Heautont. I, 1, 118.: „Visam, si domi est." Ac similiter saepe alibi. *Wr.*) 578 *aut montibus* Montalb., qu. Moret. et Zulich. et probat Burmannus: *quum rarae admodum in Africa essent urbes, certe sub ditione Didonis hoc tempore, neque proprie in illis* errare *dici quis posset, sed* per urbes oberrare; *in montibus vero passim* greges errare *etiam dicantur, ego* montibus *praeferrem.* Enimvero nec de Didonis ditione hic agitur; nec urbes magnas civitates necessario designant; urbes sunt omnino habitationes, vici; et *urbibus errare* docte dictum, pro, per urbes; et si greges errant in montibus, an et propterea naufragi? Immo vero *montirium equitum dimittit.* — *opes* dicuntur omnia, quibus subvenimus, recreamus, res necessariae. Et erant Troiani *omnium egeni* vs. 599. Alio sensu hic versus legitur VIII, 171. *Wch.*) Mox *statuo* exquisite pro condo: ut ἱδρύω. ut pono. (*urbemq. statuo, vestra est:* vid. V. L. ad h. vs. *Wr.*) 572 sq. Comparare licet Apollon. Arg. I, 827 sq. (de vs. 572. vid. V. L. Handius ad Stat. Silv. I, 2, 37.: „Amplexu tandem patiare petito, — Contigit! — et duras pariter reminiscere noctes;" haec scribit: „*Pariter* est idem quod *simul*, ut ap. Virg. Aen. I, 572." hic quidem potius est *una.* *Wr.*)

575. *Compulsus*, non, coactus; hoc tenue esset; sed, huc depulsus, delatus. (sed vid. V. L. *Wr.*) *Notus* h. l. non pro-

His animum adrecti dictis, et fortis Achates
Et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
Ardebant. Prior Aenean conpellat Achates:
Nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides; classem, sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum; dictis respondent cetera matris.
Vix ea fatus erat, quum circumfusa repente

581. AENEAM

bus damnandum propter hoc ipsum, quod *silvae* et *montes* fere iungi soleot adeoqne librarii lapsum facile produot. Heins. coni. *rupibus*; littorom scil. respectu. Sed quidni tempestatibus io igootas terras delati vicinos vicos petaot? et *Gaetulae* urbes IV, 40. *erret* Exc. Burm. 579 *animi* Parrhas. Ven. a m. pr. mious docte. *animum erecti* Zulich. et ed. Ven., qnae est interpretatio exquisitioris voc. *arrecti*. *dictis arrecti* qu. Moret. (*arrecti animum*. Alh. *Wr.*) *animum* pro *animos* dixit. vid. Burmano. 580 *erumpere nube* pr. Moret. et doo Rottend. a m. sec., quod scilicet volgare est. *nubem* doctios. cf. Burm. *abrumpere* codd. Pieriani aliquot, Rom. a m. sec. Montalb. et al. inscite. (— 581. *Aeneam*, haud dubie iovito Heynio in textn relictnm, mntavi io *Aenean*; vid. Q. V. III, 1. *Wr.*) 582 *animum s. vertit* Bigot. *animos s. vertit* ed. Veo. 583 *reductos* Menag. pr. Ven. et Parrhas. conf. v. 390. 584 *medio fluctu* Puget. *medio quem fluctu* Montalh. sine *in*, ot toties alibi. (vid. Q. V. XIIII, 5, a, 3. *Wr.*) 586 *ita f.* alter Rottend. *circum cum fusa* emendahat Coning. *quae circumfusa*; *r.* notahilis lectio fragm. Vatic. a Bottario editi. (Saoe omitti potest *quum* praegressa voce *vix*, ot infra VIII, 337. X, 659.

prie. („Notus et Eurus pro vehementioribus a poetis usurpati esse videntur, ut Virg. Aen. I, 575." Haec Wunderl. Obs. in Tibull. I, 5, 35. *Wr.*) Mox *certos* exquisite, quibus fides haberi possit, non respectu perfidiae Poenis exprobrari solitae; sed *certi* dicti pro iis, qui certa nuntient: similiter aliquis *fidos* assumsisse dicitur. *Dimittam*, in diversas partes mittam.

582. *Animo sententia surgit*, ad eam formam, qua *stare*, *sedere*, *insidere* dicitur. 584. *Unus*, Orontes. v. 113 sqq. 585. Sup. 390 sqq.

586. *Οὔπω πᾶν εἴρητο ἔπος*,

Scindit se nubes, et in aethera purgat apertum.
Restitit Aeneas, claraque in luce refulsit,
Os humerosque deo similis: namque ipsa decoram
Caesariem nato genetrix, lumenque iuventae

XI, 551. XII, 650., vel *et s. que*, vid. Q. V. XXXV, 6. sed languorem affert *quae*. *Wr.*) 587 *in aera* Montalb. et Dorvill. (idque longe praefert vulgatae Wakef. ad Lucret. III, 507. *Wr.*) sed pro vulgata Nonius Marcellus. 588 *adstitit* Vratisl. *constitit* Parrhas. utrumque vulgare, etsi eodem sensu. 589 *similes* Sprot. *os humeros similisque deo* Franc. 590 *genetrix nato* pr. Rottend. (*genitrix* hic et alias Palat., qui omnino vulgaris orthographiae auctor haberi potest; vid. V. L. Ge. IV, 363. *Wr.*)

ὅτε. Odyss. π, 11. 587. 8. *Purgat* se, solvitur, extenuatur nebula: καὶ τότε δή ῥ' αὐτοῖο πάλιν χύτο (non λύτο: nam πάλιν Homero est pro ἀνὰ, refundi, resolvi) θέσφατος ἀήρ. Odyss. η, 143. *aetherem apertum*, ut aer purus redderetur, et *clara lux*, remota nebula. 589. Nunc puta Aeneam *adstitisse* multo pulcriorem adspectu quam unquam alias: Quod poeta per miraculum et Veneris interventum auxit. Declaratur Aeneae pulcritudo et dignitas per partes; sunt species corporis, iuventus et gratus oculorum vigor. *refulsit* pro vulgari: apparuit, nihil amplius. (accipe de nitore, signo vigoris; supra v. 402.: „rosea cervice refulsit.“ *Wr.*) 589. *Humeros* int. latos ac torosos, herois vel dei, v. c. Mercurii vel Martis, qui corporis robur viriumque efficaciam declarant; quod apparet in statuis veterum, et observatum est post Iunium a Winckelmanno, idemque tradunt ipsi picturae linearis magistri. Locus insignis est Valerii Fl. II, 491, ubi Hesione Herculi: me eripe — *namque potes: neque enim tam lata videbam Pectora, Neptunus muros cum iungeret astris; nec tales humeros pharetramque gerebat Apollo.* Ceterum notatum iam aliis, locum effictum ad Homericam formam Odyss. ζ, 229 — 235, et (nisi huc iidem tralati) ψ, 156 — 162, ubi Ulyssi Minerva simile decus divinum impertit. Conferenda sunt a studioso talium rerum singula; sed nec Scaliger, neque alii temere audiendi, qui de hoc vel illo praeferendo pronuntiant. Ita *os humerosque deo similis* tantum ornatius exprimunt formam augustam et divinam, quam Ho-

Purpureum, et laetos oculis adflarat honores:
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo

591 *laetosque* Montalb. *latos* duo Burm. *laetis* Goth. tert. Sed tuentur vulgatam grammatici. v. Burm.

merus simplicius: ϑῆκε — Μεί-ζονά τ' εἰςιδέειν καὶ πάσσονα. cf. Odyss. π, 174 sq.

590. *Ipsa decoram caesariem nato genitrix — adflarat*, non quasi comas eius breviores in promissiores mutarit: sed, si iuvenili specie adstare dicendus erat Aeneas, efficiendum quoque erat a dea, ut coma similis esset comae promissae Apollinis vel Bacchi, qui in vulgus notabiles caesarie sua. Similis locus de Iasone Apollon. III, 919 sq. At Homerus Ulyssi a Pallade *crispos crines* affingi facit? καδδὲ κάρητος Οὔλας ἧκε κόμας, ὑακινθίνῳ ἄνθει ὁμοίας. scilicet Mercurio eum assimulare volebat; uti et aliis in locis corpus athleticum Ulyssi tribuit. — *lumen iuventae purpureum* ornate pro *iuventa* eximia et pulcra. *lumen* est nitor; nitor autem iuventae proprie tribuitur. *purpureus* aut pro pulcer, omnino, aut pro splendidus, nitens: quandoquidem non modo color, sed nitor, commendabat purpuram. v. ad Horat. IV Carm. I, 10, qui idem III, 3, 11, 12 ad divinam formam retulit, *quos inter Augustus recumbens* purpureo *bibit* ore *nectar*. Iuventam autem cum caesarie iunxit etiam Tibull. I, 4, 37 *Solis aeterna est Phoebo Bacchoque iuventas, Nam decet intonsus crinis utrumque deum:* h. habent enim iuventutis insigne certum, comam promissam.

591. *Laetos oculis afflarat honores:* inerat oculis desiderabilis aliqua venustas, gratia, χάρις καὶ ἵμερος. Primum *laetos honores* dixit pro honore; *honos* autem pro pulcritudine; res nota. *laetos* non tam ad hilaritatem, quae adspersa fere est oculis nitidis et pulcris (ὄμματα φαιδρά), quam potius ad oculorum fulgorem, qualis in lucido iuventae et pulcritudinis flore esse solet, referes; nam *laeta* poetis proprie lux, nitor. Sic *tempora laeta*, fulgida, lib. VIII, 681. (Handius, iam a Iahnio laud., ad Stat. S. I, 2, 113. ita scribit: „In omnibus iis locis, in quibus *honos* aut de pulchritudine, aut de gratiosa dignitate usurpatur, Statius nomen singulari numero posuit. Quod tam certam habet causam, ut etiam ad alios scriptores pertinere arbitrer. — Unus locus Virgilii Aen. I, 591. dubitationem movere posset, nisi ibi aliae

Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic reginam adloquitur, cunctisque repente

593 *Argento* pr. Moret. *Pariusque* Wall. *circumdatus* codd. apud Servium ad Aen. III, 126. 594 *Tunc* Goth. pr. cum aliis.

rationes poetam a communi usu deduxisse viderentur." Nempe solet ita varios numeros, singularem et pluralem componere Virgilius, vid. V. L. ad vs. 427.; tum accedit metri ratio, de qua vid. Q. V. VIIII, 3, I, a. b. c. *Wr.*) *afflarat*, quod Homerus dixit, affuderat, κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις. et — κακκεφαλῆς χεῦεν πολὺ κάλλος Ἀθήνη. *afflare*, ab initio proprie dictum videtur de oris anhelitu, quo quis aut crederetur, aut, tamquam symbolico actu, videretur inspirare alteri vim aliquam aut suam aut praeternaturalem. Ita Apollo afflasse narratur ore nonnullos, quibus divinandi vim impertiret. De nutrice vel matre nutricium halitu suo fovente dictum est in Hymno in Cer. 238 et in locis ibi laudatis. Inde omnino *afflare* contingere est, proprie quidem leviter, quia contactus hoc genus est, parum sub sensum cadens; itaque et vates et poetae *afflari* dicuntur, quippe *contacti, percussi*. Ita et *fulmen afflare* dicitur, ut lib. II, 649. Alio sensu *afflare* et *adspirare* a navigatione et vento secundo ductum est. Etiam aliud est, si de exhalationibus corporis, ambrosiae, *spirare* et *afflare* dictum occurrit.

592. 593. Versus olim sic accipiebam, ut *decus*, h. e. pulcritudo, iuvenilis nitor et oculorum insolitus splendor, Aeneae esset affusus, quale decus (pulcritudo) illud est, quod manus (artifex) addunt ebori vel argento vel marmori Pario, quando auro circumdatur, includitur. Ita cum Iensio de stilo Homer. p. 296 poetae iudicium desiderabam. *Iuventae lumen purpureum* et *laeti honores* multo plus splendoris habere videbantur, quam ea, quibuscum comparantur v. 592. 593. Enimvero vidi posthaec comparationem ita male vulgo institui; eoque avocare pravam interpunctionem, cum plene post *honores* distinguitur; esse potius comparationem retrahendam ad Aeneam *nube circumfusum*, quod *clara in luce refulsit*, ut opus vel ornamentum eburneum, argenteum vel marmoreum auro inclusum, aurea ora ambiente, qua ex auri splendore ipsum

Inprovisus ait: Coram, quem quaeritis, adsum,
Troïus Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Troiae miserata labores,
Quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo, socias! grates persolvere dignas
Non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
Di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Usquam iustitia est et mens sibi conscia recti,

595. ADSUM T.

595 *I. adest* pr. Hamb. 596 *abreptus* sec. Hamb. 598 Idem fere versus sup. 30. 599 *exactos* Zulich. a m. pr. *iam copiis omniumque* Parrhas. sed in marg. *exhaustis iam casibus:* quod deterius foret. 601 *Nil opis* Zulich. *nostri* Menag. pr. *est* omittunt tres Heins. *o Dido* Goth. sec. 602 *Dardanidae* tres apud Burm. *quae magnum* pr. Moret. et Bigot. *aspersa* sec. Rottend. Sed hemistichium hoc abesse forte malis? Auget tamen sententiae vim. Consederant autem Troiani exsules partim in vicinis Troadis oris, partim in Thracia, Creta, Epiro, Sicilia, Venetorum oris. 603 *respectent* ed. Iunt. 604 *si quid Usquam iustitia est.* Ita rescripsi, etiam Brunckio V. C. adstipulante. Ut vulgo legitur, etiam in fragm. Vatic., *si quid usquam iustitiae est*, impedita fit

opus, quod inclusum est, auctum nitorem mutuatur. cf. Aen. X, 135 sqq. et adi Excurs. ad h. v., qui est XXII. Verba autem sic interpretanda: *restitit et refulsit* tali cum decore, *quale manus* (artificis) *addunt ebori decus*, h. e. quale est decus operis eburni aut argenti marmorisve candidi auro circumdati. (Comparatio esse videtur haec: pulcritudo Aeneae aucta est, decore singulis partibus a Venere circumfuso, sicut eboris aut argenti aut marmoris, si auro affabre ornatur; membraque ita cohaerere: et Venus tale Aeneae addidit decus, *quale addunt* — *aut* quale est, *ubi. Wch.*)

595 sq. Praeclara et affectus plena oratio. 598. *reliquias Danaum*, a Danais relictos; passive, ut aiunt; stragi Troianorum caedique ab Achivis perpetratae superstites. *exhaustos*, attritos, consumtos, vexatos.

Praemia digna ferant. Quae te tam laeta tulerunt
Saecula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:

ratio eius, quod seqnitnr: *et mens sibi conscia recti*; quod adeo iuogendnm cum sup. *Dii et mens s. c. r. Praemia digna ferant.* Et hactenus secundum Stoicos poetam locutum dicere potoit Servius. Legenti tamen fueile cuiqoe occurrere potest: *si quid usquam* Iustitiu est *et mens sibi conscia recti*, h. e. in ullo pretio est. Quo altera interpretatio Serviana spectat: *si valet apud homines iustitia.* Et lectionem hane praeferunt Gudianns, qui inter praestantissimos est, cum ed. Dan. Heins.; sicqoe coni. H. Stephanos, qni tamen rationem emendationis non perspexit. Habet scilicet maiorem δεινότητα oratio, si sie proeedat: si pietatis, h. e. recti iostique ex metn deorum, respectus est apod deos; si institia rectique conscientia non ioane nomen sunt habendae; dii tuam hnmanitatem remunerabuntor. (Firmat hane lectionem ah Editoribus non consultus Mediceus, coius prior est lectio *iustitia*, altera demum *iustitiae.* Iahuius *iustitiae* repoui iuhet; at priusquam hoe fuciamus, demonstrandom erit, quam recte et veterum sentiendi loqoendiqne rationi convenienter conscieutia bene factorum praemiis ornare probos homiues dicatur, idqoe ona enm Diis. *Wr.*) *recti est* Pnget. 605 *ferent* vir doctus (Io. Iortin) in Obss. Misc. I, p. 7, ot IX, 254 *dii moresque dabunt vestri.* Stat. Theb. VII, 379 *Nec laudare satis dignasque rependere grates Sufficiam; referent Superi* etc. Sed nec *ferant* damoandum, quod omnes libri habeut, etiam Vutic. fragm. *quae te iam* Goth. pr. *tulere* duo Burm. ot emendabat Cuninghamus. (Et ita scribendum videri, dixeram Q. V. V. Sed plenior forma incitatius loquenti convenientior. *Wr.*) 606 *talem tanti* Parrhas. 608 *Convexa* veteres librarii (praeter fragm. Vatic. Pieriiqoe ohlougum, in quibus recte post *convexa* in-

cf. Burm. *socias*, de conatu, recipere vis.

603. *Si quid usquam iustitia est:* si non inane nomen est: sed res, virtus, laude ac praemio digna. cf. V. L. Ante oculos fuit Ulyssis ad Nausicaam oratio pulcrarum sententiarum plena, ubi Odyss. ζ, 180 Σοὶ δὲ θεοὶ τόσα δοῖεν, ὅσα φρεσὶ σῇσι μενοινᾷς etc.

605. Felix hominum aetas, in qua te tam generosam feminam nasci contigit! *laeta* sunt fausta, felicia s. Compara l. c. Odyss. ζ, 154—157. De forma laudandi hac v. Ovid. IV Met. 322 sq. et ibi Burm.

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt,
Quae me cumque vocant terrae. Sic fatus, amicum

terpunctio posita) et scholiastae fere cum *sidera* coniungunt; male utique. nam coelum est convexum, non astra. Hoc tamen posito Heius. coniiciebat: *dum montibus umbrae Lustra dabunt.* (item Wakef. ad Lucret. I, 232. *Wr.*) ingeniose; nisi *convexa* obesset, et *Lustrabunt* multo etiam magis esset ingeniosum. Pro *lustrabunt*, *instabunt* Bigot. et pr. Hamburg. pro var. lect.: unde Burm. coni. *constabunt*, parum feliciter. Etiam Marklando ad Stat. Silv. p. 102 locus visus est corruptus; nam interpungebat et ipse post *lustrabunt.* at v. infra notam. (Iahnius assentitur Handio ad Gronov. Diatr. T. I. pag. 326. *convexa sidera* iungenti, i. e. convexi poli sidera, coll. Ovid. Ep. ex P. IV, 9, 129.: „Tu nostras audis inter c o n v e x a locatus S i d e r a." Ita etiam Wakef. l. l. Hactenus bene; sed remanet difficultas in verbo *lustrabunt;* rem optime expedivisse mihi videtur Heynius in Not. *Wr.*) *polis dum s.* nonnullae edd., male. *polum dum s. pascent* Hamb. alter. *palus* misere emendat Brodaeus II Misc. 17. *pascit* Medic. c. al. apud Heius. quod mireris. (vid. Q. V. VI, 5. Vera lectio *pascet* exstat etiam in Palat., et, ut videtur, in Rom. *Wr.*) *poscet* fragm. Vatic. 610 *quo* sec. Hamburg. et Parrhas. *vocent* alter Rotteud. a m. sec. et Goth. sec. (vid. Q. V. VI, 2. *Wr.*)

607—610. Quod Tibullus I, 4, 65 nude: *dum robora tellus — vehet*, hoc ornatius extulit Virgilius: donec in montibus umbrae silvarum *convexa* montium, h. e. latera et ambitus, obscurabunt, et ornatius, *lustrabunt*, umbra pro flexu solis procedente et circumagente se. 608. *polus dum sidera pascet*, pro tenui: habebit. *polus pascere sidera* dici potest, pro sidera pasci in polo, quatenus stellae errare et vagari per coelum videntur. Et Callimachum expressum esse a nostro, iam ab Anna Fabri aliisque et ante omnes a Germano Valente ad h. l. est notatum, in Del. 176 — *Τείρεσιν, ἥνίκα πλεῖστα κατ' ἠέρα βουκολέονται.* Cum tamen Lucretianum I, 232 *unde aether sidera pascit?* et alia loca, inprimis V, 384 sqq., multo magis videri possint poetae animo insedisse: Servianam interpretationem non plane spernas, ut ad philosophorum opinionem referas, qua astra marinis terrenisque humoribus attenuatis (ἀποῤῥοίαις) ali putabantur, vid. Cerda et l. l. a Burmanno; quemadmodum iris imbibere imbres. v. ad Tibull. I, 4, 44.

Ilionea petit dextra, laevaque Serestum;
Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Obstupuit primo adspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est:
Quis te, nate dea, per tanta pericula casus
Insequitur? quae vis inmanibus adplicat oris?
Tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?

611 *Sergestum, Serestrum, Segestum* al. hic et alibi. v. Burm. et Pier. *Sergestum* et *Serestum* unum eundemque esse, statuere video V. C. Brunck. I, 343, quod vix feram ne in malo quidem poeta; et quid faciemus versui XII, 561 *Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum*? Etiam mox *Gigam*, *Giam*. 613 *primum* malebat Heins., sed *primo* eodem sensu capi par est. (et vid. Q. V. XXVIII, 6. Medicena in ordine exhibet *prim*, et *o* superscriptam. *Wr.*) 614 *Casum deinde viro* Hamb. sec. 616 *quae vis immanibus applicat ausis* emendat Marklandus ad Stat. Silv. III, 3, 17. hoc sensu: *quae vis maior admovet te tam immanibus ausis, tam ingentibus coeptis*? ingenioso quidem Markland. ut semper. Enimvero quod ad littus Libycum tempestate erat delatus, casui debebatur; nihil magni conatus et ausi in hoc. Frigide et contra decorum Didonem sua regna *immanes oras* vocare ait. At Libyae vicinas gentes intelligit. cf. 339. IV, 40 sq., ut bene Burm. ad h. l. monuit. *implicat* Bigot. 617 *An tu ille* Ven. *Anchise* nonnullos legere Pierius monet. (et sic est in Ald. tert. *Wr.*) *Dardanio A.* ad graeca *Δαρδανίῳ Ἀγχίσῃ*. 618 *genuit Phrygii* Ven. (et Alb. *Wr.*) *Simountis* Leid. un. *in unda* Menag. pr. *ad undas* Schol. Statii, duo Heins., sed recentes, cum Dorvill. tuentur vulgatam Donat. et Priscian. (vid. Q. V. VIIII, 3, VIII, a. *Wr.*)

(Verba *polus sidera pascit* linguae ratio neque ad hanc ab Heynio commemoratam opinionem accommodari patitur, neque ita intelligi: stellae in polo *errant* — hoc est βουκολεῖσθαι —; sed Virgilius dicit aperte, polo inesse vires alendi sidera. *Wch.*) 609. 610. Sunt iungenda: Quocunque abiero, beneficii accepti memor ero. (Aut inepta usus est poeta hyperbola, aut haec ita accipienda sunt: In iis terris, in quibus consedero, ut perennis sit beneficii tui memoria, efficiam. *Wr.*) *manebunt*, animo meo; nunquam excident. 610 — 613. Laetus et

Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli: genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor dicione tenebat:
Tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,

621. GENITOR 622. DITIONE

619 *memini Teucrum* tres ap. Burm. et sic Rom. Hunc vs. et 620 recitat Auctor de progenie Augusti c. 6. 621 *cum B.* Menag. pr. et Leid. 622 *ditione premebat* Menag. pr. male, inquit Burm.: an quia hoc de aspero tantum imperio putabat dici? Sane *ditione tenere* et alibi, sup. 236. VII, 737 variatur, at X, 53 *premere* constanter; exquisitius scil. quam *tenere*. (*dicione* Medic. et Rom.; *ditione* Palat.; vid. V. L. ad vs. 236. *Wr.*)

gratus benevolentiae et amicitiae affectus in his versibus observandus.

613. Respexit h. l. Silius II, 412 sqq. *casus* est fortuna, ut statim v. 615. 616. *Immanibus oris* Libyae, cuius immanes et feri incolae, sive etiam horridae et asperae incultaeque terrae. Pompon. Sab. de intempestuosis littoribus accipit. *applicat*, ita fert, ut navem applicueris; ut v. 377 *appulit*.

617. 618. Secundum versus Iliad. β, 820. 821. Sic Nympharum partus ad fluminum ripas collocant plerumque poetae. Exempla dat Germanus.

619—626. Teucer, a Troia redux, a patre Telamone non admissus (cf. Horat. I, 7, 21), cum Cyprum petiisset, accessisse ad Belum, Sidonis ac Tyri regem, putandus est, ut, cum ab eo copiae in Cypro haberentur, earum auxilio adversus incolas insulae ipse uteretur, quos in nova sibi sede, Salamine, paranda alienos et infestos experiebatur. v. Exc. XXIII ad h. v. *Opimam Cyprum* dixit, quam in prosa, *opulentam*, et *laude ferebat* pro efferre laudibus. 624. *reges Pelasgi*, pro Achivorum ducibus, etiam hoc licentius et seriorum poetarum graecorum exemplo; nam Homero Pelasgi diversus ab Achivis sunt populus. *Teucros*, Troianos; ab antiquiore illo Teucro, a quo Dar-

Seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, iuvenes, succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Iactatam hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali miseris succurrere disco.
Sic memorat: simul Aenean in regia ducit
Tecta; simul divom templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad litora mittit

626 *ab* Heins. e Medic. et aliis (sic e Parisinis 2. 4. 7. 10. *Wr.*) Olim *a.* (quod est in Rom. et Palat. *Wr.*) conf. ad Georg. I, 171. Aen. VIII, 130. (vid. Q. V. I, 1. *Wr.*) *ab* vel *a* deest plane in fragm. Moret. et Sprot. *a stirpe videbat* sec. Moret. 627 *o iuvenes, nostris s. tectis* Zulich. o *iuvenes, tectis* quatuor alii: o *nostris, i. s. t.* Parrhas. (*et tectis* Alb. *Wr.*) 628 *post multos* Dorvill. ed. Iunt. 629 *hac* deest Medic. (nempe non *hac*, sed *ac* in Medic. h. l. exstat. *Wr.*) *considere* Gud. tertius Moret. pro div. lect. Hamburg. pr. et Bigot. (etiam Alb. *Wr.*) cf. v. 571. Sed post *iactatam* melius *consistere*. 631 *sub regia* quart. Moret. 632 *divum* Heins. secundum Gudianum. *divis* Sprot. *honores* Montalb. et pr. Hamburg.

danus fuit exceptus, cum in terram Troianam e Samothrace traiecisset. v. Apollod. III, 12, 1, et notae p. 738. 739. Ab his originem ducere videri volebat Teucer Telamonius, propter maternum genus, ut recte Serv. Erat enim ex Hesione Laomedontis filia natus, quam Telamon a sodali Hercule muneris loco acceperat. vid. Sophocl. Ai. 1319 sqq.

630. Nobilissimus versus; gravissima sententia; cuius, cum v. 628. 629, vi percepta, si adolescentem non voluptate gestire videas, nae illum a poetae lectione statim abigas, suadeo. Turbas Burm. post Servium facit. Sensus: ipsa οὐκ ἀπειρόκακος, ipsa tot adversa experta, animum habeo pronum ad succurrendum aliis, qui et ipsi fortuna adversa iactantur. *disco*, teneo, novi. Egregius hinc adumbratus est locus Sophoclis in Oed. Col. 560 Br. (v. 587) δίδασκε, δεινὴν γάρ τιν' ἂν πρ. sqq.

632. *Simul divum templis indicit honorem.* Si de supplicatione diis propter felicem Aeneae hospitis adventum decreta cum Serv., Donato et Pomponio in-

Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,
Munera laetitiamque dii.

634 *Triginta* alt. Hamb. in Sax. Exc. 635 *centum pingues* Montalb. *cum m. haedos* ex Menag. Ecl. I, 23. (ultima littera voc. *agnos*, quod mireris, transfossa est in Mediceo. *Wr.*) 636 Gell. IX, 14 *in illo versu nihil dubium est, quin* dii *scripserit pro* diei: Munera laetitiamque dii. *Quod imperitiores*, dei, *legunt ab insolentia scilicet vocis istius abhorrentes. Sic autem* dies dii *a veteribus declinatum est*, ut fames fami (igitur veteres *fames, famei?*), pernicies pernicii, progenies progenii, luxuries luxurii. Ita et legebat, monente Heinsio, Iulius Romanus in libello de Analogia, teste Sosipatro. Occurrit eadem lectio in Servianis simul cum altera, *die*, id est, diei. Commemorat etiam Pompon. Sab. cum Gelliano loco (qui conferendus cum editis; habet v. c. *extra dabantur*, ubi nunc *extrudebantur*). N. Heins., ut hanc lectionem probaret, a se impetrare non poterat. Mihi tamen unice vera videtur; primum quidem, quod exquisitior illa lectio et eadem antiquissimae auctoritatis, tum autem, quod lenius decurrit: *mittit tauros, sues, pecudes, munera laetitiamque diei*; quibus diem tam faustum ac festum exhilararent, ut hospitalibus donis fieri mos erat, quam altera: *munera laetitiamque dei*: quocunque tandem modo illam exponas. *Munera laetitiamque dei* alii iungunt, ut vinum munus et *γάνος Διονύσου, χάρμα Βάκχου* dictum sit; atque hoc puto leniorem orationem efficere. At alii cum Heinsio *munera* cum superioribus iungunt: *mittit — munera*, simul cum his, *laetitiam dei*, h. e. vinum laetificum. Nolim quidem sensu abundare; dure tamen et lyrica potius audacia mihi ita dictum videtur *laetitia dei*; ferrem *laetitiam Bacchi*. Aliter quoque *γάνος βοτρύων, ἀμπέλου*. Aliter etiam infra: *Adsit laetitiae Bacchus dator*,

telligimus, nec aliam rationem iniri posse video, a more antiqui saeculi recedere dicendus est poeta et deflectere ad suae aetatis vitam. Nam, ut ex toto Homero satis constat, heroicis temporibus hospitis adventu in domo statim sacrum fit, caeditur victima et ex ea epulo sacro hospes excipitur. Veterem illum heroum morem Virgilii exemplo deseruit Valer. Fl. II, 650. 651. *Simul hospita pandi Festa iubet, templisque sacros largitur honores.*

634. *Horrentia* setis seu pilis, et *terga suum* pro suibus. In toto loco ante oculos poeta habuit Odyss. ϑ, 59 sqq. 636. Mittit Dido pecudes quae pro munere sint, et quarum epulis dies hilariter exigatur: *laetitiam diei*. So-

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque parant convivia tectis:
Arte laboratae vestes, ostroque superbo;
Ingens argentum mensis, caelataque in auro

638. TECTIS.

v. 734. Ex quo Silius *Bacchi dona* duxisse videtur. Sane in codd. fere *dei*; sic ipse Romanus; occurrit et in Servianis, et in Douati interpretutione. Et sic iam Rufius Apronianus, moneute Pomponio Sabiuo (male in ed. Lucii *die* excusum est), legerat; qnod siue dubio ad eam recensionem pertinet, e qua Mediceus codex prodiit: nam, cum in eo ab initio *de* esset, *i* rubro adscriptum est, nt *dei* sit. Suut tamen et codd., in quibus alterum occurrit; nam Pierius tres illas lectiones sigillatim e codd. lundat; et *die* Dorv. *Diae* Parrhas. recepit quoque *dii* Brunck. V. C. (Quid singnli libri mss. exhibeant, non docent Editores; *dei* tamen in plerisque exstare videtur, quod de suis certe affirmat Pierius; *dei* est etiam in Lips. obl., in altero Lips. *di* supra picta lineola transversa; *diei* Paris. 3. et 4. Sed *dei*, si quid in re adeo dubia statnere licet, non potest legi, tum qnod non ita simpliciter posito d e i nomine Bacchus designandus erat; sensit hoc etiam Iahnius; tum quod *munera*, si quid a supra commemoratis diversum indicare poeta voluit, aegre caret copula. Et *munera* si separas ab his *laetit. d.* et superioribus adiungis, mirifice friget. Tuetur tumen *dei* Bothius in Virgilio Virgiliano. Sed quidquid amplecteris, illud fatebere, desiderari hic munditiem elegantiamque Virgilianam; nam ne illud quidem *munera diei* et *laetitia diei* satis commode dictum. Scilicet fato interclusus est poeta, quominus adumbratum quasi et abiectum versiculum expleret perpoliretque. Ceterum si Ge. I, 208. *die* vera est lectio, ut putatnr, eandem formum hic quoque requiras; nisi forte ornatum ex eiusmodi varietate quaesisse Virgilium existimahimus. *Wr.*) 639 *superbae* Hugen. a m. sec. interpolatrice.

lent sic *gaudia* dici de rebus quae faciunt, et Val. Fl. IV, 534. Phineus *nova miratur gaudia mensae.*

637. Iam Catullus dixerat LXI, 46 *quacunque opulenta recessit Regia — Tota domus gaudet regali splendida gaza.* cf. reliqua. *luxu* praeclare pro apparatu regali. 639. Brevitatis, utpote in narratione, et poeticae elegantiae studium omissionem verbi peperit: *sunt*, vel *instruuntur*. int. autem vestes stragulas purpureas magna cum arte textas. *Ostrum superbum*, splendidum; inf. 697 et 700 *aulaea superba* et *ostrum stratum*. (*vestes ostro superbo*, vid. V. L. ad III, 617. *Wr.*) 640. Va-

Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros antiquae ab origine gentis.[1]
Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad navis praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat.

642. ANTIQUA

642 Vulgatum ante erat *antiquae ab origine gentis.* At, quod nunc cum Brunckio V. C. dedi, *antiqua ab origine gentis*, obtulerant Gudianus a m. pr., duo vetustiores Rottend., tres alii c. fragm. Moret. et quatuor Burmann. cum Goth. pr. Et sic Medic. Pierii et Longob. cum aliis aliquot apud eum. quod equidem praefero tamquam doctius et melius; et sic iam editi nonnulli habere videntur. (*antiqua* e Paris. 2. et 9. In eiusmodi re plurimum tribuendum praestantiorum librorum auctoritati; huic igitur obsecutus reduxi *antiquae.* Accedit, quod epitheton ad proximum voc. accommodasse librarii videntur, quod etiam facilius fieri poterat h. l. ob elisionem; nec non similis compositionis recordatio librarios in fraudem impellere potuit; cf. supra vs. 372. infra 753. Ge. IV, 236.; et vid. V. L. ad X, 179. *Wr.*) *primaque ab* o. pro diversa scriptura in alt. Hamb. *ducta suae antiqua* ed. Ven. 643 *mente* apud Germanum fuere, qui legerent. male. *mentem* omnes libri tuentur. Mens *non consistere*, sed fluctuare, dicitur, quando curis et sollicitudinibus agitatur; uti et animus vel mens quassa, concussa, conquassata. (*patruus* erat in Oudart. *Wr.*) 644 *ad navem* Oudart. *transmittit* Menag. pr. *permittit* Moret. sec. et Graev. Burm. coni. *remittit*; quod tamen metrum ferre negabat Schrader. Emendatt. praef. p. XLIII. IV. At tenendum, *praemittere* poetis dici ut *προπέμπειν*, *προϊέναι*, pro simpl. *πέμπειν.* (At exemplis, quae nulla inveniri posse puto, hoc comprobandum erat, *praemittere* pro simplici *mittere* dici a Latinis. Servius: „Non *praemittit*, nec enim sequitur ipse; sed *mittit praerapidum.*“ Durissimum hoc. Mihi proprie loqui et ad vs. 633. respicere Virgilius videtur. *Wr.*) *Achaten* e Grammaticis firmavit Heins. vulgo *Achatem.* 645 *Ascanio ut ferat* Ven. *ipsaque* pr. Moret. a m. pr. *secumque ad m. d.* Parrhas. *ad limina* Menag. pr.

sa magna argentea et aurea, eaque caelata e more veterum admodum frequentato, et h. l. quidem factis maiorum Didonis anaglypho opere, seu extantibus figuris, expressis; de quo quidem constanter *caelare* et *caelatura* dici observavi. (cf. *Antiquar. Abhandl.* P. II p. 135.) (*ingens* h. l. non magnitudinem, sed copiam denotare Wunderlichio mihique videtur. *Wr.*) At *ducta* non ad opus e metallo, sed ad *seriem* spectat.

Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera praeterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre iubet, pallam signis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho,
Ornatus Argivae Helenae; quos illa Mycenis,
Pergama quum peteret inconcessosque Hymenaeos,

646 *stat cari* Montalb. 649 *circumtexto* sec. Moret. *achanto* scribunt nonnulli hic ut alibi. 650 *Ornata* Leid. f. ex *ornamenta*. 651 *Dum p.* Menag. pr. *peteres* Fabric. laudat.

645. *Ferat*, nuntiet omnia haec, quae accidissent, ut bene iam Donat. et Servius, qui idem bene illustrat. (De vs. 644. vid. V. L. *Wr.*) In v. sequ. τὸ *stat* pro *est*, vulgari verbo. *cari patris*, *φίλου πατρὸς*, h. l. pro amantis.

647—656. Apud Homerum munera fere ξεινήϊα hospitibus advenis dantur ab iis, qui excipiunt; abeuntes isti remunerantur, v. c. Val. Fl. I, 660, ubi cf. not. Hoc loco iubet Aeneas Achatem apportare e navibus, quae Didoni donet. *palla signis auroque rigens*, intextis rerum vel hominum formis ex auro. Laudant Pindari Isthm. VI, 58. 59 *Οἰνοδόκον φιάλαν χρυσῷ πεφρικυῖαν*. Sed hoc illustraret *pateram aureis signis horrentem*, h. e. asperam signis extantibus. Sed *rigent vestes* plenae ac densae auro. Sic quoque Burm. Aen. XI, 72 *Tunc geminas vestes auroque ostroque rigentes Extulit Aeneas:* quas Dido — *tenui telas discreverat auro. rigentes togas* ex nostro duxit Claudian. I, 205. Porro vs 649 *circumtextum croceo velamen acantho*, praetextum acanthi foliis, oram ambientibus. De *acantho*, (*branca ursina*,) vel capitulorum in columnis ornatu nobili herba, v. ad Ecl. III, 45, ubi in poculis ansae acantho circumlitae, ut apud Ovid. Met. XIII, 701 crateris os. *croceum* quidem eius genus est; nam vulgare est flore albo. saltem a semine luteo vix appellari eum *croceum* puto; quamquam hoc vestes tingi olim potuere, quod e Schol. MSt. N. Heins. ad Claudian. p. 180 b notavit. Calpurnius Ecl. IV, 68 *rutilum* dixit, ubi Tityrum *cantantem rutilo spargebat acantho Nais*, et similiter, puto, *Sidonium* Statius in loco ex nostro expresso III Silv. I, 37, 38 *Hic tibi* (Her-

Extulerat, matris Ledae mirabile donum.
Praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
Maxuma natarum Priami, colloque monile
Baccatum, et duplicem gemmis auroque coronam.

652 *Abstulerat* alii, male. Commode laudat Burm. ad Sueton. Neron. 49, ubi adde not. Ernesti et Oudendorp. Sic Gr. *ἐκφέρειν*, *ἐξαίρειν*. Odyss. *ν*, 137 *πόλλ' ὅσ' ἂν οὐδέποτε Τροίης ἐξήρατ' Ὀδυσσεὺς* etc. cf. Gaell. 653 *Ilionae*, ut sit *sceptrum Ilionae*, habent Mentel. pr. duo Rottend. et Leid., nec ab eo refugit Heins. Enimvero nimis nude ponerentur tum illa: *quod gesserat olim.*

cules) *Sidonio celsum pulvinar acantho* (h. e. cui intextus sit ex purpura acanthus) *Texitur*, *et signis crescit torus asper eburnis.* (Vestes apud Servium ex acantha vel acanthio, spinae genere, factae, bombycinis similes (v. Plin. XXIV, 66), alienae sunt ab h. l.) *Velamen* de peplo accipiunt; Servius *cycladem* reddit; forte quod hoc inter feminea vestimenta inprimis est lautum. Non satisfacit; est *κρήδεμνον*, vel *καλύπτρα*, qua caput et velari et, si complicaretur, coma religari poterat. Homerico vero more v. 650 — 652 commendatur *velamen* illud ab Helena, in cuius mundo fuerat. Abstulerat autem cum Helena (*Ἀργείην Ἑλένην* latiore sensu, etsi Spartanam, iam Homerus appellaverat.) Paris multas vestes et ornamenta, *κειμήλια*, quae ipsa cum Helena repetebant Achivi; v. Iliad. *γ*, 70 et al.

653. Habes sceptrum h. e. hastam vel scipionem, insigne puellae regiae, ut omnino hominum genere vel honore insignium. v. Stat. Theb. VI, 81. Sic ap. Eurip. Troad. 150 Hecuba *Σκήπτρῳ Πριάμου διερειδομένα* choros se celebrasse dicit. *Ilione* e Priami filiabus fuit: v. Excurs. ad h. v.

655. Coronam intelligo duplici materia, h. e. diadema, nam de eo agitur, aureum, gemmis distinctum, quo in monumentis, inprimis Italorum, saepe deas ornatas videas. Ovid. Met. XIII, 704 *Dant pateram, claramque auro gemmisque coronam.* neque aliter dictum, quam ad Virgilii imitationem (sententia tamen ex Homero expressa Iliad. *χ*, 470, 1.) apud Valer. Fl. VIII, 235, ubi Venus Medeam ornat: *ipsa suam duplicem Cytherea coronam Donat;* nam ipse Flaccus sese in-

Haec celerans, iter ad navis tendebat Achates.
At Cytherea novas artis, nova pectore versat
Consilia: ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus inplicet ignem;

660. IGNEM.

656 *Nec c.* Goth. pr. *Hac celerans* alter Mentel. a m. sec.: unde *Accelerans* pr. Rottend. Montalb. Vratisl. *Has celerans* Oudart. *Ascelerans* tert. Moret. Vides, quum parum talibus variationibus sit tribuendum. (— 657. *artes* Medic. *Wr.*) 658 *mutatusque* Franc. 660 *atque* tenuit Heins. propter consensum librorum editionumque vett. *ac* pr. Moret. *utque* nonnullae edd. vide ad v. 298 et 486. (Mutanda fuit in his interpunctio; in fine vs. 660. semicolon pro puncto, vs. autem 661. punctum pro semicolo posui. Hoc enim dicit poeta: Nova consilia versat Venus, propter suspectam Tyriorum fidem. Eaquo consilia ut exsequatur, stimulat Iunonis invidia, augens curam deae, sub nocte revertentem. Puta autem, deam illud consilium diurno tempore cepisse; sed quum noctis et somni ope ad rem perficiendam indigeret, vid. vs. 691. et 726., tum demum inceptum peregisse. *Wr.*)

terpretans subiicit: *et arsuras alia cum virgine gemmas;* et paullo antecesserat similis forma: *ipsa suas illi croceo subtemine vestes Induit.* Vix accedam, si, ut interdum solet, *duplicem* simpliciter pro magna, praeclara, accipias positam. Diverso sensu *geminas coronas* Claudian. X, 203 simpl. pro binis; etsi Gesn. ibi aliter. (*gemmis auroque:* hic ablativus indicat materiam, e qua quid factum; sic infra II, 765.: „Crateresque auro solidi." III, 286.: „Aere cavo clipeum." X, 784.: „per orbem Aere cavum triplici.", quibus locis usus est etiam Ilgen. ad illustrand. Cop. vs. 30.; adde V, 663.: „abiete puppes," i. e. abiegnas. *Wr.*)

657 sqq. Scilicet Venus, filio suo Aeneae timens, ne Iunonis fraude Didonis ac Poenorum voluntas mutetur, Didonem amore eius inflammat; eodem metu impulsa in nuptias consentit inf. IV, 107 sqq. Viderunt iam Germanus et Ursinus, in toto Veneris artificio et machinatione Virgilium ante oculos habuisse Apollonium, quem cf. lib. III, 7 sqq.: inpr. 25 sq. 112 sqq.

659. 660. *Donis furentem* vix nisi dure admodum dicas; quamvis v. 713 *Expleri mentem ne-*

Quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis.
Urit atrox Iuno, et sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:

661. BILINGUIS;

662 *reversat* Franc. v. IV, 3. 663 *Ergo quis* Goth. pr. *dictis compellat* un. Guelph. in Sax. coll.

quit ardescitque tuendo. Melius ut *donis incendat reginam furentem*, ut amore furat; quo Servii interpretatio spectat: qui simili modo accipit dictum IV, 22. *animumque labantem impulit.* (Nec *donis furentem*, nec *donis incendat*, ut meretriculam, iungi posse scribit Iacob. ad Lucil. Aetn. vs. 112.; ablativo *donis* hoc significari: *dum dona affert.* Quam rationem etsi a poetici sermonis indole haud abhorrere arbitror, non egemus tamen his artibus h. l. Non ignorabat Virgilius, quam vehementer muliebris animus, etiam alienissimus a meretricio more, donorum splendore et praestantia commoveri soleat: — infra de eadem Didone vs. 714.: „et pariter puero donisque movetur." — Quibus incensa mulier nihil mirum est si facile etiam ad amorem eius sese applicat, qui ea munera obtulit; nec hic, in poemate, homines de stoa quaerendi. Itaque iunge *donis incendat.* Illud autem *furentem* ad utrumque enunciatum hoc modo referendum est: *incendat reginam et implicet ignem, ut furat. Wr.*) *ossibus implicet ignem*, exquisitiore forma, quam *ossa implicet igni*, h. e. ipsis ossibus ac medullis (ut de amore loqui mos est, v. Cerda et al.) flammas inserere, immittere, insinuare: pro vulgari, admovere: dictum, ut *involvere omnia flammis, incendio;* quoniam etiam in vulgari oratione *flamma involvit domum.* (Ad constructionem *ossibus implicare ignem* conf. Cic. de Divin. I, 36.: *Dii vim suam naturis hominum implicant*, h. e. penitus immittunt. Eodem sensu dici: *ossa implicare igne* me fugit. *Wch.*) Quod autem donis mox afferendis tantopere confidit Venus, quodque Dido regina, quae cum thesauris effossis Tyro fugerat (v. 358. 363), donis illis tantopere movetur (709 sqq.), offendebat Schrade-

Nate, meae vires, mea magna potentia solus,

664. POTENTIA,

664 *mea regna* sec. Rottend. 665 vide an praestet interpungere: — *potentia*; *solus* — (sic in Mediceo interpungitur, et hoc multi sequuntur, in quibus Raaeus et Wakefield.; de Servio non satis constat. Sed mihi videtur illud *solus* ad subiecti versus sententiam non modo necessarium non esse, sed etiam, maxime ob *tela Typhoia*, exile et languidum; nec placet *solus* repetito vocativo *Nate* praepositum, quo vocativo, si ista distinctio admittitur, nescio an libentius careamus. Hinc omisi comma, quo Heynius voc. *solus* a praegressis separaverat. Sic egregie etiam superiori sententiae consultum videtur: Quantumvis magna habeatur vis ac potentia mea, tamen tuo solius nomine nititor; nulla est sine te. Et *solus* nominandi casu ex ipsius linguae lege dixit poeta; is enim casus praecedenti vocativo ita subiicitur, ut appellationis causam contineat, hunc in modum: *Nate, qui es*, s. *Nate, es enim.* Accedit, quod *solus* est in iis vocc., quae carere vocativo videntur. Vid. Bauer. ad Sanct. Minerv. l. II. c. VI. pag. 231. sq. *Wr.*)

rum, acutum poetarum iudicem. Scilicet artem, qua elaborata erant, palla, velamen et reliqua, et auctorem muneris, Aeneam, in illis inprimis probari putabimus.

661. 662. *Domum ambiguam* Serv. incertam, in qua habitat mutabilis femina; dure, meo quidem sensu. Malim *domum* pro stirpe, gente, Didonis dictam et ad fraudulentum Pygmalionis ingenium respici. Locus Aen. IV, 96, 97 aliter se habet. Recte itaque iungitur ipsius adeo populi ingenium, *Tyriosque bilingues* eodem sensu, h. e. fallaces. non enim cadit in poetam, ut mixtum advenarum Phoenicum et Afrorum indigenarum significet. *Urit* infesta *Iuno*, cogitatio de Iunonis in Aeneam odiis et consiliis eam cruciat. *sub noctem:* narratum de dea secundum humanum morem, quo nocte ingruente curae recrudescunt. Vesperi haec geruntur. v. inf. 726. (vid. V. L. ad vs. 660. *Wr.*)

664—666. *Meae vires, mea magna potentia*, splendide pro, per quem ego valeo et potens sum. (vid. V. L. ad h. l. *Wr.*) Petiere hinc alii, ut Statius I Silv. II, 137 *tu, mea summa potestas;* adde Ovid. V Met. 365, quod a poeta forte graeco Virgilius sumserat. Paullo aliter filii patrum σθένος, robur, dicuntur; unde et Tragicorum vox ἶνις ducta esse videtur de filio: v. c. Eurip. Troad. 570 Astyanax Ἕκτορος

Nate, patris summi qui tela Typhoïa temnis,
Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
Litora iactetur, odiis Iunonis iniquae,
Nota tibi; et nostro doluisti saepe dolore.

665 *Typhoëa* omnes, ipse Medic. c. fragm. Vatic. *Τυφωεὺς*, *Τυφώειος*, ut *Ἀχιλλεὺς*, *Ἀχίλλειος*, *Ὀρφεὺς*, *Ὄρφειος*. Dubito equidem, an hoc *e* ex *ει* natum a poeta corripiatur. cf. sup. ad v. 201. (ubi vid. etiam, quae ego notavi. *Wr.*) Apud Serv. multi, *Typhoia*; hoc est verius: ut ductum sit a *Typhos*, *Τυφὼς*, unde *Τυφώϊος*, itaque cum Brunckio recepi. In Franciano erat *Typhea* et superscr. *on*, *Typhonea*; debebat saltem *Typhonia*, ut est in Goth. sec. Apud Claudian. de R. Pros. III, 183 *Typhoia* recte expressum in Heins., male *Typhoeia* in aliis, adversus metrum: *Τυφωήϊος*. 666 *et* deest in binis. *tua munera* duo alii ap. Burm. *lumina* Goth. tert. omnia solito errore. 668 *iacteturque*, maxima codd. pars apud Pierium, Heins. et Burm., atque adeo ipsi Medic. Rom. et fragm. Vatic., in quo tamen forte a m. sec. (nempe in eo *que* superscriptum est. *Wr.*) Etiam sic Servii Codices exhibebant. *iacteturque dolis* Voss. pr. *iactatusque* Goth. sec. omnia a prava manu, quae cavendum esse putabat, ne ultima in *iactetur* laboraret. (*iacteturque* etiam Alb. et Lips. utq.; *iactetur* Paris. 4. 10. et Palat. Vitium aliquod adhuc residere in his verbis videtur; vid. Q. V. XII, 13. *Wr.*) *Iunonis acerbae* Longob. Pierii et fragm. Vatic. a m. pr. Similis commutatio a Burm. notata lib. XI, 587.

Ἶνις. Contemtus, quo Amor Iovis fulmina habet, elegans poetarum et artificum veterum lusus, suavi cum varietate expressus passim occurrit, etiam in gemmis, fractis quoque telis, v. c. Mus. Flor. T. II t. 16, 1. *tela Typhoia*, quibus Iupiter usus est in Typhoeum. Pomponius Sabinus *Aetnaea* reddit, quatenus Aetna, Cyclopum, qui fulmina fabricantur, officina, Typhoei pectori imposita esse a nonnullis dicta. *Typhois Aetna* Ovid. Ep. XV, 11. — *tua numina posco*, tuam opem et auxilium, quod per *potentiam* et *numen* declarat.

667—672. *Nota tibi* sunt, ut Graeci pro, notum tibi est, quemadmodum Aeneas fr. (Talia nec pedestres e serioribus scriptoribus repudiarunt. Plin. Paneg. c. 54.: *An* prona parvaque *sunt ad aemulandum, quod nemo incolumitatem turpitudine rependit? Wch.*) Magna autem cum arte et cum dilectu singula

Hunc Phoenissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus; et vereor, quo se Iunonia vertant
Hospitia: haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis et cingere flamma
Reginam meditor, ne quo se numine mutet,
Sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
Qua facere id possis, nostram nunc adcipe mentem:

670 *Nunc* alii scripti et editi apud Pier. Heins. et Burm. et sic fragm. Vatic. a m. pr. et habet, quo placeat. (sed potiores libri, ut ait Heinsius, cum ipso Mediceo tuentur *hunc*; et recte hoc editur, vid. Q. V. XX, 6, a. Wakefieldius tamen *nunc* recepit. *Wr.*) 671 Heins. coni. *ut vereor.* Heumannus olim: *At v.* (bene *et*; vid. Q. V. XXXV, 7, e. *Wr.*) 673 *quodcirca* Bigot. *arte* Ondart. et Leid. nu. *flammis* sec. Moret. (—674. Colon, quod erat in fine versus, in comma mutavi, ut e praegresso *ne* repetatur *ut*: *sed ut teneatur. Wr.*) 675 *Aenean* Medic. a m. pr. *mecum Aeneae* Sprot. *mecum magno Aeneae* Moret. sec. 676 *Quo* aliquot apud Pierium et Heins., qui coni. *qui. Quo facile* Zulich. a m. pr. *quam* Gudian. a m. sec. addita intp. *prout* vel quomodo. v. Georg. III, 309. *quid* Leid.; sed recte *qua*, qua via et ratione, tuentur Heins. et Burm. *posses* Romanus.

orationis membra sunt efficta; ut illud: *frater tuus.* 670. Adumbratum putant ex notis verss. Odyss. α, 55—58, ubi Ulyssea similiter a Calypso retinetur. 671. 672. Sollicita est Venus et metuit, ne hospitium hoc Aenaae in Iunonia urbe ad eius exitium vertat (cf. IV, 96 etc.), Iunonis in Aeneam odiis. *tanto cardine rerum*, in articulo, ἀκμῇ, in tanto rerum momento, dum res summa agitur, an Troiani ab Italia fatalique regno averti possint, illa sc. Iuno *non cessabit*, sed novas adversus Aeneam machinas parabit, quo eum perdat.

673. *Cingere flamma;* ut X, 119 *moenia cingere flammis.* Sic *flamma involvere*, *circumdare*. h. l. amore, ut *amore irretiti*, *illaqueati*, tenentur. *ne quo se numine mutet:* ne Iunonis machinatione aliqua animus eius mutetur. cf. ad I, 8. (sed iste versus nihil ad hunc explicandum affert. *Wr.*) 675. *Sed magno Aeneae mecum teneatur amore.* Iungenda: *teneatur mecum*, ut *magno* pro epitheto ornante sit; ita sensus esto: (ver-

Regius adcitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens, pelago et flammis restantia Troiae:
Hunc ego, sopitum somno, super alta Cythera,
Aut super Idalium, sacrata sede recondam,

677 *accitus* fragm. Vatic. 678 *puer ille* pr. Hamb. 679 *et* abest a Dorvill. 680 *Nunc ego* fragm. Moret. ut sup. 670. (vid. Q. V. XX, 4. extr. *Wr.*) *Citheron* Parrhas. 681 *Idaliam* Bigot. sec. et Rottend. tert., scilicet ut conveniret cum v. 693 *Idaliae lucos*; sed v. not. *Idalia* Goth. alter. *secreta* Leid. et pr. Hamburg. *reponam* Sprot. a m. pr.

ba „*Iungenda — esto*“ omissa velim. *Wr.*) amet Dido Aeneam, quem ego amo, tueor, tamquam mater. In Servianis altera occurrit interpretatio; *mecum, per meos amores, me adnitente* (h. e. per me), quam et Cerda amplexus est. Laudatur IV Aen. 115 *Mecum erit iste labor*, h. e. apud me, fiet per me, meus erit. ad quem loc. vide notam. Silius VIII, 330 *mecum erit haec prorsus pietas*, h. e. aderit, inerit mihi. Lenior ratio habenda est prior.

677. *Ascanius* designatur per *regium puerum*, quatenus *Rex Aeneas* saepe dictus. (*adcitu.* Frequentes eiusmodi ablativi apud Tacitum; vid. Hist. I, 9.: *missu Galbae A. Vitellius aderat.* et 43. Adde Ann. II, 43. *Wch.*) *maxima cura*, h. e. amor, carus Veneri. (*mea maxima cura:* otiosa haec, siquid sentio, et quae abesse malis. Eiusmodi tamen additamenta otiosa etiam alibi in Aeneide deprehendisse mihi visus sum, ut supra vs. 245. sq. infra III, 52.: „cingique urbem obsidione videret.“ V, 158.: „et longa sulcant vada salsa carina.“ VIII, 95.: „variisque teguntur Arboribus.“ X, 243.: „atque oras ambiit auro.“ XII, 563.: „ne scuta aut spicula densi Deponunt.“ Ex alio sunt maximam partem genere, quae Iahnius ad VIII, 677 attulit. *Wr.*) 679. Cf. 647. 680. Inf. X, 86 *Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera.* Cythera, τὰ Κύθηρα, insula ipsa, Laconicae obiecta, h. l. *alta*, utpote insula, vel quatenus montosa est, hinc etiam *super;* nisi forte aliquis montes in ea designari malit, ut et Idalium τὸ Ἰδάλιον ὄρος in Cypro; et sequuntur utique v. 692 *alti Ida-*

Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit;
Tu faciem illius noctem non amplius unam
Falle dolo, et notos pueri puer indue vultus:
Ut, quum te gremio adcipiet laetissima Dido
Regalis inter mensas laticemque Lyaeum,

682 *ne quis* multi ap. Burm. (etiam Alb. *Wr.*) *mediusque* Hamburg. alter. 683 *ipsius* pr. Moret. 685 *Et* Goth. tert. *ut te cum* unus Guelpherb. in Sax. collect. *accipiat* sec. Moret. male. 686 *Regales epulas inter* Montalb.

liae luci; etsi et ipsa urbs *Idalium*, τὸ Ἰδάλιον. v. Stephan. h. v., quae paullo post 693 *Idalia*, Ἰδαλία χώρα, ut *Venus Idalia*, dicta. Urbem saltem altero loco intelligas X, 86, quia cum Papho Idalium memoratur; et ante v. 51 erat: *Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera, Idaliaeque domus.* Sic Γόλγοι καὶ Ἰδάλιον ap. Theocr. XV, 101. Erat autem templum in monte positum. cf. Strab. XIV, p. 1001 c. cum nota Casaub. (urbem et montem intellige ap. Bion. Idyll. I, 36. 37, ut expedias interpretes). Sed *super alta Cythera*, pro, super Cytheris (ut I, 295 *sedens super arma*), est pro *in:* ut ὑπὲρ simili modo dictum occurrit. Nisi malis ad motum referre, ut lateat notio τοῦ *abductum* super Cythera et Idalium. (*super* pro *in* et *ad* de locis altioribus, editioribus, haud infrequens; sic Ovid. Met. XV, 875.: „*super* alta perennis Astra ferar." Aen. VI, 203. 515. Liv. XXI, 5.: „castris super ripam positis." Contra de humili loco, ut de valle, *sub* dicitur: Aen. IX, 244.: „Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem." vid. etiam Not. ad Ge. II, 157. Bach. ad Tibull. II, 3, 21. Reisig. ad Oedip. Col. vs. 666. Sic etiam *per* pro *in*, de loco amplo, ut Aen. VI, 743.: „exinde per amplum Mittimur Elysium." — *sopitum somno* illustrat Wakef. ad Lucret. IV, 455. *Wr.*) *sacrata sede*, ἐν τεμένει. ut Erechtheus abditus erat in Minervae sacrario (Il. β, 549) aut Phaethon in Veneris templo ap. Hesiod. Theog. 990. 682. *ne qua*, ratione ac via; *scire* pro rescire dictum. *medius occurrere*, in medio negotio, sup. 348 *Quos inter medius venit furor.* h. l. de eo, qui impedimentum affert.

Quum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis carae genetricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos

688 *obscurum* alter Hamburg. *fallaxque venenum* ed. Venet., non infelici errore. 690 *et vultu* Schol. Stat. II Theb. 96. *gressu gradiens* Sprot. a m. pr. *incessit* Dorvill. 691 *placitam* sollenni vitio aliquot ap. Pier.

683. *faciem falle*, mentire, simula, falsam exhibe. cf. German. *facies* pro toto corpore et habitu. v. h. l. Burm. cf. v. 658. *notos vultus*, ex more poetarum, de vultu cuiusque suo, ac proprio. 686. *laticem Lyaeum* pro vulgari: latex Lyaei. Sed poetarum more pro derivato adiectivo, *latex Lyaeius*, quod ipsum vix usus ferret, ponitur. 688. *inspires ignem*, nonne paullo durius hoc? et iungitur etiam nova rei imago: *fallasque veneno*, h. e. per fraudem venenum ei inatilles. Quod autem hoc ita adstruit poeta, ut Didonem inter convivii hilaritatem, quae animum relaxat, amore inflammet, naturae humanae convenienter comminiscitur.

690—694. *Gaudens* suaviter adiectum ut alias, *laetus paret*, h. e. lubens, et mox 696 *duce laetus Achate*. — *quietem irrigat*, ut *somnum infundere*, et, vulgatiore ratione, *perfundere somno*, *irrigare membra quiete*, habet ab antiquioribus poetis, Lucretio et Furio Antiate, apud Macrob. VI, 1. Et hi duxere ex Homerico ἐπὶ γλυκὺν ὕπνον ἔχευεν. περὶ δ' ἀμβρόσιος κέχυθ' ὕπνος. Nata autem loquendi forma ex notione humoris, forte a rore ducta, quo herbae perfunduntur, primum *nocti*, tum *somno* adiuncta; unde ὑγρὸς ὕπνος. (*liquidus* dictus Val. Flacco IV, 16. ubi vid. Wagner. *Wr.*) Ex eo ipso artificum ratio ducta, quod Somnus cornu defundit quietem vel somnia; non inverse, ut vulgo creditur. (Haec aliena. Constructio vocis *irrigare*, de cuius significatu ad Ge. IV, 115. agitur, est eadem ac verborum *diffundere per*, *didere per*. *Wch.*)

Idaliae lucos: ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci adspirans conplectitur umbra.
Iamque ibat, dicto parens, et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce laetus Achate.
Quum venit, aulaeis iam se regina superbis
Aurea conposuit sponda mediamque locavit;
Iam pater Aeneas, et iam Troiana iuventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.

698. Aurea — locavit.

699. Iam pater

700. Conveniunt

694 *floridus* et *amplectitur* Zulich. cum Parrhas. 697 *convenit* Goth. tert., sed in eo fere semper *con* pro *cum*. 699 Malim cum superioribus iungere: *Cum venit, a. iam se regina s. composuit — Iam pater A. conveniunt*, h. e. iam etiam p. (hoc cum Iahnio secutus sum. *Wr.*) 700 *convenient* Rom. a m. pr. *decumbitur* Commelin. *structoque* ed. pr. Burmanni. adde Pierium, unde male adscriptum Pomponio in edit. Basil. Lucii.

692. *fotum gremio*, ornatius quam, *positum*. haerent interpretes. cf. 718 *interdum gremio fovet*. *amaracus*, sampsuchum vel *maiorana*, quae inter coronarias est. v. Plin. XXI, 11 s. 35. 39 *in Cypro laudatissimum et odoratissimum*, ibid. c. 22 s. 93, et, ut *umbram* h. l. efficiat, luxuriantius ibi nasci debet. Suaviter autem singula in v. 693. 694. *complectitur adspirans*, adhalando odores, ἡδύπνους. 695. 696. *Duce laetus A.* ornate pro habena ducem. cf. 690.

697. 698. Accumbebat iam mensae in toro Dido, cum falsus Iulus advenit. *Aulaea* sunt vestes atragulae: v. 639, spondae et toro iniectae; et subiicitur *sponda*. Alia sunt aulaea Georg. III, 25. Cerda cum aliis de velis appensis, quae proprie *aulaea*; ut Horat. II Sat. 8, 54. sub quibus torus eius collocatus fuerit. — *se composuit*, pulcre pro consedit. *sponda aurea* iungendum, ne *sponda* nude sit posita. (Eandem synizesin etiam VII, 190. admissam statuunt; et *aureo* atque *aureis* aliquoties bisyllaba sunt apud Virgilium, semper tamen in extremo versu collocata, quae est propria synize-

Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.

701 *Dant manibus famuli* Medic. (hic utique: *Dant m. famulae*) Gudianus cum al. optimis; item Romanus, Longob. aliique Pieriani; adde quos Cuninghamus laudat. Vulgatum ordinem retinuisse Heins. videtur Prisciani auctoritate motus. (*d. fam. man. l.* etiam Palat. Lips. atq. et membr. Brunckii; *d. man. fam. l.* Paris. 3. et 8. cum Sangall. Memorabilis est lectio *famulae* a Fogginio exhibita, ab Heinsio non commemorata. Et apud Homerum tum κήρυκες, Od. I, 147., tum δμωαί, Od. I, 136. VII, 172., aquam ad manus lavandas ministrant. Apud Romanos quae consuetudo obtinuerit, non pro certo affirmaverim; servos tamen aquam ad hunc usum ministrare video apud Petron. cap. 31. Atque ea lectio, nisi e vs. 703. orta videri possit, recipienda foret; facillime enim in hac compositione *famulae lymphas* sonus proximae syllabae decipere potuit librarios; vid. V. L. ad vs. 104. Sed etsi codices praestantissimi auctores sunt, ut, nihil reveriti τὸ κακόφωνον, in quo fortasse causa traiectionis latet, *famuli lymphas*, hoc ordine, scribamus, quod fecit Iahnius, tamen, non quo Prisciano tantum tribuam, sed quia is, quem Heinsius, Burm., Heynius servaverunt, naturalis verborum ordo videtur, nolui eum mutare. *Wr.*) *Dant f. lymphas manibus* Hamb. pr. (et Alb. *Wr.*) *lympham* Hamb. sec. 702 *tunsis* Medic. *mantelia* Heins. post Pierium cum vetustiss. Rom. Medic. aliisque. *mantillia* Ed. Ven. Vulgo *mantilia.* (sic etiam 3. 4. 9. *Wr.*) v. Georg. IV, 377. (In Medic. primo scriptum fuerat *mantilia*; sed Ge. IV, 377. *mantelia. Wr.*)

seos sedes; cui tamen etiam in prima sede locum esse, probat Aen. VI, 280.: „Ferreique Eumenidum thalami." adde Ge. IV, 243. Aen. VII, 609.: „Centum aerei claudunt vectes." *Wr.*) Dicta autem *sponda* exquisitius quam lectus. *mediamque locavit*, inter Aeneam et falsum Iulum, in triclinio, aiunt. Copiose explanat Cerda. Verba tamen tantum hoc suppeditant: eam consedisse in lecto; et *mediam* se *locavit* ad poeticum sermonem referendum. Sunt quoque mox sedes Troianorum diversae. 699. 700. *Strato ostro*, super toro purpurea veste, stragula, strato. cf. 639.

701. 702. (*que — que*, i. e. *alii — alii;* vid. Q. V. XXXIIII, 1. Sic apparet, non esse, quod cuipiam videri possit, perversum sententiarum ordinem. *Wr.*) *Post discubitum* hoc loco (etsi non semper, quod Intpp. volunt, ita veterum mos ferebat. v. Od. δ, 52 sq. η, 172) aqua affertur

Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
Cura penum struere, et flammis adolere Penates;

703. LONGO. 704. PENATES.

703 *longam penum* a Virgilio dictam, Carisius lib. I Instit. auctor est. Duplex scriptura iam Gellii aetate circumlata est. v. N. A. IV, c. 1. *longam penum* expressit etiam Ausonius. Donatum et Servium frustra laudat Ge. Fabric. Retinuit tamen Heins. *ordine longo* praeclare, propter codd. consensum, et Nonii Marcelli Eugraphiique auctoritatem. Adde etiam poeticam rationem, quod *ordine longo* gravius ac dignius dictum. (Verba Gellii haec sunt: „Meministi enim, credo, quaeri solitum, quid Virgilius dixerit, *penum instruere* vel *longam* vel *longo ordine*. Utrumque enim profecto scis legi solitum." Qui locus nos dubitare non sinit, quin Gellii aetate in multis codd. Virgilii altera illa lectio *longam* reperta sit. Quae res multum valere ad infringendam etiam optimorum Mss. fidem videri possit; nam quum in nullo iam codice *longam* exstet, non immerito quis suspicetur, unius tantum familiae superesse codices. Sed eadem causa, quae antiquissimos libros, facile etiam recentiores corrumpere hic potuit. Vix enim licet dubitare, quin genuinum sit *longam*. Neque enim ulla potest causa cogitari, quare quis *longo* mutaverit in *longam*; contra proclive fuit, *longam* in *longo* convertere; primum, quod ita solent librarii adiectiva ad genus vel numerum proximi substantivi accommodare; vid. Q. V. VIIII, 1.; tum eosdem fallere potuit familiaris illa Virgilio locutio *ordine longo*; cfr. vs. 395. II, 766. VI, 482. 754. VIII, 722. XI, 144., quibus ipsis locis Heinsius ad vulgatam defendendam

ad manus lavandas; afferuntur ad eas tergendas (non ad mensas integendas, ut quidam commentantur; hoc enim ut ne opus esset, mensas cum ipsis ferculis tolli mos erat) χειρόμακτρα laevia ac mollia (v. ad Georg. IV, 377) simulque instruitur mensa pane e canistris depromto et apposito. Apud Homerum pania (quippe crustae vel placentae nostrae similior) in canistris apponitur, ut Odyss. α, 147 et al., quod pressius sequitur noster Aen. VIII, 180, 181.

703. 704. In interiore aedium parte erant feminae, quae panem in canistris struerent, ut circumferretur et distribueretur convivis: quod v. 701. fiebat. Nam hoc est, iis curam fuisse, *struere penum*. In fraudem me induxerat Favorini disputatio apud Gellium IV, 1, ut redderem: instruere et adornare edulia ac cibos. Enimvero versamur hic in poeta epico et in vita heroica. *longo ordine*, quoniam L. numero. (vid. V. L. *Wr.*) (respexisse poeta putatur

Centum aliae, totidemque pares aetate ministri,

abutitur; similium autem dictionum recordatio fecunda vitiorum parens; vid. V. L. ad Ge. IV, 4. Nunc video, *longam* legi etiam in Palat., quod non erat praetereundum Heynio. Iam *ordine*, uti Servius praecipit, cum verbo *struere* iungendum, i. e. certa quadam ratione, uti debet fieri, bene et recte; *recte* et *ordine* iungitur apud Cic. Verr. V, 84. Liv. XXXIII, 12. et alias; vid. etiam Parei Lex. Plaut. sub. voc. *Ordine*. Longa autem penus est: per longam seriem disposita. *Wr.*) *instruere* porro legitur apud Gell. l. c. (huius quidem *instruere* parum tuta fides; nam nisi memoria fefellit Gellium, praepositio ex praegressa *m* nasci potuit. *Wr.*)

Odyss. η, 105 sq. de Alcinoi regia, cuius convivium expressit in seqq. ex Odyss. ϑ, 57 sq.) *et flammis adolere Penates*. Penates aut pro aris ac focis, aut pro ipso penetrali, omninoque pro domo accipi possunt. Iam eos *adolere flammis* dixit Virgilius poetico orationis more, pro, flammas adolere in Penatibus, s. aedibus, h. e. in aris ad Penates. ut VII, 71 *castis adolet dum altaria taedis* pro taedas in altari, exquisitiore ratione, ut passim alibi, *adolere focos* et alia. Eodem modo Ge. IV, 378. 379 *Panchaeis adolescunt ignibus arae:* h. e. tura in aris adolescunt vel ardent. (vid. tamen ibi Not. *Wr.*) Statius, qui totum h. l. expressit, sed, ut solet, ad fastidium usque productis singulis rerum momentis I Theb. 512 sqq., ait: *adolere focos, epulasque recentes instaurare, iubet. Adolere focos* etiam Silius dixit XI, 278 in loco, qui et ipse ex nostro est adumbratus; quod iam ante Cerdam vidit Pomponius. Iam autem quaeras, quorsum, in vita utique heroica, inter epulas in foco ignis incendi solitus sit? Non sane frigoris depellendi caussa; nec ad carnes coquendas: verum perpetuus ille, etiam per sequiora tempora, religiosus mos fuit, ut in festis saltem epulis focus igni luceret, in deorum utique honorem, Penatium maxime vel Genii vel Laris; facta quoque in focum libatione vini, seu ture cremato; heroica vita etiam carnis prosectis in ignem iniectis. De ture testatur locus e Ge. IV, 378. 379 excitatus. In explicando voc. *adolere* nugantur Grammatici. Videtur *olere* ab initio omnino notionem augendi habuisse, sed substitisse tandem in uno rerum genere, quod incrementum habet continuum, seu quod continuatur, scilicet flammae in fomite nutritae; unde *adolere* est cremare; tum fumi et odoris ex cremata

Qui dapibus mensas onerent, et pocula ponant.

706. ONERANT PONUNT

706 Antea *onerent. ponant.* Sed *onerant. ponunt.* Rom. cum plerisque aliis pervetustis Pierii, quod recte illi probatur, tamquam quod nescio quid picturatius habeat, quum res ipsa ita geri videatur. Scilicet omnino hoc in Marone observare licet (vide v. c. IV, 27); recedit ille ab hac consequentia temporum, cui tantopere studebat Cicero, ut ex qua dicendum esset, quod antea hic editum erat: *Centum ministri* sunt, *qui* — *onerent et ponant.* (Recte vero Iahnius ad Aen. V, 347.: „Quae Heynius de formula *sunt qui* disputat, monens Ciceroni in his scribendum fuisse *Centum ministri sunt qui onerent*, ea non omnino vera sunt. Meliora dederunt Gernhard. et Beier. ad Cic. de Offic. I, 2, 5.“ *Wr.*) *dapibus onerant* iidem; et Giphan. Indic. Lucret. p. 462 e scriptis vindicat. *onerant et ponunt* etiam Ald. pr. Parrhas. c. Goth. pr. et tertio. *onerant et ponant* ed. Ven. Iunt. Aldd. (Tota haec res pendet e codicum auctoritate. Indicativos praeter Rom. et Parrhas., quem laudat Burm., praebent Brunckii liber, e Paris. tantum 9. et 12. et Sangall. Librorum, quos Pierius sic simpliciter vetustos, etiam pervetustos, appellat, nulla fere est fides. Coniunctivos Heinsius, quum nullam commemoret lectionis diversitatem ipseque *onerent* et *ponant* ediderit, in suis codd. omnibus invenisse putandus est; et ita Medic. ap. Fogg., plerique Parisini, Lips. utq. et emendatissima Ald. tert.; *onerent* et *ponant* etiam in Servianis legitur; *onerent* — *ponent* Alb. Quae quum ita sint, coniunctivos e magno optimorum librorum consensu Virgilio restituendos esse intelligitur. Sed ratio huius structurae ut appareret, tollendum erat vs. 704. punctum; iam videbis harum sententiarum compagem: Quinquaginta famulae intus sunt, quibus cura struere, i. e. quibus cura demandata est ut struant; centum aliae sunt et totidem famuli, qui onerent ac ponant, i. e. quibus haec cura iniuncta est, ut onerent ac ponant. Ex hac igitur dictione *quibus cura est* explicanda coniunctivi ratio. Cf. etiam V. L. ad III, 368. *Wr.*)

victimae carne vel ture; unde *olere* est odorem emittere. Nonnulla de his iam in Perizon. ad Sanct. p. 757 occurrere video. (vid. tamen Not. ad Ge. IV, 379. *Wr.*)

705. 706. Ducentis aliis ministerium dapum et vini apponendi mandatum. *pares aetate*, int. pueros, ex more. Valer. Fl. II, 653, loco hinc expresso: *centumque pares* primaeva *ministri Corpora.* Quae de poculis in secunda demum mensa adhibitis memorat Burmannus h. l. et ad v. 737, ad heroica tempora referenda non erant. Cibus et potus ap. Homer. statim ab initio

Nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
Convenere, toris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneae; mirantur Iulum,
Flagrantesque dei voltus, simulataque verba,
Pallamque, et pictum croceo velamen acantho.
Praecipue infelix, pesti devota futurae,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phoenissa, et pariter puero donisque movetur.

707 *limina nota* Dorvill. (*lumina* Alb. *Wr.*) 708 *visi d.* Menag. pr. ut saepe. *discrimine* Goth. pr. 710 *flagrantis* Medic. e. Mentel. pr. Parrhas. et al. Etiam sic Rom. qui alias quartos casus per *es* effert. sed *flagrantem deum* vix feras; et epitheton h. l. requiritur in *vultus*. *flagrantis* multi alii. (et hoc, ut debuit, nihil curans ambiguitatem, recepit Wunderl.; vid. eiusd. Praefat. p. XII; mihi in tali re per instituti rationem non licet quidquam mutare. *Wr.*) *fulgentisque* Sprot. e glossa, quae in Leid. un. *vultum* Menag. pr. 711 *Pallamque* — Versum hunc post superiorem abesse aequo animo ferrem. (Possit hic versus e vss. 648 sq. conflatus videri; sed solet ita, quae modo in universum commemoravit, deinde per singulas partes persequi Virgilius. Sentio autem, ordinem, quo haec ponuntur, maxime displicnisse Heynio. At vide, quam scite rem ita instituerit poeta, ut ad Cupidinem potissimum, quippe cuius praecipuae hic partes, adtendere lectores velit. — *croceo pictum* Alb. *Wr.*) 713 *videndo* Hamb. pr. ex interpr. 714 Vulgata erat: *puero pariter donisque*. (Ita Palat. *Wr.*) *pariter puero* omnium librorum Pierii, Heins. et Burm. lectio est, quam etiam Carisius l. II. agnoscit, ut mireris eam non esse receptam: id quod

apponuntur; maiores calices ad libationem faciendam ad finem coenae; ut et hic inf. 723.

707. 708. *Per limina laeta*, simpl. in domo. Mox *tori picti* iterum sunt vestes stragulae. („Participium *iussi disc.* vide an cum verbo *mirantur* melius iungatur." Haec Wunderl. At *Convenere, iussi* i. q. *Convenere et iussi sunt*; cfr. Q. V. XXVIIII, 5. *Wr.*) 710. *Flagrantes dei vultus*. Servius: *ardentes divinitate*; sed hoc parum clare. Nec clarius Donatus. Ut de roseo genarum colore cum Cerda accipias, vix loquendi ratio fert. Arbitror *oculos fulgentes* indicari, utpote Amoris: saepe ap. Ovidium *igne, ignis fulgore micantes*, item *flagrantes oculi, flagrantia lumina amantum*.

Ille, ubi conplexu Aeneae colloque pependit,
Et magnum falsi inplevit genitoris amorem,
Reginam petit. Haec oculis, haec pectore toto
Haeret; et interdum gremio fovet; inscia Dido,

cum Brunckio V. C. nunc fecimus: inprimis cum observatum nobis sit, illam inter duas voces copulatas aut inter nomen et epitheton interponendae vocis rationem esse exquisitioris utique elegantiae, naturalem autem hunc positum priscae simplicitatis et maiestatis. (Recte vero; Ge. I, 455.: „pariter vento nimbisque." Aen. II, 729.: „pariter comitique onerique timentem." IX, 559.: „pariter cursu teloque secutus." *Wr.*) Vulgatam Hamb. pr. et Goth. pr. tuentur, et Ven. cum sec. Moret. *pariter donis pueroque.* (— 715. *in colloque* Alb. *Wr.*) 716 *Huc oculis* Goth. tert. *et pectore* pr. Hamb. ed. Iunt. 718 *inscia, quantus* malebat Iortin (*Tracts* II p. 465). (male; vid. Q. V. XXXII, 2. extr. In editione Heynii minore nulla est interpunctio inter *fovet* et *inscia*, quo fit, ut vis praeclari epiphonematis pereat. *Wr.*)

Mox *pictum* int. h. l. *circumtextum*, ex 649.

712—714. *Pesti devota futurae* δεινῶς, pro amori exitiabili destinata, eo amore iam contacta. Vis poetica mox in eo, quod *mentem* addit, et quod *ardescit* et quod *tuendo* pro intuendo. Mox *movetur* cum dilectu plus quam, *delectatur, tenetur*.

716. Desiderium ex absentia, quo pater tenebatur, dixit *amorem magnum*, quem puer nunc explevit, satiavit, amplexu. Conf. Exc. ad h. v. 717 sq. *Haeret* in puero — *gremio fovet*, tenet, ut inf. IV, 84. 85. noli ex nostro sedendi more aestimare (quod etiam Valesium fefellit in Valesianis p. 63); sed accumbentium situs animo est repraesentandus: qui alteri proxime accumbit, applicat se eius sinui ac gremio. Iulus iam tum pubescere debuit, si quidem ante septem annos patris ductu e Troia egressus est. Idem IV, 56 exultat inter venantes; et lib. IX, ei summa rerum creditur in castris, absente patre. (Sed *gremio fovet* proprie dictum esse, probat verbum *insideat;* nec video, cur ad sensum improprium detorqueamus. Servius: „sustinet, ut supra vs. 692. *fotum gremio*." Et conf. Hom. Il. XXI, 506. ab ipso Heynio ad IV, 84. laud. *Wr.*) *miserae* pro *sibi*, quanta cum vi! et ex poetae cogitatione et sensu egregie est insertum: *inscia Dido Insidat quantus miserae deus.*

Insideat quantus miserae deus! At memor ille
Matris Acidaliae, paullatim abolere Sychaeum
Incipit, et vivo tentat praevertere amore
Iam pridem resides animos desuetaque corda.

719. INSIDAT

719 *insidat* Medicei et optimorum codd. ap. Heins. est lectio, quum et Serv. ac Donatus agnoscunt, cum Nonio, tamquam archaismum, adeoque doctiorem. Vulgo *insideat*; quam codd. et edd. familiam ducit, ut alias, Romanus. De voc. vi v. German. Val. (*insidat* pauciores libri cum Paris. 3. et 8.; item Medic. apud Foggin., quod si in ipso est codice, mireris, si Heinsium, singulos h. l. codices, qui lectioni huic patrocinantur, recensentem, effugerit, praesertim quum verbo *sidere* mirifice faveat; vid. V. L. ad Ecl. VII, 1. Plures numero, nec prae illis spernendi codices, in quibus Rom. et Palat., praebent *insideat*; utramque lectionem novit Servius. Quid sit illud, quod in verbo *insidat* Fabricius, Heinsius et Heynius deprehendisse sibi visi sunt *ἀρχαϊκόν*, fateor me non perspicere. Verba *insidĕre* et *insidĕre* quum certo discrimine disiuncta sint, ubique videndum erit, utrum cuique sententiae aptius sit. Iam verbum *insidēre* quietem, *insidĕre* motum indicat; hoc alienum ab h. l.; neque enim ipse Cupido advolat in gremium Didonis, sed, quod ex iis, quae modo praecedunt, intelligitur, i n s i d e t gremio Didonis ab ipsa impositus. Sensisse hoc videtur Gesnerus, in Thesauro L. L. hanc proponens explicationem: „*insidat* i. e. *in illam paulatim descendat imasque medullas occupet.*“ At ne hoc quidem procedit; num eu sententia proximis demum versibus conclusa est. Quae quum ita sint, non dubitavi *insideat* revocare. Altera lectio inde orta videtur, quod mendose scriptum fuerat *insidiat*, quod ipsum vix dubium est quin scholii, quod legitur in Servio Danielis, auctori, *insidias faciat* interpretanti, obversatum fuerit. Similia menda, ex repetita aliqua prioris syllabae litera nata, multa in codd. offendimus; vid. V. L. ad vs. 104. *Wr.*) *quantum m. d. ac memor* Franc. (*ac m.* etiam Sangall. *Wr.*) 720 *obolere* alter Menag. 721 *pervertere* Montalb. Leid. *pervertere amorem* ed. Ven. et sic Romanus antiquiss. *praevertere tentat amore* Puget. (*temptare vertere* Medic., superscripta *p* et *a*. *Wr.*) *vino s. p. amorem* Goth. tert. (*nimio* Alb. *Wr.*) 722 *dissueta* qu. Moret. et Wall. (*animo suetaque* Medic., syllaba *de* superscripta. *Wr.*)

(vid. V. L. ad vs. 718. *Wr.*) *Acidalia* Venus ab Acidalio fonte, qui est in Orchomeno Boeotiae civitate, in quo se Gratiae lavant, quas Veneri constat esse sacratas. *Serv. abolere Sichaeum*, h. e. Sichaei memoriam, desiderium, amorem. *praevertere* exquisite pro simplici, occupare amore. Nam, quod occupamus,

Postquam prima quies epulis, mensaeque remotae:
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.

723 Idem fere versus sup. 216. 724 *crateres* aliquot ap. Burm. (et Alb. vid. V. L. ad Ecl. V, 68. *Wr.*) *magnas* tert. Rottend. et Leid. quasi a *cratera* ductum sit. *Crateras laeti st.* Nonius et *Crateras longe st.* Lutatius, ap. Burm., forte ex Aen. VII, 147.

in eo simul praevertimus alios, ne occupent. (Servius: „*Praevertere*, praeoccupare: propter Iunonem sine dubio.“ Hoc sequitur Wunderl. Sed ipse sententiarum nexus suadet, ut haec ita capiamus: tentat amore Aeneaa Didonem ante incendere, quam prioris mariti memoria refricetur. *Vivus* autem hic amor veteri illi et intermortuo opponitur. *Wr.*) *amore vivo*, ut *flamma viva:* opp. *resides animi*, animus ad amaudum, ut bene Servius, iners et qui desuevit amare. *Amor* autem *puber* h. l., ut in vet. signis apud Winckelm. *G. d. K.* p. 233.

723. *Postquam prima quies epulis* h. e. cumprimum epulandi finis esset factus. (vid. Q. V. XXVIII, 3, b. Liv. XXI, 5.: „quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit.“ *Wr.*) Nam *libatio* ad finem coenae fiebat, v. ad v. 705. VIII, 184 et 273, 279, 280. De spatio inter primam et secundam mensam frustra Cerda multa. *mensae remotae.* cf. ad v. 216.

724. *Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο, Κοῦροι μὲν κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο, Νώμησαν δ' ἄρα πᾶσι* (quod quidem hic aliter v. 729) Iliad. α, 470, 471. Alter versus etiam alibi repetitur, ut Od. α, 149. δ, 339. Meminisse autem necesse est ex Homero, statui ad coenam maiora vasa, crateras, et minoribus poculis ex iis hausta vina distribui inter singulos convivas, apud Homerum quidem per praeconem ad singulos convivas accedentem, v. c. Odyss. ϑ, in Alcinoi convivio, quod Virgilius respexit. Sedebant enim convivae in soliis parietem ambientibus, et unicuique apponebatur mensa cum cibo. Iam *vina coronant:* quo sensu dictum a poeta sit, vix satis definiri potest. Si ad Homeri locum, unde reliqua adumbrata sunt, respiciendum est, et, si *κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο*

Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria; dependent lychni laquearibus aureis

725 *It strepitus tectis* Gud. a m. pr. pr. Menag. Rottend. tert. Leid. a m. sec., quod et in Servii Codice fuit, nec Burmanno displicet. Mihi quidem nimis in maius rem ferre videtur, cum de strepitu, sermonibus et clamoribus inter vina agatur. Scythicum foret, si *strepitus ad tecta it*, ut *clamor coelo it.* Aliter infra IV, 666. Didonis morte cognita: *It clamor ad alta Atria.* *vocesque* Bigot. alter Rottend. cum Schol. Cruqu. ad Horat. III, od. 19. (et Alb. *Wr.*) *perampla* una voce nonnulli Pieriani cum pr. Moret. idque probabat Iortin l. l. (Verum *per* cum adiectivis compositum, *valde* significans, pedestris est, non poeticae orationis. *Wr.*) *per alta* Longob. cum aliis Pierianis, item Zulich. ex lib. IV, 665, observante Burmanno. 726 *lychyni*, *lichini*, aberrationes ap. Burm. Praeclare Serviana: Graeco sermone usus est, ne vile aliquid introferret; nam expressum est: aliter quam de impletis usque ad ora poculis intelligi nequit. (et sic Pomponius et Servius, qui tamen et alteram interpretationem habet.) Sic et Iliad. θ, 232, ubi de copia cibi potusque: πίνοντες κρητῆρας ἐπιστεφέας οἴνοιο. Alia brevitatis studio omittimus. *Vina* tum dicta sunt pro *poculis*, quorum oram ambit, coronat, στέφει, vinum infusum. Altera interpretatio est minus recondita, ut coronata sint pocula, sertis impositis. De corollis his cogitare heroici temporis mos sane non patitur. cf. Athen. I, 15. p. 18. E. F. De sequiore vero aevo non dubitatur, ut Georg. II, 528 *socii cratera coronant.* Hoc si tenemus, dicendum, poetam maluisse sui temporis morem inferre, quam antiquum retinere; quod idem commisit inf. lib. III, 525 *Tum pater Anchises magnum cratera corona Induit implevitque mero.* cf. Hotting. V. C. Mus. Turic. T. I. (vid. etiam Voss. ad Ge. l. l. *Wr.*)

725. Comparant illud: Μνηστῆρες δ' ὁμάδησαν ἀνὰ μέγαρα σκιόεντα, Odyss. α, 365 et alibi repetitum. Lectissimis verbis usus et noster, inprimis in *volutant:* loquuntur quae audiri possent per totum coenaculum. 726 sq. Continuatam in multam noctem coenam indicare vult poeta. Verbis similibus utitur Statius I Theb. 520. 521 et Silius XI, 281. 282, iam supra laudati. cf. Cerda. Observa et hic

Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Implevitque mero pateram, quam Belus, et omnes
A Belo soliti; tum facta silentia tectis:
Iuppiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur,
Hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
Esse velis, nostrosque huius meminisse minores.
Adsit laetitiae Bacchus dator, et bona Iuno.

730. SOLITI. T.

offendisset *lucerna*. *lacuaribus* ab aliis scriptum fuisse, ibidem monitum videas. *laquearibus altis* unus Guelpherb. in Collat. Cort. 729 *qua* magna pars codd. ap. Heins. item ed. Ven. et pr. Goth. sed recte reiectum; est enim minus doctum. *a bello* Zulichem. addita glossa: festivis diebus. 730 *dum* ſ. Longob. 733 *que* abest Menag. alteri. 734 Ante Pierium vulgo lectum, *adsis*. Sed omnes eius libri habebant *adsit* vel *assit*: neque aliter Heinsiani cum Macrob. III Sat. 4. Comment. Cruqu. ad Horat. I, od. 18; utramque lectionem agnoscit Servius. *At sit* Medic.

v. 726. 727 summum ornatum verborumque dignitatem in re tenui. Non lucernas vel candelabra posuit, sed *lychnos*, *funalia*, h. e. funiculos cera illitos; h. e. faces. cf. Odyss. η, de regia Alcinoi, 100 sqq.

728 — 730. Etiam hinc sua duxit Statius l. c. 539 sqq. *soliti*, sc. mero implere, h. e. qua usi fuerant. A Belo autem Tyriorum regum stirpem ducebant Graeci; v. Serv. sup. ad 642. Apollodor. II, 1. conf. Salmas. Exerc. Plin. p. 402. Ex nostro idem Silius I, 87 sq. (Val. Fl. II, 347. sq.: „sacris dum vincitur extis Prima fames, circum pateris it Bacchus, et omnis Aula silet." *Wr.*)

731 — 735. Preces inter libandum ad Iovem ξένιον, hospitalem, factae. *hospitibus te dare iura*, praeesse, sub tutela eos habere; (non aliter usus loquendi fert, nam *dare iura* simpliciter est, imperare. Dicerem esse, *qui hospitibus illatas iniurias ulcisceris*; sed, an *dare iura* pro ulcisci dicatur, dubito).

Et vos, o, coetum, Tyrii, celebrate faventes.
Dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
Primaque, libato, summo tenus adtigit ore;
Tum Bitiae dedit increpitans; ille inpiger hausit

735 *O Tyrii coetum* quatuor ap. Burm. 736 *in mensa* vulgg. sed *in mensam* Macrobii, optimorumque librorum et exemplorum copia firmavit post Pierium Heins. Redit res eo, quod doctius dicitur hoc, quam illud. nonnulli etiam apud Pierium, et nostri tres Gothani, *immensum*, quod eodem alludit. adde lib. VIII, 279. Reprehendit poetam Macrob. l. l. III, 9. quod in mensam fit libatio, cum *in aram* fieri deberet. Scilicet ad morem Romanum haec exigit, ut alia; non animadvertens, poetam reddere vitam heroicam et Homerica adumbrare. 737 *libatos* n. latices conj. Heins. et alii viri docti. Nec infitiandum, versum concinniorem et suaviorem inde exire. *libatos latices attigit* h. e. poculum, unde pars vini in mensam iam erat effusa. *libatum* alter cod. Hamburg. videlicet honorem. (*libatum* Wakef., *libatos* Bothius recepit. Num igitur *libatum vinum* non quod libatum est, sed unde libatum, Latine dici putabimus? Vide, si tanti est, de usu Participii absoluti Ruddim. Inst. Gr. Vol. II. p. 297. ed. Lips. *Wr.*) *sacro tenus* Sprot. 738 *cum Bithiae* burg. pr. *Biciae*, *Byciae* al.

Expressa autem illa Homerica Odyss. η, 179 sqq. Adde Odyss. ν, 50 et plur. al. loca. Illud *nam* caussam interponens Homericum esse satis constat. cf. Ernest. ad Odyss. μ, 320. — *minores*, nepotes, sup. 532. — (Cum nocte res agatur, argutantur nonnulli in vocabulo *diem*, quasi dictum pro *tempore* noctis. Loquitur aperte Dido nostro more, et intelligendus est dies, cui noctis illa pars, qua coenatum, adnumerabatur. Caes. B. G. IV, 29.: *Eadem nocte accidit, ut esset luna plena*, quae dies *maritimos aestus maximos in oceano efficere consuevit. Wch.*)

734. *Bacchus laetitiae dator;* Germanus laudat *Δῶρα Διωνύσου πολυγηθέος* ap. Hesiod. Op. et D. 614. *bona Iuno*, propitia, χρηστή, ἀγαθή. (iungo *bona adsit;* Ecl. V, 65.: „Sis bonus o felixque tuis.“ vid. ibi Not. ad vs. 61. *Wr.*) Invocatur autem hic, ut patrium Tyriorum numen. cf. sup. v. 15. 735. *coetum celebrate*, bene Serv. convivium; *faventes* intersitis huic convivio.

736—740. *Laticum*, laticis, *honorem*, h. e. vinum in deorum honorem ac cultum libatione effusum. *libato*, h. e. postquam

Spumantem pateram, et pleno se proluit auro;
Post alii proceres. Cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quae maxumus Atlas.

739 *summo se p.* Menag. pr. *profluit* Oudart. *s. s. p. ore* nonnullos libros legere Pierius docet. 741 *docuit quem* Medic. cum parte codd. Heins. nec non Romanus cum aliis Pierianis. Etiam Servius: *quae* legendum, non *quem.* (*quae* est in Palat.; *quem* Wakefield. tuetur Silv. Crit. IV. p. 36. idque in textum recepit, item Iahnius. Sed illa *Iopas cithara personat* flagitant accusativum obiecti: *ea*, *quae docuit. Wr.*) *docuit quam* Graev. *Atlans* Romanus, et sic Mentel.

libatum erat, vel libato laticum honore, alteri tradit vel tradi iubet poculum, unde primo loco gustaverat, regina, ut et ille libatione facta biberet; quod et is laetus lubensque facit. προΰπινεν illa et *dedit*, propinavit. Is enim vitae heroicae mos, ut singulis convivis deinceps poculum repletum praebeatur, unde libatur, tum vinum ebibitur. *increpitans*, simpl. adhortans, invitans, ut et ipse biberet; nil amplius. Sic et aliis in locis exponi potest. Obiurgandi hic nec locus, nec dignus vel reginae vel epici poetae persona talis sarcasmus: ut nec illud ex poetae mente fit, quod Didonis verecundiam in bibendo, Bitiae aviditatem, praedicant. Aliena haec a loco et consilio poetae omnia. Sed dicendum: quod poetae memorandum erat, in eo illum verecundiam sexus feminei observasse; inprimis antiquorum temporum more, cum matresfamilias vino non uterentur. Recedit quoque a nostro more hoc, quod non Aeneae hospiti offert poculum Dido; nam in honorem eius adventus diis libatur. — *summo ore tenus.* primis labiis degustavit. *Bitias* Punicum nomen, quod et alibi occurrit. *pleno auro se proluit*, poculum vini plenum exhausit, quod tantum labris attigerat Dido; *proluere se*, gulam, dictum puta, ut *vino perfundi*, *madere*, *tingui*, de ebriis; quae omnia notiora sunt. Burmannus docte, non eleganter, haec illustrat. *Multa prolutus vappa* etiam Horat. 1 Serm. 5, 16. (Cop. vs. 29.: „aestivo recubans et proluе vitro." *Wr.*)

740. Ad Homeri imitationem,

Hic canit errantem lunam, solisque labores;
Unde hominum genus, et pecudes; unde imber, et ignes;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones;

742 scripsisse nonnullos *is*, Pierius monet. Scilicet *hic* eius loco positum. Atque is quidem (Iopas) canit etc. (falluntur, qui ita *hic* pro *ie* a poetis poni putant; vid. Q. V. XVII, 5, c. Vix tulerint Romanae aures, quod Bothius invexit: *Ac canit. Wr.*) 743 *unde genus hominum et pecudum* — Hamb. pr. *pecudes*, *aqua*, *imber et i.* ed. Ven. scil. *aqua* ex glossa. *et ignis* Sprot. et Rottend. tert. *et pecudes*, *genus unde ferarum* Medic. Pierii. 744 *Pliadasque Hyadas* plures apud Heius., et duo Goth. *Plyadasque hyades* ed. Ven. *Pleiadasque* Parrhas., scilicet

inprimis Odyss. ϑ, 62 sq., Heroicis temporibus semper ἀοιδὸς conviviis, quae fere cum re divina erant coniuncta, aderat. cf. Quintil. I, 10, 10 (quem locum sine auctore affert Pomponius). *crinitus:* proprius is citharoedorum habitus, comam alere; forte Apollinis exemplo. Traduxisse tamen ex suis temporibus ad vetera videtur Virgilius. *personat*, canit cithara ea, *quae docuit*, cecinerat prior, *Atlas*. Sic poetis *sonare*, et *docere*, διδάσκειν. Praeclare et hoc ad illorum temporum, quibus omnis philosophia naturae qualicunque contemplatione continebatur, rationes, quod carminis argumentum ex cosmogonia et ex physicis petitum est. Quod autem Atlantem cantus magistrum facit, fabulam alicuius poetae Graeci exquisitiorem redolet, veluti quod Ecl. VI Silenus physica docebat. Atlanti vulgo tributa siderum notitia ac sphaerae inventum. cf. Intpp. Ovid. IV Met. 631 etc.: ad Apollod. Not. p. 681 sq. Idem inter primos philosophos recensetur a Diogene Laert. in prooem. Quamquam haec omnia ad solum astronomiae studium referri possunt. Cum Iopas Tyrius, nunc Poenus, citharoedus inducendus esset a poeta, acute Atlantem e vicinis Mauretaniae montibus auctorem carminum, quae caneret, ei arcessivit. *maximus Atlas*. Aen. VIII, 136 *maximus Atlas, — aetherios humero qui sustinet axes*. Est autem simpliciter dictum pro

Quid tantum Oceano properent se tinguere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.

quoniam alias *Pleiadesque Hyadesque* iungi norant (sup. Georg. I, 138. Iliad. σ, 486. Ovid. Met. XIII, 293): invito metro, plane ut Aen. III, 516, ubi idem versus recurrit, factum videmus; v. Heins. ad e. l. *septemque triones* Hamburg. alter. 745 *Qui* Goth. sec. *properant* tres Burmanni. *se intingere* pr. Moret., qui et mox, *obstat.* 746 *tum quae* Goth. sec. non male. Iidem hi duo versus 745. 746 supra Georg. II, 481. 482 occurrebant. 747 *plausum* vulgares libri habent. Sic etiam in Servianis. Sed *plausu* Romanus c. aliis vetustiss. Pierii, item Medic. cum ceteris Heins. praeter Sprot. et Ven. adde Wass. ad Sallust. b. Iug. 5. *plausu* etiam duo ex Goth. In tert. Moret. *plausus.* Sed praeclare *plausu* revocat Heinsius, qui et exemplis illustrat promiscue positis, quibus tamen apparet tantum hoc, *ingeminare* absolute dici: *ingeminat clamor, ingeminat plausus* (sc. se) et sic alia. Scilicet dicendum: *plausu ingeminare* esse doctius et exquisitius dictum, quam *plausum*, uti multa alia similiter immutari solent,

magnus. Sic *maxima Iuno* et alia.

742—746. *Errantem lunam*, pro *lunae errores* seu cursus. *solis labores*, defectus, eorumque caussas. Georg. II, 478 *Defectus solis varios lunaeque labores.* Attamen *Solis labores* et ipsi de cursu solis accipi possunt. *imber et ignes*, h. e. fulgura, ex nubium afflictu. *Arcturus* stella posita in signo Bootae, et *Hyades* stellae in fronte Tauri. cf. Serv. ad h. l. *geminique Triones:* sunt Helice et Cynosura, Ursa maior et minor, *teriones*, h. e. boves, dictae (v. ad Georg. III, 381), quia ab antiquis hominibus sub boum, iugo iunctorum, forma sidera haec comprehensa fuisse videntur; hinc iisdem, et interdum maiori Ursae soli (ut Odyss. ε, 273), tributum nomen ἅμαξα, *plaustrum;* et hinc *Bootes*, qui deinde, Ursarum formis et nominibus subiectis, *Arctophylax* dici coepit. Usus etiam tulit hoc, ut septem in altero horum *terionum*, Ursa maiore, stellae clarissimae (cf. Cic. N. D. II, 41) *septentriones* appellarentur. De sideribus his v. Eratosth. I, 2. 8. 14. — 745. 6. Cur dierum spatia decrescant ac crescant per diversas anni vices.

Nec non et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem,
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa:
Nunc, quibus Aurorae venisset filius armis;
Nunc, quales Diomedis equi: nunc, quantus Achilles.
Immo age, et a prima dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaum, casusque tuorum,
Erroresque tuos: nam te iam septima portat

ut poetica dictio a vulgari recedat. conf. Heins. ad Aen. II, 207. Sic illud Ovid. Fast. VI, v. extr. *increpuitque lyra* pro, *increpuit lyram* apud Horatium. 748 *trahebant* ed. Ven. 750 *super Hectoru* Gudianus. 751 miror neminem coniecisse: *quibus A. venisset filius ortis.* (— 752. *qualis* Medic. *Wr.*) 753 *Nunc age* Hugen. (Rhemn. Palaemon Art. grammat. p. 1382. ait: „Virgilius dicit *dice.*" Eamque imperativi formam, ubicumque per metrum licet, reponi iubet Wakef. ad Lucret. II, 484. *Wr.*)

747. *Ingeminant plausu*, exquisitius dictum, quam *ingeminant plausum*. cf. V. L. ductum ex eo, quod *ingeminare* absolute quoque dicitur. 748. *Noctem sermone trahebat* doctius quam alterum, *sermonem trahere in noctem*. — 749. *longum bibebat amorem*, imbibebat, quasi longo haustu. Metaphora per se frequens.

751. 752. Ornate pro: super Hectore, Memnone, Diomede et Achille. Debuit autem in armis Memnonis aliquid memorabile esse, quemadmodum in ceteris quoque. Vid. Excurs. ad h. v.

753. *A prima o.* excidium Troiae a simulato inde Achivorum reditu equoque fabricato. Male alii post Servium: a raptu inde Helenae. 755. Annorum numerum vel ex ipso Aenea vel ex Teucro scire potuit. cf. 619 sq. De ipso annorum computo v. Excurs. ad lib. III. pr. Ceterum Homius c. XXII Elem. crit. reprehendit libri clausulam, cum ipsa πραγματεία nullum hic, ad quod illa incidi potuerit,

Omnibus errantem terris et fluctibus aestas.

756 *Fluctibus — omnibus aestas* alii. *ac fluctibus* Menag. *et terris et fluctibus* aliquot libri apud Pierium, quod, inquit, sententiam reddit uberiorem. Et sic quoque MS. Beramann. et ed. Cuning. (*omnibus in terris errantem* Hafn. VI. *Wr.*) In Goth. pr. subiicitur: *Funera Dardaniae narrat fletusque secundo.*

momentum suppeditet. Monitum hoc, ut plura a summo viro, subtilius quam verius. Cum Aeneae narratione novus plane rerum ordo exsurgit, adeoque memorabilem interquiescendi locum subiicit. De clausulis et exordiis librorum Aeneidis non male disputantem video Ios. Trappium ad h. l.

Ipsa Paphum sublimis abit. — Aen I. 415.

EXCURSUS I*

De ministerio deorum, inprimis Iunonis, in Aeneide.

I, 4. *Vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram.* Cum omnino exordium hoc multo cum iudicio et verbis significantibus elaboratum sit: quippe quod omnia, quae in actione hac epica potiora sunt, complectatur; quo ipso Virgilius Homeri simplicitatem arte superavit, qui hoc unum narrare se velle profitetur, quomodo ob simultatem, quae inter Achillem et Agamemnonem intercesserat, magna Achivorum strages facta sit; tum hic versus statim ab initio expectationem facit ministerii deorum, inprimisque pericula et labores ex odiis Iunonis minatur; discrimina enim, quae quis a diis obiecta adit, tanto graviora esse probabile fit, facitque adeo ea res ad notionem magnitudinis. Cum de re ipsa alio iam loco actum sit universe (Disquis. I, de Carm. epico s. VII. s. IX), agedum exponamus uno loco, quomodo Virgilius in toto carminis sui tenore invento hoc usus sit. Intelligemus scilicet, verum esse quod illo loco dictum est, valde diversam illam rationem esse ab ea,

quam Homerus sequutus est; hic enim afflatu divino abreptus omnia cum fide narrat, tanquam is qui sibi persuasit, ea ita gesta esse; in Marone vero studium fingendi ea, quae aliis persuadere cupiat, subtile acumen, et mira sagacitas in rebus Romanis cum Troianis consociandis eminet.

Primo quidem Iuno, cum iam alias satis graves irarum in Troianos caussas haberet (lib. I, 23—28), nunc multo maiore eos odio persequitur, quod Carthagini suae metuit; quandoquidem resciverat, ex Troianis populum exoriturum esse, a quo aliquando Carthago delenda esset (I, 12—23). Illa igitur, ut ab Italia, destinata Aeneae a fatis sede, Troianos arceret, nihil intentatum relinquit. Etiam tum, cum a Sicilia solverant, tempestate Aeoli ope mota eos a cursu in Italiam deiicit; ita Carthaginiensium littori admotae, tempestate a Neptuno sedata, ad littus illud, una amissa, naves Troianae appellunt (I, 158 sq.); Neptuni autem opera ad Aeolum coercendum satis erat accommodata.

Parandum nunc erat inter barbaros tutum Troianis hospitium (I, 223), nec minus Iunonis Poenis studentis consilia metuebat Venus (IV, 96. 97): Exoratus a Venere Iupiter mittit Mercurium: is Didonem propitiam in advenas reddit Poenosque placat (297 — 304). In sermonibus inter Iovem et Venerem habitis (v. 229 sq.) multa praeclare exponuntur, quae Romanos ad carmen legendum advertere possent: A Troianis orituros esse Romanos terrarum dominos (234—237); fata Aeneae in Italia; Ascanii regnum; Alba condita; Romae origines; Iunonis odia olim placanda; Graecia a Romanis subacta; Iulius Caesar diis adscribendus; Pax terrarum orbi reddita ab Augusto (258 — 296).

Interea Aeneam novas terras explorantem mater Nymphae speciem mentita occurrens edocet, in quae loca venerit, eius animum firmat (305—417), et nube septum tuto in mediam urbem deducit. Eadem, ut Didonem penitus devinciret Aeneae, amore eam incendit (657—722). Iuno cum sua consilia ad perdendos Troianos elusa videt, id saltem machinatur, ut Aeneas cum Didone coniugio iunctus Carthagine sedem figat; ita enim fore, ut fatis ei destinatum imperium in Africam transferatur (IV, 102 — 106). Venus fraudem subodorata saltem

coniugium paciscitur (127 — 129); ita enim Aeneam tanto tutiorem ab insidiis fore videt. At Iupiter, quem Iarbae Mauri, qui Didonem sibi in matrimonium petierat, precibus motum poeta narrat (196 — 218), mandatis Mercurio datis Aeneae denuntiat, ut Carthagine decedat (v. 220 sqq.). Etiam in his Iovis mandatis iterum memorantur fatis datae Aeneae in Italia sedes, posteris eius terrarum imperium et primo loco Ascanii regnum (229 — 236).

Postquam Aeneas Africa relicta iterum Siciliam appulerat, ut discessu ex insula et aditu Italiae eum intercluderet, novam fraudem molitur Iuno; Iride missa et in anum Beroen mutata mulieres Troianas hortatur, ut classem incendant (V, 608 sqq.). Parte tamen Troianorum Segestae relicta, naves, quae supererant, conscendit Aeneas et cursum in Italiam absolvit; ut tuta esset navigatio, Venus Neptunum exorat (779 — 824).

Escensu ad ostia Tiberis ab oriente in littus facto et animis portento mensarum comesarum firmatis castra ponunt, et ad Latinum regem legatos mittunt (VII, 1 sqq.). Qui et ipse, multis portentis et vaticiniis iam ante de exterorum adventu edoctus, non modo hospitium et societatem regni, verum et coniugium filiae Laviniae pollicetur (VII, 1 — 285). Tum Iuno (VII, 286 sqq.), cum fata se retexere posse desperat, id saltem meditatur, ut rerum eventus differat: idque bello adversus Troianos moto (313 — 322). Belli huius semina hunc in modum a Iunone iacta, ut Alecto, Furiarum una, missa, Amatam, Laviniae matrem, quae filiae matrimonium Turno pacta erat (341 — 403), tum Turnum ipsum, ira et furore inflammaret (408 — 457), Latinos quoque in Troianos exasperaret, Ascanio venanti obiecta cerva sacra, quam ille vulnerat (475 — 502), tum Tyrrhei filio in tumultu agrestium caeso (531 — 539). Ita bellum conflatur. Iani portas ipsa Iuno reserat (620 — 623).

Aeneam de novis rerum casibus sollicitum Tiberis deus confirmat per somnum, portentumque suis cum XXX porcellis paullo post occursurum edocet, utque, Pallanteum profectus, Evandrum cum Arcadibus in societatem belli adsciscat, hortatur (VIII, 1 — 80): Obiicitur portentum suis, quam Aeneas Iunoni mactat, eiusque iras deprecatur (81 — 89. 59 — 61). Tum

Venus arma ipsi a Vulcano fabricanda petit (370—453), mox demissa illa coelo (523—540, 608 — ad f.).

Interea dum Aeneas apud Evandrum et Etruscos auxilia conquirit, Turnus castra Troianorum oppugnat. Facit illud Iunonis monitu, missa ad eum Iride (IX, pr.). In hac castrorum oppugnatione, ut Ascanius e pugnae discrimine subduceretur, Apollo in Butae speciem mutatus a pugnando eum absterret (638—663). Turnus, postquam per portam patentem in castra irruperat, Troianos perterritos fugat, Iunone ipsi favente; donec Iovis iussu ab Iride avocatur (802 sqq.). Omitto Cybeles interventum in classe Aeneae servanda, navibus in Nymphas mutatis (IX, 69—122, X, 219—250).

Concilio deorum facto, Iupiter dissidia moventes obiurgat: differre saltem odia in illud tempus iubet, quo Carthago et Roma concursurae sint (X, pr.). Venus de iniuriis et periculis Aeneae creatis conquesta, ut saltem Ascanius incolumis discedat, precatur; satius alioqui fuisse, ut Troiae fatum commune experti essent pater et filius (X, 18—62). Iuno refellit Venerem et Turnum defendit (62 — 99). Tandem Iupiter neutri parti se studere, sed fatis totam rem committere velle significat (100—115). Interspersa sunt alia nonnulla: Lausum et Pallantem congredi vetat Iupiter (X, 436), Mezentium ad pugnam instigat (X, 689), inde Tarchonem (XI, 725.). Venus monstrat herbam, qua Aeneae vulnus sanatur (XII, 111). Graviora sunt, quod Turno adest Iuturna nympha soror (X, 439. XII, 139). Aeneae adventu Troiani tandem castris erumpunt, et copias utrinque iungunt; belli itaque tota mole in Turnum conversa, Iuno a Iove precibus consequitur, ut eum pugna subducere liceat (X, 606—688).

Tandem, rerum summa ad pugnam inter Turnum et Aeneam deducta, Iuno, ne ipsa nec pactioni nec pugnae intersit, discedit, Iuturnam hortatur, ut fratri, quacunque possit ratione, succurrat (XII, 134—160) *), quod illa variis modis frustra facere tentat (468 sqq. 623 sq. 784 sq.). Novissimo enim certamine congrediuntur Turnus et Aeneas. Nunc Iupiter, ut illam

*) Ad novissima haec cf. Exc. ad II ad Lib. XII.

placaret, accurate cum ea agit, eiusque precibus hoc tribuit, ut, Troianorum nomine abolito, Latinorum nomen obtineat, sermone qnoque Latino servato, Troisno extincto; oriundos ex mixta hac gente Romanos pietate in ipsam Iunonem insignes fore (791 — 841). Inde Iupiter omen instantis Turno mortis mittit bubonem: quo viso Iuturna, desperata fratris salute, discedit (843 — 886). Si hoc modo rerum momenta ponderantur: deorum interventum haud dubie magnam vim et utilitatem ad res epica cum gravitate expediendas habere apparet. Ceterum videmus Iunonem inter et Venerem omnes has partes epicas esse distributas. Mirari licet, Apollinis partes esse nullas, qui tamen Troianis apnd Homerum favebat, et Aeneam ex pugna cum Diomede servaverat E, 431 sqq. Verum Maro simplicia et inter se consona praetulit; Apollinia operam vaticiniis et oraculis variandis reliquit. Alia sequutus est Horatius, qui Apollinis operam in stirpe Troiana servanda egregie et ornate exposuit Carm. IV, 6, 13 sq.

EXCURSUS I†

ad verba: quo numine laeso.

8. *Musa, mihi caussas memora, quo numine laeso, Quidve dolens regina deum tot volvere casus Insignem pietate virum, tot adire labores Impulerit; tantaene animis coelestibus irae!* Sententia est expedita; haeremus tamen in ipso exordio tam splendidi carminis, poetae castigatissimi, in enuntiatione, quae nec satis elaborata nec epica gravitate satis digna esse videtur. Caussas quaerit poeta e Musa, cur Aeneas tot malis et laboribus obiectus fuerit. Repetuntur illae, antiquitatis heroicae senan, *a deorum ira.* Iam poterat quaeri aut omnino, *cuius numinis* ira ea fuisset, aut, si de numine constabat, *quid* eius iram provocasset.

Iam primum ambigua est in poeta oratio, tum laborare videtur iunctura, quae est admodum molesta et ingrata. *Musa, memora, quo numine laeso*, quo deo laeso, debebat sequi: *vir*

pietate insignis impulsus fuerit volvere tot casus etc. Sequitur tamen alterum: *quidve dolens regina deum tot volvere casus virum impulerit.* Recessit itaque poeta a priore iunctura, et transiit ad aliam; quod exemplo haud carere memini: in exordio tamen factum miror. Porro non bene quaeri potuisse a poeta videtur: *quodnam illud numen fuerit;* cum *de Iunone* satis constaret; nec ex Musis id quaerendum erat, nam ipse statim subiicit *Iunonem;* latebant tantum caussae irae Iunonis, *quas mox a Musa compertas poeta varie exponit.* Videtur ita tota sententia *ad unam Iunonem* revocanda esse. Tum autem molestiam faciunt verba: *quo numine laeso, quidve dolens regina deum virum — impulerit;* si enim *numen* diversum ab ipsa est: eam *alterius dei* iniurias ulcisci voluisse necesse est; quis vero ille fuit aut esse potuit? et quo poetarum usu et exemplo Iuno alios deos ulcisci velle videri potest? Dicas, exemplo id Iovis facere eam posse, qui in Palladis gratiam Aiacem Oilei ultus est inf. 43. Verum non constat de numine aliquo, cuius caussam Iuno susceperit; suas illa iras, sua odia exercuit. Sin *Iunonis numen* est: quo tandem sensu potest quaeri: *quo numine laeso?* Suntne eius *numina plura?* ut quaeri possit, *quod eius numen laesum fuerit?* et, si quaeratur, quam ieiunum hoc est in poeta, et in carminis exordio! Placuit tamen hoc iam veteribus apud Servium; et Macrobius Sat. I, 17. probasse videtur: cum dicat, Maronem ostendisse, *unius dei effectus varios pro variis censendos esse numinibus.* sequitur hoc Cerda cum aliis, ornatque Burmannus. Scilicet, cum *numen* sit voluntas, tum potestas ac maiestas dei, (unde tandem pro ipso deo eiusque natura, aut nomine ac titulo ponitur) potentiae autem partes esse possint, divitiarum, regnorum, coniugiorum, partus, cui illa praeerat, aiunt quaeri: *qua parte eius potentiae laesa?* quod ieiunum et vapidum esse dices. *Uni* quidem *deo plura numina inesse*, nec usu nec ratione mihi quidem liquet. Si poetae de *uno* deo *numina* memorant, id fit poetica ratione, ut pluralis pro singulari ponatur. Addam: occurrere in poetis notiones *numinis* alias; poni pro *religione* numinis, pro sacris, porro pro *monitis* numinis, iussis, vaticiniis, consiliis. Verum his significatibus nec *quo* nec *laeso* convenit. *Laedi* numen dicitur violata eius maiestate, adeoque ad iram et ul-

tionem illud provocari; frequentatur inprimis de periurio, ut apud Horat. *Cum tu magnorum numen laesura deorum In verba iurabas mea.* Sic Tibullus aliquoties et alii; et de sacrilegio inf. II, 183. *pro numine laeso.*

Fuit vir doctus, qui iungeret: *quo impulerit;* ut sit, quorsum, quo consilio. Enimvero manet sic quod ambiguam et duram structuram reddit, apposito: *numine laeso.* Restat, ut accipiamus *numen Iunonis laesum* multis rebus ac caussis; quaerique adeo, cum satis constaret, laesum esse, qua in re laesum fuerit; *quo*, qua in re, *numine laeso.* Hoc quam ingratum, et pedestri orationi propius, sit, sentio equidem; non tamen videntur sensisse viri docti. Nam et Servius hoc apposuit primo loco: („*quo*, in quo, in qua caussa; et est septimus casus, et communis elocutio; dicimus enim: *quo te laesi.*" Recte sane, vix tamen bene duplici ablativo.) et Heinsius, Io. Frid. Gronovio Obss. IV, 9 laudato auctore, probavit; subiicit tamen „posse et simpliciter capi, ut infra 674 *ne quo se numine mutet.*" quae quomodo cum his conveniant non video. Nam ibi est potestas dei in fraudem versa: ne quo dolo, qua fraude alicuius dei, eius mens mutetur.

Post haec omnia dixeris, cum nulla satis commoda ratio interpretandi suppetat, de corruptela esse cogitandum. Videtur tamen illa in exordio tam noti ac celebrati carminis vix locum habere; aliter se res haberet in carmine in uno vel altero libro lacero servato; tum vero nondum vidi, nec ipse exputare possum, emendationem satis probabilem. Venit statim in mentem: casus rectos, *dolens* et *regina*, requirere *laesa;* verum quid est: *quo numine laesa Iuno?* estne, ipsa a quo numine laesa? an redibimus ad molestam interpretationem: *quo numine*, qua suae maiestatis parte? Incidere proclive est in alterum, *quo nomine laesa*, qua caussa, qua re, qua de re. In hoc Catroeus, Heumannus, iam olim Scioppius inciderat in *Paradoxis litterariis* (sub *Pascasii Grosippi* nomine Mediolani 1628. vulgatis), ubi p. 24 recte exagitat Servii rationes, tum legere suadet: *quo nomine laesa* (non *numine*, quod ad h. l. Virgilii Heinsius adscripsit) laudatis locis Suetonii in Galba c. 16. *Subinde iactavit, legere se militem, non emere consuevisse: Atque eo quidem* nomine *omnes qui ubique erant milites exacerbavit*, illo scilicet nomine laesi, ea

caussa exacerbati fuere milites, quod ita iactasset. Serv. Sulpicius apud Ciceronem IV ad Div. 5. *Quid est, quod tu, aut filia tua, cum fortuna* hoc nomine *queri possitis?* Ipse quoque Cicero de Fin. II, 7. *qui cum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur* eo nomine. „Quaerere ergo poetam, ait Scioppius, quo nomine exacerbata, quo Aeneae facto laesa, quidve graviter ferens Iuno Aeneae tam addita infestaque fuerit: in quo periculum non est, ne per tautologiam aliter atque aliter rem eandem extulisse verbis indicetur: — sed profecto aliud *laedi* est, aliud *dolere*. Nam et usu venire potest, ut doleat, qui laesus non sit, et rursum, quem quis laeserit, aequo sit animo, nec quicquam ea in re moveatur." Praeclara critica, nec esse video, quod in ea moneatur, nisi quod *forma orationis pedestris* in poetam infertur. Possis substituere magis poeticum, *quo crimine*, ut apud Lucan. VII, 847. *quo tanto crimine, tellus, Laesisti superos?* aut *quo vulnere laesa:* ut mox: Iuno *aeternum servans sub pectore vulnus*, et Ovid. Met. IV, 720. *vulnere laesa gravi*; enimvero et nimis ea recedunt a scriptura nec satisfaciunt iudicio morosiori. Magis poetam deceret quaerere: *quae numina laesa impulerint*, interposita una ex diis Iunone. Ita comparari possit Horat. I, 26, 3 *quis sub Arcto* — subiecto statim *Teridate:* ut ibi monet Mitscherl. Ex his si nihil satisfacit: restat ut locum referamus in numerum eorum, quae mutaturus, si licuisset, erat poeta. (Hoc excursu post ea, quae scripsi in V. L. ad h. l., facile carere possumus. *Wr.*)

EXCURSUS I**

Pallas fulmen iaculans.

I, 42. *Ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem Disiecitque rates evertitque aequora ventis; Illum exspirantem transfixo pectore flammas Turbine conripuit scopuloque infixit acuto.* De diis fulmen iaculantibus cum multa argutatus esset Servius cum aliis, viri docti diligenter commentati sunt; ita ut nunc inter notas res illud sit. Videndi de his Cuper. Harpocr. p. 100 Burmannus in Iove Fulguratore c. 15. et Winckelmann. *Monum. ant. ined.* T. II. c. 2. Res in gemmis obvia. Multo tamen magis celebrata est Pallas fulminatrix in numis, maxime Domitiani Imp. Occurrit etiam in graecis, ut Antigoni Gonatae, Agathoclis Syrac. et in ipsis Syracusarum numis. Est quoque Palladis caput cum fulmine in numo aereo Locrorum apud Magnan. Pellerin. et Eckhel Doctrina numor. T. I. P. II. p. 191. Alio modo in numis Atheniensium noctua cum fulmine cernitur. Nec minus alii dii cum fulminibus occurrunt, ut vel ex Lexico numism. Raschii cognoscas T. II. P. I. p. 1199.

Aiacis Oilei f. interitus est inter narrationes non uno modo a poetis ornatas. Sunt inprimis duae, altera epicorum, altera tragicorum. Praeiverat Homerus Odyss. δ, 499 sq. Aiacem ia Neptuni ope iam Gyris admotum in eo fuisse narrat, ut incolumis enataret in petras, cum eius superbis dictis (φῆ ῥ' ἀέκητι θεῶν φυγέειν μέγα λαῖτμα θαλάσσης) Neptunus irritatus tridente rupem percussit ipsumque cum rupis parte, quam manu prehenderat, praecipitem mari submersit: (qui sequuntur duo versus 509. 510 ab interpolatore, forte rhapsodo, profecti sunt.) Copiosius haec exposuit Quintus XIV, 547 sqq. (ubi et ipse turbat narrata 579—586 ita ut eum versus adulterinos modo memoratos in suo legisse appareat, nam cum iam una cum rupe apprehensa in mare praeceps ruisset, aliam rupem Neptunus in eum devolvit.) Ad Homeri mentem fabula exposita erat a Callimacho ἐν Αἰτίοις, ut discimus e Schol. Il. ν, 66. et ad eundem Homeri ductum adumbratus erat Aiacis infaustus casus in tabula apud Philostrat. Imagg. II, 13. nescio an eodem modo Apollodori *Aiax fulmine incensus*, quem Pergami spectari ait Plinius XXXV, 9. s. 36, 1. In priscorum operum reliquiis nullum Aiacis vestigium vidi memoratum, praeterquam *Aiacem petra descendentem* (non in rupem enixum) in gemma Stoschiana apud Winckelmann. Mon. ined. no. 142. Idem tamen argumentum in aliis gemmis ad Martem descendentem ad Rheam Silviam referri memini. Aiacem, nudum galeatum, cum clipeo et gladio irruenti similem, in Locrorum Opuntiorum numis occurrere putant viri docti; in aliis fulmen et Palladis caput ad eum spectare. cf. Eckhel v. i. Doctrina numor. Vol. I. P. II. pag. 192.

Est altera ratio, qua praecipuae in ulciscendo Aiace partes Minervae tribuuntur. Coniunctas eas cum Neptuni opera fuisse iam ex Odyss. loco laud. δ, 502 tenemus. Ubi Aiax est ἐχθόμενος Ἀθήνῃ. In eadem γ, 135. foeda tempestate immissa Minervam ira concitam classem Achivorum Troia redeuntium dispersisse narrat poeta: τῷ σφέων πολέες κακὸν οἶτον ἐπέσπον Μήνιος ἐξ ὀλοῆς Γλαυκώπιδος ὀβριμοπάτρης. Similia sunt Odyss. ε, 108. 109. Caussam irae Minervae subiecerant Cyclici, raptam in excidio Troiae Cassandram: de qua nuper praeclare egit Böttiger Vir doctissimus. Pro primo famae huius auctore haberi potest Arctinus in Ilii excidio; quod ex Procli fragmento saepe laudato

intelligere licet: ubi Aiax *Κασσάνδραν πρὸς βίαν ἀποσπῶν, συνεφέλκεται τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ξόανον.* petita mox ab eo poena sacrilegii ad Minervae aram confugit Aiax et servatur; dum discedunt Graeci, *καὶ φθορὰν αὐτοῖς ἡ Ἀθηνᾶ κατὰ τὸ πέλαγος μηχανᾶται.* Exposita adeo in isto carmine videtur fuisse ratio, qua Minerva Aiacem ulta est: scilicet quod illa ipsa fulmen seu arripuit, seu a Iove obtinuit, quo Aiacem traiecit et scopulo affixit. Hoc sequuti sunt Tragici. Certe Hyginus fab. 116., quem argumentum *Ναυπλίου πυρκαέως* Sophoclis exponere suspicari licet: *in qua*, inquit, *tempestate Aiax Locrus fulmine est a Minerva ictus; quem fluctus ad saxa illiserunt; unde Aiacis petrae sunt dictae:* scilicet quae vulgo sunt Gyrae seu Gyraeae petrae. (Eadem, sed Neptuno adscito, in Agamemnone Senecae 528 sq. tragico tumore sunt narrata.) Patet adeo ex his, Virgilium Tragicos etiam in Aiace esse sequutum. Tzetza Antehom. 300. sq. Aiacem in discrimen adductum ait, quia odio Ulyssis reliquerat classem; dilucidat hoc Philostratus Heroic. 8. narrans, Agamemnonem insidiatum Aiaci, cui Cassandram eripuerat, falso crimine opprimere voluisse eum, quem iniuria a se affectum sibi irasci norat.

EXCURSUS I

De insula Aeolia.

I, 51. 52. *Ventorum in patriam, loca feta furentibus austris, Aeoliam*, in insulam Aeoliam, *venit* Aeneas, h. e. unam ex Aeoliis, quas et Vulcanias et Liparaeas appellant. Unam *Aeoliam* memorat Virgilius Homeri exemplo Odyss. κ, pr. ad quem obscura de his locis fama pervenerat. Cum plures et nunc sint et olim fuerint: septem veteres nominant: quaenam ex iis Aeoli sedes ac regia fuerit, nec Homerus declaravit, nec Virgilius. In *Strongylen* tamen (nunc *Stromboli*) consensisse videtur antiquitas: Strab. VI, p. 424 B. *Στρογγύλη — ἐνταῦθα δὲ τὸν Αἴολον οἰκῆσαι φασίν.* add. Plin. III, 9 s. 14. *Hieram* autem (*Volcano* nunc dictam) Vulcano plerique assignant; alii Liparam: v. ad Aen. VIII, 416.

Variasse in his veteres mirum non est, cum ipsa illa natura, a qua ductae fabulae sunt, pluribus insulis communis sit, sive flammarum erumpentium, sive ventorum subterraneorum fremitum cogites: uti praeter Strabonem, principem auctorem de his insulis VI p. 422 sq., aliosque veteres a Cerda ad h. l. Apollonii Schol. IV, 761. III, 41. Spanh. ad Callim. in Dian. 47. Cluver. in Sicilia lib. II, c. 14. laudatos, e recentioribus inprimis Hovel (*Voyage pittoresque de Sicile, de Malte et de Lipari*, To. I, c. XI). Strongyles prospectum ediderat Illustr. Hamiltonus in *Campis Phlegraeis* (*To.* II, *pl.* 37). Videndus de hac insula quoque Aetna v. 431 sqq. Ut autem veteres ventorum et Aeoli, qui eos regeret, sedem has insulas, seu unam ex illis, facerent, naturalis haud dubie eos adduxit habitus; sive antra, quae ex antiquioribus ignibus supererant, ventis subterraneis pervia, seu quod observatum erat, ex fremitus diversa ratione, flammaeque, fuliginis et efflationis, praenosci posse ventos surgentes; etiam, quis tertio post die spiraturus sit ventus: vid. Strabon. VI, p. 423 C sq. (276). Plinius l. c. Strongyle *in qua regnavit Aeolus; quae a Lipara liquidiore flamma tantum differt; e cuius fumo, quinam flaturi sint venti, in triduum praedicere incolae traduntur; unde ventos Aeolo paruisse existimatum.* Aeoli autem mythum alio modo ornavit Homerus, cum Anni vertentis symbola in eum transtulit Odyss. κ, 1, quo toto loco comparato intelliges, Aeolum Virgilii plus dignitatis habere, etiam in hoc, quod *utres*, quibus venti includuntur, absunt; qui sane in Homericis fabulis locum suum tuentur, in Virgilio autem absurde positi fuissent. Comparato tamen Quint. Cal. loco XIV, 474 sqq. intelligere mihi videor, praeivisse Virgilio ex cyclicis poetis aliquem, qui tempestatem in Graecorum classem, Aiacis Oilei f. ulciscendi caussa, excitatam simili modo descripserat. Nam Quintus loco Virgiliano multa habet consentanea. Virgilium in hac fabula expressit Valer. Fl. I, 576 sqq. sic ut facile imitatorem intelligas; brevius narrationem exsequitur Silius IX, 491 sqq. Apollonii exemplo IV, 777.

EXCURSUS II

Nymphae Iunonis comites.

I, 71. *Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae.* Habet igitur etiam Iuno suas Nymphas, non modo Diana. Memorantur earum nomina apud Pompon. Sab. ad h. l. Sed ne fallare, exscripta ea esse teneas ex Georg. IV, 336 sqq., ubi Nereides Clymenes comites enumerantur. Locus autem Virgilii expressus ex Iliad. ξ, 267 sqq., ubi tamen Iuno Somno promittit *Χαρίτων μίαν ὁπλοτεράων.* Charites enim Iunoni adsunt antiqua religione. Ita apud Pausan. II, 17. Sed fingunt poetae nonnulla praeter religiones. Sic Statius Palladi non minus quam Dianae comites dat Theb. II, 239. Alioquin Horae Iunoni adsunt, quas ad quatuor anni tempora revocat Quintus Cal. X, 336 sqq. In Homero multa sunt, quae minus displicent. *Somno* coniugem promitti, magis est consentaneum, quam Aeolo, XII iam ex uxore filios habenti, v. Odyss. κ, pr., cui ideo nec v. 74 aliquid praeclari admodum promittitur, pulcra eum prole parentem futurum. Dicendum tamen, Virgilium hac in parte fabulae ab Homero recessisse, Aeolumque nondum uxori iunctum posuisse. In 74. 75. voluit poeta Homericis verbis ex l. l. Iliad. ξ uti; ubi v. 269 Somno promittitur Pasithea, *ἧς αἰὲν ἐέλδεαι ἤματα πάντα, cuius amore tu flagras ab omni inde tempore,* cuius amore iam dudum teneris (vide 276, cf. Odyss. ε, 210. 219): quae multo melior est muneris commendatio. Sed Virgilius, nisi in diversam sententiam versus Homericos deflexit, ita accepisse videtur, *quam tu semper amabis*, *ἐέλδεαι* pro futuro tempore; quod et ipsum accommodatum est prisco usui loquendi. Vide v. c. Hymn. in Venerem v. 149, et Odyss. ζ, 281 *ἕξει δέ μιν ἤματα πάντα.* Unde apparet, vetere aevo omnino hanc fuisse formulam designandi coniugii.

EXCURSUS III

De pluribus ventis una spirantibus.

I, 85. *Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis Africus.* Aquilonem cum his non memorari miror equidem. Nam, quod Seneca Nat. Qu. V, 16, ubi h. l. excitat, *Una*, inquit, *Eurusque Notusque — Africus*, *et*, qui locum in illa rixa non habuit, *Aquilo*, verum non est; nisi tantum hoc dicere voluit, omissum esse Aquilonem a poeta. Nam ad classem Aeneae, quae a Siciliae littore occidentali evecta cursum ad Italiam tenebat, versus Africae littora reiiciendam, Aquilonis sane, aut alterius venti ex vicino cardine, partes esse debuere praecipuae. Sed eum omissum tanto magis mireris, quandoquidem in loco Homeri, quem verbis expressit, Odyss. ε, 295, ubi Ulysses ex Calypsus insula redux gravi tempestate opprimitur, cum ceteris ventis Βορέης αἰθρηγενέτης memoratus sit. Et in altero loco Odyss. ι, 80. 81, ubi Ulysses, qui ultra Maleas provehi non poterat, versus Libyae littus, ad Lotophagorum insulam, Meningem esse putant, reiicitur, Borea vento, et quo alio vento fieri id potuisset? id factum memoratur. Similiter de Argonautis apud Apollonium IV, 1231, quos ex Ionio mari in Syrtes tempestas impingit, καὶ τότ' ἀναρπάγδην ὀλοὴ βορέαο θύελλα Μεσσηγὺς πέλαγός τε Λιβυστικὸν—φέρ'. Habuit autem et hunc ipsum locum ante oculos Virgilius, ut e pluribus vestigiis intelligas. Dicendum itaque, poetam

ventos promiscue h. l. posnisse, nec ad subtiliorem aliqnam rationem; in una saltem procella ipsum Aquilonem nominat inf. v. 102. Porro aliam difficultatem in h. l. movere videri potest Seneca l. l., ubi, recitatis his versibus, *in unam tempestatem omnes ventos congregari posse negat*: res scilicet ita ad libramentum rediret, et Aquilonem reprimeret Auster, et sic porro. Poetarum usu defendit nostrum poetam Cerda, cf. inf. II, 417, et alterius Senecae imitationem Agamemn. 473—476 habes. Enimvero cogitandum est de subitis ventorum conversionibns, ac procellarum ab omnibus plagis circumagentium se vicissitndine. Naturam rei clare expressit Hom. Odyss. ε, 331. 332: Navem *ἀμπέλαγος ἄνεμοι φέρον ἔνθα καὶ ἔνθα, Ἄλλοτε μέν τε Νότος Βορέῃ προβάλεσκε φέρεσθαι· Ἄλλοτε δ' αὖτ' Εὖρος Ζεφύρῳ εἴξασκε διώκειν.* Ceterum in Senecae N.Q. loco laud. vereor ne verba: *quod fieri nullo modo potest*, ab alio assuta sint.

EXCURSUS IV

Arae in mari ex adverso Carthaginis.

I, 108—112. *Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet: Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, aras: Dorsum immane mari summo. Tris Eurus ab alto In brevia et syrtis urguet, miserabile visu.* Aut *Itali*, Romani, omnino quaecunque saxa, omnes scopulos, medio in mari *aras* vocant, quemadmodum *ara* omnem crepidinem et eminentiam veteri sermone designabat. Notus locus Scalig. Auson. Lect. II, 22. At sic frigidissima esset oratio. Aut de certo aliquo loco agitur. Erant autem ex adverso Carthaginis, CCXXX ab urbe stadiis, inter Apollinis et Mercurii promontoria (cf. inf. Exc. VI ad v. 159) aliquae insulae seu verius scopuli, saepius pro una insula habiti, nunc Afris *Zowa-moore*, in geographicis tabulis *Zimbra*, vitiose in Gallicis libris, *les Isles des Imbes*, dicta, (de qua v. *Shaw Travels* p. 146) olim *Aegimorus* vel *Aegimurus* insula. Plin. V, 7 *Contra Carthaginis sinum duae Aegimori Arae, scopuli verius quam insulae, inter Siciliam maxime et Sardiniam.* (Compara Liv. XXX, 24.) *Auctores sunt, et has quondam habitatas subsedisse;* ut adeo sub mari laterent (*saxa malignis submersa vadis* Statius diceret I Theb. 373). Varro apud Serv. ad h. l. *verentur in pelago latentem insulam, quem locum vocant Aras.* Eas *Neptunias* fuisse vocatas idem Servius e Claudio Quadrigario docet, at Sisenna *propitias* appellaverat. Iam *Arae* possunt dictae videri, quia scopuli sunt super aquam eminentes. At Servius: *quod ibi Afri et Romani foedus inierunt et fines imperii sui illic esse voluerunt.* Inducias quidem in ea insula ruptas sub finem belli Punici secundi Livius l. l. memorat; non pacem ibi factam. Et fines imperii in pacis conditionibus apud Polyb. III, 22 sqq. aliter constituuntur. Sed, qui istum Servianis assuit pannum, *Aegates* insulas, Lilybaeo Siciliae oppositas, ad quas victi a C. Lutatio Catulo Poeni bello Punico primo finem fecerunt, cum Aegimuro confudit. Quod et a Pomponio Sabino factum video. Alia lacinia in Servianis docet, in his saxis, quae insulae submersae olim reliquiae essent, Poenorum sacerdotes rem divinam facere solitos.

Hactenus de vocis *arae* interpretatione. nunc de toto versu, quem solent laudare docti viri, tamquam doctrinae, quae in poe-

ta fuit, argumentum. Recte quidem. Sed quis poetam ferat in medio rerum aestu, cum omnia tempestate magna turbata sunt, cum omnia mortem intentant, grammaticam aliquam subtilitatem alienissimo loco interserentem? Sensisse hoc frigus iam alios non dubito; et eundem sensum se habere privatis aliquando ad me litteris significabat Artium inter populares nostros sospitator, Hagedornius. Cum autem vix probabile sit, hoc sensu vacasse poetam elegautissimi ingenii, Maronem: suspicioni locus est, totum versum a mala manu esse illatum.

Sed alia difficultas occurrit in locorum ac ventorum descriptione. Tres naves *Notus* in *Aras* abripit; atqui ad eas *Aquilo* ferre debebat naves a Sicilia in altum evectas? Verum et hic *Notum* temere pro quocunque vento ponere potuit; ut Aen. V, 2 Aeneas ex Africa versus Italiam tendens *fluctus Aquilone secabat.* Potuit etiam classis iam tum ad occidentales vel australes Ararum partes delata esse, unde Notus in Aras propelleret. Paullo post v. 110 *Eurus tres alias naves in brevia et syrtes* agit. Iam vulgo omnes, quotquot vidi, interpretes Syrtes proprie ita dictas (de quibus v. Sallust. Iug. 78) intelligunt. Enimvero, ut taceam, ab occideutali Siciliae littore provectos Eurum non potuisse ad has partes abripere; huic enim dubitationi eodem, quo paullo ante usi sumus, modo occurri potest; omni, quantum video, geographicae rationi hoc repugnat, ut tam ingenti marium spatio ad Syrtem minorem, multo magis ut ad maiorem, delata Troianorum classis pars fuerit, cum altera pars Aris, h. e. insulis Carthagini obversis, adhaesisset. Porro tempestate sedata iactatae naves v. 158 *proxima littora* petere dicuntur; et appelluut sane illae ad Carthagiuense littus. At quantum littoris hoc esset intervallum iuter Carthagiuem et Syrtim minorem; nam maior multo etiam longius remota. Quo efficitur, ut, nisi poeta dormitavit (quod fere est, ut verearis, si cf. V, 192. VII, 302. VI, 60 cum V, 51. IV, 41), Syrtes saltem appellative de arenosis locis quibuscunque accipiamus; quem in modum Syrtim illam, in quam ἐκπεσῶσιν timet navis Paullum vecta Act. Ap. XXVII, 17, de loco aliquo arenoso circa Clauden iusulam, non de magnis Syrtibus, accipieudam putamus. Fuisse igitur in ea maris parte, circa Aras seu Aegimuri insulas, loca arenosa credendum est, in quae pars navium Troianarum incidit.

EXCURSUS V

Neptunus graviter commotus idemque placidus.

I, 124 — 129. *Interea magno misceri murmure pontum Emissamque hiemem sensit Neptunus et imis Stagna refusa vadis:* graviter commotus *et alto Prospiciens summa* placidum caput *extulit unda.* Hic *graviter commotus*, ira, et *caput placidum* habere videntur primo obtutu, quod sibi repugnet. Observarunt iam alii et nuper Ill. Homius in Element. Critic. Non tamen defuere iam olim qui defenderent. Sed Grammaticorum veterum levissima est ratio, ut alterum ad Aeolum, alterum respectu Aeneae, dictum sit. Artificum autem, quibus animi motus in deorum ore ita sunt exprimendi, ne placida numinis maiestas inde minuatur, exemplo et ratione, ad quam Spencius provocat, tueri poetam nolim. Nam diversa est in his poetices et plastices ratio atque indoles. Plastes enim vel pictor iram etiam placidi vultus exprimere potest; et in Neptuni ore iram ita pingi posse, ut placidi vultus vestigia non modo maneant, verum etiam ipsam iram temperent et mitigent, nemo dubitat. Verum poeta, cum *graviter commotum* et *placidum* sigillatim unum post alterum ponit, diversis animi sensum ac contrariarum rerum imaginibus impellit,

adeoque alterum altero subeunte iugulat. Dixeris, *nunc* esse *placidum*, cum antea fuisset *graviter commotus*. Atqui nihil evenit novi, quo placatior reddi potuerit: viderat mare turbatum; prospicit et videt disiectam Aeneae classem: quid in hoc erat, quo exhilarari posset? Meliorem rationem ac viam defendendi poetae suppeditabat *Brandesius*, Vir summus, artium litterarumque politiorum egregius arbiter, cum et ipsis poetis eam legem scriptam et ab Homero (ut in ipso Neptuno Odyss. ε, 282 sqq.) et praestantissimo quoque poeta observatum esse diceret, ut dignitatem et maiestatem deorum etiam in ira vel exsultatione aliove affectu animi servarent, eique hactenus consulerent, ne faciem aut ira tumentem aut rictum cachinno diductum, legentium sensui obiicerent. Etiam in illis: *Quos ego — sed praestat* placidam illam dei maiestatem a poeta esse proditam. Tamquam numinis itaque proprium omnino habendum esse *placidum caput*, quod et placato et irato convenit ac manet, adeoque h. l. mari efferri etiam ab irato. Sed nec video, quare *graviter commotus* de gravi ac vehemente ira, qua exardesceret, acceptum sit. Est enim nihil aliud quam, quod Neptunus, cum ortam subito, ignota de caussa, tempestatem sensisset, rei miraculo turbatur. Est Homericum συγχυθείς. Effert itaque caput suum, vultu, quo esse solet, *placido*, qui dei esse solet. Aliam dubitationem facere possit, quod Neptuni et animus et os atque vultus, mythologorum ac poetarum consensu, paullo tristior, iracundus et torvus exhibetur, adeoque *placidum caput* ei praeter naturam tribui videtur. Multa hic dici possunt; nam in talibus disertum ac doctum esse non adeo difficile est; sed etsi Neptuni ingenium et os τὸ μειλίχιον Iovis non semper habere solet, tamen ista vultus tristitia, qua a Iove discernitur, non ad iram ac furorem assurgit; sed est vultus severitas, barba paullo hispidiore, coma minus comta, fronte contracta. Si autem poetarum loca sunt, in quibus oris truculentia aut animi saevitia paullo insignior ei tribuitur, videndum, an poeta non potius maris, cuius imperium deus habet, ingenium respexerit; ut in illo: *suisque immanior undis*. Hactenus ad communes rationes a me disputatum erat. Nunc illud monebo: omnem difficultatem sublatam esse interpunctione mutata. vid. Var. Lect. ad v. 126.

EXCURSUS VI

De loco littoris Libyae, ad quem Aeneas appulit.

I, 159—169. *Est in secessu longo locus. Insula portum Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos. Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur In coelum scopuli: quorum sub vertice late Aequora tuta silent. Tum silvis scena coruscis Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra. Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum: Intus aquae dulces, vivoque sedilia saxo; Nympharum domus. Hic fessas non vincula navis Ulla tenent; unco non adligat ancora morsu.* Cum de hac loci, ad quem Aeneas appulerit, descriptione in diversas abierint sententias interpretes, et facies locorum omnino non libero satis prospectu menti se offerat: accuratius de ea mihi erit agendum. Interpretationem sententiarum singularum iam supra apposui. Summa erat haec: Est in hac littoris Libyci parte locus in sinum curvatus, cui insula praetexitur, quique adeo, cum fluctus ab alto obiectu insulae franguntur, tutam navium stationem efficit. Hunc sinum subeunt Troiani. Iam in singulis nonnulla sunt, quae ambiguitatem habere possunt. *In longo secessu*, sinuoso Libyae littore, *est locus:* qui pro statione navium est. *Insula*, quae continenti est obiecta, *efficit portum obiectu laterum* suorum (hoc ipso, quod obiecta, opposita est), *quibus*, ad quae, *omnis unda ab alto*, omnis fluctus, *Frangitur et in sinus reductos sese scindit*, fracta recedit: potest accipi de interioribus sinus recessibus, in quos fluctus fracti mox irruunt; ut fere Ge. IV, 420 accepimus; et ut Cerda h. l. de intervallis inter insulae latera et continentis scopulos prominentes: sed tribuuntur et alibi *sinus* ipsis fluctibus allisis, qui repulsi sinus faciunt; ut Ge. III, 238 fluctus *longius ex altoque sinum trahit. Hinc atque hinc*, aut in ipsa insula, ab utraque eius extremitate, aut in continenti; si tamen in insula fuissent duo scopuli, fluctus ex alto allisi non praebuissent quietam stationem; necesse igitur est, in ipso Libyae littore prominentes scopulos intelligere; in hoc ergo *vastae rupes geminique scopuli minantur in coelum* (duo scopuli eminent), *quorum*

sub vertice (subter quibus) *late Aequora tuta silent.* Haec et pulcre dicta et intellectu facilia. *Tum*, praeterea, *desuper imminet* (supra est) *scena silvis coruscis*, prospectus silvarum, *et atrum nemus imminet horrenti umbra* (in ipso continenti; non in insula, ut olim acceperam). *Sub adversa fronte*, in littore hoc continenti, ex adverso iis, qui ex alto ingrediuntur, *antrum* est *scopulis pendentibus* — *Hic* (non tam in hoc antro, quam in tota hac sinus parte, quae pro portu est) *fessas non vincula navis Ulla tenent.* Verba v. 162 *Hinc atque hinc vastae rupes*, visa mihi olim erant referenda esse ad insulam; quia antecesserat: *Insula portum*, et sequitur: *Fronte sub adversa.* Ita quoque visum erat Scaligero Poet. V, 3. Expensis tamen omnibus ipsam rerum rationem id postulare vidi, ut ad continentem referantur omnia. Etiam apud Homerum δύο προβλῆτες ἀκταὶ ἀποῤῥῶγες in ipso continenti visuntur. In eo tamen nulla omnino insula obiecta est.

Exoritur altera disputatio, in qua Africae parte, et quidem in vicinis Carthagini littoribus iste locus sit, aut fuerit. Iam cum talem locorum situm a nemine alio commemoratum viderent, Interpretes post Servium, quem habemus, et Pompon. Sabinum fere in eam sententiam discessere, ut totum locum poetae ingenio deberi, neque eum unquam vere extitisse existimarent. Et verum utique est, quod iam Macrob. V Sat. 3 et Servius ad h. l. notarunt, poetam expressisse nobilissimum Homeri locum de Phorcynio portu et Nympharum antro Odyss. ν, 96 sqq. atque adeo transtulisse ea, quae Homerus de insula Ithaca memoraverat, ad ornandum littus Africae. Enimvero mutavit non pauca, ut sive certasse cum Homero sive certi loci naturae sua accommodasse videri debeat. Fuere porro interpretes, qui, secundum Servium, poetam portum suum ad portus novae Carthaginis in Hispania speciem adumbrasse putarent; quoniam apud Livium descriptio istius portus est huic loco simillima, lib. XXVI, 43: *Ceterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo vento oppositus et quingentos passus introrsus retractus, — huius in ostio sinus, parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis, praeterquam Africo, tutum facit, ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est.* Prospectum

urbis delineatum dedit Cerda. cf. Silium XV, 220—229. Addisonus (*Remarks on several Parts of Italy* p. 153 sqq.) sinum Neapolis urbis Virgilii oculis esse obversatum putabat, nec ab eo dissentit, qui haec loca adiit, Grosleius (*Nouveaux Mémoires sur l' Italie* T. II, p. 105. 106) et potest hoc speciem aliquam habere, si poetam Neapoli otium suum consumsisse reputes, et Capreae insulam obiici littori montibus et silvis munito memineris. In his tamen omnibus nonnulla sunt, quae probare vix possis. Parum sapientem parumque gnavum poetam dicas, qui in littore Italiae obiecto, quod quotidie tot Romani frequentarent, quodque adeo notissimum esset (nam aliter res se haberet in ignota regione), vellet locum fingere, qui nuspiam esset, et tantum hoc agere, ut locum ex Homero latine converteret. Simili ratione Nympharum antrum apud Homerum poetica licentia effictum multi voluere; at habemus Artemidori Ephesii fidem apud Porphyr. de A. N. cap. 4, qua constat verum huius descriptionis fundum fuisse. Quod descriptio porro loci cum situ portus Carthaginis novae et Neapoleos convenit, id mirum non est, cum multorum portuum idem situs sit, idque pro praestantissimo facile portus genere habeatur, quod obiectu insulae efficitur: cuiusmodi plurimi memorari possunt portus. Talis erat Brundisii, de quo v. Lucan. II, 613—621, Alexandriae, v. Caes. B. Civ. III, 112. Maneat itaque, etsi nunc ignoratur littoris huius Libyci vera ratio, aut immutata est eius facies naturalibus de caussis, Virgilium tamen veri loci situm adumbrasse, quamquam additis forte nonnullis, quae ad poeticam amoenitatem et ornatum facerent; quod, ut poeta, recte facere potuit.

Atque haec ne Virgilii magis studio quam aliqua veri specie arbitrari videamur, *Shavium*, doctissimum virum, auctorem laudare possumus, qui similem in Carthaginiensi littore locum deprehendisse sibi visus est. In Tunitano sinu, in quo eodem Carthago olim fuit sita, inter promontoria Apollinis et Mercurii, quorum hoc quidem, nunc *Cap Bon*, ab Oriente, illud, nunc *Cap Zibeeb* vel *Zebibi*, ab Occidente, sinum claudit, in hoc itaque sinu, cuius os inter duo promontoria undecim leucas patet, supra *Misuam*, versus promontorium Mercurii, seu Hermaeum (*Cap Bon*) circum ea loca, in quibus *Aquilaria* olim fuit sita, (nunc vicus *Lowhareah*, qui unam tantum leucam a promontorio

illo abest) a littore inde usque ad vicum hunc mons procedit, qui totus effossus et excavatus, a mari inde ad vicum iter subterraneum praebet. Patet enim via, ad cuniculi speciem, a solo ad verticem ad viginti vel triginta pedes, relictis per intervalla ad montis molem sustentandam columnis et arcubus seu fornicibus; spiramentis etiam passim aer et coelum desuper admittitur. Fuisse has lapicidinas Straboni XVII, p. 1191, A. commemoratas, suspicatur idem *Shavius;* recte, nec ne, nunc non disputamus; unde Carthago, Utica, et aliae vicinae urbes materiam peterent. Mons ipse silva obsitus. Antri ostia versus mare patent, iisque obiecta est Aegimurus insula (de qua sup. ad v. 108 — 112). In antri aditu fontes aliquot inter rupes prorumpunt; in prospectu passim sedilia e vivo saxo, quibus operae olim pepercerant, dum cetera exciderent. Hunc locum itaque *Shavius* (*Travels* p. 159. cf. mappam geogr. ad p. 146) poetae ante oculos fuisse non dubitat, dum locum describebat, ad quem Aeneas appulit. Videntur sane omnia sic satis esse accommodata. Accedit locus ap. Caesarem de B. Civ. II, 23: *C. Curio in Africam profectus — appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupea passuum XXII millia, habetque non incommodam aestate stationem; et duobus eminentibus promontoriis continetur.* Intelligenda scilicet haec eadem duo promontoria Apollinis et Mercurii supra commemorata. Insula tamen scrupulum facere potest, si Aegimurus illa est, cum eandem illam per Aras declarari supra viderimus. Sed Aegimurum seu duas potius insulas, *Zimbras*, seu *Zowamores*, ita esse sitas, constat, ut ipsi Mercurii promontorio subiacere videantur, maior quidem quatuor leucas, at minor parum remota a littore. Potuit igitur ad maiorem pars classis adhaerere; at altera minor habeatur pro insula littori obiecta. Potuit etiam poeta ornare locum; aut sequi famam, qua Aegimuri scopuli olim insula fuisse memorabantur. Nec tamen poetam levitatis et vanitatis accusare possemus, ne tum quidem, si nullum huius locorum situs vestigium in Africano littore nunc compareret. Totum enim istius tractus littus maris alluvie incredibili modo est immutatum, et, quod vel ex Shavio satis apparet, procedit nunc littus inter Ruscinonem et Carthaginem multo altius in mare, quam olim. Si quis ultra instare et calumniari velit, a monte per Shavium designato ad Carthaginem usque locorum intervallum

esse maius forte, quam ut altero die Aeneas navibus progressus satis mature Carthaginem pervenire potuerit, eum dicemus poetam in ordinem cogere et historiae severiori legi obnoxium facere. Ceterum haec et illa sup. ad v. 108 sqq. paullo subtilius disputasse non poenitebit, inprimis si descriptionem geographicam errorum Aeneae, qualis ipsi Virgilio Burmanni praefixa est, inspexerit aliquis; in qua Nympharum antrum ultra Mercurii promontorium versus Syrtin minorem, naufragium vero classis ad Syrtin maiorem, et ex altera parte Arae in partibus occidentalibus ultra Carthaginem expressae sunt.

EXCURSUS VII*

De Antenore.

I, 242 sqq. *Antenor potuit, mediis elapsus Achivis, Illyricos penetrare sinus atque intima tutus Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi: Unde per ora novem, vasto cum murmure montis, It mare proruptum et pelago premit arva sonanti: Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit Troïa; nunc placida conpostus pace quiescit.*

Fuit Antenor inter eos, in quorum rebus ornandis ii maxime scriptores laborarunt, qui narrationes Homericas novis commentis de suo onerarunt; non aliter ac si delectatio a mere fabulosis et temere effusis figmentis proficisceretur. Scilicet non tenebant, narrationes illas Homericas fide maiorum, fama antiqua, acceptas ex antiqui quidem sermonis indole et formulis, opinionibus hominum, motaeque mentis impetu, poeticoque ornatu, adscititios colores traxisse, mox multis modis et multis de caussis, in carminibus cyclicorum, lyricorum et tragicorum esse variatas. At illi homines laudem quaerebant ex eo, quod res, quas Homerus seu summatim exposuerat, seu strictim percurrerat, in historias, copiose et ordine omnibus, quae inciderant, enarratis, convertebant aut clarorum heroum nominibus facta et fata commen-

titia assignabant: quorum nihil, interdum ne vestigium quidem, in antiquioribus extaret; alia ex Cypriis carminibus aut e Lescheo aliisque poetis cyclicis arripuere, saltem ex rivulis inde ductis hausere. De *Antenore* perpauca ab Homero memorata sunt. Clarior est eius uxor, *Theano*, Hecubae e Cisseo soror, Minervae sacerdos (v. Iliad. ζ, 297 sqq.), nec non filii, passim in pugnam prodeuntes; ipse inter seniores, qui prudentia alios antecellebant: Iliad. γ, 148. idem suadet, ut Helena reddatur, η, 347 sqq. et Ulyssem cum Menelao, antequam arma sumta erant, ad res repetendas Troiam missum hospitio exceperat: Iliad. γ, 205 sqq. Itaque Troia capta a Menelao servatur cum sobole. cf. Tryphiod. 653 sq. Hoc tamquam fundo superstruxere fabulatores illi, e quibus Pseudodictys et Pseudodares adhuc superstites sunt, alia, v. c. de Antenore a Laomedonte Delphos misso (Serv. ad Aen. II, 318), de legatione ad Achivos sub extrema urbis fata (Tzetz. Posthom. 607 sq.), inprimis vero plurima de proditione urbis ab eo et a filiis facta. cf. Serv. ad v. 242. Praeiverant tamen alii antiquiores, ut Lycophr. 340 sqq., nec dubito in his unum ex cyclicis poetis fuisse. Proditionis ab Antenore factae auctoritatem iam olim Polygnotus agnoverat in tabula sua ap. Pausan. X, 27. pag. 865. Sophoclis fuere Ἀντηνορίδαι. Strabo XIII, p. 905 B. memorat pantherae pellem Antenoris foribus iniectam, ut tuta esset domus ab Achivorum iniuriis; id quod factum in gratiam hospitii pristini ap. Quintum XIII, 293 sqq. Putabam Strabonem id ex ea fabula petiisse. Verba sunt, Σοφοκλῆς γοῦν ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ Ἰλίου παρδαλέαν φησὶ πρὸ τῆς θύρας τοῦ Ἀντήνορος προτεθῆναι σύμβολον τοῦ ἀπόρθητον ἐαθῆναι τὴν οἰκίαν. Enimvero versum ex *Aiace Locrensi* recitat Schol. Aristoph. ad Aves 934 — κατάστικτου κυνὸς σπολὰς Λίβυσσα, παρδαληφόρον δέρας. Alludit enim ad ea verba Comicus. Versum quoque memorat Suidas ex Scholio, et Pollux VII, 70. Iterum de eo fragmento mentio fiet inf. Exc. I. ad lib. II. de Ἰλίου πέρσει Sophoclis fabula male olim memorata. Menelao tribuitur beneficii accepti memoria Tryphiod. 647. De Antenoridis Lysimachus ἐν Νόστοις egerat; adierant illi Libyam, et Cyrenen insederant: seu quod cum Graecis versari nollent, ut Lysimachus tradiderat, seu quod Menelaum et Helenam sequuti tempestatis vi de cursu deiecti fuerant: quod Pindarus sequutus est Pyth. 5, 108 sq., ubi v. Schol.; adde Schol. Lycophr.

874, ubi pro περὶ τὴν Κρήνην et ἐν Κρήτῃ leg. περὶ τὴν Κυρήνην et ἐν Κυρήνῃ. Nam in hac fuit *Antenoridarum collis*. Antenori a Tragicis partes facundi senis datae, ut in vss. Eurip. ap. Athen. XV, pr.

Fuit tamen ex iis commentis unum ceteris illustrius, quo profugus ex urbe capta in Italiam Henetos duxisse et Patavium condidisse narratus est. *Henetorum* nomen (Ἑνετῶν) poeta memorat *), Paphlagoniae populi, cuius regio mulis silvestribus abundabat; e quo Pylaemenes, Paphlagonum dux, oriundus erat. Hos igitur Henetos Antenorem sibi adiunctos in Italiam adduxisse et Venetos ibi in sedibus suis collocasse narrarunt **). Nominis similitudinem etiam in huius populi origine ludificatam esse veteres, in aperto est: cum diversi essent populi, alter Sinus Adriatici, alter Asiae. Qui primus fabulae auctor fuerit, incerta res est. Strabo iam sua aetate inter vulgo narrata (τὰ θρυλλούμενα) eam refert (lib. XIII p. 905 B. C.): idem Menandrium scriptorem memorat tamquam testem idoneum (p. 830. A. B.). Antiquiorem auctoritatem non memini quam Scymni Chii (*Perieg.* 388. 9). Nec tamen sive in duce Antenore, sive in populo, quem adduxit, nec in cursu, quem tenuit, omnes consensere; ut facile appareat, a multis poetis ac scriptoribus rem narratu acceptam tractatam fuisse. Ita fuere, qui Henetos a Troia reduces, fuga dilapsos, aut, Pylaemene duce, in Thraciam se recepisse, atque inde errando longius processisse dicerent (cf. Strab. l. c. et Eustath. ad Dionys. 378, qui Strabonem exscripsit). Avide commentum arripuere Romani scriptores, qui Antenorem cum Aenea compara-

---

*) ἐξ Ἑνετῶν. Iliad. β, 852. Male Zeoodotus refinxerat ἐξ Ἑνετῆς. v. Strab. XIII, p. 830 C. 819 A.

**) V. ioprimis Strab. XII, p. 819 A. B. XIII, p. 905 B. V, p. 325 A. Veriora ille de Venetorum origine a Venetis Belgica gente docenda monuit lib. IV, pag. 297. 8, cum Herodotus ex Illyriis eus ortos esse tradidisset lib. I, 196. Polybius II, 17, ubi de Venetis, quos ille Gallis simillimos moribus et culto, ut sermone diversos esse dixerat, περὶ ὧν οἱ τραγῳδιογράφοι πολύν τινα πεποίηνται λόγον καὶ πολλὴν διατίθενται τερατείαν. in qoibus ille tragoedias Aoteooris et Antenoridarum nomioe inscriptas respicere potandus. In iisdem fabolas Phaethontis et Eridani variis modis expositos fuisse suspicor. Nustra aetate Henetos seo Veoetus accenseri Sarmatis vidimus, ab aliis autem Slavicae stirpis haberi.

runt: in his ipse Liv. I, 1 et iam Nepos, teste Plinio VI, 2 et inde Solino c. 44, Catonem forte sequutus, qui idem narraverat, ut e Plinio discimus III, 19. s. 23. *Antenoridem* scripserat *Largus*, Ovidio aequalis IV. ex P. 16, 17 *Ingeniique sui dictus cognomine Largus, Gallica qui Phrygium duxit in arva senem.* quem Aelium Largum ap. Dion. LIII esse acute suspicatur Wernsdorf. V. C. ad Poet. min. T. IV, pag. 582.

Servata sunt nonnulla ex antiquioribus in personato *Messala de Augusti progenie* c. 19: *Antenor ex Ionio aequore ad dexteram flectens, inter Dyrrhachium et Brundisium, per latissimas superi aequoris fauces, ad septentrionem conversus, hinc Dalmatas linquens, Illyricos ac Liburnos, illinc Apulos atque Picenum, ad caput Adriatici maris cursum tenuit; et, relicto aequore, adverso flumine, quod Brentesia dicitur*), sursum contendens, terra potitus, sedem sibi suisque elegit, et expugnatis Euganeis, qui tum ea incolebant loca, Patavium condidit. Is inter ceteros comites, Enetorum multitudinem numerosam secum duxerat; qui Paphlagonia orti, patria pulsi, exules ad Troiam, quae bello tum laborabat, concesserant. Hi in proxima finitimorum praedia longe lateque diffusi, quia multitudine cuncta compleverant, ex se gentibus nomen dedere, et Venetiae regio dicta. De hoc Antenoris adventu sic meminit Virgilius: Antenor potuit* etc. Sequitur inde apud hunc scriptorem mirum acumen super versu: *armaque fixit Troïa;* alloquitur Imperatorem, qui, *quodnam insigne vexillis Antenori et Aeneae fuisset*, dubitaverat; acceperat itaque ille *arma* de vexillo: tolerabilius foret, si saltem de insignibus clipei intellexisset; etsi et hoc absurde. Respondet scriptor, armorum insigne fuisse scrofam; *Troia namque vulgo Italice Latineque scrofa vel sus dicitur.* Quid exspectabis ab hominibus, qui in poetarum lectione argutias tam vanas captabant? Ceterum de Antenore Patavii sepulto vetus fuit opinio; et detectum Antenoreum sepulcrum a. 1274, inter recentiores fabulas satis vulgata est. vid. Pignor in Anten. c. 8. Ursat. in Monum. Patav. lib. I. s. 10. Accessit epitaphium, quod insertum quoque legitur Antholog. Lat. lib. I. ep. 111, ubi vid. Burmann.

*) Meduacus maior.

EXCURSUS VII

De Timavo fluvio.

Sequitur nunc 244—246. locus de Timavo: *fontem superare Timavi* (eo loco), *unde per ora novem vasto cum murmure montis It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti.* Primum versus hi, licet pulcerrimi, cum tamen non poeta haec narret, cui ornatum sectari licet, verum ex Veneris persona Iovi supplicantis pronuntientur, alieno loco Timavi descriptionem intrudere videri debent; quod iam Ursinus recte vidit, qui simili loco Homeri Odyss. δ, 708 excusare rem velle videtur. Fit sane omnino hoc gravissimorum poetarum more et exemplo, ut etiam, quando ex aliena persona oratio fit, ornatus idonei materia, qua variari oratio et delectari legentis animus possit, non dimittatur manibus; cum delectationis maior sit ratio habenda, quam iudicii animorum sedati. Potuit adeo fluvius ille, etiam in Veneris oratione, verbis ornari, inprimis cum eius natura, ad hunc modum descripta: *unde per ora novem — It mare proruptum*, ad amplificationem periculorum, quae tamen ab Antenore superata sunt, facere possint. Tametsi forte hunc in modum excusari versus 245 et 246 possunt, nullo tamen modo probare se possunt iudicio paullo acutiori; et erant illi haud dubie inter eos, quos sublatos Virgilius mallet. Improbarunt hos versus et alii, et Iac. Bryant. V. C. Quibus autem in terris fluvius ille quaerendus sit, magna fuit inter viros doctos controversia. Si enim notus ille Istriae fluvius est, quid ille cum Patavio commune habere potest, ut v. 247 *Hic tamen ille urbem Patavi — locavit?* (sed v. ad e. v.). Maluere itaque alii referre ad Meduacum s. Brentam, nonnulli adeo ad Padum; quos ipsa res refellit et Paullus Pincius cum aliis doctis viris a Burmanno praef. Tom. VI. Thes. Ital. nominatis. Si tamen Timavus Istriae fluvius est, difficultates contra hos versus vel sic, non Catroeus primus, sed multi ante eum viri docti (v. c. Cerda) moverunt, qui Timavum aut plane nullum, aut huius, quem poeta narrat, admodum nunc quidem dissimilem esse contenderent. Sed frustra; nam Strabonis lib. V, p. 214. 215, et Melae auctoritas poetam defendit, ut Timavi olim istam naturam fuisse dubitari nequeat. Scilicet inter Aquileiam et Tergeste, in Carno-

rum finibus, apud vicum S. Ioannis, non longe a castello Duino (*Tywein*), qui totus tractus saxeus et scopulosus est (sunt autem montes calcarii *)), complures ingentesque inter rupium antra aquarum fontes prosiliunt: quorum praecipuos sex numerabat Cluverius, qui haec loca adiit et singula accurate exploravit (v. *Italia ant.* p. 192), nec plures *Valvasor*, quem cum eo comparavimus, in *Crainia* T. I, p. 272 sqq. 612 sqq. Scilicet pro anni tempestate plures paucioresve sunt, ita ut modo septem modo novem fontes numerentur (teste *Linharto historia Crainiae* p. 66. **)). Hi fontes tribus alveis paullulum delati, mox in unum flumen confluunt, quod vix mille passuum viam emensum uno ostio in mare exit. Italis etiam nunc *maris parentem* (*la madre del mare*) appellari *Holdsworthus* tradit; quod nomen iam Polybii aetate frequentabatur (vid. Strab. l. c. p. 214 D.), ac si mari magna aquarum accessio inde fieret. Cum Strabo cum aliis *septem*, Mela cum Virgilio *novem ora* seu *capita*, et fontes (sic *ora* et alii, v. c. Statius IV Theb. 832) memorent, non inexplorata tradita ab iis esse e modo dictis apparet; nec necesse est, alias in vicinia scaturigines, quae in eosdem alveos deferuntur, quarumque una ex lacu prodit, a veteribus adnumeratas esse suspicari, quod Cluverius faciebat. Haec eadem diligenti investigatione persequutum videmus *Holdsworthum*, elegantissimi ingenii virum, dum viveret, p. 600. 601. Immutavit longa aetas locorum faciem; quid? quod invalescente indies versus hoc littus boreale mari Adriatico reprimi creditur aquae in ipsis fluminis ostiis impetus, ita ut nunc longe minore spatio flumen, sub ipsos fere fontes stagnans, per planitiem ad mare deferatur ***). Ceterum cum per subterraneas cavernas mari ad Timavi fontes iter pateat, cum aestu maris magnam illi aquarum molem accipiunt; quo fit, ut ingenti cum fragore et mugitu subterraneo Timavus inter rupium antra prorum-

---

*) V. *Franc. Griselini Lettera nel Giornale d'Italia.* To. XI, p. 118.

**) Unus ex his fontibus sub castello Duino insignior est ceteris. vid. *Gruber Briefe über Krain*, Vindob. 1781. p. 156. c. tab.

***) Cf. *Schlözer Briefwechsel*, II. Th. Heft XII, p. 340. add. *Hacquet* Oryctograph. Carniolica To. I. p. 61. Antiquiorem locorum faciem in tabula videre licet in libro apud Iuntas Venet. 1553 fol. vulgato: *de Balneis omnia quae extant apud Graecos, Latinos et Arabas* p. 306.

pat (hoc est nostro, *vasto cum murmure montis*), nec, iam in unum alveum coactus, contineri in eo possit, sed vicina late loca inundet, antequam ad mare perveniat. Hinc ille *it mare proruptum*, ad maris speciem, magnos fluctus volventis (quod magna aquae vi prorumpit se, effunditur, ut Pompon.), et, nostra aetate saltem hiberna tempestate, *premit arva*, operit, inundat, *pelago*, aquarum vi pelago simili, *sonanti*, propter aquarum copiam et impetum *). De origine Timavi multa disputant iidem, quos memoravimus, auctores. Cum plena sit Carnorum regio fluminibus subeuntibus terram moxque iterum emergentibus, etiam Timavus simili ratione idem esse flumen videtur, quod XIV millia passuum (XVIII vel XX Irenaeus de Cruce *Istoria di Trieste* lib. I. c. 2 et V, 10 memorat) supra hos fontes ad vicum D. Catiani (*S. Kazian*) bis terve subter rupium cava viam sibi facit, tandemque cuniculo subterraneo totum conditur. *Rekam* id flumen esse, Valvasor docet, qui rectius haec exponit, quam Cluverius. Enimvero iam apud Strabonem lib. V. p. 329 A. Posidonium hoc idem tradidisse videas, e montibus delatum Timavum voragine terrae absorberi, *εἶθ' ὑπὸ γῆς ἐνεχθέντα περὶ ἑκατὸν καὶ λ σταδίους* (XVII millia passuum) *ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τὴν ἐκβολὴν ποιεῖσθαι* male accipitur: *in mare effluere*. Vert. *ad mare*, *non longe a mari*, *emitti iterum*. Hoc Plinius tradit lib. II, a. 106: *Et in Atinate campo fluvius mersus post XX mill. passuum exit, et in Aquileiensi Timavus*. Restat ut hoc moneamus, *fontem Timavi* h. l. pro ipso Timavo dici; eum autem ita *superasse* Antenor intelligendus, ut cursu navium iuxta littora servato, nam cum classe haec loca adiit, ostia fluvii praetervectus ad ulteriores plagas et interiorem sinum pergeret. Est enim is poetarum, v. c. eorum, qui Argonautica exponunt, mos, ut in navigatione facta littoris vicini populos, urbes, et amnes enumerent. Aliam rationem, eamque subtiliorem, suppeditavit *Wood* l. c.,

*) Minus bene *Wood* V. C. loco mox laudando antiquam interpretationem revocat, qua *mare proruptum* de ipso mari Adriatico accipiebatur, quod, quoties exaestuat, in interiora littoris exundans Timavi cursum reprimit. Hoc locorum naturam ita ferre nemo neget: sed verborum structura sermonisque ratio manifeste repugnat isti sensui: est enim *fons*, *unde* h. e. *ex quo*, *mare proruptum it*, non vero, fons *in quem*, *versus quem*, mare procedit.

docet enim, navigationem ex Ionio mari in interiora Adriae aliter tuto fieri non posse, quam ut littus Illyricum legatur *): ubi ad intima Istriae perventum est, etiamnum recta traiicitur mare adversus Venetias. cf. Liv. X, 2. Quae observatio, etsi huic loco expediendo prorsus necessaria non est, alterum tamen locum illustrat in Ecl. VIII, 6. 7, ubi de navigatione Asinii Pollionis versus Parthinos Illyrici: *seu magni superas iam saxa Timavi, sive oram Illyrici legis aequoris.* Factam enim secundum littus navigationem innuit. Ceterum hunc locum certatim expressere Lucanus, Silius et Statius, qui Timavo etiam ex hoc loco ad ipsos Patavinos fines designandos poetico more usi sunt. Unde inter recentiores inanis et vana de hoc fluvio, sitne Patavino agro an Istriae adnumerandus, orta est controversia; de qua vid. Burmann. praef. T. VI Thesauri Italiae p. 13. Sed praestat illud adiicere, nostro iudicio, si verum quidem huius moris sensum animus imbibit, ex anteriore poeta, et quidem Graeco, qui nunc interiit, forte Argonauticorum aut Antenoridis scriptore, Virgilium sua transtulisse videri; unde et eodem amne usus est ad Asinii Pollionis navigationem declarandam l. c. Est enim et in ornando nimius, quod fere in talibus locis solet, et ornamenta paullo exquisitiora cumulat.

EXCURSUS VIII

De Iuli cognomine Ascanio indito.

I, 267. 268. *At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo Additur, Ilus erat, dum res stetit Ilia regno.* Ab Iulo vulgo ducta gens Iulia; sed h. l. etiam nomen gentis Iuliae ab Iulo, *cognomine* Ascanii, derivatur. Sane, licet alia gentium nomina ducta fere sint a praenominibus, ut ab Aulo Auliae, ab Marco Marciae, non tamen nominum gentilitiorum exempla desunt, quae a cognominibus venisse videntur, ut Gentis Flaviae, Fulviae,

*) *Wood's Essay on the original Genius of Homer* p. 54 sqq.

Rutiliae, al. cf. Cerda ad h. l. Iam porro hoc cognomen Iuli formatum poeta esse vult ab *Ili* nomine, quod Troianum fuit, et quo Laomedontis pater fuit appellatus; sed ratione grammatica plane refragante. Verum in etymologiis cum Graeci tum Romani argutias plerumque captant, non sermonis rationem et analogiae veritatem sequuntur. Nec multo subtilior altera ex Iulii Caesaris Pontifical. lib. II et Catone in Origg. memorata etymologia, ut Iulus a Iove, *Iobus*, *Iolus*, *Iulus*, ductum sit. v. Auct. de Orig. G. Rom. c. 15. Altera in h. l. quaestio est, an pro carminis epici maiestate, et in Iovis oratione, eaque ad Venerem, Aeneae matrem, etymologia talis recte inserta esse videri possit. Partem difficultatis vidit Britannus in *Miscell. Obss.* Vol. I. p. 5 et 82, adversus quem et ibi doctiss. Editor et ad h. l. Burmannus disputant, nescio an commode satis. Potest quidem defendi poeta hactenus, quod in Augusti gratiam et ad maiorem, quam populares sui inde capere poterant, voluptatem, etiam praeter πιθανότητα et subtilitatem, intexere aliquid non dubitavit; potest quoque, quod Eschenburgio V. C. placuisse video, Iupiter videri Veneri voluisse hoc in memoriam revocare. Nec tamen minus ita alterum versum ab aliena manu accessisse suspicor, sive totum, sive post *Additur*, cum a poeta scilicet imperfectus esset relictus. Nam interpretatio ista: *Ilus erat*, *dum res stetit Ilia regno*, per se inepta, multo etiam magis a loco hoc aliena est. Tum an *regno* satis latine adiectum sit, nescio: dum resp. Troiana, regnum Troianum, stetit, duravit, *regno?* nisi putes defendi posse ex lib. II, 8 *Dum stabat regno incolumis* Palamedes: ubi dictum tamen esse apparet poetico usu pro, *dum regnum eius stabat incolume* h. e. eius regia dignitas erat salva et intacta. Certe iudicio acutiori parum se probare potest versus tam ieiunus. De *Ascanio* v. Exc. XVII ad lib. II.

EXCURSUS IX

Belli portae.

I, 291—296. *Aspera tum positis mitescent saecula bellis. Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus, Iura dabunt: dirae ferro et conpagibus artis Claudentur Belli portae. Furor inpius intus Saeva sedens super arma, et centum vinctus aenis Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.* Splendidissimus locus et Iove vaticinante dignus. Fidem ait, religiones patrias et concordiam abolitis bellis ac discordiis esse regnaturas. Mutata haec in personas, et quidem deos deasque: *Fidem, Vestam, patrem Quirinum. Fides cana*, quia alias *prisca, antiqua*, dicta. *Vesta*, quippe Romanis patria eaque antiquissima religione culta cum ipsis Penatibus, cf. Aen. II, 296, et imperii praeses, in cuius aede ignis sacer servabatur. (Ut *pudicitia* per eam designetur, Romano equidem more fieri posse non arbitror.) Quod autem *Quirinum cum fratre Remo* nunc *iura dare*, h. e. regnare, imperio Romano praeesse, rem Romanam tueri, ait, in his concordiam quidem civium innui posse, Burmanno non refragabor, ut forte pro eo,

quod diceres, fore ut concordia et pax bellis civilibus et discordiis sopitis vigeat ac floreat, poeta Romulum et Remum, quos dira discordia disiunxerat, iterum regnaturos esse dixerit. Meo tamen sensu rei sermonique poetae accommodatius est hoc: Bellorum civilium noxa interdum a Remi caede repetebatur, qua tota posteritas culpae et piaculo erat obligata; iam bellis civilibus expiatus Remi sanguis videbatur, ut v. c. Horat. Epod. 7, 17. Itaque ea poetae mens: Temporum antiquorum integritatem et puritatem iri restitutum, qualis illa fuerit, antequam fraternus *sanguis in terram defluxit* primumque illud parricidium fuit commissum. Pacatis iterum animis et fraterna concordia pristina rem Romanam moderari et tueri quasi videbuntur Remus ac Romulus. De Agrippa cum Servio et aliis cogitari non posse, recte Burmannus monuit. Quod vero poetae animum ad has rerum imagines deduceret, ut *Fidem*, et *Vestam*, cum *Remo* ac *Romulo* commemoraret, fuisse suspicor etiam hoc, quod, ut ex topographiis Romae disci potest, in Palatino monte, adeoque circa Palatinam Caesaris domum, templa Fidei, Vestae ac Romuli Remique erant. Maiorem igitur haec omnia suavitatem habere debuere, si Romanus ea legeret, qui illa templa ante Augusti domum posita meminisset. Mox v. 293. 294 *Bellum* hic personam dei induere puto; est ὁ Πόλεμος. Belli a Bellona et Marte persona. Apud Plin. XXXV, 36, 16 Apelles *Belli imaginem restrictis ad terga manibus* pinxit, *Alexandro in curru triumphante*. Eam cum altera tabula Apellis Augustus in Fori sui partibus celeberrimis dicaverat. Ut tamen picturam hanc Virgilius hic ante oculos habuisse videri debeat, quod iam in Servianis suspicatus aliquis, necesse non est. Notio haec admodum obvia et communis, ut Discordiam, Bellum, Martem, vinctos, religatis post tergum manibus, fingere animo liceat; inprimis inter eos, qui triumphum agi, in eoque hostes captos vinctis post tergum manibus duci viderant. Occurrit quoque simile argumentum in artis priscae operibus. Erat Spartae vetus signum Martis vinculo impediti. Pausan. III, 15. p. 245. Nostrum ante oculos habuit Calpurn. I, 46 de Numeriano Caesare: *dabit impia vinctas Post tergum Bellona manus, spoliataque telis In sua vesanos torquebit viscera morsus, Et, modo quae toto civilia distulit orbe, Secum bella geret.* Huius

porta dira, quia dei diri et abominandi, clauditur *ferro et compagibus artis* s. vinculis h. e. foribus ferratis. Hom. θύραι πυκιναὶ et πυκινῶς ἀραρυῖαι. *Iani templum*, quod *Ianus Quirinus*, vel *Ianus Quirini*, vel *Ianus geminus* appellatur, respicere putatur et recte. Aen. VII, 607: *Sunt geminae Belli portae, sic nomine dicunt. Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri Robora, nec custos absistit limine Ianus.* ubi vid. Not. Plutarch. de Fort. Rom. p. 322 B. ἐκλείσθη δ' οὖν τότε (sub Numa) καὶ τὸ τοῦ Ἰάνου δίπυλον, ὃ πολέμου πύλην καλοῦσι, ut recte iam Xylander vertit, non τύχην. Pax occludit Ianum ap. Lucan. I, 61. 62. Contra Pacem clauso Iano inclusam teneri, interpretatio et sententia Ovidii esse videtur Fast. I, 281, si locum recte capimus. Apud Aristoph. in Pace 222 sqq. Πόλεμος Pacem antro incluserat. Adeo variis modis et accipi et reddi potuit res, cum antiqua Iani aedicula, ad modum templi amphiprostyli utrinque pervia, quae, bello indicto, prisco more patebat adeuntibus et supplicantibus, pace facta occludi soleret; visum enim est Bellum modo coerceri portis clausis, ne ille deus portis apertis foras erumperet, modo Pax inclusa teneri, ne avolaret. Itaque idem templum et Iani et Belli et Pacis habitum. Si Valer. Flacc. III, 253 *tunc porta trucis coit infera belli* hunc locum respexit, probabile fit, alteram in eo loco lectionem, *porta effera* veram esse. Iam porro *Furor impius*, h. e. Bellum civile; ut apud Horat. Petron. et al. Ovid. I ex Pont. 2, 126 de Augusto: *Clausit et aeterna* civica bella *sera.* cf. Petron. B. Civ. 256 sq. *nodi* exquisite pro vinculis, catenis. Virgilium ante oculos habuisse videtur Manil. iam Cerdae laudatus, I, 921 *iam bella quiescant, atque adamanteis Discordia vincta catenis Aeternos habeat frenos in carcere clausa.* et Ovid. I Fast. 702 *Gratia Dis domuique tuae: religata catenis Iampridem nostro sub pede Bella iacent.* At ipsi Virgilio praeiverat Ennius apud Horat. I Serm. 4, 60 *postquam Discordia tetra Belli ferratos postes portasque refregit.*

EXCURSUS X

Mercurius ad Poenos placandos missus.

I, 297. *Haec ait: et Maia genitum demittit ab alto* sqq. Videtur hunc poetae locum expressisse caelator gemmae non ignobilis e Museo *Bourdalovii*, post Montefalc. in Virgilio Londinensi, Iusticiano et Ambrogiano repetitae, in qua Iupiter in medio sedens, Venus iuxta cum Amore Iovi supplicans, ex altera parte Mercurius cum mandatis Iovis discedens; modo satis liquido constaret, an a manu antiqua opus illud profectum sit; mihi tamen omnes illae gemmae Virgilianae, ut aliae Romani argumenti, recentia ingenia prodere videntur; non enim id fuit suorum poetarum studium Romanis, nec Graeci artifices latini carminis peritiam tantam habuisse videntur; contra saeculo XV et XVI cum Graecae fabulae vulgo ignorarentur, ad Romanam historiam ac ritum revocari prisca monumenta, ad eundem alia recentia opera confici, passim solebant. Ceterum celeritati bene consulitur a poeta, omni Iovis sermone omisso, quo mandata Mercurio data erant; quaenam illa fuerint intelligimus ex iis, quae Mercurius exsequitur. Mercurius autem animis, ut h. l. Didonis et Poenorum, molliendis et flectendis inprimis idoneus deus, qui *feros cultus hominum recentum*, adeoque et barbarorum, quales Poeni erant, formavit. Scilicet hoc ad persuasionis vim pertinet, in monendo, consiliis dandis, et sic porro; ut Odyss. α, 37 ad dehortandum a scelere Aegisthum Mercurius mittitur. Omnino oeconomia fabulae huius primi libri est eximiae artis. Carthaginis adversus Aeneae fata tuendae studio (v. sup. 13. 19.) Iuno Aeneam immissa tempestate perdere voluerat. Atqui hac ipsa tempestate in Carthaginis huius, cui Iuno metuit, littus eiicitur Aeneas. Iam mireris utique poetam hoc casu non eo uti, ut tanto maiorem nobis super Aeneae discrimine ac periculo, ex Iunonis odiis in illa ipsa terra et urbe, quae dese tantopere curae cordique erat, impendente, sollicitudinem faciat. Sed poeta aliam viam est ingressus. Ne Aeneas ullum in his locis periculum adeat, mittitur Mercurius ad Poenorum Didonisque inprimis animos placidos et propitios efficien-

dos. Quo facto, cum tamen vel sic Venus haberet, quod Iunonis odia et iras metueret, Cupidinis mox illa opera utitur (inf. 670 sqq.), ut Didonis animum amore in Aeneam inflammet, quo minus illa Iunonis aliquo monitu in diversa consilia impulsa in eius perniciem conspiret. Interea Iuno, dum his iam malis aliter occurri non posse videt (v. IV, 90 sqq.), hoc ipso Didonis et Aeneae amore ad avertendum ab Italia Aeneam et intercipienda adeo Romae fata uti constituit; sed quo minus illa res exitum habeat, Iupiter, cui fatorum ordo inprimis curae esse debet, cavet (ibid. v. 222 sq.). cf. sup. Excurs. I *.

EXCURSUS XI

Dido a Sichaei Umbra monita.

I, 353 — 359. *Ipsa sed in somnis inhumati venit imago Coniugis, ora modis attollens pallida miris, Crudelis aras traiectaque pectora ferro Nudavit, caecumque domus scelus omne retexit; Tum celerare fugam patriaque excedere suadet, Auxiliumque viae veteres tellure recludit Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.* Quae de mariti specie per somnum oblata narrantur, a poeta ipso adornata videntur, nec incommode ad epicam poesin, ut miraculo animum teneat. Forte poetae, praeter historiam, debetur etiam illud ad rei atrocitatem adiectum v. 349 *ante aras.* Nam vulgo, cum venatum exiisset, a fratre uxoris insidiis petitus interiisse Sichaeus traditur: vide Cedrenum p. 140 B. et Io. Malalam Chronograph. p. 68 (p. 206 ed. Oxon.), qui Servium ad h. l. descripsit, sed, ut apparet, multo integriorem quam qualem nunc habemus. cf. Eustath. ad Dionys. Perieg. v. 195. Sed, ut poeta ante aras id factum mallet, occasionem fingendi praebere potuit hoc, quod maritus Didonis sacerdotio Herculis functus esse memoratur. cf. Iustin. XVIII, 4. Iam somni visum potest illud quidem ita accipi, ut ipsum facinus somniantis animo fuerit obiectum, ita ut illa ipsi caedi in-

teresse, eam fieri cerneret, poeticae tamen rationi magis consentaneum, ut, quae a Sichaei Umbra verbis sunt exposita, tamquam gesta *nudentur*, enuntientur; ut in notis exposuimus. Similiter Umbra Sichaei mox abditos thesauros indicat, quo loco repositi sint, ut itineris subsidium ac viaticum Didoni fugienti sint. Sic Hectoris Umbra inf. II, 297 *effert* sacra, efferenda esse gestu significat. Thesauri Didonis adhuc Neronis tempore lusum avaritiae fecere. v. Tacit. Annal. XVI, pr.

EXCURSUS XII

Pius Aeneas.

I, 378. 379. *Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates Classe veho mecum, fama super aethera notus.* Notati hi versus, quod Aeneas egregie se ipsum commendat. Recte, nostris moribus si rem aestimes; secus, si heroicis; ut ex toto Homero satis constat. Exempla aliorum v. ap. Pierson. Verisim. p. 206: adde Spencium (in *Essay on Pope's Odyssey* P. I. p. 52). Hic ipse versus ex Homero adumbratus Odyss. ι, 19. Ulysses apud Alcinoum: Εἴμ' Ὀδυσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν Ἀνθρώποισι μέλω (*carus et honoratus sum propter sagacitatem consiliorum in re bellica*) καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει. *fama super aethera notus*, ex poeticae orationis genio, nihil aliud quam simpliciter, celeber et inclytus. Inclytum autem ac notum se calamitatibus suis dicere, minus habet offensionis etiam nostris moribus; et pietatis mentio facta hominum animos benevolos ipsi reddere poterat. Verum et *pius*, ut omnino in Aeneide, perpetuum est Aeneae attributum, quod, Homerico more, proprio nomini tamquam aliud proprium adiungitur. Sic et *pater Aeneas*, quod antiquiore sermone honoris vocabulum fuit, ac reverentiae amorisque, inprimis regibus tributum. Sic Odyss. θ, 145 ξεῖνε πάτερ. Cum autem *pietatis* notio tam late pateat: quaeri potest, quo tandem sensu poeta accipi voluerit. Fuit enim Aeneas *pius in patrem:* unde III, 481 de Anchise: o *felix*

nati pietate; fuit *in filium*, *in patriam*, *in deos*. Scilicet hoc ultimo respectu dictus est *pius* a poeta, θεοσεβής, religiosus. Docent hoc adiuncta, h. l. *raptos qui ex hoste Penates classe veho mecum*, Lib. II, 691. *Iupiter*, *adspice nos*, *et*, *si pietate meremur*, *Da deinde auxilium*. Convenit, quod in omnibus rebus monitis deorum obtemperat; et primo loco, hoc, quod in Homero Il. υ, 298. 9. in laudibus Aeneae ex Neptuni persona pietas memoratur: κεχαρισμένα δ' αἰεὶ δῶρα θεοῖσι δίδωσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι. Cum pietate iustitia iungitur inf. 544. 545. Quod autem in Penatibus, de quibus v. Exc. IX ad lib. II, quos secum abduxerat, Aeneas inprimis gloriatur, ad veterem religionem pertinet. Nondum excisa plane et eversa videbatur resp. superstitibus adhuc diis tutelaribus seu patriis, eorumque vasis et sacris instrumentis. Qui in coloniam mittebantur, sacra metropoleos suae secum abducebant. Si sacra, h. e. dii patrii et eorum utensilia, essent seu vi seu fraude et furto ablata, gravissima calamitas ea habebatur. Ut deos elicerent, qui urbem oppugnabant, aut ut deos vinculis ligarent, qui obsidione gravi premebantur, ad eandem religionem pertinebat. Capta igitur urbe, praecipua ea cura inprimis sacerdotum, ut deorum signa et vasa salva essent, dum aut absconderent ea, aut secum asportarent. Sic Panthus Apollinis sacerdos II, 319 fugiebat, *sacra manu victosque deos* ferens. Sigillatim haec satis exposita passim sunt a viris doctis; nobis curae fuit, ut ad rationes suas et caussas ea referrentur; idque teneri velim etiam in aliis.

EXCURSUS XIII

De iis quae deorum praesentiam arguunt.

I, 402—404. *Dixit*, *et avertens rosea cervice refulsit*, *Ambrosiaeque comae divinum vertice odorem Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos*, *Et vera incessu patuit dea*. Habemus hic exemplum ἐπιφανείας numinis insigne. Non iniucundum erit, paucis exponere, quibus modis poetae, Virgilius et Homerus, deo-

rum praesentiam vel in discessu arguant, inprimis cum viri docti, qui in hunc locum inciderunt, sequuti fere sint Heliodori Aethiop. lib. III. p. 148. 149 ed. Bourd., a quo tamen non tam poeticas rationes, quam theosophorum commenta exposita esse manifestum fit.

Quoties igitur poetae, inprimisque principes isti, deos cum hominibus agere iisque interesse faciunt; faciunt autem hoc saepissime, ex recepta inter veteres persuasione, ad quam divinae naturae species humana vulgo credita necessario ducere debuit, in priscorum hominum et heroum vita, fere ut in vita patriarcharum, deos invisere homines, ad eos devertere, eorum hospitio uti, iis occurrere, sermones ac consilia communicare solitos; quoties igitur deos inter homines agere memorant poetae: si modum quidem et rationem exponunt, quam tamen saepe declarare negligunt: aut dii, etsi cum hominibus agunt, plane se hominum visui non subiiciunt, aut in conspectum veniunt manifesti, aut forma humana adsumta se offerunt, ut tamen mox, saltem in discessu, divinae praesentiae nonnunquam signa aliqua edant.

In variandis his sequuntur poetae nonnullas alias opiniones inter priscos homines receptas: primo quidem, deos propria sua ac divina specie a mortalibus aut omnino cerni non posse aut non nisi cum vitae discrimine, (pro exemplo sit Semele) saltem oculorum caecitate, (v. c. Hymn. in Vener. 188. v. ad Callim. L. P. 82 Spanhem. et ad 102) non posse cerni: nisi forte ab hominibus, qui *θεοφιλεῖς*, a diis amati essent: *οὔπω γὰρ πάντεσσι θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς*, Odyss. *π*, 161. Contra *χαλεποὶ δὲ φαίνεσθαι ἐναργεῖς*, Iliad. *υ*, 131. cf. Spanhem. Callim. Ap. 9. Quoties igitur alios homines adeant dii, specie eos humana assumta illis occurrere; esse vero divinam speciem humana maiorem, longeque pulcriorem; itaque quoties pulcritudine insignis aliquis mortalis sese offert, numen sub ea specie latere suspicari solent; ut in Hymno in Dionys. 19. 20: porro deos nube modo candenti modo caliginosa amictos ad homines, quibuscum agunt, accedere. Quae omnia cum sensuum nostrorum iudicio ita coniuncta sunt, ut omnium temporum populorumque opinione, nisi qui aut belluino more vivunt aut ad summam philosophiam expoliti sunt, recepta ea fuerint. Iam si *in hominum conspectum*, quibuscum tamen agunt, omnino *non veniunt dii:* solent fere verba eorum tantum audiri, quibus is, quem

alloquuntur, facile numen agnoscere potest, vel quod deus suum nomen affatur, vel quod dei vox iam olim nota et saepius audita erat. Ita Ulysses (Iliad. κ, 512) et Achilles de Minervae vel non conspectae voce nihil dubitant, et notum Aiacis illud apud Sophoclem: *Ὦ φθέγμ' Ἀθάνας φιλτάτης ἐμοὶ θεῶν Ὡς εὐμαθές σου, κἂν ἄποπτος ᾖς, ὅμως Φώνημ' ἀκούω* etc. Diversa ratio est, qua Apollo Ilisd. π, 788 sqq., loco inter paucos splendido, Patroclo etsi invisus terrorem infert.

Sin *in conspectum veniunt* dii *manifesti:* divina specie, hoc est maiores ac pulcriores humana forma, tum apparent; multa fere luce oculos obtundunt: ita ut haec ipsa lux praesentiam numinis arguere credatur. Sic inf. IV, 358: *Ipse deum* (Mercurium) *manifesto in lumine vidi Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.* Etiam plena luce domus memoratur, v. c. Hymn. in Cerer. 188. 190, ubi cf. Ruhnk. Interdum tamen ad terrorem omnia comparata sunt: species, oculi, habitus; ita nube caliginosa et atra amicti sunt dii, ut Venus lib. XII, 416. Iuno vero cum procella venit: lib. X, 633: *coelo se protinus alto Misit agens hiemem, nimbo succincta, per auras.* Enimvero hoc spectat iam propius ad illa, quae a consilio nostro aliena sunt, cum deorum praesentia omnem naturam sensu aliquo perfundere creditur: dum dii modo cum aeris, ventorum, marisque tranquillitate et aurae silentio adveniunt: in quam rem loca congesta v. apud Valken. ad Theocr. 2, 38: modo ventorum marisve tumultus praesentiam dei arguit. Cum his coniunctae sunt *ἐπιφάνειαι* deorum in templis, sub sacrorum sollennium aut oraculorum edendorum tempus: de quibus nunc non agitur, et copiose actum ab aliis, inpr. a Spanhem. ad Callim. Itaque nec attingam, quae ex his ipsis deorum apparitionibus ad Manes aut Umbras per somnum oblatas translata sunt; ut de Creusa Aen. II, 773: tandem etiam ad homines divinitus afflatos, ut de Sibylla VI, 49. 50. Verum ut ad illum deorum conspectum redeamus, quo, quoties eorum ministerio poeta utitur, illi prodeunt: si manifesto numine occurrunt, fieri id fere animadvertas vel occursu alterius dei, vel ut filio, marito, aut amato a se homini, in conspectum veniant. Sic inter pugnas dii sibi occursant in Iliade, sic Achilli Thetis, et Aeneae se mater Venus — *non ante oculis tam clara, videndam Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit — confessa*

deam, *qualisque videri Coelicolis*, *et quanta*, *solet*, lib. II, 591. Veniunt quoque dii in conspectum unius tantum, etsi in magna hominum frequentia, ita ut ceteri omnes ne sensum quidem numinis praesentis habeant: sic uni Ulyssi eiusque canibus manifesta fit Minerva, Od. π, 160. Sic soli Peleo Thetis apud Apollon. IV, 854 sqq. et Achilli in media Achivorum concione, sed soli, conspicitur Minerva, statimque agnoscitur, δεινὼ δέ οἱ ὄσσε φάανθεν, Iliad. α, 200. Iliad. ρ, 334 Aeneas Apollinem ἔγνω ἐσάντα ἰδών. Ceterum ex loco hoc Heliodorus illud duxisse videtur, quod ex fixo et constanti obtutu deum intelligi dixit. Species autem divina modo ab aeterna deorum iuventute, ac pulcritudine, modo cum attributis ex poetarum et artificum doctrina et usu, declaratur.

Verum frequentissima ratio ea est, ut ad eum, quem volunt, accedant eumque alloquantur, *humana forma induti*, noti fere alicuius et familiaris, sicque ei ludum faciant, ut cum mortali se agere ille putet: Tumque dii consequuti id, quod volebant, interdum abeunt, ut nec agnoscantur: v. c. Iliad. ρ, 70. cf. φ, 285 sqq. χ, 226 sqq. Sic etiam inobservati discedunt, qui per somnum se offerunt, ut Minerva ζ, 41 sqq. δ, 795 sqq. et cum Tiphy illa per somnum adstat Orph. Arg. 538. 554. Interdum, ut numen suum prodant, forma humana deposita, divina conspicui fiunt: Sic Venus in Anchisae amplexibus: Hymn. in Ven. 181 sqq. 175. cf. Burm. ad Anthol. Lat. IV, 13, 12. si irati sunt *maiores maioresque* fiunt: Callimach. in Cer. 59. cf. Wessel. ad Herod. VIII, 38: aut inter dicendum agendumque oculis, voce, toto corporis habitu mortali forma maiore produnt se, ut omnino divinae naturae indicium vel originis habita est oris corporisque maiestas, vel pulcritudo. *specto*, ait ille apud Ovid. III Met. 609, *cultum faciemque gradumque: Nil ibi*, *quod posset credi mortale*, *videbam*. Ita Iris, quae Beroen simulabat, Aen. V, 647 *divini signa decoris Ardentisque notate oculos*, *qui spiritus illi*, *Qui vultus*, *vocisque sonus vel gressus eunti*. cf. Odyss. ν, 288, ubi Minerva, proditura se deam, repente inter dicendum femina fit eximia specie; de Cerere autem Hymn. 188. 189, ubi v. Ruhnk. Inprimis autem huc spectat Iliad. γ, 396 sq., ubi Veneris anui assimulatae consiliis obsequi cum nollet Helena, tum illa manifesta adstat dea, καί ῥ' ὡς οὖν ἐνόησε θεᾶς περικαλλέα δειρὴν, Στή-

θεά θ' ἱμερόεντα, καὶ ὄμματα μαρμαίροντα, Θάμβησέν τ' ἄρ' ἔπειτα· quem ipsum locum Virgilius versibus supra adscriptis ante oculos habuit, rem tamen aliter tractavit: *avertens rosea cervice refulsit* etc. Scilicet occurrit apud poetas tandem et illa ratio, ut *non nisi sub discessum*, modo ad terrorem faciendum, modo ad numen testandum, mortali forma exuta, divina specie numen spectantium oculos praestringat. Itaque h. l. divinam speciem numenque arguit pulcra cervix, coma suaviter spirans, palla deae defluens, cum antea venatricis more esset succincta, tandemque incessus. Videamus de singulis.

Scilicet si abeuntes numen manifestum ac confessum faciunt, signis fere atque notis id faciunt sequentibus: Peractis mandatis modo discedunt sic ut ad Olympum redeant, ut de Mercurio iuvenis faciem mentito Odyss. *κ*, 307. 308 *Νῆσον ἀν' ὑλήεσσαν* ille ad Olympum redit: modo subito ex conspectu eorum, quibuscum loquebantur, auferuntur, evanescunt vel avolant. Alias abeuntes, forma adscititia abiecta, divinam speciem a tergo ostendunt. Sic Apollo in Butae formam conversus: *Mortales medio adspectus sermone reliquit, Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram. Adgnovere deum proceres divinaque tela Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem*, Aen. IX, 657 sq. Apollinem hic vides in aerem sublatum; cum alibi nube vel obscura caligine involvant se dii, quippe qui omnino, ut invisi sint, nube se operiant, atque eos quoque, quos subducere vel occultare volunt, nube obducant, ut toties apud Homerum fit. Sed aliis locis abeuntes deos declarat incessus levis ac celer, et volanti similis, ut vix pedibus terram attingant; qualis omnino deorum incessus esse fertur, *οὔτε χθόνα μάρπτε πόδεσσιν*, Iliad. *ξ*, 228. cf. 284. 285, modo stellae fatuae cadenti, Iliad. *δ*, 75, modo columbae, modo accipitris volatui comparatus. Notus locus Iliad. *ε*, 778 *Αἱ δὲ βάτην τρήρωσι πελειάσιν ἴθμαθ' ὁμοῖαι.* Harpae etiam, quae ex aquilarum genere est, Minerva coelo descendens assimulatur Iliad. *τ*, 350. 351, et Neptunus Calchantis habitu Achivos ad pugnam adhortatus Iliad. *ν*, 62 sqq. *Αὐτὸς δ', ὥςτ' ἴρηξ ὠκύπτερος ὦρτο πέτεσθαι* etc. et subiicit Aiax: non hic fuit Calchas: *Ἴχνια γὰρ μετόπισθε ποδῶν ἠδὲ κνημάων Ῥεῖ ἔγνων ἀπιόντος* (levi scilicet et suspenso gressu). *ἀρίγνωτοι δὲ θεοί περ.* At in Odyss. *α*, 320 Minerva, cum sub Mentae persona Telemachi animum erexisset,

ἀπέβη, Ὄρνις δ' ὡς ἀνόπαια διέπτατο, et Odyss. γ, 371. 372 eadem apud Nestorem ἀπέβη Φήνῃ εἰδομένη· θάμβος δ' ἕλε πάντας ἰδόντας. Hinc et Mercurii volatus super mare fit radendo mari: Od. ε, 51. Serpentis lapsum ac tractum nusquam a poetis Graecis vidi deorum incessui assimulari: vide tamen Spenc. ad h. l. Singulare est inf. IX, 15. 19, quod Iris arcu et sereno coelo discessum suum mirabilem facit.

Cum dei discessu coniunctum interdum illud, ut praeter naturam mira aliqua vi affici sentiat modo animum modo corpus is, qui cum deo in mortalem mutato egerat. Sic supra memorato loco Iliad. ν, 62 sq. Neptunum, qui Calchantis personam induerat, agnoscit Aiax manuum pedumque insolito vigore viriumque refectione, v. 74. 75, et tetigerat eum deus discedens sceptro suo. Imitatus hoc est Quint. Cal. XI, 142—144. Aliud exemplum habes Iliad. υ, 81. 110 Apollinis Aeneam restituentis: Ὣς εἰπὼν ἔμπνευσε μένος μέγα ποιμένι λαῶν, et Odyss. α, 320 Minerva discedens Telemacho non modo incessu, sed et ex eo manifesta fit: τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ Θῆκε μένος καὶ θάρσος. Hoc idem faciunt interdum dii tacite et occulte, ut Pallas Menelaum novis viribus recreat Iliad. ρ, 569.

Quandoquidem in ipso discessu divina species humanae formae succedit, commemorantur quoque illa, quae in specie divina memorabilia sunt: summa oris pulcritudo aut maiestas, corpus humano maius et augustius, cum pulcritudine candor corporis, cervix pulcra, comae promissae, quales perpetuam deorum iuventam decent, ut in Cerere, Hymn. v. 277. 278, et in loco nostro Virgilii.

Quod inter praesentis numinis signa refertur gratus odor, quem sive totum corpus sive coma exhalat: uti in Venere, h. l. *ambrosiaeque comae divinum vertice odorem Spiravere;* et Dianae nec in adspectum prodeuntis praesentia ex divino odore agnoscitur ab Hippolyto apud Eurip. Hippol. 1391: id quidem ductum est ex antiqua vita, quando regiae opulentiae erat, unguentis suavibus delibutum corpus habere, antequam frequentioribus commerciis copia maiore et expeditiore sumtu unguenta Asiae in Europam illata sunt. A regum autem luxu, qualis tum erat, adumbrata deorum vita, adeoque in eam traductum etiam unguentum ambrosia dictum. Sic de Iunone Iliad. ξ, 170 sqq. et de Venere

Odyss. θ, 364. 365 et sup. Georg. IV, 415 sqq. Etiam apud Hesiod. Scut. Herc. 7. 8. Alcmenae a capite et superciliis suaves odores spirant, tanquam a Venere. (etsi versus vix a primo carminis auctore sunt.) Ducta hinc sunt ea, quae de veste stragula Bacchi habet Apollon. IV, 430 sq. Hoc tamen divinae naturae argumentum non nisi in elegantioribus diis locum habere potest; ut in Venere et Apolline; in Diana etiam apud Eurip. l. c.; in Flora apud Ovid. Fast. V, 376: alia exempla v. apud Burmann. ad Anthol. Lat. IV, 13, 30. Insignius ceteris est in Hymno Homer. in Cer. 274 sqq., quod apponam, quia reliqua quoque praesentis numinis argumenta sub discessum continet: *ὣς εἰποῦσα θεα μέγεθός τε καὶ εἶδος ἄμειψε, Γῆρας ἀπωσαμένη· περί τ' ἀμφί τε κάλλος ἄητο, Ὀδμὴ δ' ἱμερόεσσα θυηέντων ἀπὸ πέπλων Σκίδνατο. τῆλε δὲ φέγγος ἀπὸ χροὸς ἀθανάτοιο Λάμπε θεῆς, ξανθὴ δὲ κόμη κατενήνοθεν ὤμους· Αὐγῆς δ' ἐπλήσθη πυκινὸς δόμος, ἀστεροπῆς ὥς· Βῆ δὲ δι' ἐκ μεγάρων.* Videmus hic sub discessum Cereris formam divinam receptam: pulcritudinem, ambrosium odorem, candens corpus, comam promissam; lucem per domum fusam. Imitatione quoque expressa res in templis: v. c. de Dea Syria et in teletis: ut apud Apulei. XI.

Et hi quidem priscae et epicae poeseos praecipui modi divinam praesentiam declarandi, super quibus multa possint argutius disputari, nisi hoc a consilio nostro esset alienum; et facere hoc cuivis ex superioribus est in promtu. Quando autem de origine et caussa huius phantasmatis hominum mentibus subnati quaeritur, ablegandus est lector ad Exc. I ad lib. IX, 638. Nec tamen existimandum est, semper haec tam accurate et diserte a poetis tractari. Quin saepe satis habent, deum memorare cum mortali agentem, numen suum manifestantem, et a mortali agnitum, nulla tamen re adiecta, qua intelligatur, quomodo id fieri potuerit. Scilicet iam ab initio inter poetam et lectorem tacito consensu convenerat, posse et solere a diis fieri ea, quae naturae morem deserunt eoque ipso mirationem faciunt. Exempla vide Iliad. υ, 319, ubi Neptunus Aeneam non latet, et ρ, 334 Apollinem idem *Ἔγνω ἐσάντα ἰδών.* adde Iliad. β, 172. ε, 794. 815. Sic inf. XII, 632 *Iuturnam* sororem agnoscit Turnus, nec additur, quo signo vel argumento.

EXCURSUS XIV

Equi caput omen Carthaginiensium fortunae.

I, 442—445. *Poeni Effodere loco signum, quod regia Iuno Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello Egregiam et facilem victu per saecula gentem.* Caput equinum adeo auspicium et omen fuit futurae fortunae; fore Poenos gentem bellicosam et rerum copiis (ex agricultura, navigatione et commerciis populorum) affluentem. Iustin. XVIII, 5, 16 *Ibi quoque equi caput repertum,* bellicosum potentemque *populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit.* Quas fidiculas verbis, *facilem victu* fore gentem, interpretandis adhibuerint viri docti, vide apud Cerd. Burm. Trapp. Si Carthaginiensium historiam inspicere meminissent viri docti, in multis huius et quarti libri locis minus turbassent. Celebrata satis inter veteres res est, Carthaginienses agri colendi studiosissimos fuisse, et totum illum Africae tractum laetissimo cultu summae fertilitatis effloruisse. Itaque praeclare iis portenditur perpetua victus copia et affluentia; et *facilis victu* est is, qui facilem et paratum victum habet: εὔπορος, ut agrum *frugibus* vel *frugum facilem* dixere veteres. Tenendum scilicet,

ea, quae in vulgari oratione τὸ *facilis* pro adiectivo adiunctum habent, poetice ita efferri; ut si *alloquium regis facile* exprimendum sit, *facilem regem alloquio* vel *alloquii* dicat poeta, ut Val. Fl. V, 407: *littus quod faciles appulsus habet*, idem *littus facile appulsibus*. Ita, quae *victum facilem* fundit humo *tellus* Georg. II, 460, est etiam *tellus victu facilis;* et sic *gens victu facilis*, quae habet victum, alimenti copiam paratam, affluentem, propter agrorum scilicet fertilitatem et ubertatem. Simili modo infinita alia ad prosaicam formam comparanda sunt. Aen. VIII, 318 *asper victu venatus*, h. e. qui victum asperum, qualis est vitae asperae, durae et pauperis, praebet. *nox aspera curis*, Val. Fl. III, 362, quae curas asperas secum affert, et sic porro. *Equus* autem quidni ferax et laetum solum, equis alendis idoneum, ominetur? quum hoc armentum pabuli copiam et uberem agrum inprimis sibi poscat. Vide, si talis res auctoritate indiget, Columellam de R. R. VI, 27. Varia quidem de hoc portento inter fundamenta urbis reperto fuit narratio, nam alii (v. Iustin. l. c. Serv. et Pompon.) primo caput bubulum, alii palmam simul repertam tradiderant, proxime tamen ad nostrum alii ap. Eustath. ad Dionys. Perieg. 195 *εὗρον κεφαλὴν ἵππου, καὶ συμβαλόντες σημαίνεσθαι σχολὴν αὐτοῖς καὶ παρ' ἄλλων δόσιν τροφῆς, καθὰ καὶ τοῖς ἵπποις, ἔκτισαν ἐν τοιούτῳ τόπῳ Καρχηδόνα.* sane diversa interpretatio de otio ac pacis studiis, inprimis ex mercatibus; vides tamen hoc ipsum, *facilem victu*, ita expressum, ut sine multo labore victum inveniant. Quod Aen. III, 540 sqq. diversum ex equis augurium petitur, nihil officit. Poterant enim eaedem res diversis temporibus et rerum conditionibus ad diversa trahi omnia. Ita *ἵππον πολέμιόν τε καὶ ἐπήλυδα*, *bellicosum et advenam* interpretabantur vates Telmessenses ap. Herodot. I, 78.

EXCURSUS XV

Pictura in templo Carthaginis ab Aenea perlustrata.

I, 453 sqq. *Namque sub ingenti lustrat dum singula templo, Dum — Artificum manus inter se operumque labores Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas.* De pictura vulgo haec accipiuntur; et v. 464 *picturam* expresse appellavit. Quod si verum est, adversus temporum rationem peccare poeta maluit haec commemorans, modo gratis rerum imaginibus delectaret. Nam *Iliacis temporibus non fuisse* pingendi artem *apparet.* v. Plin. XXXV, 6. Observatum hoc iam est Gogueto *de origg. legg. art. et discipl.* Tom. III, p. 346. Et Homerum sculpturae opera in omni metallorum genere memorare, *nulla picturae*, unicuique Homerum legenti facile succurrit. Videndum igitur, an Virgilius non de pictis tabulis, sed de anaglypho opere, et quidem ex aere, quod antiquissimum fuit genus, et quo ducunt fores ex aere factae v. 448. 449, agere dicendus sit? Nam, quod *picturam* dixit, hoc poetica elegantia de quovis opere, quod figuras rerum ac signa repraesentat, bene memorare potuit. Accipiendum autem ita esset de sculptorio opere in foribus templi ac valvis ex aere facto: in his enim, ut et in fastigiis, templorum pariter ac palatiorum frequens fuit caelatura: cf. Paus. I, 24. V, 10. X, 19. VIII, 45. Cic. Verr. IV, 56 et porticus templi Iovis Olympii apud Agrigentinos: v. Diodor. XIII, 82, in qua et exsculpta ἅλωσις τῆς Τροίας heroibus suo quoque habitu expressis. et solent poetae in argumentis eiusmodi sculpturae sibi placere: ut noster Ge. III, 26 sqq. Aen. VI, 20 sqq. Sic Ovid. Met. II, pr. in regia Solis. Silius III, 32. in templi Herculis foribus. ad q. l. cf. Drakenb. Valer. Fl. V, 411 in fastigio templi (ita quidem nobis videtur) et in foribus 417—465 expressas historias apud Colchos memorat; sapienter quidem hoc; sed idem in operis summa infelix; non enim apparet, quorsum ista descriptio anaglyphi inserta sit. At noster poeta ad confirmandum Aeneae animum his rerum imaginibus egregie utitur. Anaglypha idem et alibi memorat, ut inf. 640. Inter haec tamen commento illi sculpturae h. l. non magis confidam, quam ei, quod multo minus probabiliter in animum venit viro docto, ut

crederet, hic de textura agi. Nisi vim facias verbis, non nisi de tabulis pictis agere poeta potuit: et dicendus ille est maluisse morem Italiae suae sequi, in qua passim visebantur porticus templorum pictae. Res Troianas inter argumenta fuisse, vel ex Petronio 29 et 89 discere licet: cf. Wernsdorf. P. Min. T. IV, p. 605. Nihil frequentius eodem more inter Graecos, quos parietes templorum et porticus picturis exornasse, multa docent exempla apud Plinium et Pausaniam, ut Athenis I, 17 in Thesei templo; I, 18 in templo Dioscurorum; I, 20 in t. Bacchi; cf. c. 25. 26. et Athenaeum X, p. 456 extr. inprimisque templum Minervae Syracusis apud Cicer. Verr. IV, 55. Troiani autem belli historiae, etsi in populo, qui nihil cum Troianis et Graecia commune haberet, recte tamen poterant operis ab arte profecti argumentum praebere. Solet enim ars externas historias, inprimis claras et nobiles, sibi materiem facere; et ab Etruscis, saltem ab Italis, similiter belli Troiani historiam, quamquam illa aliena ab hoc populo erat, in tot monumentis, inprimis sepulcralibus, expressam videmus. Ceterum ea, quae mox memorantur, non continui alicuius operis uniusque tabulae argumentum sunt habenda; certe nihil in poeta video, quod ita statuere iubeat; sed singulae historiae singulorum operum argumentum constituere putandae.

EXCURSUS XVI

De Rheso.

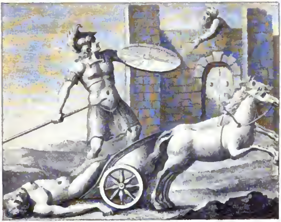
I, 469. *Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis.* Novavit plura in rebus Troianis Maro, ab Homero aliena, et morem aetatis suae praetulit; Tragicos ea in re sequutus, qui equites, tubas, et alia memorant, quae heroica vita ignoravit. Nunc *tentoria* narrat *niveis velis:* in quibus non tam illud me movet, quod *nivea* tentoria fecit, eo scilicet, ut vel noctu nitore fulgentia late essent Diomedi et Ulyssi speculantibus conspicua; sed quod Troianis temporibus tentoria nondum erant *lintea*. Achivorum κλισίαι stipitibus lignisque constabant, vimine intertexto humoque aggesta, adeoque tuguria potius. v. Iliad. ω, 449 sqq. cf. Eustath. ad Iliad. α, 185. Recte et Tzetza in Antehomericis, a viro doctissimo Iacobs nunc editis, Achaei: τεῦξαν δὲ κλισίας πλεκτὰς, σταβάραις (h. e. σταυροῖς) ἀραρυίας. et Tryphiod. 139. πῦρ ἴδιον πλεκτῇσιν ἐνὶ κλισίῃσι βαλόντες. ad quem versum loci nostri haud oblitus est doctiss. Northmore. Thraces vero illa nocte ne in talibus quidem tentoriis, sed, ut erant, nuda humo recubabant: πεδοστιβεῖς ut in Rheso 763 sqq. quid? quod totus Troianorum exercitus sub dio noctem agebat, quantum quidem ex Homerica lectione memini. Etiam Rhesi Trag. auctor tantum εὐνὰς Thracum et κοίτας memorat. At Dictys tentoria memorat pag. 60, l. 45.

EXCURSUS XVII

De Troilo.

I, 474—478. *Parte alia fugiens amissis Troilus armis, Infelix puer, atque inpar congressus Achilli, Fertur equis, curruque haeret resupinus inani, Lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.* Troilus Priami f. (aliis Apollinis. cf. Not. ad Apollod. p. 762) admodum puer, h. e. in prima iuventa constitutus (*impubem Troilon* Horat. dixit II, 9, 15: *nimium cito Congresse Achilli Troile* Senec. Agam. 747. 748) ab Achille victus. Factum iam ante Iliadis tempora. Nam libro ultimo inter occisos ab Achille filios Priamus Τρώϊλον ἱππιοχάρμην memorat, Iliad. ω, 257. Meminit etiam Quintus Paralip. IV, 155. 419 sqq. inter superiorum temporum res ab Achille gestas; et in hoc praeivisse auctorem Cypriorum carminum, e Proclo didici. Alii serius et post Memnonis demum interitum collocasse videntur, ut ex Lycophrone 307 sqq. et Tzetza ad e. l. et in Posthomer. 353 sqq. colligas, ubi Troili caedes est extremum facinorum Achillis. Et sic manifeste Dictys qui vulgo fertur IV, 9. unde patet inter potiora episodia Postiliacorum fuisse Troili facta et fata. Post Hectorem caesum Troilum Ausonius Epitaph. 18 ait. Omnino varie hanc narrationem a priscis poetis tractatam fuisse necesse est. Inprimis tamen infames fuere Achillis amores in Troilum pulcerrimum puerum, vid. Tzetza ibid. et ad e. Canter. Nov. Lect. II, 9, et h. l. Cerda post Servium: quamquam Tzetza pro solita sua stultitia sponsione certat, Troilum magnum iam natu fuisse. Nata autem sine dubio est ea fabula e poetarum lusibus, qui puerorum amores inprimis Achillis exemplo defendebant; quam ad rem summum illud occisi Patrocli desiderium memorari solebat. Fuere ex eo genere plures, ut Phanocles, cuius Ἔρωτες ἢ Καλοὶ nuper in memoriam revocati fuere fragmento e Stobaeo a Ruhnkenio retractato. conf. Notae ad Apollod. p. 532 sqq. Illud mireris, quod iam Lycophron fabulam hanc Troili interpolatam sequutus esse videtur l. l. et Arae auctor carminis, quod inter Simmiae παίγνια habetur. Ceterum

Virgilius Troili caedem ita narrat et tractat, ut is cum Achille congressus vulnere accepto curru exciderit, pedibus tamen ita impeditus, ut supinus e curru delapsus ab equis raptaretur (compara Iliad. ζ, 42. 43), cum interea nec hastam nec frena e manibus dimitteret; itaque hasta inversa per terram tracta sulcos in pulvere tractim faciebat. Aliter Dictys I. I. ubi in pugna captus mox producitur et iugulatur ab Achille. Dares cap. 33, quem Iosephus Iscanus VI, 289 sqq. sequitur, equo in pugna excussum memorat et ab Achille superveniente occisum. Tragoediae Troili nomine inscriptae fuere olim Sophoclis, et aliorum. Quae fabulae oeconomia fuerit, e Scholiis Vict. ad Iliad. XXIV, 257 suspicari licet: Troilus in Thymbraeo equestris cursus exercitationi vacans a superveniente Achille occisus erat. Observabimus tandem recentiorum quoque fabularum factum esse Troilum argumentum, Lollii quidem Urbinatis, et Guidonis de Colonna. Unde Chaucer duxit suum Troilum et Cressida. Extat quoque ms. Alberti Stadensis carmen elegiacum historiam belli Troiani complexum, Troili nomine inscriptum in bibliotheca ducali Guelpherb.

EXCURSUS XVIII

De Hectore circa Troiam raptato.

I, 483. *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros Achilles.* Observatum et hic et ad Homerum iam ab aliis, Homerum raptati circa Troiam Hectoris non meminisse. Ter circa urbis muros fugit Hector (Iliad. χ, 208), caesus autem e curru ligatus statim ad naves trahitur, v. Iliad. χ, 399 sqq., ubi ter quotidie circa Patrocli tumulum raptare eum solebat Achilles, Iliad. ω, 14 sqq. Tractum igitur Hectoris cadaver circa muros aut uni ex Cyclicis aut ex Tragicis deberi puto, qui omnia fere belli Iliaci facta variis modis tractata et ornata pro consilii ratione saepe inflexerant et variaverant. v. Excurs. ad Aen. II, pr. Fuere autem huius argumenti tragoediae olim plures Aeschyli, Timesithei, Dionysii Tyranni, Ennii, Ἕκτορος λύτρα inscriptae, aliorum Πρίαμος, Ἀχιλλεύς. Virgilius tamen inprimis ante oculos habuisse videtur Euripidem, quem inter ceteros ille probavit, Androm. v. 105. 106. Hanc Ennius latinam fecerat, ex

eaque hic ipse locus de miserabili Hectoris caede superest: v. Fragm. Ennii pag. 239. Est ex ea vox sonora et splendida *raptaverat* petita. cf. inf. II, 272. Virgilium, non Homerum, sequutus est auctor Epitomes Iliados 1004. ubi cf. Wernsdorf. Poet. min. To. IV p. 742. Actum est nuper pluribus de raptato Hectore ad Ilium non circa Ilium ad libellum Lechevalerii, qui Descriptio Troadis inscribitur.

EXCURSUS XIX

De Memnone.

I, 489. *Eoasque acies et nigri Memnonis arma.* Memnonis ad Troiam adventus, et pugna cum Achille ac caedes, inter res Iliacas post Iliadem celebre argumentum, quod inprimis nobilitaverat *Arctinus Milesius*, cuius *Aethiopis* libris V olim fuit lectitata: Eius argumentum a Proclo servatum e cod. Vatic. datum vid. in *Biblioth. ant. litt. et art.* unde intelliges, carmen illud initium cepisse ab Penthesileae accessu ad urbem, atque etiam post Memnonis mortem complexum esse Achillis extrema, ludos funebres ei factos et iudicium armorum inter Ulyssem et Aiacem. Nihil itaque mirum, quod Schol. Pindar. I, 4, 58 Aiacis αὐτοχειρίαν ex illo carmine docet. Etiam in Tabula Iliaca a Fabretto edita *Αἰθιοπὶς κατὰ Ἀρκτῖνον τὸν Μιλήσιον* adscripta, tamquam ex qua rerum expressarum pars petita sit. Arctinum ad Olymp. IX Suidas, ad IV refert Eusebius Hieronymi MCCLIV, ubi v. Pontac. Scalig. Vallars. item Salmas. ad Solin. p. 599. 600 Ryck. de prim. Ital. colon. p. 440. Eidem *Ἰλίου Πέρσις* tributa, de qua v. Excurs. I ad lib. II, pr. Secundum veteres, quos amisimus,

late describitur Memnonis fatum a Quinto Paralip. lib. II et Dicty IV, 4. VI, 10. et ultimo loco a Tzetza in Posthom. 212 sqq. ubi v. Iacobsii nota, qui Sturzium quoque excitat ad Hellanici fragm. p. 149. Multis etiam olim tragoediis fuit celebratus Memnon, Aeschyli inprimis et Sophoclis, cuius *Αἰθίοπες* eiusdem argumenti fuisse videntur, et, quod probabile fit, una eademque cum *Memnone* fabula. Memnonem etiam Homerus ipse memoravit Odyss. δ, 188. ubi Nestor filium Antilochum ab eo caesum prodit; est ibi Ἠοῦς φαεινῆς ἀγλαὸς υἱός. Et λ, 521 Ulysses Neoptolemum praedicat κάλλιστον μετὰ Μέμνονα δῖον. Fuit itaque Memnon pulcerrimus iuvenis. Virgilius tamen *nigrum* appellat. Scilicet Tithoni et Aurorae filius Indos et Aethiopes adduxisse fertur: ut Troianis opem ferret: sive quod fama acceptum erat, venisse Troianis socios et auxilia ex terris ad orientem Troadis sitis, sive quod a Cyclicis tota illa narratio fuit illata rebus Troicis. Obscurior est de Memnone fabula, et quae modo ad Aegyptum superiorem, modo ad Assyriorum adeo origines revocetur. Vide a Pocockio congesta ad Memnonis signum illustrandum in ruinis Thebarum (*Descript. of the East* Tom. I, p. 101 sqq. et in Inscription. ant. graecis p. 80 sqq. 91 sqq.). Sed ne poetae absurda commenti esse videantur, hoc saltem monebimus, Assyriorum imperium videri illo tempore usque in Asiam minorem prolatum, atque ex iis finibus, adeoque ex Oriente (hinc *Eoae acies*), non vero ex Assyria proprie dicta, potuisse fingi vel tradi aliquem Memnonem, Aurorae, Ἠοῦς, filium, copias Troianis adduxisse; Indos et Aethiopes poetae vocant; quo nomine omnes ad Orientem sitos populos, in australibus inprimis plagis, declarabant veteres. Ornata deinde variis modis et amplificata fabula. cf. Pausan. X, 31 p. 875. Schol. Pind. Nem. 6, 85. 3, 106. add. inf. ad v. 751. Fuit quoque Memnonis sepulcrum haud longe ab Aesepo ad septentrionem Troadis finium: Strab. XIII p. 878 C. Confusa tandem cum alio Memnone Aegyptio, *Pha-menopha* apud Paus. I, 42 p. 101, alibi *Amenophis*, f. Amun-no-phi, secundum Iablonsk. de Memnone p. 31. Erat is sol oriens: id quod statua quoque sub orientem solem vocalis declarabat.

EXCURSUS XIX*

De Amazonibus auxilium Ilio ferentibus.

I, 490. *Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet, Aurea subnectens exsertae cingula mammae, Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.* Quae mythi de Amazonibus origines fuerint, incertum est: fuisse tamen fundum aliquem historicum, famam antiquam, multa arguunt. Verum de his disputandi locus hic non est. Vide notata ad Apollod. II, 5, 9. Not. p. 372 sq. Quae cum Virgiliano loco coniuncta sunt, partim e belli Troiani historiis, partim ex Amazonum specie et habitu repetam.

Induxerant Amazones in belli Troiani historias poetae, qui post Homerum scripsere, et in his primo, ut suspicor, loco Arctinus in Aethiopide, quantum ex Proclo colligere licet, (*Biblioth. d. a. Litt. P. I. p.* 33 *Ined.*) quia antiquiore aliqua fama celebratae erant Amazonum irruptiones in Asiam minorem factae, inprimis in Lydiam et Phrygiam; quarum una in Priami tempora inciderat: Il. γ, 189. Intulere hinc Amazones in heroum tempora et facta Cyclici propter rei novitatem admodum licenter; memoratae adeo Amazonum pugnae sunt in Argonauticis, Heraclea, Theseide, etiam in Bacchi profectione ad Indos: quae omnia fuere poetarum commenta; at illud, quod in Homero memoratum erat, a fama profectum. Priamus adversus eas arma tulerat; at Penthesilea auxilio Troianis fuit accita. Post eos, qui periere, exponit Cyclicorum narrata Quintus lib. I. et pleraque ex eo Tzetza in Posthomericis pr.

Virgilii locus inprimis disertus est in specie et habitu Amazonum reddendo. Satis notae sunt earum *peltae lunatae*. Quod *ex equis* pugnarunt, non attigit. At *mammam nudam* memorat.

Dextra fuit ea mamma, fabulis et arte celebrata; fabulis quidem, quod *exusta* fuisse fertur, arte, quod ea *exserta* est, non exusta, quod visu ingratum respuerat ars. Verum et ipsa res docere potest, dextram fuisse, quae exureretur, ne arcui intendendo et remittendo tumor esset impedimento. Inf. XI, 649.

Amazon dicta Camilla est *unum exerta latus*, quod Silius imitatus lib. II, 79 reddit *dextrum nuda latus*.

De Amazonum specie in priscae artis monumentis obvia plura nunc in vulgus innotuerunt quam illis annis, cum prioribus vicibus commentabamur in poetam. Neque adeo necesse est, nunc multa commemorare. Attingam tantum potiora, quae iis, quorum studia in ea antiquitatis parte collocata haud fuere, prodesse possunt. Antiquae artis frequens fuit argumentum iam inde a Phidia, sculptum in scuto Minervae Athenis, Amazonum praelium (Plin. XXXVI, 4, 4) et in basi simulacri Iovis Olympii (Pausan. V, 11. p. 402). In lorica autem seu humili pariete, ante Iovis simulacrum ducto, Penthesilea vulnerata, picta a Panaeno, Phidiae fratre (ibid.). Alia erat Penthesileae pictura Polygnoti Delphis (ibid. X, 31. p. 875 f.) et pugna Thesei cum Amazonibus, picta in Poecile a Micono (ibid. I, 15). Certamen artificum in dedicando ex aere signo in templo Ephesiorum v. apud Plin. XXXIV, 19 pr. Fuere ii artifices Polycletus, Phidias, Ctesilaus, Cydon et Phradmon. Praeterea Plinius Desilai Amazonem vulneratam, (XXXIV, 19, 15) et Strongylionis Amazonem *eucnemon* (ibid. s. 21.), utramque ex aere, memorat. Debuit Phidiae alia esse Athenis Amazon *hastae innixa*, si vera dixit Lucian. Imagg. 4. Antiquius omnibus enumeratis signum fuit Aristoclis Cydoniatae ultra Ol. XXIX. assurgens aevo, (Paus. V, 25, p. 445.) Olympiae positum, Herculis cum Amazone equestri pugnantis. Narrata haec sunt eo consilio, ut quam vulgatum artis argumentum hoc fuerit, appareat, utque recte hoc a Marone inter picturas referri intelligatur. Ex iis monumentis, quae ad nostra tempora servata sunt, facile princeps est signum e marmore, cum titulo: *translata de schola Medicorum*, (*ἐκ λέσχης*) olim in hortis Matthaeiorum, nunc in Museo Pio-Clementino (Vol. II, 38) in pulcerrimis habitum; mamma dextra nudata stans. Sunt alia in Museo Capitolino, alia aliis in locis, praeclara Amazon equestris ex aere inter Herculanensia; sed ad locum nostrum facit anaglyphum in Villa Borghesia apud Winckelmann. (*Monum. ined.* CXXVII.) in quo Penthesileae adventus ad Priamum exhibetur. Amazonum imagines frequentes sunt in numis multarum Asiae urbium, quae origines suas ab Amazonibus repetebant.

EXCURSUS XX

Dianae et Nympharum choreae.

I, 498—503. *Qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi Exercet Diana choros, quam mille secutae Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram Fert humero, gradiensque deas supereminet omnes; Latonae tacitum pertentant gaudia pectus. Talis erat Dido; talem se laeta ferebat Per medios.* Expressa suavissima formae Didonis et speciei corporis procerae cum Diana comparatio, cuius semina iam in nobilissimo illo versu do Helena Odyss. δ, 121. 122 *Ἐκ δ' Ἑλένη θαλάμοιο θυώδεος ὑψορόφοιο Ἤλυθεν, Ἀρτέμιδι χρυσηλακάτῳ εἰκυῖα* latent, et Odyss. ζ, 101 sqq. *Τῇσι δὲ Ναυσικάα λευκώλενος ἤρχετο μολπῆς. Οἵη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεος ἰοχέαιρα, Ἢ κατὰ Τηΰγετον περιμήκετον ἢ Ἐρύμανθον Τερπομένη κάπροισι καὶ ὠκείῃς ἐλάφοισι, Τῇδέ θ' ἅμα Νύμφαι, κοῦραι Διὸς Αἰγιόχοιο, Ἀγρονόμοι παίζουσι, γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ. Πασάων δ' ὕπερ ἥγε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα, Ῥεῖά τ' ἀριγνώτη πέλεται, καλαὶ δέ τε πᾶσαι. Ὣς ἥγ' ἀμφιπόλοισι μετέπρεπε παρθένος ἀδμής.* In qua Homerum cum Virgilio contulerunt viri docti, iniquo fere iudicio, cum modo in singulis partibus haererent, et ex accessoriis rebus vim totius comparationis definirent, modo alterius poetae caeco amore omnem laudem ad eum, contemto altero, traherent. Probus, etiam Pomponio Sabino ad h. l. laudatus, apud Gell. IX, 9 (cf. Macrob. V Sat. 13 et 14) *nihil quidquam tam improspere Virgilium* ait *ex Homero vertisse* — quem locum ibi vide et expende Grammatici pravum acumen. Nam singula refellere non vacat. Contra Iul. Caes. Scaliger in Poetice V, 3 p. 219 *Virgilianos versus a magistro, Homericos vero a discipulo confectos* ostendere vult. Sed erat summus Vir omnino Homero iniquior. Probum vel Scaligerum exscripserunt vel sequuti sunt plurimi alii, etiam nuper Martorellus (in *gli Euboici secondi Abitatori di Napoli* pag. 405). Nobis quidem, ut in aliis, inventi laudem, quae haud dubie est maior, Homerus, maioris ornatus commendationem habere videtur Virgilius; et esse in utroque, quod probes, quod mireris.

Choros egregie substituit Virgilius, cum Homerus *lusum* memoret: παίζουσι, quod, etsi et ipsum de choreis ac saltatione solenne, ut v. c. Odyss. θ, 250. 251 (et paullo ante μολπή cantus cum saltatione. v. Graev. Lect. Hesiod. c. 19); vix tamen Homerus, quae eius verba sunt, alia de re quam de incessu et discursitatione venantium cogitare potuit. Variavit itaque Virgilius rem, et multo splendidiorem speciem exhibuit χορευούσας, non discurrentes, Nymphas.

Vituperant tamen in Marone choros Dianae, deae venatrici, tributos, et praeferre hactenus possis Silium, qui in re venatoria substitit in loco e nostro expresso lib. XV, 772 sqq. *Ut, cum venatu saltus exercet opacos Dictynna, et laetae praebet spectacula matri, Aut Pindi nemora excutiens, aut Maenala lustrans, Omnis Naiadum plenis comitata pharetris Turba ruit, striduntque sagittiferi coryti: — exsultat vertice montis Gratam perlustrans oculis Latonia praedam:* — aut illam Claudiani R. P. II, 62—70, ubi Amazonum *cohors* memoratur. Scilicet non meminere viri docti, cum antiquorum hominum more solennia in solennibus festis et sacrificiis esset saltatio cum cantu, traductas esse choreas, ut alia vitae humanae gaudia, ad beatam deorum vitam. Ducit chorum Bacchus, ducit Apollo, ducit Diana, Venus. Inprimis autem puellares choreas dederunt veteres Veneri cum Gratiis et Nymphis; quod ex iis in suum carmen derivavit Horat. I, 4, et Dianae cum Nymphis, v. c. apud Callim. in Dian. 170 sq., unde eius Nymphae χορήτιδες v. 13. 14. In talibus autem choris haud dubie, quae procerior et pulcrior est corpore, eminet super ceteras. Aliam viam ingressus erat Apelles, qui *Dianam* pinxerat *sacrificantium virginum choro mixtam: quibus vicisse Homeri versus* videbatur, *id ipsum describentis.* Plin. XXXV, 36, 17. Velim utique Plinium aut disertius aut subtilius rem exposuisse; si sacra facientes puellae chorum ducebant, non bene intelligitur, quo iure Dianam illis inserere potuerat Apelles: cui enim sacra faciebat dea? aut quomodo sacris seu suis seu alienis interesse illa poterat? Tum quomodo artifex Homeri versus vincere dici potuit *id ipsum describentis!* cum Homerus longe aliam Dianae cum Nymphis ludentis speciem expresserit. Corruptelam in voce *sacrificantium* quaerere cum Lessingio (in *Laocoonte* p. 224) vix ausim, cum

nulla adsit ratio critica probabilis. Dubitare licet, sitne *sacrificantium virginum chorus* de choro proprie dicto accipiendus: ut inf. de Apolline IV, 145 *Instauratque choros;* an *chorus* dictus sit pro turba ac multitudine: ut apud Ovid. II Met. 441 sqq. *Ecce suo comitata choro Dictynna per altum Maenalon ingrediens* etc. Pinxerat forte Apelles sacrum Dianae, cui ipsa dea interesse dignata erat; ut apud Apollon. III, 875 sq. ubi Medea comparatur cum *Diana ad sacrum properante:* incedit illa τηλόθεν ἀντιόωσα πολυκνίσσου ἑκατόμβης.

Eurotam tribuit Dianae Virgilius, Laconicae fluvium, qui *Taygetum montem* alluit, quem Homerus memoraverat. Nec *Cynthus* inepte nominatur, utpote Deli insulae mons. Magnus numerus Nympharum bene declaratur: *quam mille sequutae Hinc atque hinc glomerantur Oreades.* Nympharum comitatum Latonam circumstantem pulcre etiam Apollon. expressit in loco insigni paullo ante laudato, et cum hoc comparando III, 875 —884: incedit ibi Diana curru vecta Nympharum comitatu stipata, sacro interfutura. Alio invento Penthesilea inter Amazones eminens cum Luna inter sidera et cum Aurora comparatur a Quinto Smyrnaeo I, 36 sqq., quod proxime accedit ad illud Horatianum: *velut inter ignes Luna minores.* Quod *pharetram fert humero* Diana, otiosum (quamquam vel sic positum, ornaret tamen; cum dea sit ἰοχέαιρα) haberi nequit, siquidem Nymphas *supereminet omnes:* conspicuique adeo sunt humeri deae. Iam hoc quidem ornatius extulisse Homerum, negari nequit: Πασάων δ' ὕπερ ἥγε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα, Ῥεῖά τ' ἀριγνώτη πέλεται, καλαὶ δέ τε πᾶσαι, in quibus inprimis novissima verba praeclare dicta sunt. Recte itaque ab his abstinuit poeta Romanus. In versu autem 502 cum Homero certasse videri potest: cuius γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ reddidit: *Latonae tacitum pertentant gaudia pectus;* quod enim Homerus in medio collocaverat, ipse in fine subiecit. Est etiam hoc in artificio magnorum poetarum, ut in fine comparationis adiiciant adiunctum vel factum aliquod, quod illam notionem, ad quam illustrandam tota comparatio erat instituta, inprimis animo audientis infigit. Feliciter illud interdum ab aliorum sensu et opinione ducitur, aut a vi, quam res ad eorum animos et affectus habet. Ita h. l. praeclara Dianae species mirifice declaratur Latonae matris sensu, quae si mira-

tione filiae defixa fuit, quid de aliorum iudicio expectabimus? *Latonae tacitum pertentant gaudia pectus;* exsultat tacite et in sinu gaudet, animadversa hac filiae suae divina formae maiestate. Atque hoc decus Virgilius sibi conflavit ex illo, quod temere inter cetera adiectum repererat: γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ. Conf. imitationem Claud. R. P. II, 69 sq. In illis: *gradiensque deas supereminet omnes*, multi certarunt cum Virgilio. Statius I Silv. 2, 115 *Latias, metire, quid ultra Emineat matres, quantum Latonia Nymphas Virgo premit, quantumque egomet Nereidas exto.* Incessum Aeneae simili modo per Apollinis incessum declaratum videbimus inf. IV, 142 sqq. Iuvat tandem observare et hoc, post alios, nisi fallimur: in forma Didonis describenda uno epitheto defungi poetam: *pulcerrima Dido:* tam parum poeta ulteriore pulcritudinis descriptione immorandum sibi esse putabat: nec facile corporis formosi speciem per partes describere ullus poeta, si sapit, laborabit.

EXCURSUS XXI

De antiquo Italiae nomine.

I, 530 — 533. et III, 163 — 166. *Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt — Oenotri coluere viri; nunc fama, minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem.* Nomina Italiae omnia a Graecis venisse videntur; an inter incolas toti huic terrarum tractui nomen commune impertitum fuerit ac quale, ignorari, aut verius, nullum omnino ab initio fuisse, putamus. Ita enim fert rerum hominumque ratio ac mos, ut nomina non imponantur rebus nisi iis aut ab aliis aut inter se discernendis; adeoque nec terris ac regionibus imposita fuere nomina nisi hominum commerciis subnatis; ut aut diversarum stirpium ac gentium sedes designarentur, aut ut accolae ac fines dirimi ac regi possent. Inventa itaque terrarum nomina partim inter tribules ac populares, partim ab advenis. Prioris generis nomina, id quod ipsa rei ratio credere iubet, ad angustos tractus, quos

aliqua stirps, tribus, vel gens tenebat, spectarunt; alia nomina in his substitere, alia inde latius ad proxima quaeque loca proferri coeperunt. Aliter res se habere potuit in nominibus, quae ab advenis seu negotiandi seu visendi caussa fines ingressis invenirentur; quippe quae magnum terrarum tractum iam ab initio declarare possunt, dummodo, fines aut oram ac littus aut populum tam late protendi, primo statim aditu constabat. cf. Exc. II extr. ad lib. VIII. Potuit adeo isti terrarum tractui, quam Italiam appellamus, initio a certa orae maritimae parte vel loco facto, nomen impositum esse a Phoenicibus, quod tamen nunc ignoramus. Nomina, quae tenemus, Graecae fere originis sunt: verum Graeci non nisi exiguos littoris tractus ab initio cognitos habuere. *Saturniae* quidem nomen, quod Dionysius Halic. I, 34 putabat, vix fuit commune ac vulgare, sed est poetarum; etsi primo ad locum aliquem circa Tiberim spectasse dicitur: vid. ad lib. VIII Exc. II extr. *Hesperiae* nomen, terram ad occidentem sitam declarans, commune fuit cum Hispania; ut satis appareat, Graecis ex omni Europa primam innotuisse Italiam, nec nisi navigatione ad ulteriora facta, Iberiam quoque in notitiam venisse. Reliqua Italiae nomina, cum certo agro vel certae regioni, quam primum adierant vel coloniis frequentarant Graeci, essent propria, ad remotiores terras, modo angustius modo latius, tandemque ad totum hunc Alpibus procurrentem tractum fuere traducta. *Oenotria* ab initio fuit ager inter Lameticum s. Terinaeum sinum ac Scylacium, qui serioribus temporibus Bruttiorum erat. Appulerunt enim Oenotri Pelasgi in littore hoc Italiae interiore, atque Ausonibus hinc eiectis protulerunt fines suos primum versus Laum fluvium et Metapontum urbem, mox usque ad Silarum et Bradanum, forte etiam latius; Dionysius quidem hos ipsos Pelasgos ad Latium progressos Umbris Siculisque expulsis et cum Aboriginibus permixtos ea loca tenuisse narrat; sed ex opinatione ita statuens; cum non meminisset, alteram Pelasgorum multitudinem in mare Adriaticum evectam aliunde per Umbriam ad ista loca penetrasse. Propter cognationem tamen stirpis, aut etiam secundum illam Dionysio quoque probatam opinionem, Oenotri totam Italiam obtinuisse dici possunt et ipsa Italia *Oenotria*, uti a prioribus incolis *Ausonia*, et a Chonibus, Oenotrorum parte, *Cho-*

nia. Accuratius haec, etsi primis lineis, secundum Aristotelem de rep. VII, 10 et Strabonem VI p. 391 comparato Dionysio I, 11 sq. 35 sq. post Cluverium a nobis exposita sunt in *Guthriani* operis (*Allgemeine Weltgeschichte*) recensione T. IV. p. 75 sq. et al. Successit *Italiae* nomen, idque paullo serius: *nunc fama*, minores *Italiam dixisse ducis de nomine gentem;* Ergo Troiani saltem belli tempore in Oenotriae locum alterum Italiae nomen successisse, audierat Virgilius. Convenit hoc fere cum eo, quod Dionysius Halicarnassensis habet, XVII *γενεαῖς* seu aetatibus h. e. 459 annis ante bellum Troianum, Oenotros Italiam accessisse: etsi hoc coniectura tantum, neque ea satis probabili apposuisse videri debet: cf. Exc. IV ad lib. VII. Add. Commentat. *de fabulis Gr. inter Etruscos* in Tom. III. *Nov. Comm. Soc. Sc. Götting*. p. 35. 36. Ipsum *Italiae* nomen ab initio illi parti fuit proprium, intra cuius fines Oenotria principio includebatur, Antiocho Syracusio teste apud Strabonem VI, p. 391, et Dionys. Halic. I, 34. Ab *Italo*, qui ex regibus post Oenotrum gentis conditorem fuit, nomen ductum idem Antiochus tradiderat (v. loca laudd.); Hellanicus autem Lesbius cum Timaeo apud Gell. XI, 1 aliisque a *vitulis*, *ἰταλοῖς* (Leguntur eadem in Apollodoro II, 5, 10, sed v. Notas p. 400 sqq.); utrumque tamen coniecturae potius Graecanicae, quam acceptae a maioribus narrationis fidei, deberi videtur. Saltim hoc ex iisdem locis teneri forte potest, circa Herculis Thebani demum tempora Italiae nomen invaluisse. Omnino super nominis origine multa alia aut commenti sunt aut tradidere veteres. v. Serv. ad h. l. I, 533. adde his Bocharti somnia (*Canaan* I, 33). Siculorum regem appellat Italum etiam Thucydides VI. cf. Cluver. Ital. I, p. 10 sqq., qui tamen frustra conatur efficere, ut Italiae nomen Latio proprium fuisse videatur. Ceterum, quod in Servianis ad v. 532 lib. I legitur: Oenotria, *ut Varro dicit*, *ab Oenotro*, *Sabinorum rege*, videndum est, an a seriore manu inculcatum sit. Consentit enim cum iis, quae a Catone Anniano p. 6 traduntur.

EXCURSUS XXII

Auro inclusum ebur, marmor, argentum.

I, 588—593. *Restitit Aeneas, claraque in luce refulsit, Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.* Comparationem vulgo male institutam in altera editione deserueram: recte quoque adversus illam disputavit Meierotto V. C. in Dubiis p. 35. Primum conferenda cum h. l. inf. X, 135 sqq. Homer. Odyss. ζ, 229—235. ψ, 156. 162. De statua ex ebore, argento, vel marmore facta vix recte haec accipias; quorsum enim pertinere τὸ *circumdatus* dixeris? nam ad inaurandi artificium multo minus bene hoc referas. Cogitandum saltem de aculptura vel anaglypho. Enimvero accipere praestat simpliciter de ornamento aliquo vel cimelio, ex ebore, argento, vel marmore facto, quod intra aliam materiam, h. l. aurum, comprehensum et inclusum est, ut ita auri splendore repercusso interioris materiae candor et nitor tanto clarius effulgeat. Ad similem modum viri divina oris dignitate ornati species erat tanto magis insignis et praeclara, quod *nimbus fulgidus* eum circumdabat. Quod etiam multo magis patet ex altero loco lib. X, 135 sq. *Qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum* (auro inclusa) *Aut collo decus aut capiti; vel quale per artem* Inclusum buxo, *aut Oricia terebintho Lucet* ebur. Ascanius scilicet inter ceteros pugnantes conspicuus est oris nitore et pulcritudine. At Homerus, e quo uterque locus expressus, dum Ulyssem lotum et unctum nova corporis dignitate enituisse declarare vult, simpliciter *argentum auro inclusum* memorat, versibus tamen nitidissimis; inprimis ad declarandam notionem τοῦ· τῷ περίχευε χάριν, adhibet illud: Ὡς ὅτε τις χρυσὸν περιχεύεται ἀργύρῳ ἀνὴρ Ἴδρις — in quo argentum, h. e. ornamentum aliquod et ἄγαλμα, muliebris v. c. ornatus, ex argento, ferruminatione (κολλήσει, συναφῇ), inclusum auro, intelligere in promtu est: in quo argenti nitor ac candor inter aurum suavius ac vividius elucescit; auri enim rutilantis splendore repercusso argenti nitor multo magis efflorescit. Apparet ex his ipsis locis talem argenti aurique in uno opere consociandi usum ac morem viguisse,

et placuisse, Homeri saltem aetate: Talis erat calathus Helenae ex Aegypto apportatus Odyss. δ, 132 τάλαρον Ἀργύρεον· χρυσῷ δ' ἐπὶ χείλεα κεκράαντο. Talis erat crater ibid. v. 615. Omnino variis metallis vas vel utensile exornandi morem fuisse declarat v. c. lectus Ulyssis Odyss. ψ, 200. At eboris aurique, inprimis in anaglypho opere, miscendi mos a Graecis Romanisque est frequentatus. cf. Ge. III, 26. Coepit quoque *lignum ebore distingui, mox operiri:* Plin. XVI, 43 s. 84.

EXCURSUS XXIII

Teucri ad Sidonios accessus.

I, 619—626. *Atque equidem Teucrum memini Sidona venire, Finibus expulsum patriis, nova regna petentem Auxilio Beli: genitor tum Belus opimam Vastabat Cyprum et victor ditione tenebat.* Multa cum arte et sagacitate haec ex tragicorum fabulis ad maiorem rei probabilitatem traduxit poeta. Teucer, redux a Troia, a patre Telamone aspere acceptus, sive quod fratrem Aiacem non esset ultus, sive alia de caussa (v. Serv.), neque in insulam Salaminem admissus, sorte Phoebi accepta, profectus, novam Salaminem in Cypro condidit. Plures fuere huius argumenti tragicae fabulae. Nunc ea de re Helena Eurip. 89 sqq. 144 sqq. est consulenda. Extiterunt forte etiam lyrica carmina, unde Horatius I Carm. 7 expressit, nisi is Pacuvium ante oculos habuit. v. Cic. II de Or. 46. Iam Cyprum e Phoenicibus coloniis fuisse frequentatam, atque etiam ditione habitam, vel ipse insulae situs probabile facit. Forte tamen et historiarum monumenta tradiderant, a Tyriis vel Sidoniis, et quidem a Belo aliquo, Cyprum fuisse bello petitam. Paullo tamen licentius in his, iure quidem suo, versatur poeta. Facit Beli, Tyri regis, sedem *Sidonem*, quae tamen, Troianis saltem temporibus, suos reges ipsa habuit (cf. ad *Guthrium* T. I, p. 439). Paridem Sidonem venisse

et urbem evertisse, narratum erat in Cypriis, ut ex fragmento Procli Escurial. didici. Accesserat mox ad Cinyram Palamedes in Cyprum missus ad societatem belli petendam: quod ex eodem, ut suspicor, carmine narratur in Alcidamantis Or. in Palamed. p. 73. Fundus erat Iliad. λ, 20—23. Porro *Beli* nomen, tamquam mollius, recte praetulit poeta vero nomini, quod pater Elisae et Pygmalionis, Tyri rex, habuit *Mutgonis* vel *Matgeni* ap. Ioseph. in Apion. I, p. 927, *Mettinum*, *Mettem*, *Methrem* appellant alii, v. ad Iustin. XVIII, 4, 3. Adde Serv. ad Aen. I, 343.

EXCURSUS XXIV

De Ilione.

I, 653. *Praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim.* Ilionem inter Priami filias ab Apollodoro et similibus memorari non videas, ab Hygino tamen fab. 243 et 109 ex tragoedia scilicet Graecorum aliqua, quae interiit. Est ibi illa Polymnestori Thracum regi nupta, et ad eam frater Polydorus educandus mittitur. Etiam Pacuvii tragoedia hoc nomine fuit; et Accii *Ilionen* ex Nonio laudari videas, male ab aliis, etiam a Columna, inter Ennianas fabulas commemoratam. Ex ea dictum illud: *Mater te appello* e Cic. Acad Qu. IV, 27 et Horat. II Serm. 3, 61 notum. adde Serv. ad h. l. et III, 15. Laodicen frustra huc vocat Cerda, de qua v. Quint. Cal. XIII, 544 sqq. Tryphiod. v. 648 et Pausan. X, 26.

EXCURSUS XXV.

Implere amorem genitoris.

I, 716. *Et magnum falsi inplevit genitoris amorem.* Videamus paullo accuratius de h. l., in quo mihi dissentiendum est a doctiss. Interprete. Nam, quae prima legentis cogitationi occurrat, sententia esse videtur haec, ut Ascanius falsus desiderium patris, a quo absentiam filii impatienter ferente arcessitus erat, primis amplexibus et osculis expleret. Ita *magnum* amorem bene dixit, et *falsus genitor* est elusus, deceptus, vel simpl. cuius verus filius Amor non esset. *Implere amorem*, ut, *dolorem*, *luctum*, bene dicitur; communius *explere*. Burmannus tamen Corradum, qui ita exposuerat, reprehendit, alteramque rationem proponit, ut sit: *partes filii*, *patrem vehementer amantis*, *bene egit;* erga patrem amorem ostendit omnibus numeris ita perfectum, ut is crederet, esse verum filii affectum. Sane *amor genitoris* est etiam amor in genitorem; et ut *impleri officium* dicitur, cui satisfacimus, ita *amor* recte videtur dictus *impleri*, cum debitus amor praestatur. Sed primum toti rationi subesse aliquid coacti ac duri videtur; nec, quorsum *magnus* amor pertineat, dicere in promtu est; et Aeneae desiderium potius erat explendum, cuius omnia in Ascanio cura stabat et animus haerebat. Ceterum Servius locum obscure interpretatur, nec Donatus vel Pompon. Sab. quidquam iuvant.

EXCURSUS XXVI

qui. qualis. quantus.

I, 750 — 753. *Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa; Nunc, quibus Aurorae venisset filius armis; Nunc, quales Diomedis equi; Nunc, quantus Achilles.* Memnonis (de quo vid. Excurs. XIX sup. ad 489) *arma* nec apud Pindarum, nec apud Dictyn et Quintum quidquam habent praecipui. Apud Hesiodum Theog. 984 Memnon χαλκοκορυστὴς, sed hoc simpliciter *armatus*, ut passim alii heroes. Nisi itaque poeta fabulam parum nunc notam sequutus est, nec commentitium est, quod in Servianis legitur, a Vulcano facta fuisse ei arma; ad barbaricum exercitus Memnonii apparatum, a Troiano more diversum, referendum est. cf. Dictyn IV, 4 et 5. Quod nisi probare malis, accipienda verba sunt simpliciter, ut sit variata oratio pro vulgari: *multa rogitans — porro super Memnone, et Diomede et Achille.* Similis forma orationis Ecl. VI, 80. 81 *Quo cursu deserta petiverit, aut quibus ante Infelix sua tecta supervolitaverit alis*, pro, quomodo ille narraverit, quemadmodum Philomela primum in solitaria loca fugerit, mox vero, in hirundinem mutata, pristina sua tecta iterum petierit, et circum ea volaverit. Sed, ut in nostro Aeneidis loco rationi propositae non satis confidam, facit primum, quod etiam supra v. 489 *nigri Memnonis arma* memorata singulare quid de armis eius innuere videntur; tum in hoc ipso loco v. 752 *Diomedis equi* subiecti similiter certa aliqua ratione sunt dicti, etsi nec, illi quidnam praecipui habuerint, dicere in promtu est. Si equi sunt currus, quos Sthenelus regebat: Iliad. δ, 366. 367, non memini ulla insigniore laude eos a poeta commendari. Sin equi sunt Rheso caeso abducti: sup. v. 469 sq., ii Rhesi erant dicendi, non Diomedis; qui etiam aliis equis, Aeneae abductis, superbiebat in ludis funebribus Pa-

trocli, Iliad ψ, 290 sq. Quod Servius Diomedis equos a Diomedis Thracis equis carnivoris originem ducere dicit, inter Grammaticorum acumina referendum esse videtur. Tandem *quantus Achilles*, quam magnus corporis viribus et animi virtute.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER SECUNDUS

ARGUMENTUM

Didonis voluntati morem gerens Aeneas, excidii Troiani seriem narrat; ea est huiusmodi: Graeci decimo belli Troiani anno attritis iam viribus, virtutique diffidentes, ad dolum confugiunt: nocteque ea, quae urbis incendium antecessit, fugam simulantes, circa Tenedum latitant, relicto in agro Troiano equo ligneo tantae magnitudinis, ut portis urbis recipi non posset, eius utero lectissimum quemque procerum includunt. Troiani partim fraude Sinonis impulsi, partim Laocoontis supplicio territi, diruta muri parte, equum in arce statuunt 1—249. Nocte intempesta Graeci a Tenedo profecti, per eam muri ruinam, qua equus erat introductus, urbem invadunt. Sinon reserato equi utero armatos

emittit: omnia ferro flammisque foedantur —267. Aeneas interim ab Hectore in somnis admonetur, ut sibi fuga consulat, deosque patrios incendio eripiat — 297. Ille tamen, honestam mortem turpi fugae praeferens, frustra in arma ruit: satis feliciter primus impetus succedit Troianis, donec Coroebi consilium secuti, sumtis Graecorum armis, suorum telis obruuntur — 437. Interea Priami regia oppugnatur, Priamusque ipse a Pyrrho Achillis filio interficitur —558. Aeneas itaque frustra tentatis omnibus, cum iam nihil spei reliquum esset, sacra Anchisae patri committit, eoque in humeros suos sublato, assumtisque Ascanio filio Creusaque uxore, fugam arripit — 728. Graeci a tergo insequuntur. In eo tumultu Creusam uxorem amittit: cuius quaerendae caussa per totam urbem oberranti obvia fit uxoris Umbra, virumque mortis suae certiorem facit — 794: ipse ad socios revertitur; quo iam magnus virorum mulierumque numerus confluxerat, eius auspicium, quocunque terrarum abducere vellet, sequi paratus.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.

Hic et tertius liber Episodium de Troiae excidio Aeneaeque erroribus complectuntur, quod praeclare poeta intexuit, quippe cum Aeneae fatis inprimis coniunctum, et ad admirationem excitandam natura sua et magna rerum inter homines fama eximie aptum. Quod autem Aeneae narrantis partes tradidit, in eo illud commodi assequutus est poeta, ut tota narratio habeat maiorem auctoritatem, magisque miserationem faciat, cum ab eo exponantur res, qui earum *pars magna* fuit ipse; Delectus porro rerum ita relictus erat poetae, ut proferre tantum ea liceret, quae vel movent inprimis vel ornatum admittunt; Tandem ipse audientium consessus post sollennes epulas, et Didonis in Aenea haerentis vultus, habet, quod legentis animum quodammodo afficiat. Noctem ipsam, iam provectam, habere quoque, quod mentem teneat, putabat Trappius. Est hic liber inter perfectissimas operis partes ipsius

Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
Infandum, Regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai; quaeque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando

3. DOLOREM;

2 *Ab alto est* Medic. Pierii. 3 *renovare iubes regina* Hamb. pr. 4 *opis* Hugen. 5 *ipsa* Franc.

poetae iudicio habitus; quippe quem cum quarto et sexto Augusto speciminis loco praelegerit. v. sup. T. I Vita V. c. 12. §. 46 sq. Quem autem ex antiquioribus poetis ante oculos habuerit Virgilius in excidio Troiae exponendo, disputatum est in Excursu ad huius libri princ. scilicet Iliadem parvam cum Euripidis tragoediis.

1. *Intenti ora tenebant*, ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Aeneam. Mox v. 2 *altus* tantum ornat. Et erant tricliniares lecti magnificentiae caussa alti; accedebant pulvini.

3. Cf. Odyss. ι, 12 sqq. et η, 241. 242, sed in Virgilio omnia ornatiora; *ut* v. 4 ornate pro: narrando, ut *regnum Troianum everterint Achivi*, dixit, *eruerint*, et *Troianas opes*, et *regno* adiecit epitheton, *lamentabile*, quod lamentabile exitium habuit. Eadem expressit Statius suo more Theb. V, 28 sqq.

6 sq. Reluctatur Aeneas narrationemque principio deprecatur: nimium enim sibi animum iri commotum harum calamitatum recordatione, quas ne Achivi quidem, cladis auctores, sine lacrimis narraturi sint; noctem praeterea extremam (cf. Od. λ, 329 sqq.) vix longam narrationem ferre. — *quorum pars magna fui*, quarum calamitatum magna pars me ipsum attingit, ad me spectat. Nam praecedit *miserrima*. Alias is, qui princeps in rebus agendis est, erit *pars rerum*. (*fando;* attende rariorem Gerundii usum: quis, q u u m talia f a t u r, t. a. l. Liv. VIII, 17.: „Novi deinde consules a veteribus exercitu accepto ingressi hostium fines, p o p u l a n d o usque ad moenia atque urbem pervenerunt." id. XXI, 34.: „Hannibal nec temere

Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulixi,
Temperet a lacrimis! Et iam nox humida coelo
Praecipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Troiae supremum audire laborem;

7 *diri* Goth. tert. *Ulixi.* vulgo *Ulyssei.* Franc. *Ulixis.* Goth. pr. et tert. et edd. nonnullae *Ulyxei.* At *Ulixi* scriptura est Medic. Romani aliorumque codd. etiam Prisciani apud Heins. scilicet pro *Ulixei*; Sic *Oronti* I, 220. inf. 30 *Achilli.* cf. ad Ecl. VIII, 70. (vid. V. L. ad Aen. I, 30. *Wr.*) Habet scriptura *Ulixes* vel *Ulixeus* auctoritatem codd. (v. ad Ovid. Epp. I, 1) non rationem: nam ex Ὀδυσσεὺς saltem fieri debuit *Ulysseus.* (*Ulixes*, non *Ulysses*, si codicum fidem sequimur, constanter dixisse veteres Romanos nobis persuadebimus; vid. V. L. ad Ecl. VIII, 70. et quos laudat Sillig. ad Cir. vs. 57. Palatinus tamen *Ulissei* suo more. *Wr.*) 8 *Temperat* God. et Goth. sec. 10 *Sed cum* Hamb. pr. *Et si* Franc. *agnoscere* Gud. cum aliis vett. apud Pierium. *cognoscere tantos* Graev. in marg. vel *c. rerum.*

credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respondisset." Silius Virgilium imitatus II, 651. sq.: „quis tristia fata piorum Imperet evolvens lacrimis." Interpres Maii ad vs. 81.: „Supra vero *Quis talia fando* activo modo pronunciat." *Wr.*) *Myrmidones* et *Dolopes* ad Achillem et Neoptolemum eius f. spectant. vid. Iliad. β, 684. cf. inf. 29. *durus* autem Ulysses, ut *saevus* III, 273 (melius h. l. quam, si *patiens*). *miles Ulixi*, h. e. Ithacensium aliquis. (Sed compluribus aliis Ulysses praeter Ithacenses populis imperabat. cf. Hom. Il. β, 631—35. *Wch.*) Mirum est, quod de Achemenide (vide lib. III, 614) hoc accepisse Asinium Pollionem memorant Servius et Pomponius. Imitatus h. l. Silius II, 650 sqq.

8. 9. Nox descendit in Oceanum, quasi cursu per medium coelum ab occidente ad orientem facto; (recte monere mihi videtur Wakef. ad Lucret. V, 623.: „In Heynii enarratione, si voces converteris, et *oriente* ponas pro *occidente*, vicissimque *occidentem* pro *orientem*, omnia se rectissime habebunt." *Wr.*) inde et sidera *cadunt*, occidunt. Vid. Excurs. ad h. l. cf. IV, 351. 352. *Suadent sidera cadentia* somnum elegantius, quam, invitant ad somnum.

Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit;
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi,
Ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte
Aedificant, sectaque intexunt abiete costas;

12 *luctumque* sec. Moret. Parrhas. et ed. Ven. praeter aliquot codd. Pier. et Donatum, quod mireris Burmannum probasse, inprimis post Catroeum; nam est vulgare et tenue prae altero, ubi de horrore (h. l. ex recordatione rerum tristium; itaque *luctus*) et aversatione rei ingratae et molestae agitur. Quod proprie de membris vel de sanguine dicitur, ad animum transfertur. (vid. Not. *Wr.*) *luctus* Carisius habet, notante Pierio. (— 13. *factis* a m. pr. Medic. *Wr.*) 15 *divinae* Menag. pr. 16 *factaque* Ven.

11. *Supremum laborem*, cladem, ipsum urbis excidium. Mox *refugit*, ad formam aoristi, exquisite, cum in re, quae per plura momenta durat, etsi vulgari usu praesens frequentetur, praeteritum tamen non minus locum habeat. Locum expressere alii, v. c. Seneca Agam. 416 sqq. (ubi verbum *refugit* cum infinitivo *loqui* pariter construitur, ut h. l. *animus refugit* cum infinitivo *meminisse*. *Wch.*) E Ciceronis Phil. XIV expressum versum volebat Muretus Var. Lect. V, 3. Saltem similia sunt: *Refugit animus, P. C. eaque formidat dicere, quae —.*

13. *Fatis repulsi:* quoniam fatale erat, non nisi post novem annos Troiam capi. v. Iliad. β, 313 sqq. 15. 16. (De partic. *labentibus* vid. Q. V. XXVIIII, 1. *Wr.*) De equo Troiano vid. Excurs. ad h. v. *Instar montis*, ad montis magnitudinem; breviter magnam imaginem rei animo obiecit, statim ab initio. (Waardenburg in Opusc. p. 170.: „Ne cui enormis videatur haec comparatio, meminerit ille, hominum quoque corpora ingentia cum montibus fuisse comparata, velut Cyclopum Hom. Od. IX, 191 sq. Callim. H. in Dian. 52. Laestrygonum reginae Hom. Od. X, 113. Idem et alibi imitatur Virg. Aen. IX, 674.: *Abietibus iuvenes patriis et montibus aequos.*" *Wr.*) *Palladis arte*, ὑποθημοσύνῃσι. — τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ. Odyss. ϑ, 493. *intexunt costas abiete secta*, h. e. trabibus abiegnis, tan-

Votum pro reditu simulant: ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt caeco lateri, penitusque cavernas
Ingentis uterumque armato milite conplent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant,
Nunc tantum sinus et statio male fida carinis.

22. MANEBANT; 23. SINUS,

18 *dilecta* Gud. a m. pr. (quod Cortius, suo more, defeodit ad Lucan. III, 181.; vid. supra V. L. ad I, 211. *Wr.*) 20 *ingentis* Heins. scripsit cum veterrimis et Prisciaoo. 21 *Tenedus* Rom. cum al. antiquis apud Pier. 22 *manerent* Bigot. (Hoc et proximo vs. non satis commode interpungebatur. Semicolon, quod erat in extr. vs. 22., aptiorem post *Insula* locum inveniret; nam quae post hoc voc. leguntur, quum comparatiooem prioris cum posteriore huius insulae statu contineant, artius sunt cum subiectis, quam cum praegressis iungenda. Vs. autem 23.

tum ad declarationem ulteriorem τοῦ *aedificant* spectat. *intexunt* simpl. est *texunt*. *Texere* autem de trabibus iunctis et in fabrica e ligno, inprimis navium, frequens est. v. Cerda. cf. infra 112.

17. Sparserant famam, equum hunc Palladi esse positum, votis pro reditu susceptis. Hoc, ut poeta, extulit. Servius *votum* pro participio habet, id est vovisse pro reditu. Ibidem: *Accius in Deiphobo inscriptum dicit: Minervae donum armipotenti Danai abeuntes dicant.* cf. Hygin. f. 108 et ibi not. Quod hic ex voto equus dicatus dicitur, non repugnat iis, qui ad Palladem placandam exstructum dicunt Quint. XII, 38. 370. In idem etiam consentit Virgil. infra v. 162 sq.

18—20. Ductores Danaum *sortiti*, sortitione facta, *includunt huc caeco lateri*, h. e. in latus, h. e. corpus equi occultum, in quo occulti latere poterant, *delecta virorum corpora* exquisite pro, *viros delectos;* hoc idem declarative exornavit in iis quae subiicit: *penitusque cavernas milite complent.* Ornate omnia pro, equo huic includunt delectos viros. (Ad constructionem conf. Ge. II, 76.:

Huc se provecti deserto in litore condunt.

comma, quod erat post *sinus*, sustulit Wunderlichius, causamque eius rei reddidit in Praefat. p. VIII.; commate enim interposito, nullum sensum inesse verbis *Tenedos insula est sinus*; illo igitur sublato, et appositione *male fida* ad *sinus* retracta, iungi iubet: *insula est sinus male fidus*, h. e. habet, praebet sinum male fidum. Non raro enim *esse* id dici, quod habeat tantum. *Wr.*) 24 *proiecti* Longob. sed est: *huc provecti condunt se*. In Goth. tert. *condunt* in marg. vel *ponunt*. (*in* deest Alb. *Wr.*)

Huc germen includunt. Wch. — de his: *huc - caeco lateri* cf. V. L. ad Ecl. I, 54. *Wr.*) Fuerunt autem Ulyssis praecipuae ea in re partes. Odyss. ϑ, 494 Ὅν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν δόλον ἤγαγε δῖος Ὀδυσσεύς, *duxit, fecit, ut duceretur in arcem*, et sic ceteri, ut Quintus XII, 22 sq., apud quem Calchas vates primus fraudis auctor est, modum et rationem fraudis Ulysse subiiciente, at apud Tryphiod. 44 sqq. Helenus Troia profugus. Tandem observasse non poeniteat, quam ornate poeta equum extulerit eiusque notionem quam mirifice variaverit; quod iam Serv. ad v. 230 et Cerda ad h. l. monuit, ut *cavernam, uterum, latebras, curvam compagibus alvum* et sic porro.

21—23. *Tenedos* insula, olim *Leucophrys*, agro Troiano praetenta XL stadiis a continente abest. *dives opum* propter incolarum divitias; nisi ad templum maxime Apollinis Sminthei respicit, quod in insula erat, Iliad. α, 38. Eodem, quod *notissimam* (*fama* poetice ornat) vocat, pertinere puto. (multa loqui facit heroicae aetatis homines Virgilius, quae ipsi magis, quam illis conveniunt; nempe quae ad res Troicas spectant, ea, posteriore aetate summorum poetarum carminibus celebrata, iam omnibus erant notissima. *Wr.*) nunc tantum *sinus et statio*, h. e. ea vastities in insula facta, ut ea hoc uno nota sit, quod *naves* tempestate iactatae in littorum recessu, quem *sinum* appellat, *stationem*, etsi *parum tutam*, habeant. Eodem mox spectat *desertum littus*, quo condunt se Achivi. Dubitatum esse video, verene haec et ex natura situque locorum dicta sint. Nunc autem per eos, qui haec loca adierunt, in compertus habeo, ex locis illis, quae Ilii vestigiis assignari solent, (*Bunarbaschi*) Tenedum haud dubie prospici; et esse in eius

Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
Panduntur portae; iuvat ire, et Dorica castra
Desertosque videre locos litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles;

25 *Vos et abisse* ed. Ven. *ventoque petisse* Menag. pr. et Leid. *abisse* et *petisse* etiam in Rumano. 26 *solvit longo se* Moutalb. *se* deest Muret. sec. *posuit se* Schol. Horat. IV Od. 6, scilicet explicuerat per *posuit luctum*. 27 *ad Dorica c. Desertosque locos, litusque videre relictum* Wittian. (Nutat Servius τὸ κακέμφατον in his „Durica castra;" et fugiebant veteres vel maxime obscenitatem ex eiusmodi coninnctinne nascentem; vid. Cic. Orat. c. 45. Quintil. Instit. VIII, 3, 45. Aliud est *caeca caligine* infra III, 203. Cfr. etiam Cic. Epist. ad Fam. IX, 22. et Qnintil. l. l. §. 46. Quare malim hic et infra VI, 88. *Doria castra* legi; et sic crebro talia, quale *Maeoticus*, *Troicus*, in libris mss. inveniuntur pro *Maeotius*, *Troius*, et alia similiter; recte etiam *Achaia* pro *Achaica* vs. 462. revocari videtur; vid. Weichert. *Poetar. Latinor. Vitae et Carm. Reliquiae* p. 322. sq. Not.; nisi forte haec forma, *Dorius*, *Δώριος*, in sola re musica sedem habet; sed Pindarus Nem. V, 69. Heyn. *Ἰσθμὸν Δωρίαν*. Isthm. II, 22. *Δωρίων σελίνων*. Quod si *Dorica c.* scripsit Virgilius, id fortasse ita tueri licebit, ut dicas *a* literam in *castrum* natura brevem fuisse, non longam, ut in *pāstor*; vid. Villoisun. Prolegg. ad Homeri Il. pag. VI. Non tamen effugiet poeta hanc reprehensionem, quod ex hac iunctura ingratus exsistit sonus; sed eius rei passim inveniuntur exempla; vide V. L. ad Aen. V, 71. et quae attulit Obbarius in Seebod. Nov. Bibl. crit. T. V. Vol. I. p. 183. *Wr.*) 29 *scaevus* Franc. ut al. *Ulixes* pr. Hamb.

littore australi stationem navium, quae earum conspectum oculis ex Ilio prospicientium eripiat.

25—30. *Mycenas* pro vulgari, Graeciam. *vento*, vento secundo. (At *vento petere Mycenas* est omnino navibus advehi Mycenas. Similis compositio est apud Val. Fl. I, 391.: *remo petere Colchos*. Adde Aen. IV, 381. *Wch.*) *omnis Teucria* sc. *gens*, ait *Serv.*, omnes utique Troiani. Malim de *regione* accipere. Sic *Dardania*, v. c. 282, pro ipsis Teucris. *solvit se luctu:* exquisitius quam solvere, deponere, finire luctum. *solvere* autem de *luctu* dictum, quoniam dolor, tristitia, moeror, congelare, contrahere, adstringere, vincire,

Classibus hic locus; hic acie certare solebant.
Pars stupet innuptae donum exitiale Minervae,
Et molem mirantur equi; primusque Thymoetes

30 *acie* Heins. e melioribus, inprimis Rom. Medic. Gud. vulgo *acies*, quod praeter codd., inter quos omnes Gothani. (et Palat. *Wr.*) Rufinianus de Schem. Lex. p. 33, nec non Pomponius Sabinus agnoscunt. Burmannus utrumque illustrat. Sed dicendum: *hic acie certare solebant* esse exquisitius adeoque poeta dignius; alterum prosaicum. 32 *Thymoetes* varie corrupta vox in libris. v. ap. Heins. et Burmann. Sed est Θυμοίτης.

dicuntur. cf. Burm. (sed hoc est *solvere luctum;* at *solvere se luctu* valet: liberare se a luctu. *Wr.*) — 27. *Dorica castra.* Habet hoc a serioribus poetis. Homerus Achaeos, Argivos vel Danaos, memorat. *Dorum* nullae fuere opes, nisi postquam cum Heraclidis in Peloponnesum descenderant, LXXX annis post Troiam captam. Porro observa poeticum ornatum v. 27. 28. pro, *castra deserta et relicta.* Homerus etiam hoc addit, castris ab ipsis Achivis fuisse ignem subiectum, Odyss. ϑ, 501. Sequitur id Quintus Cal. XII, 331 et 30, Tryphiod. v. 138. 207 sqq. et ceteri. 30. *classibus*, h. e. navibus in terram subductis. cf. Fabrett. ad tab. Iliac. p. 323. *Dolopum* v. ad v. 7. Sequitur autem poeta eos, quos Eustathius memorat Dolopes Myrmidonibus Achillis accensos credidisse: etsi Iliad. β, 684 non memorantur. (Divisio per adverbia *hic* — *hic* contrarium mihi flagitare videtur. Haud scio an serioris Graecorum historiae fidem secutus plus Dolopum viribus, quam Homeri aetas, tribuerit Virgilius. *Wch.*) At sub Pelei ditione Dolopes fuisse, quibus Phoenix praeficitur, intelligitur ex Iliad. ι, 480. *tendebat*, tentorium habebat. militare verbum. cf. Cerda. Ceterum comparandus cum poetae verecundia notus Ovidii lusus Epist. I, 31 sqq. *Atque aliquis posita monstrat fera praelia mensa — Hac ibat Simois* etc.

31—34. In *stupet* — *mirantur* male argutantur; est poetis utrumque idem, et iungunt talia, modo ad varietatem orationis et copiam, modo ad ornatum vel vim addendam, eadem notione aliter atque aliter exposita. (re vera prius stupent, qui fuit primus equum hunc conspicientium affectus; stupo-

Duci intra muros hortatur, et arce locari;
Sive dolo, seu iam Troiae sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
Praecipitare iubent, subiectisque urere flammis:
Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria volgus.

37. SUBIECTISVE

33 *inter* Ven. *infra* sec. Moret. *in arce* qu. Moret. 34 *manebant* pr. Hamb. *parabant* alter. (idem se in duobus Mss. invenisse testatur Cortius ad Lucan. VI, 783. *Wr.*) *volebant* Montalb. sed vide Burm. Trappius, non adeo inelegantis vir iudicii, versus malebat sic disponi: *Et molem — Sive dolo — Duci intra*, quod mollius quid habere ipsi videbatur. Recte quidem. Sed, ut nunc est, gravior est oratio. 35 *m. s. surgit* sec. Hamb. ex I, 582. pro *menti*, *cordi* Goth. tert. 37 *iubent* habet codd. et grammaticorum auctoritatem; non minus tamen gravis est fides τῷ *iubet*. v. Heins. (*iubent* vera est lectio; vid. Q. V. VIII, 5. *Wr.*) Mox legebatur: *subiectisque u. f.* Recte inter Serviana: — *disiunctiva, quae hic esse debuit*, mox tamen: — *Antiqua tamen exemplaria* ve *habere inveniuntur.* Nec dubito, *ve* esse scribendum: etsi passim viri docti repugnant et *que* disiunctive poni aiunt. Nam diversa haud dubie inter se apponuntur. Ita et ἠὲ — ἠὲ Odyss. l. c. (Revocavi librorum mss. lectionem *subiectisque*; rationes expositas videbis Q. V. XXXIIII, 1. et XXXVI, 10. Consentit Wunderlichius, laudans Tibull. I, 9, 49.: „Illa velim rapida Vulcanus carmina flamma Torreat, et liquida deleat amnis aqua.“ Item Iahnius, lectorem ad ea remittens, quae ipse scripsit ad Ge. I, 441. et ad Horat. Sat. II, 3, 157. — 39. *volgus* Palat., etiam Medic. a pr. m., *vulgus* a sec. *Wr.*)

rem secuta miratio. Qui stupet, ita movetur subita aut magna aliqua re sensibus vel animo obiecta, ut rationem ad illam considerandam adhibere non statim possit; quam adhibet, qui miratur. *Wr.*) *innuptae*, epitheton manifeste expressum ex Eurip. Troad. 536 χάριν ἄζυγος (h. e. ἀγάμου, παρθένου), h. l. tantum ornat; ad rem nihil facit. *donum Minervae*, h. l. quod oblatum Minervae: *Serv.* etsi serius hoc comperiunt Troiani inf. 183. (vid. de hoc usu vocc. *donum* et *munus* Eleg. ad Messal. p. 44. *Wr.*) Sapientius autem Virgilius de equo consilia inire

Primus ibi ante omnis, magna comitante caterva,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce;
Et procul: O miseri, quae tanta insania, cives?
Creditis avectos hostis? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Ulixes?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
Aut haec in nostros fabricata est machina muros,

42. PROCUL, O

40 *ante alios* aliquot Pieriani. At Goth. alter: *primus ibi iuvenum*, notabilis lectio. Sic enim durum illud, quod τῷ *ante omnes* inhaerere videbatur, sublatum esset; et possit hoc ex glossa irrepsisse videri; iungendum adeo: *iuvenum magna c. caterva.* (*iuvenum* adscitum ex I, 497.: „magna iuvenum stipante caterva.“ Bene habet vulgata lectio: cfr. infra V, 540.: „Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.“ Ge. II, 475.: Me vero primum dulces ante omnia Musae Accipiant.“ Aen. III, 321.: „O felix una ante alias Priameia virgo.“ *Wr.*) 41 *Lauchoon*, *Laochon*, *Lachoon*, *Laucon*, hic et infra, aberrationes. codd. *Laucoon* Medic. semper. (vid. Weichert. *Poetar. Lat. Vit. et Carm. Reliq.* p. 76. sq. *Wr.*) Et v. 230 *Laocounta* Dorvill. 42 *infamia* alter Menag. sollenni varietate. *Burmannus.* 43 *aut illa* Goth. alter et tert. 44 *et sic* Menag. pr. 45 *hic* sec. Moret. *incluso* Wallian. 46 *Aut haec.* Vide an accommodatius sit: *atque haec.* Nam pro diversis haberi nequeunt. (non possunt haec pro iisdem haberi;

Troianos facit, antequam in arcem deductus erat, quam apud Homerum deducto iam in arcem equo: Odyss. ϑ, 504 sqq., e quo loco pleraque hic expressa. *Thymoeten* nominat ex auctoritate Euphorionis, quantum quidem ex Servio ad h. l. constat: fuit is inter senes Iliad. γ, 146 recensitos. Apud Quintum II, pr. Penthesilea caesa suadet urbem relinquere. (*dolo*, quia uxore filioque per Priamum occisis iustam causam proditionis habere Thymoetes videbatur; vid. Serv. *Wr.*) — *arce locari*, puta in templo, tamquam manubias.

35—39. Ornate singula. Capya et quibus melius consilium placebat. *tentare* exquisite pro explorare equi cavitatem. *Vulgus scinditur in studia contraria*, in diversas partes; additur

Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
Aut aliquis latet error; equo ne credite, Teucri.
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus inque feri curvam conpagibus alvum

haec machina in muros nostros fabricata est, i. e. utentur hac machina, ut ex ea, tamquam ex turri, urbem impugnent! — *vestros* Alb. *Wr.*) 47 *domus* Leid. 48 *nec c.* aliquot. Donati auctoritate a nonnullis male distinguitur: *latet error equo*; *Ne.* v. Heins. et Pier. (Utriusque distinctionis mentionem facit Servius; in cod. Medic. *equo* superioribus adiungitur. *Wr.*) 49 *haec dona* Parrhas. (*ferentes* Medic. *Wr.*) 50 *validis contorquet viribus* sec. Moret. 51 Quantopere veteres Grammatici in *feri* trepidarint, ex lacinia intelligitur, quam Pomponius h. l. ex vett. Scholiis servavit: FERI, *id est, equi, nam lib. VII*, 489 *ferum appellat cervum. Apronianus legit* Ferit, pro *percussit curvam alvum in compagibus* (hoc in Cod. Mediceo habetur, quamquam a nemine adhuc notatum). *Alii le-*

ad ornatum, *incertum.* *Capys* videtur esse is, qui mox inter Aeneae comites fuit: sup. I, 183. X, 145.

40 De Laocoonte v. inf. 201. sqq. *primus ante omnes*, quia sequitur, *magna comitante caterva*, quam turbam ille decursantem *ardens* ira antevertebat. cf. Burmann. *Arx*, Πέργαμος ἄκρα. unde prospectus versus littus.

46. Ut sit pro turri rotis subiectis muro admoveri solita, ut demisso ponte escensus fiat in murum. — 47. Ut, qui inclusi sunt, ex ea, tamquam ex turri, speculari urbem et desuper ex altiore loco in muros desilire possint. *error* mox pro fraude, exquisite. (*aliquis*, i. e. alius quis; quam significationem fuit qui falso huic voc. tribui contenderet; Aen. IX, 186.: „Aut pugnam, aut aliquid iam dudum invadere magnum Mens agitat mihi.“ Cic. de Rep. I, 18.: „observat Iovis Cum capra, aut nepa, aut exoritur nomen aliquod beluae.“ id. de Orat. II, 42.: „Plura enim multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut laetitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis.“ Cfr. etiam Schaefer. ad Soph. Trach. 390. *Wr.*) 49. H. e. habeo Danaos suspectos etiam, cum ultro offerunt dona.

50. *Validis viribus* pro magnis. Mox ornatissime iterum

Contorsit. Stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.
Et, si fata deum, si mens non laeva fuisset,
Inpulerat, ferro Argolicas foedare latebras;

gunt Feri, *ut sit ferus, feri, pro equo, ut fera, ferae,* pro *quadrupede. Alii legunt Feri, ut sic sit, id est feram, propter verba similiter cadentia* (ut sit pro *feram curvam alvum*) — Porro *feri c. compaginis a.* MS. Prisciani p. 134 notatum in Collect. Sax. *alvom* Gud. 52 *Intorsit* sec. Rottend. quod defendi possit. *recuso* Reg. a m. pr. et tert. Mentel. cum binis Goth. *recluso* pr. Hamb. et sec. Moret. perperam. 53 *sonitumque* Bigot. ex interpret. *catervae* Sprot. pro var. lect. quod prima fronte arridere potest, si v. 243 memineris: *utero sonitum quater arma dedere.* Sed nec *gemitus* nec *cavae* respondent. 54 *non coeca* duo Guelph. in Collect. Sax. 55 *Impulerant* Hugen. male. *tentare latebras* Hamb. pr. pro var. lect. repetitum, ut Burmann. monet, ex v. 38. *aperire* Hamb. sec. *fodere* Goth. tert. ex interpretatione. v. not.

equum ligneum declarat. In *latus* et *alvus*, quae in unum iuncta, non est argutandum. Iunguntur a poetis synonyma sine omni subtilitate. (ita tamen, ut alteri nomini addatur aliquid, quod vel ad plenam notionem desideretur, aut ad ornatum pertineat, ut h. l. *curvam;* et *in latus et curvam alvum* i. q. *in curvum latus.* Vid. etiam Q. V. XXXIII, 5. *Wr.*) Etiam Tryphiod. 61 *Ποίει δ' εὐρυτάτης μὲν ἐπὶ πλευρῆς ἀραρυῖαν Γαστέρα.* Infra v. 231. *tergum* ponitur. In partium ac formarum generumque designatione summam libertatem orationis poeticae indoles ac ratio fert. *ferum* exquisite dixit pro equo, ut docent Lexica et viri docti ad Phaedrum. cf. h. l. Cerda ac Petron. 89, 12. (ita infra V, 818.: „spumantiaque addit Frena feris." *Wr.*) *alvus curva compagibus* h. e. ex compage lignorum curvorum. *stetit tremens,* pro contremuit. *utero recusso,* repercusso. *cavernae* doctius quam caverna h. e. equus cavus, κοῖλον δόρυ. Odyss. ϑ, 507. (*cavae cavernae* vix ferendum, nisi iunxeris *cavae insonuere,* i. e. cavum quid sonuere; sic infra V, 866.: „Tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant." Ge. IV, 370.: „Saxosusque sonans Hypanis." Aen. VII, 141.: „Hic pater omnipotens ter caelo clarus ab alto Intonuit." Vid. etiam V. L. ad IV, 443. V, 24.

Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneres.

56. STARES

56 *staret et maneres*, hoc a m. pr. Medic. ad Servianam normam: „Si *staret* legeris, *maneres* sequitur, propter ὁμοιοτέλευτον.“ Etiam alii codd. variant. v. Heins. Sed *stares — maneres* Romanus, omnes Pier. aliique probi codd. Pomponius Sabinus haec habet: *staret* et *maneret* legit Apronianus. Esset tamen hoc altero vulgarius. (*staret — maneres* antiqua est Medicei lectio, *t* litera minio superscripta, ut fieret *maneret*. Heinsius quid in singulis libris invenerit, non potest ex eius nota plana cognosci; certe Mentel. pr., optimae notae codicem, cum Mediceo consentire inde discimus. Lips. obl. *stares — maneres*, sed liquido apparet prius in eo scriptum fuisse *staret*. Ac vix est dubium, quin mutata verbi persona turbas h. l. excitaverit; mutata autem a poeta videtur tum ad τὸ ὁμοιοτέλευτον, minime conveniens huic loco, evitandum, tum quo verius animi affectum exprimeret; nam nihil in urbe Troia vel augustius vel Aeneae carius, quam domus Priami. Atque *staret* ut reciperem, movit me etiam locus consimilis VII, 684.: „quos dives Anagnia p a s c i t, Quos Amasene pater;“ ubi idem a nominativo ad vocativum transitus antiquam lectionem, sed in paucis admodum libris, obliteraverat. *Wr.*)

et ad VIII, 559. praetereaque Heyn. Not. ad II, 487. Imitatur Virgilium Lucanus III, 418.: „Saepe c a v a s motu terrae mugire c a v e r n a s.“ *Wr.*) *gemitus* pro sonitu resultante.

54 sq. *Et — impulerat.* Et sane impulisset Laocoon Troianos, effecisset, ut equi latera refringerent, puta securi impacta etc. et interiora aperirent. Enimvero, *ecce manus iuvenem* etc. *si fata deum non fuissent* h. e. si fatale non fuisset (*Αἶσα γὰρ ἦν* etc. Odyss. θ, 511. Quintus Cal. Palladem nominat XII, 387). *mens laeva*, stultitia Troianorum. v. Ecl. I, 16. Forte tamen melius iunxeris: *mens non laeva* h. e. sana, si fatum et mens sana fuisset. *si fata fuissent* inf. v. 433. cf. III, 16. (Recte Wunderl.: „*Si fata d. fuissent*, ut detegerentur insidiae.“ Neque *impulerat*, si accurati interpretis partes implere volebat Heynius, explicandum erat per *impulisset; impulerat, si fuissent:* a t n o n f u e r u n t, ergo non potuit impellere; *impulisset*, *si fuissent:* si fuissent, u t e s s e p o t e r a n t, poterat fieri, ut impelleret. Vid. Not. ad IV, 19. *Wr.*) *Argolicas latebras*, equus quo latebant Argivi. *foedare*, exquisite pro lacerare, ut aliis in locis de vulnere, aut mutilato corpore, ut

Ecce, manus iuvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae: qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Troiamque aperiret Achivis,
Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certae occumbere morti.

57 *manu* Moutalb. *iuvenum* duo apud Burmann. cum Rufiniano edit. Steph. male. (*vinclis post terga ligatum* Alb. *Wr.*) 59 *Dardanidem* sc. regem, apud Barth. Advers. XII, 2, e quatuor libris. *quis se* Servius cum septem apud Heins. et Leid. pro var. lect. Goth. tert. a m. pr. pro *quibus*; quod placebat Tollio ad Ausou. p. 566, sed vulgata lenius decurrit. 60 *ut* deest Moret. pr. *instrueret* Goth. tert. 61 *fidensque* pr. Moret. *fidens animo* Romanus. *ad utrumque* Oudart. v. Burmanu. quod vulgare furet. 62 *versare dolo* Longob. Rotteud. a m. pr. Sprot. pro div. scriptura. Leid. a m. sec., (praeterea Alb. et Paris. 2. 7. 8. 11. 13. *Wr.*) quibus adde Servium. Hoc ita dici posse docet Burmanu., uec de eo dubitatur: quid? quod etiam doctius ita dicitur: *versare dolis Troianos*, uti, *versare animum consiliis*, *curis* pro, curas animo; ut et Graeci, v. c. quod modo in manu habemus, Tryphiod. 112 *Αὐτὰρ ὁ δαιμονίῃσι νόον βουλῇσιν ἑλίσσων*. At h. l. ultima littera a sequentis voc. initio intercepta esse videtur. (*versare dolis Troianos* quis neget recte dici? sed *dolo* h. l. qui praeferat, doceat oportet, *dolo versare* non adiuncto accusativo Latinum esse. *Wr.*) *certae morti*, quod ipsa ratio monstrabat, Heins. recepit ex Nonio Marcello, Longob. Pierii, Moret. sec. et Rotteud. tert. Vulgo *certe*. Notabilis Pomponii Sabini nota: *certe* adverbium est: sic legit Apronianus.

αἰσχύνειν, *λωβᾶσθαι*, sed et simpl. pro vulnerare: v. inf. III, 241 et ibi not. VII, 575; unde et cum ea voce iungitur: II, 286. h. l. diffringere et dissolvere machinae compagem. Ad verbum omnia expressa apud Petron. c. 89. v. 20 sq.

57. De Sinone episodium: v. Excurs. IV. eum *trahebant*, cum festinatione adducebant, ut VI, 753 *Conventus trahit in medios.* Serv.

59—62. Qui se iis ultro obtulerat. Reliqua amplificandi et ornandi studio adiecta. *hoc*

Undique visendi studio Troiana iuventus
Circumfusa ruit, certantque inludere capto.
Adcipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
Disce omnis.
Namque, ut conspectu in medio turbatus, inermis,
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
Adcipere? aut quid iam misero mihi denique restat?
Cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi

64 *certatque* Rumanus, Witt. et Parrbas., sed alterum ductius. (vid. Q. V. VIII, 4, d. *Wr.*) 65 *Aspice* Dorvill., male. *Accipe* est audi, ut saepe. *crimen ab u.* ed. Iuut. Habnit idem in suu codice Donatus: legitur et in Servianis. sed ab interpulatore est: *A. n. D. insidias et crimen; ab uno Disce omnes.* (— 66. *omnes* Medic. *Wr.*) 67 *in* abest a multis codd., etiam Gud. 68 *Phrygia circum agmina spexit* Moret. pr., quod uun de nihilu est, indice Heinsio; eodemque Veuetus alludit: *Phrygia circum agmina vidit.* utrumque tamen interpulaturis esse videtur, qui metro cuusultum esse volebat. (egregie ipsa seutentia adiuvatur exitu spoudaicu; sic etiam infra III, 517.: „circumspicit Oriona.“ Simile his, quod apud Ovid. legitur Met. I, 14.: „Nec brachia luugu Margine terrarum porrexerat Amphitrite.“ *Wr.*) Hamb. uu. *Ph. a. circum vidit* ex glussa. *spexit Ph. a. circum* alter Gotb. 69 *quae me tellus* Cuning. ex citat. apud Quintil. IX, 2. *quaenam nunc tellus* Moret. pr. *possent* alter Hamb. 71 *unquam* edd. Iuut. perpetuo lapsu. *et super*, h. e. praeterea, beue Pier. et Heins. ex librurum uptimorum consensu defeudunt. Vulgares, *ineuper.* (sic e Paris. 2. 4. 9., sed *et* ub praegressum *neque* abesse non putest. *Wr.*) duu Moret. *et insuper.*

ipsum ut strueret, sc. ut adduceretur ad regem. *struere* voc. insidiarum et doli. v. Cerda. *fidens animi* exquisitius quam, *animo;* et hoc pro prosaico: animo fidenti; vel fidens, confidens. *versare dolos*, ut, consilia, curas, h. e. agitare, h. l. cum adiuncta notione, efficere, ad exitum perducere.

63. 64. Ornatius quam Quintus Cal. XII, 356 ἄλλοθεν ἄλλος

Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conversi animi, conpressus et omnis
Inpetus. Hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat; memoret, quae sit fiducia capto.
Ille haec, deposita tandem formidine, fatur:

73 *cumpressi* uuus Guelpherb. in Collect. Sax. *comprensus* Dorvill. 75 Iuterpunetione locus adiuvandus. Male distinguitur: *Quidve ferat memoret*, qna oratiune nibil ieiunius post *hurtamur fari*. *memorem* alii legunt in Serviauis. *cepto* Zulich. a m. pr., cui Burm. favere ait VIII, 15 *Quid struat his coeptis.* 76 Versus hie abest a Medic. et Mentel. pr. item a Witt. Iu Mentel. sec. Gudiano, Rottend. pr. Graev. et Regio ab alia manu est scriptus. Etiam rationibus enm deturbat sede Heins., quod lib. III, 612 iterum legitur, et quod Sinoni, homini audaci, non conveuiat *deposita formidine*, et quod v. 107 *Prosequitur pavitans.* Ei accedit Brunck. adde similia apud Cerdam. Enimvero, nt haec satis gravia sunt, ita non minus altera parte sunt quae moram faciunt; fingit Sinon et hoc, quasi deposuerit formidinem; ut v. 67 *turbatus constitit*, h. e. qui vellet videri turbatus (*timentem turbatumque oculis* Aen. VIII, 222). Nec h. l. bene abesset versus: uec ita abrupte verba ordiri solent loquentes apud nostrum. Etiam Quintus XII, 365 ὁ δ' ἐνθέμενος φρεσὶ κάρτος, *Τοῖάδ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δολοφρονέων ἀγόρευσε.* Et potest casu versus in uno apographo omissus esse. Nam Mediceus, Gudianus, Rottendorphius primus, nec non Menteliani, unam faciunt familiam, ut multis locis coguovimus. Enimvero ex Pomponii scholio, ad h. l. referendo, didici, Apronianum, e cuius recensione Mediceus Codex est, versum sustulisse, quod Virgilii esse non putabat: quod ita accipiendum: Mediceum hoc versu carere, quem ille pro Aproniana lectione habebat. Itaque

Μέσσον ἐκυκλώσαντο περισταδόν. *circumfusa ruit*, ornate, pro circumfunditur. *certant illudere capto*, h. e. certatim illudunt, contumeliis afficiunt, *αἰκίζουσι.*

65. *Ab uno crimine disce omnes*, exquisite pro vulgari *ex* unius scelere, et h. l. quidem fraude, ex uno exemplo, cognosce, quales, quam perfidi omnes Danai sint. Ita simpliciter accipio.

69. Quorsum confugiam? 71. 72. Et quem, tamquam hostem, insuper ipsi Troiani extremis afficient suppliciis. *poenas cum sanguine*, h. e. vita ipsa, *poscunt.* (vid. Not. ad Aen. IV, 514. *Wr.*)

73. *Conversi* h. l. mutati. 75. *quae sit fiducia capto* pro *ei*; num habeat, quod ad veniam impetrandam afferre possit. Similis oratio inf. III, 608 sq.

Cuncta equidem tibi, Rex, fuerit quodcumque, fatebor

iudicium grammatici habemus, non auctoritatem criticam. (Deest hic vs. etiam Paris. 2. 3. 4. Servius eum praetermisit et h. l. et infra; ex huius igitur silentio nihil proficimus. In Mediceo tamen ab alia, sed, ut ex literarum ductu apparet, recentiore manu appictus est in margine inferiore. Optime defendit eum Heynius; illud tamen fateor, si praeterea nusquam hic versus legeretur, rem ab Heynio confectam visum iri, sed quum e l. III. inferri potuerit, nondum omnem mihi scrupulum exemtum esse. Iahnius, Pomp. Sabinum secutus, ab Aproniano vel ob repetitionem, vel ob verba *fatur* et *inquit* sublatum esse statuit; mihi tamen neutra res ita comparata videtur, ut Apronianum offendere potuerit. Quod autem hunc versum in Rom. exstare ait idem Iahnius, non animadverterat, in eo codice post vs. 72. ingentem esse lacunam. *Wr.*) 77 *quidem* Medic. Pierii. v. h. l. Burm. *fuerit quodcunque* Pierius et Heinsius optimorum codd. et Phaedri, Servii, Donatique auctoritate defendunt. Vulgo, *fuerint quaecunque.* (ita Paris. 2. 4. 9. *Wr.*)

Ex v. 59. 60. 61 sensum infert Burm., qua fiducia se ipse captivitati obtulisset. At *fidens animi* ibi alium sensum habet.

77. Haec Sinonis oratio eximio artificio est composita, quod facile in singulis declarabit interpres, vel unusquisque sibi lector. A veris incipit dicere et in falsa desinit, ut bene Serv. Nota enim erant et confessa, quae de Palamede et Ulyssis odiis narrat; verum etiam Calchantis responsum; sed a Tragicis fere Polyxenae sacrificium in Achillis tumulo tractum. Praeterea, ut animi audientium tanto magis capiantur, etiam miserationem movet; inprimis v. 137 sqq., quos sine motu animi vix perlegas. Videtur haec oratio, nisi ex tragoedia est ducta, tota Virgilio deberi. Certe in iis, quos habemus, Quinto Calabro et Tryphiodoro, qui exscripsere veteres, Quintus quidem propius ad nostrum, a Sinone ea, quae in fraudem finxerat, simpliciter exponuntur. *Cuncta fatebor vera*, vere, *fuerit quodcunque* h. e. quicquid evenerit, mihique exinde acciderit. Bene Serv. *i. e. quicunque me sequatur eventus.* (*quodcumque* referendum ad *Cuncta;* Liv. XXX, 17.: „*Quidquid* aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, *ea* patres comprobare.“ Ita πάντες—ὅστις, πάντα—ὅ τι, quamquam hoc Graecum esse negat Matth. Gr. Gr. §. 483. b. pag. 904. ed. sec. Xenoph. Cyrop. VIII, 2, 12.: „παρεῖχε πάντα, ὅτου ἔδει.“ Anab. II, 5, 7.:

Vera, inquit; neque me Argolica de gente negabo:
Hoc primum; nec, si miserum Fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque inproba finget.
Fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris
Belidae nomen Palamedis et incluta fama

78 *Vera, nec Argolica me iam de* ed. Ven. ab interpolatore, qui *inquit* non ferebat post *fatur*. 79 *ne si* Ven. et ed. Ven. 80 *fingit* Gud. e tribus aliis. *fingat* ed. Ven. *finxit* Goth. tert. *iam vanum et mendacem* Dorvill. 81 *aliquod* praeclare Heins., sc. *nomen*, ex optimis codd. (sic etiam Paris. 2. 3. *Wr.*) Vulgo etiam apud Grammaticos *aliquid*. (ut Palat. et Alb. *Wr.*) v. Heins. et Burmann. 82 Carisius notat, veteres legisse *Belida*, quomodo *Σιμωνίδα* et *Λεωνίδα* pro *Λεωνίδου* et *Σιμωνίδου* dicebant, notante Heinsio. In Zulich. pro div. lect. *Nauplide*. In *Belidae* pro *Naupliadae* prosodia haereo ambiguus inter rationem grammaticam et usum. Si a *Belus* est, esse debet media brevi *Belides*: ut Aeolides, Phylacides. Nec producta illa esse potest, nisi, ubi orta vox fuerit ex *ευς* vel *ης*. v. Etymol. M. in *Ἀτρείδης*. Aut itaque dicendum, patronymicum h. l. ductum esse a *Βηλεὺς*, quod non occurrit; aut formandum *Beliades*: quod non magis occurrit; sic etiam Danaides a Belo dictae *Belidae*, non *Beliadae*. Cum igitur et hoc exemplo careat, omnino autem

„ᾧτινι ἐντυγχάνοιεν Ἕλληνι, ἢ δούλῳ ἢ ἐλευθέρῳ, πάντας ἔκτεινον." *Wr.*)

79. *Hoc primum* sc. verum fatebor. Sic iunge. Reliqua ex Accio in Telepho sumta Macrobio teste Sat. VI, 1 *Nam si a me regnum Fortuna atque opes Eripere quivit, at virtutem non quiit.*

81—85. *Fando* h. e. narrando, aliorum narratione. Formula exordii etiam apud alios obvia: v. c. Apollon. II, 1141, ubi Brunck. notavit Ovid. Met. XV, 497. *gloria inclita* adiecto *fama*, per famam, auditionem, narrationem, ornatum est. *Pelasgi* h. l. Achivi, seriorum Graecorum more. Nam Homerus nunquam ita: agnoscit ille tantum Pelasgos in Thessalia Larissam incolentes: Il. β, 840: porro Pelasgos inter Troianorum socios cum Lelegibus, Cauconibus et aliis: Iliad. κ, 429. *bella vetabat*, dissuadebat bellum et oppugnationem *Troiae*. *demittere neci*, exquisite, ad similitudinem alterius formae: *demittere Orco*, *umbris*, h. e. ad loca infera, ex Homerico: ψυ-

Gloria: quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent;
Illi me comitem et consanguinitate propinquum

permutationem duorum Naupliorum epitheton illud arguat (v. Exc. IV* ad h. l.): statuere malebam, vitium lectioni insidere, et amissa priore syllaba *Belidae* superesse ex vetere lectione *Naupliadae*; hoc etiam Brunck. reposuit. Inter haec tamen non ausim quicquam movere: nam etiam Statius VI, 291 *Belidae fratres*, et Ovid. Ep. XIV, 73 *surge age, Belide*. Nolo commemorare *Tyrrhidae* inf. VII, 484 a *Tyrrhus*, nam hoc verius *Tyrrheus* legi arbitror. At Ovid. in Ibi v. 503 *Quique Lycurgiden letavit*; huic quid faciemus? Et sunt alia, quae in his variant: ut docte nuper pluribus declaravit Ouwens, eruditus vir, in Noctib. Hagan. III, 23, ut in multis duplex forma admissa esse videatur. Haec igitur et similia dicendum est observanda esse, non mutanda. Ita et illud, quod male me habuit, Mars *Gradivus* prima longa a *gradiendo*: Aen. V, 208 *trudes* a *trudendo*, *disertus* a *disserendo*. cf. ad Ge. IV, 355. (Produci contra regulam penultimas vocales quorundam patronymicorum iam Priscianus docuit l. II. c. 7. §. 37., ubi etiam in novissima editione nonnulla vitiose expressa sunt, ut *Licourgides* pro *Lycurgides*. In exemplis a Prisciano prolatis est etiam *Belides*; adde Sil. It. I, 75. III, 650. *Wr.*) 84 *qui* vitium est edit. Gutting. *quos* pr. Hamb. f. *quod*, ut est in Goth. tert., qui porro: *bella vocabat*. 85 *Dimisere* multi h. l. ut alibi, male. v. Heins. et Burm. *nec c.* Goth. tert. (Rectius fortasse in fine huius vs. plene interpungitur, ut ἀνακόλουθος sit oratio; vid. notata ad Aen. I, 23. *Wr.*) 86 *et* deest sec. Hamb.; id quod ipse malim. *et sanguinitate* Parrhas. et Ven. Pro declarativa particula *et* h. l. est habenda, ut coniicere necesse non sit: *ut c. pr.* (vid. Q. V. XXXIIII, 2. *Wr.*)

χὰς ἄϊδι προΐαψεν, ubi v. Clark. *falsa sub proditione;* h. e. sub falso crimine proditionis: ut bene Serv. nam litteras eius ad Priamum datas, sed a se fictas, protulerat Ulysses. *cassum lumine*, privatum vita, antique et docte. Palamedes hic Nauplii f. *Belides* h. l., quoniam eius avia Amymone, Danai filia, Beli neptis. v. Excurs. ad h. v. Quae ad h. l. illustrandum faciant, possunt fere ex Ovid. Met. XIII, 56—60 peti; nisi quod ibi alia odii caussa.

86. Ita plures apud Homerum comites dati heroibus. Sic Achilli Phoenix, Aiaci Telamonio Teucer. Versus 87 eximii artificii. cf. inf. III, 614 sq. et copiosiorem locum Ovidii Met. III, 583—596. *misit in arma*,

Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regumque vigebat
Conciliis: et nos aliquod nomenque decusque

87 *in annis* Witt. *ab armis* Bigot. Idem fere versus iof. III, 595. 88 *regio incolumis* Goth. tert. a m. pr. *regumque* Heins., secundum optimos codd. Vulgo *regnumque*. (sic Palat. *Wr.*) Obscurior versus, in qoo haesisse quoqoe acutum iodicem Io. Schraderum e schedis intelligo. (Nihil mihi h. l. aut durum, aot obscurum videtur: *Dum st. regno i.* i. e. dum regnum, s. regia dignitas incolumis ei erat; vid. etiam supra I, 268. Paolo aliter Wunderl.; vid. Not. *Wr.*) 89 *Conciliis* Medic. cum melioribus. (etiam Paris. 3. 8. *Wr.*) Alii *Consiliis*, ut omnes Pieriani, doo ex Goth. Godiau. Mentel. Moret. pr. (etiam Palat. *Wr.*) Sane Regum seo Principom de regoo deliberaotiom fuere *consilia*, et ita proprie deberent dici. Sed poetae videntor id seqoi, quod a vulgari uso recedit et ponunt *concilia*. (Ne a poetis quidem confundi haec possunt, ut plane diversae originis vocabula. Nempe *vigebat regum conciliis* nihil est aliod, qoam *inter reges*. *Wr.*)

h. e. ad bellum. Quod *pater pauper* est, ad amplificationem Homericae similem pertinet; uti aliis in locis, quod *pater dives* est; nec in eo argutandum. (Sed rectius fortasse, ut ipse Heynius infra ad III, 615., sua tempora hic Virgilium respicere putabimus. *Wr.*) *primis ab annis*, ab initio belli, bene Burm. post Servium. (Alii explicant: in iuventute prima; quod quamquam linguae convenit, vereor tamen, ut *dulces nati*, qui vs. 138. memorantur, illam ferant interpretationem. *Wch.*)

88. 89. *Dum stabat regno incolumis*, dum erat incolumis, Palamedes. Durior oratio pro: dum erat incolumi regno, h. e. potestate seu auctoritate, quam habebat; aut *dum regnum eius stabat*, *erat*, *incolume*; ut *regnum* sit auctoritas, qua quis *regnare* dicitur, hoc est, potens esse, opibus valere. Esto ergo: quamdiu ille erat incolumi inter ceteros Achivorum principes auctoritate, unde ille quoque *vigebat*, valebat, *in conciliis regum*; etiam ego propter Palamedis cognationem in aliqua dignatione fui habitus. *stare* dicuntur, qui florent rebus prosperis, auctoritate, opibus; ut notum. (Adde: quique in statu suo manent. *sto et incolumis sum* dicunt fere pedestres scriptores, poetae *sto incolumis* iungunt. Statum, quo erat Palamedes, notat ablativus *regno*, h. e. regia auctoritate. Cic. Off.

Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulixi
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris:
Adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens; et me, fors si qua tulisset,
Si patrios umquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem; et verbis odia aspera movi.

90 *fallacis* multi codd. ap. Heins. et Pieriom, quem v., qood est vulgare. cf. Bentl. ad Horat. III Carm. 7, 20. (*pellacis* tuetor etiam luterpres Maii. *Wr.*) *Ulixi* Heins. h. l. ot sup. v. 7, obi vide. alii *Ulixei* vel *Ulixis*. *infelicis Ulixis* Zulicb. ex VII, 613. 91 *loquar* ooos Leid. a m. pr. *excessit* Loogob. *deccssit* Puget. *discessit* Zulich. quae omoia vulgaria sunt. vulgatam lectionem etiam Donatus agnoscit. *ab auris* Exc. Burmann., soliti lapsos. 92 *adflictans* alii moneote Taubmaooo. *vita*, erasa littera *m*, Regius Cod. (*in* deest Alb. *Wr.*) *luctumque* Fraoc. a m. pr. 93 *casu* Venetos. 94 *Nec t. infelix* pr. Moret. *et sors me si qua* ed. Ven. *sors* multi, vitio sollenni. (si cui iu meotem veniat acribere *sed me*, is videat Q. V. XXXV, 2. *Wr.*) 95 *usquam* duo. *remearem* Sprot. *ad agros* idem, sec. Hamb. et Veo. *in agros* Leid. et duo pro div. lect. Malim eqoidem ita scripsisse, cum de homiue privato agatur, noo de Diomede, cui tale quid cooveoientius esset: *si remeassem victor ad Argos.* (recte *ad Argos.* Quod Heynius haec arrogautius dicta existimat, noo lenitor oratio, si legeris *ad agros.* Neqoe eoim orbis nomen, sed superbios victoris cognomentum erat, qaod II, 1.: *Utinam respublica stetisset quo coeperat statu!* Sic verba *manere*, *perseverare* cum casu sexto iunguntur. *Wch.* vid. V. L. *Wr.*) Summa autem Palamedis erat sapientiae ac consilii in principum consessibus auctoritas; quippe σοφώτατος ἀνδρῶν, et multarum rerum, etiam litterarum, inventis clarissimus. etiam nos *aliquod nomen* ac *decus*, h. e. honorem, *gessimus*, habuimus.

90—93. *Pellax* Ulysses exquisitius quam fallax, qui in fraudem pellicit. v. Cerda et var. lect. Est Homer. πολύμητις, ποικιλομήτης. *superis ab oris*, e vita, ad loca infera. sup. 85 *Demisere neci.* 92. 93 pulcri versus. *in tenebris*, inclusus domi, vitatis hominum conventibus.

96. *Promisi ultorem*, minatus sum: ut alibi quoque. v. Serv. h. l. et Burm. *verbis odia*

Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Ulixes
Criminibus terrere novis; hinc spargere voces
In volgum ambiguas, et quaerere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro —
Sed quid ego haec autem nequidquam ingrata revolvo?

posset fortasse animos nostrorum hominum offendere; Romanorum certe non poterat, quibus tale quid, quale *victor miles*, sollemue. *remeare* antem proprie de victoribus; vid. Cort. ad Lucan. VII, 256. *Wr.*) 97 Lectio, quam Faber ex Servio ad h. l. exsculpsit et Cuning. recepit, *hinc ascita mihi labes*, nihili est et plaue nulla. Nam recentior Grammaticus explicuerat vocabulum *adscita* rarius, quod in Servii explicatione occurrit, per vulgare *adsumta*, nullo ad ipsum poetam respectu. 99 *In vulgum ambiguam* Sergius in Artem Donati; sed v. Heius. In altero hemistichio etiam Io. Schraderum haesisse, lubens cognovi. 100 *magistro* Guth. alter. Quia in media sententia interpellat se, inepti quidam in MSS. suppleruut: *Hostia sum* (sum) *miser ac sacras reputatus ad aras.* 101 *autem* deest fragm. Moret. et ed. pr. Burm. *sed autem*, ut apud Plaut. Rud. II, 5, 11. (*sed autem* semel lectum apud Virgil. Erit fortasse, qui *animo* pro *autem* scriptum velit totumque ver-

aspera movi exquisite pro, Ulyssem exasperavi, exacerbavi. (vid. Wunderl. praef. p. XVII. *Wr.*)

97—99. *Prima mali labes* elegantius quam origo vel caussa. κακοῦ δ᾽ ἄρα οἱ πέλεν ἀρχή Iliad. λ, 603: sive ut labes serpentis ulceris vel morbi primam maculam et notam denotet, sive ut primam compagis solutionem, antequam ruina fit. Explicat Iustinus Cerdae laudatus (XVII, 1.): *Haec* prima mali labes, *hoc* initium impendentis ruinae *fuit.* *Criminibus terrere novis*, eleganter pro crimina nova proferre, eum criminationibus exagitare. *et quaerere conscius arma.* Varie haec in Servio exposita videas; nam e recentioribus nihil proficias. *Arma* esse possunt consilia, quae agitabat Ulysses ad depellendum imminens sibi a Sinone periculum, sic *conscius* sc. periculi imminentis; possunt etiam esse fraudes et insidiae, quas in Sinonem parabat, *conscius*, tacite, intra se; aut *conscius* est cum aliis, communicato scilicet cum aliis consilio.

Quidve moror, si omnis uno ordine habetis Achivos,

102. MOROR?

siculum ex Ennio translatum existimet; is enim pag. 65. ed. Hessel.: „Sed quid ego haec animo lamentor?" Nihil tamen invitis libris mutandum; et *sed* ad superiora spectat, *autem* in interrogatione fere i. q. *tandem*; vid. Handii Tursellin. Vol. I. p. 575. et 583. *Wr.*) *nequiquam* ap. Macrob., ut passim in MSS. v. Pierium h. l. *ignota revolvo* ed. Venet. 102 *in ordine* Exc. Burmann.

Hoc verum videtur, cum statim Calchantem consiliorum socium assumsisse dicatur. (Nempe illud *quaerere arma* vagum est et ambiguum h. l., nisi addatur aliquid, quo appareat, quam notionem his inesse voluerit poeta; adiectum est igitur *conscius*, quo indicetur communio quaedam; quod voc. commode ad Ulixem, sceleris auctorem, et ad socios huius consilii accommodari poterat, quoniam et hi et ille eius rei conscii sunt; *conscius arma quaerere* igitur poeta dixit et cum Ulixis nomine adiectivum copulavit, quum, si metrum pateretur, nihil mutata sententia, etiam *quaerere conscios*, quae est communis ratio, dicere liceret. Wunderlichius tamen ita haec explicat: „*conscius* est conscius mali, ut *conscientia* saepe in malam accipitur partem. Seneca Hipp. 495. de homine non scelerato: *nec omnes* conscius *strepitus pavet.*" *Wr.*) *Neque* sane (δή, *enim*) *requievit* etc. *Arma* autem dicta de consiliis et insidiis, fere ut *machinae*, μηχανήματα, μηχαναί, τεύχεα. Mox reticere Sinonem summa cum arte, tum, quum maximam expectationem excitasset, facile quisque sentit.

102—104. *Uno ordine*, pro vulgari, *uno loco*, Servius *uno reatu*, et a caussarum classibus vel ordinibus explicationem nimis docte petit. *idque audire sat est*. Varie et hoc exponitur et exponi potest. Placet, *audire id*, esse me unum ex Achivis; et ad primam enuntiationis partem refero: *si sat est*. Ad apodosin retulisse videtur Cerda, ut sit, vel haec audire satis est, nil ut amplius addam necesse. Sed *id* et *que* et *audire* pro *audivisse* valde duram orationem efficerent. Manendum adeo in prima interpretatione, quam et Servius agnoscit. (*idque audire sat est*, i. e. si ad cognoscenda principum Achivorum ingenia

Idque audire sat est? Iamdudum sumite poenas;
Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae.
Tum vero ardemus scitari et quaerere caussas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur.
Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
Moliri, et longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! saepe illos aspera ponti
Interclusit hiems, et terruit Auster euntis.
Praecipue, quum iam hic trabibus contextus acernis

103. EST; I. POENAS.

(—103. Interpres Maii: „Plerique tamen sic distinguunt: *Idque audire sat est iamdudum.*“ Et ita distinguebat Catroeus. *Wr.*) 104 *Haec I.* Marius Victorinus in Arte Grammat. v. Heins. inf. ad 664. *hoc magno* tres Moret. Menag. pr. Leid. et Schol. Horat., nec displicet; scil. ut copula absit. („In membr. nostris postremo verbo superscripta glossa *hoc.*“ Ita Brunck. *Wr.*) *Ithacus*, Ἴθακος cum Euripide. v. c. Cyclops v. 103 et aliis. Apud Hom. Ἰθακήσιος. 105 *Dum vero* Leid. *scitare* Exc. Burm. *scrutari* Goth. sec., quod vulgare esset. 106 *Pelasgi* Excerpta eadem. 108 *voluere* Carisius p. 193, ubi *saepe* pro *aliquoties* explicat Burmann. 109 *et* abest Parrbas. *decedere* nonnulli, ut editum a Germano et Cerda. Enimvero aut *decedere* absolute vix bene diceretur, aut *decedere bello*, ut, *nocti* III Georg. 467, *calori* IV Georg. 23, alium sensum daret. Contra *discedere* est proprium de exercitu dimisso. v. Burm. 110 *et saepe* sec. Rottend. *portum* Montalb. a m. sec., scilicet ut esset: *illis a. portum I. hiems.* 112 *iam cum* Medic. (sed additis signis, quibus lector admoneatur, sedes harum particularum permutatas esse. *hic* deest Alb.

satis est, id, hanc unam rem, audire. *uno ordine:* unum noris, omnes noveris; quod supra vs. 64. dixit: „crimine ab uno Disce omnes.“ Interpunctionis mutatio vs. 102. sq. facta ipsa se tuebitur. *Wr.*) Mox *iamdudum* ita positum, ut possit per *quam primum* exponi, ut saepe. cf. Burm. Vulgo diceremus: iamdudum sumere debebatis poenas. Versus 104 illustratur ex Iliad. α, 255 *Ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος, Πριάμοιό τε παῖδες, Ἄλλοι τε Τρῶες μέγα κεν κεχαροίατο θυμῷ, Εἰ —. Ithacus* Ulysses, ut *Itala*

Staret equus, toto sonuerunt aethere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitantem oracula Phoebi

114. SCITATUM

Wr.) *cum hic* Dorvill. *confectus* pr. Hamb. *contectus* Menag. alter. *concestus* Franc. (— 113. *tonuerunt* corr. Wakef. ad Lucret. V, 744. *Wr.*) 114 *Eurypilum*, *Euripilum*, *Euriphilum* librariorum lapsu. Est Εὐρύπυλος. *scitatum* defenditur ab Heins. et Burm. Plerique codd. *scitantem*, etiam Gud. a m. pr. at Medic., inquit Heinsius, probe *scitatum*. Sed ne mireris, Gudianum a Mediceo hic dissidere, tenendum, in Mediceo a prima manu *scitantum* esse scriptum, quod erratum esse potest ex *scitantem*, veriorque adeo haec et eadem doctior lectio, quam et ex Longob. Pierius affert et Servius exponit. Pomponii memorabilis est nota: *scitatum*, non *si tantum*. Igitur Aproniana, quam ille fere sequitur, lectio, ac potius correctio, est *scitatum*; eam exhibent tres Goth. post Regium; etiam Carisius memorat. v. Pierius, et in Servianis aliquis. Porro *scitari* Puget. cum Bigot. et binis Hamburg. pro var. lect., quod graecum esset, sed recte Burmannus monet, graecismum non ubique contra codd. esse intrudendum. *scitatem* ed. Mediol. *citatum* Zulich. vitiose. (Lectionem *scitantem*, codicum auctoritate satis superque munitam, ac propterea in ordinem a me et Iahnio receptam, rationibus etiam et exemplis stabilitam confirmatamque videbis Q. V. XXVIIII, 2, c. Adde Liv. XXI, 6.: „legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens o r a n t e s." Phaedr. Fab. I, 2, 22.: „Alium r o g a n t e s regem misere ad Iovem;" ubi vid. Intpp. Ceterum cf. V. L. ad XII, 506. *Wr.*)

gens et similia. Alias Ἰθακήσιος, *Ithacensis*. *mercentur* elegantius quam magno emant.

107. *Ficto pectore*, ad fraudem composito animo, h. e. subdole et fraudulenter. Mox 108. 9. *moliri fugam* grave vocabulum pro parare, v. sup. I, 404; et *fessi longo bello* eleganter adiectum τῷ *discedere*.

111 — 113. *Terruit euntes*, ire volentes, (ut Serv.) deterruit, quo minus irent, navigarent, ut Graeci etiam poetae. (vid. Q. V. XXVIIII, 2, a. et 5. *Wr.*) Mox 112 *trabes acernae*, supra v. 16 ex *abiete*. *contextus* (v. sup. v. 16). *staret*, esset; ut mox *sonuerunt nimbi*, orti sunt turbines. Omnia ad ornatiorem orationem spectant.

114 — 119. *Suspensi*, solliciti, dubii, quid facerent. *Eurypyli* plures; v. Burmann. ad Ovid. Met. XIII, 357: celeberrimus Telephi f., qui Troianis auxilio venit, et poetis cyclicis atque etiam tragicis argumentum nobile suppeditaverat. De quo late Quint. Cal. VI, 119 sqq. cf.

Mittimus; isque adytis haec tristia dicta reportat:
Sanguine placastis ventos et virgine caesa,
Quum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
Sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica. Volgi quae vox ut venit ad auris:
Obstupuere animi, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.

120. ANIMIS 121 TREMOR;

115 *que* abest ab Parrhas. *in que* alter Hamb. *susque* Montalb. *tristia dona* pr. Hamb. 116 *placasti* alter Hamb. 118 *animamque Argolicam* alter Hamb. cum Longob. *litandum est* Medic. Pierii. (—119. *auris* Mediceus, quod mutatur in *aures. Wr.*) 120 *animi* Servius. Sic et Dorvill. cum Gothanis et aliis sine dubio codd. et edd. nonnullis, quod esset vulgare: hoc tamen maluit Heins. atqui etiam inf. IX, 123 *Obstapuere animus Rutuli.* (*animi* quum Heinsius, nulla varietatis mentione facta, ediderit, consentaneum est, hanc fuisse omnium eius librorum lectionem; et sic *animi* Medic. Alb. Lips. uterq. et Potterii omnes; quod, codicum consensum secutus, iam revocavi; revocavit etiam Wakef.; *animis* unde in libros impressos irrepserit, nescimus. *Wr.*) *Obstipuere* scribitur et hic in codd. 121 *parant* Hamb. sec. *petant* alter Goth. *paret*

Tzetza p. 147. At h. l. intelligendus is, qui fere apud Homerum occurrit, Euaemonis filius, ex Ormenio Thessaliae copias ducens. v. Iliad. β, 734 sqq. *virgine:* expetita victima Iphigenia, substituta tamen mox cerva. Sed, cum haec fabula post Homerum demum adscita et varie olim tractata fuerit, videntur etiam fuisse, qui Agamemnonis filiam vere immolatam traderent. Quod et Lucret. I, 85 sequitur: *Aulide quo pacto Triviai virginis aram Iphianassai turparunt sanguine foede* etc. cum *venistis*, venire volebatis. (Mera est temporis notatio, ex qua, utrum ante profectionem, an in itinere, an post adventum in agrum Troianum sacrum illud factum sit, non patet. Neque in re nota opus erat notatione accuratiore. *Wch.*) *animaque litandum Argolica*, verba cum dilectu, ex religionum formula.

121. *Cui fata parent* id, ut,

Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quae sint ea numina divom,
Flagitat. Et mihi iam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Conposito rumpit vocem, et me destinat arae.

coni. Viri docti misc. Obss. crit. T. II, p. 86, ut *Apollo* intelligatur; quod haud dubie leniorem iuncturam facit. Receptam tuetur Burm. (Optime *cui fata parent*, sc. illud, ut immoletur; quod dum reticetur, multo maiorem affert horrorem. *Wr.*) 122 *Hinc* Sprot. *magno vatem* tres ap. Burm. et tert. Goth. *Calcunta* male scribunt librarii. *Calchante* Montalb. 123 *ea munera* pr. Hamb. perpetuo lapsu. (*medio q. sunt ea carmina* Alb. — 124. Interpres A. Maii ad Aen. I, 1. hunc versum ita laudat: „multi crudele canebant *Exitium.*“ *Wr.*) 125 *ventura timebant* Hamburg. pr. pro div. lect., sed v. Burm. *taciti* erasum erat in Gudiano. v. eund. *pavidi* coni. Io. Schrader. 126 *bis senos* Bigot. 127 pro *aut* neminem video legere *atque*. 128 *magni* editio Dan. Heins., vitiose. *clamoribus auctus* Zulich. 129 *Compositam* Longob. et Goth. pr. *rupit* Medic. cum maiore librorum parte, etiam ap. Pier. (*rupit* e Paris., si Pot-

eius anima, litetur: h. e. metuentium, cui *hoc* fatis, h. e. oraculo, destinatum sit, ut mactetur pro victima. ut inf. V, 483. *hanc meliorem animam pro morte Daretis persolvo.* Dictum uti: *quid fata parent;* et, *in quem.* Mox *poscere* proprium de fatis, oraculis, deorumque voluntate.

123. *Quae sint ea numina divum*, quod numen, h. e. quae voluntas Phoebi et sententia oraculi sit. Recte Servius: *numina divum* pro oraculis posuit, id est ut ambiguitatem oraculi interpretetur; et quaerit modo, non quid dicant, nam planum; sed, quis debeat immolari. Nolim Burmannum sequi, qui malebat: quaenam sint tam crudelia numina, quae iterum sanguinem poscant. Nam haec esset et otiosa quaestio, et responsio parum consentanea, v. 129 et 127.

124. *Multi canebant*, vaticinabantur, divinabant, ut *videbant*, providebant; *taciti*, apud se, secum; aut etiam secreto inter se. cf. Burm. 126. *Te-*

Adsensere omnes; et, quae sibi quisque timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Iamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
Et salsae fruges, et circum tempora vittae.
Eripui, fateor, leto me, et vincula rupi;
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
Delitui, dum vela darent, si forte dedissent.

136. VELA, DARENT SI FORTE, D.

terio credimus, solus 9.; *rumpit* Palat. Interim rem in medio relinquo. *Wr.*) *compositor rupit* Vratislav. *ut me* Goth. tert. 130 *timebant* Gud. a m. pr., (et Paris. 3. *Wr.*) non male, ut etiam in Servianis monitum. (male vero; vid. Q. V. VIII, 4, b. et XVI, 4. *Wr.*) *sibi q. parabas* Goth. tert. a m. pr. 132 *Ergo dies* ap. Nonium in *dies*, sed v. Heins. ad Ovid. III Met. 519. *dies infesta* Goth. tert. *parantur* Goth. pr. 134 *leto fateor* tres ap. Burm. *foteor me leto* duo ibid. 135 *lacus* Goth. pr. Sic deb. Limosaque *lucus — ulvu*, quod imitatione expressum putare possis a Lucano in noto illo: *Exsul limosa Marius caput abdidit ulva*, II, 70. 136 *dilicui* Menag. alt. *daret* fragm. Moret. *si forte tulisset* alter Hamb., solita variatione in hoc verbo; nisi putes: *si fata tulissent.* Sensum commodum versui subieci interpunctione mutata: ut sit, *dum vela dedissent*, *si forte darent.* Vulgo legebatur ieiune et incommode; *dum vela darent*, *si forte*

ctus, ornate additum, est dissimulans, ut saepe etiam apud Ciceronem; scilicet tamquam qui rem horrendam et in aliorum exitium vertentem eloqui detrectaret. mox *prodere* cum dilectu pro edere, nominare. 129. *Vocem rumpit*, ut ῥήσσει, emittit. Sic saepe Graeci et Latini. v. Burm. et Cerda, qui et illustrant τὸ *destinare*, voc. proprium de damnatis. (nisi forte *destinare arae* h. l. ita accipiendum: designare, quem immolari velint dii; quod nos dicimus *als Opfer bezeichnen.* Sic Liv. IX, 24.: „ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandae colonorum caedis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt.“ *Wr.*) exquisite etiam *composito* pro *ex* vel *de composito.* Ceterum Calchantis tergiversationem adumbrasse videtur ex Iliad. *α*, 69 sqq.

131. *Conversa tulere;* exquisite pro *converterunt.* 133. *Sal-*

Nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulcis natos exoptatumque parentem:
Quos illi fors et poenas ob nostra reposcent

139. AD POEN.

dedissent. Multa argutantur Servius et Donatus; nihil, quod ad rem faciat. Itaque malebam suspicari, versum imperfectum: *Delitui, dum vela darent*, ab aliena manu male esse suppletum. (Mutata ab Heynio distinctione id efficitur, ut numeros habeamus non satis elegantes. Sed bene habet pristina interpunctio, modo meminerimus, coniunctivum plusquamperfecti non in vincta solum, sed etiam soluta oratione pro futuro periphrastico poni, et *si forte dedissent* esse i. q. si forte daturi essent. Sic supra vs. 94.: „et me, fors si qua tulisset, Promisi ultorem;" i. e. si qua fors latura esset. III, 652.: „huic me, quaecumque fuisset, Addixi;" i. e. foret. IX, 41.: „discedens praeceperat —: si qua interea fortuna fuisset, Ne struere auderent aciem;" i. e. futura esset. Adde VI, 880. IX, 704. Liv. XXXIIII, 6.: „Cui non apparet, inopiam et miseriam civitatis — — istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu causa scribendae legis mansisset?" Nec alterum hemistichium ab aliena manu assutum; nam placatis demum humano sanguine diis vela daturi erant Graeci; dubitari igitur poterat, postquam Sinon fuga se subtraxerat, quid illi facturi essent; hinc *si forte* fere i. q. *si nihilo tamen minus. Wr.*) 138 Ex Servianis apparet, fuisse olim, qui *duplices* legerent, quia *dulces* leve esset et commune epitheton liberorum. Inepte. (de confusione horum adiectivorum *dulces* et *duplices* vid. Weichert. Epist. crit. p. 59. *Wr.*) 139 *fors et p.* Medic. Gud. et Rottend. tert., quibus adde Servium. ut sit: *quos forsan etiam illi poenas reposcent. poscere* cum duobus accusativis illustrat Heins., sed recte monet Burmannus, iis locum esse, ubi aliquid poscimus, quod ille ipse, a quo poscitur, dare vel facere possit; at filii ipsi Sinonis vice puniendi poscebantur. *fors et* ortum ex scriptura antiqua *at* pro *ad*. Iunxere apud Servium alii *forset* pro *forsit*, fors sit, fortasse. Vulgatam habet Pomponius. (*ad poenas reposcent* facilior haud dubie lectio et quae videri debeat ex altera, difficiliore, *et poenas* orta

sae fruges, mola salsa, h. e. far tostum contusum sale adsperso. (Romanum morem hic ad Graecam caerimoniam transferri vidit Voss. ad Ecl. VIII, 82. *Wr.*) *Σπονδάς τ' οὐλοχύτας τε μάλ' ἐσσυμένως ὑπαλύξας* Quintus Cal. XII, 375. 134 sq. *Vincula* non sunt vittae, sed, quibus ligatus servabatur, et ad aram adducebatur, etsi iam vittatus. v. infra 156. Ante aram vero soluta stabat hostia. Multa h. l. argutantur Serv. et Cerda.

137. Sequentia egregie ad miserationem ficta. In quibus re-

Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te per superos et conscia numina veri,
Per, si qua est, quae restet adhuc mortalibus usquam,
Intemerata fides, oro, miserere laborum

141. TE, SUPEROS, 142. USQUAM I.

esse; atque *et poenas* antiquiorem esse scripturam, eo probatur, quod apud Servium, etsi is, quid alii legant, commemorat, huius lectionis *ad poenas* nec vola nec vestigium. At quam Burmannus et Heynius sententiam requirunt, ea ipsa est in hac, quam recepimus, lectione; *poenas* enim h. l. minime est, quod illi putant, alterum obiectum, sed *reposcere* h. l. cum simplici accusativo *quos* struitur, cui accusativo adiungitur *poenas* ut appositio: itaque *quos poenas reposcunt* i. q. quos puniendos reposcunt. Eadem appositio infra VI, 20. sq.: „tum pendere poenas Cecropidae iussi — miserum! — septena quotannis Corpora natorum." Ceterum multo fortiorem esse orationem, si *et poenas* legimus, manifestum est; sensus enim: Non modo spes nulla eos videndi, sed timendum etiam, ne illi pro me puniantur. Et *reposcere* h. l. i. q. ἀνταιτεῖν, ut apud Liv. III, 23.: „auxilium datum reposcere." Wakefield. e cod. Colleg. Ies. edidit *forsan poenas*. Tuetur nostram lectionem, sed non perspecta vera ratione, Cort. ad Lucan. IV, 387. *Wr.*) *Quos illi ad p. forsan* ed. Ven. 140 *refugia* Bigot. 142 *restet* ab Heins. receptum, quippe elegantius post *si qua est*, ex Medic. a m. sec. Gudiano sec. et tert. Rottend. et Menag., adde Goth. tert. Vulgo *restat*. *unquam* Medic. a m. pr. et alii, vitiose. (*restat* et *umquam* priores lectiones Medicei; *usquam* Palat. et Serv. *restet* etiam Paris. 3. 3. *restat* Servius, qui explicat per *superest*; infra vs. 536.: „si qua est coelo pietas, quae talia curet." *Wr.*) 143 *horum m. laborum* Bigot. *malorum* Ven.

spexisse videri potest Iliad. ε, 408. 409. *patriam antiquam*, pristinam. nihil amplius. Omnibus colonis, exsulibus, transfugis prior patria est *antiqua patria*. cf. Cerda. *Ob nostra effugia*, plenius quam exile: ob fugam meam — *piabunt*, h. e. expiabunt, pro punient, ulciscentur, exquisite.

141. *Quod*, qua in re, ut saepe transitui servit. Serv. propter quod te oro. cf. Burmann. Est ex Gr. ὃ pro καθ' ὅ, δι' ὅ. (vid. Not. ad VI, 363. *Wr.*) *conscia numina veri*, inspecto-

Tantorum; miserere animi non digna ferentis.
His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arta levari
Vincla iubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios;
Noster eris, mihique haec edissere vera roganti.
Quo molem hanc inmanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quae religio? aut quae machina belli?

149. ERIS; 151. QUIDQUE

144 *miserere viri* Bigot. 145 *veniam* MS. Petav. sollenni varietate, sed bene Burmannus monet, h. l. *veniam* per *vitam* potuisse explicari, non facile *vitam* per *veniam*. (sed recepta lectione *veniam* nimis leves existerent nnmeri. *Wr.*) *ultra* pr. Hamb. pro var. lect. Ceterum possit distingui ante *ultro*; nec tamen satis bene. 146 *Ipse ultro primus* Sprot. *manicas primus* alter Hamb. *alta* Hugen. *arta atque* Graev. (*arcta* Ald. tert., idem in Medic. ap. Fogg. per errorem relictum, notante ipso Fogg. p. 447. Vid. V. L. ad Aen. I, 293. *Wr.*) *levavit* Goth. tert., deberet sequi: *Vincla senex* vel *bonus Priamus*. Pro *ita fatur* Goth. tert. *adstat*, forte ex *adfatur*. 148 *hic* Leid. et alt. Rottend. *hinc nam* pr. Moret. *hinc obliviscere* Bigot. 149 *mihi haec* hiatu relicto Leid. Montalb. alt. Hamb. *mihique hoc* Sprot. *mihique edissere* duo aut tres Heins. Sed *mihique haec* agnoscit etiam Donat. ap. Burm. (vid. Not. *Wr.*) 150 *quid molem* Hugen. *qui* pr. Moret. a m. pr. *hanc* abest sec. Hamb. *stravere* Ald. *quis actor* Hamb. pr. 151 *petant* tres Burm. *petit* Sprot. a m. pr. (*Quidque* vitium edit. Heynianae; vid. Q. V. XXXVI, 5. *aut* deest Alb. *Wr.*)

res ac testes, me vera narrare. Mox 143 *fides*, quam hic inclamat, est iusti rectique observantia, h. l. iuris divini et humanitatis.

145. *His lacrimis*, propter has lacrimas. quod vulgare esset, ipsi cum lacrimis haec narranti. *ultro* est libenter, facili promtoque animo. (vid. Q. V. XXVII, 2. extr. *Wr.*) Mox *levari* est laxari proprie, ut bene Burm., sed tum poetis omnino de demtis vinculis. Sic et χαλᾶν.

148. *Hinc*, porro, in posterum. *amissos Graios*, quorum

Dixerat. Ille dolis instructus et arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
Vos, aeterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait; vos arae, ensesque nefandi,
Quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi:
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,

153 *exhaustas* Leid. oous. *exustas* Goth. alter. (sollemnes aberrationes; vid. Haud. ad Stat. S. I, 1, 18. *Wr.*) 154 *vestrum N.* Speciosissima est Marklandi emeodatio ad Stat. p. 7. *Vestae N.*, qui etiam praeclare advocat versus iof. 296. 297. cf. Iortin (*Tracts* Tom. II. p. 465). Firmat eam codex Ge. Fabricii, forte et hoe, quod Sinon, qui iam Troianus civis videri volebat, oumen Troiae tutelare invocat. Obstat tameo, quod iam a viris doetis monitum, noo *ad urbem et arcem*, io qua servabatur sacer ignis, *conversum*, sed *manibus ad sidera sublatis* haec dicere Sinooem. cf. Burm. (Haod. ad Stat. S. I, 36. pag. 84.: „Qno mioos Marklaodi emeodatiouem probem, me impedit, noo modo qood Siooo dieitur ad sidera sustulisse manus, sed maxime qood Vestae commemoratio et a persona et a conditione illius aliena videtur.“ Vid. etiam Iahn. ad Ge. II, 486. *Wr.*) 156 *vittaeque, deum q.* ita distingoitor in Mentel. et io Pierii eodd., et sie iam olim distioctum Servii tempore. Placebatqoe Cerdae ea ratio. Sed *vittae deum* sunt divinis rebus adhibitae. (in Medieeo post *deum* interpungitur. *Wr.*) *et vittaeque* Witt. 157 *secreta* Leid. Hamb. sec. et pro var. lect. alter Leid., quod a Couterio male defeosum recte reiecit Burmannus. *revolvere* Hamb. pr. et Menag. alter.

usu et contubernio nunc privatus est, dixit ut liberos, amicos, sup. 217 socios, *amissos*, quibus privati sumus, exquisite. 149. Iliad. x, 384 et aliis locis: *Ἀλλ' ἄγε μοὶ τόδε εἰπὲ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον*. (Dixeram Q. V. XXXV, 2. *mihique* esse i. q. *sed mihi;* nunc video comma post *eris* ponendum, et, quae sequuntur, hunc in modum accipienda esse: ac proinde edissere. *Wr.*) 151. An fuit aliqua religio, qua permoti equum statuerunt? Quid in equo fabricando spectarunt? num religionis caussa, ut deo alicui consecrarent, an ut machina bellica esset, fabricati sunt? Mox v. 152 *dolis instructus* Homericum *κακοῖσι δόλοισι κεκασμένος*, *κερδαλεόφρων* Iliad. δ, 339.

154. *Aeterni ignes* vix alii esse possunt quam sol, luna et sidera, de quibus et Serv. ac Donatus acceperunt. nam paullo ante: *sustulit ad sidera palmas.* Iis aeternitatem, numen, et lo-

Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt; teneor patriae nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam.
Omnis spes Danaum et coepti fiducia belli

158 *ac* o. Oudart. *et cuncta* qu. Moret. *et cunctas* Menag. pr., omnes vitiose. 159 *patriae teneor* Leid., meo sensu mollius. (recte *patriae nec*, ut particula negativa subiecta sit ei vocabulo, in quo summa vis. *Wr.*) *tenear* Heumann. coni., non male; vide tamen Burm. 160 *Dum modo* Wall. *iurataque* tert. Moret. *promissaque* Goth. tert. 161 *si vera rependam* Menag. alter, ex priore loco. *repandam* nonnulli apud Pierium. Sed magnam mercedem pro salute sua persolvit, arcana Graecorum retegendo. 162 *capti* Vratisl. *coepti et* Ven. cf. v. 75.

cum in iureiurando tribui, iam satis notum, et docuit Burmann. ad h. l. Etiam *non violabile* bene ad periurii ultionem retulit; per quos nemo impune peierat; minus bene Servius ἄφθαρτον exprimi putabat. De Penatibus aut Vestae igue, quem etiam Pomponius ad h. l. vocavit, qui Troianorum esse deberet, vix Sinon loqui sine aliqua affectatione potuit, inprimis cum *arae ensesque, quos fugit*, sequantur, qui cum istis nihil commune habebant. cf. var. lect. *Enses*, μάχαιρα, σφαγὶς, invidiose pro singulari.

157. *Sacrata Graiorum iura* sunt, nostro iudicio, civitatis ius, saltem ius commune popularium, quod *resolvere* se dicit, ut patriis legibus solutus in civitatem Troianam transeat, amplius iam Graecus non sit, sed unus e Troianis. itaque subiicit: *patriae teneor nec legibus ullis*. In hunc fere sensum, ut a sua quasi patria tamquam familia se abdicet, accipit Donatus. At Serv. et Pomponius ad sacramentum militare referunt, quale scilicet inter Romanos erat, quo ad bellum exiens miles adigebatur. Burmannus multo etiam argutius de conscripto sacrata lege exercitu, qua iurabant se non redituros domum nisi victores. Sed *sacrata iura* simpl. pro *ius sacrum*; *resolvit* ius, qui eo se liberat; quale illud sit, declarat v. 159. Mox 158 debebat sequi: Fas mihi sit ex iusto odio in eos omnia arcana (haec sunt, *si qua tegunt*) proferre. In inversione agnosces poetam. 160. *Servata* egregie adiectum, ut, quod *re-*

Palladis auxiliis semper stetit. Inpius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulixes,
Fatale adgressi sacrato avellere templo
Palladium, caesis summae custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divae contingere vittas:
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri

163 *auxilio* tres Burm., quod vulgare esset. *semper fuit* Bigot. 164 *Titides* libri, vitiose. *scelerumque repertor* Graev. ex glossa. vid. Burmann. 165 *egressi* Graev. *advellere* Menag. alter pro *abvellere*. 168 *virgineasque* ed. Dan. Heins. *divas* Menag. alt. *sunt divae ausi* Ven. et Parrhas. 169 *retro ac s.* Menag. *et retro* duo Burm. *sublata* Hamb. pr. et pro div. lect. Zulich., sed vindicat vulgatam Nonius in *fluere* et repetitus idem versus Georg. I, 200, ubi pro *fluere*, *ruere*. Sane, quae

velaturus sit, ad Troianorum salutem pertinere videatur. *si vera feram*, pro vulgari, dicam.

162. Fabulam instruxit Sinon hunc fere in modum: Equum esse donarium Minervae destinatum ad deam placandam, quod Palladium ex eius templo fuerat subreptum. Iram deae fuisse declaratam prodigiis 171—175. Omni iam Troiae capiendae spe sublata, Calchantem monuisse, ut domum redirent, novisque captis auspiciis Palladium Troiam reveherent novamque profectionem instituerent — 182. Interea dea videri debuit donario Equi sibi dicato acquiescere. *Fiducia* est eadem quae spes certa; *belli* docte adiectum, de belli exitu, ut et *stetit* pro vulgari, *posita fuit in*. 164—170. Palladio rapto fortuna Achivorum mutata est. Ornate singula. Diomedes *impius* propter Palladium ablatum. De quo vid. inf. Excurs. IV**. 165—168. Gravissime singula — etiam quod *vittas virgineas* deae memorat; nam est nihil aliud quam *deam virginem* (supra *innuptam*) *attingere*, contrectare, manibus impuris. (vid. infra vs. 718—20. *Wr.*) *Vittae* h. l. esse debent in capite simulacri Minervae; adeoque fuit sine casside: nam, ne vittas signo vel arae iniectas intelligas, vetat epitheton *virgineas*, quod ad ipsam deam spectat. 169. 170. Ornate, ut iam Georg. I, 200. Ex illo tempore spes

Spes Danaum, fractae vires, aversa deae mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum: arsere coruscae
Luminibus flammae adrectis, salsusque per artus

retro labuntur, *ruunt* proprio voc., sed *fluere* exquisitius pro hoc ipso *ruere*. Hoc tamen loco poeta non de monte sed de flumine petiisse notionem videri potest. 170 *adversa* Gud. cum quinque aliis, sollenni varietate. 173 *arreptis* Zulich., vitiose; idem *frementem*. Porro expectabat forte aliquis *parmam* vibrans *hastamque tr.* aut simile quid paullo fortius. Sed sobrie ac pudenter poeta in tali τερατείᾳ; maluit is deae formam declarare, et satis habuit *trementem* addere, deae signo a terra subsiliente, tamquam prae ira. (Quod in Servio ad 173 est; *sudor salsus*: „Hoc autem bona Achivorum Troiae expugnandae evanuit. *fluere*, diffluere, dilabi. *retro sublapsa referri* pro pedestri, retro ferri, labi, de mole, quae in altum erat evecta; etsi etiam de navigio contra flumen adversum nitente, mox aquarum vi abrepto, dici potest. (sed *fluere* num recte dicetur navigium? Parum probabilis Wakefieldii ratio ad Lucr. I, 1038: „Translatio est ex saxi fragmine, quod vetustas subruit, vel, ruina qualibet, decidente.“ *Wr.*) Prius quidem illud firmatur usu Horatii III, 10, 9 *ne currente rota funis eat retro;* et Homerica formula πολέμου πεῖραρ ἐπαλλάξαι καὶ τανύειν: v. Obss. ad Iliad. λ, 336. ν, 359. Ceterum ex his inferre liceret, non *unius ob noxam Aiacis Oilei* sup. 41 succensuisse Minervam Achivis. Verum hoc esset argutari in poeta.

171 — 175. Unde *Tritonia* Pallas dicta sit, iam veteres ignorarunt. E pluribus, quae memorantur, caussis maxime probabilis est, quod a τριτὼ, quod Aeolibus caput est, sit appellata Τριτογένεια, capite Iovis nata. Alii modo ab amne, modo a palude seu Libyae, seu Boeotiae, seu Thessaliae, seu Argolidis ductum nomen esse volunt. *monstra* h. l. ostenta. (*ea signa dedit:* id significavit; vid. Q. V. XVII, 2, b. *Wr.*) — 172 *arsere coruscae luminibus flammae arrectis*, ornate, oculi Palladii exarsere ira; *lumina arrecta* exquisitius quam erecta; ut semper poeta, v. c. v. 206, *erigere oculos*, *vultus*, ut contra, *demittere*, *deiicere*. Transtulit haec poeta ab iis, quae de Palladis signo memorantur, cum Cassandram ab eius amplexu Aiax Oilei f. avelleret. porro

Sudor iit; terque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamque ferens hastamque tremen-
tem.
Extemplo tentanda fuga canit aequora Calchas;
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexere carinis.
Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas,
Arma deosque parant comites, pelagoque remenso

tem Ennius de Lamis dixit;" leg. *de lacrimis.* Locus esse debuit, qualis Accii in Phoenissis: *Salseis cruorem gutteis lacrimarum lavi.* Ex Ennio laudatur apud Macrob. VI, 2 *Neque miserae lavere lacrumae salsum sanguinem*). (Depravatam esse vocem *salsus* ap. Virgil. ac vehementer sibi displicere ait Wakef. ad Lucret. VI, 1185. *Wr.*) 177 *Non* Goth. tert. *excindi* multi scribunt etiam apud Burm.; adde fragm. Vat. *excidi* Zulich. 178 *Omnia* vulgg. (sic Palat.; sed *omina* et hic et vs. 182. meliores, in quibus Medic. et fragm. Vat.; neque aliter Serv. *Wr.*) *Numina ni r.* Zulich., ab interpolatione, ex iis, quae sequuntur. 179 *pelago et curvis carinis*, ornate satis, sed forte secundis curis a Virgilio delendum. *et* nusquam deletum video. (vid. Q. V. XXXIIII, 2, extr. *Wr.*) *avexere* post Pierium debetur Heins. e melioribus codd. petitum. vulgo, *advexere*, quod tamen et ipsum fragm. Vatic. exhibet; (sed illuc typothetae errore hoc illatum, quum in ipso codice, testante Bottario pag. 171., legatur *avexere. Wr.*) et Voss. un. cum Goth. tert. *adduxere*, male. 180 *Et nunc quae* Menag. pr. Vide an poeta dignior sit oratio ex mutata interpunctione: *Et nunc, quod — Calchas, Hanc pro Palladio — effigiem statuere.* In medio posita reliqua, tanquam in parenthesi. (sed ea est horum enunciatorum natura, ut *parant* et *aderunt* manifesto apodoseos ad *quod petiere* relatae rationem prae se ferant. *Wr.*) 181 *parent* Parrhas. *parant socios* Goth. tert., non malo lapsu.

173. 4. 5. Palladium sudavit, subsiliit clipeo hastaque mota; quibus ipsis eius habitus a poeta declaratur. *ferens* est tenens. φέρουσα pro ἔχουσα.

176 — 179. *Tentanda fuga aequora*, ornate, pro revertendum esse. *Omina ni repetant Argis* ductum videtur, ut Servius et Pomponius iam notarunt, ab imperatoribus Romanis, qui ad auspicia repetenda ac renovanda Romam nonnunquam ex castris reverti solebant, si v. c. malum omen inciderat. (cuius rei crebra apud Livium

Inprovisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
Hanc pro Palladio, moniti, pro numine laeso
Effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
Hanc tamen inmensam Calchas adtollere molem

182 *aderant* Medic. a pr. m. *omina* bene Heins., librorum meliorum consensu. vulgo, *omnia*, quod sane ad intelligendum facilius. Sed v. not. 183 *Et pro n.* Rottend. tert. *numine rapto* Oudart., sed *laeso* doctius; num laesa dea, quod fuerat rapta. 185 *Hanc adeo* MS. Fabric. cum Mediceo Pierii; nisi hunc eundem Fabricius respexit. *tamen* recte, quod vim propriam hic habere, intelliges ex nostra interpretatione. *inmensum* Goth. tert., ex interpretatione, ut sit pro immense.

mentio. *Wr.*) Itaque similiter statuit, esse Achivis Graeciam repetendam, auspicia ibi instauranda, et cum ipso Palladio avecto, ut, sollennibus sacris, restituatur in sedem suam, revertendum. (*numen* de simulacro, ut vs. 183. *Wr.*)

180. 181. Et nunc quod in Graeciam redierunt, hoc eo pertinet, eo consilio factum est, ut parent — sed poeta exquisite medium orationis membrum neglexit. (*quod*, i. e. *quod attinet ad id*, *quod*, etiam pedestribus scriptoribus frequentatum; exempla si cupis, adi not. Heins. ad Ovid. Epist. XVII, 51. *Wr.*) *arma parant*, h. e. opes et copias bellicas instaurant, *deos parant comites* factis sacris placatos. 182. *Ita digerit omina Calchas*. Ita *omina*, (*monstra* v. 171) h. e. ostentum per Palladium oblatum, simulque eius procurandi rationem, *digerit*, ordinat, interpretatur, Calchas. Sic Servius quoque accepisse videtur.

183. Interea *moniti*, Calchantis monitu, *pro numine*, signo numinis, *laeso*, h. e. Palladii vice, quo rapto deae sibi iram conflavere, ad sacrilegium expiandum, *hanc effigiem*, hoc equi signum, statuerunt; quod quatenus Palladi poni potuerit, quaesitum est Excursu III ad v. 15. 16. („*numen laesum* est signum deae impuris manibus contrectatum et contaminatum." Haec Wunderl. in Obss. in Tibull. I, 3, 79. — *pro* ... *pro*, vid. Q. V. XXXIII, 9. *Wr.*) At Sinon rem hunc in modum interpretatur: Achivos ait hanc fraudem machinatos esse, ut Troiani vicissim ad sa-

Roboribus textis, coeloque educere, iussit,
Ne recipi portis, aut duci in moenia possit;
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam, si vestra manus violasset dona Minervae,
Tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum

187 *Neu recipi* Priscianus lib. XVII cum codd. aliquot. *in portis* sec. Moret. *nec duci* primus Moret. (et Alb. *Wr.*) *posset* Priscian. ibid. c. Gudiano et al. (*posset*, praeter Gud., Rottend. tert. et alii duo; quod dubitabam, an reciperem, quum omnis etiam, quae sequitur, oratio ad Calchantem referatur; facile autem librarii ad superiorem versum aberrare et verbi *iussit* terminationem ad hoc verbum accommodare potuerunt. In Prisc. tamen XVI, 1, §. 5. Krehlius *possit* edidit. Ceterum *intra moen.* Medic., literis *tra* tamen expunctis, sed a manu multo recentiore. *Wr.*) 188 *Nec* alii. Sed in his varietas MSS. ad fastidium. *teneri* Priscian. l. c., vitiose. 190 *excidium* Priscian. ibid. alter Hamb. et Voss. (etiam Alb. *Wr.*) *magnum* ornans epitheton est. (*dii* Medic. apud Foggin., sed eodem fortasse errore, quem h. l. in fragm. Vat. notat Bottarius. *Di* et *Dis* ubique in Medic. praeter h. l. et infra 352. et 702., nisi et haec errori debentur; semel, Ge. II, 101., altera *i* voc. *Dis* superscribitur. *Wr.*)

crilegium committendum pellicerentur, donario Minervae violato: quo facto ira deae ab Achivis in Troianos verteretur; cum hoc tamen aliud malum metuendum fuisse Achivis, si in templo Minervae in acropoli collocaretur donarium, Equus, pro Palladio; ita enim eventurum esse, ut non modo Troia expugnari nequeat, verum ut vicissim Troiani Achivis bellum inferant; hoc eos cavere voluisse donario in tantam magnitudinem exstructo, ne in urbem induci posset. Quae nunc se Troianis prodere velle ait, ne, donarium laedendo, sacrilegii reatum contrahant; et vero, equo in urbem inducto, vaticinium ut in rem suam vertant; nam eo facto deam placatam Troianorum studium tantum esse suscepturam, ut non modo urbem tueatur, verum etiam vice versa Troiani Achivos bello sint petituri. Vides technas satis veteratorie instructas.

185—188. Quam ornate, si singula expendas! Ne tamen votivus hic equus in urbem inferri, et pro tutela statui possit, ad tantam magnitudinem Equum fieri (ad tam ingentem molem,

Convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum;
Sin manibus vestris vestram adscendisset in urbem:
Ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis periurique arte Sinonis
Credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
Quos neque Tydides, nec Larissaeus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinae.

191 *convertent* Puget. *Phrygiis* Hamb. pr. cum aliquot codd. Pierii et fragm. Vatic. antiquissimo. (sed altera eiusdem lectio *Phrygibusque*. *Wr.*) Burm. laudat Drakenb. ad Sil. VIII, 243. *Frigibus*, *Frugibus* male scribitur. 192 *vestrie manibus* Parrhas. et Ven. eum Guth. tert. 193 *magnam* Hamb. pr. *Pelopea* Heins., recte, cum Mediceo et Schol. Statii. adde Goth. sec. Vulgo *Pelopeia* (ut Palat. *Wr.*), quod et ipsum bene scribitur, sed non h. l. *ad Pelopeia* sec. Hamb., interpolate. 194 *in nostros* Witt. *et vestros* Bigot. 196 *coactis* Heinsio acceptum ferendum, qui Medicei optimorumque codd. et Grammaticorum, Servii inprimis, forte et Donati auctoritatem recte sequutus est. Probat quoque Tyrwhitt. apud Dawes Misc. crit. cum Burgess. V. C. p. 386. Sic et a Pomponio lectum et in fragm. Vatic. Illustrat *lacrimas coactas* Heins. et h. l. eas defendit ipsa rerum ratio ac veritas. Vulgo *coacti*, sicque omnes Pierii. (etiam Paris. 7. 8. 9. 10. et Alb. *Wr.*)

trabibus contextam, extollere et tantam, ut ad coelum pertingere videatur) iussit Calchas. Etiam in membrorum ordine et collocatione poetam agnoscis. *antiqua religione*, h. e. ea, qua surreptum Palladium antea coluerant; ne nunc pro Palladio Equus haberetur; quo sacrorum cultu demerita et propitia reddita Pallas eandem, ut ante, tutelam colenti populo praestaret.

189 sqq. Melius haec quam apud Tryphiod. 288 sqq., si conferre lubet. (*dona Minervae*, vid. notata ad vs. 31. *Wr.*) 192—194. Sin a vobis in urbem inductus esset equus, Troianos, conversis fatis, Argos esse bello petituros et excisuros.(*ultro*, vid. Q.V.XXVII, 2. *Wr.*)

195—198. Egregium epiphonema, inclusum sententia aliqua inprimisque ad miserationem aptum. *Achilles Larissaeus* simpl. Thessalus; alias non sa-

Hic aliud maius miseris multoque tremendum
Obiicitur magis, atque inprovida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.

199 *Huc aliud* Donat. *miseris maius* pr. Hamb. *timendum* idem. vulgata est apud Nonium in *tremere.* 200 *Obiicitur monstrum* Bigot. Sed id iam peti poterat ex 171. *Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.* Sed *aliud* est alia res. *ac impr.* Leid. un. 201 *Laucoon, Lachoon* in Gothanis; et sic sine dubio etiam in aliorum libris fuit. Ita enim fere librarii. v. sup. 41. cf. ad Petron. 89, v. 19 et 43. Burmann. Anthol. lat. lib. I, ep. 110. *Neptuni* Bigot. et a m. pr. Hagen. a sec. Hamb. pr. Sed alterum doctius. 202 *taurum immensum* sec. Hamb. *ingentes m. ad aras* Goth. pr. Porro *sollennis sacerdos* olim iunxere viri docti. vid. Pompon. Sabin.; at cf. not. (*aram* Medic. *Wr.*)

tis accurate; nam Larissa tum Achilli non parebat, sed Letho; et a Pelasgis habitabatur. vid. Iliad. β. 840 sqq. *mille carinae* numero paullo liberius expresso, ut solent poetae. v. Popium ad Iliad. β. Barnes. ad Eurip. Androm. 106. Muncker. ad Hygin. 97 fab. etiam Cerdam ad h. l. et Ursin. nuper quoque Wernsdorf. V. C. P. M. T. IV, p. 645.

199. Sequitur locus de *Laocoonte*, in quo animadvertendum, quam accommodate poeta omnia *ad terrorem* extulerit, quem ostentum hoc iniicere Troianorum animis debebat. Vide v. 228 sqq. Vid. Excurs. V ad h. v.

199. Homericum locum Iliad. β, 305 sqq., quo Nestor ostentum Achivis Aulide occlusis obiectum memorat, Virgilio ante oculos fuisse, coniectura est ingeniosi viri, *Herderi* (*Critische Wälder* P. I, p. 98 sqq.). Res ipsae inter se satis dispares esse videntur; formulae tamen, qua orditur uterque narrationem, est aliqua similitudo. *obiicitur* eleganter, ut de ostentis et rebus miris vel inopinatis, pro, *evenit. improvida pectora*, h. e. Troianos, qui tale quid non praeviderant. (rectius Wunderlich.: „*impr. p.* h. e. Troianos credulos et a Graecorum dolo sibi non caventes.“ Vid. eiusd. Praefat. p. XVII. *Wr.*) Repentinum et inopinatum prodigium, quod adeo tanto magis animos turbat ac percellit. cf. Cerda.

201. 202. *Ductus sorte.* Sive ex historiis hoc habuit; interemto

Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) inmensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt:
Pectora quorum inter fluctus adrecta iubaeque
Sanguineae superant undas; pars cetera pontum

207. EXSUPERANT

203 *a Tenedo gemini* Hamb. pr., quod mollius. *geminae — angues* pr. Moret., ut solet nonnunquam. Sed uni libro tali in re non parendum. (vulgatus verborum ordo praestat. Et *geminae* locum habere nullo modo potest; vid. vs. 206. *Wr.*) 205 *incumbent* Mentel. 206 *erecta* pr. Hamb. et Bigot., quod vulgare. cf. not. ad 173. *arrepta* Goth. tert., et ibidem codd. 207 *superant* omnium librorum lectionem esse apparet, praeter recentem Venetum Heinsii. Nam Pierius nec ipse in suis codd. aliud invenisse videtur, et *superant* etiam in priscis edd., quas evolvi, extare vidi, praeterquam in Iuntinis et Stephan., in quibus vulgaris lectio *exsuperant* comparet, et ex Aldina adeo primum profecta esse videatur. Mireris itaque, cur eam Heinsius retinuerit. Sed varianda forte visa oratio propter

enim Neptuni sacerdote, ex aliis, ut mos erat, sacerdotibus Laocoon, qui Apollinis Thymbraei erat, sorte obtingente, Neptuni sacra curabat, cf. Serv. ex Euphorione; Sive unum sacerdotii adipiscendi modum e pluribus posuit, ut poeta. Quod autem in his adiunctis paullo copiosior est, in eo artem poetae agnosce; facit enim expectationem. *aras sollennes* dixit docte, ad quas sollenne sacrificium parabatur: ut *sollennis circus*, in quo sollennes ludi habentur, Ovid. V Fast. 597: *sollennia theatra*, I Art. 133: *campus sollennis*, Claudian. de VI. Cons. Hon. 5. Ceterum, quod in primo statim laetitiae publicae tumultu de sacro, Neptuno faciendo, cogitatur, mirum videri potest. Videtur hoc Servio obversatum: *mactabat*, inquit, *scilicet*, *ut Graecis mala naufragio provenirent.* Potest tamen simplicior ratio reddi, ut soluta obsidione inter ceteros deos Neptuno sacra parata sint χαριστήρια, et quidem in ipso littore, ut et apud Hygin. 135 *ut sacrum faceret Neptuno ad littus;* et sic alibi apud Homer. Neptuno sacra fiunt.

203—209. Ornatissimus locus. *incumbunt pelago*, prae-

Pone legit, sinuatque inmensa volumine terga.
Fit sonitus, spumante salo. Iamque arva tenebant;
Ardentisque oculos suffecti sanguine et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.

208. SINUANTQ.

v. 219 *superant capite et cervicibus altis.* *superant undis* nonnulli Pierisni; alterum tamen, *superant undas*, doctius arbitror dictum. (Fons vulgatae lectionis fortasse cod. Palat., in quo *exuperant.* Sed obtemperandum reliquorum codd. auctoritati; sic censent etiam Wunderl. et Iahn. ad Aen. I, 315. Neque praetereunda, quae Wunderl. Praefat. p. XV. scribit: „ad Aen. II, 207. monere poteram, lectioni *superant* repetitum 219. *superant* non obstare, atque laudare Aen. II, 303. *supero*, 311. *superante*, vel not. ad Ge. I, 126.“ *Exsuperant* ortum videtur e praegressa vocali, quae, quum citatius hic currant numeri, facile decipere poterat librarium dictantis verba calamo excipientem. Ac nescio, an exsuperandi verbum, quod dicitur de re superatu difficili, alienum sit ab hac sententia. Eminendi significatio superandi verbo inest etiam vs. 219.; adiicitur etiam accusativus Ovid. Met. I, 317.: „superatque cacumine nubes — Parnassus.“ *Wr.*) 208 *Pone secat* Zulich. a m. sec. *sinuantque* ab Heinsio revocatum ex Mentel. pr. et aliis pluribus; etiam Pierianis, adde Goth. sec., ut *terga sinuant* absolute dictum sit, pro sinuant se; cuius formae multa exempla ad h. l. congessit. Sic modo *superant*, inf. 229 *insinuat*, 235 *accingunt*, et infinita apud ipsum Virgilium. Vulgo *sinuatque*, etiam in Serv., ut Georg. III, 192 *sinuatque alterna volumina crurum.* (*sinuat* Medicei lectionem, quae etiam in Lips. alt. exstat, revocandam esse demonstravimus Q. V. VIII, 2, a. Nempe hoc dicit Virgilius: *pone legit sinuans*; vid. etiam Q. V. XXXIIII, 3. Ac saepius tenuis ad sensum pars orationis prior nervos verbis subsequentibus acquirit, ut infra vs. 534.: „Non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit.“ *Wr.*) 209 *solo* alter Menag. 210 *suffecti* vel *infecti* Zulich., male. *igne* alii multi. v. ad Valer. Fl. I, 821. Burm.

clare, pro innatant, sed cum significatione magnitudinis. 206. *iubae sanguineae*, φόνιαι, hydrorum, nam hoc genus intelligendum, fulvae barbae seu comae. cf. Cerda ad h. l. Ap. Homer. Iliad. β, 308 δράκων δ' ἐπὶ νῶτα δαφοινός. *superant undas*, eminent supra mare.

208. *legit pontum* egregie de vestigiis incessus lenis vel tractus in superficie. *sinuatque immensa volumine terga*, h. e. pars posterior serpentum sinuat se in immensum volumen, ingentem spiram. v. V. L.

209—211. Etiam haec valde ornata. *arva* pro littore. *suffe-*

Diffugimus visu exsangues. Illi agmine certo
Laocoonta petunt. Et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus;
Post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,

212 *exanimes* Oudart. *ex agmine* Sprot. *agmine cepto* pr. Moret. a m. pr. *agmine facto* tres apud Burmann., quod scilicet et alibi occurrit. 214 *iam amplexus* Rottend. pr. *complexus* Moret. fragm. *conplexus* Hamb. pr. perpetua variatione. 215 *teneros m. d. artus* Vir doctus (I. Iortinus) coni. in Obss. Misc. Crit. T. I, p. 29. IV, p. 29, quia puerorum corpora. Et ferri saue id possit. Sed poetae aliter placuit. *miseros artus* exquisite pro artus miserorum puerorum. 216 *auxilium* Moret. sec. et Hugen. *et tela* Bigot. et Hugen. *tela parantem* fragm. Moret. et Sprot.

cti, h. e. habentes oculos suffusos sanguine, rubentes. Omnino erant ii oculis fulgore rubenti infectis, tinctis. *ora sibila*, ut Ge. III, 421 *colla sibila*, συρίζοντα. *Lingua vibrans* et *lambens*, λιχμῶσα, in praecipuis est ornamentis poeticis, quoties de serpentibus agitur: cf. Hesiod. Θ, 826: Sc. 235. De hoc ipso serpente, de quo noster loquitur, sed minus ornate, Quintus XII, 448 ἐπεσμαράγησε δὲ πόντος Νισσομένων, καὶ κῦμα διΐστατο· τοίδ' ἐφέροντο, Αἰνὸν λιχμώοντες. Ceterum similia de ingentium draconum allapsu plura sunt poetarum loca (cf. Cerda), ut de draconibus ab Hercule puero et a Cadmo interemtis, comparanda illa quidem non sine fructu, si otio abundes, ita tamen, ut iudicium in cognoscendo rerum dilectu, varietate narrationis et suavitate, acuas, non, ut inanem lectionis copiam ostentes ieiunamque inde verborum rerumque similium copiam memoria comprehendas. Ex Virgilio hausere Ovid. IV Met. 688 sqq. et Manil. V, 540, 579 de bellua Andromedam, et Valer. Fl. II, 479 sqq. de bellua Hesionen invadente; Silius II, 584 sqq. inprimis VI, 149 sqq. de hydro ad Bagradam caeso. Adde Statium VI Theb. 506 sqq. de serpente, qui Archemorum puerum devorat, et Petron. c. 89. v. 29 sqq. de eodem monstro, de quo noster agit.

212. *Agmine certo*, exquisita latinitate, pro uterque simul destinato in eum lapsu. 215. *Implicat*, circumdat spiris seu nodis ac voluminibus. *mor-*

Corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et iam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Qualis mugitus, fugit quum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.

217 *collo bis* alter Menag. 219 *collo* unus Guelpherb. in Collect. Sax. *et crinibus* Voss. *alte* Goth. sec. *capite et cervicibus altis.* quod debebat esse *capitibus et cervicibus* suis. 220 *devellere* Mentel. pr. et Moret. pr. cum aliis vett. apud Pierium. 221 *perfusas* aliquot apud Burm. *saniae* Gud. et Voss. (*et vittas* Alb. *Wr.*) 223 *Qualis* Grammaticorum et Codicum auctoritate recepit Heins. Vulgo *quales.* Est tamen et *qualis* de plurali accipiendum. (puta: *qualis*, i. e. *quales m. tollit. Wr.*) *mugitus veluti* apud Macrob. II Sat. 5. at idem lib. VI, 13 *Qualis m.* Apud Lactant. de M. Persec. 33 vitiose laudatur: *quales mugitus fingit saucius taurus. aram* Heins. ex libris, post Pierium, probavit. Vulgo *aras.* 224 *securim* per i Virgilium scripsisse, Probi Valerii testimonio constat apud Gell. XIII, 20.

su depascitur, ἐπινέμεται, ornate pro, admordet, devorat (sic poetae, *morsu lacerare, consumere*); nec aliter intelligendus Lycophronis παιδοβρὼς Πόρκης. *tela ferentem*, cum telo in manu approperantem. *bis circumdati collo squamea terga*, cum uterque serpens corpus et collum eius, h. e. omnino superiorem corporis partem, tractibus inferioris corporis sui bis circumdedissent, super eius caput eminent, emicant suis capitibus. *bis* ita proprie dictum accipio. At si *collo* proprie dictum habeas, quod *bis* ab utroque serpente circumdari vix potuit, *bis* esset, binis spiris, seu binorum serpentum spira.

220—224. Pro serpentibus docte *nodos* ponit; et egregie ad horrorem facit v. 221, quod *vittas*, infulas sacerdotis, narrat. *Clamores*: super his v. Excurs. ad h. v.; sunt autem praeclare comparati ad terrorem animis iniiciendum. *incertam securim* non satis certo et valido ictu depressam. Imitationem Senecae Agam. 777 *cervice taurus vulnus incertum ferens* lau-

At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, saevaeque petunt Tritonidis arcem,
Sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor; et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
Laeserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque divae
Numina conclamant.

225 *lapsi* alter Hamb., sed vid. not. 226 *Diffugiunt* alter Hamb. in Collect. Sax. (*diffugiunt* etiam Medic. ap. Fogg.; neque aliter, ut videtur, Palat.; idem Donati expositioni praescriptum video. Ac, nisi forte *diffugiunt* e vs. 212. petitum, locum hic utrumque verbum habet: effugimus enim pericula, potestatem alterius, visum; diffugimus vel in varias partes eundo, vel omnino discedendo ex aliquo loco; hoc quidem ad sententiam aptius videtur. Interim res in medio relinquenda. *Wr.*) *Tritonidos* apud Macrob. IV Sat. 4, et edd. Fabric. et Cuning. 227 *clypei sub* Franc. 228 *trema facta* Reg. 229 *expandisse* Menag. pr. vid. Burmann. *insinuat* v. ad 208. 230 *sacrum quia* pr. Moret. *qui sacrum* Puget. 231 *torserit* Zulich. 232 *sedem* Zulich. a m. pr. *sedis* pr. Moret. *horrendaque* Franc. a m. pr. 233 *conclamat* tert. Mentel. a m. pr.

dat Burm. Adde aliam apud Silium V, 64. 65. Sapienter autem bove non quacunque, sed, ut dignitatem res haberet, bove victima in comparatione usus est; quod iam in sacro Neptuni Heliconii fecerat Homerus loco, quem noster ante oculos habuit, Iliad. *υ*, 403—405. Male comparant Iliad. *ρ*, 520 sqq.

225—227. *Lapsu effugiunt* ornate pro labuntur, serpunt; ne *lapsu* nude stare putes. (*labi* proprie de serpentibus. *Wr.*) *delubra ad summa*, Minervae templum in arce summa. (Homer. Il. VI, 297.: *„αἳ δ' ὅτε νηὸν ἵκανον Ἀθήνης ἐν πόλει ἄκρῃ.“* *Wr.*) Minerva h. l. *saeva*, irata Troianis. At Palladium ex arce abreptum supra vidimus, v. 164: unde ergo h. l. Palladis signum? dicendum scilicet, fuisse aliud ac diversum ab illo arcanae religionis Palladio. cf. Excurs. IX extr. ad II, 293. *sub pedibus*, h. e. inter pedes, et post clipeum. Egregie hoc a poeta adumbratum ex eo, quod Palladis signa (*ξόανα*) interdum

Dividimus muros, et moenia pandimus urbis.
Adcingunt omnes operi, pedibusque rotarum
Subiiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros,

234 *diffidimus* Schol. Cruqu. Hor. III Od. 16 ad v. 13 *diffidit urbium portas Vir Macedo.* At vulgata retinenda non modo propter librorum consensum, sed et quod doctior et exquisitior est. cf. Markland. ad Stat. I Silv. I, 10 *Hunc neque discissis cepissent Pergama muris*, quo in loco, ex Virgilio expresso, Marklandi emendationem *divisis* non bene spernit Burm. ad h. l. (*urbi* Alb. *Wr.*) 235 *operi omnes* alter Hamb. cum Goth. tert. (Wakefieldium ad Ge. II, 33. corrigere *Accingunt se operi* notat Iahn. *Wr.*) *stuppea* scribunt optimi. (Palat. *stupea. Wr.*) 236 *subiciunt* multi, veteri ac sollenni more in talibus, ut *obicit, obicitur.*

draconem pedibus adporrectum habent: ut in ipso illo praestantissimo Phidiae signo in arce Athenarum. v. Paus. I, 24. Illud tamen satis portentosum, quod a mari per campum Troianum ad urbem et arcem hydri se volvendo pervenerunt. Modestius, quod Iliad. υ, 147 bellua marina (τὸ κῆτος) persequitur Herculem a littore in planitiem, ἀπ' ἠϊόνος πεδίονδε.

228—232. *Scelus expendisse*, exquisite, poenas meritas pro scelere, sacrilegio, in equum, Minervae donum, commisso. (*scelus*, i. q. poenae sceleris; infra VII, 307.: „Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?“ *Wr.*) *tergum*, v. sup. ad v. 50, ubi *latus* et *alvum* dixerat. At variavit ut poeta; et patet *tergum* latius. *ad sedes*, deae, h. e. templum, quod in arce erat. *simulacrum.* Homericum μέγ' ἄγαλμα θεῶν θελκτήριον Od. θ, 509. *orandaque divae Numina*, numen eius exorandum, placandum.

234—236. *Dividimus muros*, exquisite pro dissolvere et dirumpere, ut aditus fiat, aut ut h. l. latius pateat; nam de porta Scaea agitur, a qua non longe stabat equus; ἐν πύλαις, ut Eurip. Troad. 521. *moenia* h. l. proprio significatu, ut aedificia intra muros sint. v. Burm. h. l. et Lexica. (adde V. L. ad IX, 196. *Wr.*) *accingunt* se, v. var. lect. ad v. 208. *rotarum lapsus* egregie pro simplici, *rotas*, quae *labentes* dicuntur poetis, quando volvuntur — sic et *intendunt* exquisitius, quam illigant, innectunt. cf. IV, 506. (cf. Not. ad Ge. IV, 399. *Wch.*)

Feta armis. Pueri circum innuptaeque puellae
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediaeque minans inlabitur urbi.
O patria, o divom domus Ilium, et incluta bello

238 *pueri circum* Heins. ex optimis codd. Vulgo *circum pueri.* (ut Palat. *Wr.*) 241 *Ilion inclyta* nonnulli libri et Priscan. apud Heins. *Ilion et* duo Burm. cum Goth. sec. (*et* deest Alb. *Wr.*)

In *collo* noli argutari: cum fune ex eo nexo trahi equus vix commode posset. Intellige simpl. funem ex anteriore parte aptum. Occurrit aspectus in anaglyphis. Ceterum poetam, saltem 238. 9. ad thensas Romanorum suorum sacramque pompam respexisse non improbabile est.

237—240. *Scandit muros, h. e.* transcendit, maior imago, quam si portam *intrat*, quae, murorum impositorum et attingentium parte deiecta, erat latior facta, conf. inf. VI, 514. 515, et *machina fatalis*, exitium fatale Troianis afferens, et *feta armis*, plena armatis viris; ut iam ἐγκύμον' ἵππον τευχέων apud. Eur. Troad. 11, h. e. ἔνοπλος, ut ibid. v. 520: sup. v. 20 *uterum* dixerat. *gravis* inf. VI, 515 *et armatum peditem gravis attulit alvo.* Locus autem ex Ennianis expressus ap. Macrob. VI, 2 *nam maximo Saltu superavit gravidus armatis equus—Qui suo partu ardua perdat Pergama. Sacra canunt* h. e. hymnos, ut bene Serv.; scil. quemadmodum alias apud poetas, *canere dulce*, *ferale.* (recte vero Wunderl. negat *sacra* instar adverbii hic positum esse. *Wr.*) Hic, et in toto loco, manifesta Euripidei chori vestigia Troad. 522 sqq. *mediae urbi.* omnia media dicuntur post initia, adeoque tota urbs intra muros; etsi utique per mediam urbem ad arcem ductus est equus, ut Palladis in templo collocaretur. cf. Eur. l. c. 540, 1 et Od. ϑ, 504. *minans* simpl. ad altitudinem ref. Nam, quae altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur. cf. Aen. IV, 88 et Serv. Melius autem iungitur *illabitur urbi mediae, minans*; quam *minans mediae urbi*, quod tenuius.

241—243. *divum domus*, incertum esse potest, quo sensu dixerit poeta. Proprie tamen urbs ita appellari debet propter augusta templa et religiones; et ex persona pii Aeneae haec acceptio est convenientissima. Sic et in numo apud Eckhel. V. C.

Moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen inmemores caecique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei iussu non umquam credita Teucris.
Nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.

242 *ipse* Ven. et Burm. *limine poste* Exc. Burm. 247 Male ab aliis ad antec. referri *dei iussu*, monet Burmann. *iusso* Oblongus Pierianus. 249 *per urbes* alter Hamb.

Numi vet. anecd. p. 170 urbs Germanicopolis Paphlag. dicta est *ἑστία θεῶν*· ut et de aliis urbibus dictum meminimus. Ceterum v. 241 totus Ennianus esse fertur apud Servium. Scilicet in verbis: *O pater, o patria, o Priami domus.* v. inf. ad 502. Vs. 242. 243 ad omina pertinent, quae putide exsequitur Quintus Cal. XII, v. 491 sqq. Expressa e nostro esse Senecae Agam. v. 626 sq., iam Cerda monuit. (*ipso in limine portae:* Ominosum putabatur vel ingrediendo vel egrediendo limen tangere; Ovid. Trist. I, 3, 55. sq.: „Ter limen tetigi; ter sum revocatus; et ipse Indulgens animo pes mihi tardus erat.“ vid. Taubm. ad Plaut. Cas. IV, 4, 1. Brouklius. et Bach. ad Tibull. I, 3, 20. Et quum talis quidem machina non potuerit non limen ipsum tangere, id tamen omnia infausta portendebat, quod quater in limine substitit. *Wr.*) *Sonitum* plus quam tragice declarat Eurip. Troad. 519. *ἵππον — οὐράνια βρέμοντα.* *ad coelum frementem*, sonantem, dum trahebatur. Videtur totus locus Maroni ante oculos fuisse; est certe chorus comparandus.

244. *Instamus tamen*. Quintus Cal. XII, 419 *οἱ δ' ἅμα πάντες Εἷλκον ἐπιβρίσαντες* etc. *immemores* h. l. improvidi, incogitantes (cf. eund. v. 512 sqq.), quippe quos monuerant dii tali omine, nec tamen Troiani eorum monitum intellexere. *monstrum infelix* praeclare de Equo portentosae magnitudinis, qui exitum urbi erat allaturus. Sic Ciceroni *fatale prodigium portentumque* pro pernicioso homine.

Vertitur interea coelum, et ruit oceano Nox,
Involvens umbra magna terramque polumque,
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
Conticuere; sopor fessos conplectitur artus.
Et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitae per amica silentia lunae

255 LUNAE,

253 *amplectitur* tres ap. Burm. 254 *At iam* sec. Moret. *falanx*, *phalans*, male in libris. *ibant* aliquot ap. Pierium cum Donato, et probat Heinsius. (placet hoc etiam Cortio ad Lucan. IV, 336.; sed vid. Q. V. VIII, 4, c. Nec satis commode *ibant* de maritimo exercitus itinere. *Wr.*) 255 *tacite* duo Goth. (Sustuli comma in fine vs. positum; rectius enim haec cum subiectis iunguntur. *Wr.*)

246. 247. De Cassandra vate, cui ne tunc quidem creditum et fides habita, copiosius Quintus Cal. XII, 516 sqq. Tryphiod. v. 346 sqq. Tzetza Posthom. p. 168 in Tab. Iliaca n. 99, in qua Priamus eam retrahere videtur. *dei iussu*, Apollinis: cuius amores illa eluserat. res notá. Adi vel Servium h. l. *tunc etiam* int. pro *etiam tunc*. alias languet.

248. 249. *Velare* proprium hac in re, suspensis super templorum postibus coronis ac sertis, etiam frondibus, infulisque. Traduxit aliis locis poeta ad quodcunque coronandi genus, etiam victimarum vel sacerdotum, supplicum quoque, sola corona vel infula ac vitta.

250—253. *Vertitur coelum.* Circumacto coelo (ad oculorum fraudem iudicio facto, quasi hoc singulis noctibus fiat: v. Excurs. II ad hunc librum). (*Vertitur interea caelum*, Ennianum hemistichium; vid. Macrob. VI, 1. Ennii Fragmm. ed. Hessel. p. 64. *Wr.*) *ruit* exquisite pro venit, surgit. *umbra magna*, v. ad Georg. II, 338. (et Q. V. XXXIII, 8. extr. *Wr.*) *Myrmidonum dolos*, quam ingeniose adiectum et vere tamen! *per moenia* nunc est per urbem dispersi. *sopor fessos complectitur artus.* Non moratur poeta in comissationibus Troianorum, quas adtingit tantum v. 265. At vide ineptias Quinti Cal. XIII pr.

254. 255. *Phalanx* docte pro classe. (Non magnopere placet pedestris iunctura: classis, navibus instructis, it a Tenedo. Et eiusmodi usus vocabuli *pha-*

Litora nota petens: flammas quum regia puppis
Extulerat; fatisque deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim

256 *flammas tum* pr. Moret. 257 *fatis divum* Zulich. quod malim; nam copula parum commode interposita est. (sed vid. ad vs. 259. *Wr.*) *fatisque dei* Gud. pro div. lect. v. Burm. 258 *Danaos utero* Puget.

lanx nullo est comprobatus exemplo. Malim igitur *phalanx* accipi pro *exercitus*, *agmen*, ut VI, 489. Constructio *ire navibus* est legitima, ut *rate venire* Ovid. Fast. I, 233. et *proficisci navibus* Liv. XXV, 27. *Wch.*) *tacitae per amica silentia Lunae* ornate pro noctu. *Silentia noctis* saepe apud poetas; eadem *tacita*, *silens*, *taciturna*. Nunc Virgilius *silentia* ad *Lunam* transtulit; quod magis etiam poeticum; cumque *silentia Lunae* per se dici recte possint pro *nocte*, sive Luna fulgeat sive lateat; (quamquam latentis lunae nomen pro nocte apud Virgilium quidem dici non memini. *Wr.*) poeta tamen versu 340 *oblati per Lunam*, satis declarasse videtur, se *lunam* cum ratione posuisse, adoptata eorum opinione, qui Troiam plenilunio excisam tradiderant. v. laudd. a Burmanno, inprimis vero Vet. Schol. Euripideae Hecub. 913 et Petron. 89, 54. 55. Praeclare de h. l. egit Burm. Nihil expedierat cum aliis Parrhas. Quaes. per epist. I. Sunt sane etiam *silentia maris* et *ventorum*, et possunt illa cum silentio noctis coniuncta esse; de his tamen poeta nunc nihil memoravit. *amica silentia*, grata et faventia insidiis Achivorum.

256. Fax sublata, signum profectionis, e navi praetoria; (vid. Scheffer. de Militia navali p. 176. sq. *Wr.*) nunc reditus versus littus Troianum. v. Excurs. VIII. 257. *fatisque deum defensus iniquis*: *fata deum* ex more. Nam modo fatis ipsi dii tenentur; modo deorum, inprimis Iovis voluntate, constituuntur, et pro *diis iniquis* fata iniqua dixit, sc. Troianis infesta. *defensus*, servatus Sinon a Troianis. 258. *Danaos et claustra* (in latere fores) *laxat*, solito more, uno verbo duobus nominibus accommodato, proprie diversis; aperit et Danaos emittit. ἐκλύσας apud Lycophr. 343, quod Brunck. ad Apollon. I, 955 e cod. restituit, pro illustratione esse potest: γαστρὸς ἐκλύσας ζυγά, est *soluta alvi compage*.

Laxat claustra Sinon. Illos patefactus ad auras

259. Sinon: illos

259 Post *Sinon* finita priore sententia novam ordiendam puto. *Laxat claustra Sinon. Illos p.—Epeos. Invadunt urbem* etc. Vulgata distinctio parum commoda. (Iahnius ita distinguit: *petens. Flammas quum* cet. ut apodosis incipiat ab his: *illos patefactus.* Ego me cum Wunderlichio ad rationem ab Heynio propositam, quae leniorem efficit iuncturam, accommodavi. Et, si non exquisitam, ut putat Wunderl., ferendam esse tamen hanc temporum consecutionem arbitror: *ibat—quum extulerat et laxat*; rectius tamen *quum* cum solo *Extulerat*, non etiam cum *laxat*, iunges. Sed malim ita horum versuum membra disposita:

Et iam Argiva phalanx, flammas quum regia puppis
Extulerat, tacitae per amica silentia lunae
Litora nota petens, instructis navibus ibat
A Tenedo; fatisque *cet. Wr.*)

Mox post *promunt* interpunct. mutavi. Porro *Laxat castra* e nonnullis Heins. laudat Burm. ad Petron. 89, v. 7.

259—264. De his equo inclusis vid. Excurs. III ad h. lib. *se promunt*, prodeunt. ἱππόθεν ἐκχύμενοι, κοῖλον λόχον ἐκπρολιπόντες Odyss. Θ, 515. *Thessandrus*, seu verius Thessander, Polynicis et Argiae f., secundum Serv. (*ex Aetolia* ait Pompon. ad h. l. et Dictys lib. I, c. 14. adde c. 17. f. leg. *ex Boeotia.*) Desideratur sane inter ceteros heroes nomen aliquod clarum; verum Thersander Polynicis f. locum vix tueri potest; cum ubique ille tradatur in pugna cum Telepho in principio b. Troiani cecidisse. v. Paus. IX, 5. Dictys II, 2. Et sic Cypria carmina tradiderant, ut e Proclo MS. didici. Aut itaque alius hic Thersander habendus, aut *Tisandrus* verior est lectio. In Homero neutrum nomen occurrit. De *Acamante*, altero Thesei filiorum et Demophoontis fratre, v. *Intpr.* ad Hygin. f. 108 et h. l. Heins.; de ceteris saltem Servium. *Demissum lapsi per funem*, h. e. delapsi fune demisso. Ex historia hoc acceperat; v. Excurs. III: at egregie ad magnitudinem equi declarandam accommodavit. Itaque emphasin Quintil. agnovit Inst. VIII, 3, 84, ubi v. not. et Ursin. ad h. l. *primusque Machaon*: intelligo, qui primus, inter primos, egressus est. (vid. Q. V. XXVIII, 5. *Wr.*) Argutantur in hoc iam veteres. Vide Sext. Aurel. Victor. G. Rom. c. 1. *Machaon* apud Thessalum in

Reddit equus; laetique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulixes,
Demissum lapsi per funem, Acamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam;
Caeduntur vigiles, portisque patentibus omnis
Adcipiunt socios, atque agmina conscia iungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris

260 *cavo se r. promunt* maior librorum pars; et sic proprie hac in re dicitur. Enimvero Loogob. Pierii, qoem etiam Ge. Fabricins respicere videtur, *produnt* habet; qood saoe exqoisitios, *se prodere.* Itaqoe Heinsio illnd probatom ad Claodian. IV Cons. Hooor. 643, et Ovid. V Fast. 508. (vid. Cort. ad Lucan. I, 625. *Wr.*) *promit* fragm. Moret. *cavo de r. promunt* Leid. cum Gotb. tert. a m. sec. 261 *Tisandrus*, (ita Palat. *Wr.*) *Thesandrus*, *Thersandrus* in libris scribitor et in edd. hic et alibi. In Graecis est Θέρσανδρος, ot ap. Pind. Ol. 2, 76. Apollod. III, 7, 2, Paos. IX, 5 et al. Ita et pro *Sthenelus* aberratom *Stenelus*, *Scelenus*, *Schelemus*, *Schoenеus.* Porro *durus* Ven. et Franc. post Loogob. Vide Pierium, qui et *divus* e codd. et grammaticis memorat. *divus* etiam a m. pr. fragm. Vatic. 262 *dimissum* alii, ex more. *demissam* Rottend. alter. *Acamas* bene post Pieriom ab Heinsio restitutus e libris. (vetostiores Heinsii *Achamas*, ot Medic. *Wr.*) Vulgo *Athamas*, (ot fr. Vat. et Palat. *Wr.*) perpetua varietate. 264 *Epeos* (nt fr. Vat. et 4. *Wr.*) Heins. e libris, vulgo *Epeus.* (sic Palat. et 2. *Wr.*) Ἐπειός. Medic. *Epaeos.* God. a m. pr. com aliis *Epios.* (ita etiam 3. 8. 10. *Wr.*) tres *Epius.* Alii vitiose: *Epyus*, *Opeus*, *Ipeus*, *Ypheus*, *Epheus*, *Efeus*, *Ephius*, *Epheos.* 265 *somnoque meroque* Hamb. sec. *vino somnoque* Goth. tert. et *sopitam* alter. (—266. *omnes* Medic. *Wr.*) 263 *erat*, *cum* fuere qoi legerent teste Goellio; sed otrumqoe dici mos est.

πρεσβευτικῷ sub f. memoratur paullo postquam equo exierat vitam amisisse. *doli fabricator.* Sic δόλον pro equo ad insidias facto Hom. Odyss. ϑ, 494. *Epeus:* de quo v. Exc. III. pr. (— 265. Ennius VIII. Ann. ap. Hessel. p. 83.: „Nunc hosteis vino domitei somnoque sepultei.“ *Wr.* — 267 *agmina iungunt*, h. e. agminibus se admiscent. cf. Not. ad IV, 142. *Wch.*)

Incipit, et dono divom gratissima serpit.
In somnis, ecce, ante oculos maestissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus,
Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes traiectus lora tumentis.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo

270 *Insomnis* una voce, multi apud Heins. *insomnes* Montalb. *insompnis* Leid. un.; sed non insomnem fuisse Aeneam patet ex v. 302, ubi *excutitur somno*; quod iam Burm. monuit. *in somnis* divisim etiam fragm. Vatic. 271 *refundere* Medic. Pierii. *fluctus* aliquot Pier. *fletus* Hamburg. alter, v. inf. 298. 272 *biiugis* Rottend. tert., quod Heins. praeferebat. Sustuli importunam interpunctionem post *bigis*. (et tolli eam Wakefield. insserat; ac nolim comma a Iahnio repositum esse; neque enim hoc dicit poeta: „visus est adesse raptatus et traiectus;" sed „talis, qualis erat, quum raptatus esset." Neque vero periculum est, ne quis, quod Iahnius veretur, haec ita intelligat: „ut quondam f l e v i t, quum raptatus esset." *Wr.*) 274 *Ei* Medic. fragm. Vatic. Rottend. pr. (*hei* Palat. *Wr.*) *heu* alii. (At *heu m e*, non *h. m i h i* dicebant Romani; contra *hei m i h i*, non *hei m e*; vid. Huschk. ad Tibull. II, 6, 28; qui integram Santenii Notam ad Balb. pag. 138. transtulit; cfr. etiam infra XI, 57. XII, 620. *Wr.*) Ceterum Gronov. Diatribe Stat. c. 22, p. 124, ordinem verborum ita instituendum edicit: *ut quondam raptatus et traiectus* — (*heu mihi! qualis?*) *erat. quantum* — Durissime. (vid. etiam Hand. ad l. l. *Wr.*)

268 sqq. Locus, cui similes e pluribus poetis excitari possint, quoties per somnum species obiicitur, adumbratus videtur ex Iliad. ψ, 62 sq., ubi Patrocli Umbra Achilli apparet. Virgilium plane expressit Statius V Theb. 265 sq. et totum locum, qui sequitur, Seneca Troad. 438 sq. *mortalibus aegris*, sane ut alias miseris, οἰζυροῖς, πολυπόνοις, proprie tamen infirmis. Burmannus fessos laboribusque et curis diurnis fatigatos interpretatur. *serpit*, quando latenter membris infunditur. *Serv.* ut ἕρπειν. 271. *Visus adesse*, adstare sic, *ut quondam* visus erat *raptatus*, cum raptabatur: (potius: r a p t a t u s e r a t, quod etiam Wunderl. vidit. *Wr.*) v. sup. I, 483. laniato ore, foedatus pulvere et pedibus loro traiectis. *ater* plus quam respersus, inquinatus. (*atrum agmen* infra XII, 450., i. e. pulvere sordidum;

Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli,
Vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis!
Squalentem barbam, et concretos sanguine crinis,
Volneraque illa gerens, quae circum plurima muros

275 *exuviis* aliquot ap. Pier. et Burm. *inductus* aliquot apud utrumque. *Achilli* Heius. cum melioribus etiam h. l. (sic etiam 3. et 8. *Wr.*) Vulgo *Achillis* (ut Palat. *Wr.*) et *Achillei* (ut fr. Vat. *Wr.*). cf. sup. I, 30. (Bothius in Virg. Virgiliano p. 13. coniicit, quia sequatur *iaculatus*, quod sit *iaculatus est*, Virgilium scripsisse: *qui exuvias rediit indutus Ach.*; aut etiam proximo vs. Praesens esse reponendum *iaculatur*. Illud inelegans est ob duram elisionem; hoc non necessarium, quia ad *iaculatus* repetendum est *qui redit*. Ceterum vid. Not. ad Aen. I, 99. et Iahn. h. l. *Wr.*) **276** *iaculatum* Goth. pr. **277** *et* abest Franc. *concretoque* qu. Moret. *et concreto s.* Menag. pr. a m. sec., quod vulgarius esset. conf. Burm. **278** *Vulnera illa* Leid. *vulnera et illa* Bigot. *vulvias Achillis*, arma Achillea Patroclo detracta: Iliad. ρ, 194. *Danaum puppibus*, in naves Achivorum. respicit ναυμαχίαν Iliad. ν sqq. et π, 122 τοὶ δ' ἔμβαλον ἀκάματον πῦρ Νηΐ θοῇ—. 277. *concretos sanguine crines*, foedum quidem, sed quod horrorem non minus quam miserationem facere queat. Porro 278 *vulnera* omnino in pugnis cum Achivis factis accepta interpretabar; nunc intelligo haec non convenire cum ceteris, quae miserationem facere debent; meliusque referri ea ad τὸ αἰκίζεσθαι, *vulneribus foedato corpore caesi Hectoris ab accurrentibus Achivis*: v. Iliad. χ, 369. adiunctis tamen laniationibus tracto circa muros corpore: quandoquidam adiectum *circum*

sed foeditatem adspectus magis notari adiecto *cruento*, quam vocabulo *ater*, admonet Wunderl. *Wr.*) cf. versus Homericos Iliad. χ, 401 sqq. *tumentes*: οἰδᾶν similiter in fabula Oedipodis.

274—279. Nobiles versus ex eo loco ducti, qui magnos adfectus habere solet, fortunae pristinae et praesentis comparatione. Versum 274 Ennii esse Servius docuit. Quam diversus ab ea specie, qua redibat victor Patrocli, et una iam antea nave Achivorum incensa. cf. Excurs. VIII*. *qui redit* pro qualis redibat, redire solebat, (falsum hoc *redire solebat*, vid. Not. ad Aen. I, 99. *Wr.*) paullo insolentius; et inf. 279 *accepit*, pro acceperat; poetica, etiam graeca, saltem Homerica, structura. *exu-*

Adcepit patrios. Ultro flens ipse videbar
Conpellare virum, et maestas expromere voces:
O lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
Quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi adspicimus! quae caussa indigna serenos
Foedavit voltus? aut cur haec volnera cerno?

neraque ipsa Franc. et Witt. Stat. III Theb. 364 *Vulneraque ista ferens putri insiccata cruore.* (*volneraque*, sic, Palat. *Wr.*) 280 *Incertas exp.* fragm. Moret. *moestas promere* Exc. Burm. et Menag. alter a m. sec. *has promere* Bigot. *effundere* Menag. pr. Moret. qu. Volgata est apud Nonium in *moestas.* 281 *Dardanide* alter Hamborg. et Franc. cum Goth. sec. et tert. (*Dardanidae* Alb. *Wr.*) *Dardanidum* aliquot Pierii. *spes o sanctissima* Schol. Cruqu. Horatii I Sat. 7 et IV Od. 5. Sed vulgatam etiam Macrob. IV Sat. 2 habet. *fidissuma* scribunt codd. antiquiores apud Pierium, et in uno *firmissima* vel *fortissima.* 283 *quem te post* Zulich. *multa dierum* God. a m. pr. *post tanta* unus Goelph. 284 *per varios* Oudart., ut lib. I, 628. *post hominum varios u.* Bigot. 285 *accipimus* Hamb. pr. et Goth. tert. a m. sec. Et potest exquisitius videri. *severos* Hugen. a m. sec. 286 *et cur* Leid.

muros patrios; et paullo post v. 286. *haec volnera* post verba: *foedavit voltus.*

282—286. Quasi immemor caedis Hectoris, eum obiurgat, quod tam diu abfuerit et nunc demum ad auxilium Troianis ferendum adveniat. Etiam in his Ennium ante oculos habuit, cuius versus apud Macrob. VI, 2 *O lux Troiae, germane Hector! Quid ita cum tuo lacerato corpore miser? Aut, qui te sic respectantibus tractavere nobis? Lux* autem non ad gloriam referendum, sed de *salute* accipiendum, si quidem ex Homerico φάος expressum, quo is hoc sensu plerumque utitur; excepto forte loco Iliad. Θ, 282. *ut te p.*, ὡς, h. e. quomodo: (rectius videtur iungi *ut defessi;* aliter verendum, ne verba *post multa — defessi* otiosa sint. Idem monuit Wunderl. *Wr.*) *defessi* cladibus, ut eleganter poetae, v. c. Horat. II Carm. 4, 11 *Tradidit fessis leviora tolli Pergama*

Ille nihil; nec me quaerentem vana moratur:
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
Heu fuge, nate dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros; ruit alto a culmine Troia.
Sat patriae Priamoque datum. Si Pergama dextra
Defendi possent: etiam hac defensa fuissent.
Sacra suosque tibi conmendat Troia Penates:
Hos cape fatorum comites; his moenia quaere,

287 *Ipse* Montalb. *nec quaerentem me* sec. Hamb. *nec me remoratur vana querentem* Menag. pr. *fata moratus* ed. Ven. 288 *de p. fundens* Parrhas. 289 *Heus f.* Leid. un. *tete* corr. Cuning. *eripe telis* Dorvill. 290 *a* deest Dorvill. Menag. pr. et Mediceo Pieriano. Adde Goth. tert. In secundo *Alte a c.* *alto culmine* superscripto *a* fragm. Vatic. *ab c.* Leid. unus. Dorvillius bene coni.: *ruit alta a culmine Troia*, quod significantius est, et sic Acronem legisse, Iani vidit ad Horat. IV Carm. 6, 3. et Homer. Iliad. *ν*, 772 *ὤλετο πᾶσα κατ' ἄκρης Ἴλιος αἰπεινή*. ad q. loc. vide. adde Iliad. ο, 557. 558. (*alta* vera lectio Brunckio videtur; eadem praeplacet Iahnio, a Wakefieldio, accedente cod. Coll. Ies. auctoritate, etiam in ordinem recepta est. *Wr.*) 291 *Priamo patriaeque* sec. Hamb. *datum est* Witt. 292 *possint* alter Rottend. Olim distinxere nonnulli — *defendi possent etiam*, *hac d.* pro adhuc. v. Serv. 294 Heins. distinguere volebat: *his moenia quaere magna*, *p.* et ita in Witt. erat. (etiam in Medic.; contra receptae interpunctioni favet fr. Vat. *Wr.*) Contra Burmann. disputat magis subtiliter quam vere. Declaranda

Graiis. — *serenos foedavit vultus*, quoniam et *foeda tempestas* proprie dicitur. cf. Serv.

290. *Ruit alto a culmine Troia:* (etiam inf. v. 603) ex Homerico, quod saepius occurrit, *κατ' ἄκρης*. cf. Var. Lect. — Ad 291. 292 cf. inf. XI, 288. 289. Habet patria et Priamus omnia, quae a te ad ipsum defendendum fieri ac praestari poterant. *etiam hac*, *δεικτικῶς*, Hectoris manu, h. e. mea.

293 — 297. *Penates* sunt Troiae publici, patrii dii, urbis tutela. Vid. Excurs. IX ad h. v. *Sacra* et *Penates* possunt pro eadem re haberi, ut illa, quibus generis notio inest, declarentur per hos. Sic mox v. 320 *Sacra manu victosque deos — trahit.* Et sic saepe *sacra* universe, de deorum simulacris, etiam de his ipsis Penatibus. v. c. Ovid. Fast. I, 526. ut sit pro vulgari: Penates, et cum his,

Magna pererrato statues quae denique ponto.
Sic ait; et manibus vittas Vestamque potentem
Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
Diverso interea miscentur moenia luctu;

res ex eo, qnod elegantior loqnendi modus, si epitheton vel adiectivum post relativum ponitur: *moenia*, *quae magna*, pro vulgari, *moenia magna*, *quae*. (Neque hoc vernm. *Magna* cum vi relativae enuntiationi adiunctum, i. e. quae pererrato qnidem pouto demum, sed magna, statues. III, 546.: „Praeceptisque Heleni, dederat qnae m a x i m a, rite Iunoni — adolemns honores.“ *Magna* si superioribus adiunxeris, iaceut reliqua. *Wr.*) 295 *qui* Lougob. et alii ap. Pier. 297 *affert* dno ap. Burm. v. ad Georg. IV, 311 et ad Ecl. VIII, 64. 298 *m. fletu* Leid. unus. v. sup. 271.

sacra sua tibi tradit. Mox v. 296. 297 *Vestam et ignem sacrum* visus est Aeneae somnianti Hector efferre e templo: ad declarandum, urbem iam esse excidio damnatam. Quaeras: an haec quoque per *sacra* declarare poeta voluit? Potuit sane! quippe poetis sollenne, ut primo ponant genus, tum adiungant species synonymice: ita oratio ipsa fit ornatior. At enim diversa sunt, quae narrat poeta: Penates mandat Aeneae secum efferendos urbe; at Vestam et ignem, ut visum erat per quietem Aeneae, ipsa Hectoris umbra effert. *Vittas* religiose posuit, cum *Vesta vittata* (non enim ad Palladem vittae referri possunt, quod Burm. fecit) aut *cum vittis* dicenda esset. vide sup. ad v. 168 *Virgineas ausi divae contingere vittas*. — *Fatorum comites* quanto potentius, quam, *errorum*, *viae*, *casuum! Moenia* int. urbem Lavinium. *magna* dixit respectu Romae inde oriundae; ut et III, 159. Tandem 297. *adytis penetralibus effert:* Visus est Hector ex ipsa Vestae aede deae simulacrum cum igne sacro efferre. (De *adyt. penetr.* vid. Not. ad Georg. I, 379. *Wch.*) Quo vero loco Penates positi fuerint, poeta non docuit; intelligitur tamen ex ipsa re, in acropoli eos habitos fuisse.

298 — 301. Interea *urbs miscetur luctu*, h. e. in urbe miscetur (cf. II, 486. et IV, 160. et ibi Not. *Wch.*) *luctus*, eiulatus, clamor, (mox v. 301 *sonitus*) *diversus*, a diversis urbis partibus. *domus secreta recessit* ornate pro, est secreta, remotior a littore et porta Scaea, eaque parte, qua Achivi urbem ingressi erant. Statii imitationem notat Burmann. Theb. V,

Et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Adscensu supero, atque adrectis auribus adsto:
In segetem veluti quum flamma furentibus austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata laeta boumque labores,
Praecipitesque trahit silvas; stupet inscius alto

299 *at magis* Medic. a m. pr. 300 *obtexta* Gnelph. un. in Collect. Sax., non male. 301 *concrescunt* cod. antiquissimus Pierii. Videtur Heins. etiam *crebrescunt* invenisse. cf. Burm. (*clarescit*, quod est in cod. Coll. Ies., scripsit Wakefield. *Wr.*) *que* abest Franc. *irruit* Goth. tert., male. *ingruunt* bene de iis quae accedunt, propria fiunt. *error* pro *horror* pr. Moret., perpetua aberratione. 305 *saxi de vertice torrens* Schol. Horat. IV Od. 14 ex v. 308 *saxi de vertice pastor. montano a vertice* Bigot. ex VII, 567 *et torto vertice torrens. rapidos* pr. Moret. et Franc. *a flumine* Moret. tert. 306 *hominumque labores* pr. Hamb. pro div. lect. ex I Georg. 118 *haec quum sint hominumque boumque labores Versando terram experti — laborem.* Voss. et fragm. Moret. *bovumque laboris* fragm. Vatic. (vid. V. L. ad Ge. III, 211. 419. IV, 555. *Wr.*) 307 *sedet* pro *stupet* Quintil. VIII Inst. 6, memoriae vitio. (*trahet* Medic., sed *i* minio superscripta. *Wr.*)

242 *et si lata recessit Urbe domus.* (*clarescunt s.*, infra vs. 705.: „clarior ignis Auditur." *Wr.*)

302—308. *Adscensu supero*, pro adscendo, ornate, in re tenui. Comparantis et comparati ratio primo intuitu non satis aperte declarata esse videtur. Latet autem in illis: *arrectis auribus adsto*, et *stupet accipiens sonitum:* ut sic componas: *adsto arrectis auribus*, aures arrigo, veluti pastor *accipit stupens sonitum*, *quum flamma in segetem incidit.* Quae sequitur, comparatio adumbrata est ex Iliad. β, 455. 456. λ, 155 sqq. et Iliad. δ, 452—455. adde ε, 87 sq. λ, 492 sqq. Lucret. I, 282—290. Conf. inf. 496 sq. Georg. II, 304 sqq. Aen. XII, 523 sqq. et X, 405 sqq. Argutantur in comparandis locis Macrob. Scalig. Cerda. Dicendum simpliciter, poetam Homeri inventa

Adcipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiae. Iam Deiphobi dedit ampla ruinam,
Volcano superante, domus; iam proxumus ardet
Ucalegon; Sigea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
Arma amens capio; nec sat rationis in armis.
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem

308 *aspiciens* Sprot. pro var. lect. 310 *alta* Hamb. sec., ut saepe alias. 312 *Uchalion* Rottend. sec. In aliis codd. alio modo vitiose. *Sigeoque igni* Parrhas. 315 *et currere* Sprot. *ad arcem* Moret. pr.

egregie suis verbis reddidisse et ornasse. Nisi forte in hoc reprehendendus videri potest, quod *ex Aeneae narrantis persona* talis comparatio non satis commode intexta sit. Quod et Wartono ita visum video. Sed illius narrantis recordationem suavitas narrationis iamdudum animis audientium excussit. *furentibus austris* dicit ut poeta pro, ventis flantibus. *torrens*, χείμαῤῥος, *rapidus montano flumine*, auctus aquarum colluvie e montibus. 308. Iliad. δ, 455 *Τῶν δέ τε τηλόσε δοῦπον ἐν οὔρεσιν ἔκλυε ποιμήν.*

309 — 313. *Tum vero manifesta fides* ornate, uti *rebus fides fieri* dicitur eventu: manifesta iam res erat. Alii interpretes aliter. *Deiphobi* domus prima incensa; duxerat is Helenam post Paridis mortem, ut iam Servius. cf. Quintus Cal. XIII, 354 sqq. Odyss. ϑ, 517 sqq., qui locus fundus fabulae. cf. Exc. XII. (etsi, si argutari velis, sui oblitum dixeris poetam, nam in arce cum ceteris Priami filiis ille habitavit.) proxima domus Ucalegontis, qui e principibus erat et in consilio Priami Iliad. γ, 148. (Imitationem manifestam vide apud Iuvenal. III, 198.: *Iam poscit aquam, iam frivola transfert Ucalegon*, qui hoc nomine hominem nobilem notavit. Ibidem 201 *ultimus ardebit* usurpatum, ut h. l. *Ucalegon ardet* h. e. aedes hominis. *IVch.* cfr. Aen. IV, 671.: „flammaeque furentes Culmina perque hominum volvantur perque deo-

Cum sociis ardent animi. Furor iraque mentem
Praecipitant; pulcrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem telis Panthus elapsus Achivum,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
Sacra manu, victosque deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.

317 *Praecipitat* Gud. *praecipitent* sec. Hamb. 318 *Achivom* Heins. e Medic. et Gud. (quam formam Wunderl. reposuit; vid. eius Praefat. p. XII. *Wr.*) Vulgo *Achivum*. *Achivis* pr. Menag. Sprot. et alter Hamburg. 319 *Pantos*, *Panteus*, *Pantheus*, *Phantheus*, hic et mox vitiose in MSS. Est Πάνθοος et Πάνθους. In Sprot. *Panthoys* et mox *Panthoy*, expressa enuntiatione graeca. v. Heins. *Otriades*, *Otyriades*, *Oetriades* male vulgo hic et infra. Ὀθρυάδης. 320 *iactus* tert. Rottend. *victus* Gud., sed v. Burm. 321 *cursumque* Moret. qu. et sic legebatur Servii aetate. (probabilis haec leviter intuenti lectio; et locutionem *tendere cursum*, *iter*, exemplis illustravit Burm. ad h. l. Sed *tendere cursum*, *iter*, simpliciter i. q. ire, proficisci; *cursu* autem *tendere* adiunctam habet celeritatis, etiam trepidationis, significationem. Ut igirum." *Wr.*) *Sigea relucent*, prospicienti ex urbe per tenebras. cf. Quintus ibid. 464 sqq. *lata* cum dilectu h. l. positum: nam late relucet mare circa promontorium Sigeum. (cf. Cerda. Male, puto, Servius et Pompon., quod illic fretum Hellespontiacum incipit dilatari.) Denique *tubarum clangor*, Euripidis et Tragicorum exemplo, memoratur, etsi Iliacis temporibus nondum fuere tuba et lituus.

314—317. *Nec sat rationis*, h. e. parum consilii, *in armis*, in armorum usu; nec mihi satis ipsi constabat, quantum his armis profuturus essem captae et incensae iam urbi. *ardent animi glomerare manum bello*, ardeo, hic unus impetus erat, colligere milites ad pugnam, et cum iis (*cum sociis*) in arcem ad regem concurrere. 317. et illa una cogitatio succurrit animo, animum subit, quam pulcrum sit, fortiter pugnando mori Sic Georg. IV, 218. *pulcramque petunt per vulnera mortem.*

318—321. Panthus sacerdos Apollinis, cuius templum erat in arce. Ponunt autem poetae primo loco continens, tanquam latius: *arcis Phoebique s.* (in-

Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?

tur infra V, 834. recte: „ad hunc — *Palinurum* — alii cursum contendere iussi;“ ita h. l. *cursu tendit. Wr.*) *cursusque* Menag. pr. et Witt. Eadem varietas et alibi. v. Burm. Utrumque autem recte etiam in poeta dicitur, videtur tamen *cursum* remotius a vulgari esse. — *ad litora* paucissimorum librorum videtur esse lectio; unum Hamburg. pr. laudat Heins. (*littora*, sic, etiam Palat. *Wr.*) Ceteri, quotquot inspecti sunt, etiam e nostris unus (in duobus *lumina*) et vett. edd., porro Servius, Donatus, Pomponius, *ad limina* prae se ferunt: quod adstipulante Brunckio recepi. Alterum illud ex sollenni lapsu in h. v. ortum videri potest, et subiisse primum Aldinum; unde in Iuntina, quam ex illa expressam coniicio, et in al. excusum video. At eam deseruit Rob. Stephan. Consensum librorum firmat ipsa rerum ratio et ordo. Nondum consilia exsequi coeperat Aeneas: vide v. 314—317, antequam domo exeat, ecce tibi offert se ei Panthus, qui ad eius domum, quippe in remota urbis parte sitam (vide v. 299. 300), confugiebat. Forte et hoc ipsum poeta ad Aeneae pietatem retulit, ut religionum minister ad eum confugiat. Pomponius haec habet: limina *domus meae*: *in hoc auctoritas et dignitas Aeneae videtur.* Servius autem: *Aeneae et religio laudatur et virtus.* *limina* igitur ipsa re satis definita, quod sint Aeneae. Sic XI, 267. Quae pro altera lectione dici possint, v. ap. Burm. 322 *Quo res s. loci?* pr. Rottend.; sed v. Burm. Idem vir doctissimus coni.: *qua prendimus arcem?* qua via, ratione, ad arcem perverso tamen ordine VII, 419.: „Fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos.“ cfr. etiam XI, 477.: „ad templum summasque ad Palladis arces.“ *Wr.*) *Panthus* inter primores Troianorum est Iliad. γ, 146; filii eius Polydamas et Euphorbus, *Πανθοῖδαι*, saepe Homero commemorati. Nunc Othryos filius ipse editur. Sacerdotis persona ducta ex Iliad. ο, 522, ubi Apollo Panthi filium, Polydamantem, tuetur. Adde inf. v. 430. Fabula de Pantho, Delphis abducto, quam Servius memorat, etiam apud Eusthat. p. 900. l. 47 occurrit, seriorum forte poetarum commentum. Etiam mox genus primo loco, *sacra*, et tum finitius, *deos*, h. e. simulacrum Apollinis absportat; ut v. 293 *Sacra suosque — Penates.* Non ignoro, vasa et utensilia sacra ab aliis intelligi. At *victos* quam invidiose! Deorum autem simulacrum in excidio templi et urbis ex more secum ferre et servare studet sacerdos, ut Aeneas Penates, ne in hostium potestatem veniant. Nota res est, sed semel monenda. *trahit* cum dilectu positum pro ducit. (Ceterum iunge *Ipse manu;* vid. Q.

Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit:
Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. Fuimus Troes; fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum. Ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit. Incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in moenibus adstans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet,
Insultans. Portis alii bipatentibus adsunt,

nire possumus? Mihi quidem hoc tenuiter dictum videtur; et adi notas. *qua tendimus arcem* coni. Io. Schrader. (nihil opus est coniectura; vid. V. L. ad Aen. I, 8. *Wr.*) *Panthu:* ex *Πάνθοος*. us. *ου.* 323 *eram gemitu, cum* distinguit Leidens. 324 *ineluctabile fatum* Macrob. V, 1 recitat; ex lib. VIII, 334 *inevitabile tempus* ed. Ven., quod et in Witt. Cod suprascriptum. 325 *Dardanidae* Moret. tert. *Ilion* nonnulli, ut sup. 241. 326 *omina* Bigot. pro var. lect. Et sunt, quae pro hac lectione dici possint. conf. sup. ad 178. Transferuntur enim auspicia, et auspiciorum habendorum ius, cum imperio; sed argute magis, quam vere. (—327. *incensam ducantur in urbem* Alb. *Wr.*) 328 *mediisque* aliquot ap. Burm. 329 *fudit* nonnulli codd. Heins. et Burm., (etiam Alb. *Wr.*) nec male hoc. Servius vulgatam lect. interpretatur; et habet *fundit* grandius quid, quam *fudit*. Nimis argute τὸ *fundere* h. l. a partu repetunt, quia v. 238 *feta armis*. Est simpl. emittit. Odyss. θ, 515 ἱππόθεν ἐκχύμενοι. *que* abest Regin. *fictorque Sinon* coni. Waddelius; sed v. Burmann. *victor*, propositi effector, recte interpretatur Servius. 330 *Exsultans* Menag. pr., quod minus esset. *alii portis* sec. Moret. et Leid. unus. *portisque alii* Menag. et Sprot. *alibi patentibus* Gud. *alii patentibus* Rottend. tert. a m. pr. *alii in bipatentibus* Leid. et Moret. tert. *aliique petentibus* ed. Venet.

V. XVIII, 2, 1. *Wr.*) *ad limina*, Aeneae.

322. Frustra laborant in interpretatione, qui *arcem* de Pergamo accipiunt. Optimum factu, ut *arcem* pro perfugio accipias: quo confugimus? (aliter haec interpretati sumus in V. L. ad Aen. I, 8. *Wr.*)

324 sqq. Admirabilis oratio, gravitatis et doloris plena, et ea quidem sacerdotis Apollinis, et in tali rerum conditione! Euripidis illa Troad. 581 si respexit poeta: *Πρίν ποτ' ἦμεν. Βέβακεν ὄλβος. Βέβακε Τροία*, quantum ille de suo attulisse videri debet! *ineluctabile*, fatale. Eu-

Millia quot magnis umquam venere Mycenis;
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci; vix primi proelia tentant

331 *umquam* Heins. cum libris potioribus; alii, ut vulgo, *nunquam*, quod et Priscianus lib. XVII habet. Sed totum versum abesse malim: quot enim ex illis millibus per decem annos caesos esse putare licet! Etiam Iac. Bryant V. C. suspectum habebat versum. Ut defendas, dicendum: alii ad portas ruunt, tanto numero, ut vix plures prima statim profectione e Graecia exiisse putares. (Praeclara haec sententia, Iahnio quoque probata; non igitur video, quare optimum versum eliminemus. At aliud est, in quo haereas. Quum enim inter se opponi videantur *alii — alii*, i. e. *pars — pars*, non licebat parti id tribuere, *Millia — Mycenis*, quod conveniret toti. Nimirum alii illi, qui priore loco appellantur, iis, qui ex equo prodierant, opponuntur; his alteri alii non tam oppositi sunt, quam comprehensi horum numero, hunc in modum: alii adsunt, i. e. vel adveniunt, vel advenere; horum, qui iam advenerunt, quidam vias obsident. *Wr.*) 332 *Obsidere* Moret. sec. et Goth. tert. a m. pr. inf. v. 450. 333 *oppositis* Gud. cum magna parte codd. Heins. et Pierian., quod Heinsio non displicebat. Etiam Pomponius *telis oppositis* exponit. Videtur tamen alterum, quod etiam Goth. pr. et sec. habent, exquisitius, poeticaque adeo dictione dignius esse. Adhaeserat *s* ex sequenti voc., v. Burm. (*oppositis* etiam Mediceus, quem omittit Heynius, apud Foggin.; *oppositi* Palat., recte, ne bis idem dicatur. *Wr.*) *ferrea acies* Hamburg. pr., v. Heins. *stat pernicies* nonnulli codd. apud Pierium cum Donato. *stant* Goth. sec. *umbone corusco* ed. Ven.

ripideum: τύχα, τύχα δυςπάλαιστος ἥκει: Alcest. 892. — 326. *Ferus Iupiter*, ut alias *saevus*, h. e. iratus, crudelis. *omnia Argos transtulit*, Argivis victoriam et rerum summam permisit, Troia nunc eversa.

329 — 335. *Mediis in moenibus*, in media urbe, nam in arce. cf. 240. 252. *incendia miscet*, plus, quam promiscue, passim, facit. ita *miscere caedes*. haerent in h. v. interpretes.

330. *alii*, — *millia quot*, h. e. tot millia, quot eorum etc. pro vulg. reliqui omnes. *portis bipatentibus*, variatum pro simplici: patentes, apertae. (Sed ut *bis* non est idem, quod *semel*, ita *bipatens* non potest idem significare, quod simplex *patens;* intelligemus igitur portas duarum valvarum. *Wr.*) Intelligendae autem portae Scaeae. cf. sup. v. 266 *portisque patentibus omnes Accipiunt socios.*

Portarum vigiles, et caeco Marte resistunt.
Talibus Othryadae dictis et numine divom
In flammas et in arma feror, quo tristis Erinys,
Quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
Addunt se socios Rhipeus, et maxumus armis
Epytus, oblati per lunam, Hypanisque Dymasque,

337. ERINNYS 340. EPYTUS; LUNAM H.

335 *resistent* sec. Rottend. (— 337. *Erinys*, simplici *n*, scriptum invenitur, quoties hoc nomen in Medic. Rom. et fr. Vatic. legitur, i. e. Aen. II, 337. VII, 447. 570. Recte; vid. Blumf. ad Aesch. Prometh. vs. 525. et in Glossario pag. 82. sq. edit. Lips. Iacobs. ad Anthol. Palat. T. III. p. 258. aliosque, quos laudavit accuratius de ea re disserens Hermann. Praefat. ad Soph. Antig. ed. tert. p. XIX. sqq. Itaque delevi alteram *n*. *Wr.*) 338 *quod fr.* Gud. *quo gemitus* Dorvill. et Witt. *in aethere* sec. Hamb. *ab aethere* pr. Moret. 339 *sociis* Menag. pr., sed Ecl. VI, 20 *addit se sociam.* Mox *Ripheus*, *Repheus*, *Rypheus*, scribitur. *Ῥιπεὺς* est. (vid. V. L. ad XI, 184. *Wr.*) Quae sequuntur, obscura nomina sunt, nec in iis morandum. *maximus annis*, quod a nonnullis legi Pierius et Ge. Fabricius testantur, interpolatum per eos, qui v. 435 *Iphitus aevo Iam gravior* meminerant, quasi idem cum Epyto esset. 340 *Epytus* (*Ἤπυτος*) ex libris Heins. restituit. (et sic *Epytides* e consensu omnium, ut videtur, librorum infra V, 579. editur, item ibid. 547., nisi quod h. l. Pieriani nonnulli *Aepytiden*. vid. Heins. *Wr.*) Medic. *Aepitus* (Aepytus, *Αἴπυτος* non minus recte diceretur), (vid. Schol. Theocr. I, 125.; et *Aepytus* in Medic. apud Fogg. exstat. *Aepitus* Paris. 2. 3. 4. 11. 12. 13. *Wr.*) in aliis vitiose: *Epitus*, *Epithus*, *Ephitus*, *Aephitus*, *Iphytus*. (*Iphitus* Palat. *Wr.*) *Et Pythus*; et mox *Hyphanis*, *Hipanis et Dimas*,

Alii vss. 332. 3. 4. vias angustas obsident strictis ensibus. *Obsedere oppositi* ornate et hoc adiectum. *stat — stricta* pro stricta est; *stat*, quippe sublatus et erectus ensis. *caeco Marte*, nocturno praelio, quo cerni ac discerni hostis nequit. (*primi vigiles*, vid. Q. V. XXVIII, 2, *Wr.*)

336 — 338. *Numine divom* tamquam a deo aliquo actus — in medium incendium et pugnas ruit Aeneas. *Erinnys*, quae ante *Furor*, h. e. animi impetus.

340 — 346. De Aeneae pugna lege Quintum XII, 300 sq. — *per lunam* docte adiecit poeta: v. narrata de tempore excidii inf. Exc. II. ad lib. III pr. *Ad-*

Et lateri adglomerant nostro, iuvenisque Coroebus,
Mygdonides. Illis ad Troiam forte diebus
Venerat, insano Cassandrae incensus amore,
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,

341. Coroebus M. 344. ferebat.

Dumas. cf. inf. 394. *῞Υπανις. Δύμας.* *oblecti* Wall. a m. pr. *per lucem* cooi. Waddelius; at v. Burmann. Forte autem suavior iuuctura erit, si interpungas: *addunt se socios Rhipeus et — Epytus, oblati per Lunam, Hypanisque Dymasque, Et lateri agglomerant nostro.* (Sane sic interpungendum; ueque enim apparet, cur soli Hypauis et Dymus per luuam oblati fuisse dicuutur. Et sic ad verbum *adglomerant* prouomeo *se*, si ita uecesse videtur, ex superioribus repeti poterit, coll. XII, 457. *Wr.*) 341 *glomerant* Reg. *Coroebus* unice vere; ab Heinsio restitutum ex *Κόροιβος.* Vulgo fere *Choroebus*, *Chorebus*, *Corebus.* Puget. *Thorebus.* (*iuvenis Cor.* au *iuv. Mygdonides* iungendum sit, si quaeritur, utrumque licet; cf. IX, 335. et V, 503. IX, 28. Hic quidem verborum positus suadet, ut *Mygdonides*, tamquam appositum, commute a praegressis seiungamus, ut XII, 517. *Arcada*; contra VII, 532. *Almo* commatis secludendum videtur. *Wr.*) 342 *Mirdonsis* Goth. tert. in litura. Est *Μυγδονίδης.* *illis qui* ante Heins., qui Medicei et vetust. libb. (adde Servii) auctoritate *qui* sustulit; ut iam Pierius e suis libris auctor fuerat. Suadet idem poetici sermonis genius. cf. sup. ad I, 378. (Minime haec cum I, 378. comparanda erant. Sed ne quem male habeat, ut facile potest, defectus pronominis, tenendum erit, quae a vs. 342 — 346. legantur, esse *παρένθετα.* Parentheses autem saepe eiusmodi copula destitutae sunt, ut supra I, 268.; vid. Gronov. ad Liv. V, 32. Drakenb. ad eund. XXXX, 57. et quaedam huc spectantia apud Heins. ad Ovid. Fast. III, 387. *Wr.*) *illi qui Troiam* Parrhas. 343 *Casandrae* in multis scribitur; et sic fere in geminanda littera semper variant veteres. cf. Heins. neque in eo haerendum, modo teneas, antiquiores unam litteram pinxisse, sequiores adiecisse alteram. *accensus* quatuor ap. Burm. *captus amore* quinque ibid.

glomerant, docte, se adiungunt. (vid. V. L. *Wr.*) sup. 315. *glomerare manum* adiungere manus, sociare. Suaviter rerum miserabilis facies distinguitur episodio brevi de Coroebo Mygdonis filio, de quo v. Exc. X ad h. v. 344. *gener* autem h. l. spe. (vid. Eleg. ad Messal. p. 47. *Wr.*) 345. *praecepta* h. l. sunt monita vatis a deo actae; scil. ne communi Troianorum cladi ipse tamquam pars accederet, nec suas nuptias speraret. *In-*

Infelix, qui non sponsae praecepta furentis
Audierit.
Quos ubi confertos audere in proelia vidi:
Incipio super his: Iuvenes, fortissima frustra

346 *audierit* concinnius Heins. e Medic. et melioribus; adde Colot. Ursini. Vulgo *audierat.* (sic Palat. Alb. et utq. Lips. *Wr.*) Etsi aliis in locis contrarium sequuntur critici, et indicativum vindicant poetae, ubi exquisitior Ciceronis oratio subiunctivum ponere solet. Tam incerta sunt plurima in verborum critica. (At non sunt adeo incerta. In eiusmodi oratione coniunctivus requiritur, ubi significamus, quid faciendum cuipiam patiendumve fuerit, vel non fuerit; indicativus, ubi simpliciter indicamus, quid quis fecerit passusve fuerit, vel non fuerit. Itaque *infelix, qui audierit*: at debuerat audire. Infra V, 623.: „O miserae, quas non manus, inquit, Achaica bello Traxerit ad letum patriae sub moenibus!" i. e. utinam in patria occubuissetis! IX, 728.: „Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi." De VI, 591. vid. V. L. ad eum locum. Contra Ge. II, 490. sqq.: „Felix, qui potuit rerum cognoscere causas, — — Fortunatus et ille, deos qui novit agrestes!" Aen. III, 321. sqq.: „O felix una ante alias Priameia virgo Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis Iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos, Nec victoris heri tetigit captiva cubile." sc. ut ego. *Wr.*) 347 *concretos* Goth. tert. a m. pr. *confectos* Franc. *consertos* Wall. et Witt. cum aliis apud Pierium, qui e melioribus libris *confertos* tuetur. v. Burm., qui et coni. *ardentem in p.*, quia *audentem* v. 349 statim redit. 348 Quae sequuntur, meo iudicio aut sic, ut feci, sunt interpungenda, ut parenthesis intra (*quae sit — succurritis urbi Incensae*) contineatur; ut sit: *si vobis cupido est audentem extrema se-*

felix suaviter, ut saepe poetae per epiphonema. Sic νήπιος, ut statim Iliad. *β*, 38.

347—354. *Audere in proelia* exquisite, cum audacia procedere in pugnam. (*audere* absolute dicitur pro *audacia accendi.* Tacit. Hist. II, 25. *rursus ausi. Wch.*) *super his*, simpl. pro posthaec, inde. Quae sequuntur, 348 sic ordinare iuvat: O iuvenes, frustra fortes! si vobis cupido certa est, sequi audentem extrema, h. e. s. me, s. omnino aliquem, qui extrema mortis pericula adeat, agedum! moriamur, et in media arma ruamus; nam videtis, quae sit rerum fortuna et conditio; videtis, deos tutelares ac praesides Troiae nos plane deseruisse; *succurritis urbi Incensae!* sero

Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi: quae sit rebus fortuna videtis:
Excessere omnes, adytis arisque relictis,
Di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
Incensae: moriamur, et in media arma ruamus.

351. OMNES AD. RELICTIS D.

qui, *moriamur*; caossis a principio statim, ut pleromqoe fit, commemoratis; aut sic soot constitueoda sine pareothesi: *Iuvenes*, *fortissima frustra Pectora*, *si vobis audentem extrema cupido Certa sequi* (agite, seqoimini me; quod membrum orationis ita omitti saepe videas), *quae sit rebus fortuna*, *videtis*; *Excessere — Di*, *quibus imperium hoc steterat*; *Succurritis urbi Incensae*. *Moriamur et in media arma ruamus.* Explicatiooem v. in ootis. Io valgari ratione et interponctione, quae haec erat: (*quae sit rebus f. v. — Di quibus imperium hoc steterat*) io hac, inqoam, *succurritis* nihil habet, quicum commode copuletur. Servius qnidem *frustra succurritis* iungit pareothesi incipienda a *si vobis*. Sed intricate et contorte omoia. *fortissima frustra* separanda ooo sunt. 349 *nobis* Goth. tert. *audendi* doo Goth., aliqoot apod Heios. et apod Servium oooonlli *audendi* vel *audenti*; etiam Donatus *audendi* interpretator. (*audendi* io ipso Medic., si accuratissimo Fogginio fidem habemus; item in Alb., in quo etiam *nobis*; *audentem* Palat. et utq. Lips. *Wr.*) *in extrema* Franc. ot 347. *cupido est* etiam tres. (quod cave reponas; vid. Q. V. XV, 9. coll. §. 2. — 350. De interpuoctione vid. Not. *Wr.*) 351 *adytis omnes* Zulich. Versos est apud Macrob. III, 9. 352 *hoc* aberat sec. Rotteod. et Leid. a m. pr. *succurrimus* Parrhas.

ad patriam defendendam properatis, quippe *iam captam et incensam*. Nihil superest, quam honeste mori. Moriamur etc. (Sequuntur Heynium Wunderl. et Iahn., parentheseos signa addentes. At tam longa parenthesis in tam concitata oratione ad meum quidem sensum admodum est molesta. Itaque apodosin vs. 350. inchoandam puto, ut eam esse poetae mentem existimemus: si decrevistis me sequi, videtis omnia esse perdita: ergo, quod unum victis superest, moriamur. *Wr.*) v. 351 ex veteri superstitione satis nota interpretandus, qua urbes captae vel capiendae a diis deseri credebantur. v. Ursin. Muret. Var. Lect. V, 19. qui tamen argutatur, et Cerda ad h. l. Euripidis locum e Troad. 23. iam Macrob. V cap. extr. compara-

Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis iuvenum furor additus. Inde, lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos inproba ventris
Exegit caecos rabies, catulique relicti
Faucibus exspectant siccis; per tela, per hostis
Vadimus haud dubiam in mortem; mediaeque tenemus

354 *superare* Goth. tert. 356 *in* deest fragm. Moret. et uni Leidensi. (— 358. *hostes* Medic. *Wr.*) 359 *in mortem haud dubiam* Oudart. et Leid. un.

vit. cf. Tryphiod. v. 496. 497. Hinc evocatio deorum, de qua h. l. Servius et Macrob. III, 9, qui locum laudat. 354. *Una salus*, int. honestam mortem, qua se ab hostium potestate liberent. 355. *Furor additus.* Incensi sunt eorum animi. Laudat Burmann. Statium V Theb. 33 *O miserae, quibus hic furor additus.*

355—360. Homerus comparatione luporum saepe utitur: v. c. Iliad. λ, 72 οἱ δὲ, λύκοι ὣς, Θῦνον. inde et alii, ut Apollon. II, 123 sqq. *lupi raptores* ex epitheto σίνται Iliad. π, 353 natum videtur. et π, 56 λύκοι ὣς, Ὠμοφάγοι. item Odyss. ζ, 133 de leone: κέλεται δέ ἑ γαστὴρ Μήλων πειρήσοντα — ἐλθεῖν. Propius tamen est: λύκοι ἁρπακτῆρες. Etiam apud Quintum sunt ληϊσταὶ ἀναιδεῖς μήλων. 356. *quos improba* (magna) *ventris Exegit* (egit, quia prodeunt ex latebris) *caecos rabies;* quantum ornatius! ut etiam reliqua: *atra in nebula*, ex observatione sagacitatis in talibus animantibus. Sic Apollon. a Burmanno laudatus II, 124 ἤματι χειμερίῳ lupos praedari facit, et Homerus Βάν ῥ' ἴμεν, ὥςτε λέοντε δύω διὰ νύκτα μέλαιναν Ἀμφόνον, ἀννέκυας, διά τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἷμα (*per tela, per hostes*) Iliad. κ, 297. 298. Comparatio autem tantum ad impetum et rabiem irruentium referenda; nihil amplius, ne cum Trappio haereas. 359. *Vadimus*, impetum et furorem notare verbum notat Burmann. Saltem tali in contexto, puta. Ita et ire et ἐλθεῖν et

Urbis iter. Nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrimis aequare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et religiosa deorum
Limina. Nec soli poenas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in praecordia virtus,

360 *Nox a. — umbra.* Haec assuta esse et versum imperfectum reliquisse Virgilium, credebat Ortuinus apud Burmann. At optimo poeta hoc hemistichium admodum dignum videtur. Nisi quod *atra* redit post 356. (at redierat etiam supra vs. 349. post *audere*, uno interposito versu, *audentem*; vid. V. L. ad vs. 207. Quin etiam necessaria haec verba videri ait Iahnius propter vs. 370. sqq. Possit tamen haec aliquis etiam alio modo impugnare; vid. Q. V. XXXX, 2. *Wr.*) 361 *foenera* alter Mentel. *vulnera* Sprot., perpetua variatione. *talia* Dorvill. ex huius libri initio. 362 *lacrimis possit* Ven. *per lacrimas* Dorvill. e glossa. *possit animis aequare* ed. Ven. *lacrimis explere* Sprot. pro var. lect. Porro *labores*, *πόνους*, mala; at *dolores* pr. Hamb., perpetua aberratione. *dolorem* nonnulli codd. apud Macrob. V, 1. Tandem *lacrimas aequare dolori* Vratisl., quod sane et ipsum dicitur, sed vulgarius; et forte natum e glossa; nam etiam Pompon. interpretatur: *laboribus aequare lacrimas.* 363 *fuit* Hugen. *durata* Goth. alter, ex compendio scripturae orto vitio. 365 *domus* duo Heins. *perque vias et religiosa d.* omissis mediis Voss. unus. 366 *dant poenas* qu. Moret. 367 Legitur et *quaedam* teste Ge. Fabricio. Sed vulgatam etiam grammatici firmant.

alia. 360. *Nox circumvolat*, quippe alata: inf. VIII, 396, ut Somnus, Somnia. v. ad Tibull. II, 1, 89. *cava umbra*, quatenus ipsi ea circumdantur, quasi tecti; puto equidem. (Ceterum vid. Q. V. in V. L. laud. *Wr.*)

361. Odyss. γ, 114 *τίς κεν ἐκεῖνα Πάντα γε μυθήσαιτο καταθνητῶν ἀνθρώπων*; imitatus Silius V, 421 sqq. et II, 650 sqq., ubi plura in Sagunto eversa ex altero Aeneidis libro petita sunt; sic illa mox 363, quae inter eximia loca equidem ponere soleo, *Urbs antiqua ruit*, belle translata sunt ibid. v. 654 sqq.

364. *Inertia corpora*, possunt esse sine vita et motu, si modo *sternuntur* est, *strata sunt*, ia-

Victoresque cadunt Danai. Crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se, Danaum magna comitante caterva,
Androgeos obfert nobis, socia agmina credens
Inscius, atque ultro verbis conpellat amicis:
Festinate, viri; nam quae tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis?

371. ANDROGEUS

369 *noctis imago* aliquot apud Pier. (Clercq. in Obss. ad Lucan. spec. II. p. 65. corr. *lurida mort. im. Wr.*) 370 *Primus sed* Rottend. *magna Danaum* Dorvill. 371 *Androgeus* rescripsit Heins. post Pierium cum libris potioribus. Vulgo *Androgeos.* v. Heins. (*Androgeos* Palat. et Paris. 3. Firmatur haec lectio Servii aliorumque Grammaticorum testimoniis; vid. Heins. Iidem Grammatici infra VI, 20. tuentur Genitivum *Androgeo.* Qua in re istus non suum iudicium, sed libros mss. secutos esse, ex eo manifestum est, quod iidem nostro libro vs. 392. *Androgei* intactum relinquunt, ita variasse Virgilium dictitantes. Cum Grammaticis plane consentit Palat., in quo etiam 382. *Androgeos*, 392. *Androgei*, et VI, 20. *Androgeo.* Et si vulgares formas Heinsius in antiquioribus suis libris mss. invenit, Graecas in recentioribus, Palatinus eod. testis est, non in recentiores demum libros hanc scripturam illatam esse. Itaque satius duxi ad illius auctoritatem me hac in re componere. Et *Demoleos* infra V, 265. iam apud Quintilianum exstat. *Alyatteo*, Ἀλυάττεω, reddiderim Horatio Od. III, 16, 41. *Wr.*) *se offert* alii apud Pier. *effert* Hugen. 372 *affatur* Bigot. 373 *tam lenta* Witt., sed in marg. *sera.* 375 *nunc* deest Menag. *a* deest Parrhas. et Guth. tert. *nunc primum celsis a navibus* Exc.

cent; verum *sternuntur corpora inertia*, inertium hominum, malim accipere de imbellibus, senum, infantum, feminarum. Bene hactenus Serv. et Pompon. exponunt: „non repugnantia" ut *inertia pecora* inf. IV, 158. Mox *poenas dant* pro caeduntur, moriuntur, ut Serv. bene. 367. Sententia eadem, aliter tamen expressa, Iliad. ξ, 480. 481. Petiit hinc Tacitus in Agric. 37. de Britannis fugientibus: *et aliquando etiam victis ira virtusque.* (*quondam*, i. e. suo tempore; vid. Hand. ad Stat. S. II, 67. *Wr.*) 368. 369. *Crudelis luctus*, ut *saevus dolor*, qui in nos saevit. *plurima mortis imago*, h. e. *ubique* caedes facta

Dixit; et extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostis.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Inprovisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Adtollentem iras, et caerula colla tumentem:
Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
Inruimus, densis et circumfundimur armis,

377. SENSIT, 380. REFUGIT, 382. ANDROGEUS.

Burm. *vos nunc a navibus* Lutat. ad Stat. VII Theb. 229. *a puppibus* Hamb. sec. In fine versus interrogationem addunt duo Heinsiani. 376 *neque iam* Bigot. 377 *delapsus* meliores, ut Medic. Gud. a m. pr. Moret. pr., item alii ap. Pier., vulgares *dilapsus*. (ita Alb.; idem *medios sentit. Wr.*) Apud Priscian. XVIII *illapsus*, qui interpretatur, *se illapsum esse*. Sed hoc prosaico propios. *ad hostis* etiam nonnulli apud Pierium. 378 *retorsit* pr. Hamb. pro var. lect. 379 *improvisum* Ilngen. v. sup. v. 203. *qui in sentibus* Menag. pr. *anguen* alter Rottend. 380 *gradiens trep.* Parrhas. ex interpr. *nitens pedibus trep.* Wittian. 381 *colla moventem* Oudart. 382 post versum 378 abesse poterat alter hic. Eum otiosum esse, sensit quoque Io. Schrader: sed idem bene observavit similitudinem Homerici loci, ex quo haec expressa diximus: Iliad. γ, 31 κατεπλήγη etc. et 36 ὣς αὖθις etc. (*Androgeos* scripsi; vid. vs. 371. *Wr.*) 383 *circumfundimus* multi apud Pierium et Heins., quem v.; Gud. a m. pr. *circumfudimus*. (infra III, 634.: „una undique circum Fundimur et telo lumen terebramus.“ *Wr.*)

cernitur; passim caesorum cadavera proiecta. Magis hoc accommodatum antecedentibus, quam varias caedis formas et genera intelligere.

370. *Androgeos* alibi non occurrit in Troicis. Pomponius Sabinus: *miles Mnesthei, ducis Athenarum;* nescio unde habeat. Diversus est Minois filius VI, 20.

373. *nam quae*, quae tandem; v. ad Ge. IV, 445. 374. *Rapiunt feruntque*, ἄγουσι καὶ φέρουσι, ut notum. v. vel Cerda. Quaenam segnities tam *sera*, quae seros facit, id est, tardos. Serv.

376. *Responsa non fida satis*, quibus fides haberi non potest, quae fidem non faciunt, adeoque suspecta. Respexit versum Statius II Theb. 535—537. *sensit delapsus*, ᾔσθετ' ἐμπεσών, ut notum, ad formam

Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus. Adspirat primo fortuna labori.
Atque hic successu exsultans animisque Coroebus,
O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur:
Mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis

388. SEQUAMUR.

384 *et passim* Ven. et Goth. sec. 386 *successu exsultans* Heins. e libris post Pierium. Vulgo *exsultans successu.* (ita Palat. *Wr.*) 387 *quae prima* aliquot. (in quibus Medic. *Wr.*) *quam* Rottend. sec. et Gud. a m. pr., addita intp. *in quam partem.* Rottend. tert. *qua primum*, non male. *quod prima* Leid. a m. pr. At *qua* recte. Inf. VI, 95. 96 *tu contra audentior ito, Qua tua te fortuna sinet.* 388 *qua se ostendit* sec. Hamb. *se* abest a Zulich. et Goth. tert. *sed* alter. *extendit se dextra* fragm. Moret. et eiusdem codex quartus. 389 *mutamus* Gud. a pr. m. *mittemus* Deg. *ciclopes* Goth. pr.

graecam, intellexit se in hostem incidisse. (Catull. LXIII, 6. 7.: „s e n s i t — terrae sola sanguine m a c u l a n s." vid. Wagner. ad Val. Fl. VI, 490. Eleg. ad Messal. pag. 43. et Q. V. XXVIIII, 6. — 378. Ennius apud Macrob. VI, 2. ap. Hessel. p. 168.: „Sol equis i t e r r e p r e s s i t." *Wr.*)

379—381. Comparatio ab Homero petita, sed variata, Iliad. γ, 33 sqq. Hinc alii certatim. Propius ad Homerum Iuven. I, 43 noto versu: *Palleat; ut nudis pressit qui calcibus anguem.* — *humi nitens*, pedem figens. *attollentem iras*, h. e. caput iratum, adeoque simpliciter, erigentem se vel caput prae ira et rabie. III Georg. 421 *tollentemque minas et sibila colla tumentem.* (De verbo *attollentem* cf. Not. ad XII, 4. *Wch.* — Idem Wunderl. de vs. 386. scribit: „*Animi* referendum ad fortitudinem sociorum. Successu et virtute sociorum effertur Coroebus." At *animis a l t e r i u s exsultare* vix videtur Latinum. *Exsultare* non solum de laetitia dicitur, sed etiam de fiducia illa, quae cernitur in audacia et fortitudine; ut V, 398.: „iuventas, qua fidens ille exsultat." X, 813.: „Nec minus ille Exsultat demens," Lausus. Itaque Coroebus et laetatur successu et maiores capit animos. *Wr.*)

Aptemus. Dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum adcommodat ensem.
Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque iuventus
Laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus inmixti Danais haud numine nostro,

390 *quis ab hoste* aliquot Pier. *requiret* nonnulli ap. eund. *requirit* Hugen. et Goth. alt. et apud Macrob. V, 16. *revisat* alter Hamb. 391 *Arma? dabunt ipsi.* Ita Servius distinguit; minus bene. *dabunt hostes* Bigot. *dabunt* int. dictum pro *dent*, ministrent. *clade* pro *deinde* Goth. sec. 392 *Androgeo* nonnulli apud Pierium et Durvill., ex interpolatione, ut inf. 425 *Peneleo*. cf. VI, 20. (vid. V. L. ad vs. 371. *Wr.*) *clipeique i. decori* sunt qui legant apud Pierium, et sic Goth. tert. (— 394. *Riphaeus* a m. pr., *Ripheus* a sec. Medic., ut idem supra vs. 339., ubi vid. V. L. *Wr.*) 395 *armant* Gud. (vid. Q. V. VIII, 4. b. *Wr.*) 396 *non n. n.* Witt. *nomine nostro* Gud. a m. pr. vel *omine bono* Zulich., ex interpr.

338. *Qua ostendit se dextra:* fortuna *se dextram*, faventem ac propitiam, ostendit, quod VI, 96. *qua tua te fortuna sinet.* 389. *Insignia* vel de clipeorum insignibus ac sculpturis vel de galeis et crista; Poetica tamen ratione ipsi *clipei* sunt *insignia*, quatenus Danai his ipsis insigniuntur, ut mox *clipei insigne;* vel, ut malim, omnino arma, quibus Troiani a Graecis dignosci poterant. (De insignibus, quo vocabulo galeae praecipue notantur, vide interpretes ad Caes. B. G. I, 22.: *Id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse.* Adde infr. 412.: *Graiarum errore iubarum.* Tacitus Hist. I, 38. insignia militum memorans, illa galeas et scuta esse notat. *Wch.*) Illud tamen verum est, in tragicis, forte et in cyclicis, Achivorum et Troianorum clipeos insignia habere: et ex tragicorum usu dictum esse 392 *clipei insigne*, pro clipeo, qui insigne habet. De mutatione autem clipeorum cf. Paus. IV. 28. f. Potuit subnasci poetae animo commentum Hectoris exemplo, qui ademtis Patroclo caeso armis indutus in pugnam prodit:

Multaque per caecam congressi proelia noctem
Conserimus; multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad navis, et litora cursu
Fida petunt; pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.

397 *per totamque* ed. Ven. *lumina* pro *proelia* Menag. pr. 398 *Dimittimus* Medic. c. ceteris fere omnibus. cf. Heins. etiam Goth. duo, at tertius *committimus. demisimus* Leid. ut IX, 527. Ex *Ἀΐδι προΐαψε*. (*demittimus* Palat.; et ita infra IX, 527.: „quem quisque virum demiserit Orco," Medic. cum aliis optimis; item *demittere morti*, *neci*, II, 85. X, 662. Vitiose iterum Medic. cum aliis *morti dimitte* V, 692. Vid. etiam Heins. et Burm. ad II, 85. et V. L. Aen. I, 211. Nequidquam *dimittimus* quis defendat e Corn. Nep. XXIII, 3.: „neminem, nisi victum, dimisit." ibi 4.: „saucium inde ac fugatum dimittit." vel ex eiusmodi locutione: *victum abire*, *τραυματίαν ἀπιέναι* Luc. Nigrin. 37. *Wr.*) 399 *defugiunt* Sprot. et Menag. 401 *Scandere* Moret., bene, nisi *conduntur* sequeretur. v. Burm. (potius vid. Q. V. XXX, 6. *Wr.*)

ρ, 186 sqq. 390. *Dolus*, an *virtus* sit, adhibeatur. (de part. *deinde* participio subiecta vid. Q. V. XXV, 7. *Wr.*) Mox *comantem galeam* ἵππουριν — et *clipeum induitur*, loro super humeros iniecto et inserta manu ansae, ὀχάνῳ. ut ἐνεδύσατο, ἐνδῦνε. cf. inf. 671. 672. (— 394. *ipse D.* vid. Q. V. XVIII, 2, i. *Wr.*)

395. *Spoliis recentibus*, exquisitius quam, novis, aliis, quam quae habuerant, armis. 396. *Haud numine nostro*, h. e. averso, nobis non propitio. *at si — Audiat aversa non mens aure deus* Tibull. III, 3, 28, ubi vid. not. et h. l. Cerda. mox 402 *invitis divis*. ἀέκητι θεῶν. Nimis acute cum aliis apud Servium Pomponius: „quia ferebant Minervam, Graecorum numen, in clipeis, non Neptunum, Troianorum insigne." 397. *nox caeca*, in qua nihil cerni potest, ut iam supra, et saepe. 401. *Scandunt rursus equum*. Forte dictum nolis a poeta; nimia enim portentosum hoc; et abhorrens a fama virtutis Achivorum; etsi *formidine turpi* adiecit. Certe sensum meum offendit in heroico carmine. Vidit hoc elegantissimus, dum viveret, Holdsworthius. (*conduntur* Wakef. ad Lucret. V, 954. interpretatur: „se cumulatim iniiciunt."

Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae,
Ad coelum tendens ardentia lumina frustra:
Lumina; nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,

402. Heu nihil

403. Ecce trahebatur

404. Crinibus

402 *quicquam* Wall. *quamquam* Bigot. *quenquam confidere* ed. Ven. (Hoc versu, quem Heynius aliique, tamquam epiphonema, ad superiora retraxerunt, transitus munitur ad subsequentem narrationem, ut sententia προκαταρκτικῇ. *Wr.*) 403 *sparsis* tres cum ed. Ven. *parssis* et a m. sec. *sparsis* Goth. tert. *virgo P. sparsis* Wall. a m. sec. 405. 406 Iidem versus in Ciri 402. 403 occurrunt. Versus 406 *Lumina nam t.* pro Virgilii epica gravitate paullo levior nimisque ingeniosus videri potest. Iac. *Bryant* V. C. eum sublatum esse volebat; revocatus tamen mox ea ratione, quod auctor Ciris eum versum iam legere debuit, quia illum ex Virgilio transtulit. (Gravior causa, quapropter hunc versum genuinum censeam, inest in verbo *tendens.* Tendere enim lumina non dicimus, sed manus. Itaque quum *lumina tendere* dicit poeta, iam obversantur eius animo ea, quae subiecturus erat. Et ita, ubi *tendere lumina*, *oculos*, legitur, solet aliquid adiectum esse, ad quod hoc verbum proprie spectat. Sic Valer. Fl. VII, 269. sq.: „illi has ego vo- *Wr.*)

402. *fidere* absolute pro audere; nimium rebus confidere.

403—406. Vim Cassandrae ab Aiace Oilei f. coram Pallade illatam esse vulgo memorant. Ita *trahi* potest doctius dictum videri. Potest tamen poeta simpliciter declarare voluisse, eam captivam vi abductam fuisse. Rem disertius expositam reieci in Excursum X* ad v. 403. Tenendum autem est, eam ad templum Minervae confugisse, supplicem deae factam, ἱκετεύουσαν. *arcebant*, antique, continebant, coercebant, εἶργον. Vs. 405 praeclarus est: at 406 *Lumina, nam t.* Ovidiano lusui propior est; Ovidius tamen castior nunc ipso Virgilio, Met. XIII, 410. 411 *tractata comis antistita Phoebi Non profecturas tendebat ad aethera palmas.* At Maroni prae-

Et sese medium iniecit periturus in agmen.
Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes
Armorum facie et Graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu atque ereptae virginis ira
Undique conlecti invadunt, acerrimus Aiax,
Et gemini Atridae, Dolopumque exercitus omnis:
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et laetus Eois

415. OMNIS.

ces, Qua datur, hasque manus, ut possum, a litore tendo.“ Ovid. Met. XIIII, 734.: „ad postes—oculos et pallida brachia tendens.“ Ipse Virgil. Aen. V, 508.: „pariterque oculos telumque tetendit.“ XII, 930.: „oculos dextramque precantem Protendens.“ *Wr.*) *iam t.* Bigot. *geminas* Moret. sec. 408 *iecit* Ven. et Parrhas. cum Goth. tert. v. Burm. *medium mittit* Witt. *periturus* Heins. post Pierium e melioribus. Vulgo *moriturus*, (ut Paris. 2. 3. 4. 5. *Wr.*) sollenni permutatione. vid. Burm. 409 *concurrimus* alter Hamb. 411 *Obruimur nostrorum* idem. 412 *horrore* Witt., ut sup. 301; idem *tubarum* a m. pr., ut et alibi. 414 *vadunt* ed. Ven., vide sup. 359. 415 *Dolopumve* scripti et edd. multi. (vid. Q. V. XXXVI, 13. *Wr.*) 416 *diversi magno* Macrob. VI, 2, sed vulgatam idem alibi et Lutat. ad Statium agnoscunt. v. Burm. *adverso rupti* Witt. *quondam rupto ceu* alter Hamburg. 417 *confugiunt* Goth. tert. a m. sec.: forte cum fuisset *confugunt*. *Zephyrique* Rottend. sec. *notus Eois* pr. Hamburg.

iverat Eurip. Androm. 573. 4. 5. χειρὶ δ' οὐκ ἔξεστί μοι etc. (vid. V. L. ad h. v. *Wr.*) 409. *Densis armis*, vel ipsi densis ordinibus, denso agmine, vel irruimus in hostium densum agmen. cf. v. 383. (prior explicatio verior. *Wr.* — Ad constructionem compara Aen. III, 222.: *irruimus ferro. Wr.*)

410. *Delubrum* int. Minervae, ex quo Cassandra erat abducta. cf. v. 425. Erat autem illud in acropoli; ad hanc igitur iam pervenerat Aeneas, mediam per urbem v. 359. 412. Quod arma, quae induerant, Graeca erant, et cristae Graecae. 413. *Gemitu*, h. e. dolore, *atque ira ereptae virginis*, propter Cas-

Eurus equis: stridunt silvae, saevitque tridenti
Spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,

418 *aquis* Ge. Fabric. emendare volebat; et sic in uno Leid. superscriptum. Male. v. not. *strident* aliquot; sed *stridunt* etiam Probus agnoscit ap. Heins. (Hic versus in Mediceo omissus, sed bis in margine inferiore scriptus est, semel ab antiquiore, tum a recentiore manu; priore tamen illa scriptura ita expuncta, ut tantum haec remanserint: *equis striden*, i. e. *strident*; sed in versu recentius scripto *stridunt*. Hoc recte ubique repositum videtur; primum enim *stridĕre* Ge. IV, 556.; tum in Mediceo *stridit* Ge. IV, 262. Aen. IV, 689. et *stridunt* Aen. XII, 691.; Aen. VIII, 420. tamen *gemitus trident*, ita divisim, puncto etiam interposito; quare librarium de *tridente* potius, quam de *stridendi* verbo cogitasse suspiceris; *u* tamen istic quoque a recentiore manu superscripta. Vid. etiam Heins. ad Ovid. Met. IX, 171. et Cort. ad Lucan. VI, 690. *Wr.*) 419 *ponto* Menag. sec. 420 *obscuram* Menag. sec. *per umbras* pr. Hamb. (et Alb. *Wr.*) *sub umbram* aliquot Pieriani, et Leid. 421 *Fundimus* Gud. a m. pr. et quinque Heins. cum binis Burm., quibus adde duo Goth. *totamque a. urbem* Longob. Pierii. *agitamus in urbe* sec. Hamb.

sandram sibi a Coroebo ceterisque ereptam, *invadunt undique, collecti*. Aiax est idem ille, qui Cassandram abduxerat, Oilei f. Mox *gemini Atridae*, *δισσοὶ Ἀτρεῖδαι* ap. Eurip. *Dolopes* v. sup. II, 7.

417 — 419. Ad Homeri ductum Iliad. ι, 4 — 7 et Ennii ex Annal. XVII ap. Macrob. VI, 2, sed multo ornatius et variate; porro Homerica cum arte, in comparationibus ei sollenni, effectum rei attexuit: *stridunt silvae* etc. *Eurus laetus Eois equis*, ad ornatum spectat. *equi*, ut ἵπποι, Homerico usu, pro curru. Bigis vecti venti apud poetas et sculptores. Nec *Ζέφυρον ἱππεύσαντα* Eurip. Phoeniss. 220 et *Eurum equitantem Siculas per undas* Horat. IV Carm. 4, 44 aliter accipere debebant quam de curru invectis. Commune enim hoc omnibus diis, quoniam prisco illo tempore, quo religiosae hae notiones primum in hominum animos venerunt, bigis vecti reges vel quadrigis, nunquam equis insidentes, conspiciebantur. Itaque nemo vidit equitantem Iovem et sic porro. Vana adeo Spencii ad h. l. subtilitas. (equos tamen proprie hic dictos esse a Virgilio censent Doering. ad Catull. LXVI, 54.

Adparent; primi clipeos mentitaque tela
Adgnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero. Primusque Coroebus
Penelei dextra divae armipotentis ad aram

422 *apparent primi*: alii distinguunt ap. Pier. et *apparent primo* aliquot codd. ap. Heins. *clipei primos* Goth. pr. (*ora*, *sono discordia*, *s.* subdistinxit Wakefieldius, „ut elucesceret loci sensus: „„atque animadvertunt ora,““ i. e. speciem, externum habitum — *ob* Graecorum arma scilicet, vs. 395. — linguae minus esse congrua; „„Troianos sermone, figura Graecos.““ Quod merito reiecit Iahnius. *Wr.*) 424 *Illic* ed. Ven. *illicet* fere in libris scriptum; sed v. Pierium. *illico* Goth. alt. *irruimur* Parrhas. 425 *Peneleo* Dorvill. a m. sec. Vide sup. 392. In Homero est *Πηνέλεως*, sed et *Πηνέλεος* occurrit. *Rhipeus*, *'Ρι-*

Weichert. in Comment. I. *De Medea Oestro percita* pag. 13. et Iahnius ad h. l. *Wr.*) *laetus* autem, ut superbus, gestiens, ἀγαλλόμενος. pro tenui, vectus. cf. I, 690. 276 et saepe. Ceterum Virgilium plures expresserunt. cf. Columna ad Ennium p. 114; adde inf. X, 356 sqq. IV, 440 sqq. Valer. Fl. I, 610 sq. *Nereo* h. l. tridens tribuitur, quod notandum. *Spumeus* h. l. spuma maris adspersus, spumosus. *saevit tridenti*, eleganter, ut alias *flagris*, *verbere*, infert tridentem mari, ad impellendum illud et fluctus excitandos.

420—423. *Illi etiam*, v. sup. 370, 383 sqq. *mentita tela*, falsa arma, quae nos Graecos esse mentiebantur, ut Serv. Mox 423 *signant* h. l. agnoscunt. Sic *notare* etiam vulgari sermone, et σημειοῦσθαι, τεκμαίρεσθαι. Porro *ora sono discordia*, ad poeticae orationis genium pro, observant discordiam et discrepantiam sermonis; quippe qui Troiani essent. (Troianorum linguam a lingua Graecorum diversam, Homerus non commemorat, at poetae seriores Graecorum et Latini, discriminis barbarorum et Graecorum memores, notare non neglexerunt. Et errare videntur, si qui Homerum barbarorum linguam a Graecorum lingua verbis Il. β, 867. *Καρῶν βαρβαροφώνων* distinxisse sibi persuaserunt. Nam adiectum *βαρβαροφώνων* illud non magis probat, quam locus Od. ϑ, 294. *Σίντιας ἀγριοφώνους*. Vid. etiam Heyn. Obss. T. IV. p. 434. 435. *Wch.*)

424—430. *Divae a. ad*

Procumbit; cadit et Rhipeus, iustissimus unus
Qui fuit in Teucris et servantissimus aequi:
Dis aliter visum; pereunt Hypanisque Dymasque,
Confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor, in occasu vestro nec tela nec ullas

πεὺς, non *Ripheus*, (ut est in Medic. *Wr.*) vidimus 339. *Pelenei* Sprot. 426 *procubuit* Caris. lib. I Inst. Grammat. et Macrob. IV Sat. 3, cum Dorvill. a m. sec. 428 *visum est* aliqaot Burm., quem v. ad Lucan. II, 5. (Q. V. XV, 9. *Wr.*) 429 *Confossi* Vratisl. *a* deest Montalb., qui et a m. sec. *confisi*. *ab sociis* Exc. Burm. (vid. Q. V. I, 1. *Wr.*) *Pantheu* Wall. *Phantu* Goth. alt. v. sup. 319. 430 *neque A.* Gud. c. binis aliis. (vid. Q. V. XXXII, 8. *Wr.*) 432 *nostro* Vratisl. *in hoc casu nostro* Goth., non infelici lapsu.

aram, non tam in ipso templo Minervae sup. 405, e quo abstracta illa erat, quam potius ante templum in *προνάῳ* vel in *περιβόλῳ*, ut et expressum vides in Tab. Iliaca n. 104. cf. Excurs. X. *Peneleus* hic alius esse debet, quam Homericus Boeotorum dux: nam is ab Eurypylo erat occisus, Telephi filio: Pausan. IX, 5 f. Dictys IV, 17. (Eurypylum Antenoris filium memorat Pomponius ad h. l.; non video quo auctore: et est is alienus ab h. l.) *cadit et Rhipeus*, *iustissimus unus* omnium — *et servantissimus aequi*, qui adeo cadere non debuisset, communi hominum iudicio; sed *diis aliter visum*, de caussis et rationibus, quae nos homines latent. Copiose de h. l. agit Burm. Laudant etiam Homericum Odyss. α, 234 *Νῦν δ' ἑτέρως ἐβάλοντο θεοὶ κακὰ μητιόωντες*.

431—434. Quanto cum affectu, egregia orationis inflexione, se incolumem abiisse narrat! cf. Senecae Troad. 28 sqq. Potest dubitari, *Iliaci cineres* et *flamma extrema meorum* sintne de rogo, an de incendio urbis accipienda. *Iliaci cineres* ex loquendi usu ad Ilium in cineres versum ducunt: tum: et vos, o *mei*, quibus incendium urbis pro rogo fuit. *in occasu vestro*, sup. I, 238 *occasum Troiae tristisque ruinas*. Est tamen usui magis consentaneum, *flammam extremam meorum* de rogo et funere, seu morte, accipere; est

Vitavisse vices Danaum; et, si fata fuissent,
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde:
Iphitus et Pelias mecum; quorum Iphitus aevo
Iam gravior, Pelias et volnere tardus Ulixi;
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam

433 *manus* pro *vices* pr. Hamb. *si fata dedissent* Leid. tert. *tulissent* Bigot. et Zulich. pro var. lect., quod verum putat Burm., quoniam proprie ita dici solet. Ita vero quid facias sup. v. 54 *si fata deum, si mens non laeva fuisset.* 434 *mea* pro *manu* Sprot. (non interpungit post *inde* Em. Cruceus in Antidiatr. p. 134. *Wr.*) 435 *Yphitus, Iphytus, Ephitus, Hyphitus, Iphicus,* in libb. 436 *Pelia et v.* Barth. codex ad Stat. XI Theb. 310. *et* abest etiam a Parrhas.; Burm. coni. *Pelias ex vulnere t. U. Ulixi* Heins. e libris potioribus, ut et expressum ap. Gell. IX, 12. vulgo *Ulyssi.* alii *Ulixis, Ulixei.* v. Heins. Versus 435 et 436 Quintil. Inst. IX, 3, 35 laudat, ut exemplum regressionis. 437 *vocari* Heins. coniiciebat, ut sit pro vocamur. Interpungebat adeo plene post *Ulixi.* Heumannus, probante Burmanno, distinguebat: *Divellimur inde, I. et P. mecum* (*quorum — Ulyssi*) *Protinus ad sedes P. c. vocati.* Possit sententia usque ad *Cernimus* continuari, ut sit: *Ulixi, Protinus — vocati, Hic vero — Cernimus.* Sed neutro opus. Iungenda sunt: *divellimur inde; Iphitus et Pelias mecum* (sc. divelluntur a ceteris), *clamore vocati protinus*, alio hinc, *ad sedes Priami.* Dum alii discurrunt, hi tres ad arcem pergunt. (vid. V. L. ad XII, 612. *Wr.*)

quoque sollenne, *iurare* et *obtestari per cineres, rogum, flammam, carissimorum.* Testatur igitur funus patriae et funera suorum. Argutius enim quam par est foret, iungere: *cineres et flamma meorum*, epitheto adiecto *Iliaci*, quia Troiani erant aut cum Troia occubuerant. *vices* fortunae, casus, et quidem h. l. pugnae: quae, ut vidimus, modo secunda, modo adversa fuerat. Recte adeo Servius omnino per *pugnas* interpretatur. *manu* *meruisse* pugna, virtute, strage, quam inter hostes edebat. Ita Serv. *id est fortiter dimicasse: hi enim merentur occidi.* Centies autem *manus* pro *pugna.* Pompon. „*meruisse*, dimicasse; idem est merere, pugnare, dimicare.“ Respexit scil. stipendia. Iunxere alii *manu ut caderem.* Ita erit interpungendum: vitavisse vices; Danaum et, — *ut caderem, meruisse, manu.* — *si fata f.* cf. sup. 54. 436. Gell. IX, 12 laudato loco:

Bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentis
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
Haerent parietibus scalae, postesque sub ipsos

440 *Hic M.* tres Heins. cum Zulich. a m. sec. Male, puto. *ad bella* Exc. Cortiana Saxii. *que* non male abest a Goth. tert. 441 *alta* Hamburg. pr. Bigot. et Zulich. Parrhasius in marg. scripserat *atra* (f. pro *arta*, ut in Silio mox laudando nonnulli legunt), perperam; sed et, *acta* superscripto, *atra* fragm. Vatic. *Testudo* proprie *agi* dicitur, etiam cum scutorum est. Eadem varietas ap. Silium I, 365 *condensis actae testudinis armis.* (—442. *postisq.* Medic.; vid. Wunderl. Praefat. p. XII. *Wr.*)

quum diceret vulnus, non quod accepisset Ulyxes, sed quod dedisset. Sunt autem hic *Iphitus* et *Pelias* diversi ab iis, quos Homerus memorat. Iung. *Iphitus et Pelias vocati.*

438—558. Sequitur narratio de pugna in Pergamo acropoli ad Priami domum facta, domus expugnatione et Priami caede. *Ceu nulla prius lamenta, nec atri Manassent imbres* Statius III Theb. 122, monente Burmanno. (Vides duplicem pugnae Troianorum faciem in iis, quae sequuntur, exhibitam, cum alii ad culmen aedium et turrim defendendam, pars ad fores tutandas vires et consilia convertissent. Altera pugna 458 — 468., altera 479—495. descripta. *Wch.*)

441. Haud facile est speciem locorum assequi, qualem poeta apud animum suum finxerit. Puta ad ipsum aedium Priami aditum fuisse, e more veterum, *turrim* eductam, quam 460 nominat, inque ea ipsam portam, qua intraretur domus; turris haec oppugnatur, et a Troianis desuper propugnatur. Aditum appellat nunc *limen. Acta testudine* scutorum haud dubie; συνασπισμῷ. nimis enim alienae forent ab illa aetate machinae bellicae. Praeiverant antiquiores poetae graeci, ut colligas ex Quinto Cal. XI, 357 sqq., ubi simili modo oppugnantur moenia Troiae (cf. mox 443. 444). Mox *haerent*, in prosa, admotae sunt.

442. *Postesque sub ipsos Nituntur gradibus.* Cum *scalae* memoratae sint: *gradus* vix alii esse possunt quam scalarum; per quos *nituntur*, enituntur,

Nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
Protecti obiiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turris ac tecta domorum
Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
Extrema iam in morte parant defendere telis;
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,

443 *ac tela* Med. Gud. cum aliis apud Heins. et Pier.; it. Goth. pr., quod pravum est. Etiam iu Serviauis occurrit cum altera lectioue. *ad tecta* uonnulli Pieriaui, cum fragm. Vatic. superscripto *tecta*. *que* abest post *clipeos* iu tert. Moret. *clipeisque* Hugen.; unde Heins. coni. *clipeisque ad tela sinistras P. o.* 444 *pressant* duo, et *pensant* alter Meuag., solita aberratioue. *dextris f. prensant* tres apud Burmauuum. 445 *e contra* pr. Moret., male. v. Burmauu. *turres et* aliquot Pier. *tota domorum* post Medic. Pierii, Moret. tert. et Hamb. sec. pro var. lect. et idem cum altera lectione in Servianis laudatur. *tuta d.* Moret. qu. Sunt et viri docti, qui *Culmine* leguut, h. e. a culmine, ut v. 603, sed v. not. 446 *hi* Sprot. et ed. Ven. *hisce et q.* Parrhas. et Goth. tert. a m. pr. Ceterum quorsum pareuthesis hoc et sequ. versu faceret, nou videbam: itaque eam sustuli. (Wakef. ad Lucret. II, 191. corrigit *Culmine*, quod sit *κϱυμνόθεν*. *Wr.*) 447 *in* abest a magna librorum parte, (etiam ab Alb. *Wr.*) ut fere alibi; sed est iu fragm. Vatic. et al. (etiam in Medic. et multis aliis. *Wr.*) *parent* Parrhas. 448 *Aeratasque trabes* antiqui codd. apud Pierium, quod recte h. l. reiicit. *aeriasque* Humburg. pr. pro var. lect., sed v. Burm. *alta* iu duobus aut tribus antiquis omissum viderat Heins. et iu Gudiauo erasum; Pierius autem iu uouuullis: *decora illa*; hoc et fragm. Vatic. habet, superscripto *alta*; quod defendi

postes sub ipsos, simpliciter, in foribus aedium. *Fastigia* pro ipso tecto dicta esse possunt; aut pro turris summa parte, ita ἐπάλξεις ut murorum, sic turrium, sunt. alioqui erant *fastigia* in templis et palatiis in fronte aedium. Voluit poeta cumulare uno in loco plures pugnae species. *obiiciunt sinistris clipeos ad tela protecti*, ut adversus tela superne missa protegerent se. (*protecti clipeis*, quae est Graecis poetis non insolita ratio adiiciendi participia. Vid. Soph. Antig. 23. Adscendentes prensant fastigia, ut in culmen evadant. *Wch.*)

445. *Culmina domorum tecta*, docte pro ipso tecto iisque rebus, quibus superior domus pars tegitur, h. e. tegulis. *tecta penetralia* eodem modo I Georg. 379. Etiam *turres* pro eodem te-

Devolvunt; alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores; has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
  Limen erat, caecaeque fores, et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo; infelix qua se, dum regna manebant,

possit, et *decora ampla* ed. Ven. sed *decora alta* verum esse, vel ex Statii imitatione apparet V Theb. 422. 423. Adde sup. lib. I, 429 *columnas — scenis decora alta futuris.* 449 *fractis* Hamb. pr. *unas* duo ap. Burm. cum aliquot Pierianis, perpetuo vitio. 450 *Obsidere* pr. Moret. cum fragm. Vatic. Vide ad IV Georg. 436: sup. 332, et al. (in primis V. L. ad Ecl. VII, 1. *Wr.*) *quas servant* Menag. pr. *asservant* Leid. unus a m. pr. *adservant* in Servianis. *ordine longo* Bigot., memoriae lapsu, ex aliis locis. 451 *animis* pr. Moret. Montalb. sec. Rottend. et Witt. (etiam in Alb. *Wr.*) Nec displicet, ut *succurrere* infinitivus historicus sit. Vulgatam etiam fragm. Vatic. habet et Pompon. Sab. interpretatur. 452 *viros levare* Wall., male. *et vim* Menag. pr. *vimque addere victi* coni. Heins. (scilicet, si *addere* pro finito modo positum est). *a. tectis* Bigot. et Wall. a m. sec. 453 *devius* Goth. tert. a m. sec. 455 *quo* duo Burm. cum Goth. pr. *qua se infelix* Menag. pr. *tum r.* alibi in Serv.

cto dicit, quia altum est. Agitur autem de una Priami domo: cui magnificentiorem speciem adiecit, quam quae apud Homerum erat. (*his telis*, eo telorum genere; vid. Q. V. XX, 3. *Wr.*) 449. Videntur hi stetisse intra fores. cf. inf. 484. 485. (de vi pronominis *has* vid. Q. V. XX, 2 extr. *Wr.*)

451. Hoc ipso rerum adspectu renovatum *in Aenea* consilium ac propositum, quod iam pridem ceperat, (v. 315 *concurrere in arcem*), ut regiae Priamoque succurreret.

453 — 458. Cum aditus ad regiam obsideretur ab hostibus, postica porta eam intrat Aeneas et a tergo pervenit ad portam regiae, qua parte versus aditum a fronte domus pugnatur. Illa porta postica cum ornatu, quem tam vulgaris res vix videbatur capere posse, designatur per quatuor determinationes: est *limen*, sunt *caecae*, h. e. ignotae aliis nec cognitu faciles et obviae, *fores — pervius usus tectorum Priami inter se*, h. e. qua commeare et convenire se invicem commode poterant, qui inhabi-

Saepius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis: unde
Tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
Turrim in praecipiti stantem, summisque sub astra

456 *Andromacha* alter Menag. 457 *Astyonacta* Wall. *Astianacta* alii. Totus versus deerat Goth. pr. 458 *ad* omittit Engraph. in Eunuch. Terent., sane elegantius; sed scriptis contra dicentibus; praeter Goth. pr.: Guiet. coni. *Evado hac s. f.*, quod et Servius supplet. *inde* Sprot. 459 *iactabant undique* Excerpta Burm. *inertia* a m. pr. fragm. Vatic. 460 *turrem* Carisius lib. I Inst. Gramm. agnoscit. At Gellius XIII, 19 Valerium Probum *turrim* legisse testis est; nec aliter scripti. v. Pierium, Heins. et Erythr. Ind. h. v.

tabant regiam; h. e. familia regia per plures domos, ut apud Homerum est, vel palatii partes dispersa. (*usus tectorum*, h. e. aditus tectorum, erat *pervius*, h. e. ita patebat, ut ex uno in alterum transire possent. Verba saltem *postesque relicti* vellem abessent. *Wch.*) *postes relicti a tergo*, h. e. porta, quae a tergo erat, opposita illi, quae est in aedium fronte. *ad soceros*, Priamum et Hecubam, (ut infra 579. *patres*, i. e. parentes; vid. Gronov. ad Liv. I, 39. *Wr.*) *trahebat*, accommodatum brevibus pueri gressibus; pro ducebat. Sic sup. v. 320 *parvumque nepotem Ipse trahit.* (Haec Homericae narrationi Iliad. VI, 389, 467. non accuratius respondent, quam alia multa a Virgilio exposita. Nam apud Homerum nutrix infantem gestat. *Wch.*) *evado*, sc. hac porta ingressus regiam. 458. *Evado ad summi fastigia culminis* 441. 445. tecti in ipso domus aditu ac foribus.

460 — 467. *In praecipiti*, turrim in editiore loco positam, eandemque altissimam, hanc, sive ipse adscenderat, et culmen in hostem deiicit, sive e vicinis locis, ut equidem arbitror, ferreis uncis et contis quassatam et labefactatam *altis sedibus*, e fundamentis, tandem in obsidentes deiiciunt. *qua summa tabulata dabant iuncturas labantes*. Scilicet turres habebantur quatuor et plurium tabulatorum adeoque et *contignationum*; quarum tigna vel trabes, capitibus suis, im-

Eductam tectis, unde omnis Troia videri,
Et Danaum solitae naves, et Achaïa castra,
Adgressi ferro circum, qua summa labantis
Iuncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, inpulimusque; ea lapsa, repente ruinam
Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
Incidit. Ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.

461 *inde* Sprot. 462 *Achaia*, forma poetae sollenniore, Heins. tantum in recentioribus repererat; at accedentibus Franc. Witt. Parrhas. ed. Ven. et Dorvill., quibus addendi nonnulli codd. Pierii, (tum Paris. 9. et Lips. utq. *Wr.*) et primo omnium loco fragm. Vatic. p. 171, reposuit Burmannus. Vulgo *Achaica*. (vid. V. L. ad vs. 27.; sed si hic *Achaia* scribitur, non erat V, 623. *Achaica* relinquendum. *Wr.*) Totus versus deerat Goth. tert. 463 *circum ferro* Parrhas. *quae* Gud. a m. pr. *labentes* duo Burm. cum binis Goth. (etiam in Medic. *labentis* prius erat. *Wr.*) 464 *imis* Hugen. pro var. lect., ex interpretatione. In hoc et sequ. versu distinctionem mutavi. Nam sententia non absolvitur nisi post *impulimusque*. 465 *que* abest Franc. *et ea* Dorvill. *Elapsa* pro *ea lapsa* Gudianus cum nonnullis aliis ap. Heins. et Burm., nec non cum Pierianis plerisque et duobus Gothanis; vitio tamen. *ruinas* Vratisl. 466 *agmine* ed. Dan. Heins.

missae esse debent parietibus. Iam h. l. *summum tabulatum*, cur proprie dictum nolis, caussa idonea non est: hoc facile admittebat uncos et contos in *iuncturis* suis (h. e. qua parte trabes insertae et fultae erant pariete), quae facilius cedebant et insertum uncum recipiebant, quam solidus paries; itaque *labantes*, cedentes, laxantes se. Servius bene: *faciles ad resolutionem:* et *dabant iuncturas*, plus quam *habebant;* praebebant scilicet aggredientibus turrim ferro. Quibus convulsis superior turris pars in oppugnantium capita decidit. (*altis sedibus*, tabulato superiore. — *impelli* de iis usurpatur, quae labefactando loco suo movemus. cf. Aen. IV, 22.: *Solus hic inflexit sensus animumque labantem Impulit. Wch.* — *impulimus... trahit*, vid. Q. V. VII, 7. *Wr.*) *ruinam trahit* exquisitius quam *facit:* et sollenne hoc: solutis enim iuncturis et evulsis trabibus evelluntur et convelluntur reliqua, ut ruertia sequan-

Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat, telis et luce coruscus aena:
Qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,

470. aena. 471. Qualis,

(— 469. *primusque* Hafn. II. apud Dorph. *Wr.*) 470 Vulgo interpungitur *Exsultat telis*, quod mutavi. *coruscat* Montalb. Wall. et ed. Ven. *ahena* scriptum a sec. manu in perveteri exemplari Gell. II, 3 testatur. 471 Praestat interpungere post *tegebat*, ut sit: *Qualis* sc. *exsultat coluber*, *quem tegebat*. *in lucem* offendit post *et luce* versu sup. et quod otiosum est: etsi aut *exsultat* repetas, aut ad *convolvit* trahas. Burmannus Homericum ἐπὶ χειῇ comparans coni. *e lustro*, ut referatur ad: *micat arduus*, dubitat tamen an *lustrum* de serpentis cubili et latebra dicatur. Mihi videbatur *ingluvies* latere in corrupta lectione, quo ducere possunt *mala gramina pastus* et *tumidum*. *pastus ingluviem mala gramina*, paullo exquisitius, sed propter hoc ipsum forte a librariis corruptum. Georg. III, 431 de serpente chersydro: *hic piscibus atram Improbus ingluviem ranisque loquacibus explet*: ex quo loco etiam alia in hanc comparationem traducta mox videbis. Ut igitur ibi *explere in-*

tur. Ἕλχ', ἡ δ' ἔσπετο πᾶσα Iliad. μ, 398, qui locus comparandus in τειχομαχίας narratione. Subeunt tamen alii in caesorum locum v. 467, et interea ex posterioribus ordinibus tela e longinquo ingeruntur. Narratio inde in solo Neoptolemo subsistit. v. 461 *unde omnis Troia videri:* illustrant intpp. ex Iliad. ν, 13. 14; etsi ipsa turris poetae ex Iliad. φ, 526 sqq. nata esse videtur, ubi Hectoris fatum ex ea prospicit Priamus cum Troianis. Egregia autem cum arte haec inserta sunt a poeta ad rerum faciem variandam, quod etiam Wartono observatum.

469 sqq. Expugnatur tandem regia per Neoptolemum Achillis f., qui ipsas fores erat aggressus. Nam hoc est *ante vestibulum ipsum*, h. e. ianuam, qua illud intratur, *primoque in limine*. Egregie autem eum repraesentavit: *exsultat*, pro pugnat. *telis et luce coruscus aena*, h. e. armis, thorace, clipeo et galea, aereis, splendentibus; ut saepe apud Homerum λαμπόμενος simili in re. Iliad. ν, 341 ὄσσε δ' ἄμερδεν Αὐγὴ χαλκείη κορύθων ἀπὸ λαμπομενάων.

471—475. Pyrrhus iuvenili audacia exsultans comparatus cum serpente sub vernum tempus pelle exuta e caverna prodeunte. Respexit locum Nicandri

Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc, positis novus exuviis nitidusque iuventa,

472. TEGEBAT; 473. NUNC P.

gluviem, sic h. l. dictum est *pascere ingluviem*, fere ut alibi *pascere ventrem.* Silius autem *satiare ingluviem* dixit imitatione Virgilii lib. VI, 155 *Ingluviem immensi ventris gravidamque venenis Alvum deprensi satiabant fonte leones.* Malebat Valck. ad Theocr. p. 252 inter loca habere, quae Virgilius retractaturus fuisset. Schrader. varie tentabat locum: *in lucis. in silvis.* ut apud Silium XVII, 449, loco ex nostro expresso, est *in campis.* Poterat et scriptum esse: *Qualis ubi exiluit* vel *exultat coluber.* (Sustuli distinctionem, quae erat post *Qualis*, vid. V. L. Ge. I, 303. Weichert. ad Val. Fl. VIII, 463. et, quem ille laudat, Mitscherlich. in Obss. ad Catull. et Propert. p. 119.; post *tegebat* commate tantum interpunxi; distinxi, Brunckium et cod. Medic. secutus, etiam post *terga*; *in lucem* autem, eodem Brunckio auctore, iungo cum verbo *convolvit.* Repetitionem voc. *lucem* bene defendit Iahn. ad Aen. I, 315. Atque in eo ipso versatur omnis haec comparatio, ut armis coruscans Pyrrhus conferatur cum fulgido anguis, nova cute induta, in lucem prodeuntis splendore; quare facile feremus quandam verborum redundantiam, plane illam Virgilianam, in his: *in lucem convolvit*, et *arduus ad solem.* Erit tamen fortasse etiam, qui vs. 475. ita verba ordinet: *Et arduus ad solem l. m. o. t.* vid. V. L. ad Ge. III, 438. *Wr.*) 472 *sub terram* Parrhas. v. IV Georg. 43 et Sil. VI, 150, et saepe. *gelidum*, sed correctum *timidum* Dorvill. 473 *Tum* pr. Hamb. *cum* aliquot apud Burm. *conpositis* alter Rottend.

Ther. 31—34, simul tamen ad Homeri ductum, sed ornatius et cum variatione, Iliad. χ, 93—95 Ὡς δὲ δράκων ἐπὶ χειῇ ὀρέστερος ἄνδρα μένησι Βεβρωκὼς κακὰ φάρμακ' (*mala*, noxia et venenata, ut saepe, *gramina pastus*) ἔδυ δέ τέ μιν χόλος αἰνὸς, Σμερδαλέον δὲ δέδορκεν, ἑλισσόμενος περὶ χειῇ (*lubrica convolvit pectora*). ὣς Ἕκτωρ— οὐχ ὑπεχώρει. At apud Virgil. Pyrrhus non sustinet hostem sed aggreditur. Porro *in lucem* trahendum aut ad *exsultat*, aut ad *convolvit:* utrumque parum commode: v. Var. Lect. *tumidum*, quoniam *gramina pastus*, quibus novum vigorem sibi paravit, ut apud Nicandr. 33. 34. at gramina *mala pastus*, eoque succis venenatis repletus, ex vulgari hominum opinione. Ap. Nicandr. Ther. 285 ἐπεί τ' ἐκορέσσατο φορβῆς· at in Homero sunt, ut modo vidimus, κακὰ φάρμακα. Expressere hunc locum certatim alii, ut Statius IV Theb. 95 sqq. Silius XVII, 448—451. XII, 6—10. VI, 155

Lubrica convolvit sublato pectore terga,
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas, et equorum agitator Achillis,
Armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina iactant.
Ipse inter primos conrepta dura bipenni

474. TERGA A. 476. ACHILLIS A.

et Leid. a m. pr. *compositis* sec. Hamb., quod non displicebat Heinsio. Similis varietas III Georg. 437, ubi hic idem versus repetitur. 474 *corpore* Cod. Thuan. Macrobii V Sat. 5, perpetua variatione. *sublato pectora tergo* MS. apud Pierium; male. Georg. III, 426 *anguis squamea convolvens sublato pectore terga*; hinc τῷ *convolvit terga*, qui sit *sublato pectore*, addi poterat ornate: *Arduus ad solem.* 475 idem versus III Georg. 439. cf. Silius VI, 222. 223. 476 *Peryphas*, *Peryfas*, *Perifas*, male in libris scriptum. (*Achillis.* Codices optimos si sequimur, facile nobis persuadebimus, utraque genitivi forma, et *Achilli* et *Achillis*, usum esse Virgilium, ita tamen, ut eam rem totam ad aurium iudicium sonique elegantiam revocaverit. Itaque *Achilli* scripsit adiuncto adiectivo tertiae declinationis; sic, consentiente Mediceo, editur Aen. I, 30. et III, 87.: *immitis Achilli.* et VI, 840.: *armipotentis Achilli*; similiter ad evitandum sigmatismum Ge. III, 91.: „Mar*tis* equi biiu*ges*, et magni cur*rus* Achil*li*;" ubi Medic. *Achilles*, superscripta *i*; II, 275.: „exuvi*as* indut*us* Achil*li*;" X, 581.: „Non Diome*dis* equ*os*, nec cur*rum* cer*nis* Achil*li*;" ubi male Medic. *Achillis*, alii etiam *currus*; vid. Q. V. VIIII, 2, d. Recte contra nostro loco in libris, ut videtur, omnibus: *agitator Achillis*; item XII, 351. *adspirat Achillis*, ubi *Achilles* iterum Medic. *Wr.*) 477 *Actomedon* et *Syria*, *Schiria*, *Seria* vitiose in libris. *Autumedon* Pompon. Sab. *omnes* Medic. 478 *succedunt muro* Servius inf. ad v. 723, ubi et in MSS. *et flammam ad fastigia iactant.* 479 *correcta* unus Leid.

et passim alii. Comparandus alter locus Georg. III, 437. 8. 9. iisdem fere versibus.

476—478. Occurrit Periphas apud Homerum, sed non hic; Automedontis ἱππηλάτου, aurigae Achillis, saepius fit mentio. (*Armiger* Pyrrhi, ait Serv.; recte. *Wr.*) *Scyro*, insula de Cycladibus una, copias adduxerat Pyrrhus, ab avo Lycomede acceptas, cuius filia, Deidamia, Pyrrhi mater ex Achille. conf. Iliad. τ, 326 sqq. Odyss. λ, 505 sq. Sed fabulam de Achille apud

Limina perrumpit, postesque a cardine vellit
Aeratos; iamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
Adparet domus intus, et atria longa patescunt;
Adparent Priami et veterum penetralia regum,
Armatosque vident stantis in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu

480 *prorumpit* Menag. pr. *praerumpit* Venetus. *a c. rumpit* Wall. a m. pr. 481 *auratos* pr. Hamb. *ferratos* Voss. *et iam* Menag. pr. *excissa* Oudart. (*excussu* Alb. *Wr.*) *cavabat* Longob. (— 485. *stantes* Medic. *Wr.*)

Lycomedem latente Homerus non habet. *succedunt tecto*, h. e. fores adoriuntur.

479 — 482. *Ipse*, Pyrrhus, quis dubitet: ex 469. 470 et 491. (vid. Q. V. XVIII, 2, e. *Wr.*) *dura limina*, ipsas fores e dura materia, ilice, factas; eas etiam per *postes*, et quidem aere obductos, *aeratos*, intelligo, quos *vellit*, movet, labefactat, *a cardine*, e cardine ut emoveat, annititur. Nunc enim adhuc de conatu agitur. cf. 492. 493. Quintus Cal. X, 388 similibus fere verbis: Ὥρμηναν δὲ πύλῃσι θεηγενέος Πριάμοιο Ἀθρόοι ἐγχριμφθέντες ὑπ' ἀμφιτόμοις πελέκεσσι Ῥῆξαι τείχεα μακρὰ, πύλας δ' εἰς οὖδας ἐρεῖσαι Θαιρῶν ἐξερύσαντες. Tandem perruptae et perforatae fores laxata asserum vel tignorum coagmentorum compage: *iamque cavavit robora firma*, fores roboreas, *excisa trabe*, assere, et *dedit*, effecit, *fenestram*, aperturam, *ingentem lato ore*, foramine, quo prospectus intra atrium efficitur: 483.

483 sqq. Ad affectum haec magna cum arte traducta esse, iam alii post Scaligerum viderunt. 485. *Armati* sunt, qui v. 449. 450 memorabantur.

486 sqq. Proprie *clamor*, *lacrimae*, *gemitus miscetur*, quatenus promiscue a pluribus vel diversis fit; hinc, si quo in loco hoc factum significatur, ut h. l. in domo ipsa, *domus miscetur gemitu*, pro pedestri: *impletur*. Mox *cavae* cum dilectu positum epitheton respectu habito ad sonum. *ululant* exquisitius quam *resonant;* exemplo Graecorum βοᾶν in simili re, v. c. Eurip. Troad. 29. Proprie ululatus fit in aedibus cum plan-

Miscetur; penitusque cavae plangoribus aedes
Femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidae tectis matres ingentibus errant,
Amplexaeque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent. Labat ariete crebro
Ianua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Inmissi Danai, et late loca milite complent.
Non sic, aggeribus ruptis quum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,

487 *clangoribus* quatuor apud Burmann., sollenni varietate. — (488. *ardua* Hafn. II. *Wr.*) 490 *postes* ex Probi sententia. *postis* alii, v. Pier. *postesque et* Witt. *fingunt* Ven. et Leid. unus a m. pr., ut saepe alibi. (vid. etiam Cort. ad Lucan. VI, 565. *Wr.*) 491 *neque ipsi* Heins. e Medic. et aliis. (sic etiam 2. 4. 7. *Wr.*) Vulgo *nec*. (vid. Q. V. XXXII, 10. *Wr.*) 492 *subferre* aliquot. *proferre* sec. Moret. 493 *emoto cardine* Nonius apud Pierium, Hamburg. et ed. Ven. Sane utrumque recte dicitur, etiam a poeta. v. exempla apud Heins. et inf. v. 610. VI, 382; vulgatam tamen suaviorem esse puto. *remoto c.* Franc. *ordine p.* Bigot. 494 *irrumpunt* Hamburg., minus bene. *rapiunt* MS. Fabricii, bene, sed non h. l. 496. 497 *cum spumeus exit Amnis et oppositas evincit* Hamb. pr., a manu interpolatrice. 497 *eiecit* Ven. *erupit* Macrob. V, 5. *trahit de g.* Scheffer. ex v. 499. *oppositas evincit* Goth. tert.

goribus, qui resonant. Porro versum 486 ex Ennii Annal. II de Albae excidio esse translatum Servius ad h. l. notat. cf. inf. XI, 213 sqq. et Livius de Alba I, 29. *Quod matres* familias *errant*, discurrunt, per tecta, id ex veterum moribus tanto magis ad affectum, quod thalamo inclusae alias latebant. *osculantur postes* (cf. Ovid. Met. XIII, 412. 413), (Valer. Fl. II, 168. *Wr.*) quippe ultimum vale dicturae, iamiam ab hoste abstrahendae. Apollonium IV, 26 iam Servius huc advocavit; et Ariosti locum egregium (*Cant.* XVII *Stanza* 13) Wartonus.

491—493. *Vi patria.* πατρὸς ἑοῦ καταείμενος ἀλκήν Quint. Cal. XIII, 219. *sufferre*, sustinere Pyrrhi impetum non potuere nec *claustra*, h. e. fores roboreae v. 481. 482 firmitate

Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnis
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Caede Neoptolemum, geminosque in limine Atridas.
Vidi Hecubam centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine foedantem, quos ipse sacraverat, ignis.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,

498 *arma* duo apud Burm. *tumulo* ed. Ven. 499 *rapit* Menag. pr., ut et alibi permutatur cum *trahit. parat* Hamb. sec. *frementem* Parrhas., quod praeferas post *furens* 498. 500 *que* abest Bigot. *Atrides* pr. Hamb. 503 *Q. intus th.* Goth. pr., non male. *spes illa* legunt nonnulli apud Pierium, et sic edit. Iunt. *spes quanta* unus Pierii, ab interpolatore. *ampla* Medic. Pierii, Gud. ed. Ven. cum Goth. sec. (etiam Paris. 3. *Wr.*) *alta* Scheffer.

sua, *nec ipsi custodes*, qui v. 485 et 449. adstant foribus, pugnaturi. Burmannus mavult: *sufferre* sc. se, sustinere se. *arietem* nolim accipere proprie; quippe quod inventum Troianis temporibus serius est. cf. ad 441. Sed de arietatione et pulsatione ac concussione forium ad arietis instar. 494. *Rumpunt aditus*, faciunt sibi aditum; at quanto potentius illud! Tandem fores emotae sunt, irruunt Achivi.

496—499. Irruunt, fluminis instar exundantis, rupto aggere. v. sup. ad 305, ubi huius comparationis semina in locis Homericis et Lucret.: sed ornatius omnia Virgilius suoque more. Expende singula. *fertur cumulo* aqua cumulata. v. sup. 105 *insequitur cumulo praeruptus aquae mons.* (*camposque per omnis Cum stabulis armenta tulit*, Ge. I, 482. *Wr.*) 499. 500. *Καὶ τὸν φυτουργὸν Πρίαμον — τοῖςδε δ' εἶδον ὄμμασιν Αὐτὴ κατασφαγέντ' ἐφ' ἑρκίῳ πυρᾷ* Eurip. Troad. 481 sqq. 501. *Centum nurus* latius dictum, quinquaginta enim erant filiae, totidem filiorum uxores seu nurus. 502. In toto loco ante oculos Enniana illa apud Ciceronem Tusc. Qu. I, 35 ex Andromacha: *O pater! o patria! o Priami domus — Vidi ego te, adstante ope barbarica* (ut hic v. 504) *Tectis caelatis laqueatis, Auro,*

Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuere. Tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan et, Priami fuerint quae fata, requiras.
Urbis uti captae casum, convolsaque vidit

506 *fuerint Priami* Oudart. *fuerunt* Franc. a m. pr. *requiris* tres Burm. *requires* Witt. Voss. et Carisius Grammat. 507 *uti* Heins. reposuit e Mediceo aliisque melioribus. Vulgo *ubi*, (sic etiam Palat. et Paris. 12. 13. *Wr.*) quod interpretamenti loco esse potest: *ubi hic* Ven. et Parrhas. *casus* Hamb. pr. *collapsaque vidit* Schol. Iuven. ad Sat. X, 268.

ebore, *instructum regifice* — *Haec omnia vidi inflammarier*, *Priamo vi vitam evitari*, *Iovis aram sanguine turpari*. *foedantem* plus quam cruentantem. *sacraverat*, accenderat diis Penatibus. (Ceterum quam recte Virgilius Aenean suis haec oculis cernentem introduxerit, haud dixerim. *Wr.*)

503—505. *Quinquaginta illi thalami*, illi tam magnifici exstructi, prostrati iacent. Ap. Homerum Il. ζ, 243 sunt in domo Priami L. ϑάλαμοι filiorum et XII filiarum: sed poetae licuit haec suo more perhibere. *thalami* illi sunt *spes nepotum*, h. e. ex iis, qui eos inhabitabant, progenies nata erat. *Barbaricum aurum*, h. e. Phrygium, ut saepe poetae; et modo Ennius, quem Maro expressit. (Vide vel Cerdam et Guellium, quosque Burmann. laudavit.) cf. inf. XI, 769. 770. Φρυγία σκυλεύματα dixerat Eurip. Troad. 18. de hoc ipso auro. Nec in eo argutandum, quod h. l. verba Troiani illa sunt; utitur enim ille sermone Romano, adeoque usum eius sermonis sequitur. Petiere eum usum Romani a Graecis, quibus Troiani, et hinc Phryges, inprimis dicti barbari. *postes spoliis superbi*, ornati, Romanorum notissimo more. v. inf. VII, 183—186. (Ceterum vide, quae de hoc appositionis genere dixi Q. V. XXXIII, 3, d. *Wr.*) *Tenent Danai*, h. e. occupata habent loca, quae ignis nondum pervadit.

506. 512. Cf. Excurs. XI de Priami nece. Tota narratio, intexta inprimis Politae caede, egregia cum arte elaborata est ad summam miserationem cum horrore: notalis scilicet cum dilectu et ante oculos positis iis, quae in fato multis communi propria tamen inprimis essent huic seni et summopere miseranda. Commendat eum, quod

Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem:
Arma diu senior desueta trementibus aevo
Circumdat nequidquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostis.
Aedibus in mediis, nudoque sub aetheris axe,
Ingens ara fuit, iuxtaque veterrima laurus,
Incumbens arae atque umbra conplexa Penates.
Hic Hecuba et natae nequidquam altaria circum,
Praecipites atra ceu tempestate columbae,
Condensae, et divom amplexae simulacra sedebant.

513. FUIT; LAURUS I.

508 *mediis penetralibus* et *mediis in p.* passim codd. apud Pierium, Heins. et Burm., manifesta corruptela exquisitioris formae: *medium in p. hostem.* vide sup. I, 348, et saepe alibi. cf. Burm. *in* omissum in nonnullis. (*mediis* e Paris. 7. 9. 11. 12. 13. *Wr.*) 509 *senio* Goth. pr. *distincta* Wall. *timentibus* Ruttend. sec. 510 *nec quicquam* Franc. cum al. 511 *hac densos* tres Burm. *moriturus fertur* Oudart. *ad hostes* aliquot Pierii codd. (*hostes* Medic. *Wr.*) 515 *altaria cingunt* Goth. tert. 517 *sedebant* Heins. iterum reduxit vetustiorum codd. etiam Pierianorum auctoritate; et recte idem Burmannus monet convenire τῷ *altaria circum* et *condensae.* Vulgo *tenebant,* quod cum multis aliis (in quibus 3. 7. 9. *Wr.*) Medic. a m. pr. habet et Ge. Fabricius ex Ovid. XIII Met. 413 defendere volebat. (*tenebant* est

herois personam grandaevus adhuc servat; ubi vidit fores convulsas et deiectas, armat se; revocatur tamen ab uxore, et supplex sedet in ara.

512. Graecis poetis erat ara Iovis Hercei (*Διὸς Ἑρκείου*) in atrio aedium Priami, ἐν αὐλῇ· eam aram Virgilius in impluvium, si interiora domus ita appellare licet, transtulit, *nudo sub aetheris axe*, sub aethere, sub dio, ut Penatium ara esset; propius hoc ad Romanum morem. v. Excurs. memoratum XI. — 513. Notabis morem, aras sub arbore poni solitas; alibi in *media* area. — 517. *Sedebant* ἱκετεύουσαι. unde 523. haec ara *tuebitur*, iure ἱκετείας. — at sedebant *nequicquam*, nullum fructum salutis e loci sanctitate ha-

Ipsum autem sumtis Priamum iuvenalibus armis
Ut vidit: Quae mens tam dira, miserrime coniunx,
Inpulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget; non, si ipse meus nunc adforet Hector.
Huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacra longaevum in sede locavit.
Ecce autem elabsus Pyrrhi de caede Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostis,

523. OMNIS: 527. HOSTIS P.

prior, *sedebant* altera Medicei lectio; illud praefert Wakef. ad Lucret. VI, 899. *Wr.*) *ferebant* alter Moret. 518 *iuvenalibus* Heius. cum Medic. et aliis melioribus, etiam Pierii. (quo accedunt Paris. 2. 3. 10. *Wr.*) Vulgo *iuvenilibus*, (ot Palat. *Wr.*) at poeta rarios sequi debet. 521 *non def.* Moutalb. *def. astis* Menag. pr. 522 *meis* Moutalb., male, v. I, 232. III, 489 Burm. 524 *Vel m.* Parrhas. *affata* plures Burm. 525 *longaevom* Gud. *in* abest Excerptis Burm. et Goth. tert. *a sede* Bigot. (— 527. Addidi in fine huius vs. comma, ot haec *per tela*, *per hostes* iungantur cum

biturae. — *praecipites*, devolantes ad loca tuta. — (518. *Ipsum Priamum*, vid. Q. V. XVIII, 3, c. *Wr.*) 519. *Mens dira*, quae dira, male ominata, abominanda consilia agitat. (*quae mens*, qui furor; Catull. XV, 14.: „Quod si te mala mens furorque vecors In tantam impulerit, sceleste culpam.“ vid. Bentl. ad Horat. Epist. I, 2, 60. *Wr.*) — 522. *eget*, non locus est. (*non, si m. a. H.* „Subaudi: posset defendere.“ Sic recte Servius; verbum ex substantivo *defensoribus* repetendum. *Wr.*) 525. *sacra sede*, ara, v. 513. et *altare*, 515.

526. *Polites* inter Priami filios iam ex Homero notus; celeritate pedum insignis statim Iliad. β, 791. memoratus idem inter pugnantes. Eius filium, Priamum, videbimus inter Aeneae socios inf. V, 564. De Politae caede v. in Excurs. XI.

Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto volnere Pyrrhus
Insequitur, iam iamque manu tenet, et premit hasta.
Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum:
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,

verbo *elapsus*; feci hoc maxime ob *vacua* ab hostibus quoque *atria*; et ita etiam in Mediceo distingui video. *Wr.*) 528 *fuit* duo Burmann., ut forte alibi. *fugiens vacua* Bigot. 529 *infecto* sec. Muret. et ed. Dan. Heins. *infausto* Menag. pr. *infesto in vulnere* Oblongus Pierii, saucius enim erat Polites; quod ferri posset. 531 *evasit et ante p.* quidam Pieriani, e glossa. 532 *et vitam multo* Wall. *fundit* plerique Pieriani. 533 *in* deest sec. Menag. Hamburg. sec. et Parrhas., quod et ipse ab-

528. *Porticibus longis.* Si Homerica et non sua potius tempora sequutus est, αἴθουσαν expressit, quae αὐλὴν ab utraque parte ornabat. Mox *lustrat* h. l. discursu, et *vacua* cum dilectu, ut significet Troianos iam fuga dispersos, conf. Burmann. ad Val. Fl. IV, 21. — 529. *infesto vulnere insequitur*, infeste, hostili more, ut vulnus inferat; sed alterum multo magis poeticum, *vulnere infesto*. At *vulnus* de telo h. l. post alios accipit Burm.; ut sane saepe vulnus reddi potest. cf. inf. VII, 533. X, 140. XII, 376: scil. quando de telo ita agitur, ut vulnus ab eo factum simul memoretur. *premit hasta*, exquisitius quam transfigit. cf. IX, 330. (Tac. Hist. IV, 2.: „paucos erumpere ausos circumiecti pressere." Sed is non dubito quin scripserit *percussere*; *pressere* natum e *pcussere*. Frustra illud *pressere* ex Annal. XIV, 5. defendunt. *Wr.*) Proprie *premit hastam* is, qui eam infigit, adigit, ἐρειδόμενος. Polites igitur vulneratus a Pyrrho fugit, Pyrrhus insequitur, novum vulnus illaturus, et iam in eo est, ut eum attingat hasta: cum Polites e vulnere accepto concidit. (Haec *cum Polites — concidit* omissa malim. *Wr.*) In 531. 2. miseratio ad summum affectum adducta: quod concidit ille in parentum conspectu.

533 — 543. *Media morte*, praesenti mortis periculo. *absti-*

Non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
Di, si qua est coelo pietas, quae talia curet,
Persolvant grates dignas, et praemia reddant
Debita, qui nati coram me cernere letum
Fecisti, et patrios foedasti funere voltus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles

esse malim. (at vid. Q. V. XIIII, 5, c. *Wr.*) *media iam in* pr. Moret., vide sup. 508. 535 *Ac tibi* ed. Ven. *Et t.* Voss. *pro scelere tanto* pr. Hamb. 536 *si qua coelo* Bigot. *si qua coelo est* Dorvill. *in coelo* Leid. *est pietas coelo q. t. curat.* Mcosg. pr. *curent* Medic. et Parrhas. 539 *f. vulnere v.* Ven. Parrhas. sec. Hamb. et Goth. pr. *sanguine* Bigot. a m. pr. Dorvill. et Wall., (etiam Alb. *Wr.*) qoae sollcooes sunt aut aberrationes aot interpolatiooes. Posterios quidem *ooo* displicere video Burmaono ad Antholog. Vet. Lat. pag. 338, *oec*, qood ad sensom attinet, dissentias; sed *funus* haud dobie exquisitios poetaque dignius. *Fecisti, patrios f. et v.* sec. Moret. *vultos* Medic. pro *voltus*, v. Heins. 540 *a quo te* Reg.

nuit exquisite, continuit se. 536. *pietas*, ὄπις θεῶν, h. l. respectus ac miseratio eius, qui indigna patitur. *grates* h. l. poena: et sic *praemia* frequentius. *patrios foedasti funere vultus*, gravissimis verbis et atroci spectaculo accommodatis. Re funebri pollui et contaminari homines, religiosa erat opinio; et adsperso eius, qui caeditur, cruore foedotur, cruentatur, aliquis. h. l. ipsi *vultus*, tantum non adspersi et contaminati *funere*, caede, sanguine. (*funus* per cadaver interpretatur Servius.) Forma versus 540 *At non ille* sqq. illustratur a Burmanno ad Anthol. Poet. Lat. p. 338. *in hoste* exquisitius quam *in hostem*. v. Drakenb. ad Liv. XXVIII, 43, 8. (Heusinger. et Beier. ad Cic. Off. II, 18. *Wr.*) Respicit autem redditum Priamo cadaver Hectoris Iliad. extr. *iura fidemque supplicis*, τὸ ὅσιον τῆς ἱκετείας, sanctitatem supplicis, nam de *fide* proprie dicta et supplici datu h. l. agi nequit: sed est *fides* quam supplex habet in religione eius, cui supplex fit. Tum supplex *in fidem alicuius* h. e. tutelam venit: debetur itaque ei incolumitas. Nunc *fides* est id, quod alter facit aut facere debet, propter

Talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
Coniecit; rauco quod protinus aere repulsum,
Et summo clipei nequidquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo haec, et nuntius ibis
Pelidae genitori. Illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hoc dicens, altaria ad ipsa tre-
mentem

542 *exhibuit* Bigot. *que* abest a nonnullis Pierii, Heins. et Burmann. 543 *recessit* Parrhas. 544 *fatur* Bigot. et Leid. un. 545 *Proiecit* Parrhas., quod admodum se commendat, ut hoc verbo irritum ictum notet, vel Burmanno iudice. (nulla est huius codicis auctoritas, nec ferri potest *proiecit* ob ea, quae sequuntur: *rauco quod pr. a. repulsum. Wr.*) *repulsum est* Puget. Parrhas. et ed. Ven. cum Goth. tert. *sepultum* et *sepultum est* e suis codd. laudat Pierius, unde Gifanius faciebat *repultum*, antique pro *repulsum*; male, v. Burmann. 546 *E summo* Vratisl., ut dudum ipse malueram. *et* non citat Lutat. ad Stat. I Theb. 377. (*Ex summo* edidit Wakefield.; et ita ipse scriptum malim; defendi tamen vulgata potest, vid. Q. V. XV, 6. Versus tamen proximus 544., a Iahnio hanc ob causam laudatus, nihil valet ad tuendam vulgatam. *Wr.*) *repellit* alter Hamb. 547 *Cum P.* tertius Moret. *tum* sec. Moret. 548 *illic* Zulich., et mirum veteres *illi* pro adverbio h. l. accepisse. Sic Donatus et Servius. *fata* sec. Moret. Sprot. et Donat. ad Terent. ap. Heins. *dicta* Nonius in *triste*. Sed v. not. 550 *Hoc* Heins. consensu codicum, etiam Pierianorum; vulgo *haec*. (ita Palat. et 11. 12. 13. *Wr.*)

fidem ab alio in se positam. *sepulcro*, ad sepulturam. *in mea regna*, in regiam. Sequutus est nostrum Seneca Troad. 1103.

544—549. *Sine ictu*, quod vulnus non faceret, non penetraret; sed perforato corio, quo scutum erat inductum, (nam mox, *pependit*) ab aere resiliret. κωφὸν βέλος dixit Hom. Iliad. λ, 390. *rauco aere*, aereo clipeo, qui percussu raucum, surdum, sonitum edebat — et, *nequicquam*, sine effectu et vulnere: etsi Serv. per *non*, interpretatur. *pependit* in clipei

Traxit et in multo labsantem sanguine nati,
Inplicuitque comam laeva, dextraque coruscum
Extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Haec finis Priami fatorum; hic exitus illum

553. EXTULIT, ABDIDIT,

551 *laxantem* Ven. pr. Hamb. et Goth. pr. 552 *implevitque* sec. Hamb. *coma* Gud. a m. pr., non male, si *laevam* legas cum Burmanno. 553 *scapulo* Sprot. a m. sec. et Witt. (et Alb. *Wr.*) *addidit* idem cum Goth. sec. (et Alb. *Wr.*) 554 *Haec finis* v. Gell. XIII, 20, et Heins. ad Aen. III, 145. (*Haec f.* an habeant codices, non indicat Heinsius; ut igitur sua huic lectioni constet fides, sciendum, eam exstare in Medic., Paris. 2. 3. 4. 12. et utroq. Lips. *Wr.*) *Hic f.* duo Goth. (et Alb. *Wr.*) Gell. XIII, 20: *sed in illo quoque itidem Vergilii versu*: Haec finis Priami fatorum, *si mutes et*, hic finis, *dicas, durum atque absonum erit respuentque aures, quod mutaveris; sicut illud contra eiusdem Vergilii insuavius fu-*

pelle, ut Burm. (Male Servius) qua aes clipei inductum erat. Sin aeream clipei superficiem fuisse malis, dicendum est, hastae aciem aes penetrasse quidem, sed impetu debilitato haesisse, nec ulterius provectam. Saepe de ictu imbelli talia apud Homerum, v. c. Iliad. γ, 347 sqq. et de Aenea clipeum Achillis feriente Iliad. υ, 267 sq. *tristia facta*, atrocia h. l. (*narrare Neoptolemum degenerem*, ut apud Vell. Paterc. II, 29.: *Sed operis modus paucis eum—Pompeium — narrari iubet. Wch.*) Mox de sarcasmo ex Homero ducto: *Referes ergo haec* etc. videndus est Popius ad Iliad. XIII Obs. 31.

550 sqq. (Seneca expressit Troad. 44 sqq. ubi *Aeacidae* retinendum). In ipsa ara, e qua surrexerat hastam immissurus Priamus, tamquam victimam immolavit Priamum Neoptolemus. *implicuit comam*, ergo cum ceteris armis v. 509 sq. galeam non sumserat. *extulit ensem*, non, vagina extraxit, monet Burmannus: sed sustulit, intentavit. Versu 529. 530 *hasta* utebatur Pyrrhus; cum eminus peteret Politen.

554 — 559. Epiphonema ad commiserationis affectum praeclare compositum; simplex tamen et obvium, sed magnifice ornatum. Placet non minus illud de Achille apud Ovid. Met. XII, 615. 616. *Iam cinis est, et de tam magno restat Achille Ne-*

Sorte tulit, Troiam incensam, et prolabsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiae. Iacet ingens litore truncus,

cias, si mutes: Quem das finem, rex magne, laborum; *nam si ita dicas*, quam das finem, *iniucundum nescio quo pacto et laxiorem vocis sonum feceris.* Iam ad suum quisque aurium iudicium de hac subtilitate statuat. *Hic f. Priami, hic fatorum exitus* Franc. *hac exitus illum forte tulit* coni. Heins. 555 *et lapsa* aliquot apud Burm. 556 *populis quondam* Parrhas. et Wall. (Wakef. distinguit: *terrisque superbum*; *Regnatorem Asiae!* vid. Not. *Wr.*) 557 *aequore* pro *litore* Dorvill., Burmannus coni. *limine* sc. regiae. Non est sollicitanda bona lectio, quam confirmant Manilius et Seneca. v. not.

scio quid, parvam quod non bene compleat urnam. Sententia inde a multis expressa. *sorte*, fatali necessitate abstulit. Serv. *Asiae*, magnae saltem partis Asiae, minoris. v. Strab. XIII pag. 875 A. *regnatorem populis*, pro populorum: (Similes compositiones vid. collectas ad Tibull. IV, 1, 115. *Wch.* — ubi vid. etiam Bach. *Wr.*) nisi melius est, *regnatorem Asiae, superbum tot populis terrisque* pro vulgari, tenentem terras. (haec explicatio alteri praeferenda, ut simplicior, probata etiam Iahnio ad X, 476. *Wr.*) *iacet ingens littore truncus.* Scilicet insepultum proiectum fuit Priami corpus. Hoc alii simpliciter narrant, nulla apposita loci notione; praeter Quintum XIII, 241. 244, Seneca Troad. 54 sqq. Auson. Epitaph. 23, quod ex nostro adumbratum est. Eurip. Troad. 1313. Σὺ δὲ Πρίαμε, Πρίαμε, —ἄταφος, ἄφιλος, ἄτας ἐμᾶς ἄϊστος εἶς. Adiiciunt alii *littoris* notionem, ut adeo corpus ab Achivis *ad littus tractum, et illic relictum sine capite* fuerit, ut Pompon. Sab., quae unice vera interpretatio, obvia eadem in Servianis; unde etiam intelligitur, ad Pacuvii tragoediam poetam respexisse; quamquam locus, qui ibidem adscriptus fuerat, excidit. Nisi forte fuere verba illa Ennio ab aliis tributa Tusc. Qu. I, 44 [*Heu*] *Reliquias semiassi regis denudatis ossibus Tetra* (nam sic cum Davis. legendum) *sanie delibutas foede divexarier.* Sed imitationem notarunt viri docti ex Manil. IV, 64. 65 *Priamumque in littore truncum, Cui nec Troia rogus*, et Seneca ex hoc eodem loco Troad. 140 *ma-*

Avolsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primum saevus circumstetit horror.
Obstupui; subiit cari genitoris imago,
Ut regem aequaevum crudeli volnere vidi
Vitam exhalantem; subiit deserta Creusa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et quae sit me circum copia lustro.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu

558 *avolsumque* Gud. cum Medic. *abscissumque* Oudart. et Leid. unus; sed atrocius *avulsum.* v. Burm. 559 *Ut me* Menag. sec. *cum primum* quatuor Burm. *at mecum p.* Witt. *error* Hugen. 561 *funere* Oudart. et Parrhas. a m. pr. v. sup. 539. 562 *subit et* multi Pierii, Heinsii et Burmanni. Cur vero ante *Subiit* maiore distinctione sententiam iugulent vulgo editiones, non video; itaque eam mutavi. 563 *ut d.* codices apud Pierium. *et deserta* alii apud eundem. 564 *Despicio* Oudart. *me circum* Heins. e codd. ut mollius; vulgo *circum me.* (ita soli

gnoque Iovi victima caesus Sigea premis littora truncus. Littus de Troia, tamquam *littorali plaga*, accipere, durum arbitror. Quod Servius addit, Pompeii tangere historiam Virgilium, hoc eo dumtaxat pertinet, quod huius loci maior ac suavior aliquis sensus esse debuit Romanis, qui Pompeii simile fatum memoria tenerent. *sine nomine corpus*, sine nota, quo agnosci posset, quatenus sine capite et vultu erat. (Valer. Fl. IV, 184.: „quibus adverso sub vulnere nulla iam facies, nec nomen erat." *Wr.*)

559 sqq. Hic artem poetae agnosce. Priami casu conspecto patris Anchisae reminiscitur. Quis Aeneae in patrem, omninoque in suos, pietatem nunc eum rerum cardinem fore expectabat, quo narratio ad id, quod rerum caput erat, Aeneae discessum, converteretur? Et quam accommodata haec Aeneae personae! et quam apta ad studia nostra animosque in virum tam eximiae pietatis convertendos? (— 560. *subiit genitoris imago*, vid. Heyn. Not. ad X, 824. *Wr.*) 563. *Direpta domus*, in prosa, direptio domus meae animo obiiciebatur, quasi iam facta. *casus Iuli:* quid Iulo accidere possit. Mox 564 *copia* docte pro copiis; notant Grammatici. cf. Burmannus. 565. Aeneam e turri pugnantem meminisse ne-

Ad terram misere aut ignibus aegra dedere.
Iamque adeo super unus eram: quum limina Vestae

567. [IAMQ.

ex Heinsii libris Montalb. et Hamb. pr.; qui positus iniuria probatur Santenio ad Ter. Maur. p. 261.; vid. V. L. ad XI, 298. *Wr.*) In Wall. a m. pr. *quae sit rerum mihi copia.* 566 *dederunt* Bigot. 567 Versus hi XXII usque ad v. 588 ab omnibus Pierii, Heinsii, et Burmanni codd. aberant, excepto Menag. alt., in quo recentiore manu erant adscripti, addita subscriptione: *Ista metra non sunt de textu.* In nonnullis ap. Burmannum (non in omnibus libris, ut Catroeus iactat) non hic sed initio Aeneidis exarati reperiuntur. Neque hos versus Servius, Donatus et Pomponius interpretantur. Desunt etiam in edd. nonnullis antiquis, sed paucis. E Codicibus unum Dorvillianum, nullius auctoritatis codicem, Burmannus memorat, in quo illi legebantur. At e nostris Gothanis primus et secundus eos exhibent, ut et Bongars. alter in Excerptis Cortii et Vaticani nonnulli, sed omnes recentiores. v. praef. Bottarii ad Fragm. Vatic. p. VIII. Iam hos versus Virgilianos esse, non est, quod dubites, si eorum indolem et numerosam venustatem exquiras. At relictos mox ab ipso vel ab aliis resectos esse necesse est. In Dorvilliano adscriptum erat: *Tucca et Varus* (l. Varius) *detraxerunt haec Virgilio carmina, quum emendarent hunc librum iussu Octaviani* (cf. Vitam Virgilii c. 14. 15). Similis nota in aliis quoque occurrit, ut in Brunckianis. Etiam in Hamb. sec. et in Guelpherb. uno, quod in Excerptis Cortii notatum video, similis nota occurrebat; addita ratione: *Sed Tucca et Varus hoc* (quod Aeneas Helenae manum inferre volebat) *non competere stilo heroico, quia turpe esset viro forti in mulierem manus iniecisse, illos subtraxerunt.* Hausta videntur haec ex Servio, quem v. ad v. 592, ubi additur alia caussa, cur sublati fuerint, quod contraria his (et sup. versibus 310 sq. *iam D.*) dicantur Aen. VI, 510 sqq. Quod quidem paullo gravius, alterum vero levissimum est argumentum; non enim indecorum videri Aeneae, quod Helenae, omnium malorum caussae, conspectu, paullo gravius exarserit, si penitius rem inspicias, facile intelligas. Neque sine iis versuum 589. 592. 594. 595 sententia constat. Si tamen sublati fuere ii versus, Tuccae et Varii iudicio, aut forte ipsius

cesse est, supra v. 458. 460 sqq. incendio iam per regiam Priami sparso desiliunt alii in terram, alii dum vires ad fugam capiendam deficiunt, igni absumuntur. *corpora aegra*, quia *defessi* pugnando, exhausti viribus.

567—574. Sequuntur verss. XXII a codicum parte exulantes, quos narrant a Tucca et Vario recisos. v. V. L. De Helena ab Achivis recuperata v. Exc. XII ad h. l. *Super unus eram.* οἰώθην Homericum, ut Iliad. λ,

Servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida adspicio; dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et poenas Danaum, et deserti coniugis iras,

Virgilii, cum in eius autographo essent expuncti, melioribus nondum substitutis, mirandum huc non est, quod sententia sine illis versibus constare nequit, cum sublati quidem illi, non autem totus locus immutatus, nec in expunctorum locum alii repositi sint, nec reponi potuerint. In Servio P. Danielis leguntur haec ad v. 566: *Post hunc versum versus fuerunt, quos Tucca et Varus obliti sunt*, ut in poematis recensu sive casu, sive alia de caussa, forte, quia in poetae autographo erant in margine scripti, omissi fuerint. Enimvero panno illi assuto parum fidei haberi potest; et videtur *obliti sunt* prave pro *omiserunt* dictum esse. Defenderunt hos versus multi ap. Burmann. suo quisque more, quos vide; inprimis *Campani* Quaestionem Virgilianam super h. l. et cum iis Truppium ad h. l. (Non erat silentio praetereundum, exhibere hos versus in ordine scriptos pervetерem codicem ms., Palatinum. Virgilii esse hos versus, si nihil aliud, nexus declarat, qui, illis sublatis, ipse tollitur; quamquam hoc negat Iahnius, parum firmis usus argumentis; quae, ne sim copiosus, nolo singula refutare; id unum monere satis habeo, detractis his versibus, versum 589. non per *Tum*, quod e codd. deterioribus revocari posse Iahnius existimat, multo etiam minus per *Quum*, quod tamen et ipsum fieri posse idem I. putat, adiungendum fuisse superioribus, sed per *Hic*; quod, qui harum particularum vim cognitam habet, facile intelliget. Quare sublati sint hi vss. a Tucca et Vario, nolo nunc quaerere; si repugnantia supra commemorata causa fuit, tum multa etiam alia aut mutanda, aut omittenda erant; vid. Q. V. XXXX, 2. Recte vero Wunderl.: „Accidere potuit Virgilio poetae, quod historicis praeclarae fidei accidisse constat, ut in rebus, e diversis fontibus haustis, quas duobus vel pluribus locis attigerunt, sibi discreparent.“ Quae quum ita sint, liberavi hos versus uncis, quibus eos superiores editores incluserunt. Et par est, Virgilium sequi malle, quam Tuccam et Varium. *Wr.*) *lumina* ed. Iunt. *vasto* Rottend. sec. a m. sec. *vaste* et *vastae* aliquot ap. Burm. (*quom* Serv. Dresd. *Wr.*) 568 *tacita* Voss. 569 *Tyndaridem* ed. Ven. 570 *per c. tuenti* ed. Ven. (*furenti* Serv. Dr. *Wr.*) 571 *obversaque P.* ed. Ven. 572 *Et Danaum poenas* vel *poenam* alii apud Burmannum. (*Et D. poenam*

401. (Tac. Hist. I, 20.: *At illis vix decumae* super *portiones* erant. *Wch.*) *Erranti*; ergo Aeneas iam de turri vel tecto regiae desiluerat, et per regiam errabat vacuam, ut sup. v. 528. *invisa*, abdita. Sic melius, puto.

Praemetuens, Troiae et patriae communis Erinys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo; subit ira cadentem
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere poenas.
Scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
Adspiciet? partoque ibit regina triumpho,

573. ERINNYS, 578. ADSPICIET, TRIUMPHO?
579. CONIUGIUMQUE, DOMUMQUE, PATRES, NATOSQUE VIDEBIT,

Serv. Dr. *Wr.*) *Et D. poenas deserti et* Goth. sec. 573 *Praemetuens* Heins., cum melioribus. Vulgo *permetuens*. (ut ipse Palat. apud Ambrog. *Wr.*) *patriae c. ob iras* Goth. sec. (Scripsi *Erinys*; vide V. L. ad vs. 337. *Wr.*) 574 *Argis* MS. in Servio Dan. et Goth. sec. 575 *ignis* duo Burmann. 576 an: *sceleratae sumere poenas* h. e. de scelerata? ut malim, inf. 585 *merentis sumsisse poenas*. (sed vid. V. L. ad eum vs., et Not. ad hunc. *Wr.*) Et sic iam Valesium coniecisse docet Cuningh. Inde a 577. 578 XII versus stellulis notati sunt in splendidissima editione Parmensi Bodonianis litterarum typis exarata, tanquam Grammatici alicuius acumini debiti, cum decem superiores et Marone digni esse et ad sententiam necessarii videantur. (Versuum sequentium, si forte vs. 579. excipis, praestantia per sese suum prodit auctorem. *Wr.*) 578 *regnata tr.* MS. in Serv. Dan. cum Goth. sec., sed v. Burm. 579 *patris* alter Menag. (Num igitur parentes Helenae superstites erant? Sed pater eius quum Iupiter perhibeatur, quomodo hunc illa rursus visura dici potest? Leda autem mortua erat, quod ex Odyss. XI, 298. discitur; nec Tyndarus, quod ex Homeri silentio certissime colligi potest, adhuc in vi-

575 sqq. Sequentia ex Euripideis expressa in Oreste v. 1132 sqq. *Exarsere ignes animo* pro vulgari *animus ira exarsit*. *subit ira* h. e. impetus ex ira, ut ulciscerer excidium patriae. *sceleratas poenas*, paullo insolentius, pro, poenas a scelerata femina sumtas: nam, ut sint poenae per scelus exactae, alienum a loco est. (Melius interpretaberis *poenas sceleris*. *Wch.* — 577. *Spartam — Mycenas* i. q. simpliciter patriam; neque haerendum in hac compositione; cf. I, 654.: „Ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis Extulerat;" at proprie nec Argiva illa erat, nec Mycenis Troiam venerat. *Wr.*) 579. *con-*

Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita. Namque, etsi nullum memorabile nomen
Feminea in poena est nec habet victoria laudem,

vis fuit. At proclive est, corrigere *dom. patris*, quod in alt. Menag. reperitur; sed quominus ita poetam scripsisse putemus, prohibet quod vs. 577. legitur *patriasque Mycenas*. Ac si poetam a vulgari opinione h. l. recessisse dicas, ut sit interdam, non licuit hoc in re omnium notissima et in verae historiae parte habita. Nonne vero insulsum, in consalutatione propinquorum turbam Iliacam commemorari? At egregia omnia, si versum 578. excipit 580.: „partoque ibit regina triumpho, Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris.“ En tibi iam perfectam victricis quasi et triumphantis reginae imaginem! Denique haec omnia spectant ad ea, quae Spartae obventura essent Helenae; unde vides, quam absurda sit coniugii, i. e. coniugis, mentio; quem illa non post, sed ante reditum visura esset; neque vero hunc statim, quum redderetur, Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris visura erat. Abeat igitur ineptissimus versiculus, unde irrepsit! Quem vix vereor, ne coniectura nos fallat, si effictum putabimus ad similitudinem Aen. XI, 269. sq.: „Invidisse deos, patriis ut redditus oris Coniugium optatum et pulcram Calydona viderem!“ *Wr.*) 580 *et* deest nonnullis. 581 *ferro Priamus* Goth. sec. *ferro ut P.* Menag. *ferro Priamo ut* tres Burm., alius *f. Priamus ut.* Reg. *ferro pro Priamo ut Troico.* Iuntina *a. ignis.* 582 *sudaret* vel *sudari* Reg. *sudavit* al. in Serv. Dan. Porro Heinsius post Vales. coni. *undarit*, quod valde arridet. sed v. not. et Drakenb. ad Sil. II, 455. *Dardanio* unus Gueiph. in Exc. Sax. *Dardanidum* alius. 584 *habet haec* quatuor Burm. et Serv. Dan. cum Goth. sec., (etiam Serv. Dresd. *Wr.*) male.

iugium, coniugem pristinum. *patres*, parentes. (ut *soceros* supra vs. 457.; vid. Burm. ad Ovid. Met. IV, 61. sic πατέρες i. q. parentes; vid. Meinek. ad Euphorion. fragmm. pag. 10. — *natosque;* unam Hermionen Menelao ex Helena natam esse, affirmat Hom. Od. IV, 12. sqq.; sed etiam filium, Nicostratum, Menelao fuisse, ex eadem susceptum, Hesiodus auctor est, laud. a Scholiasta Soph. Electr. 532. ed. Erf. *Wr.*) *Phrygiis ministris*, Troianis captivis illi in servitium addictis. (vid. de hoc versu V. L. *Wr.*) *sudarit sanguine*, madefactum, humectatum. Ex Enniano: *Terra sudat sanguine* apud Nonium in *sonere.* (Indignantes rem futuram futuro utuntur et futuro exacto,

Extinxisse nefas tamen, et sumsisse merentis
Laudabor poenas; animumque explesse iuvabit
Ultricis flammae, et cineres satiasse meorum.

585 *tanti et s.* ed. Ven. *merentes* alter Meinag. cum MS. in Serv. Dan. et sic explicat *merentis* Heinsius. Enimvero vide annon malis *poenas sumsisse merentis* exquisite pro *a merente.* (retioui *merentis*, quod etiam apud Ambrog. et in Serv. Dr. exstat; ita tamen, ut accusativum esse statuam; diversa enim haec sunt: *sumere ab aliquo*, et *sumere rem alicuius.* Et *merens*, passive positum, antique dici videtur; similiter Laevium Gell. XIX, 7. locutum refert *curis intolerantibus* pro *intolerandis*; et ita Tacit. Annal. III, 45.: „intolerantior servitus iterum victis." vid. etiam Gronov. Obs. I, 14. Ex alio genere sunt *vertens*, *volvens*, *praecipitans*, cet. *Merentis* secundum esse casum volunt etiam Garaton. ad Cicer. Orat. pro Mil. p. 248. ed. Orell. et Iacob. in *Disquisit. Virg.* P. I. p. 14. *Wr.*) 586 *animum expressisse* ed. Ven. 587 *famae* MS. in Serv. Dan. cum utroque Goth. et ed. Iunt. *flammam* Rottend. *famam* sex Burmann. Malim refingere cum Burmanno: *ultrici flamma*, non tamen, ut illam in incendium mittat, sed ut satiet, placet cineres, manes suorum, flamma et rogo ac morte Helenae. Sed totus locus desiderat curas secundas poetae. (Probe haec mihi videntur dicta et ita accipienda: iuvabit animum ulciscendi cupidum explere, satiare. *Ultricis flammae*, i. e. ultionis, cuius est cupidissimus. Et quia *animum explere* de satianda cupiditate dicitur, vocabula autem cupiditatem significantia genitivum adsciscunt, commode ita dici posse arbitror, hoc sensu: animum ulciscendi cupidum ipsa ultione satiare. Genitivum autem *ultr. flammae* neque ex solo verbo *explere*, quamquam id per se ita ut indignationis, futuro significatae, causam afferat futurum exactum; vid. IV, 590.: *Pro Iuppiter! ibit Hic, ait, et nostris inluserit advena regnis? Wch.*) Alia sunt congesta apud Cerdam.

583—587. *Non ita*, οὐ δῆτα. Vulgo *absit hoc! Nequaquam. nullum m. nomen*, nulla gloria. *tamen laudabor*, quod extinxerim *nefas* h. e. nefariam feminam Helenam. 586. *animumque explesse iuvabit Ultricis flammae.* Duriter dictum videtur de ulciscendi ardore, sive iungas *animum ultricis flammae* pro, flammam animi, ulciscendi cupiditatem; sive, quod praestat, *animum explesse flammae ultricis*, h. e. flamma s. ira ultrice, h. e. ultione. (vid. V. L. *Wr.*) *poenas merentes*, ut v. 576 *poenas sceleratas*, a merente. (sed vid. V. L. ad vs. 585. et Not. ad vs. 576. *Wr.*)

Talia iactabam, et furiata mente ferebar;
Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa deam, qualisque videri
Coelicolis et quanta solet; dextraque prehensum
Continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius adspicies, ubi fessum aetate parentem
Liqueris Anchisen? superet coniunxne Creusa,

588. FEREBAR;]

licet Graeco more, neque e voc. *animum*, sed e coniuncta dictione *animum explere* pendere iudico. *Wr.*) *servasse* Goth. sec. 588 *ferebam* unus Burm. *loquebar* MS. in Serv. Dan. 589 *Tum mihi* sex Burm. cum Goth. pr. *ante oculos* Medic. sec. Hamb. et Sprot. (etiam Alb. *Wr.*) *tum mihi ante oculos sese* Wallian. *ante oculos t. c. videnda* Franc. (*ante alias t.* Serv. Dresd. *Wr.*) 590 *et clara* Bigot. et glossematis loco Regius. *in nocte refulsit* Zulich. a m. pr. 592 *dextramque* Medic., ut graecisset Maro, addit Heins.; potius ex solito librarii lapsu. 594 *quid* Oudart. *quis indomitus tantas* Menag. sec. et Exc. Burm. *tantus furor* ante Pierium legebatur. 595 *vestri* Goth. pr. 596 *aspicias* Leid. unus. *ibi* Medic. a pr. m. 597 *Anchisem* plurimi. *super est* multi ap. Pierium et Burm. *coniuxque* Witt. *coniux*

588—593. Aeneae Venus apparuit, non nube obducta, aut alia forma assumta, sed specie sua divina; fere ut in Hymno in Venerem 171 sq. Imitatio Homeri manifesta Iliad. α, 193 sq., ubi Minerva Achilli soli in conspectum venit eumque ab ira et impetu revocat. Ad 592. 593 cf. ibidem v. 361. Erat autem is temporis rerumque articulus, qui deae praesentiam postularet, et quidem, ut tanto maior consiliorum auctoritas esset, ipsa divina specie occurrentis, de quo in conspectum veniendi more v. Exc. XIII ad lib. I. (et Heynii Obs. in Tibull. III, 6, 22. *Wr.*)

595—600. *Nostri cura* pietas esse videtur matri Veneri praestanda in eo, ut Anchisen, ab ipsa amatum, tueatur ac servet; et sic Servius: *et hoc loco,*

Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiae
Circum errant acies, et, ni mea cura resistat,
Iam flammae tulerint, inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae,
Culpatusve Paris; divom inclementia, divom,
Has evertit opes, sternitque a culmine Troiam.
Adspice: namque omnem, quae nunc obducta tuenti

superetne Creusa, qnod suavius foret, nullus habet. (— 598. *omnes* Medic. *Wr.*) 599 *circuerant* ed. Ven. (*circumdant* Alb. *Wr.*) 600 *abstulerint* Bigot. *inimicusque* edd. ante Pierinm. *hauserit ignis* Oudart. a pr. m. (idque ncius reponendum praecipit Wakef. ad Lucret. V, 1284. *Wr.*) 601 *tibi invisa* iunge. Nolim cum viro docto iungere *tibi evertit*. (Melius *tibi*, qnod habet doloris significationem h. l., — vid. V. L. ad Aen. I, 261. — cum verbo *evertit* iunges; sic gravius est *invisa*, i. e. non Aeneae soli, sed omnibus Troianis; aliter etiam ad sequens participium *culpatus* illud *tibi* referendum erit, quod non praecedit; neque enim in Paridem antea invehitur Aeneas. *Wr.*) 602 *divum i. divum* recte probata post Pierium et alios Heinsio lectio, optimorum librorum et grammaticorum auctoritate. Vulgo edd. *verum incl. d.*; (sic e Paris. unus 13. *Wr.*) plerique Pieriani: *sed enim incl. d.* Sprot. *saevum i. d.* (*saevum* etiam Alb. *Wr.*) Zulich. a m. pr. *unquam i. d.* Bigot. *Divum i. summis.* 603 *sternit a* Leid. un. a m. pr. et Voss. 604 *adducta* Menag. pr. *timenti* Zulich. pro div. lect.

ut solet, unam se de Aeneae familia facit. Nisi reverentia est, quam Venus exigit in hoc, ne Helenae, quam ipsa tuebatur, filius iniuriam faceret. Verum sequentia ad prius illud revocant. 596. *adspicies*, ut poeta, pro *circumspicies*. 598. qui flamma et ferro dudum perierant, nisi 600. *quos hauserit ensis*, ut passim poetae, v. Drakenb. ad Silium V, 524, pro confodere, transigere, ἀφύσσειν Homer. ut Iliad. ξ, 517: primum, hauritur sanguis ense: hinc ipse ensis haurit; ut hauriat, penetrat, transfigit latus, corpus, ut X, 314.

601 — 603. Non tam Paris et Helena Troiae eversae auctores sunt, quam repetenda calamitas a deorum ira. Sententia ex Priami verbis apud Homerum petita Iliad. γ, 164. 165. adde Odyss. α, 347. 348 et frequens apud veteres. v. Cerda post Guel-

Mortalis hebetat visus tibi, et humida circum
Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis
Iussa time, neu praeceptis parere recusa.
Hic, ubi disiectas moles avolsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,

606. ERIPIAM. TU

605 *Mortales visus h.* Wall., superscripto *que. hebetet* Franc. *tibi limina circum* Leid. unus. *lumina* Goth. tert. a sec. m. (*euetat* Medic., *h* et *b* minio superscripta. *Wr.*) 606 *Tu ne qua.* Dubito an Maro secundis curis haec, parum commode interposita, relicturus fuisset. (Nihil erit, quod offendat, si causam, quare omnem caliginem ab Aeneae oculis dispulsura sit, his verbis a Iunone indicari putabimus; quod paulum mutata orationis structura ita fieri debebat: Ac ne forte matris iussa timeas, omnem nubem eripiam, *cet.* Hinc colon posui post *eripiam. Wr.*) 607 *ne* Leid. duo. 608 *Hic tibi* sec. Menag. *deiectas* Bignt. *discretas* Menag. pr. *disiectaque saxis* Hugen. 609 *sanguine* pro *pulvere* Zulium. *Tyndaridis facies invisa Lacaenae* ornate pro Helena, Οὐ γάρ τοι Ἑλένη πέλει αἰτίη etc. v. sp. Quint. Cal. XIII, 412. *culpatus*, pro graviore voc. nefandus, scelestus. Sic culpa pro scelere. *a culmine*, κατ' ἄκρας. v. sup. 290.

604 sqq. Pulcerrimus, qui sequitur, et ad meum iudicium, sublimus locus, dum caussae occultae magni eventus a diis repetitae oculis subiiciuntur tanquam manifestae, (v. 622. 623.) partim Homeri auspiciis Iliad ε, 127, 128, ubi Minerva Diomedis visum acuit, et in vss. 608 sq. Iliad. μ, 13 sqq., 27 sqq., ubi Neptunus et Apollo vallum Achivorum diruunt (cf. imitationem Quinti Cal. XIV, 631 — 651), partim aliorum poetarum ductu elaboratus. Nam in Troiae excidio diis manifesta aliqua opera ab antiquioribus poetis est tributa, ut ex imitatoribus patet. v. Quintus Cal. XIII, 415 sqq. add. Tryphiod. 550 — 560. *nubem* int. caliginem, ut Hom. νέφος l. l. et Iliad. ο, 668, υ, 341, 342. Imitationes passim in recentioribus observes. Miltonum lib. XI, 411 et Tassum Cant. XVIII Stanza 93 Wartonus laudavit. Altera ex parte exigas apud animum, an phantasma hoc poeticum, tam sublime narratu, bene quoque ab artifice ad oculorum sensum reddi posse putes, ut nec minus sublime censeri possit.

606. 607. *Tu ne qua pa-*

Neptunus muros magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit, totamque a sedibus urbem
Eruit. Hic Iuno Scaeas saevissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro adcincta vocat.
Iam summas arcis Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone saeva.

611. AB

lichem. a m. pr. v. sup. 582. *Pulvis* est ex ruinis. 610 *immota* Menag. alter. *remota* Vratisl. cf. sup. 493. 611 *ab s.* Heins. e Gud., v. eum ad III Aen. 687. (et Cort. ad Lucan. I, 482. *Wr.*) Vulgo *a sedibus.* (vid. Q. V. I, 1. 2.; et quum supra loco simillimo I, 84.: „totumque a sedibus imis Una Eurusque Notusque ruunt," e codicum consensu *a sed.* editum sit, ut certa constet ratio, hic quoque *a* exarandum curavi. *Wr.*) 612 *socias* Dorvill., e versu sequ. 614 supplevit Dorvill. *saevasque accendit ad iras.* (—615. *arces* Medic. *Wr.*) 616 *Insidet et n.* Bigot. *Obsedit* sec. Moret., ut v. 450. Sed et Homerus ἐφέζετο Περγάμῳ ἄκρῃ. *nimbo et fulgens* Medic. *nymbo fulgens* ed. Mediol. *effurentis Iussa time:* propter illa, quae v. 619 sqq. subiunget. (et vid. V. L. ad h. vs. *Wr.*) Mox *undantem* pulcre, v. VIII, 257.

610. Ex loco Iliad. μ, 27 sqq., ubi Neptunus vallum Achivorum diruens describitur: h. l. aequat urbem solo. Sunt autem hi ex infestis Ilio diis praecipui, Neptunus, Iuno, Athene. Vide vel Iliad. υ, 33 sq.

612—614. Iuno praeit dux, —*prima* quippe in urbis ingressu (vid. Q. V. XXVIII, 2. a. et Not. ad XII, 577. *Wr.*) — *socium agmen*, Achivos, — *vocat*, ut apud Homerum Neptunus Iliad. ν, 83 sqq. et Apollo apud eundem Troianos de muris Troiae inclamat. Imitatur nostrum Statius de Venere, V Theb. 281. Quae super h. l. Spencius Polymet. p. 56 disputat, dum Iunonem *armatam* miratur, hic et I, 16 aliena sunt; sed dicendum erat, alia Iunoni tribui, quatenus religiose colitur, aut artis operibus exprimitur, alia, quatenus poeticum est numen ad res, humana vi maiores, exsequendas adoptatum.

615. 616. Pallas insidet arcem Pergamum, ut apud Homerum Apollo Iliad. ε, 460, sed ibi ad tuendum, h. l. ad evertendum; saltem tanquam victrix

Ipse Pater Danais animos viresque secundas
Sufficit; ipse deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque inpone labori.

giens ed. D. Heins. *limbo* Muret. sec. pro var. lect., ut iam olim lectum, in Servianis notatum. *clypeo* Zulich. a m. sec. F. *Incedit nimbo, eff. et G. Gorgona* Franc. (Bothius corr. *eff. in Gorg.*; vid. Not. *Wr.*) 617 *vires animoeque* Wall. 619 *excipe nate* Puget. *fuga* unus Leid., et sic coni. Scioppius et facile est coniicere, ut subintell. te. Burm. coni. *arripe nate fugam*; quamquam et huius formae exemplum desideres; ut sit dictum pro *rape*, *raptim cape*; quem usum illustrant passim, ut ad Val. Flacc. II, 252. Probat tamen Oudendorp. Cur. sec. ad Frontin. p. 356. Io. Schrader. acutius coni. *I rape.* Melius esset dicere, compositum pro simplici positum, ut mos poetis, et quidem in hac ipsa voce inf. VII, 119 *eripuit* pro rapuit, excepit. Et similia passim alibi. Enim-

acropoli occupata. *nimbo effulgens et Gorgone saeva;* aegide. Si utrumque eodem modo dictum est, ut illa fulgebat, ut aegide, ita nimbo, *nimbus*, qui de obscura fere vel atra nube dicitur, h. l. de candida et lucida nube accipiendus erit, quod alibi non facile occurrit; nisi unum locum inf. IX, 110, 111 huc trahas: *Hic primum nova lux oculis affulsit, et ingens Visus ab aurora coelum transcurrere nimbus.* Verum *effulgens* est pro conspicua; aut *effulget illa aegide*, quia fulgentem aegidem tenet, a qua relucet *nimbus*, nubes obscura, qua illa cingitur; quod sollenne est, ubi de diis iratis agitur. cf. Exc. eund. XIII ad lib. I. (posterius mihi Latinitas pati non videtur. *Wch.*) De nimbo capita deorum ambiente in poeta nostro cogitare non licet. (*effulgere* proprie: conspicuum esse fulgido et rutilante splendore, ut auri, flammae; nimbus igitur ille, quem, ut iratae deae, atrum fuisse consentaneum est, fulgebat et rutilabat a b i n c e n d i i f l a m m i s. Parum, ut mihi videtur, proprie Sil. Ital. III, 695: „veste sacerdos E f f u l g e n s n i v e a." *Wr.*) 617. *vires secundas*, ut eventus sit optatus et ex voto. Mox possis forte, *saeva Pallas Gorgone*, iungere, h. e. saeviens, vibrans aegidem: sed hoc nimis argutum. *Saeva* est *Gorgo* iam per se, truculento ore. 618. *In Dardana arma*, adversus Troianos pugnantes.

619. *Eripe* pro *fugam rape*, raptim capesse, accelera. v. Var. Lect. *labori*, pugnae, discede

Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat; et spissis noctis se condidit umbris.
Adparent dirae facies, inimicaque Troiae
Numina magna deum.
Tum vero omne mihi visum considere in ignis
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troia;
Ac veluti summis antiquam in montibus ornum

626. VELUTI,

vero veram rationem hanc esse censeo: est *eripere*, h. e. *rapere fugam ex* bis rebus, et hoc laburc. Vulgare esset: *eripere se fuga.* 620 *nunquam* Exc. Voss. et Med. a m. pr., perpetua varietate. *patrio tutum te lumine* Wall. *in limine* sec. Menag. *limite* quatuor Burm. *patris te in limine* Franc. (— 621. *condit in* Alb. *Wr.*) 622 *facies dirae* Wall. 624 *visum est* quatuor Burm. *in igne* sec. Hamb. (*ignes* Medic. *tunc v.* Serv. Dr. *Wr.*) 625 post *Troia* nulim plene interpungere, ut vulgo fit: nam repetendum in seqq. *ac visa est ruinam trahere*, *veluti ornus, quum eam* etc. *r. traxit.* Dura tamen baec, et curis secundis facile expectes in leniora baec mutaturum fuisse poetam. (Nihil bic, quod aut durum aut inusitatum dicas; vid. V. L. ad Ge. I, 303. et Aen. I, 148., unde etiam disces, vs. 526. nec post *Ac*, ut in minore Editione factum, nec post *veluti*, ut in maiore, interpungendum esse. *Wr.*) 626 *antiquam summis* pr. Hamburg.

ab armis. Ego te per hostes medios tutum reducam domum tuam. cf. 632. 634.

622. Dum illa loquitur, Aeneae cernuntur dii occupati in urbe evertenda. Grande et mirabile phantasma! — *dirae facies*, non, monstra, sed, dirum visum.

626 — 631. Similia ex Homero Iliad. δ, 482 sq. et Apollonio IV, 1682 sq. loca laudant Macrob. V, 11., Ursinus, Guellius et Cerda; sed ad occisos, non ad urbis excidium, instituta, verborumque ornatu cum h. l. neutiquam comparanda. Ab initio deficit commoda transitus formula: *Ac veluti.* non enim sequitur apodosis: quae facile expectari poterat. Nunc explendum: *visa Troia verti*, everti, *ac* ruinam trahere, *veluti ornus traxit*, trahit, *ruinam.* e v. 631. (at vid. V. L. *Wr.*) Ornatum illud *Vulneribus supremum ingemuit:* et *traxitque iugis avulsa ruinam*, plus quam *duxit*,

Quum ferro adcisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolae certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat;
Volneribus donec paullatim evicta supremum
Congemuit, traxitque iugis avolsa ruinam.
Descendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
Expedior; dant tela locum, flammaeque recedunt.
Atque ubi iam patriae perventum ad limina sedis

634. Atque,

627 *abscisam* duo Burm. *abcisam* Menag. alter. *actam* pro *instant* Codex Thuan. ap. Macrob. V Sat. 2, memoriae lapsu. 629 *Ut t.* Wall. (Wakef. interpungit: *Et*, *tremefacta comam concusso vertice*, *nutat Volneribus*, coll. Iuv. XV, 156.: „protegere armis Lapsum, aut ingenti nutantem vulnere civem.“ *Wr.*) 630 *supremo* pr. Hamb. 632 *Discedo* pr. Hamb., et ita ap. Macrob. III, 8. *dea* alii codd. apud Pier. Heins. et Burm., sicque duo e Goth. (et 11. 12. 13. e Paris. *Wr.*) improbavit hoc iam Macrob. l. c. etsi aliena admiscet de Venere dea et de deo mare. *abducente* vel *adducente deo* vel *dea* aliquot apud Pier. et Burm. *hac d.* Bigot. *deo* in Medic. emendatum ex *dea*, et est sane *deo* doctius: v. not.; at idem sono ingratum: *descendo ducente deo*. (sed τὸ κακόφωνον emollitur elisione. Ceterum haec lectionis diversitas commemoratur etiam ab Interpr. Maii. *Wr.*) Verum ultimam poetae manum flagitabant et illa in binis versibus: *flammam*, *flammaeque*. (nullam habet offensionem h. l. repetitio eiusdem voc., quum hoc *flammae* ita respondeat praegresso *flammam*, ut *tela* praecedenti *hostis*; modo scite haec pronunties, ut vocem paulum intendas in verbis *dant locum* et *recedunt*; vid. etiam Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 98. *Wr.*) 633 *experior* Schol. Horat. ad Carm. sec. Perperam. 634 *Atque ubi* post Pierium Heins. e melioribus. Vulgo *Ast ubi.* (ita Palat. et Paris. 9. 12. 13.; vid. Q. V. XXXV, 22. *Wr.*) *Ac ubi* Leid.

fecit; et haec pro *evellitur arbor*, *proruit.*

632. 633. *Descendo* de arce; non de turri; nam hoc iam factum v. 570. 588. *expedior*, expedio me, liberum iter habeo inter hostium tela et flammas: ut contra *impedimur*, obstante turba. Vulgari sermone *via* ipsa *expediri*, *expeditum iter*, dicitur. *ducente deo* ex gr. ἡ θεός, saepe exquisite pro dea, aut *deus* absolute τὸ θεῖον, numen; ut bene monet Verheyck ad Anton. Lib. c. 29. (et Wunderl. in Obs. in Tibull. I, 6, 43.

Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montis, primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troia,
Exsiliumque pati. Vos o, quibus integer aevi
Sanguis, ait, solidaeque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si coelicolae voluissent ducere vitam:
Has mihi servassent sedes. Satis una superque
Vidimus excidia, et captae superavimus urbi.
Sic o, sic positum adfati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam. Miserebitur hostis,

636 *primos montis* Sprot. 637 *exscissa* malint Guellius et Cerda, quia *excidium* inde duci debuit. Sed utrumque dicitur. v. inf. ad IV, 425. (et Duker. ad Flor. p. 243. a Iahn. laud. *Wr.*) *abscisa* alter Hamb. *perducere* sec. Moret. 639 *corpore* Parrhas., male. 640 *et rebus servate secundis* suppletus versus in Franc. ex lib. I, 207. 643 *et* in multis Burm. deest. (vid. Q. V. XII, 15. extr. *Wr.*) 644 Abfuerat ab initio hic versus a Mediceo. (in margine inferiore appictus, loco, ubi inserendus sit, literulis notato. *Wr.*) *dimittite* pr. Hamb. 645 *miserabitur* Ven. et Moret. sec. An placet interpungere: *Ipse manu mortem inveniam*, a Iahn. laud. Adde Delr. Syntagm. Trag. Lat. T. III. p. 255. *Wr.*) *dant tela locum:* intactus telis et igni iter facit. cf. Aen. VI, 110, 111.

638—640. *Exsilium pati*, ut *φυγεῖν*, graviter de patria relinquenda. Negat se esse Troia discessurum. *integer aevi sanguis*, h. e. integri aevi, iuventae, adeoque pro, iuvenilis vigor. Mox *agitare* (animo) *fugam* proprie est, de fuga deliberare. cf. Burm.

642. *Satis superque una excidia vidimus*, exquisite; satis superque est, quod semel Troiam (ab Hercule propter Laomedontis perfidiam) expugnatam vidi et urbi captae supervixi, ne bis idem experiar.

644. *Sic positum corpus*, pro me, *κείμενον*, quasi iam funus, sive iam efferendum, sive iam

Exuviasque petet. Facilis iactura sepulcri.
Iam pridem invisus divis, et inutilis, annos

miserebitur, *hostis*; *Exuviasque petet.* ut iungas: *manu hostis.* (Usus loquendi non patitur, ut hostilem manum intelligamus; nec commoda illa interpunctionis mutatio. *Manu mortem invenire*, non adiecto genitivo aut pronomine possessivo, valet: sua manu mortem invenire, sive: manum sibi inferre. Firmat hanc explicationem adiectum pronomen *ipse.* Neque enim *ipse* h. l. ad distinguendas personas spectat, ut is sit sensus: vos discedite, ego vero moriar; moriturum enim se esse iam vs. 644. significaverat; quomodo moriturus sit, id solum quaeritur. *Ipse manu*, i. e. ex usu Virgilii, mea manu; vid. Q. V. XVIII, 2, 1. Et quod Heynius in Not. veretur, ut senex imbecillis mortem sibi ferro possit consciscere, id disquirere eo magis supervacuum duco, quod ipse Anchises addit, etiam hostis manu occidi se posse. Quae quum ita sint, nullus dubito, quin post *inveniam* particula *aut* exciderit, per extremam praegressi verbi syllabam intercepta. Sic etiam patet, *exuviasve*, quod proximo vs. proponit Heynius, ferri non posse; nam ex coniunctis demum his sententiis *miserebitur hostis* et *exuvias petet* interficiendi notio enascitur. *Wr.*) 646 *petat* Hamb. sec. In fine versus *est* additum erat in edd. nonnullis ante Pierium. (*sepulchri est* Palat. *Wr.*) Licet etiam suspicari: *Exuviasve p.*

sepultum, *sic*, ut sum, me *adfati* extremum illud Vale! Vale! pro, sinite me, ut sum, discedite. Bene Pompon. Sab. *praestate mihi funebre officium et ubi effati estis ultima illa verba, quae dici solent mortuis, discedite.* cf. ad Tibull. III, 2, 15. *praefatae ante meos Manes, animamque precatae.*

645. *manu* non, mea, ut Cerda post Guellium, cum imbellis senex sit, sed hostis, ut bene Burmannus ex sequ. *miserebitur hostis*, ut vel miseratione motus me supplicantem, ut vita liberet me, occidat; vel *exuvias petet*, et occidet me, ut spoliet me. (sed vid. V. L. *Wr.*) Priorem partem Servius habet: *dixi affectu eius, qui cupiebat interimi, ut eum hostis quasi miseratus occideret*, ut inf. IX, 495. X, 676. Cadaver insepultum abiici, quod aliis tam horrendum, mihi grave non est.

647 — 649. Fundus fabulae in Hymno in Venerem v. 287—289: afflatus fulmine et secundum alios excaecatus, iuxta nostrum tantum debilitatus membrisque captus, Anchises, quod consuetudinem cum Venere evulgarat. cf. Excurs. XVII ad h. libr. (*inutilis*, ἀχρεῖον δέμας, Aesch. Prom. vs. 371. Blomf. *Wr.*) *annos demoror*, quasi festinantes diu vivendo detineo.

Demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
Fulminis adflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra effusi lacrimis, coniunxque Creusa,

651. CONTRA,

647 *annis* Sprot. et Franc., male. v. Burmann. 649 *igne* Oudart., sed alteram formam Virgilius sequitor. coof. Burmannum. 651 *Nos circum* Mootalb. *effusis lacrimis* quioqoe apod Burmaooom, quod vulgare esset. *effusi lacrimas* Rottend. sec. et Exc. Burm., graecismo paullo doriore. (*Nos contra effusi lacrimis* — sc. *sumus* — *ne*: i. e. multis cum lacrimis oravimus, obtestati sumus, ne —; hioc comma, qood erat post *contra*, sostuli. Certe magis poetica est haec ratio. *Wr.*)

Serv. Dictum pro morari in vita, *morari vitam*, (ne decurrat) *annos*, ut: *morari mortem*, *fata*, *Orcum*, *animam*. Exempla dat Burm. *fulminis adflavit ventis*, pro fulmine, quandoquidem aer fulminis iactu impulsus et rarefactus intercludit spiritum; saltem motus et impetus aeris cum fulmine sentitur: recte enim monet Meierotto in Dubiis p. 56, nostram subtilitatem physicam in vetere poeta locum non habere: verum docebat ipsa res, cum aeris impulsu fulmen cadere; hinc noto usu loquendi dicta *aura fulminis*; unde ipsum *adflare* ductum. (vid. Weichert. Epist. crit. p. 55. sqq. — „Epicurei autem ita tractant, ut poeta elocutus (*est*,) ventumque igneum fulmen vocant, ac nubibus excuti aiunt, sicut et Lucretius tradit.“ Lucret. VI, 294. sqq. Haec Interpr. Maii ad h. I. Itaque vide, an verba Virgilii ex eorum opinione explicanda sint, qui ventum esse causam fulminis et tonitruum affirmant; vid. Barth. ad Claud. Paneg. de Cons. Mall. Theod. 108. et Interpp. ad Lucan. I, 151. ad Sil. It. I, 254. Ceterum *adflatus*, *adflare*, de ambustione Liv. XXVIII, 23.: „ambusti adflatu vaporis.“ et XXX, 6.: „saucii adflatique incendio.“ Sophocl. Antig. 135. sqq. „πυρφόρος ὃς τότε μαινομένᾳ ξὺν ὁρμᾷ βακχεύων ἐπέπνει ῥιπαῖς ἐχθίστων ἀνέμων.“ *Wr.*)

650. *fixus*. affixus loco, non discedens domo. cf. 699.

651 — 654. Lugubris sane et miseranda rerum facies, si singula cogites; sed an Wartono

Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urguenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus haeret in isdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituraeque addere Troiae
Teque tuosque iuvat: patet isti ianua leto;

652 *evertere* Menag. pr. et qu. Moret., ut alibi. v. Burm. 653 *obcumbere* Zulich. 654 *que* abest Wall. (*isdem* Medic., altera *i* minio superscripta. *Wr.*) 656 *et quae* Moret. pr. *iam* deest Mentel. pr. Hamb. pr. a m. pr. et Leid., et placebat hiatus Heinsio; sed bene Burmannus monuit, *iam* necessario h. l. requiri. *aut mihi quae f.* aliquot Pieriani. 657 *Mene ferre* Zulich. et pr. Rottend. *et ferre* Medic., quod et adscripsit Pomponius Sab. 659 *ex tota* Oudart. a m. sec. 660 *perituraete addere* pr. Moret. 661 *Te quoque, nosque iuvat* Donat. legisse vi-

assentiaris, qui Lebrunium melius hoc argumento picturae proponendae usurum fuisse putat, quam Darii tentorio, forte dubites. Maior utique rerum fortunaeque conversio in hoc rege cernitur, quam in familia privati hominis, Aeneae. *Nos contra* orare non desistimus *effusi lacrimis*, exquisite pro *in lacrimas*. (vid. V. L. *Wr.*) *ne vertere s.* h. l. evertere, perdere, *fatoque urgenti incumbere*, vellet: h. e. exitium, quod vel sic imminebat, accelerare. *Urgent*, quae instant; ut, quae casum minantur, his si *incumbimus*, ea impellimus, ut proruant. Bene Servius: „Simile est, ut: *currentem incitare, praecipitantem impellere.*“ (—654. *inceptoque et sedibus haeret in isdem:* Eadem compositionis suavitas est apud Ciceron. in Cat. II, 5.: *Si et in urbe et in eadem mente permanent.*

Iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis

663. NATUM

detur. *iuvet* pr. Rottend. *istic* plurimi codd. apud Pier. et Burmann. cum binis Goth. et ed. Mediol. *illic* ed. Ven. 662 *Namque* Montalb. *aderat* Zulich. *Priami multo* Leid. et Witt. et Pieriani nonnulli. *multo maculatus sanguine* Ven. 663 *gnatum* (quod revocavi; vid. Q. V. XXXVIII, 1. *Wr.*) scribunt plurimi ap. Pier. et Heins. et mox *patremque.* (quod nolim a Iahnio praeferri. Sic interdum *qui* in *que* mutatum, ubi duo nomina, ut h. l. *gnatum* et *patrem*, iungi librariis videbantur; ut supra I, 109.: „Saxa vocant Itali, me diis quae in fluctibus, Aras;" ubi in multis codd. est *mediisque*, ob *saxa ... Aras. Wr.*) *qui obtruncet* Maronianum esse, notat Heins. et hoc exhibet Mentel. pr. a m. pr. facile tamen eo carere possumus: cum alibi notatum iam sit, poetam hanc temporum et modorum subtilitatem Ciceroni relinquere. Quid? quod et vim habet *obtruncat*, qui solet obtruncare. (*qui obtruncet* et *qui obtruncat* multum differunt, neque alterum Maronianum est, alterum Ciceronianum; neque *obtruncat* valet: obtruncare solet; vid. Not. ad Aen. I, 99. *Wr.*) 664 *Hocce* Moret. pr. et tert. a m. sec. At olim lectum fuisse *hocc* testantur Grammatici, Priscianus aliique ap. Pier. et Heins., quod et exhibent Montalb. Witt. et ed. Mediol. (videtur hoc esse inventum Grammaticorum de metro sollicitorum; vid. nunc etiam Santen. ad Terent. Maur. p. 253. sqq. adde V. L. ad Ecl. III, 5. Aen. IV, 22. XI, 16. *Hoc* breve esse vult etiam Interpr. A. Maii ad h. l. *Wr.*) *per hostes* Ven. et Parrhus.

Wch.) 656. nam quae iam salutis via et ratio supererat, si pater fugae comes esse nolebat.

657 sqq. Ad patrem Anchisen conversus haec dicit. Affectus nota impetum, pulcre expressum abruptis etiam sententiis. *tantum nefas*, ut suaderet rem tam nefariam. 661. *patet isti ianua leto*, ad talem mortem ab hoste accipiendam via patet; ea mors facile obtineri poterit. Similia loca v. ap. Cerdam. Idem quod 645 *ipse manu mortem inveniam.* (sed vid. V. L. ad vs. 645. *Wr.*) 662. 663. Refellit ista v. 645. 646 *miserebitur hostis* etc. *multo de sanguine*, cum dilectu positum epitheton, quem effudit sine omni sensu miseratione, et 663 respicit sup. v. 529 sqq. (In vss. 664 — 67. primum notes *eripis* pro *eripuisti*, quod ad auxilium Veneris 632. sq. referendum; tum in verbis *hoc*,

Eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascanium, patremque meum, iuxtaque Creusam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Proelia. Numquam omnes hodie moriemur inulti.
Hinc ferro adcingor rursus, clipeoque sinistram

667. SANGUINE,

665 *Eripit* Medic. *in* abest Parrhas. *atque* duo Burm. *usque* vitiose in vulgaribus edd. 666 *Ascaniumque p.* edd. vulgg. ante Heins. *Ascanium Anchisemque patrem iuxtaque C.* Parrhas. (quod erit fortasse qui praeferat; sed repetitum hoc e vs. 747.; et melius ista *patremque meum* filii affectum exprimere videntur. *Wr.*) 667 *mactato* sec. Rottend. et sec. Hamb. hic quidem addito: *vel mactantem.* (*mactato* etiam Medic. *Wr.*) *mactatum* vel *mactatos* Wall. *maculatum* Parrhas. *iactantes* pr. Hamb., unde Heins. coni. *iactatos.* v. Burm. 668 *lux optima* Wall. a m. pr., errore solito. cf. Burm. (Interpres A. Mail videtur legisse: *Arma, viri, ferte arma citi: lux ultima victos*, et in altero hemistichio *armet* subintellexisse. Ac si olim fuerunt libri, in quibus ita legeretur, repetitum est illud *citi* ex Aen. IV, 594. vel IX, 37. *Wr.*) 670 *Nusquam* Pieriani aliquot; sed e potioribus suis et Grammaticis exemplisque defendit vulgatam Heins. *unquam* Franc. 671 *Hinc* Heins. cum codd. propriis et Pierianis. Vulgo *Hic.* *clipeo rursusque* Wall. *clipeumque sinistrae* aliquot antiquiss. Pier. cum Donato.

quod—eripuisti, *erat*, *ut cernam* insolentiam consecutionis temporum; quae quidem tollitur priore sententia ita mutata: *An me, mater, ideo servasti, ut cernam?* Ita saepe levem sensus mutationem difficultati consecutionis temporum mederi videas. *Wch.* — vid. etiam Iahn. ad vs. 275. *Wr.*)

668. *Arma, viri*, sc. quae ingressus domum deposuerat. Male olim Grammatici hic argutati sunt: apud Serv. et Pompon. Sab. Dicta haec magna cum vi animi: si ita est, ut expectandus sit hostis, qui accedat et nos obtruncet: praestat armis sumtis ei occurrere. *Ergo, arma, viri.* — *vocat lux*

Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem conplexa pedes in limine coniunx
Haerebat, parvumque patri tendebat Iulum:
Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
Sin aliquam expertus sumtis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
Cui pater, et coniunx quondam tua dicta relinquor?
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat:

673 *comprensa pedes* Hamb. pr., per graecismum. *in limina* Hugen. 674 *que* abest Franc. 675 *trahe in o.* Voss. *cape* Dorvill. 676 *inermis* Goth. tert. 678 *tua quondam* Dorvill. *tua cura* Goth. sec., non male. (*relinquar* est prior Medicei lectio; vid. Q. V. XXXI, 4. *Wr.*) 679 *tectum illa* Hamb. sec. *replevit* aliquot Pier. *repleral* fragm. Vatic.

ultima victos, quanto potentius, quam, manet *nos* mors; moriendum est. Vocant nos, quae nos expectant vel excipiunt. 669. *Reddite me Danais.* Idem color inf. X, 61. *Xanthum et Simoenta Redde oro miseris.* Mox 670 *nunquam* pro non, ut Ecl. III, 49. (Terent. Adelph. II, 1, 5.: *non committet hodie umquam, iterum ut vapulet. Wch.* — „Titinius in Iurisperita: „„Numquamne mihi licebit hodie dicere?"" Haec Maii Interpr. ad h. l. *Wr.*) Sententiam gravius extulit Homer. Iliad. χ, 304. 305. *Μὴ μὰν ἀσπουδεί γε, καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην, Ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι.*

671 sq. Ante oculos fuisse h. l. Homerum, notarunt iam viri docti: v. Iliad. ζ, 394 etc. et 399 sqq., in discessu Hectoris ab Andromache, uti noster Val. Flacco in Aesone et Alcimede lib. I, 762 sq. fuit. 672. *manum insertabam clipeo*, loro clipei vel ansae: — sup. 393 *clipeique insigne decorum induitur.* 674. *tendebat* doctius, quam *ostendebat*, (malim proprie dictum. Ge. IV, 534. *Wch.*) et *patri*, quam, *mihi*. Apollonii I, 558 φίλῳ δειδίσκετο πατρὶ comparabat Brunck. 676. *expertus* additum: ex pristinis virtutis experimentia, factis.

678. *Coniux quondam tua dicta*, h. e. quae eram. Non argutandum. ut notum illud: καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν, h. e.

Quum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter maestorumque ora parentum
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis

80 *Cum subito* Medic. cum multis aliis, etiam Pierianis. At *subitum* poeticum. Ortus error ex scriptura *subitū*. (*subito* etiam Paris. 3. 7. 10. 11.; *subitum* Palat. et Serv.; originem mendi indicare videtur fragm. Vat., in quo *subitu* superscripta *m*. Hoc autem *subitu* non ex *subitū*, ut putat Heynius; neque enim in antiquissimis quidem libris litera finalis *m* usquam, nisi in fine versus, per lineolam significari videtur; sed ex sono proximi voc. *dictu* natum; vid. V. L. ad Aen. I, 104. Recte etiam infra V, 522. Heinsius ex paucis, nec antiquissimis, codd. *subitum* edidit. Cfr. Ge. IV, 554.: „Hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum Adspiciunt.“ Aen. VIII, 81.: „Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum.“ Haec est his locis communis librorum lectio. *Wr.*) *miserabile* Gud. Ven. Parrhas. v. III, 26. 681 *arma* pro *ora* Ven. 682 *lenis* Montalb., solleuni vitio. 683 *lucem* Servius, seu quisquis hoc Servio assuit, legisse videtur. cf. Burm. *tractuque* lectio erat a Burm. reposita, de qua latius egit ad Grat. Cyneg. 362; cum enim semel *tractus flammarum* arrideret, ubique fere obtrudere eum volebat. Est tamen *tractus flammae* etiam ab h. l. alienissimus; emicare enim talis flamma, errare, lambere, tantum debuit; atque hoc est *tangere*, *tactus*, quod libri habent plerique omnes, etiam Medic. et fragm. Vatic. Ad *tractum*, qui est flammae per longum spatium ductae, referre melius possis mox, quae de stellae lapsu 693 sqq. (Servavit tamen *tractu* Bothius. Sic *tactum* et *tractum* etiam Ge. III, 502. confusa: „ad tactum tractanti dura resistit.“ Et *tactu innoxia* recte Wunderlichius et Iahnius monent eodem modo dici, quo Ge. III, 416. *mala tactu vipera*. *Wr.*) Maior difficultas in *molli*, quod antea

esse. (*quondam* acerbo cum dolore, quasi iam desierit esse eius coniux, et quasi ille pristini amoris oblitus sit; conferri his possunt, quae leguntur ap. Tibull. III, 1, 23.: „Haec tibi vir quondam, nunc frater, casta Neaera, Mittit.“ *Wr.*) *cui relinquor;* cum notione adiuncta: cui relinquor tuenda? inf. IV, 323 *cui me moribundam deseris, hospes?* (vid. Q. V. in V. L. laud. *Wr.*)

679—684. Mutat Anchises consilium omine oblato. Flamma e capite micans ostenti et

Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera laetus
Extulit, et coelo palmas cum voce tetendit:
Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Adspice nos hoc tantum; et, si pietate meremur,

690. NOS; HOC

legebatur, et sane accommodatissimum est τῷ *tactu*, nec tamen nisi forte in recentissimis codd. et in vett. edd., quas equidem evolvi, omnibus occurrere videtur. Contra quicquid est codicum, et in his antiquissimi, Medic. cum fragm. Vatic., *mollis* habent, Parrhas. et ed. Ven. cum sex Heins. et antiquo uno apud Pier. *molles*; quomodo igitur *mollis* deseri possit, non video. Sane tum et *mollis comas* et *mollis flamma* iungi potest; *flamma mollis* est levis, ut *mollis somnus*, vel mobilis, ut Georg. II, 389 *mollia oscilla*. Ita *levis apex* et *mollis flamma* sibi respondent. Verum et *comae molles* in puero recte dicuntur. (*molli* exstat in Palat.; idem etiam Heinsius in quibusdam reperisse videtur. Sed maior multo fides a codicibus accedit receptae lectioni. *Mollis* autem iungendum cum voc. *comas*; cum *flamma* si iunxeris, duo epitheta, idem fere significantia, uni nomini tribueris. „Est *mollis* flamma *medullas*" iungo etiam infra IV, 66. *Wr.*) 685 *trepidi* Wall. *manu crinemque* Hugen. 686 *sacros* Goth. sec. Mentel. sec. et ed. Dan., ex compendio litterarum. v. Burm. Macrob. III, 3. *sanctos, sacros, quia divinitus contigerunt. exstinguere* qu. Moret. et Voss. 687 *Et p.* Franc. 688 *Ac coeli* Rottend. pr. *et palmas coelo* Zulich. *ad coelum* aliquot Pier. *ad coelos p.* Rottend. sec., male. conf. Burm. 690 *hos* pro *hoc* Medic., sed a m. pr. *nos tantum et si quid p.* Hugen. (Quid hoc est: *Adspice nos; hoc tantum?* explicant: nihil

praesagii regiae dignitatis genus vel ex narratione de Servio Tullio notum. Conf. inf. VII, 73 sqq. Doctus autem Anchises auguralis scientiae Veneris munere. Vide Exc. XVII ad h. lib., ubi de Anchise. *apex*, flamma in apicem acuminata; visus is est *fundere lumen de vertice Iuli*, h. e. lucere; ut Ovid. Fast. VI, 636 *inque coma Flammeus arsit apex*. Hanc rationem damnare equidem nolim; et sic *levis* bene de flamma. Burm.

Da deinde auxilium, pater, atque haec omina firma.

Vix ea fatus erat senior: subitoque fragore

aliud abs te peto; quod facile sentis quam sit lauguidum. At tu mecum iunge pessime diremta: *Adspice nos hoc tantum!* i. e. hanc tantum adspectum nos adspice; de quo loquendi genere dictum est in Not. ad III, 56.; sive: omnis Troianorum fortuna quum corruerit, hanc tantum eius partem adspice. Eu bonum factum! modo video etiam a praeclaro illo Mediceo abesse sublatam a me distinctionem. *Wr.*) 691 Turbatum hic aliquid olim esse debuit, si Pompon. Sabinum inspicias: *Probus ait*: atque haec omina firma, *nisi enim petiisset omina, nunquam confirmari optasset* (an hoc ad lectionem *omina* spectavit, pro quo in multis *omnia* legitur? Fuisse suspicor in nonnullis: *atque haec omine firma.*) *Et Apronianus* auxilium *legit, ut sit*: *Da deinde auxilium pater et firma omina.* Atqui haec constans omnium librorum est lectio. Forte olim fuit: *Da deinde auspicium. haec* omissum in Hugen. et fragm. Vatic.

tamen cum Servio *apicem* proprie dictum accipit, sc. de pileo Phrygio, qui, ut pueri, esse debuerit *levis:* vix satis scite! *flamma visa lambere tactu*, contactu (cf. Var. Lect.), ita ut innoxia esset, pro innoxie. (iunge *tactu innoxia;* vid. V. L. *Wr.*) *Lambere*, *pasci*, pro ardere quam ornate! ex ignis natura. *fontibus*, docte pro fonte, et hoc pro aqua. Ornate autem dicta singula. cf. imitationem Valerii Flacci I, 570 sqq. (— 685. *pavidi metu* iungendum esse docet Wakef. ad Lucret. II, 44. *Wr.*)

690. *Adspice nos*, pro vulgari, *respice*, ut animum ad Troianos advertat; nam adhuc aversus ab iis esse videbatur. (sed vid. V. L. *Wr.* — *Adspice* — ἐπίβλεψι — convenire magis videtur alloquenti. Nam *respicere* significat curam habere, iuvare; at verbo *adspicere* per se non inest notio prospiciendi; cf. IV, 372.; et Anchises id praesertim expetit, ut Iupiter in se suosque oculos convertat, tum alterum rogat: *da auxilium. Wch.*) *hoc tantum*, sc. plura a te non peto. inf. IX, 636 *Hoc tantum Ascanius.* (Add. Aen. I, 79.: *Hoc primum. Wch.*) 691. *haec omina firma*, secundum auguralem disciplinam. cf. h. l. Serv. Pompon. Hoc statim fit, dum laevum tonat. cf. Odyss. v, 97 sqq. Dicta autem haec ad opinionem veterum, et morem petendi omen a diis: quod, si propitium numen esset, extemplo ab eo impetraretur; quid? quod et cogi

Intonuit laevum, et de coelo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idaea claram se condere silva,
Signantemque vias; tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.

693 *laevom* Burm. ex Gud. *umbram* Franc., ut alibi. 694 *magna cum* Dorvill. (et ita scribi malit Wakef. ad Lucret. V, 682. *Wr.*) 695 *lambentem* Dorvill. 696 *silvam* fragm. Vatic. 697 *longo tum* Cuning. ex Huls. *limite* firmavit post Pier. Heins. e codd. Vulgg. *lumine* vel *limine.* — *sulcos* pr. Rottend. (*sulcis* Alb. *Wr.*) *cum l. l. sulcans* Wall. F. mullius: *Signantemque vias tum l. l. s. Dat lucem.* (Recte hoc reiicit Iahnius; videtur Heynius usum vimque particulae *tum* non perspexisse, de quo vid. Q. V. XXV, 6, c. *Wr.*)

numen posse putarunt, ut ederet omen; et, quod etiam absurdius, *elici* posse Iovem per certos ritus, ut in conspectum veniat et seu impetrandi ominis modum doceat seu rerum eventum moneat. (— 692. ne inter se mutuo referri *que* ... *et* existimes, vid. Q. V. XXXV, 6. „*fragore:* i. e. coeli confractione vel fissura nubium.“ Wakef. ad Lucret. V, 318. *Wr.*)

693 — 698. Stella cadens sup. inter prognostica Georg. I, 365 sqq. habita; cf. Spanh. ad Callim. in Del. 38. at nunc inter auspicia et h. l. quidem inter laeta, quippe fugae suscipiendae; sic faustae navigationis ap. Apollon. IV, 294 sq. et venti secundi apud Theocr. XIII, 50 sq. bene ad Dioscuros traductum apud Val. Fl. I, 568. Respexisse videtur poeta Homerum Iliad. δ, 75 sqq. et Apollon. IV, 294 sqq. cum III, 1377 sq. Iterum inf. V, 527 *coelo ceu saepe refixo Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.* Mirum tamen, quod stella illa fatua h. l. cum tonitru coniuncta est, nec modo cum sulfureo halitu. Ad Luciferum, Veneris stellam, Aeneae conspectam, traxerant alii. v. sup. ad I, 382. Disquis. II. s. 7. Nec de fulmine *stella* accipi potest. Non autem *cucurrit multa cum luce*, sed *stella ducens facem multa cum luce*, h. habet speciem facis longae. Hinc 697. *longo limite sulcus Dat lucem.* Totam augurii rationem per partes explicat Servius more suo.

Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Adfaturque deos, et sanctum sidus adorat.
Iam iam nulla mora est; sequor, et, qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem!
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troia est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.

701. EST. SEQUOR,

699 *His vero* pr. Rottend. pro var. lect. *se tollere* Gud. a m. pr., eleganter, modo *affari* et *adorare* sequi posset. (vid. Q. V. XXX, 6. *Wr.*) *in auras* alii apud Pierium; (vid. Q. V. X, 1. *Wr.*) *ad aras* nonnulli apud eundem, et Zulich., sed vid. Burmann. 700 *sanctum lumen* Zulich. 701 *quo* aliquot Pier. Leid. et Goth. sec., sed v. lib. I, 401. Ecl. IX, 4. 702 *nepotes* sec. Moret., sed v. Burm. 703 *Vestrum o augurium* un. Leid. v. Burm. ad Ovid. I Ep. 101. *augurium est* Menag. *est* in fine deest Moret. sec. 704 *gnate* Montalb. (vid. Q. V. XXXVIII, 3. *Wr.*)

699—704. *victus*, expugnata tandem voluntate. *se tollit ad auras* pro simplici, e strato se attollit, surgit. *affatur deos*, precatur. *vestroque in numine Troia est*: acumen tragicum: quod dubiam admodum interpretationem habet, et insolens est: *in numine esse*. Cum haec verba coniuncta sint cum illis: *Vestrum hoc augurium*, poeta declarasse videtur, *numen* ipsi simili significatu esse dictum, h. e. pro *augurio*, *omine*, ut inf. VII, 119. In hoc omine *est Troia*, h. e. fatum Troiae, et, quod ex ceteris elicias, indicium Anchisae de hoc fato: Troiae excidium instare et urbem ei esse deserendam. Simplicissima itaque ratio haec est: Troia haec, quam ego deserere, cui superstes esse nolui (sup. 637), vestro hoc augurio declaratur mihi deserenda esse. *Troia est*, Troia mihi erit, non haec, quae nunc incensa est, sed, quocunque vestrum augurium, o dii, ducet nos. Nam, ut novum Troiae ortum ostendi sibi Anchises putet, multo argutius, quam illud, esse videtur, quasi sit: *Troia est in vestro numine*, h. e. Troia altera promittitur hoc omine, ut III,

Dixerat ille; et iam per moenia clarior ignis
Auditur, propiusque aestus incendia volvunt.
Ergo age, care pater, cervici inponere nostrae;
Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit;
Quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus

705 *Ille etiam* Witt. et Goth. sec. *ille quidem*, *per* ed. Ven. 706 *que* abest Voss. *volvit* Ven. 708 *subito* pr. Menag. et Ven., male. cf. inf. IV, 599. Heins. 709 *cadant* quidam ap. Pier. *cadunt* Wall. *cadet* duo Burm. *cadat* Witt. *cadit* Hamb. sec. *periclum est* Leid. unus. 710 *mihi solus I.* Donatus legisse videtur, quod placebat Pierio. cf. Heins.

86 *Serva altera Troiae Pergama*. Ita tamen videtur accepisse, quisquis Servianis haec attexuit: *Augurium numenque vestrum efficiat* (immo, *efficit*) *ne putem Troiam perisse*. At Servius ipse hoc habet: *in vobis habeo Troiam, propter illud sup.* 642: *Has mihi servassent sedes*. quod forte in priorem nostram rationem interpretari possis; namque alias haec cum ceteris non satis bene convenire videntur, uti nec illa interpretatio, quam Burm. sequitur: *in vestra potestate*, *tutela*, *Troia est*. (Burmanno adsentitur Wunderlich., ita scribens: „Anchises, artis auguralis peritus, ex omine flammae vs. 682. Inlum magnum rebus Troianorum lumen, regemque imperio in alia terra restituto futurum mente erat auguratus. Quo omine nunc per ostentum firmato: *vestrum hoc augurium est*: de Troianorum fortuna instauranda iam certo sperans — *vestro in numine Troia est*, h. e. vobis Troianorum fortuna curae est — eorum, qui Troiam profugi relicturi sunt, sententiae et parti accedit: *cedo equidem*." Recte Wunderlichius; ac ne quis diutius dubitet, quid sit *Troia est in vestro numine*, cf. IX, 247.: „Di patrii, quorum semper s u b n u m i n e T r o i a e s t, Non tamen omnino Teucros delere paratis." Ovid. Met. XV, 546.: „N u m i n e s u b dominae lateo." T r o i a sunt Troiani, respectu tamen novae Troiae condendae habito: infra III, 85. sq.:

Sit comes, et longe servet vestigia coniunx.
Vos, famuli, quae dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus templumque vetustum
Desertae Cereris, iuxtaque antiqua cupressus,
Religione patrum multos servata per annos:
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.
Me, bello e tanto digressum et caede recenti,
Adtrectare nefas, donec me flumine vivo

713 Heins. malebat *urbem*; sed utrumque usitatum. cf. Burmann. (*etgressis* Medic. *Wr.*) 716 *Hac* coniecit Heins. *ex diversa* Leid. unus. *e diverso* duo. *ex adverso* Menag. pr. *veniamus* tres Burm. 717 *Tum* Leid. a m. pr. (*Tum* etiam Alb. *Wr.*) *saxa* Ven. 718 *bello tanto* Dorvill. cum al. Pier. *ex tanto* alii eiusdem, cum Goth. tert. *et tanto* sec. Rottend. *bello egressum ex tanto* Witt. (*ex t.* revocandum videtur; vid. Q. V. II, 4. *Wr.*) 719 *Adtractare* et *attractare* in nonnullis Pier. et Burm. scriptum. (recte fortasse; vid. V. L. ad Ge. III, 57. *Wr.*) *donec in f.* duo. *flumine in uno* Hugen.

„Serva altera Troiae Pergama, reliquias Danaum atque immitia Achilli;“ add. III, 132. sq. Et qui poetas enunciationes inter se iungendas nulla saepe copula connectere solere meminit, facile, quae sit horum verborum vis, qui tenor orationis, intelliget: „servate domum, servate nepotem: Et servabitis; nam hoc augurio ipsi significastis, servaturos esse gentique Troianae prospecturos.“ — 704. *comes ire recuso*, ut Tibull. I, 4, 41.: „*Neu comes ire neges. Wr.*)

705. *Clarior ignis* h. l. clarior strepitus ignis, *propiusque incendia volvunt aestus*, h. e. calorem, ornatissime, pro flamma, incendium, propius adserpit.

711. *Longe servet vestigia*, h. e. observet gressus meos; e longinquo autem, ne, si multi una exirent, deprehenderentur ab hostibus. Itaque et famulos per diversas vias dimisit. Ita bene Cerda post Servium. Mox 712. pro vulgari *advertite animos ad ea*, quae dicam.

714. *Deserta Ceres* exquisite dicta, cuius templum erat desertum vetustate vel belli de-

Abluero.
Haec fatus latos humeros subiectaque colla
Veste super fulvique insternor pelle leonis,
Succedoque oneri. Dextrae se parvus Iulus
Inplicuit, sequiturque patrem non passibus aequis.
Pone subit coniunx. Ferimur per opaca locorum.
Et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,

720 *abluero.* Terent. Adelph. I, 2, 47 *abiero* pro *abibo*, grammatici. 721 *Hoc* Zulich. *proiectaque colla* aliqunt Pier., quod arridebat Heinsio, ut porrigeret Aeneas cervicem ac praeberet oneri. Sed longius quaesitum hoc. *submissa* Goth. tert. 723 *parvulus* Mentel. pr. *Iulos* Moret. pr. 725 *subiit* Mentel. tert. *per o. viarum* unus Guelph. in Exc. Cort. (et Serv. Dr. *Wr.*) 727 *examine* duo Burm. cum Goth. sec.

cennalis tempore. (Deserti dii, deserta templa, varias ob causas dici possunt. Servius triplicem proponit explicationem, ut deserta appelletur Ceres vel ob amissam filiam, vel, quod absurdum est, ob Polyphoeten, vid. Aen. VI, 484., — eadem affert Interpres A. Maii, qui etiam Aram desertae Isidis commemorat — vel ob bellum decennale. Deserti sunt dii religionum contemtu apud Prop. II, 6, 36. Sed h. l., quum de templo extra urbem sito et solitario agatur, deserta Ceres potius ideo dicitur, quod templum habuit in loco infrequenti. Sic III, 646.: „vitam in silvis, inter deserta ferarum Lustra domosque traho.“ XI, 843.: „Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam Profuit.“ Tibull. I, 1, 11.: „Nam veneror, seu stipes habet desertus in agris — serta lapis.“ vid. Huschk. et Wunderl. ad eum loc. *Wr.*) *ex diverso*, ex diversis partibus ac viis, quibus dimittuntur. Ceterum haec locorum designatio sitne ex antiquiore petita an a Marone inventa, ignoratur.

717. *sacra et Penates*, ut sup. II, 293. sive ut *sacra* sint genus, complexum cum Palladio, Vesta, igni sacro, inprimis Penates; sive ut sint diversae res. v. Exc. IX. (— 718. cf. supra vs. 167. et de more isto, quem Orpheus in Graeciam traduxisse fertur, vid. Both. et Hermann.

Nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis,
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.
Iamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam: subito quum creber ad auris

731. VICEM

728 *aurae terrent* sec. Moret. 729 *et* abest Dorvill. *comiti onerique* duo Burm. *timebam* Goth. tert. 730 *propinquandum* Exc. Burm. 731 *evasisse vicem* Marklandi (ad Stat. V Silv. II, 152) coniectura, Burmanno improbata, sed unice vera, et ab editore in textum recipienda. Nam neque omnem adhuc viam erat emensus, nec de via ad portas facta bis memorare attinebat: at hoc erat memorabile, quod iam omnes fortunae vicissitudines, omnia, quae timuerat, evasisse sibi videbatur; falso tamen. Recepi itaque eam hac altera editione; quod iam fecerat Brunck. Vulgg. *viam*. (Restitui librorum lectionem: *evasisse viam*: i. e. videbar ad Sophocl. Oedip. Col. 1227. *Wr.*)

721—723. Instravit Aeneas humeris vestem, vestique pellem. Superinsternor veste et pelle leonis (ante oculos habuit Il. κ, 326 sqq., ubi Agamemnon simili habitu inducitur) humeros et colla subiecta, h. e. collum, quod subiicio, submitto oneri imposito. cf. Exc. XIII et XVII.

726—729. Suaviter et ex affectus veritate! Comparant Apollon. III, 953. 954. (De copula *et* vid. Q. V. XXXV, 7, a. *Wr.*) *glomerati ex agmine* (vid. sup. 414) doctior ratio; quamvis et ipsi in *agmen* colligebant se, ex hostilibus tamen copiis confluxerant. (Vetat Wunderlichius iungi *glomerati ex agmine;* et *glomerati* esse i. q. *densi; ex adverso agmine* i. q. stantes in acie *adversa*. Sed ita mihi mirifice languere videtur istud *ex agmine diverso;* et constructio *glomerari ex*, etsi fortasse exemplis firmari non potest, nihil tamen habet, quare reprehendatur. *Wr.*)

730—734. *Portis*. Est porta ab hoste aversa, ad Idam ducens, et ad partes australes, unde littus peti poterat, et in eo Antandrus III, 6. v. Excurs. XIV. *omnem vicem*, fortunam, periculum. v. Var. Lect. (ubi iam demonstratum est, legendum esse *viam*. *Wr.*) *adesse ad au-*

Visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
Prospiciens, Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant.
Ardentis clipeos atque aera micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor, et nota excedo regione viarum,
Heu! misero coniunx fatone erepta Creusa
Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,

mihi iam omnem viam per urbem feliciter ac sine periculo emensus. Sic III, 282. sq.: „Iuvat evasisse tot urbes Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes;" i. e. sine periculo ac detrimento praetervectum esse. Et probam esse dictionem *viam evadere*, persuadebit VI, 260.: „Tuque invade viam." *Omnem vicem* foret: varia, quae ingruebant, pericula; at nulla fuerant. Itaque si locum esse volumus voci *vicem*, dicendum hic erat *evitasse vicem*, ut supra vs. 433.: „nec ullas vitavisse vices Danaum." — *aures* Medic. *Wr.*) 732 *umbras* sec. Hamb. 733 *Respiciens* Ven. et Goth. tert., male. 734 *Ingentis cl.* Hamb. alt. 735 *nescio quid* duo Burm. 738 *fatove* Dorvill. 739 *erravitne viam* Franc., *seu capta* pro div. lect. Gud. et pr. Rottend. a m. pr. cumque iis Goth. tert. *lapsa*, sollenni lapsu, in Goth. pr. et multis ap. Heins. et Burm., quod mireris potuisse probari viro doctissimo.

res dictum potest videri pro accedere, vel accidere ad aures, allabi auribus, ut inf. IX, 474. Poeticae tamen dictioni haud incongruum, si velis iungere: *creber ad aures* sonitus, qui crebro, clarius clariusque, auditur. (Priorem rationem veram esse, vidit iam Wunderl. *Wr.*) *prospiciens*, quippe in humeros filii sublatus. Non ad metum referendum. *ardentes clipeos*, relucente flamma, quippe aereos.

735—741. Super decoro in hoc loco servato, si ad nostros mores ac sensus aestimes, quod apud amantem Didonem haec narrantur, non male disputavit Segraisius. (*nescio* disyllabum; v. V. L. ad IX, 296. *Wr.*) *numen male amicum*, inimicum, infestum, δαίμων τις κακός. — *mentem confusam eripuit:* duo iunxit, quae fere sigillatim poni solent. *eripere mentem:* ἐξελέσθαι φρένας; *mens confusa*, pertur-

Incertum; nec post oculis est reddita nostris;
Nec prius amissam respexi, animumve reflexi,
Quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
Venimus: hic demum conlectis omnibus una
Defuit; et comites, natumque, virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?

740 *Incertum est* multi ap. Burm. (vid. Q. V. XV, 5. *Wr.*) 741 *animumve* Heins. e melioribus: vulgo *que*. (Ita *que*, notante ipso Heinsio, etiam Medic.; et e Paris. 3. 11.; sed vid. Q. V. XXXVI, 7. et Cort. ad Lucan. II, 398. *Wr.*) *refluxi* Voss. 742 *Cereri* Moret. sec. 744 *reflexit* Exc. Burm. a m. pr. 745 *incuso* Hamb. sec. *deosque* Leid. *deumque* multi ap. Burm. et duo Goth. (*deorumque* maior codicum pars cum ipso Mediceo; sic etiam Lips. otq.; confirmatur praeterea haec lectio Servii testimonio. Weichertus tamen in Dissert. *de Versu hypermetro* pag. 19. alteram tuetur lectionem *deumque*, tum, quod nulla hic sit necessitas dividendi extremum vocabulum, tum, quod sententia hoc versu expressa post *deumque* absoluta sit. Ad hoc respondet Iahnius, „posse hunc versum cum proximo arcte connecti;“ verum hoc quidem, si non singularum nexum enuntiationum, qui prope nullus est, sed incitationem orationis respicimus, vix ullam in fine prioris versus intermissionem vocis patientem. Praeterea ipse fatetur Weichertus pag. 16. et 20., ubi gemi-

bata: σὺν δὲ γέροντι νόος χύτο. utrumque Homericum. cf. Guell. *nota regione viarum* pro excedo, deflecto, de viis notis, frequentibus. tum pro *via* poni possunt *loca*, *partes*, *regiones*, per quas viae patent; hinc *regio viarum* poetis ducta. Exempla ap. Burmannum sunt. — 738. Iungi possunt: *fato erepta Creusa*, *substititne an erravit via*. „Non enim dubitat fato esse sublatam; cf. inf. 777.“ Ita Servius. Melius tamen: *coniux mihi misero erepta Creusa fatone substitit*, *an erravit de via an lassa resedit?* 742. *tumulum*, *antiquae Cereris sedem*, collis, in quo antiqua Cereris aedes, sup. 713. Male de sepulcro Potter. *Gr. Ant.* T. I, p. 174. (—744. *fefellit*, illam nemini visam esse comperio. *Wch.* Mihi videtur e verbo *defuit* deserendi notio repetenda: ἔλαθεν ἀπολιποῦσα. *Wr.* —

Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curva valle recondo;
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnis, omnemque reverti
Per Troiam, et rursus caput obiectare periclis.
Principio muros obscuraque limina portae,
Qua gressum extuleram, repeto, et vestigia retro
Observata sequor per noctem et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte, tulisset,

756. FORTE TUL.

netur *que*, licere sententiam hypermetro finire; vid. Ge. II, 442. Aen. VII, 470. X, 895. Ac necessitatem quandam invenisse sibi visus est Servius: ne exsisteret ὁμοιοτέλευτον. Quod si verum esset, *deorumque* etiam supra I, 229. scribendum erat. Mihi quidem hypermetro Virgilius h. l. usus videtur ad devitandam insuavitatem ex quater repetitis syllabis *umque* nascentem: nat*umque* — vir*umque*, homin*umque*, de*umque*. *Wr.*) *hominum demensque deorum* Franc. (— 747. *Anchisemq.* Medic. inde natum, quod praegressum ac sequens voc. in literam *m* exeunt. *Wr.*) 748 *In valle* pr. Moret. a m. sec. 750 *revocare* Ven. et alter Menag. et Goth. tert. cum aliquot Pier., minus bene. *renovasse* alii aliquot Pier. *r. meos* Zulich. *r. urbis* Dorvill. (*omnes* Medic. *Wr.*) 752 Cerda coni. *obsessaque*. vid. not. Deerat versus Moret. sec. 755 *animo* septem Heins. Exc. Burm. et duo Goth., intercepta *s* a sequentis vocis initio, ut et in Medic. factum. (in quo iunctim scribitur *animosimul*; vid. Ge. II, 203. *Wr.*) *animum* Schol. Stat. Theb. I, 494. *tunc ipsa s.* Dorvill. *nunc* idem Schol. lib. 1, 368. (— 756. alterum *si forte* commatis includendum erat; est enim Graecum

745. *incusare deos hominesque* formula fere legitima de iis, qui de fortuna sua graviter conqueruntur. cf. Tacit. Hist. II, 47. *Wch.*) Mox 746. *crudelius*, h. l. quod magis doleret.

749 — 755. *Ipse urbem repeto — Principio muros repeto.* Quod in verbis ingratum est, mutaturus erat Maro. Declarat autem prius illud consilium generatim; constitutum ei erat urbem repetere. 750. *Stat*, decretum est apud me, ut saepe.

Me refero. Inruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur; exsuperant flammae; furit aestus ad auras.
Procedo, et Priami sedes arcemque reviso.
Et iam porticibus vacuis Iunonis asylo
Custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes
Praedam adservabant. Huc undique Troïa gaza

εἰ τύχοι vid. Moret. Var. Lect. XVI, 9. et Heinrich. ad Cic. de Rep. pag. 192. De vi et usu prioris *si* vid. Not. ad Aen. I, 181 et V. L. ad eiusd. l. vs. 577. *Wr.*) 757 *Irruere* Gud. a m. pr. *intus erant D.* pr. Hamb., eidem abest *et*. *omne replebant* Menag. pr. 758 *Illicet* plerique scribunt. *fastigia tecti* Schol. Cruqu. Horat. lib. II Od. 4, et Medic. a m. pr. (est ea prior Medicei lectio, e vs. 302. invecta. *Wr.*) 759 *et superant* Goth. sec. 760 *Procedo et P.* Heins. cum vetostioribus, etiam Pierianis, et Donato; ut inf. III, 349 et sup. 632. Vulgo *Procedo ad P.* vel *Protinus ad P.* cf. Burm. *praecedo* Moret. pr. *sedemque arcemque* ed. Ven. 761 *At iam* Goth. sec.; hoc desideres, vel *Hic iam*. (recte *Et*, vid. Q. V. XXXV, 7, a. *Wr.*) 762 *laeti* duo Burm. *durus* Parrhas. in marg. cum nonnullis Pier. et Goth. tert. 763 *observabant* alii ap. Pier. Heins. et Burm., solenni lapsu ex *asservabant*. *observant* Parrhas. *hic* Goth. alter. (*zazza*, sed *g* superscripta, Medic.; infra V, 40. *gazza*, priore z transfossa; supra I, 119. *gaza*. Eodem modo Mediceus variat in nomine Mezentii; *Mezzentius* scribitur IX, 586. X, 204. 714. 729. 742., item, sed transfossa priore z, VIII, 482. X, 150. 689.; puncto, ut delenda, notatur X, 762.; XI, 7. 16.; et transfoditur et simul puncto notatur VIII, 569. X, 768. 897.; de-

752. *obscura limina portae*, porta per noctem obscuram oculos fallens: sic sup. v. 725 *per opaca locorum*. 754. *lumine lustro*, simpl. circumspicio. 755. horror noctis et silentium ubique terret me. (— 756. *si forte pedem*, *si forte*, *tulisset:* vid. V. L. ad h. vs. *Wr.*)

761 — 766. A domo sua, quam expilatam et incensam ardere videt, ad arcem et regiam tendit: hic vero hostem videt asservare praedam et captivos; Creusa itaque nec hic reperta, discedit. *Porticibus vacuis*. supra 528 *Porticibus longis fugit et vacua atria lustrat*. — *Iunonis asylo*, simpl. pro templo, quod in arce fuit. cf. sup. ad 567. Eurip.

Incensis erepta adytis, mensaeque deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur. Pueri et pavidae longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quin etiam voces iactare per umbram,
Inplevi clamore vias, maestusque Creusam
Nequidquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.

oique *Mezentius* per simplicem z exaratur VII, 648. 654. VIII, 7. 501. IX, 522. Heiusius quidem ad VII, 648. obique iu Mediceo *Mezzentius* scriptom ait. *Mezzentius* etiam io Rom. VIII, 7. exstat, obi Bottarios adiicit: „S i c a l i b i;“ certe IX, 586. redit eadem forma in illo cod. Ac ne forte propterea, quod in multis Italici sermoois vocc. z gemiuata reperitur, labeoti Latinitati haoc literae z geminatiooem tribuas, obstat multum agitata veterum Grammaticorum lis super ea re; vid. Pier. ad VII, 648. et K. L. Schoeideri Gr. Lat. V. I. P. I. pag. 375. sqq. At Etruscum est oomeu, iuquiunt, *Mezentius*; et Etruscorum fuit, gemiuare literam z. Audirem, oisi etiam *gazza* scriptom viderem. Itaque res in medio iuterim relinqueoda. *Wr.*) 765 *craterasque* Medic. (sed soperscripta *e. Wr.*) *que* abest duob. Burm. et alteri Gotb. 767 Suppleot versum Veoetus: *crebris sua carpunt pectora pugnis*, Exc. Burm.: *crebrisque premunt sua p. p.*, Guelpherb. uo. io Exc. Cort.: *et crebris pulsant sua p. p.*, Wittiauus: *et tacitis implent mugitibus auras.* 768 *umbras* multi ap. Burm. et duo Gotb., ot iam totics variatum vidimus. *per urbem* coui. Heius., v. Burm. qoidoi tameo: per uoctem, per noctis sileutia! 769 *viam* oonnulli ap. Burm. 770 *nec quicquam* Franc. *iterum iterumque* aliquot Heius. et Burm. cum Goth. sec. (sic etiam Medic., vid. Fogg. pag. 447.; item Alb. *Wr.*)

Troad. 32 simpl. ὑπὸ στέγαις ταῖςδ'. (*auro:* vid. Not. ad I, 655. *Wr.*) 766. *pueri et matres* captivae abducendae. Expressum miserabile hoc captivorum agmen in Tabula Iliaca n. 111 et in Polygnoti pictura ap. Pausan. X, 25. 26. cf. inf. III, 323. Ovid. Met. XIII, 412 sqq.

Notatum autem in h. l. Troianis iam temporibus praedam non temere cuique pro se parare licuisse, sed unum in locum fuisse congerendam, mox certis legibus dividendam, unde munera ἐξαίρετα locum habebant. Id quod inter cultioris vitae elementa referri solet. Porro, non-

Quaerenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
Visa mihi ante oculos, et nota maior imago.
Obstupui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit.
Tum sic adfari, et curas his demere dictis:
Quid tantum insano iuvat indulgere dolori,
O dulcis coniunx? non haec sine numine divom
Eveniunt. Nec te comitem portare Creusam

778. TE HINC COMITEM ASPORTARE

771 *sine more* tert. Moret. et Leidens. unus; quod alias Virgilius amat: sed h. l. non convenit. *ruenti* aliquot boni libri Heins. et Burm. Minus bene: nam *furere* magis ἐναργὲς quam *ruere*. 772 *unius umbra* Zulich., sed *ipsius* etiam Nonius in *imago*. 774 *Obstipui* scribitur etiam hic ap. Pier. *steterantque* aliquot Pier. et tres Burm., prave. *stetereque* Franc., ut etiam lib. III, 48 habet, ubi hic versus repetitur; hemistichium autem alterum repetitum XII, 868. IV, 280. 775 *tunc* alii ap. Pier. et Goth. alter. *effari* Hamb. sec. v. sup. 700. („Hic versus in plerisque dicitur non fuisse." Haec Servius; videtur tamen in nullo cod. ms. desiderari. *Wr.*) 776 *dolori* Heins. librorum auctoritate restituit; vulgo *labori*, ut nonnulli libri, etiam Goth. alter, forte ex lib. VI, 135, quamquam ea permutatio sollennis. Hic tamen *dolor* potius, quam *labor*, locum habere videtur; nisi quod *labor* exquisite pro dolore ponitur. Arusianus Messius laudat: *Quid iuvat insano tantum i. dolori*, Vratisl.: *Quid tandem i. i. i. dolori*, et pr. Moret.: *Quid tam insano*, ex compendio litterarum. (*labori*, quam lectionem commendat Wakef. ad Lucret. III, 947., Palat. Alb. et 4. 7. 10. 11. 12.; vid. etiam Cort. ad Lucan. II, 317. Sed iam Heinsius vidit, esse hoc e l. VI, 135. repetitum; vid. V. L. ad Ge. IV, 4. 173. Aen. I, 100. 703. II, 758.; et ut illi loco *labori* convenit, sic huic *dolori*, quod certissime intelligitur ex iis, quae addit Creusa: „non haec sine numine divom Eveniunt;" quae indicant, de dolore Aeneae, non de labore, eam loqui. *Wr.*) 778 *nec te comitem hinc asportare Cr.*, ut in nonnullis legitur, (etiam in Lips. alt. *Wr.*) olim libros obsedisse, ex Servio patet; quod Grammatici adeo defendere satagebant. Retinuit metri vitium Cuning. Alii aliter emendum illa aetate religioni habuisse victores, fana expilare et incendere.

771. 772. *tectis urbis*, intra urbis moenia. *simulacrum*, εἴδωλον, *infelix*, infeliciter amissae Creusae. 773. *nota maior i.*, h. e. pristina; igitur iam dea facta. Nota veterum opinio. Loca congessit Cerda: v. Exc. XIII

Fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exsilia, et vastum maris aequor arandum.
Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva

779. FAS; 780. ARANDUM;

dare voluere; nam Medic. cum aliis: *nec te comitem hinc portare* (pr. Muret. etiam *portasse*), Hamb. sec.: *nec te hinc c. portare*, duo Moret.: *nec te comitem portare*. Parrhas.: *nec te comitem asportare*. (Mire hic libri variant. Lectionem, quam Heynius secutus est, quamque, praeter alios, cod. Palat. exhibet, vix dubium est quin Servius invexerit; vid. Q. V. XVI, 5. Is quum versum una syllaba abundantem invenisset, *hinc* retrahi iussit, unde ea lectio, corruptelam verius dicas, orta, quae nunc libros editos insidet. In aliis libris ipsa varia huius particulae sedes indicio est, *hinc* ab aliena, non Virgilii, manu huc illatum esse. Sed illud mireris, quod viri poetici sermonis intelligentissimi, Heinsius maxime et Heynius, verbum mere prosarium *asportare* optimum versum diutius inquinare passi fuerint. Scilicet genuinam vereque poeticam lectionem servaverunt duo Moretani: *nec te comitem portare*. Iam verbum simplex alii explicuerunt per compositum *asportare*, alii *hinc* addiderunt, vel ipsum illud *asportare* iam in ordinem receptum interpretari voluerunt adiecto *hinc*, i. e. *hinc portare*; inde versus corruptus ac pessumdatus. Simile quid accidisse videmus XII, 709.: „*Inter se coiisse viros et cernere ferro*," ubi in omnibus codd., nisi quod in paucis *et* omittitur, sic legitur: *et decernere ferro*. Etiam V, 786. in plerisque libris legitur versus una syllaba longior: „Urbem odiis satis est, nec poenam traxisse per omnem." *Wr.*) 779 *aut ille s.* ex Medic. et aliis optimis reposuit Heins., ut iam ed. Ald. et aliae vett. Vulgo *haud ille.* sed ex Codd. non facile tale quid diiudicari potest. (*Fas*: non *Fas est*; sed, quod iam Heinsius iubet, iunge *Fas sinit*, ut VI, 438.: *Fas obstat*. Comma igitur posui pro semicolo. *Wr.*) Witt. *haud ille sinet*. Porro *summi* Exc. Burm. *puri* Goth. alter. 780 *longum* Gud., pro var. lect. τοῦ *vastum*. *auxilia* Goth. tert. 781 *Et terram H.* Heins. cum optimo quoque, etiam Pieriano; Virgiliano more

ad lib. I. Imitatione nostri Hylas Herculi per somnum obiectus apud Valer. Flacc. IV, 18 sqq. — 43. 774. Ex Iliad. ω, 358 — 360. (— 775. *adfari*: repeti *visa est* iubet Wunderlich.; at vid. Q. V. XXX, 1. *Wr.*) 777. Iliad. ε, 185 Οὐχ ὅγ' ἄνευθε θεοῦ τάδε μαίνεται. Et similia alibi. Omnino haec oratio est affectus plena. 779. *Fas*, fatum, seu voluntas deorum.

Inter opima virum leni fluit agmine Thybris:
Illic res laetae, regnumque, et regia coniunx
Parta tibi; lacrimas dilectae pelle Creusae.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas

782. Thybris.

ex Graecis dncto, nt *ad* omittatnr. Vulgo tamen *Ad t.*, ut et nnnnnlli codd. habent, et Probus in Arte. (sic etiam Palat. et 4. 7. 12. *Wr.*) Heins. coni. *Ut t.* (bene *Et*; vid. Q. V. XXXV, 8. Hinc etiam mutatae vs. 780. et 782. interpunctinnis causam intelliges. *Wr.*) Parrhas. *Hesperiem.* (*invenies* Alb. *Wr.*) 782 *laeto fluit* Dorvill. cum nonnullis Pier. 783 *res Italae* Medic. et Colnt. apnd Ursin., miro lusn. (Medic. et Colot. nnius libri instar snnt; et repetita videtur haec lectin ex VIII, 626.: „*Illic res Italas.*" cet. vid. V. L. vs. 776. *Wr.*) *res laeta* et *res latae* nonnulli; sed *res laetae* praeclare poeta de felici et prospern rerum statu et conditione, nt saepe alibi. 785 *superbam* Franc.

cf. Heins. (et V. L. *Wr.*) 780—784. *exsilia* pro *exsilium*, et hoc pro longo itinere vel errore, adiuncta notione, quod extra patriam fit. cf. Burm. Ductum ex φυγή. (*vastum* esse i. q. ἀτρύγητον, i. e. infructuosum, existimat Wakef. ad Lucret. V, 203. *Wr.*) et ex *arandum* adsumendum verbum latius: *obeunda*, ut iam Serv. (—781. vid. de hoc vs. V. L. *Wr.*) *Lydius Thybris* pro Etruscus, ex vetere opinione originis Etruscorum a Lydis ductae. v. Exc. III ad lib. VIII. *arva virum* signate, exemplo Graeci ἀνδρῶν. *leni fluit agmine.* Supra Georg. I, 322 *agmen aquarum* dixerat; at h. l. absolute Ennii exemplo Annal. V *Quod per amoenam urbem leni fluit agmine flumen* apud Macrob. VI, 4. Adde Lucret. V, 272 et nostri imitatorem Stat. I Theb. 356. cf. Cerda. Acceptum igitur novum vaticinium a Creusae umbra de sedibus in Italia quaerendis: cf. Disquis. II. s. 6. Porro de hac locorum, quo perventurus erat Aeneas, notatione, quo iudicio facta sit, v. Exc. XV ad h. lib. 784. *parta tibi* nunc, fato destinata. *lacrimas Creusae*, propter Creusam: ut alia. (vid. Not. ad Aen. I, 462. *Wr.*)

785—789. Praeclari versus; metuere autem debuit, ne illa in hostium manus incidisset et

Adspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
Dardanis, et divae Veneris nurus:
Sed me magna deum Genetrix his detinet oris.
Iamque vale, et nati serva communis amorem.
Haec ubi dicta dedit, lacrimantem, et multa volentem
Dicere, deseruit, tenuisque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra conprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.

786 *haut* vel *haud* aliquot. 787 *et tua coniux* supplent nonnulli versum in Serv. 788 *me detinet* Hamb. *hic destinet* ed. Ven. 789 *serva nati* Montalb. *amores* Graev. 790 *plura v. d.* Leid. 791 *Discere* sec. Hamb. (et Alb. *Wr.*) 792 *conatus erat* Macrob. V Sat. 7. *colla et d.* Dorvill. *circumdare brachia collo* sec. Moret. 792—794 Iidem versus inf. VI, 700—703. 793 *comprensa* Heius. cum Medic. et optimis ceteris; alii *compressa*, quod Pierius praetulisse videtur. (Apud Homerum ἑλέειν legitur, cui respondet *comprensa*; et *prensus* ac *pressus* saepe confusa; vid. supra vs. 444. III, 157. 624. et alias. *Wr.*) Zulich. *compresa.* sec. Hamb. *conata*; perpetuae variationes. Aliquot Pier. etiam, *manu.* 794 *Par l. pennis*, *v. s. vento* Medic. Pierii, ex interpolatione. *s. fumo* Macrob. V Sat. 5, ut alibi: inf. V, 740. IV Georg. 499. (Hoc Wakef. in ordinem recepit, Manilio in testimonium vocato I, 822. *Wr.*) *ferro* Leid. a m. pr. Faber emendabat *somnio*, quia ὀνείρῳ ἴκελος apud Graecos occurrit. Sed *somno*

captiva abduceretur. Similitudinem habent inf. III, 321 sq. Andromachae verba; et quoties non decantata est haec calamitas in Tragicis! Memorat autem Neoptolemi regiam v. 785. tanquam praecipuam praecipui inter Achivorum duces. *sedes superbas*, regiam superborum dominorum. — 788. Magna deum Mater. Videtur innui: a Cybele eam in consortium esse assumtam tanquam Nympham in patrio solo. De Creusae fatis cf. Exc. XIV. — 789. plenus affectus versus. Praeclarum locum Propertii IV extr. 73. 74, et Eurip. Alcest. 378 iam Cerda laudavit.

792—794. Versus ducti ex

Sic demum socios consumta nocte reviso.
Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
Invenio admirans numerum; matresque virosque,
Conlectam exsilio pubem, miserabile volgus.
Undique convenere, animis opibusque parati,
In quascumque velim pelago deducere terras.
Iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae,
Ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
Limina portarum; nec spes opis ulla dabatur:

803. DABATUR.

quidni poeta aeque bene dixerit, qui et ipse, si excussus, dispulsus fuerit, solvitur, diffluit, evanescit. Nec, si somnium cogitare necesse sit, quicquam impedit, quominus *somnum* de eo accipias, ut simile plane sit illi apud Apollon. IV, 877 *Αὐτὴ δὲ πνοιῇ ἰκέλη δέμας, ἦυτ' ὄνειρος Βῆ ῥ' ἴμεν.* 796 *hic* abest tert. Rottend. *effluxisse* duo Hamburg. 798 *ex Ilio* Heins. secundum Donati scripturam probabat, sed invito metro. Mox idem malit iungere: *mis. vulgus undique conv. et mis.* Rottend. tert. *mirabile* Leid. 799 *animisque* Moret. sec. et pr. Rottend. 800 *decurrere* Gud., pro div. lect. (—801. *vagus* Alb. *Wr.*) 802 *que* abest Franc. (—803. Colon pro puncto in fine vs. posui; vid. Q. V. XXXV, 8. *Wr.*)

Homero Odyss. λ, 205—207. Unde petierunt et alii. cf. sup. Georg. IV, 500.

798. *Collectam exsilio*, ad fugam, *pubem*, iuvenes quoque. (*pubes*, referendum ad praegressum *viros*, fere i. q. *populus*; infra VII, 219.: „Iove Dardana pubes Gaudet avo.“ vid. etiam Becker. Eleg. Rom. p. 209. *Wr.*) Mox 799 *opes*, fortunas ad naves faciendas, instruendas et sic porro.

801. Noto poetarum more, cf. v. c. Apollon. I, 1273, sidera de montibus proximis oriuntur et occidunt; re ab oculorum sensu petita. Ida autem Troiae imminens. *Lucifer*, stella Veneris accommodate. Vid. Excurs. XVI. (*ducebatque d.* vid. Ecl. VIII, 17. *Wch.*)

802—804. *Limina portarum*, portas. *Spes opis*, auxilii patriae ferendi, Serv. Est simpl.

Cessi, et sublato montis genitore petivi.

804. MONTEM

804 *montes* Medic. cum altero Mediceo Pierii et aliquot aliis ap. Burm. Utrumque rationem habet. (*montes* etiam 3. 4. 10. 13. et Lips. alt. Sed vera lectio est *montis*, quam servant Donatus, Rottend. pr. a m. pr., Lips. obl. et Edit. lunt. Nempe haec accusativi forma saepe variis modis corrumpendae lectionis causa exstitit, cuius rei prae ceteris insigne exemplum praebet Ecl. IX, 9. Accedit, quod, Ida modo commemorata, *montem*, non *montes* dicendum videri poterat; sed cfr. III, 6., quem locum etiam Wunderlichius laudat, favens lectioni *montes*. Contra, quomodo pluralis *montes* h. l. ex singulari *montem* oriri potuerit, non apparet. *Wr.*)

salutis. Igitur discessi. *montem*, int. Idaei iugi partem, qua ad Antandrum via ferebat. conf. IX, 80. (De tota orationis conformatione vid. Q. V. in V. L. ad vs. 803. laud. *Wr.*)

EXCURSUS I ad Aen. II princ.

De auctoribus rerum Troianarum
(τῶν Τρωϊκῶν).

Post sermonis poetici elegantiam, poetae doctrinam declarare nobis inprimis esse propositum, ab initio sumus professi. Cum itaque in libro altero ille excidii Troiani casus mira rerum varietate et iucunditate exponat, multaque, quae in Homero non occurrunt, commemoret; quandoquidem in inveniendis rebus aut in aliorum inventis sapienter adoptandis, variandis, ornandis, disponendis, eloquendis, vel maxime poetae ingenium cognoscitur; ut intelligatur, quaenam ille ab antiquioribus poetis iam ante exposita ad sui carminis naturam, rationem ac consilium, attemperaverit, non intempestivum fore arbitramur, si, qui ante Virgilium praeter Homerum res Troianas, excidii inprimis, de quo nunc potissimum agitur, exposuerint, quosque ex iis potissimum Virgilio ante oculos fuisse probabile sit, paullo accuratius indagemus; etsi in nonnullis nos doctioris disputationis tantum lineas ducere, in aliis nonnulla, quae copiosius iam ab aliis dicta sunt, summatim colligere non ignoremus.

Res igitur Troiani belli omnino post *Homerum*, primum auctorem*), longo tamen temporum intervallo, centum saltem annorum, nec nisi postquam vulgo circumferri coeperant Homeri carmina, fuerunt tractatae a *poetis cyclicis*, hoc est, ab iis poetis, qui, Homeri exemplo, non modo rerum bello Troiano gestarum, quae Iliadem sive antecesserunt sive sunt sequutae, verum, Proclo apud Photium teste, totius mythologiae a Coeli et Terrae inde nuptiis ad finem errorum Ulyssis, modo singula capita modo plurium capitum complexum, *carmine epico*, hoc est, ad Homerici carminis numeros, tractandique et eloquendi modum, composito, exposuerant, et ex quibus certa dispositione a nescio quo collectis et ordinatis syntagma epicum concinnatum, extitisse putatur. Accurate de iis, post Nicolaum Loensem in Epiphyll. II, 4. Salmas. in Solin. p. 597 et Casaub. ad Athen. VII, 4. Dodwell. de Cycl. p. 802, qui soli consuli merentur, egit Schwarzius Altdorf. in Diss. de poetis cyclicis. Adde Fabric. B. Gr. T. I p. 281. Sunt tamen admodum pauca in hoc argumento ad liquidum perducta.

Nam primo, quorum poetarum nomina et opera hoc *cyclo* comprehensa fuerint, res est partim obscura, partim controversa, etiam inter veteres; nec satis constanter traditur, quam late eius argumentum patuerit; modo enim intra belli Troiani fines ille substitisse, modo ad ipsam cosmogoniam evagatus esse narratur. Quo ipso constare puto, intra privatam nonnullo-

*) De his accuratius disputandi locus erit ad ipsum Homerum. Nunc reliqui intacta ea, quae ante Iliadem cum Scholiis Venetis a Villoisono editam mihi probabilia esse videbantur. Alia dies docuit, docebitque, ut fieri necesse est in iis, quae tantum probabiliter constitui nec, fide historica deficiente, ultra probabilitatem assurgere possunt. Servabo autem, ut ubique feci, et in posterum quoque faciam, nomen *Homeri*, laudaboque *carmina Homeri*; in re enim incerta suarum opinionum ludibria immiscere, nec modo interponere, sed tamquam pro exploratis substituere velle ea iis opinionibus, quae vulgo receptae sunt, in prudentem virum haud cadit. Hac eadem de caussa per omnes superiores annos suspiciones de Homericis carminibus pectoris tanquam claustris custoditas non nisi loco suo, et ad finem Observationum in Iliadem prodidi; forte nec hoc in animum admissurus, nisi expressa quodammodo earum confessio fuisset; neque enim tam magni ingenii res est in talia incidere, quam iudicii, videre, an satis explorata et certa ea sint, ut in medium proferri possint.

rum doctornm Grammaticorum opinionem totam hanc de cyclo epico praeceptionem substitisse in diversa abeuntium. Neque unquam tale corpus plurium poetarum aliter confectum, quam ut grammaticus aliquis eorum recensum seu indicem faceret, et singulari forte libello aut in opere grammatico ederet; nec facile omnes, quorum magnus fuit numerus, qui Genealogias deorum, Titanomachias, Gigantomachias, Argonautica, Thebaica, Heracleas, et sic porro, tum in rebus Iliacis, qui *Νόστους* scripserunt, tali indice enumerati fuerunt. *Arctinum Milesium*, *Eumelum*, *Leschen* et *Cypria carmina* eo comprehensa fuisse plerique tradunt; *Antimachum*, *Stesichorum*, alios inserunt alii, fide non satis explorata. Videntur porro plura in hac quaestione confundi: Alius est *Cyclus mythicus*, h. e. fabularum complexus inde a genealogiis deorum ad Troiae usque excidium deductus; alius *Cyclus Troianus*, h. e. fabularum ad bellum Troianum spectantium. Iam *ab his cyclis* dictos arbitror *poetas cyclicos* et *carmina cyclica*, quorum argumenta intra alterutrum mythorum complexum et orbem continerentur: non vero ut ipsi cyclum aliquem constituerent. Ex priore genere fuere Theogoniae, Cosmogoniae, Titanomachiae, qualis fuit seu Eumeli Corinthii sub Olympiadum initia, seu Arctini, Corinthii (non Milesii), Gigantomachiae, *Φορωνὶς*, *Δαναῒς*, Eoeae, Naupactica, *Ἡράκλεια*, Argonautica, *Θηβαῒς* (*κυκλικὴ* dicta), *τὰ ἔπη τὰ εἰς τὸν πόλεμον τῶν Ἐπιγόνων*, *Ἀλκμαιωνὶς*, *Μινυὰς*, *Αἰγίμιος*, *Οἰχαλίας ἅλωσις*, *Κήϋκος γάμος*, *Ἀμαζονικὰ*, *Θησηΐς*; ex altero autem Arctinus, Lesches, Stasinus Cyprius. Confusus cum his cyclis *cyclus epicus*, quem grammatici Alexandrini, Aristarchus et Aristophanes Byzantinus, constituerant, dilectu inter poetas epicos veteres facto, et principibus tamquam in canonem et in censum relatis; fuere illi Homerus, Hesiodus, Pisander, Panyasis, Antimachus (v. Quinctil. X, 1, 51 sqq. Proclus Chrestomath. et hinc Tzetza Proleg. in Hesiod. et in Lycophr.). Translatum est hoc nomen cycli epici etiam ad illa duo cyclicorum genera, quatenus res Troianae et mythi hexametris erant expositi. Tractum aliquando nomen ad duo carminum genera, quibus tamquam nota aliqua eo ipso inureretur: alterum, quoties poetae in argumento iam ab aliis tractato, in rebus notis ac tritis, *circa vilem patulumque* morarentur *orbem*

(Horat. Art. 132): alterum, cum, epici carminis naturae et artis ignari, narrationem a primis rei primordiis repetitam per singulas partes, tamquam scriptores pedestres, exponerent: quod v. c. Statius in Achilleide tentavit: ad hoc genus spectat Epigr. in Anthol. II, 40 p. 163 Steph. Nata hinc illa: apud Acronem in Horat. cyclicum poetam esse, qui variare res nesciat; et Isidor. VI, 17 ea carmina cyclica vocari, quae cuiusque materiae simplici forma facta sint. Hunc in modum diversarum rerum discrimine facto, licebit tandem aliquid certi et explorati de *poetis cyclicis* tradere.

Horum poetarum opera, quantum ex fragmentis, tum ex Quinti Smyrnaei imitatione, et ex argumentis Cypriorum Carminum et *Νόστων* apud Proclum, colligere licet, tota ad Homeri non tam artem quam sermonem potius ac colorem et epicam dictionem fuit composita. Nec tamen res intra poetices spatia substitit, sed liberius est evagata. Nam, cum pedestris orationis usus et cultus increbrescere inter Graecos coepisset, multique essent, qui antiquissimos mythos historiasque Graeciae, partim singularum urbium fabulis, religionibus ac sacris, festis ac ritibus, locorum etiam monumentis, templorumque donariis consecratas, partim ex priscis carminibus, quae supererant, collectas litteris mandarent; inter quos *Pherecydes Atheniensis*, et *Acusilaus Argivus*, *Hecataeus Milesius*, et post hos alii *Θεογονιῶν* auctores, genealogiis deorum ac cosmogoniis condendis inprimis inclaruerant; successerunt alii, qui Graecorum post mythicum tempus historias, eoque etiam bellum Troianum perscriberent, inter quos nescio an primo loco *Hellanicum Lesbium* ponam, cuius magnum opus *ἱστοριῶν* fuisse videtur, ad quod tamquam partes referenda erunt quae laudantur: *Φορωνὶς*, *Ἀτθὶς*, *Ἀτλαντὶς*, *Δευκαλιώνεια*, *Τρωϊκά*. (Fragmenta eius nunc collecta sunt a doctissimo viro, F. W. *Sturz*, quibus addo aliud satis memorabile de Achille a Scamandro oppresso in Schol. Ven. B ad Iliad. φ, 242.) In Troicis rebus fides eius inprimis fuit probata, ut etiam Dionysius Halic. lib. I. c. 46. 47. 48 in Troiae excidio Aeneaeque fuga narranda eum potissimum sequendum existimaret; et ex Clemente Alex. I Stromat. pag. 139 satis constat, cum Troiae captae epocham inter ceteros accurate definiisse. Laudantur eodem loco alii, sed nominibus tantum noti.

Celebrius nomen est *Dionysii Milesii*, qui Herodoto paullo antiquior circa Olymp. LXV vixisse traditur, κυκλογράφος Suidae et Tzetzae dictus, non tamquam cycli epici auctor, quod male traditur, sed propter opera, quae cyclum mythicum et historicum efficiebant, eaque in hunc modum ordinanda, ut scripserit Μυθικά, Ἀργοναυτικά, Τρωϊκῶν βιβλία γ', tum Κύκλον ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ζ', sequebantur τὰ Περσικὰ et tandem τὰ μετὰ Δαρεῖον; nisi duo haec unum idemque opus fuere; in quo ipso habemus historiae catholicae scriptorem antiquiorem illis, qui vulgo habentur *).

Etsi autem cum temporum decursu ab antiquis illis rebus mythicis ad seriorum temporum res et casus historiae procederent, tamen et sequiores scriptores ab antiquioribus Graecorum rebus orsi bellum fere Troianum, quoniam ab eo inde tempore civitates ac regna Graeciae sive ad certam formam fuerant descripta, sive futurarum opum prima initia ceperant, in principio operum suorum modo brevius modo copiosius repetebant; quod nec *Thucydides* facere recusavit. Et in hunc, puto, censum veniunt nonnulli scriptores, qui Troianas res perscripsisse dicuntur; quos in transcursu modo eas leviter attigisse existimandum est. Ita apud Dionys. Halic. I, 48 *Menecrates Xanthius* historiam ab Achillis funere auspicatus narratur, exordio quoque libri subiecto; quo tamen summatim tantum, cum ad Lyciae res (τὰ Λυκιακὰ) exponendas ille properaret, Troianas res perstrictas fuisse credere licet. Etiam *Callisthenes*, cum *Graecae Historiae* olim celebratae fuerunt, ab anno pacis Antalcidae Ol. XCVIII, 2 deductae, quando de Troia capta egisse memoratur (v. Schol. Euripid. Vet. apud Ursin. ad Virg. II Aen. 255 et interpolatus ab eo locus Iliad. β. post vs. 855. memoratus est a Strab. XII, p. 817.) primo saltem Graecarum Historiarum libro Troianas res summatim narrasse videtur; etsi, hoc ita factum, ut separatum aliquod opus particula illa haberi posset, suspicari possis ex Cicer. V ad Div. 12.

*) Cf. ad haec *Notas ad Apollodor.* p. 921 sq. 980 sq. Commentat. II *de fontibus historiar. Diodori* in *Commentation. Soc. R. Sc. Gott.* T. VII. Omni tamen hac opera me non nisi lineas duxisse iis, qui in haec accuratius inquirere vellent, obscurum esse non potuit.

Cum ab his scriptoribus, qui res vel universae Graeciae, vel singularum civitatum certique temporis exponerent, tamen Troianum bellum non plane praetermitteretur: fieri id multo magis debuit ab iis, qui Historiarum systemata conderent, ut res Troianas omninoque totum cyclum mythicum operibus suis intexerent aut praefigerent. Et hoc factum vides a *Diodoro Siculo* in libris quinque prioribus, qui extant, in quibus eum Dionysium maxime Milesium supra memoratum exscripsisse suspicor. cf. lib. III, 52, ubi v. Wessel. *). Idem ante eum ab *Anaximene Lampsaceno* factum, qui Alexandri tempore vixit et ab antiquissimis Graeciae rebus (ἀπὸ θεογονίας καὶ ἀπὸ τοῦ πρώτου γένους τῶν ἀνθρώπων) orsus (τὰς πρώτας ἱστορίας vel τὴν πρώτην τῶν Ἑλληνικῶν) historiam usque ad pugnam Mantineensem pertexuerat. vid. Diodor. XV, 89 et Voss. de Hist. Gr. I, 10, nec non in Pisandri opere infra laudando. Fuit quoque scriptor antiquus (συγγραφεὺς παλαιὸς πάνυ apud Dionys. Halic. I, 72, et I, 49 ἀρχαῖος καὶ λόγου ἄξιος) *Cephalo* Gergithius seu Gergethius (τὰ Γέργηθα urbs Aeolidis), qui Τρωϊκὰ scripserat: cf. Notae ad Apollod. p. 740: diversus ille, etsi obloquatur Leo Allatius de patria Homeri c. 1, a *Cephalione* vel *Cephalaeone*, cuius σύντομος ἱστορικὸς fuit *Musarum* nomine inscriptus, res a Nino ad Alexandrum narratione persequutus; lectus ille Photio c. 68, et in epitomen redactus a Sopatro: ibid. c. 161. add. Syncell. p. 167, et ib. not. Quid tamen facias Athenaeo IX, p. 393 E, ubi Hegesianax Alexandrinus ὁ τὰ Κεφαλίωνος ἐπιγραφόμενα Τρωϊκὰ συνθείς? Scilicet suspicari licet, veterem illum librum interiisse et in eius locum temere a nonnullis substitutum fuisse similem librum Hegesianactis. Fuerunt alia Τρωϊκὰ *Metrodori* Chii, qui Hippocratis magister fuit, laudata apud Athen. lib. IV exeunte, p. 184 A. Non mihi constat, ad quod tempus referendus sit *Theodorus* Iliensis, qui ἐν β' Τρωϊκῶν excitatur apud Suidam in Παλαίφατος Ἀβυ-

---

*) Cf. Commentationem paullo ante laudatam. Viam ad hanc mythicae cum vera historia conserendae rationem munierat Dionysius Milesius paullo ante memoratus; et ipse Hellanicus Lesbius, qui in libris supra laudatis mythicae narrationi historias subtexuisse videtur. cf. Dionys. Halic. I, 48 pr.

δηνός. Fabulosum *Syagri* nomen ex Aeliani V. H. XIV, 21 laudare nil attinet. *Servius ἐν τρίτῳ τῶν Τρωϊκῶν* excitatur in Schol. Ven. B. ad Iliad. φ, 242. Verum hi ad seriores relegandi esse videntur: de quibus postea memorabitur.

Aliquamdiu res *Troianae* communi aliquo inter scriptores consensu erant traditae, prout ab Homero et poetis cyclicis, *ex maiorum fama* ac narratione, *antiquo sermone*, hoc est, poetico, fuerant expositae. Sed cum coepissent esse, primum, qui *sigillatim* particulam aliquam ex toto illo cyclo mythico decerptam carmine tractarent, ornarent et delectationis caussa variarent, tum alii, inprimis *lyrici*, qui carmina sua suavibus episodiis distinguerent, ex eo tempore res Troianae quasi *materiae poeticae* loco habitae sunt, qua ingeniosi homines in quamcunque formam diffingenda uterentur, unumque id propositum haberent, ut cum probabilitate aliqua delectarent.

Ab historiae fide multo magis recessum est, cum *Tragici* poetae fabularum suarum ὑποθέσεις et argumenta ex cyclo illo peterent, et pro consilio suo tragoediaeque natura varie ea tractarent, ornarent, inflecterent, nova affingerent, et saepe in diversissimas partes traherent. Quae quidem res cum vel ex Sophocle et multo magis ex Euripide notissima sit, haerere in illa nolumus.

Iam historicis et tragicis successit novum hominum genus, quod omnia miscuit ac turbavit, *Interpretes poetarum* dico et *Grammaticos*, maxime ab Ptolemaeorum inde saeculo *), quorum alii Cyclos illos in epitomen redegerunt; qualem habemus adhuc *Apollodori Bibliothecam*, quam cycli epici compendium esse iam Salmas. ad Solin. p. 847 vidit **); alii separatim hanc vel illam particulam ex toto orbe exposuerunt. Ita *Lysimachus* Alexandrinus τὰ Θηβαϊκὰ et τοὺς Νόστους, de quibus inf. Excurs. V. *Euphorion* autem suis Chiliadibus (de quibus v. ad Ecl. VI, 72) suis locis res Troianas inseruerat; ut de Laodice: v. Pausan. X, 26 extr. et inf. Excurs. V. Similiter alii Grammatici τὰ τραγῳδούμενα scriptis peculiaribus explicuerant, quibus tragoediarum ar-

---

*) Cf. Prolus. *de saeculi Ptolemaeorum genio* in *Opusc.* T. I, p. 94. 98. 105.

**) Vid. *Notas ad Apollodor.* p. 936 sq.

gumenta ac fabulas exponebant, interdum et commentabantur: quo ex genere utinam superessent saltem Asclepiadae τῶν τραγῳδουμένων libri! verum iis aliisque multis amissis, nonnulla superesse videntur in *Hygini fabulis* ex veteribus tragoediis excerpta; nam maior operis, sed luxati, partim in epitomen, partim in excerpta, redacti, para ex orbe Graecorum mythico est consarcinata, ut inspicienti facile apparet; facto enim a genealogiis deorum initio per Cadmeas ac Thebanas fabulas ad Argonautica, Heracleam et Troica ex more procedit*).

Qui *post illos scriptores* iterum veteres mythos, adeoque etiam Troianum bellum, novis libellis repetebant, cum antiquissimos scriptores sequi, et tragicorum ac lyricorum ceterorumque poetarum commenta ac lusus sollerter ab illis discernere deberent, *omnia* inter se *miscuerunt*, totamque adeo veterum mythorum rationem turbarunt, ut in plerisque difficile sit perspicere, quid ac quantum veteris vel philosophiae vel religionis vel historiae vel prisci sermonis iis subesse credendum sit. Cuius corruptelae auctores habendi inprimis iidem sunt Grammatici, qui commentarios in veteres poetas scripserunt. Dum enim illi ad illustrandam aliquam fabulam, omnia, quae usquam legerant, nullo iudicio collegerunt, et ex uno loco in centum alios, modo additis nonnullis modo recisis, transtulerunt; perditis nunc antiquis scriptoribus, unde hauserant, ipsi ab eo inde tempore fabularum auctores, indocti pariter et levissimi, facti sunt**).

Etiam *Philosophorum*, *Sophistarum* ac *Rhetorum*, opera aliqua fuit in corrumpendis mythis et historiis antiquissimis; *illorum* quidem in theogoniis maxime aliisque deorum fabulis allegorice interpretandis***); ex quo semel Pythagoras, Heraclitus, et Xenophanes ad mythologiam, tamquam theologiae aliquod systema subtiliter conditum, offendissent; *horum* autem in heroum rebus et Troiano inprimis bello, dum declamationum argumenta inde caperent et laudem ex eo captarent vani homines, si haberent, quae contra res vetustissimae fidei probabiliter dici viderentur. Habemus adeo *Dionis* Chrys. oratiunculam de Troia

---

*) Vid. *Notas ad Apollod.* p. 945.

**) Vid. ibid. p. 929 sq.

***) Ibid. p. 932 sq.

nunquam capta, qua mireris nonnullos ad elevandam veteris historiae fidem, inprimis in rebus Troianis, uti. Ex eodem genere sunt *Philostrati* Heroica.

Ausi etiam ipsi *historici*, qui veterum scilicet historiarum fidem suis temporibus et solito rerum gerendarum mori ac consuetudini accommodare volebant, res Troianas in πραγματείας formam redigere, aut diversarum narrationum naturas eo consilio miscere, ut maior probabilitas novae narrationis exsisteret, v. c. ut Romani populi originibus a Troianis dnctis consulerent. *Demetrius* autem Scepsius, ὁ τὸν Τρωϊκὸν διάκοσμον ἐξηγησάμενος, ut Strabo XIII, p. 609, Grammaticus Crateti et Aristarcho aequalis, in Scepsiorum gratiam multa in rebus Troisnis aliter ac ceteri tradiderat. v. Strabo l. c. Librum XVI et XXIV laudari videas ap. Athen. IV, p. 173 F. 175 A.

Cum iam Graecia a Romsnis in servitutem redacta cum ceteris libertatis bonis etiam accuratae doctrinae habitum, tandem etiam sensum, amisisset, deperditis ism tum aut delitescentibus plerisque ex praeclaris illis antiquioribus poetis ac scriptoribus, ecce tibi provenerunt multi non poetae, sed *versificatores*, qui ex nonnullis, qui supererant, poetis cyclicis antiquis nova carmina conscriberent, aut etiam ex grammaticorum vel historicorum doctioribus libris breviores *epitomas* conficerent, censendas istas et diiudicandas fere non modo ex propria doctrina, sed etiam ex eorum, quos exscripserunt, fide ac iudicio. Ex priore genere poetam habemus non infimo loco hsbendum, *Quintum Calabrum*, in quo emaculando Laur. Rhodomannus, Ilfeldensis olim sub Mich. Neandro disciplinae aeternum decus, tale ingenii acumen exhibuit, ut ex summis recentiorum temporum criticis vix habeam, quos cum ipso comparandos putem. Sed Quintus ille haud dubie ante oculos habuit aliqnem aut plures ex veteribus poetis cyclicis, inprimis Leschen, ut mihi quidem visum est, comparatis cum eo fragmentis Leschae et iis, quae aliunde de parva Iliade cognoscere licuit*). Sunt in eo loca egregia et quae

---

*) Accurate hoc persequutus est *Tychsen* noster, V. C., in *Commentat. de Quinto Smyrnaeo* (1783), cuius novam receusionem parat. Perspectum nunc mihi est, in quinis prioribus libris *Arctini Aethiopidem* expressam esse, inde *Iliadem parvam*, usque ad librum XII. Tum li-

praestantiore quoque poeta non indigna sint. Alter est *Tryphiodorus*, cuius Ἰλίου ἅλωσιν habemus, sed multo indoctior et saepe ineptus homo, et cum eo *Coluthus*, in Ἑλένης ἁρπαγῇ· in utroque tamen facile melioris venae vestigia passim deprehendas, tanto gratiora illa et iucundiora, quo aridius et sterilius solum est, in quo flores illi enascuntur. Ex hoc genere infima iam aetate, infimo loco, fuit *Tzetza*, qui Antehomerica, Homerica et Posthomerica*), versibus scripsit scabris et ἀμέτροις· stolidae iactantiae homo, qui, non tam, quod Dodwellus augurabatur, veteres cyclicos, quam misellos potius Grammaticos et compilatores, qui eum antecesserant, exscripsit, nec sic tamen negligendus, quippe ex quo, in tanta meliorum scriptorum iactura, multa, quomodo a superioribus tradita fuerint, intelligi possint, modo quis satis idonea doctrina instructus sit.

Inter eos, qui in morem verae historiae rhetorica arte pedestri sermone bellum Troianum seriore aetate condiderunt, is qui *Dictyis Cretensis* nomen mentitus est, quem adhuc latinum habemus, non indoctus fuit homo, et qui, si non veteres passim cyclicos, interdum et tragicos poetas, tamen eos, a quibus isti fuerant exscripti, ante oculos videtur habuisse. Hunc Graeci fere recentiores exscripserunt, ut Ioannes Malelas, Cedrenus, Tzetza et Constantinus Manasses p. 44 sqq. in Synopsi historica a Meursio edita. Praeter illum tamen alium adhuc Troianarum rerum interpolatorem inter seriores Graecos extitisse necesse est sub *Sisyphi Coi* nomine; ex quo multa petiisse videtur Io. Malelas. Alium *Idomeneum*, (ita enim mentiti sunt nomina antiquorum heroum, nec de Idomeneo philosopho e Schola Epicuri cogitandum esse puto) qui ἐν πρώτῳ Τρωϊκῶν excitatur a Schol. Apollonii Arg. I, 916. de Electra Dardani, Eetionis et Harmoniae matre. Videtur ille Hellanicum esse sequutus, et eum forte auctorem habuit Nonnus Dionys. III, 115. 132. 274.

---

brum XIII et XIV esse argumentum τῆς Ἰλίου πέρσιδος *Arctini*. Per quae multo magis firmatur id, quod antea mihi persuaseram, plura antiquorum poetarum vestigia et loca in hoc carmine nobis esse servata, et illud esse *Cyclum Troicum ex antiquioribus istis poetis exscriptis concinnatum.*

*) Edita nunc illa sunt in lucem et docte illustrata a Fred. *Iacobs* 1793. quem cf. praef. p. XVII.

ubi similia narrantur. At *Daretis Phrygii* de excidio Troiano libellus haud dubie ineptum aliquem Sophistam habet auctorem et declamationis potius genus constituit, quo poetarum fabulas in historiae pragmaticae formam deflectere propositum est. Characteres heroum, quos intexuit, sunt ex μελετῶν genere, cuiusmodi passim alibi occurrunt. Ex Dictye repetiit *Isaac Porphyrogennet.* p. 304 sqq. in περὶ τῶν καταλειφθέντων ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου: quae sunt Posthomerica rhetorice exposita; edita in Allatii *Excerptis variis* (Ro. 1641, 8) p. 259. Eiusdem sunt characteres Graecorum et Romanorum, quos Rutgersius edidit Var. Lect. V, 20. Melioris notae est fragmentum τῶν Τρωϊκῶν ex Cod. XXIV *Bibliothecae Uffenbach.* P. II, p. 655—686, quod Antehomerica complectitur multaque habet quae cum Tzetza conveniunt.

Fuere etiam olim Τρωϊκὰ *Palaephato* tributa, sed iunioris Grammatici, eiusdem forte nominis, fetus. v. Suidas h. v. et Voss. H. Gr. III h. v. Ex iis depromtum esse videtur, quod Servium laudare video ad lib. III, 8 „quamvis Palaephatus tra-„dat, capto Ilio Aeneam post triennium navigasse." Idem de Anio rege et sacerdote egerat, v. eundem ad III, 80, scilicet secundum antiquiores, quos exscripserat. Ad eum Ioan. Malelae quoque locum refero Chronogr. p. 101. Troica *Abantis* apud Servium ad Aen. IX, 264 memorata video. Ex his ac similibus, qui veteres, quas narrabant, historias simul interpretabantur, fluxisse videntur absurda commenta, quibus contaminata est Troiani excidii Historia in *Malela*, *Cedreno*, forte et aliis Graeculis, qui ex telesmatica et astrologia multa intexere ausi sunt, v. c. de Palladio etc., alia autem allegorice exponere, ut ipsius *Tzetzae* allegoriae Homericae in bibliothecis servantur; quarum similia multa in Chiliadibus apposuit. Non eo usque audaciae sunt progressi, sed intra Dictyis fere et Daretis commenta substiterunt scriptores deterioris aevi latini, ut *Elinandus*, et qui eum excerpsit, *Vincentius Bellovacensis* Specul. Histor. lib. III, 62, item *Guido de Columna* in Historia Troiana circa 1287 scripta et 1477 edita; quae si quis non meminerit, unde ducta sint, non parum haereat, si tot inauditas res a scriptoribus superiorum saeculorum sub ipsa litterarum incunabula narrari videat.

Romanos poetas, antiquissimos quidem, nihil aliud fere egisse, quam ut Graeca latine converterent, ab his autem aetate proximos, et omnino praestantissimum quemque poetam, Graeca latine expressisse, Graeciae flores in viridaria Romana transtulisse, et omnino ex Graecis profecisse unice, ad eorumque exemplum poeticum aliquem sermonem, qui a pedestri oratione plane discrepat, conformasse, in confesso est. *Ennius*, qui Iliadis rivos in Annales suos traduxit, Tragoedias plures latine converterat: et sic Tragici ac Comici veteres fere omnes faciendum sibi putaverant. Sed de hoc nunc non agitur; verum Iliadem Homeri transtulerat *Cn. Mattius*, et *Cypria carmina* infra videbimus a *Naevio* latine facta, et, si alii inter Romanos memorantur, qui argumentum belli Troiani tractarunt, ut *Macer* Antehomerica, v. Ovid. II Am. 18, et Posthomerica, II ex Ponto 10, 13, item *Camerinus*, IV ex Ponto 16, 6, ubi v. not., ex Graecis fere eos sua effinxisse, exemplum eorum, qui superstites sunt, credere iubet. Verum de *Latinis Homeristis* docte nunc egit *Wernsdorf.* in *Poet. minor.* T. IV, p. 565. 568 sq. 579.

Munita iam et patefacta est via, ut accedere possimus ad id, cuius caussa totam hanc disputationem suscepimus, ut scilicet quaeramus, *quem potissimum ex veteribus poetis Virgilius in excidio Troiano enarrando sequutus sit.* Esse hunc inter eos, qui interierint, facile intelligitur, quandoquidem nec cyclicorum poetarum aliquis, nec eorum quisquam, qui proximi aetate fuere, omninoque qui ante Virgilium vixere, ad nostra tempora pervenit. Sedula tamen multarum rerum et eorum inprimis, qui, seriores quidem, veteres tamen exscripserunt, et Tabulae Iliacae a Fabretto vulgatae, in qua auctores adscripti sunt, una cum Polygnoti tabula apud Pausaniam, comparatione, nunc autem multo magis ex Procli Fragmento coniectare licet, *Virgilium potissimum Arctini* Ἰλίου πέρσιδα, *et cum hac Leschei Iliadem parvam expressisse*, multa tamen, ut infra in singulis videbimus, passim *ex Graecis tragoediis*, inprimis *Euripidis*, hausta intertexuisse, quod tot loca ex Hecuba et Troadibus traducta docent; ut omnino Euripidem plurimum videatur probasse Virgilius. Quod autem poetae animum inprimis ad tragoedias fructumque inde ad ornandum epicum carmen uberrimum petendum potuit convertere et adducere, hoc fuisse arbitror, quod

magna fabularum Graecarum pars ab Ennio, Accio, Livio Andronico, Naevio, Pacuvio, Varrone, forsan et aliis, latine erat conversa. Proficere ex his poeta non parum debuit non modo ad narrationis varietatem, verum multo magis ad orationis poeticae, cui elaborandae inprimis studebat, dignitatem et ornatum. Etsi enim diversissima sit tragicae epicaeque orationis indoles, tamen tragica illa oratio Virgilianae dictioni gravitatem illam, quam tantopere miramur, et maiestatem, interdum δεινότητα aliquam rhetoricam, eloquentiaeque modo copiam modo acumen, comparasse videtur. Quam proclive autem Virgilio fuerit, in bello et excidio Troiano, de quo nunc potissimum quaerimus, tractando et ornando Tragicorum inventis uti, ex eo apparebit, si tragoediarum huius argumenti copiam, inter Romanos saltem, ante oculos positam habeas. Ita Livius Andronicus *Achillem*, *Helenam*, *Laodamiam*, *Protesilaum* (nisi eadem cum Laodamia fuit fabula), *Aiacem*, — *Equum Troianum*, — *Odysseam*, *Aegisthum*, *Hermionem* in scenam produxerat. At Naevii fuere tragoediae *Iphigenia*, *Protesilaus*, *Telephus*, *Hector*, *Equus Troianus*, *Aegisthus*; Pacuvii *Chryses*, *Armorum iudicium*, *Teucer*, *Iliona*, *Anchises*, *Hermiona*, *Dulorestes*; Accii *Achilles*, *Telephus*, *Diomedes*, *Nyctegresia*, *Epinausimache*, *Myrmidones*, *Armorum iudicium*, *Eurysaces*, *Neoptolemus*, *Philoctetes*, — *Troades*, *Andromache*, *Astyanax*, *Hecuba*, *Iliona*, *Deiphobus*, — *Clytaemnestra*, *Aegisthus*, *Agamemnonidae*, *Aeneadae*, *Antenoridae*; Ennii *Iphigenia*, *Achilles*, *Telephus*, *Phoenix*, *Aiax*, — *Hectoris Lytra*, — *Andromache*, *Hecuba*, *Alexander*, — *Dulorestes*, *Eumenides* (quae Ennio vulgo tribuitur, *Iliona*, Pacuvii fuisse videtur); Varronis tandem *Cycnus*, *Aiax*, *Armorum iudicium*, *Eumenides*. Harum partim fragmenta, aliarum nomina tantum ad nos pervenerunt; sic Atilii *Electra*, L. Pomponii Secundi *Armorum iudicium*. Et quot non cum ipsis nominibus intercidisse putabimus! Quae igitur poeta in sua narratione a vulgari ratione habet recedentia, aut in quibus auctorem, qui ei praeiverit, desideres; ea *ex tragicis suis* in epos suum traduxisse nobis videtur; in vulgari autem narratione *Arctini* Ἰλίου πέρσιδα s. πέρσιν tum *Iliadem parvam* diximus ipsi potissimum fuisse propositam; de quibus nunc paucis est exponendum.

Ilias parva, Ἰλιὰς μικρά, non tam totum bellum Troianum, quod tradunt, quam res Iliacas post Homericam Iliadem comprehendere debuit, si ea reputes, quae, tamquam eius argumentum, Aristot. de Poet. c. 23 memorat, plus quam octo tragoediis sufficere, cum Iliadis Homericae argumentum tantum unam, ad summum duas, suppeditet. Nam Ὅπλων κρίσις, Φιλοκτήτης, Νεοπτόλεμος, Εὐρύπυλος, Πτωχεία, Λάκαιναι, Ἰλίου πέρσις, καὶ Ἀπόπλους, καὶ Σίνων καὶ Τρῳάδες, haec omnia, inquam, ad res post Hectoris atque post ipsius Achillis caedem gestas spectant. Dici vix potest, quantopere viri docti, inprimis Salmas. ad Solin. p. 800 sq., in iis turbent, quae super hoc disputant. Ad Ὅπλων κρίσιν pertinuerunt versus a Schol. Aristoph. laudati ad Equ. 1053, forte et is qui in Schol. Pindari servatus ad Nem. 6, 85 de Achillis hasta: ἀμφὶ δὲ πόρκης χρύσεος ἀστράπτει, καὶ ἐπ' αὐτῷ δίκροος αἰχμή (ita lego, pro corrupto ἐπ' αὐτὸ δίκροος διή.) versus effictus est ad Iliad. ζ, 320. θ, 895. In eadem carminis parte locus fuit de Aiace: Eustath. ad β, 557. p. 285. extr. ex Porphyrio: καὶ ὅτι ὁ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα γράψας ἱστορεῖ, μηδὲ καυθῆναι συνήθως τὸν Αἴαντα, τεθῆναι δὲ οὕτως ἐν σορῷ, διὰ τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως. Ex particula Ἰλίου πέρσις versus excerptus esse videtur, Scholiastae veteri Euripidis ad Hecub. 914 (Scholion in nostris editis non extat, ne in recentissimis quidem; sed ex schedis Fulvii Ursini laudatur ap. Scalig. de Emend. Temp. lib. V, p. 378 ed. Genev. 1629; nam in edit. pr. 1598 nondum reperitur) et Tzetzae ad Lycophr. v. 344 laudatus: Νὺξ μὲν ἔην μέσση, λαμπρὴ δ' ἐπέτελλε σελήνη, qui et in Tzetzae Μεθομηρικοῖς repetitus est apud Dodwell. de Cyclis p. 803. nunc v. 720. 773 ed. Iacobs. cf. Exc. VIII ad Aen. II, 250. et ad lib. III, 8. Exc. II. Ex Ἀπόπλου carmine puto esse undecim illos versus de Aenea cum Andromache abducto a Neoptolemo ap. Tzetz. ad Lycophr. 1263. cf. eund. ad 1232, ubi additur, eum post Neoptolemi apud Delphos caedem liberatum fuisse. De Sinone inf. dicetur Exc. IV, de Coroebo a Lesche tradita Exc. X memorabuntur. Palladium furto Diomedis et Ulyssis ablatum idem exposuerat, ut ex Hesych. in Διομήδειος ἀνάγκη constat: quomodo autem ab eo res narrata fuerit, intelligi forte poterit ex Zenob. III, 8; est enim huius narratio simplicissima. Voces et ῥήσεις aliae nonnullae videri possunt apud Barnes. Homer. Tom. II Fragm. p. 108. Iam post ista scri-

pta in manus venit fragmentum Procli, quod Ἰλιάδος μικρᾶς δ' Λέσχεω argumentum servavit *): ex hoc intelligitur, poetam exorsum esse narrationem statim ab armorum iudicio, et produxisse usque ad equum in urbem receptum et Troianorum ex commessatione somnum. Habitus et huius parvae Iliadis auctor olim a nonnullis Homerus, ut ex auctore de vita Homeri, qui vulgo Herodotus fertur, patet, c. 16, ubi et primi duo versus occurrunt. Διατρίβων δὲ παρὰ τῷ Θεστορίδῃ ποιεῖ Ἰλιάδα τὴν ἐλάσσω (ita hic appellatur, nec audiendus Salmas. Polyh. p. 598 sq., qui Cypria carmina et Ἰλιάδα ἐλάττω unum esse nullo argumento contendit), ἧς ἡ ἀρχή: Ἴλιον ἀείδω καὶ Δαρδανίην ἐΰπωλον, Ἧς πέρι πολλὰ πάθον Δαναοὶ θεράποντες Ἄρηος. Fabricius, qui l. l. hoc idem repetiit, tamen mox initium poematis Leschei narrat, quod Horatius perstrinxerit v. 136 *Fortunam Priami cantabo et nobile bellum*, Ἀείσω Πριάμοιο τύχην πόλεμόν τε κλεεννόν. Sed is versus a Salmasio confictus et pro parvae Iliadis Lescheae primo versu venditus est l. c. p. 601 A, scilicet is Iliadem ἐλάσσω diversam ab Iliade parva, et eandem cum Cypriis carminibus esse volebat. Sine auctoris nomine eam laudant Clemens Alex. et Vet. Schol. Euripidis ap. Fabric. B. Gr. T. I, p. 279. 280, et Pausan. III extr. et X, 26. At communior sententia ad Leschen eam retulit. vid. Fabric. ibid. p. 180, etsi Ryck. p. 444, qui p. 446 contra eam sententiam disputat, sed cupide magis quam graviter ac vere. *Lesches hic s. Lescheus*, Λέσχεως, Aeschyleni s. Aeschyli f. Lesbius, Pyrrha civitate oriundus, ab Euseb. Hieron. ad Olymp. XXXIII memoratur: *Lesches Lesbius, qui fecit parvam Iliadem*, ut inter antiquissimos adeo habendus sit. Eundem in multis expressit auctor Tabulae Iliacae, olim in palatio gentis *de Spagna*, nunc in Capitolio servatae, quam a Fabretto vulgatam ad calcem *Syntagm. de Columna Traiani* videre licet p. 315. nuncque in Museo Capitol. Tom. IV. t. 68. Adscriptum quoque in illa est:

---

*) In *Biblioth. d. alt. Litt. u. Kunst*, Tom. I. p. 35. Haberet nunc vir doctus opportunitatem conficiendae collectionis Fragmentorum Poetarum Cyclicorum, praemissa Procli expositione singulorum carminum; et subiecta comparatione eorum, quae passim in Tragicis aliisque poetis aut simili aut alio modo sunt pertractata. Expedita quoque inde erit illustratio carminis, quod sub Quinti nomine habetur.

Ἰλιὰς μικρὰ λεγομένη κατὰ Λέσχην Πυῤῥαῖον. Etiam Quintum Smyrnaeum Leschis vestigiis institisse nuper docuit is, quem supra laudavi, *Tychsen* noster in *Commentat.* p. 28 sq.

Iam *Cypria carmina*, modo memorata, τὰ Κύπρια ἔπη, vel τὰ Κύπρια, apud Aristot. de Poet. c. 23 videas una cum parva Iliade laudata, quo ipso manifestum fit, diversa ea carmina fuisse; uti ex Paus. X, 26 saltem hoc patet, ab Leschei Ἰλίου πέρσει diversum opus fuisse. Videntur ea comprehendisse anteriora Iliadis. Certe ab Herod. II, 117 super Helenae raptu laudantur; duodecim versus de Helena e Nemesi nata ap. Athen. VIII, p. 334 C. et versus ex libro XI ab Athen. XV, p. 682 E. F. exscriptos ad iudicium Paridis pertinuisse, facile aliquis suspicetur: tum vero pro ἐν τῷ ια haud dubie scriptum fuit ἐν τῷ α. Aliquot versus ap. Schol. Iliad. α, 5 recitantur, qui non longe a principio libri locum habuisse videntur; emendati a doctiss. Wassenberg. p. 134, duo versus de Menelao ad Nestorem devertente sunt apud Suidam in οἶνος, quos sine carminis nomine legimus apud Athenaeum lib. II. pr. et, quod triduo Paris Sparta Troiam redierit, ex Cypriis carminibus docet Eustath. p. 663 A. Interspersa quoque erat narratio de Dioscuris Leucippidas abducentibus et pugna cum Apharetidis, ut discere licet e Schol. Pind. Nem. 10, 114 (quo spectat locus Paus. III, 16 pr.), et de Thetidis nuptiis, ut in Schol. Iliad. π, 140 habetur. De Palamede fabulas ex hoc fonte fluxisse intelligo e Paus. X, 31, p. 874, qui scriptor Neoptolemi quoque nomen et Aeneae coniugem Eurydicen inde illustrat c. 26. In iisdem fabula de Anii filiabus erat narrata, teste Tzetza ad Lycophr. v. 570: atqui et ea in belli Troiani initia incidebat; ut adeo manifestum sit, Cypriorum Carminum argumentum vix aliquid habere, quod in Virgilianum carmen transferri potuerit. Posthaec cum communicata mecum essent, mox vulgata, a doctissimo *Tho. Chr. Tychsen* Excerpta Procli e cod. Escorialensi Iliadis descripta, (in *Biblioth. ant. litt. et art.* Vol. I.) *) confirmata sunt et illa, et multo magis constitit, *Cyprium* carmen (τὰ Κύπρια) XI libris constitisse; initio ducto a Pelei et Thetidis nuptiis et orta inde dearum

*) Repetitum nuper inde est hoc fragmentum a Tyrwhitt ad Aristot. de Poetica pag. 186. at mireris argumentum Iliadis parvae ibid. pag. 189 non memorari.

de pulcritudinis principatu contentione, narrationem fuisse deductam usque ad Palamedis mortem, et ad Iovis consilium, ut subveniret Troianis, dum abstraheretur Achilles a societate belli per seminata inter eum et Atriden dissidia; catalogo sociorum Priami subiecto. Auctor varie a variis est traditus. Fuere olim qui Homerum proderent; et eum filiae suae Carmina Cypria dotis loco dedisse, fabula est apud Aelianum e Pindaro, puta grammatico aliquo: sed diversa in Cypriis et dissona ab iis, quae Homerus de Helenae raptu tradiderat, occurrere, iam Herodot. II, 117 monuit. Alii alium ediderunt auctorem. v. Athen. VIII, p. 334. XV, p. 682., Proclus ap. Phot. Cod. 239, Salmas. ad Solin. p. 599 (qui eum suspicabatur esse, qui *gemino* bellum Troianum *orditur ab ovo*), et, qui adversus eum disputat, Ryck. de pr. Ital. init. p. 446, Fabrett. ad Tab. Iliac. p. 374, Hemsterh. ad Polluc. X, 85, Perizon. ad Aelian. V. H. IX, 15, et quos laudat Interpres Herodoti doctiss. ad l. c. Sed *Stasinum Cyprium* fuisse auctorem, probabilior et communior est sententia. Nomen hoc etiam Scholiis Iliad. α, 5 reddendum. add. Tzetz. Chil. XIII, 639 sq. Ab huius poetae patria *Cypro* nomen carminum ductum esse, in aperto est. Latine Cypria carmina reddiderat Naevius, cuius *Cypria Ilias* laudatur Carisio (v. de ea Wernsdorf. *Poet. min.* Tom. IV. p. 572); quo ipso probabile fit, eam Virgilio saltem lectam fuisse. Ex eadem forte sunt, quae Serv. ad Aen. I, 273. III, 10 recitat *).

*) Posteriore quidem loco verba haec sunt: „*Littora tum patriae lacrimans. Amat poeta ea, quae legit* (h. e. aliunde mutuatur) *immutata aliqua parte, vel personis, ipsis tamen verbis, proferre. Naevius enim inducit uxores Aeneae et Anchisae cum lacrimis Ilium relinquentes his verbis*: Amborum uxores noctu Troiade exibant, — capitibus opertis, flentes ambae, abeuntes — multis cum lacrimis. *Hoc iste* (Virgilius) *Aeneam eodem in tempore eiusdem rei caussa inducit fecisse, cum dixit*: Littora tum patriae lacrimans portusque relinquo. (Aen. III, 10.)" Haec sunt Servii verba. Naevii *Cypriam Iliadem* fuisse, expressa est auctoritas Charisii Instit. Grammat. lib. I, p. 118. „Naevius Cypriae Iliados lib. I. *Collum marmoreum torquis gemmata coronat.*" Et Priscianus lib. X. p. 881. Putsch. „Naevius in Iliade II. *Fecundo penetrat penitus thalamoque potitur.*" Non itaque caussam idoneam video, cur accedam Vossio et Scriverio, quorum ille de Analog. III, 35. putat Laevii, hic autem in Baudii Amoribus p. 416 putat Ninnii fuisse Iliadem;

Sed *excidium Troiae*, de quo nobis nunc, inter ceteras Troianas res, potissimum quaeritur, quam diversis modis tractatum olim esse debuerit, vel inde colligas, quod carmina tam multa ab antiquis memorantur Ἰλίου πέρσις, h. e. *Ilii vastatio* vel *excidium*, inscripta. In libris fere ἐν Ἰλίου περσίδι inflectitur; quod praeter rationem fieri Scaliger ad Euseb. Chron. p. 72 a, Maussacus ad Harpocrat. in voc. καθελὼν, et Salmas. ad Solin. p. 800 monuerent; nam ἐν Ἰλίου πέρσει esse dicendum. (Nec Ἰλιόπερσις recte a nonnullis scribi videtur; nam flecti deberet Ἰλιοπερσία.) Fallit tamen in hoc ratio grammatica; nam cum tot locorum, etiam Pausaniae, tum Procli, auctoritas firmat vulgatam illam scripturam, modo refingas πέρσιδι, non περσίδι. Nobilissima inter ceteras *Stesichori* Ἰλίου πέρσις saepius veteribus laudatur, v. c. Pausan. X, 26 pr. (ubi inter captivas Troianas Clymene. Κλυμένην μὲν οὖν Στησίχορος ἐν Ἰλίου πέρσιδι κατηρίθμηκεν ἐν τοῖς αἰχμαλώτοις. ὡσαύτως δὲ καὶ Ἀριστομάχην ἐποίησεν Ἔννος θυγατέρα μὲν Πριάμου. Leg. ἐποίησαν ἐν Νόστοις.) item c. 27, p. 865 Hecubam in Lyciam ab Apolline fuisse abductam. Alia collegit Suchfort noster in docta diss. *de Stesichori fragm.* p. 32 sqq. Ab eodem Pausania p. 864 de Medusa, una e Priami filiabus, Apollodoro quoque memorata III, 12, 5 f., in verbis: κατὰ τὴν Ἱμεραίου ᾠδὴν hoc idem carmen designatur, quod lyricum fuisse videtur, sub *Himeraei* nomine; erat autem Stesichori patria Himera Siciliae; adeoque male inde novum auctorem nonnulli effinxerunt. Etiam in Iliaca Tabula inter auctores, e quibus artifex Iliedem supplevit, Ἰλίου πέρσις κατὰ Στησίχορον legitur. Fuit hoc carmen lyricum: quale fuit aliud Bacchylidis: vaticinium de excidio Troiae: quod expressisse videtur Horat. I Carm. 15. Quod in

---

at illi *putant* sine auctoritate, nil probant Laevii fuisse ἐρωτοπαίγνιον, e quo Iambi dimetri, et poema Io, e quo Scazontes laudantur, probabile forte fit ex dictis a Scriverio; Laevium hexametros scripsisse, nemo docet. Naevii contra fuit carmen de bello Punico: cur non idem Iliadem Cypriam scribere potuerit, quam expressis verbis memorant duo grammatici, equidem non assequor. Si Ennius eam sibi laudem vindicat, se primum versus heroicos scripsisse, alium sensum nec habet, nec habere potest, quam eum primum severius ad certas leges hexametros composuisse. Simili modo de se praedicant Lucretius, Horatius, Virgilius, Ovidius, Manilius.

eadem Tabula iis verbis subiicitur: Τρωϊκὸς, non eius carminis nomen habendum erat; sed subintelligitur κύκλος Τρωϊκὸς, complectens ea, quae sequuntur: adscribitur enim paullo post: Ἰλιὰς κατὰ Ὅμηρον. *Αἰθιοπὶς κατὰ Ἀρκτῖνον τὸν Μιλήσιον. Ἰλιὰς ἡ μικρὰ λεγομένη κατὰ Λέσχην Πυῤῥαῖον.* Alia Ἰλίου πέρσις, a Stesichori carmine diversa, a Pausania X, 25. 26 memoratur, et quidem Leschei nomine; iam cum apud Aristot. Poet. c. 23 (ut paullo ante vidimus) Ἰλίου πέρσις inter partes Iliadis parvae memoretur, dubitari vix potest, hanc a Pausania laudatam Ἰλίου πέρσιν Leschei nullam aliam fuisse quam partem Iliadis parvae eo nomine inscriptam. Memorat ex ea Pausanias Megetem vulneratum ab Admeto Argivo in pugna nocturna (sc. quae capta Troia facta est), et Lycomedem Creontis f. ab Agenore; Aethram a filiis agnitam; Astyanactem de turri deiectum; Aeneae uxorem Eurydicen; Astynoum a Neoptolemo interfectum; Helicaonem in eadem νυκτομαχίᾳ vulneratum; Eioneum caesum a Neoptolemo, Admetum a Philoctete; Coroebum a Diomede; Priamum ab ara abstractum et ante fores caesum a Neoptolemo; Axionem, Priami f., ab Eurypylo, Agenorem a Neoptolemo. Quod si idem Pausanias Leschei Iliadem parvam seorsum memorat, ut c. 26 pr. p. 862, seiunctam hanc partem carminis a reliquo corpore eum habuisse apparet.

Apud Euseb. Hieronymi MCCLIV *Arctino Milesio*, praeter *Aethiopidem*, de qua v. Excurs. XIX ad I, 489, tribuitur *Ilii vastatio* (Ἰλίου πέρσις). Cum nemo alius huius carminis meminerit, interpolati Hieronymi levis auctoritas esse possit: nam sive ex margine, quo quis similis carminis erat recordatus, sive ex interpretatione Aethiopidis, irrepsisse videri potest. Enimvero omnem dubitationem tollit Procli fragmentum e bibliotheca Scorialensi, in quo argumentum Ἰλίου πέρσιδος β' Ἀρκτίνου breviter exponitur. Complexum illud erat libris II novissima Troiae, inde ab equo Troiano ab Achivis relicto, et substitit sub reditum Achivorum. Conveniunt pleraque cum Virgiliana narratione; ita ut statuere liceat, eam ad Arctini Ἰλίου πέρσιδα maxime esse adumbratam. Ex ea etiam illa, quae ex Arctino Dionys. Halic. lib. I, c. 68. 69, de Palladio narrantur, in hoc carmine locum suum bene habere potuere. Suboritur inter haec suspicio, non aliam forte fuisse Ἰλίου πέρσιν Pausaniae sub Leschei nomine laudatam, quam

hanc ipsam Arctini nomine apud Proclum inscriptam: nam continuatur in ea narratio Iliadis parvae usque ad Equi in urbem deductionem perductae; et in Tabula Iliaca solius Leschei nomen est appositum, cum tamen *'Ιλίου πέρσις* expressa esse videatur.

Sacadae, non, ut vulgo legitur, *Acati*, Argivi, *'Ιλίου πέρσιν* ex Athenaeo XIII, p. 610 C. (cf. Maussac. ad Harpocrat. in *καθελὼν*) laudarunt iam alii, etiam Ursinus ad Virgil. Carmen illud lyricum fuisse credo: nam fuit ille musicus. Primus *τὸ πυθικὸν αὔλημα ηὔλησε* Delphis: Paus. II, 22, quod factum primis statim Pythiis Ol. XLVIII, 3 et alteris Ol. L, 3: v. Paus. X, 7, p. 814. Statua eius ingentibus cum tibiis in Helicone stabat: Paus. IX, 30, p. 768. Excidium Ilii non minus persequuti videntur, qui *τὰ Τρωϊκὰ* condidisse narrantur, inter quos *Syagrus*, vix dixeris, qua fide, omnium primus iam ante Homerum argumentum hoc tractasse ferebatur, sec. Aelian. V. H. XIV, 21; de reliquis *Τρωϊκῶν* auctoribus supra dictum est.

Fuere et Tragoediae Troiae excidium titulo praeferentes: uti Iophontis *'Ιλίου πέρσις* apud Suid. h. v. ex certa virorum doctorum emendatione. Neque Nicomachi *Πέρσις ἢ Πολυξένη* alio trahenda esse videtur, ut nec Phormios *'Ιλίου πόρθησις*; at Timothei *πέρσαι ἢ Ναύπλιος* leg. *πυρσοὶ* vel *πυρσά*. Sophoclis autem *'Ιλίου ἅλωσις* prorsus commentitia est; prava erat verborum interpretatio apud Strab. XIII, p. 608: *Σοφοκλῆς γοῦν ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ 'Ιλίου παρδαλέαν φησὶ πρὸ τῆς θύρας τοῦ 'Αντήνορος προτεθῆναι σύμβολον τοῦ ἀπόρθητον ἐαθῆναι τὴν οἰκίαν.* Nam memorat ille rem, quae inter expugnationem Ilii evenisse narratur. Meliora iam allata sunt in Excursu de Antenore sup. Exc. VII.* ad lib. I. non iungenda esse *Σοφοκλῆς ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ 'Ιλίου*, sed *Σοφοκλῆς φησι*, tum cum Ilium caperetur, Antenoris foribus pellem affixam fuisse. Res ipsa etiam apud Pausan. X, 27 in Polygnoti tabula occurrit. Exposita ea esse potuit in fabula Sophoclea *'Αντηνορίδαι*, passim a veteribus laudata, quae ad eam narrationem instituta fuisse videtur, quam Dictys exposuit lib. V extr., cum Antenori regnum Troianum ex pacto cum Graecis relictum ab Aenea frustra tentatur.

Sed iam dudum possum videri si non inani, aliena tamen a poeta, opera defunctus esse, siquidem luculentissimo Macrobii Sat. V, 2 loco satis iam expositum est, quem Virgilius in hoc libro sibi

propositum habuerit: „vel quod eversionem Troiae cum Sinone „suo et equo ligneo ceterisque omnibus, quae librum secundum „faciunt, a *Pisandro* paene ad verbum transscripserit? qui inter „Graecos poetas eminet opere, quod, a nuptiis Iovis et Iunonis „incipiens, universas historias, quae mediis omnibus saeculis usque ad aetatem ipsius Pisandri contigerunt, in unam seriem coactas redegerit et unum ex diversis hiatibus (h. e. intervallis; noli „tentare, *tractibus*) temporum corpus effecerit. In quo opere „inter historias ceteras interitus quoque Troiae in hunc modum re„latus est. Quae fideliter Maro interpretando fabricatus est sibi „Iliacae urbis ruinam. Sed et haec et talia (nempe omnino quod „Virgilius Graecos poetas imitatus sit) ut pueris decantata prae„tereo." Praeclara narratio, et in qua vellem acquiescere posse. Sed dispiciamus eam accuratius, et primum quidem videamus, quisnam ille *Pisander*, et quale hoc eius opus fuerit.

Nomen illud per duo maxime inclaruit poetas. Alter fuit serior, τῶν Ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν auctor, de quo postea dicam; alter antiquus poeta Pisander, qui circa XXXIII Olymp. vixit, quamquam alii Hesiodo antiquiorem et Eumolpo aequalem tradiderunt, Camiro Rhodi oriundus, *Heracleae* libb. II auctor, h. e. carminis de rebus ab Hercule gestis, cuius non infrequens inter Grammaticos mentio. Diserte de eo agit Suidas. cf. Kuster. ad e. l. Meurs. in Rhodo II, 11. Staver. et Muncker. ad Hygin. Astron. 24. Burmann. Sec. ad Vales. Emend. IV, 14, qui Pisandri nomen praeclare adversus substitutum Terpandri tuetur, et Koppiers Obss. p. 110. Tertium quidem aliquem Pisandrum poetam facit Vales. ad Hesych. in Νοῦς οὐ παρὰ Κενταύροις, et cum eo alii. Sed in Schol. Aristoph. Avib. 1555 κωμῳδούμενος aliquis Pisander memoratur, cuius saepe apud Schol. mentio fit, qui etiam Platonis comoediam eo nomine insignitam laudat. Adde Suidam in Εἴ τι Πεισάνδρου. Etiam *Pisandrum Physicum* Fulgentius excitat Mytholog. I, 14; verum Grammaticus ille in scriptorum nominibus omnino est contaminatissimus. Sed *antiquior* ille *Pisander* inter principes poetas epicos post Homerum, Hesiodum, Panyasin et Antimachum fuit habitus, et a Grammaticis Alexandrinis in canonem et cyclum epicum relatus: v. sup. p. 354; adde fragm. Censorini c. 9 et idem διασημότατος ποιητὴς apud Stephan. in Καμειρεύς; Quinctilianus vero X, 1, 56: *Quid? Herculis acta*

non bene Pisander? Habemus quoque in eius laudem Epigramma inter Theocritea XX. Etiam Strabo XIV, pag. 655 D. inter celebres Rhodios, καὶ Πείσανδρος δὲ ὁ τὴν Ἡράκλειαν γράψας, Ῥόδιος. Idem lib. XV, p. 688 C., ubi de Bacchi et Herculis in Indiam expeditionibus agit, dum refellit fabulam, haec subiicit: „quod Hercules leonis spoliis amictus, et clavam gestans exhibetur, Troianarum rerum memoria posterius est, πλάσμα τῶν τὴν Ἡράκλειαν ποιησάντων, εἴτε Πείσανδρος ἦν, εἴτ' ἄλλος τις." Quod non ita accipiendum, quasi fuerint, qui pro re incerta haberent, an Pisander Heracleae auctor esset; etsi Pisino Lindio Pisandrum sublegisse Heracleam fama olim fuit, ut ex Clemente Alex. intelligitur Strom. VI, p. 266 f. loco, quo de scriptorum plagiis agit; verum, quia plura carmina hoc nomine insignita fuere, e quibus unum aliquod exuvias leoninas et clavam primum inter reliqua Herculi tribuerat. Fuit enim et alia Ἡράκλεια, quae *Panyasin* Halicarnass. auctorem habuit, quam Eratosth. in Catasterism. c. 11 laudat: cf. Schol. Pind. P. 3, 177 et adi Muncker. ad Antonin. Met. c. 20 pr. *Creophyli* Οἰχαλίας ἅλωσιν in ea fuisse exscriptam, Clemens Alex. Strom. VI, p. 266 f. prodere videtur. Sed ad hanc alteram Strabonis dubitatio spectare vix potuit, ut nec ad alteram *Nymphios* Heracleotae, aliquoties in Schol. Apollonii laudatam.

Hactenus de antiquiore. Videamus de *altero;* qui Alexandro Mammaeae imperante floruit, Nestoris Larandensis f., Laranda Lycaoniae et ipse oriundus; Habuit adeo patrem rei poeticae studio non minus clarum Severi Imp. tempore; cf. de eo Niclasius ad *Geopon. Prolegom.* pag. LXII. Fuit huius Nestoris Ἰλιὰς λειπογράμματος, egregii scilicet acuminis opus! facit quoque eius mentionem Menander rhetor apud Ald. in Rhet. ant. Filii autem, *Pisandri*, opus fuit, quod Ἡραϊκῶν θεογαμιῶν titulo Suidas, Ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν Zosimus Hist. V, 29 laudant. Praetuleram aliquando cum Fabricio B. G. Tom. VI, p. 606 prius nomen, tamquam ab Ἥρα ductum, quod apud Macrobium Pisander „a nuptiis Iovis et Iunonis incipiens" universas historias persequutus esse narratur; Verum, deserui eas partes, meliora edoctus cum a Ruhnkenio privatis litteris, tum ipso litterarum profectu. Recte quidem sequutus eram hoc, quod Iunonis nuptiae argumentum fuere in priscis fabulis decantatissimum: v. viros doctos ad Hesych. in Ἱερὸς γάμος, et loca laudata in Hemsterhuisiana nota

apud Valckenarium ad Adoniaz. p. 366. 367, et nuper Wernsdorf. Tom. IV Poet. min. p. 462. Fuit quoque inter Epicharmi tragoedias Ἥρας γάμος, alia Alcaei Athen. ἱερὸς γάμος. Origines fabula e Creta duxisse videtur; ubi quoque alia vestigia extabant: cf. Diod. V, 72 l. 96; et manavit forte ex illis fabulis locus Iliad. ξ, 295 sq. Profectum est ex iisdem, quod in Schol. Ven. Iliad. A, 609 occurrit: Iovis et Iunonis amores clam per CCC annos exercitos fuisse. Fabulam quoque respici puta in Theocriteo XV, 64. *omnia norunt mulieres*, καὶ ὡς Ζεὺς ἠγάγεθ' Ἥραν. Verum inaudita forma esset Ἡρωϊκὸς, et ab Ἥρα formari deberet Ἡραῖος; tum, si de Iunonis nuptiis carmen egisset, ineptum fuisset in altero voc. Θεογαμιῶν latena nomen θεός; nam ex Iunonis nomine satis intelligitur, *deae* nuptias celebrari. Corruptos quoque esse in hac voce Suidae codices, inde colligas, quod Eudocia, quae Suidam exscripsit, p. 351 ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν legerat. Quid igitur, inquis, poeta in hoc carmine tractavit? nempe ἡρωϊκὰς θεογαμίας, id est, *deorum dearumque nuptias cum heroibus aut heroinis*, seu cum mortalibus viris seu feminis, adeoque etiam *de heroibus* ex istis congressibus *prognatis*: Hesiodi, seu quisquis poeta ille fuit, exemplo, qui in extrema parte *theogoniae* et in *heroogonia*, cuius partem superstitem habemus, idem argumentum versaverat. Fuere quoque τὰ θεογάμια, festum et ludi: Pollux I, 1, 37 Κόρης τὰ παρὰ Σικελιώταις Θεογάμια καὶ Ἀνθεστήρια. Eadem in numis Nysaeensium in Caria (v. Spanhem. Epist. ad Morell. II et ap. Eckhel Doctr. num. Vol. II psg. 586. 589.) in honorem Plutonis et Proserpinae; et in Bacchi et Ariadnes, ut suspicor, honorem in numis Coryci Ciliciae occurrunt: v. Eckhel Vol. III p. 53. Eadem *Eugamia*, in numo Aegyptio Vespasiani, prodito a Pellerino (in *Recueil de Medailles de Peuples* Tom. III. p. 138, ubi v. Explication p. XXXI.) memorato inde a Zoega *Num. Aegypt.* p. 45. No. 54. et ab Eckhel *Doctr. Num.* Vol. IV p. 442 Proserpinae et Plutonis nuptias declarari docet Serapis sedens cum Cerbero.

Restat nunc, ut illud quaeratur: ad utrum Pisandrum Macrobius respexerit. Valckenarius quidem, gratum litteris graecis nomen, utrumque carmen et Ἡρακλείας et ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν unum idemque fuisse censebat; memorabatque ille in Diatribe ad Eurip. p. 24 Macrobii locum ita, ut *Pisandrum* diceret *Herculis*

acta ita cecinisse, ut a nuptiis Iovis et Iunonis incipiens universas historias — in unam seriem coactas redegerit. Ut adeo Suidas turpiter lapsus videri deberet, dum in duo diversos Grammaticos incideret, alterum doctum alterum indoctum, qui nominis similitudine deceptus recentiori Pisandro assignasset, quae veteri tribuere debuisset. Iam Suidam eo modo saepius peccasse, nemo dubitet, satis magna exemplorum copia prostante; hoc loco tamen simile crimen nullo modo ei impingi potest, quoniam ipsa res omnem suspicionem diluit; fieri enim nullo pacto potest, ut illa duo carmina pro uno eodemque habeantur.

Pisandri quidem Rhodii seu Camirensis *Heracleae* non nisi *duo libri* memorantur: quibus, sive molem voluminis, sive argumenti naturam cogites, vix probabile fit *inde a Iovis et Iunonis nuptiis universas historias, quae mediis omnibus saeculis usque ad aetatem ipsius Pisandri contigerant, in unam seriem coactas* fuisse. Contra ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν libri usque ad XXVI laudantur; et plures numero olim fuisse probabile fit; Ἱστορίαν ποικίλην δι' ἐπῶν bene appellat Suidas ἐν βιβλίοις ξξ, quod falsum esse, ut nec minus Valesii ad Evagr. I, 20 emendationem, qui *sedecim* libros fuisse statuebat, ex iis patet, quae modo dicta sunt. Sunt duo MSS., in quibus est ἐν βιβλίοις ξ'· quod non improbabile est, si, quam late argumentum operis patuerit, reputes. Zosimo nec minus dicitur Pisander πᾶσαν ὡς εἰπεῖν ἱστορίαν περιλαβών. Laudantur porro sub Pisandri Rhodii nomine ea, quae cum Herculis factis coniuncta sunt; cum nota vero librorum VII. X. XIII. XIV. XXVI memorantur plura, quae quomodo inter Herculis facta locum habuerint, vix assequare; sunt porro illa levia, et grammaticum acumen, quale seriorum scriptorum est, habent, aut in etymologiis versantur. De quo ut tanto melius constet: agedum comparemus loca ex utroque Pisandro passim laudata.

Ad *Camirensem* respicere arbitror loca sequentia: Apollodor. Biblioth. I, 8, 5, ubi, *quam alii Hipponoi filiam narrant, ex qua Oeneo Tydeus natus sit, Gorges filiam* Pisander tradit: Πείσανδρος — λέγει· Fuit autem inter Herculis aequales et socios Tydeus. Eratosthenes in Catasterismis c. 12 Pisandri auctoritate firmat, *Herculem leonis Nemei a se occisi exuvias gestasse:* λέγει δὲ περὶ αὐτοῦ Πείσανδρος ὁ Ῥόδιος, ὅτι καὶ τὴν δορὰν αὐτοῦ ἔσχεν, ὡς ἔνδοξον ἔργον πεποιηκώς· Schol. Germanici Ara-

teor. Phaenom. p. 114 *Periandrus* (emendarunt iam VV. DD. *Pisandrus*) *Rhodius refert*, *cum* (leonem) *ob primos labores Herculis memoriae caussa honorifice astris illatum:* sic Eratosth. paullo ante: τινὲς δὲ φασίν, ὅτι Ἡρακλέους πρῶτος ἆθλος ἦν τὸ μνημονευθῆναι. Hyginus Astron. II, 24 de Leone — *De hoc et Pisandrus et complures alii scripserunt* (cf. Munck. ad eund. f. 30). Pausan. II, 37 inter eos, qui Hydrae Lernaeae plura capita affinxere; Πείσανδρος ὁ Καμιρεύς, et VIII, 22 *Stymphalidas crotalorum ope fugatas ab Hercule idem Pisander Camireus prodidisse narratur.* Athenaeus XI, pag. 469 D, ubi *de cratere Herculis*, Πείσανδρος ἐν δευτέρῳ Ἡρακλείας. Schol. Pindari Pyth. ϑ, 185, p. 294. Antaei, ab Hercule is est caesus, filiam Ἀλκηΐδα dictam, ὥς φησι Πείσανδρος ὁ Καμηρεύς (lege Καμειρεύς). Apud Schol. Apollonii sunt loca, quae aperte ad Herculem spectant, Pisandri testimonio firmata: I, 1196 de clava Herculis (ad quem loc. cf. Suid. in Πείσανδρος), IV, 1396 de Ladone, dracone; at res non aeque manifesta est in IV, 58 de Endymione; lib. I, 151 de Idae et Lyncei Argonautarum matre, Polydora; I, 471 de Arene, Peloponnesi urbe, nunc Hierana; II, 98 de Amyco; II, 1090 de Harpyis. Potuerunt enim illa forte in carmine de Hercule occurrere; sed nec eum satis refellas, qui ad alterum Pisandrum omnia haec traxerit. Nam Argonautica apud hunc satis copiose fuisse tractata, ex Zosimo V, 29 apparet, qui ex eo Argonautarum iter ex Istro in mare Adriaticum, condita urbe Emona in Pannonia (nunc *Laubach* Carniolae esse creditur), narrat *); et, quod dolendum est, Grammaticorum manibus recentiora illa opera cyclica multo diligentius versari solebant; ut etiam tum, cum vetustiores auctores laudant, eorum fere, quos exscribunt, fide id faciant. Unus est modus, quo cum Ruhnkenio V. C. ei rei occurras, ut reponas, in Indice eorum scriptorum, quorum testimonia in Scholiis Apollonii afferuntur, nullum esse, qui non Augusti et Tiberii aetate superior sit; si ad lib. II, 329 Lucianus laudatur, eum ab interpolatore intrusum videri. Atqui hoc idem

*) Repetit eadem Sozomenus H. E. I, 6, uterque, ut equidem suspicor, ex Olympiodoro, cui Zosimus multa debet. Fabula ipsa iam antiquioribus erat frequentata: cf. Notae ad Apollod. p. 207, Plinius III, 18 s. 22.

illud est, quod incertum parumque tutum facit omne hoc de scholiorum auctoritate et aetate iudicium. Ita nec ausim pronuntiare de Schol. Eurip. Phoeniss. v. 1748 super Sphinge ex Aethiopia arcessita, et de loco Etymologici M. in *κεραυνύς* *). E toto Pisandro versum unum integrum servavit Io. Stobaeus Serm. XII de Mendacio p. 140 *Οὐ νέμεσις, καὶ ψεῦδος ὑπὲρ ψυχῆς ἀγορεύειν;* duo alii leguntur in Schol. Aristoph. Nub. 1047. An carminis pars adhuc in Idyllio inter Theocritea XXV servata sit, uti non improbabilis est suspicio, ita adversus repugnantem probari nequit.

Ad *Pisandrum* vero *Larandensem* primum Zosimi locum paullo ante laudatum, tum loca Stephani Byzantini refero omnia, in quibus Pisandri testimonio utitur; nihil enim ea habent, quod ad Heracleam ullo modo trahi possit, aut si habent, uti locus in voc. *Ἀγάθυρσοι*, *Βοαύλεια* et in *Ἀστακὸς*, nam Herculis sane res gestae etiam ad Scythiam et Bithyniam spectant, tamen librorum numerus adiectus evincit, od Larandensem ea loca esse referenda non minus ac reliqua in *Οἰνωτρία*, *Ἀπέννιον*, *Λυκόζεια*, *Νιφάτης* (quo loco etiam versus integer e lib. VII laudatur, qui idem apud Suidam in *Νιφάτης* legitur: *Ταύρου πρυμνώρειαν ἐΰσκόπελόν τε Νιφάτην*), *Κυβέλεια*. Nam *Heraclea* duobus libris constabat; at Stephanus Pisandrum laudat libro VII. X. XIII. XIV. XXVI. Porro ex hoc altero petitum esse debet, quod Evagrius H. E. I, 20 Antiochiam Syriae iam olim Graecorum coloniam

---

*) Super hoc loco non invidebo popularibus meis animadversionem praeclaram Ruhnkenii, viri doctissimi: „agit, inquit, Etymologus hoc, ut doceat veteres *κέρατι ἀντὶ προχόου* usos esse. Pro *Πείσανδρος* autem legendum *Πίνδαρος*. Ecce tibi Pindari locum, quo Etymologi glossa pertinet: apud Athen. XI, p. 476 A. *ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνοντες ἐπλάζοντο* (v. Fragm. Pindari p. 69. cf. Gataker. Miscell. postum. c 5, p. 453). Contrario errore peccatum est in Zenobio VI, 49 *ὥς φησι καὶ Πίνδαρος ὁ ποιητὴς ἐν τοῖς περὶ Ἡρακλέους*. Repone *Πείσανδρος*. Versus, quos respicit Zenobius, servavit Schol. Aristoph. ad Nub. 1047. Idem error apud Etymol. MS. Bibl. Regiae Paris., qui, cum formam *ἀὲς* pro *ἀεὶ* Doribus tribuisset, statim addit: *ἐπειδὴ καὶ τὸ ἀὲ παρὰ Πεισάνδρῳ*, ubi scribendum *παρὰ Πινδάρῳ*, quem Dorice scripsisse scimus. Ad Pindarum igitur referenda Hesychii glossa: *ἀὲ ἐπὶ τοῦ ἀεὶ καὶ ἕως*.“

fuisse affirmat, quae narratio qualis fuerit, ex Ioanne Malela disci potest Chronogr. p. 32 sq. et Cedreni Compend. Hist. p. 134 sq. Etiam is, qui inter Epigrammatum auctores recensetur, iunior hic Pisander cum Fsbricio videtur esse habendus: nec enim epigramma, quod sub Pisandri Rhodii nomine laudstur (v. Brunck. Anal. T. II, p. 294), antiquitatem aut simplicitatem redolet. Latere etism ille videtur sub *Thessandri* nomine ap. Serv. ad II, 211. cf. inf. Excurs. ad II, 199.

Quae adhuc commemoravi, ea me, qui nullo seu rei seu opinionis studio teneor, movent, ut id, quod olim sequutus sum, retinendum arbitrer: diversa fuisse opera Ἡρακλείας et ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν· nam ut contrarium tuearis, plura aut sine ratione aut adversus omnem rationem amplectenda sunt. Superest, ut de ipso Macrobio dispiciamus, qui *eversionem Troiae Virgilianam a Pisandro paene ad verbum transscriptam* testatur. Qua in re necesse est, aut Macrobium graviter errasse, aut ἡρωϊκὰς θεογαμίας non Larandensis, quod Suidss asseruerat, sed alterius poetae, qui ante Virgilium vixerat, opus fuisse. Videamus, utrum sit probabilius.

Si hoc ponas, fuisse carmen illud Virgilio antiquius, ut nec tamen ad Pisandrum Rhodium referri illud possit; id quod vidimus fieri non posse; sumere aliquid necesse est, quod et omni auctoritate caret, et vero etiam probabilitate, nam nemo alius aut talem Pisandrum, aut tale carmen memoravit, quod tamen iis aetatibus scriptum esse deberet, de quibus satis multa nobis tradita sunt. Macrobii autem Grammatici auctoritas tanti non est, ut tam parum probabilia smplecti malim. At alterum cum ipsa rerum fide et ratione coniunctum est; nam fuit aliquis Pisander Larandensis; fuit Nestoris poetae, qui sub Severo Imp. floruit, filins; pater Iliadem denno exaraverat; filius omnem mythologiam uno opere complexus erat. Consentaneum hoc est illarum aetatum ingenio; est et illud sollenne, ut, neglectis antiquioribus, carmina ex iis aetatibus magnsm apud grammaticos sequentium saeculorum auctoritatem habeant: Zosimi aetate vix quicquam Pisandri Rhodii et aequalium supererat. Hoc altero igitur admisso, conveniunt inter se omnia, nec quicquam turbat, praeterquam Macrobii aut grammatici, quem ille loquentem inducit,

assertum; quod temere, nec inspecto Pisandro, et falsa de eo concepta opinione, aut confuso Pisandri nomine, cum antiquum illum Rhodium poetam auctorem esse putaret, prolatum fuisse manifestum fit*). Potuere tamen in eo inter cetera res Troianae exponi, et, tamquam a Romano auctore, sive ad Virgilii exemplum, sive ad communem narrandi morem, qualis ab eo inde tempore inter Romanos fuit, constitui. De Sinone et equo Troiano, quae exempli loco a Macrobio memorantur, suo loco videbimus.

*) Nunc video de Macrobii errore disputatum iam esse a Io. Merrick ad Tryphiod. Diss. p. LXIV sqq.

EXCURSUS II

Noctis per coelum transvectio.

II, 8. 9. *et iam nox humida coelo Praecipitat.* A Solis curru, ut omnino de poetica hac ratione semel moneamus, similis imago traducta ad Noctem, ut ei tribuantur *equi*, *currus*, *axis*, *orbita* per coelum, v. c. inf. III, 512 *necdum orbem medium Nox horis acta subibat.* v. ad Tibull. II, 1, 87. Itaque *Nox praecipitat*, sub finem decursus per coelum in mare descendit; quemadmodum *procedit ad Oceanum*, *medium iter exegit* et similia, omninoque ad hanc formam dictum accipiendum, si *Nox oritur*, *surgit*, *venit*, ab Oceano: inf. v. 250 *ruit Oceano Nox*, adde Iliad. ϑ, 486; et quidem modo sic, ut ab Oriente Nox quasi Solis vestigia premat, modo, ut Sole in Oceanum descendente Nox ab hac ipsa parte Occidentis surgat, ut apud Ovid. *lux tarde decedere visa Praecipitatur aquis et aquis Nox surgit ab isdem.* Similiter *Sidera sequi Noctis currum*, et singulis noctibus cursu per coelum exacto *mane occidere* et *in mare immergi*, omninoque *labi*, *procedere*, *ruere*, sermone poetarum receptum est, et hinc mediam noctem ita declarant,

ut *sidera*, praecipue septentrionalia, *culmen coeli* ac verticem seu polum *tenere*, mox inde *vergere*, *cursu declivi ferri*, nocte iam exacta *occidere* dicantur, v. c. in illis Ovidii Met. X, 446 *Tempus erat, quo cuncta silent, interque Triones* Flexerat obliquo *plaustrum temone Bootes*. cf. Seneca Troad. 439. Herc. Fur. 129 et al. v. c. Orph. Arg. 534 *Ἀλλ' ὅτε πρὸς μέσατον νυκτὸς προὔβαινεν ἀταρπὸς, Ἄστρα τε τηλεφανῆ δῦνεν* (in eo iam erant ut subirent) *ῥόον Ὠκεανοῖο*. Ductum hoc ab antiquissimis poetis. Par modus est, quando ad oculorum sensum iudicio facto modo sidera *circumagere se in coelo* ac *circumvolvere* per nocturnum spatium (v. c. quod ad manum est, Quint. Cal. X, 101 *Ἦμος δ' αἰγλήεντα περιστρέφετ' οὐρανὸν ἄστρα*) modo *coeli inversionem* et versationem singulis noctibus, ut diebus singulis, fieri dicunt. Sic inf. 250 *Vertitur interea coelum, et ruit Oceano Nox*, h. e. surgit, prodit cum coelo verso; quasi novum hemisphaerium oculis sese offerat per noctem. Haec non animadversa miras interdum interpretum argutias pepererunt. Lucan. II, 15 *Nox ubi sidera condit*, h. e. mergit mari occidentia sub Solem orientem. Omnium harum loquendi formarum, ad sensum oculorum a rudibus inde aetatibus frequentatarum, primae lineae occurrunt in Homero, sicuti etiam *cadentia sidera* h. l. et inf. IV, 81. VIII, 59: et *procedentia sidera:* Iliad. *κ*, 251. 252 *Ἀλλ' ἴομεν· μάλα γὰρ νὺξ ἄνεται, ἐγγύθι δ' ἠώς, Ἄστρα δὲ δὴ προβέβηκε*. Adde Odyss. *μ*, 312. *ξ*, 483. Hesiod. E. 620.

EXCURSUS III

De equo Troiano.

II, 15. 16. *De Equo Troiano* episodium ex Pisandro petitum esse, falso a Macrobio traditum, supra declaravimus Excursu I ad hunc librum. Videamus igitur, an probabili aliqua ratione expediri possit, quem alium auctorem sequutus sit poeta.

Homerus iam Iliad. o, 71 mentionem rei obscuram iniecerat, εἰσόκ' Ἀχαιοὶ Ἴλιον αἰπὺ ἕλοιεν, Ἀθηναίης διὰ βουλάς. (quos a rhapsodo insertos esse videbis in Obss. ad e. l.) Sed disertius idem de Equo egit Odyss. ϑ, 492. δ, 271 sqq., de quibus locis infra videbimus Exc. VII. Huic tamquam fundamento superstructa fuit communior aliqua narratio, quam partim a Lescheo partim ab Arctino in Ἰλίου πέρσιδι, nisi utriusque idem fuit auctor, expositam esse, ex Procli fragmento discimus: utrumque Virgilius sequutus esse videtur: ut ex comparatione intelligitur. Quintus Cal. XII, 134 sqq. copiosus est hac in re; et occurrit Equus Troianus simili fere forma ac statu in Tabula Iliaca, quae in hac parte Iliadem parvam sequi profitetur. Diverse tamen nonnulla cum a nostro tum a ceteris poetis et grammaticis narrari videas, cf. Hygin. f. 108. et Not., quae ipsa res

argumento est, multos ex antiquioribus poetis in ea narratione ornanda operam collocasse. Heleni consilio Equum exstructum esse, traditum ab aliis: v. Conon. 34. At Minervae monitu, Proclus e Lescheo: *καὶ Ἐπειὸς κατ' Ἀθηνᾶς προαίρεσιν τὸν Δούρειον ἵππον κατασκευάζει.* Panopei ille filius, Phocensis, genus ab Aeaco ducebat: v. Pausan. II, 29. p. 178. unde intelligo, quomodo ille *Αἰακίδης* appellatus sit apud Tzetzam in Posthom. 632. ad quem locum alia de eo notavit Iacobs. (nunc v. Obss. ad Iliad. ψ, 654, ubi ille prodit pugilatu certaturus: ut ap. Quintum IV, 324 sq. Apud Lanzium Tom. II p. 223 patera est Etrusca, in qua Epeo adstat Vulcanus, tab. XII, 3.) In Tryphiodoro v. 61. et in Petronii halosi Troiae rhetoricam ambitionem facile agnoscas. Ineptior tamen Tryphiodorus. Operum nonnullorum veteris artis argumentum fuit hic idem Equus *Δούρειος* vel *Δουράτεος*: ut in arce Athenarum ex aere, apud Pausan. I, 23 (add. Schol. Aristoph. Av. 1128. ubi et titulus memoratur inscriptus: *Χαιρέδημος Εὐαγγέλου ἐκ Κοίλης ἀνέθηκε*, quae fuit haud longe a Ceramico: v. ad Herodot. VI, 103. p. 486.) et in *Polygnoti tabula* apud Delphos ibid. X, 26 (quem simile argumentum Athenis in Poecile pinxisse ex Plutarcho in Cimonis Vita p. 481 A apparet, ubi *τὰς Τρωάδας*, et inter eas Laodicen ad amatae sibi Elpinices speciem, expressisse memoratur), in qua Epeus exhibitus erat nudus, Troiae murum solo aequans, *καταβάλλων εἰς ἔδαφος τῶν Τρώων τὸ τεῖχος*, prominente inter ruinas capite Equi Duratei. A quibus multum discessit Comes *Caylus* in interpretatione et adumbratione huius picturae (*Hist. de l' Acad. des Inscr.* Tom. XXVII, p. 34). Sed Epeus ex artificis mente ruinam muri ampliabat, ut prospectus in urbem pateret, intra cuius moenia erant patefacienda nonnulla, quae ad argumentum spectabant. Praeter artificis tamen animum ac graeca Pausaniae, expressa sunt a Caylo etiam alia nonnulla. Ad nostrum tempus servata opera, in quibus Equus Troianus visitur, Winckelmannus olim numerabat quatuor, picturam, satis inscite factam, Codicis Vaticani a Bottario ed. p. 43 et 47; tabulam Iliacam a Fabretto vulgatam, num. 95 et 100 (unde Begerus transtulit in lib. de Bello et Excidio Troi.); gemmam apud Licetum p. 310 (e quo Gorlaeus repetiit P. II n. 523); et picturam Herculanensem Tom.

III t. 40 re in risum versa, ut pro parodia scenica haberi res possit; quibus ipse addidit quintum exemplum e gemma, *Monum. ant. ined.* CXL, quae cum Virgilio hactenus convenit, quod in ea expressum id quod v. 262 legimus: *Demissum lapsi per funem;* tamen simul scala admota equo cernitur, quam Quintus Cal. XIII, 52 et Tryphiod. v. 89 memorant, Tabula etiam Iliaca num. 100 exhibet. Cernuntur ibidem *claustra* (v. inf. 259), quae Sinon *laxat* et aperit, h. e. *θυρίον* seu ostiolum; quod idem cum fune in pictura Codicis Vatic. p. 47 occurrit. Est tandem patera Etrusco, seu Italico opere, apud *Lanzium* (*Saggio di Lingua Etrusca*) Tom. II, p. 223. Habebat igitur poeta fabulam a multis tractatam et vulgarem ante se positam, sed cum ea simul tragicos suos ex Graecis expressos. Nam *Livii Andronici* fuit fabula, *Equus Troianus*, e qua fragmenta pauca supersunt, aliaque *Naevii* apud Macrob. VI, 1, et de eo actum fuit in *Accii Deiphobo.* v. Serv. ad II, 17. uti quoque in Tragicis Graec. memoratur, v. c. Eurip. Troad. 9 sq.

Sed gravior observatio forte est illa, qua arte poeta fabulam per se puerilem et nullam *πιθανότητα* habentem ita tractaverit, ut nihil nos in ea offendat, multa delectent. Fabulam dixi puerilem et per se parum probabilem; etsi interpretatione sua eam iuvare conati sint multi etiam inter veteres. Vide vel Serv. et Cerdam ad h. l. et plura satis inepte excogitata ap. Licetum *Gemmis Annular.* p. 310 sqq. Abhorrens est a rudi et indocta vetustate, cogitare de machina bellica in equi morem formata. Sed haud dubie in veteris Graeciae prisco sermone, audaces et insolentes figuras sectante, obscura huius Equi origo latet. Quod tamen me in hac fabula multo magis tenet, est hoc, quod ille Equus Palladi voti caussa offertur. Nam, si Neptuno, Equestris rei auctori, *Ἱππίῳ*, consecratum viderem, non mirarer. Quod Pallas artibus praeest, id tantum ad artificium equi ligno facti pertinere potest. An equus, navis symbolum (nam navigationem antiquiores per equitationem adumbrabant; ut forte hoc ipso ortum videatur, quod Neptunus equum produxisse proditus est), pro navigatione felici dedicatus fuit? Palladi autem, quia ea dea propter ablatum Palladium erat placanda? Navigio etiam actuario equum adsimulat Eurip. Troad.

538 in chori verbis, quae antiquum sermonem fere aemulantur; ad navis etism modum et rstionem a vectoribus insessae effictum eum exhibet Tryphiod. v. 62. 181. Quod vero in Virgilio fabula per se inepta placere potest, id efficitur primum eius antiquitate; nam in multis mythis hoc suus quemque sensus docere potest, quo propiores illi rerum hominumque originibus priscaeque vitae asperitati aut simplicitati sint, eo facilius in iis ferri res psrum probabiles (cf. inf. ad III, 209 et 250); tum tractatione sapienter et magno cum iudicio instituta poeta omnia ab oculis removit, quae attenuare rem et officere dignitati epicae poterant; contra multa apposuit, quae ad probabilitstem faciunt; cumque inprimis vix in stolidissimos homines cadere videstur, ut patiantur sibi tam turpem fraudem fieri, ut, suspicione de viris in Equo conditis semel orta, tamen eum intra moenia recipiant, callide poeta plura eaque, quae ad religionem spectant, rem sd hominum animos potentissimam, attulit, quae Troianos a proposito revocarent, primum Sinonis dolos, tum Laocoontis exitium. De quibus omnibus Homerus, pro sseculi sui simplicitate, parum laboravit, fabula nude exposita Odyss. δ, 272 sqq. At Virgilii iudicium multo magis intelligas, si Quintum Calabrum et Tryphiodorum compares. Ut unum commemoremus, noster v. 260—264 eos, qui Equo insederint, memorat *novem* (cf. Hygin. f. 108); cum Homerus simpliciter πάντες ἀριστεῖς dixisset. Ecce tibi Quintum, qui (XII, 310 sqq.) ad *triginta*, et Tryphiodorum, qui (v. 153 sqq.) *duo ac viginti* commemorat; at Cedrenus Hist. Compend. p. 131 C *quatuor et viginti;* et, si multo msgis insanientes audire lubet, legendi Tzetza ad Lycophr. 930 et Eustath. ad Odyss. λ, p. 1698, 1. cf. Fabrett. ad Tab. Iliac. p. 367. et nunc Iacobs ad Posthomer. 642. Varie inter hos scriptores eorum, qui Equo latuerunt, nomina tradi, vix opus est monere. Ex iis, quos Virgilius inf. II, 261 sq. recitat, Thessandrum et Machaonem nemo habet alius, nisi Hygin. fsb. 108. In Equo ex aere facto, qui Athenis in arce stabat, Menestheus et Teucer cum Thesei filiis (Demophoonte et Acamsnte) ex Equo prospiciebant, ὑπερκύπτουσιν ἐξ αὐτοῦ ap. Paussn. I, 23, p. 55 satis ridicule, fere ut in Cod. Vatic. Quantum ineptierint circa hunc Equum veteres, scilicet dum seriores tractatum a superioribus poetis srgumentum variare et ornare

volebant, saltem ex eo colligas, quod apud Servium ad II, 150 mensura Equi lignei traditur; *fuisse eum longum CXX, latum XXX*, pedesne an cubitos, non adiectum.

EXCURSUS IV

De Sinone.

II, 57. Sinonis fraudes etiam Quintus, Tryphiodorus, Dictys, Dares, Tzetza Posthom. 680 sq. memorant. Datum ei genus maternum commune cum Ulysse, nam filius Aesimi fuit, nepos Autolyci, cuius filia Anticlia, quae Ulyssem edidit: Schol. Lycophr. 344 et Serv. ad h. l. Videntur in eum poetae, qui Homericas fabulas ornarunt, transtulisse, quae de Ulysse narrata Odyss. δ, 244 sqq., praeivisse autem omnibus Lesches. Perperam enim ex Pisandro duxisse narrationem de Sinone Virgilium, tradidit Macrob. V, 2. ut supra iam Excursu I. ad h. l. declaratum est. Utique Iliadis parvae particulam constituebat *Sinon* apud Aristot. Poet. 23. ὡς ὁ Λέσχης φησὶν addit Tzetza ad Lycophr. 344. Ex eodem repetita res in Tabula Iliaca n. 98. Apud Proclum in argumento Ἰλίου πέρσιδος memoratur: ut novo hoc argumento sit, non Arctini carmen, sed Leschis extremos Iliadis parvae libros eos fuisse. Fuit Sinon etiam fabulae Sophocleae argumentum Hesychio laudatae. Ex hac aut alia tragoedia profecisse videtur Virgilius in Sinonis oratione, quae Graecarum tragoediarum eloquentiam et acumen redolet. Est vero omnino apud Virgilium totus hic locus de Sinone eximie elaboratus et ornatus, etiam ad probabilitatem magis, quam apud ceteros. Ita apud Quintum v. 355 prope equum adstat Sinon, quod minus probabile, quam hic II, 57 sqq. In Cod. Vatic. pictura p. 43 revinctum fune suis brachiis ducit equum Sinon. Porro apud eundem Quintum interrogatus de equo respondere recusat, nec nisi αἰκιζόμενος, verberibus, naribus auribusque rescissis, fraudem effatur. At apud Tryphiod. 211 et

Cedren. Hist. p. 131 D. se ipsum verberibus lacerat, ut Troianos fallat. Sapientius omnia Virgilius; etiam hoc quod in palude se delituisse narrat, v. 135. At apud Quint. v. 375 Sinon ad Equum tamquam ad asylum se recipit.

EXCURSUS IV*

De Palamede.

II, 81—85. *Fando aliquod si forte tuas pervenit ad aures Belidae nomen Palamedis, et incluta fama Gloria; quem falsa sub proditione Pelasgi Insontem, infando indicio, quia bella vetabat, Demisere neci: nunc cassum lumine lugent.* Memorabile Palamedis nomen est cum aliis de caussis, tum quod in eo insigne exemplum habemus variatae per tragicos, inde per rhetores, tandem per grammaticos, fabulae. (Diserte ea exposita apud Schol. Eurip. Orest. 432 et ad Lycophr. 386. Hygin. f. 105, et ibid. laudd., Servium ad Aen. II, 81, Pompon. Sab. ad e. l.) Omnino Homerus nec patrem Nauplium nec filium Palamedem agnoscit; ita ut obscurum esset, unde hic in res Troianas illatus sit: nisi partim e Paus. X, 31 pr. partim e MS. Escorialensi Procli iam supra memorato docere possem, *Cypriorum carminum* auctorem primum ei aditum et nomen in fabulis Troianis fecisse. Nam in primo belli apparatu cum Ulysses militiam detrectaret, Atridae μαίνεσθαι προςποιησάμενον Ὀδυσσέα ἐπὶ τῷ μὴ θέλειν συστρατεύσασθαι ἐφώρασαν, Παλαμήδους ὑποθεμένου, τὸν υἱὸν Τηλέμαχον ἐπὶ κόλασιν ἐξαρπάσαντες, et sub finem carminis: ἔπειτα ἐστὶ Παλαμήδους θάνατος· ita ut omnia de Palamede narratio ad Antehomerica spectasse videri debeat. Etsi autem, quibus modis fabula tractata a Stasino et ornata fuerit, aliunde non liquet, nisi quod e Pausania l. c. apparet, iam in Cyprio carmine lectum fuisse, quod Palamedes tesserarum ludum excogitarit, et quod, cum piscatum iisset, Ulyssis et Diomedis fraude in aquis demersus interiisse dictus sit: e serioribus tamen scriptoribus, si commenta eorum detraxeris, satis as-

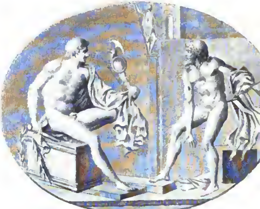
sequi possumus, in illo carmine odia inter Ulyssem et Palamedem agitata, insidiasque huic ab isto factas, tum sollers Palamedis ingenium et summam ex rerum usu prudentiam fuisse adumbratam. Nec mirum adeo in rhetoricis scriptis nihil tritius esse Palamedis integritate, iniusta nece, et Ulyssis fraude: v. c. Dion. Chrys. Or. XIII, p. 428 ed. Reisk. Or. LIX, p. 360. Involarunt post haec in argumentum Tragici Sophocles et Euripides, ille quidem non modo fabula Palamede, verum, ut probabile fit, nec minus in duplici Nauplio; sed multo clarior fuit Palamedes Euripidis, cuius fragmenta nonnulla habemus, et in his notissimum illud: *ἐκάνετ', ἐκάνετε τὰν πάνσοφον, ὦ Δαναοὶ, τὰν οὐδὲν' ἀλγύνουσαν 'Αηδόνα Μουσᾶν. Neci dedistis, ah, neci doctissimam, Danai, innocentem, musicam, lusciniam;* quod in Socratem versum est a spectatoribus, cum post eius necem in scenam revocata fuisset illa fabula (v. in fragm. Eurip. et in Diatribe Valk.). Intellectu haud difficile est, Palamedem ex tragicorum invento sustinuisse personam modo imperatoris sollertis et strenui, iuxta posita Agamemnonis superbia et cupiditate, (v. Plato de Rep. VII, p. 522 D) modo viri iusti, constantis, sapientis, quem cives iniusti et ingrati pro beneficiis acceptis iniuria et maledicentia persequuntur. Ad talem personam alludere puto Xenophontem de venat. I, 11, ubi ultio, quae ei a diis contigisse dicitur, respicit Nauplii consilia: quae exposita videbis v. c. apud Schol. Lycophr. 384. Conf. Xenoph. Mem. S. IV, 2, 33. Apol. Socr. s. 26. Pari modo Ulysses in Tragicis personam induit demagogi perniciosis artibus popularem auram captantis. Amphionem in Antiope Euripides in philosophum studiis et otio litterario addictum, Hippolytum idem in sapientem Pythagoreum transformaverat.

Inde Sophistae Palamedis caussam ab Ulysse proditionis accusati, ingenii ostentandi, tum rhetores exercitandi caussa, proposuere: Scilicet cum, ut in iudicio armorum inter Aiacem et Ulyssem, ita in hac Palamedis caussa materiam idoneam viderent ad argumenta eruenda et refellenda; cf. Cic. Topic. 20, s. 76. ad Herenn. II, 19. Extat sub *Alcidamantis* nomine accusatio Palamedis, *κατὰ Παλαμήδους προδοσίας*, quae nihil habet memorabile, praeterquam quod, ut suspicor, rerum ar-

gumenta ex carmine Cyprio adumbrata sunt; ductum est crimen a sagitta inventa, in cuius arundine latebant litterae Paridis: crimini etiam hoc datur, quod clipeum tridente insignitum gessit, et quod inventa rerum falsa iactavit. Alia est *Gorgiae* defensio *ὑπὲρ Παλαμήδους ἀπολογία* (utraque in Reiskii Oratt. Gr. Vol. VIII) Sophisticis argutiis referta; ubi etiam p. 118 locus de inventis diserte tractatur: de quibus cf. Fabricii B. Gr. I, 23. Inprimis loc. Sophoclis in Palamede apud Achill. Tat. ad Arat. p. 122. Uranolog. Petav. Ex serioribus Sophistis locum habemus in Philostrati Heroicis c. 10 sq., qui, cum omnino pro Achille, forti quidem, sed iracundo, pervicaci et immani homine, Palamedem, quippe perfectae sapientiae et virtutis exemplum, ab Homero delectum esse cuperet, quem epica narratione celebraret, cumulavit in Palamedem omnia, quae in sapientem Stoicorum cadere possint; contra Ulyssis prudentia ad fraudes meras, scelesta consilia et bonorum obtrectationes refertur. Exponuntur copiose semina et caussae odiorum inter hunc et Palamedem; sollertia huius inventa et consilia: in quibus hoc memorabile, quod pestilentia tentatos Achivos iubet tenuiore victu motuque intentiore uti; interdicit mercatu carnium exercitum, pomis vero et oleribus refectos milites vult, in altum evectos, laboribus assiduis exerceri (§. 4.). Non multum ab his abludit narratio in fragmento *τῶν Τρωϊκῶν* e cod. XXIV Biblioth. Uffenbach. p. 682—686, ubi et hoc occurrit, quod, dum lapidibus obruitur, Palamedes exclamat: *χαῖρε, Ἀλήθεια, πρὸ ἐμοῦ γὰρ τέθνηκας·* tum in Tzetzae Antehomericis v. 114 sqq., in quibus eadem verba sic reddita sunt: *Χαῖρε, Ἀλήθεια κυδρή, πρόθανες γὰρ ἐμοῖο.* Hoc singulari in Palamedem studio captos videre licet etiam Grammaticos; finguntque ii adeo Palamedem poetam fuisse, cuius Homerus nullam mentionem fecisse dicitur invidia contactus: v. Suid. h. v. Iam Dictyn II, 16 et Daretem c. 19 sqq., supposititios auctores, commemorare nihil attinet, quorum ille rhetorice historiam commentitiam conscripsit, hic declamatorie idem argumentum persequutus est. Poeta noster, an veteris scriptoris exemplo, nescio, Palamedia nomine praeclare usus est ad auctoritatem Sinonis dictis comparandam, siquidem illi Sinon comes fuit et consanguineus. Quod autem, *quia bella vetabat*, occisus ab Achivis narratur, rece-

dit a vulgari narratione, qua proditionis arguebatur, litteris ab Ulysse per fraudem submissis.

In Palamedis stemmate turbas fecere iam veteres. v. Burm. in Argonaut. voc. *Nauplius*. Munck. ad Hygin. f. 157. et Not. ad Apollod. p. 274 sq., et ipse Maro in eo lapsus est, cum *Belidem* eum appellat. Nam is Palamedes, de quo agit, Nauplii Euboici e Clymene, Catrei filia, erat filius; cumque mater esset soror Aeropes Plistheni nuptae, quae Agamemnonem et Menelaum partu ediderat, Atridas ille materno genere attingebat. Diversus fuit Nauplius, qui ad Argivas fabulas spectat, Neptuni et Amymones filius: quae cum Danai esset filia, Belique adeo neptis, hactenus Palamedes, perperam ab eo ductus, *Belides* dictus est. Septimo gradu a Belo originem trahere falso dicitur a Lutatio ad Statii Achill. I, 94 et a Servio ad h. l. Aen. II, 81, ubi Apollonio auctore id traditur.

EXCURSUS IV**

Palladium a Diomede et Ulysse raptum.

II, 164—168. *Tydides—scelerumque inventor Ulixes, Fatale aggressi sacrato avellere templo Palladium, caesis summae custodibus arcis, Corripuere sacram effigiem manibusque cruentis Virgineas ausi divae contingere vittas.* Celebritatem habet hoc Diomedis et Ulyssis facinus multo magis per gemmas artificio nobiles quam per poetas. Diversis modis res ab iis est narrata, inprimis de ortis inter utrumque iris; cum Ulysses Diomedi Palladium, quo ille iam potitus erat, eripere vellet; tum vero hic stricto ense in Ulyssem irruit, eumque ante se agit, ne a tergo insidias ille machinetur. v. Conon. Narr. 34. et Eustath. p. 822, 19, per episodium narratur a Quinto X, 350 sq. Adde Zenob. in Διομήδεως ἀνάγκη, et in h. v. Suidas, item Hesych. ubi: Ὁ δὲ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα (sc. γράψας) ἐπὶ τῆς τοῦ Παλλαδίου κλοπῆς γενέσθαι (sc. φησί). Et hoc vere; nam in argumento Ἰλιάδος μικρᾶς apud Proclum est versus finem: καὶ μετὰ ταῦτα (Ulysses) σὺν Διομήδει τὸ Παλλάδιον ἐκκομίζει ἐκ τῆς Ἰλίου. Virgilius rem tantum attigit, ita ut nec appareat, quem ex pluribus narrandi modis sequutus ille sit; videntur ex eius mente

uterque templum Minervae esse ingressus et uterque manibus contrectasse deam.

Nobilitavit, ut dixi, fabulam ars, cum aliis operibus, tum maxime gemmis. Praeiverat Pytheas, caelator, Plinio auctore, lib. XXXIII, 55. *cuius binae unciae X. venierunt: Ulysses et Diomedes erant in phialae emblemate, Palladium surripientes.* Sunt anaglypha, huius argumenti, obscurioris tamen famae, ut in Sarcophago apud Gorium Inscript. Etrusc. T. III tab. 39 et apud Buonarroti (*Osservazioni istoriche sopra alcuni Medaglioni antichi:* in titulo operis), qui Ulyssem cum Alcinoo exhiberi putabat, adstante Diana cum ancora: probabiliora dicas, si Ulyssem cum Diomede de raptu Palladii consultantem exhiberi dixeris; navis apposita Ulyssem, puto, declarat ex artificis mente; statua autem columellae imposita ei similis quae in gemmis huius argumenti occurrit, parum cum fide reddita esse videtur. Si Diana est, columellae insistens, saltem arcum tenere videri debet. Nobiliores sunt gemmae; aliae, quae totam fabulam, Diomedem et Ulyssem ante templi fores inter se altercantes de Palladio, quod iste manu tenet, exhibent: in quo genere princeps est Sardonyx nunc in Dactyliotheca Ducis Marlburiensis servatus, verbis insculptis: *Καλπουρνιου Σευηρου* et in ara *Φηλιξ εποιει*: (delineatus ille in splendidissimo opere: *Gemmae antiquae Ducis Marlburiensis Tom. I tab.* 39. maiore cum fide quam in Stoschiano opere *Gemmarum caelatarum* tab. 35 aut a *Braccio* tab. 75). Similis alia est in *Museo Florent.* II, 28, 1. Aliae gemmae modo Diomedem solum, modo Ulyssem exhibent, eodem tamen habitu ac gestu, ac si alter adstaret, cum quo contentio est. Diomedem solum Palladium manu tenentem et de ara desilientem reddunt gemmae omnium nobilissimae, Dioscoridis altera, altera Solonis nomine insignitae: illa in gaza Ducis Devoniensis, haec in domo Strozziorum asservata. Successere artificum aemulantium certamina, inprimis in Diomede, cuius generis multae sunt gemmae summae artis; sunt aliae ab imitatrice manu, etiam a Lipperto et Tassio expressae, quas hic commemorare necesse non est. Agebatur a me tantum hoc, ut nobilitatem et celebritatem fabulae declararem. Unum attingam: Commemorat noster *caesos custodes arcis:* visitur autem in gemma Dioscoridis aliisque prostratum in terra et obvolutum

corpus (in una gemma Musei Florent. nudum conspicitur). Alcathoum esse probabile fit, quem caesum edit Quintus X, 352. Porro in columella adstat signum paullo obscuriore specie, vulgo pro Minerva habitum, etiam a Winckelmanno; nunc aliarum gemmarum comparatione intellectum est, Apollinis id esse πολιούχου seu πατρῴου Troianorum. (Prodiit interea superiore anno elegans collectio ectyporum, aere expressorum, e gemmis Palladium raptum exprimentibus cum comment. *Conr. Levezow.*)

EXCURSUS V

De Laocoonte.

II, 199. *Hic aliud maius miseris multoque tremendum Obiicitur magis atque improvida pectora turbat: Laocoon.* Sequitur apud poetam locus vel nuperis virorum doctorum disputationibus nobilissimus, et a Virgilio summa cum arte tractatus; super qno et nobis liceat partim de poetae inventis, aut unde ille narrationem eiusque ornamenta acceperit, partim de Vaticano similis argumenti signo quaerere, num ei quicquam cum poeta commune sit. Sed ad utramqne quaestionem satis expedita fore videtur responsio, si viderimus, qui alii poetae veteres fabulam de Laocoonte tractarint, et ornarint.

Et primum quidem varie omnino olim a variis narrationem hanc esse tractatam, vel ex serioribus scriptoribus intelligimus, qui nihil aliud fecisse putandi, quam ut superiores auctores aut serviliter imitarentur aut exscriberent. Exponunt autem illi narrationem de Laocoonte copiose et in multis diverse.

Ita apud Quintum Calabrum XII, 388—409 iam tum, cum

hasta percusserat Equum Laocoon, Palladis numine terra sub eius pedibus movetur, unde eum repentino terrore attonitum stupor et ἀναισθησία occupat. Mox tamen, cum Equus v. 436 etc. in urbem duceretur, ille non desistit hortari et obtestari Troianos, ut eum comburerent; tum ex insula Calydna Minerva dracones advocat, qui, dilapsa, quae aderat, turba, v. 466—490 duo Laocoontis filios correptos malis frangunt, frustra ad patrem manus tendentes, Πατρὶ φίλῳ ὀρέγοντε ἑὰς χέρας. οὐδ' ὅς ἀμύνειν Ἔσθενεν. Inde duo dracones, non, ut apud Virgilium, in Minervae templum in arce confugiunt, sed sub terram evanescunt, circa templum Apollinis in arce Pergamo, ubi adeo cenotaphium iis factum narrat. (In ipso templo Apollinis Thymbreei filios interiisse Tzetza memorat ad Lycophr. v. 347, nescio an alio rei auctore.) At pater oculis capitur. Hactenus Quintus, qui, quam diversus in multis sit, obvium est. Tryphiodorus Laocoontis plane nullam mentionem facit, uti nec Dictya et Dares. At Hyginus f. 135, proxime ed Virgilium, patrem cum filiis necatum narrat. Facit is, nisi ab exscriptore vel excerptore corruptus est, Laocoontem Acoetis filium, Anchisae fratrem; at Antenoris filium tradit Tzetza ad Lycophr. 347. Apud eundem Hyginum Laocoon est Apollinis, non Neptuni, sacerdos, et contra eius voluntatem uxorem duxit, eique ab Apolline dracones immittuntur; quae non admodum ab iis discrepant, quae Servius ad v. 201 ex Euphorione adfert. Filiorum quoque duorum nomina apud Hyginum adscripta sunt: *qui filios eius Antiphantem et Thymbraeum necarent.* at apud Serv. ad v. 211 Thessandrus *Ethronem* et *Melanthum* nominatos edidit. Quid? quod et draconum nomina occurrunt; *Porces* quidem apud Lycophr. v. 347, ubi Tzetzes alterum *Chariboeam* excitat (ὁ Πόρκης — ἡ Χαρίβοια), utrumque etiam ex Lysimacho commemorat Servius l. c. et, si alteri Servii loco ad v. 204 fides habenda, nomina ea iam Sophocles in Laocoonte protulerat. Dracones ingeniosae satis *Typhonis soboles* produntur a Quinto v. 443. Ab eodem dracones a Calydna arcessuntur, seu potius a Calydnis, (de quibus v. ad Apollod. p. 1125. Iliad. β, 677) cum Lycophrone l. c. (ad quem loc. v. Schol.), quae duae sunt insulae iuxta Tenedum. Apud Virgilium ab ipsa Tenedo prodeunt, in quo Hyginum habet consentientem.

Immoramur his per se levibus eo, quod vel ex his intelligitur, varie olim hanc fabulam a pluribus poetis fuisse tractatam. Sed liberior nobis progrediendi locus datur, et possumus etiam scriptores laudare Virgilio antiquiores, qui de Laocoonte egerint. Nonnullorum quidem nomina iam ante adscripsimus. Etsi *Thessandrus* quidem, modo e Servio memoratus, excitari a nobis non potest: nam is *Pisandrus* esse videtur, quem supra ad horum Excurss. principp. ad seriores auctores relegavimus, corrupte ille et alias *Tisandrus* vocatus. Alter autem scriptor, a Servio laudatus, *Lysimachus* Alexandrinus siue dubio fuit, non ignobilis olim auctor περὶ Νόστων, quem cum aliis similis argumenti scriptoribus laudatum vides in Schol. Apollon. I, 558 et particulam ex primo eius libro in Tzetza ad Lycophr. 874. cf. Voss. de Hist. Gr. lib. III, p. 180 a. Attigit etiam fabulam *Lycophron* poeta, qui et ipse Alexandriae vixit, Ptolemaei Philadelphi aetate, in Cassandra v. 347. Alius fuit ex schola Alexandrina, qui fabulam de Laocoonte non attigit tantum, sed pertractavit, et ille quidem poeta olim clarissimus, *Euphorion*. Ex eo fabulae ornamenta nonnulla satis recondita narrat ad h. l. v. 201 Servius, et ex eo, puto, corrupte tamen, Pompon. Sab. Omnino quidem Euphorionem fabulas Troianas suo more tractasse et narrasse, ex iis patet, quae eum de Laodice, Priami filia, diverse ab Homero et Lescheo σὺν οὐδενὶ εἰκότι, narrasse Pausanias prodit lib. X, 26 p. 864. Potuit autem de Laocoonte agere Euphorion, in opere, (*Μοψοπία* vel *Ἄτακτα* inscriptum erat) quo reconditae et obscurae ex tota fabulari historia fabulae non secus atque a Callimacho in *Αἰτίοις* et a Lycophrone in Cassandra erant expositae. v. sup. ad Ecl. VI, 72. In quinto libro, qui Chilias inscriptus erat, prisca oracula, eorumque eventus, collegerat, adeoque et ea, quae excidium Troiae antecesserant, memorare debuit: ut iam sup. Exc. I monitum est.

Non vana hinc suspicio oriri potest, Euphorionem etiam Virgilio in hac fabula ante oculos positum fuisse. Nam, quam magnifice Virgilius de eo poeta senserit, ex Ecloga VI, 72 et X, 50 intelligitur; unde etiam Quinctil. X, 1, 56 *Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certe conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis mentionem.* Et omnino Alexandrinis poetis inprimis operam dedisse

Virgilium nostrum, ex iisque profecisse in doctrina poetica, qua excellit, admirabili, et in simplicitate orationis pura, tersa ac nitida, cui dignitatem tamen et gravitatem, qua illi carent, ex Tragicis, ut supra exposuimus, petitam adiecit, coniicimus. Certe ex illis poetis tota Augustei saeculi elegantia ac nitor fluxisse videtur, et Romae ab elegantioribus hominibus Alexandrinos illos unice frequenti lectione tritos fuisse, vel ex Cicerone apparere puto Tusc. Qu. III, 19, ubi Ennium *ab his Euphorionis cantoribus* (h. e. iis, qui eum vel latine redderent, ut Cornelius Gallus, vel eum imitatione sequerentur aut omnino valde frequentarent) contemni ait; scilicet tersiorem et puriorem Euphorionis orationem iudicabant Enniana. Etiam Tiberium Caesarem Euphorionem, Rhianum, et Parthenium admodum probasse, ut et eorum imitatione carmina graeca scriberet, e Sueton. Tib. 70 constat. Non igitur veri adeo dissimile videri potest, si quis Euphorionem a Virgilio in hac fabula expressum esse censeat, cum, quae a Servio ex eo commemorentur, Virgilianis fere conveniant. Idem in fabula de Coroebo auctor Virgilio fuisse perhibetur: inf. Excurs. X.

Tota tamen ratio, qua poeta hoc episodium tractavit, tragicum potius spiritum orationemque affectibus gravem et ornatam prodere videtur. Debuit autem in multis tragoediis graecis latinisque, quarum argumenta excidium Troianum respicerent, haec narratio occurrere. Inprimis tamen nobilis olim fuit *Sophoclis* tragoedia, *Laocoon* inscripta, e qua versus aliquot servavit Dionys. Halic. I, 48 (quem vide) et duo alios Harpocration in ἀγυιᾶς. Ex eadem esse videtur, quod Eustath. ad Odyss. p. 1496 l. 36 a Sophocle Equum Troianum eleganter ὕπουλον dictum memorat. An ex illa Sophoclis, nescio, sed ex aliqua certe Graeci poetae tragoedia breviter narrata est fabula ab Hygino f. 135; iam autem is cum Virgilio multo magis, quam cum ceteris auctoribus, consentit.

Iam omnium horum fontem unum aliquem ex Cyclicis poetis fuisse, dudum suspicabar, inprimisque Leschen, quem utique Quintus expressisse visus erat. Dubitationem tamen faciebat hoc, quod Tabula Iliaca, quae post Homerum et Arctinum ex *Iliade parva* expressa est, Laocoontem ignorat. Sed potuit ea res ac debuit cum ceteris, quae desiderantur, in altera Tabulae parte, quae periit, exhiberi. Nunc ex Procli fragm. haec tradere licet:

Praecipuus huius fabulae fundus fuit Ἰλίου πέρσις Arctini: seu, quod probabile fit, Leschis; in cuius initio statim expositum fuit: ὡς τὰ περὶ τὸν ἵππον οἱ Τρῶες ὑπόπτως ἔχοντες, περιστάντες βουλεύονται, ὅ,τι χρὴ ποιεῖν· καὶ τοῖς μὲν δοκεῖ κατακρημνίσαι αὐτὸν, τοῖς δὲ καταφλέγειν. οἱ δὲ ἱερὸν αὐτὸν ἔφασαν δεῖν τῇ Ἀθηνᾷ καταθῆναι. — ἐν αὐτῷ δὲ δύο δράκοντες ἐπιφανέντες τὸν Λαοκόωντα καὶ τὸν ἕτερον τῶν παίδων διαφθείρουσιν. Contra in *Iliadis parvae* argumento, quod in Equi in urbem deductione subsistit, nulla Laocoontis fit mentio. Secundum hunc alium habeo, quem inter primos fabulae auctores nominare possis, *Bacchylidem*; nam is, Servio quidem teste, *de Laocoonte et uxore eius vel de serpentibus a Calydnis insulis venientibus atque in homines conversis* meminerat; Qui, si antiquus ille fuit μελοποιὸς, Pindari aequalis, in lyricis suis aut Stesichori exemplo carminis argumentum facere, aut digressione facta fabulam attingere potuit, ut tamen eius verba pro fundo essent reliquis poetis. Una adhuc superest fabulae de Laocoonte narratio ap. Petron. c. 89 in ἁλώσει Troiae v. 29 sqq., sed ea ex Virgilio, in nonnullis tantum non pueriliter, in aliis declamatorie omnia in maius efferendo, expressa (etsi in multis bene eam adversus Tollium, qui in Fortuitis p. 14 Petronium cum Virgilio contulit, defendat Burm.), sive is vere tabulam aliquam tum superstitem ante oculos habuerit, sive habere finxerit. Inter alia, cum Virgilius intactum reliquisset, utrum Laocoon morsu serpentis perierit, nec ne, ille v. 49 sqq. patrem cum filiis exanimatum exhibet; porro v. 44 de pueris: *parvulas illi manus Ad monstra vertunt; neuter auxilio sibi, Uterque fratri transtulit pias vices, Morsque ipsa miseros mutuo perdit metu.* Placent haec mutui fratrum amoris cogitatione; sed accuratius dispicienti vix ex rerum veritate dicta videri possunt; sibi enim, non alteri, *in gravi ac repentino terrore* consulit quisque; et importuno verborum lusu expressa talia nolis. Sed haec iam animadversa a Lessingio in Laocoonte p. 57 videas. Ceterum, quod *parvulas manus* tribuit, admodum pueros videtur significare velle; et Virgilius: *parva duorum corpora natorum.* Talia quoque in Codicis Vaticani pictura, admodum inscite facta, expressa videas. Si tamen sacrificanti patri ministerium praestiterunt, tamquam Camilli; vix adeo teneros exhiberi a poeta posse putes. Et tales impuberes (quamquam et ii

ipsi reprehensi, quod patris speciem non satis aequant. vid. *Richardson*, *Descript. de divers Tableaux* etc. p. 513. Comes *de Caylus* Tom. XXV Mém. de l'Ac. des I. p. 329) in nobilissimo illo Laocoontis cum filiis duobus signo, quod olim Viridarium Pontifices Max. Romae, nunc Museum Pio-Clementinum habet, sive Rhodiorum artificum opus, sive eius exemplum, exhibentur. In reliquis, meo quidem iudicio, aut nihil in signo illo occurrit, quod magnopere cum Virgilio conveniat; aut unum et alterum, quod adeo, nec artificii vel carminis ratione ita postulante, diversum sit, occurrit; contra vero, id, quod in opere Vaticano inprimis attendendum erat, momentum rei gestae, quod artifex cum iudicio delegit, in carmine ne quidem attingitur: serpentum autem nodi prorsus sunt diversi; nam uterque serpens implicita Laocoontis cervice supra caput eius eminet. Quae cum ita sese habeant, parum materiae ei disputationi inde suppetere videri possit, utrum poetam artifex, an is poetam sequntus sit. Neuter enim alterum, neque uterque commune aliquod exemplum, vel eundem auctorem, ante oculos habuisse, sed uterque suos auctores, (quos plures in hac fabula extitisse ut constaret, supra a nobis allaboratum est), suaeque artis rationes sequutus esse dicendus. In hanc tamen de discrimine inter poetae et artificis opera, eorumque caussas ac rationes, disputationem incidisse Lessingium, est quod gratulemur, cum ei librum praeclarum eo nomine inscriptum debeamus. In Holdsworthii et Spencii Annotat. et Obss. ad h. l. etiam nonnulla nuper legimus, sed vulgaria fere, partim et falsa.

EXCURSUS VI

Laocoontis clamores.

II, 222. *Clamores simul horrendos ad sidera tollit* Laocoon. Quae docti viri nostrates nuper super h. l. disputarint, recenti tenetur memoria. Mihi quidem, quid in poeta excusandum vel defendendum videri debeat, nondum satis liquet. Certe ne clamores memoraret, nihil eum deterrere potuit. Nam in Laocoonte

nec herois aut magni viri fortitudo et constantia, nec Romani pectoris gladiatoriis spectaculis efferati immanitas omnino ullum habere potest locum. Agendum erat poetae inprimis hoc, ut portentum terroris et horroris plenum offerretur, quo Troiani obstupefacti suspicionem fraudis animo dimitterent et Equum in urbem reciperent. In tali consilio *clamoris* ratio haberi a poeta poterat hactenus, quod ad terrorem augendum clamores ingentes, quos tolli audias, facere possunt et ipsi, in tam atroci casu, in quo naturae impulsus ita fert, ut clamorem tollas. Neque ea res fastidium aut reprehensionem habere potest. Enimvero doloris victi, questusque repressi vel temperati, laus omnino fuisset nulla. Non enim de pugna vulnereque accepto agitur. Nihil hic de virtute militari, nihil de fortitudine sapientis. Constantiam ac tolerantiam in prodigio eiusque horrore declarando nemo desiderat. Aliter res se haberet in Laocoonte in scenam producto, quando mores eius simul sunt exprimendi. Virgilius vero omnia ad terrorem efferre et debuit et voluit. Scilicet, quod iam alio loco (*Antiquar. Abhandlungen* II St. pr) a me monitum est, cum multa subtiliter et acute super Laocoonte disputata sint, inprimis super comparatione carminis et symplegmatis, sunt tamen pleraque a re et a poeta aliena. Inanis erat disputatio omnis, utrum artifex poetam, an hic artificem, ante oculos habuerit; restat enim tertium, quod verum est, habuisse utrumque diversos auctores quos sequeretur; fuisse quoque utriusque consilium plane diversum: alter enim hoc efficere voluit, ut miserationem moveret, alter autem, Maro noster, ut terrorem. Haec si animadverteris, ut saepe fit, omne acumen concidit: redit res ad summam simplicitatem.

EXCURSUS VII

Equus Troianus in urbem inductus.

II, 237 sqq. *Scandit fatalis machina muros* etc. Non male haec, sine dubio e vetere poeta, ornantur apud Tryphiod. v. 318 sqq. Pallas ibi ipsa Equum impellit, Iuno autem et Neptunus portae compagem laxant. Priamum ipsum inducendi auctorem fuisse, etsi Cassandra reclamante, alii tradiderant; ut ex Hygino f. 108 intelligitur. Omnino plures hanc narrationem ornandi modi, variis novis casibus ac miraculis rerum intextis, apud veteres fuisse videntur, cum illa a tenuissimis initiis profecta esset; v. sup. Excurs. III. Iam Odyss. ϑ, 492 Ulysses Demodocum hortatur: *Ἀλλ' ἄγε δή, μετάβηθι καὶ ἵππου κόσμον ἄεισον Δουρατέου, τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ, Ὅν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν δόλον ἤγαγε δῖος Ὀδυσσεύς, Ἀνδρῶν ἐμπλήσας, οἳ Ἴλιον ἐξαλάπαξαν.* Inde Demodoci ipsum carmen subiicitur v. 500 — 520, in quo nihil est quod admodum improbes. At omnem *πιθανότητα* egressus est poeta in notabili episodio de Helena Equum obambulante Odyss. δ, 274 sqq., quod in alio forte vetere poemate probabilius fuit tractatum, uti etiam ex Tryphiodoro 452

sq. apparet, ubi propius ad veri aliquam speciem res exposita. Nam, ut Helena voces Achivorum ita simulaverit, ut, qui in Equo latebant, crederent, suas uxores advenisse Troiam, etsi per se vocum talis imitatio arte parari potest (*Twining* ad Aristot. de Poet. p. 42 miratur quoque Helenam iam tantum in ea arte profecisse) tamen pro carminis et rerum narrandarum gravitate nimis ludicrum et absonum est. Mihi de illo loco ita statuendum videtur, ut, suspicione de conditis in Equo Achivis semel orta, Helena accesserit, et varia tentaverit, quo efficeret, ut, qui inclusi essent, feminae sibi amicae se proderent. Itaque non modo se suumque nomen profata suamque erga Achivos, populares suos, benevolentiam et in pristinum maritum fidem intemeratam testata est, verum etiam reditus sui ad Achivos et in Graeciam desiderium commemoravit, quod sibi commune esset cum uxoribus Achivorum apud Troiam desidentium; quippe quae votis precibusque assiduis reditum maritorum expeterent. Quae ut tanto magis ad affectum movendum essent dicta, mulierum istarum, quippe quas olim familiares sibi habuerat, ipsa verba, blandasque maritorum suorum compellationes vocesque adeo ad desiderii amorisque significationem compositas imitatur. Nec multum aberat, quin ea res successum haberet. Omnium enim animis recordatione et miseratione coniugum relictarum motis, multi se vix continebant, quin Helenae responderent.

EXCURSUS VIII

De nocte Troianis funesta.

II, 250 sqq. *Vertitur interea coelum et ruit Oceano nox* etc. Praeivisse Ennium Annal. VI *Vertitur interea coelum cum ingentibus signis*, Macrobius VI, 1 observavit; id quod tantum ad verba pertinct, de quibus v. sup. Exc. II. Rem iam Lesches docuerat, qui suam de Troia capta narrationem sic erat orsus: Νὺξ μὲν ἔην μέσση, λαμπρὴ δ' ἐπέτελλε σελήνη, quando Sinon facem sustulit, apud Schol. Lycophr. 344. Omnino tamen Vir-

gilius Euripidem ante oculos habuit Troad. 542 sqq. Adde chorum Hecubae 914 sqq. Alia de hac nocte, deque mense et anno tradentur inf. ad lib. III Exc. II. pr. Facem diximus a Sinone sublatam, quae vulgaris est narratio; legebatur illa quoque in Arctini Excidio Ilii, ut e Proclo discitur. at inf. Aen. VI, 517 ab Helena factum narratur. Coniunxit utrumque Tryphiod. 498 sqq. et potuit sane alterum post alterum fieri. Ab Antenore facem sublatam et alvum equi apertam alii tradiderant: Schol. Lycophr. 340. At in hoc ipso loco II, 256. 257 facem navis imperatoria Agamemnonis extulisse dicitur: *flammas cum regia puppis extulerat;* quod Seneca sequitur et imitatur Agam. 427. 428. Sed hoc est signum non proditionis, sed profectionis, classi ab imperatore datum. Post haec videamus, qualem oeconomiam rerum per hanc noctem poeta dispescuerit. Nox non erat illunis, aut sublustris: sed plenilunium: v. not. v. 255. Classis a Tenedo redux face e navi praetoria sublata ad littus Troianum appellit; aperit iis portas globus heroum, qui ex Equo prodierant: 250—267. Per somnum Aeneas Hectoris viso monetur, ut fugiat: 268—297. Expergefactus caede et incendio omnia misceri videt; exit domo, et cum manu alia Troianorum per mediam urbem incedit: 359. Occurrit Androgeos, quo cum comitibus caeso Troiani Coroebo auctore caesorum arma induunt; at eiusdem Coroebi temeritate proditi cladem accipiunt. Aeneas cum paucis ad acropolin pervenit: 437. Pugnatur et hic, sed cum Troianorum strage. Aeneas motus adspectu caedis Priami, tum a Venere monitus, domum suam repetit: 559. 588—632. Anchisen patrem, primo reluctantem, mox prodigio monitum, cum coniuge et nato abducit: 720. Iam urbem egressus desiderata uxore redit in urbem: ab eius umbra meliora edoctus ad suos redit, et sub diei ortum (801) Idam fuga petit.

EXCURSUS VIII*

Hector classi Achivorum ignem inferens; et victor Patrocli rediens.

Aen. II, 274. 5. *Hei mihi! qualis erat, quantum mutatus ab illo Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli, Vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignes.* Hectorem, qualis paullo ante vss. 272. 3 describebatur, *Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento Pulvere, perque pedes traiectus lora tumentes*, videramus iam libro I, 483. ubi *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros* Achilles: de quo v. Excurs. XVIII ad e. l. Hector omnino frequens gemmarum Homericarum argumentum, non uno habitu ac statu; quod tamen ipsa res intra Iliados fines continet; cum multas alias gemmas a cyclicis poetis adumbratas esse putare possis; nisi potius dicendum est, artifices vulgares libellos, qui fabulas exposuerant, sequutos esse; nisi forte etiam iis Tragici argumenta operum praecipuo loco suppeditasse dicendi sunt: atque hoc exemplis declaratum dari possit; commemorabo tantum Amphionem et Zethum cum Dirce tauro illigata: argumentum ex Euripide adumbratum (*Antiquar. Aufsätze:* P. II.). Homericas tamen fabulas ex ipsa Iliade et Odyssea petitas et adumbratas esse probabilius fit. Ex iis Hector frequens argumentum, ut dixi, quandoquidem species eius oris

et habitus ab arte ita est constitutus, ut ubique sui similis sit et sibi constet; est ubique barbatus et capite galeato: is, inquam, modo cum Andromache et Astyanacte, occurrit, modo facem iniiciens navi, cuius puppis apposita est: cuius argumenti gemmam militem *incendiarium* exhibere dixerat Gorius (*Mus. Flor.* Tom. II, tab. 60, 2). At extat alia verum Hectorem expressum habens puppi navis apposita: apud Franc. Pallazzi (*Borioni Collectan.* t. 56. etiam in *Lipperti Dactylioth. Mill.* II, 2, 6). Ei respondet Aiax de puppi pugnans in alia gemma. Verum prior illa plane convenit versui Virgiliano: *Vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignes.* Minus certa fide sunt aliae gemmae, Hectoremne an alium heroem referant; ut, vulneratus sub clipeo deficiens (ap. *Natter.* tab. VIII. et alibi); Est Hector in Sarda saxum portae castrorum Achivorum impingens (v. Iliad. μ, extr. ap. *Lippert. Mill.* II, 2, 5. neque alium esse arbitror *Mill.* III, 2, 6. expressum). Incertum quoque esse potest, an inter heroes bigis instantes Hector quaerendus sit; certior fides est numorum: inter quos *numi* notissimi *Iliensium* sunt, ad Commodum, M. Aurelium, et Caracallam spectantes, Hectorem quadrigis citis insistentem exhibentes, v. c Mus. Farnes. Vol. V, t. 17, 3. Merito dixeris hunc Hectorem esse, *qui redit exuvias indutus Achilli.* Ceterum Hectoris caput in aliis Iliensium numis visitur; et est unus numus in Numismat. Albani T. I, t. 59, 2, in quo Hectori corpus Patrocli abstracturo obiiciunt se Menelaus et Aiax, affabre effícti.

EXCURSUS IX

De Penatibus, Palladio et Vesta.

II, 293. 296. 297. Sacra *suosque tibi commendat Troia* Penates — *Sic ait et manibus* vittas, Vestamque *potentem*, *Aeternumque adytis effert penetralibus* ignem. Quid tandem illud sit, quod Aeneas capta Troia secum in Italiam abduxerit, nam modo Penates, modo Palladium, modo Vesta memoratur, fuerintne privati Aeneae an publici Penates, et qua specie vel fuerint vel sint crediti, paucis iuvat inquirere, quantum quidem ad loca nonnulla poetae declaranda facere id potest; quandoquidem poeta Penatium religione tam praeclare usus est ad maiorem Aeneae fatis, errori et ad Italiam accessui, dignitatem mirationemque conciliandam. Multo enim augustiora omnia videri facile intelligas, si inferre Aeneam Latio Penates (*inferretque deos Latio*) quam, si Latium accessisse audias, et sic porro. Primum poeta *Palladium* rem facit a Penatibus diversam, surreptum illud ab Ulysse et Diomede lib. II, 163 sqq. *impius ex quo* etc. At, quos Aeneas asportavit, *Penates* fuere. Pri-

mus de iis locus est Aen. II, 293 sq., ubi Hector per somnum ad Aeneam: *Sacra suosque tibi commendat Troia Penates; Hos cape fatorum comites.* Paullo post v. 296 *Sic ait, et manibus vittas Vestamque potentem Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.* Haec diversa sunt et visa tantum Aeneae per quietem ab Hectoris umbra acta esse. At mox, postquam Anchisen in humeros receperat, v. 717 *Tu genitor, cape sacra manu patriosque Penates.* Dubitari potest, quo sensu *sacra* dixerit (v. ad II, 293) sintne *sacra* et *Penates* diversae res, an unum idemque; quod statuere licet, ut *sacra* sint genus, et in iis *Penates*, *Vesta et ignis:* quae ideo etiam singula per *sacra* possunt declarari. Sic paullo post vs. 320 Panthus Apollinis sacerdos *sacra manu victosque deos trahit.* Eo sensu puto primo (293) et tertio loco (717) memoravit: *Sacra suosque Penates;* scilicet *sacra* nomine generico, proprio autem *Penates.* Etiam Seneca de Benef. III, 37 *Anchises complexus sacra ac Penates deos.* Et Dionys. I, 46 τὰ ἱερὰ πατρῷα in arce servata memorat. Similiter Aeneas declarative *Penates et magnos deos* dixisse videri debet lib. III, 12 *feror exul in altum Cum sociis natoque, Penatibus et magnis dis.* Ex naturali verborum ordine alii *Penates*, alii *magni dii* esse possunt. Atqui praeter Penates nusquam alios deos exportasse Troia fertur Aeneas; et communis est veterum opinio, eosdem fuisse *Penates* et *deos magnos* e Samothracia. Varronem et Heminam Cassium laudat Serv. ad I, 378 (unde Pompon. Sab. ad I, 68 sua transtulit) et Macrob. III Sat. 4: adde Serv. ad II, 296. III, 12. Iidem *dii patrii*, θεοὶ πατρῷοι. Sed et ipse Virgilius III, 159, ubi Penates Aeneae per somnum apparent: *Tu moenia magnis magna para.* Itaque declarative in illo III, 12 loco positum esse debet: *Penatibus et magnis dis.* Iidem *divi*, et declarative III, 148 *Effigies sacrae divum Phrygiique Penates.* Sufficit memorari a poeta, tamquam domesticas religiones et sacra, Penates, deos patrios, eorumque signa ab Aenea ablata, cum Troia exiret.

De Palladio et Vesta mox videbimus, paucis praemissis de *Penatibus.* Ex locis laudatis colligi posse videtur, omnia ista, et ipsos Penates, in Aeneae domo fuisse; namque ex ea efferuntur. Atqui hoc poetae consilio, et aliorum locorum senten-

tiae, ipsique rei, repugnaret. Nam e Virgilii saltem mente et consilio, *publici Troiae Penates*, *dii patrii*, non Aeneae privati esse debuere, qui in Italiam abducti ad Romanos tandem pervenerunt. Et sunt loca, in quibus passim *Troiae Penates* dicuntur. Sic II, 293 *Sacra* suosque *tibi commendat* Troia Penates. VII, 121 *Vosque*, *ait*, o *fidi* Troiae *salvete* Penates. V. 62 *adhibete* Penates *Et* patrios *epulis*, *et quos colit hospes Acestes*, et v. 632 O patria et *rapti nequicquam ex hoste* Penates. Tandem IX, 258 *Excipit Ascanius: Per* magnos, *Nise*, Penates Assaracique Larem *et canae penetralia Vestae.* V, 744. per *Pergameum Larem* eosdem Penates declaravit. Et in ipso illo loco II, 297 *adytum penetrale* commemoratur, quod ad templum spectare debet. Si igitur publici Penates fuere, in Aeneae domo Penates publici haberi non potuere. Sed misceri solent, et ipse miscui, diversa inter se. In vss. 293 sq. cura Penatium tantum *mandatur Aeneae* ab Hectoris umbra; non ei traduntur manu; at Aeneae visa est umbra Hectoris ipsa efferre e templo Vestae signum vittatum cum sacro igni. Non igitur hoc vere factum, nec ab Aenea Vesta cum igni absportata, nec ipsi Penates ei Hectoris manu traditi: sed tantum eius curae mandati. Illud forte quaeri potest: quomodo ad Aeneam potissimum Penatium cura spectabat. Potuit utique tamquam ad unum e principibus, ad quos rei publicae et urbis cura spectabat. Poetae satis erat, Hectoris umbrae monitu id factum declarare. Eo loco, quo de Aenea *τὰ ἱστορούμενα* afferimus (Disquis. II, de rer. inv. s. VI. Excurs. XVII ad lib. II. Excurs. I ad lib. III et al.), plura olim esse commemorata apparebit, quibus poeta insistere et rem, tamquam vulgatam satis, tacite sequi poterat. Sed, quod inprimis eius animum impellere potuit, est forte hoc, quod Aeneam sacerdotio functum tradiderat antiquitas. Certe ex Dictye IV, 17 discimus, *Apollinis sacra eum praecipue* esse tuitum; et, secundum Menecratem Xanthium a Dionys. Halic. I, 48 excitatum, Aeneas ad defectionem a Priamo hoc ipso erat adductus, quod *sacerdotii dignitate* ab eo fuerat exclusus, *ἄτιτος ἐὼν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἀπὸ γερέων ἱερῶν ἐξειργόμενος.* Fundus rei Iliad. ν, 461 *αἰεὶ γὰρ Πριάμῳ ἐπεμήνιε δίῳ, Οὕνεκ' ἄρ' ἐσθλὸν ἐόντα μετ' ἀνδράσιν οὔτι τίεσκεν.* Ceterum vulgo in arce Penates servati narrantur; cf. Dionys. Halic. I,

46. 69 et al. et hoc ex perpetuo veterum civitatum more ita se habere debuit. Hoc tamen sequi poeta non potuit, qui Aeneae domum in alia urbis parte sitam esse voluit, unde mox ad arcem accurreret. Apponam Hellanici Lesbii, vetustissimi scriptoris, narrationem ap. Dionys. Halic. I, 46. 47: Urbe capta, inquit, Aeneas cum suis Dardaniis se recepit in arcem Pergamum, ἐν ᾗ καὶ ἱερὰ τὰ πατρῷα τοῖς Τρωσὶν ἦν, eamque defendit. Cum tamen videret, hostium impetum diu sustineri non posse, hominum corpora καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πατρῷα et opes servare studet; tum, infirma multitudine praemissa, ipse cum iuvenibus in Idae munitiora loca discessit, ἀγόμενος ἐπὶ ταῖς συνωρίσι τόν τε πατέρα καὶ τοὺς θεοὺς πατρῴους. Inde induciis cum hostibus factis discessit, παραλαβὼν τὸν πατέρα καὶ τὰ ἕδη τῶν θεῶν h. e. simulacra. Et agro Laurente capto c. 55. f. alii in locum indictum Penates (τὰ ἕδη τῶν θεῶν) e navibus efferunt, alii vero bases (βάθρα) et aras ipsis statuunt, mulieres autem cum ululatu et choreis sacra prosequuntur, et c. 57 ἱδρύεται τὰ ἕδη τῶν θεῶν ἐν τῷ κρατίστῳ. Vides Hellanici verba maxime poetae animo insedisse; et viguisse omnino famam antiquam de servatis Troiae simulacris vetustate sua venerandis: quae excidio urbis facto secum abduxerit Aeneas.

Fuisse autem Penates simulacra deorum; et quidem, cum ab Aenea portari possent, lignea, formaque deorum solita, vittis coronata, ex locis seqq. apparere videtur: III Aen. 148 *Effigies sacrae divum Phrygiique Penates, Quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis Extuleram, visi ante oculos adstare iacentis*, et v. 173 *coram cognoscere vultus Velatasque comas* (vittis puta et infulis religatas) *praesentiaque ora videbar*. Servius ad III, 148 haec habet: „*Varro* sane *Rerum Humanarum secundo* „ait, Aeneam deos Penates in Italiam reduxisse (hoc et Macrob. „III, 4 repetit), quaedam lignea vel lapidea sigilla, quod eviden- „ter exprimit dicendo: *Effigies sacrae divum Phrygiique Pena-* „*tes;* quamvis alio loco alias opiniones sequutus diversa dixerit." Romam, ut mox videbimus, deducti arcana primum religione haberi, mox tamen hominum conspectui subiici ec vulgari coeperunt. Nam Dionys. Halic. I, 68 Romae in aede deum Penatium sub Veliis (v. paullo inf.), duo Genios seu adolescentes sedentium habitu et hastam manu tenentium viderat, eoque Timaei fidem elevat, qui mera κηρύκεια, *caduceos*, esse ab indigenis audie-

rat; forte tamen nec hoc falso, si id ad informia rudis artis opera referas; tum potuere ut in Diana Ephesia, et alibi factum, antiquis cum temporis successu substitui alia signa minus rudia. Diis magnis Samothracicis eos comparat Dionys. I, 69 specie et habitu, qui cum iis signis convenit, quae in numis adhuc videmus. In numis, gemmis, marmoribus, ut in Tab. Iliaca n. 98 et 117 (sed talia unicuique, libros evolventi, occurrentia ambitiose memorare piget), Anchises Aeneae humeris haerens tenet capsulam vel aediculam, qua Penates inclusi sunt; in aliis tamen Palladium tenet; quod nonnunquam ipsis Aeneae manibus insistit; nam peplo involutos Penates tenens Aeneas (πέπλους περισχών, ut Lycophr. 1266) mihi nondum in priscis monumentis occurrit.

Haec igitur simulacra, hos Penates, Italiae inferri, fatale erat. cf. III, 167 sqq. Atque habuit utique res eventum suum; collocati sunt Penates Lavinii (secundum Lycophr. 1261 in Palladis templo); unde mox, Alba Longa condita, cum in novam urbem deducendi essent, cedere loco noluerunt, v. Dionys. Halic. I, 67. Orig. G. Rom. 17 et alios. Romam tamen aliquando migrare non recusarunt, siquidem Penatium aedes Romae fuit sub Velis, non longe ab sede Vestae, v. Dionys. ibid., incendio Neroniano deleta. v. Tacit. Ann. XV, 41. Non enim recte alii tradiderunt in Vestae templo Penates servatos. v. ad Tacit. l. c. cf. Donat. III, 3 de Urbe Roma.

Etiam *Vestam* cum *igni aeterno* Aeneas abstulisse Troia creditus. Aen. II, 296 *vittas Vestamque potentem aeternumque adytis* effert *penetralibus ignem* h. e. templo Vestae; hoc tamen non Aeneas, sed per quietem visa efferre, in foculo puta, Hectoris umbra. Nam ipse Aeneas ignem sacrum secum Troia efferre vix potuit. Statim autem, quoties aliis in locis consederant Troiani, aedem Penatibus et Vestae cum ara et igni sacro ponere potuere; unde in Sicilia moratus Aeneas, oblata per somnum Anchisae specie, evigilans V, 744. 745 *Pergameumque Larem et canae penetralia Vestae Farre pio et plena supplex veneratur acerra* h. e. supplicat Penatibus et Vestae. Adde Ovid. Fast. III, 423 sqq., unde Romae quoque in Vestae aede: *Iliaci foci* Vestae, *Iliaci ignes* etc. In sacro Laviniensi a Coss. faciendo cum Penatibus etiam Vestae sacrificatum, Ma-

crob. III Sat. 4 et Serv. ad Aen. II, 296 notarunt. Secundum haec licet quoque suspicari, Troiae etiam Penates in Vestae aede habitos fuisse, atque inde ab Aenea exportatos esse; ut ab umbra Hectoris visa erat efferri Vesta cum igni sacro: II, 293—297.

Palladium tandem, h. e. signum Palladis, antiqua religione cultum et διιπετὲς habitum (v. Apollod. III, 12, 3, et Not. p. 744 sqq.), cum ipsis Penatibus Aeneam extulisse narrant quidem alii, et ipse Arctinus id tradiderat: v. Dionys. I, 69; poeta vero, ut supra dictum, non memorat, quippe qui eam narrationem sequitur, quae pro antiquiore habenda est, furtim illud ab Ulysse et Diomede iam ante Troiam captam ablatum fuisse, v. Aen. II, 164 sqq., Heleni consilio, v. Conon. 34, ab Antenore proditum Achivis, (cf. Tzetza Posthom. 505) ut alii addunt; sed res variis modis a poetis ornata. Ita sponte et volentem sequutam esse Palladem alii memoraverunt. vid. Ovid. Fast. VI, 431. In quem sensum Tryphiodori v. 54 ex lectione Cod. Medic. (secus quam Lennep. ed. Coluth. v. 196 volebat) est constituendus. Ἦλθε δὲ καὶ Δαναοῖσιν ἑὸν βρέτας ἁγνὸν ἄγουσα Ληϊστὴ μὲν ἐοῦσα, φίλοις δ' ἐπίκουρος, Ἀθήνη, h. e. *furto quidem abducta*, *Achivis tamen propitia*. Distinguendus autem hic Ulyssis in urbem ingressus ab altero illo, quo, sub extrema oppugnationis tempora, mendici habitu res et consilia Troianorum speculatus est. v. Odyss. δ, 244 sqq. Eurip. Hecuba 239 sqq. add. Rhes. 501. 710 sq. add. Tzetz. Posthom. p. 157. Quintus Cal. utrumque ingressum tantum strictim memorat et tempora confundit, X, 346, quod miror; nam Leschen in eo exponendo operam navasse discimus ex Procli argumento Iliadis parvae: Ὀδυσσεὺς δὲ αἰκισάμενος ἑαυτὸν, κατάσκοπος εἰς Ἴλιον παραγίνεται, καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὑφ' Ἑλένης, περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως συντίθεται. κτείνας δέ τινας τῶν Τρώων ἐπὶ τὰς ναῦς ἀφικνεῖται. καὶ μετὰ ταῦτα σὺν Διομήδει τὸ Παλλάδιον ἐκκομίζει ἐκ τῆς Ἰλίου. Helenae Hecubam adiunxit Eurip. in Hecuba l. c. Ulyssi comitem dedit Diomedem Tzetza in Posthom. 604, loco valde turbato: cf. Iacobs ibid. p. 157. 159. Creditum tamen inter Romanos Palladium hoc Romae in Vestae templo servari, fatale etiam hoc urbi habitum; nec ulli viro, ne Pontifici quidem Maximo, videre

illud fas fuit. Quibus de rebus multi egerunt. v. Dionys. Hal. I, 68. Satis est comparare Ovid. VI Fast. 421. 431 sqq. Hinc Vestam interdum cum Palladio videas, ut in Sarda apud Maffeum Gemm. ant. P. II, n. 76. Omittimus quae de gente Nautia, in cuius tutela Palladium habebatur, aliisque rebus disputari possint. Adhuc sub Commodo in templi Vestae incendio servatum illud, ap. Herodian. I, 45, et ab Elagabalo loco motum, lib. V, 15, narratur. Ex altera parte non minus Athenienses Palladium Troianum in sua arce servare videri volebant, v. Pausan. I, 28; item Argivi, Paus. II, 23; et notum est, omnino plures urbes Palladium sibi vindicasse: cf. *du Theil* Tom. XXXIX *Hist. de l'Acad. des Inscr.* p. 238. A Diomede Aeneae redditum Palladium commenti erant seriores: ut Cedren. p. 135 C. D. et Malelas p. 212. Scilicet religionum harum tam diversarum a poetis variis modis ornatarum cum fidem adstruere vellent urbium scriptores, passim et grammatici, atque ostendere, quomodo ad Aeneam rediisset Palladium a Graecis ablatum, multa commenti sunt, quibus tota haec de Palladio quaestio ita obscurata est, ut multorum doctorum virorum, qui expedire rem volebant, otium consumserit. Nobis satis est caussas diversitatis indicasse. Occurrit autem cum Palladio Aeneas, in multis numis gentis Iuliae, armata virguncula stantis habitu; eadem fere specie, qua in monumentis id quoque Palladium conspicitur, quod Diomedes cum Ulysse abstulit; cf. Apollod. Biblioth. III, 12, 3, et ipse Virgilius Aen. II, 172 *Vix positum castris* simulacrum; *arsere coruscae* Luminibus *flammae* arrectis, — *terque ipsa* solo Emicuit parmamque *ferens* hastamque *trementem*. An vero Palladis signum hoc idem habendum sit, aut a poetis habitum fuerit, quod in templo Palladis in arce Ilii sito visebatur, et in cuius genibus peplum Troianae mulieres apponunt Iliad. ζ, 273. 303, Burmannus illo loco quaerit; sed ut idem haberi possit, nolim cum viro doctiss. Θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν interpretari *ad genua*, quod iam Strabo refellit, multo minus peplo deam *induere*. Nam diversa in arce Palladis signa esse et potuere et debuere: Etiam in nostro poeta lib. II, 225 sqq., postquam v. 165 sq. ablatum iam Palladium memoratum erat, angues, qui Laocoontem cum filiis eliserant, in templum Minervae in arce fugiunt: *Sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.*

Et quale dicemus fuisse Palladis signum illud, quod, Cassandra ab Aiace Oilei violata, avertit vultum? (de quo v. docte agentem Böttiger de raptu Cassandrae p. 63.) v. Lycophr. Cassandra v. 361. Quint. Cal. XIII, 425 sq., quod bene poeta noster ad aliam rem ornandam transtulit Aen. II, 172. Non igitur Maro sui oblitus videri debet; sed in poetarum fabulis, quae in his, ac similibus, et famae et historiae vices praestant, diversa fuere in arce Palladis signa; nec modo diversis in locis, sed et eodem in loco; nam fatale τὸ διοπετὲς Ἀθηνᾶς Παλλάδιον, πολλῶν ὄντων τὸ σμικρότατον (ap. Conon. 34.) in Minervae templo in arce diligenter custoditum Arctini versus docent: Dionys. I, 68. 69. Diversum a Penatibus Palladium illud διϊπετὲς a plerisque, et ab ipso poeta, habitum vidimus; sed ex aliorum doctrina *Pallas* cum *Iunone* iis ipsis diis Penatibus erat accensenda. v. Macrob. III, 4. exemplo forte Palladis et Iunonis cum Iove Romam tuentium. *Apollinem* et *Neptunum* alii apud eundem, frustra advocato versu Aen. III, 119; at *Tusci Cererem*, *Palem et Fortunam Penates* tradiderant. v. Serv. ad Aen. II, 325, adde eund. ad II, 119. III, 12.

Inter haec Penates Troianorum confundi coepere cum *diis* Samothracum *magnis*. Nec mirum; si quidem communis utraque fuit religio; utraque vetustate memorabilis. Redit adeo disputatio ad *deos Cabiros*, de quibus, post Guthberleti libellum, et Bochartum, multa satis subtiliter quaesita sunt etiam a Frereto (*Hist. de l'Ac. des Inscr.* Tom. XXVII), sed ad opiniones magis et coniectationes, quam ad veterum historiarum fidem; ad quarum ductum melius de iis disputatum est nuper a Viro doctiss. *Ste Croix* (*Recherches sur les Mysteres* p. 26). Inter Britannos ingenia in hoc argumento exercuere (*Wise*) *Of the first Inhabitants of Europe* p. 38, et Vir doctiss. idem et sagaciss. *Iac. Bryant Analysis* Tom. II, p. 461. Quando quidem Gemini in Zodiaco ab Aegyptiis constituto occurrunt, ad Gattereri nostri ductum Cabiros ex Calendario Aegyptiorum illustravit *Herman. Mythol.* Vol. III. p. 160 sqq. Alienum ab h. l. et consilio esset, ad hypotheses et opiniones deerrare. Loca class. sunt Strab. X, p. 723 — 726. Schol. Apollonii I, 916. Dionys. Halic. I, 67 — 69. Varro de L. L. IV. p. 17. Macrob. III, 4. Quae ex his, ut simpliciora, ita probabiliora habeo, haec sunt: religiones istas et antiquitate

et origine fuisse obscuras; ipsam deorum formam parum scite expressam, ut nec appareret, iuveniline an senili specie essent habendi: id quod in rudis operae simulacris evenisse mirum non est; videri itaque Phoenicum Pataecis similes fuisse, forte etiam ab illis profectos Cabiros; (cf. Herodot. III, 37) magnas successisse mutationes harum religionum: ab initio fuisse Coelum et Terram; postea accessisse duo alios; nunc quatuor ista numina, domesticis nominibus insignita, interpretatione varia ad diversos deos Graecorum referri coepisse: igitur in illis memorari videas Cererem et Proserpinam, Haden et Mercurium, ab aliis Bacchum et Iovem; etiam Vulcanum in iis quaesitum, item Cybelen: nec improbabile fit, adscita fuisse haec ipsa sacra seriore aetate; quae fortuna fuit cum aliarum religionum, tum inprimis arcanarum: in quas, ut nostra quoque aetate factum videmus, intulerunt quae quisque vigilans stertensve somniabat, inprimis super rerum natura eiusque vi genetrice. Quia autem duorum simulacrorum, prisco more, tamquam fratrum iunctorum, species oculis occurrebant: confusi tandem Cabiri seu Dii magni sunt cum Dioscuris; dictique adeo et hi magni Dii et Penates. Turbas alias fecit hoc, quod et ipsi sacerdotes dicti sunt Cabiri.

Ceterum Penates, ignem sacrum, et Palladium etiam iungit Lucan. IX, 990—994 docto in loco; et quae de Palladio tradita erant, traducta aliquando sunt ad *deam Pessinuntiam*: v. Herodian. I, 35. Egit quoque, quod nunc didici, de diis Penatibus Meziriac. ad Epp. Ovid. T. II, p. 158. Interea, hac opportunitate data, obiter adhuc monebo, ut animadvertas, quanta *religionum Troianarum*, quippe quae inter antiquissimas fuere, *simplicitas* fuerit. Suis sane nominibus, hoc est Graecis, numina Troianorum effert Homerus: facile tamen ad elementorum naturae genera et formas deos illos revoces. Colebatur in arce *Minerva* et *Apollo:* Iliad. ζ, 88. ε, 446, Quint. Smyrn. XIII, 433 sqq., *Iupiter* in Ida sacrarium habebat, alterum in acropoli: Iliad. χ, 171, 2, alia religio *Neptuni* erat. Cum his *Penates* e religione antiqua Samothracica. Commode his numinibus et sacris memorandis usus est Maro: E templo *Palladis* Palladium raptum II, 165 sq. ex Iliad. ζ, 297, et in idem pompa cum peplo ducta I, 479 sq. Aliud Palladis templum in urbe fuit: e quo Cassandram abstrahi vident Troiani II, 404. 425, nam ab hoc ad arcem pergunt

Aeneas et socii 437. *Apollo* Thymbrae, et Sminthei nomine Chrysae, tum in ipsa arce, Pergamo, templa habuit: unde eius sacerdos Panthus II, 318 *arcis Phoebique sacerdos*. add. 429. 430. Apollini cum Neptuno sacra facit Aeneas III, 119 tamquam diis patriis. Scilicet ille Troiae tutela et praeses deus: VI, 56. *Neptuni* sacerdos Laocoon sacra ex antiquo more ad littus faciens II, 201. *Cybele* e Creta repetita III, 111 proprie ad Phryges spectabat: in Ida coli solita: IX, 80 sq. X, 252 sq. *Vestam* addit Virgilius, (II, 567, ubi *Helenam limina Vestae servantem* memorat; et II, 296. 7, ubi Hectoris Umbra visa est efferre *adytis penetralibus* Vestam et Ignem sacrum; quae vix aliter quam de Vestae aede accipi possunt) nescio an de suo; si auctoritatem habuit, ad Phrygum religionem, *Matrem deum*, spectare illa potuit; nisi probabilius fit, hanc in *Venere* latere, quam Homerus inter numina Troianis studentia retulit, etsi alia eius deae religio Troiae non occurrit. Veneris tamen templum in arce effictum video in Tabula Iliaca n. 107. At Veneris ἐν Τρωάδι signum in Museo Capitol. Tom. IV. p. 353 non bene ad veterem Troiam refertur; est enim Alexandriae Troadis. *Iunonis* quoque Maro fecit templum in arce II, 761, et *Cereris* sacellum ante urbem II, 714; haec forte de suo; nam in Homero memorata non memini.

Cum autem Romani et ipsi Iovem, Iunonem et Palladem, in arce colerent tamquam deos imperii praesides, voluere interdum poetae et hos e Troia Romam traductos haberi. In conditionibus quoque pacis inter Latinos et Troianos habetur hoc, quod sacra Troiana recipiuntur a Latinis: XII, 192 *sacra deosque dabo*, et 836 *morem ritusque sacrorum adiiciam*.

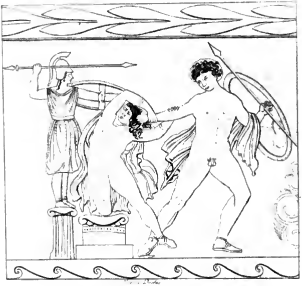
Ceterum haud vereor quemquam fore, qui me calumnietur tam fatuum et ineptum esse, ut haec antiqua fide historiarum niti existimem; satis enim, vel me non profitente, ex narratione mea apparet, me poetarum commenta, ab antiqua aliqua fama ducta, multis modis deflexa et ornata, una tela contexere voluisse: quippe qui diligenter discernere soleam ea, quae famae antiquae fundum qualemcunque, aut opinionem antiquam pro fonte, habere, et quae diversis inde seu ingeniorum seu opinionum, tamquam aquarum divortiis, fuisse derivata, novisque aquarum venis corrivatis aucta novam naturam induisse videantur.

EXCURSUS X

De Coroebo.

II, 341 sq. 386 sq. 424. 425. De Coroebo Mygdonis f. argumentum, pro episodio inductum a Virgilio, variis modis a veteribus fuisse tractatum videtur, donec tandem stulti et vecordis hominis personam ei induerent, ut adeo in proverbium abiret: de quo v. Aelian. V. H. XIII, 15. alia loca apud Cerdam. Ad v. 341 Servius: *Hunc autem Coroebum stultum inducit Euphorion, quem et Virgilius sequitur, dans ei inf.* 390 *Dolus an virtus quis in hoste requirat? cum sit turpissima dolo quaesita victoria.* Prius illud notatu dignum; Euphorion enim Coroebo, temerario forte in Achivos facto impetu, personam vecordis hominis primum addidisse videtur; dum scilicet argumento ab aliis tractato novitatis gratiam conciliare volebat. Etiam Pompon. Sab. *Euphorion*, inquit, *inducit eum stultum.* Sed alterum, quod in Servio *Euphorionem Virgilius sequi* traditur, grammatici commentum est; non enim vecordem et stolidum exhibuit Coroebum; nec, nisi alia fuere in Euphorione, quae expressa forte sunt a poeta, aliunde liquet, an Euphorionem ante oculos habuerit Virgilius; quod adeo sine fundo idoneo ex h. l. ponit Iac. Nic. Loensis Epiphyll. II, 3, ut non magis vera sunt, quae de carmine *Minxade* depromta a Virgilio esse vult. In Polygnoti tabula apud Pausan. X, 27 Coroebus etiam erat expressus, ubi ille addit: eius monumentum nobile in Phrygum finibus, et Mygdonas ab eo nomen habuisse; quod falsum: nam *Mygdones* antiqua Thracum stirps fuere. Venisse eum ad Cassandrae nuptias, et *occisum*, ὡς μὲν ὁ πλείων λόγος, *a Neoptolemo; Lescheus autem a Diomede interemtum carminibus prodidit.* In hoc Virgilius tertium aliquem auctorem sequutus est, nam is v. 425 Peneleo interfectum tradit. Cum Lescheo facit Quintus Calab. XIII, 168 sq. Ad aram interfectum exhibet etiam Tabula Iliaca n. 104. Coroebum Mygdonis filium inter vigilum duces nominat Auctor Rhesi 539. Patrem saltem *Mygdonem* Homerus suppeditaverat; nam Mygdonem et Otreum Priamus olim copias Phrygum adversus Amazones ducere viderat: Iliad. γ, 184 sqq. In Epitome Iliados v. 248 est *clara satus tel-*

lure Coroebus: quod non satis assequor. Venerat ille e Phrygia. Alius Mygdon est Amyci frater in Heracliis et Argonauticis: v. Not. ad Apollod. p. 379. Ceterum quae subiiciuntur, Coroebum Cassandrae amore incensum operam Priamo in hoc bello obtulisse, eleganter ab Homerico Othryoneo Iliad. *ν*, 363 sqq. traducta sunt, sed multo suavius et ornatius, inprimis hoc: *Infelix qui non sponsae responsa futura* Audierat.

EXCURSUS X*

Cassandra raptata.

II, 403—406. *Ecce trahebatur passis Priameia virgo Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae, Ad coelum tendens ardentia lumina frustra: Lumina; nam teneras arcebant vincula palmas.* Cum mihi propositum sit, ex Notis ea, quae pro digressione haberi possint, etsi cum *Maronis doctrina* coniuncta, sublata in Excursus reiicere: revocabo ad h. l. ea, quae antea in Nota ad h. v. disputaveram, reiectis aliis, post ista a me notatis, quae nunc in Commentatione elegantissima doctissimi Böttigeri copiosius sunt disputata. Redibant autem illa partim ad ipsum mythum diversis modis narratum et tractatum; partim ad Virgilianam rationem. Et in priore quidem parte otium fecit nunc laudata modo Böttigeri docta de hoc argumento in Vase picto commentatio. Monebo tantum haec pauca: Homerus facinus Aiacis in Cassandram commissum ignorat: quod iam Strabo observaverat XIII p. 896 C. Cassandram vatem, Priami filiam, cum ceteris captivam abductam esse, iam antiquiores narrasse videntur. Servata illa in reliqua praeda, tandemque sorte ducta Agamemnoni cesserat. Apud Proclum in argumento

Arctini Ἰλίου πέρσιδος hoc unum narratur: Κασσάνδραν δὲ Αἴας Ὀϊλέως πρὸς βίαν ἀποσπῶν συνεφέλκεται τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ξόανον· (quod Cassandra deae supplex, ἱκετεύουσα, amplexa erat) ἐφ᾽ ᾧ παροξυνθέντες οἱ Ἕλληνες καταλεῦσαι βουλεύονται τὸν Αἴαντα· ὁ δὲ ἐπὶ τὸν τῆς Ἀθηνᾶς βωμὸν καταφεύγει καὶ διασώζεται ἐκ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου. Apparet ex his, fabulam disertius fuisse tractatam in eo carmine. Fuit enim Aiax in iudicium vocatus propter sacrilegium; hoc est iudicium illud, quod in Poecile pictum erat Athenis: Pausan. I, 15 p. 37. οἱ βασιλεῖς ἠθροισμένοι, διὰ τὸ Αἴαντος ἐς Κασσάνδραν τόλμημα· et Delphis in Lesche a Polygnoto pictus Aiax erat ὀμνύμενος ὑπὲρ τοῦ ἐς Κασσάνδραν τολμήματος Pausan. X, 26. Videtur adeo Aiax professus esse, falsi se criminis accusari, nec vim puellae a se esse factam. Ulyssem accusatoris partes egisse ex c. 31. pr. colligas, uti et alibi memorari memini, Agamemnonem fraudem Aiaci esse machinatum, ut Cassandra, cuius amore captus erat, potiretur; Duxit inde commenta sua Philostratus in Heroic. 8. Stupri quoque ab Aiace illati memoratio vix apud eos potuit esse, qui Agamemnonem amore Cassandrae incensum in scenam produxerant: ut Euripides Troad. et al. Unde et Horatii versus II, 4. 7, 8. *Arsit Atrides medio in triumpho Virgine rapta.* qui Agamemnonis amorem narrabant, vix vitiatam ab Aiace Cassandram narrare potuere. Verum redeamus ad Cassandram.

Hanc Minervae supplicem factam, cum ab Aiace abductam primi auctores memorassent; adiecere alii et cyclici et tragici vim ab eo Cassandrae pudori factam, tandem stuprum in ipso templo in conspectu deae factum. Utuntur veteres vocabulo, quod rem fere ambiguam facit, ἕλκεσθαι, ἑλκεῖσθαι, ἑλκύεσθαι, quod et de *abstractis* in captivitatem, et *de vi corpori illata*, dici solitum, ad ipsam narrationis amplificationem ducere potuit; nam ἄγεσθαι vocabulum commune, ambiguitatem eam haud admittit; v. c. Iliad. π, 332. At Odyss. λ, 579. Tityus Latonae vim inferre voluit. Λητὼ γὰρ ἥλκησε — Πυθώ τ᾽ ἐρχομένην. quae apud Apollod. I, 4, 1 ita reddita sunt: Οὗτος Λητὼ θεωρήσας, πόθῳ κατασχεθεὶς, ἐπισπᾶται. Aliis locis simpliciter captivae abductae, et, quia invitae discedunt, abstractae et raptatae feminae sunt. Ita Iliad. χ, 62 in Priami lamentis, cum Hectorem in moenia revocare studet, υἷάς τ᾽ ὀλλυμένους ἑλκηθείσας τε

θύγατρας, — ἑλκομένας τε νυοὺς ὀλοῆς ὑπὸ χερσὶν Ἀχαιῶν. Adde ἑλκηθμὸν Andromaches Iliad. ζ, 465 et de vocab. cf. Valcken. ad Iliad. χ, p. 51. Multo magis autem supplices vi abstractae ab ara et asylo: ita Andromache Eurip. 566 καὶ νῦν με βωμοῦ Θέτιδος — Ἄγουσ' ἀποσπάσαντες. Etiam *capillis prehensas* ita abductas esse nihil est, quod mireris: ut *tractata comis* ap. Ovid. Met. XIII, 410.

Secundum haec in ipsa Cassandra ambiguum plerumque fit, utrum poeta declarare voluerit vim illatam an abstractionem captivae; alterum hoc simplicius esse censeo. Apud Eurip. Troad. 69. 70. Minerva: Οὐκ οἶσθ' ὑβρισθεῖσάν με καὶ ναοὺς ἐμούς; Οἶδ' ἡνίκ' Αἴας εἷλκε Κασσάνδραν βίᾳ. Et apud Lycophr. 358 ipsa ait: Τέως βιαίως — ἑλκυσθήσομαι. His narratis usi sunt poetae et artifices diversis modis pro consilio quisque suo, omnino tamen sic, ut Cassandra capillis prehensa abstrahatur ab Aiace, signo deae apposito aut ab ea apprehenso. Captiva ea sic abducitur. Factum est tamen nescio quomodo, ut de stupro illato vel inferendo cogitent homines, etiam ubi nihil est, quod eo ducat: ut in ipsis gemmis et vasis pictis, in quibus nihil oculis obiicitur quam Cassandra supplex deae vi ab Aiace abstracta. Neque in veteribus operibus aliud quid significatum fuit; uti primo loco in Cypseli arca apud Pausan. V, 19. Πεποίηται δὲ καὶ Κασσάνδραν ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος Αἴας τῆς Ἀθηνᾶς ἕλκων. ἐπ' αὐτῷ δὲ καὶ ἐπίγραμμά ἐστιν· Αἴας Κασσάνδραν ἀπ' Ἀθηναίας Λοκρὸς ἕλκε.

Iam poetae nostri verba per se spectata non magis aliquid de vi pudori illata innuunt; Cassandra vi e templo Minervae abstrahitur, manibus vinctis, tamquam captiva. Si quis haec ad poetae pudorem trahere, et *lumina ardentia* ira et *crines passos* eo referre velit, ut stuprum iam passa esse arguatur, videndum est, ne argute magis hoc fiat, quam vere.

EXCURSUS XI

De Priami nece.

II, 506 *Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.* Etiam super Priami caede narrationis fuit diversitas. Adeat, qui singula cognoscere cupit, Servium, Pompon. Sab., Quintum XIII, 220—241 sqq. Abstractum ab ara ad fores regias a Neoptolemo caesum Lesches narraverat: ut est apud Pausan. V, 27, p. 865. Virgilius vulgarem rationem, quae tamen cum altera conciliari potest, sequitur, cuius fundum fuisse Ἰλίου πέρσιν Arctini nunc ex Proclo comperio, eximie tamen omnia ornavit. Sed ab Euripide Troad. 479. 481 seqq. mutuatus est ea, quae de *Hecuba* 515—525 egregie ad miserationem ficta sunt, simul tamen Homeri ductu Iliad. ω, 200 sqq. (non ex Iliad. π, 108 sqq.), ubi Priamus ad Achaeorum castra iter suscepturus, stat ἐν μέσῳ ἕρκει libans et preces faciens ad Iovem. *Politae* caedem memoraverant et alii, ut e Quinto Cal. XIII, 214 intelligitur, et forte primo loco Stesichorus in Ἰλίου πέρσει, ut ex Tabula Iliaca coniicias, quae totum hoc factum eodem modo, ut Vir-

gilius, exhibet n. 105. 106. Nam *Lesches* de Priamo aliter tradiderat, ut iam ex Paus. X, 27 notavimus. Quae vero ad miserationem poeta comparata interposuit, non alibi invenio; etsi orationem Priami ad Pyrrhum habitam recitat Quint. Cal. XIII, 225 sqq. Tryphiodorus affectum infert non male v. 624 sqq. Porro Priamus *ad aram Iovis Hercei* (Ἑρκείου) caeditur, communi poetarum et grammaticorum narratione. Sed in hac difficultas occurrit. Veteres enim Graeci eam *in aula* sub dio positam memorant. Athen. IV, p. 189. E: Ὅμηρος δὲ τὴν αὐλὴν ἀεὶ τάττει ἐπὶ τῶν ὑπαίθρων τόπων. Ἔνθα ἦν ὁ τοῦ Ἑρκείου Ζηνὸς βωμός. (scilicet apud Homerum qui aedes intrat, primum ἕρκος, in hoc αὐλὴν subit, tum πρόδομον, tandem ad θάλαμον procedit.) Vide Eurip. Troad. 482. 483. Pausan. IV, 17, p. 321. X, 25. p. 865, adde II, 24 (ubi narrat, Iovis huius Hercei signum trinis oculis fuisse, transportatum Argos a Sthenelo; is enim illud in praedae parte acceperat: lib. VIII, 46, p. 694). Quintum Cal. XIII, 222, ubi not. Tryphiod. 622, Tzetza Posthom. 733, ubi cf. Not. Nec aliter Διὸς βωμὸς Ἑρκείου in Ulyssis domo: erat in aula: Odyss. χ, 335. 376. 379. Sed primo loco nominare licet Arctinum l. l., e quo Proclus: καὶ Νεοπτόλεμος μὲν ἀποκτείνει Πρίαμον ἐπὶ τὸν τοῦ Διὸς τοῦ Ἑρκείου βωμὸν καταφυγόντα. Virgilius ex parte hos auctores ante oculos habuit, ex atrio tamen in *impluvium* rem traduxit, et pro Iovis ara *Penates* memorat: *Aedibus in mediis, nudoque sub aetheris axe Ingens ara fuit, iuxtaque veterrima laurus Incumbens arae, atque umbra complexa Penates.* Per *medias aedes*, si ad nostrarum aedium morem referas, videri potest, intimas aedium partes sub dio patentes declarare, quas sub voce *Hof* intelligimus, et per *impluvium* reddimus; verum in Romanorum aedibus impluvium cum cavo aedium, quod Varro de L. L. IV, disertius, quam Vitruvius, docet, erat in ipso atrio; in interioribus aedium peristylium, mediaque eius area interdum arboribus consita. Potuit poeta hoc peristylium ante oculos habere, quoniam laurum memorat; in eoque, tamquam domus penetrali, Penatibus aram collocare. Forte dicas illum aut (quo Servius ducit) Iovem per Penates esse interpretatum (etsi plura simulacra, non unum Iovis signum, videtur agnoscere v. 517. conf. Ovid. Met. XIII, 412. 413), aut Penates pro ipsa domo dixisse,

quam inumbrabat laurus; ut Cerda acceperat. Sed haec dura sunt; et manendum est in hoc: Virgilium Romanum morem esse sequutum, posthabito more Graecorum: quem Tragici servant; ut Sophocles Elect. 1391 (Br. 1374.) *χωρεῖν ἔσω, πατρῷα προςκύσανθ' ἕδη θεῶν, ὅσοιπερ πρόπυλα ναίουσιν τάδε.* Ceterum si alii, ut Quintus Cal. VI, 147. XIII, 436, aram Iovis Hercei in arce ponunt, recte utique hoc faciunt; nam regia Priami erat in arce.

EXCURSUS XII

De Helena recepta.

II, 567 sqq. Helenae recuperationem varie a veteribus poetis fuisse expositam, vel ex lib. VI, 525, ubi illa et urbem et maritum Deiphobum Achivis prodit, et ex imitatoribus, quos habemus, apparet: v. Quint. Cal. XIII, 354 sqq. 385 sqq. (ubi, quae hic de Aenea memorantur, Menelao tributa videbis: impetum occidendi Helenam et Veneris interventum. Etiam in arca Cypseli Menelaus Helenae ensem intentans apud Pausan. p. 422. et in Vase picto Menelaus Helenam fugientem persequitur, ense tamen manu iam excidente, ut victum amore animum declarari putes.) XIV, 39 sqq. Tryphiod. 602—621. Multo magis variarunt narrationem Tragici pro consilio suo, et modo crimen et culpam perfidiae in eam cumularunt, modo extenuarunt. In Arctini Excidio Ilii ita traditum erat: *Μενέλαος δὲ ἀνευρὼν Ἑλένην, ἐπὶ τὰς ναῦς κατάγει, Δηΐφοβον φονεύσας.* Euripidem plane hic deserit Virgilius, si nobilissimum Troadum locum compares 860 — 1058. Mox *limina Vestae servantem* dixit Helenam. Ad templum Vestae referunt, ad quod illa (quippe domo incensa v. 310.) confugerat; quod sane esse debuit in Pergamo, acropoli, ut templa alia: de quibus sub f. Excurs. IX dictum est. Vestam autem Aeneas abduxit, cum Ilio excederet: II, 296. 297. v. Excurs. eund. Erat Helena in thalamo Deiphobi, unius ex Priami filiis; adeoque, ut reliqui

stirpis regiae, in ipsa regia. cf. sup. 503. Iliad. ζ, 242 sqq. Pugna gravis facta est ad eam domum, Menelao et Ulysse irrumpentibus: Odyss. θ, 517. Aen. VI, 525 sqq. Paride autem a Philoctete occiso, Deiphobus Helenam abduxerat: v. Eurip. Troad. 952 sq. cf. Conon. Narr. 34 et sup. not. ad v. 310, nunc etiam Iacobs ad Tzetz. Posthom. 601, 729. Nec minus luxuriarunt Tragicorum ingenia in reducenda Helena: cum Homerus simpliciter eam cum Menelao domum rediisse narrasset. Alia esse debuere commenta lyricorum, ut Pindari, Stesichori (cuius fuit κατηγορία Ἑλένης et παλινῳδία· de qua v. Pausan. III, 19), Ibyci, Simonidis. cf. Eustath. ad Iliad. ν, 417. Singulare est, quod cum Antenoridis Helena Cyrenen pervenisse narratur: Pindar. Pyth. 5, 110. Verum Antenoridae erant in comitatu Menelai, cum quo illa inter ceteros errores, per quos maritus iactatus fuit, etiam Libyam adiit. Exposuerat haec Lysimachus ἐν Νόστοις. cf. Schol. ad Lycophr. 874.

EXCURSUS XIII

Anchises humeris Aeneae asportatus.

II, 721—723 *Haec fatus — Succedoque oneri.* Plurium veterum monumentorum notum argumentum, inprimis gemmarum et numorum, v. Fabrett. ad Tab. Iliac. p. 373. 374, in qua n. 109 haec etiam Aeneae fuga occurrit, et quidem Mercurio duce; (de quo v. Disquis. II, s. VII.) et Saxius ad Virgilium Iustic. T. IV, p. 41. Praeiverat haud dubie inter Cyclicos Lesches in extremis libris, qui sub Arctini nomine memorati sunt Proclo: ubi tamen maturius urbem relinquit Aeneas; scrius apud nostrum, et in Quinto Smyrn. XIII, 300 sqq. adde Tzetz. Posthom. 737. Disertissime exponit Aeneae discessum ex urbe Dionys. Hal. I, 46. 47. et quidem ex Hellanico, ut ipse testatur c. 48. Subiicit deinde diversa a Sophocle in Laocoonte, et a Menecrate. Ut autem humeris asportandus esset Anchises, non tam decrepita senectus, quam debilitatio ex fulminis afflatu effecerat. v. Excurs. XVII.

Observare licet etiam in gemmis nonnullis τὸ βύσσινον φάρος in Anchisae tergo fluctuans, quod Sophocles in *Laocoonte* notaverat apud Dionys. Halic. I, 48. de quo v. Disquis. II, s. V. et inf. Excurs. XVII.

EXCURSUS XIV

De Creusa.

II, 735 *Creusa* in Polygnoti tabula apud Delphos inter captivas erat relata. v. Paus. X, 26, ubi addit, secundum alios eam tamquam Aeneae uxorem per deorum Matrem ac Venerem a servitute fuisse liberetam. Atque hoc sequitur Virgilius: hactenus ut Cybelen memoret; v. 788. At Lescheus eodem Pausania teste et Cypria carmina Eurydicen Aeneae uxorem ediderant. Videntur tamen iidem eam Aeneae fugae comitem eddidisse; namque in Tabula Iliaca n. 109, quae ex Lescheo magnam partem expressa est, uxor Aeneam sequitur. *Creusa* Sophoclis fuit fabula, sed, an ad hanc nostram trahenda, ignoratur. Creusae nostrae et Apollinis filium Anium, nepotem Andrum, tradebant scriptores, qui de Andriorum originibus scripserant. v. Conon. Narrat. 41. cf. Excurs. I ad lib. III. Mox, ubi Aeneas *portis* se eppropinquasse narrat, *Porta* intelligenda est ab hoste aversa, versus Idam et partes australes, unde tamen non minus littus peti poterat. Quintus Cal. X, 338 sqq. ex antiquioribus poetis cyclicis, ut arbitror, quatuor portas Troiae memorat: Scaeas, Idaeas, tertiam, quae versus campi planitiem, et quartam, quae ad Simoentem ducebat. Sceeae versus occidentem spectabant, eaedem etiam Derdeniae dictae; etsi has alii versus orientem sitas esse volebent, vide Eustath. p. 608. 609. 1274, 1, Hesychium in Δαρδάνιαι. Adde Daret. Excid. Tr. c. 4. Haec per se levia ac vana *in Troiae topographia* ad poetarum loca nonnulla declaranda utilitatem habent. v. de ea Commentat. in Tom. VI *Commentatt. Soc. R. Gott.* et quae posthaec in libello de Troade sunt disputata.

EXCURSUS XV

Praedictio aditus Hesperiae obscura.

II, 781. 782 *Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Thybris: Illic res laetae regnumque et regia coniux Parta tibi.* In his versibus gravis censura poetae occurrit. Audierat scilicet Aeneas iam tum ex Creusa, quam in terram fata eum essent ductura: norat Hesperiam et Tiberim; ipse Tiberim in discessu ab Andromache facto memorat lib. III, 500 sq. Latium sociis ostendit laborum finem I, 205 *Tendimus in Latium* etc. et Apollinis Grynei oraculum, quod lib. IV, 345. 346 de sedibus in Italia fato destinatis haud dubie iam ante discessum e Troia acceperat. Atqui in sequente libro Aeneam in Thracia, mox in Creta considere videbimus, Hesperiae et Tiberis plane immemorem, neque oraculum Apollinis in Delo acceptum, nec Penatium monitum in hunc sensum interpretantem, quod tamen facere necesse erat ei, qui haec ex coniuge sua audierat. Quomodo porro classem parare poterant III, 7 *Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur?* et 88. *Quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes?* In Servianis iam olim fuisse videtur, qui haec deprehenderet: *Cur ergo,* inquit, *Aeneas horum non meminit et considit in Thracia et aliis locis?* Et ad III, 181 etiam alios hic haesisse intellexi e Burm. nota. Potest tamen aliquid, nec sine colore, responderi: quod *Hesperia* sive *Italia* terra tum erat ignota, obscuri nominis et ignoti situs, multo magis Tiberis; unde de eo non male inf. lib. V, 83 *Ausonium*, quicunque est, *quaerere Thybrim;* quodque Creusae monitum, ut solent res obscurae aut minus probabiles, parum alte in Aeneae animum descenderat: non magis ac Cassandrae vaticinium lib. III, 183 sqq. Unde et Anchises ibi adiungit v. 186. 187 *Sed quis ad Hesperiae venturos littora Teucros crederet!* Bona est in hanc fere sententiam nota Holdsworthi p. 236. cf. p. 232.

EXCURSUS XVI

Luciferi ortus ab Ida.

II, 801 *Iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae Ducebatque diem.* Noto poetarum more sidera montibus oriuntur vel occidunt; v. c. Apollon. I, 1273; quem autem alium quam Idam montem memorare h. l. poterat poeta? Ita Eurip. Troad. 1068 Idam τέρμονα πρωτοβόλον ἁλίῳ eadem ratione memorat. Grammatici tamen alteram illam formam, *tibi deserit Hesperus Oetam* VIII Ecl. 30. comparantes super Ida argutantur. Pompon. Sab. ad h. l. *Describit diem, cum sol in ariete est, tum videtur oriri e cacumine montis Idae. Ergo et mense Martio direpta fuerit Troia.* De hoc quidem, quod ultimo loco positum, aliter tradiderant veteres: v. Excursum ad lib. III princ. Quod ad prius illud attinet, an verum sit id, quod satis subtiliter enarrat Grammaticus, nescio. At illud satis constat, poetam non de Sole, sed de Veneris stella loqui. Aliud circa solis ortum phaenomenon memoratur ex monte Ida, sed non nisi circa Caniculae ortum, apud Diodor. XVII, 7. et Lucret. V, 662 sqq. vide Voss. ad Melam lib. I, c. 18. *Luciferum* autem, seu Veneris stellam, etiam cum respectu fabulae memorasse videtur a Servio et Varrone laudatae. Stellam enim illam ab Aenea, donec ad Laurentem agrum venisset, semper fuisse visam, narratum est. cf. Disquis. II. s. VII. Est aliqua poetarum ars etiam in his, cui tamen indulgere admodum nolim.

EXCURSUS XVII

De Aeneae discessu ex urbe; eiusque patre et stirpe.

II sub fin. Copiose et ornate poetam fata et facta Aeneae in ipso Troiae excidio exponere vidimus. Ut tamen appareat, partim haec minime poetam temere et ad libidinem finxisse, partim quo ille iudicio inter plures narrationes eam, quae sibi utilissima

erat, amplexus sit, ea breviter, quae ab aliis his de rebus narrata sunt, subiicere non pigebit.

Quod igitur urbe ab hostibus ex insidiis capta Aeneas ad arcem accurrit, multaque strenue facit, noli poetae commentum existimare. Fuit utique ea de Aeneae virtute fama, et, quam multa ad arcem Pergamum defendendam fortiter ac sapienter egerit Aeneas, quomodo, salute desperata, partem civium fortunarumque salvam per portam aversam in Idae tuta eduxerit, pactioneque cum Achivis facta discesserit, ex Hellanico, antiquissimo scriptore, diserte narrat Dionys. I, 46. 47 (pag. 36), quod iam dictum est Exc. XIII. In Arctini Excidio Ilii Aeneas iam post Laocoontis necem in montem Idam secesserat. In Quinto lib. XIII, 333 sq. abit ille illaesus Calchantis vatis monitu, postquam fortiter pugnaverat a v. 300.

Virgilius quidem Aeneam quasi in urbe Troia domicilium habentem inducit, Anchisaeque domum in parte urbis ab arce remota memorat II, 299 sqq. At Homerus Aeneam ab urbe Dardano adduxit, v. Iliad. B, 819 sqq., quam cum regione Dardania ille regebat: v. Strabo XIII, p. 596 D. Sita illa ad ipsas Idae radices, unde Anchisae habitatio in ipso Ida ab auctore Hymni in Venerem ponitur, v. 68. 75. cf. Quint. VIII, 97. 98. Troianos ex Dardano et Ophrynio Aeneae paruisse, ex Hellanico tradit Dionys. Hal. I, 46. 47. Ex iisdem locis aliisque urbibus Troianis, etiam ex Bebrycia (cf. ibid. c. 54), confluxisse ad eum, cum in Idam se recepisset, magnam multitudinem hominum, idem Hellanicus ibid. memoriae prodiderat; unde Virgil. II, 796 *Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum* etc., et illustria ex Sophoclis Laocoonte locus ibid. c. 48 *Adest Aeneas — Κυκλεῖ δὲ πᾶσαν οἰκετῶν παμπληθίαν, Συνοπάζεται δὲ πλῆθος, οὐχ ὅσον δοκεῖς, Οἳ τῆσδ' ἐρῶσι τῆς Φρυγῶν ἀποικίας.*

Aeneam cum Achivis pactione facta salvum discessisse, miro consensu inter veteres traditur, etsi id, diversissimis modis, modo ad prudentiae laudem, modo ad perfidiam ducis trahitur. Ad utramque rationem sive firmandam sive ornandam caussasque consilii reddendas, scilicet ut in loco, qui a multis erat tractatus, multa ac varia a veteribus erant commemorata, locis etiam Homeri in eas partes tractis, de quibus copiose disputare nihil attinet. Occurrunt illa apud Dionys. Halic. Strab. Dictyem,

Auct. de Orig. G. Rom. et Servium aliosque passim; sed prima iniquae huius famae semina sparsisse videtur Homerus Iliad. υ, 180 sq., unde suspicari licet, Aeneam de regno Troiano occupando clandestina consilia iniisse: quos versus quod olim Grammatici tollere voluerunt, ad hanc ipsam controversiam pertinet: et Iliad. ν, 459 sqq. de occultis odiis inter Aeneam et Priamum. cf. dicta in Disquis. II s. III. Poetae necessario fuit melior de Aeneae fide fama sequenda, in qua et alios habuit consentientes, inque iis Hellanicum Lesbium apud Dionys. l. c. I. 47. Fuere olim adeo, qui caussam Aeneae operose defenderent, aut eum excidii tempore ab urbe abfuisse comminiscerentur, ut scilicet tanto facilius a crimine liberarent.

Ad poeticum tamen ornatum animique affectum dulcissimum comparatum est inprimis illud, quod per medias flammas Aeneas patrem humeris susceptum cum diis patriis urbe capta effert. Itaque in eam rem certatim poetae involarunt, camque mirifica varietate exornarunt. Sed loca ad observandum aeque atque ad intelligendum obvia sunt. Ex antiquioribus Sophoclis locum ex Laocoonte iam supra vidimus: adde Lycophr. 1264 sqq.

In Disquisitione modo dicta *de inventionis laude rerum in Aeneide tractatarum* s. III. famam aliquam acceptam de regno *ab Aenea* in Troade condito viguisse vidimus: pro Troade alii regnum Aeneae in Epiro, in Phthiotide Thessaliae, alii in Italia constituerunt. Traductus honos est ab aliis *in progeniem Aeneae:* nam *Ascanium* cum Scamandrio Hectoris f. Scepsin tenuisse, et utramque familiam diu apud se regnasse Scepsii contendebant, ut ex Strabone XIII, p. 607 (904) discimus. Demetrius Scepsius Aeneae etiam regiam in ea urbe fuisse tradiderat. At eandem gloriam ad se trahebant Phryges, qui agrum Dascyliticum, in quo lacus Ascanius est, incolebant; aiebant enim illi Ascanium arcessitum apud se regnasse, eumque paullo post Scamandrium et ceteros Hectoridas, qui a Neoptolemo e Graecia dimissi ad ipsum confugerant, in patriam sedem Troianumque regnum reduxisse; ita ex Hellanico Dionysius I, 47, unde petiisse putandus Pompon. Sab. ad Aen. III, 17. Non admodum diverse narrata haec videas apud Conon. Narrat. 46, qui Aeneam ait capta Troia secessisse in Idam; cum vero Scamandrius et Oxynius

Priami filii e Lydia, quo emissi fuerant, rediissent et omnis circa Ilium loca sibi vindicarent, Veneris iussu eum discessisse. Ut tamen idem Conon Narrat. 41 narrat, Ascanius in monte Ida regnum retinuisse videtur; quod et ipsum ad Scepsin, quippe in Idae ὑπωρείαις sitam, spectare potest. Contra secundum eos, quos Dictys lib. V extr. sequitur, regnum Troianum, ex pacto Antenori ab Achivis concessum, mox fuit ab Aenea tentatum, sed frustra. Tandem secundum Servium ad Aen. IX, 264: „Quidam ab Abante, qui Troica scripsit, relatum ferunt, post discessum a Troia Graecorum, Astyanacti ibi datum regnum; hunc ab Antenore expulsum, sociatis sibi finitimis civitatibus, inter quas et Arisba fuit; Aeneam hoc aegre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac, prospere gesta re, Astyanacti restituisse regnum."

Quam diversas poetarum olim sectas fuisse, quam diversos eiusdem argumenti tractandi modos, existimes, si audias, in Iliade parva Aeneam captum cum Andromache a Neoptolemo Phthiam abductum fuisse! Versus ipsos Tzetza ad Lycophr. 1263 affert: etsi hoc idem non de Aenea sed de Scamandrio aliisque Hectoridis traditum a nonnullis Dionys. I, 47 memorat. Habet tamen et Dictys V, 16, quem adeo et hoc a Lesche petiisse, ex hoc ipso constare videtur. At vero in Schol. Iliad. ν, 459 nullo apposito auctore narratum: Aenea de urbe condita (*Aenia in Pallene*) filium patri superstitem in patriam rediisse, inde assumtis colonis in Italiam discessisse (v. locum inf. Excurs. I ad lib. III, ubi de Aeneae accessu ad Pallenen).

De *Anchise* post Hymnum Homericum in Venerem et fidem aliquam historiae obscuram non minus varia a variis, qui haec tractaverant, seu coniectando seu argumentum ornando fuerunt inventa. De eius morte Excurs. XVII ad lib. III, 710 videbimus. Debilitatum se igni caelesti ipse profitetur lib. II, 647 — 649 *Iam pridem invisus divis, et inutilis, annos Demoror: ex quo me divom pater atque hominum rex Fulminis adflavit ventis, et contigit igni.* In Homerico Hymno in Ven. 287 — 289 tantum hoc minatur Venus: sin edixeris meos amplexus et palam extuleris: Ζεύς σε χολωσάμενος βαλέει ψολόεντι κεραυνῷ· sc. non ut ictus interest, verum ut afflatu debilitetur. Qui primus hoc disertius exposuerit (cyclicus an tragicus, e quo

forte rem narrat Hygin. f. 94), non reperio; sed quisquis ille fuit antiquior poeta, vocabulo utique πηρωθῆναι usus erat: quod alii ad caecitatem retulere, cum proprie quamcunque corporis seu truncationem seu debilitationem innuat. Similis amphilogia fuit in Thamyri. vid. Schol. ad Iliad. β, 599. Adde de Phineo Apollod. I, 9, 21, et πηρὸς, πήρωσις tandem absolute pro excaecatione ibid. III, 6, 7. Ulcus ex fulminis ictu purulentum mansisse in Anchisae corpore Sophoclis versus ex Laocoonte supra Disquis. II s. V. laudati, ut quidem a Plutarcho adscripti sunt, arguunt. Versus apud Dionys. I, 48 sic leguntur: Aeneas ad portam est, ut discedat,

— ἐπ' ὤμων πατέρ' ἔχων κεραυνίου
Νώτου καταστάζοντα βύσσινον φάρος.

est adeo νῶτον κεραύνιον *dorsum fulmine percussum*, de hoc nemo dubitat; sed docendum erat grammatice, quo sensu reliqua dicta sint; nam ut Anchises dicatur καταστάζων τὸ βύσσινον φάρος, (κατὰ) τοῦ νώτου, *demittens*, *defluentem habens vestem, de tergo*, ieiunum est; saltem dicendum est, καταστάζειν esse, *humectare sanie vestem tergo iniectam*. Ad alia Plutarchi locus ducit de virt. et malit. p. 100 D, ubi animi hilaritas diffundere se dicitur per omnem animi corporisque habitum: ὡς γὰρ ἀρώματα τρίβωνας εὐώδεις καὶ ῥάκια ποιεῖ, τοῦ δὲ Ἀγχίσου τὸ ῥάκος ἰχῶρα πονηρὸν ἐξεδίδου,

μοτοῦ καταστάζοντα βύσσινον φάρος,

οὕτως μετ' ἀρετῆς καὶ δίαιτα πᾶσα καὶ βίος ἄλυπός ἐστι καὶ ἐπιτερπής. At μοτὸς vel μοτὸν, est *linteum concerptum in vulnus indi solitum* (Hesych. μότα, πληροῦντα τὴν κοίλην τῶν τραυμάτων ῥάκη. nostrum *Charpie*); requiritur vero ad τὸ καταστάζειν voc. ἰχὼρ, αἷμα, φόνος, aut βρότος, quod proxime ad μοτοῦ et νώτου accedit. Ita Anchises καταστάζει τὸ φάρος βρότου, *perfundit sanie vestem*; pro vulgari: στάζει βρότον κατὰ τοῦ φάρους. ut στάζειν dicatur transitive, quemadmodum apud Sophoclem Philoct. βρότος κεραύνιος, cruor ex vulnere fulminis ictu illato, κεραυνόβλητος vel κεραυνοβλής. v. 844 Ἱδρώς γέ τοι νιν πᾶν καταστάζει δέμας. Interpres Plutarchi et Meziriac. ad Ovid. Heroid. T. II, pag. 144 μοτοῦ cum φάρος iungunt: parum commode; hic etiam in Plutarcho Ἀγχίσου τὸ ῥάκος minus bene in ἕλκος mutat: nam *opponuntur vestimenta*, *quae aromata exhalant*, et

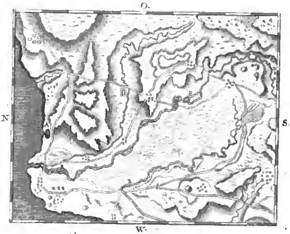
Anchisae *vestimentum tetrum odorem exhalans*. Verum satis de hoc loco, cuius illustrationem a doctissimis editoribus Sophoclis et Plutarchi aliquando expectamus. Nunc potissimum illud tenendum, cum Anchisae personam omnino poeta egregie tueatur, quippe cui semper det partes iubentis, praecipientis, monentis, quod ad parentum ac senum temporibus heroicis auctoritatem ac sanctitatem praeclare est comparatum, inprimis tamen ei divinandi et cum auguria, omina ac somnia, tum oracula interpretandi facultatem tribui a Virgilio, ut lib. II, 687 sqq. III, 9, 538. VII, 122 sq., quod Ennii non modo et Naevii auctoritate facit, sed Graecorum fere scriptorum consensu. Ennii versus erat: *Atque Anchises doctu', Venus quem polcra dearum Fari donavit, divinum pectus habere:* Fragm. p. 11, ubi Columna locum Naevii apposuit. Uterque habetur in Probo ad Ecl. VI, et in Pomponio ad h. l. (Naevio haec quoque tribuuntur ab Interprete A. Maii ad Aen. II, 687., ubi vide magnam lectionis diversitatem. *Wr.*) Etiam Sophocles in Laocoonte Aeneam induxerat in Idam secedentem Anchisae patris iussu, qui partim acceptorum a Venere mandatorum memor (ex quibus Virgilius mandata Veneris Aeneae data adumbrasse videtur II, 619 sqq.) partim prodigium, quod modo in Laocoonte eiusque filiis acciderat, interpretatus, urbis interitum praevidebat apud Dionysium I, 48. Veneris iussu Aeneam fugisse, etiam apud Cononem invenias Narrat. 46, quae et monuerat urbem eo loco condendam, ubi bovem sibi admugire deprehensurus esset; et a Venere servatum Aeneam cum Anchise, narrat Tryphiod. 642 cum Quinto XIII, 326. At Mercurio duce discedit Aeneas in tabula Iliaca; et in Inscript. Regillae Herodis v. 23 loco notato Disquisit. II. s. VII.

De *Creusa* Excursu XIV egimus. Sed, quam varie Aeneidis argumentum a poetis tractatum fuerit, etiam ex coniuge Aeneae data apparet. *Codonen* et *Anthemonen* ipsi in matrimonio habitas ex iisque duas filias susceptas in Arcadia relictas vel elocatas ex Agathyllo Arcade videas apud Dionys. Halic. I, 49; at Anii filiam, *Launam*, Aeneae desponsam, videbimus Exc. I ad lib. III. Hinc etiam in liberis adsignandis magna diversitas; cf. Dionys. Hal. I, 72.

Quod tandem ad *Ascanium* attinet, Homero ipsi nunquam

memoratum, eum quidem in Troade relictum novum constituisse regnum, paullo ante a nonnullis proditum vidimus. Communior tamen opinio, secundum Dionysium Halicarnass. quoque et Strab. XIII, p. 608 A, fuit haec, eum cum patre in Italiam venisse. Ascanii nomen in fuga demum ipsi inditum, cum prius esset *Euryleon*, apud Dionys. I, 65 reperias, adde Orig. G. Rom. 14, quod et ipsum antiquo poetae deberi videtur. *Alios duo parvulos filios abductos ab Aenea tradere, alios unum, cui Iulo cognomen, post etiam Ascanio, fuerit, secum extulisse*, Q. Lutatius scriptum reliquerat, v. Orig. G. Rom. c. 9, et sic ex Hellanico narrat Dionys. I, 47, relicto Ascanio Aeneam reliquos liberos cum patre et diis Patriis secum avexisse. Ascanium tamen, etsi relictum in Troade, mox, cum pater in Macedonia obiisset, eo accessisse novosque colonos inde secum in Italiam abduxisse, tradiderat alius vetus auctor, quem Schol. Iliad. ν, 459 exscripsit, loco iam supra memorato. Multo maior circa Ascanium diversitas post adventum in Italiam; sed de his nunc non agimus. vid. Excurs. III ad lib. XII.

Campus ubi Troia fuit. III 11.

P. VIRGILII MARONIS

A E N E I D O S

LIBER TERTIUS

ARGUMENTUM

Eversa Troia, Aeneas collectis suorum reliquiis, quae caedi flammisque supererant, parataque apud Antandrum viginti navium classe, primum in Thraciam defertur: ubi, cum futurae urbis fundamenta poneret, territus Polydori a Polymnestore caesi prodigiis, Delum petit 1—77. Consultoque ibi Apollinis oraculo, cum antiquam gentis suae matrem, hoc est, primam originis suae terram repetendam didicisset, falsa Anchisae patris interpretatione adductus, Cretam contendit — 120. Verum cum ibi quoque, positis iam moenibus, gravissima peste exagitaretur, in somnis monitus a diis Penatibus, relicta Creta, Italiam pe-

tit — 192. Ibi subito oborta tempestate, primum ad Strophades insulas appulsus, ab Harpyiis infestatur — 269. Mox Actium delatus, in honorem Apollinis ludos celebrat — 290. Inde, Corcyram praetervectus, Epirum tenet: quae id temporis Heleno Priami filio parebat, cui post Pyrrhi caedem Andromache in coniugium cesserat. Helenus Aeneam hospitio excipit, omnique humanitatis genere complectitur, imminentiumque terra marique periculorum certiorem facit — 505. Aeneas, relicta Epiro, Tarentum primamque Italiae oram praetervectus, ad eam Siciliae partem, quae Aetnae monti adiacet, appellitur. Ibi Achemenidem, ab Ulysse in Cyclopis antro desertum, supplicem recipit, edoctusque ab eo de Cyclopum feritate, inde ancoras solvit — 681: memorque praeceptorum Heleni, vitatis Charybdis et Scyllae periculis, Siciliae littora longo circuitu circumvectus, tandem Drepanum advehitur, ubi Anchises, tum senio tum longae navigationis iactatione fatigatus, fatis concedit — 713. Inde Italiam petiturus, immissa ab Aeolo subita tempestate in Africam eiicitur: quam partem libro primo exsequutus erat poeta.

Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
Inmeritam visum Superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troia:
Diversa exsilia et desertas quaerere terras

1 *Priamique vertere* Medic., sed a m. pr. 2 *Immeritum* Rottend. tert. *visum est* multi apud Pier. Heins. (sed recte *est* omittitur; vid. Q. V. XV, 9.; nec legitur in melioribus libris. *Wr.*) 3 *Ilion* sex apud Burmann. *fumat* male Probus acceperat pro *fumavit.* (etiam Wakef. ad Lucret. V, 443. vid. Voss. de Art. Grammat. II, 32. Gesner. ad Horat. Serm. II, 3, 277. Huschkii Analect. ad Tibull. Eleg. I, 2, 97. p. 698. Forbig. ad Lucret. I, 71. III, 710. V, 443. VI, 587. *Wr.*) Recte post *cecidit* mutatur tempus, *fumat*; quod non uno temporis momento absolvitur. (vid. Not. ad Aen. I, 99. Recte etiam Iacob ad Lucil. Aetn. vs. 524. *fumat* perfectum esse negat. *Wr.*) 4 *et diversas q. terras* aliquot veteres Pieriani, et Menag. Voss. pr. Hamburg. alter pro var. lect. Parrhas. Dorvill. Brunck. Haeret Burmannus. Suavior, puto, esset illa lectio; sed ad fidem criticam probabilior est altera lectio *desertas*, cum codd. auctoritate, inter quos Fragm. Vatic., tum quod ea vix nasci potuit ex altera, in quam facile aliquis incidere poterat. Quod autem *τῷ desertas terras* putant repugnare *arva opima* II, 781, et similia, id leve est; possunt enim agri esse deserti et cultoribus vacui, et tamen fertiles haberi, inprimis si cultus accesserit; et terra, in quam novi coloni sunt immigraturi, bene deserta et non satis frequentata hominibus dicitur. Sed

Rerum varietate et doctrinae copia hic liber ceteris facile praestat, totus ille ad Odysseae exemplum conscriptus. cf. inprimis Cluver. Sicil. ant. p. 452 sqq. Quod tamen minus vulgo lectores suavitate sua detinet, non tam id facit, quod Segraisius iudicabat, quod liber secundus gravissimi argumenti, nam de Troiae excidio agit, antecedit, et Didonis amores suavissima narratione sequuntur; sed potius hoc, quod multarum rerum, inprimis quae ad mythos veteres et geographiam antiquam spectant, notitiam habere debet is, qui omnia, quae poeta leviter tantum attigit et perstrinxit, intelligere velit.

1—3. Splendidum exordium, pro: Postquam Troia in hunc modum fuerat eversa. *res Asiae*, regnum Asiae, v. sup. ad II, 556.

4—8. *Diversa exsilia*, *desertae terrae*, ad miserationem satis graviter, pro terris novis ac *diversis*, longinquis, inhabi-

Auguriis agimur divom, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae,
Incerti, quo fata ferant, ubi sistere detur,
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat aestas:
Et pater Anchises dare fatis vela iubebat;

8. AESTAS; 9. IUBEBAT:

id plane h. l. non quaerendum. Poeta enim boc unum agit, ut miserationem moveat. Praeclare autem post *Ilium superbum: desertae terrae*; in quibus ipsis sedes novae erant condendae. (Probat Heynii explicationem Iahuius; sed nec fuit desertum Latium, et quod alibi audimus colonias deduci in terras desertas, ex eo non conficitur, Latium quoque desertum vocari potuisse. Et qui in desertis regionibus considunt, iis non opus est bello ad sedes novas obtinendas; at armis sibi quaerendam esse novam patriam, minime ignorabat Aeneas, ab ipsis edoctus oraculis. Brunckius tuetur *diversas*, quod vix feras ob interiectam copulam. Bothius *decretas* scripsisse Virgilium existimat; possis etiam alia cum aliqua, sed aeque tenui, probabilitatis specie coniicere. Equidem acquiescendum puto in Servii explicatione: „d e s e r t a s: a Dardano." Constat autem aliquoties Aenean per oracula admoneri, a n t i q u a m ut exquirat patriam. *Wr.*) 5 *classimque* Sprot. *classesque* pr. Rottend. pro var. lect. 6 *et* abest nonnullis apud Heins. et Pier. 7 *ferent* duo Heins. 8 *Ut prima* Hamb. pr. *inceperit* Medic. a pr. m. 9 *At p.* duo Burm. *Et* pro *cum* in Montalb. ex interpr. *Ut p.* coni. Heins., sed *et* exquisite apud poetas pro *ut*, *cum*; etsi nolim praestare, quod Servius ait, velocitatem inesse. *dare ventis vela* duo Hamb. pro var. lect. et ed. Ven., quae sane communis poetarum ratio, sed propter hoc ipsum suspecta; etsi non diffitendum, *fatis*, in quo optimi Codd. consentiunt, etiam fragm. Vatic., propter ambiguitatem, sitne tertius an sextus casus, minus commodum h. l. videri. Est utique casus sextus, *fatis*, fatali necessitate: et hunc inprimis Anchises norat et monebat. v. Exc. XVII. sub fin. ad lib. II. (*vincla* Alb. *Wr.*)

tandis. (sed vid. V. L. *Wr.*) *Auguriis divum* sup. II, 691 sq., nisi addere malis prodigium flammae v. 682 et Creusae monitum v. 780. In *Antandro* argutantur Grammatici, et Cerda in adiecto *ipsa*. Simpliciter ex Strab. XIII, p. 606 D. tenendum, versus meridiem ab Ilio, ad sinum Adramyttenum, fuisse, saltem serioribus temporibus, urbem Antandrum, navale, ad Idaei montis radices. Nihil igitur mirum, si poeta naves Aeneae in tam nobili et commodo loco aedificatas tradit. Materies classi

Litora quum patriae lacrimans portusque relinquo
Et campos, ubi Troia fuit. Feror exsul in altum

10 *cum* Heins. e Medic. aliisque; vulgo *tum*. Liberior sic erat orationis cursus: — *iubebat. Littora tum p. — relinquo.* duo *dum*. (*cum* optimus quisque, etiam Fragm. Vat.; pauci, in quibus Palat. et e Paris. unus 4.; hoc tamen recipi iubet Iahnius ad VI, 125. Obiter haec inspicienti aut vs. 9. importune interiectus, aut ea ratio, quam Heynio auctore Iahnius sequitur, amplectenda videbitur. Sed bene habent omnia. Particulae *vix* respondet h. l. *et*, non *quum*; qua de re vid. Q. V. XXVIII, 3, f. *Quum* autem cum maiore quadam vi positum, fere i. q. *et tum*, καὶ τότε δή. Sic *quum* interdum, praegressa maiore distinctione; ut VI, 91.: „Nec Teucris addita Iuno Usquam aberit. Q u u m tu supplex in rebus egenis Quas gentis Italum, aut quas non oraveris urbes!“ Vid. etiam V. L. infra ad vs. 301. et ad VI, 125. Similem emphasim post graviorem interpunctionem etiam alia relativa habent; unum laudo, ex 546. VIII, 708., ita hoc loco f a t i s, q u u m, q u i b u s danda essent v e n t i s, non satis sciret Aeneas. Et quum omnia deorum numine fatorumque vi in Aeneide gubernari poeta voluerit, adeo ut Aeneam, quo fata v o c a n t r e v o c a n t q u e, sequentem faciat, egregie hoc mihi videtur in ipso fugae et itineris ingressu significari. Quae explicatio haud scio an ipsa rhythmica huius versus ratione confirmetur. Quum enim in voc. *fatis* praecipuam inesse vim poeta velit, non *fatis dare v. i.* scripsit, quod ad sonum suavius est, sed *dare fatis v. i.*, quo fit, ut vox diutius subsistat in voc. *fatis*. *Wr.*)

aedificandae ex monte Ida, et quidem ex iugis in mare procurrentibus Gargaris, (τὰ Γάργαρα sunt) suppetebat: conf. Wood (*Essay on Homer* p. 323.) 7. *Incerti quo fata ferant.* ad h. l. cf. dicta in Disquis. II. s. VI. Exc. XV ad lib. II.

8. *Vix prima inceperat aestas* s. aestatis prima pars, h. e. ver. Nam Troia eversa fertur sub initium veris. v. Excurs. I. — 9. *Fatis*, propter deorum iussa et monita, de quibus ad v. 5 dictum. *Vela dare fatis* tertio casu, permittere, ut *velis*, (*ventis*, ? *Wr.*) vix Romanum esset. (de vss. 8 — 10. vid. V. L. ad vs. 10. Ceterum *fatis* tertium esse casum statuerim; quae est simplicior ratio. Ut autem alias v e n t i s vela dantur, ut IV,

10 — 12. Notabilis est Servii nota: „*Amat poeta, quae le-*

Cum sociis, natoque, Penatibus et magnis dis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis,

quo ea res optime cognosci potest, locum Catull. III, 11.: „Qui nunc it per iter tenebricosum Illuc, unde negant redire quemquam;" *Qui* i. q. *et is tam bellus passer*; ubi si commate ante *Qui* interpungitur, versus tenerrimi affectus plenus elanguescit. cfr. praeterea Aen. V, 783. IX, 142. 559. Soph. Oed. R. 399. *Wr.*) 12 *gnatoque* scribunt multi. (vid. Q. V. XXXVIII, 1. extr. *Wr.*) *cum magnisque p. et dis* Menag. pr.

git, immutata aliqua parte, vel personis, ipsis verbis proferre. Naevius enim inducit uxores Aeneae et Anchisae, cum lacrimis Ilium relinquentes, his verbis: Amborum uxores noctu Troiade exibant, Capitibus opertis, flentes ambae, abeuntes Lacrimis cum multis. *Hoc iste Aeneam eodem in tempore eiusdem rei caussa induxit fecisse, cum dicit:* Littora tum p. — relinquo." Unde haec depromta sint, docet Vossius in not. ad Naevii fragm. p. 76 sq. *Et campos ubi T. f.* pathos in brevitate iam Macrob. miratus est V, 1. *cum sociis* v. sup. II, 796. Apud Pompon. servatum est antiquum Scholion: „Cum sociis: versus est Ennii, et sunt verba Pyrrhi." Fragmentis Ennianis ergo addendus erit. (non totus puto versus, sed extrema tantum: *cum — magnis dis;* quae leguntur in V. Annali, pag. 62. edit. Hessel., servata a Cicerone Off. I, 12., qui Pyrrho illam orationem ab Ennio tribui memorat; sed illic epitheton *magnis* ornatus tantum causa adiectum. *Wr.*) *Penatibus et magnis dis:* hi inter se discernendi quomodo sint, vix dicere habeo, cum et perpetuo pro iisdem habeantur, et nullos alios Aeneas secum Troia abstulisse memoretur. Explicative igitur alterum adiectum: cum *Penatibus, magnis diis;* aut *cum magnis diis,* qui *nostri Penates* sunt: ut inf. v. 148 *Effigies sacrae* divum, *Phrygiique* Penates. Nisi simplicissimum est accipere dictum, *et cum magnis diis Penatibus.* Nam *dii Penates* vulgari quoque sermone dicti sunt. (Haec est deterior ratio, nec talis ambiguitas in bono poeta locum habet. *Wr.*) cf. Exc. IX. pr. ad lib. II.

13—18. Primum Thraciam universe designat, *Terra Mavortia* (nam, Thraciam Marti sedem tribui iam ab Homero, notum est, et cf. inf. 35). *vastis campis — Thraces arant* (natum forte ex primis Hecubae

Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo;
Hospitium antiquum Troiae, sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et litore curvo
Moenia prima loco, fatis ingressus iniquis;
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.

14 *erant* sec. Moret. et Medic. a m. pr. *Ligurco*, *Lygurgo*, et *Ligurgo* passim in codd. scribitur. (sic *Arcus* pro *Argus* Medic. VII, 791. vid. Cort. ad Luc. I, 575. Drukenborch. ad Liv. VI, 25, 6. *Wr.*) 16 *Cum* Leid. un. *et in litore* Franc. *corvo*, *curro*, duo Burm. 18 *Aeneades* Medic. a m. pr. (quod cave ex *Aeneadis* ortum et sic legendum putes; infra 693.: „nomen dixere priores Ortygiam." Apud Tacit. Hist. V, 2. lege: „Solymos — condi*tam* urb*em* Hierosoly*ma* nom*en* e suo fecisse." cf. Ge. I, 137. ibique Not. *Wr.*) *gentes de n.* Montalb. pro var. lect. v. ad III Georg. 122. Est ἐπώνυμος. *cunctos* tert. Rottend.

Euripideae verss. 8. 9). *acri*, saevo (v. h. l Guellium), *quondam regnata Lycurgo* e fabulis de Baccho noto, v. Homer. Iliad. ζ, 130 sqq. *regnata:* passive, v. Davis. ad Cic. de LL. III, 1. Mox 15. dum *hospitium antiquum Troiae* memorat, regem Thracum hospitii iure cum Priamo iunctum indicat: neque *socios Penates* aliud, quam declarationem eius hospitii esse puto; certe societate iunctos reges innuit. Docte quidem, nimis tamen subtiliter Pompon. Sab. ad communem Thracum et Phrygum originem refert. (*socii Penates* sunt sedes sociae, h. e. foedere cum Troianis iunctae. vid. de Thracibus Troianorum sociis Hom. Iliad. β, 844—851. *Wch.*) Regem Thraciae, qui tum erat, sequentia v. 49 declarant esse Polymnestorem. Iam hunc Chersonesum Thracicam tenuisse vulgo narratum erat; quod inprimis Euripidis auctoritate constat, in Hecuba v. 8 et al. Itaque Virgilius, dum ad Hebri ostia urbem ab Aenea conditam memorabat, fabula a vicina regione petita narrationem ornare facile potuit. Quid? quod Polymnestoris ditio ad Hebrum usque potuit extendi. Certe Plinius IV, 11 *Oppidum Aenos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio.* De urbe *Aeneadis* v. Exc. I. *fatis iniquis* sive propter ea, quae sequuntur, satis sinistra, sive quod omnino iniqua fortuna decedere patria et alienis terris sedem quaerere coegerat. Am-

Sacra Dionaeae matri divisque ferebam
Auspicibus coeptorum operum; superoque nitentem
Coelicolum regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.

19 Ab h. v. nova narratio. Itaque interpunxi. 20 *auspiciis* Wittian. *auspiciisque* Vratisl. *superumque* Parrhas. in margine. 21 Apud Macrob. III, 10. versus recitatur cum memoratione ignorati iuris sacri, quandoquidem Iovi taurum immolari haud fas fuerit. Scilicet iure Pontificio id vetitum fuit, et tantum boves mactare licuit; non autem vulgari religione. 22 *tumulus iuxta* Montalb.

mianus XXII, 8 pr. priorem sententiam firmare videtur; respicit enim h. l. his verbis: „*Aenus*, qua diris auspiciis coepta, moxque relicta, ad *Ausoniam veterem ductu numinum properavit Aeneas.*" (Eamque unice veram esse, oratio monstrat. *ingressus* est: ingressus Thraciam; *fatis iniquis*, nolentibus, non faventibus. *Wch.*)

19 sq. Sacrum parans Aeneas diis, inprimis Veneri et Iovi, dum frondes, quibus aram ornet, petit, ecce prodigium offertur: surculi, quos solo evellit, cruore stillant. Parat autem sacrum Aeneas in *novae urbis* primordiis et auspiciis: quorum religio ad Apollinem potissimum refertur. (*dii auspices operum* sunt, qui opera adiuvant et secundant. De voc. *auspex*, deorum proprio, egit Bentl. ad Horat. Od. I, 7, 27. *Wch.* — *divisque*, i. e. et ceteris diis. Notum est Graecum illud Ζεῦ καὶ θεοί. Sed mirum, quod legitur apud Xenoph. Cyrop. V, 4, 14: „Ἀλλ' ὦ Ζεῦ, ἔφη, καὶ τούτοις πολλὰ ἀγαθὰ δοῖεν οἱ θεοὶ καὶ πλεῖστα" κ. τ. λ. *Wr.*) 20. *nitentem* candidum potius quam pinguem intelligo; candor enim spectatur in victima Iovi ferenda. Etsi etiam pro altero laudare possis Homerum Iliad. β, 403.

22—25. Ornata oratio. Sentis, si in vulgarem transferas: *in cuius vertice cornus et myrtus stabant. Cum inde frondes coronandae arae peterem.* Porro *tumulus* h. l. simpl. collis; nam insepultus fuerat proiectus, ut ex v. 62 sq. apparet, et cf. 45. 46. Arena autem, ventorum fluctuumque impulsu aggesta,

Adcessi; viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quae prima solo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttae,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et caussas penitus tentare latentis:
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.

25. ARAS: **27.** ARBOR

24 *avellere* Exc. Burm. 25 *ut* abest a sec. Hamb. *aram* tres Burm. 26 Vocibus transpositis Montalb.: *H. video et dictu m. m.* quod placet. (sed numeri receptae lectionis ad exprimendum animi affectum aptiores. *Wr.*) Pugetianus: *H. dictu video m. m.* Wallian.: *H. dictu et video m. m.* Nonius in *Horrendum*: *H. dictu video, m. m.* Macrob. III, 10: *H. dictu et visu m. m.* Sed *dictu mirabile monstrum* iam vidimus lib. II, 680. *miserabile* aliquot Pieriani et Ven. a m. pr., ut alibi. 27 *cum quae* Sprot. *Namque ut pr.* ed. Mediol. *namque ubi p.* aliquot Pier. *arbor* Burmann. e codd. reposuit, ne sibilus in *arbos* aurem laederet. (*arbos* revocavi; vid. V. L. ad Ecl. III, 56. et Iahn. ad Aen. VI, 310. „Neque erat, ait Wunderlichius, cur sibilus offenderet. III, 136.: *connubiis arvisque novis.*" *Wr.*) 28 *hinc atro* aliquot Pier. Franc. et ed. Mediol. *linquuntur* multi Pier. et Heins., ut et II Georg. 187. (—29. *maculant tabo* Alb. *Wr.*) 33 *Alter* codd. plerique Pier. et Heins. etiam edd., sollenni lapsu. (sic etiam fragm. Vatic. Alb. et 2. 11. 12. 13. *Wr.*) *Alterque alterius* Zulich. *Rursus et alterius* Hamb. pr. a m. pr. *alter et a.* a m. sec.

in colliculi speciem, corpus erat tectum. In mare proiectum corpus in littus fluctu eiicitur apud Eurip. Hecuba v. 26. 697 sqq., quem sequi maluit Ovid. Met. XIII, 437 sqq., ubi pleraque ex Euripide expressa. 23. *horrida* noli aliter accipere, quam myrtetum horrere densis virgultis; uti omnia prominentia *horrere* dicuntur. *hastilia* pro virgis myrti (Burm. laudat Intpp. ad Grat. Cyneg. 129), unde hastas et iacula faciebant vete-

Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestis,
Gradivumque patrem, Geticis qui praesidet arvis:
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam maiore hastilia nisu
Adgredior, genibusque adversae obluctor arenae:
Eloquar, an sileam? gemitus lacrimabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad auris:

35 *Gradivomque* Gud. a m. pr. quod praeferam. Mirum autem in hac voce primam produci. Brevis est ap. Silium XV, 15. *grandaevumque* duo. *armis* Hamb. sec. *oris* Menag. pr. 36 *secundaret et levaret* Wittian. et Goth. sec. 37 *Tertio* Caris. v. Pier. et Heins. *maiori* Leid. *nisu* Heins. ex codd. et edd. vett. reposuit. Vulgo *nixu.* cf. Pier. 38 *aversae* alter Rottend. 39 *alloquar* Ven. 40 *auditus* e vet. cod. laudatur in Servianis. *et* deest Menag. pr. *ad auras* quatuor Burm., ut saepe alibi,

rea; quod iam vidimus Georg. II, 447 *At myrtus validis hastilibus, et bona bello Cornus.* Iaculis enim confixus Polydorus inf. v. 45. 46. quae infixa terrae radices egerant. Myrtus autem bene in littorali plaga. Georg. II, 112 *Littora myrtetis laetissima.* conf. Cerda. *tegerem:* tegere, velare, proprium in re sacra de coronis ac sertis; cf. sup. II, 248. 249: *myrtea* serta, utpote in sacris Veneris, aiunt. Poterat frondes et ramos stringere de trunco; verum maluit teneram arbusculam eruere et ad aram deportare, ut ibi novas frondes decerperet ad aram coronandam.

28. *Liquuntur sanguine guttae* ornate pro, ex ea manant guttae sanguineae, pro succo scilicet; proprie sanguis liquitur, τήκεται, dissolvitur in guttas. Ge. II, 187. *liquuntur amnes rupibus*, fluunt. Et mox: *terram tabo maculant*, quanto ornatius, quam, cadunt in terram! atque sic porro. Mox *tentare* est explorare. Ceterum fabula, quam Virgilius et ipsam, ut tot alia, a poetis cyclicis accepisse videtur, satis probabilis videri debuit olim iis, qui in arbores mutari puellas, Nymphas Hamadryadas cum arboribus nasci, sacris arboribus succisis guttas sanguinis manare, legissent. cf. Serv. ad v. 46. Exempla sunt apud Callimach. H. in Cer.

Quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto;
Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troia
Externum tulit; aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudelis terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit

sic inf. 93. (*aures* Medic., *auris* fr. Vat. *Wr.*) 41 *sepulchro* codd. et Donatus ap. Pierium. 43 *extremum* Witt. cum codd. Pier., perpetuo lapsu. *E. dedit* Wall. *aut* restituit Heins. e libris (adde fragm. Vatic.) et Grammaticis; quem vide. Vulgo *haud*; (ut 2. 7. 8. 10. *Wr.*) in qoo fere semper variaot libri. *aut* vero pro *nec* etiam in prosa pooitur in simili sententia, sc. *non de stipite* sed de meo corpore. (*cespite* Alb. *Wr.*) 44 *amarum* sec. Hamb., perperam. cf. Burm. (*crudeles* Medic. *Wr.*)

Apollon. Arg. II, 479 sq. Si quid mirum videri debet, sit forte hoc, quod nostris adhuc temporibus Tassus Ariostusque cum Spencero eadem fabula feliciter usi sunt.

34 — 36. Valde animo aestuans super prodigii caussis adoro Nymphas Hamadryades et Martem Indigetem, ut malum omen avertant. *visus* pro visum h. e. ostentum, portentum, quod *secundum*, felix esse et *levari*, in bonum converti vult, ut bene Serv. Mox 38 *obluctor*, ἀντιβαίνω, ut Burm., aut ἀντερείδω.

41—45. *Iam* tandem *parce s.* — 42 *parce scelerare*, h. e. noli, (ut apud Horat. et al.) polluere scelere manus. Male alia Servius; at recte idem *sepultum* h. l. vidit esse fortnita obrutum terra (cf. ad v. 22.) — *me tibi non externum Troia tulit*, protulit, genuit, h. e. Troianus sum. Non cruor *de stipite*, sed de meo corpore manat.

45. 46. *Seges telorum increvit iaculis acutis*, h. e. tela, ut emissa erant in me, in hoc tumulo (sentit mecum Pompon. Sabin.) excreverunt in arbores, unde iacula petuntur. Ita *iaculis* est casus tertius, pro *in iacula*. Alioqui copia otiosa dictum esset, *seges telorum increvit ex iaculis*, h. e. *telis*. (Mihi haec ita accipienda videntur, ut pro eo, quod dicere volebat poeta: *eaque*, tela s. iacula, *increverunt*, sic scripserit: *seges increvit iaculis;* ita *iaculis* erit ablativus. Similis ablativi usus infra vs. 134.: „arcemque adtollere tectis;“ ubi vid. Heyn. *Wr.*) (Igitur

Telorum seges, et iaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum

46 *implevit* aliquot Pier. cum pr. Rottend. et Sprot. 47 *Nunc vero* alter Hamb. 48 *steterantque* aliquot Pier. et Burm., ut sup. II, 774. *stetereque* Franc. *et* abest a Dorvill. 49 *magno c. p. vasto* Parrhas. *magno c. p. quondam* Cuningh. ex Huls. (Bothius, quia vs. 48 non ita multo ante, II, 774., lectus fuerit, poetae autem, et in his Virgilius, non soleant, nisi post maiora intervalla, eosdem versus repetere, duplici glossemate inquinatum hunc locum arbitratur legendumque: *Obstupui. Hunc auri quondam cum pondere magno* cet., mediis omissis. Accedere, quod formido Aeneae monstrum hoc videntis iam supra descripta sit vss. 29 sq. Ad illud recte respondet Iahnius, ita sexcentus versus in Homero delendus fore; nec multo maiore intervallo Aen. II, 775. recurrere III, 153.; et IX, 189. hemistichium IX, 236. repeti. Tum illud ipsum *Tum vero* multo maiorem, ut res ferebat, horrorem hic significari indicat, quam vss. 29. sq.; ad quem declarandum non satis vehemens est sic nude positum verbum *Obstupui.* Denique vide, quam apte, si Bothium sequimur, eodem in versu ab incitatissima oratione ad sedatam narrationem transeatur. Neque enim fore puto, qui haec comparet cum iis, quae Aen. I, 135.: „*Quos ego* — Sed mutos praestat componere fluctus.“ *Wr.*) 50 *commisit alendum* Exc. Burm. ex interpretatione.

telis fuit confossus; cf. Auson. Epitaph. XIX. aliter atque apud Euripidem, qui eum ferro concisum narrat.) 47. *Pressus formidine*, puta positum pro vulgari, *oppressum*. (*pressus mentem formidine* is dicitur, cuius animum formido et curae angunt, vexant. *Wch.*)

49. Ad sqq. v. Excurs. III de Polydoro. Rex erat Polymnestor. (— 50. Infelix h. l. Priamus dicitur non ob dirutam Troiam aut omnino adversam, quam ille ille expertus est, fortunam. Sed cui triste quid accidit, saepe, antequam res ipsa exposita est, nomini eius hoc vel similia adiectiva ita adiiciuntur, ut tristissimus rei narrandae exitus respiciatur. Est igitur infelix Priamus ob Polydori caedem. Hinc infelices amantes, qui voto non sunt potituri, ut Dido supra

Threicio regi, quum iam diffideret armis
Dardaniae, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractae Teucrum, et Fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,

51 *Thraicio*, *Traicio* scribitur. (*iam* in Medic. omissum, sed superscriptum; et malis abesse, vid. V. L. ad vs. sq.; praeterea *reis* in eodem, *s* tamen transfossu, et *g* superscripta, unde fiut *regi*. *Wr.*) 52 *insidione* alter Hamb. (Suspecta est altera huius versus pars; nam dudum iam oppugnabatur Troia, quum Priamus rebus suis diffidere coepit; id quod per particulam *iam* significatur; nec, quum primum Graeci advenissent, sed *ἐπεὶ Φρυγῶν πόλιν Κίνδυνος ἔσχε δορὶ πεσεῖν Ἑλληνικῷ*, ut est apud Euripidem, quem videtur h. l. Virgilius expressisse, vid. Exc. III., missus est in Thraciam Polydorus. Aut Virgilius ita statuit: rebus Troianorum inclinatis Graecos castra ad ipsam urbem admovisse et vera obsidione urbem clausisse; quod abhorret a temporibus heroicis. Neque vero *iam* explicare licet per *statim*, *ab initio*. *Wr.*) 53 *et* deest Montalb. et aliquot Pierianis. *Teucrum fr. fortunaque r.* Dorvill. 55 *abrupit* quinque Burm. *obrumpit* tres alii. *erupit* Goth. sec. (*aurum* legi malit Wakef. ad Lucret. II, 652. *Wr.*) 56 *corpora* Wall. (idem hemistichium legitur IV, 412. *Wr.*)

I, 749. Ita fit, ut exspectatio legentium excitetur. Sic autem solet poeta in ipso narrationis exordio suum animi affectum prodere, Tragicis in ea re similis, diversus ab Homero. — De vs. 52. vid. V. L. *Wr.*)

53. Rem et caussam Agamemnonis potiorem factam; partes Agamemnonis. 55. *Fas omne abrumpit*, paullo audacius dictum videtur, divina humanaque iura infringit, violat. Mox 56 *quid non — cogis* pro *ad quid*. Sed praepositio omittitur: illustrat Burmannus. Sic τὶ pro πρός τι. (Non est verum, quod Heynius narrat; nulla hic est praepositionis ellipsis; nec Wunderlichius rem expedit eo, quod Graecam in his structuram Latinos secutos esse ait, quae quidem nec Graecorum, nec Romanorum, nec ullius populi propria dicenda. Nempe cuilibet verbo adiungi potest accusativus substantivi actionem, quae eo verbo, cui cognatum illud

Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit:
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra deum refero, et, quae sit sententia, posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra;
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros.

57 *caeca f.* Wall. *relinquit* duo Burm. 58 *Dilectos* alter Hamb. *p. et proceres* Menag. pr. *parentum* aliquot Pieriani. 59 *et* deest Menag. pr. 60 *abscedere* Goth. tert. 61 *Linquere* pars codd. et edd. At Heinsius cum aliis, inter quos Medic. Gud., *linqui*, eadem vi, sed poeta potest videri voluisse orationem variare. (*linquere* olim edebatur; sic Palat. cum minore ac deteriore codicum parte; ac vereor, ne hoc

est, notatur, exprimentis, ut *ire iter*, *pugnam pugnare*, *somnium somniare;* vel etiam substituto similis significationis vocabulo, *ire viam;* vid. Not. ad XII, 386.; adeoque *mare currere*, i. e. cursum marinum currere; et quae sunt his similia; cfr. I, 67.; ita δόλιχον θεῖν, νικᾶν Ὀλύμπια, cet. Sed rariores sunt eiusmodi compositiones propterea, quod pro eiusmodi substantivo pronomen usurpare mature consueverunt; itaque pro *quem cursum curris* — sive, ut generis ratio appareat, *quid est hoc currere*, et alia similiter — dicere coeperunt *quid curris; quid fles* i. e. *quem fletum fles; istud angeris* i. e. *istum angorem angeris; id hortor*, i. e. *cum hortatum hortor; id cogo* i. e. *eam coactionem* — sit venia verbo — *cogo;* ita χρῆσθαί τινί τι est χρ. τινὶ χρῆσίν τινα. Sed abstineo iam exemplis, quae infinita possunt congeri. At dixerit aliquis, diversa esse *quid curris* et *quem cursum curris;* hoc enim esse idem, quod *quo curris*, id autem non significari per *quid curris*. Si usum spectas, qui quidem in omni lingua dominatur, facile concedo; si rationem, non item. Est enim hoc omnis interrogationis proprium, ut vel vere interroget, vel aliquem interrogantis affectum, ut mirationem, indignationem, significet; quemadmodum si dico *quid gaudes?* i. e. *quod gaudium gaudes*, aut cupio causam gaudii cuiusdam rescire, aut mirabundus vel indignabundus loquor. Vide etiam V. L. ad II, 690. et VII, 641. Ceterum facile ex his ipsis, quae modo disputavimus,

Ergo instauramus Polydoro funus: et ingens

62. FUNUS,

futuri sint qui revocatum velint. Et quamquam apertom est, *linquere* glossam sapere, mirum tamen fortasse videbitur, quare soloece *linqui*, iosolentius mutata inter medios activi iofioitivos structura, qoam Latine *linquere* scribere maluerit Virgilius. An *ἀρχαϊκῶς* locutum putabimus, ot *linqui* vim depoueutis habeat, ut *nutritor* Ge. II, 425. et *bellantur* Aeo. XI, 660? Ito vero vituperaudus erit, qood rem reliquerit h. l. ambiguam; uihil autem studiosius meliores poetae aotiqui fugerunt, quum hoc ipsum vitium. Itaqoe ooli dubitare, quin *linqui* sit passivum, sed ita a poeta positom, ot ex his *animus est* repetierit verbum similis notioois *iubent*, quo fit, ut multo fortior exsistat oratio. Nec obstat huic explicationi iofioitivus *dare*; sic euim infinitivi activi et passivi iuncti post verbom *iubere* aliqooties inveniuntur; vid. qoae ego et Heins. ad Ecl. VI, 85. ootavimos, et Burm. ad Aeu. V, 773. *Wr.*) *polluto* tert. Rottend. a m. pr. *austrum* pr. Hamb. 62 *Polydori* sec. Rotteod. Moret. sec. (*instauramus et adgeritur* oon ot diversa h. l. iuoguotur; sed qoae seqouutur, singulae soot partes, qoas illod *funus instauramus* tamquam totum complectitur ratio adiectivorum pro adverbiis usurpatorum, ut *crebra ferire*, *sollemnia insanire*, *multum falli*, etiam *nimium felix*, *μέγιστα εὐεργετεῖν*, *πολλὰ ἀδικεῖν*, *δεινὰ ἀναγκάζειν τινά*. cet. *Wr.*)

intelligitur ratio adiectivorum pro adverbiis usurpatorum, ut *crebra ferire*, *sollemnia insanire*, *multum falli*, etiam *nimium felix*, *μέγιστα εὐεργετεῖν*, *πολλὰ ἀδικεῖν*, *δεινὰ ἀναγκάζειν τινά*. cet. *Wr.*)

61. *Dare classibus austros* non est hypallage, quam vulgo iactant, ut perversa ratione res efferantur; sed, ut vulgo *navis vento tradi* dicitur, sic exquisitiore ratione *navi ventus*, ut vela ventis pandantur et sic porro. (Ceterum vid. V. L. ad h. vs. *Wr.*)

62 sqq. Locus *de inferiis* classicus. Nota rerum ac verborum proprietatem. *Instauramus funus*, religioso vocabulo, pro facimus. (De orationis compositione vid. V. L. *Wr.*) *tumulo*, ut tumulus vere dictus et rite paratus isque, e more priscorum hominum, altissimus, fieret, non temere aggestus, ut v. 22. *stant arae*, doctius, quam, ara statuitur. (Nisi duas exstructas esse pones, vid. 305., *arae* pro ara, ut II, 202., accipies. *Wch.*) *caeruleae* vittae sunt nigrae: v. Serv. Burm. *moestae vittis* moestitiam declarantes, exquisite, cum *ornatae*, *velatae*, dicere deberet. *cupressinis* frondibus coronatur h. l. ara. *Cupressus atra* non nativo colore; sed quia funebris arbor, Diti sacra. Matronae Troianae solutis crinibus

Adgeritur tumulo tellus; stant Manibus arae,
Caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
Et circum Iliades crinem de more solutae;
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras, animamque sepulcro
Condimus, et magna supremum voce ciemus.

65. SOLUTAE.

ctitur; significavi hoc mutata interpunctione. Nec plane infrequens est ea in re copulae *et* usus; cfr. etiam Q. V. XXXIII, 6. extr. *Wr.*) 63 *cumulo* alter Hamburg. et pr. pro var. lect. *tellus tumulo* Sprot. 64 *nexae* Voss. *cupressu* tres Burm. cum Pierianis, ut alibi variant. cf. Pier. (et infra VI, 216.; *cuprysso* Medic., sed *e* minio superscripta. *Wr.*) 65 *At* pr. Hamb. *Iliadas* Voss. *crinis* libri ap. Pier. 66 *trepido* Hamb. sec. et Exc. Burm. a m. pr. *fumantia* Oudart. *Kymbia* Parrhas. 67 *sacras p.* Exc. Burmann. a m. sec. *animaque* Franc.

circumstantes tumulum plangunt et lamentantur. cf. XI, 35. (Verba *stant Manibus - solutae* sunt παρένθετα; vid. V. L. ad XII, 612. *Wr.*) *inferimus*, ἐπιφέρομεν χοάς. effundimus in aras et in tumulum. *cymbia lactis* conf. Ecl. V, 67. *sanguinis*, victima caesa, cf. inf. V, 77 sq. *animamque sepulcro condimus:* Manes placamus, ut quieti suae reddantur; *et supremum voce ciemus* h. e. vocamus. Ter acclamatum: Vale. Have. cf. inf. VI, 374. 379, ut apud Homer. v. c. Odyss. ι, 65. 66. (Trium, quas statuit, mortui conclamationum hanc tertiam fuisse ait Markland. a lahn. laud. ad Stat. S. V, 1, 227. Certe haec non conclamatio, sed acclamatio dicenda erat; vid. N. ad Aen. I, 219. *Wr.*) Quod Burmannus *animam* pro corpore vel homine dictam ait, quamquam id interdum, sed in aliis sententiis, fieri certum est, h. l. tamen vix convenit; corpore enim insepulto vagatur anima, sepulto autem redit ad quietem sepulcri, ut bene Servius, qui ad h. l. videndus, sive ut aliquamdiu cum corpore vel cinere duret, sive ut inde loca infera sedesque Manium subeat; nam magna superstitionis circa haec diversitas. cf. ad Tibull. III, 2, 15. *Anima* ergo *conditur sepulcro*, non *in sepulcro;* sed, *sepulcro facto*, sepultura corporis peracta.

Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat auster in altum,
Deducunt socii navis, et litora conplent.
Provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus

69 *prima quies* Goth. tert. *prona fides* pr. Moret. a m. pr., sollenni potius lapsu (de quo v. Burmann.), quam exquisitioris epitheti studio, quod nec facile feras h. l., multo minus desideres. *pacataque* Parrhas. 70 *lenis crepitans.* displicet merito duplex epitheton, etsi similium exemplorum auctoritate defendi forte possit. v. Burm. Heins. coniecerat *segnes crepitans*, Burm. *lentos* c. Toupius in Suidam P. III, p. 138 *lenicrepitans*, quod in Lucretio non displiceret. Iortin (*Tracts* Tom. I, p. 470) iungit. *Auster lenis vocat crepitans.* Pierius e codd. aliquot laudat *lene crepitans*, quod consuetudine Virgilii satis tritum teneri potest. Num quod ultima in tono et ante duplicem consonam producitur, insolens esse non videtur. (Haec quidem productio insolentissima; edidit tamen ita Wakefield. *Wr.*) Io. Schrader. tamen in schedis ingeniose coni. *lene increpitans.* (bene *lenis crepitans*, vid. V. L. ad VIII, 559. — 71. *naves* Medic. *Wr.*) 72 *Praevehimur* duo Burm., male. *terrae* sine *que* duo. 73 *medio colitur* Gud. cum multis aliis. Porro Burm. h. l. et iam ad Ovid. Fast. VI, 177 emendat *gratissima Delus*, probante Burmanno Secundo ad Anthol. Poet. Lat. p. 460, addit Schrader. Emendatt. c. 3, p. 39. quod sic quoque in Ciri v. 473 legitur. Et habet sane quo placeat. Videamus tamen, annon poetica ratione exquisitius ponatur genericum nomen,

69—72. Ornati versus. Cum primum ineunte vere navigari posset, iterum naves conscendimus. *auster* h. l. non proprie, nam ex Thracia evectis is non potest esse secundus ventus (etiam apud Homerum ἄνεμον βορέην Ulyssi ex Thracia solventi mittit Iupiter Odyss. ι, 67); sed h. l. pro vento omnino. — *lenis crepitans*, v. V. L. *Venti dant maria placata*, quatenus ipsi sunt *placati*, placidi. (vid. Ecl. IX, 57. ibique not. *Wr.*) *terrae—recedunt:* cf. inf. ad 411.

73—77. Delus olim mari vaga tandem inter Gyarum Myconumque, Cyclades, consedit, ἐστήρικται, fixa est. nihil amplius. *mari medio* seu quia Cycladum media habita dictaque Straboni, Plinio et Solino. v. Cerda, et adde Callim. in D. 300, Steph. Byz. in Δῆλος ibique Intpp., seu simpliciter, in alto; modo loquendi Homerico

Nereidum matri et Neptuno Aegaeo:
Quam pius Arcitenens, oras et litora circum
Errantem, Mycono e celsa Gyaroque revinxit,

76. Gyaro celsa Myconoque

tellus. Porro in tali positu, ut hic verba vides: *Sacra — gratissima tellus Nereidum matri* potest forte *tellus* magis placere. (Videlicet pessime feceris, si pro *tellus* scripseris *Delus*, quod aspernatur duplex epitheton *sacra* et *gratissima.* Et ex descriptione accurata 73 — 77. satis apparere uit Wunderlich., quae intelligenda sit insula. *Wr.*) *Tellus* autem pro insula non adeo abhorrere ab usu poetarum videtur. Subeunt modo illa animum: Claudian. de R. Pr. I, 192 Ceres de Sicilia: *salve gratissima tellus.* Ovid. Met. III, 597 *Forte petens Delum, diae telluris ad oras Applicor.* et inf. v. 127 *crebris freta consita terris.* Etiam Senecae locus Herc. fur. 15 tamquam ex nostro expressus vulgatae lectionis columen haberi potest: *Quibusque natis mobilis tellus stetit.* 74 *Neptunio* aliquot ap. Burm. Pier. Ald. pr. *Neptuno Ennosigaeo* Titius Loc. controv. XV, 16. Versus haud dubie ex poeta antiquo arreptus, forte idem ex Graeco versus. v. Excurs. IV. 75 *prius* interpretatur Pompon. Sab. et notatum pro var. lect. in Servianis; sicque aliquot Pierii tresque Burm., quod iam Broukh. probarat, et docte illustravit Burm. Secundus ad Anthol. l. c. p. 460, ut sit *prius errantem.* Ad terrae tamen motum sub Augusto, si Tertulliano fides habenda, factum referri hic nihil potest. *arquitenens* scribitur in Medic. et aliis; v. Heins. (et Wakef. ad Lucret. V, 554. *Wr.*) *Actius arcitenens* coni. Cuning., parum feliciter. 76 Ordo verborum ab Heins. Medicei aliorumque, etiam Pierianorum, codd. auctoritate est restitutus. Vulgo in scriptis et editis leg. *Mycone celsa Gyaroque.* Sed, *Mycone* vitiosum esse, et Pierius vidit et facile apparet; est enim *Μύκονος*; ortum forte, ut Heins. vidit, ex *Mycono e celsa*, cf. eund. ad Ovid. Ep. XXI, 81, docentque id var. lect. e Burm. codd. *Myconoë*, *Miconee*, *Michonaë*, it. *M. excelsa et celsa*, ut in Goth. Sed Heins. porro rescripserat *Gyaro e celsa*, sine libro, quod recte Burm. reliquit. (Parum accurate h. l. Heynius. In Heinsianis libris legitur vel *Myconoe celsa Gyaroque*, ut in ipso Mediceo, vel *Mycono c. G.*, quae lectio iis deberi videtur, qui *Myconoe* vitiosum esse intelligentes non anim-

Odyss. δ, 844, ut mox de Creta v. 104. (hoc verius; vid. Q. V. XIIII, 5, b. *Wr.*) *Nereidum matri*, Doridi, et *Neptuno* (*Aegaeo* dicto, quod eius sedem in Aegaeo mari poetarum narratio consecravit, ut vel ex Homero notum, v. Guell. vel Cerdam). *Gratissima* iis Delus, ex antiqua fabula: v. Exc. IV ad h. v. 75. *pius*, gratus erga insulam, *φίλην τιθήνην*; in qua erat na-

Inmotamque coli dedit, et contemnere ventos.
Huc feror; haec fessos tuto placidissima portu
Adcipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.

adverterent, praepositionem *e* ab ipso nomine *Mycono* esse seiungendam; *Miconoe* atq. Lips. In aliis libris videtur *Mycone* legi, quod et ipsum e *Myconoe* ortum; et sic *Mycone c. G.* editur apud Serv. Ge. III, 6.; sed ibi quoque codices Burmanni omnes *Myconoe c. G.*, liber autem Dresd. distincte *Mycone e c. G.* Denique Heinsius Pierii quosdam libros secutus immutavit pristinum verborum ordinem, propterea, quod Ovid. Met. VII, 463. *humilem* dicat *Myconon*. Sed promiscue insulae a poetis Latinis altae dicuntur; ut ab ipso Virgilio Prochyta IX, 715., quae humilis fuit; vid. Heyn. Exc. IV. ad h. lib. At Ovidium potius erroris arguendum esse, discitur ex Plin. H. N. IV, 12, (22): „Myconos cum monte Dimasto." Quae quum ita sint, codicum et longe plurimorum et praestantissimorum lectionem revocavi. Quam qui labefactare velit, quod Petronius haec imitatus — vid. edit. Burm. T. I, p. 885. et Burm. Sec. Anthol. T. I, p. 460 sq. — ita scripsit: „Mox illam geminis deus catenis Hac alta Gyaro ligavit, illac Constanti Mycono dedit tenendam"; ei primum Statii imitationem oppono Theb. III, 438.: „ipsa tum Mycono Gyaroque revelli, Dele, times." Tum quod Petronius praepositionem non habet, — quamquam fortasse scripsit *alta e Gyaro*, — nihil probat, nisi aut satis antiquam esse hanc totius versus perturbationem, aut, quod indicare videtur *alta* pro *celsa*, vacillasse Petronium memoria. *Wr.*) *celsae* unus Leid. Aberratur etiam: *Micone*, *Micono*, — *Giaro*; cuiusmodi errores notare piget, praetermittere tamen non licet. *revexit* Codex Amstel. ap. Burmann. Secund. l. c. *ligavit* pr. Hamburg. In laudato Epigrammate: *Delos iam stabili revincta terra.* 77 *componere* Oudart., male. v. Burmann. cum fixa sit, iam non agitatur ventis, ut ante; sed est ἠνεμόεσσα καὶ ἄτροπος. (*contemnere* atq. Lips. hic et alias; quod semel monuisse satis habeo. *Wr.*) 78 *et fessos* Exc. Burm. *huc f.* Dorvill. *toto* Montalb.

tus. Res vel ex Callimachi Hymno in Delum nota. *Arcitenens* vox iam Naevio aliisque poetis ante Virgilium frequentata. v. loca ap. Macrob. VI, 5 et Ursinum. *oras et littora circum Errantem* illustrant illa apud Callimach. l. c. v. 41 sqq. *revinxit*, fixit, in medio inter Myconum et Gyarum; etsi haec paullo remotior videri potest. De reliquis v. Excurs. IV (et V. L. ad h. vs. *Wr.*) et de *Anio* v. Excurs. I. (Adde nunc de Anio quae scripsit Meinek. ad Euphorion. Fr. p. 26., tum Apulei. de Orthogr. §. 4. ibique Osann. *Wr.*) Est autem ille inter exempla regum, qui iidem, ex prisco more, sacerdotio fun-

Rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
Vittis et sacra redimitus tempora lauro,
Occurrit; veterem Anchisen adgnoscit amicum.
Iungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam, Thymbraee, domum! da moenia fessis,

83. Iungimus

84. Templa — — vetusto.

85. Da propriam

(—80. Vide de hoc vs. V. L. ad vs. 84. *Wr.*) 81 *lauru* Caris. lib. 1, 109 legit, notante Heins. 82 Aberrant fere codd. Heins. et Burmanni in *Anchisem*; ut vero metro consulant, concinnant reliqua varie: *veteremque A.* vel *veterem Anchisemque* vel *v. A. cognovit.* (*Anchisen* tamen optimi codd., in quibus Medic. et Fr. Vat. *Wr.*) Etiam pro *agnoscit* plerique ap. Pier. et Heins. *agnovit*, etiam sic vetustiss. fragm. Vatic. (*agnoscit* Medic., quod melius convenit huius narrationis brevitati. Ceterum *accurrit* Medic. a m. sec.; sed accurrendi notio involuta est occurrendi verbo; cfr. infra V, 36. — 83. *iungimur* Heinsius codd.; *ac tecta* habet Serv. ad vs. 611. *Wr.*) 84 *veneramur* aliquot ap. Pier. et Heins. et omnes Burm. ex antecedente oratione, aut forte ab aliquo, quem offendebat post v. 79 *veneramur*, quod sequitur, *venerabar.* Eadem de caussa et quia oratio paullo molestius decurrit, Iac. Bryant acute suspicabatur, versus 80 — 84 esse insititios. Saltem hoc concedendum: versus a poeta nondum satis politos et reliquis adaptatos esse. Equidem suspicabar vergebantur. 79. προςκυνοῦμεν. (De vss. 79—84. vid. V. L. ad vs. 82. et 84. *Wr.*)

82. Ex antiqua fabula repetendum, cuius vestigia servavit Servius: *Ad Anium Anchises ante Troicum bellum consultum venerat, an Salamina peteret comes Priamo; unde et agnoscitur* sc. nunc ab Anio. Eadem sequitur Ovid. Met. XIII, 641 sq. In carmine Cyprio ipse Aeneas Paridem comitatus, cum Spartam proficisceretur, Delum adire potuit.

83. *Iungimus hospitio dextras* illustrat Burm., int. hospitii pristini iure, propter hospitium, quod iam inter Anchisen et Anium fuerat. cf. XI, 165.

Et genus, et mansuram urbem! Serva altera Troiae

sum 79 post *Accipit* inexpletum relictum, male esse ab alia manu suppletum. (Lectioni *venerabar* maior est a codicibus auctoritas; favet eidem vs. 90.; *veneramur*, quod etiam in Paris. 2. 3. 8. 13. legitur, aut e vs. 79. repetitum, facili errore, aut ad proximam orationem, maxime ad vs. 93., ab iis, qui rectius sapere sibi viderentur, accommodatum. Saepe autem eadem verba post breve intervallum a Virgilio repeti, vidimus ad Ecl. VI, 16. Ge. II, 125. et alibi. Itaque ea res nihil valet ad fidem vs. 79. aut vss. 80—84. convellendam. Vanamque esse Heynii Bryantique opinionem, ut taceam Grammaticos, ad quos iam accedit Apulei. de Orthogr. §. 9., declarat manifesta Ovidii imitatio Met. XIII, 631. sqq.: „Intrat — *Aeneas* — Apollineam sociis comitantibus urbem. Hunc Anius, quo rege homines, antistite Phoebus Rite colebantur, temploque domoque recepit.“ Et ad novam rem quum poeta vs. 84. pergat, hunc versum paulo remotiorem a margine esse volui; pro puncto autem colon in fine eiusd. vs. posui. Sic haud raro, ut supra II, 657. 675. infra IV, 416. 702. V, 870. VI, 560. IX, 390. X, 279. 825. XI, 715. XII, 676., loquens quis introducitur, nullo praegresso verbo, quod a narrando ad orandum transiri indicet. Ita etiam quod reliquum est offensionis, sublatum vides. *Wr.*) 85 *patriam domum* Schol. Horat. Cruqu. lib. III Od. 13, quod illustrat Heius. *Da T. domum propriam* Montalb. (—86. *mensuram* prior Medic. lectio, si cuius interest hoc scire. *Wr.*)

84 — 89. Notabili cum brevitate, sed quae exemplo non caret (vide v. c. inf. vs. 265, ubi etiam deficit: *inquit*), significat poeta Aeneam esse ingressum templum, adorasse deum et preces fecisse. (vid. V. L. *Wr.*) Latius evolvere Virgilii verba videtur Ovid. Met. XIII, 633 — 637. *Templa saxo structa vetusto*, quis dubitet esse *vetustum templum!* Argutatur tamen in hoc Macrob. III Sat. 6, et *vetusta saxa* cum vi memorata esse vult, quia nec terrae motu nec incendio saxa fuere mutata, sed semper insulam eodem mansisse saxo. Alio modo argutatur Macrobius in eo, quod Aeneas preces facit, non victima antea caesa: fuisse scilicet in insula Apollinis γεννήτορος aram, in qua nullum animans sacrificare fas erat. De ara hac dubitare haud licet; verum nec in escensu in terram statim de victimae immolatione cogitare necesse erat. Adscivisse Macrobii commentum videtur Servius cum aliis Grammaticis. v. Serv. ad v. 83. 84. *Da*, indica. ut Serv.; *data fata* sup. I, 382. (vid. de hac verbi *dare* significatione Not. ad Ecl. I, 19. Sed hoc loco proprie accipiendum; nec video, quomodo verba *da genus* aliter

Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli!
Quem sequimur? quove ire iubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis inlabere nostris.
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,

87 *Achilli* firmat Heins. et h. l. cf. sup. I, 30, al. *Achillis*. At *Achillei* fragm. Vatic. (et Palat. *Wr.*) 90 *erat* Parrhas. in marg.

accipi possint. Nempe orscula dare ea, i. e. tribuere, dicuntur, quae quomodo nancisci liceat, scitantur, qui oraculum consulunt; vid. vs. 460. et VI, 66 sq. ibique Burm. et Heyn. Similiter de Apolline infra vs. 145.: „Quam fessis finem rebus f e r a t." *Wr.*) *propriam*, perpetuam, stabilem, firmam Servius exponit. cf. inf. VI, 872 et ad Ecl. VII, 31. *Thymbraeum* h. l. appellat nulla alia quam poetica ratione; etsi patrius erat deus. *Thymbra* erat Troadis vicus cum Apollinis luco ac templo. v. Strabo XIII, p. 598 A, B, cf. ad Ge. IV, 323. ad Tzetzam p. 132. Et *genus* inter cetera: *domum*, *moenia*, *urbem*, aliud esse nequit, quam locus generi futuro, sedes stirpis, a quo nova posteritas originem ducat. Respondet igitur τῷ *domus*, quae sine certa sede esse potest nulla. *reliquias Danaum*, cf. sup. I, 30. (—88. *Quem sequimur?* vid. Q. V. XXXI, 4. *Wr.*) *Da pater augurium*, exemplo Priami iter in castra Achivorum parantis Iliad. ω, 310 sqq. 89. *animis illabere nostris*. Proprie Phoebus descendit in mentem vatis sui; insinuat se, suam vim, eius animo; h. l. etiam illis, quibus sorte data rem obscuram explicat et illustrat, φράζει. (cfr. Eleg. ad Messal. p. 50. *Wr.*) *augurium* vero h. l. pro oraculo, ut etiam alibi. Oraculo autem proprie erat locus, veteri more, in novis sedibus quaerendis. cf. de Batto locum ap. Herodot. et Callim. in Apoll. 65 sqq.

90—93. Sollenne scilicet hoc, tamquam numinis sortem edituri praesentia, ut tota natura numen sentiat: commune ἐπιφανείαις deorum, etiam in festis et sacris, quae in eorum honorem celebrabantur. Notum vel ex Callimachi H. in Apoll. pr. et Spanh. ad e. l. *omnia* deinde per species redduntur: *liminaque laurusque*. v. Burm. *Mons circum*, Cynthus. Nam templum in campo situm; v.

Liminaque, laurusque dei; totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad auris:
Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto
Adcipiet reduces. Antiquam exquirite matrem.
Hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.

91 *Liminaque et l.* duo ap. Burm. *limina sunt* Zulich. *que* post *limina* plane abest a Franc. *laurosque* Rottend. tert. a m. pr. (*movere* scripsisse Virgilium putat Wakef. ad Lucret. VI, 594. *Wr.*) 93 *et* deest Leid. et Oudart. *ad auras* aliquot Pier. sec. Hamb. et Witt. v. supra v. 40. 94 *de stirpe* aliquot Pieriani. (Ceterum vid. Q. V. I, 2. *Wr.*) 95 *laeta* pr. Rottend. pro var. lect. vel *toto* Sprot. 96 *exq. terram* Zulich. ex interpr. 98 *ab ipsis* Ven.

Exerc. de Delo in Misc. Obss. *cortina*, ὅλμος, operculum tripodis, *mugit*, vento subterraneo e specu, cui imposita est, surgente, siquidem credere licet, ad Delphici tripodis instar haec fuisse adumbrata. cf. Spanhem. ad H. in D. v. 90. *adytis reclusis*, ipso templi penetrali per motum terrae patefacto. (vid. Not. ad VI, 81. *Wch.*) 93. *Submissi petimus terram*, exquisite, provolvimur; Lucretiano loquendi more.

94 — 98. Oraculum, magna cum arte verbis sententiisque ambiguis et obscuris conceptum, Italiam, unde Dardanus originem habere ferebatur, respicit, vid. inf. 163: atque hinc *Dardanidas*, non *Teucros* aut alio nomine, nunc appellatos vult Macrob. I in So. Scip. 7 et Serv. ad h. l. *duri*, labores tot experti, πολυτλήμονες. *Uber terrae* antiqua loquendi forma in ornatum versa, v. ad I, 531, h. l. pro ipso solo. Versus 97. 98 nobilissimi illi Homerici sunt Iliad. υ, 307. 308 *Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει, Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται*, ex Neptuni persona dicti; nunc feliciter in sortem Apollinis versi. Memorabile est, quod h. l. Servius habet: *Orpheo* hunc Homericum versum alterum *esse sublatum. Item Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei* sc. sumsit: nam ita

Haec Phoebus: mixtoque ingens exorta tumultu
Laetitia; et cuncti, quae sint ea moenia, quaerunt;
Quo Phoebus vocet errantis, iubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
Audite, o proceres, ait, et spes discite vestras.
Creta Iovis magni medio iacet insula ponto;
Mons Idaeus ubi, et gentis cunabula nostrae.
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna.
Maximus unde pater, si rite audita recordor,

99 *excita* Hugen. 100 *sint haec* Ven. *quae sunt* Leid., sed v. Burm. cf. sup. II, 123. 101 *iubeatve* ed. Ald. et Iunt. Goth. pr. 102 *volvens veterum* molti. *priorum* Montalb. 103 o deest quatuor Burm. *dicite* tres. 104 *medio magni* Goth. tert. 105 *ibi* multi ap. Burm. *et* deest Zulich. 106 *urbis* multi Pier. et duo Heius. At *urbes* Valerios Probus in codice, qui ipsius Maronis fuerat, scriptum repererat, ap. Gell. XIII, 19.

esse intelligendum, ex Pomponio Sab. patet, qui Servianum illud repetit: *Hunc eundem* (versum) *Homerus ab Orpheo sumsit; Orpheus ex oraculo Apollinis.* Probabile fit, aliquem poetam, forte Euphorionem in Chiliade, hanc sortem ab Orpheo repetiisse. De interpretatione versuum, cum *cunctis dominabitur oris* dictum sit, quod in Homero erat, *Τρώεσσιν ἀνάξει*, v. Disquisit. II *de invent. rerum in Aeneide tractatar.* s. II et III.

102. *Volvens*, revolvens animo veteres historias. Quod autem Anchisae interpretis huius oraculi partes tribuuntur, etsi nunc parum sollerter ea in re est versatus, fit illud idonea de ratione: quoniam sive senectutis auctoritate, sive munere Veneris singulari hoc sibi praecipuum habet Anchises. v. Exc. ult. ad lib. II, ubi de Anchise. (Mirum vero, quod Aeneas non meminit, quod Creusa vaticinata fuerat, Hesperiam sibi petendam esse, II, 781 sq. Vid. Heyn. Exc. V. ad l. XII et Q. V. XXXX, 2. *Wr.*) — 103. au-

Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium et arces
Pergameae steterant; habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybelae, Corybantiaque aera,

108 *Teucrus* defendit Heins. e libris et Grammaticis; adde fragm. Vatic. alii *Teucer*, vel *Teucros*, v. Pier. et Bened. (*primus* prior Medicei lectio. *Wr.*) *adductus* alter Hamb. *delectus* pro *delatus*, et a m. sec. *devectus* Leid. unus. *primum transvectus* Goth. sec. *in oras* multi ap. Pier. fragm. Vatic. pag. 172. et tres Goth. *Critheas — in oras* Dorvill. (*in oras*, quod etiam in plerisque Heinsianis, praeferat fortasse aliquis, quia Teucer ibi consedit; sed quum haec sequantur: *Optavitque locum regno*, in quibus demum inest considendi notio, retinui *ad oras*, quod Medic., fortasse etiam Palat., et Charisius tuentur. *Wr.*) 109 *Aptavitque* aliquot Burm. cum Goth. sec. *regni* Hamb. sec. *Ilion et* duo etiam hic. (—110. Suspecta sunt et frigere videntur Weicherto *De vss. iniuria suspect.* p. 76. extrema: *habitabant vallibus imis.* At defenduntur haec loco Homerico, unde expressa sunt, ab Heyn. in Not. laudato; intelligendi autem antiqui incolae, quos ibi offendit Teucer, non novi, quos hic adduxit, coloni. Nec praeterea in his invenio, quod reprehendas. — Ceterum malim *Pergamiae*, vid. V. L. ad vs. 133. *Wr.*) 111 *Hic* Nonius Marcellus in *colere*, Serv. ad Aen. X, 220 et Wall. Porro varie scribitur, *Cybele*, *Cybeles*, *Cybeli* (hoc quidem inani, ut solet, verborum apparatu ornat Catroeus) apud Pier. et

dite quid vobis sperandum sit. Comparant illud Odyss. β, 229 *Κέκλυτε δὴ νῦν μευ, Ἰθακήσιοι, ὅττι κεν εἴπω.*

104. Expressus locus ex Odyss. τ, 172 sqq. *cunabula*, origines vulgo: quae communes fuere inter Cretam et Troadem. v. Excurs. V. — 106. *Centum urbes.* ἑκατόμπολις Iliad. β, 649; res nota. vid. Meurs. de Creta I, 5. (—107. *Maximus pater* recte, puto, Servius ad generis Troianorum primordia refert. *Wr.*) 108. Ad promontorium igitur Rhoeteum escendit Teucer, sive ex antiqua narratione, sive ut poetice pro Troiano littore omnino sit dictum. 109. 110. Ex Iliad. υ, 216. 217. 218 Dardanus *Κτίσσε δὲ Δαρδανίην· ἐπεὶ οὔπω Ἴλιος ἱρὴ Ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων· Ἀλλ' ἔθ' ὑπωρείας ᾤκεον πολυπιδάκου Ἴδης* (hoc est, *habitabant vallibus imis* ad Idae radices). cf. Strabonem XIII, p. 592 (885) de illo loco Homerico disputantem. *optavit:* ut I, 425. *Pars optare locum tecto:* deligere, destinare.

111—113. Ex Creta tradu-

Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris,
Et iuncti currum dominae subiere leones.
Ergo agite, et, divom ducunt qua iussa, sequamur:
Placemus ventos, et Gnosia regna petamus.

Heinsium, cuius docta nota est ad h. l., et, ut *Cybeles* cum ceteris conveniret, mutatum etiam *mater* in *matris*, et refinxere adeo: *Hinc matris cultri Cybeles* ap. Pier. Nam librariorum lapsus sunt *Cybili*, *Cibili*, *Cibeli*, *Cybile*, *Cibelae*, et al. Sane mons ille Phrygiae, qui Matri deum nomen dedit, recte scribitur et *Cybelus*, sc. mons, et *Cybele*, et *Cybelon*, Graecisque *τὸ Κύβελον*, *τὰ Κύβελα*, *ἡ Κυβέλη* (unde ipsa dea *ἡ Κυβέλη*, an etiam *Κυβήλη*, nec potius *Κυβήβη*, dubitatur). (de qua re vid. Bentl. ad Lucan. I, 600. et quos praeterea laudat Sillig. ad Catull. LXIII, 9. *Wr.*) Heinsius *Cybelae* praetulit hic et XI, 768, quoniam Virgilius talem formam amat, et quod hoc proximum est lectioni vulg. *Cybele*, quae in plerisque libris, etiam Medic. et Fragm. Vatic., occurrit (item in tribus Goth.), et a Nonio Marcello firmatur. Interpretati autem erant vulgo, ut ex Pompon. Sab. apparet: *mater Cybele cultrix*, sc. sacrorum. (Aberrationes istae ortae sunt ex eo, quod in codd. saepissime in fine vocabulorum *e* pro *ae* scribitur. Iam *Cybele* alii in *Cybeles*, qua forma genitivi nusquam utitur Virgilius, alii in *Cybeli* mutarunt; quamquam etiam imprudentes saepe *i* pro *e* scripserunt librarii. *Wr.*) *C. ira* Witt. pro *aera*. 112 *et fida* Schol. Cruqu. Horat. III Od. 1. 113 *vincti* Franc. *victi* Dorvill. 114 *divom* Gud. *quo* Goth. sec. *qua ducunt* tres Burm. *qua fata* ed. Ven. 115 *Gnosia* e scriptis tuetur Heins. Gud. et alii *Cnosia*. Vulgo *Gnossia*; (ut Palat. *Wr.*) sed de hac scripturae varietate auctores de nummis et marmoribus sunt videndi. Diiudicanda

cta in Troadem sunt sacra Cybeles, declarata ea per partes: *Mater* deum, quae *colit*, inhabitat, *montem* Phrygiae, *Cybelen*, (v. Heins. et Burm. Anthol. I, 53) *Corybantum saltationes*, cum *cymbalis;* Ex Ida Cretae *nemus Idaeum* ductum; seu nomen *montis Idae* in Troade, in quo illa sacra habebantur, ipsa *mysteria* Idaea (haec sunt *fida silentia sacris;* in sacris, hoc est, sacrorum) et in iis *Cybeles* *leonibus vectae* repraesentatio. Quae omnia satis illustrata sunt cum ab aliis tum a Pignorio.

115. *Placemus ventos*, sacra diis maris praesidibus faciamus! cf. v. 119, et petamus Cretam! 118. *Honores*, docte pro victimis, quae in deorum honorem mactantur in *aris*, ad aras. (Ge. II, 380.: „caper o m n i b u s a r i s Caeditur.“ *Wch.*) 119. *Neptunum* et *Apollinem* memorari, tamquam Troianorum deos pa-

Nec longo distant cursu; modo Iuppiter adsit,
Tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcer Apollo,
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus album.

Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretae;
Hoste vacare domos, sedesque adstare relictas.
Linquimus Ortygiae portus, pelagoque volamus,

omnino res est ex eo, quod simplici littera veteres, geminata seriores, utebantur. 116 *Nec distant longo* Menag. sec. 117 *sistat* Hamb. sec. cf. Burm. 118 *mactabat* ap. Nonium in *honor*, et ap. Macrob. IV Sat. 1. 121 *regno c. paterno* pr. Hamburg., quod esset pedestre. **123** *domus* aliquot Heins. ut fere semper variant scripti in h. v. *domum* aliquot Pieriani, it. fragm. Vatic. (idem in Mediceo exstare, falso refert Burm. *Wr.*) *atque vacare* Zulich. a m. sec. Porro libri

trios, putarunt nonnulli inter veteres. Videtur tamen a sorte data et navigatione facienda caussa sacrificii esse petenda. 120. *Tempestatibus* sacrum fieri agna videbimus Aen. V, 772, quod autem nigra, e natura earum petitum, illustratum est a viris doctis ex Aristophanis Ranis 871, 2. Sed et Neptuno *παμμέλανας ταύρους* mactant Pylii Odyss. γ, 6. De sacris Vento Ventisque factis plura dat Cerda cum aliis. Verba versus 120 fere eadem atque Iliad. γ, 103, et v. 119 ex λ, 727.

121—123. Idomeneus in Cretam redux factus (vid. Odyss. γ, 191. 192.) iterum a suis fuit exactus, tandemque, ut inf. v. 400 videbimus, in agro Sallentino extremae Italiae consedit. Res et caussa varie in *Νόστοις* tradita esse videtur; siquidem diversae narrationes sunt Servii ad h. l. Strabonis X, p. 480. Schol. Odyss. ν, 259. cf. inf. XI, 264. Alios vide ap. Meurs. Creta III, 4. *adstare* pleniore ore quam *stare*, *esse*. Neque vero sine consilio haec de Idomeneo sunt adiecta: nam alioqui Troianis Cretam adire vix tutum fuisset.

124. *Ortygia* unum ex vetu-

Bacchatamque iugis Naxon, viridemque Donusam,
Olearon, niveamque Paron, sparsasque per aequor

et grammatici olim distinxerunt: *desertaque l. C. Hoste, v. d.* Possit etiam distingui: *desertaque l. C. Hoste vacare, domos sedesque a. r.* Sed vulgaris interpunctio satis commoda. 125 *Bacchantemque* Menag. pr. *Naxum* fragm. Vatic., ut mox *Olearum* et *Parum*. *Nason* aliquot Pierii, quem vide. *Donysam* vulgo legitur: sed *Donusam* aliquot eiusdem, ut in codd. Plinii et Taciti scribitur; et Graece *Δονοῦσα* vel *Δονουσία*; nemo scribit *Δονύσα* (*Δονῦσα*), etsi ex *Διονυσία* ductum esse volunt. v. Steph. h. v. *Donisam*, *Donissam*, *Dinosam* alii, vitiose. (Heinsii codd., si non omnes, certe plerique *Donysam* videntur exhibere, ut Medic. et Fragm. Vat. *Donusam* in nonnullis, sed non dicit, quibus, exstare ait Burm. *Wr.*) 126 *Olearon* Heins. secundum Medic. et vetustiores alios. *Olearum* fragm. Vatic. At alii *Oliaron*. Graece utrumque scribitur Ὠλίαρος et Ὠλέαρος. v. Heins. et Pier. *Parum* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. *Pharon* Medic. et al.

stis nominibus Deli. vid. Spanhem. ad Callim. et al. Ceterum discessum Aeneae ornatius exhibet Ovid. Met. XIII, 679 sqq., qui in ceteris Maronem ante oculos habet, et totum Aeneae cursum ex eo mutuatur. 125. *Naxon*, insulam, in qua vel ipse Bacchus, ex India redux, aliquando *est bacchatus*, h. e. egit chorum bacchicum, (vera est, quae sequitur, expositio, qua etiam prior continetur. *Wr.*) vel in qua insula, Baccho frequentari solita, Bacchica turba *bacchari* solet, h. e. sacra Bacchica celebrare, in *iugis* insulae, inde et ipse locus dicitur poetis *bacchari*, passiva forma, βακχεύεσθαι, βακχευθῆναι. ut Georg. II, 487 *virginibus bacchata Lacaenis Taygeta*. Imitatur Claudian. XXXIII, 205 *ululatibus Ide Bacchatur* et Valer. Fl. III, 20 *Dindyma sanguineis famulum bacchata lacertis*: loca iam aliis notata. Ducta autem forma e Tragicis. cf. Longin. 15, 6. *Donusam* insulam a colore marmoris *viridem* appellari Servius monet, et Petronii 133 *viridem Thason* comparat Cerda. Malim simpl. silvosam vel herbosam intelligere, qua specie praeternavigantibus illa occurrere debuit. Et sic mox *niveam Paron*, a candidis marmoribus, quae in montium passim iugis longe conspici possunt; et ita *Cyclades* omnino *nitentes* et *fulgentes* Horatio III Carm. 28, 14. I, 14, 20. Adde

Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor;
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis,

127 *freta concita* omnes fere libri, etiam fragm. Vatic., edd. item (cum Servio et Donato) Grammatici ap. Heins., qui tamen praetulit *consita*, ut iam Dan. Heins. ediderat, laudatque pro ea lectiane primum Moret. (*consita* etiam Palat.; cui lectioni favent Weichert. *De vss. iniur. susp.* p. 65. et Iacob in *Disquisit. Virgil.* P. I. p. 8. Sed apparet, *concita*, ut lectiaaem difficiliorem, esse retinendum; neo, si *consita* legas, commode subiici vss. 126. et 129. *Wr.*) Ad Sporadas referendum id esse, facile patet. Sed, quid in illa tot tantisque auctoritatibus firmata lectione *concita* reprehendendum sit, non facile videas. Hoc porro video, esse eam doctiorem, quam *consita*, et ex maris natura in fretis, et angustiis inter insulas, cum fluctus evolvere se et explicare nequeant. Denique non intelligo, quam poeticum hoc sit, tam accurate Cycladas et Sporadas distiaguere, quod vix in geographicis libellis fieri solet. Suo iam tempore *consita* a multis lectum narrat Cerda, recte tamen inhaeret alteri, vel Paullini auctoritate, qui et ipse legerat ac probarat *concita*. *concita remis* aliquot Pier. *ventis* pr. Hamb. pro var. lect. Wall. a m. pr., sed *terris* a sec. 128 *exagitur* Oudart. *vario hortamine*, cum hiatu, fuere, qui eaniicerent iam ap. Pierium, et nuper firmare voluit vir doctus inter Danos, ut ex Nova Biblioth. Litt. et Artt. eleg. T. IV, P. I, pag. 5 intelleximus. Verum *clamor nauticus* est illud ipsum *celeusma* vel *hortamen*, neque adeo cum hortamine exoriri potest; sequitur porro: *Hortantur socii.* Denique *vario certamine* bene ex poetici sermonis more adiectum; certant inter se manuam opera, studio, dum discessum parant. *vario discrimine* Goth. tert. lapsu librarii, qui e supinis et stupidis prorsus fuit in illo codice. 129 *Cretan* pr. Moret. *Cretas* Hagen. (—130. Vide, ne hi vss. male traiecti atque hoc ordine legendi sint: 128. 129. 130. 125. 126. 127. 131. *Wr.*)

inprimis Dionysium Perieg. 530. 127. *Crebris freta concita terris*, Sporadas esse volunt. Sufficit respici angusta maris inter insulas spatia, quae fluctus impediunt, quo minus explicari late possint; ut adeo illi tanto altius assurgant: haec sunt *freta concita* propter insulas, *terris crebris*. (Periculosa illa pars maris Aegaei navigantibus; vid. Val. Flacc. II, 622.: *Parium infame fragosis vadis. Wch.*)

130. Est ventus secundus, οὖρος, φέρων, ἴκμενος Odyss. λ, 6. Iliad. α, 479. cf. Ursin. Guell. Cerda. *surgens*, flans. v. h. l. Serv. Nox *Curetum*

Et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
Ergo avidus muros optatae molior urbis,
Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque adtollere tectis.
Iamque fere sicco subductae litore puppes;

131 *Set tandem* Medic. *allabitur* idem a m. pr. et Venetus. *illabitur* Zulich., sed correctum. *labimur* sec. Hamb. 132 *aptare* librarii lapsu ex *optate* Wall., unde Burm. notaverat virum doctum, qui hinc mallet: *aptare emolior urbis.* Eum coniectorem se fuisse, Burm. Sec. profitetur ad Anthol. Lat. Poet. p. 467. Simili lapsu sup. 109 *aptavit* pro *optavit locum regno.* 133 *Pergameonque* ed. Ven. (*Pergamiam* scribendum eaque forma ubique reponenda videtur, licet constanter adversantibus libris mss.; nisi quod *Pergamiam* infra vs. 336., loco tamen male affecto, in Medic. exstat. vid. V. L. ad Aen. I, 201. Pindar. Isthm. VI, 45. — V, 29 —: *Εἶλε δὲ Περγαμίαν.* Quamquam concedendum erit fortasse aliquid Romanorum consuetudini, quum etiam, ut hoc afferam, *Gorgoneus*, quod Graecum est *Γοργόνιος*, ubique scripsisse videantur. *Wr.*) *et* revocavit Heins., omissum in aliis. (ut in Alb. *Wr.*) Distinxere olim alii: *P. voco laetam c. gentem. H.* 135 *s. l. classes* Hamb. pr. (Admodum me offendit vox *fere*; suspicor in vocc. *fere sicco* latere loci cuiusdam significationem; et, si licet hariolari, scripsit fortasse Virgilius: *Iam Berecyntheo subd. l. p.* Et Berecynthum montem Cretae fuisse in Apteraeorum finibus docet Diodor. V, 64. Nec multum distare Pergamum s. Pergameam a Cydonia, quae est in eadem, qua Aptera, insulae parte, discimus e Servio ad vs. 133. Ceterum in loco, ut videtur, male affecto ne hoc quidem praeterierim, quod in Mediceo exstat *sicco e subd.*, transfossa tamen *e*. *Wr.*)

orae, ora, Creta. Varii de *Curetibus* et obscuri mythi: incerta interpretatio. Satis est tenere, spectare eos ad antiquissimas Cretae origines, forte ad Phoenices incolas; fuisse auctores et interpretes sacrorum, quae antiquo more cum saltatione celebrabantur; et narratas de iis fabulas circa Iovis natales: dictos eosdem Dactylos Idaeos. Traductum hinc nomen ad similia sacra Magnae Matris Phrygum, quae cum furore sacro peragebantur, et habitos Curetes, qui Corybantes dicti; hinc confusas religiones Creticas, Phrygias, Samothracicas. Altera ex parte confusi cum iis Curetes, Aetoliae populus; et argutati sunt alii in etymologia. Haec colligas e loco class. Strabonis X, pag. 723 sqq. (472). *adlabimur* iam Serv. ait ostendere,

Connubiis arvisque novis operata iuventus;
Iura domosque dabam: subito quum tabida membris,
Conrupto coeli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulcis animas, aut aegra trahebant
Corpora; tum sterilis exurere Sirius agros;
Arebant herbae, et victum seges aegra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso

136 Poterat scribi, saltem pronuntiandum est *ConnubIs.* (vid. V. L. ad Aen. I, 73.; eadem synizesis V, 269.: „evincti tempora taeniis.“ *Wr.*) *armisque* Ven. 137 *dabant* Zulich. 138 *Corrupta* Rottend. a m. pr. *tactu* Hamb. pr. a m. pr. *tracta* Mentel. tert. (— 139. *lethifer* Palat., omnino deterioris in hoc genere rationis auctor. *Wr.*) 140 *et l. annus Linquebat d. a.* aliquot codd. apud Pier. (*dulces* Medic. *Wr.*) 141 *dum* Parrhas. in marg. *serius* Menag. sec. *exuere* Wall. (*steriles* Medic. *Wr.*) 142 *Ardebant* tres Burm. cum fragm. Vatic. *seges ipsa* alter Goth., ex lapsu librarii. *negabant* Gud. et Mentel. a pr. m., quod placebat Heinsio. *negare* fragm. Vatic. a pr. m. 143 *Oraculum* plene in multis codd. et edd. *reviso* Puget., sed v. sup. II, 181.

prosperam navigationem fuisse; etsi malim simpliciter accipere: adnavigamus, accedimus, *antiquis oris*, ut solent poetae, de locis antiqua fama celebratis.

132—134. Locum designat novae urbi, Pergamo dictae. cf. Exc. I, ubi de accessu ad Cretam. *gentem*, socios a Troia profectos, *laetam cognomine*, nomine urbis a pristina sua patria petito, *hortor amare focos*, domicilium sibi parare et privata tecta; sed maior vis inest τῷ *amare*, quod bene Burmann. explicat, libenter incolere, ut sedem perpetuam futuram. *arcemque attollere tectis*, acropolim condere: more antiquarum urbium. Proprie *attolli* de aedificiis in altum eductis. cf. sup. II, 185. Attolluntur *tecta arcis*, et tandem *arx ipsa tectis*. (vid. Not. ad vs. 46. *Wr.*)

135 — 146. Novos colonos lues exorta novas sedes quaerere cogit. 135. *puppes*. Cum a parte sua declarandae essent naves, proprie *puppis* dicta, subductarum *in siccum* navium; prora spectante in altum. *operata* non ad rem sacram est tra-

Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum
Tentare auxilium iubeat; quo vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat:
Effigies sacrae divom Phrygiique Penates,

147. HABEBAT.

145 *Quam finem* Heins. e Grammaticis et codd. post Pierium restituit. Adde fragm. Vatic. alii *quem. quem finem fessis* tres Burm. (et Alb.; *quem* etiam Palat. *Wr.*) 146 *temptari* (quae est altera Medicei lectio. *Wr.*) Leid. un. et Oudart. (scilicet scribitur fere *temptare.*) *auxiliumque iubet* alter Hamb. 147 *in terris* pr. Hamb. a m. sec. *et somnus t. a. h.* Dorvill.

hendum; sed simpl. operam dare. ut ad Tibull. notatum: II, 1, 65 et II, 3, 36. *iura domosque dabam.* domos h. e. locum domiciliis statuendis, agrosque assignabam; et dabam *iura* h. leges et instituta, utpote in nova civitate, condebam. Argutum nimis esset, ad ius publicum privatumque referre. Aliter *iura* I, 426.

137—142. Ornati versus, inprimis v. 140, qui tamen ex Lucretio V, 987 et Ennio (v. Columm. ad eius fragm. p. 53) est adumbratus. Porro totum locum ante oculos habuit Statius Theb. I, 632 sqq. *Venit* (quod fere de malis calamitatibusque ingruentibus ponitur) *membris arboribusque satisque lues* (quod eleganter, ut mox *seges aegra*, ab aeris miasmate, ad arbores segetesque tetro solis aestu exustas tractum). *Corrupto coeli tractu*, aeris plaga, regione, ut alibi: h. e. aere. Alia Burmanni est interpretatio, ut *tractus*, ductus, haustus aeris sit. Laudat egregie ad rem Lucret. VI, 1126. Lucan. VII, 412. Docta et arguta interpretatio; sed priorem illam vulgarem offert res et iunctura: *arboribusque satisque lues* non venit *haustu* aeris, sed aeris *corruptela*, v. c. ex humido calore. — 140 *anima* dicitur *relinquere nos*, et *nos animam*; utrumque recte. v. Burm. Sed exquisitius hoc, adeoque poeticae dictioni adcommodatius. (Hymn. in Apoll. vs. 361.: „λεῖπε δὲ θυμόν.“ *Wr.*) Canicula autem et h. l. pro aestu coeli, qui cum eius ortu ingruit (cf. Serv. et v. sup. ad Georg. IV, 425), et hic

Quos mecum a Troia mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos adstare iacentis
In somnis, multo manifesti lumine, qua se

151. Insomnis

149 *ab T.* Parrhas. in marg. et fragm. Vatic. (et dubitabam, an reciperem; vid. Q. V. I, 1. *Wr.*) *que* abest a Moret. sec. Porro Burm. coni. *urbe Extuleram.* 150 *iacentes* Menag. et Witt., sed *oculi iacentes* argutius quid habent quam pro carminis epici dignitate. *iacenti* Graev. et Leid. eleganter, iam Burmanno indice. Nec tamen deterius est *iacentis*, sc. Aeneae. 151 *In somnis* passim editum: est hoc exquisite pro in somno, per somnum. (Cic. de Divinat. II, 70.: *visus est in somnis curru vehi. Wch.*) Hactenus bene. Sed, si visi adstare Penates *multo manifesti lumine* et quidem *lunae*, quae per fenestras se immittebat, non somnium esse hoc potuit. Et inf. 173 *Nec sopor illud erat* etc. Quod si hoc forte aliter expediri posset: tamen prius illud necessario requirere videtur *Insomnis*, quod alii habent, ut vigilanti species deorum fuerit exhibita. Dubitationem recte movit etiam Trappius; datam solutionem vix probes. (Recte ad pristinam libror. editt. scripturam rediit Iahnius; — vid. etiam Wakef. ad Lucret. IV, 985. — sed fallitur idem, quod verbo *visi* satis demonstrari dicit, de somnio sermonem esse; cui cum alia exempla opponere possum, tum manifestam Val. Flacci imitationem I, 104. sq.: „magnaque ratem per lustra viasque V i s i laude canunt m a n i f e s t o i n l u m i n e Fauni;“ ubi *visi* est *ὤφθησαν*. Sed somnium illud fuisse probat vs. 173. sq.: „sed coram agnoscere vultus — v i d e b a r.“ Iam vere Iahnius: „Mihi somnianti videbatur luna per fenestras lumen immittere, quo clari ac manifesti, non obscuri, penates apparebant. Verba autem *nec sopor illud erat* significant, non somnium vanum fuit, sed vere mihi apparuerunt penates.“ Ceterum in eiusmodi re quum librorum mss. non magna sit auctoritas, quandoquidem singula verba nullo inter-

pro pestilentiae caussa; quod toties apud veteres occurrit. cf. Apollon. II, 519.

143 — 147. Forma est similis Iliad. α, 62 sq. *veniam precari*, placare deum, cf. ad I, 519, ut ille vere edicat, *quam finem fessis rebus*, calamitatibus, *ferat*, oraculo monstret, *unde iubeat tentare auxilium laborum*, qua ex re petere remedium malorum, scilicet pestilentiae.

147 — 171. Viso nocturno a Penatibus edocetur Aeneas, non Cretam, sed Italiam fatis ipsi esse destinatam sedem. De viso hoc et Penatium forma v. Excurs. IX ad Aen. II, 293. Sunt *divi* iidem qui Penates, et declarative dictum: *Penates* et *ef-*

Plena per insertas fundebat luna fenestras;
Tum sic adfari, et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus aequor,

vallo secerni solebant ab antiquioribus, illud haud indignum est notatu, in pictura, quae hic exstat in Fragm. Vatic., dormientem exhiberi Aenean. *Wr.*) *insomnes* pr. Rottend. *manifesto lumine* aliquot apud Heins. solleuni aberratione. *manifeste* Leid. 152 *incertas* Menag. pr. 153 Deesse hunc versum in multis exemplaribus, Serviana monent. (in cod. Havn. VI apud Dorph. legitur hic vs. post 155. *Wr.*) *Cum* Goth. sec. 154 *Quae t. d. Ortygiae* Sprot. *Quid tibi* Parrhas. in marg. *dilato* Hamb. sec. *est* abest a tribus Burm. 155 *Hinc* tert. Rottend. *en ultra* Hugen. *en tua nos ultro* Dorvill. *nos ultroque* Puget. *lumina* Hamb. sec. 156 *incensaque tua* Wall. 157 *permissi* Sprot. a m. pr. *permesi* olim in multis, ut Serviana monent, addito: *Hic versus variasse dicitur*; quod ad istam scripturae varietatem refero. (*permesi* in ipso Medic., sed superscripta *n*. *Wr.*)

figies sacrae divum, fere ut sup. vs. 12. (— 151. vid. V. L. *Wr.*) 152. *insertas fenestras* simpl. dictum accipe pro: fenestras, quae sunt in pariete. cf. Burm. Multa hic Guell. Cerda post Serv. perperam argutantur. Videri potest vocabulum nimis exile pro epica dignitate. Verum tenendum illud, fenestras esse *aperturas* in pariete: non quae nos dicimus praetenta iis specularia. Sic Il, 482. in foribus *lato dedit ore fenestram*. Simili modo *πύλαι* de apertura, qua insertae sunt fores. Aliter Apollon. III, 822.

155. *tua ad limina*. atqui servabantur iam in Aeneae domo? Scilicet de ipso cubiculo *limina* accipienda. 156 — 160. *Nos — Iidem tollemus* etc. *tua arma*, non proprie, sed imperium, ductum; et sic Servius; melius, quam si turbam, quam ducebat, accipias; mox, *sub te*, h. e. te duce. *tollemus in astra* non ad Caesaris apotheosin, ut iam Servius, mox alii, sed, quod docet adiectum: *Imperiumque urbi dabimus*, ad summum potentiae fastigium refero; quod fere cum gloriae ac famae summo fastigio coniunctum esse solet, de

Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus. Tu moenia magnis
Magna para, longumque fugae ne linque laborem.
Mutandae sedes. Non haec tibi litora suasit
Delius, aut Cretae iussit considere, Apollo.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt:
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem;
Hae nobis propriae sedes; hinc Dardanus ortus,

158 *ad astra* Mentel. pr. et Serv. Fuld. ad I, 22 cum binis Goth. (etiam Paris. 2.; *ad* repetitum ex Ecl. V, 50. *Wr.*) 160 *neu* Hamb. pr. *furorem* Wall. a m. pr. 161 *suadet* Sprot. pro var. lect. 162 *haud* aliquot Pieriani, Ven. et ed. pr. variatione sollenni, quam et paullo ante vidimus. *in Creta* e Cledonio Heius. Porro *Crete*, *Creta*, *certe* librariorum aberrationes. *consistere* Goth. pr. Hamburg. pr. et ed. pr. perpetuo lapsu. *considere iussit* duo Heins. et aliquot Pier. 163—166 iidem vss. sup. I, 530—533. 165 *Oenotrii* Medic. et alii, male. v. sup. I, 532. (*Oenotri* Medic., sed altera *i* superscripta; *Oenotrii* Paris. 8. *Wr.*) *tenuere* Wall. et Vratisl. perpetua mutatione. 166 *duxisse* fragm. Vatic. aliquot Pier. et Montalb. *gentes* duo apud Burm. 167 *Haec* Menag. pr. et Franc. *vobis* Leid. *hac vobis* Witt. *hae propriae nobis* Wall. *hic D.* tert. Mentel. a pr. m.

quo proprie illa dicuntur. *moenia* refer ad Lavinium, ab Aenea conditum. Sup. II, 295 diserte iam dicta vidimus: Penates — *his moenia quaere, Magna pererrato statues quae denique ponto.* *magna* enim sunt, propter magnarum rerum seriem ex huius urbis primordiis aptarum; si tamen, quia *Urbi*, quod modo antecedit, ad Romam potius spectare videtur, etiam *moenia magna* de Roma acceperis, etsi haec Aeneas non condidit, potest tamen *parare* ea a poeta dici, quatenus ea omnia exsequitur, quae condendam urbem eventu antecedere fatale erat. *magnis* h. e. nepotibus, ad tantam imperii opumque magnitudinem perventuris; (nisi ducas a neutro, *magnis rebus*, *eventis*) nec, propter molestias, detrecta navigationem ad ulteriora

Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, et haec laetus longaevo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum terrasque requirat
Ausonias. Dictaea negat tibi Iuppiter arva.

168 *vestrum* ed. Ven. Cum *Dardanus pater* potius commemorandus h. l. videatur, quam *Iasius pater*, cogitare possis leg. *Dardanus Iasiusque patres.* Sed potest poeta idem voluisse et altero loco neglexisse: *Dardanus* pater *Iasiusque pater.* Omninu si semel manifestum fit aliquo in loco, poetam noluisse accurate loqui, in singulis haerendum non est. 169 *haec* abest a Witt. 170 *dubitata* Zulich. *Corythum* scriptionem e libris et ratione grammatica restituit Heins. Est enim *Κόρυθος.* Vulgo *Coritum*, et librariorum ludibria: *Choritum*, (vid. V. L. loca. Mox v. 162 *Cretae considere* pro in Creta, docte. (laudat Wunderl. Liv. XXXI, 22.: „*Corcyrae classis subducta est.* ibid. c. 15. Tacit. Ann. I, 4. *Wr.*)

163—166. Iidem versus intexti erant supra lib. I, 530—533, ubi vide.

167—171. *Hae nobis propriae sedes.* Supra ad Apollinem v. 85 *Da propriam, Thymbraee, domum.* De Dardani origine ex Italia v. Excurs. VI ad h. l. *Iasius pater*, si de Dardani patre accipias, habet tum *a quo* expeditam interpretationem. Sed e Servio, qui e vetustioribus fabulas servavit, adparet, sequutos esse Italos hac in re Graecos mythos, qui Iasium Dardani fratrem tradidere, cum quo is in Samothraciam abiit, ut adeo *pater* posteritatis respectu dictus sit. Nam, si *multum aetate provectum* ita designari cum Holdswortho statuas, vix probe feceris. Igitur cum *a quo* necessario ad *Dardanum* referendum sit, sic locum expono, ut dictum sit pro: *a quibus*, seu: *Dardanus*, *cum Iasio*, *a quo Dardano* etc. *princeps* h. l. auctor stirpis vel generis. *Corythum* de ipso rege ac conditore Cortonae accipit Cluver. Ital. ant. p. 592. Scilicet dictus conditor pro ipsa urbe, et h. l. pro tota Italia, saltem Etruria ac finitimo Latio: ut ap. Rutilium *Corythi populos* Tyrrheniae malim exponere, et inf. IX, 10 *extremas Corythi penetravit ad urbes.* — *Dictaea arva.* IV Georg. 152. *Dictaeo regem coeli pavere sub antro.*

Talibus adtonitus visis, ac voce deorum—
(Nec sopor illud erat; sed coram adgnoscere vultus,
Velatasque comas, praesentiaque ora videbar;
Tum gelidus toto manabat corpore sudor.)
Conripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad coelum cum voce manus, et munera libo

172. DEORUM, 174. VIDEBAR.

ad XI, 184. *Wr.*) *Chorythum*, *Corintum.* v. Burmann. h. l. et ad Rutil. Itin. I, 600. *requirat* Heins. cum melioribus, etiam fragm. Vatic. v. Bened. Vulgo alii *require.* (ut Palat. *Wr.*) Nonnulli *requiras.* (ita etiam 2. 8. 12. et Lips. obl. *Wr.*) 172 *iussis* tres apud Burm. (ita etiam Lips. obl.; alter Lips. *iussit. Wr.*) *et voce* Medic. cum al. Heins. et Pier. (*et* etiam fragm. Vat.; ceteri, qui *et* habent, codices et pauci sunt, et recentiores; in his Paris. 11.; vid. Q. V. XXXV, 21. Est autem haec oratio ἀνακόλουθος, quod ipsa interpunctione indicavi; vix enim post tam longam parenthesin haec adhuc meminerat poeta; neque vero *factus sum*, Heynium secutus, vid. V. L. ad vs. 175., recte subintelliges; quod friget. *Wr.*) 174 *Vittatasque* Wall. ex interpr. (*videbam* prior Medic. lectio. *Wr.*) 175 *pectore* duo Burm. Parenthesin vix necesse ad huius versus finem continuare. Poeta data opera ἀτάκτως loqui potuit tali in re; tumque versus sic decurrunt: *Talibus attonitus visis ac voce deorum* (scil. factus sum.) *Nec s. — manabat corpore sudor.* (Sane etiam vs. 175. παρένθετος, modo in fine vs. 174. punctum in semicolon mutetur; duas enim affert causas Aeneas, quare deos per somnum ipsos sibi apparuisse credat; quarum altera haec est, quod ita se affectum sentiebat, quemadmodum solent affici, qui rem horroris plenam vigilantes vident. Et sic etiam Wunderl. et Iahn. interpunxerunt. Ceterum vid. V. L. ad vs. 172. *Wr.*) 176 *e* deest aliquot Pierianis et Franc. *ex* Voss. *ex structis*

172—189. Aeneas expergefactus visum religiose expiat, mox patri exponit; qui, antiquae famae recordatus, responso parere iubet. Ita Creta disceditur. (Vid. de h. l. V. L. ad vs. 172. et 175. — 173. *nec sopor illud erat*, ut omittam illud *dulce satis humor* et similia, sic Ovid. Her. II, 56.: „Debuit hoc meriti summa fuisse mei.“ vid. ad Viger. pag. 178. Ceterum cf. V. L. ad vs. 151. *Wr.*) 174. *Velatae comae.* Erat adeo Penatium caput vitta redimitum. cf. Excurs. IX ad II, 293. et Pompon. Sab. ad h. l. 175. Ad Ennii ductum

Intemerata focis. Perfecto laetus honore
Anchiseu facio certum, remque ordine pando.
Adgnovit prolem ambiguam, geminosque parentis;
Seque novo veterum deceptum errore locorum.

Dorvill. cf. Burm. 178 *Praefecto* Franc. 179 *Anchisem* multi. (*certum facio* Alb. *Wr.*) 180 Nonius forte *ancipitem*. sed v. Heins. (*parentes* Medic., sed *parentis* fr. Vat. *Wr.*) 181 *decepto* Rottend. tert. *errore viarum* pr. Hamburg., sed v. Burmann. *e. parentum* aliquot Pier.

apud Macrob. VI, 1. 177. *munera intemerata*, vinum purum, (recordaberis verborum *egregius*, *eximius*, *lectus*, in sacris usurpatorum. *Wch.*) pure, rite libatum. quod *munus*, mox *honos*. (Post somnia visa precibus et muneribus deos placare solebant Graeci, cf. Soph. Electr. 634. sqq. Aesch. Pers. 215., et Romani, vid. Tibull. I, 5, 13. *Wch.* Sed aliena haec a nostro loco exempla, utpote procurationem t r i s t i u m somniorum illustrantia; verum hoc nec triste, et ne somnium quidem. *Wr.*)

180. 181. Agnovit duplicem Troianorum ortum ac stirpem: alteram a Dardano, alteram ductam a Teucro; adeoque *ambigua proles* ipsi sunt Troiani, qui et Dardani et Teucri (et hi sunt *gemini parentes*) genus erant. Agnovit porro Anchises in interpretando Apollinis Delii oraculo, cum *antiqua mater* et *prima tellus* esset exquirenda, *se deceptum* esse *novo errore veterum locorum*, h. e. errore circa loca vetera interpretanda; quod duas terras, a quibus stirpis Troianae auctores olim originem traxisse vetus fama erat, nunc non distinxerat, sed alterius adventus, Dardani scilicet, ex Italia immemor, in altera terra, unde Teucer venit, tantum haeserat. Igitur *vetera loca*, terrae vetere aliqua fama celebratae, tamquam eae, unde Troiani originem haberent; et *novus error*, quatenus a se nunc, adeoque seriore aevo, erratum est circa haec loca interpretanda: etsi *novus* solito more post *vetus* ornatus caussa adiectum. (Sic solent a poetis iungi contraria, ut alterum alterius illustrandi gratia adiiciatur, ut ap. Soph. Oed. R. init.: „ὦ τέκνα Κάδμου τοῦ π ά λ α ι ν έ α τροφή.“ Nec de-

Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,
Sola mihi talis casus Cassandra canebat.
Nunc repeto, haec generi portendere debita nostro,
Et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phoebo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait: et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis

182 *Italicis* Sprot. *flammis* Goth. tert. a m. pr. *factis* fragm. Vatic. 183 *casus tales* duo Burm. (et ita legi iubet Cort. ad Lucan. IV, 346.; perperam. *Wr.*) *canebas* pr. Hamb. *monebat* sec. Moret. *tenebat* Goth. pr. In Witt. hic versus post sequentem legebatur; perperam. 184 *Nam* Exc. Burm. 185 *vocavit* Hugen. 186 *Italiae* Montalb. *ab Il. v. litore* Ven. ex interpolat. 187 *ut quem* nonnulli. *quem tu* alii. *quem etiam* Wall. *moneret* multi apud Pier. et Burm. (et e Parisinis 2. 4. 8. 11. *Wr.*) *moveres* pr. Hamb. a m. sec. 188 *Credamus* Ven. *moniti et* Montalb. *maiora s.* alter Hamburg. Comparatur Iliad. α, 216. sententia duntaxat. 189 *dicto* Heins. e melioribus, et tamquam concinnius. Est scilicet alterum *dictis* prosaicum. *dictis cuncti* multi.

siderarentur talia magnopere, si abessent; ut infra vs. 716.: „Sic pater Aeneas, intentis o m n i b u s, u n u s Fata renarrabat divom.“ *Wr.*) Satis expeditus videtur locus, vexatus a Servio aliisque. cf. Exc. VI ad h. lib.

182—188. Cassandrae vaticiniis nunquam creditis egregie utitur poeta. cf. de iis inf. X, 67. 68. Disquis. II s. VI. (*Iliacis exercite fatis*, ne pannum temere adsutum putes, accipe: quem adhuc exercent fata Iliaca. Nempe fuerat hoc in fatis Troianorum, ut Cassandrae, licet vera monenti, fides non haberetur. *Wr.*) *tales casus*, hanc nostri generis fortunam, ut ad Hesperiam, unde Dardanus generis auctor erat oriundus, nobis sit revertendum. 184. 185. Nunc bene *repeto* memoria, eam *portendere*, praedicere, hoc esse *debitum*, fato, *generi* nostro, et eam multum memorare He-

Vela damus, vastumque cava trabe currimus aequor.
Postquam altum tenuere rates, nec iam amplius ullae
Adparent terrae, coelum undique et undique pontus:
Tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber,
Noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.

Versus 192—195 videbis inf. V, 8—11, sed partim variatos. 193 *ulla apparet tellus* codd. et edd. apud Macrob. V Sat. 3, sed v. Heins. 194 *institit* Hugen., ut ingruit, ἐνέπεσεν. (*exstitit* Alb. *mi* pro *mihi* Sangall. et superscr. *hi. Wr.*)

speriam et novum regnum in Italia. De ignorata Hesperia cf. Excurs. XV ad II, 781 et Disquis. II, l. c.

190. *paucis relictis* recte. Nam urbs Cretae fuit, Pergamum.

191. Ἡ δ' ἔθεεν κατὰ κῦμα aliquoties Homerus. vid. ad Iliad. α, 483.

192—195. Homius P. III, c. 21 in his tautologiam inesse arbitratur. Videtur vir sagacissimus parum probare, quae pleniore copia a poeta elaborata sunt. Sane haec: *et inhorruit unda tenebris*, de mari nigrescente, et illa: *Noctem hiememque ferens* h. e. tenebris coelum obducens, coniuncta sunt; nec tamen sunt eadem. Sed quis, nisi omni carminis suavitate sublata, poetae neget hoc, ut rem primum simpliciter exponere, mox eandem ornatius, gravius, copiosius, declarare possit? modo illud teneas, fieri id non posse, nisi in notionibus seu orationis partibus eminentibus inter cetera. *inhorruit unda tenebris.* Mare horret, exasperatur, fluctibus motis: quatenus ii nigri sunt, dicti sunt *tenebrae*. (cf. Not. ad Ge. I, 314. *Wch.*) Tempestatem autem ortam puto cum flexu circa Peloponnesi promontoria; exemplo Homeri in Ulysse Odyss. ι, 80; nam ibi mare undosum, aestus et procella, ex Aegaeo Ionium mare petentibus etiamnunc sollicitudinem faciunt. *caeruleus*, niger, *supra caput adstitit imber*, ex Hom. Od. μ, 405 sq. item ξ, 301 sqq. explicandum,

Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Aequora; dispersi iactamur gurgite vasto.
Involvere diem nimbi, et nox humida coelum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et caecis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere coelo,
Nec meminisse viae media Palinurus in unda.
Tris adeo incertos caeca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.

196 *volvont* Gud. *volvent* pr. Moret., vel *agitant* sec. Hamburg. 197 *iactatur* Mentel. tert. a m. pr. *turbine* Exc. Burm. et alter Hamb. 198 *coelo* pr. Mentel. a m. pr. et alter Hamb. nimirum *diem abstulit.* (*coelo* scripsit fortasse, qui verbum auferendi Dativo carere non posse existimaret; sed vid. Beier. ad Cic. Off. II, 3, 10. *Wr.*) 199 *abrupti n. ignes* Moret. sec. (cum Sangall. *Wr.*) et sic Giphan. legit secundum Lucret. II, 40 et Lambin., (idem placet Wakef. ad Lucret. II, 214. *Wr.*) sed et alterum hoc, quod omnes libri cum fragm. Vatic. tuentur, bene dici solet, etiam poetae, *nubes*, *coelum*, *ruptum*, *abruptum*, *scissum* fulmine. vid. Drakenb. ad Sil. Ital. III. 196. *imbribus* Goth. sec. 200 *caecisque* sec. Hamb. *et cesis* Wall. 201 *decernere* pr. Hamb. *discrimine* Sprut. 202 *viam* Medic. (sed pro litera *m* apud Foggin. signa liturae conspiciuntur, quibus superscripta *e*. *Wr.*) *mediis P. in undis* ed. Ven. 203 *Tris* codd. et grammatici apud Heins. *treis* Schol. Horat. Vulgo *tres*. *caeca in caligine* Ven. et Parrhas. *caeca incertos c.* aliquot Pier. *caeca* redit post *caecis* v. 200 et *unda* post *undis*. 204 *Erramus vento* Parrhas. *et totidem* Hugen. *totidem et* Montalb. utrumque etiam in Pierii codd. occurrebat; recte sublatum. Porro Serviana ad h. v. *Hinc Pelopis gentes Maleaeque sonantia saxa Circumstant*, *pariterque undae terraeque minantur. Pulsamur saevis et circumsistimur undis.* Hi versus circum-

unde totus locus hic et inf. V, 8 sqq. expressus, Δὴ τότε κυανέην νεφέλην ἔστησε Κρονίων Νηὸς ὑπὲρ κεφαλῆς. Etiam alias κατ' ἄκρης, *a vertice*, ἐνέπεσεν ἄελλα, vel τὸ κῦμα. v. sup. ad I, 114. Profecit quoque ex Homero Apollon. IV, 1694. Mox *magna aequora*, grande voc. h. e. magni fluctus. et *gurges* de mari sup. I, 118.

198—202. *Involvere diem nimbi.* Procellae adspectum coeli, lucemque ac solem, eripiunt. *nox humida*, tenebrae ex pluvia. cf. sup. I, 88. 89 Fulmina

Quarto terra die primum se adtollere tandem
Visa, aperire procul montis, ac volvere fumum.
Vela cadunt; remis insurgimus; haud mora, nautae
Adnixi torquent spumas, et caerula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum

docti inventi dicuntur, et extra paginam in mundo (h. e. margini alliti; ab indocto utique interpolatore.) *Circumductos* versus Burm. ex Suet. Aug. 88 interpretatur. (certe Maleae mentio haud inepta, vid. V, 193. Ceterum cf. V. L. ad VI, 289. et ad Ge. IV, 203. *Wr.*) 205 *primo* tert. Mentel. 206 *vellere f.* Hugeo. *ducere f.* Medic. Pierii. *summum* Zulich. pro var. lect. 207 *remisque* Hugeo. *insurgunt* sec. Moret. et Parrhas. cf. Burm. 208 *obnixi* Noouius, sed v. Heius. *adnisi* Ven. Versus denuo occurrit IV, 583. 209 *prima* Medic. et Gud. (quod praegresso nomini videtur deberi; *primum* etiam Polat.; vid. Q. V. XXVIII, 3, f. *Wr.*)

ingeminant se abruptis nubibus. Fulmine *nubes*, *coelum*, *rumpi*, *abrumpi*, *scindi*, *findi*, dicitur. Alias ipsum *fulmen rumpit* sc. se, erumpit. Haec semel tenenda in poetis. v. Lect. Var. et cf. sup. Georg. III, 259. (adde Aen. XII, 451. *Wr.*) *caecis in undis*, ignoto in mari, incerto. Nam *caeca* dicuntur ea quoque, quae cerni nequeunt. *meminisse*, pro noscere, tenere cursum navis. (*nec meminisse* dicit, quasi praecedat *fatetur.* Terent. Phorm. II, 3, 5—7.: *Negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho? Neque eius patrem se scire, qui fuerit? IVch.*)

203. *incertos soles, dies*, propter iter incertum. Servius: obscuros, ut Aen. VI, 270 *incerta luna:* quod melius, adiuncto: *caeca caligine*. (sic *certus Titan* Valer. Fl. II, 57., i. q. καθαρός apud Arat. Dios. 93. Vid. Weichert. Epist. crit. p. 34. *Wr.*) Ante oculos autem locus Odyss. ε, 388 sqq. cf. ι, 74 sq. et multo magis Apollon. IV, 1694 sqq. (*adeo* malim cum *Tris*, quam cum *incertos* iungere; vid. Q. V. XXVI, 2. *Wr.*)

205—208. Pulcri versus ad sensus veritatem in prospectu terrae ex alto. Terra *aperit* montes, dum in conspectum eos admovet, ex quo ipsa visa est. *volvere fumum* incensis passim ignibus in littoralibus habitationibus: ut fieri solet. Nam de nebulis se attollentibus accipere velle, esset physici, non eius, qui poetam interpretatur. cf.

Adcipiunt, Strophades Graio stant nomine dictae,
Insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno,
Harpyiaeque colunt aliae, Phineïa postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
Pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.

210 *Excipiunt* iidem cum fragm. Vatic. et multis aliis, et sic etiam Pierii aliquot. (errat Heynius: in Medic. exstat *accipiunt*; sic etiam 4. 7. 11.; *excipiunt* etiam Saugall. *Wr.*) Sed *accipere* poetae sollenne. *stant Graio* pr. Hamb. *stant de* Franc. (in editione minore, etiam in Iahniana, ita interpungitur: *Accipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae Insulae Ionio in magno, q. Wr.*) 211 *I. in magno Ionio* pr. Hamb. (*in magno*, haec omissa in Medic., sed superscripta. *Wr.*) *in* deest Zulich. a m. pr. nec alibi: quod miror; nam melius abesse (mihi vero rectius adiici, *Wr.*) *in* videtur; etsi verum est, poetam aeque bene *Insulae in Ionio* scribere potuisse. Verum, quod negari nequit, Virgilius graecismum et doctrinae aucturitatem etiam in his hiatibus affectavit. Idem studium elucet in syllaba tono producenda, etiam ubi alia satis commoda oratio et verborum iunctura suppetebat; cum spectasse scilicet arbitror partim hoc, ut oratio gravitatem haberet, etiam duriore iunctura, partim ut exquisitiorem rationem inferret exemplo Graecae orationis. 212 Φινήϊα. *Pheneïa* duo Burm. *Phyneïa* fragm. Vatic. (*Harpuiae* idem. — 213. *metus* Saugall. *Wr.*) 214 *Tristior haud illis monstris* Witt. *aut* Medic. et ed. Iunt. (sed in Medic. *h* minio appicta. *Wr.*) *illo* Schol. Iuven. IX, 38. *haud saevior* Ven. Wullian. 215 *a stygiis* tert. Rotteod.

Odyss. κ, 99 et al. *Vela cadunt*, demittuntur, ut, tamquam in locis vadosis, remis ad terram agatur navis. *remis insurgimus*, dum elevatur corpus magnum ad nisum. exquisitius quam innitimur, incumbimus. cf. inf. 560. V, 189. Graecis ἐμβαλεῖν ταῖς κώπαις sc. τὰς χεῖρας. *spumas*, *caerula*, pro mari. Adumbrati versus ex Ennii Annal. XIV. v. Fragm. Enn. p. 103. 104.

210—215. *Strophades* insulae duae in mari Ionio, ex adverso Peloponnesi ante Zacynthum sitae; olim *Plotae* dictae. Sed, propulsis ex Phinei domo ad eos usque insulas Harpyiis, Boreae filii ὑπέστρεφον ἂψ ἐπὶ νῆα, unde Στροφάδες dici coeperunt. vid. Apollon. II,

Virginei volucrum voltus, foedissima ventris
Proluvies, uncaeque manus, et pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus: ecce
Laeta boum passim campis armenta videmus
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Inruimus ferro, et divos ipsumque vocamus
In partem praedamque Iovem. Tum litore curvo

216 *vultus volucrum* pr. Hamburg. 220 *Lecta* Goth. tert. *passis* idem. *in campis* Goth. sec. 221 *caprigenumque genus* alter Hamb. et sic Cod. Thuan. Macrobii VI Sat. 5. *per herbas* ex optimis et plurimis revocavit Heins. adde Picrium. (vid. Q. V. VIIII, 3, III. *Wr.*) Vulgo *per herbam.* (sic Palat. *Wr.*) 222 *et* abest a binis Burmann. 223 Restituit ordinem verborum ex libris Heins. post Pier. Vulgo *In praedam partemque.* (sic Palat. *Wr.*) mox *tunc* vulgo alii.

285. 296 sq. Apollod. I, 9, 21 et Notas p. 190 sqq. Quid autem poetam ad eas deduxerit, quaesitum videbis Excurs. I ad h. lib., ubi de accessu ad Zacynthum. Mox in *magno* non argutandum. Dictum ut omnino *mare magnum*, *terra magna*. 213. *clausa domus* h. e. ex domo Phinei expulsae a Zetho et Calai. 215. *ira deum* h. l. res, quae ab ira deum venit, a diis iratis immittitur.

216—218. De Harpyiis earumque facie in anaglyphis et in gemmis obvia, v. Excurs. VII. *ventris proluvies* sic satis honeste pro sordibus effusis. *uncae manus*, ungues, ut Servius: *γαμψώνυχες* enim Harpyiae. inf. 233 *pedibus uncis*.

219 sq. Habuit poeta ante oculos episodium Odyss. μ, 262 sqq., qui locus conferendus, de armentis in insula Solis. *laeta armenta*, pinguia iam Serv. exposuit; puto, adspectu laeta, *καλά*; ut *seges* et alia. *caprigenumque pecus* ex Pacuvio et Attio ductum, (v. Ursin. ad h. l.) pro capris. *nullo custode*, sc. erant armenta consecrata alicui numini, *ἀνειμένα*, *ἀφιερωμένα*, h. l. Harpyiis: ut apud Homerum Soli. Unde Harpyiarum ira infra 247. 223. *In partem vocamus* honestius quam, *participem facimus*. *In prae-*

Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiae, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia foedant
Inmundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem:
Rursum ex diverso coeli caecisque latebris
Turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,

231. IGNEM. 233. UNCIS;

224 *que* abest ab ed. Iunt. post *dapibus.* 225 *Et* Voss. *Ac* Witt. *subito* volgo ante Heios., qoi meliores seqootns est. *horrifsro* Sprot. *de montibus altis* Goth. sec. 226 *plangoribus* aliqoot Pier. *allas* et in marg. *halus* Purrhas. *aurcs* (f. auras) God. et Puget. Servlus huec habet ad h. v. „*Sed sans hic versus, qui circumductus est* (cf. sup. ad v. 204), *talis auditur*: resonant magnis stridnribns alae. 229 *rursus in* aliquot Pier. *rursus secessu* on. Leid. 230 Idem fere versrs sop. I, 311. ubi v. de epitheto, *korrentibus umbris. clausam* Medic. Gud. et Mentel. pr., sed priores illi duo expuncta *m. clausa* sex apud Heins. et Burm. et Goth. tert., (etiam 7. 11. 12. *Wr.*) quod sane ferri possit. (recte *clausi*; *clausa* ortom e *clausam*, hoc antem repetitum ex I, 311. *Wr.*) *clausum* Franc. *elausas* cooi. Heins. et sic Vratial. omoia perperam. 231 *ignes* duo. (etiam Alb. *Wr.*) *mensis arisque r. ignes* sec. Humburg. *imponimus* Mnntalb. et sec. Menag. (Punctum post *ignem* io colon mutavi, ut mntuu, quae ioter duplex *Rursum* vs. 229. et 232. intercedit, satio appareat. *Wr.*) 232. *coelo* Zulich. a m. pr. *tenebris* Leid. 233 *dapi-*

dam vocamus, parte carnium tostarum religiose diis apposita: (cf. Cerda.) ut in epulis mos erat carnium tamquam ἀπαρχὰς diis consecrare. *toros*, ornat rem tenuem, cespitem. 225. *lapsu*, volatu, ut saepe, *adsunt*, advolant. (— 226. *quatiunt clangoribus alas*, Hom. Il. γ, 5.: „κλαγγῇ ταίγε πέτονται.“ *Wr.*) Mox *vox dira*, stridor.

229. in loco longe remoto. 231. *aris* simpl. focis; sed alterum voc. gravius. argutatur Serv. cum al. (Verba *arisque reponimus* proprie dicta puto.

Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac iussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt ensis, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsae sonitum per curva dedere
Litora, dat signum specula Misenus ab alta

bus Goth. tert. a m. pr. *T. s. pedibus subito c.* aliquot apud Pier. Iungenda *turba pedibus uncis*, *sonans*, *c.* (Ceterum commate, non semicolo, interpungendum erat, quod *rursum* e vs. 232. ad vs. 234. repetendum est: *rursus circumvolat*, *rursus polluit. Wr.*) 234 *socii* tres Burmann. cum Goth. tert. (etiam Alb. *Wr.*) *capessunt* sec. Hamburg. *capescant* Franc. 236 *et i.* Witt. *faciant* tert. Rottend. *rectosque* Montalb. *per herbas* Parrhas. cum aliquot Pierii. conf. ad vers. 221. *per orbem* pr. Rottend. pro var. lect. (— 237. *enses* Medic. *Wr.*) 238 *dilapsae* Heins. cum melioribus libris maluerat. (Medic. tamen *delapsae*; sic etiam 7. 10. 11. 12. 13.; vid. V. L. ad Aen. I, 211. *Wr.*) Sed recte ab eo discessit Burm.; nam ex alto delabuntur in mensas Troiano-

Nam cum ex Homeri carminibus, in dapibus apparandis diis debita in aris semper fere oblata esse, constet, Virgilio, ne rem sacram toties describeret, versu 224. oblationem portionis deorum omissam, et hoc loco paucis tantum memoratam esse, verisimile est. Praepositio igitur verbi *reponimus* ad id spectat, quod semel factum iam erat. Vossius ad Ge. IV, 378. *reponimus ignes* non recte explicuit. *Wch.*) 234. *Polluit* plus quam *contingit* devorando. (—237. „*condunt:* una locant, clipeum iuxta clipeum.“ Ita Wakef. ad Lucret. V, 530.; non recte. *Wr.*)

238—241. *Sonitum*, clangorem alarum ex 228. *Misenus* tubicen classis inf. VI, 164. 165. et Excurs. VII ad e. l. *tentant nova proelia*, *foedare*, graece, ut foedent, mutilando, caedendo, vulnerando. (vid. V. L. *Wr.*) *obscenas*, foedas visu olfactuque, *volucres pelagi;* ex alto enim advolant. Servius eo refert, quod Ponti et Terrae, seu, secundum alios, Neptuni proles habitae fuerint. Sed Ponti dicendae erant neptes secundum Hesiodum. cf. Apollod. I, 2. 6. et hoc sequi possumus, nec impedit, quod *Stygiis undis* v. 215 provenisse dixerat. Est enim haec poetica forma, ubi de ma-

Aere cavo. Invadunt socii, et nova proelia tentant,
Obscenas pelagi ferro foedare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec volnera tergo
Adcipiunt; celerique fuga sub sidera lapsae
Semiesam praedam et vestigia foeda relinquunt.
Una in praecelsa consedit rupe Celaeno,
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro caede boum stratisque iuvencis,
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis,
Et patrio Harpyias insontis pellere regno?

244. Semesam

rum, non in diversas partes. *dederunt* sec. Hamb. 240 *coeptant* un. Leid. 241 *ferro pelogi* Parrhas. *foedore* explicui, vulnerare: Et occurrit illud hoc sensu simpliciter dictum, nulla ratione etymologiae habita: et lib. II. 55 *ferro Argolicas foedare latebras*; ubi v. not. Fatendum tamen h. l., ubi de foedis volucribus agitur, parum accommodatam videri vocem. Et erant alia ad manum: v. e. *temerore.* In lib. I, 527 erat *ferro populare.* (*foedare*, puta: *sanguine*, quod adiicitur interdum, igitur cruentare. Ovid. Met. VII, 845.: „foedantem sanguine vestes.“ *Wr.*) 242 *vulnere* alter Hamb. 243 *sidere* duo pr. Moret. 244 *semessam* Parrhas. *semensam* Gud, qui et *relinquont.* (*semensam* etiam Medic. a m. pr., idem *relinquint*, sed *u* superscripta. Ceterum *semiesam* exarandum curavi; vid. V.L. ad vs. 578. *Wr.*) 246 *rumpitque* Heins. e suis. Vulgo *rupitque.* (sic Palat.; vid. Cort. ad Lucan. II, 328. *Wr.*) 247 *bella* pr. Hamb. v. Burmann. *ium pro* Goth. tert. *caesisque i.* pr. Moret. 248 *bellumque* aliquot Pier. 249 Ordo verborum revocatus est e scriptis et editis

lae rei origine agitur. (*Foedare* per appositionem adiectum substantivo *proelia.* Ge. IV, 554.: *Hic vero subitum ac dictu mirabile* monstrum *Adspiciunt* — *toto* stridere *apes utero. Wch.* — quamquam nihil impedit, quominus hos infinitivos e Verbis praegressis, *tentant*, *adspiciunt*, suspensos facias. *Wr.*)

245. Quem poeta in hoc secutus sit, ut unam Harpyiarum fatidicam induceret, non liquet. Tribui tamen iis potuit, quod

Adcipite ergo animis atque haec mea figite dicta:
Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo

250. ERGO,

ab Heins. post Pierium. Vulgo alii *patrio insontes Harpyias.* Nec refert quo ordine haec se excipiant, modo ne cum Heinsio *Harpyias* ad quaternas syllabas revoces; est enim in Graecis et in Romanis poetis trisyllabum: quod monuit quoque adversus Heins. Schrader. praef. Emendatt. p. 39. *Arpias insontes* Wall. (*insontes Arpyas* Palat.; *Arpyias insontis* Medic., sed *insontis* in *insontes* mutari tentatum; ceterum idem Medic. alias *Harpyia* cum adspiratione. *insontis* autem, ut gravior vox, utique hic postponendum erat; inverso ordine haec edidit Bothius, haud improbante Iahnio. *Wr.*) 250 Heins. distinxit post *ergo*, alii post *animis.* Nil refert. cf. Burm. (Sane refert; numquam enim *atque* a Virgilio uni vel pluribus vocc. postponitur; hinc mutanda fuit interpunctio et hic et X, 104. Neque erit, qui opponat Aen. II, 419. coll. eiusd. libri vs. 552. Nec non Ecl. VI, 38., qui unus ex immenso numero locus refragari videtur, mutata interpunctione congruet cum ceteris; quamquam ut statuamus hoc sibi Virgilium in aliqua Ecloga semel indulsisse, non sequitur continuo, idem eum in Georgicis vel Aeneide fecisse. Bene tamen

interdum Furiis, quibus assimulantur v. 252. ut mala denuntient. *infelix vates* simpl. dira, sinistra. Servius: nuntia infelicitatis, ut Iliad. α, 106 *Μάντι κακῶν. rumpit vocem,* sup. II, 129, edit.

247. Ingeniose ex eo, quod sup. 220 armenta mactaverant Troiani, petitur cum epularum foedatio, tamquam pro vindicta et poena, tum praedictio famis futurae.

250—252. *Ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν* Iliad. α, 297 et alibi. Porro Apollinem, quae dicit, a Iove habere, res nunc nota. cf. vel h. l. Cerdam et Burm. ad Serv. Verba ex Aeschyli fabula, *Ἱέρειαι* inscripta, petita esse vult Macrob. V Sat. extr. *Πατρὸς προφήτης ἐστὶ Λοξίας Διός.* et *ταῦτα γὰρ πατὴρ Ζεὺς ἐγκαθίει Λοξίᾳ θεσπίσματα.* (verba *Πατρὸς — Διός* alibi ap. Aeschylum exstare notavit Macrobius. Versus autem in Eumenidibus 19. ita legitur: *Διὸς προφήτης δ' ἐστὶ Λοξίας πατρός. Wch.* vid. Musgrav. ad Soph. Oed. R. vs. 151. *Wr.*) *Furiarum ego maxima*, scilicet confusae tandem fuere Harpyiae cum Furiis.

Praedixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
Quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit; et in silvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis

sensit Heinsius, *figere* non ita absolute dici solere; sed *animis* ad utrumque verbum referri posse vidit iam Burm. Itaque satis duxi, tollere interpunctionem. *Wr.*) *figite dextra* Medic. a m. pr. 252 *ego* deest aliquot Burm. et Pierianis. 253 Post *vocatis* interpungunt codd. apud Heins. et Burmannum, qui ita malit: *ventosque vocatis.* Sed cf. ant. *petitis cursu* Franc. 254 *que* abest a sec. Mentel. a m. pr. 257 *subigit* un. Leid. *subiget* Voss. *assumere* nonnulli. *consumere* alter Hamb. a m. sec. 258 *in silvas* aliquot Pier. Parrhas. et ed. Ven. *pinnis* Medic. Gud. et tert. Mentel. et Serv. ad v. 246.

Ex his alia est natu maior et minor. v. c. Eurip. Iphig. in Taur. 963. Or. 961. (Valer. Fl. I, 817. *Wr.*) cf. Excurs. VII ad h. l.

253—257. *ventis vocatis* doctius quam ventum secundum nacti. Scilicet *vocant* ventum nautae, dum velis excipiunt; ut apparet v. c. inf. V, 211. VIII, 707. 708. (cf. etiam IV, 417. Hic tamen *ventis vocatis* malim accipere pro *invocatis*, sc. secundi ut sint; idem igitur, quod *secundi*. Sic V, 59.: „Poscamus ventos." Et *vocare* pro *invocare* saepe, ut paulo post vs. 264. XII, 181. et alibi. Mecum sentit Wunderl., laudans vs. 120. *Wr.*) *datam*, fatis concessam, ut bene Serv., vel praedictam. Sic I, 382 *data fata sequutus*. (prior explicatio verior; cf. vs. 85. *Wr.*) 255. Sedes certas non invenietis antequam mensas comederitis. Eventum res habuit lib. VII, 116. *nostrae iniuria caedis* dictum cum vi; assumenda enim animo ultio et poena huic iniuriae debita. Ingeniose fama antiqua de mensis ambesis adhibita et tracta est ad poenam iniuriae Harpyiis illatae. De vaticinio v. Excurs. VIII ad h. l. et Exc. II ad lib. VII.

Deriguit; cecidere animi; nec iam amplius armis,
Sed votis precibusque iubent exposcere pacem,
Sive deae, seu sint dirae obscenaeque volucres.
Et pater Anchises passis de litore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
Di, prohibete minas! di, talem avertite casum,
Et placidi servate pios! Tum litore funem
Deripere, excussosque iubet laxare rudentis.

265. CASUM!

260 *Deriguit* Heins. e libris. Vulgo *Diriguit*. *non* Zulich. *iam* deletum in Parrhas. 262 *durae* Parrhas. 263 *Et* Heins. e codd. Alii vulgo *At*. (*Et* Medic., sed superscripta *a*. *Et* etiam Palat. *At* 2. 8. Vid. Q. V. XXXV, 7, a. *Wr.*) *En* Sprot. a m. sec. et Parrhas. *sparsis* Zulich. 264 *que* abest a Leid. *indicit*, quod de votis factis accipio, praeclare e codd. et edd. Inut. aliisque revocavit Heins. Vulgo vitiose *inducit*. 265 *Di, p. nefas — pestem* pr. Hamb., ut iam ex nonnullis suis notarat Pierius, *talemque a*. Exc. Burm. *advertite* Montalb. 266 *Dii placidi* pr. Hamb. *placide* Gud. a m. pr. *s. viros* Goth. pr. 267 *Deripere* Heins. e melioribus et ratione grammatica. Vulgo *Diripere*. (sic h. l. ipse Medic. cum 4. 11. 12. 13.; vid. Cort. ad Lucan. I, 240. et V. L. ad Aen. I, 211. *Wr.*) *extensosque* Oudart. pro var. lect., scil. ex Interpretatione. *lassare* Ven. perpetuo errore. (*rudentes* Medic. *Wr.*)

260. 261. *Exposcere pacem*, veniam, eorum, quae in Harpyias peccaverant, ut et apud Apollon. II, 252. 3. Boreadae verentur ne ἄτην committant depellendis Harpyiis, placare eas, sive deae sint, seu monstra, et quidem *votis precibusque:* non *armis*. De pace proprie dicta, quae et *armis* peti potest, hic agi non potest. Itaque ea forma orationis est, ut non quidem ellipsis sit inferenda, verum de inversa et immutata oratione sit cogitandum. Principio poetae animo insidebant haec verba: *nec iam armis, sed votis precibusque esse utendum;* alterum hoc sic extulit: *sed votis precibusque deorum pacem esse exposcendam*. Nam *pax* est propitia, propensa, voluntas.

263 — 267. *Honores* ut modo v. 178 nunc, ut diis supplicet

Tendunt vela Noti: fugimus spumantibus undis,
Qua cursum ventusque gubernatorque vocabat.
Iam medio adparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis.
Effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,

268. FERIMUR SPUM. 269. VOCABANT

268 *ferimur* Heins. e Gud. et quatnor aliis; accedit pars librorum Pierii et Goth. sec. Vulgo *fugimus.* (*ferimur* recepisse Heinsius hanc solam ob causam videtur, quod post exiguum intervallum sequitur *effugimus*; sed vid. V. L. ad Ecl. VI, 16. Ge. II, 125. Mediceus cum libris plerisque et antiquioribus et recentioribus, in quibus omnes, ut videtur, Parisini, tum Alb. et Lips. utq. *fugimus*; eandem lectionem manifesto agnoscit Donatus. Et poterit in hac compositione exquisitior videri lectio *fugimus*, vulgaris altera; nisi forte, ut puto, similis loci Aen. V, 33. recordatio peperit errorem: „vela secundi intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis.“ vid. V. L. ad Aen. II, 776. Itaque *fugimus* restitui. *Wr.*) 269 *cursu* Hagen. *cursus* Goth. sec. *vocabat* etiam hic multi codd. Pierii, Heinsii et Burm. (quod optimis libris auctoribus revocavi; vid. Q. V. VIII, 3, a. et XVI, 5. *vocabant* Palat. et 4. 8. *Wr.*) 270 *Zacynthus* libri et grammatici ap. Pier. Heins. et Burm. (*Zacyntos* superscripta *h* Medic. *Wr.*)' *Zacynthus*, *Iacynthus*, *Iacinthos*, *Iacintos* librariorum ludibria. Est Ζάκυνθος. (*apparent* Hafn. II. *Wr.*) 271 *Same*, *Samos*, *Samo* libri exhibent, sed plures *Same.* Medic. *Samae.* v. Burm. *Nerytos* Medic. *Nericos* Franc., male. Nam Nericus erat in continente oppidum, v. Odyss. ω, 376. 272 *Effugimus Ithacae scopulos* nonnulli scripti et editi ante Pierium. *Ithacae et L. r.* Medic. Pierii, et Witt. cum Goth. sec. *Ithaci Lerceaque regna* Wall.

et vota faciat. (Ad vota facla retulit Heynius; cui rei haud scio an usus verbi *indicit* obstet. *Indicit honorem* est sacra fieri iubet Anchises ad deos placandos, ut mala denunciata avertant. Aen. I, 632.: *divom templis indicit honorem* Dido. *Wch.*) *minas*, malum sinistro vaticinio denuntiatum. *et placidi servate pios*, ornatus in tenui, pro *servate nos.* 266. Solvere *funem*, τὰ πρυμνήσια, vel τὰ πείσματα, ut in Orphic. 621. 622. at *rudentes excussi*, evoluti, antennarum sunt, ad vela pandenda. Ceterum, quod iam sup. 102. vidimus, nec hic, nec inf. 471, 2, sine iudicio Anchisae auctoritate res parari facit poeta. cf. Exc. XVII ad lib. II. 268. 269. Conf. Odyss. λ, 9,

Et terram altricem saevi exsecramur Ulixi.
Mox et Leucatae nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, et parvae succedimus urbi.

273 *altricem* Goth. tert. *Ulixi* Heins. et h. l. e scriptis reposuit. Vulgo *Ulissis* vel *Ulixis*. (*Ulissis*, ut solet, Palat.; vid. ad Ecl. VIII, 70., tum ad Aen. I, 30. II, 7. *Wr.*) *Ulixe* Gud. a m. pr. *Ulixes* Moret. a sec. m. *Ulixei* Medic. Pierii. 274 *Leucaten umbrosa* Sprot. *Leucatem* Oudart. 275 *formidandus* alter Menag. 276 *Successimus* Zulich. a m. pr.

10. *Tendunt vela Noti:* ἔπρησεν δ' ἄνεμος μέσον ἱστίον Odyss. β, 427 et al. 270—273. *Nemorosa Zacynthus Dulichiumque Sameque.* Δουλίχιόν τε Σάμη τε, καὶ ὑλήεσσα Ζάκυνθος Odyss. ι, 24. ἐν ὑλήεντι Ζακύνθῳ occurrit et alibi. At Σάμη lectum fuit etiam a Virgilio, contra atque Apollodorus volebat ap. Strab. X, p. 453 D. Sane communius nomen Samos etiam apud Homerum, quae deinceps Cephallenia. *Dulichium* est prope Cephalleniam, unde etiamnunc *parva Cephallenia* vel *Teaki* appellatur. conf. *Wheeler* p. 35 sqq. *Neritos* Virgilio videri potuit diversa ab Ithaca insula, ut Melae II, 7: et hoc malim; potest tamen etiam Neritos, qui Ithacae mons est, primo loco ad designandam Ithacam positus esse, quae mox diserte et ipsa memoratur. *scopulos Ithacae* Iliad. γ, 200. 201. Λαερτιάδης πολύμητις Ὀδυσσεύς, Ὃς τράφη ἐν δήμῳ Ἰθάκης, κραναῆς περ ἐούσης. Ex eodem itaque loco fluxisse videntur *Laertia regna — Et terram altricem Ulyxi.*

274. 275. Leucates, ὁ Λευκάτης, nobile amantum saltu promontorium Leucadis, seu Leucadiae, olim peninsulae, postea insulae. *Hoc aperitur*, in conspectum venit (cf. inf. ad 411), *et Apollinis fanum.* Interpretes, a Servio inde, quantum video, haec iunctim de uno loco, de Apollinis templo Leucatae imposito, accipiunt, quod sane Strabo lib. X, p. 452 B memorat. Verum habet ea res haud unam difficultatem, quam interpretes sensisse non videntur: nam primum *parva urbs* v. 276 nulla alia esse poterit quam *Leucas* in septentrione insulae sita, ita vero non bene convenit narratio. Hunc Apollinem, hoc promontorium *in australi* parte petimus et urbi

Ancora de prora iacitur; stant litore puppes.

succedimus in septentrionali latere sitae, aliquot dierum navigatione interiecta. Porro sequitur locus de ludis Actiacis celebratis: an vero illi Leucade celebrati? Manifestum porro fit, poetam haec inseruisse in Augusti gratiam, a quo in victoriae Actiacae memoriam ludi Actiaci quinquennales instituti erant. cf. Dio LI pr. Actium igitur, non Leucas, commemorandum erat. Quocunque me vertam, quae hic sequuntur: *quod ad hoc fanum appulerint*, *urbemque intraverint*, *ludosque Actiacos celebraverint;* meo qualicunque iudicio ad alterum promontorium ipsis sinus Ambracii faucibus praetextum ducunt: in hoc sinu Actium oppidum et portus tutus et fanum Apollinis Actiaci. v. Strabo lib. X, p. 451 D. VII, p. 325 A. Thucyd. lib. I, c. 29. Quod si, hoc posito, alia difficultas suboritur, quod Actium promontorium, intra sinum Ambracium situm, et intra exteriorem portum recedens, ex alto conspici et formidari nautis nequiit (v. descriptionem sinus Ambracii ab Anvillio factam *Mém. de l'Acad. des Inscr.* T. XXXII, p. 215): reputandum est: Troianos *littus legisse:* ita pervenisse ad promontorium Anactorium, quod os exterioris sinus est; hinc prospectus Actii promontorii habetur. Erit igitur oratio v. 274 et 275 *progressiva :* ut non copulentur, sed deinceps enumerentur *Et Leucatae — Et* (sc. ulterius progressis) *aperitur Apollo*. Fuit autem nobile templum Apollinis Actiaci, idque, ut nunc ex h. l. intelligitur, in loco edito, ex more templorum; et constat iam satis ea de re e loco Strabon. VII, p. 500 B (p. 325). Itaque bene Pompon. Sab. *Apollo*, *id est*, *pars illa saxea*, *in qua templum Apollinis erat.* De templo conf. Sueton. Octav. 96 extr. ibique Interpp. De Apollinis signo aliquo, quod in promontorio steterit, Spencium Polymet. Dialog. VIII, p. 33 haec accipere mireris. Nam nobilem Apollinis Actiaci statuam in templo isto fuisse necesse est ex communi more *). Urbis autem

*) *Apollinis Actiaci* signum in multis Augusti nummis et in noto Antistii denario occurrit. Male olim fallente memoria in fine notae odieceram, Apollinis signum esse aliquando Constantinopolin avectum. Traditum illud est de asino cum asinario: de quo Sueton. Octav. 96. Hunc Cpolin avectum in hippodromo positum esse narrat cum aliis Theodorus Metochita Hist. Rom. p. 2. 4. et Anonym. de Antiqq. Cpol. n. 313.

Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Iovi, votisque incendimus aras;
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.

278 *potimur* Puget. 279 *Lustramusque* ed. Ven. (et Alb. *Wr.*) *Lustramurque deo*: coni. Io. Schrader. sc. Apollini; ut *Iovi* e mala interpretatione provenerit. *votis inc.* tert. Rottend. 280 *Acciaque* multi, etiam ap. Pier. *Acteaque* duo. *Acteiaque* Voss. *celebrantur* un. Voss.

et templi vetustatem ad tempora Troiana revocat poeta seu auctoritate seu commento suo. (—278. *insperata*, in quo explicando haesit Servius, nec iniuria, referendum est ad pericula vs. 282. sq. commemorata. *Wr.*)

279. Antequam ludorum sollennia rite celebrari possint, expiatione et lustratione opus est. *Lustramur Iovi*, invocato Iove, cui sacrum piaculare offertur. (Grat. Cyneg 491.: „tota iuventus L u s t r a t u r q u e D e a e" cet. ubi vid. Ulit. *Wr.*) Quaeritur tamen, cur Iovi, non Apollini? cui ludi ipsi instituti esse debuere. Varia commenta vides in Servianis. Sed primum ad observandum in promtu est, sollenne fuisse priscis hominibus, ut in sacris cuicunque deorum factis Iovem in partes vocarent. Porro expiationes et lustrationes proprie ad Iovem referuntur, quippe ultorem et vindicem caedis omnisque piaculi, quod expiandum est. conf. Apollon. Rhod. IV, 699. 700 sq. et Schol. Aeschyli Eumen. 444 docet, ab eo ipso Ixionem lustratum, ita ut possit pro auctore ritus haberi. Piaculum in Harpyias commissum potes cum Servio sigillatim huc trahere. *votis incendimus aras*, forma Horatio quoque frequentata: ut I, 4, 7. ubi *Vulcanus ardens urit officinas* Mitscherl. noster praeclare illustrat. docte, pro, vota in aris vel impositum tus et victimam; uti dona de victimis, de libatione et reliquis in sacris fieri solitis; Alii, *votis*, votorum persolvendorum caussa. Nam εἰς εὐχαριστίαν instituti ludi, ut bene Cerda observat, ideo subdit: *iuvat evasisse tot urbes* etc. (ad vs. 264. respici suspicatur Ruaeus; sed vox *insperata* vs. 278. ostendit, haec pertinere ad pericula in itinere illo evitata. *Wr.*)

280. Proprie ludi Actiaci celebrari dicendi erant. Sed exquisitius, quoniam locus hominum frequentia *celebrari* et ipse dicitur, *littus Actium*, h. e. Actiacum, memoravit, et *ludos Iliacos* Troiano ritu habitos.

Exercent patrias oleo labente palaestras
Nudati socii. Iuvat evasisse tot urbis
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostis.
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hiems aquilonibus asperat undas.
Aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo:

281 *lactente* Sprot. a pr. m. At v. Burm. 282 *Audaces socii* Puget. (*urbes* Medic. *Wr.*) 282. 283 exlant apud auctorem de progenie Augusti c. 12. 284 *circumvertitur* Zulichem. 286 *Aere novo* Sprot. *clypeo* Rottend. sec. 287 *aversis fingo* Ven.

(Val. Fl. I, 423.: *securo celebrantem litora ludo. Wch.*) Videntur autem iam antiquitus ludi ad Actium celebrati esse, quos poeta commode in rem suam vertit. E Callimacho, περὶ Ἀγώνων, Harpocration et Suidas τὰ Ἄκτια memorant; sed ea huc trahere vix ausim. Successere celeberrimi ludi Actiaci ab Augusto, ut diximus, in victoriae Actiacae memoriam instituti: de quibus v. Wernsdorf. Exc. IX ad Saleii Bassi Carm. in Pison. T. IV. p. 395.

281 — 283. *palaestras* pro ludis gymnicis dixit. *Oleo labente*, exquisite, quod dilabitur, diffluit, corpori illitum. *fugam tenuisse*, ut inf. 686 *cursum tenere*. Bene Serv. *feliciter navigasse*.

284. Exierat annus a Troia capta quartus. Vid. Exc. II *de annis Errorum Aeneae ad a.* 2. — *Sol circumvolvitur m. annum*, εἰς vel κατὰ, sic ut annus absolvatur, peracto annuo solis cursu. (Nulla hic ellipsis: *sol circumvolvitur annum*, i. e. circumvolvendo se efficit, explet annum. *Wr.*) *magnum annum*, simpl. ad ornatum, quoniam multos dies intra se continet; ut iam alias notatum. cf. sup. I, 269. („quasi longius solito tempus anni fuerit exsulibus patriae et omni pelago iactatis.“ Haec Wakef. ad Lucret. I, 1028. Praestat Heynii explicatio. *Wr.*) Ad vanas argutias circa hanc vocem delabitur Catroeus, dum ad annum intercalarem lustri refert; Macrob. Sat. I, 14, So. Sc. II, 11. ad annum solarem comparate cum anno lunari. *aspe-*

AENEAS HAEC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.

Linquere tum portus iubeo, et considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.
Protenus aërias Phaeacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti adcedimus urbem.

289 *tum penitus* Goth. sec. *consistere* duo Burmann. perpetua variatione, sed male h. l. 291 *ascendimus* duo Burm. cum aliis, prave. *urbes* Sprot. 292 *portusque s. Chaonio* Medic. a m. pr., mox correctrix manus adiecit *s*. Et sane *portusque s. Chaonios et c.* multi codd. habent, vel contra metrum, et olim, ut vel ex Servio patet, habuerunt. Hinc grammaticorum tricae, de quibus v. Pier. et Heius. Sed facile est ad intelligendum, primum librarii errore factum, ut communiore more *portusque subimus* scriberetur; hinc accommodarunt alterum. Burm. putabat scriptum primo fuisse *portumque s. Chaoniom*. *Chaonia* Zulich. E Gothanis pr. et tert. veram lectionem agnoscunt. (Construetio non magis vexabit grammaticos, quam IV, 373. *eiectum litore*. aut supra 135. *sicco subductae litore puppes*. Sunt, qui malint *portu* pro *portui* accipere. *Wch.* — *portu-Chaonio* Palat.; VIII, 125.: „subeunt luco." Vid. V. L. ad VII, 161. *Wr.*) 293 *Brutoti*, *Butroti*, *Bythroti*, *Bitroti*, *Biroti*, *Burrhoti*, et quot modis non peccatur! *accedimus* Heius. e melioribus post Pier. revocavit. Vulgo *adscendimus*. (*ascendimus* Palat. 11. 12. 13., quod probat Cort. ad Lucan. II, 609. Sed quam commode haec lectio cum vss. 300 sqq. et 345 sqq. conciliari possit, alii viderint. *Wr.*)

rat, exasperat, ἀγριοῖ, procellarum ira. Illustrant hoc Cerda et Burmann.

286—288. De clipeis votivis, cum titulo inscripto, inter donaria suspensis res nota. De Abante v. Excurs. IX ad h. l. *adversis*, ornat; in templi aditu. *carmen*, de uno versu, tenere te non debet. *haec arma*, hunc clipeum consecravit: *Αἰνείας ἀπὸ τῶν Δαναῶν*· ut in simili re saepe: v. c. apud Pausan. lib. I, 13, p. 31.

289—293. *portus* Portum Actiacum. v. ad v. 274. 275. *considere transtris*. saepe Homer. ἐπὶ κληῖσι κάθιζον. Mox *feriunt mare*, ut toties τύπτειν ἅλα. *abscondimus* praetervehimur Corcyram, eaque a tergo relicta, adnavigamus littori Epiri. Proprie dicendum erat: *insula absconditur nobis*, oculis nostris.

Hic incredibilis rerum fama occupat auris,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbis,
Coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum,
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui; miroque incensum pectus amore,
Conpellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classis et litora linquens;

300. LINQUENS.

294 *Hinc* ed. Mediol. 295 *Priamidenque* Wall. (*urbes* Medic. *Wr.*) Versus 294. 5. 7. recitantur ab auctore de progenie Augusti c. 10. 296 *regnisque p.* Leid. un. (*Pyrri*, sed superscripta *h*, Medic.; contra *Phyrrhi* MS. Gud. ap. Cort. ad Lucan. VIII, 483. *Wr.*) Si versus 296. 7. abessent: maiorem videtur poeta mirationem moturus fuisse; etiam mox Andromache se inopinato obtulisset Aeneae. Verum has nostrorum hominum artes adspernatur Maro. (vid. Not. ad vs. 319. *Wr.*) 298 *incensum est p.* aliquot Pier. *incensus pectus*, ut graecismus sit, quatuor ap. Burm. (quae lectio etiam si vera haberi posset, tamen non ita, quemadmodum vult Iahnius, locus constituendus foret: „*miroque — amore*, *Compellare — tantos Progredior portu*, ut *compellare* et *cognoscere* pendeant e *progredior*. *Wr.*) *amore est* Parrhas. (vid. Q. V. XV, 1. et 9. *Wr.*) 299 *agnoscere* Ven. 300 *Egredior portu et* Leid. *classes ac* Hamb. pr. *classemque et* Parrhas. (*classes* Medic. *Wr.*) *linquo* Hamburg. pr. a m. sec.

Dictum *abscondere* eodem modo ut sup. v. 275 *aperitur*. cf. inf. ad 411. — *aeriae Phaeacum arces*, montes Corcyrae ὄρεα σκιόεντα Γαίης Φαιήκων Odyss. ε, 279. de binis scopulis ad introitum portus accipere video auctorem, qui haec loca adiit, *St. Sauveur Voyage dans les Isles Venitiennes du Levant*. p. 19. subtilius quam necesse est. *portu Chaonio:* est portus Pelodes ad Buthrotum Epiri Chaonibus quondam habitatae. (vid. V. L. *Wr.*)

296—305. Audito, Helenum has terras tenere, ad eum visendum pergit Aeneas; incidit in Andromachen inferias Hectori suo ferentem; comperit ex ea fortunae casus, quos illa subierat, et ex Heleno vate navigationis suae ordinem usque ad novas sedes in Italia obtinendas. De hoc Heleni et Andromaches occursu in Epiro cf. Exc. X.

Sollemnis quum forte dapes et tristia dona
Ante urbem in luco, falsi Simoentis ad undam,

301. TUM F.

301 Heins. *cum*; ante vulgo: *Sollemnes tum*, qood com Brunckio revocavi: est enim gravior sic et minus impedita oratio; etsi Heinsio accedit fr. Vat. (*tum* Palat. At longe plurimi optimique libri *cum* tuentur, quae particula molto alacriorem uc rei necopinatae couveoieutiorem reddit orationem, ot XII, 377 sqq.: „Ille tamen clipeo obiecto cooversus in hostem Ibat, et anxilium ducto mucrooe petebat: Quom rota praecipitem et procursn coocitus axis Inpolit effunditque solo.“ adde I, 535. V, 84. 328. 838. VII, 166. al.; hioc eadem saepe cum adv. *subito* iuncta reperitur, ut XII, 247. sqq.: „Iovis ales io aethra Litoreas agitabat aves — —: subito quum lapsus ad undas Cycnum excellentem rapit.“ item I, 509. 535. II, 731. III, 137. 590. Cfr. etiam Not. ad Aen. I, 223. et V. L. ad III, 10. Recte autem *tum forte* scripsit Virgilius IX, 3. et 638. Ceterum vid. V. L. ad XII, 612. *Wr.*) *dapis* Gud. a m. pr. 302 *Simeontis*, *Simoontis* aberrant. *undas* duo ap. Burm. (quod est Silianae coosuetudinis, vid. XV, 59. XVI, 371. XVII, 315. cfr. Q. V. VIIII, 3, VIII, a. *Wr.*)

Mirationem facit, Helenum Troianum Graecas urbes tenere et regno ac coniuge Pyrrhi, qui Troiam everterat, potitum esse. Est hoc Episodium inter felicissima et pulcerrima ad affectum et ad ornatum. Tragicum spiritum facile agnoscas. Converte narrationem in drama; finge Andromachen inferias ferentem te videre, finge loquentem audire. Si perveneris ad illa: *aut si lux alma recessit*, *Hector ubi est?* palpitare pectus in sinu senties: *si tu umbra es*, *ubi est Hector meus*, qui inter umbras nunc versatur? *patrio marito*, eiusdem originis, sc. Troianae. Erat Helenus frater Hectoris. In *cessisse* argutantur interpretes post Serv. Nil aliud est, quam matrimonio teneri, haberi, vel relinqui, venire in potestatem alterius viri. 298. *amorem* esse poetae cupiditatem et studium, noli animo dimittere.

301 — 305. Ornati versus. *Andromache inferias ferebat Manibus Hectoris*. *dona* h. l. in re sacra de libatione. *Simois* erat simulatus. cf. inf. 349 sq. et 336, ut solebant coloniarum conditores patriorum locorum ac fluminum nomina transferre ad novas sedes. Hectori *tumulum viridi cespite inanem*, h. e. *cenotaphium*, exstruxerat. *geminas aras*, sive ut Ecl. V, 66 *Ecce duas tibi Daphni*, sive

Libabat cineri Andromache, Manisque vocabat
Hectoreum ad tumulum; viridi quem cespite inanem,
Et geminas, caussam lacrimis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem, et Troïa circum
Arma amens vidit: magnis exterrita monstris
Deriguit visu in medio; calor ossa reliquit;
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius adfers,
Nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,

303 *Andromachen* fragm. Vatic. (*Manes* Medic. *Wr.*) 304 *cumulum* alter Mensg. 305 *geminans* Sprot. cum Goth. sec. *caussa* Leid. un. *caussas* Hamb. sec. 306 *Troica* Hamb. pr. 307 *Arma timens* Hamb. sec. *ext. rebus* Leid. a m. sec. cf. Burm. 308 *Deriguit* e melioribus et h. l. Heins. adde fragm. Vatic. v. sup. 260. Porro multi distinguunt post *Deriguit*; minus bene. *relinquit* duo Burmann. cum Goth. tert. 310 *verum mihi* Medic. *adfert* Zulich. et Exc. Burm. ita lenior oratio foret, at minus docta. 311 *an si lux* Goth. sec.

unam marito, alteram filio Astyanacti. Utramque caussam iam Serv. attulit. Ad posteriorem referri potest, quod *caussam lacrimis* adiectum est. Nisi ad religionem nescio quam spectavit, quod duae arae positae sunt in inferiis: ut modo in Daphnidis inferiis vidimus. In his illa effundit χοὰς inter lacrimas.

306 — 309. *Troïa arma*, viros Troianos. *monstris*, adspectu, qui ipsi monstri et prodigii instar erat. 309. *Δὴν δέ μιν ἀμφασίη ἐπέων λάβε — Ὀψὲ δὲ δή μιν ἔπεσσιν ἀμειβομένη προςέειπε* Odyss. δ, 706.

310 — 313. Tune vere ades ipse? *afferse te* (cf. inf. 346) *mihi* tamquam *vera facies* viri, cuius speciem habes? tamquam *verus nuntius* tui? ut vere ille sis, quem vultus nuntiat? *aut si lux alma*, vita, *recessit*, et haec umbra Aeneae est, quae mihi apparet, *Hector ubi est*, qui et ipse inter umbras versatur, *dixit*, *lacrimas effudit* etc. In hoc Andromaches πάθει, piissimae in mariti memoriam

Hector ubi est? dixit, lacrimasque effudit, et omnem
Inplevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subiicio, et raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita: nam vera vides.
Heu! quis te casus deiectam coniuge tanto
Excipit? aut quae digna satis fortuna revisit?

318. FORTUNA

312 *effundit* tres ap. Burm. 313 *Complevit* Excerpt. Burm. 315 *omina* fragm. Vatic. 316 *Nec* duo Burm. *Ne dubites* alter Leid. *Ne d. ne vera videe* Gud. a m. pr. *vera fides* in sex lectum videbis, sed recentibus, ap. Heins. et Burm., quod Heinsio Marklandoque arridet. Enimvero de oculorum fide, visuque adeo, hic agitur, non de narrationis et auditionis fide. Recte *vides* etiam fragm. Vatic. servat. 318 *qua d.* Reg. *digna sacris* Zulich. *remansit* Wall. *F. fuisset* Goth. tert. a m. pr.

feminae, quis non magnum poetam agnoscat? conf. Excurs. X.

313. 314. *furenti*, impatienter dolenti, ut bene Serv. Omnino *furere*, *μαίνεσθαι*, infinitis locis simpl. est commoto esse animo, quacunque de caussa. *Subiicio*, *ὑποβάλλω*, respondeo. *hisco* exquisitius quam *loquor*.

315—319. *extrema per omnia*, ad pericula et discrimina refer. 317. *deiectam*, *δεινότερον* quam privatam, viduatam, Hectore. Nam *deiicimur* gradu, spe, honore, coniugio, omninoque magna aliqua re, quando ea privamur. *quis casus te excipit*, ad quam fortunae conditionem redacta es? Servius eo refert, quod *excipiuntur* proprie, quae cadunt; recte quidem, sed forte hic nimis subtiliter. *Excipiunt nos* ea, quae nobis post alia accidunt et eveniunt. *digna satis* l. te l. priore illa fortuna; cum illa videatur meliore, quam pro captivae sorte uti. (sed vid. quae ad vs. 319. adnotavimus. *Wr.* — *revisit te* h. e. te respexit, tibi obtigit. *Wch.*) 319. *connubia servas*, accipio, ut Gr. *φυλάσσειν*, pro *ἔχειν*, de iis, quibus tenemur et obnoxii sumus; pro, matrimonio iuncta

Hectoris Andromache Pyrrhin connubia servas?
Deiecit voltum, et demissa voce locuta est:

319. Pyrrhin'

319 *Andromachae* Mentel. pr. *Andromachen* noonulli iam ap. Pierium, et Leid. doo, pr. Hamb. et Exc. Borm. ot sit: *quae digna satis Fortuna revisit Hectoris Andromachen?* *Pyrrhi* quatoor ap. Borm. et *Pirri* dno Goth. *Pyrrhi an c.* aliqoot Pieriaoi. *servat* Gud. a m. pr. Omnia deteriora. Vulgatam exhibet etiam fragm. Vatic. (in quo *Pyrri* quidem, *n* tameo superscripta. *Wr.*) Dubito tameo an *n'* ab epico poeta sit. (At *Pyrrhin* optimi libri firmant; oec *tanton* Aeo. X, 668. XII, 503. aot *mortalin* XII, 797. in suspiciooem addocendum erat; vid. Nobbe de metris Catull. II. p. 21. Nec carere possumos particula *ne* in hoc genere interrogatioois, quio ipsa senteotia aliquantulum immotetur; oon eoim iam, omisso *ne*, haec ooo credeotis, s. qoasi non credentis, sed increpaotis erit oratio. Ceterum vid. V. L. ad VI, 780. *Wr.*) 320 *dimissa* alii, ut solet. *submissa* Exc. Burm.

es, haberis. Utitur voce honestiore *connubii*, vere enim, tamquam captiva, corporis sui usum praebebat, pellicis vel concubinae loco. (vid. V. L. ad Aen. I, 73. extr. — *Hectoris Andromache*, ut *Hora Quirini* apud Enn. pag. 43. edit. Hessel. *Wr.*) Versus pulcerrimus habet tamen, quod offendat: Rogat Aeneas, an Pyrrho iuncta sit Andromache. Atqui 296. iam audierat Heleno eam cessisse. Hoc erat, cur illum versum deletum esse volebam: Nec succedit, si dixeris esse: quid? tu non amplius Pyrrho iuncta es? Quippe nec verba conveniunt huic sententiae, nec sententia antecedentibus convenit. (Non est haerendum h. l.; neque enim haec vera est interrogatio, sed potius doloris significatio, iam per interiectionem *heu* vs. 317. indicati. Male igitur Heynius verba „*quae digna satis fortuna revisit*“ ita interpretatur: „c u m i l l a v i d e a t u r m e l i o r e, q u a m p r o c a p t i v a e s o r t e u t i;“ comparatur per ea verba fortuna primi et secundi coniugii; hinc addit: tune, Hectoris coniux, in Pyrrhi, et hostis, et multo deterioris viri, matrimonium venisti! Nec dubitatum umquam foret de sententia huius loci, nisi Praesens Verbi *servas*, ceteroquin recte ab Heynio explicati, a vero aberrandi causam praebuisset. Alio modo haec expedire studuit Weichert. *De Verss. iniuria suspect.* pag. 83 sq. *Wr.*)

320 sqq. Artem poetae iam

O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
Iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patria incensa, diversa per aequora vectae,
Stirpis Achilleae fastus, iuvenemque superbum,
Servitio enixae, tulimus. Qui deinde, secutus
Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos,

328. HYMENAEOS,

321 *alios* Montalb. 325 *vecti* fragm. Vatic. (fortasse ex VII, 228. *Wr.*) 326 *fastum* aliquot Pier, minus poetice. *fatus* alter Mentel. a m. pr., forte et Zulich., unde Heinsius coni. *flatus*: sed v. Burm. 327 *enixe* tres Burm. et sic Donatus interpretatus est; male. v. Heins. et Burm. et Pier. 328 *que* abest ab uno Leid. (male voc. *hymenaei*, num.

Scaligero III Poet. 14 aliisque observatam facile assequeris. Andromache, casta et pudica femina, virique amantissima, non nisi per ambages respondet. Felicem praedicat Polyxenam, quae ad Achillis tumulum caesa servitutem morte anteverterit. Haec praemittit iis quae de se captiva a victore in amplexus accepta narratura est. Ad sequ. cf. Excursum XI. Versuum 321 sqq. color similis illi, qui erat lib. II, 785 *non ego M.* et I, 94. (— 322. *Troiae sub moenibus altis*, vid. Not. ad Ge. I, 92. *Wr.*) 323. Sortitio captivarum in partitione praedae: obvia in Homero et in Tragicis. cf. Excurs. XI sub. f. In v. 324 *nec — tetigit captiva cubile*, potuit respicere Homericum illud λέχος ἀντιόωσαν Iliad. α, 31, (h. e. κατὰ, πρὸς, λέχος) et similia. Solet fortuna captivarum plerumque a tristi hac necessitate designari. (*felix*, *quae pertulit — tetigit*, vid. V. L. Aen. II, 346. *Wr.*)

325 — 327. At ego captiva Pyrrhi ex eo parere coacta. Cf. Eurip. Androm. 109 sq. *diversa aequora* longinqua, v. sup. v. 4. *enixae* de partu accipiendum, ut iam post Pompon. Sab. Cerda et Heins. docuere. Nam Andromache serva Neoptolemo filium Molossum pepererat, ut vel ex Euripidis Andromacha notum.

327. Is deinde Hermionen

Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptae magno inflammatus amore
Coniugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem.

pl., maiorem aliquoties literam initialem habet; correxi praeter h. l. IV, 99. 316.; recte tamen maiorem literam servavi Ge. IV, 516., imprudens contra Aen. I, 651. *Wr.*) 329 *Me famulo famulamque* Heins. recepit; ita enim fere omnes Pieriani et Heinsiani omnes, cum Donato (adde fragm. Vatic.), excepto Hamb. pr., cui adde Goth. sec. et tert., qui tuentur id, quod olim legebatur: *Me famulam famuloque.* (sic Palat. *Wr.*) Ingratum tamen utrumque. Non male itaque Heinsius coni. *Me famulo famulam Heleno*; ut hiatum imperiti librarii ferre noluerint; etsi hiatui intercedit Schrader. Emendatt. p. 138, nec tamen aliam medelam apponit. (Is hiatus hac in sede ab epico carmine plane alienus. *Wr.*) Ingratus est versus, quocunque te vertas. Poterat tamen poeta refingere: *me famulo famulam dominus transmisit habendam.* (Wunderl. ita haec iungenda putat: *qui secutus* — est — *Hermionen* et — *que* — *transmisit*; quod est durissimum. Versum optimum Virgilioque dignissimum explicui in Eleg. ad Messalam separatim edita p. 57., eamque explicationem approbat Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 84.; sed vide me veriora disputantem in Q. V. XXXIIII, 2. *Wr.*) *Me famulamque famulo* ed. Mediol. *transmittit* Sprot. *concessit* pr. Hamb. *permisit* Goth. tert. 330 *flammatus* Gud. et fragm. Vatic. cf. Burm. 331 *Furiis scelerum* Ven. 332 *Excipit incautum insidiis* Serv. citat ad III Ecl. 18 cum interpretamento. Mox *que* deest binis Burmann. 334 *Sors Heleno* Voss., haud dubie elegantius. cf. Burm. 335 *Ch. urbem* pr. Hamb. *a Troiano* tert. Rottend. *dixi* sec. 336 *Pergameamque* Medic. Lectum scilicet olim fuit a nonnullis *Pergameam Iliacamque*, ut ex Servio patet. Unde autem lectio illa fuerit,

Helenae filiam Sparta coniugem adduxit, meque Heleno in coniugium dedit. Cf. Eurip. Androm. 1244 Γυναῖκα δ' αἰχμ. (— 329. vid. de hoc vs. V. L. *Wr.*) 330. Pyrrhum autem Orestes, cui Hermione illa, Helenae filia, Ledaeque adeo neptis, iam olim promissa fuerat, interemit *patrias ad aras*, Del-

Sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere?
Aut quisnam ignarum nostris deus adpulit oris?
Quid puer Ascanius; superatne? et vescitur aura,

339. SUPERATNE, AURA?

Pompooius Sab. memoriae reliqoit; *sed Apronianus*, inqoit, *Pergamiam legit*; is scilicet, e culus receusione Codicem Mediceum habemos. (*Pergamiamq.* exstut ap. Fogg., quod vel e vs. 133. repetitum, vel, quod verisimilius, librario ud voc. *Chaoniam* aberrauti debetur. Atque eidem similitudioi terminatioois horum vocc. tribuendum videtor, quod in eodem Mediceo *q* in *Chaoniamq.* rubro poucto, ut delendum, nolatur, quum alterum *q*, io *Pergamiamq.*, tolleodom esset. *Wr.*) 337 Burm. in difficoltates hic nescio qoas se induerat, et cooi. vel *qui cursum huc venti* vel *quo cursum venti*, *quo f. d.* Potuisse eoim Andromacheo satis scire, qui venti ex Troade ferrent. Euimvero sic argoturi possis et in vulgari: *quomodo huc venisti*? et io Odyss. *α*, 171 *πῶς δέ σε ναῦται Ἤγαγον εἰς Ἰθάκην* etc.; Scilicet si volgari sermone osa esset Aodromache, quaesivisset illa sic: *quo casu ad has terras accessisti*? Iam hoc poterat factum videri vel tempestate vel fato vel deorum oumine. Et haec, ot vides, expressit poeta. (vide rem accuratius tractatam in V. L. ad Aen. I, 8. *Wr.*) 338 *Quisnum* Heins., ot fere omues libri etiam Pieriani cum fragm. Vatic. Vulgo *quis te* (ot Alb. *Wr.*) ex glossa. *quis iam* ed. Ven. 339 *aut v.* Exc. Burm. *vescitur auras* plerique codd. Pier., nec improbat Heios. Fuit etiam in Parrhas. a m. sec. et in fragm. Vatic., obi v. p. 174. cf. ad Tibull. II, 5, 63, et sup. I, 546. (*auras* genuinum esse lectiooem existimat Iahnius. Heinsii quidem libri omoes exhibent *aura*; et *vesci* ubi praeterea legitur apod Virgilium, adsciscit ablativum. Quare videntur.

phis, ante aram patri Achilli, tamquam heroi, factam. De reliquis circa hos versus v. Excurs. XII.

333—336. *pars reddita* simpl. data. ut Serv. *pars* autem, respectu alterius partis Phthiae in Thessalia. In vv. 334. 335 poeta inservit argumento, ut Troianorum nomen per totum terrarum orbem clarum ac celebre habeatur, dum fabulam hanc de Chaouum nomine amplectitur. Chaones enim longe ante Chaonem Troianum (de quo Serviana consule) et Heleuum fuerunt, ex antiquissima scilicet Pelasgorum stirpe. 336. *addidit*, imposuit monti arcem Pergami nomine, tamquam in novo Ilio.

337—343. Affectus haec muliebris plena et Andromaches ingenio consentanea! De Ascanio sollicita est, ex tacita Astyanactis sui memoria. cf. inf. v.

Quae tibi iam Troia —

340. Quem Troia ****

dum, ne *s* ex ultimo superioris versus vocabulo adhaeserit; et eiusmodi vitium ubi semel in antiquiorem aliquem codicem irrepserat, poterat etiam per plures spargi. — Ceterum vid. V. L. ad vs. sq. *Wr.*) 340 *Quae tibi* alter Menag. In melioribus, inter quos Medic. Gud. fragm. Vatic., versus mancus est relictus; in aliis varie suppletus: *Quem tibi iam Troia peperit fumante Creusa. — obsessa est enixa Creusa. — Troia est obsessa enixa Cr. — Troia natum fumante reliqui*; inepte omnia. vid. Burm. post Pier. Ex uno Guelpherb. in Exc. Cort. notatum video *Troia — peperit florente Creusa.* Scilicet Ascanii aetas id postulare visa erat. Dubito equidem, an ex Virgilii schedis hoc fragmentum servatum sit; haud dubie enim illud rescissuri fuissent Tucca et Varius. Probabilius mihi fit, fuisse olim in margine ab aliquo versificatore varia in h. l. tentata; unde sequens librarius expedire se non posset. Ceterum etiam hic locus docet, ex *uno* aliquo transscripto exemplo omnia fluxisse exemplaria Maronis. (Weicherto *De Vss. iniur. susp.* p. 82. sq. versus 341. integritatem defendenti, versum 340. tamen ibid. p. 80 sqq. ut spurium resecanti, maxime adversatur particula *tamen*, quae, superiore versu eiecto, non habet, quo referatur. Magis vero etiam hiare faciat orationem, qui Heynium secutus et vs. 340. et 341. rescindat. Sola, qua hi vss. laborant, difficultas non eam habet vim, ut, non alio accedente argumento, propterea removendos statuere liceat. Quid, quod etiam necessaria haec videotur? Etenim non est verisimile Creusam, sibi affinem, silentio praeteriri ab Andromacha, de Ascanio sollicite quaerente. At neque Andromache aliunde Creusae fatum rescivisse facile potuit, — quamquam id nescio quemodo fieri potuisse arbitratur Weichert. l. l. p. 83. — nec poeta rem omnem denuo persequi, quia fastidium lectori crearet. Quam ille difficultatem ita videtur evitare voluisse, ut Andromachen tale quid dicentem introduceret, quod Aeneas aliqua doloris significatione exciperet, unde illa coniicere posset, Creusam iam e vita decessisse. Hinc interruptus vs. 340. Sed ubi hoc modo interrumpitur oratio, ita tamen hoc attemperari par est, ut, quid alter in animo habeat, facile sese prodat. Id vero ex his verbis *Quem tibi iam Troia* coniici non posse, apertum est; quamquam id, quod debebat, sensisse Andromachen, ipsa indicat subsequentis orationis indoles, quando

489 sq. *superatne et vescitur aura* ex antiquo sermone. cf. sup. I, 546. Sane interrogationem illam v. 341 de desiderio amissae matris Creusae per se non malam (cf. Eurip. Hecub. 992 *εἰ τῆς τεκούσης τῆςδε μέμνηταί τί μου*, adde Electr. 351) tamen hic forte abesse malis; vix enim Andromache Creusae fatum rescivisse aut poterat, aut post illa v. 310 sq. 337 sq. debebat. (et vide nunc V. L. ad vs. 340. *Wr.*) Manifeste tamen

Ecqua tamen puero est amissae cura parentis?
Ecquid in antiquam virtutem animosque virilis
Et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrimans, longosque ciebat

vss. 341. sqq. vivere Ascaninm significat Andromache, qui an viveret quaesierat modo ex Aenea. Itaque ex alt. Menagiano pro *Quem* scribendum *Quae*, quod referatur ad matrem Ascanii, post *superatne* nntem interrogandi signum, et post *aura* comma ponendum, nt duplex exsistut interrogatio, et verbnm *superat* ud Ascanium, *vescitur* ad Crensam spectet. *Quae* nutem, nbi semel extrema versns praecedentis para ad Ascaninm referebatur, promtnm erat in *Quem* mutare. Ceternm si quis quaerat ex me, quomodo explendus videatur bic versiculus, nt certe constet de sententia, ne ipsi quidem Virgilio suspicor obversatam esse plenum suisque numeris absolutam. Et hactenus fortasse assentiendum erit Brunckio, Virgilinm, si licuisset, haec retractaturum fuisse opinanti. *Wr.*) 341 *Et quae iam* nnte Heins. legebntur. (ita Palat. et 10. *Wr.*) At meliores Heins. et Pier. cum Donnto et Carisio: *Et qua tamen* vel *Ec qua tamen*; boc et fragm. Vatic. habet. Alii *Etque tamen*, *Et quae* vel *Ecquae tam*, *Quae tamen et p.*, (sic Alb. *Wr.*) *Qua tamen et*; nt in talibus errari fere solet. *Ecquaenam* Goth. pr. *Ecquae* Pompon. Sab. interpretatur. *amissi parentis* apud Carisium. v. Pierium ad h. l. Probut boc etiam Markland., invito Burm. *umissae est c.* etinm nonnulli. Equidem hunc versnm dudum suspectum habui; et adhuc persnasum mihi habeo, e vetere qnidem libro eum ad nos pervenisse, sed aliquando ad marginem aliena mann adscriptum adhaesisse, unn cum fragmento superioris versns, cuius reliqua pars oblitterata erat; Et, si bene augnror, a poeta tantnm illa scripta erant: *Quid puer Ascanius. Ecquid in antiquam v.* Brunckius ntrumque versum n poeta temere in chartam coniectum fuisse existimabut, nt olim ab eo retractaretur. Vix tamen haec omnino poetae in animum venire potuere, cum uliena sint a re et loco. (sed vide iam, quae ad vs. 340. scripsimus. *Wr.*) 342 *Et quid* multi, ut solent. 343 *avonculus* Gud., ut semper in similibns. 344 *multosque c.* Menag. pr. *iamnosque* alter Hamb., nnde Heins. coni. *largosque*.

poeta ponit, Creusae fatum Andromachae iam aliunde innotuisse; et, cum de Ascanio quaeratur, recto ordine procedit interrogatio primum de pietate in matris memoriam, tum de exemplo patris et avi, quam illud ad pueri animum vim habeat! *Parentem* de patria accipere, importunum. 342. 343 generosi versus! ex communi illa sententia, ut, qui magni viri filium se esse meminerit, plus ad virtutem incitamenti ha-

Incassum fletus: quum sese a moenibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus adfert,
Adgnoscitque suos, laetusque ad limina ducit,
Et multum lacrimas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Troiam, simulataque magnis

345 *In casum* Zulich. cum glossa: *Aeneae et Troianorum.* cf. Burm. 346 *Priamides Helenus multis* duo Burm. aliquotque Pieriani; quod simplicius, ut sup. v. 295. cf. Pier. (sed alia huius, alia istius loci ratio; hic quidem *Helenus* per appositionem adiicitur et *Priamides* iungitur cum *heros*; illud, *Helenus*, h. l. etiam omitti poterat; quare bene latet hoc nomen inter *multis* et *comitantibus. Wr.*) *adfert* Heins. e codd. suis omnibus. Vulgo *offert.* tres *effert.* 347 *agnovitque* alter Hamb. (*laetosque* Hafn. VI. *Wr.*) *ad limina* Heins. cum maiore codd. parte. Sic et omnes Goth., nisi quod unus *lumina.* Vulgo *ad moenia*, quod in paucis recent. ille repererat. (hoc habet Palat. *Wr.*) 348 *lacrimans* aliquot Pier., aliquot Heins., et edd. vett. nonnullae; manifesto sed proclivi lapsu. Nec aliter fuerat, puto, in Gudiano, qui lituram hic habebat, e qua Heins. tamen excitabat: *multum lacrimae* pro *lacrimarum* curiose potius quam vere. Nam *multum* Homericum πολλὸν est, pro valde, admodum, et talia amare Virgilium satis constat. (*lacrimas fundit* quum idem sit, quod *lacrimat*, recte adverbium adiici poterat. Iahn. laudat Heineck. Animadvv. ad Iuven. p. 105. Wakefield. scripsit *vultum lacrimis*, coll. Tib. I, 7, 50. et III, 2, 20. *Wr.*) *lacrimis* Exc. Burm. Porro *fudit* plerique Pier. et aliquot Heins., tert. Goth., male; idem tamen Pompon. Sab. interpretatur. 349 *ad parvam* Sprot. *et patriam* Zulich. et Leid. a m. pr. *s. multis Perg.* Witt. a pr. m. (*Procedunt. Parvam* Hafn. VI. *Wr.*)

beat. *in*, h. e. ad, *antiquam virtutem* int. maiorum. *avunculus Hector*, latius dictum pro consanguineo. cf. inf. XII, 439. Nam Ilus et Assaracus, a quo Hector et Aeneas genus ducebant, erant Trois filii. (Sed quare Hector Ascanii avunculus non proprie dici ab Heynio existimetur, nullam video causam. *Wr.*) Notatu dignum, quod hic in Servianis: *Quidam avunculus humiliter in heroico carmine dictum accipiunt.*

345—348. *a moenibus*, via ex urbe. *se affert* v. sup. v. 310, inf. VIII, 477, ut *ferre se*, *inferre se*, *efferre se*, *offerre se*: προςφέρεσθαι, προςάγεσθαι, pro προςέρχεσθαι. cf. h. l. Heins. *suos*, populares. Recte Serv. addit: *Et bene verba Heleno*

Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum
Adgnosco, Scaeaeque amplector limina portae.
Nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex adcipiebat in amplis.
Aulai medio libabant pocula Bacchi,
Inpositis auro dapibus, paterasque tenebant.
Iamque dies, alterque dies processit; et aurae

354. IN MEDIO 356. PROCESSIT:

352 *feruntur* Ven. et alter Hamburg. pro var. lect. 353. 354. 355 hos tres versus ab aliena manu insertos esse vidit Iac. Bryant, quia cum reliquis non bene cohaerent. Patrocinium eorum quomodo agi possit, vide in Notis. Erit tamen imputandum aliquid fortunae carminis, cui secunda poetae manus haud obtigit; ultimus utique versus friget. (vid. Weichert. *De Verss. iniur. suspectis* p. 84. *Wr.*) 353 *Illas* Montalb. 354 *in* deest optimis; sed tuetur Heins. grammaticorum auctoritate. (Sed hoc in genere multo potior praestantissimorum librorum, quibus iam accedunt 2. 3. 8., auctoritas habenda; et vid. Q. V. XIIII, 5, 6, 1. Itaque delevi praepositionem. *in med.* Palat. *Wr.*) 355 *Impositisque* Witt. *tenebat* Ven. 356 *praecessit* Leid. *inflatus* alter Menag. *que* abest

post Andromacham non dedit, ne frigeret; sicut in libro V Acestae (v. 41).

349 — 351. Cf. sup. v. 302 et adde Excurs. I de Error. Aen., ubi de accessu ad Epirum. Troiam alteram adstare putasses. *simulata magnis*, assimulata. cf. inf. IV, 512. (et Gronov. Diatr. p. 38. *Wr.*) *amplector* sc. ut exosculari solent postes in patriam reduces.

354. 355. Nec moratur in convivii descriptione poeta, nec plane intactum dimittit, sed obiter intexuit pauca, quae ad convivii magnificentiam declarandam valere possint: et quidem religiosam rem, libationem, et vasorum πολυτέλειαν. Ultima tamen *paterasque tenebant* vereor ne frigeant, etiamsi ad sacrum factum revoces. (non frigent, modo recte explicentur: *libabant — paterasque tenebant* i. e. libabant pateras tenentes, s. quod est Ge. II, 192.: p a t e r i s l i b a m u s; vid. Q. V. XXXIIII, 3. *Wr.*) Porticus autem puta aulam circumdedisse.

356. 357. *aurae Vela vocant*, invitat ventus secundus, ut vela

Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus austro:
His vatem adgredior dictis, ac talia quaeso:
Troiugena, interpres divom, qui numina Phoebi,
Qui tripodas, Clarii laurus, qui sidera sentis,

357. AUSTRO. 360. LAUROS

a sec. Rottend. (Mutatae hic et prox. vs. interpunctionis causa redditur Q. V. XXXV, 8. *Wr.*) 358 *Hic* edd. ante Pier. *et talia* Witt. 359 *qui n. divum* Witt. a m. pr. 360 *Clarii et lauros* Medic. Pierii, Witt. Moret. sec., quod praefero. (*et* ab iis illatum videtur, qui distinguerent: *Qui tripodas Clarii, lauros, q. s. s. Wr.*) *laurus* Medic. a m. pr. cum aliis antiquis, quod antiqui Grammatici defendunt; recepit itaque Heins., rursus deseruit Burmannus; forte casu potius quam consilio. (*laurus* revocavit Wunderl.; recte; vid. V. L. ad Ecl. VI, 83. *lauros* Palat. et *servas* pro *sentis* unus MS. ap. Cort. ad Lucan. VIII, 171. Ceterum Medic. *Clari*, sed altera *i* superscripta; et quaeritur ap. Servium, an geminanda sit *i. Wr.*)

expandantur. Male hypallagen advocant. Variat haec oratio poetica: modo *vela*, aut *nautae* (ut sup. 253) *vocant auras* vel *ventos*, modo *aurae vela* vel *nautas*; et inf. 454 ipsa navigatio et *cursus vocat vela*. Conf. sup. 61, inf. 454. 455. *tumidoque inflatur carbasus austro*. Iliad. α, 481 Ἐν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον. et similiter aliis locis.

359 — 361. Helenus οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος iam Homer. Iliad. ζ, 76. *qui sentis*, intelligis, ad plura h. l. refertur, de quibus singulis diverso modo dicitur. Aliter sentit aliquis deum, aliter sidera et avium cantus. *sentit vates Phoebum*, cum deum pectore recipit, seu, dei afflatu tactus, divinoque furore plenus, futura praedicit et oracula edit; hoc poeta exornavit: *qui numina Phoebi, Qui tripodas*, (tripodi insidens Delphis Pythia vaticinabatur) *Clarii lauros* (quatenus, ut fere omnia antiquissima fana, religionis et caloris caussa, sacro luco inclusum erat templum Apollinis Clarii apud Colophonem. v. Strab. XIV, p. 442.), h. e. qui vim divinam animo capis, quam Delphis Pythia, et apud Claron sacerdos, mente recipere solet. *sentis sidera*, nosti quae ex iis ad futura praevidenda intelligi possint. Hoc in Homericis occurrere in vatum laudibus non memini; neque

Et volucrum linguas, et praepetis omina pennae,
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere, et terras tentare repostas;

361 *Qui volucrum* Schol. Horat. ap. Heins. *omnia* nonnulli. *pinnae* Medic. Gud. et tert. Mentel. 362 *Omnis c.* — *Relligio* aliquot Pieriani, sec. Rotteud. Gud. a m. pr. item Goth. pr., sc. ut sit: *omne vaticinium*, *omnis deorum monitus*, quod merito arridere potest, quoniam sequitur: *cuncti divi*. Sic *cursum* esset, quem teneo, navigationem, quam facio versus Italiam. (recte *omnem* editur; *omnis* unde ortum sit, docebit Q. V. XVI, 1. *Wr.*) 363 *et* abest a Ven. et Parrhas. cum Goth. alt. *numina divi* Gud.

astrologiae omnino studium in vita heroica est frequentatum; at ostentorum et διοσημείων observatio fuit; licet adeo suspicari, *sidera* pro caelo et aere esse posita. Reliqua ad auguria cum ex oscinibus tum ex praepetibus, h. e. ex avium cantu ac volatu, spectant. cf. inf. X, 175 sq. add. Callim. L. P. 123 sqq. et ibi Intpp. c. Spanh. (Recte Wunderl.: „Verbis *sidera sentis* seriora tempora inferri mihi videntur. Nam ad astrologiam, quae Homero incognita fuit, spectant, ad quam etiam referenda sunt, quae infra leguntur de Asyla vate X, 175.: *coeli cui sidera parent.*“ *Wr.*)

362—364. *namque omnem cursum mihi prospera dixit Religio:* etiam hoc per hypallagen explicare volunt, pro, omnis religio prosperum dixit cursum. Perperam. *Religio* proprie de ritibus religiosis et sacris, mox de *iis omnibus* dicta, *quae cum sacris fiunt*, *parantur*, *obtinentur*, adeoque etiam de *extispiciis*, *oraculis* omnique *vaticiniorum* genere, accipienda est, h. l. de *oraculo* et omnino de vaticinio; *prosperum* vaticinium est, quod prospera nuntiat. Totum, qui superest, cursum, quo ille instituendus sit (hoc v. 363. 364 ulterius declarat) iam satis definiverunt praedictiones, quas adhuc accepi, laetae illae et secundae. *numine*, etiam hoc pro effato divino et sorte. *repostas* exquisitius quam remotas, et *tentare* quam petere.

Sola novum, dictuque nefas, Harpyia Celaeno
Prodigium canit, et tristis denuntiat iras,
Obscenamque famem) quae prima pericula vito?
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, caesis primum de more iuvencis,
Exorat pacem divom, vittasque resolvit

365. NOVUM D. NEFAS H.

365 *novom* Gud. *Arpia*, *Arpyia*, *Harpeia* (sic Medic. h. l. *Wr.*) aberratt. codd. (An hnc Latiuum: *prodigium dictu nefas*? Mibi verba *dictuque nefas* secludenda videntur; et sic interdum copula parenthesin incipit; vid. Q. V. XXXV, 9. *Wr.*) 368 *Quodve s. possim tantos* Parrbas., forte etiam, subiicit Burm., *qua p. p. vito?* qua via, ratione. Nil necesse. at *possum* nullibi repertum video. (at *potero* Alb. Sane mirari subeat, indicativus quum praecedat *vito*, de quo vid. Q. V. XXXI, 4., subiici coniunctivum *possim*. Sed *Quidve sequens possim* hunc in modum accipe: Quidve s e q u a r, u t possim. Similis ratio supra I, 706. Non erat huic loco comparandus a Wunderl. Prop. II, 30, 27. sqq., de quo vid. V. L. ad Ecl. IV, 52. *Wr.*) 369 *primum caesis* Ven. et Parrhas.

365—367. *dictu nefas*, abominandum. (vid. V. L. *Wr.*) *Prodigium*, eventum rerum prodigii similem. *iras* h. e. calamitatem, malum, ex *ira* Harpyiae, boum caede et Troianorum armis laesae, poenasque et ultionem parantis. cf. sup. 234 sq. 245 sq. *obscenam famem:* quatenus ad ultima redacti etiam ea comedent, quae nauseam faciunt. Sic, *obscenus cibus*, et *obscena pastu avis* upupa apud Plin. X, 29 s. 44. Hoc Serv. volebat: *quae homines etiam ad obscena compellit.*

369—373. *pacem* benevolentiam dei, ut iam supra vidimus; dum oraculum expetiturus est. Sacrificantium et vatum habitus *vitta* vel *infula:* *Solvitur* h. l. illa, religioso more, sive animi respectu, quem iam ab omni terrena faece vacuum deo soli vacare significabant, quo fere Serviana spectant, vel quatenus furor divinus et corporis agitatio vincula non ferebat. At, inquit Cerda, in aliis locis vates iam vaticinium edituri *vittis ligant*, *implicant*, caput? Recte; scilicet vates non perpetuo vittae ornatu usos esse credendum est nec eas sumsisse, nisi rem sacram facturos; itaque instante iam

Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos:
  Nate dea; nam te maioribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: — sic fata deum rex
Sortitur, volvitque vices; is vertitur ordo; —

375. FIDES: SIC 376. ORDO; P.

371 *lumina* sec. Hamb. 372 *Ipse etiam* pr. Hamb. *suspensus* pro var. lect. Hamb. sec. et Servius. Male. cf. Burm. (utramque lectionem agnoscit Servius; *suspectus* praescribitur notae Servianae in cod. Dresd. *Wr.*) *duxit* codices apud Pier. 373 *haec* deest Leid. uni. 375 *Si* pr. Hamb. a m. sec. *his* Gud. Ven. Parrhas. 376 *hic* edd. Ven. et Iunt. *sic* quatuor Burm. et Goth. sec. *his* alter cum ed. Mediol.

furore divino modo vittas sumere modo solvere narrantur. *ad tua limina Phoebe.* Erat igitur templum Apollinis in nova Troia ad exemplum Pergamei fani. *Suspensum* h. l. modo minus vulgari pro perturbatum, percussum, dictum puto; adeoque *multo suspensum numine*, turbatum horrore ex praesentia dei. cf. inf. VI, 45. 54. *numen* maiestas, vis manifesta dei, quae horrorem ac reverentiam facit. Sic *multum inesse*, *adesse*, *numen*, alibi dicitur; videbatur enim numen implere locum, in quo horror sentitur. Satis quidem expeditum et illud, ut *multum numen* sint multa oracula, quae iam ante acceperat (vide v. 362), quibus *suspensus* h. e. sollicitus ac dubius eius animus sit; mihi tamen hoc minus arridet. (*multus* vide ne h. l. sit *vehemens*, ut Graecum πολύς, de quo vid. Vacken. ad Eurip. Hippol. vs. 443.; Ovid. Met. XIIII, 53: „medio quum p l u r i m u s orbe Sol erat.“ Iam *multo numine suspensus* valebit *multum* i. e. *vehementer numine suspensus. Wr.*)

374—376. Circes apud Homerum μ, 37 sqq., forte etiam Phinei apud Apollon. II, 311 sqq. exemplo, Helenum hic fata ac casus navigationis Aeneae praedicere facit. Ipsos autem casus omninoque Aeneae errores ad Ulyssis errores compositos esse, facile animadvertas. Inest tamen forte in his maior suavitas ipsa rerum novitate et probabilitate; nam Homericis temporibus nondum illa maria Graecis multum erant frequentata; qua

Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Aequora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcae
Scire Helenum farique vetat Saturnia Iuno.

380. Scire,

377 *tutius* Oudart. et Parrhas. *aequora lustres Hospita* Zulich. 378 *consistere* pr. Hamb. et Ven. vide sup. 162. Burmann. 380 Distinguunt codd. partim post *Scire* partim post *Helenum*; cf. Pier. et Burmann., sed in interpunctione, codicum nulla, meo iudicio, est auctoritas. (Nempe haec interpunctio per Servium invecta est. *Wr.*) *vetet* pr. Hamb. Brunck. coni. *Scire, vetatque Helenum fari S. I.*: rotundior utique sic esset versus, sed Virgilius gravitatem numerorum praefert. Alioqui ad manum esset *Helenumque vetat fari* in ed. Parm. Hemistichium abesse malit Iac. Bryant. (Male interpungitur post *Scire*; et vitandae ambiguitatis causa saltem scribendum erat: *prohibent* te *cetera Parcae Scire, Hel.* At *Helenum* ad utrumque verbum spectare docet copula *que* nusquam apud Virgilium secundae voci adhaerens; vid. V. L. ad Ge. I, 142. *Vetat* autem *fari* nihil est aliud h. l., quam *prohibet scire*; nam quae nescimus, non possumus effari. Vid. Not. ad vs. 374. *Wr.*)

in re victus Virgilius ornatu et doctrina suae caussae consulere necesse habuit. 374. *nam te* more Graecorum, γὰρ pro δή. *nempe*. (*Nam* aut ad praegressum vocativum, ut saepe, referendum, ut exsistat sententia: „Nam te veram esse Deae prolem apparet e maioribus auspiciis;“ quod languidum est et absonum; aut, quum hoc iam Heleni obversaretur animo, quod mox dicturus est, statim in orationis ingressu causam memorat, quare p a u c a tantum e m u l t i s prolaturus sit: maiora esse cetera, quam quae humani vatis animus capiat; neque igitur haec scire effarique sibi concessum esse. Haec explicatio multum illi praestat; et egregie apta est haec orationis inversio vehementer commoto Heleni animo. Hinc etiam intelligitur, non esse haec parentheseos signis includenda, ut in min. Edit. factum video, quo fit, ut multum detrahatur orationis gravitati. Illud enim *nam*, quod servit parenthesi, locum ibi habet, ut acute vidit Heindorf. ad Cic. de Nat. D. I, 12, 30., ubi illud, ad quod transit sermo, obiter magis et defunctorie affertur. *Wr.*) *maioribus auspiciis*, quam vulgo hominibus contingere solent;

Principio Italiam, quam tu iam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante et Trinacria lentandus remus in unda,

(—382. *ignare* Vocativum pro Nominativo positum existimat Serv. ad IX, 641.; vid. V. L. ad IX, 485. *Wr.*) 384 *Trenacia* Wall. a m. pr., et a m. sec. *Trinacia*; et sunt sane grammaticorum argutiae in ea

sunt simpl. *magna* h. e. magnarum rerum et eventorum; adeoque magna fata; quod Livius pr. *ad maiorum rerum initia ducentibus fatis.* Argutatur Servius. Melius idem *sortitur*, disponit, ordinat, *volvit vices*, moderatur vicissitudines rerum. *is ordo* fatorum *vertitur*, est, ita succedunt sibi fata. Omnino pro *agere*, *perficere*, poeticae voces sunt, *volvere*, *vertere*, *versare*.

377—380. Fata scire *prohibent* h. I. Parcae; apud Homerum Iliad. τ, 418 Erinnyes; omnino dii apud Apollon. l. c. II, 311 sq. (Iuno apud Sil. Ital. I, 138. *Wr.*) *tutior*, tutius, minore cum periculo, si rescivit, quae evitanda sint. *hospita aequora* Servius vicina interpretatur. Sane longinqua, ignota, necesse est esse minus hospita. Si usum loquendi vocis huius recte teneo, esse debent maria navigantibus amica, quae navigantes tutos ac salvos transmittant. *prohibent* te *scire* etc. Nam, ut Lucan. V, 176 *Nec tantum prodere* vati, *Quantum scire*, *licet.* v. h. I. Servium, qui bene addit: *prohibet autem scire mortem patris—tempestatem ab Aeolo immissam: amorem Didonis* (qui sane vix commode memorari poterat). *Novimus autem Iunonem hoc agere*, *ut*, *si possit fieri*, *regnum Italiae Libycas averteret oras. Inopinatum vero dolorem etiam Aeneas conqueritur*, ut inf. v. 712 *nec vates Helenus — Hos mihi praedixit luctus.* (eane maiora illa auspicia? Rectius hunc locum a me explicatum puto in Not. ad vs. 374. et V. L. ad vs. 380. *Wr.*)

381 — 383. Poterat Aeneas statim in orientali Italiae extremae litore considere, ex adverso Epiri. At totum illud littus a Graecorum coloniis tenebatur. cf. inf. 398 sqq. (Iuncturam vs. 382., qui male cohaerere cum praegresso videri potest, illustravimus Q. V. XXXIIII, 4. *Wr.*) *longa via dividit Ita-*

Et salis Ausonii lustrandum navibus aequor, 385
Infernique lacus, Aeaeaeque insula Circae,

scriptura, quae tamen fundamento non omnino carent, quandoquidem *Θρινακία* Homerica est scriptio. conf. Cluver. et d'Orville Sicula p. 163. Enimvero ad liquidum res perduci nequit, utra sit verior et antiquior. Idem Wall. *lentendus* a m. pr. *tentandus* Goth. sec. a m. pr. *flectendus* Guelpherb. nn. in Exc. Cort. ex interpr. 386 *Circae* vetustiorum auctoritate reposuit Heius., qui copiose aliis exemplis firmat. Vulliam h. e. Italiae illa pars, quae Aeneae petenda est, divisa, remota est, *longis terris*, sc. longo illo tractu inferioris Italiae, *invia* vel difficulter emetienda; (sic Servius acceperat: *significat autem difficilem circuitum;* et sane composita huiusmodi saepe sic accipiuntur, ut *insanabilis*, *intentatus*, h. e. parum, haud multum, tentatus); vel, quod praestat, plane non pervia, non adeunda Aeneae, terrestri itinere, si eam partem adiisset, quae Epiro opposita est, quod fata vetabant. Hoc spectasse videtur Pompon. Sabin. *invia volentibus fatis*. Comparant illa Il. α, 156 ἐπειὴ μάλα πολλὰ μεταξὺ Οὔρεά τε σκιόεντα Θάλασσά τε ἠχήεσσα. (Vid. an *via longis terris* sit via *per terras longas*, ut 507. *cursus brevissimus undis* est cursus per undas. *Wch.*) Ceterum in Virgilii verbis lusus inesse videri potest; *via invia—longa longis*. Allitterationi huic vetus sermo non tantopere adversabatur, ut noster; quin in ornatu illa habebatur: *amabam amantem*. φιλέων φιλέοντ', ἄγων ἄγοντα in ipso lyrico carmine est Pind. P. 10, 103.

384 — 387. Ornate. Mare Siculum et Tyrrhenum est peragrandum. *lentandus remus*, agendus, sed exquisitius; curvatur enim et flectitur vi undarum et nisu remigis. Sic Apollon. II, 593 ἐπεγνάμπτοντο δὲ κῶπαι, Ἠΰτε καμπύλα τόξα, βιαζομένων ἡρώων in traiectu Symplegadum. Quoniam enim, *lenta* quae sunt, facile flecti possunt, hinc *lentus* pro flexilis, et *lentare* flectere. A Virgilio Statius et alii petierunt; Virgilius ab antiquioribus, ut Serv. docet. 386. *inferni lacus*, Avernus inf. lib. VI. *Circes insula* VII, 10 sq. *Aeaea*, Colchica, ab Aea, Colchidia urbe, vel ex Apollonio Rhodio nota. 387. *urbem componere*, nove dictum esse debet, pro ponere, condere; ut *templum componere* ex Ovid. I Fast. 708 laudat Burm.

Quam tuta possis urbem componere terra.
Signa tibi dicam; tu condita mente teneto:
Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati:

go Circes; aliqnot etiam *Circe.* (Pnterat tamen brevissimus esse Heinsius: quippe Virgilius Graeca hac genitivi terminatinne prorsus abstinuit. *Wr.*) 387 *posses* alter Hamb. 388 *memori quae* (prn *que*) *haec m. t.* sec. Moret. vss. 388 — 393 leguntur apud auctorem de progenie Angnsti c. 12. 389 *undas* aliqnnt Pieriani et Hamburg. alter, nt supra. 391 *foetus capitum* Montalb. (*iacebat* Medic. a m. pr. *Wr.*)

Nisi est quod vulgo, res urbis componere, pacare, ordinare. Est tenendum alterutrum, nec cum Burm. duas diversas notationes in unum locum congerere ausim; quod sermonis humani rationi adversatur. (Nec hic *componere* idem, quod simplex *ponere*, nec apud Ovid. l. l. Ovidius ibi utitur hoc verbo, quod templum Castorum a Tiberio Drusoque, igitur binis diis a binis fratribus dedicatum fuerat. Apud Virgilium autem epitheton *tuta* probat, verbo *componere* significari tranquillum novae urbis condendae statum. Quoniam autem ea ante ponenda, s. condenda, erat, quam, rebus per otium ac pacem ordinatis, componi posset, ita componi urbs noto poetarum more h. l. dicitur, ut ponendi notio involvatur. *Wr.*)

388. Ut apud Homer. Σῆμα δέ τοι ἐρέω et illud: σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ σύνθεο, vel βάλλεο σῇσιν.

389—393. Cf. inf. VIII, 42 sqq. 81 sq. *Quum — iacebit: is locus* pro vulgari: *is locus, in quo — iacebit, erit novae urbi destinatus.* Usus et hic poeta est oraculo sua natura non adeo commendabili, celeberrimo tamen inter populares suos. vid. inf. Excurs. II ad lib. VII. Res ipsa multis in monumentis antiquis, gemmis, numis exhibita, ut exempla singula laudare velle ineptum sit. *secreti fluminis* h. e. in parte secreta, ab hominum frequentia remota, fluminis Tiberis inf. VIII, 82 *per silvam — viridi in littore.* Ceterum observandum, qua verborum digni-

Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros:
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
Effuge: cuncta malis habitantur moenia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt moenia Locri,
Et Sallentinos obsedit milite campos

393 *Hic l.* Dorvill. et apud Nonium et Cledonium. (Nempe ita infra VIII, 46.: „Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum." At quorsum haec in eadem re diversitas apud ipsum poetam? rem expediet Q. V. XVII, 5, a. *Wr.*) *erat* duo Burm. (vide, si placet, de hac lectionis discrepantia disserentem Martyni-Lagunam ad Lucan. I, 31. — *et certa* Alb. *Wr.*) 395 *inveniant* quatuor Heins. 396 *Has inter* Goth. tert. *urbem* Oudart. pro var. lect. ad *oram.* 397 *qua nostri* Parrhas., quod arridet Burmanno. *profunditur* duo apud eundem. 399 *Hinc* et *Narricii*, *Naricii*, *Naritii* aberrationes Codicum. *Νάρυξ*, πόλις *Λοκρίδος* etc. Steph. (*Narycii* Medic., *i* tamen minio superscripta. *Wr.*) 400 *Sallentinos* Heins. cum aliis melioribus, quem v. et quos laudat Burm. cum antea editum esset *Salentinos*: quae antiquior esse debuit scriptura. *Salantinos* Goth. tert. quae antiquior fuit scriptura *Σαλαντίνων*, quod etiam ex numo laudatur: de quo v. Eckhel Doctrin. num. P. I. Tom. I. p. 145. (*Sallentinos* in Medic. exstare ait Heinsius; idem testatur Foggin. p. 459. *Wr.*) *Phalentinos* Ven. *Salicanos* Sprot. *limite* Leid. un.

tate ignobile argumentum poeta ornaverit.

394. Harpyiae praedictionem sup. 255. 365. respicit. *viam*, rationem et exitum oraculi, ipsae res dabunt, monstrabunt, et propitius erit Apollo, oraculi auctor.

397. *nostri maris*, Ionii inter Epirum et Italiam. 399. *Locri Epizephyrii*, in Bruttiis, ad littus Italiae extremae exterius, Locrorum Opuntiorum colonia, quorum erat urbs Naryx vel Narycium, ex adverso Euboeae insulae. Locros Ozolas urbis conditores fuisse contendit Strabo VI, p. 259 B. Sed communior opinio altera illa. v. Cluver. Ital. p. 1301 sq. Sequitur vero poeta eam narrationem, qua ex Locris, Aiacis Oilei sociis, fuisse crediti sunt, qui dispersa ad Caphareum promontorium classe, in Bruttios essent delati. cf. Serv. Aliter Lycophr. 1141.

Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Meliboei
Parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissae steteriut trans aequora classes,

401 *Lictius*, *Licius*, *Litius*, *Lycius*, *Lytius*; porro *Idomeneos*, *Idumeneus*, *Ydomeneus*, — *Melibroae* — *Philotetae*, *Philothetae*, *Phyloctetae*, *Philocteae*, librariorum stupores, quos ponimus, ut iis mature assuescant iuvenes. 402 *Petelia* Medic. et sic in numis et Graecis script. occurrit: *Πετηλία*; hoc itaque restitui. Vulgo *Petilia*, quod vulgare est. (hoc habet Palat. et Servius, eaque forma in inscriptionibus quibusdam visitur. *Wr.*) 403 *steterunt* alter Hamb. *naves* pr. Hamb. *puppes* Goth. pr. (Mirum est, quod scribit Servius: „Quidam *transmissae* legunt, ut sit praepositio, *trans* autem adverbium, ut sit *transtulit.*“ Turbatum hic nonnihil. An *trans missae* divisim scripserat Servius? An fuerunt, qui legerent: *transmissas tulerint trans aequora classes*? ut sit: *aequora classes transtulerint*? Ac fortasse offendebat *steterint*, de quo vid. Not. *Wr.*)

1148, ubi cf. Schol. Vide *Opusc. Acad.* Tom. II. p. 46 sq. *Eckhel Doctrina Numor.* P. I. Vol. II. p. 257.

400. 401. *Sallentinorum*, qui ex antiquis Messapiis fuerunt, tractus erat in peninsula Calabria. Insederant cum mox Cretensium coloniae; cf. Strabo VI, p. 281 B. atque has ad Idomeneum Troia reducem, sed mox patria eiectum (cf. sup. 121, et inf. XI, 265), nonnulli retulerunt. cf. Varro lib. III Rer. Hum. apud Valer. Prob. ad Ecl. VI, 31. (unde Pompon. Sab. ad h. l. petiit, et inf. ad v. 531). *Lyctus* aliquando inter insigniora Cretae fuit oppida. Plin. IV, 12 iam Cerdae laudatus.

401. 402. *Petilia* vel *Petelia* in Bruttiis supra Crotonem a *Philoctete*, Herculis comite, condita (hoc enim est *subnixa muro*), cum Troia redux, urbe patria, *Meliboea* Thessaliae, per seditionem fugeret. cf. Strabo VI, p 254 A, quo loco apparet, Lucanorum deinde primariam urbem eam fuisse. Philoctetes *dux Meliboeus* pro, Meliboeensis. (Wunderl. ad vs. 319. iungit *Philoctetae Petelia*. Servius: „Multi ita intelligunt, non *Philoctetae Petilia*, sed *Philoctetae muro*: nam ait Cato, a Philoctete, condita iam pridem civitate, murum tantum factum. Alii *subnixam* ideo accipiunt, quia imposita est excelso muro, ut Coelius historicus ait.“ *Wr.*)

403 — 409. Expectandum

Et positis aris iam vota in litore solves:
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignis in honore deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.

404 *in litora* Medic. a m. pr. cum tribus aliis. 405 *Purpureas* Dorvill. a m. pr. 407 *occurret* Franc. *omnia* multi. *turbat* duo.

erat, ut in hac Italiae ora appellerent Troiani, et ex voto sacrum diis facerent. Hoc igitur certo ritu, velato capite, qui Romanorum mos erat, facere praecipit Helenus. Religionis sanctitatem cum iudicio et hic intexuit carmini Virgilius; mira enim talis loci suavitas debuit esse, si Romanorum quis in religiosi ritus originem incideret ab Aenea auctore repetitam. Illustrationem loci pete ex inf. 543. 545; subest tamen et hic antiqua fabula de Diomedis vel Ulyssis in his locis occursu, quam Serv. ad h. l. attingit et olim variis modis tractasse videntur poetae et scriptores. v. Plutarch. Qu. Rom. c. 11, 12. T. II Opp. p. 266 C et Auctor de Orig. gent. Rom. c. 12. At vide Excurs. I ad h. lib. sub f. — (*steterint* h. l. i. q. *stabunt*; neque vero hoc *steterint* factum e verbo *stare*, sed e *sistere*, cuius Perfectum *steti* agnoscunt Charisius pag. 220. et Diomed. pag. 369. Verbo enim *stare* quum contrarium sit *currere*, *sistere* significat i. q. desinere currere. Itaque *quum steterint classes* i. q. finem currendi fecerint, i. e. stabunt, in portum delatae. Iam quum, quod statutum est, i. e. stat, desierit statui, i. e. steterit, ne supra quidem vs. 110.: „Nondum Ilium et arces Pergameae steterant,“ hoc *steterant* a verbo *stare* repetendum erit. Liv. VIII, 32.: „Qui proximi forte tribunal steterant, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum.“ *Wr.*) 404. Scilicet appulsa classe ad Italiam, in qua sedes habituri erant, vota solvent diis sacro facto inf. 543 sq. *in litore*, ad Castrum Minervae, supra promontorium Iapygium. vid. inf. 531. videtur eo loco monstrata esse ara antiqua, quam fama ferebat a Troianis aliquando exstructam esse. *velare* sc. memento; Graeca ellipsi. Verius forte imperativa forma: ut inf. 545 *Et ca-*

Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculae te admoverit orae

408 *socios* Medic. a m. pr. 410 *degressum* Sprot. et inf. 492. *amoverit* duo. *Siculis oris* Franc.

pita ante aras Phrygio velamur amictu. (Passivorum etiam Imperativi interdum ita ponuntur, ut vicem activorum cum adiecto pronomine vel personali vel possessivo sustineant; supra II, 707.: „cervici imponere nostrae;" i. q. impone te. Et *velare comas* i. q. vela comas tuas: ut ap. Ovid. Am. I, 1, 29.: „Cingere litorea flaventia tempora myrto, Musa." Vir doctus in *Diar. lit. Lips.* 1814. ch. 60. p. 473., laudatus a Iahnio, et W. Gliemann in Novis Annalibus philol. et paedagog. a Seebod. et Iahnio edit. Vol. III. fasc. I. pag. 85. infinitivum activi pro imperativo positum putant. *Wr.*) 407. *omina turbet*, captata ante rem sacram. Turbari malis ominibus sacrificii religionem, et, ut id caveatur, adoperto capite esse sacrificantes, notus Romanorum mos fuit, (cf. Macrob. III, 5. extr.) cuius originem poeta sive ex antiqua fama, sive ex ingenioso commento ab Troianis repetit. 409. *in religione*, in observatione religiosi ritus, et *caste*, ἁγνῶς, ut saepe, rite. (*casti* pro pii in deos, ut apud Horat. C. Saec. 42. *castus Aeneas*. Illam vero laudem iure optimo sibi antiqui vindicare poterant Romani. *Wch.*)

410—413. Flectendum in aditu freti Siculi et avertendum ad exterius mare cursum et, ut tanto tutior ille sit, Siciliam ab oriente circumeundam monet. Fretum appellat ex more *claustrum*. Proprie ea, quae densa sunt, transitum occludunt, hinc *densa* poetis, quae clausa plane, ut Gr. πυκινόν· v. c. πυκινὸν πῶμα· Odyss. κ, 283 πυκινοὺς κευθμῶνας de bene occlusa hara; adeoque ea, quae laxantur, aperiuntur, patent, *rarescere* dixit poeta. Iam Servius bene: *quia venientibus de Ionio* (*mari*) *propter curvaturam littorum* clausae *videntur angustiae, quae paullatim propinquantibus* aperiri *videntur.* Bene memorantur ad haec Lucr. IV, 397 sqq. et Iustin. IV, 1 sub fin. Poeticae orationis genius ad oculorum sensus omnia revocat. Simili modo *coire*, *coniungi*, et rursus *discedere*, *seiungi* et *disiungi*, dicuntur lo-

Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
Laeva tibi tellus, et longo laeva petantur
Aequora circuitu; dextrum fuge litus et undas.
Haec loca vi quondam, et vasta convolsa ruina,
Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas!
Dissiluisse ferunt, quum protenus utraque tellus

411 *rarescunt* codd. Servii inf. ad 530, in Wall. superscr. vel *clarescent*. (quod etiam in Ms. Bosii exstat apud Cort. ad Luc. IV, 123. *Wr.*) Parum acute. *plaustra P.* Parrhas. Illustrat vss. Nodell Not. crit. p. 77. 412 *laeta* aliquot Pier. *petentur* Hugen. et Wall. a m. pr. cum Goth. sec. 414 *et* deest Parrhas. *ex* Erf. *convolsa* Gud. 415 In Wall. versus erat in margine adscriptus; idem *longaeva*. Ennium videtur ante oculos habuisse Annal. XV apud Gell. IX, 14 *Postremae longinqua dies confecerit aetas.* Adde Lucret. II, 68. 69. duo *motare*, sollenni permutatione. vid. Burm. 416 *protenus* Heins. reposuit cum Velio Longo et Leid. altero ac Rottend. pr. (*desiluisse* in codd. se reperisse refert Cort. ad Lucan. V, 631. *Wr.*)

ea, quae ingressum habent. Ita et *aperiuntur* ea, quae e longinquo in conspectum veniunt, ut sup. 275 *aperitur Apollo*, et inf. 531 *portusque patescit iam propior*. Contra apud Lucan. III, 7 de discedente: *et dubios cernit rarescere montes*: ubi idem est quod vanescere vel evanescere. *Crescere*, *attolli*, *attollere se*, *surgere* dicuntur ea, quae alta sunt, iis, qui accedunt: ut *recedere*, si discedas: sup. 72. cf. inf. 552 et *abscondi* sup. 291. *mergi* apud Val. Fl. II, 6, 7. add. ibid. 430. 1. 442. 3.— *dextrum littus* Italiae. Servius: *nam de Ionio navigantes, si fretum petant*, *dextrum teneant littus necesse est*. *Pelorum angustum* docte dixit pro freto ipso promontorium illud alluente.

414—419. De Italia ac Sicilia magno motu terrae diremta vide loca apud Cluver. Sicilia I, 1. Creditum scilicet est, motibus concussum solum, quo continuabatur Sicilia cum Italia, subsidere coepisse, ita, ut mare irrumperet et voraginem factam occuparet; quemadmodum Pontus Euxinus locis depressioribus obrutis mare Aegaeum, et totum forte mare Mediterraneum effecisse videtur, in quo veteris soli partes eminentiores nunc insulae factae sunt. *ruina*, mo-

Una foret; venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbis
Litore diductas angusto interluit aestu.
Dextrum Scylla latus, laevum inplacata Charybdis
Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras

417 *forent* Rotteud. tert. *medio venit* Moret. pr. Parrhas. *venit in m.* Ven. *media* Zulich. a m. sec. (—418. *urbes* Medic. *Wr.*) 419 *deductas* Medic. cum al. antiquis. (etiam 2. 3. 7. 10.; *diductas* ex Heinsii vetustioribus solus Gud.; idem exhibent Palat. et 8., praeterea Senec. Q. N. VI, 29.; vid. V. L. ad Aen. I, 211. *Wr.*) Vir ductus Britannus (*Gentl. Magazine* 1764, p. 464) *litora diductas* emendabat h. e. quoad littora, refutatus mox ab alio p. 556. Neuter viderat, *litore diductas* esse idem ac mari, quod intervenerat, diductas; nam ubi littus, ibi mare. 420 *laevom* Gud. *impacata* aliquot Pieriani, et unus Leid., quod non bene praeferebat Cerda. *implicata* quatuor Burmann. cum Guth. tert. 421 *Obsedit atque immo baratri* Franc., sed talia exscribere piget. Mox *abrutum* Zulich. 422 *in abruptu* aliquot Pier. (*rursumque* ex antiqua editione, quam saepe praedicat, Martyni-Lag. ad Lucan. I, 391. reponi vult; ut vid. V. L. ad Ecl. X, 62. — *sub aura* mendum edit. Iabn. a Dorphio repetitum. *Wr.*)

tu terrae. 416. *protenus*, continue, ut iam Serv., διηνεκῶς, cum esset una continens. v. Cerda. 417. *venit* pontus in medium cum vi. Val. Fl. I, 590 *cum flens Siculos Oenotria fines Perderet et mediis intrarent montibus undae.* — 419. *littore*, mari, iam disiunctas, *aestu angusto*, h. e. freto, quoniam in iis angustiis mare aestuat. cf. Serv. (*angusto aestu* proprie accipio: aqua in angustiis freti aestuante. *Wch.*)

420—423. Ex Homero adumbrata esse nemo dubitat, Od. μ, 73 sqq. 234 sqq. Variorum loca vides apud Cluver. Sicil. I, 5. Firmarunt ea alii, et nuper Spallanzani. (*Viaggi alle due Sicilia* Tom. IV.) Idem cum aliis docuit, *Charybdin* nihil aliud esse, quam impetuosiorem undarum fluxum a Septentrione in Austrum, ortis vehementioribus flatibus ab Austro, qui illum repellant; *Scyllam* autem scopulum, humanae forte olim formae, ad littus Italiae, versus Scyllaeum oppidum. Canum

Erigit alternos, et sidera verberat unda.
At Scyllam caecis cohibet spelunca latebris,
Ora exsertantem, et navis in saxa trahentem.
Prima hominis facies, et pulcro pectore virgo
Pube tenus; postrema inmani corpore pistrix,

423 *Egerit* legebant viri docti (et sic Cerda), apud Pierium, qui recte monet, sequentia postulare *Erigit*; quod et per se exquisitius est. cf. inf. ad v. 576. *Elicit* Hamb. pr. 424 *Ast* tert. Rottend. cum Goth. pr. 425 *Ora exercentem* alter Hamb., quod a monacho rhythmicis versibus adsueto profectum lepide monebat Burmannus. *exhalantem* Ven. 426 *polchro* alter Hamb. *corpore* Montalb. 427 *pistrix* revocavit Heins. librorum auctoritate, qui vel *pristrix* vel *pistrix* exhibent; vulgo pars codd. et edd. *pristis*. cf. Heins. *pistris* per *s* non per *x* defendit Pompon. Sab. ad h. l. Commemorat locum Seneca Ep. 92 *ut ait Virgilius noster in Scylla*. Quo sensu hoc dictum sit, v. in *Prooem. ad Cirin*. (*Pristix*, quod tamen e nullo cod. enotatum video, scribi iubet Salmasius ad Flor. III, 5. *Pistrix* h. l. Medic. apud Fogg.; et quum suos codd. constanter *pristrix* exhibere referat Heinsius, nescio, an *pistrix* voluerit scribere, *pristrix* festinans calamus vitiose exaraverit; et *pistrix* exstat in alt. Lips., *pixstrix* in Lips. obl. Agnoscitur *pistrix* etiam a Servio, aliisque, quos laudat Heinsius. Quibus auctoritatibus refragari, religiosum videbatur. *Pristis* est in Palatino; et sic, quoties nomen est navigii, in ipso Mediceo legitur, infra V, 116. 156. 187. 218.; et ibid. 154. quum a m. pr. *pistris* exhibitum esset, altera *pristis* restituit; *pristim* tamen, metro exigente, etiam de

latratum assimulant fluctus scopulo illisi, et lupos belluasque ex ea nasci narrare potuit antiquitas, quoniam loca plena sunt monstris marinis. cf. Serv. ad 420. *Dextrum* freti Siculi. *implacata*, pro implacabilis, ut solent poetae, saeva. *sorbet*, ἀναῤῥοιβδεῖ, *in abruptum*, profundum adeoque praeceps. cf. sup. I, 105 sq. *erigit*, ἀνίησιν, emittit, sed cum vi. v. Odyss. l. c. μ, 105, ubi *ter in die*, τρὶς ἐπ' ἤματι, id fieri ait: sed hoc idem omisit altero loco 239 sq., ut adeo nec in Virgilio omissum mireris: in quo sufficit, *ter deinceps* hoc fieri. (Altero loco 235—240. *ter* illud fieri, repetere non potuit Homerus. Nam Ulysses, in vorticoso conflictatus freto, non totum ibi consumsit diem, ut *ter* id fieri animadvertere potuerit. *Wch.*)

424—428. Cf. ibid. 93. 94. 99. 100. Prominet spelunca Scylla superiore corporis parte

Delphinum caudas utero commissa luporum.
Praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circumflectere cursus,
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et caeruleis canibus resonantia saxa.
Praeterea, si qua est Heleno prudentia, vati

430. CIRCUM FL.

bellua marina X, 211. Et quum *pristim* navem a bellua eiusdem nominis, quae erat pro parasemo, dictam esse appareat, suspiceris Virgilium ab usitata et vulgari appellatione discedere naluisse, contra in significanda ipsa bellua exquisitiore fortasse nominis huius forma uti maluisse. Ceterum vid. K. L. Schneideri Grammat. Lat. Vol. I. p. 353. et II. p. 104. sq. *Wr.*) 428 *caudam* Ven. *cammixta* Wall. et Zulich. a m. sec. Male. v. Burm. 429 *Pachinni* scribitur in libris. 430 *Cessantes* Goth. sec. *fluctus* alii, notante Parrhasio. Praeferam snaviorem orationem interpunctione: *Pachyni, Cessantem longus et circum flectere cursus.* (*circumflectere* iunctim scripsi, quo fit, ut sententiam adiuvet rhythmus. *Wr.*) 433 Alii iungunt: *si qua est Helena prudentia vati, Si qua fides.* (sic fere codices, rectius fortasse; firmat tamen rationem, quae Fabricio, Heinsio, Bur-

et naves ad se attrahit. *Prima* superiore corporis parte. *postrema*, inferiore. *pistrix* omnino pro bellua marina, *commissa caudas delphinum utero luporum*, h. e. habens coniunctas delphinum caudas lupinis cum corporibus, in quae virgineum pectus s. corpus desinit; simpliciter dic, virgineo corpori subiunctos lupos marinos fuisse protomis suis inter caudas delphinorum prominentibus; ut versu 432 elicias. *Canes* autem *marinae* videntur intelligendae. cf. Odyss. μ, 96. 97. Schol. Apollonii IV, 825. Variis modis ab Homero inde Scyllae facies exhibita, varie etiam in monumentis veterum; sufficit intelligere, qua specie Virgilius exhibuerit. De hac v. Exc. IV. Bucol. ad Ecl. VI, 75. Ceterum ad Virgilii de Scylla versus Miltonum suos *de Peccato* (*of the Sin*, "Ἄτην dixeris) formasse, iam alii monuerunt.

429—432. Variavit Homerica l. c. v. 109. 110. *metas Pachyni* docte h. e. promontorium Siciliae australe, *cessantem*, morantem (ut Serv.), plus temporis in navigatione consumentem. *vidisse*, modus loquendi ab Ho-

Si qua fides, animum si veris inplet Apollo,
Unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum
Praedicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Iunonis magnae primum prece numen adora;
Iunoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacria finis Italos mittere relicta.

435. PRAEQUE

manno, Heynio, placuit, Servius: „In homine enim prudentia est, in vatibus fides." *Wr.*) At pr. Moret. non ineleganter, indice Heinsio, *Si qua est H. p., fati Si qua fides*; ex non infelici errore. 434 *animam* Messius Arusianus. v. Burmann. Sec. ad Antholog. Lat. p. 125. *si verus* vir doctus coni., quem refellit Ouwens Noct. Hagan. p. 616. 435 *Unum illum* Gud. a m. pr. *Unum istud* in marg. Parrhas. *Verum aliud* pr. Hamb. *proque omnibus* Medic. et alii boni codd. (et Goth. duo) etiam Georg. Fabricii, et sic Diomedes et Donatus; hocque receperat Heins., sed reliquorum librorum lectionem *praeque* revocavit Burm., quod mihi vulgarius videtur altero. (*proque* recepit Iahnius, recte; neque est probabile, *prae*, quod facilius et in tali oratione usitatius est, a librariis mutatum esse in *pro*; ac fortasse Grammaticorum acumini *prae* debetur. Similiter Cicero ad Att. ep. II, 5.: „Cato ille noster, qui mihi unus est pro centum millibus." et ipse Virg. infra XII, 229.: „Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam — *Turni* — Obiectare animam." Sed praecipuum, inquit Burm., hoc fuit monitum, non unicum. At non excludit hoc monitum reliqua; sed hoc tantum dicit Helenus: esse hoc monitum instar omnium, nec, si cetera observaret Aeneas, hoc negligeret, illa ei quidquam profutura. *Wr.*) 436 *Praedico* tres Burm. *iterum iterumque* multi sollenni vitio. 437 *I. sacrae* Hamb. pr. 439 *S. s. votis* Wall. a m. pr., quod erat in codd. Pierinnis et in libro Donati. 440 *metire* aliquot Heins. et Pierii, ut sit dictum, quemadmodum *metiri viam*, *pelagus*,

mero ductus l. c. v. 87. 88 et saepe. *Canes* sunt qui paullo ante *lupi*.

433 sqq. Magno cum apparatu monitum a vate et inferri et enuntiari observa. cf. inf. 546 sq. et Exc. X.

437—440. Tale praeceptum Phineus dat Iasoni apud Apollon. II, 425. ut Guell. ad h. l.

Huc ubi delatus Cumaeam adcesseris urbem,

emensus iter etc. Sed recte Pier. et Burm. vulgatum praeferunt. cf. Not. Nonnulli vitiose *metiere* (ut Alb. *Wr.*) vel *meciere*. 441 *Cumarum a. urbem* alii cum Servio. (ut videtur Burmanno. *Wr.*) cf. Burm. (*Cymeam* Medic., sed *y* virgula miniata transfoditur et *u* eodem colore superscribitur. *Wr.*)

monuit. In praecepto autem hoc de Iunone omni studio placanda respexit poeta religionem, qua Romani aliquando Iunonem praecipuo honore prosequuti sunt, et in Capitolio cum Iove et Minerva coluerunt: quo spectare videbimus et illa XII, 840 *nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.* (*primum* i. e. p r a e c e t e r i s; vid. Q. V. XXVIII, 3, h. *Wr.*) *canere vota*, facile apparet, esse, facere vota, preces. Dixisse videtur poeta ad eam rationem, qua vota formula sollenni, adeoque *carmine*, suscipiuntur: quod iam Burmannum observasse video. *libens* est in formulis sacris προθύμως, adeoque nec parce, nec supine. *dominam*, deam, δέσποιναν. *supera*, expugna sacris factis; hinc *victor. fines Italos mittere*, dimitteris, discedes, Italiam adibis. Est Graecum πέμπεσθαι de navigatione. Vides in his poetae artem: praestruit enim et praeparat sibi descensum partim ad tempestatem lib. I Iunonis fraude excitatam, partim ad Didonis amores, quibus Iuno impeditum Aeneam retinere in Libya volebat, (Bene hoc observavit iam Holdsworthus.) et ad incendium classis lib. V, 604.

441 sq. Conf. inf. VI pr. *divinos lacus*, Avernum, ut statim addit: *Averna.* Iam *Averna sonantia silvis*, pronum est *in silvis* intelligere. Sed de *lacu*, non de flumine, agitur. Itaque accipiendum, sonantia silvae strepitu, qua ille lacus erat inclusus; nam inf. VI, 238 *lacu nigro nemorumque tenebris;* et sic VI, 704 *virgulta sonantia silvis.* Adeoque est quod in vulgari: *Avernus inter sonantes silvas* (uti inversa ratione in Orph. Argon. 1131 καταγεῖ δὲ παρ' ὄχθαισιν ποταμοῖο Δένδρεα, malim intelligere arbusta in ripa, Acherontis strepitu resonantia. Variat autem hoc, quod locis inferis modo amnes stagnantes ac silentes, modo strepentes tribuuntur.) Hocmalim, quam dicere, poetam Avernum lacum, qualis nunc erat, repraesentasse, continuatum cum Lucrino, et, infuso per huius

Divinosque lacus et Averna sonantia silvis:
Insanam vatem adspicies; quae rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quaecumque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent inmota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis quum cardine ventus
Inpulit, et teneras turbavit ianua frondis,

445. CARMINA, VIRGO D.

442 *Averna τὰ*, *Averna loca* apud Lucret. VI, 740. iterum V, 732. VII, 91. Graecis est ἡ Ἄορνος λίμνη. unde *Avernus* lacus. Tandem et *lacus Averni* ut apud Liv. XXIV, 12. 443 *Infamem vatem* Sprot. *adspicias* Exc. Burm. *sub ipsa* alter Hamb. 444 *notas et carmina* Parrhas. Noli quicquam in vs. 444 et 445 mutare: v. Notas. 446 *Degerit* Medic. *se clausa* Exc. Burm. *reliquit* vulgo ante Heins. cum parte codd. (*relinquat* a m. pr. Medic. *Wr.*) 448 *carcere* pr. Hamb. *vento* Menag. pr. 449 *turbavit flamine* ingeniose coni. Io. Schrader. in Schedis. (*frondes* Medic. *Wr.*)

fauces, mari; unde Georg. II, 163 *Iulia qua ponto* longe sonat *unda refuso*, *Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Avernis.* v. ibi not. *divinos* autem *lacus* vel omnino sacros, consecratos, cum Servio, accipies, vel propter vicinam Sibyllam divinam vatem; mox 443 *insanam* ἐνθουσιάζουσαν, ἔνθεον, quod semper substituendum, ut semel moneamus, cum de furore, insania, vatum agitur. *rupe sub ima*, in antro, mox 450 *cavo saxo*. *notas*, literas, et *nomina*, verba, adeoque quod in vulgari sermone, *verba scribit.* cf. Georg. III, 158. *Continuoque notas et nomina gentis inurunt.* De re cf. ad vs. 457. (*foliisque — mandat*, i. e. foliis mandans; vid. Q. V. XXXIIII, 3. *Wr.*)

445—452. *Digerit in numerum*, ordinat, disponit in ordinem, ut bene Servius, et ut patet v. 447, atque antro includit. 445. *carmina* non pro versibus: sed vaticinia. *ventus tenuis;* ornat epitheton, a natura, puto, venti sumtum, saltem hoc dignius poeta, quam ut sit: si vel parum venti immissum fuerit. (*impulit*, carmi-

Numquam deinde cavo volitantia prendere saxo,
Nec revocare situs, aut iungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllae.
Hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti;
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus inplere secundos;
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiae populos, venturaque bella,

450 *saxa* Medic. (sed a sec. m. *saxo*; idem *predere*, superscripta syllaba *hen*. *Wr.*) 451 *nec iungere* Zulich. *carmina iungere* dun. 452 *aedemque* Gud. a m. pr. 453 *Haec t.* in marg. Parrhas. *fiant d.* Hugen. *tantae* mnlti, sed male. 454 *increpitant* tres Heins. et nn. Gnth. (etiam Ms. Bnsii apud Cort. ad Lucan. II, 658.; qni hanc lectionem videtur probare; male. *Wr.*) *vi ventus* Leid. pro var. lect. ex v. 356. *et tua cursus* Witt. 455 *vocent* Medic. a m. sec. Gud. cnm aliis; et sic Servius cnm Pompon. Sab. legerat; male. (ita etiam 7. 10. 11. 13. Wakefield. e conniectura textum ita refinxit: *Quamvis i. socii et vi* r n r s u s *in altum Vela* v n c e n t. Sed vid. Q. V. VIII, 2, a. Idem *Caurus* prn *cursus* substitni vult ad Lucret. VI, 134. *Wr.*) 457 *canet* et *resolvet* quatnor Burm., qnnd possit placere; *sed Ipsa canat* sc. poscas. inf. VI, 76 *Ipsa canas, oro.* (Distinctinnem, quae est in extremo vs. 456., sustulerunt Wakef, Bnthius et Iahn.; mihi videtur nratio, retenta interpunctione, lenius decurrere; nec hoc, cf. vs. 453., maiorem nbiicere mnram pnterat, si ipsa Sibylla caneret, non per fnlia ederet oracula. Subiecit versum 457. superinri Virgilius, nt solent poetae, omissa particula, quae transitui serviret, *sed*; quae eo facilius hic nmitti potuit, qunm qnaedam adversandi oppnnendique vis in pronnmine *Ipsa* insit; vid. Q. V. XVIII, 2, 1. Interpungitur pnst *poscas* etiam in cnd. Medic. *Wr.*) *canat* et *resolvet* Gud. *volensque ora* Parrhas. (*vocem volvens* Alb. *Wr.*) *ipsa ora* dno Burm. Versus hic et sup. 446 aberat a Voss.

n a. *Wch.*) *ianua* mota, motaque cum ipsa, aura. *situs* positus et ordines foliorum, reponere ea in sua loca. *inconsulti* h. l. quibus consultum, responsum non est. Servius: sine responso.

453—457. Colorem orationis illustrabit comparatio loci Callim. in Del. 318 sqq. Οὐχ οὕτω μεγάλοι μιν ἐπιπνεύουσιν ἀῆται etc. *Dispendia* proprie sunt temporis. *Vocant aurae*

Et, quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet; cursusque dabit venerata secundos.
Haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad aethera Troiam.
Quae postquam vates sic ore effatus amico est:

459 *Et quocunque m.* Witt. *Ex quo* et *expediat* Franc. *effugias* aliquot Pier. 460 *veneranda* Wall. ex interpr. *venerata sacerdos* ed. Ven. et aliquot codd. apud Pierium et Burm. cum Goth. pr. ex compendio scripturae *scdos.* 461 *moveri* Ven. 462 *fatis* septem codd. Burm. et Goth. alter a m. sec., et sic auguror poetam maluisse. Nam in fatis hoc esse, ut Troia revocetur, ubique inculcare amat; idque totius carminis oeconomia postulat. (Optimus quisque codex *factis*; recte; nam *ferre ad astra, ad aethera* et similia ad laudem egregiorum facinorum spectant. Iungo autem *ingentem factis*: redde Troiam factis ingentem, ut laus eius ad coelum efferatur. *Wr.*) 463 *affatus* multi apud Burm., male. *effari* proprie de vatibus. Servius, ut solet, ex augurali disciplina repetit:

vela supra v. 356, cum ventus secundus spirat. Quoniam talis ventus cursum facit et ad navigationem instituendam vocat, h. l. ipse *cursus* vela vocat *vi*, ex βίῃ, βίηφι, h. e. σὺν βίᾳ, βιαίως, vehementer. *sinus secundos* velorum docte dixit vento secundo inflatos. 457. *ipsa*, non foliis vaticinia mandet. (cf. l. VI, 74—76. *Wr.*) Natam autem hanc fabulam antiquissimis temporibus puta, quando scribendi materia erant palmarum aut aliarum arborum folia. Tum etiam antra erant pro domibus.

458—460. v. inf. VI, 83 sqq. Non tamen satis diserte ibi videri possunt exposita ista: *Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem*, nisi forte in illis: *Tu ne cede malis — via prima salutis — Graia pandetur ab urbe*. (Ceterum v. Q. V. XXXIIII, 1. extr. *Wr.*) Mox 460 *venerata*, poetarum more passive, ex antiquo sermone, vel invocata ac rogata, ut cursum secundum *det*, h. monstret, doceat, quomodo ille obtineri possit.

463—471. Munera hospiti ab hospite data ex Homero animo tene; conf. Odyss. α, 309 sqq. inprimis ν, pr. Adde Cerdam. *auro gravia:* signatur

Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Imperat ad navis ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonaeosque lebetas,
Loricam consertam hamis auroque trilicem,
Et conum insignis galeae, cristasque comantis,

Ergo, subiicit, *religioso verbo voluit uti*, *qui potuit dicere*: *Quae postquam vates sic ore est fatus amico*. *est* deest pr. Hamb. 464 *Dona dei hinc* ed. Iunt. *gravida* Giphan. in Ind. Lucret. *septoque* Franc. *elephante* Zulich. 465 *cathenis* pr. Menag. 466 *Dodoneosque* aliquot libri: (in quibus Medic. *Wr.*) *Dodoneasque lebetas* fere omnes; ante Pier. *lebetes*, quod pauci libri habent. *lebetos* Franc. Est autem *Δωδωναῖος*. 467 *consortam* Reg. *squamis a. tr.* Serv. IV Georg. 91.

pondus ac perinde pretium. *secto elephanto*, πριστοῦ ἐλέφαντος Odyss. σ, 195. τ, 564 h. e. ebore in lamellas secto adeoque omnino elaborato, polito, *gravia*, nunc in ebore simpliciter copiose instructa, ornata; quod in generaliori notione continetur. (de ultima in *gravia* producta vid. Q. V. XII, 6. et 10. *Wr.*) *stipat* plus, quam in navim imponit, ut inf. 485 *onerat*. (Constructio est qualis Aen. I, 195. *vina onerare cadis*. *Wch.*) Tum ornatum verborum et munerum commendationem observa. 466. *ingens argentum* pro vulgari, *ingens argenti pondus*, aut, ut sequentia declarant, *vasa ingenti argenti pondere* — (*ing. arg.* est ingens copia argenti, vasorum argenteorum, ut I, 640.: *Ingens argentum mensis*. Sic *familia magna* est numerus magnus servorum; et *pecunia magna* magna vis pecuniae apud Tac. Hist. I, 66. *Wch.*) *lebetes Dodonaeos*, h. e. quales sunt in templo Iovis Dodonaei. Hoc, puto, simplicissimum. (D o d o n a e o s lebetas — quam commode, alii viderint — Virgilius videtur Graeco aliquo poeta auctore appellasse, qui Helenum Dodonae consedisse acceperat; Dionys. I, 32.: „*Αἰνείας δὲ καὶ οἱ ἀκμαιότατοι σὺν αὐτῷ τοῦ στρατοῦ, διανύσαντες ἡμερῶν δυοῖν ὁδὸν*, — *a Buthroto* — *εἰς Δωδώνην ἀφικνοῦνται χρησόμενοι τῷ θεῷ· καὶ καταλαμβάνουσι Τρῶας* τ ο ὺ ς α ὐ τ ο ῦ *σὺν Ἑλένῳ*." *Wr.*) Porro 467 *Loricam consertam hamis*, h. e. catenulis se invicem mordentibus, ἁλυσιδωτὸν, *auroque trilicem*, h. e. iisdem hamis triplicatis et quidem aureis.

Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces;
Remigium supplet; socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare iubebat

469 *Sunt haec* Franc. 471 *instruet* Medic. (*i* tamen minio superscripta. Idem Medic. et Lips. utq. *suplet*, supra tamen Ecl. VII, 36. iidem *suppleverit*; quod nolui praeterire ob mirum in huiuscemodi diversitate consensum. *Wr.*) Versus idem fere inf. VIII, 80 *geminasque legit de classe biremes, Remigioque aptat, socios simul instruit armis.* 472 *classim* Sprot., ut et sup. v. 5. *classes* pr. Hamb.

Ductum a textura, cum trinis filorum ordinibus textum fit, τρίμιτον. cf. inf. ad V, 259, adde VII, 639 *clipeumque auroque trilicem Loricam induitur*, qui locus me revocat, quo minus, quod malim, quodque Servium facere video, iungam: *Loricam trilicem*, *consertam hamis auroque*. 468. ornate galeam designat a partibus, quae inprimis eam commendant. (similiter Aen. II, 392.: *clipeique insigne decorum induitur. Wch.*) *parenti* Anchisae. 470. *duces*, magistros equorum, agasones. cf. inf. X, 574. Serv. (idem alios *duces itinerum* accipere ait; haud scio, an recte; agasones si intelligimus, vix bene repetitum videtur verbum *addit*. Et *ἡγεμόνας τῆς ναυτιλίας συνεκπλεῦσαι Αἰνείᾳ* ex Epiro ait Dionys. I, 32. *Wr.*) *socii* declarare putantur *remigium*. De hoc tamen dubito. In heroica aetate remiges non sunt servi; sunt ipsi heroes, nunc ipsi Troiani; at suppleri potuere *remi* ipsi et refici: et iidem sunt *arma* vs. 471. Itaque *remigium* nunc est ipse remorum apparatus, ut l. l. VIII, 80 et Ge. II, 201. *remigiis*, remis actis. (Si *remigium* h. l. est i. q. *remi*, non recte *arma* de remis accipi docet adiectum *simul*. At *remigium* nihil impedit quominus de remigibus accipiamus; neque enim apud Virgilium omnia sunt ad Homericae aetatis morem exigenda. Tum verba *supplere* et *supplementum* in re militari de novis militibus, remigibus, vid. Liv. XXVI, 35. 39. XXVII, 47. XXXVIII, 37., conscribendis conscriptisve sollemnia. Socios autem intelligendos puto Troianos, Aeneae comites; et ut Aeneas et Anchises, sic etiam ceteri donis ornantur ab Heleno. *Wr.*)

472. 473. *Anchisae* auctori-

Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phoebi interpres multo conpellat honore:
Coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
Cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniae tellus: hanc adripe velis.
Et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est;
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate! quid ultra
Provehor, et fando surgentis demoror austros?

473 *vento fieret* Parrhas. *furenti* multi ap. Burm. et sic Goth. alter; male h. l. nam de vento secundo agitur, ut bene Serv. 474 *amore* Hugen. et pr. Moret. pro var. lect., et ita alibi variatur. Burm. 475 *Anchise* Priscian., sed vid. Heins. *Anchisae* Medic., sed *e* expuncta, et Mentel. pr. (vid. Heins. ad Ovid. Ep. III, 87. Drakenb. ad Sil. It. XIII, 796. — 476. vid. V. L. ad vs. 133. *Wr.*) 477 *eripe* Ven. *repete* Goth. tert. 478 *praeterlubere* quinque apud Burm. cum edd. Ven. et Iunt. (*praeterlabere* prior lectio Medic. *Wr.*) *ut praeterlabare* quatuor, sed recentiores. (*necessest* Medic. *Wr.*) 480 *Vade age o f. n. p. quod* Medic. a m. pr. (*vade age* memoria librario suggessit e vs. 462. IV, 223. V, 548. *Wr.*) 481 Imitatus est Avienus fab. XVI, ut Heins. notat.

tate etiam h. l. res geritur. cf. ad v. 266. 267. *velis* sexto casu accipias, ut sit naves instruere, adornare, velis vento excipiendo expansis. Sic *biremes remigio aptare*, inf. VIII, 80. Vulgare est: *aptare*, apta reddere, *remigium*, *vela*, *in navibus*. Sequitur autem in hoc historiae fidem. Nam ex Epiro Troianos colonos viam Aeneae ad Italiam monstrasse, antiqua ferebatur narratio, v. Dionys. I, 51 (p. 41). cf. Excurs. I sub. f. (sed hi significantur d u c u m nomine supra 470.; s o c i i sunt, quos ipse Aeneas secum adduxit; vid. quae supra adnotavi. *Wr.* — *ventus ferens* est, qui impellit et provehit, ἄνεμος φορός, de qua compositione etiam pedestribus scriptoribus usurpata vid. interpretes ad Plin. Paneg. c. 31. *Wch.*)

474 — 481. *honore*, verbis honorificis, alias *honor verborum*. (Sil. It. II, 483.: „Quam tali adloquitur Nemeae pacator h o n o r e.“ *Wr.*) *Coniugio*, honesto voc utitur. *bis*, semel excisa ab Hercule Troia, propter Laomedontis perfidiam. *arripe*

Nec minus Andromache, digressu maesta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestis,
Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;

483 *subtegmine* et *sub tegmine* libri fere etiam h. l. (Medic. *auris subtegmine vestes*, sed *s* in *auris* puncto notata, et *g* in *subt.* transfussa; *subtegmine* etiam Servius, Lips. alt. et Sangall., sed in hoc *g* lineola notatum; *sub tegmine* Alb. et Lips. obl. *Wr.*) 484 *Ausonio* Goth. tert. a pr. m. *chlamyden* alter Mentel. *nec cedit honore*: sic Scaurus legebat apud Servium, sive is inter eos fuit, qui Aeneidem recensuerunt, sive hanc tamquam grammaticus emendationem proposuit. Venit ea lectio in Gudianum, probata Heinsio mihique non minus pro vera habetur: sive ut sic accipias: *nec cedit honore* sc. verborum, ad coniugis exemplum v. 474 *Quem Phoebi interpres multo compellat honore*; sive ut cum Scauro, qui ita explicabat: non cedit Heleno liberalitate et munificentia. cf. Pompon. Sabin. Heumannus olim totum hemistichium ab aliena manu esse putabat; et sustulerant id iam alii ante Cerdam; nec ipse ab iis dissentio; video etiam Brunckium accedere; potuit quoque totus locus a poeta affectus tantum, non autem curis secundis elaboratus esse: apposuerat forte duo hemistichia; poteratque versus sic constare: *Et Phrygiam Ascanio vestem*; *tum talia futur.* In Mentel. pr. erant tantum illa: *nec cedit.* In re tam incerta praestat nil movere. (Illa quidem *nec cedit honori* nihil habent difficultatis; referenda sunt haec ad chlamydem vestium modo memo-

velis, versus hanc ab Epiri littore dirige naves, cf. inf. 532, ut tamen nunc quidem littora modo legas. *quam pandit*, oraculo designat. *provehor*, sermone progredior. *demoror austros* orientes, h. e. vos demoror, quo minus *austris* utamini.

482—485. Poterat haec supra subiicere v. 470. Mira tamen cum arte utitur Andromaches affectu. cf. sup. ad 357. *digressu supremo*, exquisite, proprie est supremum, ultimum, digressus momentum. 483. *picturatas auri subtemine vestes* utrum de textili an de acu picto opere accipias, dubitare possis. Nam utroque modo *picta vestis* dicitur; interdum adeo simpliciter pro distincta coloribus et variegata. Si de textili opere accipis: *subtemen aureum* proprie dictum est; et *Phrygia chlamys* acu picta; *vestes* autem erunt stragulae. Sin *pictas acu*, scilicet Phrygio opere, vestes accipere mavis: erit in illis ipsis *Phrygia chlamys*; *subtemen* autem simpliciter pro filo; et *textilia dona* (ex Homerico ἐσθῆτά θ' ὑφαντήν) mox ab

Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
Adcipe et haec, manuum tibi quae monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,

ratarum honori, i. e. pulcbritudini ac pretio, non cedentem; sic saepe verbis finitis pro participiis utuntur poetae; vid. Q. V. XXXIIII, 3. Hoc tamen assentior Heynio, totum hunc locum a poeta non satis esse elaboratum. Quod ut certius appareret, non erat praetereundus vs. 486., ubi quid sibi velit *et*, non exputo. Bene se hoc *et* haberet, si etiam Ascanium ab Heleno donatum supra legeremus. Quod quum per se verisimile sit, videtur hic locus imperfectus a poeta relictus esse, ita tamen, ut, extremam operi manum imponens, vel additurus quaedam, vel etiam demturus esset; nisi forte quis suspicetur, de industria supra praetermissam esse Ascanii mentionem, quod de hoc separatim deinceps dicturus esset poeta; et satis fuisse, per particulam *et* vs. 486. indicare, hunc quoque inter eos fuisse, qui dona ab Heleno acciperent. Weichertus *De Verss. iniuria susp.* p. 76. sq. verba *nec cedit honori*; *Textilibusque onerat donis* tollenda censet, nihil reveritus hiatum, qui exsisteret ex hac verborum iunctura: *chlamydem*; *ac t. f.*; sed hoc genus hiatus plane alienum a Virgilii carminibus; vid. Q. V. XI. Et possunt haec *Textilibus onerat donis*, quamquam post superiora languere videri possunt, ita defendi, ut ad copiam donorum per verbum *onerat* declarandam adiecta statuamus. *Wr.*) 485 *Testilibus* in nonnullis scriptum. *que* deest Graev. (— 486. Offendit particula *et*; vid. V. L. ad vs. 484.; haerent, ut iam e Servio intelligo, etiam veteres interpretes. In Medic. post *Accipe* interpungi video, puto, ut ita iungamus: *et haec — cape dona extrema tuorum*; sed horrida oratio: *Accipe et haec cape. Wr.*) 487 *Andromachae* Heins. e scriptis et grammaticis. Eo alludunt Medic. et alii: *Andromache.* Vulgo *Andromaches.* Wall. *Andromachen.* Duo Burm. *testantur*, tres alii *honorem* proclivi lapsu.

his diversa sunt. (Hanc interpretationem firmat versus Silii VII, 80.: „acu subtemine fulvo Quod nostrae nevere manus venerabile donum." *Wr.*) 484. *nec cedit honori*, si Servius explicat *tanta dat munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est* honori non cedere, *parem esse meritis accipientis;* minus durum erit: *non cedit honori* sc. munerum, quo prosequutus erat Helenus Anchisen; ut Andromache Ascanium nunc non minus honorifice muneribus hospitalibus impertiat. Possis etiam *verborum honorem* huc advocare ex v. 474; est tamen

Coniugis Hectoreae. Cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
Et nunc aequali tecum pubesceret aevo.
Hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta

(—489. *meis* Medic. *Wr.*) 490 *tenebat* legit Rufinian. de figg. p. 28. *gerebat* Nonius in *super*, sed *ferebat* Priscianus, Diomedes, Macrob. cum libris scriptis; et firmat Burm. inprimis ex Statii imitatione I Achill. 339. 492 *His* et *affabor* sec. Muret. *degrediens* Sprot. v. sup. 410. *abortis* plerique Pier. et nostri Goth. 493 *parata* Ven., et sic Achill. Stat. ad Tibull. II, 4, 1, h. e. constituta et parta. Sed praestat vel sententiae vi alterum: nam *peragere* dicimur imperata, iniuncta, mandata, labores. Memineris illud inf. IV, 653 *Vixi, et, quem dederat cursum Fortuna, peregi*, et *fortuna* h. l. idem quod mox fatum, quod iam notatum Pomponio Sabino. Porro distinguit Cerda cum aliis: *Vivite. Felices*, hoc longius petitum. Sed v. Lect. var. (et nostram in his notationem. *Wr.*) Locum ante oculos habuit et magna ingenii luxurie oneravit in discessu Aeneae ab Anio Ovid. Met. XIII, 680 sq.

486 — 491. Reminiscitur et hic mater dulcissimi pueri, atroci morte sibi erepti. Locus inter paucos dulcissimi affectus, etiam sententiarum ac verborum dilectu, inprimis adiuncta declarantium, et multo magis si parentis sensum et affectum habeas. (De vs. 486. vid. V. L. ad vss. 484. et 486. *Wr.*) *manuum monumenta mearum*, cum dignitate, pro manuum mearum opere ex Odyss. ο, 126 *Μνῆμ' Ἑλένης χειρῶν·* etc., qui locus Virgilio obversabatur. 488. *dona extrema tuorum*, popularium et amicorum. (affinium; nam de se loquitur. *Wch.* — *tuorum*, pluralis pro singulari; vid. Not. ad Aen. I, 4. *Wr.*) *super*, quae superes, *περιοῦσα*, *περιγεγενημένη*. 490. *Sic oculos, sic* ex Hom. Odyss. δ, 149. 150, ubi Menelaus de Telemacho Ulyssi comparato: *κείνου γὰρ τοιοίδε πόδες* etc. est autem exquisite dictum pro, *tales oculos habebat, tales manus* etc. v. 491. *pubesceret* ornatius quam *esset;* Eurip. Ion. 354 *Σοὶ ταὐτὸν ἥβης, εἴπερ ἦν, εἶχ' ἂν μέτρον.*

492 — 499. Durum habeat pectus necesse est, cui hi ver-

Iam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies: nullum maris aequor arandum;
Arva neque Ausoniae, semper cedentia retro,
Quaerenda. Effigiem Xanthi Troiamque videtis,
Quam vestrae fecere manus; melioribus, opto,
Auspiciis, et quae fuerit minus obvia Graiis.
Si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva

quibus — iam sua! cf. Burm. Minus bene. Sed: *Vivite felices vos*, *q. — iam sua*, exquisitius. 494 Aen. XI, 96 *nos alius hinc ad lacrimas eadem horrida belli Fata vocant.* 495 *arandum est* Parrhas. 496 *Arva nec* Parrhas. et Goth. tert. 498 *Quae* sec. Moret. 499 *fuerint* Gud. cum aliis Heins. et Burm. etiam apud Serv. (ita Medic. quoque et 7. 13. *Wr.*) Ita *auspicia minus obvia Graiis* essent, quae a Graecorum auspiciis ac fatis non seque, atque ante, vincerentur, nec iis essent inferiora. (*fueris* Sangall. *Wr.*) 500 *Sic q.* Goth. tert. *et vicina* Witt. a pr. m.

sus miserationem nullam faciant. (*Hos ego*, vid. Q. V. XX, 7. extr. — 493. *Vivite felices*, valedicendi formula, etiam e Tibull. III, 5, 31. nota. *Wr.*) *fortuna peracta*, proprie fortunae cursus. v. V. I.. 496. *semper cedentia retro.* inf. VI, 61 *Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.* 497 — 499. cf. sup. 349 sq. *quae fuerit minus obvia Graiis:* h. periculis a Graecorum hostili impetu exposita. Sensum recte exponit Serv. *id est, quae nullum patiatur excidium;* mox tamen ibidem miscentur notiones: „*obvia*, id est, *obnoxia*, *inimica*, *contraria*." Sed *Troia obvia Graiis*, pro *inimica*, quod Cerda et alii arripuerunt, etsi exquisite dictum, ut inf. VI, 64 *Dique*, *deaeque omnes*, *quibus obstitit Ilium et ingens Gloria Dardaniae*, tamen consilio sententiae parum videtur consentaneum; igitur tenendum alterum: *obvia Graiis*, h. e. exposita eorum furori; ut iam a Burmanno expositum video.

500 — 505. Ingeniose poeta alludit ad ea, quae paullo ante evenerant. Post pugnam Actiacam Octavianus Nicopolin condidit, contractis in eam Acarnanibus, eamque liberam et cognatam civitatem esse iussit. v. Excurs. XIII ad h. l. Haec tamquam ab Aenea in antecessum constituta exponuntur. *data* sc.

Intraro, gentique meae data moenia cernam:
Cognatas urbis olim populosque propinquos,
Epiro, Hesperia, (quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus) unam faciemus utramque
Troiam animis. Maneat nostros ea cura nepotes.
Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta,
Unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.

507. Italiam,

502 *Cognatasque* ante Heins., (et ita Palat. *Wr.*) sed *que* abesse a codd. monoerat iam Pier. *qui* aliquot Heins. (*urbes* Medic. *Wr.*) 503 *Epiri* Voss. *Epiro Hesperiam* Medic. Gud. a m. pr. duo Moret. pr. Rottend. et Zulich. An olim fuit *Epirom, Hesperiam,*? (Certe, si *Hesperiam* vera esset lectio, *Epiro* dativo locus esse non posset. *Hesperia* etiam Servius et cod. Palat. *Wr.*) — *populosque verendos* Sprot. (*Epirum* Hafn. VI. — 504. *idem casus* pro singulari accepisse videtur Donatus, ita haec explicans: „eiusdem casus consortium;“ recte Servius pro plurali: „iisdem casibus subiacuimus.“ *faciamus* Sangall. *Wr.*) 505 *Troianis. M.* alter Humburg. 506 Vir doctus Britannus volebat versus 506. 507. collocare post 520; repugnare enim inter se, quod provecta dicatur classis et tamen mox adfato *moenia*. v. sup. 255. Mox *cognatas urbes populosque propinquos Epiro* et *Hesperia*, — *utramque* retulit ad sequens, pro *utrosque*, ex utraque civitate, (Buthroto et Roma, a Lavinio oriunda) *faciemus unam animis Troiam*. *Populos Epiro, Hesperia*, accipio, populos in Epiro h. e. Epiri et Hesperiae. Vides me apodosin post *cernam* statim auspicari, quod iam Cerdam fecisse animadverto. Ut Burmannus post Heins. cum Servio interpunxit, procedit prius membrum usque ad *Atque idem casus:* ut sit, *cernam moenia*, *Cognatas urbes populosque propinquos*. Atqui sic et structura et sententia fit asperior aut nulla. *Hesperia quibus* et *propinquos Epiro* iungunt alii, quod prorsus ferri nequit. Etiam Burmannus illustrat *Dardanus Hesperia* h. e. ex Hesperia (Ἑσπερόθεν. cf. Serv.), quod locum hic vix habet. A *Dardano* autem Troianos omnino originem habuisse, adeoque et illos, qui Epirum, scil. Buthrotum, cum Heleno tenebant, et hos, qui cum Aenea Italiam petebant, supra vidimus v. 167.

506 — 511. Postquam Bu-

Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci.
Sternimur optatae gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco
Corpora curamus; fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium Nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnis

hnc in littore moretur. At v. not. (Atque eosdem, si infra legerentur, hnc potius revocandus esse, docet vox *optatae* vs. 509. coll. I, 172. *Wr.*) *Provehimus* Leid. un. v. sup. v. 72. (Recte sustulit comma, quod post *Italiam* erat, Wunderl.; vid. eius Praefat. p. VIII. *Wr.*) 508 *et* deest Wall. 509 *Sternimus* ed. P. Dan. *ad undas* Ven. 511 *f. s. occupat* Voss. repetitum, ait Burm., ex IV Georg. 109. (*fessus* Medic. *Wr.*) 512 *atra* alter Hamb. *horas atra* Ven. *horis apta* Goth. pr., non malo lapsu.

throto solverant, legendo littus ad montes Ceraunios procedunt. Hic sub noctem descendunt in littus, scilicet, ut, cum mutandus iam esset cursus, ventum secundum excipiant. *umbrantur* ex σκιᾶσθαι vel σκιάζεσθαι Homerico. cf. Od. γ, 487 et al. Quae sequuntur, ex Od. ι, 168 sq. illustrantur. *Sortiti remos*, per sortem divisi ad officia remigandi. *Serv.* ut adeo pars in navi ad remos pernoctaret: aut, quod verius esse arbitror: nos, qui eramus *sortiti remos*, qui diem remos agitando exegeramus, *sternimur* etc. *irrigat.* sup. I, 692 Venus *Ascanio placidam per membra quietem irrigat*, infundit, ubi vide. At nunc est, perfundit membra somno. (*irrigat* vide an pro *recreat* dictum sit ad usum Graeci verbi ἄρδειν, de quo interpretes ad Eurip. Suppl. 207. egerunt. *Wch.*)

512 — 517. Traiectum ex Epiro ad Italiae littus iusta temporis, quod ille poscebat, mensura ut declararet poeta: media de nocte classis solvitur. *Necdum Nox subibat orbem medium*, evecta erat caelum (cf. Excurs. ad II, 8. 9), *acta horis*, exquisite pro horis exactis. Quem poetici sermonis usum nisi teneas, possis *Noctem*, sive eius *bigas ab Horis actas*, suavi rerum specie, intelligere. At Horae iungunt currum, non regunt; si bene memini. Media autem nocte, quando scilicet aura, inprimis in plagis maritimis, oriri vel mutari solet, ven-

Explorat ventos, atque auribus aera captat;
Sidera cuncta notat tacito labentia coelo,
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt coelo constare sereno:

514 *urbibus* Goth. pr. 515 *notant* Sprot. *tacita* Gud. 516 *Pliadasque H.* codicum pars apud Pierium, Heins. et Burm. cum binis Goth., neque aliter Macrobius legerat V Sat. 2. Sed repugnat id metro. Idem versus sup. lib. 1, 744 cum simili varietate. (Reposuit tamen *Pleiadasque* Wakefield., quod est etiam in Lips. utq. Sed *pluvias* tuetar Medic. cum aliis optimis. Et si de antiquitate testium agitur, Macrobio opponi poterit Servius. Provocat Wakef. ad Stat. S. 1, 3, 95. et a Marklando ibi notata; sed si forte Statius primam syllabam voc. *Plias* corripuit, leve hoc est argumentum ad eandem licentiam in Virgiliano carmine probandam. Nam, ut taceam, plus in hoc genere inferioris aetatis atque ordinis poetas sibi indulsisse, si qua alia in re, certe in hac ex suo cuiusque poetae more ac consuetudine, quod sequaris, petendum est. *Wr.*) *septemque triones* pr. Hamburg. 517 *circum aspicit* Goth. sec.

tus recte exploratur a gubernatore; et *auribus* auram *captat*, ex leni aeris motu, in fluctuum ac velorum strepitu. At Servius: *naturale enim est, ut, a qua parte flaturus est ventus, ad eam auris admota frigidior fiat.* — *tacito coelo*, quia noctu. cf. Serv. ad totum h. v. et *notat*, ἐφορᾷ. *gemini triones*, utraque ursa. Sed de hoc et de toto versu 516 v. sup. ad I Aen. 744, ubi idem versus. *Armatum auro Orionem*, χρυσάορα, quia, ut bene Serv., *et balteus eius et gladius clarissimis fingitur stellis.* Commentarii loco sit Aratus a Germanico versus: *Primus in obliquo rapitur sub pectore Tauri Orion: nonnulla magis vicina notabit Stella virum, sparsae quum* (f. *sparsaeque in*) *toto corpore flammae. Tale caput, magnisque humeris sic balteus exit, Sic vagina ensis, pernici sic pede fulget.* Ex Arat. Phaenom. 586 sq. — Lucanum I, 675 iam Servius laudavit: *Ensiferi nimium fulget latus Orionis.* Posuit autem poeta uno loco sidera, non quae uno tempore conspicua sint, oriantur et occidant; sed e quibus partim tempestatis mutationes omnino ac vices veteres augurabantur, partim, quorum conspectus nisi puro ac sereno caelo nullus est. cf. v. 518; adeoque, cum ea sidera omnia nunc Palinuro in oculos incur-

Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.
Iamque rubescebat stellis Aurora fugatis:
Quum procul obscuros colles humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam laeto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, inplevitque mero, divosque vocavit
Stans celsa in puppi:

520 *tendimus* alter Rottend. 521 *Tumque* Franc. 522 *Tum procul* idem cum Oudart. *obsc. montes* Parrhas. (*collis* Medic. *Wr.*) 523 *primum* sec. Moret. *conclamant primus* Dorvill. (*Italiam video primus c.* Alb. *Wr.*) Statii imitationes IV Theb. 807. III Silv. 2, 23 laudat Burmann. 524 *laeti* sec. Moret. et Goth. *socii laeto* quatuor Burm. et unus Goth. 526 *vocabat* Wall. 527 *Stant* Medic. *prima in puppi* Gud. pro div. lect. quod probat Heins., ut varietur hemistichium, quod et VIII, 680. IX, 261 recurrit.

rant, securitatem caeli sereni inde captat. vid. Macrob. Sat. V, 11. cf. I Georg. 394. 395 et mox v. 518 *coelo sereno*. Ceterum in his verss. Homerum ante oculos habuit, egregie tamen ornavit ac variavit, Odyss. ε, 270 seqq.: Virgilium vero Ovid. Met. III, 594 sq.

518—520. *Omnia videt constare*, composita et tranquilla esse; nihil, quod inconstantiam et varietatem caeli ominetur, occurrere. Videtur ante oculos fuisse Lucret. IV, 462 *Et sonitus audire, severa silentia noctis Undique cum constent.* At Servius sic reddit: *omnia videt habere caelum quae significant serenitatem*. — 519. *dat clarum signum*. quale hoc fuerit, quaerunt interpretes, num face sublata, an tuba. hoc haud dubie verum, et probat Burmann. sup. 239. *dat signum specula Misenus ab alta Aere cavo. castra* exquisite de copiis nauticis in littore tendentibus. Similia alibi. v. Cerda. *velorum alas* h. e. extremas velorum partes, lacinias, angulos. Vulgo exponunt: quia vela navis alae esse videntur.

521 sq. Ad Castrum Minervae appellunt Troiani, sub Hydrunto: quo loco planum ac

Di, maris et terrae tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatae aurae, portusque patescit
Iam propior, templumque adparet in arce Minervae.
Vela legunt socii, et proras ad litora torquent.

529 *venti* Montalb. ab interpolatore. *v.* vel *nobis* Zulich. *facilem vento* Dorvill. *et adspirate* Wall. *secunde* alter Rottend. 530 *Crebescunt* multi et bic male. cf. ad Georg. I, 359. 531 *que* abest a Leid. 532 *et* deest Wall. *prioris* Goth. sec. a m. pr. *ad l. vertunt* tres Burm.

molle littus; hinc *humilem Italiam;* sive quia procul ex alto visentibus terra semper humilis videtur. cf. sup. ad v. 76. cf. Serv. unde Pompon. Sab. sua hausit. (Triplex vocis *Italiam* repetitio prorsus accommodata ad significandam laetissimam consalutationem; Xenoph. Anab. IV, 7, 24.: „καὶ τάχα δὴ ἀκούουσι βοώντων τῶν στρατιωτῶν· θάλαττα! θάλαττα!“ de militibus Graecis tandem mare conspicatis. *Wr.*)

525 sq. Aliter quam de corona vera crateri ex more sacrorum imposita vix haec videntur posse accipi; etsi dubitatio animum subit, unde in alto florum copia fuerit. Sed hoc forte calumniari est. cf. sup. ad I, 724. Cum toto autem loco comparandus Pindarus in divino de Argonaut. carmine Pyth. IV, in nona Strophe: ἐπεὶ δ' ἐμβόλου κρέμασαν ἀγκύρας etc. vss. 344 sq. Quod autem *in puppi* stat, hoc inde illustrandum est, quod in puppi tutela collocata erat, h. e. signum numinis, cuius tutelae navis erat credita; una cum foculo aut ara. Ad hanc igitur libatio et preces fiunt.

529. Afferte, date, *viam* navigationem faustam *vento* h. e. vento secundo immisso; et adspirate, favete, propitii. Verba singula cum dilectu. Mox 530 *portus patescit*, ad oculorum sensum. v. sup. ad 411. 531. 2. Ad seqq. cf. Dionys. Halic. I, 51, Strabo VI, p. 281 B. et Excurs. de *Errorib. Aen.* sub f. Adde Cluver. Ant. Ital. pag. 1240 etc. *Portus* est *Portus Veneris*. *Arx* pro monte (ut sup. 336. v. sup. ad 521), in quo templum Minervae erat, quod Idomeneus condidisse ferebatur (Pompon.

Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum;
Obiectae salsa spumant adspargine cautes:

533 Vulgo *Eoo*. (sic Palat. *Wr.*) At *Euroo* omnes paene codd. Pierii, Medic. et ceteri vetustiores Heins. et sex Burm. (*Euro* 2. 3. 11. *Wr.*) Nova tamen ea forma ab *Eurus*, etsi analogiam habet in *Arctous*, *Lesbous* et al., et confunduntur fere *Eurus* et *Eous*; poteratque primo erratum esse *Euo* pro *Eoo*, ut *Eo* est in pr. Hamb. et in multis *Euro*. Vide Heins. ad h. l., qui *Eoo*, quod vulgatae edd. habebant, cum Pierio retinuit; non tamen, nisi in tribus quatuorve, iisque recentioribus libris, illud repererat; adde duo Goth. at alter *eroo*. *Euroo* tamen etiam Servius interpretatur; et usus est ea voce Priscian. in Periegesi. v. 871. *flatu* Exc. Cort. ex Hamb. sec., idque videbatur in Parrhas. fuisse, in quo etiam *Eoo* repositum erat. *curvatur* aliquot Heins. et Burm. cum edd. Ald. Iunt. (*curvatur* pauci, in his Palat. *Wr.*) *sinuatur* sec. Moret. 534 *adspargine*, antiqua forma, reposuit Heins., Medic. et Gudiano, Grammaticisque Velio Longo et Nonio auctoribus. Vulgo *aspergine*. (sic Palat.; vid. V. L. ad Ge. III, 419. *Wr.*) De voce Burm. laudat Barth. ad Stat. II Theb. 675. Goth. sec. *vertigine*, quod absolute ita dictum equidem non memini.

Sab. ad v. 530 *Portus Aetnei.* leg. *Idomenei*). 532. Ad verba compares sup. v. 207. *Vela cadunt*, *remis insurgimus.*

533 — 536. *Portum Veneris* describit satis ornate: situs est versus Orientem. Efficitur ille sinuoso littoris flexu, scopulis utrinque procurrentibus in mare et incurvantibus se, ut utrinque pro mole sint portui praetenta, ad quam maris ex alto allisi fluctus extrorsum franguntur. *Euroo fluctu* ab Euro, ut, Arctous. v. var. Lect. 535. 536. (*Ipse latet*, vid. Q. V. XVIII, 3, b. et V. L. ad h. vs. *Wr.*) *scopuli turriti*, in turris modum alti, *demittunt brachia muro gemino*, ab utroque portus latere procurrentes in mare sensim decrescunt; eadem fere sup. I, 162 sq. *Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur In coelum scopuli.* cf. Odyss. κ, 87 sqq. *brachia* bene tribuuntur scopulis, quoniam ambiunt portus latera, eumque a fluctibus et procellis tutum praestant. iidem sunt *murus*, cuius speciem habebant. *refugitque a littore templum*, dum ab alto intuentibus in ipso littore situm videbatur, propius accedentibus retrocedebat quasi, *quia situm est in colle*, *qui sensim crescit a littore*, ut bene Serv.

Ipse latet; gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitque ab litore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentis campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas;
Bello armantur equi; bellum haec armenta minantur.

535 *dimittunt* plerique codd., excepto tamen Medic. et nonnullis aliis. *deducunt* ed. Ven. Porro *Late patet* male Donatum legere, in Servianis notatum: quod tamen in nostro Donato non occurrit. (Quomodo latet portus, quem iam intraverunt, vs. 532.? et repugnare videtur etiam vs. 530. *portusque patescit.* Donatus igitur vix dubites quin legerit *ipse patet*, oddito interpretamento: „PATET, i. e. late potet.“ Et *patebat* adioncta eadem interpretatione etiam infra vs. 636. legisse Donatum, ex eiusdem Servii nota intelligimus. Ad sententiam autem egregiom *patet*, i. e. latus est et capax moltarum navium. Sed non est, quod invitis libris mss. lectionem mutemos; *latet* significat: longe reductus est a ventis, et ita tutam navibus praebet stationem; i. q. vs. 570.: „Portus ab accesso ventorum immotus.“ *Wr.*) 536 *Erecti sc.* aliquot Pier. *ab litore* idem ex antiquis, et Heins. e potiuribus. (vid. Q. V. I, 1. *Wr.*) Vulgo *a litore*, ut in uno Goth. (—538. *Tondentes* Medic., *tundentes* Alb. *Wr.*) 539 *At p. A.* quinque Burm. *Tunc* un. Leid. sic inf. 558. *o* abest a Rottend. tert. *bellum contra h.* Goth. sec. 540 *Bella haec* olter Hamb.

537 sq. Anchisae interpretatio ostenti et hic tribuitur: cf. Excurs. extr. ad lib. II. Equos *candidos*, quod fausti ominis est, conspectos interpretatur per bella primo in Italiae aditu gerenda, quae tamen pacata rerum conditio excipiet. Remotiora sunt, si bella Italiae cum Romanis gesta, ut olim faciebam, interpreteris; et 541 de Italia Romanorum armis pacata. Comparant Odyss. λ, 107 sqq. de bobus Solis et de Neptuni equo Apollon. IV, 1364 sqq., sed parum illa ad h. l. faciunt. (*primum omen*, vid. Q. V. XXVIII, 3, f. XXXV, 7, a. *Wr.*) Ceterum ornate pleraque. *Tondentes campum late*, pascentes late vagando. *bello armantur* ad bellum. *curru* h. e. currui. Multa hic Cerda, sed argutiolas sectans. Argutatur et Burmann. ad 543, qui equos candidos triumphantium huc advocat. Fundus interpretationis, quam Anchises facit, non in candore,

Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena iugo concordia ferre:
Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima adcepit ovantis;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Praeceptisque Heleni, dederat quae maxuma, rite
Iunoni Argivae iussos adolemus honores.
Haud mora: continuo perfectis ordine votis,

541 *Et tamen* Ven. (quod reponi vult Sauten. ad Terent. vs. 754.; sed vid. Not. ad Ecl. I, 19. *Wr.*) *cursu* Witt. *currum succedere* un. Leid., forte hoc exquisitius. Burm. laudat not. ad Ovid. Met. XIII, 611. 542 *et ferre i. c. frena* Zulich. a m. sec. 543 *Spes est p.* ante Heius., ut plerique codd. et edd., etiam in Servianis ad v. 537 et sup. ad I, 443. (*est* Palat. Lips. utq. et 10., idem Servii notae praescriptum in cod. Dresd. *Wr.*) Sed Medic. cum aliis melioribus *Spes et p.* *Cum* alter Menag. *numina sancta*: Ad h. v. Pompon. Sab.: „*Ita et Probus legit et Apronianus.*" Quae adeo memorabilis hic sit varietas, non assequor; nisi est quod alii *sacra* exhibuerunt, ut ex sec. Hamb. et Leid. notavit Burm. (*sca* Lips. utq. „Eadem forte varietas — *nomina* pro *numina* — fuit ap. Virg. III, 543., quo spectat Pomp. Sabini nota." Haec Martyni — Lag. ad Lucan. I, 405. *Wr.*) 544 *quae primum* duo Moret. et Rottend. sec. 545 *capite* ed. Iunt. *capite — velabar* Rufinian. de Schem. Lex. p. 35 (255). *capite* et *capute velamus* sex vel septem ap. Burm. miro lapsu: — *ante arum* idem Rufinian. l. c. Goth. tert., Montalb. et Voss. hic etiam *velantur*, et Wall. a m. pr. *velatur*. (Vereor, ne non sit genuinum, quod hic editur. *Velamus* et *velantur* librariis debetur, faciliora amplectentibus. At *velabar*, *velatur* et monstrum illud *capute* eo ducunt, ut scriptum fuisse videatur *caput-velamur*. Sic *caput* i. q. *capita* infra V, 809.: „flavaque caput nectentur oliva." adde Ge. I, 386. Aen. IX, 437. Videtur *a* e proxima voce adhaesisse; et *capitante* in ipso Medic. a m. pr. exstat. — 546. *q. proxima* Serv. Dresd. *Wr.*) 548 *profectis* Franc.

sed in eo est, quod equi etiam iugum ferunt.

543. 544. Palladi sacrum faciunt, cuius templum in eo portu, v. sup. 531. Hunc intrant, et terram capiunt, ita ut ea, tamquam hospitio, eos excepisse videri posset. *ovantes* ornatius quam *nos*. Mox 545 spectat ad sup. 403 sqq. 546. 547. *dederat quae maxima* respicit sup. 435 *unum illud — praeque omni-*

Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Graiugenumque domos suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur. Adtollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylaceum.

549 *avertimus* coni. Io. Schrader. in schedis. Idem tamen commode laudat Ovid. Met. III, 676 *obstantes dum vult obvertere remos.* *antemnarum* scribunt multi codd. (in quibus Medic.; an temere confunditur hoc appellativum cum oppidi *Antemnarum* nomine, infra VII, 631. memorati? an ex eadem stirpe utrumque voc. crevit? certe in utroque eadem scripturae diversitas; vid. Heins. l. l.; an cognata sunt *antenna* et *transenna*? *Wr.*) *ante minarum* Goth. alter. 550 *domus* Gud. cum aliis. *domum* sec. Moret. a m. pr. 551 *si fama est vera* Ven. (—552. *dura* Alb. *Wr.*) 553 *Callonesque* Wall. Servius: „*Aulonis*„*que arces.* Aulon mons est Calabriae, ut Horat. II Od. 6 *et amicus* *bus unum.* *praeceptis* pro e praecepto Heleni. *Argivae* v. sup. I, 24, sed h. l. tantum ornat. (Ceterum vid. Not. ad Ge. IV, 379. *Wr.*)

548—550. Item ex praecepto Heleni sup. v. 396 sq. Potest sacro hoc facto occupatio Italiae facta videri. Sed similes Iuris gentium aut publici notiones inter veteres non fuere; fuit sacrum χαριστήριον. *obvertimus* sc. pelago, in pelagus, in altum: ut VI, 3 *Obvertunt pelago proras;* nam si e sequ. versu, *domibus G.* h. e. littori; tum potius esset *avertere vela*, *antennas*. pro his doctius *cornua antennarum*, κεραῖαι. *velatarum*, h. e. velis indutarum, ut alias *veliferae*. Mox traiiciunt Sinum Tarentinum; de *Herculeo Tarento* v. Exc. XIV ad h. v. Obscurum est, quorsum illa spectent: *si vera est fama*. In *Herculeo Tarento* subesse necesse est fabulam, nunc obscuram, de Tarenti originibus ab Hercule ductis; cum vulgo ad Tarantem, Neptuni f., eae referantur.

552. Tarentinum sinum a dextra praetergressis in prospectu erat *promontorium Lacinium*, tum *Caulonia* in monte sita, et *Scylacium*. Liv. XXIV, 3 *Sex millia aberat ab urbe* (Crotone) *nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniae Iunonis; sanctum omnibus circa populis.* v. ibi plura. Adde Strab. VI, p. 261 D et, praeter Cluverium, Serv. et Cerdam, Aristot. de

Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna;

„*Aulon Fertilis* (ita legitur) *Baccho*; in quo oppidum fuit, a Locris „conditum, quod secundum Hyginum, qui scripsit de situ urbium Itali-„carum, Aulon est" (etsi in his postremis voc. dubia lectio). Potest haec Serviana lectio doctrinae speciem habere; nam similiter *Aulonisque* exhibet Acron ad Horat. I Od. 16 (sed Cruqu. Comment. *Caulonis*) et *Aulonesque arces* pr. Rottend. Legitur autem ap. Strabon. VI, p. 261 B. ed. Par.: *Καυλωνία, πρότερον δ' Αὐλωνία λεγομένη διὰ τὸν προςκείμενον αὐλῶνα*, h. e. convallem. Etiam Steph. Byz. h. v. ab Hecataeo *Auloniam* vocatam memorat, *διὰ τὸ μέσην αὐλῶνος εἶναι.* (addit idem ab heroe *Caulone* mutatum nomen; qui forte *Caulus* ille est apud Servium, Clitae Amazonis filius; sed probabilius est, dialecti aliqua duritie gutturalem accessisse, nam in Mazochii somniis ad Tabb. Heracleens. p. 527 sqq., ubi ex Hebr. *Kol*, de voce tonitru accepta, ducit, non moramur.) Ex altera tamen parte primam litteram in principio versus excidisse in uno vel altero codice, quo Servius utebatur, non minus probabile est. Quod ap. Horat. II Carm. 6, 18 occurrit *et amicus Aulon Fertili Baccho*, ubi Vet. Schol. montem esse Calabriae ait, et Intpp. laudant Martialis illud: *Nobilis et lanis et felix vitibus Aulon*, id ad Tarentinum agrum spectat, non ad hunc Locrorum Epizephyriorum, ut iam satis docti viri docuerunt, adeoque nil iuvat, quod h. l. *Caulonis arces* h. e. mons vel promontorium memoratur. eod. v. *navifragum Scylaceum. Σκυλάκειον.* Multum aberratum est in his vocibus a librariis: *naufragum*, *naufragium* — *Scillacaeum*, *Scyllacaeum*, *Scillaceum*, *Silaceum*, *Scylleum*, v. Pier. et Burmann. 554 *Cum* Rottend. sec. et Hamb. sec. *Trinacia* Serv. sup. ad v. 384. *cernitur hora* pro *ora* Hamburg. pr. et Graev., quod et Io. Schrader. malebat. v. Burm. Leid.

Mir. Audit. p. 726, Schol. et Notas ad Lycophr. v. 856. *attollit se*, quia appropinquantibus aut recedere montes videntur aut surgere. *Serv.* cf. sup. ad 411.

553. Versus austrum navigantibus primo loco *Caulonis arces* apparent, h. e. Caulon, vel Caulonia, in alto littore vel colle condita, Achaeorum colonia. vid. Strabon. VI, p. 261 B. Pausan. VI, 3 p. 459 et Intpp. ad Steph. Byzant. h. v. Serviana plane ineptiunt. Mox *Scylaceum* vel *Scylacium*, olim *Scylletium*, in conspectum venit, in interiore sinu, *navifragum* h. l. dictum sive propter scopulosum littus, ad quod urbs illa sita, (quod tamen negat esse *Swinburne*) Atheniensium colonia, sive propter tempestatea inter tria promontoria Iapygum et Cocintum, frequentes et graves. Nam promontorium Scylacium frustra, puto, ponitur.

Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad litora voces;
Exsultantque vada, atque aestu miscentur arenae.
Et pater Anchises: Nimirum haec illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.

cum procul — tollitur Aetna, non male. Rottend. tert. *Trinacria cernitur. Aetnam Et gemitum p.* (—555. Ne forte scriptum malis *Ingentem gemitum p.*, vid. Q. V. XXXIII, 10. extr. *Wr.*) 556 *ab litore* aliquot Heins., minus bene. Sic tamen quoque Medic. a manu emendatrice. (i. e. a manu sec.; ac videndum, ne ea sit genuina lectio, modo iungas *ab litore audimus*, i. e. fractas ad litora et inde repercussas; eodem ducunt Serviana: „cum fragore venientes." Quam rationem qui non perspiceret, facile eo delabi poterat, ut *ad litora* scribendum existimaret. *in litore* praescriptum ap. Donatum invenio. Ceterum *que* deest Lips. alt. *Wr.*) 557 *Exsultantque vado* tert. Mentel. a m. pr., non infelici lapsu. 558 *At* sec. Rottend., ut alibi saepe. Sic sup. v. 539. (vid. Q. V. XXXV, 7, a. *Wr.*) *haec* abest a Mentel. pr. Goth. sec. *hic illa* Me-

554—557. Scylacium sinum praetervectis iam e longinquo, tamquam in medio mari (*e fluctu*) Aetna Siciliae *cernitur* h. e. ex fumo et igni cognoscitur; auditur quoque fragor maris ad scopulos Scyllae allisi, iamque (557) apparet et oculis cognoscitur ingens maris aestus, quo Charybdin in propinquo esse intelligit Anchises. In toto loco ante oculos Ulysses Odyss. μ, 201 sqq. sed, ut recte haec teneas, cogitandum est, legendo littus Troianos iam ad interiora freti Siculi pervenisse; ibi et Scylla et Charybdis haud longe aberant. Nunc vide ornatum verborum: *saxa pulsata* fluctibus. 556. *fractas voces*, maris fragorem; inf. 669 *sonitus vocis*. 557. *vada exsultant* h. e. mare ex imo fundo sublatum in altum egeritur. v. sup. 420 sq. τῇδ' ἄμοτον βοάασκεν ἀναβλύζουσα Χάρυβδις. Apollon. IV, 923. Mari e fundo exaestuante, *aestu*, arena miscetur aquae. (*arenae miscentur*, h. e. agitantur in fundo maris, et mixtae in altum tolluntur. *Wch.*)

558—560. Respiciuntur Heleni dicta sup. 410 sqq. *Hos scopulos*, *saxa* int. Scyllam: sup. 420. *Eripite* nos. Vulgaris orationis taedium excutit poeta et in hoc, quod pronomina omittit; interdum ad nostros sensus satis duriter. Sed lenius hoc quam supplere *remos:* ut

Eripite, o socii; pariterque insurgite remis.
Haud minus ac iussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit laevas proram Palinurus ad undas;
Laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in coelum curvato gurgite, et idem
Subducta ad Manis imos desedimus unda.

565. DESIDIMUS

dic. cum aliquot Pierianis. (etiam 3. et Lips. obl., quod e vs. 401. repetitum videri potest; et vid. Q. V. XX, 8. et XXI, 1, b. *Wr.*) 560 *o* deest Leid. et plerisqne, qoos Pierius viderat, cum Goth. altero. *que* Franc. deest. 561 *hac i.* Franc. *primumque r.* Reg. *rudentes* Gud. a m. pr. et Exc. Burm. (item Alb. *Wr.*) *rudente* aliquot ap. Burm. et Pierium, ex interpolatione pnto, ot ad funem referreot. *tridentem proram* cooi. Heios. inf. ad V, 143 et Io. Schrader. in schedis. 562 *laevam proram* ed. Ven. *in unda* Leid. a m. pr. 563 *petebant* pr. Hamburg. (*ventis remisque* est in Mediceo, sed additis signis, qnae inverso haec ordioe legeoda esse mooeant. *Wr.*) 564 *ad coelum* Medic. Pierii. *turbato* tres Burm., male. *in gurgite* pr. Hamb. 565 *Subducti* Parrhas. Mox vulgg. edd. aote Heins. *descendimus*; (ut est in Palat. Alb. et 13.; *discedimus* Lips. alt. *Wr.*) verum reposuerat ille (tamquam exquisitius) cum Medic. aliisque praestantioribus suis et Pierianis *desedimus*, qood Bened. et Pierios, tum ipse copiose illustratum dederunt; *desidimus* ex uoo Mootalb. (cui nuoc accedit Paris. 10. *Wr.*) proferebat, tamqoam quod cum *Tollimur* melius tempore cooveniret, et nuoc receptum ab Burmanoo vides. (Revocavi cum Iahoio *desedimus*, quo docit omniom fere codicum scriptura. Recte vero Cortius ad Lucan. III, 630.: „Ioter *desedit* et *desidit* nulla differentia statueoda est;“

sit: *Eripite remos*, expedite. *insurgite remis*, v. sup. ad v. 207.

561—563. A littore Italiae, cum in medio freto iam versarentur, cursum deflectunt, adeoque a dextra in laevam, ne in interiora freti aestu impulsa navis rapiatur. *rudentem proram*, ὀγκωμένην, ut *gemere*, βοᾶν, *clamare*, h. e. stridere, impulsu fluctuum, ac sonare, ut etiom Serv. Vox et inf. occurrit VII, 16.

564—567. Maris aestuantis et magnos fluctus moventis, propter vicinam Charybdin et Scyllam, agitationem et motum concitatissimum in transcursu sentiunt Troiani. Sed aucta haec omnia in rerum miracula. Videntur autem v. 564. 565 ad

Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere;
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit;
Ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.
Portus ab adcessu ventorum inmotus, et ingens

item Iabnius ad h. l.: „*desedimus* praesentis notionu pro *sedemus* dictum est.“ Nempe *sido* facit *sedi*; VI, 191 sq.: „venere vulantes Et viridi sedere sulo.“ X, 301.: „Dunec rostra tenent siccum, et sedere carinae Omnes innocuae.“ vid. V. L. ad Ecl. VII, 1. Hoc igitur *sedi* fere idem quod *sedeo*. Sic a *poseido*, i. e. occupo, quod est apud Lucret. I, 387.: „*possidat inane*,“ fit *possedi*: Cic. Verr. III, 68.: „non sensim atque muderate ad istius amicitiam adrepserat, sed brevi tempore totum hominem totamque eius praeturam possedurat.“ id. de Orat. I, 50.: „—sit boni oratoris, multa auribus accepisse, multa vidisse, multa legendo percurrisse; neque ea ut sua possedisse, sed ut aliena libasse.“ et alibi. Ceterum nihil frequentius hac verborum *sedere* et *sidere* permutatione, adeo ut infra IV, 15. pro *sederet* in Rom. cod. inveniatur *sideret. Wr.*) *consedimus* unus Leid., male. 566 *ad concava* Parrhas. *dederunt* Ven. 567 Totus versus abest a Goth. pr., alter *rotantia*; quamquam piget talia notare. 568 *relinquit* tres Burm. duo Goth. 569 *illabimur* Franc. *undie* sec. Rottend. 570 *incessu* pr. Hamb. *et abscessu* alter. *ab accensu* Zulich. *ab occasu* Graev., sed adscriptum *accessu* — *motue* Vratisl.

Charybdin, et 566. 567 ad Scyllam sigillatim spectare. conf. sup. 420 sqq. et Cerda. adde ad Tibull. IV, 70 — 75. *desidere*, ut *sidere*, *subsidere*, proprie de rebus, adeoque etiam de navibus, mersis vel depressis. v. Heins. ad h. l. et quos laudat Burm. 566. Fluctus cum fragore in cavernas littoris irruunt aestu maris propulsi; unde retroacti in alios fluctus supervenientes incidunt; quibus allisi undam in medio pressam eiaculantur. *Spumam elisam*, fluctuum ad cautem allisorum, *ἐπιβλύει ὕδατος ἄχνη*, Apollon. IV, 1238. *rorantia astra*, aqua in altum sublata roris instar guttatim destillante, probasse videtur saeculi Augustei genius. Nostris hominibus vix placeant! Ita tamen veteres saepissime; v. c. mox v. 574 *et sidera lambit*, de flamma Aetnaea ad caelum exundante. (de Polyphemo infra vs. 619.: „Ipse arduus, altaque pulsat Sidera.“ vid. Heyn.

Ipse; sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad aethera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favilla;
Adtollitque globos flammarum, et sidera lambit:

571 *Ipse* Pierius et alii cum *Aetna* iungunt. v. Burm. *ipsa* Erf. sed, *Ipse portus.* (vid. Q. V. XVIII, 2, p. *Wr.*) *sub horrificis — ruinis* aliquot ap. Pier., sed id esset vulgarius; *tonat* meliores, ut vis poetica postulat. Multi *sonat*, ut semper variant. 572 *praerumpit* Dorvill. *ad* abest a Gud. (*atrum* Alb. *Wr.*) 573 *canente* a m. pr. Leidens. *candore* Voss. 574 Haeserant Critici iam apud Gellium (v. Exc. XV) iu hoc, quod poeta uno tempore fumum et flammas emitti faciat, cum tamen, quod Pindarus bene observaverit, *interdiu fumet Aetna, noctu flammiget.* Cui, si poeta id vitiose a se poni putasset, facile potuisset occurrere, scribendo: *Attollitve globos.* Enimvero si poeta tam subtiliter rem tractare voluisset, cum noctu Troiana classis appulerit, nihil aliud quam *flammam* memorare debuerat. Sed intervalla habet intestinus Aetnae labor non modo maiora illa extremi furoris et remissionis, vide v. c. Strab. VI, p. 274 A. C., verum etiam cum semel exarsit, minora illa, fumi modo continui, modo inter fumum flammae; interdum cum flamma expulsa saxa. Utrumque sequi poeta potuit; coniunxerat etiam omnia pariter Lucret. VI, 690 — 693, quem ante oculos habuisse videtur Virgilius.

in V. L. ad V, 517. et Not. ad II, 15. *Wr.*) 568. Quam ornate! vesperi ventus, aquilo, cessat.

570. Subeunt Troiani Portum Cyclopum. Proprie aqua est immota a ventis: inde eleganter portum ventis inaccessum extulit: *Portus ab a. v. immotus.* Portum autem hunc, ut totum de Cyclopibus, eorumque terra, locum Homero sublegit: Odyss. ι, 136 sqq. Ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος etc., qui versus huius sunt interpretatio. Portus ille Aetnae profluviis totus nunc est oppletus, ut ex P. Bembo et Facello docuit Cluverius. cf. *Sestini Lettere* Tom. I, Lett. 9. Extant scopuli, de quibus accurate nuper egit *Dolomieu.* Ceterum e Virgiliana narratione apparet, poetam fuisse inter eos, qui insulam Caprariam et Cyclopum sedes ante Aetnam in littore orientali collocarent; non ad Drepanum et Erycem, ut alii et ipse Homerus: quos Cluverius sequitur.

571 — 577. Si alia de Aetna loca vis comparare, v. Cerda h. l. et Cluver. Sicil. ant. lib. I, c. 8; et quis nescit Cornelii Severi Aetnam? quam nobis docte il-

Interdum scopulos avolsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exaestuat imo.
Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus

575 *convulsa* aliquot Pier. et Leid. 576 *Erigit* Heins. cum melioribus retinuit. At *Egerit* pr. Muret. alter Voss. et tert. Rottend. pro var. lect., Erf. et malit Burm. propter τὸ *eructans*, et adstruit copiosius Burm. Sec. ad Anthol. Lat. p. 350. Permutatio sane utriusque vocis est satis obvia; v. sup. 423; et *egerere* per se elegans esset; sed *erigere* et exquisitius ac doctius esse et maiorem vim habere videtur, ut in altum continuo tractu surgentia saxa ac metalla eniti videas. Inf. IX, 239 *aterque ad sidera fumus Erigitur.* VII, 529 *Paullatim sese tollit mare et altius undas Erigit; inde imo consurgit ad aethera fundo.* (adde Gronov. Diatr. p. 269. *Wr.*) Porro *eruit* Menag. sec. *eruptans* Franc. *sub astra* sec. Menag. 577 *glomerant* Hugen. 578 *Encheladi* Wall. cum aliis. *semiustum* merito revocavit Heins. Libri plerique et edd. *semustum*, cum non viderent, duas vocales contractas in unam efferri, ut saepissime fit apud Graecos. (*semustum* hic quidem Medic., ut etiam infra XI, 200.; sed *semiusta*, ut fiat synecphonesis, in eodem V, 697.; ita idem codex constanter *semianimis*, ut et *semihominis* VIII, 194. Et satis fortasse erat, unam illam, quam postremo loco posui, vocem attulisse ad probandam synizesin; neque enim videtur Romanis, certe antiquioribus, placuisse commustratam dedit Wernsdorf. Poet. min. T. IV. P. I. ubi v. p. 104 et p. 24 alios auctores laudd. Sed ea, quae ad Maronem faciunt, v. in Excurs. XV ad h. l. Ad poetae nostri ductum Iustin. IV, 1. 571. *horrificis tonat Aetna ruinis* h. e. fragore resonat; quem faciunt ruinae viscerum montis. satis graviter. (cf. Wakef. ad Lucret. V, 110. *Wr.*) 572 *prorumpit*, emittit, ἀναπέμπει, antiquo loquendi modo, ut iam Lucret. conf. sup. I, 246. ubi *mare proruptum.* 573. *Turbine piceo et favilla:* h. e. globis fumi, cum cinere permistis, *φλόγας καὶ λιγνῦς*, ut Strabo VI, p. 274 A. Aliter non accipiam. *favilla candens*, ut *canus cinis;* ornans epitheton a rei natura ductum. cf. Lucret. VI, 689—692. De scintillis Servius exponit. (—574. *Adtollit — et lambit*, i. e. adtollens lambit; v. V. L. ad vs. 484. *Wr.*) 576. *Erigit eructans* ornatius quam eructat, ἐρεύγει, emittit, extrudit. *liquefacta saxa* h. e. in vitrum conversa, interdum admixtis metallis; unde ῥύακες illi, rivi igniti (*Lava*). *fundo,*

Urgueri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
Inpositam ruptis flammam exspirare caminis;
Et, fessum quoties mutet latus, intremere omnem

positio literarum *mh*. Formam haud cunctanter reponendam *semiesa* solus, quod sciam, Alb. servavit VIII, 297. *Wr.*) 579 *more* Gud. a m. sec. *hac mole* Oudart. *que* deest Montalb. 580 *expugnare* alter Hamburg. *spirare* Oudart. („Ambiguitatis fugiendae causa legam potius *Impositum.*" Haec Bothius in *Virgilio Virgiliano*. *Wr.*) 581 *quotiens* duo Goth. et sic Medic. *mutet* cum Medic. (a m. pr. *Wr.*) et aliis bonis libris Heins. (ita etiam Lips. obl.; Parisini antiquiores, quantum ex Potterii notatione colligas, aut *mutat* aut *mutet* exhibent. *Wr.*) *mutat* Donatus cum aliis; (quibus accedit Lips. alt. *Wr.*) uti et bini Goth. (tert. *morat.*) Sane *mutare latus* bene dicitur; et docuit satis illud Heins. cum aliis. Ad Callim. H. in Del. 143 frustra provocant: Nam *εἰς ἑτέρην Βριαρῆος ἐπωμίδα κινυμένοιο* potest esse et *motat* (movet se) et *mutat*. Sed *motat* pro *movet* agnoscit codicum pars, (in quibus 11. 12. 13. *Wr.*) etiam ap. Pierium, et defendit Servius, cum viris doctis; v. Cerda, et ante eum Guellius; possitque id tamquam exquisitius praeferri, nisi perpetua et temeraria harum vocum in libris occurreret permutatio. Apud Statium III Theb. 595 *aut ubi tentat Enceladus mutare latus*, Virgilii imitatione, nulla varietas occurrit, nisi quod unus *versare* legit. In nonnullis etiam *motet*; in Wall. *moveat*. (item Alb. *Wr.*) cf. Burm. (Ut Ecl. V, 5. potiorum codicum auctoritati obsecutus, quum *mutantibus* ederetur, *motantibus* praetuli, ita hic eadem de causa *mutet* servavi; quod tuetur etiam Wakef. ad Lucret. V, 467. Ac nescio, an *motat* Grammaticorum acumini debeatur; sic enim Servius: „MOTAT, movet frequenter: nam si MUTAT legeris, dat refectionem labori." vid. Q. V. XVI. Accedit, quod, quam commode particulae *quoties* verbum frequentativum subiiciatur, non intelligo. Ceterum indicativo in hac quidem oratione locus concedi posse non videtur. In margine codicis Havn. II. apud Dorph. haec *ἐκ μυχῶν*, ut Pindarus: *volvuntur ab imo fundamenta*, Auctor Aetnae 197.

578 — 582. Nota vel ineptia hominum commentis fabula, quae ex antiquo physica phaenomena adumbrandi modo profecta est, cum ignem subterraneum cum fulmineo igni compararent; hunc itaque ignem in monstro, quod fulmine percussum erat, vivum ac perpetuum durare. Pro Encelado, quem tamen et alii agnoscunt, ut Orpheus Arg. 1249. 1250 (cf. Corn. Sev. Aetna 70 sqq.), Typhoeum vel Typhonem memorant Pindarus l. c. et Aeschylus (ut Briareum Callimachus in Del. 143); at Virgilius hunc sibi servavit ad similem

Murmure Trinacriam, et coelum subtexere fumo.
Noctem illam tecti silvis inmania monstra
Perferimus; nec, quae sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus aethra

leguntur: „*Mutat*, sic legeodom, non, ut Servius, *motat*; nam et Claodian. videtur sic legisse.“ vid. Claud. de rapto Proserp. I, 155. sq.: „Et quoties detrectat onus cervice rebelli In dextrum laevumve latus.“ — *Murmere* Medic. *Wr.*) 583 *Nocte illa* aliqoot Pieriani, et doo Burm., sed hoc vulgarius. *tecti silvis* omnes fere libri Pier. et Heins. itaque *in* recte sublatum. De sensu ambignnt Cerda et Burm. Sed in littus escendisse Troianos noctemque ibi exegisse, dubitare nec narrationis modus nec veterum hominum mos sinit; neqne aliter Ulysses in eo ipso loco, quem Virgilius hic expressit Odyss. ι, 150. 151. *tecti silvis* ad littus procurrentibus, in loco nemoroso, in his ipsis silvis, ab interiore parte, accedentem mane ad se vident Achemenidem v. 590. Non autem, easque olim latae, silvae defuerunt Aetnae, ut ex Pindaro discas Pyth. I, altera Antistrophe: *Αἴτνας ἐν μελαμφύλλοις κορυφαῖς καὶ πέδῳ*. *immunia* Medic. a m. pr. (item *tectis*. *Wr.*) 585 *nec l. aether Sidera habet. polus* — Sprot. *aether* etiam Voss. cum Goth. tert.

locum subterraneo igni notabilem inf. IX, 716 idque Homeri exemplo Iliad. β, 783. v. ad Hygin. f. 152: Cerda et alii. Pari exemplo ad Phlegraeos campos magno terrae motu collapsos Gigantum pugna fuit traducta. cf. Notas ad Apollod. p. 69. 70, add. Gesner. ad Claudian. p. 444. Diod. V, 71. 579. *Aetnam insuper impositam*, (cf. I, 61. *Wch.*) ὕπερθεν ἐπιτεθὲν ὄρος, *exspirare flammas caminis ruptis* h. e cavernis et receptaculis flammae subterraneis, quae nove *caminos*, fornaces, dixit. 582. *Trinacriam intremere* (nam vix *intremere* pro tremefacere posuit poeta, ut Aetna subiectum esset) et (illum Enceladum) *coelum subtexere fumo*, exquisite, ut *suffundere*. Utrumque Lucret. in eadem re, loco iam Cerdae laudato, VI, 478—481.

583—587. Escenderant nocte oppressi in littus et in nemoroso loco noctem exegerunt. *monstra* h. l. monstrosum phaenomenon, rem portentosam. 584. *sonitum*, fragorem montis. 585. Nox erat intempesta et illunis. *nec lucidus polus aethra siderea* h. e. sideribus; nec caelum stellis fulgentibus lucebat.

Siderea polus; obscuro sed nubila coelo;
Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera iamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Quum subito e silvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
Procedit, supplexque manus ad litora tendit.

586 *obstruso — coelo* Goth. sec., felici errore, si modo error nec priscu lectio est, cuins intorpretamentum sit *obscuro.* Nam *obstrusum* exqnisite pro clausum, occlusum, adeoque obdnctum, obscurum. In libris fere illud cum voc. *abstrusum* variat, apud Lucan. Stat. et Claudian., quod vel Lexica docent. 587 *in* deest binis Burmann. *limbo* Goth. pr. 588 *namque* Moutalb. Goth. pr. *prono* Goth. tert., frequenti lapsu. 589 *Humentesque umbras* Ven. v. lib. IV, 7 et saepo alibi. 590 *Tum* Leid. Mox *e* deest Wall., etiam edd. nonnullis vulgg. *conspecta* pr. Hamb. pro var. Lect. v. Burm. 591 *nova fama* sec. Rottend. *vultu* tres apud Burm. 592 *ad sidera* Zulich. a m. pr. et Wall., librarii lapsu, cuins animo frequentior ratio insederat.

(*aethra* aeris serenitatem notat, quae *siderea*, h. e. fulgida dici potest. Hanc interpretationem usus coniunctionum *neque — neque* postulat. *Wch.* — At aeris serenitas nulla esse noctu potest, nisi lucentibus astris; itaque *siderea* proprie accipiendum. Nempe fugit Wunderlichium, particulas *neque — neque* non semper disiunctive poni; cf. Ge. IV, 198.: „Quod neque concubitu indulgent, nec corpora segnes In Venerem solvunt.“ *Wr.*) 587. et *in nimbo*, nubilo aere, *tenebat*, occultabat, *lunam nox.* („Quom superum lumen nox intempesta teneret.“ Ennius pag. 45. edit. Hessel. *Wr.*) *Ἀὴρ γὰρ παρὰ νηυσὶ βαθεῖ' ἦν, οὐδὲ Σελήνη Οὐρανόθεν προὔφαινε· κατείχετο δὲ νεφέεσσιν* Odyss. ι, 143. 144: quem totum locum Virgilius ante oculos habuit, laude tamen hactenus integra, quod Achemenidis persona inducta magnam legentibus mirationem rei novitate facit. Imitatorem nostri habes Ovidium XIV Met. 158 sqq., ubi ad Cumas alius Ulyssis socius substiterat.

588 — 592. *primo Eoo*, Lucifero, mane, *ἠῷος ἀστήρ*, cf. Georg. I, 288. *umbram humentem*, uti amant poetae *noctem*

Respicimus. Dira illuvies, inmissaque barba,
Consertum tegumen spinis: at cetera Graius,
Et quondam patriis ad Troiam missus in armis.

593 *Pruspicimue* aliquot Pieriani. *ingluvies* Sprot. *dimissaque barba* idem cum Vratisl. cum Goth. sec. (pro *demissa*), *prumissa* Nonius in *prumittere*, et Gud. a m. pr.: utrumque vulgarius prae eu, quud excusum est. (*demissa* non improbatum Wakef. ad Lueret. V, 673. *Wr.*) *immensaque* Witt. Servium arguturi arbitrur. 594 *tegumen* Heios. scripsit cum Medic. et aliis vetustis. cf. eund. inf. VII, 666, et ad Ovid. XIV Met. 166. Item Pierius e duubus. Ceteri *tegimen* (ut 10. *Wr.*) vel *tegmen*; huc bubebaut edd. vulgg. (ita bic et infra l. l. Pulat., saepe vulgaris lectiunis auctur. *Wr.*) Mux *et* vel *ac cetera* multi apud Burm. 595 *Ut quondam* ita reposuit Burm. ex Hugeu., ut sententiam melius connecteret: Puni enim *ut*, quemadmodum saepe, *ut erat*, *sicut erat*. Inde illa illuvies, inde detritae vestes, quod diu in obsidiune Troiae baeserat. Vulgu legitur *Et*. Videut lector, an in buc acquiescere malit; Equidem buc revucavi. Nam primum *Ut* purum commudum, quucuuque modu accipias; (melius tamen pusitum dicas pru *quippe qui*. Ex Burm. sententia *Ut erat* plene fuisset eloquendum). *erat Graius*, b. e. Graeco habitu, *quippe qui ante Troiam fuisset*. Haec vix cobaerent. Purro, detritarum vestium caussas ab ubsidiune Truiae repetere, ieiuuum videtur. Sufficit aliquem per tres menses vitam in silvarum lutebris exegisse. Itaque sequi malim Servium: v. not. Nisi, quud arbitror, totus versus alienus et ex lib. II, 87 *Pauper in arma pater primis huc misit in annis* cunfictus. Certe eum, si ubsit, uemu facile desideret. Leniur medicina furet baec, ut versu seq. pro *Isque* legas *Namque*; ut sic uratiu procedat: *at cetera Graius, Et quundam patriis ad Troiam missus in armis. Namque ubi Dardanios habitus et Troia vidit Arma procul, p. a. c. haesit.* Ita omnia inter se uexa; etsi Serviana ratio sic satis rem expedit. (Sana hic sunt omnia et egregia. *Et* b. l. est i. q. *et quidem*; sententia: cetera erat Graius, et

humidam (cf. Cerda), propter rorem.

593—595. cf. vet. poeta de Thyeste apud Cic. Tusc. Qu. III, 12. *immissa* in faciem, adeoque exquisitius quam *promissa barba*. *Consertum spinis tegumen*, vestem laceram ac detritam habebat, et, ne panni diffluerent, spinis pro filis consutam et sartam. cf. Ovid. Met. XIV, 166, ubi multa ex Virgilio adumbrata. Ex his ipsis tamen pannis agnoscebatur *Graecus* esse: scilicet si totum vestitum et habitum hominis reputares. Latius Servius: *Habet enim unaquaeque gens incessum et vocem pro-*

Isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
Arma procul: paullum adspectu conterritus haesit,
Continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
Cum fletu precibusque tulit: Per sidera testor,
Per superos, atque hoc coeli spirabile lumen:
Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras;

unus quidem ex iis, qui ad Troiam venerant. Illustrarunt hunc particulae *et* usum, ne a pedestri quidem oratione abhorrentem, Cort. ad Cic. Ep. XI. 29, 6. Heusinger. ad Offic. II, 16, 57. Et servato hoc versu, ad exspectationem excitandam aptissimo, intelligitur demum, quae sit vis verborum *Dardanios habitus et Troia arma.* Nec video, quare *Isque* in *Namque* mutatum malit Heynius; vid. Q. V. XVII, 2, a. Hoc unum haud alienum fuerit adiicere, habere in eadem sententiarum serie et *Is* et *Isque* locum; sed per *isque*, ut plurimum, graviorem vel concitatiorem reddi orationem; cf. Aen. II, 115. IV, 203. V, 708. VI, 684. IX, 549. *Wr.*) 597 *aspectu paullum* Witt. *pauco aspectu* Goth. sec. *paullum a conspectu* Goth. tert. 600 Rufinian. de figg. p. 26 (209 R.) citat: *per superos atque hoc coelum*; lapsu, haud dubie, memoriae. *perque hoc coeli* Wall., non male. v. Burm. *numen* Leid. *sperabile numen* a m. pr. Medic. (est *numen* prior Medicei lectio. *Wr.*) 601 *quescunque* aliquot, antique: v. Pierium. *in quascunque* aliquot alii Pier. *adducite terris* Medic. a m. pr. (*adducite* a m. pr., *terris* prior lectio. *Wr.*) *ad-*

priam. — 595. *patriis ad Troiam missus in armis*, Homerica oratio, nam saepius similis forma, aliquem a patre ad bellum esse missum, occurrit. Adiicit Serv. *ex sequenti eius confessione hoc didicit Aeneas.* At de toto versu cf. var. Lect.

599—606. *testor*, quaeso, obtestor. *hoc coeli spirabile lumen*, vitale, de quo (l. quo) spiramus: *Serv. lumen* autem pro aethere, aura; ut etiam poetae: *luminis aura*, quandoquidem lucem transmittit. *Danais e classibus*, unum e Danais. (*Danais* adiective, ut assolent poetae; sic *Dardana arma*, *Romula tellus*, et multa similiter. Ceterum *scio* monosyllabum est; vid. V. L. ad IX, 296. *Wr.*) Ex Sophoclis Philocteta nonnulla cum his comparari posse, iam Cerdae monitum. *si sceleris tanta est iniuria nostri*, ornate, si scelus meum tantum est. *Spargite*, cum vi, discerptum dispergite.

Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
Pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque inmergite ponto.
Si pereo, hominum manibus periisse iuvabit.
Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans
Haerebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quae deinde agitet Fortuna, fateri.

ducite alii multi Heins. et Burm., sollenui lapsu: (vid. V. L. ad XI, 260. *Wr.*) *advertite* etiam alter Hamb. pro var. lect. 602 *de classibus* Montalb. et sec. Moret. 603 *Argolicos* Rufinian. de Schem. Dianoear. p. 269. (*petisse* Medic., sed altera *i* minio superscripta. *Wr.*) 604 *sceleri* Medic., sed a m. pr. (*Pro quo scelere* prius in Medic. scriptum fuerat. *Wr.*) 605 *in* abest a binis Burm. *in fluctu* Venetus. 606 Praeclare hanc lectionem reduxit Heins. codicum fere omnium, etiam Pierianorum, auctoritate; in edd. vulgg. erat: *Si pereo, manibus hominum, p. i.* (hunc verborum positum exhibet Palat. *Wr.*) Fuere quoque qui distinguerent: *Si pereo manibus hominum p. i.* multo tenuius. Porro *Si pereum* aliquot Pier. Male. Quod *pereo*: *hominum* cum nullo hiatus metu ponitur: graeco more fit, quo ω ante vocalem sequentem haud facit hiatum; inprimis in versus articulo. (*perisse*, altera *i* superscripta, Medic. *Wr.*) 607 *amplectens* duo Moret. Leid. un. Goth. pr. *volutus* iidem et alter Leid., sed hoc vulgarius. Vulgatum defendit etiam Carisius. 608 *Qui sit* Heins. cum melioribus, ut iam ante Pierium lectum; alii *Quis sit* vulgari ratione. (vid. Q. V. XXII, 4. *Wr.*) *quo fari sanguine* Sprot. *fari a quo* Menag. alter. 609 *agitat* Hamb. alter. (Poterat h. l. *fortuna* minore litera initiali scribendum videri; sed *quae ag. Fortuna* ita fortasse dixit poeta, ut sit i. q. *quibus modis agitet F.*; vid. V. L. ad Aen. I, 8. — Ceterum *deinde* traiectum et cum *fateri* iungendum esse statuunt Wunderl. et Jahnius, quemadmodum supra I, 195., ubi vid. V. L.; hinc Jahnius comma, quod est post *fortuna*, delevit. Sed hic *deinde* ita dictum videtur, ut sit fere i. q. *iam*; sic infra V, 741.: „Quo deinde ruis? quo proripis? inquit." IX, 781.: „Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit. Quos alios muros, quae iam ultra moenia

607—611. *genibusque volutans haerebat:* ad genua provolvens se inhaerebat, προςφὺς εἴχετο. (de vs. 609. vid. V. L. *Wr.*) *dat iuveni*, ut evitaret tenuem voculam *ei*. *praesenti*,

Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat iuveni, atque animum praesenti pignore firmat.
Ille haec, deposita tandem formidine, fatur:
  Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
Nomen Achemenides, Troiam, genitore Adamasto
Paupere, (mansissetque utinam Fortuna!) profectus.

habetis?" ubi neminem puto fore, qui *deinde* cum *inquit* iongere malit; coll. XII, 888. sq.: „saevo sie pectore fator: Quae nunc deinde mora est?" *Wr.*) 610 *haud plura* Parrhas., ex commoni formola. v. Burm. *loquutus* Wall. a m. pr. 612 Idem versus sop. II, 76 io controversiam vocatos. *Ipse* Dorvill. 613 *Ulixi* et hic ab Heins. cf. Pier. (*Ulissei* hic, ut alibi, Palat. *Wr.*) 614 *Nomen*, post Ge. Fabric. Pieriumque, revocavit Heins. e codd. cf. Toll. ad Ausoo. p. 297. Vulgo *Nomine*, quod volgare. (*Nomine* tameo etiam Medic. cum 3. 12.; sed v. V. L. ad XII, 515. *Wr.*) Porro *Achemenides* scriptum, cum Medie. (hic et infra vs. 691. *Wr.*) aliisqoe certo, *pignore*, quod manum dat, adeoque fidem, tamquam ἐχέτῃ.

613 sqq. Hoc de Achemenide episodium totum Virgilii ingenio deberi videtur, scilicet ut ita Homerica de Cyclope intexere suis versibus posset. Nam delectare solet et hoc, si fabulas, notas quidem nec novas, nova tamen cum variatione, novo cum ornatu, et in novo rerum vel narrationis ordine legimus. Temporum rationi quidem adversatur hoc episodium, quod iam apud Servium notatum videas; Ulysses enim inter initia erroris sui ad Cyclopas venerat, at Aeneas multo serius. v. Excurs. II *de Error. Aeneae annis:* ad a. 6. Sed in talibus, quae lectorem non offendunt, nisi molesta subtilitate aliena a re praesenti admiscentem, male poetas reprehendas. (*Ithaca patria* dicitur, ut Aen. II, 180. *patrias Mycenas. Wch.*) *genitore paupere:* cum genitorem pauperem haberem. sup. II, 87 *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.* Nescio tamen, annon poeta sua potius tempora, quibus militia inter vitae genera quaestuosa erat (v. ad Tibull. I, 1 pr.), quam Homerica respexerit; nam addit: *man-*

Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (Di, talem terris avertite pestem!)

praestantioribus, etiam apud Ovidium, ut sit ὃν τὰ ἄχη μένει. Vulgo *Achaemenides*, quod nomen aliunde notius esse poterat. *Achimenides* alii, ut omnes Gothani. *Agamenides* Franc. et sic Nanuius. v. Burm. at graecum est Ἀχημενίδης. Tandem *Adamasto*, ex Ἀδάμαστος, varie corruptum: *Adamasco* ap. Pier. et al., *Damasco*, *Damasto*, *Adamastro*. 616 *trepidum* Sprot. *tepidi* Ven. *lumina* alter Hamb. et Goth. 618 *Domos* Medic. (a m. pr.) tert. Rottend. Sane *Domus sunie dapibusque cruentis* durissima iunctura dictum, pro saniosa. Burmannus videtur probasse H. Stephani interpretationem: *opaca sanie et dapibus*; quod et durum et ieiunum est. Obvia est emendatio: *Domus sanie dapibusque cruenta*; sicque Wittianum habere video; modo distinguas: *domus sanie dapibusque cruenta Intus, opaca, ingens.* Saepe epitheta librarii accommodant proximo vocabulo. *Dapes* autem ipsae erant *cruentae*, hinc sine dubio cruentatum antrum. Exemplis res non indiget. Inf. VIII, 297 *ianitor Orci Ossa super recubans antro semesa cruento.* (bene habet *cruentis*; vid. Not. ad l. IV, 517. Similiter supra I, 639.: „Arte laboratae vestes ostroque superbo.“ *Wr.*) 619 *ingens ipse* iungit Waddelius ap. Burm., qui recte reiicit. (—620. *pestes* Medic. a m. pr. *Wr.*)

sissetque utinam Fortuna! Ceterum hoc dictum est elegantius quam: utinam pauper, adeoque domi, manere maluissem!

616. Cum Ulyssis socii, ne Polyphemus iniuriam ulcisceretur, fuga se proriperent, Achemenides forte remansit. *trepidi*, bene adiectum, prae festinatione. 618. *domus sanie*, pro saniosa, usu casus sexti paullo duriore. v. Var. Lect. (—619. *pulsat sidera*, Sil. Ital. XVII, 651.: „tangens Tirynthius astra.“ vid. Not. ad vs. 567. *Wr.*) 620 sq. *pestem*, pestilens et exitiosum hominum vitae monstrum. *nec visu facilis* h. e. cuius adspectum non facile aliquis ferat (ἀπροσόρατος voce Orphica, δυσαντίβλεπτος. Bene Serv. „*cuius possit etiam adspectus inferre formidinem*“) nec sustineat alloquium. Reliqua v. in var. Lect.

623—627. cf. Odyss. ι, 288 sqq. *corpora*, elegantius quam viros. *resupinus*, bene nisum iacientis exprimit, dum ad colligendas vires corpus reducit ac recurvat. cf. Burm. Homerus

Nec visu facilis, nec dictu adfabilis ulli.
Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero quum corpora nostro
Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent

621 *affabilis* retinoit Heins. codd. Grammaticorumqne noctoritate; et Macrob. VI, 1 ab Accio in Philoctete sumtum testator: *Quem neque tueri contra neque affari queas.* Statii etiam imitationem affert Burm. III Silv. 3, 72 *Terribilem adfatu passus visuque tyrannum.* (*uffabilis* e Parisinis 2. 3., Lips. alt. et pro div. lect. Lips. obl. *Wr.*) Servius tamen *nec dictu effabilis*, sermone non explicabilis; et inf. v. 644 *infandi Cyclopes*, ineffabiles, obi ad h. l. provocat. Esset itaqoe πέλωρ ἄῤῥητον, vel Hesiodeo voc. οὔτε φατειόν, qood Ruhnkenios ingeniose restituit Orpheo v. 926, et videri potest exqoisitius. Sunt etiam codices, qui ita legunt, apod Pierium, plerique Heins. et Burm. possontque similia memorari, v. c. Silius I, 175 *ferum visu dictuque.* Et affine huic alterum: *visu audituque*, quod saepe occurrit, iam inde ab Orpheo Argon. 901. cf. ad Pindar. P. I, 50. Recte tamen alterum praefertur, qoaodoquidem iunetom cum *nec visu facilis.* 622 *pascitur* God. tert. Rotteod. et alt. Voss. com pr. Goth. (idem a m. pr. in Lips. obl. *Wr.*) 624 *Pressa* etiam hic duo Burm. cum tert. Goth. 625 *exspersa* Servius: „Haec foit vera le„ctio, id est, madefacta: nam si *aspersa* dixeris, tapiuosis et hyperbole „iunguntor;" scilicet *adspersa* et *natarent.* Fateor me non satis assequi discrimen hoc inter *exspersa* et *aspersa*: aed praeferendum video alterum tamquam rarius et doctius: non qood maior via insit. Erat tamen Serviana lectio in nullo Pieriano, sed in optimo Menag. et quatoor aliis Heinsii, qui egregie adstruxit, et in tribos Burm. et tert. Goth. Add. Bened. (*exspersa* etiam Lips. alt. et 7. 10. *Wr.*) Reliqui *aspersa* vel *adsperea* (quod interpretamentom est alterius); *respersa* Sprot. et pr. Moret. (etiam 3. *Wr.*) *exsparsa* Witt. in margine. cf. sop. ad v. 534. Est aotem *exspergere* proprie foras spargere et hinc dispergere, dissipare; et tandem *limina exspersa*, respersa sanie ac eruore *ex illisis* humi corporibus. (Saae differunt *adspersa* et *exspersa*, neqoe *adspersa* videntur recte dici *natare.* *Exspersa* autem Homericum illud exprimit Odyss. IX, 458.: τῷ κέ οἱ ἐγκέφαλός γε διὰ σπέος ἄλλυδις ἄλλῃ θεινομένου ῥαίοιτο πρὸς οὔδεϊ. *Wr.*)

notionem magnitudinis et roboris in monstro tuitus est: *Σύν τε δύω μάρψας, ὥςτε σκύλακας, ποτὶ γαίῃ Κόπτ'.* tantae erant vasti corporis vires! Reliqua a Virgilio ornatius exposita. Nisi et ipsum voc. *resupinus*, cum Servio, de iacente humi Cyclo-

Limina; vidi atro quum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud inpune quidem; nec talia passus Ulixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul, expletus dapibus, vinoque sepultus,
Cervicem inflexam posuit, iacuitque per antrum
Inmensus, saniem eructans et frusta cruento

632. AC FR.

627 *trepidi artus* Medicei aliorumque vetostiorum aoctoritate recepérat Heinsius, non offensus eadem rei natura bis expressa: *trepidi* h. e. tremuli, *tremerent.* Tacite eum deseruit Burm. antiquo revocato *tepidi*, scilicet vitali calore. Paullo melius Ovidius XIV Met. 196 *elisi trepident sub dentibus artus.* (litera *r* tamen in Mediceo ut delenda notatur; *trepidi* etiam 3. 8., diversitas iam a Servio commemorata, orta e prima syllaba sobiecti verbi; vid. V. L. ad Aen. I, 104. *Wr.*) 629 *est* deest binis apud Borm. 630 *meroque* Wall., perperam. 631 *cervicem inflexam* pro flexa, et hoc pro reflexa. 632 *per antrum Immensum*; sic Servius, God. a m. pr. alter Meotel. a m. sec. Voss. pr. duo Hamburg. totidem Moret. et Veo. apud Heinsium, qui praeferebat; adde doo Goth. (et 2. 3. *Wr.*) *iacuitque per a. Immensus* Medic. cum ceteris etiam Pierianis; idqoe Bormauons potios duxit; recte quidem meo qoalicuoqoe iudicio; oam et poetica oratioue dignios et ἐνάργειαν maiorem habet, quam alterom. Num, qood Servius ait: *Immensum* ad Polyphemi maguitodioem pertinet, quasi in toto aotro iacuerit; id potius ad τὸ *per antrum* valet, pe accipere mavis: quo ipso magnitudo virtutis appareat, quod resupinus hoc facere potuit. (Prior praestat ratio. *Wch.*) Conf. Ovidii versus XIV Met. 205 sq. ex h. l. expressos. *exspersa* doctius, quam aspersa. v. Var. Lect. *membra fluentia tabo*, oratio poetica pro vulgari, defluente tabo. Ceterum haec ad nostrum palatum haud esse comparata, facile sentias. cf. Excurs. XVI.

628 sq. cf. Od. ι, 299 sqq., 316 sqq. *oblitusve sui est; sui*, cum vi, h. e. suao astutiae ac calliditatis; quae ista aetate eadem cum sapientia habita, ut ex Homero observare in promtu est; ibid. v. 420.: *Αὐτὰρ ἐγὼ βούλευον — πάντας δὲ δόλους, καὶ μῆτιν ὕφαινον, Ὥςτε περὶ ψυχῆς· μέγα γὰρ κακὸν ἐγγύθεν ἦεν. in discrimine tanto.* 630. ex eod. l. v. 296. 297 *Κεῖτ' ἔντοσθ' ἄντροιο τανυσσάμενος διὰ*

Per somnum conmixta mero: nos, magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto,
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
Et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, o miseri, fugite, atque ab litore funem

635. ACUTO I.

quod maius rei phantasma offert, quam *in antro*. Iam etsi adiicias: *iacuit per antrum Immensum*, hoc non aeque rem in maius effert, — potuit enim immensi antri qualecunque spatium occupare — quam *iacuit Immensus*; et nunc δεινὸν est illud alterum *per antrum*, ut impleat suo corpore totum antrum. cf. similem varietatem Ovid. III Met. 37, et ad lectionem diiudicandam Quinctil. VIII, 4, 83, idem interpretationem nostram firmat. Porro *Immensam saniem* aliquot Pieriani, et Zulich. a m. pr. Prave. (ita tamen scribi iussisse Clercq. Observatt. ad Lucan. Spec. II. p. 87. notavit Iahnius. *Wr.*) *et fr.* scripti Heins. Burm. cum Goth. tert. (*et f.* Medicei et reliquorum fere, ut videtur, Heins. codd. auctoritate motus revocavi; *ac* Palat.; vid. Q. V. XXXV, 21. *Wr.*) *cruenta* Witt. 633 *summa p. Numina* Dorvill. 634 *Nomina* Medic. a m. pr. *una ordine* Wall. a m. pr. 635 *tenebramus* h. e. obscuramus, excaecamus, legebat Donatus, cum aliis apud Servium, adversus Homeri et Euripidis fidem et exemplum, ut iam Pier. et alii monuerunt: est enim τρίβειν, δινεῖν, τορνεύειν. (De interpunctione vid. Q. V. XIII, 2, d. *Wr.*) 636 *iacebat* Ven., male. v. notam. 637 *Phoebei* Wall. 638 *umbram* alter Hamb. 639 *a litore* Witt. Edd. Ald. et Iunt. P. Dan. cum tribus

μήλων. adde 371. *sepultus*, motu et vita privatus erat. 631 — 633. v. ibid. 372. 374. κεῖτ' ἀποδοχμώσας παχὺν αὐχένα — *inflexam* pro vulgari, reflexam. *iacuit immensus* praeclare, cum notione vasti corporis. 634. *sortiti vices* h. e. quod unicuique esset agendum. vide ibid. v. 331 sqq. 634. 635. vide ibid. v. 378 sqq. — 636. *latebat* quanto ornatius quam *erat!* vides eadem voce simul torvam frontem, horridas palpebras, hirsutum supercilium, λασία μὲν ὀφρὺς ἐπὶ παντὶ μετώπῳ Ἐξ ὠτὸς τέταται Theocr. Idyll. XI, 71. 637. *Argolici clipei:* erat is Argivorum inventum: Paus. II, 25. Apollod. II, 2, 1, ubi cf. Not. p. 277. et inf. Exc. IX. ad h. libr. Fuit sane clipeus inde in communi Graecorum

Rumpite.
Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro

Goth. (et ita edidit Iahn.; sed vid. Q. V. I, 1. *Wr.*) *atque hoc ab litore* sec. Moret. *funes* Franc. 641 *Iam* pr. Moret., eleganter, inquit Heins.; quod vix verum h. l. Versus 641 ad 644 ab aliena manu interpositos acute suspicabatur Iac. Bryant, offensus inprimis τῷ: *qualis quantusque claudit*: de quo v. not. Omnino loco huic ultima poetae manus defuit. (at ne hanc quidem in his quatuor vss. desidero; modo meminerimus, in Virgiliano carmine nos versari. *Wr.*)

usu, aliquando etiam a Romanis receptus pro scuto: potuit tamen Argolicus clipeus peculiare quid habere: quod rotundus erat, cum alii clipei essent oblongi; scuta etiam oblonga quadrata. Etiam Dionys. Halic. IV (p. 221, c. 16) *Ἀργολικὰς ἀσπίδας* Servius rex ferre iubet cives primae classis. *Phoebeam lampadem* esse Solem, non Lunam, in aperto est. E Callimacho translatum esse versum, Faber pronuntiat; sed hoc tantum de clipei comparatione verum est, H. in Dian. 53 de Cyclopibus: *τοῖσι δ' ὑπ' ὀφρὺν Φάεα μουνόγληνα, σάκει ἶσα τετραβοείῳ, Δεινὸν ὑπογλαύσσοντα.* Ex Virgilio sua sumsit Ovid. XIII Met. 851. 852. Mox 638 *ulciscimur* ad ductum Homeri l. c. v. 475 sqq.

641—644. Ornatum (partim ex Hom. l. c. 337. 341) vides: *Qualis* Polyphemus *est*, *tales* Cyclopes multi in vicinia *sunt*, *habitant*. Est autem is poetarum mos, Graecis inprimis admodum frequentatus, in Pindaro vel centies observatus: ut evitetur tenuis oratio per verbum substantivum *est*, statim attributa substituunt; itaque h. l. pro *qualis est Polyphemus*, ornatius dixit poeta: *qualis claudit atque pressat;* plenior oratio erat: *qualis Polyphemus est, qui claudit.* Tenendum hoc est in aliis locis, in quibus eadem orationis forma occurrit. Sic sup. I, 498 erat: *Qualis exercet* pro qualis est, cum exercet. (Accuratius interpretaberis verba *qualis quantusque:* quo habitu et qua statura. *Volgo* est passim, multis locis, ut Liv. XXVI, 27.: *volgo facere incendia.* cf. Ecl. IV, 25. Ge. III, 494. *Wch.* adde Aen. VI, 283. *Wr.*) An vero talis verborum ornatus trepidanti Achemenidi satis conveniat, dubitare forte possis. Sed in his cum poeta quodammodo tacite conventum est in hoc, ut ii, quos loquentes inducit, poetica oratione utantur. Quod

Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva haec habitant ad litora volgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia iam Lunae se cornua lumine conplent,
Quum vitam in silvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas lapidosaque corna,
Dant rami, et volsis pascunt radicibus herbae.
Omnia conlustrans, hanc primum ad litora classem

642 *prensat* alter Hamb. v. ad Ecl. III, 99. *pressit* Moutalb. *presat* Frauc. 643 *haec* abest ab Veu. *hic* Vrat. *hubitant curva haec ad* pr. Hamb. *volgo* Gud. *passim* pr. Hamb. 644 *et in a.* duo Burm. *atque altis moenibus* Parrhas. et tres alii. (*atque* etiam altera lectio Medic. *Wr.*) 645 *lumina* tres, vitiose. *se cornu lumina complent* Sprot. Satis bene. 647 *domusque* Menag. alt. Goth. alt. *vastaque ab rupe* Oudart. *vastoque* Frauc. *a rupe* tres Burm., quem v. 648 *tremesco* scribunt fere codices, testibus Pierio et Burm. (Sic etiam Mediceus. *Wr.*) 650 *avulsis* Wall. pro *et v.* 651 *hanc partem ad litora* Donat. legit, quod Ge. Fabricio videbatur habere aliquid antiquitatis. *hanc primo a litore* Nouuius in *lustrare*: quod placuisse Heinsio mireris, cum primae littoris parti vix credere se potuerit, qui latebras quaerebat; ut recte iam Burm. monuit. Et cf. Ovid. XIV Met. 218 sq. loco e Virgilio expresso: *Haud procul adspexi longo post tempore navim* ad littusque cucurri. *primum in litore* Ven. Bur-

nisi ita se haberet, quomodo tragoedia scribi posset?

647. *domos* sc. *ferarum* non otiosum post *lustra;* nam speciem rei clariorem exhibet, quam voc. proprium dabat. (*deserta* quomodo dicantur lustra, explicatur in Not. ad Aen. II, 714. *Wr.*) *ab rupe Cyclopas* iunge; prospicit in monte errantes. modo v. 644 *et altis montibus errant;* et inf. 655 *summo cum monte videmus;* item 675 *e silvis et montibus altis.* (Nullam video necessitatem iungendi *Cyclopas ab rupe;* et obstat singularis *rupe. Wch.*) Mox 649 *Victum infelicem*, simpl. miserum, tenuem. Argutum puto, de infelici arbore accipere. *lapidosa corna* ab osse, quod in se habent. (*vols. rad. herbae,*

Conspexi venientem. Huic me, quaecumque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
Vix ea fatus erat: summo quum monte videmus
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et litora nota petentem:
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.
Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat.

mann. malit: *hanc primam ad l. classim.* (Et ita, *primam*, exstat in Hafn. II. *Wr.* — Si classem Troianam *primum* ad litus venientem conspexit Achemenides, fuit ea *prima*, quae ab illo conspecta est. *Wch.* — *primum* h. l., ut supra vs. 108.: „Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras.“ *Classim* quo exemplo scripserit Burm., ignoro, quamquam *classi* sexto casu legitur infra VIII, 11.: „Advectum Aenean classi.“ *Wr.*) 652 *Prospexi* Medic. Gud. pro div. lect. Colot. Parrhas., sed iam *Prospicio* v. 648. *Conspicio* Ven., idem *Hinc me.* alter Hamb. *Huc me.* 654 *assumite* tres ap. Burm. 655 *in monte* aliquot Burm. et Goth. pr. (*cum summo* Alb. *Wr.*) 656 *gerentem* pr. Hamb. Unde Burm. coni. *ferentem.* Sed vulgatum *se moventem* multo praeclarius esse cum *vasta mole* iunctum, quis non videat? 659 *manu* Medic. (adiecta tamen ab altera, eaque, ut Fogginio videtur, recentiore, manu litera *m.* *Wr.*) cum praestantioribus omnibus Heins. et Pier. et utrique id probatum: At Burm. veterem lectionem *manum* revocaverat, recentibus tantum codd. et auctoritatibus firmatam, attamen in Quinctil. Inst. VIII, 4, 24 lectam, et a qua lapsus difficilior fuisset ad alteram. Oritur ergo disceptatio inter auctoritatem et rationem. Sed nec *manum* bene dictum esset; quorsum enim *manus* a baculo regenda fuisset, sed *pinus* h. e. truncus pineus,

i. e. radices herbarum. — 652. *fuisset*, vid. V. L. ad Aen. II, 136. *Wr.*) 653. *Addixi:* signato verbo exprimit desperationem, ait Serv.; at quatenus? sc. est pro, me tradere decrevi, ut alias morti, servituti, malo, se quis addicit. Addicunt se proprie, qui se vendunt, ut gladiatores.

658. *Πέλωρ*, *πελώριον θαῦμα* apud Homerum l. c. *informe*, ut *ἄμορφον*, deforme. *cui lumen ademtum*, h. e. excaecatum; deformitas nova praeter naturalem. 659. In *manu* trun-

Lanigerae comitantur oves: ea sola voluptas,
Solamenque mali.
Postquam altos tetigit fluctus, et ad aequora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu; graditurque per aequor
Iam medium; necdum fluctus latera ardua tinxit.

manu, h. e. quam manu tenebat, *regit et firmat vestigia* h. e. gressus. Etiam Servius *manu* explicat, sed fere ut Pierius, qui *Monstrum pinus regit* iungere videtur. Lapsus in primis statim exemplaribus obrepere potuit; quod factum esse in multis veterum locis animadvertere licet. (vid. V. L. ad Ge. II, 247. *Wr.*) *Trunca manus pinum* Goth. pr. et tert. *gerit. format* Leid. 660 *haec s. v.* Goth. tert. 661 *malis* tert. Rottend. (quod amplectitur Wakef. ad Lucret. V, 1404. *Wr.*) Versus inexpletus in Ge. Fabricii libris, in Medic. duobus Mentel. uno Pier., quibus adde Fragm. Vatic., etsi et ibi recenti manu adscriptum supplementum: *de collo fistula pendet*, quod ceteri fere codd. (in quibus Palat. et Lips. atq. *Wr.*) etiam editi habent, nisi quod duo tresve *pendebat fistula collo*, ut et Goth. tert. a m. sec., Montalb. *dependit f. c.* Reiecta haec ab Heins. post multas virorum doctorum disputationes: v. Bened. Pier. Cerda et quos Burm. laudat. Neque, si ex codicum auctoritate rem aestimes, versus facile retineri potest. Nam aliis reprehensionibus interpunctione occurras: *ea sola voluptas*; *Solamenque mali de collo fistula pendet.* Si tamen ad sensum meum iudico, etiam illa tollenda sunt: *ea sola voluptas Solamenque mali*: manifestum enim fit, esse eos conatus explendi versus, a diversis auctoribus profectos. Nec bene cohaerent: *ea sola v.* cum: *Lanigerae comitantur oves.* (Iniuria Heynius haec *ea sola — mali* suspecta habet et conatum esse explendi versus existimat. Defenduntur omnium codicum, etiam Servii, auctoritate. An vero putabimus, qui superiorem versum, ut numeris suis non absolutum, explere conatus fuerit, eum ipsum subiecisse versus aliquam particulam, rursus aliis explendam? Illud quidem et ipse sentio, non esse haec huic loco satis apta; quamquam Weicherto *De Verss. iniur. susp.* p. 77. bucolicam suavitatem, epico non indignam carmine, spirare videntur; sed constat saepe talia loquentes introduci a Virgilio heroas, quae ipsius magis, quam illorum, vel personae, vel ingenio conveniant. Eodem iure, quae supra vs. 551. leguntur, *si vera est fama*, tol-

cus pineus *regit* eum, *et vestigia firmat*, firmum incessum praestat. Mox vero 662 *ad aequora venit*, ubi ad altum usque mare processit: pro vasti scilicet corporis modo; 663 *inde*, ex aequore, aqua marina. Burmannus.

Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice, sic merito, tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus aequora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.

lenda censeas, et multa alia. Recte vero Weichertus l. l., si haec rescindantur, rescindenda esse ait etiam verba: *Lanigerae comitantur oves.* Idem etiam vidit, verba *ea sola v. S. mali* per appositionem addita, nec inepte superioribus annexa esse. *Wr.*) 663 *effusi* alter Menag. et nonnulli alii, uti suspicari licet; item Medic., sed a m. pr. *effuso. fluvidum* multi ap. Pier. et Burm., ut et aliis scribitur. *ille* Menag. sec. *lavat* Goth. sec. 664 *infrendis* Gud. a m. pr. *infrens* fragm. Vatic. a m. pr., suppletum *infremens.* 665 *fluctu*, quod et ipsum bonum esset, et *fluctus* legi Servius testatur et ex eo Pompon. Sab., sed hoc alterum omnes habent Pieriani, excepto Porcio, in quo *s* abrasa, et Heinsiani, praeter unum Rottend. (Medic. *fluctus*, sed ultima litera puncto ut delenda notatur. *Wr.*) *strinxit* aliquot Pier., Leid. *tingit*, Medic. et Sprot. *texit*, sed ille a m. pr., (*texit* prior est lectio Medicei, *tinxit* altera. *Wr.*) Fragm. Vatic. nil mutat. 666 *celare* duo Burm. Goth. tert. a m. pr. *Nos trepidi procul inde f. c.* hic ordo verbor. ex Argent. Boecleri apud Cuning. (—667. *taciteq.* Alb. *Wr.*) 668 *Verrimus* edd. etiam antiquiores, quas Pierius respicere videtur, et inter Heinsianos pr. Moret. et Ven. a m. sec. Praetulit hoc Heins. et Burm., ille, puto, tamquam exquisite poeticum, hic, quoniam *taciti* volebant discedere. At *verrere* de remis vim illam motus taciti non habet; nisi argutias ex etymologia capias; et *vertimus* ceteri omnes, etiam Medic. fragm. Vatic. et Donat., quod sane et ipsum esse poeticum quis neget, quodque et alibi apud poetas occurrit, et inf. V, 141 *freta versa*; quare codicum auctoritatem quid infringat, non video. Neque mihi videtur gravior strepitus exire, si mare *vertant* remi, quam si *verrant.* (*Vertimus*, quod, etiam Oudendorpio ad Lucan. VIII, 462. probatum, revocavit Iahnius, ita accipiendum erit, ut ab aratione ad navigationem translatum dicamus, quemadmodum *arare*, *sulcare*; vid. Ge. I, 2. 119. 147. Aen. I, 539. coll. Aen. II, 780. V, 158. *Vertere* autem et *verrere* quum nimis facile inter se permutari potuerint, indubitatae quaedam fidei exempla afferam: Ovid. Ep. XIII, 98.: „— puppis, Iamque fatigatas ultima verset aquas." Valer. Fl. 1, 450.: „et remo Nerea versat

666. 667. cum Homericis certavit l. c. v. 471. 472. adde Odyss. x, 126 sqq. *Sic merito*, εἰκότως. Nam *supplicem*, ἱκέτην, quis aspernari ausit! sive, ut *merito* sit adverbium; sive, quia meritus erat *sic* recipi. (hoc quidem Wunderl. et Iahn. merito amplectuntur. *Wr.*) Mox 669 *sonitum vocis. Vox* novo exemplo pro strepitu vel remorum vel undae remis impulsae, ut

Verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas,

Canthus." Usum tamen si spectas, haud scio, an ullum exemplum inventurus sis, quo locutionem *vertere mare* poetis placuisse evincas. Contra *verrere mare* ab Ennio sumtum per omnem Latinam poesin propagatum videtur; sic enim ille Annal. l. XIIII. ap. Gell. II, 26. extr. ap. Hessel. p. 103.: „Verrunt extemplo placido mare." Itaque multis locis *verrere* pro *vertere* e libris recte restituerunt critici; vido, ut paucos e multis commemorem, Gifan. Iudic. Lucret. in *verrentes*, Broukhus. ad Prop. II, 12, 44. Cort. ad Lucan. III, 542. et Burm. ad h. l. „At, inquiunt, *freta versa* legitur apud Ipsum Virgilium Aen. V, 141. X, 208." Sed quid tandem impedit, quominus hoc verbi *verrere*, non *vertere*, participium esse statuamus? vid. Diomed. p. 375. ap. Putsch. Serv. ad Aen. I, 478.: „VERSA, tracta; ut Plaut. Pseud. I, 2, 31. Venit autem ab eo, quod est *verror*;" quibuscum confer eiusd. scholion ad Aen. V, 119. Iam quum praeterea nusquam apud Virgilium exstet eiusmodi locutio *vertere aequor*, ac ne *versare aequor* quidem, saepe autem *verrere aequor*, vid. Aen. III, 208. 290. IV, 583. V, 778. VI, 320. VIII, 674., religiosum duximus, deserere lectionem ab Heinsio revocatam. Et *verrimus* praebet etiam Palat. Aliud est Aen. I, 43.: „overtitque aequora ventis." Ovid. Fast. III, 592.: „Assiliunt fluctus, imoque a gurgite pontus Vertitur." *Wr.*)
670 Diu haesi, an, *dextra* adfectaro, reciperem: potest hoc ratio ac sententia suadere; alterum critica auctoritas; etsi, ut infinitis in locis, in tanta variae lectionis silva, difficile dictu est, in utram lectionem maior librorum pars consentiat. *dextram affectare* multos codd. habere Pierius affirmat; Heins. e Medic. a m. pr. laudat, sed vitio forte scriptum, pro *dextrum*, nam sic a m. pr. praefert Foggiuius. Etiam Burm. e solo Menag. laudat, *dextram affectare*, non tamen adscriptum, quid in ceteris

sup. 556 *fractae voces* pelagi. Cum poeta plura audacius extulerit, facile et hoc feras. Sin ferendum esse neges, cum Burm. *vocem* de hortamine et celeusmate accipies. Discesserant quidem *taciti*, sed *certantes remos* ad hortamen, certe mutum, referri posse ille observat. (Ita vero *ad sonitum vocis* idem fere esset, quod *ad sonitum soni*. Taciti funem inciderant, quod, dum naves a litore religatae erant, plus erat periculi; sed quum iam proveherentur, ipso remorum motu pulsuque tantum excitatum esse strepitum consentaneum est, ut nihil prodesset, vocem premere. Hinc nihil impedit, quominus vocis vocabulo celeusma significari existimemus. *Wr.*) *vestigia* pro ipsis gressibus, notum.

670. *dextra adfectare* appe-

Nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,

eius libris legatur. At habet illud fragm. Vatic., cuius est antiquissima auctoritas. Quid sit *dextram affectare*, Servius explicat, esse: dextram intendere et iniicere, scilicet ut possit navem tenere: Terent. Heaut. III, 3, 60 *Ad dominam qui affectant viam*, id est intendunt, faciunt. Sublicit Servius: „Nam, si *dextra* legeris, ait, ut sit, *dextra affectare*, id est contingere, caret exemplo." At multo magis caret exemplo non modo, sed et analogia, *affectare dextram*, nam quarto casu effertur id, quod appetitur, cui manus iniicitur. Sic Georg. IV, 562 *viamque adfectat Olympo*. Sic *regnum*, *famam*, *plausum affectare*. Itaque e communi usu *affectare dextram* esset appetere manum alterius, h. l. Troianorum; quod hic sensum non habet. Prorsus novo itaque more poeta dixisse dicendus: *affectare dextram*, pro admovere. Contra *dextra affectare*, sc. nos, navem, analogiae consentaneum esset, hoc sensu: τῇ δεξιᾷ ὀρέξασθαι τῆς νεώς. E codd. tamen istam lectionem enotatam non video, nisi quod a Pierio e nonnullis antiquioribus *dextra attrectare*, quod et pr. Rottend. habebat, (et Lips. obl. *IVr.*) vulgatae sc. interpretamentum, a Catroeo tamen receptum. *assertare* Wall. in marg. *dextrae affectare* tert. Moret. a m. sec. non male, inquit Heins. Nam *adiectare* vel *iniectare* dextram, quae facile cuivis in mentem veniant, acutioribus non facile se probent. Prius illud, dum Marklandi locum in Epist. Crit. ad Fr. Hare p. 17. a Saxio indicatum evolvo, video a Valesio iam olim propositum, et ab Editore Cantabrig. probatum, a Marklando refelli et *dextra affectare* praeferri et illustrari. Hoc tandem et ipse cum Brunck. praetuli. (Utri lectioni codices Heinsii faveant, non liquet; nec Potterio, quid in Parisinis legatur, notare placuit; *dextram* etiam Lips. alt.; *dextra* an *dextram* Lips. obl. exhibeat, non dispicio. Vix autem est dubium, quin locum hunc corruperit elisionis ratio; vid. ad Aen. I, 193. Et si in multis aut plerisque libris *dextram* legitur, tribuendum hoc fortasse Servii auctoritati; vid. Q. V. XVI. At, nisi fallor, hic quoque Mediceus, ut saepe, vid. V. L. ad Ge. III, 273., originem corruptelae indicat. Videtur enim in aliquo antiquissimo codice, unde ipse Mediceus transscriptus est, *dextrum* exaratum fuisse, ut est in Mediceo; iam primum in Mediceo litera *u* puncto notata est, ut delenda, et *a* superscripta; sed etiam supra literam *m* tale punctum comparet, sed, quantum ex Fogginiano exemplari cognoscitur, paulo remotius et ita positum, ut facile negligi posset; qua in re fortasse

tere, attingere, navem nostram. cf. V. L. 671. Ubi — *nec potis est*, *aequare fluctus Ionios sequendo*, accipi aliter non potest, quam de altitudine maris profundiore, quam pro monstri proceritate: qua aequus, par, ei non est. Nec, dum nos insequitur, par est molis suae magnitudine altitudini maris, quae eo maior est, quo longius a littore proceditur. (Vide an

Clamorem inmensum tollit: quo pontus, et omnes
Contremuere undae, penitusque exterrita tellus
Italiae, curvisque inmugiit Aetna cavernis.

673. Intremuere

id diligenter secutus est librarius, quod in eo exemplari, quod transscribebat, invenisset. Ita tumen fieri potuit, ut *dextram* in pleraque exemplaria transiret. *Wr.*) 672 *Clamorem horrendum* pr. Hamb. *ingentem* alter. *ponit* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. a m. pr. (idem fr. Vut. *omnis.* *Wr.*) 673 *Contremuere* Medic. cum Colot. (Quamquam unius codicis instar sunt Medic. et Colot., tamen *Contremuere* non dubitavi restituere Virgilio. Primum enim saepe librarii *con* in *in* converterunt; vid. Drakenb. ad Liv. X, 5, 11.; quod quum aliis modis, tum ita facillime fieri potuit, si forte exciderat litera o; non aeque facile *in* in con mutari poterat, praesertim in codicibus uncialibus literis scriptis. Ubique autem de ingenti aliquo tremore con*tremiscere* dicitur, non *intremiscere*; ut *toto corpore*, *tota mente atque omnibus artubus* con*tremiscere*; contra haud facile quisquam dixerit *genua contremiscunt*; intremiscit mare etiam leviter impulsum, contremiscit graviter percussum; nec coelum intremiscit, sed contremiscit tonitru. Jam compara his simillima, quae infra leguntur VII, 514. sqq.: Allecto —

> Tartaream intendit vocem: qua protenus omne
> Contremuit nemus, et silvae insonuere profundae;
> Audiit et Triviae longe lacus; audiit amnis
> Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
> Et trepidae matres pressere ad pectora natos.

Adde Catull. LXIIII, 205. Contra supra vs. 581. recte se tuetur *intremere*, ut etiam apud Claudian. de III. Cons. Honor. vs. 19.: „Te nascente ferox toto Germania Rheno Intremuit, movitque suas formidine silvas Caucasus.“ *Wr.*) *infremuere*, quod sane et ipsum frequens de mari et fluctibus, Hugenian. Sed hic iungitur: *exterrita tellus.* 674 *tellus Trinacriae* Parrhas. et aliquot Pier. cum Goth. pr. ex interpolatione, quoniam *Aetna* sequitur. (*Italias* Medic. a m. pr. *Wr.*) *immugit* scribitur in multis codd., (etiam fragm. Vat. a m. pr. *Wr.*) sed v. Heins. *caminis* Vratisl., haud dubie ex 530.

vel propter adiectum *sequendo* explicare malis: aequare celeritatem, qua fluctus navem ferebant. Aen. X, 248. *ventos aequante sagitta.* *Wch.* — Hoc probo. *Sequendo* i. e. *dum sequitur*, *sequens*; vid. Not. ad Aen. II, 6. *Wr.*) Porro ad 672

At genus e silvis Cyclopum et montibus altis
Excitum ruit ad portus, et litora conplent.
Cernimus adstantis nequidquam lumine torvo
Aetnaeos fratres, coelo capita alta ferentis,
Concilium horrendum: quales cum vertice celso
Aeriae quercus, aut coniferae cyparissi
Constiterunt, silva alta Iovis, lucusve Dianae.
Praecipites metus acer agit quocumque rudentis

675 *Et g.* Ven. *Et gens* Voss. pr. et Hugen. *e montibus* Medic. Gud. cum aliis Heins. (Sed Medicei, in cuius margine inferiore hic versus, in ordine omissus, ab alia, ut e literarum forma colligo, manu adscriptus est, non magna hic auctoritas; *et*, quod vel coniectura restituendum foret, etiam fragm. Vat. *Wr.*) *et silvis Cyclopum et montibus* Ven. Goth. pr. 676 *ad portas* duo Burm. *complet* plures alii. (vid. Q. V. VIII, 4. *Wr.*) 679 *consilium* alter Menag. cum Goth. tert. *vertice summo* Hugen. (*in vertice* Alb. *Wr.*) 680 *corniferae* tert. Goth. 681 *Constiterunt* Heins. cum melioribus suis et Pier. (etiam fragm. Vat., sed superscripta *a.* vid. Not. ad vs. 403. *Wr.*) Vulgo *Constiterant.* (sic etiam Palat. Alb. et 7. 11. *Wr.*) aliquot Burm. et Goth. sec. *Constiterint.* Venetus *astiterant.* (vid. V. L. ad Ge. IV, 393. *Wr.*) *lucove* duo Burmann. *lucisve* unus. *que* Goth. tert. 682 *ruentis* fragm. Vatic. (post *agit* in Medic. interpungitur, puto, ne iungatur *Praecipites rudentis.* *Wr.*)

cf. Odyss. ι, 395. Vides poetam ad miraculum et prodigium res augentem.

676. *ad portus* cf. v. 570. *adstantis*, stantes, (sed vid., quae scripsi in Not. ad Aen. I, 152. *Wr.*) *nequicquam*, quia nocere (nunc) non poterant. *Serv.* *Aetnaei fratres*, populares, gentiles. Mox 678 *coelo*, ad coelum. (cfr. vs. 619. *Wr.*) *concilium*, exquisite pro turba. 680. *coniferae cyparissi.* Cupressus mas fert *conos* nuci pineae non absimiles (v. Serv. ad h. l. et sup. ad v. 64); *baccas* appellat Plin. XVI, 33. s. 60. At κώνους etiam Graeci. v. Athenaeus lib. I, p. 57 B. C. 681. *silva Iovis*, declarant quercus, itaque *lucus Dianae* ad cupressos erit referendus; adeoque de Diana infera vel Hecate aut Proserpina agi necesse est. Nam cupressus feralis arbor, alias Diti sacra, ut Plin. l. c. Po-

Excutere, et ventis intendere vela secundis.

684. * CONTRA IUSSA MONENT HELENI, SCYLLAM ATQUE CHARYBDIM

685. * INTER UTRAMQUE VIAM, LETI DISCRIMINE PARVO,

686. * NI TENEANT CURSUS: CERTUM EST DARE LINTEA RETRO.

Ita haec in editione Heynii tertia expressa sunt, quamquam ex ipsius sententia, quam Notae aperiunt, sic conformata oportuit:

685. * INTER, UTRAMQUE VIAM LETI D. PARVO,

686. * NI TENEANT CURSUS. CERTUM E. D. L. RETRO;

684 *movent* aliquot Pier. duo Heins. fragm. Vatic. duo Goth., (etiam Alb. et, ut videtur, Lips. obl. a m. pr. *Wr.*) ut fere alias variatur. *Scyllamque Charybdim* quidam scripti et editi, *Scyllaeque Charybdis* alii ap. Pier. cum Rottend. sec.; at pr. et duo alii Heins. *Scyllae atque Charybdis*; (*Scylle atque Caribdis* Lips. obl. *Wr.*) unde suspicari possis *Scyllae atque Charybdis Inter utrinque viam* ab aliis lectum fuisse. Heins. coniiciebat *Scyllamque Charybdimque Inter*, non male. (et *Scyllaeque Carybdisque* Alb.; vid. Weichert. Comment. I. *De versu poetar. epicor. hypermetro* p. 17. *Wr.*) *Scillam Charibdim* ed. Ven. *Charybdin* Gud. cum aliis. *Scylla atque Charybdis* fragm. Vatic., unde suspicetur aliquis fuisse: *Contra iussa monent Heleni, Scylla atque Charybdis. Inter utramque viam — Ni teneant cursus, certum est dare lintea retro.* aut: *Contra iussa monent Heleni Scyllam atque Charybdin. Inter* et reliqua eodem modo. Sed et hoc parum expeditum foret, et facile praeferas vulgatum, quod et Servius et Donatus habent. Enimvero et melior sensus, et rei criticae usus, mosque versificatorum, antiquiorum inprimis aetatum, facile eo adducit, ut tibi persuadeas, tres versus hos esse ab interpolatoribus, et quidem pluribus eundem lapidem moventibus, profectos, qui, varia

tuisse dicas a poeta sic simpliciter ornari voc. *luci*, ut *Dianae* esset, cui omnino saltus curae sunt: esset tamen sic usus insolens cupressorum.

682. 683. Nos metu agitati quocunque malumus cursum dirigere, quam in portu manere. *rudentes excutere*, ut vela pandant, evolvere, explicare et intendere; iam sup. 267. *excussosque iubet laxare ruden-*

Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori 687

tentando, explere volebant versum imperfectum relictum: *Contra iussa monent Heleni.* Nisi forte ne hoc quidem Virgilianum erat; sed meminerat aliquis intempestivo loco discriminis a vento per fretum ferente, et praeceptorum Heleni sup. vss. 410 sq. Sequebatur post 683 in Virgilinno autographo: *Ecce autem.* (Virgilio vindicare student hos versus Wakefield. ad Lucret. V, 712. Weichert. *De Verss. iniur. susp.* p. 84. et in Comment. I. *De versu poetar. epicor. hypermetro* p. 17. A. Moebius in *Archiv für Philol. u. Paedagog.* Vol. I, p. 139. et Iahnius ad h. l., cuius rationem comprobat Censor eius in Diuriis literar. Ienens. ai. 1827. N. 94. p. 367. Horum Weichertus quidem in Commentat. laud. contendit, hos versus ad sensus integritatem deesse non posse; Heleni praecepta lectoribus in memoriam revocanda fuisse, quia alias non appareret, cur Aeneadae, ventis usi secundis, retro navigare noluerint ad evitandos Cyclopas. Horum ego verborum aut sententiam non assequor, aut non attenderat, puto, vir eruditissimus, etiam versum 686. asterisco notatum esse ab Heynio. *Ni* pro *ne* positum esse, quum *ni* proprie h. l. dicatur neque usquam Virgilius *ni* ita usurpaverit, negant Moebius et Iahnius; recte utique, si essent Virgilii hi versus. Idem Moebius, commate post *leti* posito, *esse* supplendum scribit, ac *discrimine parvo*, quod sit i. q. cursu maris inter Scyllam atque Charybdim ne parvo quidem discrimine, h. e. vix aut omnino non, relicto, ad *ni teneant* trahendum. At primum non ferenda est haec ellipsis infinitivi *esse*; neque enim pro *via est*, nisi adiunctum fuerit adiectivum aut participium, licet omisso verbo dicere: *via.* Tum, si discrimine parvo tenendus erat cursus, aut hoc dicit poeta: exiguum intervallum inter ipsos et Scyllam Charybdimque esse relinquendum; quod absurdum est praeceptum; aut: perangustam esse inter Scyllam et Charybdim viam, qua navigandum sit Aeneadis; at omnino cursum illuc intendi vetuerat Helenus. Hoc quum Iahnius probe intellexisset, rem tamen minime expedit interpretatio ab ipso proposita: „Metus agit quocumque rudentes excutere et ventis secundis, qui nos nunc versus Charybdim et Scyllam ferebant, obtemperare. Contra Heleni iussa monent, viam inter — per — Scyllam et Charybdim utramque — i. e. sive viam per Scyllam, sive per Charybdim elegeris — parvo discrimine esse viam leti, nisi in tempore cursus teneant. Hinc certum est" etc. Wakef. l. l. ita legit distinguitque hos versus: Contra iussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim, Inter utramque, *viam*, leti discrimine parvo, Ni *teneant cursûs*; certum est *cet.* „i. e., inquit: ne teneant viam cursûs inter utram-

tes. — *ventis secundis*, int. quo ventus ferret; non exspectare ventum, quem cursus postulabat.

684—686. E pluribus verborum iuncturis, quas hic facere possis, et quas passim a Servio, Donato, ac Pomponio Sab. inde Intpp. facere videas, illa videtur verborum locique

Missus adest. Vivo praetervehor ostia saxo

que, Scyllam utique et Charybdim." — Ut dicam aperte, quod sentio: nemo profecto, si quis recentior poeta eiusmodi versiculos excudisset, eum non diceret inficetissimum esse hominem furcaque a Musis ex Helicone expellendum; nunc, quum in vetustis admodum chartis inter Virgilii carmina leguntur, summo poeta haud indignos censebimus? Ne igitur patiamur diutius verba nobis dari ab insulso nescio quo homine! Ac primum ineptum erat, praecepta Heleni, iam supra vs. 558. observata a Troianis, hic iterum repetere, atque explicatius etiam exponere, quam ab ipso data fuerant, aut, si sanus esset, dari potuerant. Tum illa *leti discrimine parvo*, quomodocumque te torseris, numquam ut tolerabilem fundant sententiam efficies; sunt autem haec ex Aen. X, 511. coll. IX, 143. conficta. Praeterea, ut taceam reliquam horum verborum structuram longe impeditissimam, saepe etiam repetita ex ἅπαξ λεγομένοις indicia νοθείας habent aliquid ponderis; quum autem crebro apud Virgilium legatur *vela dare* et similia, nusquam praeter h. l. *lintea dare*, proba ceteroquin locutio, apud eundem invenitur; cf. etiam V. L. ad vs. 690. Quae quum ita sint, iure mihi videor posse contendere, esse h. l. quaedam adiecta ab aliquo, qui, quum vidisset Troianos vs. 682. quocumque excutere rudentes, vs. autem 687. factam Pelori mentionem ita interpretaretur, ut retro ad Scyllam et Charybdim illos ferri existimaret, haec fere adscripsit: „Contra iussa Heleni; certum est — i. e. apparet enim — dare lintea retro;" puta, versus Pelorum et fretum Siculum. Aut, quo Mediceus ducit, in quo primum ita scriptum fuit: *Ni t. cursus, rdare* — sic — *lintea retro*, verbis *certum est* superscriptis: haec aliquis margini adleverat: *Contra iussa, monent, Heleni dare lintea retro*; i. e. alii, Grammatici et Virgiliomastiges, monent, h. e. meminisse et attendere lectorem iubent, Troianos contra Heleni iussa retro, i. e. ad Scyllam, navigare. Iam alii vel, ut, quae esset horum verborum sententia, clarius appareret; vel, quia, quam vim illud *monent* haberet, non intelligerent, reliqua adiecerunt. Ceterum in minore editione Heynius non post *viam*, sed post *Inter* comma posuit; qua eum interpunctione concinit ipsa interpretatio in Notis proposita; quae quidem explicationibus ab aliis tentatis baud dubie praeferenda. Laudat vss. 685. sq. Priscianus XVIII, 10, 79. ita, ut eum *Inter utramque viam* iunxisse et *ni* proprie dictum accepisse appareat; idem *laeti*, ut est etiam in Mediceo, non *leti*. *Wr.*) 686 *Ne* Gud. cum aliquot Pier., sed *Ni* antique. v. Serv. Heins. Ceterum hoc hemistichium: *certum est dare lintea retro*, tamquam a sententia alienum, a nova manu ad supplendum versum attextum esse videtur. (vid. V. L. ad vs. 684. *Wr.*) 687 *ab s.* Heins. e libris et more poetae. Vulgo *a sede*. (*nimio* Alb. *Wr.*)

naturae ceteris adcommodatior: *Ventos secundos*, qui tum a tergo spirabant, fac fuisse No- tum vel Austrum; ab hoc reiici debuere versus Charybdin et Scyllam (in quo poeta versus

Pantagiae, Megarosque sinus, Thapsumque iacentem.

690. Talia monstrabat relegens errata retrorsus

691. Litora Achemenides, comes infelicis Ulixi.

Vs. 690. apud Heynium legebatur RETRORSUM

689 *Pentagiae*, *Pantagyae*, (hoc et Med. et Rom. cum fragm. Vatic., sed *Πανταγίας*, ὁ ἄγων h. e. *ἀγνύων πάντα* undae impetu). *Tapsumque*, *Tassumque*, *Taxumque*, *Thabsumque*, *Capsumque*, librariorum lapsus: *Tharsumque* Rom. Est Θάψος. (*Thapsum* multi cum ipso Mediceo. *Wr.*) 690 *mandabat* Parrhas. *retrorsus* apud Priscian. et in codd. Pier. et Heins. (quam formam e Mediceo, Rom. aliisque praestantissimis libris revocavi; vid. etiam V. L. ad Ecl. X, 62. *retrorsum* Palat. *Wr.*) *retorsum* Goth. tert. (Vss. 690. sq. simile continent additamentum ei, quod Homer. Odyss. μ, 426 sqq. ante oculos habuit); (habere potuit. *Wr.*) *Contra Heleni iussa* (monuerat is, ne per fretum navigarent) *monent*, *ni* (h. e. *ne*) *teneant* (naves) *cursum inter Scyllam atque Charybdin*, *utramque viam leti discrimine parvo* (per appositionem; utraque, et Scylla et Charybdis, erat iter periculosum, si per eam navigatio fieret); Tamen, cum ventus versus has partes ferret, sc. ab australi plaga spirans, *certum est dare lintea retro*, h. e. iam decreveramus, iterum mare Adriaticum repetere; cum, ecce, Boreas exoritur. *Heleni iussa*, v. sup. 410 sq. 429 sqq. *ni*, antique pro *ne*. Sic Serv. et plures veteres Grammatici apud Heins. et alios. v. Horat. I. Carm. 14, 15. (Horatii verba *tu nisi ventis debes ludibrium*, *cave* aliter explicanda; neque *nisi*, sed tantum *ni* pro *ne* usurpatum esse grammatici notarunt. Vid. Forcellini sub voc. *ni*, qui plurima collegit huius usus exempla. *Wch.*) *teneant* sc. naves. (*teneant cursus*, h. e. navigent. *Wch.*) In simili re Od. γ, 172, ubi praecesserat Ἠιτέομεν δὲ θεὸν — ὄφρα φύγοιμεν —, sequitur v. 176: Ὦρτο δ' ἔπι λιγὺς οὖρος ἀήμεναι· αἱ δὲ μάλ' ὦκα Ἰχθυόεντα κέλευθα διέδραμον. cf. Od. μ, 197. 221. Hactenus versus infeliciter procusos interpretatus sum, quantum licuit. Sed v. iudicium nostrum (et meum, *Wr.*) in V. L. (Ceterum ex interpretatione Heynii distingues: *cursus*. *Certum est dare lintea retro; Ecce —*. *Wch.*)

687. *Venti* poetis a montibus,

Sicanio praetenta sinu iacet insula contra 692

vss. 684 — 686. exstat. Quaeri enim quum posset, unde ista sciret Aeneas, Grammaticus aliquis λύσεως causa haec adiecit, quae et per se inepta sunt, et vel ob ista *comes infelicis Ulixi* suspecta. Homerus Ulyssem a Lotophagorum terra statim ad litus Cyclopum delatum narrat; cf. Odyss. IX, 105. sqq.; non potuerunt igitur ex Ulyssis itinere haec loca Achemenidi cognita esse. Nec ipsum Achemenidem ab eo loco, ubi latuerat, longe discessisse, et vss. 645. sqq. probant, nec, si discessisset, verisimile est eum in loca adeo immania rediturum fuisse. Tum illa *comes infelicis Ulixi* repetita sunt e vs. 613., ubi Achemenides comes infelicis Ulixi tum apte vocatur, quam h. l. inepte morique Virgiliano non congrue; nec satis ponderis babent ad defendendum hoc hemistichion, quae disputat Weichert. *De verss. iniur. susp.* p. 77. Accedit illud *ἅπαξ λεγόμενον retrorsus*, vid. V. L. ad vs. 684., vox, ut videtur, ab epica quidem poesi aliena. Quid? quod hos versus cod. Wittianus non in ordine exhibet, sed appictos in margine? Nec usquam alibi talibus, ubi neque exspectari poterant, narrationis quasi fulcris utitur poeta. Alio etiam eosdem argumento impugnare liceret, si *Ulyssi* esset in multis codd., ut refert Heinsius, non *Ulixi*, vid. V. L. ad Ecl. VIII, 70., nisi is de media, non de extrema, syllaba ageret; in Mediceo certe exstat *Ulixi*; eadem est Pierii negligentia ad vs. 613. Sciens omisi *relegens*, quod et ipsum semel apud Virgilium invenitur. Si quis autem quaeret, unde igitur Aeneae haec omnia innotuerint, eum meminisse velim, plurima, quae poeta noverit, eum per Aenean, illa nescientem, referre. An vero putabimus, Aeneae temporibus iam imposita fuisse haec nomina his locis? cfr. Heyn. Not. ad vs. 700. sq. et V. L. ad vs. 704. Et multus quum sit prolepseos usus in locorum nominibus apud Virgilium, maximam is certe partem eo excusandus est, quod Virgilius in locorum descriptione sequitur ea, quae omnibus nota erant, minime tamen id agens, ut iisdem locis vanam quandam priscae originis speciem ac famam conciliet; vid. Not. ad VI, 2. Quare nihil ineptius hoc

tamquam sedibus, petuntur (cf. Markland. Epist. crit. p. 56); itaque h. l. Aquilo a promontorio Peloro, ad fretum Siculum; hinc *angusta ab sede* — *Missus:* puto exprimi ἵκμενος vel ἱέμενος: is navem fert secundum littus Siciliae orientale versus austrum.

688. 689. *Vivo ostia saxo Pantagiae.* *Pantagias* (nunc *Fiume di Porcari*) parvus fluvius, brevi cursu, infra Leontinos, cuius ostium praeruptis utrinque rupibus includitur: de eo v. Cluver. Sicil. lib. I, c. 11. Dorvill. Sicula p. 206. 207. *vivo saxo*, ut I, 167 *vivoque sedilia saxo*. *Saxa rotantem Pantagiam* dixit Claudian. de R. P. II, 57 in loco hinc expresso. *Megara* sunt h. l. Hyblensia,

Plemyrium undosum; nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem

693. PLEMMYRIUM

additamento. Itaque bos versus e texta eiiciendos putavi. Ceterum, ue quid callide reticuisse videar, quod veteres Virgilii interpretes, Coruutus, Asper, Servius, Donatns, praeterea Priscianus, hos versus tamquam Virgilianos agnoscmt, in ea re minime satis ad eos tuendos positum est praesidii; id tautum intelligitur, primis iam saeculis assutum fuisse bunc pannum. Ita, ut boc unum afferam, autiquissimo iam aevo ap. Pindar. Ol. II, 48. ed. Boeckb. adiectus fuit versiculus *φιλέοντι δὲ Μοῖσαι*· ex scholiis enim discimus, eum ab Aristophane Byz. iam obelo transfixum esse. Alias quasdam in Aeneide iaterpolationes affert Servius supra ad vs. 204. et VI, 289. Vitiosum versum IX, 151. agnoscit Donatus, alios alii. Probus iu Cathol. ab Heins. laud., vid. p. 1468. ed. Patsch., quum haec tantum afferat *infelicis Ulyssi*, potuit etiam vs. 613. respicere. *Wr.*) 691 *Ulyssi* Priscian. et Probus. Vulgo *Ulyssei.* Ultima, *comes i. U.* ex v. 609 assuta putabat Burm., offensus scilicet epitbeto *infelicis*: quod in Aeneae ore gravius aliud desiderabat. (*Achaemenides* Rom. Vid. de hoc vs. V. L. ad vs. superiorem. *Wr.*) 692 *Sicanio.* Fuere qui *Sicano* emendarent: quia media alibi producitur: sed v. ad I, 557. 693 *Plemyrium* Rom. Medic. et alii duo; ut et graece scriptum ap. Steph. Byz. Sed plerique *Πλημμύριον.* At *Plemirium*, *Plemurium*, *Pleuron* librariis debentur. (*Plemmyrium*, geminata *m*, an praeter Palat. alius exbibeat codex, non potest certo cognosci nec ex Heinsii, nec e Potterii notatione; itaqne praestantissimorum librorum auctoritati obsecutus scripsi *Plemyrium*; similiter *Parnasus*, *Lyrnesus*, alia, simplici *s* apud Virgilium uti vidimus Ecl. VI, 29. Una *m* in hoc nomine comparet etiam in Lips. utr., Serv. Dresd. et scholiis Maii, in quibus baec leguntur: „PLEMYRIUM *) UND. *LONGUS*: Plemurium fuit emendatum Plemyrium, promuntorium Siciliae." Addit Maius in nota: „*) Ita cod. cum unica *m*. Tum in carmine scriptum prima manu *plemurium* — quod est in scholio — mox emendatum *plemyrium*." *Wr.*) *unde dixere* Parrbas. 694 *hic* ed. Ven. (*fama est Alpheum* Alb.; *phama* Serv. Dresd. ad Ecl. X, 4. *Alphaeum* Rom. Scholiastes Maii: „Duo ora habere hic fluvius dicitur, quorum alterum *στόμα Ἀλφαίου*, alterum *στόμα Ἀρεθούσης*." *Wr.*)

quia olim Hybla parva dicta, non longe a Syracusis, in sinu Megarensi, *Golfo di Augusta*, quem ab australi parte includit *Thapsus*, peninsula in mare procurrens, *plana*, *paene fluctibus par*, ait Servius, qui insulam appellat, unde *iacentem* dixit poeta, h. e. humilem, non altam montibus.

690. 691. *relegens retrorsum.* nam cum Ulysse a Lotophagorum

Occultas egisse vias subter mare; qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Iussi numina magna loci veneramur; et inde
Exsupero praepingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni

695 *habuisse vias* unus Pier., sed v. Burm. *quae nunc* duo Burm. 696 *confundimur* Menag. pr. *perfunditur* aliquot Pier. (*effunditur* 1. *suo* Alb. *Wr.*) 697 Ordinem verborum ex optimis libris reduxit Heins. Vulgo: *Numina m. l. iussi v.* (sic Palat. *Wr.*) Sed alter ordo gravitatis plus habet. *venerantur* Sprot. (*Et si minima* Alb. *Wr.*) 698 *Helori* inde a Pier. et Heins. Ἕλωρος. Vulgo *Elori.* 699 *Hio* Menag. alter.

inde insula, littori Africae praetenta, Siciliae littus orientale ad Cyclopas usque (cf. ad 570) praeternavigaverat. itaque *littora* iam *errata*. (sed vid. V. L. ad h. l. *Wr.*)

692 — 696. Insula *Ortygia*, et ex adverso *Plemmyrium* promontorium, ad aditum sinus et portus Syracusani. In eadem fons Arethusa, de quo et de fabula super eius cum Alpheo Elidis fl. congressu v. sup. Ecl. X, 1 et 4. (Longus in scholiis Maii: „Nassos — Νᾶσος — prius (?) appellata Ortygia... — *Syracusis?* — apposita... — *Traditur?* — esse dicta ab eo, quod Latona, fugiens draconem Pythonem, in coturnicem mutata, quae Graece ὄρτυξ dicitur, in eam evolaverit.“ *Wr.*) *undosum* h. l. περικῦμον, quod aestuantis maris fluctibus alluitur; unde et ipsum nomen πλημμύριον. (*nomen dixere priores Ortygiam:* hinc noli dubitare, quin recte scribatur ap. Tacit. Hist. IV, 28.: „quod — Romanorum nomen Agrippinenses vocarentur.“ cf. etiam V. L. ad vs. 18. et Not. ad Ge. I, 137. *Wr.*) *occultas egisse vias subter mare,* τήν τε θάλασσαν νέρθεν ὑποτροχάει Mosch. Idyll. VIII. *ore tuo*, fonte; unde Pindaro Arethusa ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφεἱου Nem. I, 1. v. Cluver. Sicil. ant. pag. 163. 157.

697. *Iussi*, admoniti, sed a quo? vel ab Achemenide, vel ab Heleno, vel ab Anchise, ait Serv. Hoc ultimum verum puto. Nam per totum librum eae sunt Anchisae partes, ut religiones et auspicia curet; at Helenus tantum de Iunone placanda monuerat vs. 436. *Helorus* flu-

Radimus; et fatis numquam concessa moveri
Adparet Camarina procul, campique Geloi,

700 *Redimus* Goth. sec. a m. sec. 701 *Camerina* sane maxima scriptorum pars. (in quibus Mediceus, 1. 7. 11. 12. 13. et schol. Mai., fortasse etiam Serv. *Wr.*) Sed in talibus scripti non sunt audiendi, sed Graeci; quibus *Καμαρίνα·* (*Καμάρινα*, vid. Boeckh. Nott. ad Pindar. Ol. V, 4.; saltem erat *Καμαρῖνα* scribendum. *Wr.*) etsi Salmasio ad Chronic. Euseb. p. 250 hoc dandum, vulgari usu tandem litteram inflexam fuisse. *montesque G.* Parrhas. *Geloni* Ven. Vratisl. *Geloti* Wall.

vius in littore orientali paullo supra Pachynum promontorium: de quo accurate egit Cluverius e Fazello. Primum ille inter specus et exesas rupes procurrit, unde Silio *clamosus Helorus;* mox, ubi ad littus accessit, placido ac leni cursu incedit, et hieme, clauso maris fluctibus ostio, frequenter excrescit stagnatque, unde agri vicini pinguescunt plurimum. (Nunc *Atellaro* et in inferiore parte *Abiso.*) *Exsupero*, h. l. praetervehor.

699. *Pachynum*, promontorium Siciliae ab australi parte (*Capo Passaro*). *proiecta saxa* expressit Gr. *προβλῆτες σκόπελοι.*

700. 701. *Camarina nunquam concessa moveri:* accipio, palus, quam deus consultus vetabat movere, cum Camarinenses canali ducto eam exsiccare vellent. *moventur* ea, in quibus aliquid molimur, novamus, mutamus. Servii verba apponam: „Palus est iuxta eiusdem nominis oppidum: de qua quodam tempore, cum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberent, respondit: *Μὴ κίνει Καμάριναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων·* quo contemto exsiccaverunt paludem, et carentes pestilentia, per eam partem ingressis hostibus, poenas dederunt.“ Similia narrant Steph. Byz., Suid. et Anthol. Gr. apud Cluver. Sed quae illa urbis expugnatio fuerit, nusquam declaratur. Ter Camarinam fuisse conditam, ex Thucydide aliisque docet idem Cluver. Ceterum poetam haec ex sua potius, quam Aeneae narrantis, persona dixisse, iam Servius vidit; quod tamen de toto hoc loco non minus tenendum. Nam omnes illae urbes et locorum nomina Aeneae temporibus recentiora sunt.

701. 702. De situ urbis et fluvii *Gelae* camporumque res pa-

Inmanisque Gela fluvii cognomine dicta.

702 ***Inmanisque Gela fluvii cognomine dicta.*** Haeremus in voc. *inmanis*, quo modo urbs Gela ita appellari possit: v. notam. Forte fuit *Innantis* sc. campis fl. ut Horat. III, 17, 7. *innantem Maricae Littoribus tenuisse Lirin.* *Gela* noli mutare; urbs proprie *ἡ Γέλα*, et fluv. *ὁ Γέλας*. (*Γέλᾱ* Graece, et ita h. l. Virgilius; contra Silius Romanam consuetudinem secutus XIV, 218.: „Venit, ab amne trahens nomen G e l ă.“ Ceterum mihi non tanta videtur horum verborum difficultas, quanta superioribus Interpretibus; vid. Not.; nec necessaria Martinii emendatio, in Diariis Scholast. Darmstad. a. 1826. II. Part. 43. proposita: *a fluvio cognomine dicta*, quamquam ei calculum adiicit Iacob in *Disquisit. Virgil.* P. I. p. 8. *Fluvii cognomine dicta* i. q. fluvio cognominis. *Wr.*) *de nomine* Parrhas. et Hamb. pr. pro var. lect.

rum explorata. v., praeter Cluver. et quos Burmann. laudat, Dorvill. Sicula c. 6. Acquiescit Dorvillius in Cluverii sententia, esse Gelam, qui nunc *Fiume di Terra Nuova*, Campos autem Geloos, egregiae fertilitatis planitiem, latius cis et ultra fluvium patuisse, quam vulgo creditur. Sed, quorsum *immanis* spectet, dubitari potest. Loca hinc expressa Claud. R. P. II, 58. Sil. XIV, 218 nihil iuvant. *magnam* interpretantur; sed urbis amplitudinem nemo veterum memorat. Proclive est, ad dominos referre, ut saepe in urbium epithetis fit, ut ab incolarum vel dominorum moribus et ingeniis ducta sint. Atque eo devenisse etiam Dorvillium video in Sicul. p. 129. Gelae tamen tyrannos saevos et immanes fuisse, unde doceri possit, mihi non satis constat. Nam, quae apud Herodot. VII, 153 — 156 de iis memorantur, ad immanitatem non adsurgunt. Igitur de tyrannis Gela oriundis, Hierone et Thrasybulo, Gelonis fratribus, Syracusarum tyrannis, erit accipiendum. Proponitur etiam a Dorvillio altera interpretatio, ut ad urbis situm ad amnem verticosum et immanem referatur. Ita *Gela immanis* erit in loco immani, horrendo, sita: nec male hoc. Sed neque loci tanta immanitas et fera facies esse videtur, ut ab ea potissimum designari potuerit a poeta. (Omnis difficultas sublata videtur, si *Inmanis* genitivum et epitheton voc. *fluvii* esse statueris. Ovid. Fast. IV, 470.: „Et te, v o r t i c i b u s n o n a d e u n d e Gela.“ Tetigit hoc ipse Heynius, in minore editione haec adiiciens: „Restat hariolatio, ut *fluvius immanis* dicatur propter

Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
Moenia, magnanimum quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus,
Et vada dura lego saxis Lilybeia caecis.

703 *A. atque A.* Puget. Fluctuant et hic libri inter *Agragas* et *Acragas.* (hoc quidem paucissimi habere videntur, in his Rom. *Wr.*) *ostendit* alter Menag. (et Alb. *Wr.*) 704 *quondam* vatem decebat, non poetam, qui Aeneam narrantem inducit. Io. Schrader. ea re offensus in schedis delet versum, et continuat: *Acragas ostentat moenia longe*, *Teque d.* Ita vero plura in hoc loco erunt delenda, in quibus temporum ratio neglecta. cf. not. ad 700. 701. 705 *Selinys* vel *Selinis* etiam hic fere libri. *Salinis* Goth. tert. cum ed. Ven. v. Pier. Heins. et doctiss. Commentar. Burmanni ad Numism. Sicil. p. 420. 421. Est Σελινοῦς, ex Σελινόεις. (*Selinus* Palat. cum perpaucis. Sed Longus ism in schol. Mai.: „SELINUS: quasi *Opuns*, *Amathus*, unde et Selinuntii.“ *Wr.*) 706 *caecis L. saxis* Goth. pr.

speciem eius in numis expressam; est enim bos cum facie humana, adscriptum Γέλας.“ *Wr.*)

703. 704. *Agrigentum* in monte Acragante situm, maximis quondam opibus ex agri fertilitate et Carthaginiensium mercatu refertum; hinc civium magnificentia et luxus. Aluere iidem equos ad certamina Graeciae, et inter Olympionicas fuit Theron Agrigentinus a Pindaro celebratus. v. Serv. et Burmann. quamquam ad hunc solum respici a poeta non dixerim. (Schol. Mai. „... — *Agrigentinos?* — olympionicas multos fuisse adnotat Milestos.“ *Wr.*) Gratius Cyneg. 526 *per illos* (equos) *Cantatus Graiis Acragas.* Vide de hac urbe Cluver. et Dorvill. pag. 88. 89. *quondam* paullo incautius adiecit poeta, contra temporum ordinem. v. V. L.

705. *Selinuntem* palmis agrestibus abundasse, ex Cicer. Verr. V, 87 satis constat. Ex nostro expressit XIV, 200 Silius Ital., quem in toto hoc loco comparare iuvabit. De Selinunte copiose post Cluver. Dorvill. p. 60 seqq. et 420 seqq., ubi et ruinae duorum templorum eius urbis oculis subiectae sunt. *datis ventis*, orto vento.

706. *vada dura saxis caecis* h. e. latentibus. (cf. I, 108. Donatus: „quae nautici dicunt subaquanea.“ *Wr.*) *dura* (ne *dira*

Hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
Adcipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,
Heu genitorem, omnis curae casusque levamen,
Amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum
Deseris, heu, tantis nequidquam erepte periclis!
Nec vates Helenus, quum multa horrenda moneret,

707 *Dripani* Moret. sec. *portus me et* primus. (et Alb. *Wr.*) *me* deest Montalb. *ineluctabilis* Zulich. a m. pr. *illectabilis* Goth. pr. 708 (*Excipit* scribendum praecipit Wakef. ad Lucret. V, 827., non satis recte definito horum verborum discrimine; vid. etiam V. L. ad Ge. IV, 167. Aen. I, 434. *Wr.*) *actis* omnes Pier. et magna pars Heins. et Burm. cum ipso Romano. (etiam Serv. *Wr.*) Alii c. edd. *actus*, inter quos et Mediceus (ap. Fogginium, et Paris. 2. *Wr.*) referendus. *actum* Voss., scilicet genitorem. *aptis* Goth. pr. Iam *tempestates actas*, hoc est, vel pulsas vel exactas, dici, dubitari nequit. v. h. l. Heins. cf. ad Georg. I, 413. Sed an tempestates dispulsae fuerint, nunc non quaeritur. Igitur recte, *actus*, de Aenea. Solent autem librarii flectere adiectiva et participia ad propius vocabulum. (vid. Q. V. VIIII. Ad fugae mala, plurima illa quidem et gravissima, accessit tamquam cumulus iactura patris. Hinc *actus* unice verum; nec debebat *actis* ab Heinsio defendi. *Wr.*) 709 *oneris* Ven. *omnis* Parrhas. in litura. 710 *Anchisam* Parrhas. *Anchisem* Ven. 711 *nequicquam erepte ruinis* Sprot.

coniectes) *vada* dixit, h. e. locum vadosum fundo saxeo, quoniam extrema Lilybaei promontorii ἄκρα, plana atque depressa, ad III M passuum sub undis protenditur, in trium circiter cubitorum altitudinem tecta. Cluver. II, 1 pr.

707. *Drepani — illaetabilis ora*. Ager Drepanitanus sterilior et fere arboribus et herbis destitutus; solum enim arenosum; et praeterea multos in tractus aqua marina exaestuat, stagnandoque saltem profert; et ob hunc ruris illius moestiorem adspectum non minus, quam ob Anchisae hic locorum amissi memoriam, ab Aenea Drepanitana ora vocari *illaetabilis* videtur. (ἀτερπὴς χῶρος Od. λ, 94. *Wch.*)

710. Super *Anchisae obitu* v. Exc. XVII. 712. Comparant Homerica Iliad. ρ, 407—410.

Hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
Hic labor extremus, longarum haec meta viarum.
Hinc me digressum vestris deus adpulit oris.
Sic pater Aeneas, intentis omnibus, unus
Fata renarrabat divom, cursusque docebat.

713 *nec dira* aliquot Burm. Duo quoque *dura.* 714 *haec* deest alteri Menag. 715 *disgressum* Witt. *vestrae — orae* Gud. a m. pr., sed v. Burm. *applicat* Parrhas. 717 *Fataque nurrabat* aliquot Pier. *enarrabat* alter Menag. *recensebat* qu. Moret. Sed *renarrabat* haud dubie vere; non ut argutari velim cum Servio et aliis, sed ut aut pro simplici et vulgari, *narrare*, sit positum, poetarum more, aut ad eum modum formatum, quo *repeti* et *iterari* res, quas narramus, dicuntur. cf. Burm. (hoc verum. *Wr.*) *divom*, parum commode interpositum, offendebat Io. Schrader., qui emendabat, *Troum.* Verum non sunt hic *fata* casus et aerumnae; sed vaticinia et praedictiones: quibus omnia acta ac gesta sunt. (Genitivus *deum* saepe a poetis eiusmodi vocabulis additur, quae ad deos aut rem divinam pertinent; ut supra II, 54.: „si fata deum, si mens non laeva fuisset.“ VI, 376.: „Desine fata deum flecti sperare precando.“ et alibi. Adde „Vota deum“ XI, 4. Comparat Wunderl. Soph. Antig. 158. θεῶν συντυχίαι. Non cogitandum de solis vaticiniis. *Wr.*)

Imitatur nostrum Valer. Fl. III, 301 sqq. 715. Redit ad lib. I, 34. *Vix e conspectu Siculae telluris in altum Vela dabant laeti.* Ex Odyss. η, 276. 277. Mox 716 *unus* sc. inter ceteros *omnes intentos.* 718. *factoque hic fine quievit:* ornate: et narrationis finem fecit. (Quamquam verbum *quievit* ad quietem narrationis referri et pro *desiit loqui* accipi potest, cf. Aen. VI, 102. *rabida ora quierunt*, equidem tamen, ut tautologia versus liberetur, utque initium libri quarti *At regina*, ubi vid. not., fini tertii conveniat, *quievit* interpretor: somno se tradidit; qui quidem sensus cur aliis ieiunior visus sit, me ignorare fateor. *Wch.* — At sane hoc ieiunius, ut ipse sensit Heynius ad l. IV. init., et a more Virgilii alienum, qui, si hoc dicere voluisset, non tam tenui verbo usus foret, quale est *quievit.* Nec solet somni ac dierum noctiumque vicissitudinis mentio ab eo fieri, nisi ubi res ita poscere videretur. Tum si ταὐτολόγα sunt, ut putat Wunderl., *conticuit* et *quievit*, manebit tamen, quod eodem nomine reprehendas, *facto fine.* Sed haec

Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

718 *fatoque* Rottend. sec. *his* Sprot.

ipsa ut possint exprimere id, quod debent: *facto narrandi fine:* requiri videtur verbum, cui insit narrandi notio, quale est *quievit*, i. e. *narrare desiit.* Nec otiosa sunt haec, *facto fine*, i. e. quievit quippe iam ad finem narrationis progressus. De l. IV, 1. et 5., quo respicit Wunderl., suo loco dicetur. *Wr.*)

EXCURSUS I

De Aeneae Erroribus.

Cum errores Aeneae magna cum doctrina persequutus sit poeta, nobis autem hoc propositum sit, ut eam doctrinam curiosius exquiramus: agedum, ut ea penitus inspiciatur, de cursu, quem Aeneas tenuit, paullo accuratius videamus, adhibitis iis, quae ab aliis scriptoribus eadem de re erant tradita*). Ante omnia monendum est, cum certam sedem, quam peterent, nondum haberent, Troianis proxima littora Thraciae legenda fuisse; mare autem recta ne traiicerent, metus prohibere debuit, ne aut Achivi in patriam redeuntes eos insequerentur, aut ipsi in Achivorum classem dispersam inciderent.

Ex portu Antandri Aeneas navibus XX solvit: lib. I, 381 *Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor.* Eundem numerum habuit, cum anno abhinc septimo Sicilia discederet. Nam I, 170 septem navibus ipse ad Africae littus appulerat; XII aliae

*) Video nunc similem conatum Abb. *de Pluche* in *Concorde de la Geographie des différens ages* (1764), ubi p. 356 *La Geographie de l'Enéide, ou le Voyage d'Enée.*

aliis locis I, 390 sqq.; una Orontis fluctibus mersa I, 113. In altum evectus primum Hellespontum classe petiit, nam hic est sollennis cursus, quem tenent naves a littore Troiano solventes, et, ut tum navigantium mos erat, ut littus legerent, ad ostia Hebri appulit urbemque *Aenum*, seu *Aeneadas*, ut poeta appellat, condidit III, 16—18. v. Excurs. de Annis Error. Aen. a. 2. Dubitari enim non potest, poetam de hac urbe cogitasse, quandoquidem fabulam de Polydori umbra subiicit, quae a vicina Chersoneso bene eo traduci potuit. v. Not. ad III, 13. Latius paullo Ovid. Met. XIII, 329 *Est, ubi Troia fuit, Phrygiae contraria tellus, Bistoniis habitata viris* etc. Sed in Chersoneso Polymnestoris sedem fuisse dubitari nequit. v. Eurip. Hecuba 569 sqq.; nam iisdem locis Hecuba in canem fuit mutata. Et Cynossema erat ad Hellespontum apud Sestum. v. Pollux V, 5. Intpp. Steph. Byzant. ad h. v. Cellar. Geogr. ant. Etsi non defuere, qui et in hoc discreparent, uti Dictys V, 16, sed de communi fide, quam poetae sequuti sunt, nunc quaeritur.

Habuit autem Virgilius in hoc consentientes plerosque e Romanis scriptoribus. Mela II, 2 *Eximia est Aenos ab Aenea profugo condita.* Plin. IV, 11 *Os Hebri — oppidum Aenos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio;* adde Solin. c. 10, et ibi Salmas. miscentem ea, quae apponit. Etiam Ammian. XXII, 8, ubi v. Vales. cf. Serv. ad III, 1 et 17. Nec tamen poeta huius opinionis auctor est putandus, sed habuit veteres auctores, quos sequeretur, etiam inter Romanos Q. Lutatium, nam is in *Historiis* similia tradiderat: *Aeneam primum Thraciam appulsum, Aenum ex suo nomine condidisse, dein cognita Polymnestoris perfidia ex Polydori nece, inde digressum.*

Cur tamen poeta non Aenum sed *Aeneadas* urbis nomen prodidit? Scilicet Aeneadas recte dixeris incolas, eorumque adeo nomine urbem potuit insignire, ut tot aliae urbes, v. c. Gabii, Tarquinii, incolarum nomine designabantur. Sed id non ab *Aeno*, verum ab *Aenea*, *Αἴνεια*, duci potest. An igitur illa ad Hebrum urbs etiam *Αἴνεια* appellata fuit? Atque fit probabile, hoc ita se habere.

Scilicet alia, eaque constantior, inter Graecos maxime, fama obtinuit, ad *Chersonesum Pallenen* Aeneam appulisse, ibique Aeniam (*Αἴνειαν*) urbem condidisse. Inhabitabant illam

tum Thraces *Crusaei* vel *Crossaei*, fidissimi Troianorum socii. Haec Dionysius ex Hellanico docet lib. I, 47 et 49. conf. Herod. VII, 123 et ibi Not. (*Chryseos Thracas* scriptum videas apud Pompon. Sab. ad Aen. III pr., sed eius tota nota ex Dionysio est descripta, ex eoque emendanda; uti altera ad v. 17 ex Herodoto l. c.) Si mireris forte, cur inter Troianorum socios ab Homero illi Crusaei non memorati sint, tenendum, eos in Paeonum nomine latere videri ab Axio fl. evocatos Iliad. β, 848 sq. In Pallene Aeneae appulsum etiam collocat Lycophron 1236—1238. Nam, quam ille habitasse dicitur, *Rhaecelos* ad Cissum montem circa Aeniam sita esse debuit. v. Schol. ad e. l. et Not. ad Steph. h. v. et mox *Almopiam* pro Macedonia memorat. Hanc Aeniam *Aeneadas* quoque appellatas (*Αἰνειάδας*) ex Theone, vetere Lycophronis Scholiasta, notavit Steph. Byz. in *Αἴνεια*. Habuit haec Aenia Pallenes commune hoc cum altera, quae Aenos dicta, quod et Pallene priscis temporibus a Thracibus fuit habitata. Facile itaque utriusque urbis origo ad Aeneam nostrum referri potuit; etsi altera illa Thraciae Aenus iam ante Aeneam floruit; siquidem ex ea (*Αἰνόθεν*) Piros ad Troiam iam ante urbis casum adfuisse memoratur Il. δ, 520, et accesserat ad eam Hercules a Troia redux a Poltye hospitio exceptus: Apollod. II, 5, 9, p. 131. cf. Not. p. 384. Sunt autem tales circa similis nominis urbes errores satis frequentes; ut in hoc ipso exemplo re inversa Conon Narr. 46 Pallenes Aeniam Aenum appellatam vult; et Tzetzes ad Lycophr. l. c. utramque confundit. Virgilio propter Episodium de Polydori umbra multo opportunior erat altera de Aeno Thraciae narratio, eam itaque sequutus est. Quippe fuit et ipsa urbs olim non obscura, condita mox iterum ab Aeolibus, seu Cumis seu Mitylene oriundis. v. Steph. Byz. in *Αἶνος*, Scymnus Chius 695, et Harpocrat. in eodem voc. ex Ephoro. Servius ad v. 19 h. l. alios urbis nomen ab Aeno, Ulyssis socio, deduxisse, ex Euphorione et Callimacho commemorat. Ad eandem spectare videtur, quod apud Pausan. est VII, 4, p. 530, ubi Samii ab Androclo et Ephesiis insula eiecti partim Samothracen abiere, partim consedere περὶ *Αἰναίαν τὴν ἐν τῇ ἠπείρῳ τῇ πέραν βαλλόμενοι τεῖχος*· scr. *Αἴνειαν*.

In Thracia, hoc est, Pallene, Aeneam vitam finiisse, non-

nulli olim tradiderant apud Dionys. Halic. I, 49, et inter eos Cephalo Gergethius (de quo v. Excurs. I ad lib. II p. 300) et Hegesippus περὶ Παλλήνης, a quo scriptore, cum id consilio suscepisset, accuratius haec tractata fuisse probabile fit; sed idem urbi suae heroem quasi proprium consecrare hac morte voluisse videtur; quod toties factum in vetere historia notavit iam Dionys. Halic. egregio loco lib. I, 54 extr. (p. 43. 44). Patrem Anchisen, ibi sepultum, ex Theone memorat Steph. Byz. in *Αἴνεια*.

Conon, cuius operam potissimum in fabulis de populorum et urbium originibus (τοῖς ἐθνικοῖς) colligendis positam fuisse apparet, Narrat. 46, Aeneam narrat traiecto Hellesponto primum in Sinum Thermum (Thermaicum Macedoniae) pervenire, ubi patrem Anchisen vita functum humat, oblatumque sibi ab incolis regnum recusat; *hinc*, inquit, *in terram Brusiadem profectus* (εἰς τὴν Βρουσιάδα γῆν) omnibus, quibus uteretur, erat gratus et iucundus κατὰ χάριν τῆς Ἀφροδίτης. Mugiente ibi, quae ex Ida ipsum sequebatur, bove, moniti a Venere accepti memor imperium ab incolis in se delatum suscipit, boveque Veneri mactata urbem condit primum Aeniam (*Αἴνειαν*) appellatam, posthaec Aenum. *Brusiadem* illam terram facile aliquis mutandam putet εἰς τὴν Κρουσιάδα ex Dionys. Halic. et Herodoto l. c. Sed Βροῦσις μοῖρα Μακεδονίας ἀπὸ Βρούσου, Ἠμαθίου παιδὸς, ut Steph. Byz. ibid. Galeo laudatus, et inter Thracas *Brysae* apud Plin. IV, 11 s. 18.

Diversam ab omnibus his rationem, quae tamen ad illa ipsa, quae memorata sunt, revocari potest, ingressus erat is auctor, quem Schol. Iliad. ν, 459 exscripsit, *Troia*, inquit, *capta Aeneas sumto secum patre Anchise fugit, naufragioque circa Atho facto in interiora terrae est profectus* (ita accipio, ναυαγίῳ δὲ περιπεσὼν περὶ τὸν Ἄθω, ἀνήει σὺν πατρί.) *Anchises quidem ad Calaurum montem iuxta Anthemum fluvium moritur et ab Aenea Pyanae, ubi etiamnum Anchisae dictum sepulcrum est, humatur; quo facto Aeneas, Veneris monitu, urbem condidit, Aeneadem* (Αἰνειάδα *ab* Αἰνειάς) *ab ipso appellatam. Mortuo vero Aenea natus ex eo filius clam ad antiquam patris sedem accedit* (cf. sup. ad lib. II Excurs. XVII, ubi de Asca-

nio), *et urbe eversa* *) *assumtisque colonis in Italiam concessit.* (addit Schol. Ven. A. *καὶ κτίζει πόλιν Ῥώμην.*) Anthemuntem urbem Macedoniae cum agro novimus; potuit etiam fluvius cum monte Calauro eodem loco esse supra Pallenen. In *Pyana* dubito an *Pydna* lateat. Sane etiam Strabo XIII, p. 608, paullo latius *ad Olympum montem* habitasse Aeneam ad nonnullorum fidem tradit. *Cissum* montem supra e Lycophrone vidimus, et *Atho* Tzetza ad eundem v. 1263 nominat.

Ceterum hanc in Pallene sedem Aeneae respicit Livius I, 1, *primo in Macedoniam venisse*, et XL, 4 traductis iam a Cassandro Aeneatibus Thessalonicam — *proficiscuntur Thessalonica Aeneam ad statum sacrificium, quod conditori Aeneae cum magna ceremonia quotannis faciunt. Portus* etiam *Aeneae* in Pallene memoratur ab eodem XLV, 30.

Ex Thracia in *Delum* insulam Troiani sunt delati, III, 69 sqq. Hoc idem Dionys. Halic. I, 50 habet: *Cum e Pallene*, inquit, *solvissent, in insulam Delum venerunt, cum Anius in ea regnaret; et in hac insula, dum res eius florerent et aedificia starent* (misere autem devastata est insula ab Archelao, Mithridatis duce. v. Viri docti Exerc. de Delo in Misc. Obss. Vol. VII, c. 9), *multa indicia visebantur, quae Aeneae et Troianorum in eam adventum testabantur.*

Anius hic in veterum poetarum mythis fuit celebratissimus, etiam filiabus Oenotropis, ut docent, quae apud Diod. V, 62. Ovid. XIII Met. 640 sqq. Lycophronem Cass. 570 et Schol. ad e. l. et versus sqq. Eustath. p. 824, 17, qui Lycophronem fere sequitur, Servium ad III Aen. 80. Dictyn lib. I fine legi possunt. Nam nos haec tantum attingimus. Est tamen haec ex antiquioribus fabulis, si quidem Pherecydem (Atheniensem puta) et Cypria Epe de iis laudat Tzetza l. c. Ad eundem Anium refer loca Suidae in *Ταυροπόλον*. Apollinis et Creusae filius proditur Anius apud Cononem Narrat. 41 eiusque filius Andrus, insulae ab ipso appellatae conditor. v. ibid. Ovid. l. l. v. 649. Diod. V, 79 et Wess.

*) *τὴν πόλιν ἀναστήσας. restituta*, an *eversa*? hoc verius. Videtur Ascanius eos, qui Troiam occupaverant, eiecisse, adscitisque colonis novis discessisse.

Anii filiam ab Aenea in matrimonium ductam, secundum alios violatam, Anium partu edidisse, Servius ad III, 80 narrat. Prius illud e graecis scriptoribus nonnullis etiam Dionys. Halic. I, 59 commemorat, nomen puellae, insuper addit, *Launam* (nisi *Laviniam* ipse Dionysius scripserat) fuisse; navigasse eam cum Troianis in Italiam, dante hoc Aeneae precibus Anio patre; erat enim fatidica et sapiens mulier; cumque inter novam urbem condendam morbo fuisset exstincta, et in eo ipso loco sepulta, Aeneam in uxoris memoriam nomen eius urbi indidisse. Similia Q. Lutatius narraverat; unde exscripta in Orig. Gent. Rom. c. 9.

Delo digressos Troianos per medias Cyclades statim ad *Cretam* deducit Virgilius. Ad historiae veritatem comparatum est, quod urbs *Pergamea* vel *Pergamum* ab iis in Creta conditur III, 132. 133. Relicti in ea nonnulli ex sociis ibid. v. 190. Alios auctores sequutus Velleius I, 1 pr. *ab Agamemnone tres urbes in Creta*, et in his *Pergamum* conditum narrat. De urbe hac cf. Serv. ad III v. 133. et Meurs. in Creta lib. I, c. 13, adversus quem Servii locum tuetur Ruhnken. ad Vellei. p. 4. Inter *oppida Cretae insignia* Pergamum enumerat Plin. II, 12. 20. Quod in Creta pestilens annus supervenit, ingeniose poeta ex iis effinxit, quae Idomeneo a Troia reduci evenisse, quaeque Cretam de pristinis opibus deiecisse memorantur: v. Herodot. VII, 171. Eodem alludit Dictys VI, 11, cuius figmenta raro antiquioris alicuius fabulae vel auctoritatis fundo destituta deprehendas.

Sedis in Creta tentatae Dionys. I, 50 non meminit, sed, ubi de Delo memoraverat, *Deinde*, inquit, *in aliam insulam Cythera, quae ante Peloponnesum est sita, venerunt templumque Veneri condiderunt.* Hoc cum ad Aeneae pietatem tam adcommodatum esset, Venerisque omnino opera tam frequens in Aeneide sit, a Virgilio neglectum, mireris forte. Nec facile ignorare doctissimus poeta id potuit, sed derelictum ab ipso suspicor propterea, quoniam, cum similem fere religionem templi dedicandi mox ad Actium erat enarraturus, taedium effugere voluit.

Quod *Cytheris* nonnulli tribuerunt, id alii ad continentem transtulisse videntur. Nam ex adverso insulae, ad littus Laconicae, in sinu Boeatico, ubi circa Maleam flexeris, fuerunt aliquando duae urbes, mox in Boeas collectae, *Etia* vel *Etias*, et

Aphrodisias; utramque ab Aenea conditam fama ferebat, *cum ille in Italiam fugeret et in hunc sinum tempestate fuisset delatus.* Nomen alteri a Venere, Aeneae matre, *alteri ab Etide vel Etiade Aeneae* filia. v. Pausan. III, 22 extr.

Ad eadem loca referendum videtur, quod Dionys. I, 50 Troianos a Cytheris solventes in Peloponnesi promontorio amisisse Cinaethum narrat, a quo illud appellatum *Cinaethium.* Videtur idem esse, quod Pausan. III, 22 in eodem sinu Boeatico post Promontorium, Asini maxillam, tradit *Cinadi monumentum:* *Ἔστι δὲ καὶ μνῆμα Κινάδου, νεὼς τῆς Μενελάου καὶ οὗτος κυβερνήτης ἦν.* Variavit et in hoc antiqua fama.

Alia fuit fabula de Aeneae ad *Arcadiam* accessu et Anchisae in iis locis sepultura. Fuisse scilicet aliquem suspicor poetam, qui haec ita tractasset, aut famam, quae ita haec ferret, ut, cum Samothraciae, adeoque et Troianorum, origines prisca aliqua narratione ad Arcades referrentur (v. Dionys. I, 61, 68, 69, ubi de Penatibus agit, unde etiam explicanda illa Arcadum et Troianorum *συγγένεια* c. 50 memorata, quam renovasse dicuntur tum Troiani), Aeneam cum Anchise in antiquas Arcadiae sedes reduceret, cum sors esset data, *ut antiquam matrem exquireret* (ut Aen. II, 96). Certe ex alio Pausaniae loco lib. VIII, 12. f. discimus, *Anchisium montem* (*ἡ Ἀγχισία ὄρος*) et *Anchisae sepulcrum* inter Mantineam et Orchomenum Arcadiae monstratum fuisse. *Cum enim in sinu Boeatico*, quem modo nominavimus, *escendissent*, *Anchises in ea loca quacunque de caussa profectus diem suum obiit ibique est sepultus.* — *Adiacent Anchisae sepulcro templi*, *quod Veneri dicatum fuit*, *ruinae.* Consentanea his occurrunt apud Dionys. Halic. I, 49; nam et ibi pars scriptorum Aeneam in Arcadiam adduxisse memoratur, ut *Orchomenum* et *Nesum* inhabitaret et *Caphyas* apud Mantineam conderet, a Capy Troiano dictas (hoc et Strabo habet lib. XIII, p. 608 A, at Stephanus Byz. in *Καφύαι* a Capy, Anchisae patre), sed alii eum ibi mortuum, alii in Italiam discessisse tradiderant, inter illos quidem *Araethus* (ita enim legendum pro *Ἀρίσθῳ*, *Ἀραίθῳ γράψαντι τὰ Ἀρκαδικὰ*, ex Schol. Apollonii Arg. II, 500, etiam apud Hygin. Astron. II, 1 *Ariethus Tegeates historiarum scriptor* leg. *Araethus.* v. ib. Muncker.), inter hos autem *Agathyllus Arcas*, cuius elegos apponit Dionys. l. c., in quibus Aeneas in urbe Neso duas filias

collocasse iisque relictis in Italiam properasse, in qua Romulum genuerit, memoratur. Emendandus ex illo loco Pompon. Sab. ad III, 276.

Insula *Zacynthus* est ex adverso Elidis. Etiam ad hanc Aeneam appulisse narrat Dionys. I, 50; et erant Zacynthii quoque cognationis iure iuncti Troianis. *Dardanum enim, Iovis et Electrae Atlantidis filium, duos ex Batea filios suscepisse tradunt, Zacynthum et Erichthonium; quorum alter ex Aeneae maioribus erat, Zacynthus vero insulae conditor.* Omnia haec, etsi fabularum ambagibus involuta, eo tamen pertinere videntur, quod Troiani et insulae huius, ut ceterorum locorum, incolae haberent aliquam antiquitus cognationem; erant scilicet, nisi fallimur, omnes ex Pelasgorum stirpe oriundi. Sed de his alibi: v. *Novi Commentar. Soc. R. Sc. Gotting.* T. I, p. 90. De Erichthonio Dardani et Batiae f. Ili fratre v. Apollod. III, 12. 2. *Commorantur hic aliquod temporis spatium Troiani, et indigenarum humanitate invitati et adversa navigatione impediti. Veneri in templo, quod ibi exstruxerant, sacrificium faciunt, quod ad hoc usque tempus Zacynthii publice faciunt, et cum alia tum etiam cursus certamina iunioribus proponunt. Victoriae praemium autem accipit is, qui templum primus ingreditur. Cursus autem hic Aeneae et Veneris appellatur; et adstant amborum statuae.*

Faciunt et haec ad poetae nostri artem agnoscendam. Zacynthum ille tantum nomine attigit lib. III, 270; narrationis moram vero fecit nullam nisi in Strophadibus adiacentibus, quippe quas videbat ornatum ex antiquis de Harpyiis fabulis admittere. Porro, quae historia de ludis in insula Zacyntho ab Aenea celebratis tradiderat, ea ad Actium magna cum laude poeta transtulit, ut Augustum, Actiacorum ludorum auctorem, hoc tamquam blandimento demereri videretur.

A Zacyntho *Troiani per altum navigantes ad* Leucadem *appulerunt, quem locum Acarnanes adhuc tenebant. Atque hic quoque Veneri templum exstruxerunt, quod nunc est in parva insula inter fossam* (διορύκτου) *et urbem* (cf. Strabo X, p. 451 D). *Vocatur Veneris Aeneadis templum.* Dionys. l. c. et apud Serv. ad III, 279: *Varro templum Veneri ab Aenea conditum, ubi nunc Leucate* (ita lego pro *Leucatem*), *dicit; quamvis Menan-*

der et Turpilius comici a Phaone Lesbio id templum conditum dicant. Poeta tamen et hoc neglexit uti, Apollinem solum memoravit v. 274. 275, scilicet ne toties templa Veneri condita memorando taedium lectori faceret. *Aeniam* ad *Acheloum* (vid. Strab. X, p. 450 C) a nemine vidi ad Aeneam vel ad Troianos referri.

At de *Actio* non neglexit poeta. *Cum ad Actium appulissent, ad sinus Ambracii promontorium stationem habuerunt Troiani. Inde in urbem Ambraciam venerunt, in qua regnabat Ambrax, Dexameni* (cuius avus forte fuit is qui Olenum tenuit apud Apollod. II, 5, 5.) *f. Herculis n.* (v. Huds.) *et utroque in loco huius adventus vestigia remanent: apud Actium quidem Veneris Aeneadis templum, et prope hoc alterum Magnorum Deorum; quae nunc etiam aetate mea extant,* ait Dionys. l. c. *Ambraciae vero eiusdem deae templum, et Aeneas sacellum, prope parvum theatrum, in quo etiam est parva operis antiqui statua, quae dicitur Aeneae, eamque sacrificiis colebant sacerdotes, quas ipsi amphipolos vocabant* (αἱ καλούμεναι παρ' αὐτοῖς ἀμφίπολοι). Ergo poetae invento hoc loco debentur ludi ab Aenea instituti, et suspensus clipeus, in cuius tamen consecratione poeta aliquid habuisse videtur, quod sequutus est; nam Serv. ad III, 287 *Sciendum tamen*, inquit, *hunc clipeum ab Aenea apud Samothraciam in templo consecratum, quod poeta per transitum tetigit.* Deduxere eum in donarii notionem ea, quae Dodonae monstrabantur Troianorum donaria, de quibus statim e Dionysio commemorabo.

Scilicet quod sequitur de appulsu ad *Epirum*, id a poeta diverso plane ab aliis modo est tractatum ornatumque. Nam apud Dionys. Halic. I, 51 *ex Ambracia cum navibus quidem Anchises oram legendo Buthrotum Epiri portum subit. At Aeneas et cum eo lectissimi quique totius exercitus, duorum dierum itinere per terram confecto, Dodonam perveniunt, deum consulturi. Atque hic in Troianos cum Heleno incidunt. Accepto deinde de colonia deducenda responso, deo dona Troiana dicarunt, cum alia tum etiam crateres aeneos, quorum nonnulli adhuc supersunt litteris antiquissimis inscripti, quae donorum dicatorum auctores testantur; et quatuor ferme dierum itinere confecto ad classem apud Buthrotum redierunt.* Vides hic, quae

poeta ex priorum auctorum narratione in suum usum converterit, et quibus ipse ea variaverit. Heleni occursum eiusque vaticinium v. 374 sqq. a Dodona Buthrotum traduxit, omninoque hic suavissimum episodium de Andromache intexuit. Donaria templi dona discedentium tam ornate exposita peperisse videntur v. 464 sqq. Quominus autem Dodonaeo oraculo, quo quis non parum suavitatis et ornamenti carmini accedere potuisse existimet, uteretur, simile de Delio oraculo iam ante accurate tractatum episodium revocasse videtur poetam. *Troianos oraculum* (et quidem id, quod ab Harpyiis edi maluit Virgilius v. 255 lib. III de ambesis mensis) *a Dodonaeo Iove apud Epirum accepisse*, Varro quoque narraverat Rer. Divinar. II apud Serv. ad III, 256. Adiungendus iis alius locus, qui ex eodem libro II petitus esse debet, apud Serv. ad III, 349: *Multi putant*, ait Servius, *Aeneam* de ea venisse (f. non devenisse) *ad Epirum, et ibi haec loca per licentiam poeticam esse conficta. Varro Epiri se fuisse dicit, et omnia loca hisdem dici nominibus, quae poeta commemorat, se vidisse. Idem etiam Varro* Troiam Epiri *ab Aenea, sive a comitibus eius*, Biopatora *nuncupatam docet, ubi Troiana classis Aeneam* (Dodona revertentem) *exspectasse sociosque* castra *in tumulis habuisse memoratur, quae ex illo tempore* Troiana *appellantur: unde apparet, divinum poetam aliud agentem verum semper attingere.* Egregia grammatici observatio. Erat utique apud Buthrotum collis, in quo Aeneas castra habuerat, *Troia* appellatus (ut Dionys. ap. Hudson. ex Vatic. lectione restituendus p. 40. l. 32), et ad mare *portus Anchisae* dictus (ibid.), unde, cum templum Veneri eo quoque loco dedicassent, Ionium mare traiiciunt, habentes secum navigationis comites ac duces non paucos ex illis oris et cum his Patronem Thurium cum amicis, quorum Patron quidem ad Aluntium Siciliae consedit, reliqui, deductis in Italiam sociis, domum redierunt. Quae in memoriam beneficii huius Romani in Acarnanes contulerint, iam ad III, 500 notavi.

Fit tandem traiectus ad *Italiae* littus. Dicat aliquis, quorsum Aeneas tam longo errore per mare Ionium usque ad sinus Adriatici oras, unde mox Italiae littus ac tota Sicilia legenda classe fuit, sive a Virgilio sive ab antiquioribus poetis deductus est, cum a Creta breve ac rectum iter versus Italiam et Latium

esset? Sed et tota antiquitas ita tradiderat, et quicunque illo tempore ex Graecia, multo magis ex Asia, solventes Italiam adire dicti sunt, oram eius Orienti obversam accesserunt, quippe quae tum Graecis sola erat nota et frequentata; cum remotiora versus Occidentem inter terras tantum non incognitas tum haberentur. Itaque poeta egregie fabulam suam antiquitatis fidei attemperasse videri debet, cum, audito per somnum a Penatibus Italiam esse petendam (v. III, 163 sqq.), ad inferioris Italiae partem exteriorem Aeneas cursum dirigit, nec nisi ab Heleno vate edoctus mente tandem assequitur, ad interiores Italiae oras se a fatis duci. (v. III, 381 sqq.) cf. sup. Exc. XV ad lib. II.

Ceterum etiam in hac errorum Aeneae parte multa fabulosa a Graecis adspersa fuisse intelligitur, quippe quibus hoc erat propositum, ut fabulam multorum ingenio operaque tritam variarent et ornarent; nec argumentum ab eo consilio abhorrens. Et primum quidem narrationes fuerunt variae de occursu modo *Ulyssis* *) modo *Diomedis* **) in hoc Italiae littore; sed brevitatis studio loca tantum indicabimus. Ex antiquissimo autem scriptore, qui *sacerdotum Argivarum recensum*, *συναγωγὴν τῶν ἱερειῶν ἐν Ἄργει*, scripserat, Dionys. I, 72 memorat Aeneam statim ex Molossis cum Ulysse in Italiam traiecisse. Singulare plane est quod Dictys lib. V extr. *Ita coactus*, inquit, *cum omni patrimonio a Troia navigat Aeneas, devenitque ad mare Adriaticum, multas interim gentes barbaricas praetervectus: ubi cum his, qui secum navigaverant, civitatem condit, appellatam Corcyram Melaenam.* Sed de insula hac sinus Adriatici accuratius dispiciendum ad Apollon. Arg. IV, 566 sq.

Traiectu ad Italiae littus circa promontorium Sallentinum vel Iapygium facto secundum Virgilium III, 530 sqq., *Portum*

---

*) Ex M. Octavio Victor. Orig. G. R. c. 12. Lycophr. v. 1242 sq. et al. adde Ryck. de prim. Ital. inc. p. 449. f. Schottus ad Proclum p. 22 in calce Obss. hum. et al.

**) Solin. c. 2. Serv. ad Aen. III, 407 et al. Plutarch. Qu. Rom. T. II Opp. p. 266 C, ubi Aeneas eum sacra faceret, Diomedis occursu caput velavit, morique sollenni (de quo cf. Aen. II, 403. et Not.) caussam et originem fecit. Super Palladio a Diomede Aeneae reddito multa ex antiquioribus fabulantur seriores Graeci: Malelas p. 207. Cedren. Comp. H. p. 135. cf. sup. Excurs. IX ad lib. II.

Veneris ad Castrum Minervae subeunt Troiani et Palladi Iunonique sacra faciunt. Similia prorsus invenies apud Dionys. Hal. I, 51, qui et haec habet, in locis his Italiae, quae Aeneas praeternavigaverat, *adventus sui multa eum reliquisse vestigia cum alia tum etiam phialam aeream in templo Iunonis litteris antiquis Aeneae nomen, qui deae donarat, declarantem.* Templum hoc *Iunonis Laciniae* est infra Crotonem. Fuit et in his locis *Siris* olim urbs Troianorum colonia credita, mox Heracleensium navale, in qua Palladium Iliacum dedicatum indigenae monstrabant. vid. Strabo lib. VI, p. 264 A.

Tandem in *Siciliam* perveniunt Troiani et ad *Drepana* escensum faciunt. Sed de his alio Excursu agetur ad lib. V.

EXCURSUS II

De Errorum Aeneae annis.

III, 8 *Vix prima inceperat aestas Et pater Anchises dare fatis vela iubebat.* Etsi in poeta temporum rationes subtiliter exigere velle importunum foret, multo magis, si tacite ea praetereat aut minus definite apponat ipse poeta: si tamen temporum momentis vel cardinibus expresse adiectis semel animum ad haec converterit, ne temere id fecisse videatur, ipsi utique curandum est diligentissime. Sed habet etiam ad multa Aeneidis loca inprimisque huius libri declaranda magnam utilitatem, ut errores Aeneae in annos suos dispertiri possis, et doctrinae exquisitae prudentiaeque Virgilii pars non exigua ea re continetur. Pendet autem tota fere annorum ratio ex illo versu lib. I, 755 *Nam te iam septima portat Omnibus errantem terris ac fluctibus aestas,* tum ex iis verbis, quae supra adscripsimus, III, 8, quo tempore Aeneas Antandro solverit. Scilicet

a. C. N.		Errorum Aeneae
1184	Troia capta	a. 1

Est is e vulgari computandi ratione a. M. 2820. P. I. 3530. — ante primam Olymp. a. 408 ex Eratosth. Canon. (ap. Diodor. I, 5.)

et annus 434 sec. Marmor Arundel. — tandem ante U. C. annus 431. Firmarunt annum viri docti adeo calculis astronomicis: quibus vir acutiss. *Gibort* adiecit nuper eclipsin XXVIII Augusti a. ante C. 1185 adeoque anno, qui excidium urbis praecessit, factam: quam quaerebat in caelo post Sarpedonis mortem obscurato Iliad. π, 567. Troiae excidium paullo ante solstitium aestivum incidisse, miro consensu (si Aeschylum exceperis Agam. 835. ἀμφὶ Πλειάδων δύσιν, qui antumnum innuere videtur) tradit vetus Graecia, mense quidem Thargelione, etsi in die non satis sibi constant. v. inprimis nobilissimum locum ex vetere Euripidis Scholiaste servatum ab Ursino ad Aen. II, 255, et a Scalig. de Emend. temp. lib. V excitatum (v. sup. Exc. I ad lib. II. p. 308), adde Dionys. Halic. I, 63. (p. 51. Sylb.) Plutarch. in Camillo pag. 138 B. a pluribus iam laudatos, inprimis Scaligero, Petavio, Dodwell. de Cyclis p. 805, adde Ryck. de prim. Ital. Colon. p. 431. Nos Marmor Arundelianum sequuti noctem inter XXIII et XXIV Thargelionis ponemus, h. e. inter XI et XII Iunii. Pomponius quidem Sab. ad Aen. II, 801 mense Martio direptam urbem narrat, nescio quo auctore, sed levi certe et indocto.

Luna circa mediam noctem oriente Achivos ex insidiis progressos iam Lesches in Iliade parva ediderat: Νὺξ μὲν ἔην μεσάτη, λαμπρὴ δ' ἐπέτελλε σελήνη, quod Virgilius expressit: II, 250 *Vertitur interea coelum* etc., 255 *tacitae per amica silentia lunae* et 340 *oblati per lunam.* Hinc omnino ad plenilunium, quod tamen aliquot dies iam praecedere debuit, retulere Troiae excidium chronographi. v. Clemens Alex. Strom. I, p. 321 sq. (139). Scaliger de Emend. temp. lib. V. p. 387. Dodwell de Cyclis Graec. pag. 808, qui Tzetzae loco usus erat e Posthomericis Tzetzae, quem nunc habemus plenum in edit. Tzetzae per Fr. Iacobs curata: et post hos multi alii, etiam Burmann. cum Serv. Cerda aliisque ad Aen. II, 255. E Clemente sua hausit Euseb. cf. Fragmenta Hellanici p. 151, cuius cum Duride praecipua huius cardinis chronici anctoritas fuit; cf *Tzetza Posthom.* 778. 9. Tzetza minus accurate apponit plura, ut vs. 764. annum ante Olymp. I, 418. (pro a. 408) tum Thargelionis diem XII (vs. 770), sed ignorata veteris anni ratione eum cum Ianuario comparat.

Achivi quidem hac ipsa aestate littore Troiano solvunt, sed inter varias contentiones exortas paullo serius quam factu opus

erat, ne in ventos Aquilones statos, etesias vocant, qui hac anni parte in his plagis maria Aegaei flare solent, inciderent; itaque classis misere tempestate est disiecta. Ita quidem mihi ea de re videtur statui posse. Homerus, ut mirationem maiorem faciat, Odyss. γ et δ calamitatem hanc Palladis irae et Achivorum dissidiis moxque Neptuni odiis tribuit. His iisdem ventis, eodem anno, Ulysses (v. Od. I, 67 sq. 80 sq.), altero Aeneas, versus Libyae littora sunt delati; iisdem, sed anno demum octavo post, Menelaus per XX dies in littore Aegypti ad Pharum tenebatur Odyss. δ, 351. 475. (cf. *Wood on the original Genius of Homer* p. 55. ed. pr. p. 227 ed. sec.) Incipiunt autem constanter spirare circa XVII Kal. Aug., cum iam decem dies ante exorti sint: v. Plin. II, 47. Est hoc tempus ὀπωρινὸν antiquorum, ὀπώρα apud Homerum, quo boream flare ait Iliad. φ, 346. Od. ε, 328. Iidem etesiae esse videntur, qui in fabula Aristaei commemorantur: de quibus vid. Apollon. II, 516. 525 et ibi Schol. In hiemem igitur, nisi procellosum tempus intelligas, dilata Graecorum navigatio dici nequit. Tradita haec accuratius fuerunt haud dubie a veteribus, uti ex Dictye colligo lib. V, 8, ubi in paciscendo cum Antenore Ulysses urget, *tempus ad navigandum idoneum praetervolare*, et V, 16 *urgente navigii tempore*, et c. 17 pr. — *veriti, ne per moram, interventu hiemis, quae ingruebat, a navigando excluderentur.*

At Aeneas, qui capta Troia se in montem Idam cum suis receperat, ab australi parte versus Antandrum descendit, et in huius urbis portu classem facit. In classe facienda et instruenda hiems consumitur, lib. II, 5, 6 *classemque sub ipsa Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae.* Secundum Dionysii Halic. I, 63 calculos, iam autumni*) huius anni initio Troiani Hellespontum traiiciunt et in Thracia hiemem exigunt, ad historiae veritatem haud dubie propius; sed hanc deserere recte potuit poeta. Ab omnium ceterorum fide recedit, quod ad Aen. III, 8 Servius ex Palaephato (qui iunior ille, *Τρωϊκῶν* auctor esse vide-

*) Dionys. quidem τῷ ἑξῆς ἔτει, πρώτῳ δὲ μετὰ τὴν ἅλωσιν, sed utitur ille anno Attico novo, qui a novilunio, quod a solstitio aestivo proximum est, initium habet et cum annis adeo Olympicis, qui et ipsi inde ducebantur, conspirat.

tur, v. ad lib. II Exc. I p. 362 [477]), notat, *capto Ilio Aeneam post triennium navigasse.*

Antenor interea et ipse discessum parat, et iter quidem, quod et Aeneas facere decreverat, versus Italiam instituit. Si quaeras, quomodo in hoc consilium uterque devenire potuerit, cogitandum est, illo tempore terras Europae occidentales Graecis Troianisque fuisse eodem loco, atque Europaeis ante haec duo saecula et quod excurrit, Americam. Tenebant autem Graeci tum omnia maris Aegaei littora, ut adeo nisi in Ionio receptus esset Troianis nullus.

a. C. N.	a Troia capta	Error. Aeneae
1183	a. 1.	a. 2

Aen. III, 8 *Vix prima inceperat aestas — Litora cum patriae lacrimans portusque relinquo, Et campos ubi Troia fuit. Feror exsul in altum.*

Primum quidem cursum in Thraciam tenuit: III, 13 sqq. — 68 *Terra procul vastis colitur Mavortia campis. Thraces arant.* condit hic in littorali plaga urbem, *Aeneadas:* v. 16—18, quod de *Aeno* Thraciae ad Hebri ostia accipiendum esse, Excursu I ad h. l. vidimus.

Parabat Aeneas Veneri, Iovi, aliisque diis sacrum, quo cum ad aram velandam frondes ex proximo virgulto peteret, prodigio sanguinis ex ruptis ramis fluentis moxque umbrae Polydori monitu, inferiis ei factis, terra excessit; quod non nisi vere sequente factum.

Hiemem in Thracia (h. e. Pallene) a Troianis exactam, etiam Dionys. ex communi ratione tradit I, 49 et 63, etsi superioris iam anni; nam huius anni hiemem in Sicilia ab iis consumtam ponit; ut adeo sequente anno secundo a Troia capta ad agrum Laurentem pervenerint. Et hanc rationem sequuti sunt alii: ut L. Cassius Hemina apud Solin. c. 2.

a. C. N.	a Troia capta	Error. Aeneae
1182	a. 2	a. 3

Inde ubi prima fides pelago, placataque venti Dant maria etc. Aen. III, 69. Vere ineunte, ἔαρος ἀρχομένου, mari patefacto, versus Archipelagum navigant, Delum perveniunt. Ab Anio Anclisae hospite benigne excepti Apollinem consulunt; a quo cum antiquam matrem exquirere, h. e. eam terram repetere,

iussi essent, unde maiores Troianorum progressi ad Troiae loca olim pervenerant, Anchises eam Cretam interpretatus, unde Teucrum ad Troadem appulisse a maioribus acceperat, eam petere iubet. Ad hanc igitur insulam bona spe alacres cursum dirigunt, II, 73—131. Idomeneus iam tum Creta erat a suis expulsus v. 121. Condunt hic urbem *Pergameam*, instruunt domos, colunt agros, et terra se a fatis monstrata nunc tandem potitos esse laetantur, v. 132—137.

Inter haec annus unus et alter exire debuit; neque aliter numerus ille septenarius annorum confici possit, nisi ita statueris. Igitur

a. C. N.	a Troia capta	Error. Aeneae
1181	a. 3	a. 4

in nova colonia Cretae consumitur. Interea

a. C. N.	a Troia capta	Error. Aeneae
1180	a. 4	a. 5

siccitas agrorum, aeris gravitas, lues corporibus infesta. Cum iterum Phoebum in Delo consulere vellent, Aeneam per somnum docent Penates, non Cretam sed Italiam sedem a fatis destinari. Itaque paucis in colonia relictis iterum naves conscendunt, III, 137—191.

Evecti in altum gravi tempestate opprimuntur, ut procellosum in his plagis mare esse solet (v. Not. ad III, 192). Quarto die ad Strophades, quae Ionii maris insulae occidentali Peloponnesi littori obversae sunt, appulsi, cum ab Harpyiis vexarentur, accepto a Celaeno vaticinio, iterum hinc solvunt, III, 192—267 et alias huius maris insulas praetervecti Actium in sinu Ambracio perveniunt. Hic lustratio et Ludi habiti, III, 268—283. *Interea magnum Sol circumvolvitur annum, Et glacialis hiems aquilonibus asperat undas* v. 284. 285.

a. C. N.	a Troia capta	Error. Aeneae
1179	a. 5	a. 6

Transacta apud Actium hieme Epiri littore lecto ad Buthrotum escendunt, ubi praeter omnem expectationem in Helenum cum Andromache incidunt. Aliquantum temporis cum ipsis commorati, accepto novo ab Heleno vaticinio, iterum navibus in altum deductis (III, 286—505) praeter montes Ceraunios prove-

huntur, cumque per noctem littorum tuta subiissent, altero mane Italiam conspiciunt, 506—529.

Traiectu facto Portum Veneris paullo supra promontorium Sallentinum vel Iapygium dictum subeunt, et Palladi Iunonique sacra faciunt, 530—548.

Mox sinum Tarentinum, oram Bruttiorum, et Siciliae fretum praetervecti in Cyclopum littore escensionem faciunt; sed recepto Achemenide, qui ab Ulysse relictus fuerat (Ulysses igitur paullo ante, et quidem, quod poetae praeter Homeri fidem ponere licuit, ante tres menses, v. III, 645, in his littoribus erraverat), Polyphemi metu classem iterum expediunt, et littus Siciliae orientale et australe praetervecti in occidentali littore supra Lilybaeum promontorium Drepani portum ad Erycem intrant. Hic dum a longis erroribus recreant se, sub aestatis exitum (cf. an. seq.), Anchises moritur, III, 549—714*).

a. C. N.	a Troia capta	Error. Aeneae
1178	a. 6	a. 7

Vere, ut e sequentibus probabile fit, quando navigandi tempus aderat, classis Aeneae e Sicilia solvit versus Tyrrheniam et

*) In temporibus, quae nunc succedunt, ordinandis magnam difficultatem iniecit ipse poeta, qui discessum e Sicilia et accessum ad Africam septimo errorum anno factum diserte memorat: v. extr. libri I *nam te iam septima portat Omnibus errantem terris ac fluctibus aestas*; idem tamen reditum in Siciliam hoc eodem anno septimo factum narrat lib. V, 626 *Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas.* Ea tamen si eo, quo fecimus, modo conciliari possunt, concidit poetae reprehensio, quam Wood quoque movet p. 229. Nolo in exponenda difficultate otium consumere, quam iam veteres versavere. v. Servium ad lib. V, 626, cuius nota tandem in his verbis subsistit: „Ergo constat, quaestionem hanc „unam esse de indissolubilibus; quas non dubium est emendaturum fuisse „Virgilium.“ Si quis itaque poetam in tempore Aeneidi suae constituendo sui parum memorem fuisse dicat, non multum habeo quod reponam. Illud tamen male haberet, quod poeta temporis notas disertis verbis apposuit, quas, si abfuissent, nemo desideraturus aut in hanc quaestionem descensurus fuisset. Etsi vero expediri illa nequit, ita ut nihil forte reponere possis, alterutrum tamen sumendum est, aut sub finem anni autumno exeunte Aeneam ad Africam accessisse, et altero anno primo vere discessu facto in Siciliam reversum esse; aut vere demum sequentis anni solvisse Aeneam ex Sicilia, Carthaginem appulisse et eadem aestate in

Latium. Ab hoc demum tempore res Aeneide comprehensae exordium habent: v. lib. I, 34 sqq. Vix illa altum tenet, cum subito gravissima tempestas orta, quam poeta ab Aeolo Iunonis rogatu immissam prodit, versus Africam naves reiicit; sex circa Aegimuri Aras, ex adverso Carthaginis, partim scopulis partim arenarum vadis illisae, una a mari hausta, omnes a ventis fluctibusque admodum vexatae, subsidente tandem tempestate vix in Africae littus sed diversis partibus eiiciuntur (I, 34 — 158). Aeneas quidem cum septem navibus (I, 170 et 383) inter Apollinis et Mercurii promontoria, qui nunc Tunitanus sinus est, portum subit, ad Aquilariam, obiectu insulae, quae altera ex Aegimuri Aris esse videtur, a ventis tutum (v. Excurs. ad I, 159 sq.). Altero die ad exploranda loca digressus et a matre Venere, sub Nymphae specie obvia facta, confirmatus animo, novam urbem Carthaginem de colle urbi imminente prospicit. Degressus inde dum in novo Iunonis templo opera singula contemplatur, Dido regina eo procedit, a qua benigne Aeneas excipitur moxque socios cum parte classis, quam desideraverat, recuperat (I, 159—ad f. libri); casus suos inter epulas factas narratione exponit (lib. II — et III).

Gesta haec anni huius vere; quod constat, si cum lib. V, 626 sq. compares illa: *Nam te iam septima portat Omnibus errantem terris ac fluctibus aestas*, I, 755. 756. Itaque I, 31 — multosque per annos *Errabant acti fatis maria omnia circum.*

Desidet aliquot menses apud Didonem Aeneas, tandem deorum monitu hac ipsa aestate ex Africae littore solvit, ingruente tamen illo tempore, quo turbari ventis mare solet. Versus sunt hi: IV, 52 *caussasque innecte morandi, Dum pelago desaevit hiems, et aquosus Orion, Quassataeque rates, dum non tractabile coelum.* Mox 193 *Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere* etc., tandem v. 309 *Quin etiam hiberno moliris si-*

Siciliam rediisse. Hoc si sequare, saltem versuum istorum ratio ac sententia constat. Igitur, dum meliorem rationem aliquis docuerit, teneamus hoc. Certe Catroeum, quem ad lib. V pr. de his disputasse videmus, omnia ad lubitum fingentem audire piget. Nec *Wood*, qui Iliadis et Aeneidis tempora constituenda alio opere sibi proposuerat (p. 229 sq. et p. 254. vers. germ.) satis probabilia amplexus esse videtur.

dere classem, Et mediis properas aquilonibus ire per altum. Facile ex his colligat aliquis, hiemem apud Didonem fuisse exactam, nec nisi sequente vere hinc discessisse Troianos. In adstruenda hac re multus est Bargaeus. v. Io. Mich. Bruti Epp. Cl. Viror. p. 75 sqq. Possis etiam, quod alii, v. c. Catroeus, faciunt, ita statuere, sub anni superioris exitum Aeneam ad Carthaginem accessisse ibique hiemem exegisse. Sed neutra harum opinionum difficultatibus caret. Nam sic poeta sibi ipsi adversaretur, qui *septima aestate* Africam adiisse, et *septima aestate* item Siciliam repetiisse diceret eos, qui diversis tamen annis hoc et illud fecissent. Nec loca, quibus *hiems* memoratur, necessario ab brumale tempus ducunt. Sed primo loco de tempestate agitur, qua Aeneas ad Carthaginem fuerat appulsus; est enim dies ab adventu secundus; neque altero loco hiems aliter accipienda, quam de tempore procelloso, quod, quale fuerit, tertio loco apparet, *hiberno sidere* et *aquilonibus;* qui esse possunt illi ipsi stati venti, etesiae dicti, quos paullo ante ad a. 1 medio Iulio et Augusto flare diximus. cf. Not. ad I, 535. Etiam lib. IV, 429, 430 *extremum hoc miserae det munus amanti, Exspectet facilemque fugam ventosque ferentes.* Nec *Orion* lib. I, 535. IV, 52 aliam quam tempestatis ortae significationem habet. cf. Serv. ad V, 626, et Cerdam ad e. l.

Solvit igitur Aeneas Carthagine; vento tamen adversante cursum versus Italiam non tenet, sed ad Siciliae littora delatus apud Erycem iterum in terram escendit, lib. V, 1—34. Hic anniversarias patris Anchisae Manibus inferias facit et ludos funebres instituit V, 35—603. Tempora ex his colligas v. 46 *Annuus exactis completur mensibus orbis,* et 626 *Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas* etc. Interea Troianae mulieres longi erroris taedio victae, ut tandem in Sicilia considendum esset, classem incendunt; quatuor naves combustae, reliquae reparatae. Tum Aeneas, relicta apud Acesten comitum parte, qui Aegestam seu Segestam incolant, cum meliore parte naves solvit versus Italiam et hac ipsa aestate Tiberina ostia subvectus in agrum Laurentem escendit. Sed de his alio loco videbimus. Ad hunc autem annum sub aestatis exitum haec esse referenda, ex his patet: Ludis apud Erycem altero ab escensione die (V, 42) indictis inferias (V, 42 — 103) dieque nono ludos faciunt (104 sqq.):

hoc eodem die classis cremata. Ad eam reficiendam et novam urbem designandam novem dies dati v. 762. Proximo die discedunt v. 763 sqq.

Quae poetam impellerent, ut in plures annos dispesceret Aeneae errores, qui secundum historiae fidem altero vel tertio anno absoluti fuerunt, meo qualicunque iudicio videntur fuisse plura. Primum quidem, quod maiorem facit admirationem et ipsum hoc, quod non uno alterove anno sed per septem annos continuos heros Aeneas fatis adversis fuit iactatus; aemulatus porro est poeta errores Ulyssis; et poterat omnino maiorem rerum casuumque varietatem intra tale tempus congerere et includere; multa ex historia τῶν Νόστων, de casibus Achivorum, seriore nonnullorum in patriam reditu, infelici Agamemnonis fato, Pyrrhi caede et Heleni regno Epirotico (III, 295 sqq.), de coloniis Achivorum in Italiae littore, memorare non potuisset, nisi Aeneae errores in aliquot annos dispertitus esset. Tandem hoc ipso invento cavit poeta, ne rem parum probabilem narrare videretur, qui factum esset, quo minus Troiani in Achivos domum reduces inciderent, qui tamen et ipsi a Troia solventes Thraciam petierant, aut, ne Ulyssis navibus occurrerent, quae tamen eodem mari, iisdem erroribus, ad eadem fere littora ferebantur.

EXCURSUS III

Polydorus.

III, 49. De *Polydoro* narratio ab aliquo *Νόστων* scriptore inventa, a Tragicis fuit ornata, variis quidem modis, ut vel ex Servio ad h. l. et Hygino fab. 109 intelligitur: namque ad Ilionem sororem Polymnestori nuptam missum eum educandum illi narrant; porro a rege ignaro filium ex Ilione susceptum fuisse necatum pro Polydoro. v. Excurs. XXIV ad lib. I. Homerus utique aliter, apud quem Polydorus ab Achille occiditur Iliad. *υ*, 407 sqq. Virgilius ante oculos habuit Hecubam Euripideam, in ipsis adeo verbis, statim a principio. cf. Not. ad v. 22 sq.

EXCURSUS IV

III, 73—77. De *Delo, gratissima tellus Nereidum matri et Neptuno Aegaeo.* Appellatur ita non simpliciter, quatenus insula; ita enim locus langueret; sed respectu ad antiquiorem fabulam, quae nunc quidem satis expediri non potest. Servius tamen: *Postea*, inquit, *supplicante Iovi Latona*, *levata superferri aquis coepit. Haec primo Neptuno et Doridi fuit consecrata, postea—Latona—littoribus suscepta est.* Similiter Strabo VIII, p. 574 A, Delum primo Neptuno sacram, mox Latonae pro Calauria cessam, ex antiquis poetis narrat. Quem locum cum aliis coniecturis iam occupatum video a Viro doctiss. in Exerc. de Delo Misc. Obss. Vol. VII, p. 79. Omnino mihi videor Graeci poetae vestigia et ipsa verba in hoc versu 74 animadvertere: *Νηρῆός τε δάμαρτι Ποσειδάωνί τ' ἄνακτι*, in hunc vel similem modum; aut propius ad verba nostri: *Νηρεΐδων μητρός τε Ποσειδῶνός τ' Αἰγαίου.* Multorum autem carminum argumentum olim fuit Delus. v. laud. Exercit. p. 3, et noster supra Georg. III, 6 *Cui non dictus Hylas puer et Latonia Delos?*

In iisdem versibus Apollo Delon—*Errantem Gyaro celsa Myconoque revinxit*, si elegantiam poetarum sequaris, *celsa Mycono*, epitheto posteriori voci adiecto, iungenda videntur. Sane Ovidio quidem Met. VII, 463 *humilis Myconos* dicta. Scilicet insula omnis *alta*, quatenus mari eminet, et *humilis* aliarum insularum respectu; etsi interdum ista ipsa epitheta modo ad littorum alta promontoria et scopulos montesque, vel laeve et leniter acclive littus, modo ad interiora (v. c. *χθαμαλὴ* Odyss. *κ*, 196) spectant, modo, quatenus e longinquo vel e propinquo spectatur terra navigantibus. Sic inf. III, 522 *cum procul obscuros colles* humilemque *videmus Italiam.* — *Gyaro celsa* iunxit auctor Epigrammatis, inter Petronii fragmenta, repetiti nuper in Anthol. Lat. p. 460, quod totum ex h. l. expressum, quem cum eo docte comparavit Editor, et iterum Wernsdorf. Poet. min. T. V. P. III. p. 1362. Sed forte is antiquum verborum ordinem in suo libro habuerat: *Mycono celsa Gyaroque:* v. Var. Lect. Aliam loci imitationem dabit Statius Theb. III, 438. Delum ceteris insulis *humiliorem* esse, Wheelerus docuit *Journey into Greece* p. 58.

EXCURSUS V

Teucri et Teucrorum e Creta origines.

III, 102 sqq. *Creta Iovis magni medio iacet insula Ponto; Mons Idaeus ubi — Maximus unde pater — Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras.* Locus inter classicos de Cretae et de Troadis originibus. Ut Apollinis oraculum ad Italiam spectans de Creta interpretaretur, facile induci poterat senex Anchises. Nam et omnino inter Cretam et Phrygiam origines fuerunt communes, et Phrygiae minoris, seu Troadis, conditores, Teucri (secundum alios etiam Dardanii) e Creta ortum habuere; accedit, quod aut in Cretam sacra et religiones Dactyli Idaei transtulerunt ex Phrygia, aut Phryges accepere religiones a Curetibus seu Corybantibus ex Creta. Nam utrumque traditur. Locus classicus apud Strabon. lib. X, p. 466 sqq. Diodor. V, c. 64 sqq. A nostro proditum: e Creta cum Teucro sacra Cybeles, et quidem mystica, esse traducta; *Hinc mater cultrix Cybelae Corybantiaque aera Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris Et iuncti currum dominae subiere leones.* Repetiti autem communi opinione Teucri na-

talea ex Creta; etsi Attici scriptores, Phanodemum Dionys. Halic. I, 61 excitat, Atticae eos vindicabant. Multo sapientius illi, qui, Scamandri fluvii et Nymphae Idaeae filium eum prodentes (v. Apollodor. III, 12, 1), indigetem et ignotae originis significare voluerunt, a quo exceptus Dardanus filiam Batiam (*Βάτειαν*) et regnum, h. e. agrum, quem ipse tenebat, obtinuit.

EXCURSUS VI

De Dardani originibus ex Arcadia vel ex Tyrrhenia et urbe Corytho.

III, 167—171. — *hinc Dardanus ortus, Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum — Corythum terrasque requiras Ausonias.* Traduntur de Dardano tam diversa, ut, in quo adquiescendum sit, non facile invenias. Investigemus paullisper fabulae vestigia, ac diversitatem ad caussas et genera certa revocemus.

Homerus Iliad. *v*, 215 simpliciter *Dardanum, Iovis filium, Dardaniam ante Ilium condidisse* tradiderat.

Electram matrem addidere alii, Atlantis filiam, ut Lycophron (v. 1302 sqq.) apud Schol. ad e. l. et Apollod. III, 12, 1. Uterque rem ita exponit, ut Dardanum, cum in Samothrace vixisset, in obiectam continentem, Troadem, traiecisse, et a Teucro hospitio, filiaeque Batiao (Arisben Lycophron appellat l. c. cum aliis: v. Steph. Byz. h. v.) matrimonio exceptum, Dardaniam vel Dardanum (de nomine v. Munck. ad Hygin. f. 275) condidisse dicat: cf. Not. ad Apollod. III, 12, 1. Traiectum ratibus, *σχεδίᾳ*, factum, caussamque modo fratris Iasionis, nam sic alii scribunt pro Iasio, mortem, modo diluvium memorant cum iidem tum alii; v. Conon Narrat. 21. cf. Schol. Lycophr. v. 73. Eusthat. ad Iliad. *v*, p. 1204, 1252, qui sua ex isto petiit, et p. 351 cum Schol. ad *v*, 215, Nonnus Dionys. III, 215—219, de quo loco v. Salmas. de L. Hellenist. P. II, c. 1, p. 333.

Quae adhuc perstrinximus magis quam exposuimus, *Samothracum* fuere *fabulae;* hoc intelliges ex Diodor. V, 48. 49, et IV, 75. Strab. VII, p. 331. Dionys. I, 68. 69.

Quandoquidem Dardanus ex Electra, Atlantis f., fuit susceptus, cuius natales ad Cyllenen, Arcadiae montem, referuntur, cuiusque omnis fabula Arcadiam tamquam sedem habet, (v. Apollod. III, 10); accidit, ut etiam Dardani origo ad Arcadiam referretur. *Graeci et Varro Humanarum Rerum Dardanum — de Arcadiae urbe Pheneo oriundum dicunt*, ait Serv. ad III, 167, et *secundum Arcades* totam fabulam exponit disertissime Dionys. Halic. I, 61. Fuit quoque eius memoria in Elide Triphylia. v. Strab. VIII, p. 532 C.

Ex Arcadia Pelasgos Italiam incoluisse nota est narratio; translatus cum iisdem mythus Arcadum et origo Dardani *in Italiam*. Nunc Corythus aliquis excitatur; cuius vestigium in Arcadia non reperi, nisi in Tegeatarum demo Corythensium apud Pausan. VIII, 45. Atque hac in eum modum exornata fabula Virgilius egregie est usus ad argumentum suum summae vetustatis auctoritate ornandum. *Dardanus* scilicet et *Iasius* frater *ex Tyrrhenia*, et quidem *Corytho*, vel Corythi sede, oriundi. Dardanus quidem Samothraciam et mox Phrygiam adiit, Dardaniamque condidit. Hactenus Virgilius III, 167 sqq. VII, 207 sqq. VIII, 134. Copiosius fabulam exponit Serv. ad e. l. et Pompon. Sab., qui Diodorum exscripsit. De Iasio v. Muncker. ad Hygin. f. 270, et Astronom. II, 4.

Corythum, Etruriae quae urbs sit, in controversiam venit, sed satis iam Cluver. Ital. ant. p. 590 sqq., et nuper Gorius a Burmanno iam laudatus Inscr. Etrur. Tom. II, p. 364, qui tamen Cluverium fere sequitur, argumentis idoneis evicerunt, esse eam *Cortonam*. Quae cum varie olim scriberetur, habereturque urbs Etruscorum antiquissima: vid. Dionys. I, 20. 26 (at in Herodoto I, 57 Cortonae nullus locus esse potest, et mera somnia continet Ridolf. *Venuti* libellus de antiqua Cortona in *Diss. dell' Accad. di Cortona* T. IV, N. 1); nominis similitudo facile ad Corythum, Dardani patrem, ducere potuit, quasi is urbem condidisset eique imperasset. Hinc inter reges et conditores Tyrrhenorum censeri coepit Corythus; unde poeta *Corythi urbes* pro Tyrrhenia lib. IX, 10. X, 719, et eo, quem supra posuimus, loco: *Corythum terrasque requirat Ausonias.*

In recentioribus passim interpp., v. c. ad III, 167, multa perperam traduntur, quae ex Anianis fabulis petita deprehendi. Ad

Graeculorum commenta pertinet, quod de galea Dardani (κόρυς) perstrepunt, et quod Corythum Tyrrheniae ad Paridis ex Oenone filium referunt, quodque Dardanum ex Creta, unde Teucer profectus erat, repetunt, vel ad Idam et circa Scamandrum natum affirmant, et plura alia. Quam vellem, multas fabulas in hunc modum detexi liceret.

Ut autem iis adolescentibus, quibus libri, unde haec peti possunt, non ad manus sunt, ad intelligendum haec omnia satis sint obvia, progeniem Dardani et hic secundum Homer. Iliad. *v*, 214 sqq. Dionys. Halic. I, 62 et Apollodor. III, 12 repetere non pigebit. cf. Diodor. IV, 75. In iis tamen, quae ab aliis diverse traduntur, v. c. a Dicty lib. I, c. 9, hic non morabimur.

Dardanus ex Batia, Teucri f., *Ilum* et *Erichthonium* suscipit. Ilus sine prole moritur.

Erichthonius ex Callirrhoe Scamandri, ut Dionys., vel ex Astyoche Simoentis f. creat *Troem;* a quo *Troes* dicti.

Tros ex Callirrhoe Scamandri, ut Apollod. et Conon c. 12 (ex Acallaride, Eumedis f. ut Dionys.) *Ilum*, *Assaracum*, *Ganymedem*, cum *Cleopatra* generat. Iam

Assaracus Hieromneme Simoentis f. vel Clytodora Laomedontis f.

Capys Themis Ili f. vel Nais nympha

Anchises — Venus

Aeneas

Ili autem, a quo *Ilium* conditum, progenies *Laomedon; Laomedontis Priamus*, cum *Tithono*, *Hesione* et aliis; *Priami Helenus*, *Deiphobus*, *Paris*, *Hector*, *Troilus*, *Polites* etc. *Ilione*, *Creusa*, *Laodice*, *Cassandra*, *Polyxena* etc. cf. Not. ad Apollod. III, 12.

EXCURSUS VII

De Harpyiis.

III, 209 sqq. *De Harpyiis* fabula antiquissima, quippe iam Hesiodo Theogon. 267 memorata, qua *meteori* vel *procellosi venti* genus aliquod dearum specie induisse videntur primi homines: unde cum Iride e Thaumante et Electra natae ferebantur: ibid. et Apollod. I, 2, 6. Data hinc *Harpyia Podarge* in coniugium Zephyro ap. Homer. Iliad. π, 150, ubi ea βοσκομένη λειμῶνι παρὰ ῥόον Ὠκεανοῖο (adeoque monstri similis, dicta tamen dea, ut Echidna, Typhon et al.) peperit Zephyro Xanthum Baliumque, Achillis equos: suavi commento, ad celeritatem equorum horum declarandam. Allusum autem ad eandem fabulam in illa narratione, qua equi in Lusitania ex Favonio concipere narrantur: sup. ad Ge. III, 273. Ad priscam illam Harpyiarum, tamquam ventorum, ac procellarum, notionem spectat antiqua loquendi ratio, qua ii, qui evanuerant, *ventis rapti* dicuntur; tandem forma poetica etiam *res*, *vota*, *preces* a ventis feruntur. Ulyssem mari iactatum ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο Odyss. α, 241, ut alias ἀναρπάξασα θύελλα Ὤχετο φέρειν. Multo magis manifesta res ex Odyss. υ, 77 comparato v. 63. 66 (cf. Eusthat. ad illa loca), ubi Pandarei filias

(de quibus v. ad Apollod. p. 843) evanuisse ex hominum conspectu declarare volebat poeta: Τόφρα δὲ τὰς κούρας Ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο. v. Paus. X, 30 pr. Sequutus hoc est Sophocles Philoct. 1120 — 1122. (1092 — 4.) Latonam ap. Hygin. f. 140. *Iovis iussu ventus aquilo sublatam ad Neptunum pertulit.* In sequioribus poetis mira fabulae varietas; hoc est, saepe et a multis fabula tractata et pro cuiusque ingenio vel argumento ornata et variata. Primum Argonauticorum scriptores de Harpyiis narrationem (Orphicorum tamen auctor eam omisit) intexuerunt, et quidem in Phinei historia. Itaque adhuc in Apollon. II, 178 sqq. 232 sq. copiose tractatam videas; nec non in Valer. Fl. IV, 425 sqq. adde Apollod. I, 9, 21 sqq., ubi cf. Not. p. 190 sq. et h. l. Serv. cum Pompon. Sab. Hinc alii poetae aliis argumentis, ut h. l. Virgilius Aeneidi, eam fabulam inseruere, et ex iis quidam ita, ut iniuste factorum ultrices, tamquam Diras ac Furias, exhiberent, ut h. l. 255—7. et apud Apollon. Arg. II, Phineum ulciscuntur; ubi v. 289 sunt Διὸς κύνες, ut Κῆρες sunt Ἀΐδαο κύνες IV, 1665. quo factum, ut confusas passim cum his ipsis videas: etsi Homerus diserte eas distinxerat: Odyss. *υ*, 77. 78. Hoc unum recte traditum in extrema parte notae Servianae et in nota Cerdana. Accessit in poeta et hoc, quod mala denuntiant et praedicunt. Nam sic Celaeno: *Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo Praedixit, vobis Furiarum ego maxima pando.* Tandem etiam Parcarum et Fatorum loco habitae sunt. Sic Herodes Atticus in Inscript. in Regillam: vs. 14. οὕνεκα οἱ παῖδας μὲν ἀμύμονας ἐκ μεγάροιο Ἅρπυιαι Κλωθῶες ἀνηρείψαντο — sunt Μοῖραι. Cf. inf. ad XII, 845. Iecimus fundamenta fabulae a viris doctis, qui veriora exquirere volent, accuratius dispescendae et dilucidandae. Vanis etymologiis implicitam rem nuper vidimus a Martorello super Colon. Euboic. Neapolim deducta p. 49 sqq. Ceterum mireris forte, tam casto, h. e. tam exquisiti circa τὸ καλὸν καὶ πρέπον sensus et subtilis iudicii poetae, fabulam tam parum iucundam potuisse probari. Cui enim non moveat nauseam *foedissima ventris proluvies* et *contactuque omnia foedant Immundo* et *teter odor?* Enimvero talium rerum iudicia diversis in populis, diverso aevo, admodum diversa esse solent; quod Homius meminisse debebat, et a Lessingio olim monitum est. Tum, quod maius est, ea, quae vetustatis auctoritatem habent, in talem censuram vix

veniunt. Et habuit Virgilius, quem sequeretur, Apollonium II, 187 sqq. cf. Exc. XVI ad v. 623 sqq.

Superest, ut *de forma Harpyiarum* dispiciamus, paullo subtilius quam a Montfauc. et aliis factum vidimus. In Homero sunt *Venti* *θύελλαι*, a quibus in altum raptae sunt Pandarei filiae; nihil de forma additur. At ubi equos Harpyia Podarge Zephyro peperit *βοσκομένη λειμῶνι παρὰ ῥόον Ὠκεανοῖο*, manifestum est, quod et Apollonius in Lexico Homer. statuit, *formam equinam* ei esse tributam: Iliad. π, 149. ad quem locum plura videbimus. *Alas* addidit Hesiodus Theog. 267. „Electra Thaumanti peperit *ἠϋκόμους Ἁρπυίας Ἀελλώ τ' Ὠκυπέτην τε, Αἵ ῥ' ἀνέμων πνοιῇσι καὶ οἰωνοῖς ἅμ' ἕπονται Ὠκείῃς πτερύγεσσι. μεταχθόνιαι γὰρ ἴαλλον.*" Si *ἠΰκομοι* sunt, *pulcris comis*, putes *puellas* fuisse; possunt tamen quoque *pulcris iubis* insignes esse *equae*. Apud Apollon. in Argon. l. l. II, 188. appositos Argonautis cibos raptant *γαμφηλῇσι*, quod apud Homerum de *maxillis*, *σιαγόσι*, *γένυσι*, dictum, de rostris vulgo accipitur; advolant quoque illae et edunt clangorem, *κλαγγὴν*, vs. 269. tamquam alites rapaces; ut apud Apollodor. I, 9, 21. ubi Argonautica exponit, *πτερωταὶ* sunt et *σὺν βοῇ καθιπτέμεναι*. Omnino in Argonauticis fabula de Phineo et Harpyiis disertius exposita fuisse videtur. Hactenus Harpyias *animantia alata monstrosa* fuisse existimes. Virgilius addidit plura; sunt ipsi Harpyiae *volucres*, *virgineo ore*, *manus unguibus curvis instructas habent*, *pedes uncos*, *vocem diram*, *pallorem ex fame*, *corpus invulnerabile*. (216. *Virginei volucrum vultus — uncaeque manus* — 226. *magnis quatiunt clangoribus alas* — tum *vox dira* — 233. *pedibus uncis*.) Ad huius poetae ductum cogitandum erit de *alitibus* virgineo ore insignibus. Convenit Schol. Lycophr. 653. *σώματα γυπῶν, πρόςωπα κορῶν ἔχουσαι*, sed idem miro modo addit, *ὦτα ἄρκτων*, *aures ursinas* eas habere.

Iam expressas videmus in numis ac gemmis formas *volucrum capite virgineo instructarum:* quas variis modis interpretari solent viri docti, modo Sirenes, modo Stymphalides, modo Harpyias. Posterius hoc cum aliqua probabilitate statui posse videtur: conveniunt enim formae cum exemplo Virgiliano, nisi quod *uncae manus* absunt, et quod plerumque galea apposita est capiti: vide saltem Montfauc. Tom. I. pl. 222. vel Beger. Thes. Brand. T. III. p. 371. Propius ad Virgilium expressa est facies in Cod. Vatic. ad

Aen. VI, 289, ubi in locis inferis memorantur Harpyiae; est virgo ibi alata in avem desinens cum manibus uncis. Verum in monumentis hae absunt. Addita igitur est galea, nescio qua de caussa; aut dicendum est, merum phantasma artificum, symbolicum forte, eam speciem esse. Possunt quoque omnia haec pariter esse vera, si recte ea constitueris.

Scilicet sunt haud pauca Graecorum, inprimis in Odyssea, monstra, quae ab antiqua aliqua forma symbolica ducta sunt; nonnulla quoque conveniunt cum Aegyptiis hieroglyphis, seu casu, seu quod inde ducta erant, aliis tamen modis tractata et ornata. Ita Harpyias Aegyptiis figuris alitibus cum capite virgineo (quales apud Montfauc. sunt) similes esse haud negem; potuere quoque ex Aegypto ductae esse. Eadem forma serius superstitionibus amuletorum inserviit, varieque ea occurrit ornata in gemmis: v. Gorii Gemmas astrif. tab. 135. 6. 7. Extat numus Gabalensium apud Patinum in Numismat. Impp. p. 243. in quo Harpyia cum Sphinge efficta symbolicam speciem habet.

Cum ea forma semel instructa esset galea, adiecta fuere alia, ut clipeus, hasta, ita ut tandem Palladis symbola ea referre videretur. Tale signum in donario gentis Valeriae occurrit, quod, ductu duarum gemmarum (quas tamen pro amuletis, non pro vere graecis habere malim) apud Montfauc. tab. CXXII, 8. 9. ad Palladem revocabat Eckhel Doctrina numor. Tom. V. p. 331. Nec tamen ultra opinationem progredi in his licet.

Sirenum species tam diversa est, ut eam cum Harpyiis confundi mireris. Sunt eae virgines alatae, inde a femoribus in volucres desinentes; *πτερωταὶ, τὰ κάτω ὀρνίθων ἔχουσαι* ut Schol. Lycophr. 653. et Apollon. IV, 898 *ἄλλο μὲν οἰωνοῖσιν, Ἄλλο δὲ παρθενικῇς ἐναλίγκιαι ἔσκον ἰδέσθαι.* Tubam fere vel citharam tenent, ut vel apud Montfauc. videas. Exempla extant plurima in numis, in gemmis (v. c. ap. Tassie) et sarcophagis. Nobilis est denarius gentis Petroniae (v. c. Thesaur. Morell. tab. I, 1. et al. add. Spanhem. Tom. I. p. 251). Inprimis numi Neapolis Parthenopen exhibent. Inter gemmas est Sarda, in qua Ulysses alligatus est malo, adstantibus trinis Sirenibus, obvia apud Paciandum Monim. Pelop. Tom. I. p. 139. Idem argumentum est anaglyphi, quod primus edidit Fabrett. Addend. ad Tabulam Iliacam, pag.

extr. Add. Musam Sirenis alis pennas evellentem ap. Winckelmann. Monum. ined. tab. 46.

Tandem *Stymphalides* nequidem in censum hunc referri debebant; sunt enim aves palustres longis rostris, nulla alia re notabiles. v. Apollodor. II, 5, 6. at Pausan. VIII, 22 nugatur dum ex Arabia eas arcessit. Occurrunt illae in pluribus anaglyphis Herculis et in numo Perinthiorum Gordiani III. in Numism. Albani Tom. II, tab. 70. Add. Pictur. Herculan. Vol. VII, p. 709. Winckelmann. Mon. ined. tab. 65. *Gravures de Vases par Tischbein* Vol. II, tab. 18.

EXCURSUS VIII

Vaticinium de mensis ambesis.

III, 255 — 258 *Sed non ante datam cingetis moenibus urbem, Quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis Ambesas subiget malis absumere mensas.* Vaticinium hoc fuit inter veteres Graecos et Romanos celebratissimum, quod iam in Disquis. *de inventis a poeta rebus* s. V. attigimus; etsi diversum apud alios auctorem habet. Nam Anchisae iam olim a Venere datum esse, e L. Iulio Caesare et Q. Lutatio tradit Victor Or. G. R. 11, unde etiam παλαιὸν θέσπισμα vocat Lycophr. 1250 — 1252. Aeneae autem sive a Iove Dodonaeo (Varro Rer. Div. lib. II ap. Serv. ad III, 256 et alii ap. Dionys. Halic. I, 55) sive a Sibylla Erythraea (v. Dionys. ibid.) praedictam rem, narraverant alii. Poetae inventum esse videtur, quod Harpyiarum uni oraculum illud tribuit. Exitum sortis datae v. lib. VII, 107 sqq., ubi v. Excurs. II.

Ceterum summa ista vaticinii celebritas movisse videtur poetam, ut fabulam amplecteretur, per se ineptam et epici carminis maiestate indignam, quippe quae ex vocabulorum lusu pendet; saltem illud ad poetam excusandum valere debet. Nam, ut narrationem suam faciat probabilem ac verisimilem, quoniam in rebus absurdis delectationis fructus intercipitur, poetae epici prima cura est. Itaque in laude ipsi ducendum, si fabulas priscas popularium suorum vel veterum poetarum tam commode argumento suo

intexere et ita accommodare noverit, ut, dum eodem quasi stamine tota tela detexta est, videantur parem fidem habere et illa, quae ipse nova erat commentus. Cum autem in illarum fabularum natura ac ratione nihil mutare possit, nisi sibi ipsi fidem velit detrahere, ferendum est id, quod minus incommodum est, ut interdum in tali fabula insit aliquid, quod iudicii subtilitatem non ferat; inprimis cum multa alia plerumque adsint, quae hoc fabularum vitium elevent. Nam vetustatis sanctitate consecrata quodammodo earum est auctoritas, inprimis si cum religione aliqua coniunctae sunt, multo magis in oraculis ac vaticiniis, ut de levitate earum vel monstrosa natura cogitare ne audeamus quidem. Cum porro etiam doctiores multa lectione a prima aetate istis fabulis adsueverint, narrationis suavitate ducti ac deliniti non facile in animum inducunt, ut subtili iudicio uti velint. Haec et talia obversata videntur poetae animo, cum similes fabulas in suam Aeneidem reciperet, etiam inf. IX, 79 sqq. de navibus in Nymphas conversis. Saltem ea iudicium nostrum a temeritate revocare debent, etsi id interdum recte se habere potest, si ad nostra tempora nostrosque sensus rem referimus, aut si illas fabulas, quod verum tamen non est, a poeta inventas et excogitatas ponimus. A fabularum antiquarum auctoritate excusationem poetae iam Voltarius petiit *de Poesi epica* adversus eos, qui poetam reprehenderant.

EXCURSUS IX

De clipeo Abantis.

III, 286 *clipeum, magni gestamen Abantis.* Quis Abas ille sit, cuius gestamen, φόρημα, clipeus erat, inter interpretes non constat, et per se parum refert scire, nisi de invento ac doctrina poetae etiam in hoc quaeras; quae utique honesta est quaestio. Serviana commenta parum se probant. Abas ille, qui unus e sociis fuit (sup. I, 121), huc vocari nequit; nam de spoliis, quae *uni ex Achivis caesis detraxerat* Aeneas, nunc agitur. Apud Homerum tamen nullus hoc nomine inter Achivos occurrit. Itaque e poetis cyclicis duxisse videri potest poeta. Equidem olim sic

statuebam: quandoquidem ab Homero Abantum ex Euboea virtus celebratur, Iliad. β, 536 sqq., quorum Abas, Neptuni filius, conditor fuit, reconditam aliquam narrationem in animo habuisse videri Virgilium. Nam illi ipsi Abantes a Troia reduces ad Epiri littora tempestate delati circa Ceraunios montes consederant. vid. Pausan. V, 22, unde Apollon. IV, 1214 *Κεραύνια Ἀβάντων Οὔρεα.* Satis itaque animose sub illorum quasi oculis tropaeum de Abantibus statuit, fixo clipeo, forte Abantis, in pugna alicui ex Abantum ducibus caesis inter reliqua spolia erepto. Apud Valer. Fl. 453 inter Argonautas Canthus ex Euboea Abantis avi sui clipeum gestat. Suppetit alia, nescio an probabilior, ratio: Abas fuit ex antiquis Argivorum regibus, Lyncei f. ipse pater Acrisii et Proeti, qui armis inter se certantes clipeum, Argolicum saltem, invenerunt: v. Apollod. II, 2, 1, et ibi Not. p. 276. 277. Iam poeta aut acceperat hoc traditum, aut fingere tacite potuit, fuisse unum ex Argivis principibus, qui ab Abante ad se hereditate transmissum clipeum gestaret; quem a se caesum Aeneas spoliaverit. Abantis autem clipeus aliam habebat famam ex eo, quod ille a Lynceo Abanti donatus occasionem dederat ludis in urbe Argorum instituendis (in Iunonis quidem honorem, *τὰ Ἡραῖα*, in quibus victor eo honore afficiebatur, ut clipeum in Iunonis templo affixum tolleret et in pompa duceret, mox prisco loco reponendum. Unde nota ap. Zenob. et al. *ἡ ἐν Ἄργει ἀσπίς.* v. inpr. Spanh. ad Callim. in P. L. 35). Fabulam narrat Hygin. f. 170, ubi v. Muncker., unde etiam Serviana lucem foenerantur. Alludit Ovid. Met. XV, 164. ubi Pythagoras agnovit clipeum Euphorbi *Abanteis templo Iunonis in Argis.* In clipei autem dedicatione Holdsworthus dedicatas ab Augusto post pugnam Actiacam X naves a poeta respici putabat. Veriorem rationem dedisse mihi videor supra Excurs. I ad h. lib. pag. 473.

E X C U R S U S X

Heleni et Andromachae occursus in Epiro.

III, 294 sqq. *Hic incredibilis rerum fama occupat auris* etc. Commentatur in h. l. auctor de Augusti progenie c. 12. Poetae artem ex hoc aestima. Antiqua erat fabula *de Aeneae ad Epiri littora appulsu*. v. Excurs. de Aeneae Error., qui primus est ad h. lib. Erat porro narratio in Νόστοις, et multo magis in tragoediis, etiam in lyrico, Pind. Nem. 4, 82. 7, 50, ubi v. Schol., celebrata (relicto Homero, secundum quem Pyrrhus inter eos erat, qui incolumes in patriam redierant, Odyss. γ, 188. 189) de *Pyrrhi, Achillis f.*, *regno in Epiro* constituto, quem ipsi historici frequentarunt, v. Paus. I, 11. II, 23. Iustin. XVII, 3. cf. *de Nicolay diss. in Mém. de l'Acad. des Inscr.* Tom. XVIII, p. 529 sqq., etsi Molossi Epiri ad se traduxisse videntur, quae Molossis Thessaliae debebantur. cf. Dictys VI, 7 — 9, quem locum ex veteri poeta descriptum esse apparet; adde c. 12 ex Euripidis Andromacha excerptum. v. Excurs. XII. Alia erat narratio *de Andromacha Pyrrho ducta*, et de superinducta Hermione, Pyrrhoque ab Oresta caeso; de quibus inprimis v. Euripidis Andromache. Ovid. Epist. VIII. Tandem *de Heleni in Epirum adventu*, sive in captivita-

tem a Pyrrho abducti (quod poeta sequitur inf. 329 *famulo — Heleno;* adde Polygnoti tabulam ap. Pausan. X, 25, p. 860, et Tabulam Iliacam et Fabrett. p. 378), sive classe advecti (cf. Steph. Byzant. et Etymol. M. in *Βουθρωτός*), alia passim in poetis erant memorata: Pausan. I, 11. II, 23. De Heleno enim fabulam varie condiderunt poetae. cf. inter alia Sophocl. Philoct. 613 sqq. 1375 sqq. Conon 34. Ovid. Met. VIII, 99, et 335. 336. Adde Quint. Cal. X, 346 sqq. Dictyn IV, 18. V, 9. Multa ex his transscribi possent, nisi brevitatis studium me revocaret. Omnium fundus fuit Leschei Ilias parva, quantum ex Procli fragm. intelligo. Ibi sub extrema belli tempora Helenus ab Achivis captus vaticinatur Troiam capi non posse nisi arcessitis Herculis sagittis, quas Philoctetes servabat. In Carmine autem Cyprio ap. Proclum Helenus suscepta a Paride navigatione *περὶ τῶν μελλόντων προθεσπίζει.* In eo omnes conveniunt, ut Helenus prudentia et vaticinandi arte clarum nomen habeat: *οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος* Iliad. ζ, 76. cf. hoc libro 359 sq. 433 s. Vide laudd. ap. Io. Schrader. Emendatt. praef. p. XI sq., ubi in Orphicis de Lapid. XI, 50 eum in Palamedis locum, iam ante Tyrwhittum, sagaciter restituit. Virgilius his commode (etsi adversus temporis rationem, nam anno demum nono a Troia eversa Hermione nubit Pyrrho Odyss. δ pr., sed v. inf. ad 613 sqq.) usus est ad episodium suavissimum, cui inprimis, nescio quid ad affectum faciens, eo conciliat quod in ipso escensu Aeneae *Andromachen Hectori inferias facientem* inducit. 302—305. *Ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam Libabat cineri Andromache manesque vocabat Hectoreum ad tumulum: viridi quem cespite inanem, Et geminas caussam lacrimis sacraverat aras.* Monendum adhuc est de Hectoris tumulo ab Andromacho adumbrato: *Hectoreum ad tumulum.* Cenotaphium fuit. Verus Hectoris tumulus Troiae fuerat: *ῥίμφα δὲ σῆμ' ἔχεαν,* Iliad. ω, 799. Extra urbem fuisse, ex imitatione Andromachae apud Virgilium intelligitur; idque declaratum disertius a Dicty IV, 1. *Interea sepelivere eum haud longe a tumulo Ili regis quondam:* quem ante urbem ad viam versus littus fuisse satis constat, (Theocr. XVI, 75. *ἐν πεδίῳ Σιμόεντος, ὅθι Φρυγὸς ἠρίον Ἴλου*) etsi locus verus nondum est repertus. Tzetza Homeric. 486. *Ἐκτὸς τείχους καὶ πόλιος μέγα σῶμα χήαντες Ἐς κάπετον κατέθεντο πελώριον Ἕκτορα δῖον.* In Tabula Iliaca monumentum est

Hectoris effictum, sed lapidibus exstructum, neque extemporaneo simile. Mireris in eo signum leonis impositum, tamquam virtutis symbolum, quod etiam in gemma Musei Flor. (Vol. II, tab. 32) occurrere memini, pugna Achillis cum Penthesilea ad monumentum, forte Ili, facta. Videtur ipse Tzetza innuere 489. *Καλὰ δὲ λαΐνεα ποτὶ τύμβον ἀγάλματα θῆκαν.* Saxeum opus ipse Homerus prodit ω, 798. ubi cinerem et ossa Hectoris condunt in urna; hanc in humum demittunt: *ἐς κοίλην κάπετον θέσαν, αὐτὰρ ὕπερθε Πυκνοῖσι λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισι, Ῥίμφα δὲ σῆμ' ἔχεαν — χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον.* Ceterum in Epiri littore talem locorum speciem, qualis ad Ilium erat, animadvertere sibi visus erat *Lechevalerius* p. 184 de Troade. Notum est, quemadmodum in tragoedia simili modo Choephorae fuerint exhibitae cum ab Aeschylo, tum Chrysothemis Electrae soror a Sophocle. Etiam Andromachae mirus in Ascanium affectus, ex Astyanactis scilicet recordatione, porro adumbrata in nova colonia vetus Troia, Heleni tandem vatis responsa, haec omnia magnam vim ad animum habent suaviter afficiendum. Ceterum ad nostrorum hominum sensus et mores fabulam hanc traductam esse a Racinio, cuius Andromacha extat, vix monere necesse est.

EXCURSUS XI

Polyxenae immolatio.

III, 321 — 324 *O felix una ante alias Priameia virgo, Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis Iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos, Nec victoris heri tetigit captiva cubile!* Fundus sententiae in Eurip. Troad. 626 sqq. Felix utique poeta in eius exornatioue. Saepe eam tragici cum gravitate et miseratione adhibuere, nimis luxurianter Seneca in Troad. 143 — 163 *Non est Priami miseranda mei mors, Iliades* etc., ubi ad v. 148 etiam ex oratoribus exempla laudat Gronov. Ceterum varietas et in huius fabulae tractatione est. Achilles Polyxenae amore captus iu insidias inciderat: umbra eius amatam puellam sibi postulat debitam praedae partem. At Polyxena Achillis amore flagrans ad eius tumulum manus sibi infert apud Tzetz. Posthom. 498 sq. ubi cf. Iacobs. Laudat Tzetza auctorem *Flavium* 503. Est is Flavius Philostratus, vana commenta pro fabulis antiquis apponere solitus. Mactata est Polyxena ante Ilium ad Achillis tumulum iu Sigeo: quod Virgilius quoque sequitur. Contra, cum Euripide iu Hecuba, alii in Thracia demum Polyxe-

nam immolari faciunt, quos sequitur Ovidius Met. XIII, 442 sqq. De sortitione, κληρώσει, hac captivarum ducibus Graecis in praedae parte assignandarum loc. class. Eurip. Troad. 235 sqq. cf. Quint. Cal. XIV, 382 sqq. et Tabula Iliaca n. 111 sqq. et Fabrett. p. 378, add. Polygnoti tabulam in Pausan. X, 26. 25. cf. sup. ad I, 766. et Iacobs ad Posthom. 498.

EXCURSUS XII

Neoptolemi caedes.

III, 27 sqq. *Nos, patria incensa, diversa per aequora vectae — Ast illum — Orestes Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.* Primum de hoc monebo: Andromache sequuta erat tamquam captiva Neoptolemum seu Pyrrhum: cuius errores varie traditi sunt, a plerisque ita, ut maritimi essent; ab aliis terrestri itinere: hoc alterum sequutus erat auctor *Νόστων* secundum Proclum: *Νεοπτόλεμος δὲ, Θέτιδος ὑποθεμένης, πεζῇ ποιεῖται τὴν πορείαν, καὶ παραγενόμενος εἰς Θρᾴκην Ὀδυσσέα καταλαμβάνει ἐν τῇ Μαρωνείᾳ, καὶ τὸ λοιπὸν ἀνύει τῆς ὁδοῦ, καὶ τελευτήσαντα Φοίνικα θάπτει· αὐτὸς δὲ εἰς Μολοσσοὺς ἀφικόμενος ἀναγνωρίζεται Πηλεῖ.* Noster poeta Tragicos cum Pindaro N. 7, 53 sq. sequutus mari rediisse Pyrrhum significat. Porro: *qui deinde sequutus Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos Me famulam famulo Heleno transmisit habendam:* cf. Excurs. antec. X. *Ast illum, ereptae magno inflammatus amore Coniugis et scelerum Furiis agitatus, Orestes Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.* Poeta rem ita tradit, ut Pyrrhus Hermiones amore captus fastiditam Andromachen Heleno nuptum dederit, utque postea Pyrrhum Orestes, cui eadem Hermione, Helenae *Lacaenae* filis *Ledaeque* adeo *neptis*, iam olim promissa fuerat (nota res vel ex Ovidii Epist. VIII), interemerit; quo facto pars Epiri, Chaonia, Heleno regnanda fuit tradita. v. Eurip. in Andromache et in Oreste. Alii aliter; nam varie res a poetis tractata. v. Pind. Nem. 7, 50 et ibi Schol. cf. Serv. sup. ad v. 297.

De Hermiones et Pyrrhi nuptiis fundus est ap. Homer. Odyss. δ, 5 sqq. Sed occiditur Pyrrhus *patrias ad aras*. Varie iam olim interpretes acceperunt; v. Serv. et Pompon. Sab. Si ex usu loquendi res diiudicanda; simplicissima ratio est, ut reversum in patriam Pyrrhum, rem sacram facientem, ante aram Orestes occiderit. Phthiae igitur factum id poeta ponit, in quo hactenus Euripidem Androm. 1243 sqq. sequitur, ut post caedem Pyrrhi Andromache cum Heleno in Epirum dimissa fuerit. Eo etiam ducere videntur vv. 333. 334 *Morte Neoptolemi* —. Vulgaris tamen narratio Delphis occisum Pyrrhum tradit; hanc si adoptare necesse sit, sequar illam rationem, quae inter alias in Servianis allatas occurrit, ut Delphis aram patri constituerit Pyrrhus, ad quam sacra faceret: Neque id sine exemplo factum, ex Pausania, ubi de Delphis agit, declarari facile possit; uti postea Pyrrhus ipse fuit inter heroes Delphis sacello celebratos, quod e Pindaro constat. Nam, *aras patrias* pro ara Apollinis πατρῴου dici, durum esset. Sed forte poeta in toto hoc loco poetam aliquem antiquum ante oculos habuit, qui nunc intercidit; et varie hoc argumentum fuisse tractatum, ex Euripidis *Oreste* et *Andromacha*, quam Ennius in *Andromacha* latine verterat, alia fuit *Andromache in Molossis*, porro ex Pindari, Strabonis, Pausaniae aliorumque locis apparet. Polygnoti tabulae in Lesche Delphica ap. Pausan X, 25. 26. an ad Neoptolemi memoriam recolendam spectarint, ex ipso earum argumento assequi difficile est. Quod autem *ad aram* occisus est Neoptolemus, in religionem versum est, ut evenisse id videretur ad ulciscendam Priami caedem a Neoptolemo ante aram Iovis Hercei factam. cf. Tryphiod. 638 sq.

EXCURSUS XIV

De Herculeo Tarento.

III, 551 *Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti Cernitur.* Quae de Tarante heroe et Phalantho, Partheniarum ductore (v. Strab. VI, p. 278 sqq. cf. sup. ad IV Georg. 125), Servius et alii hic memorant, aliena sunt. Nam Taras, Tarenti conditor, notissimus ille vel e Tarentinorum numis (v. Eckhel post Golzium, Magnan, Pellerinum *Suppl. IV au Recueil des Medailles ad pl.* II, 10), Neptuni fuit filius, nihilque habet commune cum Hercule. Phalanthus autem, quem Servius octavum ab Hercule facit, ultra trecentos annos post Troiana tempora vixit. vide vel Simson. Chronic. Neque per prolepsin loqui poetam admodum velim, quod Mazochius amplexus est de *Tabb. Heracleens. Prodr.* c. 4, ubi multis de Tarento vetere agit. Nam *Io. Iuvenis*, qui de *Antiqu. et var. fortuna Tarent.* scripsit, nihil de suo attulit. Ceteris Grammaticorum apud Servium nugis praeferendum hoc, quod Pompon. Sab. habet: *Tarentum sub*

Halic. huc trahunt ex lib. I, 51 (41), ubi Troianis ab Epiro solventibus comites se ac viae duces adiunxisse narrat nonnullos ex incolis; *Romani*, inquit, *cognationis et beneficii memores Acarnanibus* (qui saltem Epirotis vicini sunt) *Leucadem et Anactorium Corinthiis ademtum addixerunt, atque Oeniadas in pristinam sedem reducere permiserunt, ex Echinadibus autem insulis vectigalia cum Aetolis communia habere iusserunt.* Haec Dionysius. Graviores caussas alias huius liberalitatis Romanis fuisse, facile intelligitur. Facta scilicet illa, quae enarrat, partim bello cum Aetolis confecto, partim bello Achaico profligato, partim etiam ducta ab Augusto Actium colonia et Nicopoli condita. *Leucas* quidem Aetolis ademta a Romanis, hinc Acarnanibus restituta, paullo post Acarnanum concilio eximitur. ap. Liv. XLV, 31. *Anactorium* vero colonia fuit Corinthiorum (v. Steph. Byz. h. v. et Strabo X, p. 452); iis itaque ademtum a Romanis, Dionysius narrat. Iidem Corinthii Leucadem tenuerant (v. Strabo p. ead. B.) cum toto hoc Acarnaniae tractu littorali, etiam Ambraciam, de qua vide mythum antiquioris aevi ap. Antonin. Liber. c. 4. Schol. Apollon. IV, 1212 et 1216. Oeniadae tandem Acarnanum, captae a Laevino et Aetolis contributae, (v. Liv. XXVI, 24) mox pace cum Aetolis victis facta Acarnanibus sunt restitutae. v. Liv. XXXVIII, 11; quo facto forte iterum veteres incolae fuere reducti. Inter haec tamen omnia ad ea, quae Augustus fecit, maxime respexisse videri debet poeta.

EXCURSUS XIII

De cognatione inter Epirotas et Romanos.

III, 500—505. Aeneas, ubi in Italia sedes certas nactus fuerit: *Cognatas*, inquit, *urbes olim populosque propinquos Hesperia Epiro (quibus idem Dardanus auctor Atque idem casus) unam faciemus utramque.* Ingeniose haec poeta e suis temporibus intulit. Nam ad *Nicopolin* ab Augusto conditam respici, dubitari nequit. Servius: Cognatas *vero* urbes *quidam in honorem Augusti dictum accipiunt; is enim cum in Epiro Nicopolin conderet, cavit in foedere civitatis ipsius, ut cognati observarentur a Romanis.* Certe *liberam civitatem* esse iussit, v. Plin. IV, 3, plerasque Acarnaniae urbes in eam contraxit aut ei accensuit. v. Strab. X, p. 450 C. VII, p. 325 D. Paus. V, 23. VII, 18, p. 569. Dio Cass. LI pr. Omnino in his oris multi cives Romani videntur consedisse, navigationis et negotiorum caussa. Buthrotum ipsum Romanorum colonia facta est, v. Plin. IV, 1. Atque intra haec subsistendum. Nam aliis temporibus Romani summam in Epirotas crudelitatem exercuerunt; ut notum vel ex Livio XLV, 34. Alii, quibus Nannius VII Miscell. c. 12 praeivit, locum Dionysii

Herculis tutela fuit; in ea servabatur Herculis aenea imago a Lysippo facta, quam Fabius Max. secundo bello Punico victor in Capitolium transtulit (v. Plin. XXXIV, 7, s. 18). Sed Pomponius e Strabone sumsit lib. VI, p. 378 B, unde tamen posterius tantum firmatur: at prius illud, quod Tarentum sub Herculis tutela fuit, etsi id ex eo probabile facere possis, quod ducta postmodum eo ex Lacedaemone colonia Herculem, utpote Heraclidarum suorum auctorem, inprimis religiose colere debuit; et reperiuntur numi Tarentinorum cum Herculis capite, et cum Hercule clavigero leonem suffocante; (v. nunc Eckhel. Doctrina Numor. vet. Tom. I. P. I. p. 147.) tamen de eo poeta cogitare non potuit, quoniam addit: *si vera est fama*. De fabula vetere agi itaque necesse est. Erythraeus in Indice Virg., Iunius I Animadverss. 9, et, qui iis praeivit, Parrhasius in docto Comment. ad Claudian. ex Aristotele de mirab. Auscult. locum afferunt, quo probent, ab Hercule aliquando captum vel insessum Tarentum; quin poetam verba: *si fama est vera*, hoc propter ipsum adiecisse, ut Aristotelis fide non plane se stare ostenderet; id quod plane insolens videtur. Neque in Aristoteleo loco (v. T. II ed. du Val. p. 729) ullum eorum, quae inde ducunt, est vestigium. Male etiam locum interpretantur, de quo docte egit Mazoch. *ad Tabb. Heracl.* p. 72 sqq. Ex Pausan. X, 10, qui, quae alii de Myscelo tradiderant, ad Phalanthum transfert, apparet, narrationes de Tarenti et Crotonis originibus fuisse inter se permutatas a nonnullis. Fac Virgilium in talem scriptorem incidisse; ita Herculi debita origo Crotonis traducta ad Tarentum. Sane tota haec Italiae ora, ut passim aliae Italiae partes, fabulosa Herculis monumenta ostendebat. vid., praeter Serv. ad v. 552, Diodorum IV, 20. 21 sqq. Strab. VI, p. 281 C. Ovid. Met. XV, 9 sqq. cf. Dionys. Halic. I, 39—44. Et erat in extrema Italia Herculis Portus, promontorium Herculeum; erat etiam Heraclea urbs, de qua Mazochius copiose egit, quamquam ea ab initio Ἡράκλειον dicta (Schol. Lycophr. ad v. 978) templo potius Herculis, quod ibi fuit, nomen debuisse videtur. Igitur manet hoc, antiquam aliquam fabulam, quae nunc nota non est, de Tarenti originibus Herculi adscriptis poetae h. l. in animo fuisse.

EXCURSUS XV

De Aetna.

III, 571 — 577 *Sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis* etc. In hunc de Aetna locum comparatum cum loco Pindarico (Pyth. I, in pr. Epodo) iam apud Gell. XVII, 10 gravem censuram exercuit Favorinus philosophus, sed ut philosophum magis quam criticum poetica elegantia imbutum agnoscas. Nam neque Pindarum exprimere, multo minus ad verbum transferre, voluit aut debuit Virgilius, neque lyrico et epico poetae idem rerum verborumque dilectus esse potest. Refutarunt Gellium a Macrobio exscriptum V Sat. 17 multi (v. ad Gell. et ad h. l. Virgilii), inter quos Ios. Scaliger Poet. V, 4 inprimis et Cerda, quos vide; sed cupide magis, saepe inaniter et frigide, quam ad epicae poeseos naturam et poetae consilium, qui congerere in unum voluit omnia, quae nobis de Troianis rei locique ignaris in Aetnae vicinia noctem exigentibus sollicitudinem facere possint. Etsi illud mihi quidem satis apparere videtur, poetam plus in verborum ornatu laborasse quam in physica subtilitate. Ita miscet plura, ad diversa rerum momenta et vices spectantia vss. 572. 3. 4. Saltem ultimum versum redundare sentio. Quamobrem mireris forte, Senecae visum esse Virgilium *argumentum hoc implevisse* Epist. LXXIX. Ceterum Virgilius historiae fidem insuper habuit; recte tamen ut poeta; nam belli Troiani et ipsius Homeri tempore Aetna nondum intestinis incendiis saeviisse videtur; saltem ille a satis multo tempore cessasse videri debet; (erant forte *antra Cyclopum* antiquioris incendii argumenta: de quibus cf. D'Orville Sicilia T. I, p. 247); alioqui Homerus hoc naturae portento, ad poeticum ornatum tam accommodato, haud dubie esset usus; id quod primo loco Pindarus fecit Pyth. I, cuius aetate Ol. LXXV, 4 (paucis annis ante victoriam Hieronis Pythicam) alterum Aetnae incendium contigerat; tertium L annis post, Ol. LXXXVIII, 2. v. Thucyd. III, 5. At primum incendium (ab eo sc. tempore, quo Graeci in insulam immigraverant) temporis nota destituitur. Cf. de his docte disputantem Wernsdorf. Tom. IV P. M. p. 378. In Argonauticis exspectabam Aetnae mentionem. Planctae ad Vulcanias insulas

alludere forte possunt. In uno auctore Orphicorum Argonautic. v. 1249 memoratur flamma Aetnaea Enceladi. In ceteris sane auctor ille diligenter servavit locorum naturas et notationes e prisci aevi ignoratione et errore. Proximum ad Virgilii aetatem incendium Aetnaeum fuit U. C. 718 apud Appian. B. C. V, c. 117.

EXCURSUS XVI

Foeda ad sensum a poeta narrata.

III, 623 sqq. *Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro — Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent Limina; vidi atro cum membra fluentia tabo Manderet et tepidi tremerent sub dentibus artus.* Haec et quae inf. 632 leguntur, *iacuitque per antrum Immensus, saniem eructans ac frusta cruento Per somnum commixta mero:* post alios Homio, Viro Ill., sunt reprehensione digna visa, quod non modo horrorem sed et nauseam foeditate sua et aversationem facerent. Faciunt utique nostro sensu; nec essent ea, si nostro aevo scriberentur, sano iudicio probanda; sed faciunt simul horrorem; et hominum belli caedibus rapinisque adsuetorum sensus potuit esse obtusior, stomachusque minus fastidiens. Nam, quod haec inter convivium, coram femina regina, narrantur, id poeta nos ab initio statim animo retinere noluit, et totam narrationem ad sui carminis lectores magis quam ad Didonis et Poenorum auditionem attemperavit. Sed omnino in fabulis antiquis tam laute ac superbe poetae nec versantur nec versari iis necesse est, nec nobis legentibus magis licet philosophica aliqua subtilitate uti; alioqui frigeret tota de Polyphemo et quot non Homericae Virgilianaeque fabulae! In Polyphemi forma ac robore, verbi caussa, sunt multa, quae sibi repugnant, multa absurda, si subtilius iudicium adhibeas; sed phantasiae sensusque voluptati ista scripta, non philosophico acumini. cf. sup. ad v. 250—252. Ho-

merus multo atrocius spectaculum, et carnificinam verius, exhibuerat; sed alios homines, aliud saeculum, quod respiceret, habebat. Ovidius ab omni atrocitate alienissimus non tamen horrendum hoc Polyphemi spectaculum Metamorphoseon lib. XIV iterum exhibere dubitavit. Euripides autem in Cyclope Satyrici dramatis natura tueri se potest. Vide v. 380 sqq. Sane Theocriteus Cyclops paullo humaniore cultu exhibetur Idyll. XI.

EXCURSUS XVII

Anchisae obitus.

III, 710 *Hic — genitorem omnis curae casusque levamen Amitto Anchisen.* Anchisae obitum non ad historiae magis fidem quam, quod commodum esset, ante Aeneae ad Didonem adventum commemorat. Quas enim Anchisae partes satis decore inter Aeneam et Didonem tribuere potuisset? Anchisae sepulcrale monumentum etiamnum iuxta Drepanum ostenditur, sed v. Dorvill. p. 49 et inf. lib. V, 75 sqq. Mortem eius veteres scriptores tam diversae tradiderant, ut nihil magis. Tumulum eius in Ida pastores et agrestes quotannis coronasse traditum narrat Eustath. ad Iliad. μ, p. 894, 33. In Pallene Theon, in Sinu Thermaico Conon (vid. sup. Excurs. I ad pr. v.), in Arcadia Arcades (ibid.) sepultum esse contendebant. Pausanias VIII, 12 Arcadum narrationi subiungit, constare saltem hoc, *quod Aeolenses, qui tum Ilium incolebant, nullum Anchisae tumulum ostendebant;* ut adeo, extra patriam certe eum obiisse, inde probabile fieret. Verum omnino veteres scriptores monumentis his, fanis, tumulis ac sepulcris, fidem historicam tribuerunt incautius: cum, ubicunque herois σῆμα aliquod extaret, ibidem, vulgarem famam sequuti, eum sepultum esse contenderent; enimvero, nisi aliunde ea de re constaret, in memoriam herois vel viri clari factum esse illud potuit, nec tamen corpus eius conditum tegere. In Italiam Anchisen adduxe-

rant alii, et ipse Cato, ut Serv. ad Aen. I, 570 et alibi. Victor de Orig. G. R. c. 10 et ibi Arntzen. cum Muncker. ad Hygin. f. 260. Meziriac. ad Ovid. Heroid. Tom. II, p. 221, qui plura dabunt. Nos, ut saepe diximus, non, ut vanam eruditionem ostentemus, nec ut, quid veri insit, nunc disquiramus, sed ea de caussa haec commemoramus, ut, quam felicem, facilem, ac copiosam materiam poeta tractandam sibi sumserit, appareat.

